

K O S H A
D I C T I O N A R Y
S A N S K R I T L A N G U A G E

BY

U M U R A S I N G H A.

With an English Interpretation and
Annotations.

BY

H. T. COLEBROOKE, ESQ.,

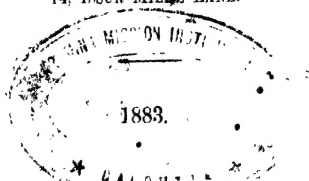

THIRD EDITION.

Calcutta:

PUBLISHED BY HARI DAS RAKSHIT,
14, ISSUR MILLS LANE.

RMIC LIBRARY	
Acc. No. 42,751	
Class No.	
Date	29.9.61
St. Card	M.C.
Class	G.G.
Ch.	✓
Spk Card	A.E.
Indexed	Am

अमरकोषः ।

यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः ।
 सेव्यंतामृक्षयो धीराः स श्रिये चासृताय च ॥
 समाहृत्यान्यतन्त्राणि संचिन्तैः प्रतिसंस्कृतैः ।
 सम्पूर्णमुच्यते वर्गेर्नामलिङ्गानुशासनं ॥
 प्रायशो रूपभेदेन साहचर्याच्च कुत्रचित् ।
 स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित् ॥
 भेदाख्यानाय न हन्द्वा नैकशेषो न सङ्करः ।
 कृतोऽत्र भिन्नलिङ्गानामनुक्तानां क्रमादृते ॥
 त्रिलिङ्गां त्रिविधं पदं मिथुने च द्वयोरिति ।
 निषिद्धलिङ्गं शेषार्थं त्वन्तायादि न पूर्वभाक् ॥

BOOK I.

CHAP. I. SECT. I.

1. ⁱस्वर् ^o(अय्ययं) ^mस्वर्ग ^mनाक ^mत्रिदिष ^mत्रिदशालयाः ^{f m}Heaven,
^{2m}सुरलोको ^fद्यो ^fदिवौ ^a(द्वे स्त्रियौ) ^{n b}(स्त्रीबे) त्रिविष्टपं
 2. ^mअमरा ^mनिर्जरा ^mदेवास् ^mत्रिदश ^mविबुधाः ^mसुराः ^mGods or dei-
^{3 m}सुपर्वाणः ^{4 m}सुमनसस् ^mत्रिदिवेश ^{5 m d}दिवीकसः ^o

1—इ. 2—क. 3—वृज्. 4—मस्. 5—कस्.

a. द्यो and दिव् both fem. also neut. दिव्. b Or त्रिविष्टपं, and त्रिविष्टपं. c A. god, sing. अमरः, pl. अमराः. d दिवौकाः or दिवौकाः (इ.).

3. आदिदेवा दिविषदे लेखा अदितिनन्दनाः
 आदित्या ऋभवेऽस्यग्रा अमर्त्या अचतान्वसः
 4. बर्हिर्मुखाः कतुभुजा गीर्वाणा दानवारयः
 वृन्दरका देवतानि (पुंसि वा) देवता (स्त्रियाम्)
 5. आदित्या विश्व वसवस् तृषिताभास्वरानिनाः
 मङ्गराजिक साध्याश् (च) रुद्राश् (च) गणादेवताः
 6. विद्याधरोऽसरो यक्ष रक्षो गन्धर्व किन्नराः
 पिशाचो रुक्षकः सिङ्घो भूतो (स्त्री देवचोनयः)
 7. असुरा दैत्य दैतेय दनुजो न्दरारि दानवाः
 शुकशिष्या दितिसुताः पूर्वदेवाः सुरद्विषः
 8. सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस् तथागतः

Sets of divi-
nities, eDemi gods,
& nyphs, hGiants or
Titans, kA Jina or
Bbuddha.

1—बृह. 2—ऋभु. 3—असु. 4—सुग. 5—रि. 6—त. 7—वसु.
 8—खा. 9—य. 10—असुरस्. 11—अत्. 12—र. 13—द्विष.
 14—राज.

a दिविषत् or द्युषत् and द्युषत् (दु). b ऋभुः or ऋभुः. c बर्हि-
 र्मुखाः or बर्हिर्मुखाः. d Masc. or neut. e Each consists of a speci-
 fied number (see their names in other dictionaries.) *Adityas* 12. *Viswé-
 dévas* 10. *Vasus* 8. *Tushitas* 36. *Ābhārvaras* 64. *Anilas* 49. *Ma-
 hārdjicas* 220. *Sād'hyas* 12. *Rudras* 11. f Pl. विश्वे i.e. विश्वदेवाः.
 g Also मङ्गराजिकः. h Of various classes and denominations, as *Vi-
 dyād'haras*, &c. i Likewise जक्षः, fem. बक्षो and बक्षोषो. j Also
 पैशाचः. k A démon, sing. असुरः, pl. असुराः. Likewise आसुरः.
 l Also बुद्धः.

^m ^{1 m} ^m ^m ^m
समस्तभद्रो भगवान्मारुजित् लोकहित् जिनः

^m ^m ^{2 m} ^m
पञ्चभिन्नो दशबलो ह्यवदी विनायकः

^m ^m ^{3 m a} ^m
सुनीन्द्रः श्रीधनः शाखा सुनिः

^{4 m}
शाक्यसुनिस् (तु यः)

^{m c} ^{m d} ^{5 m}
0. (स) शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौहोदनिश् (च सः) BUDDHA.

^{6 m} ^{7 m} ^{8 m}
गौतमश् (चा) क्वबन्धुश् (च) मायादेवोस्तश् (च सः)
^{9 m f} ^{10 m} ^m ^{11 m} ^m

1. ब्रह्मात्मन्ः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः BRAHMA.

^m ^m ^{12 m} ^m
हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयम्भुश् चतुराननः

12. धाताजयोनिर्द्रुहिणो विरिञ्चिः कमलासनः
^{13 m} ^{14 m} ^{15 m g} ^{m h} ^m

स्रष्टा प्रजापतिर्विधा विधाता विश्वरूपं विधिः
^m ^{20 m j} ^m ^m ^{21 m}

13. विष्णुर्नारायणः लण्णो वैकुण्ठो विष्टरञ्जवः VISHNU.

^m ^m ^m ^m ^m
दामोदरो हृषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः

1—वत्. 2—दिन्. 3—शास्त्र. 4—सुनि. 5—दिनि. 6—त
7—बन्धुः. 8—सुन. 9—स्रष्टा. 10—चा. 11—जिन्. 12—
13—धात. 14—स्र. 15—ह्र. 16—स्रष्ट. 17—वेधस्. 18—ह. 19—
20—ना. 21—वत्.

a Likewise शासिता (त्). b The founder of the religion nam
from him. c Also शाक्यः. d Likewise सर्वार्थः, and सिद्धार्थः. e Pi
vidence, or the Creator. f Also ब्रह्मा. g Likewise ब्रह्मन्ः, and ब्रह्म
1 विरिञ्चिः, विरिञ्चिः, विरिञ्चः and विरिञ्चनः. i The pervader and p
server; identified by Hindu mythology with the hero *Crishna* s
of *Vasudéva*. j Likewise नारायणः.

14. दैत्यारिः पुण्डरीकाक्षो गोविन्दो गरुडध्वजः
पीताम्बरोऽच्युतः शार्ङ्गो विष्वक्सेनो जनार्दनः

15. उपेन्द्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः
पद्मनाभो मधुरिपुर्वासुदेवस्त्रिविक्रमः

16. देवकीनन्दनः शौरिः श्रीपतिः पुंरघोत्तमः
वनमाली बलिध्वंसी कंसारातिरधोक्षजः

17. विश्वभारः कैटभजिद्बिधुः श्रीवत्सलाङ्कनः

VASUDEVA, h वासुदेवो (स्य जनकः स एव) आनकदुन्दुभिः

BALARAMA, j 18. बलभद्रः प्रलम्बघ्नो बलदेवोऽच्युताग्रजः
रेवतीरमणो रामः कामपालो हलायुधः

19. नीलाम्बरो रोहिण्ययस् तालाङ्को सुषली हली
संकर्षणः सीरपाणिः कालिन्दीभेदने बलः

1—शार्ङ्गिन्. 2—रज. 3—णि. 4—वा. 5—लिन्. 6—सिन्.
7—अधोक्षज. 8—जित्. 9—य. 10—लिन्. 11—हृदिन्.

a Also विश्वक्सेनः. b Likewise पद्मनाभिः. c Also वासुदेवः वासुः.
d Likewise देवकीनन्दनः. e Or शौरिः. f Also बलिध्वंसी. g Likewise श्रीवत्सः. h Father of *Crishna*, and son of *Antacadundubha*. i Also आनकदुन्दुभिः. And दुन्दुः. j Brother of *Crishna*. k Likewise मधुरिपुः.
And भद्रवत्सः. l Also सुषली or सुशली. m Likewise बलक्षः.

20. मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः CĀMADEVĀ. a

कन्दर्पो दर्पको ऽनङ्गः कामः पञ्चशरः स्मरः

21. शम्बरारिर्मनसिजः कुसुमेधुरनन्यजः

पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मन्ः

22. ब्रह्मसर्पिश्चक्रेतुः (स्थूढ) ऽनिरुद्ध उषापतिः ANIRUD-
DHA. c.

लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्री ह्रीरिप्रिया

23. इन्दिरा लोकमाता माक्षीराश्वितनया रमा

(शंखो लक्ष्मीपतेः) पाञ्चजन्यश्च

(चक्रं) सुदर्शनः

Crīṣṇā's
conch.

His discus
& missile
weapon.

24. कौमदकी (गदा)

(खड्गे) नन्दकः

His mace.

His sword.

कौस्तुभो (मणिः) His jewel.

गरुडान् गरुडस् ताक्ष्यो वैनतेयः खगेश्वरः

The vehicle
of Viṣṇu, k

25. नागान्तको विष्णुरथः सुपर्णः पद्मगाशनः

1—म 2—मन्मथज. 3—मन्. 4—वि 5—माह. 6—मन्. 7—ह.

a Love or Cupid ; son of Crīṣṇā. b Also शम्बरारिः, and शम्बरारिः, or शम्बरारिः. c Likewise मनोजः. d Also पुष्पधन्वः (स). e Son of Pradyumna and husband of Ushā. f This and the following term are titles both of Cāmadēva and Aniruddha. g Likewise लक्ष्मीकेतुः or लक्ष्मीकेतुः, and रिय्यकेतुः, or रिय्यकेतुः—रिय्यकेतनः. h Also उषापतिः. i The wife of Viṣṇu, and goddess of prosperity. j Likewise कीमादी, and कौमोदकी. k Variousl described as a gigantic crane,, a vulture, or an eagle.

.VB. 2

^m ^b ^m ^m ^m ¹ ^m ^m
शंभुरीयः पशुपतिः शिवः शूलो महेश्वरः

26. ईश्वरः सर्व ईशानः शङ्करश्च चन्द्रशेखरः
^m ^m ^c ^m ² ^m ^m

भूतेशः खण्डपरशुर्गिरिशो निरिशो ऋडः
^m ³ ^m ^e ⁴ ^m ^m

27. व्यत्युज्ज्वलः क्षत्तिवासाः पिनाकी प्रमखाधिवः
^m ⁵ ^m ^m ^m ^m

उग्रः कपर्दी श्रीकण्ठः श्रितिकण्ठः कपालभृत्
^m ^m ⁶ ^m ^m

28. वामदेवो महादेवो विष्णुपादस् त्रिलोचनः
⁷ ^m ^m ^m ^m

क्षयानुरेताः सर्वज्ञो धूर्जटिर्नीललोहितः
^m ^f ^m ⁸ ^m ^g ⁹ ^m ^m

29. हरः खरचरो भर्गस् त्रयम्बकस् त्रिपुरान्तकः
^m ^m ¹⁰ ^m ^m

मङ्गाधरोऽन्धकरिपुः कटुध्वंसी वृषध्वजः
^m ^m ^m ¹¹ ^m ^m

30. व्योमकेशो भवो भीमः स्थाणू रुद्रः उमापतिः
^m

is braided
ir. h

कपर्दी (इस जठाजूठः)

is bow.

पिनाको जगवं (धनुः)

is attend-
ants.

31. प्रमथाः (स्युः पारिषदाः)

is divine
others. 1

ब्राह्मी (त्याद्यास्त मातरः)

1—सिन्. 2—हर. 3—यस् 4—विन्. 5—दिन्. 6—ऊ. 7—तप्.
—भर्ग. 9—व्यक. 10—सिन्. 11—स्थाणू.

a The destroyer and reproducer. b Also शङ्खः. c Likewise सर्व.
Also खण्डपरशुः. e Likewise क्षत्तिवासाः (ह्) f Also. श्रीरः. g Likewise
र्षीः. h. Rolled on his head. i Also खज्जकवं, खज्जकवं, खज्जनावं,
खज्जकवं, and खज्जकवं. j Sing प्रमथाः. k This, which is likewise
name of Siva's attendants, is variously written. Sing. पारिषद्;
विद्, or पार्वद्. l Or energies of the gods, viz. Brāhmī, Mahēśvarī,
Indrī, Vārāhī, Vaiṣṇavī, Caumārī, Cauvērī or Chāmunda, and
harchica. m Also मङ्गाधरो.

- विभ्रति भूतिरैश्वर्यम् (अष्टिमादिकमष्टधा) Superhuman power. a
32. उमा कात्यायनी गौरी काली हैमवतीश्वरी BHĀWANĪ. c
- शिवो भवानी वरदायी सर्वायी सर्वमङ्गला
33. अय्या पार्वती दुर्गा खड्गानी शिखिका GANĒSA. j
- विनायके विघ्नराज हैमातुर गणाधिपः
34. (अष्टि)कदम्ब हेरम्ब लब्धोदर गजाननाः CĀRTĪCEYA k
- कार्तिकेयो महासेनः शरजम्बा घडाननः
35. पार्वतीनन्दनः स्कन्दः सेनानीरग्निभू गृहः
- वाङ्मलयस् तारकजित् विद्याधरः शिखिवाहनः
36. वायव्यातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौञ्चदारणः
- इन्द्रे मरुत्वान् मधवा विडोजाः पाकघासनः INDRA. c

1—ई. 2—अ. 3—क. 4—ए. 5—नान्. 6—लेव. 7—त्वत्.
8—वन्. 6—जस्.

a Consisting in preternatural faculties or eight sorts (see the enumeration in other dictionaries), such as the power of assuming an imperceptible form &c. b This and the preceding term (विभ्रतिः) are by some considered to be here intended for names of ashes rubbed on the person of Siva. c The wife of Siva and goddess of destruction. d Likewise गौरी. e Also कात्यायनी. f Likewise वरदा. g Also शिवी. h Likewise अष्टिः, अष्टि or अष्टि. i Also कल्या. j The obviator of difficulties. k The god of war. l Likewise शरजम्बा. m Also वाङ्मलयः. n Likewise क्रौञ्चदारणः. o Regent of the sky. p Also मरुत्वान् (मरु) some add. मरुत्वान्. q Likewise विडोजाः.

37. दृष्टश्वाः सुभासीरः पुरङ्गतः पुरन्दरः
 निष्पुल्लेखर्वम् शक्रः शतमन्युर्हि वसतिः
 38. सुत्नामा गोतभिद् वज्रो वासवो दृढहा दृषा
 वासोष्पतिः सुरपति वल्लारातिः शचीपतिः
 39. जम्भेदी हरिहयः स्वाराण नमुचिसूदनः
 संक्रन्दनो दुश्प्रवणस् तुराषाण मेघवाहनः
 40. आखण्डलः सच्छात्र कृभुजास्

(तस्य तु प्रिया)

पुलोमना शची न्द्राणी
 (नगरी त्व.) मरावती

His horse. 41. (हय) उद्यैः शवाः

His chario-
 teer. (सूतो) मातलि

His grove or
 garden. नृन्दनं (वनं)

His palace. (स्यात् प्रासादे) वैजयन्तो

JAYANTA. i जयन्तः पाकशीसनिः

- 1—वसु. 2—वसु. 3—जिह्व. 4—हनु. 5—वसु. 6—दिनु.
 7—राज. 8—वसु. 9—वाह. 10—जिह्व. 11—र. 12—व.
 13—वसु.

a. Also दृष्टश्वाः. b Likewise पुनासीरः and पुनासीरः. c Also सुत्नामा. d Some add वासोष्पतिः. e The wife of Indra. f Like-
 wise शचीः, and शची, or शचिः. g Also खनरा. h Likewise
 वज्रोः वाहनः (व). i Son of Indra.

42. ऐरावतो ऽश्वमातङ्गैरावणाञ्जसुवल्गुभाः Indra's elephant.
f m n m n a n b m
- क्रादिनी वज्रम् (ऽस्त्री स्यात्) कुलिशं भिदुरं पविः His thunderbolt,
m m c md m e 4 m f
43. शतकोटिः स्वरः शम्भो दम्भोलिरम्बनिर् (द्वयोः)
n n m
- व्योमयानं विमानो (ऽस्त्री) The car of Indra, f.
5 m
- (नारदाद्याः) सुरर्षयः A divine sage, g.
6 f f
44. (स्यात्) सुधर्मा देवसभा The council of the gods.
n i 7 n f
- पौषमश्चतं सुधा The food of the gods, h.
f f f k f
- मन्दाकिनी विषमङ्गा स्वर्णादी सुरदीर्घिका The river of heaven, j.
m m 8 m m m
45. मेरुः सुमेरुर्हेमाद्री रत्नसानुः सुरालयः The mountain Sumeru, l
m m 9 m m
- (पञ्चैते देवतरवो) मन्दारः पारिजातकः Five celestial trees, m.
m 9 m n m
46. सन्तानः कल्पवृक्षश्च (च पुंसि वा) हरिचन्दनं

1 अ—, 2 ऐ—, 3 अ—, 4 अ—, 5—भि—, 6—मंन्, 7 अ—, 8—द्रि, 9—वृक्ष.

a Also कुलिशं. b Likewise भिदुरं and भिदुः. c Also स्वरः (सु) d Likewise वज्रः. And सम्भः or संवः. e Also अशनी, and बज्राशनी: f Or of any god. g As Nārada, &c. h Ambrosia and Nectar; or the food and drink which confer immortality. i Likewise पौषं and पौषं. j The Ganges of the sky, suggested probably by the milky-way k Also स्वर्णादी. l The extremity of the world's axis; where the gods abide. m Severally named in the text.

SANATCU-
MARA, a

The *Aswin*...
d

m b m c
सनत्कुमारो वैधातः

m I m
स्वर्वेद्याश्चिनीसुतौ

m e 2 m m 3 m
47. नासत्याश्चिनी दक्षाश्चिनेयौ (च तावुभौ)

Nymphs, f

4 f f g h
(स्त्रियां वङ्गश्च) ऋरसः स्वर्वेद्या (उर्वशीसुखाः)

Celestial
musicians, i

m j 5 m k 6 m l
48. (हाहा हङ्गश्च) चैवमाद्या गन्धर्वास् (त्रिदिवीकसः)

Fire.

m m m m m
अग्निर्वैश्वानरो वह्निर्वीतिहोत्रो धनञ्जयः

m m 7 m 8 m n
49. रुपीटयोनिर्जलनो जातवेदास् तनूनपात्

9 m 10 m o 11 m m
वह्निः शुष्मा रुषावर्मा शोचिष्केश्च उषर्वधः

1 ऋ—, 2 अश्विन, 3 सा—, 4 सप्तारस्, 5—ङ्, 6—ञ्, 7—दस्.
8—पादु Or—पात्, 9 वह्नि Or वह्निस्, 10—न्, 11—तन्.

a The son of *Brahmā*, and eldest of the progenitors of mankind.
b Likewise सत्कुमार. c Also वैधातः. d Physicians of heaven, and twin sons of the sun by his wife *Saxjnyā* in the shape of a mare, or children of the constellation *Aswinī*. One of the twins is named *Nāsatyā*, and the other *Dāsra*; but these terms, in the dual, designate both of them. Their patronymicks are used in the singular, when either is singly intended. e Likewise नासिकौ. f Celestial courtesans, as *Urrasī*, *Rambhā*, *Ménacā*, *Ghrītāchi*, *Tilōttamā*, &c. g Likewise स्वर्वेद्या, h Also उर्वशी and उर्वशी. Quiristers of heaven, as *Hāhā*, *Hūhū*, *Tumbura*, *Visvācasu*, *Chitrarat'ha*, &c. i Likewise हाहा; and हाहाः (स्). And Indec. हाहाः. k Also हङ्गः and हाहाङ्गः. And Indec. हङ्गः. l Sing. गन्धर्वः. Also गन्धर्वः and गान्धर्वः. m One commentator makes the plural of this word विश्वानराः, but erroneously say others. n Or, according to a different etymology, तनूनपात् (त्). And तनूनपाः (पा). o रुषन्, or वह्निःरुषन् Also रुषः (ष्).

50. ^{m a m m b m m} आश्रयाशो दहद्ग्रासुः अशानुः पावको ऽनलः
^{m 1 m 2 m 3 m}

रोहिताश्वो वायुसखा शिखावानाशुशुक्षणिः
^{4 m 5 m m m}

51. हिरण्यरेता ऊतभृग् दहनो हव्यवाहनः
^{6 m c 7 m d 8 m m m}

सप्तार्चिर्दमुनाः शुक्रश्चित्रभानुर्विभावसुः
^{m 9 n}

52. शुचिरपिपत्तं

^{10 m m m} षोर्वस् (तु) वाडवो वडवानलः

Submarine
fire, c

^{m f m f g 11 f h f f} (वक्त्रेर्वयो) ज्वालाकीलावर्चिर्हेतिः शिखा (स्त्रियां)
^{m f n i m}

Flame, f

53. (त्रिषु) स्फुलिङ्गोऽग्निकणः

A spark.

^{m m} सन्तापः संश्वरः (समौ)

A burn.

^{m m 12 m 13 m} धर्मराजः पितृपतिः समवर्त्तो परेतराट्
^{m 14 m m 15 m m}

Yama, i

54. कृतान्तो यमुनाभ्राता शमनो यमराज् यमः
^{m m k m m m}

कालोदण्डधरः आश्वदेवो वैवस्वतो ऽन्तकः

1—खि, Or —ख. 2—वत. 3—आ—, 4—तश्. 5—भज्. 6—ह.
EX. —र्चिश्. 7—नश्. 8—क्र. 9—ख—. 10—ह. 11—खर्चि
12—र्चिन्. 13—राज्. 14—त. 15—राज्.

a Likewise. आश्रयाशः. b Also कषाणु. c Likewise सप्तार्चिः (र्चि).
d Also दमुनाः. e A being consisting of flame, but with a mare's head,
sprung from the thighs of *Urva*, and was received by 'the ocean.'
f Masc. ज्वाल्, fem. ज्वाला. g Fem. कीला. h Also f. n. खर्चिः, (च).
i Fem. स्फुलिङ्गा, neut.—गं. j The regent of worlds below ; or death,
and judge of departed souls. k Likewise दण्डधरः

A giant or
ghost.

55. राक्षसः कौक्षपः कव्यात् कव्यादो ऽक्षपः काशरः
 m m 1 m m m a m b

रात्रिचरो रात्रिचरः कर्षुरो निकषामजः
 m m m c m
 m d m m e m 2 n

56. वातुधानः पुष्पजने नैर्ऋतो वात रक्षसी
 3 m m g 4 m m h 5 m

VarUNA. f

प्रचेता वरुणः पाशो वादसांपतिरप्यतिः
 m m m 6 m m

Air or wind.

57. श्वसन स्पर्शने वायुमूर्तिरिषा सदागतिः
 m i m m 7 m 8 m

ष्टपदश्चो गन्धवहो गन्धवाश्च निष्ठाशुगाः
 m m j 9 m m k m

58. समीर मासत मरुज्जगतप्राण सनीरणाः
 10 m m l m m m

नभस्वद् वात पवन पवमान प्रभञ्जनाः
 m m 11 m 12 m m m

Air inhaled.
m

59. प्राणो ऽपानः समानश्चोदान व्यानौ (च वायवः
 m

शरीरस्था इमे)

n n 13 n m m

Speed or velo-
city.

रंहस् तरसी (तु) रयः स्यदः

1 कव्याद्. 2 रक्षसः. 3-तस्. 4 पाशिनः. 5 क-
 7 क- 8 का- 9-त्. 10-त्. 11-न. 12 उ- 13 तरसः.

a Or कक्षपः. b Or काशरः. c Likewise कर्षुरः. and कैर्षरः. d Or
 वातुधानः. e Also नैर्ऋतिः. f Or the regent of water. g Likewise
 वरुणः. h Also वादसांपतिः. i Or ष्टपदश्च. j Likewise मरुजः. k Also
 सनीरणाः (du. सनीरः; or सनीरः) and प्राणः. l Likewise वातिः. m Five
 breaths, or air inhaled or emitted several ways, as breath, deglutition,
 &c. n Also रंहः.

- 1^m a . n n n n 2 n c n
 60. जवे (ज्य) शीघ्रं त्वरितं बहु क्षिप्रमरं द्रुतं Quick, or
 n n n 3 n 4 n d swiftly. b
 सत्वरं चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु (च)
 n f n 5 n n 6 n 7 n g
 61. सतते नारताश्चान्त सन्तताविरतानिश्च
 n 8 n 9 n h Eternal, or
 continually. c
 नित्यानवरताजस्रम् (ज्य) m m i
 (ज्य) इतिशये भरः Much or ex-
 n n 10 n 11 n 12 n cessive. i
 62. अतिवेल भयात्यर्थातिमात्रेणाद निभरं
 13 n 14 n 15 n n n k 16 n
 तौत्रैकान्तनितान्तानि गाढवाढ दृढानि (च)
 1 m
 63. (क्लीवे शीघ्राद्यसत्वे स्यात् त्रिष्वेषां भेद्यगामि यत्

1 जव. 2 खर. 3 ख—, 4 खा—, 5 ख—, 6 ख—, 7 खा—,
 8 ख—, 9 ख—, 10 ख—, 11 ख—, 12 उ—, 13 तीव्र. 14 ए—,
 15—न्त, 16 दृढ.

a Likewise जवः. b These terms, used adverbially, are neuter ; but as adjectives, they agree in gender with the subject. Masc. शीघ्रः, fem. शीघ्रा, neut. शीघ्रं. c Also Indec. खर. d Except this term, which properly should not be used as an adjective. e These likewise are neuter as adverbs, but vary as adjectives. This is reckoned among indeclinables. f Except this, which properly should not be used as an adjective. g Except this also, which is never used as an adjective. This is also reckoned among indeclinables. h These likewise are neuter as adverbs, but vary as adjectives. i Except these two, which are invariably masculine ; but they are used adverbially in the second singular neuter. k This is indeclinable according to some. l They are neuter when used not as nouns ; consequently, as adverbs. m A various reading is भेद्यगामि, (used as an epithet or discriminative) instead of सत्त्वगामि, (used as a noun ; i.e. as an adjective.)

CUVE'RA, a

1 m   m   2 m   m
कुवेरस् त्रयम्बकसखे यक्षराड् गुह्यकेश्वरः
3 m   m   m   m

64. मनुष्यधर्मा धनदे राजराजो धनाधिपः

m   m   m   m
किन्नरेशो वैश्रवणः पौलस्त्यो नरबाहनः
4 m b   5 m c   6 m d   m   7 m

65. यक्षैकपिङ्गलविल श्रीद पुण्यजनेश्वराः

The garden of
Cuvēra.

(अस्योद्यानं) चैत्ररथः

Nalacū'bara,
em f
(पुत्रस्तु) नलकूबरः

Cailasa, g.

66. कैलासः (स्यानं)

Cuvēra's
city.f
अलका (पूर)His throne
and vehicle.m n
(विमानं तु) पुष्पकंHis attend-
ants.m   8 m   m   m
(स्यात् किन्नरः किंपुरुषस् तरंगवदने मयुः
m   m h

His treasure,

67. निधि (नी) शेषधि

Auriferous
gems, in n
(भेदाः पद्मशङ्खादयो निधेः)

1—र.   2—राज्.   3—र्ग.   4—वक्ष.   5 ए—,   6 ए—,
7—र.   8—ष.

a The god of riches. b Also यक्षेश्वरः. c Likewise, एकपिङ्गलः.
d Also ऐडविडः, or ऐलविडः, and ऐडविड. e Son of Cuvēra. f The
same term, in the dual, designates both the sons of CUVE'RA; named
NALACU'BARA, and MANI'GRIVA. g Abode of Cuvēra. h Also शेषधिः
i See an enumeration of the other seven (for there are nine such
fabulous gems) in other dictionaries.

SECTION II.

f	f	a	1 n b 2 n	n	3 n	
द्यौ दिवौ (द्वे स्त्रियाव.)	अब्जं व्योमं पुष्करमम्बरं					The sky or atmosphere.
4 n c	n d	n	n	5 n	n	
नभोऽन्तरिक्षं गगणमनन्तं सुरवर्त्म खं						
6 n	n		7 n m	8 n m e		
वियद् विष्णुपदं (वा तु पुंस्त्र्यौ) काश विहायसी						
9 f	10 f g	f	11 f	12 f		
दिशस् (तु) ककुभः काष्ठा आशाश्च (च) हरितश्च (च ताः)						Space, region or quarters. f
13 f	14 f i	15 f				
प्राच्यवाची प्रतीच्यस् (ताः पूर्व दक्षिण पश्चिमाः)						The several quarters, h
	f					
(उत्तरा दिग्) उदीची (स्याद्)						
	m f n					
	दिशं (तु) त्रिषु दिग्भवे					Situated or bearing
m	m	m	m	m	m	
इन्द्रो वज्रिः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत्						The regents of quarters and points, k
m	m					
कुबेर ईशः (पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात्)						

१ अ—, २—अन्, ३ अ—, ४—अस्, ५—अन्, ६—त,
७—अ—, ८—अस्, ९ दिग्, १० अकुम्, ११ आया, १२ हरिद्,
१३ जी—, १४ अ—, १५—जी.

a See § i. v. 4. b Or अश्विनः. c Likewise नभः (भ.) d Or अन्तरीक्षः. Masc. विज्ञादाः. Neut. विज्ञादयः. Also विज्ञादयः—य; and indec. विज्ञादयसा. f A tract or quarter of the world; sing. दिक्, pl. दिशः. Or with the feminine termination दिशा, pl. दिशः. g Nom. ऋतुप. Also with the feminine termination ऋतुभाः. h In their order: namely, East, South, West, North. i Some read अवाची for the South; restricting अवाची to the region below. j Ex. पूर्वदिशः eastern; fem—शा: neut.—शयं. k In their order: E. S. E. S. S. W. W. N. W. N. E. Thus fire S. E. *Nairita* S. W. Air N. W. *Siva* N. E. From the regents, the points are denominated: as ऐन्द्र, East, आग्नेयो, South-east वाय्वा, South, &c.

- Elephants, at the points. a 5. ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमदोऽञ्जनः
 पुण्ड्रदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः)
 Their females b. 6. (करिष्ये) ऽभ्रमु कपिला पिङ्गलानुपमाः (क्रमात्)
 ताम्रकर्णो भृशदन्तो (चा) ऽङ्गना (चा) ऽञ्जनावती
 Intermediate point, f 7. (क्षीबाव्ययं त्व) ऽपदिशं (दिशोर्मध्यं) विदिक् (स्त्रियं)
 included, pace नभ्यन्तरं (त्वं) ऽन्तरालं
 The sensible horizon, h चक्रवालं (तु) मण्डलं
 A cloud, 8. अम्रं मेघो वारिवाहः स्तनयितुर्वालाहकः
 धाराधरो जलधरस् तडित्त्वान् वारिदो ऽम्बुभृत्
 9. घन जीमूत मुदिर जलसुग् धूमयोनयः
 कादम्बिनी मेघमाला
 Belonging to clouds, (त्रिषु मेघभवे) ऽभ्रियं

1 अञ्जन. 2—क. 3 अ—. 4—धर. 5—त्वत्. 6—सुक्. 7—नि.

a Belonging to the several regents of them, respectively. b In the same order. c Also अम्बुः. d Likewise सुमदन्ती. e Also अङ्गदा. f Or half quarter, as S. E. &c. g Likewise प्रदिक्. h Or any orb and, circumference. i Or चक्रवालः. j Or अम्बुः. k Also वारिधरः. l Likewise जलभृत्, जलद, &c. m Properly this signifies a cloud of smoke : and जीमूतः is a visible exhalation.

0. ⁿरानितं ⁿगर्जितं ⁿमेघनिर्घोषे ^{1 n b}रसिता (दि च) The rattling of thunder. ^a
1. ^{f c}शंपा ^fशतक्रदा ^{2 f}क्रादिन्यैरावत्यः ^{3 f}क्षणप्रभा Lightning.
1. तडित् सौदामिनी विद्युत् चक्षला चपला (ऽपि च)
- ^{m f}स्फूर्जयुः (वृज्वनिघ्नेषु) A clap of thunder. c
- मेघज्योतिरिन्मदः A flash of lightning. h
2. ⁿइन्द्रायुधं ^{5 n}शकधनुस् A rainbow.
- (तदेव ⁿऋजु) रोहितं INDRA'S bow unbent, ⁱ
- ^{f n j}दृष्टिर्वधं Rain.
- (तद्विधाते) ^mऽवग्राहावग्रहौ (समी) Drought.
3. घारासम्यात् आसारः A hard shower.
- ^{m k}शीकरौ (ऽश्लुक्पाः, ¹सृताः) Thin rain.

1—त. 2—नी. 3 ऐ—ती 4 इ— 5—स. Ex.—दृष. व—.

a Or the grumbling of clouds. b Including other synonyms, as रानितं, &c. c Also शम्पा. d Better सौदामिनी; Likewise सौदामिनी. The noise attending a fall of thunder or stroke of lightning. f Also स्फूर्जयुः, and विस्फूर्जयुः, or विस्फूर्जयुः. g Or वृज्वनिघ्नेषु. h Or the noise attending a stroke of lightning. i When his bow is bent, its shadow appears as a rainbow; when unbent, it is invisible to mortals. Some of the commentators have approached towards a true explanation of the rainbow; saying that it proceeds from the rays of the sun, which are of various colours, and being dispersed by the air, appear in the sky. j Likewise वधं. k Or शीकरः. l Or सृताः.

Hail.

वर्षापलस् (तु) करका

A cloudy
lay, a

(मेघच्छन्ने ऽङ्कि) दुर्द्दिनं

Covering or
disappearan-
ce, b

14. चन्तद्वी व्यवधा (पुंसि त्व) न्तर्द्विपवारणं

अपिधानं तिरोधानं पिधानाच्छादनानि (च)

The moon.

15. हिमांशुश्च चन्द्रमाश्च चन्द्र इन्दुः कुमुदबान्धवः

विधुः सुधांशुः शुभ्रांशुरोषधीशो निशापतिः

16. चञ्जो जैवाटकः सोमो ग्लौर्द्गाङ्गः कलानिधिः

द्विजराजः शशधरो नक्षत्रेशः क्षपाकरः

A digit, i

17. कला (तु षोडशो भागे)

The disk of
the sun or
moon.

विम्बो (ऽस्त्री) मण्डलं (त्रिषु)

A part.

भित्तं शकल खण्डे (वा पुंस्य) ऽर्धे

Half.

ऽर्धे (समे ऽशके)

1—ल. 2—स्. 3—वा—न. 4—यु. 5—अस्. 6—जो—

a Or obscured by clouds. b Or anything, which hides and with-
holds from sight. c Also छादनं, and छदनं. d Likewise धाः, (अस्.)
e Also अन्धः. f Likewise कुमुदबन्धुः. g Also सोमा, (नृ.) h Likewise
अशकलः, अशकलच्छन्ने, and अशी, (नृ.) i Or the sixteenth part of the
moon's diameter. j One author makes this fem. Also विम्बी.

18. चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना

Moonlight.

प्रसादस् (तु) प्रसन्नता

Purity or brightness.

कलङ्काक्षौ लावण्यं (च) चिह्नं लक्षणं (च) लक्षणं

A spot or mark.

19. सुषमा (परमा शोभा)

Exquisite beauty.

शोभा कान्तिर्द्युतिश् छविः

Beauty or splendor.

अवश्यायस् (तु) नीहारस् तुषारस् तुहिनं हिमं

Frost.

20. प्रालेयं मिहिका (चा)

(ऽथ) हिमानी हिमसंहतिः

Ice and snow.

शीतं (गुणे)

Cold or chillness.

(तद्वदर्थः) सुषोमः शिशिरो जडः

Cold or frigid.

21. तुषारः शीतलः शीतो हिमः (सप्तान्वलिङ्गकाः)

ध्रुवः चोत्तानपादिः (स्याद्)

The polar star. I.

अगस्त्यः कुम्भसम्भवः

AGASTYA. g

1—द. 2—चक्र. 3—जान. 4—ति. 5—य. 6—हार. 7—वार.

a Also चन्द्रिका. b Likewise लक्षणं. c Also द्युति, 'and' छवि. Or मिहिका. e Likewise सुषोमः, and सुषोमः. f Or the north pole self. In mythology, Dhruva is son of Uttānapāda, and consequently grandson of the first Menu. In Astronomy, Uttānapāda, is β Ursæ minoris. g Agastya is regent of the star Canopus. h Also अगस्त्यः.

I m'a

22. मैत्रावरुणिर्

His consort,

(स्यैव) लोपासुद्रा (सधर्मिणी)

n b 2 n n f f n c 3 f n d

A star,

नक्षत्रसूक्तं भं तारा तारका (पु) डु (वा स्त्रियां)

Asterisms. c

23. दक्षायस्त्रो (श्विनीत्यादि तारा)

4 f 5 f

The head of
Aries,

अश्वयुगश्विनी

Stars in the
Southern
scale,

राधा विशाखा

Stars in
Cancer,

पुष्ये (तु) सिध्य तिथौ

6 f

The Dolphin,

अविष्ठया

24. (समा) धनिष्ठा

The wing of
Pegasus,

(स्युः) प्रौष्ठपदा भाद्रपदाः (स्त्रियः)

n h

n

7 f

Orion,

रुद्रशीर्षे रुद्रशिरस् (तस्मिन्नेवा) ग्रहायणी

8 f i

Stars in his
head,

25. इल्ललास् (तच्छिरोदेशे तारका निवसन्ति याः)

1—पु.

2 नक्ष.

3 उडु.

4—युज्.

5 क्ष—.

6—डा.

7 क्षा—.

8—ला.

a Likewise वरुणिः b Also नक्षत्रं. c Neut. तारकं. Likewise masc. तारः, and तारकः. d Neut. उडु, fem. उडुः or उडुी. e As'vini and others, the longitude of which regulates the divisions of the zodiac. In mythology, they are nymphs, and daughters of Duscshu. f Properly dual, as indicating two stars, which compose this constellation according to ancient authors. But astronomers now reckon four. g Also भाद्रपदाः. h Likewise masc. रुद्रशीर्षः, and fem. रुद्रशिराः (रु). Also masc. रुद्रः. i Also इल्ललाः. j Vrihaspati, the preceptor of the gods, son of Angiras. k Likewise गीर्षतिः, गीःपतिः, and गीःक्षतिः.

१६. ^m वृ ^m ह ^m सं ^m तिः ^m सुरा ^m चा ^m र्यो ^m गौ ^m ष्म ^m ति ^m र्षि ⁹ षणो ^m रु ^m हः	The planet Jupiter. j
२६. ^m जीव ^m आ ^m ङ्गिर ¹ सो ^m वा ^m च ^m स्य ² तिश्च ^m चित्र ^m शि ^m ख ^m ण्डि ^m नः	
^m शुक्रो ^m दैत्य ^m रुहः ^m काश्य ^m उशनः ^m भार्गवः ^m कविः	Venus. h
२७. ^m अङ्गारकः ^m कुजो ^m भौमो ^m लौहिताङ्गो ^m मही ^m सुतः	Mars. e
^m रौहिणेयो ^m बुधः ^m सौम्यः	Mercury. f
(समौ) ^m शौरि ^m शनैश्चरौ	Saturn. g
२८. ⁿ तमस् (तु) ^m राहुः ^m स्वर्भातुः ^m सैन्धिकेयो ^m विधुन्तुदः	The ascend- ing node. j
(सप्तर्षयो मरीच्य त्रिमुखाय) ^m चित्रशिखण्डिनः	Ursa major. i
२९. (राशीनामुदयो) ⁿ लग्नं	Ascension. m
(ते तु मेघवृषादयः)	Signs of the Zodiac. n.
^m सूर ^m सूर्यार्थमादित्य ³ द्वादशा ⁴ म दिवाकराः	The Sun.

१ घि— १—ति. २—नस्. ३ ख—न्. ४ वा— ५—लन्. ६—र.

^a The patronymick in the plural, reverts to the original form अङ्गिरसः. ^b *Sūra* or *Ūsanās*, the preceptor of the giants, son of *Bhrigu* and regent of the planet Venus. ^c In the vocative sing. उशनः (स) उशनस, or उशनः. ^d Likewise अशुः. This and the patronymick, in the plural, make अशवः. ^e According to mythology, the son of the earth. ^f *Bud'ha*, son of *Sōma*, (or the moon) by *Rōhini* (or the Hyades). ^g *Sanī*, the offspring of the sun by *Ch'hāyā*. ^h Or more properly, शौरिः. Also शौरः. ⁱ Likewise शनिः. ^j *Rūhā*, son of *Sinhici*. ^k Also masc. लग्नाः, (स.) ⁱ The seven principal stars in Ursa major are the seven sages; *Marīchi*, *Atri*, *Angīras*, *Pulastya*, *Pulaha*, *Cratu* and *Vasīshṭha*. ^m The rising of the signs. ⁿ The sign (*Rāśi*) are ^a Aries, Taurus, &c. ^o Likewise सूरः.

42751

30. भास्वराहस्कर वज्र प्रभाकर विभाकराः

2 m m m m 3 m

भास्वद् विवस्वत् सप्ताश्व हरिदश्चोष्णारश्मयः

m 4 m m a m b 5 m 6 m

31. विकर्त्तनार्क मार्त्तण्ड मिहिरारण्य पूषणः

7 m m 8 m m m

द्युमणिस् तरणिर्मित्थश् चित्रभातुर्विरोचन

m 9 m m 10 m c

32. विभावसुर्ग्रहपतिस् त्विषांपतिर्हर्षतिः

m m 11 m m d 12 m m

भातुर्हंसः सहस्रांशुस् तपनः सविता रविः

m m 13 m

Three of the
sun's atten-
dants,

33. मातरः पिङ्गलो दण्डश् चण्डांशोः पारिपार्श्विकाः)

m m m m g m

The dawn, f

सूरसुतो ऽरुणो ऽनूरः काश्यपिर्गुडाग्रजः

14 m h m 15 n n

Halo,

34. परिवेषस् (तु) परिविहपसूर्य्य क मण्डले

m 16 m m 17 m m f m 18 m i

A ray,

किरणोच्च मयूखांशु गभस्ति वृणि वृणायः

m m m f f

35. भातुः करो मरीचिः (स्त्रीपुंसयोर्) दीर्घितिः (स्त्रियाम्)

1 क—, 2—त, 3—उ—प्रिस, 4 क—, 5 क—, 6 पूषन्,
7—णि, 8—त्, 9—ति, 10 क—, 11—तु, 12—ह,
13—ह, 14—व, 15 उ—, 16 उच्च, 17 कंशु, 18—वृणि.

a Also वासांशु. b Likewise सहिरः. c Also सूर्यपतिः. d Like-
wise तपनः. e Severally named in the text. They are INDRA, YAMA,
and fire, under other names : one placed on the left of the sun ; the
two others on his right. f The charioteer of the sun. g Likewise
काश्यपः. h Also परिवेषः. i Some read मन्त्रि.

• f 1f f 2f fa 3f f f 4f
 (सुः) प्रभा र्ग र्चि त्विड् भा भाश् छवि द्युति दीप्तयः Light.
 5 n n 6

36. रोचिः सोचि (र. भे क्रीवे)

m m m
 प्रकाशो द्योत् आतपः Sunshine. b

u n n n d
 कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कडुष्णं (त्रिषु तद्वति) Warmth. c

n n n f
 37. तिग्मं तीक्ष्णं स्वरं (तद्वन्) Heat. c

f f
 ज्वगदृष्ट्या मरीचिका Sultry va-
 pour. g

1 रुच्. 2 त्विष् 3 भाश् 4 दीप्ति. 5 रोचिस्. 6 सोचिस्.

a Also masc. भाः (स्) or भाश्, (श्). b Or any lustre and heat. Some interpret this, the converse of darkness. Others make the three terms of this article synonymous with the preceding eleven, as signifying light and illumination. They are distinguished from the article which precedes, as not immediately issuing from the sun. c Or warm. d When used as adjectives they vary with the gender. e Or hot. f These also, when employed as adjectives, vary with the gender. g Appearing at a distance like a sheet of water. The phenomenon called Mirage.

SECTION III.

Time.	1. ^m कालो ^m दिष्टो ^{l m} (ऽय्य) नेह्य ^m (पि) समयो ^m (ऽय्य)
First lunar day. a	^{f b} (ऽय्य) पक्षतिः
	^{2 f} प्रतिपद् (हे इमे स्त्रीत्वे)
A lunar day.	^{3 m f d} (तदाद्यास) तिथयो (द्वयोः)
A day.	2. ^m षष्ठो ⁿ दिनाह्नो ^{4 n} (वा तु क्लीवे दिवस वासरो
Morning.	^m प्रत्युषो ⁿ ऽहर्मुखं ^{n f} कल्युषः ^{5 n g} प्रत्युषी ^{6 n h} (अपि)
	3. ^{n i} प्रभातं (च)
Eve. j.	^{f k} (दिनान्ते तु) सायं
Twilight.	^{f l} सन्ध्या ^f पितृप्रसूः

1 कालेह्यस् 2—पद्. 3 तिथि. 4 अहर्मुख. 5 उषः. 6 वसः.

a The beginning of the moon's increase or wane. b Or पक्षती. c The thirtieth part of a lunation. d Also fem. तिथी. e Some write वासरो; erroneously. f Likewise कल्युषः. g Also masc. उषः (स्) and fem. उषा. h Likewise masc. प्रत्युषः (व) and neut. प्रत्युषः (स्). i Also भातं and विभातं j Or the close of the day. k Masc. सायः. Indec. सायं. l Likewise सन्ध्यां.

	1 m	2 m		Periods of the day. a	
प्राक्कापराक्क मध्याह्नास् (त्रिसन्ध्यम्)					
			f b		
			(अथ) शर्वरी	Night.	
f	f	3 f c	f	f	f d
निशा निशीथिनी रात्रिस् त्रियामा क्षणदा क्षपा					
f	4 f c	f f	f g	f h	
विभावरी तमस्विनी रजनी जामिनी तमी					
f	f i				
तमिस्त्रा तामसी (रात्रिः)				A dark night.	
	f j				
ज्योत्स्नी (चन्द्रिकाश्रिता)				A moon-light night.	
	f				
आगामिवर्त्तमानाश्चर्युक्तायां निशि पक्षिणो				A night and two days. k	
n					
गणरात्रं (निशावहः)				A multitude of nights.	
	m	n			
प्रदेशो रजनीमुखम्				Evening. l	
m	m				
अर्द्धरात्रं निशीथौ (द्वौ)				Midnight.	
	m	m			
(द्वौ) याम प्रहरौ (समौ)				A watch. m	

1—अ. 2—प्रा. 3—त्रि. 4—मी.

a Forenoon, afternoon, and mid-day. The three turns of the day are collectively called त्रिसन्ध्यं, n. or त्रिसन्ध्या, f. b Also शर्वरी. c Also रात्रौ. d Likewise क्षपा. e Also तमस्वती. f Likewise रजनिः. g Also तमस्वती. h Likewise तमिः, or तमसा and तामसी. i Some make this a part of the explanation. But it is one of the terms exhibited, according to others. It also signifies night in general. j This is interpreted by one author the night of full moon. k Or a day and two nights. l The beginning of night. The two first hours (g'hatis) after sunset. m The eighth part of the day.

The full and
change of
the moon. a

7. (स) पर्वसन्धिः (प्रतिपत्यञ्चदश्यायंदन्तरम्)

Last day of
the half
month. b

पक्षान्तौ (पञ्चदश्या हे)

Day of full
moon. c

पौर्णमासी (त) पूर्णिमा

Moon a little
gibbous. d

8. (कलाञ्जिनेसा) ऽनुमतिः

Moon quite
full. e

(पूर्णे) राका (निशाकरे)

Day of new
moon. f

अमावास्या (त्वं) मावस्या दर्शः सूर्येन्दसङ्गमः

Moon a little
horned. h

9. (सा दृष्टेन्दुः) सिनीवाली

Moon exact-
ly new. i

(सा नष्टेन्दुकला) कुहः

An eclipse.

उपरागो ग्रहे

Eclipsed.

(राहुग्रहे त्विन्दौ च पुष्णि च)

1 अ—.

a The junction of the 15th and 1st of a half month, or the precise moment of the full or change of the moon. b Also पर्व and संधि. c Likewise पूर्णिमा, पूर्णिमासी, पूर्णमासी, and पौर्णमी. d That is, fifteenth day of the moon's age, on which she rises one digit ($\frac{1}{10}$ th less than full. e A similar day; but on which she rises quite full. f Also अमावासी, अमावसी, अमासासी, अमावसी, and अमा. g Son and अदर्शः. h That is, a thirtieth day of the moon's age, on which she rises visible. Or sets visible; the first lunar day having commenced, or the fourteenth of the dark half month being unfinished. i A similar day, but on which she rises invisible. j Also कुहः.

10. सोपस्रबोपस्रतौ (द्वाव्)^{m 1 m}
 ऽग्न्युत्पातं उपाहितः^{m m} A meteor. a
 (एकोऽक्षया) पुष्यवन्तौ (दिवाकर निशाकरौ)^{2 m} Sun & moon
 11. (अष्टादश निमेषास्त) काष्ठाः^f Sixteen thirds, b
 (त्रिंशत्तुताः) कलाः^f Eight seconds, c
 (तास्तु त्रिंशत्) क्षणः^m Four minutes, d
 (तेतु) सुहर्षो (द्वादशास्त्रियाम्)^{m n} An hour. e
 12. (तेतु त्रिंशद्) होरात्रः^{3 m g} A day. f
 पक्ष (स्त्रिंशदशपक्ष च)^m A fortnight, h
 (पक्षौ पूर्वापरौ) शुक्ल कृष्णौ^{m m} Light & dark fortnights. i
 मास (स्तु तावुभौ)^{m k} A month. j

1 उ— 2—वत्, or वन्त- 3 अ—

a As a falling star, &c. also a comet. b Or thirtieth part of a *calā* and measured by eighteen twinklings. c Or thirtieth part of a *Cshana*. d The three hundred and sixtieth part of the day. e The thirtieth part of the day; containing twelve *Cshanas*. f A nycthemeron, containing thirty *Muhūrtas*. g Some make this neuter: but erroneously. h Half a month, comprising fifteen days. i Respectively, from new moon to full, and from the opposition to the conjunction. j The twelfth part of a year; comprising two *pacshas*, or thirty days. This is according to lunar time. But the same name is applicable to the solar and sidereal months. k Likewise मा: (स्त्र).

- A season. ^a 13. (द्वौ द्वौ मासादिमासौ स्याद्) ऋतु^m
 A half year. ^b (सौर) यनं (त्रिभिः)^{1 n}
 A year. ^c (अयने द्वे गतिरुदग् दक्षिणांकास्य) वत्सरः^m
 Equinox. 14. (समरात्रिर्दिवे काले) विषुवद्विषुवं (च तत्)^{2 n n d}
^g ^{grahāya-} ^{na.} ^c मार्गशीर्षे सङ्ग मासं आग्रहायणिक (च सः)^{m 3 m f m m g}
^{Pausha.} ^h 15. पोषे तैव सहस्यौ (द्वौ)^{4 m j m}
^{Māgha.} ⁱ तपा माघे^{m l}
^{Phālguna.} ^k (ऽथ) फाल्गुने^m
 (स्यात्) तपस्यः फाल्गुनिकः^m
^{Chaitra.} ^m (स्यात्) चैत्रेचैत्रिको मघः^{m m m}

१ ऋतु. २—यत्. ३ सहस्र. ४ तपस्.

^a The sixth part of a year, comprising two months, as *Māgha* and *Phālgunā*. Properly the season consists of two solar months : but the term is also applicable to lunar time. ^b Or the sun's alternate journey towards the tropics, measured by three seasons. ^c Consisting of the northern and southern tracts of the sun. ^d Also masc. विषुवान्, and विषुवः. And विषुवः or विषुपः. ^e Month in which the moon is full, nearly in the longitude of Orion's head. ^f Likewise सङ्गः (सः) ^g Also आग्रहायणः. ^h Near γ and δ of Cancer. ⁱ Near the lion's heart. ^j Some add तपः (—य). ^k Near the lion's tail. ^l Also फल्गुनः. ^m Near the virgin's spike.

16. वैशाखे मघवे राधे ^m ^m ^m *Vaiśāc'ha. a*
 ज्येष्ठे शुक्रः ^{m c} ^m *Jyāishtha. b*
 शुचि (स्वयम्) ^m *A'shād'ha. d*
 आपादि ^{m c}
 श्रावणे (तु स्यान्) नभाः श्रावणिक (श्रुतः) ^m ^{1 m} ^m *Śrāvan'a. f*
 17. (स्यु) नभस्यप्रौष्ठपद भाद्र भाद्रपदाः (समाः) ^m ^m ^m ^m *Bhād'ra. g*
 (स्यादा) श्विन इषे (ज्या) श्वयुजे (जपि) ^{2 m} ^{3 m i} *A's'wina. h*
 (स्यात्तु) कार्तिके ^m *Cārttika. k*
 18. वाङ्मूर्त्ति कार्त्तिके ^m ^{4 m} ^m
 हेमन्तः ^{m n m} *Winter. l*
 शिशिरे (स्त्रियाभ) ^{m n} *Cold season. n*
 वसन्ते पुष्यसमयः सुरभिर् ^m ^m ^{5 m} *Spring. o*
 ग्रीष्म उपकः ^m ^{m q} *Hot season. p*

1 नभस्. 2 आ—. 3 आ—. 4 उर्ज. 5—भि.

^a Month in which the moon is full near the southern scale. ^b Near the scorpion. ^c Likewise ज्येष्ठः. ^d Near the bow of Sagittarius. ^e Also आपादः, श्रावणिकः, and श्रावणादः. ^f Nearly in the longitude of the eagle. ^g Nearly in the longitude of the wing of Pegasus. ^h Near the head of Aries. ⁱ Likewise रैवः. ^j Also श्वयुजः. ^k Near the Pleiades. ^l Comprising *A'grahāyan'a.* and *Pausha.* ^m Likewise हेमन्तः and (नृ). ⁿ Including *Mōg'ha* and *Phālgun'a.* ^o Consisting of *Chaitra* and *Vaiśāc'ha.* ^p Comprehending *Jyāishtha* and *A'shād'ha.* ^q Or उपकः. Also कृष्ण, or कृष्ण (नृ).

19. निदाघ उष्णोपगम उष्ण उष्णागमस् तपः
m m m 1 m a m b
2 f d f e
 Rains. c (स्त्रियां) प्राष्ट (स्त्रियां ऋन्ति) वर्षा
3 f g
 Sultry sea- (अथ) शरत् (स्त्रियाम्)
 sor i
4 m h
 20. (षड्मी ऋतवः पुंसि मार्गदीनां युगैः क्रमात्).
m i m j 5 m n m 6 f k f l
 A year. संवत्सरो वत्सरो ऽद्वे हायने (स्त्री) शरत् समाः
 A patriarchal day. m 21. (मासेन स्याद्) ऽहोरात्रः पैत्रो
 A day of the gods. n (वर्षेण) दैवतः
 A day of *Brahmā*. o (दैवे युगसहस्रे द्वे) ब्राह्मः 42751
7 m
 A calpa. p कल्पौ (तु तौ नृणाम्)
n
 A *manvantara*. q 22. मन्वन्तरं (तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः)
 A destruction of the world. m r m m s m n
 संवर्त्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्तः (द्वत्यपि)
-
- 1—म. 2—ष. 3—द. 4 ऋतु. 5 वत्स. 6—द. 7 कल्प.
- a Likewise उष्णोपगमः, उष्णः, and उष्णागमः. Or उष्णोपगमः, &c. and उष्णोपगमः, &c. b Also तपः (स्). c Containing *Śrāvanā* and *Bhādra*. d Likewise प्राष्ट. e Restricted to the Plural. f Answering to *Āśvina* and *Cārttika*. g Also शरदा. h These six seasons severally correspond to two months each, in the same order. i Also संवत्सरः. j Likewise परिवत्सरः, and अतुवत्सरः. But in the quinquennial cycle these are names of different years. k Also शरदः. l Some restrict this to the Plural. m Or a month of mortals. n Or, year of mortals. o Or 2000 *yugas* of the gods : that is, 1000 *yugas* constitute *Brahma's* day, and his night contains as many. p The same grand period, or 432,000,000, years of mortals, measuring the duration of the world ; and as many, the interval until its renovation. q Or a grand period containing seventy-one *yugas* of the gods. r Also संवर्त्तः. s Also विकल्प.

SECTION IV.

1. (मस्त्री) पङ्क (पुमान्) पाप्मा पापं किल्बिष कल्मषम् Sin.
 कल्मषं वृजिनैर्नोषमंहो दुरित दुष्कृतम्
 2. (स्याद्) धर्म (मस्त्रियां) पुण्य श्रेयसी सुखतं वृषः Virtue or moral merit.
 सुत् प्रीतिः प्रमदो चर्षः प्रमोदामोद संमदाः Joy, or pleasure. c
 3. (स्याद्) नन्दयुरानन्द शर्म शात सुखानि (च)
 श्लःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम् Happy, well, or right.
 4. भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेम (मस्त्रियाम्)
 शस्तं (चा)

(इय त्रिषु द्रव्ये पाप पुण्य सुखादि च)

- 1 पाप्मान्. 2 एनस्. 3 अघ. 4 अंहस्. or अंवस्. 5 अयस्.
 सद्. 7 आ—. 8 आ—. 9 आ—. 10 शर्मन्.

a Used as an epithet, this word varies with the gender of the subject. b As an adjective, this likewise varies with the gender of the subject. c Some restrict the seven terms in the first line, as signifying the actual sensation or mental affection of pleasure; and the other five, as reporting pleasure in the abstract. d Likewise सुदा and सुदिता. e Also शान्तिः and शान्तिः. f Also शातं. g Likewise शौख्यं. h Used as epithets, is and the following words vary with the gender of the subject. Fem. कल्याणी. i Also कुशलं, and कुशलं. k These adjectives are restricted to the genders stated in the text, when employed as substantives to denote the abstract quality. l The three nouns here specified, with those which follow them respectively, or with such only as follow the last of them, being used as adjectives, agree in gender with the subject.

- Excellence, or happiness 5. ^f ^f ^{m n} ^{l m} ^{m a} **मतस्त्विका मच्चर्चिका प्रकाण्ड सुह तस्त्वजौ**
 (प्रशस्तवाचकान्यन्वयः)
 Good luck, or favorable fortune. ^{2 m} **ऽयः (शुभावहेविधिः)**
 Destiny, or luck. ^{m n} ^{b m} ^m ^m ^f ^m 6. **दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं (स्त्री) नियतिर्विधिः**
 A cause ^m ^{m c} ⁿ **हेतु (नी) कारणं बीजं**
 A primary cause. ^m ^{4 m} ^{m d} **(निदानं त्वा) दिकारणं**
 The soul. 7. **चेतस्त्र आत्मा पुरुषः**
 Nature. c ⁿ ^f **प्रधानं प्रकृतिः (स्त्रियाम्)**
 State or condition. f **(विशेषः कालिको) ऽवस्था**
 Qualities of nature. g ^{n h} ^{5 n i} ^{6 n j} **(गुणाः) सत्त्वं रजस् तमः**
 Birth or production. ^{7 n} ⁿ ^{n k} ^{f l} ^{8 f} ^{9 m} 8. **जनुर्जनन जन्मानि जनिष्यत्यतिरुद्धवः**

1 उ— 2 अय. 3 आ— 4 आत्मन्. 5 रजस्. 6 तमस्.

7 स. 8 उ— 9 उ—

a In apposition, even as epithets, these do not vary in their gender
 b Also दैव्यं. c Likewise करणं. d Also पुरुषः. e The cause of the material world, or secondly the natural state of anything. f Any particular state, varying with the progress of time; as youth, &c.
 g Severally named in the text; first, the principle of existence, or truth; secondly, that of foulness or passion; thirdly, that of darkness. The first enlightens, constitutes knowledge, and is the cause of truth.¹ The second occasions coveting, and is the cause of pain. The third overspreads, and is the cause of error and illusion. These attributes and essential qualities of nature are according to the *Sanc'hya* philosophy. h Likewise सत्त्वं. i Also Masc. रजः (रज). j Likewise Masc. तमः (तम). k Sing. जन्म or जन्मं. Also Masc. जन्मः. l Or, जन्मोः also Masc. जनि.

^m ^m
संदेह हापरौ (चा)

Certainty
or ascertain-
ment.

(स्थ समौ) निर्णय निश्चयौ

Heterodox
or heresy.

13. मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता

^a
An injuri-
ous design.

^m ⁿ
व्यापादे द्रोहचिन्तनम्

^b
A demon-
strated
truth.

^m ^m
(समौ) सिद्धांत राज्ञांतौ

Error or
mistake.

^f ^f ^m
भ्रान्तिर्मिथ्यामति भ्रमः

An agree-
ment.

14. संविदागुः प्रतिज्ञानं नियमाश्रय संश्रवाः

^m ^{4 m} ^m ^{5 m}
अङ्गीकाराश्रयपगम प्रतिश्रव समाधयः

True know-
ledge, d

ⁿ ^c
15. (मोक्षधी) ज्ञानं

Knowledge
of arts, f.

ⁿ
(अन्यत्र) विज्ञानं (शिल्पशास्त्रयोः)

Beatitude.
g

^f ⁿ ⁿ ^{6 n} ⁿ ^{7 n}
मुक्तिः कैवल्य निर्वाणं श्रेयोनिःश्रेयसावृतम्

1—द.

2 आगु or आशुर.

3 आ—

4 अ—

5—धि.

6 अत्रेदस.

7 अ—

a The disbelief of heaven or a future world, or the denial of a God
b The meditating of harm, or wishing ill to another; or the attempt
to injure. c According to different etymologies, (the termination being
either derivative or radical,) 2d. sing. and pl. आगुः or आग्व, and आगुद
or आग्वद. But आशुः (र्) आशुरं. d Or that which tends to exempt
the soul from further transmigration. e Some make this the interpre-
tation, and धीः the word exhibited. f Or any knowledge, but that
of theology. g The delivery of the soul from body, and its exemption
from further transmigration.

6. मोक्षोऽपवर्णो

(ऽथा) ज्ञानमविद्याहंमतिः (स्त्रियाम्)

Spiritual
ignorance. a

रूपं शब्दो गन्ध रस स्पर्शाश्च (च)

Five ob-
jects of
sense. b

विषया (चामी)

An object
of sense. c

7. गोचरा इन्द्रियार्थाश्च (च)

हृषीकं विषयीन्द्रियम्

An organ
of sense.

कर्मेन्द्रियं (तु पायादि)

An organ
of action. d

(मनोनेत्रादि) धीन्द्रियम्

An intel-
lectual or-
gan. e

8. तुषरस्त्वक् कषायोऽस्त्री

मधुरो लवणः कटुः

An astrin-
gent taste.

तिक्तोऽम्लश्च (च) रसाः (पुंसि)

(तद्वत्सु षडमी त्रिषु)

Five other
tastes. g.

1 क. 2 अं—: 3 क— 4 स्पर्श. 5—र्ष. 6—विन्.

इ— 8र— 9 कश्च.

a Or belief of external appearances. b Severally named in the text ; z. colour, sound, odour, flavour, and contact. c Sing. विषयः. d Viz. त्रि, the foot, the voice, the organ of generation, and the organ of creation. e Viz. the mind, the eye, the ear, the nose, the tongue, and the skin. f Also तुषरः or तुषरः.. g Severally stated in the text ; viz. त्वक्, salt, pungent, bitter and sour. h Fem. कटुः or कटुः. i Also कश्च. All these terms, signifying particular tastes, vary with the gender of the subject, when they are used as adjectives.

A pleasing
scent. a

19. (विमर्होन्मै) परिमलो (गन्धे जनमभोजरे)

A fragran-
cy or per-
fume. b.

आमोदः (सोऽतिनिर्हारी)

(वाप्यलिङ्गत्वमागुणात्)

A scent
spreading
far.

20. समाकर्षी (त) निर्हारी

A perfume
or fragrant
substance.
d

सुरभिघ्राणतर्पणः

दृष्टगन्धः सुगन्धिः (स्याद्)

A perfume
for the
mouth. g

आमोदी मुखवासनः

An ill smel-
ling sub-
stance.

21. पूतिगन्धिस् (त) दुर्गन्धो

A smell
like that of
raw meat. j

विष्वं (स्याद्) भगन्धि (यत्)

White.

22. शुक्ल शुभ्र शुचि श्वेत विशद श्वेत पाण्डुराः

1—प्रिन्. 2—रिन्. 3—दिन्. 4—न्वि. 5—न्व. 6—ञा

a Such as is extracted by rubbing fragrant substances. Ex. Blossoms of the Mimosa elengi. b A very delightful odour, and strong smell. Ex. Musk. c Used as adjectives, they agree in gender with the subject. This extends to the close of the section. d Ex. the flower of the Michelia champa. Some restrict the two first terms, others the two last, to signify a fragrant substance; and the remaining terms, fragrantcy. e Fem. सुरभिः. f Fem. सुगन्धिः. g Usually prepared in the form of a pill; or any fragrant drug so employed. Ex. Camphor h Also. मुखवासनः. i Also दुर्गन्धी (तु). j Or, according to some, like the smoke of a funeral pile. k Likewise विष्वं. l These and the following names of colours, when used as adjectives, agree in gender with the subject. m Fem. श्वेता and श्वेता or श्वेती * Also विशदः.

^m ^m ^m ^m ^m ^m ^m	
अवदातः सितो गौरो बलक्षो धवलो ऽर्जुनः	
^m ^m ^{l m}	
23. हरिणः पाण्डुरः पाण्डुरः	Yellowish white.
^m	
(ईषत्याण्डस्तु) धूसरः	Grey.
^m ^m ^c ^{2 m} ^m ^m ^m ^m	
२४. कृष्णो नीलासित श्याम काल श्यामल मेघकाः	Black or dark blue.
^m ^m ^m	
24. पीतो गौरो हरिद्राभः	Yellow.
^m ^d ^m ^c ^m	
पलाशो हरितो हरितः	Green.
^m ^f ^m ^g	
रोहितो लोहितो रक्तः	Red.
^m ⁱ ⁿ	
शोणः कोकनदध्वजः	Crimson, h
^{3 m}	
25. (अव्यक्तरागस्व) कृष्णः	Dark red, j
^m	
(खेतरक्तस्तु) पाटलः	Pale red or pink. k
^m ^m	
श्यावः (स्यात्) कपिशो	Brown. l
^m ^m ^m	
धूम धूमलौ कृष्णलोहिते	Purple. m

१. ०. १—कृष्णः. २ क— ३ क—.

a Fem. सितः. b Likewise. अवलक्षः. c Fem. नीला. d Also पलाशः. Fem. हरिता, or हरिणी. f Fem. रोहिता or रोहिणी, and लोहिता or लोहिणी. g Fem. रक्ता. h The colour of the red lotus. i Fem. शोणा or शोणी. j The colour of the dawn, or of madder. k The colour of arthamus. l Compounded of black and yellow; the colour of an ape. m Compounded of black and red; the colour of smoke.

Tawny.

^m ^m ^m ^{ma} ^{mb} ^{mc}
 काङ्गारः कपिलाः पिङ्गः पिङ्गौ कङ्कु पिङ्गखौ

Variegated.

^m ⁿ ^{md} ^m ^{me} ^l ^m ^{mf}
 26. चित्रं किमीरं कवमाप्र शतलैतां (च) कर्वुरे
 (गुणे शुक्लादयः पुंसि गुणिलिङ्गास्तु तद्वति)

SECTION V.

The goddess of speech, h.

Voice or speech.

Ungrammatical language.

A word.

^f ^f ^f ^{2fi} ^{3fj} ^{fk} ^f
 1. ब्राह्मी (तु) भारती भाषा गीर्वाण् वाणी सरस्वती
^m ^f ⁿ ⁿ ⁿ ⁴ⁿ
 व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वचः

^m ^l ^m
 2. अपभ्रंशोऽपशब्दः (स्याच्)

^m ^m
 (ह्यास्ते) शब्द (स्तु) वाचकः

1 एत. 2 गिर. 3 वाच् 4—सः

a Fem. पिङ्गणी. b Some read बभ्रुः. c Fem. पिङ्गवा. d Also कर्मीरः.
 e Fem. एता or एनी. f Also कर्वुरः. g The foregoing names of colours
 vary with the gender of the subject, when they are used as adjectives.
 h The same words are also synonymous with the following as denoting
 speech. i Likewise गिरा. j Also वाचा. k Likewise वार्णिः. l Some
 add अपभ्रंशः.

३. (तिङ्शुबन्तचये) वाक्यं (क्रिया वा कारकान्विता) A sentence.
- श्रुतिः (स्त्री) वेद आम्नायस् The *Védas*,
or any one
of them. a
- तथैधर्म (सु तद्विधिः) The duty
enjoined
by them. b
४. (स्त्रियां) ऋक् साम यजुषो Three
Védas. d.
- (इति वेदाङ्गः) तयो The aggre-
gate of
them.
A *Védāṅga*. c
- (यिच्छेत्वादि श्रुतेर) क्रम्
- ओङ्कार प्रणवो (समौ) The sacred
name of
God. f
५. इतिहासः पुरावृत्तं History. g
- (उदात्ताद्याङ्गः) खराः An accent.
h
- आम्बोक्षिकी दण्डनीति (सर्कबिद्यार्थशास्त्रयोः) Logic and
ethics. i
६. आख्यायिको (पलम्बार्था) A tale. j.
- पुराणं पञ्चलक्षणं A *Purāṇa*. k

१ ऋक्.

२ सामन्.

३ यजुष.

४ खग.

५ —का.

a The Indian scriptures and holy writ. b Chiefly the performance sacrifices in the manner directed by the *Védas*. c Or धर्म, for the preceding term may belong to the synonyms of *Véda*. d Severally named in the text. e A science appendant on the *Védas*; viz. pronunciation, grammar, prosody, explanation of obscure terms, religious rites, astronomy. f The syllable *Om*. g Or a work recording former transactions, and containing traditions: heroic history. h Acute, grave, or circumflex. Sing. खराः. Pl. खराः. i Severally named in the text, and explained in the same order. Logic includes the *Nyāya*, *Vaiśeṣika* and other schools of reasoning. j A true, or a probable story. k Or eponymy, comprising past and future events, under five heads: the creation; the destruction and renovation of worlds; genealogy of gods and heroes; the reigns of *Menus*; and the transactions of their descendants.

A feigned
story. a

(प्रबन्धकल्पना) कथा

A riddle. b.

प्रबद्धिका प्रहेलिका

A code of
laws.

7. स्मृति (स्तु) धर्मसंहिता

A compila-
tion and a-
bridgment.

समाहृति (स्तु) संग्रहः

A part of a
stanza. c.

समस्या (तु) समासार्था

A rumour.
g

किंवदन्ती जनश्रुतिः

Tidings or
intelli-
gence.

8. वार्त्ताप्रतिर्दत्तान्त उदन्तः (स्याद्)

A name or
appellation.

(यया) हयः

पाठ्याह्ने (चा) भिधानं (च) नामधेयं (च) नाम (च)
5 f j 6 n k 7 n

A call or
summons.

9. हतिराकरणाह्वानं

Clamour. l

संहति (वृद्धभिः कृता)

A contest
or law suit.

विवादो व्यवहारः (स्याद्)

The exor-
cium.

उपन्यास (स्तु) वाक्पुष्पम्

1 या—.

2 याङ्गा.

3 य—.

4—नु.

5—ति.

6 या—.

7 या—.

a Whether founded in fact or not ; for example, the poem entitled *Ca'dambari*. b Or intricate question. c Also प्रबद्धिका and प्रबद्धि or प्रबद्धी d Likewise प्रहेलिका. e Proposed as a trial of skill, to be completed. Or rather the verse or verses by which the stanza is completed. f Also समस्यार्था and असमसप्रश्नार्था. g Whether true or false. h Also किंवदन्तिः. i Likewise fem. कविभाषा, कविप्रज्ञा, संग्रह &c. j Also वाङ्मतिः. k Likewise fem. वाक्पुष्पा and वाक्पुष्पा, i C citation by many hit once. m Also व्यवहारः.

३. उपोद्घात उदाहारः An example or apposite argument.

शपनं शपथः (पुमान्) An oath.

• m c m f
... प्रश्नोत्तमयोगः पृष्ठा (च) A question. .

प्रतिवाक्योत्तरे (समे) An answer.

1. मित्याभियोगे ज्याख्यानम्

(अथ) मिथ्याभिज्ञानम् A false accusation.

म०
अभिशापः

m. f.
प्रणाद (स्तु शब्दः स्याद. नुरागजः)
A sound indicating affection and satisfaction.

2. यशः कीर्तिः समाज्ञा (च) Fame and reputation.

m n f f
स्वः स्तोत्रंस्तु तन्नतिः Praise.

पाम्नेडितं (द्विस्त्रितम्) Repetition,

ⁿ उच्चैर्धृष्टं (त) घोषणा ^f Making a loud noise.

3. काकुः (स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्धनेः) Change of
voice in
grief, fear,
&c.

m 3 m   m   m   4 m

अवर्णाक्षेपनिर्वादः परीवादापवादः (वत्)

4. उपकोशः जुगुप्सा (च) कुत्सा निन्दा (च) गर्हणे

1. ਓ—,   2—ਥ.   3 ਥਾ—,   4 ਥ—.

^a Likewise उदाहरणं. ^b Also शापः. ^c Likewise प्रच्छन्नं. ^d Also तिबचनं. ^e Likewise क्षमिष्यपनं. ^f Also प्रच्छदं. ^g Likewise कीर्तिः id कीर्तना. ^h Also वनज्या, वनज्या and वनज्या. ⁱ A sound uttered once or thrice, or oftener.

Opprobrious or unfriendly speech.
Reproach or menace.
Reproof attended

with insult or disparagement.
An imputation of adultery.

Address, or speaking to.

Incoherent speech.

Tautology.

Lamentation.

Quarrel, or mutual contradiction.

Conversation.
Speaking well, or elegant discourse.

Denial, or concealment of knowledge.
Declaration.

Unauspicious discourse.

Good and auspicious discourse.

^{1 m} पारथव्यमभिवादः (स्यात्)

^{2 f} भर्त्सनं (त्वं) पकारणीः

15. (यः सनिन्द उपालंभ स्यात्) परिभाषणम्

(तत्र त्वा) चारणा (यः स्यादाक्रोशे मैथुनं प्रति)

19. (स्याद्) आभाषणमालापः

^m प्रलापो (इतरेषां वचः)

^{m f} असुलापोऽसुहृद्भाषा

^{m n} विलापः परिदेवनम्

17. विप्रलापो विरोधोक्तिः

^m संलापो (भाषणं मिथः)

^{m m} सुप्रलापः सुवचनं

^{m m} अपलाप (स्तु) निरुद्धः

18. संदेशवाग् वाचिकं (स्याद्)

^b (वाग्भेदास्तु द्विषुत्तरं

^{m f c} उच्यते (वाग्भक्त्याणी)

^{f d} (स्यात्) कथ्या (तु शुभालिङ्ग

1 च— 2 च— 3 च— 4 च— 5 च— 6—

^a Also चारणा. ^b The following terms vary with the gender of the subject. ^c Masc. उच्यते. Fem. उच्यते. Neut. उच्यते. Also वच्यते. Masc. वच्यते, &c. ^d Likewise कथ्या.

19. (अत्यर्थमंधुरं) सात्वं

संगतं हृदयंगमम्

निष्ठुरं परषं

प्रास्यमञ्जरीं

सुदृढं (प्रिये

20 सत्ये)

(ऽय) संकुलं क्लिष्टे परस्परपराहते

(लुप्तवर्णपदं) प्रसं

निरसं त्वरितोत्तमम्

21. (अस्यदृढं) सतिष्ठेवं

अवष्टं (स्याद्) नर्पनाम्

अनन्तरमवाच्यं (स्याद्)

आहतं (तु) सप्रार्थना

22. (अय) क्लिष्टमविस्पष्टं

विषयं (त्व) दृढं (वचः)

सत्यं तथ्यदृढं सत्यम्

(अस्यनि त्रिषु तद्वा)

Very sweet and conciliating.

Apposite and proper.

Harsh, and contumelious.

Pleasant and homely.

Pleasing, but true.

Inconsistent, and contradictory.

Imperfectly pronounced, or slurred.

Spoken fast, hurried.

Sputtered, b

Unpleasant, or nonsensical discourse

Unfit to be uttered

An innos-

sibility. An indistinct speech.

False.

Truth ; or true.

1 अ—, 2 अ—, 3 अ—, 4 अ—, 5 अ—, 6 दृढ, 7 सत्यम्.

^a By omitting a letter or syllable. ^b Spoken with emission of saliva. ^c Or सनिष्ठोऽयं. ^d Or अवष्टम्. ^e Blamable discourse. ^f Masc. अवष्टम्. Fem. सप्रार्थना. Naut. सत्यम्. ^g The foregoing likewise agree in gender with the subject, when metaphorically used as epithets of the speaker instead of the speech.

SECTION VI.

Sound.

1. शब्दे निनाद निनद ध्वनि ध्वान रव खनाः
 खान निर्घोष निष्क्राद नाद निखान निखना
 2. चारवाराव सराव विरावा

Rustling, c

(अथ) मर्मरः

(खनिते वस्त्रपर्णानां)

The tink-
ling of orna-
ments.

(सूषणानां तु) शिञ्जितम्

A tone, or
musical
sound

3. निक्काणो निक्कणः क्काणः क्कणः क्कणन (मित्यपि)
 (वीणायाः कनिते प्रादेः) प्रक्काण प्रक्कणा (दयः)

The sound
of a lute.A confused
or mingled
sound. f

4. कोलाहलः कलकलम्

The cry of
birds, &c.

(तिरश्चां) वाशितं रुतं

An echo.

(खे) प्रतिश्रुत् प्रतिध्वाने

A song or
singing.

गीतं गानं मिमे संमे

१ अ—

^a Also शब्दनं. ^b Likewise रावः. ^c Of clothes or dry leaves
^d Also शिञ्जा. ^e Including उपक्काणः, सुक्काणः, &c. ^f Or a noise made
 by many. ^g Also वाशितं. ^h Likewise प्रतिस्वनः.

SECTION VII.

- m b l m m m m 2 m*
1. निषादप्रेम गांधार षड्ज मध्यम धेवताः
3 m
 पञ्चमश्च (चेत्यमी सप्त तंत्रीकण्ठोत्थिताः स्वराः)
f d
- The seven musical notes, a
2. काकली (तु कले च्छस्ते)
4 m e
 कले
m g
 मन्द्र (स्तु गंभीरे)
m
 तारे (स्त्युच्चैस्)
h
 (त्रय स्त्रिषु)
5 m j
- A base or low tone, f
A high tone.
3. (समन्वितलयस्वे) कतालौ
f
 वीणा (तु) वल्लकी
f
 विपंची
f
 (सा तु तंत्रीभिः सप्तभिः) परिवादिनौ
- Harmony, i
A lute.
A lute with seven strings.

1 क— 2—त. 3—म. 4 कल. 5 ए.

Several named in the text. They are so called respectively, whether produced by the voice, or by a musical instrument. ^b Also निषदः. ^c As the chirping of birds; inarticulate and sweet. ^d Likewise काकलिः. ^e Or, as an adjective, it agrees in gender with the subject; and so do the two following. ^f Ex. the grumbling of clouds. ^g Likewise च्छस्ते. ^h The three last nouns vary with the gender when used as adjectives. ⁱ Or proper union of song, dance and instrumental music, keeping time together. See v. 10. ^j Also एकतानः.

Any string instrument.	4. ततं ⁿ (वीणादिकं वाद्यं)	
A drum or tympan.		पानपुं ^{n a} (सुरजादिकम्)
A wind instrument.	(वंश्यादिकं तु) शुषिरं ^{n b}	
A cymbal, bell, &c.		(कांस्यतलादिकं) घनम् ⁿ
A musical instrument.	5. (चतुर्वर्गमिदं) वाद्यं वादितानोद्यं ^{n n l n} (नामकम्)	
Drums and tabors.	सदृशं सुरजा ^{m c m}	
Three sorts or drums, d		(भेदाद्) क्षालिग्योर्द्वका (स्त्रयः) ^{2 m 3 m 4 m e}
A double drum, f	6. (स्याद्य) यः पटहेऽङ्का ^{5 m f}	
A kettle drum, g		भरे ^{f h} स्त्री ^{m i} दुग्धिः (पुमान्)
A large kettle drum.	पानकं पटहेऽस्त्री स्यात् ^m	
The quill, or bow, j.		कोणो ^m (वीणादिवादनम्)
The neck of a lute. The belly below the neck, k	7. वीणा. शङ्ख प्रवालः ^{m m} (स्यात्)	
		ककुभ ^m स्तु ^{m l} प्रमेयकः

1 स्या—

2 अङ्क्य

3 अङ्क—

4 अङ्क—

5 य—

^a Likewise सवर्णम्. ^b Also सुषिरं. ^c Sing. सदृशः and सुरजः.
^d Severally named in the text. They vary in size and shape, and are borne differently. See the descriptions in other dictionaries. ^e Likewise अङ्को वाङ्गि and अङ्कितं. ^f In Hindi, a *D'hól*. ^g A large *D'hól*.
^h Likewise भरेः. ⁱ Also, on a different reading of the text, पानकं, पानकदुग्धिः, and पानकदुग्धिः. ^j Or any thing with which a musical instrument is struck. ^k A wooden vessel covered with leather, placed under the neck to render the sound deeper; or a crooked piece of wood at the extremity of the lute. ^l Also प्रमेयः.

- ^mकोलम्बकः (स्तु) काये (ऽस्या) The body of the lute. a
- ^mउपनाहे ⁿनिबन्धनम् The tie. b
8. (वाद्यप्रभेदाः) ^{m d}उमरु ^mमड्ड ^mडिण्डिम ^mभर्तृहारः Other instruments. c
- ^mमर्दलः ^{m c}पणवे (ऽन्ये च)
- ^fनर्तकी ^{1 f}लासिके (समे) A female dancer. f
9. (विलम्बितं द्रुतं मध्यं, तत्रमेघोषनं कमत्) ^{n n h 2 m n}तलः (कालक्रियमानं) Beating time. g
- ^mलयः (साम्यं) Equal time in music and dance.
- (अथास्त्रियाम्)
10. ^{m n}ताण्डवं ⁿनटनं ⁿनाद्यं ⁿलास्यं ^{n i}रुच्यं ⁿच) ⁿनर्तने Dancing.
- ⁿतं ⁿर्यत्निकं (रुच्यगीतवाद्यं) ⁿनाद्यं ⁿमृदं ⁿतयम्) Symphony.
- ^{n k}भ्रकुंस (स्व) ^mभ्रकुंस (स्व) ^mभ्रकुंस (स्वेतिनर्तकः) A male dancer in woman's apparel.
11. भ्रकुंस (स्व) भ्रकुंस (स्व) भ्रकुंस (स्वेतिनर्तकः)

1—का. 2 खोव.

^aComplete, excepting the wires; including, therefore, the gourd, neck, and belly. ^bOr lower part of the tail-piece where the wires are fixed. ^cOf divers sorts; severally mentioned in the text: besides others, as गोसुखः, लडक, &c. See descriptions in various dictionaries. ¹Likewise neut. उमरु. ²Also प्रणवः. ³So, नर्तकः, or लासिकः, male dancer. ⁴Severally stated, in their order. ⁵Also नर्तक, and नर्तक. ⁶Also नर्तक, ⁷Or union of song, dance, and instrumental music. ⁸Also भ्रकुंसः, भ्रकुंस.

स्त्रीवेषधारी पुरुषेऽ

A courtesan, a

(माद्योक्तौ गणिका) ऽञ्जुका

A sister's hand.

12. (भगिनीपतिरा) बुक्ते

A learned man.

भावे (विद्वान्)

A father.

(जनको)

A prince, h

(युवराजस्तु) कुमारो भर्तृदारकः

A king.

13. (राजा) भट्टारको देवस्

A princess.

(तत्पुता) भर्तृदारिका

A queen, d

देवी (सताभिषेकायां)

Any wife of a king.

(इतरासु च) भट्टिनी

Sacred, f

14. अग्रहण्य (मृष्योक्तौ)

A king's brother-in-law.

(राजशालस्तु) राष्ट्रियः

A mother,

अम्बा (माता)

A young girl.

(ऽथ बालास्याद्) वासुदे

A venerable person.

(चार्यस्तु) भारिषः

1 का—

2 का—

a This, and the terms exhibited in the three following couplets, are used in theatrical language; and some are forms of address employed only by certain descriptions of persons. See other dictionaries. b Designated as successor, and associated to the empire. c Some add भर्तृदारिका. d Consecrated with the king. e One commentary reads भगिनी. f Implying, according to some, a request to spare the thing in question. g Likewise अग्रहण्य. h Also भारिषः and भारिषः.

अन्तिका (भगिनी ज्येष्ठा)

An eldest sister.

निष्ठा निर्वहणे (समे)

The catastrophe. b

इण्डे इण्डे इला (ज्ञानं नीचं चेटीं सखीं प्रति)

Appropriate vocatives. d

अङ्गहारोऽङ्गविक्षेपो

Gesture.

व्यञ्जकाभिनयौ (समौ)

Indication of a passion.

(निर्वृत्ते त्वङ्गसत्वाभ्यां द्वे त्विष्या) द्विक सात्विके

Two sorts of tokens. f

(शृङ्गारवीरकरुणाङ्गुतहास्यभयानकाः)

Taste, or sentiment, g

वीभत्सरौद्रे च) रसाः

शृङ्गारः शुचिरञ्जलः

Love.

उत्साहवर्द्धनो वीरः

Heroism.

कारुण्यं करुणा दृष्टा

Tenderness.

लपा दयानुकम्पा (स्याद्) मुकोशो (ऽप्य)

(ऽथो) हसः

Laughter.

ख— १ ख— ३—चि. ४ उ— ५ ख— ६ ख—
 a Also अन्तिका or अन्तिका. b Or conclusion of the fable. c Some निर्वहणं. d Addressed, respectively, to a low woman, a slave, or a female friend. These vocative particles and the preceding as, from the close of v. II. are in general restricted to theatrical usage. e Also अङ्गहारि. f First corporeal, as an assumed posture; second sincere, as a blush or change of colour. Besides others; by speech, &c. g In dramatic poetry the tastes, or sentiments, which the audience sympathizes, are reckoned eight: as here enumerated. To which some add शान्तः, devotion and resignation. Others श्रद्धा, parental affection. h Sing, रसः.

^{m a} ⁿ
19. हास्यं हास्यं (च)

Disgust.

^{m f n} ^{m f n b}

वीभत्सं विकृतं (त्रिष्विदं इय

Surprise,
or wonder-
ful.^m ^{n c} ^{l n} ⁿ

विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चित्त (मय)

Horror, or
terrific.

(इय) भैर

^m ⁿ ⁿ ⁿ ⁿ ⁿ
20. दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम्

ⁿ ⁿ

भयङ्करं प्रतिभयं

Wrath, or
angry.ⁿ ^{2 n}
रौद्रं (तू) ग्नं

(अमीतिषु

^c
21. चतुर्दश

Fear, or
terror.^{m n} ^{m f} ^{f f g} ⁿ

दर तासौ भीतिर्भीः साध्वसं भ

Sentiment
or passion.

(विकारो मानसो) भावो

Indication
of it.^m
ऽनुभावो (भावबोधः

Pride.

^m ^m ^m
22. गर्वोऽभिमानोऽहंकारो

Arrogance.
^h^m ³
मानस्युत्तसमुच्च

Disrespect.

^m ^m ^{m i} ^{4 f}
अनादरः परिभवः परिभावस्त्रिरस्क्रिया

1 आ—.

2 उ—.

3 इ—.

4 ति—.

^a Also fem. हासिका. ^b Likewise वैकृतं. ^c This and the fol-
lowing admit the three genders when employed as adjectives. ^d M
भैरवः. Fem.—वी. ^e The last fourteen terms, used adjectively,
omit the three genders. Ex. Fem. रौद्री. ^f Also संभावः, उच्च
विभावः. ^g Likewise भीतं, भिद्य, भयः. ^h Some, not im-
properly, reckon these terms to be synonymous with the prece-
ⁱ Also परीभावः.

^f 1 ^a 2 ^f ⁿ ^b 3 ⁿ ^c	
रीढावमाननावज्ञा अवहेलमसूक्ष्मम्	
ⁿ ^d ^f 4 ^f ^m ^f ^c ^f ^f	
मन्दाक्षं क्रीकपात्रीडा लज्जा	Modesty or shame.
(सा) उपतृपा (ऽन्यतः)	Bashfulness.
^f 5 ^f	
क्षांतिसूतिक्षा	Patience, forbearance.
ऽभिध्या (तु परस्वविषये स्पृहा)	Coveting another's property.
^f 6 ^f	
अक्षातिरीषी	Envy. g
ऽस्त्या (तु दोषारोपोपगुणेष्वपि)	Detraction.
ⁿ ^m ^m ^h	
वैरं विरोधे विहेषे	Enmity.
ⁿ 7 ^m 8 ^f	
मन्यु शोकौ (तु) शुक् (स्त्रियाम्)	Grief or sorrow.
^m ^m ^m ⁱ	
पश्चात्तापो ऽनुताप (श्च) विप्रतीसारः (इत्यपि)	Repentance.
^m ^m ^m ⁱ ^m 9 ^m 10 ^f 11 ^f ^k	
कोप क्रोधा ऽमर्ष रोष प्रतिष्ठा रुक्नुधौ (स्त्रियाम्)	Wrath, or rage.
ⁿ	
(शुचौतु चरिते) शीलं	Good conduct.
^m 12 ^m	
उन्माद स्थितिविभ्रमः	Madness.

१—.	२ ख—.	३ ख—.	४ ख—.	५ ति—.	६ ख—.
७ शोक.	८ शुक्.	९—व.	१० रुक्	११ क्रुध.	१२ चि—.

^a Also विमानना. ^b Likewise अवहेला, and हेला. ^c Also. ^d Likewise मन्दाक्षं. ^e Likewise मन्दाक्षं, and संसृष्टं. ^f Likewise लज्जा. ^g Or impatience. ^h Also द्वेषः. ⁱ Or विप्रतीसारः. ^j Or अमर्षः or आमर्षः. ^k Also रुक्. and क्रुधा.

- Affection or kindness. 27. प्रेमा (मा) प्रियता चाहं प्रेम खेहे।
 Desire or longing. b (इय) दोहद
 Wish or desire. इच्छाकांक्षा सृष्टेहाट्वाब्धा लिप्सा मनोरथ
 28. कामेऽभिलाषसुखं (य)
 Ardent desire. (समहाल्) लालसा (द्वयो
 Virtuous reflexion. उपाधि (ना) धर्मचिन्ता
 Anxiety. h (पुंस्या) धि (मानसी व्यथा
 Recollection. 29. (स्यात्) चिन्ता स्मृतिराध्यानं
 Missing. i उत्कण्ठोत्कलिके (समे)
 Perseverance. उत्साहोऽध्यवसायः (स्यात्)
 Fortitude. (स) वीर्यं (मतिशक्तिभाक्
 Deceit, or fraud. 30. कपटो (स्त्री) व्याज दम्भोपधयम्भकैतवे

1—नृ. 2—नृ. 3 खा— 4 इहा. 5 त्वत्.
 6 त— 7 खा— 8 उ—का. 9 उपधि. 10 ख—नृ.

^a Also प्रेम. ^b As a pregnant woman's. ^c The term is also synonymous with the following. ^d Likewise कांक्षा. ^e Likewise त्वत्. ^f Or अभिलाषः. ^g Some add लालसा, but erroneously. ^h Or mental pain. ⁱ उपाधि: or उपधि: ^j Also चिन्तया, and म चिन्तः. ^k This term is by some connected with the next article. ^l signifies recollection accompanied with regret. Likewise व्याजः Remembering with regret, affection, or desire. ^m Or fem. वीर्यं

^f कु ^{1f} त्तिर्नि ⁿ कृतिः	^m यास्यं	Wickedness. a
	^{f b} प्रमादेऽनवधानता	Inadvertency or mistake.
31. कौतुकं कौतुकं (च) कुतुकं (च) कुतुकम्	(स्त्रीणां विलास विषोक विभ्रमललितं तथा	Eagerness. c
32. हेला लील्यमी) हावाः (क्रियाः शृङ्गारभावजाः)		Dalliance, or blandishment. d
^m द्व ^{n f e} केलि ^{m f} परीहासाः ^f क्रीडा ^f लीला ^{3 n} (च) नर्म (च)		Sport or amusement.
33. व्याजोऽपदेशो लक्ष्यं (च)		Disguise.
	^f क्रीडा ^f खेला ^{n i} (च) कूर्डनम्	A play or game. h

1 नि— 2 लीला. 3—न.

* Synonymous with the preceding, according to some ; but others interpret these, mischievousness or fraudulency ; and the preceding, imposition or trick. ^b Also लनवधानं. ^c Or vehemence in seeking a proper thing ; or else impetuosity in action, with disregard of consequences. ^d The instances of feminine actions proceeding from love, which are stated in the text, are thus explained. विलासः, change of place, posture, gait, or look, on the approach of the lover. विषोकः, affection of indifference. विभ्रमः, wantonness of youth: caprice, ललितं, languid gestures, and signs. हेला, lasciviousness. लीला, imitation of the lover's manner to beguile the time in his absence. • Also fem. केली. ^f Also परिहासः. ^g Likewise लक्ष्यं. ^h Such as playing at ball, &c. Some read कूर्डनं ; but improperly.

Sweat, a	^m घर्मो ^m निदाघः ^{m b} स्वेदः (स्यात्)
Fainting.	^m प्रलये ^f नटचेष्टता
Dissimilation.	^{f c} 34. अवहित्याकारगुप्तिः ^{l m}
Hurry.	^{m d} (समौ) सध्वेग ^m सम्भ्रमौ
A horse laugh.	^{2 n e} (स्याद्) ष्छुरितकं (हासः सोत्प्रासः)
A smile.	ⁿ (समनाक्) स्मितम्
A laugh.	ⁿ 35. (मध्यमः स्याद्) विहसितं
Horripilation.	^{m f} रोमाञ्चो ⁿ लोमहर्षणम्
Weeping.	^{n g} क्रन्दितं ⁿ रुदितं ⁿ कुष्टं
Gaping.	^{m f n h} जृम्भ (स्तु त्रिषु) जृम्भणम् ⁿ
Disappointing. i	^{m i} 39. विप्रलम्भो ^m विसम्वादेः
Creeding or tumbling. k	^{n l} रिङ्गण ⁿ स्खलने (समे)
Sleep. m	^f (स्यान्) निद्रा ⁿ शयनं ^{m n} स्वापः ^m स्वप्नः ^m सध्वेश (इत्यपि)

1 आ—, 2 आ—.

^a Or else heat, occasioning perspiration. ^b Also प्रस्वेदः, ^c Like-wise neut. अवहित्यं, and आवहित्यं. ^d Also द्वावेगः, ^e Likewise अवच्छुरितं. ^f Also रोमहर्षः, रोमविक्रिया, रोमोद्भवः, रोमेद्भेदः, ^g Likewise क्रन्दनं, and रोदनं. ^h Fem. जृम्भा. ⁱ Deceiving by a false affirmation; or not effecting a promise. ^j Also विप्रलम्भः. ^k Creeping, as infants, on all fours; or else, falling as on slippery ground; or deviating from duty &c. ^l Likewise रिङ्गणं. ^m Or else a mistake occasioned by sleep; a dream. ⁿ Also सप्तिः.

37. तन्त्री प्रमौला ^{f a . f} Lassitude.
- भ्रुकुटि भ्रुकुटी भ्रुकुटिः (स्त्रियः) ^{f 1f f b} A frown.
- अट्टिः (स्यादसौम्ये ऽच्छिन्ना) ^f A look of displeasure.
- संसिद्धि प्रकृती (त्वमे) ^{f . 2 f} The natural state.
38. स्वरूपं (च) स्वभाव (च,) निसर्ग (चा) ^{n c m m}
- (ऽय) वेपथुः ^m A tremor.
- कम्पो ^{m d}
- (ऽय) क्षण उह्वर्षो मह उह्व उह्वः ^{m m m c m m} A festival.

1—टि. 2—ति.

^a And तन्त्रि or तन्त्रीः. But this last mode of inflection is censured. Likewise तन्त्रा. ^b Also भ्रुकुटिः, Some make these terms synonymous with the following. Also भ्रुकुटी, भ्रुकुटी, भ्रुकुटी. and भ्रुकुटी. ^c Also रूपं. ^d Likewise कम्पनं, and कम्पितं. ^e Also महस्. See Book 3. ch. 4.

CHAPTER II.

SECTION I,

- The infer-
nal region.
a
- n b   n   1 n   n 2
1. अधोभुवन पाताल बलिसद्म रसातलम्
3 m
नागलोकैः ।
- A hole or
vacuity.
- n   n c   n   n
- (इथ) कुडरं शुषिरं विवरं विलम्
- n   n n d   n n e   f   f f
2. छिद्रं निर्व्ययनं रोकं रंध्रं श्वभ्रं वपा शुषिः
m f 4 m g
गर्त्ता ऽवटौ (भुवि श्वभ्रे)
- A hole in
the ground.
- m f n
- (सरंध्रे) शुषिरं (त्रिः)
- m n   m n   n   n 5 n
- Darkness.
3. अन्धकारेऽ (स्त्रियां) ध्वान्तं तमिच्छं तिमिरं तम्
- n i
- (ध्वान्ते गाढे) ऽन्धतमसं
- Great dark-
ness.
- n
- (जीणे) ऽन्धतमसं
- n
- (तमः)
- Imperfect
darkness.
Universal
darkness.
- n
4. विष्वक् सन्तमसं
- m   m
- The NA-
GAS. j.
- नागाः काद्रवेयास्
- (तदीश्वराः)
- Their chief.

1—मृ. 2—ल. 3—क. 4—ट. 5—स.

a Abode of BALI and of the *Nāgas*, under the earth. b Also
अधः, (सु) म्. अधोलोकः, &c. c Likewise शुषिरं. d Also
विरोक्तं. e Or श्वभ्रं. f Also शुषी and शुषिः. Or शुषिः. g Likewise
अवटिः. h Also तमसं. And तमः, तमा, तमं. i Likewise
अन्धतमसं. j Demigods, in the human shape with a serpent's
tail, and dilated neck, like the Coluber *Naja*. Sing. नागः. They are
Children of CADRU, the wife of Caśyapa.

^m ^m
शेषोऽन्तो

^{m b} ^m
वासुकि (स्तु) सर्पराजो

King of serpents. a

^{m c}
(स्थ) गोनसे

Sort of snake.

^m
तिलिक्वाः (स्याद)

^m ^{m 1 m}
अजगरे शयुर्वाहस (इत्युभौ)

A Boa, or large serpent. d

^{m c} ^m
अलगर्हो जलव्यालः

A water snake.

^m ^{m f}
(समौ) राजिल दुण्डुभौ

Amphisbæna.

^{m g} ^m
मालुधानो मातुलाहिर

A variegated serpent.

^m ^m
निर्मतो सुतकंचुकः

A snake, that has cast his slough.

^{m h} ^{2 m} ^{3 m} ^m ^m ^{3 m}
सर्पः षडाकुर्भुजगो भुजंगो ऽहिर्भुजङ्गमः

A snake or serpent.

^m ^{m 4 m} ^{m i} ^{m j}
आशीविषो विषधरश्चक्री व्यालः सरीसृपः

1 वा—.

2—कु.

3 मू—.

4 चक्रिन्.

^a Son of VASUCA, and often confounded with the preceding ; as the other chiefs of the *Nāgas*, TACSHACA, SANC'HA, MAHAPAD- &c. ^b Also वासुकिः. ^c Or गोनसः. Vulg. Bōr. ^d Boa astrictor, &c. • अलगर्हः. But some read अलगर्हः, others जगर्हः. Vulg. Alād'h. ^f दुण्डुभः or दुण्डुभः. And चक्रिन्. Vulg. wnrā. But generally described as a harmless double-headed snake. ere is a great disagreement among commentators respecting the respondent vulgar names of the snakes mentioned in the text. One commentator describes this as a four-footed serpent with a rge body and long tail ; intending perhaps some species of Iguana ; less a fabulous creature be meant. ^h Fem सर्पि, and सर्पिणी. Likewise व्यडः. ⁱ Some add सरीसृपः.

1 m 2 m a 3 m m 4 m
कुण्डली गूढपाशुः श्वाः काकोदरः फणी

8. हवीकरो दीर्घष्टे दंष्ट्रको विलेशयः

उरगः पशुगो भोगी जिह्मगः पवनाशनः

Belonging
to a snake.

9. (त्रिष्वा) ह्यं (विषास्यादि)

His expand-
ed head.

फटायां (त) फणा (हयोः)

His skin.

(समौ) कंशुक निर्मोकौ

His venom.

स्नेह (स्तु) गरलं विषं

Nine sorts
of fixed
poison. g.

10. (पुंसि स्त्रीवे च) काकोल कालकूट हलाहलः

सोराट्टिकः शौक्तिकेयो ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः

11. दारदो वत्सनाभ (य विषभेदा समी नव)

विषवैद्यो जाहलिको

A dealer
in anti-
dotes. j

A snake-
catcher.

म्यालपाशुचित्तिलक

1—न. 2—पाद. 3—श. 4—न. 5—
6—हिन्.

^a Also गूढपदः, and गूढपादः, (द). ^b Likewise विषशयः. ^c Also उरगः, and उरगशः. ^d Fem. बाहेवी. ^e स्फटा or फटा. ^f Masc. फणः. Likewise neut. फणः. ^g Severally named in the text some mineral, others vegetable. ^h हलाहलः, and हलाहलः. ⁱ हाहलः. Also हाहलः. ^j Likewise सोराट्टिकः. ^k Or a conjurer, using charms against poison. ^l Likewise जाहलिकः. ^m Also म्यालपाशुः. ⁿ बाहिलपशुः or बाहिलपशुः.

SECTION II.

1. ^m (स्यान्) ^m नारक ^m (स्) नरको ^f निरयो दुर्गतिः ^f (स्त्रियाम्) Hell.
^m (तद्देहम्) ^m तपना ^m वीचि ^m महारोव ^m रौरवाः Various
^m b ⁿ hells. a
2. संहारः कालसूत्रं (चेत्याद्याः)
^m (सत्त्वास्) नारकाः Departed
^m c souls.
^m c प्रेता
^f d वैतरणी (सिंधुः) The river
^f of hell.
^f (स्याद्) ऽलक्ष्मी (स्) निर्द्वेतिः Misfortune
^f or misery.
3. विट्टिराजः
^f g कारणा (तु) यातना तीव्रवेदना Unpaid la-
^f h bour. c.
^f Agony, or
^f sharp pain.
^f i पीडा बाधा व्यथा दुःखममानस्यं प्रसूतिजम Pain.
^f k

1 ख—.

^a Severally named in the text ; besides others, as *Támsra*, *And'hátámsra*, *Sálmali*, *Asipatravana*, &c. ^b Or सधातः. ^c Likewise प्रेताः. ^d Also वैतरणिः. ^e Or else, casting into hell ; or, in astrology, the period (*caraná*) called *bhadra*. Compulsory and unrewarded labour, being the occasion of pain, is placed under the present head. The terms, as by some explained, signify the person executing such labour. ^f राज्ञ or राज्ञः. ^g Also कारिका. ^h Likewise दाचना. ⁱ Or, बाधाबाधा. ^j Likewise अमानस्यं and अमानस्यं. ^k These two last terms are, by some, separated from the rest ; as signifying mental distress. Others, on the contrary, make these and the preceding four, synonymous with the three following words.

Corporeal
pain.

4. (स्यात्) कदं लक्ष्माभीलं

(निष्पेषां भेदगामि यत्)

SECTION III.

The sea or
ocean.

1. समुद्रोऽम्बिकूपारः पारावारः सरित्पतिः

उदम्बानुदधिः सिन्धुः सरस्वान् सागरोऽर्णवः

2. रत्नाकरो जलनिधिर्यदपतिरुपांपतिः

Particular
seas. d

(तस्य प्रभेदाः) क्षीरोदे लवणोद (स्थापरे)

Water.

3. आपः (क्षी भूम्नि) वार्षारि सलिलं कमलं जलम्

पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम्

4. कबंधमुदकं पाथः पुष्करं सर्वतोमुखम्

1 वा—, 2 अ. 5—न्वत्, 4 उ—, 5—स्वत्, 6 वा—,
7 अ—, 8—र, 9—स्, 10 अ—, 11 उ—, 12—स्.

^a Such of the foregoing, as are used as adjectives, vary with the gender. ^b Also आकूपारः, कूपारः, and कूपारः. ^c Or पारापारः. Likewise अवारपारः. ^d That of milk, and of salt water; besides five others, as the sea of fresh water, spirituous liquor, butter, curds, and the juice of sugar cane; apparently designations of gulfs or divisions of the ocean, ^e अप्. Also neut. आपस्. ^f And सरित् or सलं. ^g Also जलं. ^h Also जीवनोयं. ⁱ Or, according to another reading, (कमलं), two words are here exhibited, कं and अमलं. Or a single word कमलं. ^j Also उदं. And दकः.

1 n 2 n 3 n n n a n 4 n n b
अंभो ऽर्णस्तोय पानीय नीर क्षीरं शुशंवरम्

25. मेघपुष्पं वनरसम्

m f n m f n d
(त्रिषु द्वे) आप्यममयम्

Watery, or,
consisting
of water. c

m m m f c
भङ्गस्तरङ्ग जर्मि (वां स्त्रियां) वीचिर्

A wave.

(थोर्मिबु

7 m m
6. महत्सूक्ष्मोल कक्षोलौ

A surge or
billow.

8 m
(स्यादा) वर्त्तो (ऽम्भसां भ्रमः)

A whirl-
pool.

n h m m i 9 f j
ष्टवंति बिन्दुः पृषताः (पुमांसे) विस्पृष्टः (स्त्रियः)

A drop of
water. g

n c m
7. वक्राणि पुटभेदाः (स्युर्)

A winding
descent of
water. k

m m
भ्रमा (य) जलनिर्गमाः

A drain, m

n 10 n n n n m f n o
कूलं रोध (य) तीरं (च) प्रतीरं (च) तटं (त्रिषु)

A shore or
bank.

1—घ. 2—स्. 3 तोय. 4 य— 5 त—
6—चि. 7 उ— 8 खा— 9—वृ. 10—घृ.

a Also नारं. b Or शुंवरं. c As froth, &c. d Fem. आप्या, and वस्यये. e Also fem. जर्मी. f Likewise विचिः, and fem. वीची, or विची. g Or of any other liquid. h Sing, पृषत् or पृषति. i Sing, पृषतः. j Sing विस्पृष्टः. Also विस्पृष्ट. (—य). k A winding course. Some say a reach of the river. Others Eddy water. l Sing. वक्रं. Also चक्रं. m Or pipe along the wall of an edifice. But some make these and the two preceding terms synonymous. Sing. भ्रमः. Some explain them Bubbling up of water. Others surf. n Also Masc. रोधः, (रोध.) o Fem. तटो.

The opposite, and the near bank. a

8. पारावारं (परावर्षी तीरे)

The channel.

पात्रं (तदन्तरम्)

An island.

द्वीपे (ऽस्त्रियाम्) न्तरीपं (यदन्तर्वारिणस्य टम्)

One formed by alluvion. b

9. (तोयोत्थितं तत्) पुलिनं

A sand bank. c

सेकतं सिकतामयम्

Mud or clay.

निषद्वर (स्तु) जंवालः पक्को (ऽस्त्री) शाद कईमौ

Inundation. d

10. जलोच्छासाः परीवाहाः

A temporary well. f

कूपका (स्तु विदारकाः)

Navigable.

नाव्यं (त्रिलिङ्गं नौतार्ये)

A boat.

(स्त्रियां) नौसरणिसरिः

A raft or float. j

11. उडुपं (तु) सवः कोलः

A natural stream. l

स्रोते (ऽस्त्रुसरणं स्वतः)

1 अ—.

2 अ—.

3 त—.

4—स.

a Respectively, viz. पारं, the opposite bank or shore, अवारं, the contiguous bank or shore. b Or any island, or one with the steep banks. c Or an island with sandy shores. d Or else a water pipe, or channel, for carrying off an excess of water. e Sing परीवाहः. Also परिवाहः. f Or hole dug for water in the dry bed of a rivulet; or else, a rock, or tree, dividing the stream of a river. Sing. कूपकः. g Fem. नाव्या. h Also नौका. Also तरणी and तरी. i Made of grass's, &c. k Likewise उडुपं. l Or a rapid one. m Likewise स्रोतः.

^{m a} ^{1 n} आतरसोरपथं (स्याद्)	Fare, or freight.
^{f c} ^f द्रोणी काष्ठाम्बाहिनी	An oval bason. b
^m ^{2 m} 12. सांयात्रिकः पीतवर्णिकः	A voyaging merchant.
^m ^m कर्णधार (स्तु) नाविकः	The pilot or helmsman.
^{m e} ^m नियामकाः पोतवाहाः	The crew. d.
^m ^{m f} कूपके गुणवृक्षकः	The mast.
^m ^{f g} 13. नौकादण्डः क्षेपणिः (स्याद्)	The oar.
ⁿ ^m अरित्वंकेनिपातकः	The rudder.
^{f h} ^{m i} अग्निः (स्त्री) काष्ठकुहालः	A scraper or shovel.
ⁿ ⁿ सेकपात्रं (तु) सेचनम्	A bucket. j
ⁿ 14. (स्त्री) ऽर्धनावं (नावोऽर्धे)	The boat's half.
^{m f n k} (अतीत नौके) ऽतिशु (त्रिषु)	Landed from a boat.

१ त—

२—ज्.

* Also आतरः, and अतरः. ^b Shaped like a boat, with an aperture in front, and used for pouring water. It is made of wood, stone, or other materials. ^c Or द्रोणिः and द्रुणिः, or द्रुणी. According to another reading द्रोणिका, and अम्बुवाहिनी. Also अम्बुचनी. ^d Various explained; as the steersman, or rower, or as one employed in dragging the boat, or in watching from the mast head. ^e Sing. त्रिषु नवकः, पोतवाहः. ^f Likewise नियाम. ^g Some explain this a post to which a boat is made fast. ^h Or क्षेपणी. Also क्षेपणिः. And क्षेपणी. ⁱ Or अग्निः. Also अग्निः. ^j Likewise कुहालः, and कुहालः. ^k Or vessel for lading water out of the boat. ^l Masc or Fem. अतिशुः.

a
(त्रिष्वागाधात्)

Clear,
trans-
parent.

m f n b m f n c

प्रसन्नो ऽच्छः

m f n m f n m f n

Turbid
water.

कलुषो ऽनच्छः आविलः

m f n m f n m f n

Deep.

15. निम्नं गभीरं गंभीरं

m f n

Shallow.

उत्तानं (तद्विपर्यये)

m f n d 1 m f n

Very deep.

अगाधम्, तलस्य

A fisher-
man.

m m e m f
कैवर्त्त दास धीवरी

A net.

16. आनायः (पुंसि) जालं (स्यात्)

Pack-
thread. g

n h n
शण्डुत्वं पवित्रकम्

A fish
basket.

f f i
मस्याधानी कुवेणी (स्याद्)

A fish hook.

n j n k
वडिशं मत्स्यवेधनम्

1 ख—.

a The following are adjectives. b Fem. प्रसन्ना. c Also सच्छः.
d Likewise आगाधः. e Or दासः. f Fem. धीवरी. g Made of
rushy Crotalaria ; or, according to different interpretations, a net made
of such pack-thread ; or, generally, the rope of a net. h Also शण्डुत्वं
सत्वं and सनसत्वं. i Likewise कुवेणी. And कुवेणीः. Also कुपिणी.
j Or Fem. वडिशा, or वडिशी. Likewise वडिशं, वडिषी. k Or Fem.
मत्स्यवेधनी.

17. ^{1 m}यथुरोमा ^{m a}भषो ^{m b}मत्सेया ^mमीनो ^{m c}दैमारिणो ^{2 m d}ऽण्डजः A fish

विसारः शकली (चा)

(ऽथ) गण्डकः ^mशकुलार्भकः ^m Sort of gilt head, e

18. ^mसहस्रदंष्ट्रः ^mपाठीनः A sheat-fish, f

^{3 m h}उलूपो ^mशिष्टुकः (समौ) A porpoise, g

^{m j}नलमीनश्चिचिमः ^{4 m k} Sort of sprat, i

^{m f m}प्रोष्ठौ (तु) ^{5 m f n}शफरी (द्वयोः) A sort of carp, l

19. ^mक्षुद्राण्डमत्स्यसंघातः ⁿपोताधानम् Small fry.

(अथो भषाः) Various sorts of fish, o

^{m p}रोहितो ^mमङ्गरः ^{m q}शालो ^mराजीवः ^{m r}शकुलस्त्रिमिः ^{m s}

1—मन्. 2—न्. 3—न्. 4 चि—. 5—रः.

^a Likewise भषः. ^b Fem मत्सी. Also masc. मत्स्यः, मत्स्यः. ^c Also विसारी (न्). ^d Likewise शकली (न्). ^e Sparus marginatus, B. Mss. ^f Silurus Pelorius, B. Mss. ^g But, according to some interpretations, another sort of fish shaped like a porpoise.

Also उलूपो, उलूपो, उलूपो, उलूपो, and उलूपो. ⁱ Clupea Cul-rata (B. Mss.)? Three several explanations are given by different authors; but they agree that the fish, here meant, frequents flags and reeds. ^j Or तलमीनः. And नलमीनः. ^k Also चिलोचिमिः, चिलोचिमः, or चिलोचिमः. And विलिचिमिः, विलोचिमः, विलिचिमिकः.

Cyprinus chrysopareus, B. Mss. ^m Masc. प्रोष्ठः. ⁿ Masc. शफरः. Some add शफरी—रः. ^o Severally named in the text, viz. a carp Cyprinus denticulatus, B.) ; a sheat-fish (Silurus Batrachus, L.) ; gilt-head (Sparus spilatus, B.) &c. ^p Also रोहितः, and रोहितः.

^q Or शावः. ^r Some add शकुलः. ^s This is a fabulous sea-fish of prodigious size."

1 m   a

20. तिमिङ्गला (दयच्चा)

Aquatic
animals. b

2 n   3 n
(ऽथ) यादांसि जलजंतवः^c

Various
sorts. e

m 4 m   5 m   6 m
(तद्वेदाः) शिशुमारोद्गच्छरो मकरा (दयः)
m   m d

A crab,

21. (स्यात्) कुलीरः कर्कटकः

A turtle or
tortoise,

m   m   m
कूर्मे कमठ कच्छपी

A shark, e

m   m
ग्राह्ये ऽवहारो

A croco-
dile,

m   m f
नक (स्तु) कुम्भीरो

A worm,

f
(ऽथ) महीलता

m   m g

22. गण्डूपदः किंचुलुको

A gango-
tic alliga-
tor. h

f   f
निहाका गोधिका (समे)

A leech,

f   f i   f j
रक्तपा (तु) जलौकायां (स्त्रियां मन्त्रि) जलौकसः

1—ल.

2—स्.

3—तु.

4 उद्.

5 शंकु.

6—र

7—कस्.

a Besides many sorts noticed in other dictionaries. b Especially amphibious kinds. c Severally named in the text, viz. the porpoise, otter, scate, and marine monster (a whale? or a seal?), besides the following, and other, sorts. d Or कर्कटः. e Interpretations differ: one terms this a water-elephant; (perhaps the hippopotamus may be meant:). others make it the gangetic alligator. f Also कुम्भीरः. g Likewise किंचिलिका. And किंचुलुका, or किंचुलुः. h Some make this to be the *Iguana*: distinguishing, however, another sort from the aquatic one. Book II. C. 5. i जलोका or जलोका, and जलका, जलायुका, जलासुका, जहालोका, जलजंतुका, जलसूची, जलोदगो, जलिकावेष्टी. j Or जलोकापी. Also जलोकासः, masc. and जलोकासं, neut. Pl. with the sense of the sing. f. जलोकासः. Also sing. जलोकाः.

23. ^mमुक्ताक्षोटः ^f(स्त्रियां) शुक्तिः . A pearl oyster.
- ^{m n}शंखः ^{m n}(स्यात्) कंबु ^{m n}(रस्त्रियाम्) A conch.
- ^{m a}कुट्टशंखाः ^{m b}शंखनखाः A small shell.
- ^{m f c}शंभूका ^{l f}जलशुक्तयः A bivalve shell.
- ^{2 m}भेके ^mमण्डूक ^{m d}वर्षाभू ^{m e}शालूर ^mस्रव ^{3 m}दर्दुराः A frog.
- ^fशिली ^fगण्डूपदी A small worm. i
- ^fभेकी ^fवर्षाभू A female frog. g
- ^fकमठी ^{f i}दुलिः A female turtle. h
25. ^k(मङ्गरस्य प्रिया) ^{f l}शृङ्गी Sort of sheat-fish, j
- ^mदुर्नामा ^{f n}दीर्घकोषिका A cockle.
- ^mजलाशया ^{m p}जलाधारास् A lake or pond. o
- ^{m q}(तलागाधजले) कूदः A deep lake.

1—क्ति.

2 भेक.

3—र.

^a Sing कुट्टशंखः. ^b Sing. शंखनखाः. Also शंखनकः. ^c Masc. शंभूकः. Also शंभूकः, शंभूः and शंभूकः. Or शंभूकः. ^d Also वृष्टिभूः. ^e Or शालूरः. ^f Some say, a female worm. ^g Or any small frog. ^h Or any small tortoise or turtle. ⁱ Or दुली. Also दुलिः. And दुलिः. ^j Silurus Pungentissimus, B. Mss. ^k Or, according to some commentators, two synonyma, मङ्गरसी, f. सप्रिया, f. ^l Also शृङ्गीः. ^m Also दुर्नामन् and—जली. ⁿ Or दीर्घकोषिका. ^o Or a reservoir ; or any piece of water. ^p Sing. जलाशयः, and जलाधारः. ^p Like-wise कूदः.

A trough
near a
well. a

26. आहाव (स्त्रु). निपानं (स्यादुपकूप जलाशये)

A well.

(पुंसिवां) धु प्रही कूप उदपानं (तु पुंसि वा)

The wood-
en frame
for the
rope. b

27. नेमिच्छिका (ऽस्य)

The cover
or facing
of a well.

बीनाहो (मुखबंधनमस्य यत्)

A square,
or a large
pond.

पुष्करियां (तु) खातं (स्याद्)

A natural
pond. d

अखातं देवखातकम्

One deep
enough for
the lotus.

28. पद्माकरसङ्गागो (ऽस्त्री)

Any pond
or pool. g

कासारः सरसी सरः

A basin h.

वेशंतः पल्लवं (चा) ऽल्पसरो

A large
and oblong
pond.

वापी (तु) दीर्घिका

A moat,
or ditch.

29. खेयं (तु) परिखा

A dike.

आधार (स्वम्भसां यत्र धारणम्)

A basin
round the
foot of a
tree.

(स्याद्) आलवालमावलमावापो

A river.

(ऽय) नदी सरित्

1 अं— 2—हि. 3—पी. 4 त— 5—स्. 6—स्. 7 आ— 8—वा.

a Filled from the well, and intended for watering cattle. b A triangular frame. Some interpret it the wooden frame at the bottom of the well, on which the masonry rests. Others the cover of the well. Or the frame at its mouth. c Some add बिनाहः. d Or else one in front of a temple. e Also अखीत. f Also तडाकः. And तटाकः. g These terms are synonymous with the preceding, according to some interpretations ; or they are restricted to such a factitious pond, according to others. h Or small pond ; or one, which, in the hot season, is either shallow or quite dry. i Or वापिः. j Also अलवालः.

30. तरंगिणी शैवलिनी तटिनी ऋदिनी धुनी

स्रोतस्विनी द्वीपवती खवती निम्नगङ्गा

31. गङ्गा विष्णुपदी जङ्गुतनया सुरनिम्नग

भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्रोता भीष्मसू (रुपि)

32. कालिंदी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा

रेवा (तु) नर्मदा सोमोद्भवा मेकलकन्यका

33. करतोया सदानोरा

बाहुदा सैतवाहिनी

शितद्रु (सु) शतद्रुः (स्याद्)

विपाशा (तु) विपाट् (स्त्रियाम्)

34. शोणो हिरण्यबाहुः (स्यात्)

कुल्या (ल्या कृत्विमा सरित्)

शरावती वेतवती चन्द्रभागा सरस्वती

The
Ganges.

The Yamu-
nā. d

The Nar-
madā. f

The Cara-
tōyā. h

The
Bāhūdā.

The
Satadru. i

The Vipā-
sā. k

The Sōnā. l

A canal. n

Various ri-
vers. o

1 क—, या—.

2—तस्.

3—सु.

4—श.

^a Also ऋदिनी. ^b Likewise धुनिः and धुनी. ^c Likewise स्रोतस्वती and स्रोतोवहा. ^d Vulgarly Jamuna or Jucun. It joins the Ganges near Prayāg. ^e Also यनी. ^f Vulgarly Narmadā. ^g Likewise मेकलकन्यका. ^h A river in the north of Bengal. ⁱ Vulgarly Sathaj; in the Penjāb. ^j Also शतद्रिः. ^k Another river of the Penjāb. ^l This joins the Ganges above Patna. ^m Or हिरण्यबाहुः. ⁿ A channel for irrigation: or a rivulet in general. ^o Severally named in the text. Besides others, as the Causarī, Gandacī, Gōdāvarī, Charmanvatī, Tāpi or Tapati, Sarayu, Gautamī, &c. ^p Or चन्द्रभागी. Also चन्द्रभागा; or—गी.

35. कावेरी (सरितेऽन्याच्च)

The mouth
of a river, a
An issue
from a
pond^b b
Belonging
to certain
rivers, d

संभेदः सिंधुसंगमः

(द्वयोः) प्रणाली (पयसः पदभ्यां)

(त्रिषु वृत्तौ

36. देविकायां सरयां च भवे) दाविक सारवौ

A white wa-
ter-lily, c

सौगंधिकं (तु) कलहारं

A red one, g

हल्लकं रक्तसंध्यकम्

Any wa-
ter-lily,

37. (स्याद्) उत्पलं कुवलयं

A blue one, i

(अथ) नीलांबुजम् (च)

इन्दीवरं (च नीले ऽस्मिन्)

The escu-
lent white
sort, k
The root of
a water-
lily, m
Pistia stra-
tiotes,

38. शालूक (मेवां कंदः स्याद्)

(सिते) कुसुद कैरवे

वारिपणी (तु) कुंभिका

1—न.

a The confluence of two rivers ; or the junction of a river with the sea. b Or a drain of an edifice. c Masc. प्रणालः. d To the Dévicá (or Dévá), and Sarayu (or Sarju), respectively. In the two instances, the adjective is irregular. e Nymphaea Lotus. f The and the two following words, are names of four different plants, according to some interpreters. g Nymphaea rubra. h Also कुवलं अ. कुर्व. And कुवेलं. i Nymphaea caerulea and stellata ; j Or इंदीश. k Nymphaea esculenta. l Also कुसुद, (—द). m The esculent root of any of the preceding sorts. n Likewise शालूकं. o Or वारिपूष. Also पणी.

^f जलनीली (तु) ⁿ शैवालं ^{m b} शैवले ।

Vallisneria
a

^{f c} (ऽथ) कुसुद्वती

^{1 f} 39. कुसुदिन्यां

A place a-
bounding in
water-lilies,
d

^{2 f} नलिन्यां (तु) ^f विसिनी ^f पद्मिनी ^c (सुखाः)

An assem-
blage of lot-
us flowers.

(वा पुंसि) ⁿ पद्मं ⁿ नलिनमुरविन्दं ⁿ महोत्पलम्

A lotus, f

40.] ⁿ सहस्रपत्रं ⁿ कमलं ⁿ शतपत्रं ^{n g} कुशेशयम्

^{n h} पंकेरुचं ⁿ तामरसं ⁿ सारसं ^{4 n i} सरसीरुहम्

41. ⁿ विसप्रसूनं ⁿ राजीवं ⁿ पुष्कराभोरुहाणि (च)

ⁿ पुण्डरीकं ⁿ सितांभोजं

A white
lotus.

ⁿ (अथ) रक्तसरोरुहे

A red lotus

42. ⁿ रत्नोत्पलं ⁿ कोकनदं

^{f j n} नालानालं

(अथास्त्रियाम्)

The stalk of
a water-lily
The film or
fibres atten-
dant on it.

1—नी.

2—नी.

3—य—.

4—य—ह.

^a Comprehending several sorts found in stagnant waters. ^b Likewise शैवलं. Also शैवालं and शैवालः. But different copies further disagree in the genders assigned to these various readings. Also m. n. शैपालः, and शैवालः. ^c Likewise कुसुद्वती. ^d Or, as some interpret it, the flexible stalk of a water-lily; or, according to others a plant, viz. Menyanthes Indica or Cristata. ^e Besides other synonyma, as नलिन्यां, कमलिनी, पुटकिनी, &c. ^f Nelumbium speciosum or Nymphaea Nelumbo. ^g Also सरसीरुहं. ^h Likewise विसप्रसूतं, and विसप्रसूतं. ⁱ Also कान्धोरुहं, (रुहः). ^j Also नालो. Likewise Masc. नालः.

^{m n a} ^{n b}

अणालं विसं

An assem-
blage of
water-lilies.

^{m n c}

(अजादिकदंवे) षण्ड (मस्त्रियाम्)

^m

^{m n d}

The root of
a water-lily.

43. करचाटः शिफाकंदं

^m

^{m n e}

A filament.

किंजल्कः केशरो (स्त्रियाम्)

^{f f}

ⁿ

A new leaf
of a water
lily.

संवर्त्तिका नवदलं

^{m h}

^m

The seed of
the lotus. g

बीजकोशो वराटकः

44. (उक्तं स्वर्थ्यम दिक्कालधीशब्दादिसनाद्यकम्
पातालभोगि नरकं वारि चैषां च संगतम्)

^a And अणाली, a small fibre. ^b Also विसं or विषं. ^c Or शंडः.
^d Likewise शिफा, f. कंदः, m. n. ^e Also केशरः. ^f Or संवर्त्तिः. Also
संवर्त्ती. ^g Or the honey-combed pericarp containing it. ^h Or
बीजकोषः.

BOOK II.

CHAPTER I.

1. वर्गाः पृथ्वी पुर द्वाभ्यदनौषधि मृगादिभिः
 नृ वक्ष्य क्षत्र विट् शूद्रैः सांगोपांगैरिहोदिताः
fa fb 1f f f f f
2. भूमिरचलाऽनन्ता रसा विश्वभरता स्थिरा Earth.
f f f fc f f f
 धरा धरित्री धरणिः क्षोणी जग काश्यापी क्षितिः
fd f 2f 3f f
3. सर्वस्रष्टा वसुमती वसुधैर्वी वसुधरा
f f fc f ff fg 4f fh
 गोता कुः पृथिवी पृथ्वी क्ष्माऽवनिर्मेदिनी मही
5fi f
4. मृन्मृत्तिका Soil.
f f
 (प्रशस्ता तु) मृत्वा स्रष्टा (च स्रत्तिका) An excellent soil.
f
 उर्वरा (सर्वशस्राढ्या) Fertile with every crop.
m f
 (स्राद्) ऊषः क्षारस्रत्तिका Salt ground

1—, 2—धा. 3ऊ—, 4ये—, 5—द्.

^a Also indec. भूः (र्). ^b Also भूमी. ^c Likewise वरणी and गोविः. Also क्षाणिः, and क्षोणी. ^d Likewise स्रष्टा. ^e Also पृथ्वी. Likewise क्षमा. ^f Also स्रवनी. ^h Likewise स्रष्टः. ⁱ Also मृदा, and स्रत्तिः.

- A spot with such soil. 5. ^{1 m f n a 2 m f n} **अष्वानूषरैः (द्वावप्यन्यलिङ्गौ)** ^{n f b} **स्थलं स्थली**
- A place, or firm spot. ^{m 3 m} **(समानौ) मरु धन्वानौ** ^{m f n c n f n} **(द्वे) खिलाः प्रवृत्ते (समे)**
- A region devoid of water. ^m **(द्विष्व)** ^{f m n t n n} **(ऽथो) जगतो लोको बिष्टपं भुवनं जगत्**
- Untilled or waste. ^{n c} **(लोकोऽयं) भारतं (वर्षं)** ^m **(शरावतास्तु योऽवधेः)**
- A world. ^m **7. देशः प्राग्दक्षिणः) प्राच्यः** ^m **उदीच्यः (पश्चिमोत्तरः)**
- India. ^{m m} **प्रतप्रन्तोऽन्धदेशः (सगान्)** ^{m m} **मधप्रदेश (स्तु) मधप्रमः**
- The eastern region. f ^{m f} **8. आर्यप्रावर्त्तः पुण्यभूमि (मधुप्र विंधाहिमागयोः)**
- The north-ern region. g ^m **उदीच्यः (पश्चिमोत्तरः)**
- A country of barbarians. h ^m **प्रतप्रन्तोऽन्धदेशः (सगान्)** ^{m m} **मधप्रदेश (स्तु) मधप्रमः**
- The middle region. h ^{m f} **8. आर्यप्रावर्त्तः पुण्यभूमि (मधुप्र विंधाहिमागयोः)**
- The region of sanctity. i

1—वत्.

2—ऊ—

3—धन्वन्.

a Some, varying this reading, write **अवरः**, and **अनवरः**. b Like wise **स्थला**. c Masc. **खिलं**; fem. **खिला**; neut. **खिलं**. d Also **विष्टपं** or masc. **विष्टपः**; e Or **भरतवर्षं**. f East, or south of the river **Saravati**, which flows from N. E. to S. W. g North or west of the river **Saravati**. h Between the two ranges of mountains; from the confluence of the Ganges and Jamuna, to the disappearance of the **Saraswati**. i From the eastern to the western sea, and bounded by the two ranges of mountains.

- 1 *m f* ^{*m*}
नीवृज्जनपदे। An inhabited country.
- ^{*m*} ^{*m*} ^{*2 m*}
देश विषयौ (तु) पवर्त्तनम् Any country. ^{*a*}
9. (त्रिष्वानोष्ठान्)
^{*3 m f n*} ^{*1 m f n*}
(नडप्राये) नडाम्. डुल (इत्यपि) One abound-
^{*5 m f n*} ^{*6 m f n*}
कुसुद्वान् (कुसुदप्राये) in water-
वेतस्यान् (बह्वेतसे) filices ;
^{*m f n*} in ratans ;
10. शाङ्गलः (शाङ्गरिते)
^{*m f n*} ^{*7 m f n*}
जलप्रायमनूपं (स्यात्)
^{*m f n*} ^{*8 m f n c*}
(पुंसि) कच्छ (स्थाविधः) Contiguous
to water, ^{*c*}
11. (स्त्री) शर्करा शर्करिलः शर्करः शर्करावति Full of
(देश एवादिमाव्) stony or
nodules.
(एवमुन्नेयाः) सिकतावति Sandy.

1—तु. 2—ड. 3—नडतु. 4—न. 5—इतु.
5—खतु. 7—ख. 8—तु. 9—तु.

^a Whether inhabited or uninhabited. But some interpretations make these terms synonymous with the preceding. ^b The following are used as adjectives, and vary with the three genders. ^c Some interpretations make this synonymous with the preceding. ^d Also neut. and, according to some, fem. ^e The two first terms are exclusively applied to a spot abounding in stony nodules, or potsherds, &c. The other two are applicable to anything gritty. ^f The words are here exactly similar to the preceding : thus सिकता, सिकतिलः, sandy, as a country ; सैकतः, सैकतवान् (—वत), sabulous.

Watered
(viz. its rice)
from a river,

12. (देशो नद्यं वृष्टां संपन्नब्रीहिपालितः

स्थानं) नदीमातको

or by river.

देवमातक (यथाकमम्)

Ruled by a
just king.

13. (सुराक्षि देशे) राजन्वान्

Governed
by a mo-
narch.

(स्यात्ततोऽन्यत्र) राजवान्

A fold for
kine.

गोष्ठं गोस्थानकं

The site of a
former one.

(तत्तु) गोष्ठीनं (भूतपूर्वकम्)

Contiguous
ground, a

14. पर्यन्तभूः परिसरः

3 m 4 f b

सेतरालौ (स्त्रियां पुमान्)

A hillock, c.

वामलूर (य) नाकु (य) बल्लीकं (पुन्यपुंसकम्)

A road,
path or
way.

15. अयनं वर्त्म मार्गाध्व पंथानः पदवी सतिः

सरणिः पङ्क्तिः पद्या वर्त्तन्येकपदी (ति च)

A good
road.

16. सतिपंथाः सुपंथा (य) सत्पथ (यार्चितेऽध्वनि)

A bad
road.

व्यध्वो दुरध्वो विपथः कदध्वो कापथः (समाः)

1—वत्.

2—वत्.

3—वत्.

4—वत्.

5—वत्.

6—वत्.

7—वत्.

- a Near the banks of a river, or the skirts of a mountain, &c.
b Also वानी. c Thrown up by termes, or by moles, &c. d Also
वल्लीकं. e पथिन, पथन, or पथ. f Likewise पदविः. g Also सरणिः
सरणी, and सरणी. h Likewise पङ्क्ति. i वर्त्तनी, or वर्त्तनि. Also
वर्त्तनिः, or वर्त्तनी. j Also एकपाद्. k Likewise कुपथ.

17. ^{1 m} अपंथा (^{2 n} स्व) पथं (तुल्ये) ⁿ शृंगाटक ⁿ चतुष्यथे ⁿ The want of a road.
ⁿ प्रान्तरं. (ⁿ दूस्वून्याध्वा) ⁿ Meeting of four roads.
^{m n} कांतारो (ⁿ वर्तुर्गमम्) ⁿ A long and lonesome way.
^{m f} 18. गव्यूतिः (ⁿ स्त्री) कोशयुगं ⁿ A difficult road. a
^m नखः (ⁿ किष्कुचतुःशतम्) ⁿ A league. b
^m घटापथः संसरणं ⁿ A furlong. c
^{2 n} (तत्परस्यो) पनिष्करम् ⁿ A highway.
ⁿ A street.

CHAPTER II.

1. ^{4 f} पूः (^{f d} स्त्री) ^{f n e} पुरो ^{n f} नगर्थौ (^{n g} वा) ⁿ पत्तनं ⁿ पुटभेदनम् ⁿ A town or city.
ⁿ स्थानीयं ^m निगमे।

1—थिन्.

2ख—.

3उ—.

4उर.

^a Or a dangerous one : but some interpretations make this synonymous with the preceding term. ^b Measured by two thousand fathoms. ^c Measured by four hundred cubits. ^d Also पुरिः. ^e Fem. नगरी. ^f नख नगरं. Also पुरं. ^g Likewise पडनं, or पडनी. ^h Also पटभेदनं.

A suburb.

(न्यक्तु यन्मूलनगरात्पुरम्^०)

2. तच्) छाषानगरं

The abode
of harlots.

वेशो वेश्याजनसमाश्रयः

A market.

आपण (स्तु) निषद्यायां

A shop. b

विपणिः पश्यवोधिका

A high
street.

रथ्या प्रतोली विशिखा

A rampart.

(सराच्च) चयो वप्र (मृक्षियाम्)

An edifice.

प्राकारो वरणः शालः

A bound
hedge. g

प्राचीरं (प्रांततोदृतिः)

4. भित्तिः (स्त्री) कुड्यम्

A wall.

One built
with rub-
bish. j

एड्यं (यदन्तर्नग्नस्त्रीकसम)

A house.

गृह गृहेद्वसितं वेश्म सद्ग निकेतनम्

1—या. 2—दा. 3—उ. 4—न. 5—न.

^a Likewise वेशः ^b Here interpretations differ greatly : some make these terms synonymous with the preceding ; others explain them, the street of a market ; a stall ; a platform on which commodities are exposed for sale ; a place of vend without a market, &c. ^c Also विपणी. ^d Interpretations differ greatly. Some explain the terms, a mound of earth raised from the ditch of a fortified town and serving as a foundation for edifices. Others say the foundation of an edifice generally ; others again, any mound of earth raised from a ditch. Some likewise the gate of a fortified city. ^e Particularly a surrounding wall of masonry on a rampart or mound of earth. ^f Or सारः. ^g Also a mud-wall or other enclosure. ^h Likewise प्राचीरं. ⁱ Likewise कुड्यम्. ^j Or else a tomb. ^k Also एड्यं. Or एड्योक्तं.

5. निशांत वस्त्र सदनं भवनागार मंदिरम्
 m pl. m m 1 m
 गृहाः (पुंसि च भूत्वेऽपि) निकाय निलयालयाः
 m m f d f c f
6. वासः कूटो (द्वयोः) शाला सभा
 n f
 संजवनं (त्विदम्) A cluster of four houses.
 n g
 चतुःशालं
 2 f m n
 (सुनीनांतु) पर्णशालोठजे (ऽस्त्रियाम्) A hut made of leaves.
 n 3 n
 चैत्यमायतनं (तुल्ये) An altar, h
 f f
 बाजिशाला (तु) मंदुरा A stable.
 n f i
 आवेशनं शिल्पशाला A working house.
 f f
 प्रपा पानीयशालिका A place of refreshment, j
 m
8. मठ (गृहात्मादिनिलयो)
 f l n
 गच्छा (तु) मदिरागृहम् A tavern.

1 वा—.

2 व—.

5 वा—.

^a Likewise पश्यं. ^b Also सदनं. ^c अगारं or आनारं. ^d Masc. or fem. कूटिः. Fem. कूटो. Also neut. कूटीरं, and masc. कूटः. ^e Likewise वाचा. ^f Likewise संवसनं. ^g Also fem. चतुःशाली. ^h Or shed for sacrifices. Some interpret it, a sacred tree. Others explain it, a monument of wood or other materials placed in honour of a deceased person. ⁱ Also शिल्पशाला. And neut. शिल्पशालं, or शिल्पशालः. ^j Where water is distributed. ^k A school of students; or a convent of ascetics, &c. Likewise गृच्छा.

Middle of
a house.

गर्भागारं वासगृहं

A woman's
apartment.

परिष्टं स्त्रुतिकामृहम्

A window
or air hole.

9. वातायनं गवाक्षः (स्रान्)

A temporary
hall.

मंडपो (स्त्री) जनानयः

The abode
of the wealthy.

हर्म्या (दि धनिनां वासः)

A temple,
or palace.

प्रासादो (देवभूजाम्)

A royal re-
sidence. f

10. सौधं (स्त्री) राजसदनं

A king's
house.

उपकार्योपकारिका

Temples of
divers holy
forms.

खस्तिकः सर्वतोभद्रे नद्यावर्त्ता (द्वयोऽपि च)

11. विष्कदकः (प्रभेदादि भवन्तीश्वरसङ्गनाम)

The queen's
apartments.

(स्युगारं भूभुजाम्) अंतःपुरं (स्याद्) अवरोधनम्

An airy
room, atop
of the
house. j

12. शुद्धांत (य) अवरोध (य)

(स्याद्) अट्टः क्षौम (स्त्रियाम्)

1—, 2—त.

* Appropriated to a woman in labour. These and the preceding are synonymous terms, according to some commentaries. ^b Also स्रुतिकामृहं. ^c Likewise, fem. मंडपा. ^d Any grand edifice of masonry. ^e हर्म्यः, besides other synonymous terms; as अट्टः, &c. ^f Synonymous with the preceding; according to some interpretations. ^g उपकार्या. Also उपकारो. ^h Besides other terms; as खस्तिकः, &c. ⁱ Also विष्कदकः. ^j Here, and in the two following articles, interpretations differ greatly. The explanations, most generally received, are inserted. Other interpretations are; the back of an edifice, a fortified place in front of the building; an apartment on the top of the hall; a building of a particular form. ^k Likewise क्षौमं.

- ^m ^{m a m b}
 प्रवाण प्रवाणलिंदा (वहिर्द्वारप्रकोष्ठके)
^f ^{1 f}
 13. महावग्रहणी देहल्य
^{n c} ^{2 n} ⁿ
 न्नं चवराजिरे
^{f d}
 (सधस्ताद्वारणि) शिला
^f
 नासा (दाहपरिस्थितम्)
ⁿ ^{3 n}
 14. प्रच्छन्नमंतर्द्वारं (स्यात्)
ⁿ ^m
 पक्षद्वारं (तु) पक्षः
^{m n} ^{n f} ^m
 वलीक नीध्रे पटलप्रांते
^{n g} ^{4 f h}
 (थ) पटलं छदिः
^f ^{f i}
 15. गोपानसी (तु) वलभी (च्छादने बकदारुणि)
^{5 f} ^{m n}
 कपोतपालिकायां (तु) विटंकं (पुन्नपुंसकम्)
^{6 f} ⁿ ^m
 16. (स्त्री) द्वाद्द्वारं प्रतीहारः
^{f k} ^{f l}
 (स्याद्) विटर्हि (स्तु) वेदिका

A terrace
before the
house door.

The thresh-
hold

A court or
yard.

The lower
timber of a
door.

The upper
timber.

A private
door within
the house.

A back door.

The edge of
the thatch.

The thatch
or roof.

The wood
of a thatch.

A dovecot,
or aviary.

A door, or
gate.

A covered
terrace in
the yard. j

1—ली. 2—र. 3अ.— 4—स्. 5—का. 6—द्वार.

^a Also, as some write these words, प्रघानः and प्रघनः. ^b छलिंद, र आलिंदः. ^c Likewise अंगणं. ^d Or शिली. ^e Some make this and the preceding article synonymous. ^f Likewise, according to another reading, नीध्रं. ^g Also पटं, and चालं. ^h Not neuter as erroneously stated by the commentators. ⁱ Also वहभिः or वहसीः.

Here, and in the following article, as in many other places, interpretations differ greatly. A quadrangular resting place made of wood. A place for sitting in a court yard; or one for standing under. A quadrangular spot in the court of a temple or great edifice. A terrace furnished with pillars. A floor on four posts in the middle of a quadrangular house. ^k Likewise वितदी. ^l Also वेदि, and वेदी.

Decoration
of the gate-
post. ^a

^{m n} तोरणो (ऽस्त्री) बहिर्द्वारं ⁿ

A city gate.

ⁿ पुरद्वारं (तु) गोपुरम् ^{n u}

A raised
place over
the gate.
A door.

17. (कूटं पूर्वारि यद्) धस्तिनख (सस्तिन्) ^{1 m}
(अथ त्रिपु)

^{m f n b m f n c} कपाटमररं (तुल्ये)

Its bolt or
bar.

^{d f n e} (तद्विष्कंभे) र्गलं (न ना)

Stairs.

18. आरोहणं (स्यात्) सोपानं ⁿ

A ladder.

^{f i} निःश्रेणि (स्व) धिरोद्धिणी ^{2 f g}

A broom.

^f संमार्जनी शोधनी (स्यात्) ^f

Dust, or
sweepings.

^{m h} संकरो ^m ऽवकर (स्या)

19. (जिप्ते)

The en-
trance of
a house
An open
space in
a town. ¹

ⁿ मुखं निःसरणं ⁿ

^m संनिवेशो ⁿ निकर्षणं

1 ह—.

2 अ—.

^a This is explained as signifying, the ornamented arch of a gate-way. Some interpret it, the outer gate. ^b Also कवाटः. Fem. कपाटी and कवाटी. ^c Fem. अररो or अररिः. ^d By a variation in the reading, this is made to exhibit a synonymous term, विष्कंभः, or, according to some, विष्कंभि (—न्). ^e Fem. अर्गला or अर्गली. ^f Likewise निःश्रेणि. And निःश्रेणिः, or निःश्रेणी. ^g Also अधिरोद्धिणी. ^h Likewise संकारः. The passage in, or out of a house, town or market. The road of ingress and egress. The entrance through the house-door.

(समी) संवसथ ग्रामी

A village, n

वेष्टभ्रवास्तु (रक्षियाम्)

The site of a habitation.

20. ग्रामांत उपशत्यं (स्यात्)

Space near a village, &c.

सीमसीमे (स्त्रियामभे)

A boundary or limit.

घोष, आभीरपक्षी (स्यात्)

A station of herdsmen.

पक्ष्णः शवरालयः

An abode of the lowest men.

1 वास्तु.

2—मनु.

3—मा.

^a Place for diversion outside of a town : or within it. ^b These words are synonymous with the following, according to some. Also आभीरपक्षिः.

CHAPTER III.

- A mountain. 1. महीधरे शिखरि द्वाभद् शार्ङ्गधर पर्वताः
 अद्रि गोत्र गिरि ग्रावाचल शैल शिलोच्चयाः
 लोकोलोकश्चकवाल
- A range, surrounding the earth. b 2. लोकालोकश्चकवाल
 स्त्रिकूटस्त्रिककुत् (समौ)
- A hill with three peaks. 3. अस्त (स्तु) चरमच्छाभद्
 उदयः पूर्वपर्वतः
- The western mountain d 4. हिमवान्निषधोर्विध्या माल्यवान् पारियात्रकः
 गंधमादन (मन्ये) च हेमकूटा (दयो नगाः)
 पाषाण प्रस्तर ग्रावोपलाग्मानः शिला दृषत्
 कूटो (स्त्री) शिखरं शृंगं
 प्रपात (स्त्र) तटोभृगुः
- The eastern mountain. e 5. 1—रिन्. 2—त्. 3 अ— 4—वन्. 5 अ— 6 व—
 7 त्रि—द. 8—त्. 9—वत्. 10—वत्. 11 पा.— 12—ट.
 13—वन्. 14 उ— 15 अस्सन्. 16—दु.
- Divers mountains. f 6. प्रपात (स्त्र) तटोभृगुः
- A stone or rock. 7. 1—रिन्. 2—त्. 3 अ— 4—वन्. 5 अ— 6 व—
 7 त्रि—द. 8—त्. 9—वत्. 10—वत्. 11 पा.— 12—ट.
 13—वन्. 14 उ— 15 अस्सन्. 16—दु.
- A peak or summit. 8. प्रपात (स्त्र) तटोभृगुः
- A precipice. 9. 1—रिन्. 2—त्. 3 अ— 4—वन्. 5 अ— 6 व—
 7 त्रि—द. 8—त्. 9—वत्. 10—वत्. 11 पा.— 12—ट.
 13—वन्. 14 उ— 15 अस्सन्. 16—दु.

a Likewise महीधर, and महीधः. b The limit of light and darkness. c Also चक्रवाटः. d Behind which the sun sets. e On which the sun rises. f Severally named in the text, viz. the snowy range north of India : the mountain called *Nishadha* ; the tropical range dividing South from North India, &c. Besides others, as *Malaya*, *Chitracūta*, *Maināca*, &c. g अतटः, or, according to another reading, तटः.

5. कटकोः (स्त्री नितंबेऽद्रेः) . The side of a mountain.
 स्तुः प्रस्थः सानु (रस्त्रियौ) Table land.
 उत्सः प्रस्त्रवणं A fountain,
 (वारिप्रवाहेः) निर्भरोः भरः A cascade.
 6. दरी (तु) कंदरोः (वा स्त्री) An artificial cave.
 (देवखात विले) गुहा A natural cave.
 गङ्गरं
 गंडशैला (स्तु च्युताः स्थूलोपलङ्गिरेः) Rocks fallen from a mountain.
 7. खनिः (स्त्रियाञ्) आकरः (स्यात्) A mine.
 पादाः प्रत्यन्तपर्वताः Hills near a mountain.
 उपत्यका (द्वेरासन्ना भूमिर्) Land near a mountain.
 (जर्ज्वम) धित्यका Land on it.
 8. धातु (मनःशिलाद्यद्रेः) A fossil, or mineral.
 गैरिकं (तु विशेषतः) Red chalk.
 निकुंज कुंजौ (वा क्लीवे लतादिपिहितोदरे) A place overgrown with creepers, &c.

1—ल.

2 पाद.

3—त.

4 ख—.

^a Some make these synonymous with the following. ^b Fem. कंदरा or कंदरी. ^c These are synonyma, according to some, instead of being the explanation of the two other terms here exhibited.
^d Also खनी or खानिः.

SECTION I.

1. ^{fa} ^{ln} ⁿ ⁿ ⁿ ⁿ ⁵
षट्षरुण्यं विपिनं गहनं काननं वनम्

॥ २१

महारण्यमुरणानी

m c m

गृह्यारामा (सु) निष्कुटाः

3 n

2. आरामः (स्याद्) उपवनं (कृत्विमं वनमेव तत्)

(अमात्यगणिकागेहोपवने) वृक्षवाटिका

3. (पुमाना) कोड़ उद्यानं (राक्षः साधारणं वनं)
n d

(स्यादेतदेव) प्रमद्वन (मंतःपुरोचितम्)
5f 6f 7f f fc

4. वीथ्यालिरावलिः पंक्तिः श्रेणी

^{f g} ^{f h}
लेखा (सु) राजयः

^a Sing. अटविः. Also अटवी. ^b Likewise, fem. वनी. ^c Sing. ढहाराजः. ^d Or प्रमदावनं. ^e Also आनी and आवनी; वीधिः and श्रेणिः. Some add पंक्ती. ^f Some make these synonymous with the preceding. ^g Likewise देखा. ^h Sing. राजिः. Also राजी.

- ^f वन्या ^{1 m} वनसंस्तहे (स्याद्) ^{m a} ^{2 m} अंकुरोऽभिनवोद्भिदि
- ^m ^m ^{3 m} ^{4 m} ^m ^{5 m}
5. वृक्षो महीरुहः शाखी विटपी पादपस्तुरः ^m ^{m h} ^{m c} ^{6 m} ^m ^{7 m}
- अनोकहः कुठः सालः पलाशो द्रु द्रुमागमाः
- ^m
9. वानस्पत्यः (फलैः पुष्पात्) ^m
- (तैरपुष्पाद्) वनस्पतिः ^m
- ^{f g} ओषधः (फलपाकांताः)
- ^{8 m f n} ^{m f n h}
- (स्याद्) बन्धः फलेग्रहिः
- ^{m f n} ^{m f n} ^{9 m f n}
7. बन्धोऽफलोऽवकेयी (च) ^{10 m f n} ^{m f n} ^{11 m f n}
- फलवान् फलिनः फली
- ^{m f n} ^{12 m f n} ^{m f n i} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n}
- प्रफुल्लोत्फुल्ल संफुल्ल व्याकोष विकच स्फुटाः
- ^{m f n} ^{m f n}
8. फुल्ल (चैते) विकसिते (सुर)
- (अबन्धादय स्त्रिषु)
- ^{m n} ^m ^{13 m}
- स्याणु (वा ना) ध्रुवः शंकुः
- ^m
- (ऋसशाखाशिफः) क्षुपः

A multitude of groves.

A germin.

A tree.

One fructifying from blossoms. d

One without apparent blossoms. e
An annual plant. f

Fruitful.

Barren.

Bearing fruit.

Blown, as a flower.

The trunk of a lopped tree.

A small tree. k

- 1—ह. 2—द. 3—न. 4—न. 5—त. 6—न.
वगम. 8—अ. 9—न. 10—वत्. 11—न. 12—उ. 13—शंकु.
a Likewise अंकुरः. b Likewise कुठः. c Also शाखः. d As the Mango, Eugenia, &c. e As the Bread-fruit, &c. f Dying after ripening its fruit. g Sing ओषधि. Also ओषधी. h Likewise फलेग्रहिः.
i Likewise व्याकोषः. j The preceding admit the three genders, as adjectives. k With short branches and roots.

- A shrub. 9. (चप्रकांडे) ^{m 1 m}संब गुल्मौ
- A creeper. ^{f a f b 2 f}बल्ली (तु) व्रततिर्लता
- A spreading one. c ^{3 f 4 f 5 m}(लता प्रतानिनी) वीरङ्गुलिन्युलप (इत्यपि)
- Height of a tree, hill, &c. 10. (नगादारोहः) उच्छाय उ. स्वेध (श्चो) छय (श्च सः)
- The trunk. ^{m n m}(अस्त्री) प्रकांडः स्कंधः (स्यान्) लाच्छाखावधेसरोः
- A branch. 11. (समे) शाखा लते
- A large branch. ^{f f}स्कंधशाखा शाले
- A fibrous root. ^{f f}शिफा जटे
- From a radicant branch. d ^m(शाखा शिखा) ऽवरोहः (स्यान्)
- Scandent fibres. ^{f c}(मूलाच्छायं गता) लता
- The top of a tree. 12. शिरो ऽग्रं शिखरं (वा ना) ^{8 n n m n}
- Its root. ^{n m f}मूलं वज्रो (ऽघ्निनामकः)
- The pith. ^{m 9 m}सारो मज्जा (समौ)
- The bark. ^{10 f n m n}त्वक् (स्त्री) वल्कं वल्कल (मस्त्रियां)
- Wood. 13. काष्ठं दारु ^{n m n}

1—लता. 2 ल— 3—धृ. 4 गु—भी. 5 उ— 6 उ— 7 लता. 8—स्. 9 नृ. 10—त्वक्.

^a Also वल्ली. ^b Likewise व्रतती and व्रततिः. ^c Some make the explanation to be one of the synonyma; and others, moreover, make these and the preceding bear the same sense. ^d For example, that of the Indian fig-tree. ^e Some make this a second interpretation of अवरोहः and expound it otherwise; viz. a plant climbing from the root to the top of a tree. ^f Any term signifying a foot.

- इंधनं (त्वे) ध इधमेधः समित् (स्त्रियाम्) Fuel,
 निष्कुहः कोटरं (वा ना) The hollow
 of a tree.
 वल्लरिमुञ्जरिः (स्त्रियो) A compound
 petiole.
 14. पत्रं पलाशं कदनं दलं पर्णं कदः (पुमान्) A leaf.
 पल्लवे (स्त्री) क्लृप्तलयं A sprout or
 shoot. e
 विस्तारो विटपो (स्त्रियाम्) The branch
 and its shoot. f
 15. (वृक्षादीनां) फलं शस्यं Fruit.
 रंतं प्रसवबंधनम् The foot
 stalk. h
 (आमे फले) यलाटुः (स्याच्) Moist.
 (fruit).
 (कुक्के) वान (मुभे त्रिषु) Dry.
 16. क्षारको जालकं (क्षीवे) A bud or
 germ.
 कलिका कोरकः (पुमान्) An un-
 blown
 flower
 (स्याद्) गुच्छक (स्तु) सावकः A cluster
 of blossoms.
 कुक्षलो मुकुलो (स्त्रियाम्) An open-
 ing bud.

* 1 एधच्.

2 एध.

3—ध्.

a Some restrict the two last, others the three last, to signify sacred

uel. b Likewise वल्लरी and वल्लरी. c Also पत्र. d Likewise

शदनं. e The extremity of a branch bearing new leaves, &c.

f Some make this and the preceding synonymous. g Likewise

शस्यं h Of a leaf or fruit : the petiole or peduncle. i Likewise

विटः and कक्षी. j And neuter. k Also गुच्छक. Likewise मुकुलः -

or गुच्छः. l And कुक्षलः.

- A flower, 17. (स्त्रियः) सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं (समम्)
 Its nectar or honey. मकरंदः पुष्परसः
 Its dus. or farina. परागः सुमनोरजः
18. (द्विहीनं प्रसवे सर्वं हरीतक्यादयः स्त्रियाम्)
 Fruits of certain plants. आश्वत्थ वैशाख माल नैयग्रोधैर्द्वंदं (फले)
19. बार्हतं (च)
 Fruit of the Eugenia. (फले जम्बू) जंबूः (स्त्री) जंबू जंबवम्
 (पुष्पे जातीप्रभृतयः स्त्रिलिंगा व्रीहयः फले)
20. विदार्याद्यास्तु मूलेऽपि)
 Blossom of the Bignonia. (पुष्पेऽपि) पाटला

1—नस्

2—जस्

3—स्—

^a Plural with the sense of the singular, though some make it ad-
 mit the singular number, and even the neuter gender. Ex. सुमनाः an
 सुमनः. ^b Likewise सुनं. ^c According to another reading सु
 a flower. ^d Names of plants generally become neuter, to signify
 the produce of the plant; viz. its blossom and fruit: some add the root
 and even the leaf. ^e Except *Haritacī* and certain others, which are
 feminine denoting the fruit, &c. As *Drācshā*, *Cōshātacī*, &c. ^f In
 these instances, derivatives are employed to signify the fruit: and, in
 some other instances likewise; as वैखं, &c. ^g Here the neuter, the
 derivative, and the irregular feminine, are all three employed. ^h *Jāti*
 and certain others (as *Yut'hicā*, *Mallicā*, &c.) irregularly retain the ori-
 ginal genders, to signify the flower of the plant; so do the names of
 corn and pulse, to signify the seed. And so do *Vidārī*, and other
 (as *Gambhārī* &c.) to denote the root, or the blossom: some add the
 fruit. ⁱ Here the neuter, and the original feminine gender, are both
 admissible; and even the masculine.

SECTION II.

^{m b} ^{l m} ^m ^m
बोधिद्रुमशूलदलः पिप्पलः कुञ्जराशमः Holy fig-
tree, a

^m
अश्वत्थः

^{m d} ^m ^{2 m} ^{3 m}
(स्य) कपित्थे (स्युर्) दधित्य ग्राहि मन्मथाः Elephant,
or wood
apple, c

^m ^m ^{4 m}
(तस्मिन्) दधिफलः पुष्पफलदंतशठा (वपि)

^{m f} ^m ^m ^m
उडुंबरे जंतुफले यच्छाङ्गे हेमदुग्धकः Glomerous
fig-tree, c

^m ^m ^m ^m
कोविदारे चमरिकः कुहाले युगपत्तकः Mountain
ebony, g

^m ^{5 m} ^{f i} ^m
समपर्णो विशालत्वक् शारदी विषमच्छदः Echites, h

^{m j} ^m ^{m k} ^m
आरग्वधे राजहत्त सम्पाक चतुरङ्गुलाः Cassia fis-
tula,

^m ^m ^m ^m ^m
आरेवत वराधिघात कृतमाल सुवर्णकाः

^m ^m ^m ^{6 m} ^m
(स्युर्) जम्बीरे दंतशठ जंभ जंभीर जंभलाः A lemon or
citron,

^m ^m ^m ^{6 m} ^m
वरुणो वरणः सेतुस्त्रिक्तथाकः कुमारकः Tapia, l

1—र. 2—न. 3—य. 4—ठ. 5—ए. 6 ति—

^a Ficus religiosa. ^b Also बोधि. ^c Feronia Elephantium or Cra-
taeva Valanga. ^d Also कपित्थ. ^e Ficus glomerata, R. ^f Some
te उडुंबरे. ^g Bauhinia variegata, and other species. ^h Echites
olaris. ⁱ Likewise masc. शारदः. ^j Also आरग्वधः and आरग्वधः.
Likewise शंपाक and शम्पाक. ^l Crataeva Tapia or Capparis trifoliata.

- Punag*, a 6. पुष्पागे पुष्पसङ्गः केसरो देववृद्धभः
Coral tree, c पारिभट्टे निवतवर्मन्दारः पारिजातकः
Tinie, d 7. तिनिशे स्यन्दने नेमी रथद्रुतिसुक्तकः
वञ्जुलखितकञ्च (चा)
Spondias, f ८. अस्मात्तके
मधूके (तु) गुडपुष्प मधुदुमौ
Bassia, h वानप्रस्थ मधुलीली
Anothei (जलजे. ८) मधूलकः
sort. j 9. पीली गुडफलः सुंसी
Pila, k (तस्मिंस्तु गिरिसंभवे)
Walnut, l अक्षोड कंदराली (हा)

१ तु— २ अ— ३ बि—तु. ४—ल. ५—न.

^a Probably *Rottlera tinctoria*, R. Mss. ^b Also केसरः. ^c *Erythrina fulgens*. But some apply the Sanscrit names to the *Melia sempervirens*. ^d *Dalbergia Onjeinensis*, R. Mss. ^e नेमि. Also नेमि and fem. नेमी, according to some. ^f *Spondias Mangifera*. ^g अस्मात्तकः. ^h *Bassia latifolia*. ⁱ Likewise मधुनः and मधुः. ^j Growing in water; or, according to another reading, on mountainous ground. ^k The name is applied in some provinces to *Careya arborea* (R. Mss.); in others, to *Salvadora Persica* (R.) ^l Described as species of the preceding, growing on mountains: but the corresponding Hindi name belongs to *Juglans regia*, and also to *Croton Moluccanum* or *Aleurites Triloba*. ^m Likewise अक्षोडः and अक्षोटः. Also अक्षरा

- ^m वं^mकोठे^m (तु) ^mनिकोचकः^m Alangium.^a
10. ^mपलाशे^m किंशुकः^m पर्णो^m वातपोको^m Butea frondosa.
- ^{1m} (इय) वेतसे^m Bayas, or Be'ut. c
- ^{2 m} रथा^mभ्रपुष्प^m विदुल^m शीत^m वानीर^m वञ्जुलाः^m
11. ^m(ह्री) परिध्याधविदुलो^m नादेयी^f (च^{3 m}) बुवेतसे^m The same growing in water.
- ^mशोभाञ्जने^m शिग्रु^m तीक्ष्णगंधका^mचीव^m मोचकाः^m Morunga. c
12. ^m(रक्तो जसौ) मधुशियुः^m (स्याद्) A red variety of the same.
- ^mचरिष्टः^m फेनिलः^m (समौ) Soap berry.
- ^mविल्वे^m शाखिल्य^m शलूषो^{4 m} मालूर^m श्रीफला^{5 m} (वृपि) Marmelos.^k
13. ^mस्रजो^m जटी^m पर्कटी^m (स्यान्) Waved leaved fig-tree. l
- ^mन्यग्रोधो^{6 m} वज्रपादः^{7 m} Indian fig-tree. n

1—च. 2 रच. 3 अं—च. 4—च. 5—च.
6—पाद. 7—वट.

^a A hexapetalum. ^b Likewise निकोठकः. ^c The Sanscrit name is by some referred to the Ratan; but a different plant appears to be meant. ^d अश्वपुष्पः. Also रथाभ्रपुष्पः. ^e Hyperanthera Morunga or Guilandina Morunga. ^f Likewise सोमांजनः or सोमांजनः. ^g तीक्ष्णगंधकः and तीक्ष्णगंधः. ^h अचीवः or आचीवः and काचीवः. ⁱ Sapindus Saponaria and other species: but applied also to Mimosa abstergens, R. ^j Also रिष्टः. ^k Ægle Marmelos or Crateva Marmelos. ^l Ficus venosa. ^m जटिन्. Also fem. जटी, or जटि (Nom. जटिः). So पर्कटिन्; and fem. पर्कटी, or पर्कटि (—टिः). ⁿ Ficus Indica.

Lod^a h. The
pale sort. a

^m ^{m b} ^m ^{1 m} ^{2 m} ^m
गालवः शावरो लोभसिरीटसिल्व मार्जनौ

Mango. c

14. आम्रवृत्ते रसले

A very fra-
grant sort
of it.

^m
(सौ) सहकारे (सिसौरभः)

Bdellium,

ⁿ ^{m i} ^m ^{m c} ^m
कुंभोलखलकं (क्षीवे) कैशिको गुग्गुलुः पुरः

Sebesten. f

15. शेलुः क्षेष्मातकः शीत उहाले वज्रवारकः

Piya. h

^{n i} ^{m j} ^m ^{m k}
राजादनं पियाल (श्च) सन्नकर्धनुः पटः

Gambha^a riⁱ.
1

16. गंभारी सर्वतोभद्रा काश्वरी मधुपर्णिका

Jujube. n

^f ^f ^{m n}
श्रीपर्णी भद्रपर्णी (च) काश्वर्य (थाप्य)

(स्य द्वयोः)

^{m f o} ^{m f p} ^{m f q}
17. कर्कन्यूर्दरी कोलिः

The fruit,

ⁿ ⁿ ^{i n}
कोलं कुवल फेनिले

1 ति—.

2 ति—.

3 चूत.

4 —ल.

^a The lodh is a bark used in dying, of which two sorts are in use. Some restrict the first term to this species, and make the rest common to both. ^b Also शावरः. ^c Mangifera Indica. ^d कुंभं and कुंभोलखलकं. Also कुंभोलुः and खलकः. Likewise कुंभोलूखलकं. ^e Also गुग्गुलु ^f Cordia myxa. Also Cordia latifolia, R. Mss. ^g Also शेलुः. ^h Chironjia Sapida, R. Mss. But the name is in some places applied to Grewia orientalis and didyma. ⁱ Likewise राजादनं or—नः. ^j And पियालः. Also सन्नः and कर्धुः. ^k Likewise धनुः (धनु of धनुष) and पटः. ^l Probably Gmelina arborea, R. ^m Also काश्वरी. ⁿ Zizyphus Jujuba, and other species. ^o Masc. कर्कन्युः and न्युः, Fem कर्कन्युः. ^p Masc. वदरः. ^q Also, in the fem. कोली and कोला.

ⁿ ⁿ ^{f a}
सैवीरं वदरं घोण्टा (ऽप्य)

(ऽथ स्यात्) स्वादुकण्टकः^m

Buñu'ch'ki.
^b

^{m c} ^m ^m ^{1 m}
18. विकंकतः खुवाटक्षो ग्रंथिलो व्याघ्रपादः (पि)

^m ^{m d} ^f ^{f c}
ऐरावतो नागरंगो नादेयो भूमिजंबुका

Orange.

^{m g} ^m ^m ^m
19. तिंदुकः स्फूर्जकः कालस्वंध (घ) शितिसारके

Sort of
ebony. f

^{m i} ^m ^{m f i} ^{2 m} ^m
काकेन्दुः कुलकः काकतिन्दुकः काकपीलुके

Another
sort, h

^m ^m ^{3 m}
20. गोलीढो भाटलो घण्टापाटलिर्मोक्ष मुष्कौ

*Ghanta'-
pa'rali.*

^m ^m
तिलकः क्षुरकः श्रीमान्

Tila'.

^m ^m
(समी) पिचुल भावुकौ

Tamarix. k

^f ^f ^f ^m ^m
21. श्रीपर्णिका कुमुदिका कुंभी कैठर्थ्य कटफलौ

Ca'yap'hal.

^m ^f ^{4 m} ^m
कमुकः पट्टिका (ख्यः स्यात्) पट्टी लाक्षाप्रसादनः

Red *Lo'd'h.*

1—इ. 2मोक्ष. 3—त. 4—न.

^a Some make the three last, others the two last, signify the wild sort; others again explain the last as denoting both plant and fruit; and the rest, as indicating the fruit of the common Jujube. ^b Flacourtia Sapida, R.

^c Also वैकंकतः. ^d Likewise नारंगः or नार्यंगः.

^e Some disjoin the two last as names of a different plant. ^f Diospyros melanoxylon (R), and Glutinosa (Koen.)

^g Also तिंदुकी. ^h Diospyros tomentosa, R.

ⁱ Likewise गोनिहः. ^j Or वंटा and पाटलिः.

^k T. Indica and Dioeca.

26. राजादन फलाध्यक्षे क्षीरिकायां^a (अथ द्वयोः)^b
Khirant. a
Ingut.
- इक्षुदी तापसतर्^c
 भुज्जं चर्मि हृदुत्वक्षौ^d
Bhūjpatr. d.
27. पिच्छिला पूरणी मोचा स्थिरायुः शास्मलि(र्द्वयोः)^e
Silk-cotton. e
 पिच्छा (तु) शास्मली वेष्टे^f
 रोचनः कूटशास्मलिः^g
Another sort of silk-cotton.
28. चिरविल्लो नक्तमालः करज (श्च) करञ्जके^h
Caranj. g
 प्रकीर्यः पूतिकरजः पूतिकः कलिमारकःⁱ
Gray bonduc. i
29. (करञ्जभेदाः) षड्ग्रन्थो मर्कटप्रङ्गारवल्लरी^j
Other sorts. k
 रोही रोहितकः शीघ्रशतुर्दण्डिमपुष्पकः^l
Rohin. l

1—का.

2—नृ

3—च, and—च.

4—टी.

5—च—

6—नृ

7 दा—

^a Perhaps a species of *Mimusops*. M. Kanki. ^b Also राजादन फलं and अध्यक्षं. ^c Masc. इक्षुदः. ^d The bark is used. ^e *Bombax heptaphyllum*. ^f Also fem. शास्मली. Likewise m. or f. शास्मलिः. ^g *Galedupa Arhorea* or *Robinia mitis*. ^h Also चिरविल्लः. ⁱ *Cæsalpinia*, or *Guilandina*, *Bonduccella*. ^j Likewise पूतिकरञ्जः, पूतिकः, and कलिमारकः. ^k Seemingly varieties of the *Bonduc*. ^l A medicinal plant so called. ^m Also रोहीतकः.

- Khayar. ^a 30. गायत्री बालतनयः खदिरो दंतधावनः
 A fetid ^m परिमेदो ^m विट्खदिरे
 Mimosa. ^m कदरः (खदिरे सिते)
 A white sort. 31. सोमवल्की (ऽप्य)
 Palma christi. d ^m (ऽथ) व्याघ्रपुच्छं ^m गंधर्वहस्तकी
^m एरंडं ^m उरूकं ^m (श्च) रुचकश्चित्रकं ^m (श्च सः)
 32. चंचुः पञ्चाङ्गुलो मंड बर्हमान व्यडं वकाः
 A variety of the S'amī. ^m (अल्पा शमी) शमीरः ^{2 f} (स्याच्) ^{f k}
 S'amī or ^m कृमी सक्तुफला शिवा ^m
 sam. j ^m 33. पिण्डीतकी मरुवकः ^m खसनः ^m करचाटकः
 Mayan. l ^m शल्यं ^m (श्च) मदनं ^m
 D'oddir. m ^m शक्रपादपः ^m पारिभद्रकः ^m
 34. भद्रदारु द्रुकिलिमं पीतदारु (च) दारु (च)

1 वि—

2 यमी.

^a Mimosa Catechu (Khayar) Linn. ^b Also masc. गायत्रिन् (—त्री)
^c Likewise बालपत्रः and बालदलकः. ^d Ricinus communis. ^e Also
 उरूकः. ^f Likewise रुचकः and रुचकः or रुचकः. ^g Also कसडः
 व्यामंडः. ^h Likewise व्यडं वनः. ⁱ Also शमीरः. ^j Mimosa albida
 * Or सक्तुफली. ¹ Vangueria spinosa, R. But the Sanskrit names
 are referred also to Gardenia dumetorum. ^m In Bengal, Uvari
 longifolia; but properly seems to be a pine or fir.

- ⁿ ^{1 m n}
 प्रतिकाष्ठ (सं सप्त स्युर्) देवदारुण्य
 (ऽथ द्वयोः)
^{m f b} ^f ^{f c} ^{f d} ^f
 35. पाटलिः पाटला ऽमोघा काचस्याली फलेरुहा
 कृष्णहंता कुवेराक्षी
^f ^f ^f ^{f t}
 श्यामा (तु) महिला (हृया)
^f ^f ^f ^f ^f ^f
 36. लता गोबंदनी गुन्द्रा प्रियङ्गुः फलिनी फली
 बिष्वक्सेना गंधफली कारंभा प्रियक (श्च सा)
^m ^m ^m ^m ^m
 37. मण्डूकपर्ण पत्रोर्ण नट कटङ्ग टुंटकाः
^{m h} ^m ^{2 m} ^m ¹⁴
 श्योनाक शुक्रनास र्च दीर्घहंत कुटन्वटाः
^m ^{m i}
 38. शोणक (श्च) ऽरला
^f ^{3 m f n k}
 तिष्यफला (त्वा) मलकी (त्रिषु)
^f ^{f l} ^j
 अष्टता (च) वयस्या (च)
^{m f n n}
 (त्रिलिङ्ग स्तु) विभीतकः
^m

Trumpet
flower. a

Prigangū. e

Sôn'apat. g

Emblie
myrobalan.
jBeleric
myrobalan.
m

1—रु. 2 अक्ष. 3 आ—.

a Bignonia suave. oler s. b Also fem. पाटली. c अमोघा or मोघा.
 d Likewise काली and स्याली. e A fragrant seed so named. f And
 other synonyma of woman. g Bignonia Indica. h Also श्योनाकः
 i अरलुः or अरटुः. j Phyllanthus Emblica. k Masc. आमलकः. l Or
 वयः स्या. Also कायस्या. m Terminalia belerica. n Fem. विभीतकी.

39. ^mचक्षुः^{1 m}पः^mकर्ष^mफलो^m भूतवासः^m कलिद्रुमः^m

Yellow
myrobalan.
a

सभया (त्व) व्यथा पथ्या वयस्या पूतनाऽम्बता

40. हरीतकी हैमवती चेतकी श्रेयसी शिवा

Sural. c

पीतद्रुः सरलः पूतिकाष्ठं (चा)

Canigdr. d

(ऽथ) द्रुमोत्पलः^m

41. कर्णिकारः परिब्याघे

Barahal. e

लकुचो^{m f} लिकुचो^m उऊः^m

Bread fruit
or Jaca
tree. g

पनसः कंटकिफलो^{m h}

Hijjal. j

निचुलो^m ऽम्बुज^m इज्जलः^{m k}

Opposite
leaved fig-
tree. l

42. काकोडुं बरिका फलामूलपूज्जघनेफला

Nimb. n

अरिष्टः सर्वतोभद्र हिङ्गुनिर्यास मालकाः

43. पिचुमई (य) निम्बे

Sisā. p

(ऽथ) पिच्छिला ऽगुरु शिंशपा

1 तुस.

2 अ—.

3 ज—.

a Terminalia citrina. b Also वयःस्या and कायःस्या. c A tree which yields resin. d Pterospermum acerifolium or Pentapetes acerifolia. e Artocarpus Lokutsha (Lucucha), R. f Likewise नकुचः. g Artocarpus integrifolia. h Also फलसः. i And कंटकीफलः. or कंटकफलः. j Eigeia acutangula. k Likewise इज्जलः. l Ficus oppositifolia, R. m मलपूः (पू). Also मलपूः (—र), and मलयूः (—य). n Nimba Azadaracta (A'za'dderakht) or Melia Azadirachta. o And पिचुमईः. p Dalbergia Sissoo, R. q Or, according to some, अगुरुशिंशपा.

- कपिला मच्छगर्भा (सा) ^f Another sort. a
- शिरिष (स्तु.) कपीतनः ^m ^m Siris. b
44. भण्डिलो (ऽप्य) ^{m c}
- (ऽथ) चाम्पेयस्फुम्बको हेमपुष्पकः ^m ^{1 m} ^m Champd. d
- (एतस्य कलिका) गंधफली (स्याद्) ^f Its flower
- (ऽथ) केसरे ^{m f} Mul-sari. e
45. बकुलो ^m
- बम्बुलो ऽशोके ^m ^m Asoc g
- (समौ) करक दाडिमौ ^m ^{m h} Pomegranate.
- चाम्पेयः केसरो नागकेसरः काश्वना (ह्वयः) ^m ^m ^{m j} ^{2 m} ^k Nāgēsar. †
46. जया जयंती तर्कारी नादेयी वैजयंतिका ^f ^f ^f ^f ^f Janti. l
- श्रीपर्णमृगनिमंथः (स्यात्) कणिका गणिकारिका ⁿ ^{3 m} ^f ^f Ganiydrī. m
47. जये ^{m n}

1—.

2—.

3—.

* Some make these terms synonymous with the preceding. ^b Mimosa Seereessa (Sirīsha), R. ^c Also भंडिरः and भंडीलः or भंडीरः. ^d Michelia Champaca. ^e Mimosa Elengi. ^f Likewise केसरः. ^g Jonesia Asoca, R. ^h And दाडिमः, दाडिम्वः or डाडिमः. Also fem. दाडिमो. ⁱ Mesual ferrea. ^j Likewise केसरः and नागकेसरः. ^k And all synonyma of gold. ^l Aeschynomene Seeban. ^m Premna spinosa, and longifolia. ⁿ Some make these five synonymous with the preceding five, as names of the Arantī or Premna spinosa.

- Coraiya. a*   ^{m b} ^m ^m ^f
(ऽथ) कुटजः शको बत्सकौ गिरिमल्लिका
- Its seed.*   ^{m f n} ^{1 f n} ⁿ
(एतस्यैव) कलिङ्गेन्द्रयवभद्रयवं (फले)
- Carónda c*   48. कृष्णपाकफलाऽविग्न सुषेणाः करमर्दके
^{2 m d} ^{m e} ^m ^m
- Tamíl. c*   कालस्कन्धसमालः (स्यात्) तापिच्छो (ऽथ)
- Sédudri. h*   ^m ^{3 m} ^{m g}
(ऽथ) सिंदुकः
49. सिन्द्वारेन्द्रसरसौ निर्गुण्डीन्द्राणिके. (त्यपि)
^{m i} ^{4 m j} ^{f k} ^{5 f}
- Deobír. l*   वेणी खरा गरी देवताडो. जीमूत (इत्यपि)
^f ^f ^{f m} ^m ^m
- Sirtari. n*   50. श्रीहस्तिनी (तु) भूरुण्डी
^f ^f
- Arabian*   ^{n p} ^f
Jasmin. o   हृणमून्यं (तु) मल्लिका
- भूपदी शीतभीरु (यु)
^f ^q

1इ— 2—ल. 3त— 4इ— 5इ—का.

^a Echites antidysenterica or Nerium antidysentericum. ^b Also कौटजः. ^c Carissa Carandas. Applied also, but erroneously, to the Flacourtia Cataphracta. ^d Also कृष्णपाकः, पाकफलः, कृष्णफलः, पाककृष्णफलः and other combinations of the same terms. ^e Likewise आविग्नः. ^f A tree noted for the dark hue of its blossoms. ^g Also तापिञ्जः. ^h Vitea trifolia and Nigundo, applied also to Buddleia Neemda. B. Mss.

Likewise सिंदुकः and सिंधवारः. ⁱ Or इन्द्रसरिसः. ^k Also निर्गुण्डी

^l A plant so called. ^m Likewise अगरी, and अरागरी or गरागरी.

ⁿ Heliotropium Indicum. ^o J. Zambal. ^p Also fem. हृणमून्या.

^q Likewise शीतभीरुः.

- 1 f a
(सेवा.) स्योता (वनोद्भवा) A wild variety.
51. शेफालिका (त) स्वहा निर्गुण्डी नीलिका (च सा) *Nebart b*
 (सिता. सौ) श्वेतसरसा भूतवेष्ट *The same white.*
 (इय) मागधी *Sort of Jasmin. d*
52. गणिका यूथिका स्मृष्टा *f*
 (सा पीता) हेमपुष्पिका *Yellow Jasmin.*
 अतिमुक्ताः पुंड्रकः (स्याद्) वासंती माधवीलता *Mālatī lātā. c*
 53. सुमना मालती जातिः *f h f f i*
 सप्रला नवमालिका *f f Double Jasmin. j*
 माघ्यं कुन्दं *m n m n Many flowered Jasmin. k*
 रक्तक (स्तु.) बंधूका बंधुजीवकः *m m m Dupkariga.*
54. सहा कुमारी तरण्ड *f f 3 f Aloe. n*

1—आ—.

2—शी.

3—णि—.

^a आस्रोता or आस्रोटा. ^b *Jasminum villosum*. R. The Sanskrit names are assigned, in Bengal, to the *Nyctanthes Arbor tristis*. Some apply the two last terms to a distinct sort. ^c Also शेफालि; or शेफाली and शेफालिका. ^d *J. Auriculatum*. ^e *Gartnera racemosa* or *Banisteria Bengalensis*. ^f Likewise माधवी and लता. ^g *J. Grandiflorum*. ^h सुमनाः (—नस्) or सुमना. ⁱ Also जाती. ^j *J. Zambac fl. multiplicatis*. ^k *J. multiflorum* or *pubescens*. ^l *Pentapetes phœnicea*. The Sanskrit names are by some assigned to the *Ixora coccinea*, ^m Also रंधकाः. ⁿ Also *perfoliata*.

- Globe amaranth. a ^m ^f अम्बान (स्तु.) महासहा
- The crimson sort. ^{m b} (तत्र शोणे) कुरवक
- The yellow [or white] variety. ^{m c} (स्तु पीते) कुरं टकः
- Blue barleria. d ^{m f e} ^f ^{m f} 55. (नीलाभिणी हयोर्) वाणादासी (च) जर्तगला (श्वासा)
- ^{m h} ^f सैरोयक (स्तु.) भिणी (स्यात्)
- A purple sort. ^m (तस्मिन्) कुरवको (रुणे)
- A yellow sort. i ^m ^{m f j} 56. (पीता) कुरं टको (भिणी तस्मिन्) सहचरी (दयोः)
- China rose. k ⁿ ^{f l} ओडपुष्पं जवा
- The blossom of sesamum ^m ^m ^m ^m वज्रपुष्पं (पुष्पं तिलस्य यत्)
- Oleander. ^m ^m ^m ^m 57. प्रतिहास यतप्राप्त चण्डात हयमारकाः
- ^m करवीरे
- ^m ^{m p} ^{l m} करीरे (तु) क्रकर ग्रंथिला (बुभौ)
- Thorn apple. q ^m ^m ^{m r} ^{m s} 58. चम्पत्तः कितवो धूर्त्ता धुसूरः कनका (हयः)
- ^m ^m मातुलो मदन (श्वा)

1-ख.

* Gomphrena globosa. b Or कुरवकः. c Also कुरं टकः, d Barleria caerulea, R. e Masc. वाणः. f Or चार्तगलः. g Barleria cristata. h Or सैरोयकः. i Barleria Prinonitis. j Masc. सहचर. Also सहचरः. k Hibiscus Rosa sinensis. l Also जवा. m Nerium Odorum. n Or प्रतिहासः. o Described as a thorny plant, of which camels are fond. p Also क्रकवः. q Datura Metel and Fastuosa. r Likewise धूसूरः and धसूरः. s Or any other name of gold.

- ^m
(^mस्य ^mफले) ^mमातुलपुत्रकः ^mThe fruit.
59. ^mफलपूरे ^mवीजपूरे ^mरचको ^mमातुलुङ्गके ^mCitron. a
- ^mसमीरणो ^mमरूवकः ^mप्रस्थपुष्पः ^mफणिवृक्षकः ^mMarud. b
60. ^{m c}जंभीरे (प्य) ^m
^m(स्य) ^mपर्णासे ^mकठिञ्जर ^mकुठेरको ^mParads. d
- (^mसिते) ^mजर्जको ^m(^mस्त) ^mThe white
1 m m g m h sort. e
- ^mपाठी (तु) ^mचित्तको ^mवङ्गि (संज्ञकः) ^mLead wort. f
61. ^{m i}चको (ह) ^mवसुकास्फोट ^mगणरूप ^mविकीरणाः ^mSwallow
2 m m i wort. i
- ^mमन्दार (चा) ^mजैपण्ये ^m
^m(^mस्त शुक्ले) ^mजलक ^mप्रतापसौ ^mThe white
f m m l m m m n sort.
62. ^fशिवमञ्जी ^mपाशुपत ^mएकाष्टीलो ^mवको ^mवसुः ^mBakapushpa. k
- ^{f p}वन्दा ^fवृन्दादनी ^fवृन्दा ^{3 f}जीवन्तिके (त्यपि) ^mA parasite
plant. o

1—जू.

2 चा—.

3—का.

^a Citrus medica. Two sorts are here named ; but some make the terms synonymous. ^b Marjoram ? The Sanskrit names are also assigned to a species of basil (Ocimum) with small leaves ; and to another sort of citron. ^c Also जंवीरः. ^d Considered by some to be the sacred Basil (Ocimum sanctum). ^e Ocimum gratissimum. ^f Plumbago zeylanica. ^g Or चित्तकः. ^h And other names of fire. ⁱ Asclepias Gigantea. ^j Or any name of the sun. ^k Confounded by some with Æschynomene grandiflora, but appears to be a different plant. ^l Likewise fem. एकाष्टीला. ^m Also वकः. ⁿ And वसुकः or वसूकः. Epidendrum Tesseloides and other species. ^p Likewise वन्दका and वन्दका.

SECTION III.

- Quricha, a* 1. वत्सादनी छिन्नरुहा गुडूची तंत्तिका ऽस्त्या
जीवन्तिका सोमवल्ली विशल्या मधुपर्णः (ऽपि)
Aletris, c 2. सूर्वा देवी भधुरसा मोरटा तेजनी सुवा
मधूलिका मधुश्रेणी गोकर्णी पीलुपर्णः (ऽपि)
A'kanddi, g 3. पाठा ऽम्बष्ठा विद्वकर्णी स्थापनी श्रेयसी रसा
एकाष्टीला पापचेली प्राचीना वनतित्तिका
Katuki, i 4. कटु कटम्बरा ऽशोकरोहिणी कटुरोहिणी
मत्स्यपित्ता कृष्णभेदी चक्रांगी शकुलादनी
Kawach or Cowitch, l 5. आत्मगुप्ता जडा ऽव्यण्डा कण्डूरा प्राट्टपायणी
ऋथप्रोक्ता शुक्रशिखिः कपिकच्छु (श्च) मर्कटी

1—णीं.

2—णीं.

^a Menispermum glabrum. ^b Also गुडूची. ^c Aletris
Hyacinthoides or Dracona nervosa. ^d And सूर्वा. ^e Likewise
सुवा. ^f Also मधुश्रेणी; or मधुः and श्रेणी. ^g Cissampelos
hexandra. ^h Likewise अविद्वकर्णी and अविद्वकर्णी. ⁱ A me-
dicinal plant so called. ^j Also कटुम्बरा. ^k Likewise अशोका
and रोहिणी. ^l Dolichos pruriens. ^m Also अजडा. ⁿ Like-
wise अव्यण्डा. ^o Or कण्डूरा. ^p And शुक्रशिखी, or शुक्रशिखा.
Also कपिकच्छः.

6. चित्तोपचिन्ता न्यग्रोधी द्रवंतो शंवरी वृषा Musall. a
7. प्रत्यक्श्रेणी सुतश्रेणी रण्डा सूषिकपर्णः (ऽपि) Apānj. c
8. फंजिका ब्राह्मणी पद्मा भार्गी ब्राह्मणयष्टिका Bamanai-
t'k, h
9. मंजिष्ठा विकसा जिङ्गी समझा कालमेषिका Madler. j
10. यासो यवासो दुःस्पर्शो धन्वयासः कुनाशकः Jardā, o
11. वृश्णिपर्णी वृथक्पर्णी चित्रपर्णः प्रिवल्लिका Chakullya. s

1 उ—, 2—र्णी, 3—क, 4—ल्लो, 5—र्णी, 6 अं—.

^a A medicinal plant : probably *Anthericum tuberosum*, R. Mss.
^b Likewise शंवरी. ^c *Achyranthes aspera*. ^d And शैखरेयः
^e Also अषाभागंवः. ^f Or प्रत्यक्पर्णी. ^g And केशपर्णी. ^h *Ovieda verticellata*, R. ⁱ Also बालेयः. ^j *Rubia Munjeet* (Manjit'h), R.
^k Or विकषा. ^l Also कालमेषिका. ^m And भण्डिरी. ⁿ Like-
wise योजनपर्णी. ^o Perhaps *Hedysarum Alhagi* ? or rather, a new
species. ^p Likewise पासः, and अषवासः. ^q Also धन्वयासः
and धनुयासः. ^r Likewise चोदभी. ^s Explanations differ ; the
names in both lines being synonymous according to some ; but denot-
ing two distinct plants according to others. The first seems to be
Hedysarum lagopodioides. ^t Or वृश्णिपर्णी.

- Ramdasak.* क्रोटुविन्ना सिंहपुच्छी कलशिर्धाननिर्गुहा
Sort of prickly nightshade. 12. निदिग्धिका स्पृशी व्याघ्री वृहती कण्टकारिका
 प्रचोदनी कुली क्षुद्रा दुःस्पर्शा राष्ट्रिके. (त्यपि)
Indigo. d 13. नीली काला क्षीतकिका ग्रामीणा मधुपर्णिका
 रञ्जनी श्रीफली तुल्या द्रोणी दोला (च) नीलिनी
Samaraj. g 14. चवत्ताजः सोमराजी सुवल्किः सोमयक्त्रिका
 कालमेघी कृष्णफला वाकुची पूतिफल्य (ऽपि)
Long pep- per. 15. कृष्णोपकुल्या वैदेही मागधी चपला कशा
 चधया पिप्पली शौण्डी कोला
Another sort. (ऽथ) करिपिप्पली
 16. कपिवल्ली कोलवल्ली अयसी वशिरः (पुमान्)
The plant. n चव्य (न्तु) चविका

1—तु. 2—का. 3—जिन्. 4—ली. 5—.

* Also कलशी and कलसिः. ^b धावनिः or धावनी. ^c Solanum Jacquini, Willd. ^d Indigofera tinctoria. ^e Some read तूणी, others तूली. ^f Also मेला, according to another reading. ^g Conyza (or serratula) anthelmintica. ^h Or fem. सोमराजी (—जी). ⁱ Likewise कालमेघी. ^j Some write वायुजी. ^k Also चधयाः. ^l Likewise पिप्पलिः. ^m And वशिरः. ⁿ Or synonymous with the preceding : or else the name of a different plant ; Tetranthera apetala, R. ^o Also fem. चव्या. ^p Or चवी. Also neut. चविक.

- काकचिचौ गुच्छे (तु) क्षणला *Retti. a*
17. पलंकषा (त्वि) क्षुगंधा खदंष्ट्रा खादुकण्टकः *Gocharu. b*
- गोकण्टको गोक्षुरको वनशृंगाट (इत्यपि)
18. विष्ठा विषा प्रतिविषा ऽतिविषोपविषा ऽरुणा *Atis. c*
- शृंगी महौषधं (चा)
- (ऽथ) क्षीरावी दुग्धिका (समे) *Dugd'hi. d*
19. शतमूली वज्रसुता ऽभीरुः शृङ्गीवरी वरी *S'aldvarl. e*
- ऋष्यप्रोक्ता भीरुपत्नी नारायण्यः शतावरी
20. चहेर (रु)
- (ऽथ) पीतद्रु कालेयक हरिद्रवः *Duru halit. g*
- दावी पंचपंचा दारुहरिद्रा पर्जन्यी (त्यपि)
21. वचोऽग्रगंधा षड्ग्रन्था गोलोमी शतपर्बिका *Orris root. j*
- (शुक्ला) हैमवती *A white sort k*

1 युष्मा. 2 इ— 3 उ— 4 इ— 5—ङ्.

^a Abrus precatorius. ^b Barleria (or Ruellia) longifolia. The name seems to be also applied to Tribulus Lanuginosus. ^c Betula ? As. Res. vol. vi. p. 573. ^d Asclepias rosea, (R.) and other species. ^e Asparagus racemosus, Willd. ^f Sing. नारायणी. ^g Amomum Zanthorhizon, Roxb. ^h Also कालीयकः. ⁱ Likewise पंचपंचा. ^j Iris pseudacorus ? ^k Acorus calamus.

Justicia a	^f वैद्यमाह ^{1 f} सिंघौ ^{f b} (तु) वासिका
	^{m c} ^{m d} ^m ^{m e} ^m
	22. वृषो ऽटरुषः ^{f g} सिंघास्यो ^f वासको ^f वाजिदंतकः ^f
Clitoria. f	^f आस्कोता ^m गिरिकणी ^m (स्याद्) ^m विष्णुकान्ता ^{2 m} ऽपराजिता ^m
Barleria. h	23. इक्षुगंधा ^{m j} (तु) काण्डेक्षु ^{3 m} कोकिलाक्षे ^{4 f} क्षुरक्षुराः ^f
Anethum. i	^{f k} शालेयः ^f (स्याच्) ^f क्षीतशिवम्बुजा ^f मधुरिका ^{f k} मिथी
	24. मिश्रेया ^f (प्य.)
Euphorbia.	^{m m} (ऽय) ^{m n} सीङ्गण्डो ^{5 f} वज्रदुः ^{f o} स्नुक् ^{f p} स्नुही ^f गुडा
	^f समंतदुग्धा
Babreng. q	^{m n} (ऽयो) ^{f r} बेल्हममोषा ^f चित्ततंडुला
	25. तंडुल ^{m s} (श्च) ^m क्षमिन्न ^{m l} (श्च) ^m विडंगं ^m (पुन्नुपंसकम्)
Sida. u	^f बला ^f वाद्यालको
Crotalaria.	^f घण्टारवा ^f (तु) शयापुष्पिका

- 1—मूही. 2 इ— 3 यी— 4 छ— 5—ह.
- a Justicia adhatoda & ganderussa. b Also वाया and वायिका,
c Or वृषः. d And अटरुषः. e Likewise वायकः. f Clito-
ria ternatea. g Also आस्कोटा. h Barleria Longifolia : but
applied also to Capparis spinosa. i Anethum Sowa and Panmo-
rium, R. j Or शालेय. k Also मिमिः, मिसी and मिमिः. l Includ-
ing divers species, as Tirucolli, &c. m Also सिङ्गण्डः and शोङ्गण्डः.
n Likewise वज्रः. o Or स्नुहा. Also स्नुहिः. p And गुडी. Likewise
maso. गुडः. q The seed is used as a vermifuge. r क्षमोषा and
मोषा. s Also तंडुलः. t This and the two preceding terms admit
the three genders, say some. u S. cordifolia and Rhombifolia, &c.
v C. retusa, sericea, and some other species.

26. ^fसद्वीका ^{f a}गोक्षनी ^fद्राक्षा ^fखादी ^{1 f}मधुरसे. (ति च) A grape.
- ^fसर्वाशुभ्रतिः ^{f b}सरला ^{f c}त्रिपुटा ^fत्रिवृता ^{2 f}त्रिवृत् *Thori* : the white sort.
27. ^fत्रिभण्डी ^{f d}रोवनी
- ^fश्यामा ^{f e}पालिंध्यौ (तु) ^fसुषेणिका *The black sort.*
- ^fकाला ^fमसूरविदला ^fऽर्द्धचंद्रा ^{f g}कालमेधिका
28. ⁿमधुकं ⁿक्लीतकं ^fयष्टिमधुका ^{f g}मधुयष्टिका *Liquorice.*
- ^fविदारी ^fक्षीरशुक्ले ^{3 f}क्षुगंधा ^fक्रोष्टी ⁱ(च या सिता) *Bhuunkaon- rd the dark sort. h*
29. ^f(अन्या) ^fक्षीरविदारी ^f(स्यात्) ^fमहाश्वेतर्क्षगंधिका *Another sort (pale).*
- ^fलांगली ^fशारदी ^{m l}तोयपिप्पली ^mशकुलादनी ^{m m} *Kaurhará. j*
0. ^fखराखा ^fकारवी ^{m l}दीप्यो ^mमयूरो ^{m m}लोचमक्षकः *Celosia. k*

1—सा. 2—तु. 3—इ. 4—ता. 5—इ.

^a Or गोक्षना. ^b Also सरणा, सरसा, and सवहा; some read सवहा. ^c And त्रिपुटी. ^d Likewise रोवनी. ^e पालिंदी or पालिंधी. ^f Glycyrrhiza glabra ? Or Abrus precatorius albus, the root of which is substituted for liquorice. ^g Also यष्टी. ^h Convolvulus paniculatus. ⁱ Interpretations differ, transposing the distinction of colour. ^j Jussieu repens. ^k C. Cristata. ^l Also दीपकः. ^m Likewise लोचमक्षकः.

	^{f b}	^f	^f	^{1 f}	^{2 f}
<i>Sydm-latd. a</i>	गोपी श्यामा शारिवा (स्याद्) नन्तेत्पलशारिवा				
	ⁿ	^{3 f}	^f	^{4 f}	
<i>Ridd'hi.</i>	31. योग्य बृद्धिः सिद्धि लक्ष्म्यौ				
				^{5 f}	^{6 c}
<i>Vridd'hi.</i>	दृष्टे (र्याद्भ्या इमे)				

SECTION IV.

	^{f e}	^{f f}	^f	^f	^{6 f}
<i>A banana.</i>	1. कदली बारण्यसा रंभा मोचांशुमत्फला				
^d		^f			
	काष्ठीला				
		^f	^f	^{7 f}	
<i>Mugdh.</i>	सुन्नपर्णी (त) काकमुद्गा सहे (त्यपि)				
	^{f h}	^f	^f	^f	^{f i}
<i>Egg plant.</i>	2. बार्साकी दिङ्गली सिंही भण्डाकी दुष्प्रघर्षणी				
^g		^f	^f	^{f k}	^{f l}
<i>Rasan. j</i>	नाकुली सुरसा रासा सुगंधा गंधनाकुली				

1 क—, 2 उ—, 3 ऋ—, 4 लक्ष्मी, 5 इति
6 चं—, 7 सहा.

^a Interpretations differ: some referring the two last terms, others the whole line, to a different plant. ^b Or गोपा. ^c The same synonyma with the preceding. They are medical drugs. ^d *Musa sapientum*. ^e Also masc. कदलः. ^f Likewise बारण्यसा. Some write बारवा. ^g *Solanum melongena*. ^h Also बार्सा or बार्साङ्गः; and masc. बार्साङ्कः,—ङ्ग,—की, (—किन्.) ⁱ Like wise दुःप्रघर्षिणी. ^j Uncertain. See *As. Res.* vol. iv, p. 309. ^k Some read नागसुगंधा. ^l Physicians reckon this a variety of the preceding.

^m
सम्बर (श्चेति. हरिणा अमी अजिनयोनयः)

^{m b m m m c m d l m e}

10. कृष्णसारः कृ न्यङ्कु रं कु शम्बर रौहिषाः

^{m m f 2 m m g m h m i}

Various
sorts of
deer, &

गोकर्णः पृषतैः गृध्रैः रोहिताश्वमरोः मृगाः¹

^{k m l m m m m n}

11. गन्धर्वः शरभो रामः श्वमरो गवयः शशः

^m

(इत्यादयो मृगेन्द्राद्या गवाद्याः) पशु (जातयः)

^{m p m q 3 m}

A beast in
general, &

12. उन्दुर्भूषिको (प्या) खुर

^f

^f

गिरिका वालम्बुषिका

^{m r m s}

सरटः ककुलासः (स्यान्)

^{f t}

^{f u}

मुसली मृद्वगोषिका

^{f m v l m w m}

A rat.

A mouse,
or small
rat,

A lizard,
cameleon,
&c.

A small
house-h
lizard.

13. लूता (स्त्री) तन्तुवायोर्यनाभ मर्कटकाः (समाः)

A spider.

1—घ.

2 एण.

3 आखु.

4 ऊ—.

^a Severally named in the text, as the black antelope, the stag, &c. But these terms are not all rigidly applied to different species; and some are not of the deer kind. ^b Or कृष्णसारः. ^c The spotted Axis. ^d Also सम्बरः. ^e And रौहिट् (—घ). ^f पृषतः and पृषत् (fem. पृषती); the porcing deer. ^g मृगः. Also मृगयः and रिषयः. The painted or white-footed antelope. ^h Likewise रौहिन्. ⁱ चमरः; though here placed among deer, the Bos grunniens is meant. ^j Severally named in the text. ^k Some make this the musk deer. ^l A fabulous animal with eight legs. ^m Bos Gaurus, As. Res. vol. viii, p. 487. ⁿ A hare. ^o The preceding, as well as the lion and other wild beasts, and domestic cattle, are so denominated. ^p Also उन्दुर्भूषिकः. ^q Likewise भूषिकः, and भूषी. ^r Also सरट् and शरटः. ^s Or ककुलासः. ^t And मुसली or मुसलीः. ^u Likewise मृद्वगोषिका, मृद्वगोषा and मृद्वगोषिका. ^v Also तन्तुवायः. ^w Or जर्णनाभिः.

- An insect. नीलङ्गु (स्तु) लमिः^{m a m b}
- A centipede. कर्णजलौका शतपदम् (भे)^{f c 1 f}
- A caterpillar. 14. वृश्चिकः शूककीटः (स्याद्)^{m m}
- A scorpion. चलि द्रुणौ (तु) वृश्चिके^{m d m c m}
- A dove or pigeon. पारावतः कलरवः कपोते^{m f m m}
- A hawk or falcon. (ऽय) शशादनः^m
15. पत्नी श्येन^{2 m m}
- An owl. उल्लुके (तु) वायसाराति पेचकौ^{m g m m}
- A sky-lark. व्याघ्राटः (स्याद्) भरद्वाजः^{m m}
- A wagtail. खञ्जरीट (स्तु) खञ्जनः^{m m}
- A heron. 16. लोहपृष्ठ (स्तु) कंकः (स्याद्)^{m m}
- A blue jay. (अथ) चापः किकीदिवि^{m j m b}
- The fork-tailed shrike. कलिङ्ग भङ्ग धूम्याट^{m m 3 m}
- A woodpecker. (ऽय स्याच् कृतपत्रकः^{4 m}
17. दार्वाघाटे^m
- Pipihā. m (ऽय) सारंग स्त्रीककश्यातकः (समा)^{m n m o 5 m}

1—दी.

2—नृ.

3—ट.

4 य—.

5 चा—.

^a And नीलाङ्गुः. ^b Likewise क्रिचिः. ^c Also कर्णजलौकाः (—कुम्भः)
^d चलिः or चलो (—नृ); also चालिः and चाली. ^e द्रुणः or द्रोणः. ^f Likewise पारावतः. ^g Or जलूकः. ^h And भारद्वाजः. ⁱ Coracias Indica and Bengalensis; or as otherwise explained, a different bird. ^j Or चापः.
^k Likewise किकीदिविः, किकीदोविः, and किकिदिवि; or किकीदिविः, &c. Also किकिः and दिविः; or कोकिः and दोविः. ¹ Lanius Cœrulescens and Corvus Balicassius. ^m Cubulus Radiatus. But it is not certain whether the *Chitaca* be not a different bird. ⁿ Or शारङ्गः. And स्त्रीकः

- ^m ^{1 m} ^m ^{2 m}
 लकवाकुसुमचूडः कुक्कुटशरणायुधः
 A gallinaceous fowl.
 18. चटकः कलविद्धः (स्यात्) ^f
 (तस्य स्त्री) चटका ^f
 (तयोः) ^f
 Its female. Their offspring male and female.
 पुमपत्ये चाटकेरः (स्थपत्ये) चटकै (व हि)
 19. कर्करेटुः करेटुः (स्यात्) ^m ³
 लक्षण क्रकरो (समौ) ^m ^{4 m}
 Cüér. a
 वनप्रियः परभटः कोकिलः पिकु (इत्यपि) ^m ^m
 The black cuckoo.
 20. काके (तु) करटा ऽरिष्ट बलिपुष्ट सलत्पजाः ^{5 m} ^m ^m ^m ^{6 m}
 A crow.
 ध्यान्नामधोष परभटह लिभुग्वायसा (अचि)
 21. द्रोणकाक (स्तु) काकोले! ^{m b} ^m
 A raven.
 दात्यूहः कालकण्टकः ^{m c} ^m
 A gallinule.
 आतायि पिह्लौ ^{m d} ^{11 m}
 A kite.
 दाक्षाय गृध्रौ! ^m ^{12 m}
 A vulture.
 कोर शुको (समौ) ^m ^{13 m c}
 A parrot.
 22. कुङ् क्रौञ्चौ ^{14 m} ^{m f}
 A curlew.

1 ता— 2 च— 3—का. 4—र. 5—क. 6—ज.
 7 चा— 8—भट्. 9—भज्. 10 वायस. 11 चिह्न. 12 गृध्र.
 13 युक्त. 14 क्रुष्ट.
 * Perhaps *Perdix Sylvatica*. ^b Also द्रोणः. ^c Or दात्यूहः.
^d आतायी (—न्) or आतायी (—न्). ^e Also स्रकः. ^f Likewise कुङ्कः.
 Fem. क्रुचा and क्रुक्षा.

A crane.	^m ^m (ऽय) वकः कच्छः
The indian crane.	^{m a} ^m पुष्करा (हस्तु.) सारसः
The ruddy goose.	^m ^{1 m} ^{2 m} ^{m h} कोकश्चक्रश्चक्रवाको रयाङ्गा (ह्वयनामकः)
A drake.	^m ^m 23. कादम्बः कलहंसः स्याद्।
An osprey.	^m ^{3 m c} उत्क्रोश कुररी (समौ)
Geese.	^{m d} ^{4 m} ^{5 m} ^{6 m} हंसा स्तु. श्वेतगरुतश्चक्राङ्गा मानसौकसः
Varieties of geese.	^{m e} 24. राजहंसा (स्तु. ते चक्षुचरणैर्लोहितैः सताः) ^{m f} ^{m g} (मलिनैर्मल्लिका(ख्या स्ते) धार्तराष्ट्राः (सितेतरे ^{f 1} ^{f f} ^{8 f} 25. शरारिः शरारिः (स्तु. ते चक्षुचरणैर्लोहितैः सताः) ^f ^f वलाका विसकण्डिका ^{f k} (हंसस्य योषिद्) वरटा ^{f l} (सारसस्य तु) लक्ष्मणा ^{9 f m} ^f 26. जतुकाजिनपत्रा (स्यात्) ^{f n} ^f परोष्णी तैलपायिका
A small crane.	
A duck or goose.	
A female Indian crane.	
A bat.	
A cock-roach.	

1 च— 2 च— 3—र. 4—रु. 5 च— 6—क
7 चा— 8 चा— 9—ख—

^a पुष्करः or any term signifying the lotos. Also पुष्कराङ्गः. ^b Any word signifying a wheel. ^c Fem. कुररी. ^d Sing. हंसः. Fem. हंसा.
^e Sing. राजहंसः. A white gander with red legs and bill. ^f Sing. मल्लिकाः, with brown legs and bill. Also मल्लिकाख्य. ^g धार्तराष्ट्रः, with black legs and bill. ^h Perhaps Tardus Gimgianus. ⁱ Also शरारिः or शरारिः. ^j Feminine, even when the male bird is intended. ^k Also वरटो. ^l Likewise लक्ष्मणा. ^m Gr जतुका. ⁿ Also परोष्णी.

- वर्षणा (मक्षिका नीला) ^f ⁿ Abblue fly.
- सरघा मधुमक्षिका ^f ^f Abbee.
- पतङ्गिका पुत्तिका (स्याद्) ^f ^f A small bee.
- दंश (स्तु.) वनमक्षिका ^f ^f A gadfly.
- दंशी (तज्जातिरल्पा स्याद्) ^f ^{m f b} A smaller sort of gadfly.
- गन्धोली वरटा (द्वयोः) ^f ^f A wasp.
28. भङ्गारी भौरका चोरी भिक्षिका (च समा इमाः) ^f ^f ^f ^f A cricket.
- (समौ) पतङ्ग शलमौ ^m ^m A grass-hopper.
- खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः ^m ^m ^{1 m c} ^{2 m f} ^{3 m} A firefly.
29. मधुव्रतो मधुकोरो मधुलिण्मधुपाऽलिनः ^m ^{4 m} ^{5 m} ^m ^m ^{6 m} A large black bee.
- द्विरेफ पुष्पलिङ्भङ्ग षट्पद भ्रमराऽलयः ^m ^m ^{7 m} ^m ^{8 m}
30. मयूरो वर्हिणो वर्ही नीलकंठो भुजङ्गमुक् ^m ^{9 m} ^{10 m} ^{11 m} A peacock.
- शिखावलः शिखीकेकी मेघनादानुलास्य (ऽपि) ^f
31. केका (वाणी मयूरस्य) ^f His cry.
- (समौ) चन्द्रक मेचको ^m ^m The eye of his tail.

1—घ. 2 स— 3—नू. 4—ङ्. 5 भ— 6 अलि.
7—नू. 8—भुज्. 9—नू. 10—नू. 11—सी (—नू).

^a Some deduce two synonyma from the explanation. मक्षिका and गोला or नीली. ^b Also गंधाली and वरटी. Masc. वरटः. ^c Likewise वीरका. Or a black beetle. ^e Nom. मधुलिङ्, or —ट, (—ङ्). Also मधुपायो (—नू).

- His crest. शिखा चूडा
- His tail. शिखण्ड (स्तु.) पिच्छ वर्हे (नपुंसके)
- A bird in general. 32. खगे विहङ्ग विहग विहङ्गम विहायसः
शकुन्ति पक्षि शकुनि शकुन्त शकुन द्विजाः
33. पतति पति पतग पतत्यतरयाऽण्डजाः
नगौको वाजि विकिर वि विष्किर पततयः
34. नीडोद्भवा गरुत्मन्तः पितृन्तो नभसङ्गमाः
तिष्ठां विशेषा हारितो मङ्गुः कारण्डवः स्रवः
- Various birds, &c. 35. तित्तिरिः कुक्कुभो लावो जीवञ्जीवसूकोरकः
कोयटिकट्टिद्विभको वत्तको वत्तिका (दयः)
- A wing. 36. गरुत्पक्षच्छदाः पतं पतव (श्च) तनूरहम्

1—यस्.	2—न.	3—ज.	4—न.	5—न.
6—त.	7—य.	8—ज.	9—कस and —क.	10—न.
11—ति.	12—व.	13—तत्.	14—त.	15—व.
6 टि—.	17—त.	18—क—.		

^a Also masc. वर्हः. ^b Sing. विहायाः. ^c Masc. विः, Fem. शी
^d Sing. गरुत्मान्. ^e Severally named in the text ; viz. Green pigeon,
 &c. Besides others, as मत्स्यरङ्गः, a king-fisher, &c. ^f Also हारितः,
 (Columba Hurrialia, B. Mss). ^g A shag. ^h Sort of duck. ⁱ Or तित्तिरः.
 The francoline Partridge. ^j A wild cock, (Phasianus Gallus.)
^k Sort of quail, (Perdix Chinensis.) ^l Perhaps a pheasant. ^m Sort
 of partridge, (Perdix rufa, B.) ⁿ And टिट्ठिकः, Jacana, Tringa Go-
 ensis, (Parra Goensis, &c.) ^o A quail, and its female. Likewise fem.
 वत्तिका. ^p Also neut. पक्ष and पक्षः (—स्).

- (स्त्री) पक्षतिः पक्षमलं ^{f n} Its root.
- चक्षुःश्रोत्रि (हभे स्त्रियौ) ^{f a l f b} The beak.
37. प्रडीनोड्डीन संडीना (न्येताः खगगतिक्रियाः) ^{n 2 n 3 n} Acts of flying, c
- पेशी कोषो (द्विहीनो) ऽण्डं ^{f d m n e n} An egg.
- कुलाये नोड (मस्त्रियाम्) ^{m m n} A nest.
38. पोतः पाको ऽर्भको हिभः पृथुकः शावकः शिशुः ^{m t m g m n m h m m} Young of any animal.
- (स्त्री पुंसौ) मिथुनं द्वन्द्वं ^{n n i} A couple, male and female.
- युग्मं (तु) युगलं युगम् ^{n n n} A pair or brace.
39. समूह निवह व्यहसन्दोह विसर व्रजाः ^{m m m m m m m} A flock or multitude.
- सोमौष निकर व्रात वार संघात सञ्चयाः ^{m m m i 5 m m}
40. समुदायः समुदयः समवायश्चये गणः ^{f 6 n n n}
- (स्त्रियां तु) संहतिर्द्वन्द्वं निकरस्त्वं कदम्बकम्

¹ को— ² उ— ³ न— ⁴ कोष— ⁵ व—

^a And चक्षुः. ^b Or लोटी. ^c Severally mentioned : viz. taking light, soaring, and perching ; or otherwise interpreted, whirling, ascending, and alighting. ^d And पेशिः. ^e Or कोषः. Likewise पेशीकोषः. Fem. पोती. ^f Fem. पाका. ^h Also प्रथुकः. ⁱ Some make the last term, others both words synonymous with the following. ^j And व्रजावहः.

A multi-
tude of
similar
things.

41. (वृन्दभेदाः समैर्) वर्गः^m

Of animals.

संघ सार्थो (तु जन्तुभिः)^{m 1 m}

Of homo-
geneous
animals.

(सजातीयैः) कुलंⁿ

Of birds
and beasts.

यूथं (तिरश्चां पुन्रपुंसकम्)^{m n}

Of beasts.

42. (पशूनां) समजो^m

Of other
beings
(men, &c.)
Of persons
practising,
like duties.

(ऽन्येषां) समाजो^m

(ऽथ सधर्मिणाम्)

स्यान्) निकारः^m

A heap of
grain, &c.

पुञ्ज राशी (तु) त्वरः कूट(मस्त्रियाम्)^{m a 2 m f 3 m m n}

Flocks of
various
animals. b

43. कापोत शौक मायूर तैत्तिरा (दीनि तद्गणे)^{n n n n}

Domesti-
cated, (a
bird or
beast).

(गृहासक्ताः पक्षिष्टगाश्) क्केका(स्ते गृह्यकाश्च ते)^{m c m}

1—य.

2—यि.

3—उ.

a Also fem. पुञ्जिः. b Of doves, parrots, peacocks and francolin partridges: other derivatives are similarly formed, as ओलुकं, a flock of owls. c sing. क्केकः and गृह्यकः.

CHAPTER VI.

SECTION I.

^m मनुष्या ^{m a} मनुषा ^m मत्या ^m मनुजा ^{m b} मानवा ^m नराः	Man , mankind.
^{m d} (स्त्रुः) पुमांसः ^{m e} पंचजनाः ^m पुरुषाः ^m दूरुषा ^m नरः	Man ; or male, c.
^f स्त्री ^{1 f f} योषिद्वला ^{2 f} योषा ^{f g} नारी ^f सीमन्तिनी ^f बधूः	A woman , or female.
^f प्रतीपदर्शिनी ^f वामा ^f वनिता ^{f h} महिला (तथा)	
^{3 f} (विशेषाश्च) ^{f j} कृना ^f भीरुः ^f कामिनी ^f वामलोचना	Various descriptions of wo- men .
^f प्रमदा ^{f l} भाविनी ^{f m} कान्ता ^f ललना (च) नितम्बिनी	
^f सुन्दरी ^f रमणी ^f रामा	
^f कोपना (सैव) ^f भामिनी	A passion- ate woman.
^f वरारोहा ^{1 f o} सत्तकाशिनुप्रतमा ^{5 f} वरवर्णिनी	An excel- lent wo- man .

1—तू. 2 छ— 3 छ— 4—नी 5 छ—

^a Sing. मनुष्यः, मनुषः, &c. (Fem. मनुषी. मनुषी) ^b Also (with
nill sense) मायुषः. ^c Both lines contain synonymous terms, accord-
ing to some. ^d Sing. पुमान् (पुंस). ^e Sing. ना (नृ). ^f Also योषिता.
Likewise जोषा. ^h Or महिला, and महीला. ⁱ The terms are com-
mendatory ; as well-shaped ; timid ; loving ; having fine eyes, &c.
Also भीरुः, and भीरुः. ^j Another reading exhibits मानिनी ^k Some
rite रमणा. ^m Likewise रसा. ⁿ Handsome, healthy and affectionate,
howeyer some make the terms not synonymous, but significant of
various descriptions of women. ^o सत्तकाशिनी, or सत्तकाशिणी

- A queen, a ^f 5. (कृताभिषेका) महिषी ^{f b}
 Other ^f भोगिन्यो (ऽन्या वृषस्त्रियः)
 wives of ^f
 a king, ^{f d}
 A life, or ^f पत्नी पाणिगृहीती (च) द्वितीया सहधर्मिणी ^{f d}
 wedded ^f ^f ^{m pl. e}
 woman, c
6. भार्या जाया (ऽथ पुंभूम्नि) दाराः
 ▲ matr. n. f (स्यात्) कुटुम्बिनी
^{f k}
 पुरंध्री ^f ^f ^{f h} ^f
 A virtuous ^f सुचरित्रा (तु) सती साध्वी पतिव्रता
 faithful ^{f j} ^f ^f
 wife, ^f
- A supersel- 7. कृतसापत्निका ऽधूढा ऽधिविन्वा
 ed wife, i
 A bride ^f (ऽथ) स्वयंवरा
 choosing ^f
 her hus-
 band, ^f ^f
 पतिस्वरा (च) वर्या ^f ^{f h}
 A chaste ^f (ऽथ) कुलस्त्री कुलपालिका
 woman.
- A mai'en. l 8. कन्या कुमारी ^{f m} ^f

* Consecrated as such. * Also a king's wife in general. ^b Sing. भोगिनी. ^c Some restrict the two first terms (other the four first) to the particular sense of a wife married with religious rites. ^d Likewise सहधर्मिणी. ^e Also fem. Sing. दारा. ^f Or one, who has children and her husband living. ^g Some add पुरंध्री. ^h Or साधु. ⁱ Or whose husband has married another wife. ^j And कृतसापत्निका, कृतसापत्नी, कृतसापत्नीका, or कृतसत्निका. ^k And कुलपाली. ^l The first term denotes a girl nine yearsold; the second twelve; or, without discriminating the age, both terms signify a virgin. ^m Also कन्यका.

- ^f गौरी (तु) ^{f b} नग्निका ^f ज्ञागतार्त्तवा A girl, a
- ^{f c} (स्यान्) ^{1 f} मध्यमा ^{f c} इष्टरजास् One arriv-
^{f f} तरुणी ^{f f} युवतिः (समे) A young
woman, d
9. (समाः) ^f स्नुषा ^{f g} जनी ^{f h} बधुश्
^{f j} चिरण्टी (तु) ^{f k} सुवासिनी A daugh-
ter-in-law.
A woman
staying in
her father's
house, i.
- ^f इच्छावती ^f कामुका (स्याद्) A woman
desirous of
any thing, l
- ^f वृषस्यंती (तु) ^f कामुकी One amor-
ous or lust-
ful.
10. (कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं सा) ^f अभिसारिका One who
goes to an
assignation.
- ^f पुंश्चली ^{f m} धर्षिणी ^{2 f} बन्धक्यसती ^{3 f} कुलदेवरी ^{4 f} ^{5 f} A disloyal
or unchaste
woman.
11. ^f सैरिणी ^{f n} पांशुला
^f (इय स्याद्) ^f अशिश्वी (शिशुना विना) A childless
woman.
- ^f अवीरा (निष्पत्तिमुता) One who
has neither
husband
nor son.
- ^{f o} विश्वस्ता ^{6 f} विधवे (समे) A widow.

1—जस. 2—की. 3—अ. 4—टा. 5—इ. 6—वा.

^a Here also, if ages be discriminated, the first is a girl eight years old; the second, ten : as synonymous terms, they signify a girl who has not menstruated. ^b And लग्निका. ^c Likewise मध्या. ^d Between sixteen and thirty years of age. ^e Or तलनी. ^f Also युवती and युनी. ^g जनिः, or जनी. ^h Sing. बधुः, or बधूः. Likewise बधूटी. ⁱ Married or unmarried. ^j Likewise चिरिण्टी. ^k Also सवासिनी. ^l Covetous of wealth ; eager for food, &c. ^m Also धर्षणी. ⁿ Likewise पांशुला. ^o And विश्वस्था.

16. वीरपत्नी वीरभार्या^f
 वीरमाता^{1f} (च) वीरसूः^f
 जातापत्या प्रजाता^f (च) प्रसूता^f (च) प्रसूतिका^f
 17. (स्त्री) नग्निका कोटवी (स्याद्)^{f b}
 दूती सञ्चारिके (समे)^{f c 2f}
 कात्यायनः (द्वेष्टा या काषायवसनाधवा)^{3f}
 18. सैरिंध्री (परवेश्मस्या स्ववशा शिल्पकारिका)^{f f}
 चसिकी (स्याद्द्वेष्टा या प्रैष्यांतःपुरचारिणी)^{f h}
 19. वारस्त्री गणिका वेश्या रूपाजीवा^{f f i f}
 (इय सा जनैः^f सत्कृता) वारमुखा (स्यात्)^f
 कुट्टनी शंभली (समे)^{f j f k}
 20. विप्रश्निका (त्वी) क्षणिका दैवज्ञा^{f 4f f}
 (इय रजस्वला^f

A hero's wife.

A hero's mother.

A woman who has borne a child, a

A naked woman.

A female messenger or go-between.

A middle-aged widow, d

A female artisan in another's house, e

A female servant, g

A courtesan or harlot.

The head of a set of harlots.

A bawd or procuress.

A fortune-teller.

A woman in her courses.

1—ह.

2—का.

3—नी.

4—रू.

* The two last of these synonyma are by some restricted to a woman recently delivered. ^b Likewise कोटवी. Some add कोटरी. ^c Also दूतिः. ^d Wearing a dress indicating the practice of austerity. ^e Being her own mistress, but living in another's house, and practising any art. ^f Also सैरिंध्री. Some add सैरिंघ्रिः. ^g Young and frequenting the apartments of the women. ^h And चसिका. ⁱ Likewise वेश्या. ^j Some add कुट्टनी. ^k Also शंभली.

1f fa 2fh f 3f
स्त्रीधर्मिण्यविरात्रेयी मलिनी पुष्पवत्तः (ऽपि)

4f 5f
21. चतुमत्यं (पु) दक्षा (ऽपि)

The cour-
ses.

Longing,
as in preg-
nancy.

Past child-
bearing. d

Pregnant.
An assem-
blage of
harlots.

—of preg-
nant wo-
men.

—of young
women.

A twice
married
woman. g

Her se-
cond hus-
band.

One in
whose fa-
mily she
presides.

Son of an
unmarried
woman.

Son of an
auspicious
mother.

6nc n 7n
(स्याद्) रजः पुष्पमार्त्तव

f 8f
अध्वालुर्दोहदवती

fe f
निष्कला विगतार्त्तवा

f 9f 10f f
22. आपन्नसत्वा (स्याद्) गुर्विणं न्तर्वती (च) गर्भिणी
(गणिकादेस्तु) गाश्चिखं

n
गाभिर्यं

nf
यौवतं (गणे)

11f 12fh
23. पुनर्भूदि, प्रधिषू (रूढा द्विः)

mi
(तस्या) दिधिषुः (पतिः)

m
(सु त द्विजे) ऽयेदिधिषुः (सैव यस्य कुटुम्बिनी)

mj m
24. कानीनः कन्यकाजातः (सुते)

m
(ऽय) सुभगासुतः

1—णी.

2—आ—.

3—ती.

4—ती..

5—स—.

6—स.

7—आ—.

8—दो—.

9—णी.

10—आ—.

11—भू.

12—भू.

^a अविः and अवीः. ^b Some add आर्वेयी. ^c Also masc. रजः (—ज)

^d Having ceased to menstruate. ^e Likewise निष्कली and निष्कला or निष्कली. ^f Also यौवनं. ^g A virgin widow remarried. ^h Some add दिधिषुः. ⁱ Likewise दिधिषूः. ^j Fem. कानीनी. The daughter of such a woman.

^m
सौभागिनेयः (स्यात्)

ⁿ

^m
पारस्वैण्येय (स्तु. परस्त्रियाः) Son by another's wife.

^m ^m
25. पैटृष्वसेयः (स्यात्) पैटृष्वस्त्रीय (श्च पिटृष्वसुः) Paternal aunt's son,
सुतो)

ⁿ
(मातृष्वसुश्चैव) Maternal aunt's son,

^m ^m
वैमात्रेये विमात्रजः Step-mother's son,

^m ^m ^m
26. (अथ) बांधकिनेयः (स्याद्) बंधुल(श्च) ऽसतीसुतः A bastard,
^{m c} ^{m d} ^b

कौलटेयः कौलटेरो
(भिचुकी तु सती यदि) A son of a female beggar.

^m ^m
27. तदा कौलटिनेये(ऽस्याः) कौलटेरो(ऽपि चात्मजः)

^m ^{l m} ^m ^m ^{m c}
आत्मजस्तनयः सुतुः सुतः पुत्रः A son,
(स्त्रियान्त्वमी) A daughter.

^{f i} ^g
28. आह्वरं दुहितरं (सर्वं)

1—त.

^a Formed like the preceding terms, viz. मातृष्वसेयः and मातृष्वस्त्रीयः.
Fem. मातृष्वसेयी and मातृष्वस्त्रीया. ^b Son of a disloyal wife. ^c Some add कौलटिनेयः. ^d Fem. कौलटेयी and कौलटेरा. ^e Also पुत्रः.
^f Nom. दुहितृ—(ह). ^g All preceding terms for a son signify, in the feminine, a daughter, viz. आत्मजा, तनया, सुतुः, सुता, पुत्री, पुत्रिका or पुत्रका.

Offspring,
male or
female.

A legiti-
mate son, a

Father.

Mother.

Sister.

Husband's
sister.

Grand-
daughter, f

Husband's
brother's
wife.

Brother's
wife.

Maternal
uncle's
wife.

Mother-
in-law.

Father
in-law.

Paternal
uncle.

Maternal
uncle.

Wife's
brother's.

ⁿ ⁿ
पत्यं तोकं (तयोः समे

^{1 m} ^{m b}
(स्वजाते त्वौ) रसौरस्यौ

^m ^m ^{2 n}
तात (स्तु.) जनकः पित

^{f c} ^{3 f} ^{4 f} ^f
20. जनयित्री प्रसूमाता जननी

^{f d} ^{5 f}
भगिनी स्वसा

^{6 f c}
ननन्दा (तु स्वसा पत्यु)

^{f g} ^{f h}
न. मी पौत्री सुतात्म

^{f i}
30. (भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य) यातरः (स्युः परस्परम्)

^f ^f
प्रजावती भ्रातृजाया

^f ^f
मातुलानी (तु) मातुली

^f
31. (पतिपत्न्योः प्रसूः) श्वश्रुः

^m
श्वश्रुर (स्तु, पिता तयो

^m
(पितुर्भ्राता) पितृव्यः (स्यान्)

^m
(मातुर्भ्राता तु) मातुलः

^{m i}
32. श्यालाः (स्युर्भ्रातरः पत्न्याः)

1-शौ. 2-ह. 3-सू. 4-माह. 5-सू. 6-न्द.

a By a woman of the same tribe with her husband. b शौरसः and चरसः. Some write शौरसः. c Also जनयित्री. d Likewise भगिनी. e Or ननन्दा (—न्द). Also नन्दिनी. f Either in the male or female line. g And नम्रा(—मृ), a grandson or grand-daughter. h Generally restricted to the son's daughter. Sing. दासा (—ह). i Sing. श्यालः. Also श्यालः.

	^{m b} ^{m c} (स्वामिने) देव देवरो	Husband's brother, a
	^m ^{m d} स्वस्त्रीया भानिनेयः (स्याज्)	Sister's son.
	^{m e} ^m जामाता दुहितुः पतिः	Daughter's husband.
33. पितामहः पिटपिता	^{m f} ^{l m}	Father's father.
	^{m g} (तत्पिता) प्रपितामहः	His father.
	^{2 m} ^h (मातुर्) मातामहा (दो व)	Maternal grandfather.
	^{m i} ^{3 m} सपिण्डा (स्तु) सनाभयः	Kinsmen
1. समानोदर्य सोदर्य सगर्भ्य सहजाः (समाः)	^m ^{m i} ^m ^{4 m}	A brother of the whole blood.
सगोत्र बांधव ज्ञाति बन्धु स्व स्वजनाः (समाः)	^m ^m ^m ^m ^{5 m}	A distant kinsman.
3. ज्ञातेयं	ⁿ	Relationship.
बन्धुता (तेषां क्रमाद्भावसम्बन्धयो)	^f	An aggregate of kinsmen
धवः प्रियः पतिर्भर्ता	^m ^m ^{6 m} ^{7 m}	A husband.
जार (स्तु) पतिः (समौ)	^{8 m}	A paramour.
6. (अष्टते जारजः) कुण्डो	^m	An adulterine.

1—ह. 2—ह. 3—मि. 4—प्र. 5—न.
पति. 7—भर्तु. 8—उ.

^a Usually restricted to the younger brother. But some apply the term to the elder brother; and the second to the younger. Som. देश. Also देवः (—ह). ^c Likewise देवः. ^d Fem. स्वस्त्रीया भानिनेयो; sister's daughter. ^e Also जामाता (—ह). ^f Fem. पिण्डो, a grandmother. ^g Fem. प्रपितामहो, a great-grandmother. ^h प्रपितामहः, maternal great-grandfather. ⁱ Sing. सपिण्डः. ^j Also 6 and सहोदरः.

A widow's
bastard.

(दृते भर्त्तरि) गोलकः

A brother's
B.

भ्रातृभ्रातृजे

Brother and
sister.

भ्रातृभगिन्यौ भ्रातराव् (उभौ)

Father and
mother.

37. मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ (च तौ)

Husband's
or wife's
father and
mother

श्वश्रूश्वश्रुरौ श्वश्रुरौ

Son and
daughter.

पुत्रौ (पुत्रश्च दुहिता च)

Husband
and wife

38. दम्पती जम्पती जायापती भार्यापती (च तौ)

The womb.
c

गर्भाशये जराशुः (स्याद्) उल्लं (च) कललेऽस्त्रिया

The last
month of
gestation.

39. स्मृतिमासे वैजनने

A fetus.

गर्भो भ्रूणः (इमौ समौ)

A eunuch.

तृतीया प्रकृतिः शण्डः स्त्रीवं पण्डो नपुंसकम्

Childhood.
g

40. शिशुत्वं शैशवं बाल्यं

Youth or
manhood.

तारुण्यं यौवनं (समे),

1—ज.

* Or गोखः. b Likewise आहव्यः. c Some restrict the last, other the two last, to signify the embryo. d Also जराशुः, (—शु). e The compound term is properly तृतीयप्रकृतिः. f And पण्डः or शण्डः. See add बण्डः. g To the age of sixteen.

- (स्यात्) स्याविरं (त) दृढत्वं . Old age. a
- दृढसंघे (ऽपि) वार्द्धकम् . An assem-
blage of
old men. n b
41. पलितं (जरसा घौक्षप्रं केशादौ) Greyness
of hair. c
- विद्धसा जरा . Decepi-
tude. f f
- (स्याद्) उत्तानशया डिम्भा सनपा (च) सनन्धयो An infant.
f d f f f c
42. बाल (स्तु स्यान्) माणवको . A child. f
- ययस्यसुरगो युवा . A young
man. h m 1 m 2 m
- प्रवयाः स्यविरं दृष्टो जीने जीर्णे जरन् (ऽपि) An old
man. 3 m m m m m 4 m
43. वर्षीयान् दशमी आयायान् . One very
aged. m 8 m i m
- पूर्वज (स्व) ग्रियो ऽग्रजः . Elder brother ; first
born. 9 m m j m k m m
- जघन्यजे (स्युः) कनिष्ठ यवीये ऽवरजा ऽनुजाः . Younger
brother. m m m l
44. अमांसे दुर्बलञ्छाते . Feeble ;
thin. m

1 त— 2 नू— 3 स्— 4 जरत्— 5 यस्—
6 नू— 7 यस्— 8 अ— 9 ज—

^a After seventy in men, or after fifty in women; ^b Also वार्द्धकं. The term likewise signifies old age. ^c Or पलितः, grey-haired. ^d Or, nasc. उत्तानशया, &c. For this and following (to v. 49) admit the three genders. ^e Some write सनन्धया. ^f Not exceeding sixteen. ^g Fem. पला. ^h Or one of the virile age, from sixteen to seventy. ⁱ Also पिपः, अपरः and अपीयः. ^j And वनीयान् (—यस्) or कन्धसः. ^k वनीयान् (—यस्). Likewise वविरः. ^l छातः. Also घातः.

Strong ; lusty.	1 m 2 m 3 m बलवान्मसलेः संसलः
Corpulent ; pot-bellied.	m 3 m 4 m 5 m 6 m तुंदिलस्तुन्दिकस्तुन्दी दृढत्वक्षिः पिचिण्डिलः
Flat-nosed.	45. चवटोऽयनाट (श्वा) ऽवभटो नतनासिके
Having much, or fine, hair.	m 5 m 6 m केशवः केशिकः केशी
Flaccid.	m m'c वलिनी वलिभः (सभौ)
Deformed. d	46. विकलाङ्ग (स्तु) पोगण्डः
A dwarf.	m m m f खर्वो झल (श्वा) वामनः
Sharp- nosed.	7 m 7 m खरणाः (स्यात्) खरणसे
Noseless.	m m विग्र (स्तु) गतनासिकः
Having a nose like a hoof.	47. खुरणाः (स्यात्) खुरणसः
Bandy- legged, g.	m l m प्रक्षुः प्रगतजानुकः
Long shanked,	m j 9 m ऊर्ध्वक्षुर्ध्वजानुः (स्यात्)
Knock- kneed. k	m l m संक्षुः संहतजानुकः

—तु. २ ना.— ३ ख.— ४ नु.— ५ —
 १. ७—णसु. ८—णसु. ९ ज.—
 तुन्दिकः or तुन्दिभः. ^b Also पिचिण्डवान् (—तु). ^c Likewise
 त्नु (—तु). ^d Having a deficient, or a redundant, member ; as
 or a finger, too many, or too few. ^e Also चवटोऽयनाटः ^f Fem. वामनः
 : having the knees apart. ^h Also प्रक्षुः and प्रगतजानुः ⁱ Or e
 k-kneed. ^j And ऊर्ध्वक्षुः. ^k Or having the knees touching. ^l Li
 संक्षुः and संहतजानुः.

1 m m	48. (स्वाद्) एङ्-बधिरः	Deaf.
2 m m a	कुक्षे गङ्गुलः	Hump-backed.
m m c	कुकरे कुण्ठिः	Having a crooked arm. b
m d 8 m	दृष्टिर्लपतना	Small, short, or thin.
m m e	ओणः पङ्गौ	▲ cripple.
m f m	मुण्ड (स्त.) मुण्डिते	Bald ; close-shaved.
m m	49. बलिः केकरे	Squint-eyed.
m m	खोडे खम्भ	Lame.
f	(स्निग्ध जरावराः)	
m m 4 m	जटुलः कालकः पितुस्	A freckle or mark.
m 5 m	तिलकस्त्रिलकालकः	A mole or spot. h

1—इ. 2 कुल. 3 क—इ. 4—इ. 5 ति—

^a And गङ्गुलः. ^b Or a withered one. ^c Also कुण्ठिः and कोण्ठिः. Likewise दृष्टिः. ^d पङ्गुः. Fem. पङ्गुः. ^e Fem. मुण्डा. ^f The preceding (from v. 41) vary the gender with that of the subject. ^h Or a person freckled or having moles.

SECTION II.

Heal.,

1. अनामयं (स्याद्) आरोग्यं

Physicking.

चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया

Medica-
ment.

भेषजौषध भेषज्यान्यगदो जायु (रित्यपि)

A disease.

2. (स्त्री) रुग्णजा (चो) पताप रोग व्याधि गदामयाः

Pulmonary
consumption.

(पुमान्) यक्ष्मा क्षयः शोषः

Catarrh.

प्रतिश्याय (स्तु.) धौनसः

Sneezing.

3. (स्त्री) क्षुत् क्षुतं क्षवः (पुंसि)

Cough.

कास (स्तु.) क्षवयुः (पुमान्)

Intumes-
cence.

शोफ (स्तु.) श्वययुः शोथः

Kibe. c

पादस्कोटो विपादिका

Blotch.

4. किल्लासं सिक्क

Scab.

कच्छां (तु) पाम पामा विचर्चिक

1 शो.— 2 ज्य.— 3 क्ष.— 4 क्ष.— 5 क्ष.—
6 क्ष.— 7 क्ष.— 8 क्ष.— 9 क्ष.— 10 क्ष.—

^a Likewise कच्छा (—तु) or कच्छः (—क्ष्मा); and राजयक्ष्मा (—
or राजयक्ष्मा—तु). ^b Also प्रतिश्याय and प्रतिश्यायः. ^c Likewise क्षपीन
and पिनसः. ^d Also कासः. ^e A blister or sore on the foot. ^f Or वि
^g कच्छः. ^h पांजा (—तनु and —ना) du. पांजानो and पांजे.

- ^f कण्डूः ^f खर्जूरं ^{f a} (ख) कण्डूया ^{m m f n b} Itch.
- ^{m f} विस्फोटः ^{n c l n} पिटक (स्त्रिषु) ^m Boil.
5. ^{m f} व्रणो ^{n c l n} (ऽस्त्रियाम्) ^m र्दर्ममरुः ^m Sore or wound.
- ^m (क्षीवे) ^m नाडीव्रणः ^m (पुमान्) Ulcer.
- ^m कोठो ^m मण्डलकं ^m Sort of leprosy. d
- ⁿ कुष्ठं ^{n e} शिखरे ^m Leprosy.
- ^{2 n} दुर्नामका ^{3 n f} र्शसी ^m Hemorrhoids.
6. ^m आनाह (स्तु.) ^m विबन्धः (स्याद्) ^m Epistaxis. g
- ^{f h} ग्रहणीरुक् ^f प्रवाहिका ^m Diarrhoea.
- ^{f i} प्रच्छर्दिका ^f वमि (ख स्त्री पुमांस्तु) ^f वमयुः (समाः) ^m Vomiting.
7. ^{f k} (व्याधिभेदा) ^{m l m m m n} विद्रुधिः (स्त्री) ^m प्वर मेह भगन्दराः ^m Various diseases. j

¹ कण्डूः.

²—ख.

³—स.

^a Also कण्डूः. ^b Fem. पिटकाः. Also पिटकः —का —कं. ^c Likewise, masc. र्दर्मः. ^d White leprosy with round spots. ^e And चेतं or चेतं. ^f Likewise व्रणः (—ख) Also masc. व्रणः (—खे.) ^g Whether Ischury or Constipation. ^h Also पण्डो and पण्डिः. ⁱ Likewise, neut. कर्दिः (—ख); and fem. कर्दिः (—द) or कर्दि, &c. ^j Severally named in the text. ^k An abscess; an internal one. ^l Fever. ^m Also र्शसीः, Gonorrhœa. Some interpret it simple gonorrhœa or seminal weakness; others, diabetes. ⁿ Fistula in ano.

^{f a} ^{n b}
अशरी मूत्रच्छं (स्यात्)

^c
(पूर्वे शुक्रावधेक्षिषु)

A Physi-
cian, d

^{m e} ^{l m} ^{2 m f 3 m} ^m
8. रोगहार्यगदंकारो भिषग्वैद्यो चिकित्सके

Recovered
from sick-
ness.

^{m f n g} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n h}

वाचो निरामयः कल्प उक्तावो (निर्गतो गदात्)

Emaciated
or weak.

^{m f n} ^{m f n i}
9. श्वान श्वान्

Diseased,

^{4 m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n}

आमयावी विकृतो व्याधितो ऽपटुः

^{m f n} ^{m f n} ^{m f n}

आतुरो ऽभ्यमितो ऽभ्यातः

Scabby,

^{m f n} ^{m f n}

(समौ) पामन कच्छुरौ

Afflict-
ed with
herpes.

^{m f n i} ^{5 m f n}

10. दद्रुणो दद्रुरोगी (स्याद्)

—with he-
morrhoids.

^{m f n} ^{m f n}

अशरोगयुतो ऽर्धसः

1 छ—.

2 द्यवे.

3 वैद्य.

4—न.

5—न.

* Stone or gravel. ^b Strangury. Some make the two last terms synonymous, as signifying dysury. ^c The following terms (inclusively to v. 12) admit the three genders. ^d Or, adjectively, 'practising medicine.' * रोगहारी (—न.) ^f भिषक् (—ज्) ^g Fem. वाचो. ^h Some restrict the last term to convalescent or recently well from disease. ⁱ ग्लासुः ⁱ Also दद्रूषः. Fem. दद्रूः, दद्रुः, दद्रूः or दद्रुः, herpes.

The skin.	(स्निग्धां तु त्वग्द्वयम्)
Flesh.	14. पिण्डितं तरसं मांसं पल्लवं कथ्यमाभिषम्
Dry flesh.	उत्तमं शुष्कमांसं (स्याद्) वल्लवं तत्पल्लिकम्
Blood.	15. रुधिरं ऽसृजोहिता ऽसृ रक्तं क्षतजं योषितम्
The heart.	बुक्का ऽग्रमांसं हृदयं हृन्
The serum of flesh. j	मेदः (स्तु) वपा वसा
Muscles at the nape of the neck.	16. (पञ्चाङ्गुलीया शिरा) मग्धा
A nerve, tendon or gut. l	नाडी (तु) धमनिः शिरा
The bladder.	तिलकं क्लाम
The brain. q	मस्तिष्कं गोष्ठं

1 खो—

2—त् or —द्.

3—न्.

* त्वक् (—त्) and त्वचा or neut. त्वधं. ^b असृग्धरा or असृग्धरा.
 * आभिषं and अभिषं. ^d Fem. वल्लूरा. ^e असृक् (—ज्). ^f some not
 चयः. ^g Certain writers restrict the two first words to signify the heart,
 and the two last the thorax. ^h वल्लः or वल्ला (—न्). Fem वल्ला or वल्लो.
 Neut. वल्लं or वल्ल (—न्). Also वल्लः, वल्ला, वल्लं, and वल्लः, वल्ला, वल्लं,
 or वल्ला, वल्ल (—न्), and वल्ला, वल्ल (—न्). ⁱ Likewise वल्लाग्रमांसः.
^j Some interpret this the marrow of bones. ^k मेदः (—स्). Or
 masc. मेदः (—द्). ^l Or any tubular vessel of the human body.
^m And नाडिः. ⁿ Or धमनो. ^o Also शिरा. ^p Also क्लामं (—न्)
^q Some make the preceding terms synonymous with these.

- किटं मलो (ऽस्त्रियाम्) ^{n m n} An excretion. ^a
17. अन्नं पुरीतद् ^{n l m n b} Entrails.
- रुक्म (स्त्र.) शीघ्रा (पुंसः) ^{m 2 m c} The spleen.
- (ऽथ) वस्त्रसा ^{f d} A tendon or muscle.
- ज्ञायुः (स्त्रियां) ^f
- कालखण्ड यक्षतो (त समे रमे) ^{n 8 n} The liver.
18. दृषिका स्यन्दिनी लाक्षा ^{f o f f} Saliva.
- दृषिका (नेत्रयोर्मलम्) ^{f i} Rheum of the eyes.
- स्रवं प्रस्राव ^{n m} Urine.
- उच्चारः ऽवस्करौ शमलं शकत् ^{m m m m g} Faeces.
19. गूयं पुरीषं वज्रस्क (मल्ली) विष्टा विषौ (स्त्रियौ) ^{n n m n f f h}
- (स्यात्) कर्पूरः कपालो (ऽस्त्री) ^{m m n} The skull ; cranium.
- कीकसं कुल्यमस्थि (च) ^{n n 4 n} Any bone.
20. (स्याच्छरीरास्थि) कंकालः ^m The skeleton.

¹—त्.²—न्.³—त्.⁴—त्.

^a Either excrement or excrescence ; twelve are enumerated ; (some count nine only :) as serum, seed, blood, marrow, urine, faeces, earwax, nails, phlegm, tears, rheum and sweat. See Menu, c.5.v.135. ^b Likewise परित् ^c Or श्लिष्टा (—न्). Also fem. श्लिष्टा. ^d Likewise क्षसा. ^e Or क्षणोक्ता. ^f And दूषी or दूषीका. ^g And शकत्. ^h Sing पिष्ट् (पिष्ट् or पिष्ट). Also पिष्टा.

The back-
bone.

The skull;
or bones of
the head.

A rib.

A limb or
member.

The body

Point of
the foot,

A foot.

The ancles

A heel.

A leg.

A knee.

A thigh.

^{f a} (ष्टष्ठास्थि तु) कथेरका

^{l n} शिरोस्थि ^{f b} (तु) करोटिः (स्त्री)

^{2 n} माध्वास्थिनि ^{f c} (तु) पशुका

ⁿ 21. अङ्गं प्रतीको ऽवयवो ऽपघने

ⁿ (ऽथ) कलेवरम्

^{1 3 n} गात्रं वपुः ⁿ संहननं शरीरं वर्षा विग्रहः

^{n n n} 22. कायो देहः (क्लीबपुंसोः स्त्रियां) स्रत्तिस्तु बानः

ⁿ पादाग्रं प्रपदं

^{m n n m f m n} पादः पदं क्रिश्चरणो (ऽस्त्रियाम्)

^{f n} 23. (तद्वन्वी) घटिके गुल्फौ

^{n f} (पुमान्) पाष्णिं (रघस्योः)

^f अङ्गु (तु) प्रसृता

^{m n h 7 m n 8 m n}

^{9 m} जानूःपर्वो ऽष्टीवदं (ऽस्त्रियाम्)

ⁿ 24. सकृथि (क्लीवे पुमान्) अरस्

1—तु.

2—तु.

3—तु.

4—तु.

5—तु.

6—तु.

7—तु.

8—तु.

9—तु.

^a And कथेरका. ^b Or करोटी. Also neuter करोटं. ^c Likewise पाष्णिं and पशुः. ^d तनुः (—न and—तुस्). ^e पत् (—तु) and पदः (—दः also neut. पादं and पदं. ^f स्रत्तिः and स्रत्तिः. Some make these neuter likewise. ^g Sing. घटिका and घटिः or घटी Also घटः. ^h Masc. जानूः. Neut. जानू, अरपर्व, अरपत्.

	^m (तसंधिः पुंस) वक्ष्यः	The groin.
	ⁿ ^{l n} ^m गुदं त्वं पामं पायु (नं)	The anus.
	^{m f n} वस्ति (नृभेदो हयोः)	The abdomen.
25.	^m ^{n c} ^{f d} ^{f o} ^f कटो (ना) ओणिफलकं कटिः ओषी ककुद्गती	The hip and loins. b
	^m (पश्चान्) नितम्बः (स्त्रीकन्याः)	A woman's buttocks.
	ⁿ (क्लीवे त) जघनं पुरः	Mons veneris.
26.	^{n f} (कूपकौ त नितम्बस्यौ हयङ्गिने) कुकुन्दरे	Cavities of the loins.
	^{2 f} ^{m g} (स्त्रियां) स्त्रियौ कटिमोथाय	The buttocks.
	ⁿ ^{m f l} उपस्थो (वक्ष्यमानयोः)	Parts of generation. h
27.	ⁿ ^{m f l} भगं योनि (हयोः)	Vulva.
	^m ^m ^{n j} शिश्नो मेढो मेहन शेषसी	Penis.
	^m ^{m l} ^m मुष्को ऽण्डकोषो वृषणः	The scrotum. k
	ⁿ (ऽष्टवंशाधरे) त्रिकम्	The end of the spine. m

1—व.

2—व.

* Also fem. वस्ती. b Some distinguish the two first terms as signifying the hip. c Likewise ओणिफलं. d And कटो. e ओणिः or ओषी. f Also ककुन्दरं. g Sing. कटिमोथः. Likewise कटिः and मोथः. h Of either sex. i And fem. योनी. j शेषः (—म) or शेषः (—न). Also masc. शेषः (—म), शेषः (—न); and शेषः. k Also the testicles. l And ऋण्डकोषः. m Consisting of three bones, Os sacrum, &c.

The belly.	28. पिचिण्ड कुक्षी जठरोदरं तुदं ^{m a m b m n l n n}
The paps. c	सनी कुक्षी ^{m m}
A nipple.	सूचुकं (तु) कुचाग्रं (स्यान्) ^{m n d n}
The bottom.	(न ना) क्रोडं भुजांतरम् ^{f n f n}
	29. उरो वक्ष (श्च) वक्षश्च (च) ^{2 n n n g}
The back.	पृष्ठं (तु चरमं तनो) ⁿ
A shoulder ; scapula.	स्कन्धो भुजशिरोऽंसे (स्त्री) ^{m h 3 n m n l}
The collar bones.	(संधी तस्यैव) जठुणी ^{n l}
The arm- pits.	30. बाहुमूले (उभौ) कक्षौ ^{n m k}
A side.	पार्श्वं (मस्त्री तयोर्वक्ष) ^{m n n}
The waist.	मध्यम (श्च) ज्वलग्न (श्च) मध्ये (स्त्री) ^{m n m n l m n}
An arm.	(द्वौ परौ द्वयोः) ^{m f m m f n m 4 m o}
	31. भज बाह्व प्रवेष्टो दोः ^{m f p m f l}
An elbow.	(स्यात्) कफोणि (स्तु) कूर्परा

1—स.

2—स.

3—स.

4—स.

^a Also पिचिण्डः. ^b कुक्षिः and कुक्षः. ^c Sing. स्तनः, कुक्षः. ^d Also सूचुकं-कः. ^e Some separate the two first terms from the other three ; distinguishing the breast between the shoulders (i. e. the first bone of the sternum) from the region of the Cartilago ensiformis. ^f Fem. क्रोडा ^g वक्षः (—स). ^h स्कंधः (—प्र). Also neut. स्कंधः (—स). ⁱ वक्षः or वक्षः. ^j Sing. जठु. ^k Sing. कक्षः. ^l Likewise विलम्बः. ^m Also fem. भुजा. ⁿ Masc. and fem. बाहुः. Also masc. बाहुः. Fem. बाह्व. ^o And fem. दोषः. ^p And कफणिः. Also fem. कफोणि and कफणी. ^q Fem. कूर्परा.

- (अस्योपरि) प्रगण्डः (स्यात्) ^m Hamerus. a
- प्रकोष्ठस्य चाप्यधः) ^m A fore arm.
32. (मणिबन्धादाकनिष्ठं करस्य) करभो (वर्णः) ^{m m c l m} Metacarpus. b
- पञ्चशङ्खः शयः पाणिस् ^f A hand.
- तज्जैनी (स्यात्) प्रदेशनी ^{f d} A fore finger.
33. अङ्गुल्यः करशङ्खाः (स्युः) ^{f e f} Fingers.
- (पुंस्यं) गुष्ठः प्रदेशिनी ^{2 m f} The several fingers.
- मध्यमाङ्गनामिका(चापि)कनिष्ठा(चे.ति ताः क्रमात्) ^{f f g f h}
34. पुनर्भवः कररुहो नखो (स्त्री नखरोः) (स्त्रियाम्) ^{m i m m n m n j} A nail.
- प्रादेश ताल गोकर्णा (सर्जन्यादियुते तते) ^{m k m l m m} A short span, of three kinds.
35. (अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्याद्) धितस्ति (द्विदशंगुलः) ^{m f} A long span. n

1—खि.

2 अ'—.

^a From the shoulder to the elbow. ^b From the wrist to the little finger. ^c And शयः. ^d Or प्रदेशिनी. ^e Sing. अङ्गुलिः Also अङ्गुली and अङ्गुरिः—रौ. Or अङ्गुलः and अङ्गुलं. ^f In their order; viz the thumb, fore finger, middle finger, ring finger and little finger. ^g And अनामा. ^h Also कन्यसा, कनीनी, or कनीनिका. ⁱ Also पुनर्भवः. ^j Also fem. नखरा. ^k or प्रदेशः, from the tip of the thumb to that of the fore finger extended; Spithama. ^l To the tip of the middle finger. ^m गोकर्णः to the tip of the ring finger. ⁿ From the tip of the thumb to that of the little finger; a measure of twelve fingers.

The palm
with ex-
tended
fingers.

^{m a} ^{m b} ^m
(पार्श्वौ) अपेट प्रतल प्रहस्ता (विस्तृताङ्गुली)

Both such
} limbs
joined.

^{m c} ^d
36. (द्वौ संहतौ) संहतलः (प्रतलौ वामदक्षिणौ)

The palm
bent, e

^{m f}
(पाणिर्निकुलः) प्रहृतस्

Both such
palms
joined.

^m
(तौ यत्ताव्) अञ्जलिः (पुमान्)

A cubit, g

^m
37. (प्रकोष्ठे विवृतकरे) हस्तौ

(मुष्ट्या तु बह्व्या)

A short
cubit, h

^{m f}
सरलिः (स्याद्)

An inter-
mediate
one, i

^{m f}
अरलि (स्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिना)

A fathom j

^m
38. व्यामो (वाह्याः सकरयोस्तयो क्षिप्र्यंगंतरम्)

The mea-
sure of a
man's
reach, k

^{m f n l}
(ऊर्ध्वविस्तृतदोः पाणिष्टमाने) यौरुपं (त्रिषु)

The
throat.

^{m f n m} ^m
39. कण्ठो गले

The neck.

^{1 f} ^f ^{2 f n}
(ऽथ) ग्रीवायां शिरोधः कन्धरे (त्यपि)

1 योवा.

2—रा.

^a Also अपेटः and अपटः. ^b Likewise तलं. ^c Or संहतलः. ^d By omitting the termination of the preceding term, this is made by some synonymous with it; in a less restricted sense. ^e As if to hold liquid. ^f प्रहृतः Also प्रहृतिः. ^g From the elbow to the tip of the middle finger; a measure of twenty-four fingers. ^h From the elbow to the extremity of the fist. ⁱ From the elbow to the tip of the little finger. ^j The space between the ends of the fingers, when the arms are extended; Orgya. ^k Equal to the height, to which he reaches when elevating both arms with the fingers extended. ^l Fem. पार्श्वी ^m कण्ठः, कण्ठी or कण्ठा, कण्ठः. ⁿ Some add masc. कंधरः.

- कक्ष्मयीया (त्रिरेखा सा) ^f One streak-
ed with
three lines.
- श्वटर्षाटा छकाटिका ^{m f} ^{1 f} ^f Back of
the neck, b
40. वक्त्रास्ये वदनं तण्डमाननं लपनं मुखम् ⁿ ^{2 n} ⁿ ⁿ ^{3 n} ⁿ ⁿ The mouth, c
- (क्लीवे) ध्राणं गंधवद्वा घोणा नासा (च) नासिका ⁿ ^f ^f ^{f d} The nose.
41. ओष्ठा धरौ (तु) रदनच्छदौ दशनवाससो ^m ^{m c} ^m ^{4 n} The lips,
- (अधः स्थात्) चिबुकं ^{n f} The chin.
- गण्डौ कपोकौ ^m ^m The
checks, g
- (तत्परे) हनुः ^{m f h} The jaw.
42. रदना दयना दंता रदास् ^m ^{m n} ^{m j} ^{5 m} Teeth, i
- तालु (तु) काकुदम् ⁿ ⁿ The palate.
- रसज्ञा रसना जिह्वा ^f ^{f k} ^{f l} The tongue.
- (प्रांतावेष्ठस्य) खण्णो ^{n m} ^{n m} The cor-
ners of the
mouth.
43. ललाटमलिकं गोधिर् ⁿ ^{m n} ^{6 m} The fore-
head.

1 वा— 2 आस्य 3 आ— 4—स 5—द
6 गोधि.

^a Like a shell : it is reckoned a mark of great destiny. ^b Or, accord-
ing to another interpretation, the raised or straight part of the neck.
Also the face. ^d And नसा or नस्या. ^e ओष्ठौ, अधरौ and ओष्ठाधरौ ;
properly the first (sing. ओष्ठः) is the upper lip ; and the second
ing. अधरः) signifies the lower lip. ^f Also चिबुः. ^g Sing. गण्डः, कपोलः,
Also fem. हनुः. ^h Sing. रदनः ; दशनः—न, &c. ⁱ Sing. दंत. Some
id दत्. ^k Or रसना. Also neut. रसनं. ^l And masc. जिह्वः—
Sing. खण् (—न्), खक (—न्), or खकि (—न्) ; and खकं (—न्), खकं or
खकि ; also fem. खकणी. ^m अलिकं. Likewise अलीकं.

The eye-
brows.
Space be-
tween the
eye-brows.

Pupil of
the eye.

An eye.

A tear.

The outer
corners of
the eyes.
A glance
or side-
look.

An ear.

The head.

Hair.

Head of
hair.

Curls.

^{1 f a}
(ऊर्ध्वं दृग्भां) भ्रुवौ (स्त्रियाम्)

^{m n}
कूर्च (मस्त्री) (भ्रुवोर्मध्यं)

^f
तारका (ऽक्ष्णः) कनोनिक्का

^{n n n 2 n n b n c}
41. लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी

^{3 f f}
दृग्दृष्टौ (चा)

^{n n n n d 4 n}
श्रु नेताम्बु रोदनं (चा) श्रुमम्बु चः

^m
45. अपांगौ (नेत्रयोर्तौ)

^{m f}
कटाक्षौ (ऽपांगदर्शने)

^{m 5 m n g f m n 6 n h}
कर्णं शब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः (स्त्री) श्रवणं श्रवः

^{n 7 n i n 8 m m n j}
46. उत्तमांगं शिरः शीर्षं मूर्ध्ना (ना) मस्तके (ऽस्त्रिया

^{m m m m m m}

चिकुरः कुंतलो बालः कचः केशः शिरोरुहः

^{n n}
47. (तद्वन्द्वे) कैशिकं कैशम्

^{m n k 2 n}
अलकाशृण्यकुंतलाः

1 भ्रु. 2 ई.— 3 दृग् 4 अक्ष्ण. 5—श्रु.
6—स्. 7—स्. 8—नृ. 9 चू.—

* Sing. भ्रुः. ^b चक्षुः (—स्). Some add चक्षु (—क्ष्). * Sing. कर्णः
Some add कर्णः. ^d Or कर्णः. * Sing. अपांगः. ^f Also कटाक्षः. ^g (Or
त्रौक्षः. ^h Likewise masc. श्रवः (—व). ⁱ Also masc. शिरः (र). ^j Lik-
ewise मस्तकः. ^k Sing. अलकः —थं.

- (ने कलाटे) ^mभ्रमरकाः ^m ^{m b}
 काकपक्षः शिखण्डकः ^m
 48. कवरी ^{f d}केशवेशो ^m
 (ऽय) धम्मिल्लः (संज्ञताः कचाः) ^m
 शिखा ^f चूडा ^f केशपाशी ^f
 (व्रतिनस्तु) जटा सटा ^f ^{f t}
 49. वेणीः ^f प्रवेणीः ^{f h}
 शीर्षिण्य ^m शिरस्यौ ^{l m} (विशदे कचे) ^m
 पाशः पक्ष ^m (श्च) हस्त ^m (श्च) कलापार्थाः ^m कचात्परे) ^m
 50. तनूहं ^{m n j} रोम ^{2 n} लोम ^{3 n}
 तदृद्धौ ^{4 n} श्मश्रु (पुंमुखे)
 The same on the forehead.
 Locks, left at the tonsure a
 A braid or tress, c
 Braided hair, c
 A lock left on the crown of the head.
 An ascetic's clot-
 ted hair.
 Unorna-
 mented hair, g
 Clean and unentangled hair.
 Much, or ornament-
 ed hair, i
 Hair of the body.
 The beard.

1—स्व.

2—नृ.

3—नृ.

4—शु or —शुन.

* Interpretations differ: it is explained, three (some say, five) locks left at the solemn tonsure of children, or of the military class in particular; or else any lock left on the head. ^b Or शिखाण्डकः; and शिखण्डः. ^c A mode of dressing the hair. ^d And masc. कवरः or neut.—रं. ^e Tied round the head; or with flowers intermixed, and covered with pearls, &c. ^f Some add शटा. ^g As worn by women in the absence of their husbands. ^h Also वेणी and प्रवेणी. ⁱ The terms are used in composition with one signifying hair; as केशपाशः, केशपक्षः, &c. ^j Likewise तनूहः—ह.

SECTION III.

Dress or embellish- ment.	1. ^m आ ^m क ⁿ ल्प ⁿ वे ^l शौ ⁿ ने ⁿ पथं ⁿ प्र ⁿ तिकर्म ⁿ प्र ⁿ साधनम् ⁿ ^b (द ⁿ शै ⁿ ते तिष्व ⁿ)
Adorned	^{2 m f n} ऽलं ^{m f n} कर्त्ता ^{m f n} ऽलं ^{m f n} करिष्यु ^{m f n} (ख) म ^{m f n} ण्डितः ⁿ
Elegant	^{m f n} 2. प्र ^{m f n} साधि ^{m f n} ते ^{m f n} ऽलं ^{m f n} कृत ^{m f n} (ख) भू ^{m f n} षित ^{m f n} (ख) प ^{m f n} रिष्कृतः ⁿ ^{m f n} वि ^{3 m f n} भा ^{4 m f n} ङ् ^{m f n} भा ^{m f n} जिष्यु ^{m f n} रोचिष्यु ^{m f n}
Act of adorning Ornaments jewels or trinkets.	^f भूषा ^{fe} (त ⁿ स्याद्) ऽलं ⁿ क्रिया ⁿ ^m 3. अलं ^{5 n} कार ^m (स्वा) भरणं ⁿ परिष्कारो ⁿ विभूषणम् ⁿ मण्डनं ⁿ (च.)
A crest. g	^{n h} (ऽथ) सुकुटं ^{m n} किरीटं ⁿ (पुम्पुंसकम्)

1—न.

2—त्.

3 भा—

4—ष्यु.

5 स्वा—

- * Or वेषः. ^b The ten following nouns admit the three genders
 * Some restrict the two first terms to signify a person disposed to
 decoration ; others make the three first signify one who adorns.
^c Nom. विभाङ् (—त्) * Some omit the last three lines. ^f Also
 भूषणं. * An ornament of the head ; worn upon a diadem or tiara
^g (Or सुकुटं

4. चूडामणिः शिरोरत्ने
तरलो (हारमध्यगः)
बालपाश्या पारितथ्या
पत्रपाश्या ललाटिका
5. कर्णिका तालपत्रं (स्यात्)
कुण्डलं कर्णवेष्टनम्
ग्रैवेयकं कण्ठभूषा
लम्बनं (स्यात्) ललङ्घिका
6. (स्वर्णैः) प्रालम्बिका
(स्यो) रत्नलङ्घिका (मौक्तिकैः कृता)
हारो मुक्तावली
देवच्छन्दा (सौ) शतयष्टिकः
7. (हारभेदा यष्टिभेदा) गुत्स गुत्सार्द्ध गोसनाः

A gem on the crest.
The middle gem of a string.
A trinket for the hair, a
—for the forehead, b
—for the ear, c
An ear ring.
A collar, d
A necklace, f
A golden one.
One of Pearls.
A garland of pearls, &c.
One composed of 100 strings.
Garlands of various sorts, h

1 च—

* A plate, or a flat chain, of gold or silver, with or without jewels set in it; worn between the divided hair on the head. Some expound the first term a string of pearls binding the hair. ^b A jewel, or a golden or other trinket, worn on the forehead, below the partition of the hair; a star on the forehead. Some make these and the preceding terms synonymous. ^c A hollow cylinder thrust through the lobe of the ear. ^d Or short necklace. ^e Likewise ग्रैवेयं and ग्रैव. ^f A loose one, reaching below the breast. ^g Some say 103. ^h In their order: distinguished by the number of strings or rows. ⁱ Also युष्कः. It consists of 32 rows. ^j Or युष्कादः. It contains 24 rows. ^k Composed either of 4 or of 34 strings.

- ^{m n} ^m
चर्द्धहारो माणवक¹
- A single string. एकावल्ये (कयष्टिका)^{1 f}
- One containing 27 pearls. 8. (सैव) नक्षत्रमाला (स्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकः)^f
- A bracelet. c चावापकः पारिहार्यः कटको वलयो (ऽस्त्रियाम्)^{m m n n}
- Ornament of the arm. d 9. केयूरमङ्गदं (तुल्ये)^{m n 2 m n}
- A finger-ring. अंगुलीयकम्. मिका^{m n e 3 f}
- A seal ring. 4 f (साक्षरां) गुलिसुद्रा (सा)^{4 f}
- Ornament of the wrist. f कङ्कणं करभूषणम्^{m n n}
- A woman's girdle. g 10. (स्त्रीकव्यां) मेखला कांची सप्तकी रसना (तथा)^{f f h f f i}
- (स्त्रीवे) सारसनं (चा)ⁿ
- A man's belt. (ऽथ पुंस्कव्यां) शृङ्खलं (त्रिषु)^{m f n i}
- Ornament of the feet. k 11. पादाङ्गदं तुलाकोटिर्मुञ्जीरो नूपुरो (ऽस्त्रियाम्)^{n 5 m l 6 m n m n}

1—लो.

2 अं—

3 ऊ—

4 अं—

5—टि.

6 अ—

^a Including 64 strings. ^b Comprising 20 rows. ^c Of gold, or of conch, &c. ^d Worn above the elbow. ^e Some add अंगुलीयकं. ^f A broad solid ring with or without pearls, &c. set on it. ^g The terms are here stated as synonymous; but they signify belts of various kinds, differing in the number of rows or strings. ^h Also काञ्चिः. ⁱ And रसना. ^j Fem. शृङ्खला. ^k Rings for the toes. Some distinguish the two last terms as signifying a distinct ornament. Or fem. तुलाकोटिः and तुलाकोटी.

^m ^{ns}
हंसकः पादकटकः

^{fa} ^f
किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका
^{1f}

Bells or
tinkling or-
naments.

12. (त्वक्फल्लमिरोमाणि) वस्त्रयोनिर्

Materials
of cloth, h

(दश विधु)

^{mfn}
बाल्कं (चौमादि)

Made of
bark, d

^{mfn} ^{mfn} ^{mfn}
फालं (तु) कार्पासं वादरं (च तत्)

Made of
cotton,

13. कौशेयं क्षमिकौशेयं

Silken,

^{mfn} ^{mfn}
रांकवं रूगरोमजम्

Woollen

^{mfn} ^{mfn} ^{mfn} ^{2nh}
अनाहतं निष्प्रवाणि तन्त्रकं (च) नवाखरे

New and
unbleach-
ed cloth,

14. (तस्याद्) उन्नमनीयं (यद्भौतयोर्ब स्त्रयोर्गु गम्)

A pair of
bleached
cloths,

ⁿ ⁿ
पत्रोणं धौतकौशेयं

Bleached
silk, i

ⁿ ⁿⁱ
वह्मन्त्यं महाधनम्

Any thing
precious.

1—नि.

2—र.

* Or कङ्कणी. ^b Of four kinds : 1st. bark of plants, as Rushy Crotalaria, Linum, hemp hibiscus, &c. 2d. fruit, viz. cotton ; 3d. insects, viz. silk ; 4th. hair and wool. ^c The ten following terms (Some say eleven ; others say ten omitting two intermediate compound terms ;) admit the three genders. ^d As linen, &c. Thus चौमं, linen. Fem. चौमी. ^e Fem. बाल्की. ^f Also कौशेयं. ^g Made of the hair of the Rancu (stated to be a sort of deer), or any other hair or wool. ^h Some include this among adjectives. ⁱ Or wild silk. ^j Some include this and the preceding terms among adjectives.

Wove silk.	15. ^{n a n} क्षोभं दुक्कलं (स्याद्)	^{m f n b m f n s}
A veil or mantle.	(द्वे तु) निवीतं प्राहृतं (त्रिषु)	^{m f pl. m f pl. d}
Ends of a cloth.	(स्त्रियां वज्जत्वे वस्त्रस्य) दशाः (स्युर) वस्त्रयो (द्वयोः)	^{n l m s m f}
Length.	16. ^{n l m s m f} दैर्घ्यामायाम् आरोहः	
Width.	^{m f} परिणाहो विशालता	
Old cloth.	^{n n} पटञ्चरं जीर्णवस्त्रं	^{m h m}
Dirty or tattered cloth. g	(समी) नक्तक कर्पटौ	^{n 2 n 3 n i 4 n j n 5 n}
Cloth.	17. ^{m m n l} वस्त्रमाच्छादनं वामस्थे लं वसनमं शुक्लम्	
Fine cloth. k	सुचेलकः पटो (स्त्री स्याद्)	^{m n m f n s}
Coarse cloth. m	वराशिः स्थूलशायकः	

1 आ—.

2 आ—.

3—श्.

4 शे—.

5 व—.

^a Also क्षोभं. ^b Or निवृत्तं. ^c Fem. निवीता, प्राहृता. ^d Also sing. वस्त्रः. ^e Likewise fem. आवृत्तिः. ^f Some read आनाहः. ^g Interpretations differ much. Some make these terms synonymous with the following : others explain them, a handkerchief, a rag, a night-shift, &c. ^h Likewise वस्त्रकः. ⁱ Also masc. वरासः. ^j And fem. चेत्ती. ^k These terms are also said to be synonymous with the preceding. ^l Also fem. पटिः and पटो; but this is a diminutive, and properly signifies a particular sort of cloth. ^m Some make these and the preceding terms synonymous. ⁿ Likewise वरासः. ^o Fem. स्थूलशायकाः.

18. निचोलः प्रच्छदपटः ^{m f n b} ^m ^m ^{1 m}
 (समी) रक्षककम्बलौ ⁿ ^{2 n} ^{3 n} ^{4 n}
 अन्तरीयपसंख्यान परिधानान्यधोशुकै ^m ^{5 m} ^f
 19. (द्वौ) प्रावारोत्तरासंगौ (समी) वृत्तिका (तथा) ⁿ ^{6 n}
 संख्यानमुत्तरीयं (च) ^{m f d} ^{m f}
 चोलः कर्पासकः (स्त्रियाः) ^m
 20. नीयारः (स्यात्प्रावरणे हिमानिलनिवारणे) ^{m n}
 (अर्द्धोरुकं वरस्त्रीणां स्याच्) चण्डातण (मंशुकं) ^{7 m f n c}
 21. (स्यात्तिष्ठा) प्रपदीनं (तत्प्राप्तोत्थाप्रपदं हि यत्) ^{m n} ^{8 m}
 (अस्त्री) वितानमुल्लोचा ^{n f}
 दृष्या (द्यं वस्त्रवेषमनि) ^f ^{f g} ^{f h}
 22. प्रतिचीरा जवनिका (स्यात्) तिरस्करणी (च सा) ^{9 n j} ^{10 m}
 परिकर्मागसंस्कारः

A cover or wrapper. a

A blanket.

Lower garment

Upper garment.

A bodice c

A warm cloak

A petticoat.

A dress reaching to the feet.

An awning.

A tent.

A screen or wall of cloth.

Embellishment of person. i

1-ल.	2-उ.	3-न.	4-क.	5-ग.
6-.	7-आ-	8-छ-	9-जू.	10-खं-

* Also a sheet ; or else the cover of a litter, &c. Likewise a veil. And निचोलः. Fem. निचोली. c Or a jacket. d Fem. चोली. e Fem. प्रपदीना. f दृष्यं. Some read दुष्यं. g Also जवनिका or जवनिका. And तिरस्कारिणी. i Dress for cleanliness ; or else ornament by sandal wood and perfumes. j Also प्रतिकर्म.

Cleaning
of it. a

(स्यान्^f माष्टि^{1f}मौर्जना^f सजा

Cleaning
with per-
fumes.

23. सहर्चनोत्सादने (द्वे समे)

Bathing.

आसाव आसावः

स्नानं

Perfum-
ing. c

चर्चा (त) चाच्छिष्यं स्थासको

Reviving a
fragrancy.

(ऽय) प्रबोधनम्

24. अनुबोधः

Painting
the per-
son. e

पत्रलेखा पत्रांगुलि (रिमे समे)

A circle on
the fore-
head.

तमालपत्र तिलक चित्रकानि विशेषकम्

25. (द्वितीयं च तुरीयं च न स्त्रियाम्)

Saffron.

(अथ) कुकुम्

काश्मीरजन्मा ऽग्निशिखं वरं वाङ्मौक्त पीतने

26. रक्त संकोच पिशुनं धीर खोदितचन्दनं

1—सा—

2—च—

3—क—

4—न—

5—न—

^a By wiping ; or by bathing, rubbing with oil and sandal wood.
^b Also चच्छादनं. ^c By plastering the whole person with sandal wood.
&c. ^d Erroneously by some written अनुबोधः. ^e Delineations with
saffron or with musk, &c. on the breast, cheeks, &c. ^f Also प्रदापरी
and other synonyma. ^g Or काश्मीरजन्मा (—न—). ^h Or वरं. Also वारः
ⁱ Likewise वाङ्मौक्तं and वरवाङ्मौक्तः. ^j And other terms significant
red or blood. ^k Also रक्तचन्दनं, &c.

- ^f ^{f a} ^{n b} ^m ^m ^{m c}
 लाक्षा राक्षा जतु (क्षीवे) याबो ऽलक्तो द्रुमामयः Lac.
27. ⁿ ⁿ ^f ^d
 लवंगं देवकुसुमं श्री (संज्ञम्) Cloves.
- ^{n f}
 (अय) जायकम् A yellow
 fragrant
 wood. e
- ^{n g} ⁿ
 कालीयकं (च) कालानुसार्यं (घा) A gallo-
 chum. h
- ^{n f}
 (अय) समार्यकम्
28. ^{n i} ^{m n} ⁿ ⁿ ⁿ ⁿ
 वंशिका ऽगुरु राजार्जलोह किमिज जोगकम्
- ^{1 n} ^{2 m n}
 कालागुरुः गुरुः A black
 kind
- ^f
 (स्याक्तन्) मंगल्या (मल्लिगंधि यत्) A very fra-
 grant sort.
- ^m ^m ^{m j} ^{3 m}
 29. यक्षधूपः सर्जरसो ऽराल सर्वरसा (वपि) Resin.
- ^m
 यक्षरूपे (ऽय)
- ^{m k} ^{4 m}
 (अय) वृक्षधूप वृक्षिमधूपकौ Compound-
 ed perfume.
30. ^m ^m ^{m l} ^m
 तुल्यकः पिण्डकः सिद्ध यावने (ऽय) Incense.
- ^m
 (अय) पायसः Terpen-
 tine.

1—र. 2—व. 3—स. 4—क.

a Or रक्षा. b One author disjoins this from the preceding and 'flowing terms.' c Some distinguish the four last terms ; others, the tree last, from the preceding : the distinction seems to be the gum or resin discriminated from the dye of the insect. d Or any other name of *Lacshmi*. e Perhaps yellow sandal wood. f And जायकं. Or कालेयकं and कालियकं. h Perhaps *Amyris Agallocha*, R. i And वकं ; also fem. वंशिका. j Likewise रालः. k Or वक्षधूप. l One reads वृक्ष.

- ma m m 1 m
 श्रीवासो एकधपो (ऽपि) श्रीवेष्ट सरलद्रवौ
 m b 2 m c f
- Musk. 31. स्रगनाभिष्टग्मदः कसूरी (चा
 Bdellium. ऽथ, कोलकम्
 ककोलत्रं कोशफलम्
 Camphor. (अथ) कर्पूर (मस्त्रियाम्)
 32. घनसार चंद्र (संज्ञः) सिताभ्रो हिमवालुका
 गंधसारे मलयजो भद्रश्रीचन्दनो (ऽस्त्रियाम्)
 Sandal wood. तिलपर्णी तु पत्राङ्गं रञ्जनं रक्तचंदनम्
 Varieties of sandal wood. 33. तैलपर्णिक गोभीर्षे हरिचंदन (मस्त्रियाम्)
 Red sanders. 34. कुचंदनं (चा)
 Mac. (ऽथ) जातीकोश जातिफल (समे

1—व. 2—सृ.— 3—चं.— 4—चं.—

* Also श्रीवासः (—सृ). b Likewise स्रगः and (fem.) नाभिः. c Al
 मदः. d Or any name of the moon. e Or सिताभः. f Denominat
 from the countries in which they are produced : or, as some deri
 these terms, from other circumstances. The first sort is white ; t
 second, the colour of brass and very fragrant. The third is yellow a
 said to smell like a ripe mango. g Pterocarpus santolinus. So
 interpret this, red lead (Minum). But medical writers disjoin the
 terms and make the Patranga to Sappan wood (Cæsalpinia sapp
 h Also पत्राङ्गं and पत्रगं. i And जातीकाय. j Likewise जातीका
 and जातिः or जाती and फलं.

- (^mकपूरागुरुकस्तूरी ककोलैर्) यक्षकर्मः^f Perfumed
paste. a
35. गात्रागुलेपनी^f वर्त्तिर्वर्णकं^{f c l m n} (स्याद्) विलेपनम्ⁿ Perfume
for the
person. b
- चूर्णानि^{n u} वासयोगाः^m (स्युर्) Powder. d
- भाषितं^{m f n} वासितं^{m f n} (त्रिषु)ⁿ Perfumed.
36. (संस्कारोऽगंधमाल्याद्यैर्यःⁿ स्यात्तद्) अधिवासनम्^{f f g} Adjusting
with per-
fumes. f
- माल्यंⁿ माला^f स्रजौ^{f g} (भूद्धिं)ⁿ A chaplet.
- (केशमध्ये^m तु) गर्भकःⁿ One worn
in the hair.
Or suspend-
ed from the
middle
lock.
37. प्रभटकंⁿ (शिखालंवि)ⁿ Or falling
over the
forehead.
Or hung
round the
neck.
Or worn as
a scarf.
- (पुरोन्यस्तंⁿ) ललामकम्ⁿ
- प्रालंविⁿ (बहुलंविⁿ स्यात्कण्ठाद्)ⁿ
- वैकचकंⁿ (तु तत्)ⁿ
38. (यन्निर्व्यक् क्षिप्तमुरसि)ⁿ
- (शिखाया^{2 m}) पीड^{3 m} शेखरीⁿ Or tied on
the crown.
- रचना^f (स्यात्) परिस्सन्द^{m h} Decoration
of hair.
- आभागः^m परिपूर्णता^f Completion
or fullness.

1—r. 2—r. 3—r.

^a Consisting of camphor, agallochum, musk, bdellium, (or else the three first, with saffron and sandal wood,) in equal proportions.

^b Whether ground and pounded, or not; but some distinguish the two last as restricted to perfumes ground. ^c वर्त्तिः or वर्त्ति. ^d To be thrown on the clothes; red powder, &c. ^e Sing. चूर्ण. ^f With fragrant wreathes, resins &c. ^g Sing. स्रज् (—ज्). ^h Or परिस्सन्दः.

A pillow.	39. उपधानं ⁿ (द्व.) पवर्हः ^{l m}
A bed.	शय्यायां शयनीय ^{2 f} (वत्) ⁿ
	शयनं ^m
A bedstead.	मं च पर्यंक ^m पल्यङ्गाः ^m खट्वया ^m (समाः) ^{3 f}
A ball to play with.	40. गेण्डुकः ^{m a} कन्दुको ^m
A lamp.	दीपः ^m प्रदीपः ^m
A chair or stool.	पीठमासनम् ⁿ ^{4 n}
A casket.	समुद्भक्तः ^{m b} संपुटकः ^m
A spitting pot.	प्रतिग्राहः ^{m c} पतद्ग्रहः ⁿ
A comb.	41. प्रसाधनी ^f कंकतिका ^{f d}
Perfumed powder.	पिष्टातः ^m पटवासकः ^m
A mirror.	दर्पणे ^{5 m n} मुकुरादर्शो ^{m a m f}
A fan.	व्यजनं ⁿ तालवन्तकम् ^{n g}

1 उ—.

2 शय्या.

3 खट्वा.

4 आ—.

5 —ण.

* Also गेण्डुकः. ^b And समुद्भक्तः. ^c Or प्रतिग्रहः. ^d Likewise कङ्कती and कङ्कतं. Also प्रसाधनं. ^e And मुकुरः or संकुरः. ^f आदर्शः and आदर्शः. ^g Or तालवन्तः.

CHAPTER VII.

1. संततिर्गौत जननकुलान्यभिजना ऽन्वयो
 Race or lineage.
- वंशा ऽन्ववायः सन्ताने
 Tribes or classes. a
- वर्णाः (सुब्राह्मणादयः)
 Sprung from a royal house.
2. राजबीजी राजवंशे
 Sprung from any family.
- वीज्य स्तो कुलसंभवः
 Of honourable parentage.
- महाकुलकुलीनार्य सभ्यसज्जनसाधवः
 The four orders. e
3. ब्रह्मचारी गृही वाणप्रस्था भिक्षु (चतुष्टये)
 An order, or religious state. f
- आश्रमो (ऽस्त्री)
 A man of the sacerdotal tribe.
- द्विजात्यग्रजन्म भूदेव वाडवाः
 4. विप्र (स्त्री) ब्राह्मणो

1 गो— 2 ल— 3 ष— 4 ण— 5 आर्य—
 6 धु— 7 ष— न—

a The sacerdotal, &c. b Sing. वयोः. c Or महाकुलः. d कुलीनः. Also कुल्यः, कोलेयः and कोलेयकः. e In succession as enumerated : viz. 1st. The religious student, who has received investiture, and is unmarried. 2d. The householder or married man. 3d. The hermit or anchorite. 4th. The mendicant or ascetic. f Either of the four above enumerated. g द्विजातिः. Also द्विजः and द्विजन्मा (—न). h Or भूमिदेवः.

One, practising the six-allowed acts, a

Wise or learned.

- 1 m
- (ऽसौ) षट्कर्मा (यागादिभिर्युतः)
- 2 m 3 m 4 m 5 m m m
- विद्वान् विपश्चिदोषन्नः सन्सुधीः कोविदोबुधः
- m 6 m m m b 7 m m m c
5. धीरो मनीषी न्नः प्राज्ञः संख्यावान् पण्डितः कविः
- 8 m m d 9 m m 10 m m
- धीमान् सूरिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो विचक्षणः
- 11 m 12 m c
6. दूरदर्शी दीर्घदर्शी

A priest conversant with scripture.

A teacher.

A spiritual parent, f

An instructor in holy writ.

An employer of priests, g
The same for peculiar rites, h

m 13 m

त्रैत्रियच्छान्दसौ (समौ)

m m

उपाध्यायो ऽध्यापको

m

(ऽय स्यान्निषेकादिहृद्) गुरुः

7. (मंत्रव्याख्याहृद्) आचार्यः

14 m

(आदेष्टा त्वधरे) व्रती

15 m

यष्टा (च) यजमान (श्च)

m

(स सोमवति) दीक्षितः

One, who frequently sacrifices.

8. दूज्याशीले यायजूको

1—न्. 2—हस्. 3—त्. 4—दो. 5—सत्.

6—न्. 7—वत्. 8—मत्. 9—न्. 10—ल. 11—न्.

12—न्. 13—च्छा— 14—न्. 15—यष्ट.

a Sacrifice, study, benefaction; assisting to sacrifice, teaching, accepting alms. b Fem. प्राज्ञी. Also masc. प्रज्ञः. c And fem. कृती. d Also सूरि (—न्). e Some disjoin the two last terms as signifying provident. f Either the natural father, or the spiritual preceptor. g One who employs them to perform a sacrifice. h For ceremonies which include the drinking of acid asclepias. Some make this term synonymous with two preceding words.

- 1 m
यज्वा (तु विधिनेष्टवान्)
- m
(स गीष्मतीया) स्थपतिः
- 2 m m b
सोमपीतो (तु) सोमपः
- 3 m
9. सर्ववेदाः (स येनेष्टोयागः सर्वस्वदक्षिणः)
- m
अनूचानः (प्रवचने सांगे ऽधीती)
- m
10. लब्धालुङ्घः) समावृत्तः
- 4 m
मुत्वा (त्वभिप्रवे कृते)
- 5 m m g m
छात्रांतेवासिनौ गिष्ये
- m i m
शैक्षाः प्राथमकल्पिकाः
- m k
11. (एकब्रह्मव्रताचारा मयः) सब्रह्मचारिणः
- m m 6 m n
सतीर्थ्या (चै) कयुरव
(श्चितवानग्निम्) अग्निचित्

One who sacrifices in due form.

who does so in a certain form. a

who has drunk the pice of a-cel Asclepius

who has bestowed all his wealth. c

who is completely learned. d -who has taken leave of his preceptor. e

who has made ablutions. f

A pupil.

Novices, h

Fellow students. j

Spiritual brethren. l

A worshipper of fire. o

1—नृ. 2—नृ. 3—दस्. 4—नृ. 5—त्र. 6—रू.

a In that of the sacrifices named from VRIJHASPATI. b Also सोमपाः (—पा.) c On the priest^s employed by him for a sacrifice called *Vis'wajit*; at which the principal's whole property must be distributed in sacrificial fees. d In sacred knowledge; being conversant with the *vedas* and six *vedāngas*. e To become a householder. f Preparatory to the performance of a sacrifice. g Sing. अन्तेवासी (नृ.). h Students who have recently begun reading the *vedas*. i Sing. शैक्षः j Pursuing together the same studies, with like austerities. k Sing. सब्रह्मचारी (—नृ.). l Pupils of the same preceptor. m Sing. सतीर्थ्यः and सतीर्थः. n Sing एकयुरवः. o One who has taken and placed or consecrated a sacrificial fire.

Traditional
instruction.Untaught
knowledgeDeliberate
commence-
ment.

A sacrifice.

The great
sacraments.An assem-
bly or meet-
ing.A room in
front of the
offerings, f
By-stand-
ers, gMembers
of the as-
sembly.
Reciters of
the pray-
ers, j

12. (पारंपर्यायदेशे स्याद्) ऐतिह्यमितिहा (ऽव्ययम्)

उपज्ञा (ज्ञानमाद्यं स्याज्)

(ज्ञात्वारंभ) उपक्रमः

13. यज्ञः सर्वो ऽध्वरो यागः सप्ततंतुर्मखः क्रतुः
(पाठो होमश्चातिथीनां सपर्य्यातर्पणं बलिः)

14. एते पंच) महायज्ञा (ब्रह्मयज्ञादिनामकाः)

समज्यापरिपङ्गोष्ठी सभासमिति संसदः

15. आस्थानी (क्षीवम्) आस्थानं (स्त्रीनपुंसक्रयोः) सदः

प्राग्वंशः (प्राग्वविर्गहात्)

सदस्या विधिदर्शनः

16. सभासदः सभास्ताराः सभ्याः सामाजिका (यु ते)

अध्वर्यू ज्ञातहोतारो (यजुः सामग्विंदः क्रमात्)

1 इ-ह. 2 स- 3-द. 1 गो- 5-स-
6-नृ. 1-यु. 2-उ-

^a Or ceremony in which oblations are presented. ^b Five acts of religion named the sacraments of the *Vēdas*, of the Gods, of guests, of the manes, of mundane beings : viz. 1. study of scripture ; 2. presenting of oblations to the gods ; 3. hospitable reception of guests ; 4. libation of water to the manes of ancestors ; 5. casting of food on the ground, or in water, for the gods, or for mundane beings. ^c Sing. महायज्ञः. ^d Sing. संसत् (—हु). ^e Sing. fem. सदाः. Neut. सदः. ^f In front of the apartment in which the intended oblations are stored ; it is allotted to the employer and his family and the by-standers. ^g Whose business is to notice and correct mistakes. ^h Sing. सदस्यः विधिदर्शी. ⁱ Sing. सभासत् (—हु). ^j Being conversant with the several *Vēdas* respectively. ^k Sing. उद्गाता. Chanter of the *Sāma-vēda*. ¹ Sing. होता (—हो).

17. (आग्नीध्राद्या धनैर्वार्या) ऋत्विजो याजका (ऋते) ^{m b} ^m Officiating priest. a
^{m d} वेदिः (परिष्कृता भूमिः) ["] ["] The altar-
["] ["] (समे) स्थगिडलचत्वरे ["] ["] Sacrificial ground. e
18. चषालोयूपकटकः ["] ["] A ring on the post. f
^f ^h कुखा (सुगहनावृतिः) ["] ["] An enclosure. g
["] ^{1 "} यूपग्रं तर्भ ["] ["] Top of the post. i
^{2 m f k} (निर्मथ्य दारुणित्वं) रणि (द्वयोः) ["] ["] Wood for lighting a fire. j
["] ^{3 m} ["] 19. दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौ (तयो ऽग्नयः) ["] ["] Three sorts of sacred fire. l

1—न.

2 अ—

3 गा—

a Hired to perform the sacrifice : and denominated according to their respective offices, अग्नीध्रः (or आग्नीध्रः), &c. Sixteen such are employed under different designations. b Sing. ऋत्विक् (—ज) c Or pot prepared for binding the victim, or placing the vessels. d Also वेदी. e A spot levelled for the purpose. f A wooden ring on the top of the sacrificial post. Some say an iron ring at its base. g Round the place of sacrifice, to prevent prophane intrusion. h Some make this synonymous term. Fem. सुगहना. i Of the sacrificial post (called पः); which is an octangular column of Bambus or of *Chadira* wood (*Mimosa Catechu*); to which the victim is bound, to mark the conclusion of the sacrifice. j By the attrition of two pieces of wood. करणिः. Also fem. करणी. k Severally stated : viz दक्षिणाग्निः, a fire, taken from the consecrated one, or from a domestic fire, and placed towards the south. गार्हपत्यः, the fire perpetually maintained by a household. आहवनीयः, fire thence taken and prepared for receiving oblations : a consecrated fire.

The three
sacred
fires. a
Fire conso-
crated by
prayers.

Sacrificial
fire. b
Sort of
sacred
fire. c

The wife
of fire. d
Prayer
uttered to
excite fire.

Metre f
A prepar-
ed oblation
for the
gods. g
Curd of
two milk
whey.

A leather
fan h

(अग्निहोत्रमिदं) वेता

प्रणीतः (संस्कृतो जगत्)

20. समूहः परिचाय्योपचाय्याव् (अग्नौ प्रयोगिणः)
(यो गार्हपत्यादानीय दक्षिणाग्निः प्रणीयते

21. (तस्मिन्) आनाय्यो

(ऽया) ज्नायी स्वाहा (च) ऊतभुक्प्रिया

(चक्र) सामधेनी धाय्या (च या स्याद्ग्निसमिधने

22. (गायत्री प्रमुखं) छंदो

(हव्यपाके) चरुः (पुमान्)

आमिक्षा(सा श्रुतोषो या क्षीरे स्यादधियोगतः)

23. धुवितं (व्यजनं तद्वद्रचितं ऋगचर्मना)

1 व—.

2 —सः.

* Collectively. b In general : or, as others interpret this, parti-
cular sacrificial fires. c The southern fire, taken from the house-
holder's hearth, and consecrated. d A goddess presiding over the
prayers with which burnt-offerings are made. e Used, when fuel is
put on the fire. f Measure of verse in the *Vēdas* : of various sorts ;
as गायत्री or गावत्त्री, 24 syllables (6×4). उष्णिक्(—इ), 28 syllables
(7×4). अनुष्टुप्(—अ), 32 syllables (8×4). इन्द्रो, 36 syllables (9×4)
पंक्तिः, 40 syllables (10×4), &c. g Also for the manes. Some explain
it, the vessel in which oblations are prepared. h Some write आनीचा
i Made of antelope's hide ; and used to fan the sacrificial fire. j Also
धुवितं.

- ⁿष्टपाज्यं (सुदध्याज्ये)
ⁿपरमान्नं (तु) ^{m n}पायसः
 Oblation of butter and curds, - of rice, milk, and sugar. Food of the gods and manes. a
14. ⁿहव्यं ⁿकव्यं (दैवपितॄन् अन्ने)
^{m n}पात्रं (सूषादिकम्)
 A vase or vessel. b
- ^{f d}ध्रुवो ^{l f e f f}पश्चज्जु ^{m f g}ऊर्णं (नार्तु) ^{2 f h}सुषो (भेदाः) ^{m n}सुचः (स्त्रियः)
 Various sorts. c
15. ^mउपाकृतः (पशुरसौ योऽभिमन्य कृतौ हतः)
 A victim. i
- ⁿपरंपराकं ^{n i}शमनं ⁿप्रोक्षणं (च बधार्थमम्)
 Immolation.
26. ^{m f n}(वाच्यलिङ्गाः) ^{3 m f n}प्रसीतोपसम्पन्नप्रोक्षिता (हते)
 Slain or immolated.
- ⁿसान्नाय्यं ^{4 n}हविर्
 An intended oblation. k
- ^{m f n}(अग्नौ तु ऊतं त्रिषु) वषट्कृतम्
 Burnt as a sacrifice. l

¹उ-तु.²-च.³उ-.⁴-सु.

* Respectively, viz. ¹हव्यं, an oblation to the gods. ²कव्यं, an oblation to the manes. ³Of any kind : including the undermentioned vrats; besides others, as pestle and mortar, spoon, jar &c. ⁴Severally named in the text. They are used in sacrifice and differ in shape : being respectively (as some describe them) round, square, micircular, triangular, and lotus-shaped. ⁵ध्रुवा, shaped like an Indian fig-leaf (Ficus Indica) and made of the wood of Flacourtia pida. ⁶उपाकृत, a round vessel made of the wood of a holy fig tree (F. religiosa). ⁷जुहुः or जुहूः, a semicircular vessel made of the wood of Butea (B. frondosa). ⁸सुषः or fem. सूः, a ladle of C'hadira wood (Mimosa Catechu). ⁹सुक्-(-च्) same with the last, though we distinguish it. ¹⁰Slain, or to be slain. ¹¹Also शसन* or ससन*. The thing to be offered or sacrificed; usually clarified butter. ¹²Sacrificed in fire.

Supplement-
al sacrifice.

a
Suitable to
a sacrifice.

27. (दीक्षांति) ^bऽवस्यथो ⁿ(यज्ञ)

^{m f n c}(स्तत्कर्मार्हन्तु) यज्ञियम्

(त्रिष्व)

An act of
sacrifice. d

^{l n}(इय क्रतुकर्म) दं

of pious
liberality. e

ⁿपूर्वं (खातादिकर्मणि)

Remains of
a sacrifice or
oblation. f
Gift or do-
nation.

28. अस्तं विषसो ^{n m}(यज्ञशेषभोजनशेषयोः)

^{m n n n 2 n n}त्यागो विहापितं दानमुत्सर्जनं विसर्जने

29. विश्राणनं वितरणं ^{n n n n}स्पर्शनं प्रतिपादनम्

^{n n 3 n 1 f g}प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमं हतिः

Obsequies
of a deceas-
ed person.

Gifts in ho-
nour of the
deceased.

30. (स्यतायं तदहर्दीनं त्रिषु स्याद्) और्ध्वदेहिकम् ^{m f n h}

^{n m i}पितृदानं निवापः (स्याच्)

Funeral re-
past. j

^{5 n}घ्राष्ट्रं (तत्कर्मशास्त्रतः)

1 इष्ट.

2 उ—.

3 अ—.

4 अ*—.

5 आह.

a Performed to atone for any defect in the principal one. b Some make this a synonymous term. c Fem. यज्ञिया. d Oblation or other act of a sacrifice; or the sacrifice itself. e Digging a pond or well; erecting a temple or house; planting an orchard, &c. f Respectively, viz. अस्तं, butter, &c. remaining of a sacrifice. विषसः, residue of food offered to the gods, to the manes, to a venerable guest, or to a spiritual parent, &c. g Or अहती. Also अं हतिः. h Also और्ध्वदेहिकं, और्ध्वदेहिकं. Fem. और्ध्वदेहिकी. i And निवापः. j Feeding of priests and other prescribed ceremonies, in honour of ancestors.

31. अन्वाहार्थं मासिके. ^{n h} ^{1 n} ^{m n} Monthly obsequies.
 (ऽशो ऽष्टमो ऽङ्गः) कुतपो (ऽस्त्रियाम्) ^a Eighth hour of the day. ^c
 पर्येषणा परीष्टि (श्वा) न्वेषणा (च) गवेषणा ^f ^f ^f ^f Research or inquiry. ^d
 32. सनि (स्व.) ध्येषणा ^f ^{2 f} [.] Request or solicitation.
 याज्ञा ऽभिशक्तिर्याचना ऽर्थना ^f ^f ^{3 f} ^f Asking or begging. ^t
 (षट् तु त्रिष्व)
 ऽर्घ्य (मर्षार्थे) ^{m f n h} A respect-ful obla-
 पाद्यं (पादाय वारिणि) ^{m f a i} tion g.
 33. (क्रमाद्) आतिथ्यातिथेये (अतिथ्यर्थे) ऽत्र साधुनि ^{m f a i} ^{4 m f a k} Water for
 (स्याद्) आवेशिक आगन्तुरतिथि (र्ना गृहागते) ^{m f a l} ^{m f a m} ^{5 m n} ^o ablution of the feet.
 Proper for a guest.
 A guest.

1—क.

2 अ—.

3 या—.

4 आ—.

5 अ—.

* Funeral repast in honour of ancestors on the day of new moon. Some restrict this to the monthly ceremonies for one recently deceased.

¹ Also अन्वाहार्थकं and अनुहार्यं. ^c Towards midday : for the day (or period of day light) comprises fifteen hours (*muhūrtas*). An offering

to the manes at noon is reckoned best. ^d Especially the investigation of duty by reasoning, ^e Also सनी. ^f The following admit the three

genders. ^g Water only ; or else grass, flowers, &c. with water.

^h Fem. अर्घ्या. ⁱ Fem. पाद्या. ^j Fem. आतिथ्या. ^k Fem. आतिथेयी

^l Fem. आवेशिकी. ^m Likewise आगन्तुः. ⁿ Also fem. अतिथिः, or अतिथी.

^o Some include this among the synonyma.

Worship. a	34. पूजा नमस्या ऽपचितिः सपर्या ऽर्चा ऽर्हणाः (समाः)
Service.	वरिवस्या (तु) शुश्रूषा परिचर्या (पु) पासनम्
Roaming. b	35. ब्रज्या ऽटाटा पर्यटनं
Perseverance in austerities.	चर्या (तीर्यापथस्थितिः)
Sipping. f	उपसर्ग (स्व) चमनम्
Silence.	(ऽद्य) मौनमभाषणम्
Order, method.	36. आनुपूर्वी (स्त्रिया) (वा) दृत् परिपाटी अनुक्रमः
	पर्याय (श्वा)
Neglect. i	ऽतिपात (क्तु स्यात्) पर्यय उपात्ययः
Meritorious act. j	37. नियमो ब्रत (मुक्ती तच्चोपवासादि) पुण्यकम्
A fast.	उपवस्तं (तु) पवासा
Discrimination.	विवेकः दृढगामता
Holiness. l	38. (स्याद्) ब्रह्मवर्च सं दृष्टाध्ययनवर्ति

1—उ. 2 आ—. 3 अ—. 4 आहत. 5 उ—. 6—द्वि.

* Whether adoration or respect. ^b Likewise परिसर्ज्या. ^c Also fem. उपासना or उपासिः. ^d Wandering for alms; travelling for austerity. ^e Also अटा and अद्या. ^f Touching without swallowing. ^g Likewise, neut. आनुपूर्व्यं, आनुपूर्वं or आनुपूर्वकं. ^h And परिपाटिः. ⁱ Of what is enjoined or customary. ^j As fasting, &c. ^k Also उपोषितं. उपोष्यं, उपोषस्तं, &c. ^l Resulting from the study of scripture; and the observance of its injunctions.

- पाठे) ब्रह्माञ्जलिः^m (प्रांजलिः Joining both hands while reading the *Vēdas*. a
- (पाठे विमृषो) ब्रह्मविन्दवः^{l m} Sanctified saliva. b
39. ध्यानयोगासने ब्रह्मासनं^m A holy posture. c
- कल्पे विधि क्रमौ^{m m m} A sacred precept. d
- मुख्यः (स्यात्प्रथमः कल्पो)^m A chief injunction. e
- सुकल्प (स्तु ततो ऽधमः)^m A secondary one. f
40. (संस्कारपूर्वग्रहणं स्याद्) उपाकरणं (श्रुतेः)^{n h} Holy study. g
- (समे तु) पादग्रहणमुभिवादन (मित्युभे)^{n j 2 n} Obeisance. i
41. भिक्षुः परिवाट् कर्मन्दी पाराशर्य्यं (पि) मस्त्री^{3 m m l 4 m 5 m m 6 m} A mendicant. k

1—नृ. 2—ख. 3—ज. 4—नृ. 5—नृ. 6—नृ.

* An act of humility, with a short prayer, at the beginning and end of a lesson : or else to mark, by the motion of the hands so joined, the accentuation, while reading the *Sāma-vēda*. ^b Drops of spittle sputtered in reading the *Vēdas*. ^c Adapted to meditation and restraint of thought : sitting with the feet raised, or with fingers intertwined, &c. ^d Practice prescribed by the *Vēdas* for the effecting of certain consequences. ^e Regarding an act of religion : as 'sacrifice with rice ;' 'strew *Kus'a* grass.' ^f Or succedaneous : as 'for want of rice use *Nibāri* : 'for want of *Kus'a* employ *Cās'a* or *Durvā*.' ^g Reading of the *Vēdas* after initiation. ^h Also उपाकरणं (—नृ) and उपपश्यं. ⁱ A bow or prostration to a person addressed by name. ^j Likewise उपसंग्रहणं. ^k One who has entered the fourth order (or that of devotion), following the rules of CARMANDA or PĀRAŚARYA : a *Sannyāsi*.

1 And परिवाजकः. ^m पाराशरी or पराशरी (—नृ).

An ascetic. a	1 m	m	2 m	तपस्वी तापसः पारिकांक्षी
A holy sage.			m f	वाचंयमेः मुनिः
Patient of austerity.		m m		42. तपःक्लेशसहे दांति
Religious students. c			m d	वर्णिनेः ब्रह्मचारिणः
Saints. e	m f	m		ऋषयः सत्यवचसः
An initiated householder. g			na n h	स्नातक (स्वा) भवव्रती
Sages with subdued senses. i		m j m k		43. (ये) निर्जितेन्द्रियग्रामा यतिने यतय (य. ते)
One, who steps on the bare ground. l			3 m	(यः स्थण्डिले व्रतवशाच्छे ते) स्थण्डिलशाय्य (सो)

1—न.

2—न.

3—यो. (—न).

^a Employed in devotion and seeking spiritual wisdom. Some make these terms synonymous with the preceding. ^b Practising rigid taciturnity; devoid of passions, and serene or unruffled by pain or pleasure. ^c Practising austerity during the study of the *Vēdas*. ^d Sing. वर्णी (—न) and ब्रह्मचारी (—न). ^e Infallible. Seven classes of them are distinguished, viz. *Maharshi*, *Dēvarshi*, (as NĀRADA, &c.) *Brahmarshi*, (as CAŚYAPA, &c.), *Paramarshi*, *Canḍarshi*, *S'rutarshi*, and *Rājarshi*. ^f Sing. ऋषिः or र्षिः. And fem. ऋषी, &c. ^g One, who has entered the second order, after passing through the first: having completed his noviciate, but without attaining a knowledge of the *Vēdas* (he is called *Vratasāntaca*): having attained that knowledge before the expiration of the prescribed period of study (he is termed *Vidyāsāntaca*): having completed both his studies and probation (he is named *Ubhoyasāntaca*). ^h आश्रमव्रती (—न) and आश्रुतव्रती. ⁱ Whose organs are restrained from all that is blamable, as VAS'ISHTHA and others. ^j Some exclude this from the synonyma. ^k Sing. यती (—न) and यतिः. ^l By way of mortification.

44. ^m स्यण्डल (श्या)			
(स्य) विरजस्तमसः (स्यर्) इयातिगाः	^{1 m}	^m	Men perfectly virtuous. a
^m पवित्रः प्रयतः ^m पूतः			A purified person. b
^{m d} पाषण्डाः ^{2 m} सर्वलिङ्गिनाः			Heretics and impostors. c
45. (पालाशो दण्ड) आषाढो (व्रते)	^{m f}		A student's staff. c
^m रांभ (स्तु. वैणवः)			One cut from a Bambu. g
^{m n} (अस्त्री) कमण्डलुः ^f कुण्डो			His water-pot. h
(व्रतिनामासनं) ^{f k} दृषी			His cushion. j
46. ⁿ अजिनं ^{3 n} चर्म ^f कृत्तिः (स्त्री)			A hide used by him. l
ⁿ भैक्षं (मिक्षाकदम्बकम्)			Aggregate of alms.
^m स्वाध्यायः (स्याज्) ^{m m} जपः			Reading or muttering of prayers.

1—सस.

2—न.

3—न.

^a Devoid of every bad quality ; having gained the knowledge of God, and attained beatitude in their life time ; as VYĀSA and others.
^b Cleansed by a austerity and mortification. ^c Who assume the exteriors of the four tribes and orders ; but whose practice is in contradiction to the *Vēdas* : for example (say the Commentators) the *Baud-d'has*, &c. ^d Sing. पाषण्डः or पाखण्डः. ^e Cut from a *Pālāsa* tree (*Butea frondosa*) ; and used by certain ascetics on the full moon of *Āśāddha*. ^f Also आषाढः. ^g Borne by students with a wisp of of *Kusā* grass. Any other Bambu staff is named वैणवः. ^h A wooden or an earthen one. The student, as well as the ascetic in the third or fourth order, was anciently required to carry a water-pot. ⁱ Likewise कुण्डिका. ^j A seat made of *Kusā* grass (*Poa cynosuroides*). ^k Or दृषी. ^l Commonly an antelope's skin. ^m Or जपः.

Religious bathing. a	स्नानाऽभिषेकः सवनं (च सा)
An expiatory prayer. b	47. (सर्वेनसामपध्वंसि जयं त्रिव्यं) वमर्षणम्
Half-monthly sacrifice. d	वर्षा (श्च) पौर्णमास (श्च, यागो पक्षांतयोः प्रत्यक्)
A perpetual duty. e	48. (शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म तद्) यमः
A voluntary one. f	नियम स्तु, स यत्कर्मानित्यमागन्तुसाधनम्)
The cord passed over the left shoulder. g	49. उपवीतं (यज्ञसूत्रं प्रोद्धृते दक्षिणे करे)
Over the right shoulder. i	प्राचीनावीत (मन्यस्त्रिन्)
Suspended over the neck.	निवीतं (कण्ठलम्बितम्)
Part of the hand sacred to the gods. j	50. (अङ्गुल्यग्रे तीर्थं) दैवं

1 अ—.

* Preparatory to a sacrifice. Also, as some explain these terms, extracting the juice of acid asclepias, and drinking it. ^b Meditated while a drop of water is held to the nose. The name (which is also that of its author) signifies expiatory : it is supposed to atone even sins in thought. ^c Fem. अघमर्षणी. ^d At the change and full of the moon, respectively : performed by persons maintaining a perpetual fire. ^e As veracity, &c. See MANU, Ch. 10, v. 63. ^f As pilgrimage, fasting &c. ^g And under the right arm. MANU, 2, v. 63. It is the usual mode of wearing it. ^h This general term, for the sacerdotal string, is by some made synonymous with the preceding word. ⁱ And under the left arm. It is so worn during particular ceremonies. ^j Tips of the fingers (some exclude the thumb) : See MANU, 2, v. 59.

	(स्वल्पांगुल्यो मूले) कायम्	"	Part of the head sacred to the creator, a
	(मध्येऽङ्गुष्ठाङ्गुल्योः) पैवं	"	—to the manes, b
	(मूले च ङ्गुष्ठस्य) ब्राह्मम्	"	—to the Vēdas, c
51.	(स्याद्) ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यं (मित्यपि)	"	Deified state, d
	देवभूया (दिकं तदत्)	"	Inferior deification, e
	छच्छं (सान्तपनादिकम्)	"	Penance, g
52.	(संन्यासवत्यनशने पुमान्) प्राये	"	Fasting to die,
	(ऽय) वीरहा	"	One who has left his sacred fire, h
	नटाग्निः	"	
	कुहना (लोभान्निधेय्यापयकल्पना)	"	Hypocrisy, i
53.	ब्राह्मः संस्कारहीनः (स्याद्)	"	An uninitiated person, j
	अस्वाध्याये निराकृतिः	"	One who has not made his studies, k

1—न.

^a To *Prajāpiti*. It is the root of the two smaller fingers. ^b Between the thumb and forefinger. ^c Under the root of the thumb. ^d Becoming united with *Brahme*. ^e Becoming identified with a god. ^f देवभूयं, देवत्वं or देवसायुज्यं. ^g That called *Sāntapana* or any other : as the *Chāndrāyana* or *Prājāpatya*, &c.. See MANU, 11. v. 212, &c. ^h Having extinguished or neglected it ; or having gone abroad, committing the charge of the perpetual fire to his family. ⁱ Practice of religious austerities through avarice, or from pride, &c. ^j For whom the prescribed ceremonies have not been performed : who has not received investiture. ^k Who has not duly read the *Vēdas*.

A hypocrite
or impostor.

a
A violator
of his vow.

b
One who is
asleep at
sunset, or at
sun rise, c

One married
before
his elder
brother, d
The unmarried
elder
brother.

Marriage.

Copulation.

Three human
pursuits 1

Four objects k

The same
equally potent.
The bride-
groom's
friends.

1 m 2 m
धर्मध्वजी लिंगवृत्तिर्

3 m 4 m
अवकीर्णी क्षतव्रतः

54. (सुप्ते यस्मिन्वसतेति सुप्ते यस्मिन्नुदेति च

5 m 6 m
अंशुमान्) अभिनिर्मुक्ता ऽभ्युदितौ (तौ यथाक्रम

4 m
55. परिवेत्ता (ऽनुजो ऽनूदे ज्येष्ठे दारपरिग्रहात्)

7 m 8 m
परिवेत्ति (स्तु. तज्ज्यायान्)

9 m 10 m
विवाहोपयमौ (सम्

11 m 12 m 13 m 14 m
56. (तथा) परिणयोद्वाहोपयामाः पाणिपीडनम्

15 m 16 m 17 m 18 m
व्यवायो ग्राम्यधर्म (अ) रतं निधुवनं (च सः)

19 m
57. त्रिवर्गो (धर्मकामार्थेश्)

20 m
चतुर्वर्गः (समोन्नकैः)

21 m
(सवलैस्तैश्च) चतुर्भद्रः

22 m
जन्याः (स्निग्धावरसः)

1—न्. 2—त्ति. 3—न्. 4—त्त. 5—न्.
6—न्. 7—न्.

a Who assumes the exteriors of religion for a livelihood. b I fringing, through incontinence, austerities begun by him. c Respectively. d This regards the first marriage. e Also परिवेत्तिः. f Also पाणिग्रहणं, &c. g Also रक्षणं, सुरतं, and रत्नं. h Likewise सधुनं. i Viz. duty, love, and wealth. j And त्रिवर्गः. k The three above mentioned ; and final beatitude or release from transmigration. l Sing. जन्यः.

CHAPTER VIII.

SECTION I.

	^m	^m	^m	^m	^{1 m}	
1.	सूड्रीभिषिक्तो	राजन्यो	बाहुजः	क्षत्रियो	विराट्	A man of the military tribe.
	^{m b}	^{2 m}	^m	^{3 m c}	^{m d}	^{m e}
	राज्ञि	राट्	पार्थिव	क्षाम्भृत्	भूप	महीक्षितः
						^m
2.	(राजा तु प्रणताशेषसामन्तः स्याद्)	अधीश्वरः				An emperor
	^{4 m}	^m				
	चक्रवर्त्ती	सार्वभौमे				A universal monarch, g
						^m
		(वृषो ऽन्यो)	मण्डलेश्वरः			Any other prince.
3.	येनेष्टं	राजसूयेन	मण्डलस्येश्वरश्च	यः		A paramount, h
				^{5 m}		
	शास्ति	यश्चाज्ञया	राज्ञः स)	सम्वाड्		
						ⁿ
			(अथ)	राजकुम्		An assemblage of princes
	ⁿ					
4.	राजन्यकं	(च वृषति क्षत्रियाणां गणे क्रमात्)				-- of soldiers.

1 राज. 2—ज. 3—त. 4—न. 5—ज.

^a Also क्षत्री (—न्) and क्षत्रः or क्षत्रः. ^b राजा (—न्). ^c Like-
wise महीक्षितः, &c. ^d भूपः. So वृषतिः, नरपतिः, &c. ^e Also भूपालः,
मिपालः, &c. ^f Paramount over all neighbouring princes. Some-
times take this synonymous with the following. ^g Sovereign of the earth
from sea to sea. ^h A sovereign prince who has performed a *Rājāsūya*
sacrifice, and exercises despotic sway over others. Or one, who has
all the other of these qualifications.

A minister or counsel- lor	1 m	m	m	मन्त्री धीसचिवो ऽमात्यो
Other mi- nisters.			m a	(ऽन्ये) कर्मसचिवो (भूतः)
The king's compani- ons.	m	m a b		5. महामात्राः प्रधानानि
The priest or chap- lain.			2 m	पुरोधो (स्तु) पुरोहित
The judge.			3 m	(द्रष्टरि व्यवहाराणां) प्राङ्निवाका ऽक्षदर्शको
The ward- er or port- er.	m c	m	m d	6. प्रतीहारे द्वारपाल दास्य दास्यित दर्शकाः
An armed guard.	m	5 m		रक्षिवर्ग (स्व.) नीकस्यो
A superin- tendent. f			6 m	(ऽया) ऽध्यक्षो ऽधिकृतो (सन्)
An over- seer of a village.	m		7 m	7. स्थायको (ऽधिकृतोग्रामे)
An inspec- tor of a district.			m	गोपो ग्रामे कुल्लि
The trea- surer. g	m	m		भौरिकः कनकाध्वक्षो
The master of the mint. h			m	रूप्याध्वक्ष (स्तु) नैष्कि
The cham- berlain. j			m	8. (अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्याद्) अन्तर्द्वारिको (जन

1—न.

2—धस्.

3—क.

4—क.

5—ख.

6—क.

7—त.

^a कर्मसचिवः. Also आमात्यः. ^b Sing. प्रधानं,—नः. ^c Also प्रहारः. ^d Or दास्यः. Likewise द्वारी (न), द्वारिकः, दोवारिकः. ^e A उपदर्शकः. and दास्यितदर्शकः. ^f Over any department some say, that of receipt and disbursements. ^g Superintendent of the ^h Superintendent of the silver coinage ; or of the silver in general. ⁱ Also द्रष्टृपतिः. ^j Superintendent of the women's apartments.

^m सौविदः ^{m b} कंचुकिनः ^{m c} स्थापत्याः ^{m d} सौविदा (च ते)	Attendants of the women, a
9. ^{m f} शंडो ^m वर्षवर (सुल्यो)	A eunuch.
^m सेवका ^{1 m g} ऽर्धनुजीविनः ^{2 m}	A servant.
(विषयानन्तरो राजा) ^{3 m} शत्रु	A foe.
^{u j} मित्र (मृतः परस्)	A stranger or neutral.
10. ^m उदासीनः (परतरः)	A stranger.
^m पाष्णिग्राह (सुष्ठतः)	An enemy in the rear.
^{4 m} रिपौ ^{m l} वैरि ^{m m} सपत्न्या ^m ऽरि ^{5 m} द्विषद्द्वेषण ^{6 m} दुर्हृदः ^{7 m}	Any enemy.
11. ^{m n} द्विड् ^m विपक्षा ^m ऽहिता ^m मित्र ^{m u} दस्यु ^m शत्रव ^{8 m} शत्रवः	
^{m o} अभिघातिपर ^m ऽरातिप्रत्यर्थिपरिपन्थिनः ^{11 m}	
12. वयस्यः स्निग्धः सवया	A friend and contemporary.

1—न. 2—न. 3—शत्रु. 4—पु. 5—तृ. 6 हे—
7—दु. 8 शत्रु. 9—न. 10—न. 11—स.

^a Guarding the apartments of the king's women. ^b Sing. कंचुकी (—न.) ^c स्थापत्याः or स्वपतिः. ^d सौविदः or सुविदः. ^e A castrated attendant. Some make the preceding synonymous with this. ^f One reads शंडः, but erroneously; for the term is शंडः and signifies impotent. ^g अर्थी (—न). ^h A neighbouring prince; for enmity frequently arises between neighbours. ⁱ Being more distant. ^j Or मित्र. ^k Remote: showing neither friendship nor enmity. ^l वैरी (—न). ^m Or सापत्न्या. ⁿ द्विड् (—व). Also द्विषः (—व). ^o अभिघाती (न) or अभिघाती (—न) and अभिघातिः (—ति) ^p अरातिः or आरातिः

- A friend. ^{n a 1 m b 2 m} (य) मित्रं सखा सङ्गत्
- Friend-ship. ^{n n} सख्यं साप्तपदीनं (स्याद्)
- Complaisance. c ^{m n} अनुरोधे अनुवर्त्तनम्
- A py. d 13. ^{m m 3 m e 4 m m} यथार्हवर्णः प्रणिधिर्पसर्पश्चरः स्वयः
^{m 5 m} चार (श्च) गूढपुरुषश्च
^{6 m f n m f n f} (चा) न्नः प्रत्ययित (स्त्रिषु)
- Trusted ; confidential. ^{m m g m m h} 14. सांवत्सरो ज्योतिषिको देवज्ञ गणका (वृषि)
^{m m 7 m m} (स्युर्)मौहूर्त्तिक मौहूर्त्तं ज्ञानि कार्त्तांतिका(स्रदि)
^{m m}
- An astrologer. 15. तांत्रिको ज्ञातसिद्धांतः
^{8 m j m} सती गृहपतिः (समो)
^{m k m m l m} लिपिकारो ऽक्षरचनो ऽक्षरचुश्चु (श्च) लेखके
- A man versed in any science.
- A generous household-er. i
- A scribe.

1—खि. 2—दु. 3 अ— 4 ख— 5—घ. 6 आप्त. 7—न. 8—न
 b

^a Or मित्रं. Invariably neuter : ut some vary the gender ; masc. मित्रः fem. मित्रा. ^b Fem. सखी. ^c The accomplishing of a desired object. Some explain this, service. ^d The two first, others say the three first, terms signify a secret agent under a disguise : and the rest an occasional emissary : or else a spy in general. ^e Or अवसर्पः. ^f Fem. आप्ता and प्रत्ययिता. ^g Or ज्योतिषिकः. ^h गणकः fem. गणकी. ⁱ Constantly giving alms and performing sacrifices. ^j Also सत्तो. ^k Or द्विपिकरः. and त्रिपिकरः. ^l Also अक्षरचुः.

16. लिखिता ऽक्षरसंस्थाने लिपिर्लिखिता (रुभे स्त्रियौ) ^{n a n b f l f c} Scripture or writing.
 (स्यात्) संदेशहरो दूतो ^{m m d} A messenger or ambassador.
 दूत्यं (तद्भावकर्मणि) ^{n e} An embassy or message.
 17. अध्वनीने ऽध्वगे ऽध्वन्यः पांथः पथिक (इत्यपि) ^{m f m m m g m} A traveller.
 (स्वाम्यमात्यसद्वत्कोशराट्टदुर्गबलानि च) ^{n f 1} The requisites of regal administration, h
 18. राज्याङ्गानि प्रकृतयः (पौराणां श्रेणयो ऽपि च) ^{m m n n n m} Including citizens, j
 (संधिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वेधमाश्रयः) ^{m l} Six expedients of defence, k
 19. (षड्) गुणाः ^f
 शक्तयः (सि.सु. प्रभावोत्साहमंतजाः) ^{Power. m}

1 लि—.

^a And लिखनं or लेखनं. ^b According to another reading (अक्षर विन्यासे), this and the preceding term are the interpretation of the two next words. ^c Likewise लिपी and लिपी. ^d Fem. दूतो. ^e And दौत्यं. ^f Fem. अध्वनीना, अध्वगा, अध्वन्या. ^g Fem. पांथा, पथिकी. Some write पथिका erroneously as others observe. Also masc. पथकः. ^h Viz. 1st. the king or lord ; 2d. his counsellor or minister ; 3d. a friend or ally ; 4th. treasure ; 5th. territory ; 6th. a strong hold ; 7th. an army. ⁱ Sing. राज्याङ्ग and प्रकृतिः. ^j Some reckon eight requisites of regal administration including the companies of citizens : others nine with the spiritual adviser, &c. ^k Severally mentioned. Viz. Pacification. War. A progress or a march. A halt or the maintaining of a post. A double resource or a stratagem. Recourse to protection. ^l Sing. गुणः an expedient. ^m Of three sorts ; as resulting from majesty, perseverance and counsel.

Threefold object. a	^m (अयः स्यान् च ⁿ वृद्धि ^f च) ^m त्रिवर्गः (नीतिवेदिनाम्)
Majesty. b	20. (सु) प्रतापः प्रभाव (सु यत्तेजः कोपदण्डजम्)
Four means of success. c	(भेदो दण्डः साम दानमित्थ) पाय (चतुष्टयम्)
Punish- ment.	21. साहसं (तु) दमो दण्डः
Concilia- tion.	^{2 n} साम ^{n d} सात्वम् (अथो समौ)
Disunion.	^m भेदापजापाव ^{3 m}
Trial or test of ho- nesty. c	^f उपधा (धर्मैर्द्यै र्यत्परोक्षणम्)
Secret. g	22. (पंच त्रिष्व.) ^{m f n} षडङ्गीणो (यस्तृतीयाद्यगोचरः)
Solitary, or private.	^{m f n h} विविक्त ^{m f n} विजन ^{m f n i} च्छन्न निःशलाका (स्तथा) ^{m f n} रहः ^{i n j}
Occurring in private.	23. रह (द्यौ) पांगु (चालिंगे) ^{m f n k} रहस्यं (तद्भवे त्रिषु)
Trust or confidence.	^{m l} (समौ) विश्वश्च ^m विश्वासौ

1 उ—, 2—न्, 3 उ—प, 4—स्, 5—स्, 6 उ—.

^a Loss, evenness and gain : or disappointment, continuance of the same state, and success : or else expenditure, equality and profit.

^b The dignity arising from treasure and forces ; and from the power of punishment : the consequent high spirit and impatience of injury.

^c In reducing the foe : viz. Sowing of dissention, chastisement, conciliation and gifts. ^d Likewise शास (—न्) and शास्त्र. ^e Trial of loyalty, of disinterestedness, of continence, and of intrepidity. ^f The five next terms admit the three genders. ^g Unknown to a third person.

^h Fem. विविक्ता. ⁱ रहः or रहन्. ^j Likewise masc. रहः (ह)

* Fem. रहस्या. ¹ And त्रिष्वसः

	ⁿ	^{1 n}	^{2 m}	^{3 f}
	28. उपायनमुपगच्छमुपहार (सुधे) पदा			
A special gift. a			^{m b}	ⁿ
	(यौतकादि तु यद्देयं) स दाये हरणं (च तत्)			
Present time. c		^m	^{n d}	
	29. तत्काल (स्तु) तदात्वं (स्याद्)			
Future time.				^{f e}
	(उत्तरः काल) आयति;			
Immediate consequence.	ⁿ	सांष्टिकं (फलं सद्यः)		
Future consequence.			^m	
			उदकः (फलमुत्तरम्)	
Casual and unseen danger. f		ⁿ	30. अदृष्टं (वङ्कितोयादि)	
Obvious danger. g			^m	
			दृष्टं (स्वपरचक्रजम्)	
Latent danger. h		ⁿ	(महीभुजाम्) अहिभयं (स्वपक्षप्रभवं भयम्)	
Bearing of royal insignia.	^f	^{4 m}	31. प्रक्रिया (त्वं) धिकारः (स्याच्)	
A cow tail. i			^{n j}	
			चामरं (तु) प्रकीर्णकम्	
A throne.	ⁿ	ⁿ	नृपासनं (यत्तद् भद्रासनं)	
One made of gold.			ⁿ	
			सिंहासनं (तु तत्)	

1 उ—.

2 उ—.

3 उ—.

4 अ—.

^a As a nuptial present (यौतकं), or alms to a student on his initiation, &c. ^b Likewise सुदायः. ^c The time when an act occurs. ^d Some say indec. ^e Also masc. आयतः. ^f As that of conflagration, inundation, &c. ^g As desolation and plunder of armies. ^h From one's own party : compared to a lurking serpent. ⁱ The tail of the Bos grunniens : used as a fan. ^j Likewise चमरं and fem. चामरा—री.

32. (हैमं)

^{na} कलं ^{1 n} (त्वा) तपलं

A parasol.

^{2 n} (राश्रस्त) वृपलक्ष्म (तत्)

A royal one. b

^m भद्रकुम्भः ^m पूर्णकुम्भे

An auspicious jar. c

^m भङ्गारः ^f कनकालुका

A golden vase.

SECTION. II.

^m 1. निवेशः ⁿ शिविरं (शंढे)

A camp. d

ⁿ सज्जनं ^{3 n} (तु) परक्षणम्

A sentry or guard.

ⁿ (हस्त्यस्त्रयपादात्) सेनाङ्गं (स्यात्तुष्टयम्)

Component part of an army. e

1 चा—.

2—नृ.

3 उ—.

^a Or कलं. ^b With a golden staff. ^c A golden one, filled with water from a holy place, and used in consecrating a king. ^d Some say the royal residence. ^e Four such parts are distinguished : horse, foot, elephants and cars ; besides boats, buffaloes, &c.

	1 m	m	2 m	m	m	m
An ele- phant.	2.	दंती	दंताग्रजो	हस्ती	द्विरदो	ऽनेकपो द्विपः
	m	m	m a	m	m	3 m
	m	m	4 m b			
	3.	इभः	सम्भेरभः	पद्मी		
The leader of a wild herd.					m	m
A rutting elephant. c						यूथनाथ (स्तु) यूथपः
A young elephant. d					m	m
A furious elephant. f						मदोत्कटो मदकलः
An elephant out of rut.					m e	m
g						कलभः करिषावकः
A herd of elephants.					m	m
A female elephant.						4. प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः
						(समाव्) उद्धात निर्मदै
					m	f
						हासिकं गजता (वन्दे)
					f	f
					f h	करिणी धेनुका वशा
					m	m i
						5. गरुडः कटो
					m	n
						मदो दानं
						•
					m	m
						वमथुः करशीकरः
					m l	
						कुम्भौ (त पिण्डौ शिरसः)

1—नृ.

2—नृ.

3—नृ.

4—नृ.

* Also नगजः. ^b And पद्म. ^c From whose temples juice is beginning to flow. ^d Till twenty years : some restrict the term to a c under five years. ^e Fem. कलभी. ^f From whose temples juice flowing. ^g The juice having ceased to exude. ^h So हस्तिनी, पद्मि &c. Also करेणुः वासिता, &c. ⁱ Likewise करटः. ^j Which exude when the elephant is in rut. ^k Lumps on his head ; which swell the rutting season. ^l Sing. कुम्भः,

- (तयोर्मध्ये) विदुः (पुमान्) ^{m n} The hollow between them.
6. अवग्रहे ललाटं (स्याद्) ^{m h n} His forehead.
- ईषिका (त्वक्षिण्टकम्) ^{f c} His eyeball.
- (अपाङ्गदेशो) निर्ध्याणं ⁿ Corner of his eye.
- (कर्णमूलं तु) चूलिका ^f Root of his ear.
7. (अधः कुम्भस्य) बाह्व्यं ⁿ Part below the frontal globes, d
- प्रतिमान (मधो ऽस्य यत्) ⁿ Under that ; between the tusks.
- आसनं स्तन्यदेशः (स्यात्) ^{n m} His withers, c
- पद्मकं विंदुजालकम् ^{n g n} Marks on his face and trunk, f
8. पक्षभागः पार्श्वभागे ^m His side or flank.
- दन्तभाग (स्तु योऽयतः) ^m His front.
- (द्वौ पूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौ) गात्रा ऽवरे (क्रमात्) ^{1 n 2 n} His shoulder and thigh, h
9. तालं वैष्णुकम् ^{n n j} Pike to drive him, i
- आलानं बंधस्तंभे ^{n m} Post to which he is secured, k
- (ऽय) शृङ्खले ^{m f n l} Chain for his feet.

1—त.

2—र.

* Some add विदुः. ^b Also अवग्रहः. ^c And इषिका or ईषिका. Also रथोका, &c. ^d Or rather below the protuberances, beneath the forehead, which are named वातकुम्भः. ^e Where his rider sits. ^f Red, white or yellow. ^g Or पद्मः. ^h The first part of his fore-leg and of his hind-leg, respectively. ⁱ A bamboo headed with iron. ^j Some read त्रैलोक्य. ^k Or the post and tie. ^l Fem. शृङ्खला.

^{m a} ^{m n}
अंडुको निगडे! (ऽस्त्री स्याद्)

Took to
guide him.

^{m n} ^{f b}
अंकुशो (ऽस्त्री) शृणिः (स्त्रियाम्)

Leathern
girt.

^{f c} ^{f d} ^f
10. चूषाकच्या बरवा (स्यात्)

Dressing an
elephant, e

^f ^f
कल्पना मञ्जना (समे)

His trap-
pings, f

^{f g} ^{l n} ^m ^{m h} ^{m fi}
प्रवेण्यास्तरणं वर्णः परिस्तोमः कुथो (द्वयोः)

Unfit for
riding, j

ⁿ
11. वीतं (त्वसारं हस्तप्रखं)

An ele-
phant-
stable.

^f ^f
वारी (तु) गजबंधनी

A horse.

^{m k} ^{m l} ^m ^m ^m ^m
घोटके पीति तुरग तुरंगः ऽख तुरंगमाः

^{2 m} ^m ^{3 m} ^m ^{m m} ^m ^{4 m}
12. वाजि वाहः ऽर्व गंधर्व इय सैन्धव सप्तयः

Horses of a
good breed.

^{m n} ^m
आजानेयाः कुलीनाः (स्युर्)

—trained
for the
manège.

^{m o} ^{5 n}
विनीताः साधुवाहिनाः

1—आ—.

2—न—.

3—न—.

4—प्रि.

5—न—.

^a Also अंडुकः. ^b Or शृणिः. It is also masculine, say some: but others hold such instances of it to be erroneous. ^c Likewise वृषा and दृष्या or दृष्या. ^d Also कक्षा. ^e Ornamenting him with minium, &c. or caparisoning him for his owner's riding. ^f Coloured woollen cloth; thrown over his back. ^g प्रवेण्यः or प्रवेण्यो. ^h Some write परिस्तोमः. ⁱ Fem. कुथा. Also neut. कुथं. ^j An elephant or horse unfit for war, &c. ^k And घोटः. ^l Or पीती (—न—). Also पीतिः. ^m Fem. ह्यो. ⁿ Sing. आजानेयः. Also आजानेयः. ^o Sing. विनीतः.

13. ^{m b} वानायुजाः ^{m c} पारशीकाः ^m काबिजा ^{m d} बाह्लिका (हयाः) Horses of certain local breeds. ^a
^{1 m} ययुर् (अश्वे!) ^m अश्वमेधीये! A horse fit for sacrifice. ^c
^{m f} जवन (स्तु) ^m जवाधिकः A fleet horse ; a courser.
14. ^m दृष्टः ^{2 m g} स्थूरी A pack horse.
^m (सितः) कर्का A white horse.
^m रथ्ये! (वाढा रथस्य यः) A chariot-horse.
^m बालः ^m किशोरे! A colt.
^{3 f} वास्यश्वा ^{4 f} बडवा ^f A mare.
ⁿ वाडवं (मग्ने) A stud.
15. ^{5 m f n h} (त्रिष्व) श्वीनं (यदश्वेन दिनेनैकेन गम्यते) A day's journey for a horse.
ⁿ कश्चं (तु मध्यमः खानां) A horse's flank.
^f हेषा ^{f i} क्लेषा (च निस्वनः) Neighing.
16. ^m निगल ^m (स्तु) गलोद्देशे! The throat.
ⁿ (हन्ते त्व) ^{6 n} अश्वीयमाश्व (वत्) A multitude of horses.

¹ ययु. 2—न. 3—वी. 4—ख. 5—वा. 6—वा.

^a Of the several countries indicated : but some make the two first terms synonymous ; as also the two last. ^b So वानायुजः a horse from Vanáyu ; and वानायुजः one from Vánáyu. ^c Sing. पारशीकः or पारसीकः a Persian horse. ^d बाह्लिकः or बाह्लीकः. ^e Fit to be immolated at an *Asvamedha*. ^f Some add यवनः also ब्रजवी (—न). ^g Likewise स्थूरी (—न), and स्थूरी (—न). Some explain this strongly. ^h वाहीनः—ना.—नं. ⁱ Also क्लेषा.

A horse's
paces. a

His paces
generally.
b

His nose. c

The bit of
the bridle.

A horse's
hoof.

His tail.

A horse
rolling him-
self.

A war
chariot.

Any other
car. i

A covered
car. k

A cart.

A carriage
drawn by
oxen.

A litter.

आस्कंदितं धौरितकं रेचितं वलितं सुतम्

17. (गतयो ऽम्बः पंच) धाराः

घोणा (त) प्रोथ (मस्त्रियाम्)

कविका (त) खलीना (ऽस्त्री)

शफं (क्षीवे) खुरः (पुमान्)

18. पुच्छो (ऽस्त्री) लम लांगूले बालहस्त (श्च) बालधिः

(त्रिषू) पाटत लुठितौ (पराटते सुहर्भु.वि)

19. (याने चक्रिणि युद्धार्थे) शतांगः स्यंदने रथः

(चसौ) पुष्परथ (श्चक्रयानं न समराय यत्)

20. कर्षी रथः प्रवहणं हयनं (च सम त्वयम्)

(क्षीवे) ऽनः शकटो (ऽस्त्री स्याद्)

गंत्री (कंबलिवाह्यकम्)

21. शिविका याययानं (स्याद्)

1—उ.

2—स.

^a Viz. walk, trot, moving in the longe, (some say sidling,) gallop, and vaulting; in order, as enumerated. ^b Sing. धारा a pace. ^c Or the extremity of his snout: or one term signifies the nostril; and the other the snout. ^d And कविः or कवी. ^e Likewise खलीनः. ^f And खुरः. ^g Or लांगूलः. ^h Some restrict the two last terms to signify a hairy or bushy tail. ⁱ For travelling, &c. ^j Also पुष्परथः. ^k For the conveyance of women; but some interpret this a small covered car for diversion; or else a litter to be borne on men's shoulders. ^l And प्रवहणं. ^m Or हयनं. ⁿ Likewise गान्धी.

<p>^f ^f दोला प्रेक्षा (दिकाः स्त्रियाम्) ^{m f n} ^{m f n} (चमौ तु) हैप बैयाघौ (हीपिचर्मावृते रथे) ^{1 m f n}</p>	<p>A ham- mock or swing, a</p>
<p>22. (पांडुकम्बलसंवीतः स्यंदनः) पांडुकम्बली ^{m f n} ^{m f n d}</p>	<p>A car co- vered with tigerskin, c —with white wool- len cloth.</p>
<p>(रथे) कम्बल वास्त्रा (द्याः कम्बलादिभिरावृते) ^c</p>	<p>—with blanket or cloth, &c.</p>
<p>23. (त्रिषु द्वैपादयो)</p>	
<p>^f ^f रथ्या रथकक्षा (रथव्रजे) ^{2 f g} ⁿ</p>	<p>A multi- tude of cars.</p>
<p>धः (स्त्री क्लीबे) वानमुखं ⁿ ^{3 m}</p>	<p>Fore-part of a carri- age, f</p>
<p>(स्याद्) रथांगमपस्करः ⁿ ⁿ</p>	<p>Any part of a carri- age.</p>
<p>24. चक्रं रथांगं ⁿ ⁿ</p>	<p>A wheel.</p>
<p>^{f h} ^m (तस्यांते) नेमिः (स्त्री स्यात्) प्रधिः (पुमान्) ^{f j} ^{f k}</p>	<p>Its peri- phery.</p>
<p>पिण्डिका नाभिर् ^m ^{m f m}</p>	<p>Its nave, i</p>
<p>अक्षायकीलके (तु द्वयोर्) अणिः ^m ^{m f m}</p>	<p>The pin of the axle, l</p>

1—नृ. 2धर्. 3अ—.

^a Whether for travelling or for diversion. ^b Besides other terms, as खट्वा, &c. ^c The following terms are employed adjectively. Ex. हैपै रथः. ^d वास्त्राः, covered with cloth. चामः, covered with leather. चोमः, with linen. दोकूलः, with silk. ^e The foregoing are used adjectively. ^f Its pole; or the part where the yoke is fixed. ^g Also धुरा. ^h And नेमो. ⁱ Or else the centre piece of the car itself. ^j Also पिण्डो or पिण्डः. ^k नाभिः and नाभी. ^l Or a pin at the extremity of the pole. ^m Likewise अणिः and fem. अणी.

The fender of a carri- age. a	^{f 1 m} 25. रथगुप्तिर्वरुथो (ना)
The pole. b	^{m n} कूवर (स्तु) युगंधरः
Bottom of a carriage.	^{m c} अनुकर्षो (दाव धः स्थं)
A separate yoke. d	^m प्रासंगो (ना युगाद्युगः)
Any vehicle. e	^{n f n n n g n} 26. (सर्वं स्याद्) वाहनं यानं युग्यं पत्वं (च) धारणम्
A mediate one. h	^{m n} (परम्परावाहनं यत्तद्) वैनीतकम् (ऽस्त्रियाम्)
Elephant drivers. i	^{m m m m m m m} 27. आधोरेणा हस्तिपका हस्तिपारोहा निषादिनः
A charioteer.	^{m j m k} नियन्ता प्राजिता यन्ताः सूतः क्षत्ता(च) सारथिः
Warriors in chariots.	^{m m} 28. सव्येष्ट दक्षिणस्थौ (च संज्ञा रथकुटुम्बिनः)
Horsemen. l	^{n n} रथिनः स्यंदनारोहाः अश्वारोहा (स्तु) सादिनः

1—व. 2—न. 3—ह. 4—ह. 5—ह. 6—त.

^a A piece of wood encompassing it, to secure it from collision.
^b Or wood to which the yoke is fixed. ^c Also अनुकर्षो (न). ^d For training young cattle and for similar purposes. ^e Horse, elephant, chariot, &c. ^f Also वाहनं. ^g And पत्तः. ^h As a porter carrying ⁱ a litter, or a horse dragging a carriage. ^j Some restrict the two first terms to the keeper, and the two last to the warrior riding an elephant. ^k सव्येष्टा (हृ) सव्येष्टः (व). ^l Some erroneously make the two last terms signify the carriage horses yoked right and left. ¹ Sing. अश्वारोहः, सादी (न).

29. भटा योधा (यु) योद्धारः ^{m m 1 m} Warriors generally.
- सेनारक्षा (स्तु) सैनिकाः ^{m m} Guards or sentinels.
- (सेनायां समवेता ये) सैन्या (स्तु) सैनिका (यु ते) ^{m m} Arrayed troops.
30. (बलिनो ये सहस्रेण) साहस्रा (स्तु) सहस्रिणः ^{m 2 m} A thousand strong.
- परिधिस्थः परिचरः ^m A guard or attendant. a
- सेनानीर्वाहिनीपतिः ^{m 3 m} A general.
31. कंचुके वारवाणो (स्त्री) ^{m m n b} Armour ; hawberk.
- (यत्तु मध्ये सकंचुकाः) ^{4 n n} The girdle over the coat of mail.
- (वभ्रंति तत्) सारसना ऽधिकांगे ^m A helmet.
- (ऽथ) शीर्षकम् ^m
32. शीर्षण्य (यु) शिरस्त्रे ^{n n}
- (ऽथ) तगुवं वर्म दंशनम् ^{n 5 n n c} Mail.
- उरश्छदः कंकटके जागरः कवचो (ऽस्त्रियाम्) ^{m m m d m n}
33. चासुक्तः प्रतिमुक्त (यु) पिनद्ध (यु) ऽपिनद्ध (वत्) ^{m f n m f n m f n m f n m f n e} Clothed, or accoutred.
- सन्धो वर्मितः सज्जो दंशितो व्यूढकंकटः ^m Armed or mailed.
34. (त्रिष्णामुक्तादयोः) ⁿ Multitude of soldiers mailed.
- (वर्मभृतां) कावचिकं (गणे)

1योद्धा— 2—नृ. 3वा— 4—नृ. 5—नृ.

a Bodyguard. b Also वाणवारः. c Or दंशनं. d And जागरः. e Or, according to a different reading, जडकंकटः.

A foot-soldier. ^{m m m m n 1 m} पदाति पत्तिपदग पादातिक पदातयः

35. पन्न (श्च) पदिक (श्च।)

Infantry.

(श्च) पादातं पत्तिसंहतिः^f

A soldier by profession, d

^{m m c m m} शस्त्राजीवे काण्डस्पृष्टा ऽयधीया ऽयधिकः (समाः)

Skilled in archery.

36. कृतहस्तः सुप्रयोगविशिखः कृतपुख (वत्)

Unskilled : missing the butt.

^{2 m 3 m m m d m e m} अपराद्धपत्को (ऽसौ लक्ष्याद्यश्रुतसायकः)

An archer or bowman

37. धन्वी धनुष्मान् धनुष्को निषङ्गस्त्री धनुर्धरः

One fighting only with arrows.

^{4 m m} (स्यात्) काण्डवां (स्तु.) काण्डीरः

A warrior armed with an iron-lance.

^{m m} शाक्तीकः शक्तिहेतिकः

38. यष्टीक पारश्वधिकौ (यष्टिपरशुहेतिकौ)

— with a club, or a battle-axe. f

^{m m} नैस्त्रिधिकौ ऽसिहेतिः (स्यात्)

— with a sword.

^{m m} (समौ) प्रासिक कौतिकौ

— with a spear.

39. चर्मो^{5 m} फलकपाणिः^m (स्यात्)

— bearing a shield.

^{6 m m} पताकी वैजयन्तिकः

A standard bearer.

^{m m m m} अनुस्रवः सहाय (श्च।) ऽनुचरो ऽभिसरः (समाः)

A companion or follower.

A leader.

40. पुरोगा ऽग्रेसरप्रष्ठा ऽग्रतःसर पुरःसराः

1—जि. 2—न. 3—त्. 4—वत्. 5—न. 6—न.

^a Also पादातः, पादातिकः and पादाधिकः. ^b These and following V. 45 inclusive, may be used adjectively. ^c Or काण्डस्पृष्टः. ^d निषङ्गः (—न.). ^e शस्त्री (—न.). ^f Respectively. ^g Or अपरः.

- ^m ^{1 m}
पुरोगमः पुरोगामी
- ^{2 m} ^m
मन्दगामी (तु) मन्थरः Marching slow.
- ^{m a} ^{m b}
41. जंघालोऽतिजघः Marching fast.
- ^m ^m
(तुल्यौ) जंघाकरिक जांघिकौ A runner express.
- ^{3 m} ^m ^{4 m} ^{5 m} ^m ^m
तरस्वी त्वरितो वेगी प्रजवी जवने जवः
- ^m
42. जय्यो (यः शक्यते जेतुं) Able to conquer.
जेयो (जेतव्यमात्रके) Fit for conquest.
- ^m ^{6 m}
जैत्र (स्तु) जेता A conqueror, c
- ^m ^m ^m
(यो गच्छत्यलं विद्विषतः प्रति)
43. (सो)ऽभ्यमित्रोऽभ्यमित्रोऽप्य)ऽभ्यमित्रोऽप्य)ऽभ्यमित्रोऽप्य)ऽभ्यमित्रोऽप्य) One who ably faces the foe.
- ^m ^{7 m}
जर्जस्वलः (स्याद्) जर्जस्वी (य जर्ज्जातिशयान्वितः) Strong ; powerful.
- ^{8 m} ^{9 m}
44. (स्याद्) उरस्थानुरसिलो Broad-chested. d
- ^m ^{m f} ^{10 m}
रथिको रथिरो रथी The owner of a car, c
- ^{m h} ^{11 m}
कामगास्यतुकामीनो (स्य.) One who goes as he lists, g
- ^m
ऽत्यंतीन (स्यथा भयम्) One who moves much.

1—नू.	2—नू.	3—नू.	4—नू.	5—नू.
6—नू.	7—नू.	8—नू.	9—नू.	10—नू.
11—नू.				

^a Or जंघालः. ^b And जतिजघः. ^c Or according to another interpretation, one who effectually faces the foe. ^d Some interpret this strong. ^e Or a person riding in a car. ^f Some read रथिनः ; but others condemn this variation. ^g Some interpret the second term, acting as he lists. ^h कामगासी (—नू). Also कामगासी (—नू).

- A hero. 45. ^mशूरो ^{ma}वीर (च) ^mविक्रान्तो
 Victorious ;
 used to
 conquer.
 Skilled in
 war. ^{1 m}जेता ^mजिष्णु (च) ^mजित्वरः
^mसांयुगीनो (रणे साधुः)
 (शस्त्राजीवाद्यस्त्रिषु)
 An army ;
 or forces. 46. ^fध्वजिनी ^{fc f}वाहिनी ^{f d}सेना ^fयतना ^fऽनीकिनी ^fचमः
^fवरुधिनी ^{ne n}बलं ⁿसैन्यं ^{m n i}चक्रं (च) ^mऽनीक (मस्त्रियाम्)
 Array of
 troops.
 Different
 forms of
 array. g 47. ^mव्यूह (स्तु.) ^mबलविन्यासे
 (भेदा दण्डादयो युधि)
 The rear. ^{m h}प्रत्यासारो ^mव्यूहपार्ष्णिः
 Reserve. i ^{m j}(सैन्यदृष्टे) प्रतिग्रहः
 A platoon. ^k48. (एकेभैकरथा त्रयश्वा) ^fपत्तिः (पंचपदातिका)
 Greater
 bodies. l ^k(पत्तंगैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या यथोत्तरम्)

1—ह.

^a Or वीरः. ^b The preceding from v. 35 admit the three genders.
^c Some write वाहिनी and add वाहना. ^d Also पूतना. ^e Or वलम्.
^f Some distinguish the four last terms from the preceding seven, as
 signifying a part or member of an army : others as signifying either
 that, or an army in general. ^g Namely दंडः in line, भोगः in columbia,
 वरुणलः in a circle, वसंहतः in separate order (including a half moon, &c.).
 These admit various subordinate distinctions noticed in treatises on the
 art of war. ^h Or प्रत्यासरः. ⁱ A separate corps posted with the general,
 four hundred yards in the rear of the line. ^j And परिग्रहः or पतङ्गः.
^k Comprising one elephant, one chariot, three horse, and five foot.
^l Increasing in geometrical progression. Three *pattis* are a *Śénámucha*
 and three of these are a *Gudma*.

49. ^{n m n m f f f} सेनामुखं गुल्म गणौ बाहिनी पतना चम्बः
^{f a} अनीकिनी
^{1 f} (दशानीकिन्य) ऽद्वौहिण्य ^{A complete army. b}
^{f d} (ऽथ) सम्पदि ^{Success or prosperity. c}
50. ^{f f f} सम्पत्तिः त्री (च) लक्ष्मी (च)
^{f e 2 f 3 f i} विपत्तयां विपदापदौ ^{Adversity.}
^{n n n 4 n g} आयुधं (तु) प्रहरणं शस्त्रमस्त्रम् ^{A weapon.}
ⁿ (अथा ऽस्त्रियौ) ^{A bow.}
51. ^{m n h 5 m n 6 n i n n n} धनुश्चापौ धन्व शरासन कोदण्ड कार्मुकम्
^m इष्वासो (ऽप्य)
ⁿ (ऽथ कर्णस्य) कालघटं (शरासनम्) ^{The bow of KARNA.}
52. ^{m n m n} (कपिध्वजस्य) गाण्डीव नाण्डिवौ (पुन्यपुंसकौ) ^{That of ARJUNA.}

1—णी. 2—दु. 3 आपदु. 4 अ— 5 चरप. 6—नू.

^a Consisting of (3. ⁷) 2, 187 elephants, as many cars, thrice as many horse, and five times as many foot ; making in all 21, 870. ^b Ten times the last, or 109, 350 foot, 65, 610 horse, 21, 870 chariots, and 21, 870 elephants. ^c Increase of wealth, &c. ^d संपत् (—ह्) and संपदा. ^e विपत्तिः. ^f Also विपदा and आपदा. ^g Some restrict the last term to a missile weapon ; and the preceding term to a weapon retained in the hand. ^h Masc. धनुः (—स्), or धनुः (—तु), and धनुः (—न्). Likewise fem. धनुः, &c. ⁱ धनु (—न्) or धनु (—न) ; also masc. धना (—न्).

Notched
extremity
of a bow.
Leathern
fence for
the arm.
Middle of
the bow.

The bow-
string.

Two atti-
tudes in
shooting. c
A butt or
mark.

Archery.

An arrow.

Iron arrows.

Feather of
an arrow.

Shot, as an
arrow.

Poisoned
arrow.

(कोटिरस्या) ऽटनी^{f a}

गोधा तले (ज्याघातवारणे)^{f f n b}

53. लस्तक (स्तु) धनुर्मध्यं^{m n}

मौर्वी ज्या शिञ्जिनी गुणः^{f f f m}

(स्यात्) प्रत्यालीढमालीढ (मित्यादिस्थानपंचकम्)^{n 1 n}
54. लक्ष्यं लक्षं शरव्यं (च)^{n n n d}

शराभ्यास् उपासनम्^{m n}

ष्टपत्क वाण विशिखा अजिह्मग खगाशुगाः^{m m 2 m m m 3 m}
^{m c m m f 4 m m m f}

55. कलस्म मार्गेण शराः पत्नी रोप द्रुषु (द्वयोः)

प्रक्षेडना (स्तु) नाराचाः^{m g m}

पक्षो वाजः^{m m}

(त्रिषूत्तरे)^h

56. निरस्तः (प्रहिते वाणे)^{m f n}

(विपाक्ते) दिग्ध लिप्तकौ^{m f n m f n}

तृणो पासंग तृणीर निपङ्गा द्रुषुधि (द्वयोः)^{m i m j m m m f}

1—आ.

2—ख.

3 आ—.

4—नु.

^a And अटनिः. ^b तला or तलं. ^c Out of five, viz. 1st. with left foot advanced, and right foot retired; 2d. With the knee advanced, but the left foot retired; 3d. समपदं with both feet even; 4th. विशाखः with feet a span apart; 5th. सङ्गलं with both knees bent. ^d Likewise सरव्यं. ^e Also कादम्बः. ^f शरः or सरः. ^g Sing. प्रक्षेडनः नाराचः Also fem. प्रक्षेडना and प्रक्षेडना. ^h The following admit the three genders. ⁱ तृणः Also fem. तृणा. ^j उपासंगः. Likewise अपासंगः.

57. ^{1 f} दण्डः
^m खड्गे ^m (तु) ^m निस्त्रिंश ^m चन्द्रहासा ^m ऽसिरिष्टयः A scimitar.
- ^m कौशेयको ^m मण्डलाग्रः ^m करपालः ^m कृपाण (वत्)
58. ^{m c} त्वरः (खड्गादिमुष्टौ स्यात्) A hilt or handle.
- ^f मेखला (तन्निबन्धनम्) A sword knot. d
- ^{m n} फलको ^{n c} (ऽस्त्री) ^{2 n f} फलं चर्म A shield.
- ^m संग्राहो (मुष्टिरस्य यः) The gripe of a shield.
59. ^{m h} द्रुघणे ^m मुद्गर घनौ A mallet. g
- ^{f i} (स्याद्) ईली ^{f k} करपालिका A cudgel. i
- ^m भिन्दिपालः ^m र्हग (स्तुल्यौ) A short arrow. l
- ^m परिषः ^m परिषातनः A bludgeon. m
- ^{m f n} 60. (द्वयोः) कुठारः ^{m f} स्वधितिः ^{m f o} परशु ^{m p} (श्च) परश्वधः An axe.

१ दण्डः.

२—तु.

^a रिष्टः or षटिः. ^b Also करपालः. ^c Some add सरः. ^d A thong or chain passing from the hilt over the wrist, to secure the sword : some say the guard of the hilt. ^e Or करं. ^f Also चमे(—कं). ^g A weapon formed like a carpenter's hammer. ^h And द्रुघनः. ⁱ Some explain it a short sword ; others, a stick shaped like a sword. ^j Likewise ईली and र्हलिः. ^k Also करपालिका. ^l Thrown by the hand ; or, as others explain it, shot through a tube. ^m Or a staff mounted with iron ; shaped like a pestle. ⁿ Fem. कुठारी. ^o Also पर्यः. ^p Likewise परश्वधः and पर्यधः.

A knife.

(स्थाच्) ^{1 f} कृष्णौ (चा) ^f ऽसिपुत्री (च) ^f कुरिका (चा) ^f
 ऽसिधेनुका

A javelin.

61. (वा पुंसि) ^{m n} शल्यं ^m शंकु (नी)

An iron
crow.

^{f a} सर्वला ^{m n} तोमरो (ऽस्त्रियाम्)

A bearded
dart.

^{m b} प्रास (स्तु) ^m कुंतः

Sharp edge
of a sword, c

^m कौण (स्तु स्त्रियः) ^{f d f e f i} पाल्यञ्चि कोटयः

Assembling
of a com-
plete army.

62. ^m सर्वाभिसारः ^m सर्वौघः ^{2 m} सर्वसन्वहना (यकः)

Illustration
of arms, g

^{m h} लोहाभिहारो (ऽस्त्रभृतां राज्ञां नीराजनाविधिः)

March to
repel an
enemy.

63. (यत् ^f सेनया ^f भिगमनमरौ ⁿ तद्) ⁿ अभिषेणनम् ⁿ

March of on
assailant, i

^f यात्रा ^f वज्या ⁿ ऽभिनिर्व्याणं ^{n j} प्रस्थानं ⁿ गमनं ⁿ गमः

Surround-
ing a foe.

64. (स्याद्) ^m आसारः ^{n j} प्रसरणं

An army in
motion, k

ⁿ प्रचक्रं ^{3 n} चलिता (यक्रम्)

A gallant
attack.

(अहितान् ¹ प्रत्यभीतस्यरणे यानम्) अतिक्रमः

1—शक्नो.

2—न.

3—स.

^a Or शर्वला. ^b And प्रासः. ^c Some say its point. ^d पालिः, or पाली.
^e अन्त्रिः, or अन्त्रो. ^f कोटिः or कोटी. ^g A religious ceremony on the
 19th of A's'wina, preparatory to the opening of a campaign. ^h Some
 write लोहाभिसारः. ⁱ Or march generally. ^j Also fem. प्रसरणी, प्रसरणिः,
 and प्रसारणी. ^k Some explain it, foraging. ¹ Or अभिक्रमः, for both
 readings occur.

65. ^mवैतालिका ^{1 m}बोधकराश्र ^mचक्रिका ^{m c}घाण्टिका (र्थकाः) ^mवन्दिनः ^mस्तुतिपाठकाः
 (स्युर्) ^mमागधा (स्तु.) ^{m o}मगधा ^{m g}वन्दिनः ^mस्तुतिपाठकाः
 66. ^mसंश्रुतका (स्तु. ^{m f}समयात्सं ^{f i}ग्रामाद्निवर्त्तिनः) ^{m j}रेणु (ईयोः स्त्रियां) ^{2 n k}धूलिः पांशुर्ना न द्वयो रजः
 67. ^{m n}चूर्ण ^mक्षौदः
^mसमुत्पिञ्च ^mपिञ्चलौ (भयमाकुले)
^fपताका ^fवैजयन्ती (स्यात्) ⁿकेतनं ^{m n}ध्वज (मस्त्रियाम्)
 68. (सा) ⁿवीराशंसनं (युद्धभूमिर्यातिभयप्रदा)
 (अहंपूर्वमहंपूर्वमित्य) ^fअहंपूर्विका (स्त्रियाम्)
 69. ⁿआहोपुष्पिका (दर्पाद्या स्यात्संभावनात्मनि)

Awakeners, a

Bards in throngs. b

Bards by birth. d

Panegy- rists. f

Chosen soldiers. h

Dust.

Powder, l

An army in great disorder.

A flag or banner, m

The post of danger.

Emulative onset. n

Boasting.

1—र.

2—स्.

* Whose business it is to awaken the prince at dawn with music and song. b Who chant in chorus : or, as some explain this who ring bells before idols. c Sing. घाण्टिकः also घाटिकः. d Who recite the praises of kings in their presence. Some make this and the following synonymous. e Sing. मागधः or मगधः. Also मधुकः f Who attend on a march and chant deeds of valour. g Sing. वन्दी (—न्). h Sworn not to recede ; and whose business is to recall fugitives. i Or धूलौ. Also nase. धूलिः j And पांशुः. k Likewise nase. रजः (ज). l Formed by pulverizing. Some make this and the preceding synonymous. n Some make the two last, others the four terms, signify the ensign-staff. . n Act of running forward with emulation.

Conceit of
superiority.

Strength or
power.

Great pow-
er. c

Drink of
warriors. d

War, bat-
tle, combat.

Close fight ;
struggle.

Mingled
combat.

70. अहमहमिका (तु सा स्यात्परस्परं यो भवत्यहंका
1 n n a n 2 n 3 n b
द्रविणंतरः सहे बल शौर्याणि स्याम श्रुषा (

71. शक्तिः पराक्रम प्राणौ

विक्रम (स्व) ऽतिशक्तिः

वीरपाणं (तु यत्पानं वृत्ते भाविनि वा रणे)

72. युद्धमायोधनं जन्यं प्रधनं प्रविदारणम्

सधमास्त्रंदनं संख्यं समीकं साम्प्रदायिकम्

73. (अस्त्रियां) समरा ऽनीक रणाः कलहविग्रहौ

सम्प्रहारा ऽभिसम्पात कलि संस्फोट संयुगाः

74. अभ्यामर्ह समाधात संग्रामा ऽभ्यागमाहवाः

समुदायः (स्त्रियः) संयत्समित्याजि समदुषः

75. नियुद्धं वाङ्मयुद्धे

(ऽथ) तुमुलं रणसंकुले

1—स. 2—य. 3—न. 4 आ— 5 आ— 6—य.
7 आ— 8—त. 9—ति. 10 आ— 11—त.

^a सङ्घः (सं). Also masc. सङ्घः (ङ). ^b श्रुषा (श्रु) and श्रुषा (श्रु)
^c Or heroic valour. ^d Taken during battle for refreshment ; or before
it, to elavate courage. ^e Some admit वीरपानं. ^f Also शनीय
^g Or संपरायकं. ^h Likewise संस्फोटः. ⁱ Sing. युत् (ध). ^j And तद्वत्
Also तद्वत्.

- घोडा (तु) सिंहनादः (स्यात्) War-Whoop.
 (करिणां) घटना घटा Troops of elephants. a
 76. क्रन्दनं योधसंरावे Mutual defiance of combatants b
 हृंहितं करिगर्जितम् Roaring of elephants.
 विस्तारो (धनुषः स्वनः) Twang of a bow.
 पटहाडस्वरौ (समौ) Drum used in battle.
 77. प्रसभं (तु) बलात्कारो वठो Violence
 (ऽथ) सुखलितं कलम् Fraud ; stratagem ; circumvention
 अजन्तं (क्षीवम्) उत्पात उपसर्गः (समं त्रयम्) A portent. d
 78. मूर्च्छा (तु) कश्मलं मेहे (ऽप्य) Fainting.
 ऽवमर्द्द (स्तु.) पीडनम् Devastation.
 अभयस्कन्दनं (त्व) ऽभ्यासादनं Striking to disable the foe. f
 विजयो जयः Victory.
 79. वैरगुह्निः प्रतीकारो वैरनिर्यातनं (च सा) Revenge. g.
 प्रद्रावो हाव संद्राव संदावा विद्रवोद्रवः Flight ; retreat h
 80. अपक्रमो ऽपयानं (च)
 (रणे भङ्गः) पराजयः Defeat.

1 आ—.

2 उ—.

3—व.

^a Assembled in battle. ^b Provoking each other to fight. ^c And विष्कारः ^d As an earthquake, &c. ^e Or कश्मलं. ^f Some interpret this, facing the enemy. ^g Retaliating of an injury. ^h Some explain the first six terms, flight ; and the other two, retreat.

Defeated ;
vanquished.

^{m f n} ^{m f n}
पराजित पराभूतौ (त्रिषू)

Missing ;
lost, having
vanished.

^{m f n} ^{m f n}
नष्टतिरोहितौ

Laughter.

81. ^{n a} ^{n b} ⁿ ^{n c}
प्रमापणं निर्वर्णं निकारणं निशारनम्
ⁿ ⁿ ⁿ ⁿ
प्रवासनं परासनं निषूदनं निहिंसनम्

82. ⁿ ⁿ ^{n d} ^{1 n}
निर्वासनं सञ्चपनं निर्गन्धनमपासनम्
ⁿ ⁿ ⁿ ⁿ
निस्तर्हणं निहननं क्षणं परिवर्जनम्

83. ⁿ ⁿ ⁿ ^{2 n}
निर्वापणं विशसनं मारणं प्रतिघातनम्
ⁿ ⁿ ⁿ ^{3 m} ^m
उद्वासन प्रमथनं कथनेऽज्ञासनानि (च)

84. ^{f c} ^m ^m ^m ^m ⁿ
आलम्भ पिञ्च विशर घातेऽन्मन्य वधा (अपि)

Death.

(स्यात्) पञ्चता कालधर्मोद्दिष्टात् प्रलयेऽत्ययः
^m ^m ^{m f i} ^{4 n} ^{m n}

85. ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n}
अंतेऽनाशोऽदयोर्ऽत्युर्मरणं निधनोऽस्त्रियाम्

Dead : hav-
ing expired.

परासु प्राप्तपञ्चत्व परेत प्रेत संस्थिताः
^{m f n} ^{m f n}

86. मृत प्रमीतौ (त्रिष्वेते)

A funeral
pile. g

^f ^f ^f
चिता चित्या चितिः (स्त्रियाम्)

1ख—.

2उ—न.

3उ—.

4त—.

^a Some add प्रमापनं. ^b Or निर्वर्णं. ^c And विशारणं. ^d Some read निर्गन्धनं. ^e Likewise पञ्चत्व. ^f Also neut. मृत्यु. Likewise मृतं and fem. मृतिः. ^g Or a place prepared for burning a body.

^{m n} कवंचे (स्त्री क्रियायुक्तमपमृद्भक्तलेषरम्)	A headless trunk.
ⁿ 87. श्मशानं (स्यात्) पितृवनं ^{m b}	A cemetery.
^m कृण्वः शवम् (अस्त्रियाम्) ^{m n}	A dead body.
^m 1 ^m / ^d प्रग्रहोपग्रहौ वंद्या	A prisoner.
^f कारा (स्याद्) बन्धनालये ^m	A prison or jail.
^{2 m} 88. (पुंसि मृद्भ्य) ऽसवः प्राणा (श्वैवं) ^m	Breath. ^e
^m जीवे ऽसुधारणम् ^m	Late.
^{n g} आयुर्जीवितकाले (ना) ^m	Age ; duration of life.
^{m n} जीवातुर्जीवनौषधम् ^{3 n}	Drug to revive the dead.

1 उ—इ.

2 असु.

3 जी—.

^a Or the place where bodies are burnt. ^b Also पितृकाननं, पितृवसतिः, &c. ^c Or any one (man or beast) confined. ^d Sing. वंदिः or वंदी. ^e Inspiration and respiration of five sorts (See book 1. ch. 1.) collectively pl. असवः. But, if one be meant, sing. असुः. ^f Also fem. जीवा and neut. जीवनं. ^g आयुः (—स) OF DIREC. आयुः (—यु).

CHAPTER IX.

		<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>l m</i>	<i>m</i>
Men of the third trade. <i>a</i>	1.	उरया	ऊरुजा	अर्या	वैश्या	भूमिस्पृशे	विशः
		<i>m</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>2 n</i>	<i>n</i>
Livelihood ; profession		आजीवे	जीविका	वार्त्ता	वृत्तिर्वृत्तेन	जीवने	
		<i>m</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>c</i>		
Various pro- fessions <i>d</i>	2.	(स्त्रियां)कृषिः	पाशुपाल्यं	वाणिज्यं	(चेति वृत्तयः)		
		<i>f</i>	<i>3 f</i>				
Service.		सेवा	श्रुत्तिर्				
			<i>n f</i>	<i>f</i>			
Agriculture.			अवृतं	कृषिर्			
				<i>a f</i>	<i>f</i>		
Gleaning.					उच्छ्रिशिलं	(त्वृ) त	
					<i>n</i>	<i>n</i>	
Alms solicited, or unsolicited. <i>h</i>	3	(द्वे याचितायाचितयोर्थासंख्यं)	वृत्ता	वृत्ते			
		<i>n</i>	<i>m</i>				
Traffic ; commerce		सत्यावृतं	वणिग्भावः				
				<i>n</i>	<i>n</i>		
Debt.				(स्याद्)	कृणं	पर्युदंचन	

1—य.

2—.

3—त्ति

4वृत्त.

* Of the class of merchants and husbandmen. ^b भूमिस्पृक् (—य
^c Sing. विट् (—य). ^d Severally stated : viz. husbandry, pasture and
 merchandize. ^e And fem. वणिज्या. ^f Some read प्रवृत्तं. ^g Also उर
 सिक्. Likewise उच्छ्रः or उच्छ्र gathering of grains ; and शिलं gleanings
 ears of corn. ^h Severally stated, in their order.

4. उद्धारे^m
 ऽर्थप्रयोग (स्तु.) कुसीदं^m वृद्धिजीविका^{na f}
 (याच्ञाप्राप्तं) याचितकंⁿ
 (नियमाद्) आपमित्यकम्ⁿ
 Profession of usury.
 A thing borrowed for use, b
 Obtained by barter.
5. उत्तमर्णा^m ऽधमर्णौ^m (द्वौ प्रयोक्तृग्राहकौ क्रमात्)
 कुसीदिको^m बार्हृषिको^m वृद्धाजीवः^m (य) बार्हृषिः^m
 A usurer.
6. क्षेत्राजीवः^m कर्षकः^m (य) कृषिकः^m (य) कृषीवलः^m
 (क्षेत्रं) वैहेयं^{m f n} शालेयं^{m f n} (ब्रीहिशाल्यद्भ्योचितम्)
 (तिल्यं^{m f n} तैलीनं^{m f n}) (यवादिमवनं^{m f n} हि यत्)
 A husband-man.
 (Field) fit for corn and rice. c
 —producing barley, &c. f
7. यव्यं^{m f n} यवक्यं^{m f n} यष्टिक्यं^{m f n} (यवादिमवनं^{m f n} हि यत्)
 तिल्यं^{m f n} तैलीनं^{m f n} (वन्नापोमाणुभङ्गाद्विचूयता^{m f n})
 —producing sesamum, &c. g
 —fit for other grain; as pulse, &c. h
8. मौन्नो^{m f n}नं कौद्रवीणा^{l m f n} (दिशेषधान्योद्भवोचितम्)
 बीजाकृतं^{m f n} (द्वा) मल्लटं^h
 (Land) ploughed after sowing.

1७—

^a And कुसीदं or कुषीदं. ^b Commodatum. ^c Severally mentioned. These and the following to v. 10 admit the three genders. ^d Or कर्षकः. ^e Severally. ^f Respectively for barley, forced rice, and quick-growing rice. So बाभ्रः; माषीणं, producing black kidney beans (Phaseolus radiatus). उष्यं, औन्नो^a, growing linseed. अण्व्यं, आणवीनं, bearing panic. भृशभांगीनं, yielding hemp. ^h Severally; fit for kidney beans (Phaseolus max and mungo), or for Paspalum (P. frumentaceum). So कौलसीनं fit for Dolichos biflorus. आणवीनं fit for chick peas, &c.

and any
ow plough-
lor tilled.

m f n a m f n m f n

सीत्यं कष्टं (च) हल्य (वत्)

m f n m f n m f n m f n

twice
oughed.

9. त्रिगुणाकृतं तृतीयाकृतं त्रिहल्यं त्रिसीत्यं (मृपि तस्मिन्)

m f n b m f n c

twice
oughed.

द्विगुणाकृते (तु सर्व्वं पूर्व्वं) सम्बाकृत (मृपीह)

m f n l m f n

own with
ertain mea-
ures of
ced. d

10. (द्रोणाढकादिवापादौ) द्रौणिकाढकिका! (दयः)

(खारींवापस्तु) खारीक

(उत्तमर्णादयस्त्रिषु)

m n m n

field.

11. (पुन्रपुंसकयोर्) वप्रः केदारः क्षेत्रम्

(अस्य तु)

multitude
f fields.

कैदारकं (स्यात्) कैदार्य्यं क्षेत्रं कैदारिकं (गणे)

m n m

lods of
arth. g

12. लोष्टानि लेष्टवः (पुंसि)

m h m i

harrow.

कोटिशो लोष्टभेदनः

n j n n k

प्राजनं तोदनं तोवं

goad.

n 2 n

spade or
oe

खनित्रमवदारणम्

1 आ— 2 ख—

^a Or शीत्यं. ^b So द्वितीयाकृतं, त्रिहल्यं, त्रिसीत्यं. ^c Also शंबाकृतं. ^d Or capable of containing so much. Thus द्रौणिकः, (fem. द्रौण and द्रौणिकी); holding one *Drōna*. आढकिकः, आढकीनः, (fem. आढको, आढकीना), holding one *Āḍ'haca*. So प्रास्थिकः, holding one *Prosthā*, and कौडवकः, holding one *Kudava*. But खारीकः, holding one *K'hāri*. The foregoing from v. 5, admit the three genders. ^f Also कैदारं. Sing. लोष्टं and लेष्टः. ^h Or कोटीशः. ⁱ Likewise लोष्टनः and लेष्टनः. And प्रवयणं. Or तोत्तः.

13. दात्रं लवितम् ⁿ ⁿ A sickle.
- आबन्धो योत्रं योक्तम् ^m ⁿ ⁿ The tie of the yoke. a
- (अथो) फलं ^{n c} The body of the plough. b
- निरीषं कूटकं ^{n d} ⁿ
- फालः कृषिको ^{m n} ^{m f} The plough-share. a
- लाङ्गलं हलम् ⁿ ^{n c} A plough.
14. गोदरायं (च) शीरो ⁿ ^{m h} The pin of yoke.
- (ऽथ) यस्या (स्त्री) युगकीलकः ^f ^m
- दूषा लाङ्गलदण्डः (स्यात्) ^{f i} ^m The pole or shaft of the plough.
- सीता लाङ्गलपट्टति ^{f j} ^f A furrow.
15. (पुंसि) मेधिः (खले दारु न्यस्यं यत् पशुबन्धने) ^m Post of the threshing floor. k
- आशु ब्रीहिः पाटलः (स्यात्) ^{m n} ^{m l} ^{m m} Rice ripening in the rains.
- सितम्बक यवौ (समौ) ^{m n} ^m Barley.
16. तोक्म (सु, तत्र हरिते) ^m Green or unripe barley.

^a With which the ox is yoked to the plough ; or with which the yoke is fastened to the plough. ^b The wood, exclusive of the pole and share. ^c Some read हलं, and make it explanatory. ^d Or निरीषं. ^e Some make the preceding terms synonymous with these. Or कृषकः. Also fem. कृषिका. ^f And masc. हलः. ^h Or शीरः. ⁱ Likewise दूषा. ^j And सीता. ^k Round which cattle turn to tread out the grain. ^l Some unite the terms, आशुब्रीहिः. ^m Also पाटलिः. ⁿ And सितम्बकः.

		^m ^{m h}
		कलाय (स्तु.) सतीलकः
Peas. a	^m ^m	
		हरेख खण्डिकौ (चाखिन्)
Sort of grain. c	^m ^{m d}	
		कोरटूष (स्तु.) कोद्रवः
Lentil. e	^m ^{m f}	
		17. मङ्गल्यको मसूरो
Sort of kidney bean. g	^{m h} ^{m i}	
		(इय) भयुष्क मपष्ठकौ
	^m	
		घनमुद्ग
Mustard seed. j	^{m k} ^{m l} ^{m m}	
		सर्षपे (तु द्वौ) तन्तुभ कदम्बकौ
The white sort. n	^m	
		18. सिद्धार्थ (स्वेषु धवलो)
Wheat.	^m ^{m o}	
		गोधूमः सुमनः (समौ)
Half ripe barley. p	^m ^{l m q}	
		(स्याद्) यावक (स्तु.) कल्माषश्च
Chick pea. r	^m ^{m s}	
		चणको हरिमन्यकः

1—प.

^a Some writers distinguish the three first terms as names of three kinds of pulse. ^b Or सतीलः. Also सोतीनकः or सतीनकः and सातीनकः. ^c Paspalum frumentaceum, Koen. or P. Kora, Willd. ^d And कुद्रवः. ^e Ervum lens or Cicer lens. ^f Or मसूरः. Also fem. मसूरा, मसुरा, ^g Phaseolus lobatus. ^h And सकुष्ठकः or सद्गुष्ठकः. Also सकुष्ठकः. ⁱ And मयष्ठकः or मपष्ठकः. Likewise मयुष्ठकः. ^j Sinapis dichotoma, Roxb. ^k Or सरिषपः. ^l And तल्लकः. ^m Also कटखेहः. ⁿ Sinapis glauca, Roxb. ^o Also सुमनाः (—नस्), ^p Interpretations differ greatly : some make the awnless barley ; other forced rice (Bór) ; others again, different species of Phaseolus, (Rājamāsha), or of dolichos (Culat'ha). ^q Or कुल्मासः. ^r Cicer arietinum. Some erroneously make these synonymous with the preceding ; others, with Chinaca, Panicum Pilosum, Roxb. ^s And हरिमन्यकः.

19. (द्वौ तिले) तिलपेज(श्च) तिलपिञ्जं (श्च निष्फले) Barren sesa-
mum. a
- क्षवः क्षुधाभिजननो राजिका कृष्णिकासुरी Black mus-
tard. b
20. (स्त्रियौ) कङ्गु प्रियङ्गु (हे) Panic k
seed. c
- अतसी (स्याद्) उमा क्षुमा Lin ; and
linseed. g
- मातुलानी (तु) भङ्गायां Hemp, h
- व्रीहिभेद (स्व) ऽणुः (पुमान्) Chind, i
21. किंशारुः शस्यम्बूकं (स्यात्) Beard of
corn.
- कण्ठिशं शस्यमञ्जरी Ear or
spike.
- धान्यं व्रीहिः सत्वकरिः Corn or
rice.
- क्षुब्धो गुच्छ (स्तणादिनः) Clump of
grass, &c.
22. नाडी नालं (च) काण्डो, (ऽस्य) Stalk or
culm.
- पलालो (ऽस्त्री स निष्फलः) Straw.
- कडङ्गरो बुसं (क्षीवे) Chaff.
Husk of
rice or
corn.
- (धान्यत्वचि पुमां) स्तु. षः 2 m n

1 भंगा.

2 लष.

a Bearing no blossom ; or its seed containing no oil. b Sinapis
Ramosa, Roxb. c Or क्षुधाभिजनः. d आसुरी or असुरी. e Panicum
Italicum. f कङ्गुः or कङ्गुः and प्रियङ्गुः. g Linum usitatissimum. Some
confound this with *Sanā* (Crotalaria Juncea). h Cannabis Sativa.
But other interpretations are stated ; and some confound it with
linseed, and others with Crotalaria. i Panicum pilosum Roxb. But
other interpretations are also given. j And कण्ठिशं k Or गुत्सः. l Also
नाडी and नाडः. m Or बुसं. n Or लष.

An awn.	^{m n} 23. शूको (ऽस्त्री स्रक्ष्य तीक्ष्णाग्रे)
A legume or pod.	^f ^{f a} शमी सिम्वा ^b (त्रिषू.त्तरे)
Stored, as grain. c	^{m f n l m f n d} ऋक्षमावसितं (धान्यं)
Threshed out and win- nowed.	^{m f n} ^{m f n} पूतं (तु) षडलीकृतम्
Grain in pods. e	ⁿ 24. (माषादयः) शमीधान्ये
Bearded corn f	ⁿ शूकधान्य (यवादयः)
Rice. g	^{2 m} शालयः (कलमाद्या च षष्ठिकाद्या च पुंस्त्री ^h)
Wild grains. i	^m ⁿ 25. तृणधान्यानि नीवाराः
Coix. j	^{f k} ^{3 f} (स्त्री) गवेडुर्गवेधुका
A pestle for cleaning rice.	^{m n} ^{m n l} अयोग्रं मुसले (ऽस्त्री स्याद्)
A mortar.	^{4 n} उटूखलमुलूखलम्

1—आ.

2 यालि.

3 ग—.

4 उ—.

- * Also शिंवा and शिंविः. ^b The following admit the three genders.
^c After cleaning it; some say, before. ^d Also अवसितं. ^e As peas
and other pulse. ^f As barley, wheat, &c. ^g Of two classes: white
rice, &c. growing in deep water; or red rice, &c. requiring only a
moist soil. ^h The above-mentioned names of species of corn and
pulse are masculine. ⁱ Growing with little or with no culture: viz.
नीवारः, wild rice. Besides other kinds; as श्यामाकः, Panicum fru-
mentaceum, Roxb. ^j Coix barbata, Roxb. ^k And गवेडुः or गवेडुका.
^l Likewise अयोग्रः.

26. ^{n m n a} प्रष्कोटनं ^{f b m} सूर्य (मल्ली) A winnow-
ing basket.
- ^{m c m} चालनी ^{m m e} तिततः (पुमान्) A sieve or
cribble.
- ^{m c m} स्यूत प्रसेवौ A sack.
- ^{m m e} काण्डाल ^{m m e} पिटी A granary.
- ^{m m} कठ ^{m m} किलिञ्जकौ A mat. f
27. (समानौ)
- ^{1 f n m n} रसयत्या स्तु ^{m n} पाकस्थानं ^{m n} महानसे A kitchen.
- ^{m g} पौरोगव (स्रद्धयन्तः) Overseer of
the kitchen.
- ^{m m h} सूपकारा (स्तु) बह्ववाः Cooks.
28. ^{m m m m m} आरालिका चांधसिकाः ^{m m m m m} स्रदा औदनिका गुणाः
- ^{m m m i j} आपूपिकः ^{m m m m m} कांदविको भज्यकारः (इमे त्रिषु) A baker.
29. ^{n k n l 2 f f m 3 f n} अश्मन्तसु, ^{f 4 f 5 f} ह्वानमधिश्चयणी चुक्षिरन्तिका A furnace
or fire-
place.
- ^{f 4 f 5 f} अङ्गारधानिका ^{f 4 f 5 f} अङ्गारशक्य (पि) हसन्य (पि) A portable
furnace.

1—ती. 2—न. 3—र. 4—टी 5—नी.

^a Or सूर्य. ^b Also neut. चालनं. ^c Likewise स्रोतः and स्युतः or
श्रोतः. ^d Constructed of bamboos : some say, a basket to hold grain.
Also पिटकः or पेटकः. ^e Or else a screen made of grass ; or a
rist of straw. ^f This and the following admit the variation of
ender. ^g Some restrict these two first terms to mean one who
repares sauces, &c. ^h Or भज्यकारः. ⁱ The preceding are used
adjectively. ^k And अश्मन्तः. ^l अश्मन्तः and अश्मन्तः or अश्मन्तः. ^m Also
नी. ⁿ अन्तिकाः or अन्तिकाः.

1 f
30. इसन्य (प्य)

A fire
brand. a

^{m n} (इय न स्त्री स्याद्) अङ्गारो ऽलातमुल्बुकम्

A frying
pan. c

^{n b} (क्षीवे) ऽस्वरीषं म्वाष्ट्रो (ना)

An iron
plate or
pan. c

^{m f n} कन्दु (वा) स्वेदनी (स्त्रियाम्)

A jar.

^{m d} 31. अलिञ्जरः (स्यान्) मणिकं

A pitcher.

^{2 f} कर्कव्यालुर्गलन्तिका

A pot.

^{m f} पिठरः स्याल्युखा कुण्डं

A water-pot.

^{m f n j} कलश (सु, त्रिषु द्वयोः)

^{m n} 32. षटः कुट निपाव्

A lid.

^{m n k} (अस्त्री) सरावो बर्हमानकः

A scether
or boiler.

^{n l} अजीषं पिष्टपचनं

A goblet. m

^{m n n} कंसो (ऽस्त्री) पानमाजनम्

1—नी. 2—री. 3ग—, 4 निप.

a Whether burning or extinguished ; but some interpret the first term, charcoal ; and the two last, half burnt wood. b And अन्वरीषं. c Some make this and the preceding synonymous. d Or अलंजरः. e आलः and अलुः or आरुः. f Also fem. पिठरी. g स्याली and neut. स्याल्युखा or—उखा. h Or fem. कुण्डी. i Or कलसः. Fem. कलसिः,—री,—पिः, or—यी. Neut. कलसं—रुं. k And सरावः. l Also अजीषं. m A metallic vessel to drink in. n Or कंसः. Also कांसं.

33. कुलः (कृत्तेः खेहपात्रं)
 (सैवाल्पा) कुतुपः (पुमान्)
 (सर्वम्) आवपनं भाण्डपात्राऽमत्रे (च) भाजनम्
 34. दर्विः कम्बिः खजाका (च स्यात्)
 तद् ईरिस्तकः
 (अस्त्री) शाकं चरितकं शिपुर्
 (अस्य तु नाडिका)
 35. कडम्ब (श्च) कलम्ब (श्च)
 वेसवार उपस्तरः
 तित्तिडीक (श्च) शुक्र (श्च) वृक्षान्नम्
 (अथ) वेल्लजम्
 36. मरीचं कोलकं कृष्णमूषणं धर्मपत्तनम्
 जीरको जरणोऽजाजी कणाः
 (कृष्णे तु जीरके)
 37. सुषवी कारवी पृथ्वी पृथुः कालोपकुञ्चिका
 आर्द्रकं शङ्खवेरं (स्याद्)
 (अथ) कृत्वा वितुन्नकम्

A leather
bottle for
oil.

A small one.

Any vessel.

A ladle or
spoon.

A wooden
ladle.

A potherb.

Its stalk.

A condi-
ment.

Acid season-
ing.

Pepper.

Cumin.

Calónjā. h

Ginger.

Coriander.

1दा—

2—यु.

3काला.

4उ—

* Some include this in the interpretation. ^b Also दर्वी and कम्बी.

^c Likewise masc. खजः. ^d Or सिपुः. ^e Also वेसवारः or वेसवारः.

^f Or जरिव. ^g जरणं and उरणं. ^h Nigella Indica, Roxb. ⁱ सुषवी
and सुषवी.

38. ^{na} कुस्तुम्ब^{nb} (च) धन्याकम्
 Dry ginger ^{fc} (अथ) शुण्ठी nd महीषधम्
^{fne} (स्त्रीनपुंसकयोर्) ⁿ विश्वं ⁿ नागरं ^f विश्वभेषजम्
 Sour gruel. 39. ⁿ पारनालक ⁿ सौवीर ^{1nf} कुल्माषा ²ⁿ अभिषुतानि (च)
ⁿ अवन्तिसोम ⁿ धन्यान्त ³ⁿ कुञ्जलानि ^{ng} (च) काष्ठीके
 Asa foetida. 40. ⁿ सहस्रवेधि ⁿ जतुकं ^{nh} वाल्मिकं ^{mn} हिङ्गु ⁿⁱ रामठम्
^{fj} तत्पत्नी ^f कारवी ^f पृथ्वी ^f वाष्पिका ^f कवरी ^f पृथुः
 Hingupatri. ^f तत्पत्नी ^f कारवी ^f पृथ्वी ^f वाष्पिका ^f कवरी ^f पृथुः
 Turmeric. 41. ⁿ निशाच्छा ⁿ काञ्चनी ⁿⁿ पीता ^{no} हरिद्रा ⁿ वरवर्णिनी
ⁿ सामुद्रं ⁿ (यत्तु) ⁿ लवणमक्षीवं ⁿ वसिर ⁿ (सु तत्)
 Sea salt. ^{mn} सामुद्रं ^{np} लवणमक्षीवं ^{nq} वसिर ⁿ (सु तत्)
 Rock salt. 42. ⁿ सैन्धवो ⁿ (ऽस्त्री) ⁿ शितशिवं ⁿ माणिमन्य ⁿ (सु) सिंधुजे

1—ब.

2—न.

3—ख.

* Likewise तुम्बक, and fem. कुस्तुम्बरी and तुम्बरी. ^b Also धान्यकं. धनिकं, धनीयकं, धनेयकं, धान्यं and fem. धन्या. ^c Or शुण्ठिः. ^d Also fem. महीषधी. ^e Fem. विशा. ^f Or कुल्माषः, कुल्माषः and कुल्माषाभियुतं. ^g Also काञ्चिकं or काञ्जीकं and fem. काञ्जिका. ^h Or वाल्मिकं. ⁱ Andरमठं. ^j That is हिङ्गुपत्नी. But some read त्यक्तपत्नी. ^k Or वाष्पिका. ^l Also कवरी. ^m And निशा or other terms signifying night. ⁿ अक्षीवं or अक्षिर्वं. ^o Also वसिरं. ^p And शितशिवं शीतशिवं or शीतशिवं and शितशिवं. ^q Also माणिमन्यं.

^{n b} ⁿ रौमकं वसुकं	Another sort. a
ⁿ ⁿ ⁿ पाक्यविड (सु) छतके (द्वयम्)	Factitious salt. c
ⁿ ⁿ ⁿ 43. सौवर्चले ऽक्षरचके	<i>Sôchal</i> salt : white.
ⁿ तिलकं (तत्र मेचके)	The same : black. d
^f ⁿ मत्स्यगुडी फाणितं (खण्डविकारौ)	Raw sugar. e
^f ^f यर्करा सिता	Refined su- gar. g
^{f h} ^f 44. कूर्चिका क्षीरविकृतिः (स्याद्)	Inspissated milk.
^f रसाला (तु) मार्जिता	Curds with sugar and spices.
ⁿ ⁿ (स्यात्) तेमनं (तु) निष्ठानं	Sauce or condiment.
ⁱ (त्रिलिङ्गा वासितावधेः)	
^{m f n} ^{m f n} ^{l m f n} 45. मूलाकृतं भटितं (स्याच्) कृत्यं	Roasted on a spit.
^{f n} ^{m f n} जख्यं (तु) पैठरम्	Boiled in a caldron.

1 मूला.

^a The same with *Sámbar* salt, denominated *Raumaca*, as some say, from a mountain of salt called *Rumá* ; or, as others affirm, from a river or lake of the same name. ^b Also रौमकं. ^c Obtained by boiling clay found on the sea shore ; or other earth impregnated with salt. Some remark, that the two first terms are names of different kinds of salt which are equally factitious. ^d This appears to be the same with black salt or *Vit' alavana* : a factitious salt containing sulphur. ^e The first term signifies granulated sugar ; and the second inspissated juice of sugarcane. ^f Some, making this one of the exhibited terms, state three synonyma of syrup. ^g Clayed : others say, candied. ^h And कूर्चिका. ⁱ The following to v. 46 admit the three genders.

Dressed.	^{m f n} 1 ^{m f n} प्रणीतम्. पसंपन्नं	^{m f n} ^{m f n}
Seasoned.		^{m f n} प्रयत्नं (स्यात्) ^{m f n} सुसंस्कृतम्
Sauce mixed with rice-gruel. a	46. (स्यात्) ^{m f n} पिच्छलं (तु) ^{m f n b} विजिलं	^{m f n} ^{m f n}
Strained.		^{m f n} संसृष्टं शोधितं (समे)
Bland, soft	^{m f n} चिकणं ^{m f n} मसृणं ^{m f n} स्निग्धं	^{m f n} ^{m f n c}
Scented. *		(तुल्ये) भावित वासिते
Food half dressed. d	47. ⁿ आपकः ^m पोलिभूषो. ^{2 m e}	
Fried grain.		^{m pl f} लाजाः (पुंभूम्नि चा) ^{n g} दत्तम्
Rice, &c. flattened.	^m दृयुक्तः (स्याच्) ^{m h} चिपिटको.	
Fried barley or rice.		^{f pl.} धाना (दृयवे स्त्रियाम्)
Cake.	48. ^m पूपोऽपूपः ^m पिष्टकः (स्यात्) ^m	
—mixed with curds.		^{m i} करंभो ^{3 m pl.} दधिसक्तवः

1 च—.

2 अ—.

3 क्तु—.

* Or else any sauce, or condiment, with gravy ; otherwise explained moist split pulse. ^b Also विजिनं and विज्जनं or विजयिनं. ^c The foregoing are used adjectively. ^d To be eaten from the hand ; some say bread ; others, green barley fried. ^e Also अय्यवः and अय्योवः. ^f Or fem. लाजा. ^g Or, as some read, masc. pl. दत्तताः. This is explained by others, whole rice. ^h And चिपिटः or चिपुटः. Likewise चिपिटः, &c. ⁱ Also करंभ.

- ^{f a} भिक्षा (^{n n b}क्षी)भक्षमन्थो ऽन्मोदनो(^{n l m n}क्षीस)दीदिवि; ^mBoiled rice.
- ^{f c} 49. भिक्षटा ^fदम्बिका ^{m n}The same scorched.
- ^{m 2 m} (सवरसाग्रे) मण्ड ^{m d}(मुखियाम्) ^mScum.
- ^f मासराचाम ^{3 f}निस्त्रावा (^fमण्डे ^fभक्षसमुद्भवे) ^fScum of boiled rice.
- ^{m f n} 50. यवाभूषणिका ^fआषा ^fविलेयी ^fतरसा (^fच सा) ^mRice gruel.
- ^{m f n} मय्यं (^fत्रिषु गवां सर्वं) ^{4 f n 5 m n}Belonging to a cow.
- ^{m n} मोविद्धोमय (^fमुखियाम्) ^mCowdung.
- ⁿ 51. (तक्षुशुष्कं) करीषो (^fक्षी) ^{n n 6 n}Dry cow-dung.
- ⁿ दुग्धं क्षीरं पयः (^fसमम्) ^{n f}Milk.
- ⁿ पयस्य (^fमाज्यदध्यादि) ^{n f}Prepared from milk. a
- ^{n 7 n 8 f 9 f} तर्क्ष्यं (^fदधि घनेतरत्) ⁿThin or diluted curds.
- ⁿ 52. हतमाज्यं ⁿहविः ⁿसर्पिर् ⁿClarified butter.
- ⁿ नवनीतं ⁿनवोद्धृतम् ⁿFresh butter.

1 क्षी—.

2 क्षा—.

3 क्ष—.

4 क्ष—.

5 क्षी—.

6 क्ष—.

7 क्षा—.

8 क्ष—.

9 क्ष—.

a One writes भिक्षा. b कन्धः (क्ष). c And भिक्षटा or भिक्षिटा, भिक्षिटा, भिक्षिका. d Likewise विष्ठावः. e Butter, curds, &c. f Also रक्ष' and रक्ष'. Some read रक्ष', and interpret it floating curds.

Butter of
yesterday's
milk. a

Butter-
milk.

—with pro-
portions of
water.

Whey of
curds.

Milk of a
cow which
lately calv-
ed, f

Hunger.

A mouthful.

Drinking
together.

Eating to-
gether.

Thirst.

Food.

(तत्तु) दैयंगवीनं (यत् क्षोगोदोदोद्वं दृतम्)

53. दण्डाहतं कालसेय मरिष्ट (मपि) गोरसः

तक्रं (हृत्) दक्षिण्यधितं (पादाब्धुष्टाब्धुनिर्जलम्)

54. (मण्डं दधिभवं) मस्तु

पीयूषो (ऽभिनवं पयः)

अशनाया बुभुक्षा क्षुद्

ग्रास (स्तु.) कवला (ऽयकः)

55. सपीतिः (स्त्री) तुल्यपानं

सन्धिः (स्त्री) सहभोजनम्

उदन्या (तु) पिपासा तट् तर्षे

जग्धि (स्तु.) भोजनम्

56. जेमनं लेप आहारो निघसे न्याद (इत्यपि)

1 अ—.

2 उ—त्.

3—घ.

4—ल.

5—स्.

a Some explain it butter from new milk. b Or कालसेयः. c With a fourth part of water. d With an equal part of water. e Witho water. f Within the first seven days. g Also पेयूषः—पं and पीयू Some make the last signify milk after the seventh day from t cow's calving. h क्षुत् (—घ). Also क्षुषा. i Or तट्पा. Also तट्पा Or जेमनः. k Likewise निघसः.

- सौहित्यं तर्पणं तृप्तिः^{n n f} Satiety.
- फेलाभुक्तसमुज्झितम्^{f b n} Outs, leavings. a
57. कामं प्रकामं पर्याप्तं निकामेष्टं यथेष्टितम्^{i i i 1 i 2 i i} Voluntarily.
- गोपे गोपाल गोसंख्य गोधुगभीर वल्लवाः^{m m m m c 3 m d m} Herdsman.
58. (गोमहिष्यादिकां) पादबन्धनं^{n c} Stock of cattle.
- (द्वौ) गवीश्वरे^m Owner of kine.
- गोमान् गोमी^{4 m 5 m}
- गोकुल (न्तु) गोधनं (स्याद्) गवां व्रजः^{n n f m} A herd.
59. (त्रिष्या) शितंगवीनं (तज्ञावो यथाशिताः पुरा)^{6 m f n g} Formerly grazed by cattle.
- उक्षाभद्रो बलीवर्द ऋषभो वृषभो वृषः^{m m h m m m} A bull or ox.
60. अनड्वान् सौरभेष्टो गौर्^{7 m i m 8 m}
- (उक्षांसंहतिर्) आक्षकम्ⁿ A herd of oxen.
- गव्या गोत्रा (गवां)^{f f} A herd of kine.
- (वत्सधेन्वोर्) वात्सक धैनुके^{n n} —of calves, and milch-cows. i

- 1—सं. 2 रटं. 3 आ—. 4—त्. 5—न्.
6 आ—. 7—डुह. 8 गो.

* Left at the meal; or, otherwise interpreted, dropped from the mouth. ^b And फेलिः. Also masc. फेलक. ^c गोधुक् (ङ्). Also गोडुहः. ^d Or अभोरः. ^e Or, according to a different reading, यादवं. ^f Some add घनं, as a synonymous term. ^g आशितंगवीनः, ना, नं; or अशितंगवीनः, ना, नं. Also अशितंगवीनः, ना, नं, where cattle have dwelt. ^h And श्रीवर्दः or बलीवर्दः. ⁱ Fem. अनड्वारी and अनडुही. ^j Respectively.

A large bull
or ox.

61. (दृषो मजान्) मजोच्चः (स्याद्)

An old¹
bull.

दृषोच्च (स्तु.) वरद्वयः

A bullock.

(उत्पन्न उच्चा) जातोच्चः

A new-
born calf.

(सद्योजातस्तु) तर्णकः

A calf.

62. शकृत्करि (स्तु.) कस्यः (स्याद्)

A steer.

दस्य कस्यतरौ (समौ)

One fit to
be set free.

चार्षभ्यः (षण्डताद्योम्यः)

A bull at
liberty.

षण्डे गोपति रिट्धरः

A bull's
shoulder.

63. (सन्धप्रदेशस्तु.) वहः

His dew-
lap.

साक्षा (तु) मल्लकमलः

An ox, with
a rein
through his
nose.

(स्यान्) नक्षित (स्तु.) नस्योतः

Young cat-
tle in train-
ing.

प्रष्ठवाङ् युगपार्श्वकः

Cattle yok-
ed, &c. g

64. (युगादीनाञ्च बाढारो) युग्य प्रासंग्यं आकटाः

Ploughman;
plough-cat-
tle, &c. h

(खनति तेन तद्दोढा ऽस्येदं) हातिक सैरिकी

Cattle for
burden.

65. धुर्वहे धुर्य धौरेय धुरीणाः (स) धुरंधरः

1—ति.

2—द्व.

3—उ.

^a Fem. ऊरुको. ^b Or शकृत्करिः. ^c And षण्डः or षण्डः. ^d Also दृषुः. ^e प्रष्ठवाङ् (ह). ^f Or युगपार्श्वकः. ^g Respectively; one yoked, or one in training with a frame on his neck, or one trained to draught. ^h The third acceptance of both terms is 'of or belonging to a plough.' ⁱ Or धुर्वधरः.

- (उनाव) ^m एकधुरीणै ^{1m} कधुरावे ^{2m} कधुरावहे
66. (सत) ^m सर्वधुरीणः (स्याद्योवै) ^m सर्वधुरावहः
^f माहेयी ^f सौरभेयी ^f गोदृष्टा ^{8f} माता ^f (च) ^f ऋद्धिणी ^f
67. ^{4f} अर्जुन्यग्रा ^{5f} रोहिणी ^f (स्याद्)
- (उत्तमा गोषु) ^{fa} नैचिकी ^f An excellent one.
68. (वर्णादिभेदात्, प्राः स्युः) ^{fb} श्वली ^f धवला ^f (द्वयः) Cows brindle, white, &c.
^f द्विहायनी ^f द्विवर्षा ^f (गौर) A heifer two years old.
^f एकाब्दा ^f (त्वे) ^{6f} कहायनी —one year old.
69. ^f चतुरब्दा ^f चतुर्हायणी
^f (एवं) ^f त्र्यब्दा ^f त्रिहायणी —four years old.
—three years old.
- ^f वया ^f कंध्या ^f
- ^{fc} श्वतोका ^f (तु) ^f खवर्गमा ^f
- (ऽय) ^f सन्धिनी ^f A barren cow.
70. (आक्रांता वृषभेणा)
- ^{7f} (ऽय) ^{8f} वेहन्नर्भोपघातिनी Miscarrying from going unseasonably.

1 ए-र. 2 ए-र. 3 उक्षा. 4-नी. 5 य-
6 ए-र. 7-तु. 8 ग-.

* Also नौचिकी or नौचिका and निचिकी. ^b Likewise श्वली and श्वली. Also त्र्यब्दा, black. कपिला, tawny. Or distinguished by other circumstances, as छुन्ना and वावनी, short; लम्बकर्णी, with long ears; कर्कशङ्की, with crooked horns, &c. ^c And श्वतोका. ^d Some interpret it, a cow with calf.

Fit for the
bull.

^f ^{1f}
कात्यापसर्था (प्रजने)

A pregnant
heifer, a

^f ^f
प्रष्टौही बालगर्भिणी

A tractable
cow.

71. (स्याद्) अचण्डी (तु) सुकरा

A cow bear-
ing many
calves.

^f ^f
वङ्गसूतिः परेटुका

^f ^{f b}
चिरसूता वष्कयणी

One, which
has lately
calved.

^f
धेनुः (स्यान्) नवसूतिका

Easily milk-
ed.

72. सुव्रता सुखसन्दोह्या

With a large
udder.

^f ^f
पीनोन्नी पीवरस्तनी

Yielding a
dróna of
milk.

^f ^f
द्रोणक्षीरा द्रोणदुषा

Standing at
the dairy, d

^f
धेनुष्या (बन्धके स्थिता)

Calving
every year.

73. समांसर्मीना (सा यैव प्रतिवर्षं प्रसूयते)

An udder

^{2 n e}
ऊध (स्तु. क्रीवम्) आपीनं

A pillar, f

^m ^m
(समौ) शिवक क्रीलकौ

A rope or
cord, g

^{3 f n h} ⁿ
74. (नपुंसि) दाम सदानं

A string or
tie, i

^f ^{f i}
पशुरञ्जु (स्तु.) दामनी

1—उ—

2—स—

3—न—

^a Or a cow with calf for the first time. ^b Likewise वष्कयनी, and वष्कयिणी, or अवष्कयणी. Also वष्कयणी, &c. ^c सुखसन्दोह्या. ^d Some interpret this a cow pledged. ^e Also ऊधः and ओधः. ^f For cows to rub themselves upon ; or, otherwise interpreted, for tying cows or calves. ^g To which cows are tied ; or a string to bind a cow's hind-legs when milked. ^h Fem. दामा (ननु) or दामा (ना). ⁱ For binding the legs of cattle, or for tying the cattle themselves. ^j Likewise साधनी and बंधनी.

- वैशाख मन्थ मन्थान मन्थानो मन्थदण्डके
 75. कुठरो दण्डविष्कम्भे
 मन्थनी गर्गरी (समे)
 उष्ट्रे क्रमेणक मय महाङ्गाः
 करभः शिशुः
 76. (करभाः स्युः) शंखलका (दारवैः पादबंधनैः)
 अजा छागी
 स्तभः प्लग वल्ल वल्ललका अजे
 77. मेढ्रोर्भोरणोर्णायुमेघ वृष्णय एडकाः
 (उष्ट्रोरभ्राजवन्दे स्याद्) औष्ट्रकौर्भकाजकम्
 78. चक्रीवन्त (स्तु) बालेया रासभा गर्हभाः खराः
 वैदेहकः सार्थवाहे नैगमे वाणिजे वाणिक्
 79. पुण्याजीवे (च्या) पणिकः क्रयविक्रयिक (च सः)

A churning-stick.

A post, round which its string winds, b

A churn.

A camel.

A young one, d.

Young camels clogged, e

A she-goat.

A he-goat.

A ram.

Herd of camels ; flock of sheep and goats, k

Asses, l

A trader.

- 1—कः. 2 उ—, 3 उ—, 4 ज—, 5—णि.
 6 जो—, 7 का—, 8—त्, 9—ज्, 10 का—.

^a मन्था (—नु). ^b Or else the lid of the churn, contrived to support the stick. ^c Also कुठरः. ^d Or any young animal. ^e With wooden rings on their feet. ^f Also तभः and स्तभः or शुभः. ^g जागः or जगः. ^h जगल and जागलः. ⁱ Or मेढः. ^j Masc. एडकः. Fem. एडकाः. ^k Respectively. ^l Sing. चक्रीवान्, वाहे यः, &c. ^m Also रासभः. ⁿ Or वैदेहः. ^o And पणिकः or वाणिजिकः. Also वाणिजः.

A vender.	^{1 m} विक्रेता (स्याद्) ^m विक्रयिकः
A buyer.	^m ^m क्रायक कयकौ (समे)
Traffic.	^{n a} 80. बाणिज्यं (तु) ^f वणिज्या (स्यान्)
Price.	ⁿ ^m ^{2 m} मूल्यं वस्त्रे ! (यु) वक्रयः
Capital ; principal.	^{f b} ^{m n} ⁿ नीवी परिपणं मूलधनं
Gain, profit.	^m ^m लाभे (ऽधिकं) फलम्
Barter.	^{n c} ^{m d} ^m ^{m e} 81. परिदानं परीवर्त्तौ नैमेय निमया (वपि)
A deposit.	^m ^{3 m} (पुमान्) उपनिधि न्यासः
The return of it.	^{n f} प्रतिदानं (तदर्थान्)
Exposed for sale.	^{m f n} 82. (क्रये प्रसारितं) क्रय्यं
Purchasable.	^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^g क्रयेयं क्रेतव्य (मात्रके)
Vendible.	^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^g विक्रेयं पणितव्यं (च) पयस (क्रय्यादयस्त्रिषु)
Ratification of a bargain.	^{m h} ^m ^f 83. (क्रौचे) सत्यापनं सत्यंकारः सत्याकृतिः (क्रियाम्)

1—ह.

१ च—.

३ न्या—.

^a Or वणिज्यं. ^b And नीविः. ^c Some read प्रतिदानं. ^d And परिवर्त्तः. ^e Likewise वैमेयः, पिचयः and पिनिचयः. ^f Some read परिदानं. ^g The foregoing admit the three genders. ^h Also fem. सत्यापना.

^m ^m विपणो विक्रयः		Contract of sale.
(संख्याः संख्ये ह्यादश त्रिषु	^a	Numerals.
84. विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः	^b	
संख्यार्थे द्विवज्जत्वे स्तः तासु चानवतेः स्त्रियः	^c	
85. पंक्तेः शतसहस्रादिक्रमादशगुणोत्तरम्)	^d	
^{n c} ⁿ ⁿ ^{1 n} यौतवं दूषयं पाय्य (मिति) माना (र्थकं त्वयम्)		Measure.
86. (मानं) तुला ऽङ्गलिप्रस्थैर्	^f ^f ^m	Of three sorts. f
(गुच्छाः पञ्चा) द्यमाषकः	^{2 m h}	A Ma'sha, g
(ते षोडशा) ऽक्ष कर्षा (ऽस्त्री)	^m ^{m n}	Sixteen times as much.
पलं (कर्षचतुष्टयम्)	ⁿ	Four times the last.
87. सुवर्णं विसौ (हेम्नो ऽक्षे)	^{m n} ^{m n}	A karsha of gold.
कुरुविस्त (सु तत्पले)		A pala of gold.

1—न.

2 चा—.

^a Numerals, from 1 to 18, agree in gender with the subject numbered. ^b Other numerals, (19) 20, &c. are singular; but may be dual or plural, if used distributively, Ex. विंशती, two scores. ^c The numerals, 20 to 90, are invariably feminine. ^d Numeration proceeds in decuple proportion. ^e Also बौधनं. ^f By weight, measure of length, and measure of capacity. ^g Equal to five rettis or seeds of the abrus precatorius. ^h Also मासः or मासः.

100 *Palas*.

तुला (स्त्रियां पलशतं)

Twenty
times as
much.
Ten times
the last.

भारः (स्याद्विंशतिसुला)

88. आचितं (दशभाराः स्युः)

A cartload.

(शाकटो भार) आचितः

A *karsha* of
silver, b

कार्षापणः कार्षिकः (स्यात्)

A *pana* of
copper, d

(कार्षिके ताम्रिके) पणः

Various
measures of
capacity, e

89. (अस्त्रियाम्) आढक द्रोणौ खारी बाहो निकुञ्चकः

कुडवः प्रस्य (इत्याद्याः परिमाणार्थकाः षष्ठ्य)

A quarter.

90. पाद (सूरीयो मागः स्याद्)

A part,
share, or
portion.
Substance,
thing or
wealth.

अंश भागौ (तु) षष्ठ्यः

द्रव्यं विष्णं स्थापतेयं रिक्त्यष्टकं धनं बसु
द्रव्यं विष्णं स्थापतेयं रिक्त्यष्टकं धनं बसुWrought
and un-
wrought
gold, &c. k

91. हिरण्यं द्रविणं द्युम्न मयै रै विभवा (अपि)

(स्यात्) कोश (अ) हिरण्यं (च हेमरूपे कृताकृते)

1 ऋ—

2 अ—

* Likewise भारः. ^b Same with पुराणः, equivalent to 16 *Panas* of cowries. ^c Some add कार्षापणः. ^d Equivalent to 80 cowries. ^e Severally, viz. 4 *A'ā'hacas* = 1 *Drōna*; and = 16 D. = 1 *C'hāri*. Also 20 D. = 1 *Kumbha*; and 10 C. = 1 *Vāha*. Some state $\frac{Ch.}{4} = 1$ *Māni*. $\frac{M.}{4} = 1$ *Drōna*. $\frac{D.}{4} = 1$ *A'ā'haca*. $\frac{A.}{4} = 1$ *Prast'ha*. $\frac{P.}{4} = 1$ *Kudava*. $\frac{C.}{4} = 1$ *Nicunchaca*. ^f Also fem. आढकी and आढकिता. ^g Likewise खारिः and masc. खारः. ^h And कुडपः or कुटपः. ⁱ Or अंशः. ^j Masc. nom. राः (रै). ^k Some disjoin the terms; कोष, wrought gold; हिरण्यं, unwrought silver. ^l And कोषः or कोषं.

92. (ताभ्यां यदन्यत्तत्) कृष्यं^{na} . Base metals.
- रूप्यं^{na} (तद् यमाहतम्)^{na} Bullion.
- गावत्मतं मरकतमश्मगर्भं^{na} हरिन्मणिः^{1 na} An emerald.
93. शोणरत्नं^{na} लोहितकः^{na} पद्मरागे^{na} A ruby.
- (ऽय) मौक्तिकम्^{na} A pearl.
- सुक्ता^f
- (ऽय) विद्रुमः^m (पुंसि) प्रबालं^m (पुंनपुंसकम्) Coral.
94. रत्नं^{na} मणि^{mfb} (ईयोरश्मजातौ सुक्तादिके ऽपि च) Any gem.
- स्वर्णं^{na} सुवर्णं^{na} कनकं^{na} हिरण्यं^{na} हेम² हाटकम्^{na} Gold.
95. तपनीयं^{na} शतकुम्भं^{na} गाङ्गेयं^{na} भर्मं^{na} कर्षुरम्^{na}
- चामीकरं^{na} जातरूपं^{na} महारजतं^{na} कांचने^{na}
96. रूक्मं^{fn} कार्त्तस्वरं^{na} जाम्बूनदमष्टापदो^{na} (ऽस्त्रियाम्)^{5 m n g}
- (अलंकार सुवर्णं यच्) कृङ्गीकनकं^{na} (मित्यदः)^{na} Gold for ornaments.
97. दुर्वर्णं^{na} रजतं^{na} रूप्यं^{na} खर्जूरं^{na} श्वेतं^{na} (मित्यपि)^{na} Silver.

1 च—.

2—नृ.

3—नृ.

4 च—.

5 षट्—.

^a Or चकुष्यं. ^b Also fem. मणी. ^c Or शतकौभं. ^d Also, भर्मं.
^e And कर्षूरं. Likewise कर्षुरं. ^f Or रूप्यं. ^g Some divide the
 terms: श्वङ्गी or श्वङ्गिः (also neut. श्वङ्गि) and कनकं. ^h Or खर्जूरं.

Brass.

रीतिः (स्त्रियाम्) चारकूटो (न स्त्रियाम्)

Copper.

(अथ) ताम्रकम्

98. गूलं ग्लेष्णमुखं द्रष्टं वरिष्ठोदुस्वराणि (च)

Iron.

लोहोऽस्त्री)शस्त्रकं तीक्ष्णं पिण्डं कालायसाऽयसी

99. अक्षसारे

Rust of iron.

m n   n i

(५४) मण्डूरं सिंहाण (मृषि तन्मले)

Any thing
metallic.
Wrought
iron; bar
iron.

(सर्वं स्यान्नैजसं) लौहं

(विकारस्त्वयसः) कुशौ

Glass.

100. चारः काचो

Quicksilver.

(ॽय) चपलो रसः सूत (ञ) पारदे

Buffalo's
horn.

गवलं (माहिषं मृद्वम्)

Talc.

॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥
अम्भकं गिरिजा स्मले

Antimony.

101. ⁿस्रोतोⁿञ्जⁿन (न्तु) ⁿसौⁿबीरं ⁿकापोⁿताञ्चनⁿयामुने

Blue vitriol.

तुल्याञ्जनं शिखिग्रीवं वितुङ्क मयूरके

१-स.

2 જા.

^a Also रीती. And neut. रीत्यं. ^b Likewise आरः. ^c Or युवः.
^d And द्विवः. ^e उदुम्बरं, उडुम्बरं or औदुम्बरं. ^f And लोहं or लोहः.
^g Likewise क्षण्यायसः. ^h अयं (स्). Also आयसः. ⁱ And सिंघानं, or सिंघानं.
^j And लोहं. ^k Also परतः, or पारः. ^l And कपोतजं.
^m Also द्रव्यः.

02. कर्परी दार्विका (कायोद्भवं) तृत्वं . Collyrium. a

रसाञ्जनम् Another sort, c

रसगर्भं तार्क्ष्यशैलं

गंधाश्मनि (त) गन्धकः Sulphur.

03. सौगंधिक (च)

चक्षुष्य कुलात्थौ (त) कुलत्थिका A blue stone used as a collyrium. f

रौतिपुष्यं पुष्पकेतु पौष्पकं कुसुमाञ्जनम् Calx of brass.

04. पिञ्जरं पीतकं तालमालं (च) हरितालके Yellow orpiment.

गैरेयमर्थं गिरिजमश्लज (च) शिलाजत Red chalk.

05. बोल गंधरस प्राण पिण्ड गोप रसाः (समाः) Myrrh. २३५

1—न. 2—ही. 3—क. 4—क.

^a Extracted from Amomum Zanthorhizon, Roxb. ^b Some grammarians include this in the synonyma of blue vitriol. Medical authors write it खर्परी or खर्परं, and make it a distinct sort of collyrium. ^c Some join this article with the preceding, omitting कर्परी from the synonyma: this agrees with the medical books. ^d And गन्धकः. ^e Or सुगंधिकः. ^f Some make these three terms synonymous with the following. ^g And कुलत्था. Likewise कुलं. ^h And पुष्पकं. ⁱ Also पुष्पाञ्जनं. ^j आलं or अलं. Also नालं. ^k According to a different explanation, bitumen. ^l Or रसगर्भः. ^m And गोपः. Also पिण्डगोपः. ⁿ Or वषः. Also गोसवधः.

Cuttle fish bone.	^{ma} ^{mb} ^m चिरुडौरो ऽभिकफः फेनः	ⁿ ⁿ
Minium, or red lead.	ⁿ ⁿ ⁿ ^{lnc} सिन्दूरं नागसंभवम्	
Lead.	106. नाग सीसक योगेष्ट वप्राणि	ⁿ nd
Tin.	ⁿ ⁿ रंग वंगे	वपु पिच्छटम्
Cotton.	^m ^{2me} (ऽथ) पिचसूतो	ⁿ
Safflower ; carthamus.	ⁿ ⁿ ⁿ (ऽथ) कमलोत्तरम्	
A woollen blanket,	107. (स्यात्) कुसुभं बहुशिषं महारजन (मित्यपि)	ⁿ ⁿ ⁿ
Hare's or rabbit's hair.	^m ^m मेषकम्वल ऊर्णायुः	ⁿ ³ⁿ
Honey.	ⁿ ⁿ ⁴ⁿ मधु चौद्रं माक्षिका (दि)	शयोर्णं शयलोमनि
Wax.	ⁿ ⁿ मधुच्छिष्टं (तु) सिक्थकं	
Red arsenic.	^{ff} ^f ^{fg} ^f मनःशिला मनोगुप्ता मनोह्रा नागजिहिका	
Nitre ; salt- petre.	^f ^{fh} ^{fi} 109. नैपाली कुनटीगोला	^m ^m यवक्षारे! यवाग्रजः

1—प्र.

2—तुल.

3—नृ.

4—क.

* दिण्डीरः or पिण्डीरः. Also दिण्डिरः. Or ससुद्रफेनः. * Some read वधे. Also वप्र*. ^d Some include the two first terms with the preceding, as names of lead. * And पिचलः. Also पिचतुलः or तुलपिचुः. ^f Likewise मनःशिला. Also masc. मनःशिलः. * And मनोह्रा. ^h Some read कुलटी or कुनटी. ⁱ Some make the last term the name of a different species ; and the two preceding terms, its explanation.

^m
पाक्यो

(^{m a} ^m ^m ^m) सर्जिकाक्षारः कापोतः सुखवर्चकः ^m Nation ; alkali.

ⁿ ^{n b}
10. सौवर्चलं (स्याद्) रुचकं

^f ^{f c}
त्वक्क्षीरा वंशरोचना ^m Manna of bamboos.

ⁿ ⁿ
शियुजं खेतमरिचं ^m Seed of morunga. d

ⁿ
मोरटं (मूलमैद्यवम्) ^m Root of sugarcane.

ⁿ ⁿ ^{l n c}
11. ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलं चटिकाशिर (इत्यपि) ^m Root of long pepper.

^f ^m
गोलोमी भूतकेशो (ना) ^m Root of sweet flag.

ⁿ ⁿ
पताङ्गं रक्तचन्दनम् ^m Red-wood.

ⁿ ^{n g} ⁿ
12. त्रिकटुत्तूपणं व्योषं ^m Three spices. f

^{f h} ⁿ
त्रिफला (तु) फलत्रिकम् ^m Three myrobalans.

1—स.

^a Or सर्जिकाक्षारः. Also सर्जिका and क्षारः. ^b Some disjoin the two last terms, and make them names of Borax. ^c Or वंशरोचना. ^d Of Hyperanthera or Guilandina morunga. ^e And चटिकाशिरः (स्). Or masc. चटिकाशिरः (र). ^f Also चटका and शिरः. ^f Black pepper, dry ginger and long pepper. ^g Or त्रूपणं. ^h And त्रिफलो or त्रफला.

CHAPTER X.

Men of the fourth tribe.	^{m a} 1. शूद्रा (श्वा) ^m ऽवरवर्णा (श्च) ^m वृषला (श्च) ^m जघन्यजा;
Men of mix- ed origin. b	(चाचण्डालात्) ^m संकीर्णा (अम्बष्ठ करणादयः)
A scride. c	^m 2. (शूद्राविशो स्तु) करणो
A physi- cian. d	^m ऽम्बष्ठो (वैश्यादिजन्मनोः)
An Ugra. e	^m (शूद्रा क्षत्रिययोर्) उग्रो
A bard. f	^m मागधः (क्षत्रियाविशो)
A Ma'hishya. g	^m 3. माहिष्यो (ऽर्थाक्षत्रिययोः)
A Kshattri. h	^{l m} क्षत्ता (र्याशूद्रयोः सुतः)
A chari- oteer. i	^m (वाह्याणां क्षत्रियात्) सुतः
A trader. j	^m (तस्यां) वैदेहको (विशः)

^a Sing. शूद्रः, &c. ^b From the intermarriages of the other tribes.
^c Or man of a class which sprung from the 3d and 4th tribes.
^d Sprung from the 1st and 3rd tribes. ^e From the 2d and 4th.
^f From the 3d and 2d. ^g From the 2d and 3d classes. ^h From the
4th and 3d. ⁱ From the 2d and 1st. ^j From the 3d and 1st.

4. रथकारः (सु माहिष्यात् करणं यस्य संभवः^m) A car-maker.
 (स्याच्)चाण्डालः (सु जनितो ब्राह्मणं वृषलेन यः)^{m c 1 m} A Chan-
 5. कारुः शिल्पी^{m f d} An artisan.
 (संहतैस्तेह्योः) श्रेणिः (सजातिभिः)^{m f d} A company of artists.
 कुलकः (स्यात्) कुलश्रेणी^{m c 2 m f} One eminent by birth.
 मालाकारः (सु) मालिकः^{m m} A florist.
 कुम्भकारः कुलालः (स्यात्)^{m m} A potter.
 पलगण्डः (सु) लेपकः^{m m} A bricklayer or plasterer.
 तन्तुवायः कुविन्दः (स्यात्)^{m m} A weaver.
 तन्तुवायः (सु.) सौचिकः^{m m} A taylor.
 रङ्गाजीवः चित्रकारः^{m 3 m} A painter.
 शस्त्रमार्ज्जः सिंहावकः^{m m} An armourer.
 पादूक्षत्रमकारः (स्याद्)^{4 m i 5 m j} A shoemaker.
 व्योकारो लोहकारकः^{m m} An iron-smith.
 नाडीन्धमः स्वर्णकारः कलादेः रुक्मकारके^{m m m l m} A gold-smith.

1—न. 2—न. 3 वि— 4—व. 5 व—

* Sprung from the 4th and 1st tribes. ^b Also चाण्डालः. ^c Likewise fem. कारुः. ^d Also fem. श्रेणी. ^e Or कुलिकः. ^f Likewise कुलः and श्रेणी. ^g And तन्तुवायः or तन्तुवायः. Also तन्तुवायः. ^h Or कुविन्दः. ⁱ Or पादुक्षत्र. ^j Also चर्मकारः. ^k Some separate the terms as severally signifying a founder and a smith. ^l Or कणादः.

A shell-cutter.	1 m	m	(स्याच्) क्वांखिकः काम्बखिकः	m a	2 n
A copper-smith.	3 m	m	4 m	m	5 m
A carpenter.	9. तच्चा (तु) बर्द्ध किस्वष्टा रयकार (श्च) काष्ठतट्	m	शौलिक स्ताम्बकुट्टकः		
One working for the village.	(ग्रामाधीने) ग्रामतच्चः	m	कौटतच्चे (ऽनधीनकः)		
One independent.	6 m	7 m	m	m	8 m
A barber.	10. क्षुरि मुखि दिवाकीर्त्ति नापिता ऽन्तावसायिनः	m	m b		
A washer-man.	निर्णेजकः (स्याद्) रजकः	m	m		
A distiller.	शौण्डिको मण्डहरकः	m	m		
A goatherd.	11. जाबालः (स्याद्) अजाजीवो	9 m c	m		
An attendant on an idol.	f f d	देवाजीवी (तु) देवलः			
A female juggler.	(स्यान्) माया शम्बरी	m c	m f		
A juggler.	मायाकार (स्तु.) प्रातिहारिकः	10 m	m	m	11 m
Dancers and tumblers.	12. शैलालिन (स्तु.) शैलूपा जायाजीवाः क्षयाश्विनः	m g	m h		
Dancers and mimics.	भरता (इत्यपि) नटाश्	m	m		
	चारणा (स्तु.) कुशीलवाः				

1 शं—, 2 ता—, 3—न्, 4 त्वष्ट, 5—स्त, 6—न्.
7—न्, 8—न्, 9—न्, 10—न्, 11—न्.

* And सौलिकः. b Fem. रजकी. c Or देवाजीवी. d And शम्बरी or शम्बरी. &c. e And मायावी (न्) or मायी (न्). f And प्रातिहारः, प्रातिहारः or प्रातिहारकः. g And भारतः. h Sing. नटः.

13. ^mमार्दङ्गिका ^mमौरजिका: ^mPlayers on drums.
^mपाणिवादा (स्तु.) ^mपाणिषा ^mStriking with their hands only.
^mवेणुधा: (स्युर्) ^mवैणविका ^mPlayers on the flute.
^mवीणावादा (स्तु.) ^mवैणिका: ^m-- on the late.
14. ^{m n}जीवान्तक: ^mशाकुनिके ^mA fowler or bird-catcher.
^m(द्वौ) ^mवागुरिक ^mजालिकौ ^mA hunter using nets.
^mवैतंसिक: ^mकौटिक (श्च) ^mमांसिक (श्च) ^mसमं त्वयम् ^mA vender of flesh-meat, b
15. ^mभृतके ^mभृतिमुक्कर्मकरो ^mवैतनिके ^m(ऽपि सः) ^mA hireling; a servant or labourer.
^mवार्तावहे ^mवैवधिके ^mA chandler.
^mभारवाह (स्तु.) ^mभारिक: ^mA porter.
16. ^mविवर्ण: ^mपामरो ^mनीच: ^mप्राकृत (श्च) ^mपृथग्जन: ^mA low man, e
^mनिहीने ^mऽपसदे ^mजात्रा: ^mक्षुल्लक (श्च) ^mतर (श्च) ^mसः ^m
17. ^mभृत्ये ^mदासेर ^mदासेय ^mदास ^mगोप्यक ^mचेटका: ^mA servant or slave.
^mनियोज्य ^mकिंकर ^mप्रैष्य ^mभुजिष्य ^mपरिचारका:

1—ज. 2 क— 3 इ—

a Or जीवन्तिकः. b Selling the flesh of beasts or birds. c And वैवन्तिकः. d Likewise भारी (नृ). e Following a degrading profession. Or अपसदः. f Likewise खुल्लकः. h Or दासः. Fem. दासी—शी. And गोप्यः. i Or चेटः. Also चेटः, चेटकः. Fem. चेटिका, चेटी, चेटो. Fem. किङ्करी or किङ्करी. 1 Also प्रैषः and प्रेष्यः.

- One nourished by a stranger, a ^m 18. पराचित परिस्कन्द परजात परैषिताः ^{m b} ^{m c} ^m
- A lazy man. ^m 19. भन्दस्तुन्दपरिष्ठज चालस्थः शीतको ऽलसे ऽनुषः ^{1 m d} ^m ^m ^m ⁿ
- A dextrous person. ^m दक्षे (तु) चतुर पेशल पटवः सूखान उष्ण (श्च) ^{m c} ^{2 m} ^m ^m
- A Chandala. ^m 20. चण्डाल श्व मातङ्ग दिवाकीर्त्ति जनङ्गमा ^{m m} ^m ^{m c} ^{2 m} ^m ^m
- Barbarians, j ^{m g} 21. (भेदाः किरातश्वरपुलिन्दा) श्लेच्छ (जातयः) ^{m h} ^{3 m} ^m ^{m i}
- A hunter, or deer-killer. ^m व्याधो मृगवधाजीवो मृगयुर्लब्धको (ऽपि सः) ^m ^m ^{4 m}
- A dog. ^m 22. कौलेयकः सारमेयः कुकुरो मृगदंशकः ^m ^m ^{m k} ^m
- A mad dog. ^{m l} 23. (श्रवा) विश्वकद्रु मृगयाकुशलः ^m ^{5 m m}
- A dog trained for the chase. ^{m n} अलक (स्तु. स योगितः)
- A bitch. ^m सरमा शुनी

1 लृ— 2 पट्. 3 ष—सिन्. 4 कु— 5 श्वन्.

^a Some include this line in the synonyma of slave. ^b Likewise परिस्कन्दः, परिष्काजः, परिस्कजः, पारस्कन्दः. ^c And परजितः. ^d Or तुन्दपरिमारजः. ^e And पेशलः or पेशलः. ^f Also जलङ्गमः. ^g And निशदः. ^h Sing. श्वपचः. Likewise श्वपक् (च). ⁱ Also पुकयः, पुकयः. ^j Of various tribes, mountaineers, savages, &c. As किरातः, living in forests and armed with a bow. श्वरः or प्रत्वश्वरः, wearing feathers (a peacock's tail, &c). पुलिन्दः or पुलिन्दः, speaking no intelligible language. ^k And कुकुरः. ^l Or शुन and शुनिः. ^m Also श्वानः. ⁿ Likewise अलकः.

^m ^m ^{m a}
विट्चरः शूकरो ग्राम्ये

A village
hog.

^{m c}
वर्कर (सूतणः पशुः) Any young
animal. b

ⁿ ⁿ ^m ^f
24. आक्षोदनं शगव्यं (स्याद्) आखेटो शगया स्त्रियाम् Chase ;
hunting.
^{1 m}
(दक्षिणार्धं व्ययोगाद्) दक्षिणेर्मा (कुरङ्गकः) A deer
wounded on
its right
side.

^{2 m d} ^{3 m e} ^{m f} ^m ^m ^m
25. चौरैकागारिक स्तेन दस्यु तस्कर भोषकाः A thief or
robber.

^{4 m g} ^{5 m} ^{m h} ^m
प्रतिरोधि परास्तन्दि पाटञ्चर मलिन्मुचाः

^{f i} ⁿ ⁿ ⁿ
26. चौरिका स्तेन्य चौर्यै (च) स्तेयं Theft, rob-
bery.

^{n j}
लोहं (त तद्धनम्) Booty.

^{m l}
वीतंस (स्तूपकरणं बन्धने शगपक्षिणाम्) A net, chain,
or cage. k

^m ⁿ
27. उन्माथः कूटयन्त्रं (स्याद्) A snare or
trap. m

^f ^f
वागुरा शगवन्धनी A net. n

^{n o} ^{m p} ^f ^{m f n} ^{m q}
शुल्लं वराटकः (स्त्री तु) रज्जु (स्त्रिषु) वटी गुणः A cord,
rope, or
string.

1—न.

2—र.

3 ऐ—.

4—न.

5—न.

^a Some make the first, others the second, term, explanatory. ^b Or a lamb in particular. ^c Fem. वर्करी. ^d Also चोरः. Fem. चोरः. ^e Fem. ऐकागारिकी. ^f Or स्तेनः. Also स्तेन्यः. ^g And प्रतिरोधकः. ^h Likewise पटञ्चरः. ⁱ Also चौरिका. ^j And लोहं or लोतः. ^k Any instrument for confining birds or beasts. ^l Also वीतंसः. ^m Some make the preceding term synonymous with these. ⁿ For confining deer. ^o Adn शुल्लं or शुल्लं. Also masc. शुल्लः and fem. शुल्ला or शुल्वी. Likewise रज्जु according to a different reading. ^p Or वराटः. But some read वटाकरः. ^q Likewise वटीगुणः.

Rope and
bucket of a
well, a

28. उह्वाटनं घटीयन्तंⁿ (सलिलोद्वाहनंⁿ प्रहेः)

(पुंसि) वेमा वायदण्डः^{1 m n b m c}

A loom,

सूत्राणि^{n d m c} (नरि) तन्तवः

Threads,

^{f l 2 f g}

Weaving,

29. वाणि व्यूतिःⁿ (स्त्रियौ तुल्ये)

Plastering,
h

पुस्तंⁿ (लेप्याऽदिकर्मणि)

^{f j f}

A doll or
puppet, i

पाञ्चालिका पुतिका (स्यादस्त्रदन्तादिभिः कृता)

A basket, k

30. पिटकः^{m m f l f m} पेटकः पेटा मञ्जूषा

A pole for
carrying
burdens,

(ऽथ) विहङ्गिका^{f n}

^{3 f}
भारयष्टिस्

Its string,

(तदालम्बि) शिखं काचे^{n o m}

A shoe,

(ऽथ) पादुका^f

31. पादूक, पानत्^{f 4 f} (स्त्री)

A boot,

(सैवा) ऽनुपदीना^f (पदायता)

A thong,

^{f f p f}
नद्धी बद्धी वरता (स्याद्)

A whip,

(अश्वादेस्ताडनी) कथा^{f g}

1—नू.

2 व्यू—.

3—ष्टि.

4 उ—ह.

a A rope and jar to draw water from a well ; or any machine for raising water. b Likewise वेमः. c Or वायदण्डः. d Sing. सूत्रं. e Sing. तन्तुः. Also सूत्रतन्तुः. f And वेणिः. g Or व्यूतिः. h Or painting images, &c. i Or figure made of cloth, ivory, &c. j And पाञ्चालिका. k The two last of these four terms are by some separated, and made to signify a large basket. l And पेटा or पोडा. m Some add मञ्जूषा, erroneously. n Or विहङ्गिका. o Likewise शिक् (क्). p And बाद्धी or बाद्धी. q Also कथा or कथा.

32. चाण्डालिका^{f a} (तु) कण्डोलवीणा^{f b} चण्डालवल्लकी^f A vulgar lute.
 नाराची^f (स्याद्) एषणिका^f Goldsmith's scales.
 ग्राण^m (स्तु) निकषः^m कषः^{m c} A touch-stone.
 33. ब्रश्चनःⁿ पत्तपरशुर्^{l m} An non chisel, d
 द्वेषिका^{f f} हलिका^{f g} (समे) A pencil or brush, e
 तैजसावर्त्तनी^f मूषा^{f h} A crucible.
 भस्त्रा^f चर्मप्रसेविका^{f i} Bellows.
 34. आस्फोटनी^{f j} वैधनिका^f An gimlet or auger.
 कपाणी^f कर्चरी^f (समे) Scissors or shears, k
 वृत्तादने^m वृत्तभेदी^{2 m} A carpenter's chisel.
 टङ्कः^{m m} पाषाणदारणः^m A hatchet, l
 35. क्रकचो^{m n n} (स्त्री) करपत्तंⁿ A saw.
 (स्याद्) आरा^f चर्मप्रभेदिका^f Shoemaker's knife.

1—यु.

2—न.

^a And चाण्डालिका. ^b Likewise कण्डोलवीणा. ^c Some read ग्राणः निकषः. ^d कसः. ^e Or else a small saw. ^f Some explain this a fibrous stick; others a mould for ingots; or else what is thrown into a crucible to try whether the metal be melted. ^g Also द्वेषिका and द्वेषीका or द्वेषिका. ^h Likewise हलिः, हली. ⁱ Also मूषा and मूषी or मूषिका. ^j Or masc. चर्मप्रसेवकः. ^k And लास्फोटनी. ^l Also a dagger. ^m Likewise a stone-utter's chisel. ⁿ Or तङ्कः. ^o And ककरः.

An image of
iron, a

^{f b} स्त्रमी ^f स्थणा ^f लोहप्रतिमा

An art,

ⁿ शिल्पं (कर्म कलादिकम्)

An image;
statue or
picture.

36. ⁿ प्रतिमानं ⁿ प्रतिविम्बं ^f प्रतिमा ^f प्रतियातना ^f प्रतिच्छाया

^f प्रतिष्ठतिर्चा (पुंसि) ^{1 f} प्रतिनिधिर् ^{2 m}

Resem-
blance, c

^f उपमेऽपमानं (स्यात्)

Like, simi-
lar,

37. (वाच्यलिङ्गाः) ^{m f n} समस्तुत्यः ^{m f n} सदृशः ^{m f n} सदृशः ^{m f n} सदृक् ^{4 m f n}

^{m f n d} साधारणः ^{m f n} समान (श्च)

(In composi-
tion) Like,

^c (स्युक्तरपदेस्त्रमी)

38. ^{m f n} निभ ^{m f n} सङ्काश ^{m f n} नीकाश ^{m f n} प्रतीकाशेऽपमा (दयः)

Wages or
hire,

^f कर्मण्या (तु) ^f विधा ^f भृत्या ^{6 f} भृतयो ^{7 n} भर्म ⁿ बेतनम्

39. ^{n i} भरण्यं ⁿ भरणं ⁿ स्रव्यं ⁿ निर्वेशः ^m पण (इत्यपि)

Spirituos
liquor,

^f सुरा ^f हलिप्रिया ^f हाला ^{8 f} परिखुद्रणात्मजा ^{9 f}

1 अ—, 2—धि, 3 उ—, 4—घ, 5 उपघ,
6—ति, 7—न्, 8—त्, 9 व—.

^a So most commentaries explain this : but one says an anvil. ^b Or स्त्र्मिः. Also स्त्र्मी or स्त्र्मिः. And स्त्र्मी, स्त्र्मिः or स्त्र्मः. ^c Some include this with the preceding. ^d Fem. साधारणी. or साधारणा. ^e The following are used only in composition. Ex. पितृनिभः, like his father. ^f Also निकाशः. ^g And प्रतिकाशः, प्रतिकाशः, or प्रतीकाशः. ^h Besides other terms similarly employed in composition : as भूतः रूपः कल्पः. ⁱ Also fem. भरण्या.

40. गन्धोत्तमा प्रसन्नेरा कादम्बर्यः परिच्युता
मदिरा कश्च मद्ये (चाप्य)
इवदंश (स्तु भक्षणम्) Eating what ex-
cites thirst,
A tavern.
मधुवारा मधुकमाः Tippling.
मध्वासवो माधवको मधु माध्विक (मदयोः)
मैदेयमासवः शीधुर्
मेदको जगलः (समो)
सन्धानं (स्याद्) अभिषवः
किण्वं (पुंसि तु) नग्नहः
कारोत्तरः सुरामण्ड
चापानं पानगोष्ठिका
पषको (ऽस्त्री) पानपात्रं सरको (ऽप्य) सुतर्षणम्
- 1 दरा. 2—री. 3 चा—. 4—ध. 5 क—.
- ^a Also प्रसन्नेरा. ^b Sing. मधुवारः, मधुकमाः. ^c From the blossoms of the *Bassia latifolia*. Some divide the synonyma, making the two last terms signify wine obtained from grapes. ^d And माध्विकं, or माद्रीकं. ^e Also मधुमाध्वीकं. ^f The three terms signify different kinds; the first distilled from blossoms of *Lythrum fruticosum*, with sugar, &c. the second from the raw juice of sugar-cane, the third from molasses. ^g Some connect the last term with the following article. ^h A drug used for that purpose. ⁱ Or कण्वं. ^j Also neut नग्नहः. ^k And कारोत्तमः. ^l Some separate the two last terms of this line, and interpret them the distribution of liquor. ^m Also masc. अतुतर्ष.

- A game-ster. 44. धूर्त्तो ऽक्षदेवी कितवो ऽक्षधूर्त्तो द्यूतकृत् (समाः)
 Sureties. (स्युर्) जग्नकाः प्रतिभुवः
 Keepers of gaming houses. सभिका द्यूतकारकाः
 Gaming. 45. द्यूतो (ऽस्त्रियाम्) अक्षवती कैतवं पणं (इत्यपि)
 पणो (ऽक्षेषु) ग्लहे
 Dice. ऽक्षा (स्तु) देवनाः पाशका (श्च ते)
 Moving a piece at play. 46. परिणाय (स्तु शारीणां समन्तान्नयने)
 (ऽस्त्रियौ)
 A checker-board or cloth. अष्टापदं शारिफलं
 A match of cocks, &c. प्राणियूतं समाह्वयः
 47. (उक्ताभूरिप्रयोगत्वादेकस्मिन् ये ऽत्र यौगिकाः
 तावत्पर्यादन्यतो वृत्तावूच्या लिङ्गान्तरे ऽपि ते)

1—न्.

^a Sing. जग्नकः, and प्रतिभूः. Some reckon these synonymous with the following. ^b Sing. सभिकः and द्यूतकारकः. ^c Also परीणावः.

BOOK III.

CHAPTER I.

1. विशेष्यनिघ्नैः संकीर्णैर्नानार्थै रर्थयैरपि
लिङ्गादिसंग्रहैर्वर्गाः सामान्ये वर्गसंश्रयाः।
2. स्त्रीदाराद्यैर्य द्विशेष्यं यादृशैः प्रस्तुतं पदैः
गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तथा स्युस्तस्य भेदकाः ।
1 m f n   2 m f n m f n
3. सुकृती पुण्यवान् धन्यः
m f n   m f n
महेच्छ (स्तु) महाशयः *m f n*
m f n   m f n b
हृदयाकुः सहृदये। *m f n   m f n*
महोत्साहे! महोद्यमः *m f n   m f n*
m f n   m f n m f n   m f n m f n   m f n
4. प्रवीणे निपुणाऽभिन्न विद्वन्निष्ठात शिद्धिताः
m f n c   m f n   3 m f n m f n d
वैज्ञानिकः कृतसुखः कृती कुशल (इत्यपि)
m f n   m f n
5. पूज्यः प्रतीक्ष्यः
m f n   m f n
सांशयिकः संशयापन्नमानसः *m f n   m f n*

Fortunate,
well-fated. a

Magnani-
mous.

Good-heart-
ed.

Perseve-
rant, dili-
gent.

Skillful, con-
versant.

Venerable.

Dubious. e

1—नृ.

2—वत्.

3—नृ.

^a Fem. सुकृतिनी, पुण्यवती, धन्या. ^b Or सहृदयः. Also हृदयी(—नृ)
हृदयिकः, हृदयवान् (—वत्). ^c Or विज्ञानिकः. ^d Likewise कुशलः. ^e Un-
certain or questionable. Some refer this to the person; irresolute,
unsettled in opinion.

Meriting a fee or re- ward.	^{mfn} दक्षिणीयो ^{mfn} दक्षिणार्ह (सूत्र). ^{mfn} दाक्षिण्य (इत्यपि)
Magnificent.	^{mfn} 6. (स्युर्) वदान्य ^{mfn} स्थूललक्ष्य ^{mfn} दानयौगन्धा ^{mfn} वज्रप्रदे
Long-lived.	^{mfn} जैवाटकः (स्याद्) ^{1 mfn} आयुष्मान्
Skilled in sacred sciences.	^{mfn} अन्तर्वाणि (स्तु.) ^{2 mfn} याज्ञवित्
Acutely in- vestigating.	^{mfn} 7. परीक्षकः ^{mfn} कारणिके
Granting a prayer. e	^{mfn} वरद (स्तु.) ^{mfn} सर्वहृक्
Joyful, cheerful.	^{mfn} हर्षमाणो ^{mfn} विकुर्वाणः ^{3 mfn} प्रमना ^{mfn} हृष्टमानसः
Sad, per- plexed.	^{4 mfn} 8. दुर्भना ^{1 mfn} विमना ^{4 mfn} अन्तर्भनाः (स्याद्)
Regretting.	^{mfn} उत्क ^{5 mfn} उन्मनाः
Sincere, candid.	^{mfn} दक्षिणे ^{mfn} सरले ^{6 mfn} दारौ
Liberal in giving and using.	^{mfn} सुकले (दातभोक्तृ)
Diligent, attentive. g	^{mfn} 9. (तत्परे) ^{7 mfn} प्रसितासक्ताव्
Zealously active. h	^{mfn} इष्टार्थोद्युक्त ^{mfn} उत्सुकः

1—वृ.

2—दु.

3—नस्.

4—स्.

5—हृ.

6 वृ—

7 आसक्त.

* And दक्षिण्यः. ^b Or वदान्यः. ^c And स्थूललक्ष्यः. ^d Fem. जैवाटकाः.
 • As a deity, at the instance of a votary. ^f Also प्रमनाः (—स्). ^g Some
 include the two next terms in these synonyma ; others, varying the
 reading, add आविष्टः, to this article. ^h Making exertions for a
 gratifying purpose. ⁱ According to another reading, उद्युक्ताः.

- ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n}
 प्रतीते प्रथित ख्यात वित्त विज्ञात विस्तृताः
^{m f n} ^{1 m f n a}
 Known, celebrated, famous.
10. (गुणैः प्रतीते तु) क्षतलक्षणा इतलक्षणी
^m ^{m b} ^{2 m}
 क्षय्य आदेय धनी
^m ^{4 m o} ^{5 m} ^{6 m}
 स्वामी (त्वी) खरः पतिरीयिता
^m ^{7 m} ^{8 m} ^m ^m ^m
 An owner or master.
11. अधिभू न्यायको नेता प्रभुः वरिहदे धिपः
^{m f n} ^{m f n}
 अधिकर्षिः सखद्वः (स्यात्)
^m
 कुटुम्बव्याप्त (स्तु. यः)
^{m n} ^{m d}
 Attentive to support his family.
12. (स्याद्) अभ्यागारिक (सुखिन्) उपाधि (हि पुमानयम्)
^m
 (वराङ्गरूपोभेतो यः) सिंहसंहननो (हि सः)
^{m f n c}
 Handsome and well-shaped.
13. निर्वाय्यः (कार्यकर्त्ता यः) सम्पन्नः सत्वसम्पदा
^{m f n i} ^{m f n}
 अवाचि मूको
^{m f n g} ^{m f n}
 (य) मनोजवः (स) पितृसन्निभः
^{m i}
 Giving a girl in marriage.
14. (सत्कृत्यालङ्कृतां कन्यां यो ददाति स) कुकुदः
^h

1 आ—, 2—नू. 3—नू. 4 ई—, 5—ति.
 ६ ईपितृ. 7 ना—, 8—ह.

* Some read आहितलक्षणः. b Fem. इस्या, आद्या, धनिनी. c Fem. ईश्वरा or ईश्वरी. d Invariably masc.: even with a feminine or neuter substantive. e Some read निर्वाय्यः. f अवाक् (च्). g Some erroneously read मनोजवसः. h In due form; decorating her with ornaments. i Or कुकुदः.

Prosperous, happy.	1 mfn mfn mfn a 2 mfn	लक्ष्मीवान् लक्ष्मणः श्रीलः श्रीमान्
Affection- ate.	mfn mfn	स्निग्ध (स्नु) वत्सलः
Compassion- ate.	mfn mfn mfn mfn b	15. (स्याद्) दयालुः कारुणिकः कृपालुः क्षुरतः (समाः)
Unrestrain- ed.	mfn mfn 3 mfn c mfn mfn d	सतन्त्रोऽपारतः स्वैरी स्वच्छन्दो निरवग्रहः
Dependent.	mfn mfn 4 mfn 5 mfn	16. परतन्त्रः पराधीनः परवान्नाथवान् (अपि)
Docile. e	mfn mfn f	अधीनो निम्न आबन्तोऽस्वच्छन्दो गृह्यको (गृयो)
A sweeper.	mfn mfn	17. खलपूः (स्याद्) वङ्ककरो
Dilatory, slow.	mfn 7 mfn	दीर्घसूत्रचिरक्रियः
Acting in- considerate- ly.	mfn	जाह्नवोऽसमीक्षकारी (स्यात्)
Indolent.	mfn mfn	कुण्ठो (मन्दः क्रियासु यः)
Competent to an act.	8 mfn mfn	18. कर्मक्षमोऽलंकर्मिणः
Engaged in a business.	mfn g mfn	क्रियावान् कर्मसूद्यतः
Laborious.	mfn mfn	(स) कर्मः कर्मशीलो (यः)
Finishing carefully.	mfn mfn	कर्मसूर (स्तु) कर्मठः

1—व्.

2—व्.

3—न्.

4—व्.

5 ना—व्.

6 चि—

7—न्.

8—व्.

a And क्षीलः. b Also क्षुरतः. c And स्वैरः. d Also निर्वन्धनः
and निरङ्कुशः. e Some make the terms in this and the preceding
line synonymous. f Fem. वङ्ककरी and वङ्ककरा. g Fem. कर्मिणी.

- 1 m f n a 2 m f n
 19. भरय्यभुक्कर्मकरः ^{m f n} ^{m f n}
 कर्मकार (स्तु.) तत्कियः ^{m f n} ^{m f n}
 अपस्नातोऽपस्नात ^{3 m f n} ^{m f n c}
 आभिषाशी (तु) शौष्मलः ^{m f n} ^{m f n} ^{4 m f n} ^{5 m f n}
 20. वुभुक्षितः (स्यात्) क्षुधितो जिघत्सुर्गुणायितः ^{m f n} ^{m f n}
 पराजः परपिण्डादो ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n}
 भक्षकेऽवसरोऽश्नरः ^{m f n} ^{m f n}
 21. आद्यूनः (स्याद्) औदरिको (विजिगीषाविवर्जिते) ^{m f n} ^{m f n}
 (उभाव) आत्मन्धरिः कुक्षिन्धरिः (स्वादरपूरके) ^{m f n} ^{6 m f n}
 22. सर्वान्मीन (स्तु.) सर्वान्भोजी ^{m f n} ^{m f n}
 गृध्र (स्तु.) गर्ह्वनः ^{m f n} ^{m f n}
 लुब्धोऽभिलाषुक शृणुक ^{m f n} ^{m f n} ^{7 m f n i}
 (समौ) लोबुप लोबुभौ ^{m f n} ^{m f n}
 Very covetous. g

1—क. 2 क. 3—न. 4—ख. 5—
 6—न. 7—ख.

^a Or कर्मय्यभुक् (—क). ^b Some interpret this, dying after ablutions before the ceremony is complete. ^c And शौष्मलः or शुष्मलः. ^d With disregard to those, whom he is bound to support. ^e Eating all manner of food, or—food proper to various tribes. ^f Also लुब्धकः and लुब्धितः or लुब्धितः. ^g Some make these synonymous with the preceding.

- Mad ; in-
sane. 23. ^{m f n a} उन्माद (स्त्र) ^{1 m f n} न्मदिष्णुः (स्यात्)
- Misbehav-
ing. ^{m f n} अविनीतः ^{m f n} समुद्धतः
- Druna. ^{m f n m f n 2 m f n m f n} मत्ते शौण्डेत्कट चीवाः
- Lustful. ^{m f n 3 m f n m f n} कामुके कमिताः सुकः
24. ^{m f n 4 m f n m f n m f n m f n m f n} कन्वः कामयिताः भौकः कमनः कामनेः भिकः
- Compliant. ^{m f n 5 m f n b m f n m f n} विधेये विनयग्राही वचनेस्थित आश्रवः
- Govern-
able. c 25. ^{m f n m f n} वश्यः प्रणयेः
- Modest. d ^{m f n m f n m f n c} निवृत विनीत प्रश्रिताः (समाः)
- Impudent,
shameless. ^{m f n m f n 6 m f n} दृष्टे दृष्टाग्वियात (स्य)
- Bold, pre-
sent. ^{m f n m f n} प्रगल्भः प्रतिभास्वितः
- Ashamed. ^{m f n m f n} 26. (स्याद्) अदृष्टे (तु) शालीनेः
- Astonished. ^{m f n m f n} विलक्षो विस्मयाश्रिते
- Confused. ^{m f n m f n g} अधीरे कातरस्
- Timid. ^{7 m f n m f n h m f n m f n} तस्त्रौ भीरु भीरुक् भीरुकाः

1 छ— 2 छ— 3—ह. 4—ह. 5—नृ.

6 वि— 7—क्ष.

^a Or उन्मादः. Some read सोन्मादः or सुन्मादः and सुन्मादः.
^b Or वचनग्राही (नृ). ^c Some make these synonymous with the preceding.
^d Having passions restrained : or else humble, nor arrogant. ^e Or प्रसृतः. ^f दृष्टाक् (—ज्). Also दृष्टुः. ^g कातरः—रा—रं. ^h Also तस्त्रः, भीतः, &c.,

- 1 *m f n* 2 *m f n*
 27. आशंसराशंसितरि 3 *m f n* 4 *m f n a* Wishing blessings.
 गृह्यालुर्गृहीतरि Disposed to take.
 5 *m f n* 6 *m f n*
 अश्वालः (अश्वाया युक्ते) Faithful; believing.
 7 *m f n* 8 *m f n*
 पतयालु (स्तु.) पातकः Habitually falling.
 9 *m f n* 10 *m f n*
 28. (लज्जाशीले) उपतपिष्णुर्गृह्णन्तः Bashful.
 11 *m f n* 12 *m f n* 13 *m f n*
 वन्दारुभिवादके Civil; polite.
 14 *m f n* 15 *m f n* 16 *m f n*
 शरार्वतुको हिंस्रः Mischivous.
 17 *m f n* 18 *m f n*
 (स्याद्) वर्द्धिष्णु (स्तु.) वर्द्धनः Thriving; growing.
 19 *m f n* 20 *m f n*
 29. उत्पतिष्णु (स्तु.) त्यतिता Jumping up.
 21 *m f n* 22 *m f n* 23 *m f n*
 लङ्घरिष्णु (स्तु.) मण्डनः Inclined to ornament.
 24 *m f n* 25 *m f n* 26 *m f n*
 भूष्णुर्भूविष्णुर्भूविता Faring well.
 27 *m f n* 28 *m f n* 29 *m f n*
 वर्त्तिष्णुर्वर्त्तनः (समौ) Stationary.
 30. निराकरिष्णुः क्षिप्रः (स्यात्) Obstruc-
 31 *m f n* 32 *m f n* 33 *m f n*
 सान्द्रस्निग्ध (स्तु.) मेदुरः Very smooth.
 34 *m f n* 35 *m f n* 36 *m f n*
 ज्ञाता (तु) विदुरो विन्दुरः Knowing; intelligent.
 37 *m f n* 38 *m f n* 39 *m f n*
 विकासी (तु) विकस्वरः Expanding.

- 1—सु. 2 आ—ह. 3—सु. 4—ष्णु. 5—ह. 6 स—
 7 वा— 8 उ—ह. 9 अ— 10 अ—ह. 11 व— 12—ह.
 13—नु. 14—नु.
 15 स्त्रीता (—ह) or यहीता (—ह). 16 Or क्षिप्रः. 17 Also विकासी (तु)
 and विकस्वरः or विकासी (तु) and विकस्वरः

Flowing or creeping.	31. विस्तृतरो विस्तमरः प्रसारो (च) विसारणि
Patient, content. a	सहिष्णुः सहनः क्षन्ता तितिक्षुः क्षमिता क्षमो
Passionate ; wrathful.	32. क्रोधनेऽमर्षणः कोपौ
Very passi- onate.	चण्ड (स्व.) इत्यन्तकोपनः
Wakeful.	जागरूकः जागरिता
Rolling, as in sleep.	घर्णितः प्रचलायितः
Sleepy, slug- gish.	33. स्वप्नक् शयालुर्निद्रालुर्
Asleep.	निद्राय शयितौ (समौ)
Averting the face.	पराङ्मुखः पराचीनः
Down-look- ed. d	(स्याद्) अवाङ् इष्ये ऽधोमुखः
Adoring devities. g	34. (देवानश्चति) देवद्रष्टृ
Going every- where.	विष्वद्रष्टृ (विष्वगंचति)
Accompany- ing.	(यः सहांचतिः सभ्रष्टृ (स)
Moving tor- tuously.	(स) तिथ्यङ् (यस्तिरो ऽश्चति)

1—न.	2—रिन्.	3—चंह.	4—ह.	5—न.	6—न.
7—च.	8—ह.	9—ज.	10—नि—ह.	11—च.	12—च.
13—च.	14—च.	15—च.			

^a Some distinguish the three first terms as signifying patient; and the other three, contented. ^b Also कोपनः. ^c Likewise निद्रितः. ^d Also headlong. ^e Fem. अवाचो. ^f Fem. अधोमुखी. ^g The same term signifies approaching idols. ^h Fem. देवद्रोणी. Neut. देवद्रक. ⁱ Fem. विष्वद्रोणी. Neut. विष्वद्रक. Also विष्वद्रङ् (—च),—द्रोणी,—द्रकः. ^j Fem. सभ्रीणी. Neut. सभ्रक. Also सभ्यङ् (—च). ^k Fem. तिरणी.

- m f n m f n 1 m f n*
 35. वदे! वदावदे! वक्ता Speaking sensibly. a
m f n m f n
 वागीशे! वाक्पतिः (समौ) Eloquent.
m f n c 2 m f n d m f n 3 m f n
 वचोयुक्तिपटुर्वाग्मो वाषट्क (श्च) वक्तरिः Speaking much. b
m f n f m f n g m f n 4 m f n
 36. (स्यात्)जल्पाक(स्तु)वाचालो वाचाटो बह्वर्थावाक् Talking nonsense. c
m f n m f n m f n
 दुर्मुखे मुखरा ऽवदुर्मुखौ Foul-mouthed, scurrilous.
m f n h m f n
 शक्तुः प्रियम्बदे Speaking civilly.
m f n 5 m f n
 37. लोहलः (स्याद्) अस्तुवाग् Lisping.
6 m f n m f n
 गर्ह्यवादी (त) कदहः Speaking ill.
m f n m f n
 (समौ) कुवाद कुचरो Censorious, detracting.
m f n m f n
 (स्याद्) असौम्यस्वरो ऽस्वरः Having a bad voice.
m f n m f n
 38. रवणः शब्दने Sonorous.
7 m f n m f n 1
 नान्दीवादी नान्दीकरः (समौ) Speaker of a prologue. 1
-
- 1—क्त. 2—न्. 3—क्त. 4—श्च. 5—श्च.
 6—न्. 7—न्.
- ^a Or knowing how to speak. Some interpret this simply, speaking or speaker. ^b Some separate the two first terms as signifying one who speaks as is fit; and the other two, as signifying loquacious. ^c Or वाचोयुक्तिः, and पटुः. ^d वाग्म्यी (न्) or वाग्म्यी (न्). ^e Or simply, talkative: or else, saying much that is blamable. ^f Fem. जल्पाकी. ^g This term also occurs in a good sense. ^h Also शक्तः, शक्तः, and शक्त. ⁱ Some say player of the overture. The prologue of an Indian drama is a benediction¹ joined with compliments to the audience. ^j Or नान्दीकरः.

Idiot, stupid.
Deaf and dumb.

^{m f n a m f n}

जडो ऽश्च.

^{m f n b}

एडम्बक (स्तु. वक्तुं श्रोतुमशिक्षिते)

^{* m f n}

^{m f n}

Silent.

39. तृष्णींशील (स्तु.) तृष्णीको

^{m f n I m f n m f n}

Naked.

नग्नो ऽवासा दिगम्बरे

^{m f n c}

^{m f n}

Expelled.

निःकासितो ऽवकृष्टः (स्याद्)

^{m f n}

^{m f n}

Cursed.

अपध्वस्त (स्तु.) धिक्कृतः

^{m f n}

^{m f n c}

Humbled ;
subdued. d

40. आत्तगर्बो ऽभिभूतः (स्याद्)

^{m f n g}

^{m f n}

Condemn-
ed ; or
adjudged. f

दापितः साधितः (समो)

^{m f n}

^{m f n}

^{m f n}

^{m f n}

Removed ;
set aside.

प्रत्यादिष्टो निरस्तः (स्यात्) प्रत्याख्यातो निराकृतः

^{m f n}

^{m f n}

41. निरुतः (स्याद्) विप्ररुते

^{m f n}

^{m f n}

Deceived,
tricked.

विप्रलब्ध (स्तु.) वञ्चितः

^{m f n}

^{m f n}

^{m f n}

^{m f n}

Disappoint-
ed.

मनोहतः प्रतिहतः प्रतिबद्धो हत (श्च सः)

^{m f n}

^{m f n}

Turned
away. h

42. अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तो

^{m f n}

^{m f n}

^{m f n}

Confined. i

बद्धे कीलित संयतो

1—नस्.

!

* Fem. जडा. ^b Also अनेड्युकः. ^c One reads निःकासितः. ^d Some make the preceding synonymous with this. ^e Also अनिहतः. ^f Either the person cast ; or the thing awarded ; some interpret this, amerced ; others, the person, by whom, or to whom, payment is made. ^g Likewise दापितः. ^h Some explain it sent or despatched. ⁱ Bound ; some say fettered or confined in stocks, &c. others say imprisoned.

Innocent.	<i>m f n</i> 1 <i>m f n a</i> 46. शिखिदानो ऽक्षयकर्म
Inconsiderately guilty. b	<i>m f n</i> 2 <i>m f n</i> चपल शिकुरः (समो)
Malevolent and censorious. c	3 <i>m f n</i> 4 <i>m f n</i> दोषैकदृक् पुरोभागौ
Wicked ; perverse.	<i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> निकृत (स्व.) ऽवृजः यतः
Informers.	<i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n d</i> 47. कर्णजपः सूचकः (स्यात्) पिशुनो
Mischief-maker.	<i>m f n</i> <i>m f n</i> दुर्जनः खलः
Destructive, mischievous.	<i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> नृशंसा घातुकः क्रूरः पापे
Fraudulent ; crafty.	<i>m f n</i> <i>m f n</i> धूर्त (स्तु.) वञ्चकः
Idiot.	<i>m f n</i> <i>m f n c</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>r f n f</i> <i>m f n</i> 48. अन्न मूढ यथाजात मूर्ख वैधेय बालिशः
Miser ; avaricious.	<i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n g</i> कदर्थ्यं कृपण क्षुद्र किम्पचान मितम्पचाः
Poor ; indigent.	<i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n h</i> 49. निःस्व(स्तु.)दुर्विधो दीनो दरिद्रो दुर्गतेऽपि सः
Beggar ; mendicant,	<i>m f n i</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> <i>m f n</i> 5 <i>m f n</i> वनीयको याचनको मार्गणो याचका ऽर्थिनौ

1—नृ.

2 चि—.

3—य.

4—नृ.

5—नृ.

^a Many commentators read **लक्ष्यकर्मा** (नृ) ; and expound that with the preceding term, sinful or criminal. ^b Committing a crime without considering the guilt. ^c Remarking only ill qualities. ^d Some include this in the next article ; others make the five words synonymous. ^e Also **सुधः**. ^f Fem. वैधेयी. ^g Some read **किम्पचः** and **अनमितपचः**. ^h Like-wise **दुस्यः**. ⁱ Or **वनीपकः**.

1 *m f n a* 2 *m f n*

१. अहङ्कारवानुहंयुः (स्यात्)

Proud.

m f n

m f n b

शुभंयु (स्तु.) शुभान्वितः Happy.

m f n

दिव्योपपादुका (देवाः)

Of divine origin. ^c

m f n

(वृगवाद्या जरायुजाः Viviparous. ^d

m f n

१. स्वेदजाः (क्षमिदंशाद्याः)

Engendered by damp. ^e

m f n

(पक्षिसर्प्यादयो ऽण्डजाः Oviparous. ^f

१—वत्.

२ अ—.

* Some make this to be only explanatory of the other term. ^b This is by some made only explanatory. ^c Divine beings, produced without any apparent cause. ^d Produced from a viviparous being; as n, horses, bulls, &c. ^e As worms and insects. ^f Produced from an; birds, serpents, &c.

CHAPTER II.

Vegetables. n	1. उद्भिद (सुखगुल्माद्या)	1 m f n m f n b 2 m f n
Sprouting ; germinating.	उद्भिदुद्भिज्जं मुद्भिदम्	
Beautiful or pleasing.	m f n c m f n m f n m f n m f n m f n	सुन्दरं रुचिरं चारु सुसमं साधु शोभनम्
	m f n m f n d m f n m f n m f n m f n e	
	2. कान्तं मनोरमं रुच्यं मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलम्	
	m f n f	
Charming.	(तद) ऽसेचनकं (दृप्तं नृस्यन्तो यस्य दर्शनात्)	
	m f n m f n m f n m f n m f n m f n	
Beloved, desired.	3. अभीष्टे ऽभीष्टितं हृद्यं दयितं वल्लभं प्रियम्	
	m f n m f n 3 m f n m f n g m f n m f n h m f n	
Inferior ; low.	निकृष्ट प्रतिकृष्टा वै रेफ याप्या ऽवमा ऽवमाः	
	m f n m f n m f n m f n m f n m f n i	
	4. कुपूय कुत्सिता ऽवद्य खेट गर्ह्या ऽणकाः (समाः)	
	m f n m f n j m f n m f n k	
Foul, dirty.	मलीमसं (तु) मलिनं कञ्जरं मलदूषितम्	

1—द.

2 उ—.

3—न.

* As trees, shrubs, &c. ^b उद्भिज्जं or उद्भिज्जं. ^c Fem. सुन्दरी and सुन्दरा. ^d Also मनोजरं, and मनोजारि (नृ). ^e Some add सोम्यं, भद्रं, रमणीयं, and रासणीयकं. ^f असेचनकं or आसेचनकं. ^g Or रेपः. Also रेफ (स्) and रेपः (स्). ^h Some read अरसः. ⁱ अणकः or आणकः, also अनवः. ^j Likewise मलानं. ^k Some discriminate the two first terms as signifying simply dirty ; and the other two spoiled by dirt.

5. ^{m f n m f n m f n}पूतं पवित्रं मेध्यं (च) ^{m f n m f n}Purified.
- ^{m f n m f n m f n m f n}वीधं (तु) विमला (लकम्) ^{l m f n}Clean.
- ^{m f n m f n}निर्णितं शोधितं सृष्टं निःशोध्यमनवस्करम् ^{m f n}Cleansed.
6. ^{m f n a m f n m f n m f n}असारं फल्य ^{m f n}Pithless.
- ^{n c m f n m f n m f n 2 m f n}शून्य (न्तु.) वशिकं तुच्छं रिक्तके ^{m f n}Void, empty.
- ^{m f n d m f n m f n m f n m f n}(क्लीवे) प्रधानं प्रमुख प्रवेका उत्तमोत्तमाः ^{m f n}Chief; principal. b
7. ^{m f n m f n m f n m f n m f n c 3 m f n}सुखं व्यर्थं वरेण्या (श्च) प्रवर्त्तं नवराज्ञं (यत्) ^{m f n}
- ^{4 m f n m f n m f n m f n m f n}पराङ्मया ऽग्र प्राग्रहर प्रग्रया ऽग्रया ऽग्रीयमग्रियम्
8. ^{m m 5 m m}अयान् अष्ठः पुष्कलः (स्यात्) सत्तम (श्च) ऽतिशोभने ^mExcellent. f
- ^{m m m h}(सुहृत्तरपदे) व्याघ्र पुङ्गवर्षभ कुञ्जराः ^mPre-eminent (in comp.)
9. सिंह शार्ङ्गल नागा (द्याः पुंसि अष्टार्थगोचराः)

1 अ—.

2 उ—.

3 अ—.

4—यत्.

5—श्च.

^a Or शून्यं. ^b Some restrict the synonyms to the first line; others to the first eight terms; while others extend them to three lines, or even to four. ^c Invariably neuter. Instances of this word used in the masculine and in the feminine gender, are poetical licenses. Also सुखः. ^d Also अपयोः—यो—यि. ^e Some join this with the preceding article; others take in the two last lines; or the last line and a half including fourteen terms. ^f Ex. पुरुषव्याघ्रः, an eminent man. निपुणः, a pre-eminent sage. ^h Besides other terms as सुखः, चन्द्रः, &c.

Secondary,
subordinate.

m f n

n

1 n

अप्रायः (द्वयहीने हे) अप्रधानोपसर्जने

m f n a m f n 2 m f n 3 m f n m f n 4 m f n

Great.

10. विद्यङ्कटं यथु दृढदिशालं यथुलं मयत्

m f n b 5 m f n m f n

वङ्कोर विपुलं

m f n 6 m f n c m f n m f n

Fat ; large.

पीन पीवी (तु) स्थूल पीवरे

m f n m f n m f n m f n m f n m f n m f n m f n

Little,
small, d

11. लोकाः स्तुल्य लुल्लकाः सुल्लं सल्लं दल्लं लल्लं तल्लं

f c f i m g m m h 7 n

(स्त्रियां) माता लुटी (पुंसि) लव लेय कणाः श्लवः

m f n m f n 8 m f n 9 m f n j 10 m f n

Very small. i

12. अत्यल्पे स्तुल्लमूल्यः कणीयोऽणीयः इत्यपि

m f n m f n m f n 11 m f n m f n m f n

Much,
many.

प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमदभं वल्लं वल्लं

m f n k m f n m f n m f n 12 m f n l m f n

13. पुरश्चं पुरश्च भूयिष्ठं स्फिरं भूयं (यु) भूरि (य)

m f n

Countless.
m

परःशता (द्वाले येषां परा संख्या यतादिकात्)

1 च—.

2—तु.

3 वि—.

4—तु.

5 च—.

6—तु.

7—तु.

8 च—तु.

9—तु.

10—तु.

11 च—.

12—तु.

^a Fem. विद्यङ्कटा, or—टी. ^b Also वल्लं. ^c Fem. पीवरी. ^d One author

divides this article into four, making the three first terms signify small; the five next minute; the two terms following very minute; and the four last atom-like. ^e This and the following are invariably feminine.

^f Or लुटिः. ^g This and the following are invariably masculine. But some make them vary the gender. Others restrict the three first of them to the abstract sense. ^h Also fem. कणी or कणीका. ⁱ Some

omit this line. ^j Also कनीयः (सु). ^k Likewise पुरश्च. ^l Also भूय (तु).

^m In this compound term, the first word is indeclinable. Ex. परःशतं—सा,—तं. But others make it vary with the gender. Ex. Neut. परंशतं, more than a hundred. So परःसहस्रः (परंसहस्रः), above a thousand; परोल्लक्षः, above a hundred thousand.

- mf n mf n
14. गणनीये (तु) गाणेयं Numerable.
mf n mf n
संख्याते गणितम् Numbered,
mf n mf n counted.
(अथ) समं सर्वम् All; entire.
mf n 1 mf n mf n mf n mf n 2 mf n mf n
विश्वमृशेषं कृत्स्नसमस्तानि खिलाऽखिलानि निःशेषम्
mf n mf n mf n a 3 mf n mf n b
15. समग्रं सकलं पूर्णमखण्डं (स्याद्) अनूनके
mf n mf n mf n
घनं निरन्तरं सान्द्रं Coarse
mf n mf n mf n grass. c
पेलवं विरलं तनुं Delicate,
mf n mf n 4 mf n mf n fine. d
16. समीपे निकटसन्न सन्निकट समीड (वत्)
mf n mf n e mf n mf n mf n f
सदृशऽभ्यास सविधः समर्थोद सवेद्य (वत्)
mf n mf n mf n mf n i
17. उपकण्ठाऽन्तिकाऽभ्यर्णाऽभ्यगा (अप्य)ऽभिते
(ऽध्ययम्)
mf n mf n 5 mf n g
संसक्ते (त्वं)ऽव्यवहितमपठान्तर (मित्यपि)
mf n mf n h
18. नेदिष्ठमन्तिकतमं Very near.
mf n mf n i
(स्याद्) दूरं विप्रकटकम् Distant.

1 अ—.

2 अ—ल.

3 अ—.

4 आ—.

5 अ—.

^a Likewise पूर्व. ^b Or अनून. ^c Without interstices. ^d With interstices. ^e Or अभ्यासः. ^f Also सवेद्यः. ^g Likewise अपदान्तरं. ^h Also मन्तिक. ⁱ And विप्रकटं.

Very remote.	^{1 m f n} दवीय (द्यु) ^{m f n} दविष्ठं (च) ^{m f n} सुदूरं
Long.	^{m f n} दीर्घमायतम्
Round, a	^{m f n} 19. वर्त्तुलं ^{m f n} निस्तलं ^{m f n} वृत्तं
Uneven, wavy. b	^{m f n c} बन्धुरं (वृ) ^{3 m f n} न्तानतम्
High, tall, d	^{m f n} उच्च ^{m f n} प्राञ्च ^{4 m f n} नतोदयो ^{5 m f n} च्छितास्तु ^{6 m f n} ङ्गे
Short.	^{u f n} (ऽय) ^{m f n} वामने
Bending, stooping.	^{m f n} 20. न्यङ्गीच ^{8 m f n} खर्व ^{m f n} इस्वाः (स्युरं) ^{m f n} चवागे ^{m f n} ऽवनता ^{9 m f n} नतम्
Crooked, i	^{m f n} अरालं ^{m f n} वृजिनं ^{m f n} जिह्मस्व ^{10 m f n} र्मिमत्कुञ्चितं ^{m f n} नतम्
Strait.	^{m f n} 21. आबिड्गं ^{m f n} कुटिलं ^{m f n} भुग्नं ^{m f n} वेक्षितं ^{m f n} वक्र (मित्यपि)
Confounded.	^{11 m f n} 22. शाश्वत (स्तु) ^{12 m f n} भ्रुवे ^{m f n} नित्य ^{13 m f n} सदातन ^{14 m f n} सनातनाः
Eternal.	

1—स्.	2 आ—.	3 उ—.	4 उ—.	5 उ—.	6 उ—.
7 लु—.	8 नीच.	9 आ—.	10 ज—वृ.	11—लु.	12 अ—.
13 अ—.	14 आ—.				

* Either circular or globular. ^b Some interpret this, naturally even, but factitiously depressed in some place. ^c Or बन्धुरं. ^d Some make the preceding terms synonymous with these. ^e Also उच्च. ^f न्यङ्ग, fem. नीची, neut. न्यक्. ^g Or खर्व. ^h Also नतं. ⁱ Some make the preceding article synonymous with this.

^{m f n} ^{m f n} ^{1 m f n} स्थायः स्थिरतरः स्थेयान्	Permanent, firm. a
(एकरूपतया तु यः)	
23. ^{m f n} (कालव्यापी सः) कूटस्थः	Uniform ; perpetually the same. b
^{m f n} स्थावरो (जङ्गमेतरः)	Immovable.
^{m f n} ^{2 m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{3 m f n} ^{m f n} चरिष्णुर्जङ्गम चर तस मिङ्ग चराचरम्	Movable.
^{m f n} ^d ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} 24. चलनं कम्पनं कम्पं चलं लोलं चलाचलम्	Shaking, moving. c
^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} चञ्चलं तरलं (चैव) पारिस्व परिस्रवे	
^{m f n} ^{m f n} 25. अतिरिक्तः समधिको	Exceeding.
^{m f n} ^{m f n} दृढसन्धि (स्तु.) संहतः	Strong knit. e
^{m f n} ^f ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^g ^{m f n} ^{m f n} कक्खटं कठिणं क्रूरं कठोरं निष्ठुरं दृढम्	Hard, solid.
^{m f n} ^h 26. जठरं	
^{4 m f n} ^{5 m f n} मर्त्तिमन्मूर्त्तिं	Material, corporeal. i
^{m f n} ^{m f n} ^{6 m f n} प्रवृद्धं प्रौढमेधितम्	Full-grown.
^{m f n} ^j ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} ^{m f n} पुराणे प्रतनं प्रत्न पुरातन चिरन्तनाः	Old, an- cient.

1—झ. 2 ज.— 3 इ.— 4—व. 5 सू.— 6 ए.—

^a Some make these synonymous with the preceding. ^b As the soul, the etherial expanse, &c. ^c Some interpret the three first terms, tremulous ; and the seven last trembling : others, the three first moving, and the seven last quaking. ^d Also चपलं and चटलं. ^e Some apply this to a man whose limbs are strongly knit ; others to any thing, which has no interstices. ^f Also खक्खटं. ^g Or कठोबं. ^h Fem. जठरा. Also जठरः,—ठा,—ठं. ⁱ Some join these with the preceding synonyma. ^j Fem. पुराणा,—णी.

- New. 27. ^{m f n}प्रत्यग्रो ^{m f n m f n}ऽभिनवो ^{m f n}नव्यो ^{m f n m f n}नवीनो ^{m f n}नूतनो ^{m f n}नवः
^{m f n}नूत (ञ)
Soft. ^{m f n}सकुमारं (तु) ^{m f n m f n m f n}कोमलं ^{m f n}चदुलं ^{m f n}चदु
^{1 m f n a 2 m f n 3 m f n i}28. ^{m f n}अन्वगन्वक्षमनुगे ^{m f n}ऽनुपदं ^{m f n}क्षौबमव्ययम्)
Following. ^{m f n c}प्रत्यक्षं (स्याद्) ^{m f n}ऐन्द्रियकम्
Perceptible, b. ^{m f n e}अप्रत्यक्षमतीन्द्रियम् ^{4 m f n}
Imperceptible, d. ^{m f n}एकतानो ^{m f n 5 m f n 6 m f n}ऽनन्यवृत्तिरेकाग्रैकायनां (वृषि)
Closely attentive, f. ^{7 m f n}कसगं ^{m f n}एकाग्रो (ऽप्ये) ^{8 m f n}कायनगते (ऽपि च
^{9 m g m f n m f n m f n 10 m f n h}30. ^{m f n}पुंस्यादिः ^{m f n}पूर्व ^{m f n}पौरस्त्य ^{m f n}प्रथमाद्या
Prior; first; initial. ^{m n i}अन्तो ^{m f n m f n 11 m f n}जघन्यं ^{m f n j}चरममन्त्य ^{m f n k}पाश्चात्य ^{m f n}पश्चिमाः
Last, ultimate. ^{m f n}मोघं ^{m f n}निरर्थकं
Vain, useless. ^{m f n m f n m f n 12 m f n}स्मृष्टं ^{m f n}स्फुटं ^{m f n}प्रव्यक्तमलुणम्
Apparent, evident.

- 1—ञ. 2—ञ. 3—ञ. 4—ञ. 5—ए. 6—ए-न्.
7—ए. 8—ए. 9—आदि. 10—आद्य. 11—ञ. 12—ञ.

^a अन्वक, अन्वीजो, अन्वङ्. ^b Or perceived : present. ^c Likewise सवर्च.
^d Or unperceived : absent. ^e Also अनव्यक्षं. Likewise परोक्षः. ^f With the mind fixed attentively on one object. ^g Invariably masculine.
^h Also आदिचः and अप्पिचः. ⁱ Even with a feminine noun, it remains masculine or neuter. ^j Some write पाश्चात्तरः. ^k Also अन्तिमः.

- $m f n a$ n
साधारणं (तु) सामान्यम् $1 m f n$ $2 m f n m f n$ Common.
एकाकी (त्वे) क एककः $m f n$ $m f n b m f n m f n c m f n m f n$ Alone, solitary.
32. भिन्ना (र्थका) अन्यतर एकस्वे! अन्येतरा (वृषि) $m f n$ $4 m f n$ Other different.
उच्चावचं नैकभेदम् $m f n$ $5 m f n d$ Various.
उच्चण्डमविलम्बितम् $m f n$ $6 m f n$ Quick, expeditious.
33. अरुन्तुद (स्तु.) मर्मस्पर्ग $m f n$ $m f n$ Sharp, corrosive.
अवाधं (तु) निरर्गलम् $m f n$ $m f n$ Unobstructed.
प्रसव्यं प्रतिकूलं (स्याद्) अपसव्यमपष्ठु (च) $m f n$ $m f n$ $m f n$ $7 m f n$ Contrary.
34. वामं (शरीरं) सव्यं (स्याद्) $m f n$ $m f n$ Left.
अपसव्यं (तु) दक्षिणम् $m f n$ $m f n$ Right.
सङ्कटं (ना तु) सस्वाधः $m f n$ $m f n$ Narrow.
कलिलं गहनं (समे) $m f n h$ $m f n$ $m f n$ Impervious.
35. सङ्कीर्णं संकुलाकीर्णं $m f n$ $m f n$ Crowded, confused.
सुखितं परिवापितम् $m f n$ $m f n$ Shaved.

1—ज. 2 एक. 3 इ—र. 4 अ—. 5—य. 6 अ—. 7 आ—.

* Fem. साधारणी—या. ^b Some read एकतरः. ^c त्वः (resulting from two radical pronouns, त्व and त्वत्, which differ in accent). ^d Or अविलम्बनं. ^e Or अवसव्यं. Some make one term explanatory of the other. ^f Invariably masculine. ^g Some make this and the preceding article synonymous. ^h Also सङ्कीर्णं.

Strung ; tied.	^{m f n a m f n b m f n} ग्रन्थितं सन्धितं दृढं
Spread ; diffuse.	^{m f n m f n m f n} विस्तृतं विस्तृतं ततम्
Forgotten.	36. ^{m f n m f n} अन्तर्गतं विस्मृतं (स्यात्)
Placed, e	^{m f n d m f n} प्राप्तप्रणिहिते (समे)
Shaken.	^{m f n m f n 1 m f n m f n 2 m f n m f n} वेक्षितं प्रेक्षिताधूत चलिताकम्पिताधुते
Thrown, cast, sent.	^{m f n m f n m f n m f n 3 m f n m f n 4 m f n} 37. मुक्त मुक्ताऽस्तनिष्ठाबिद्धिचिमेरिताः (समाः)
Intrenched,	^{m f n m f n} परिचिमे (तु) निरुतं
Stolen.	^{m f n 5 m f n} सूचितं मुषिता (यकम्)
Expanded ; dispersed.	38. ^{m f n m f n} प्रवृद्ध प्रवृत्ते
Deposited.	^{m f n m f n} न्यस्त निरुष्टे
Multiplied,	^{m f n 6 m f n} गुणिताऽकृते
Plastered.	^{m f n 7 m f n} निर्दिग्धोपचिते
Hidden.	^{m f n m f n} गूढ गुप्ते
Pounded.	^{m f n e m f n} गुण्डित रुषिते
Melted.	39. ^{m f n m f n} द्रुताऽवदीर्घे
Raised, held up.	^{m f n 8 m f n} उन्नयोद्यते
Suspended as a swing.	^{m f n m f n} काचित शिथिले

1 आ—.

2 आ—.

3 आ—.

4 ई—.

5—त

6 आ—.

7 उ—.

8 उ—.

^a Or चचितं. Also गुम्फितं and गुम्फितं. ^b Or कर्दितं. Likewise चचितं. ^c Also, obtained. ^d And व्याप्तं. ^e Or गच्छितं.

<i>mfn mfn</i>		
प्राण प्राते		Smelled.
<i>mfn mfn</i>		
दिष्ट लिप्ते		Smeared, anoointed.
<i>mfn 1 mfn</i>		
समुदक्तेऽवृते समे		Drawn : raised from a deep place.
<i>mfn mfn mfn mfn 2 mfn</i>		
40. वेष्टितं (स्यात्) बलथितं सखीतं रुद्धमावृतम्		Surround- ed, a
<i>mfn mfn</i>		
रुग्ण भुग्ने		Bent, crook- ed.
<i>mfn mfn 3 mfn b mfn</i>		
(ऽथ) निशित च्छात यातानि तेजिते		Sharpened, whetted.
<i>mfn mfn</i>		
41. (स्याद्) विनाशेन्मुखं पक्वं		Mature.
<i>mfn mfn mfn</i>		
क्रीण क्रीतौ (त) लज्जिते		Ashamed.
<i>mfn mfn mfn c</i>		
वृते (त) वृत्त बावृत्तौ		Chosen ; ap- pointed.
<i>mfn d mfn</i>		
संयोजित उपाहितः		Joined ; an- nexed.
<i>mfn mfn mfn</i>		
42. प्राप्यं गम्यं समासाद्यं		Attainable.
<i>mfn mfn mfn mfn</i>		
स्यन्नं रीणं स्रुतं स्रुतम्		Flowing, dropping.
<i>mfn mfn</i>		
सङ्गृहः (स्यात्) सङ्कलितः		Arranged ; or heaped, c
<i>mfn mfn</i>		
ऽवगीतः ख्यातगर्हणः		Detested.

1 उ—.

2 आ—.

3 यात.

^a Some restrict the two first terms to signify encompassed ; and the other three, secured from access. ^b Also निशितं. ^c Some, dis-allowing the root of this word, read व्यावृत्तः. Also व्यावृत्तः. ^d Or संयोजितः. ^e Or, as otherwise interpreted, brought in contact.

Various, multiform.	^{m f n} 43. विविधः (स्याद्) ^{m f n} वज्रविधौ ^{m f n} नानारूपः ^{m f n} दृश्यविधौ
Ceasured, blamed.	^{m f n} अवरीणां ^{m f n} धिक्कृत (आप्य.) [*]
Coarsely pounded.	^{m f n} अवध्वसो ^{m f n} अवचर्षित
Diluted decoction. b	^{m f n} 44. अनायासकृतं ^{m f n} फाण्टं
Sounded ; making a noise.	^{m f n} स्रनितं ^{m f n} ध्वनितं (समे
Bound.	^{m f n} बद्धे ^{m f n} सन्दानितं ^{m f n} स्रतमदितं ^{m f n} सन्दितं ^{m f n} सितम्
Decocted.	^{m f n} 45. निष्पक्वे ^{m f n} कथितं
Boiled, c	^{m f n} (पाके क्षीराज्यमयसां) ^{m f n} श्लतम्
Departed, f	^{m f n} निर्वाणो (मुनिवज्रग्रादौ) [*]
Become calm. g	^{m f n} निर्वात (स्तु. मते ऽनिले)
Mature, ripe.	^{m f n} 46. पक्व ^{m f n} परिणते
Passed (as ordure).	^{m f n} गनं ^{m f n} हन्वे
Passed (as urine).	^{m f n} मीढ (न्यु) ^{m f n} स्रविते
Nourished.	^{m f n} पुष्टे (तु) ^{m f n} पुषितं
Borne, h	^{m f n} सांढे ^{m f n} क्षान्तम्
Vomited.	^{m f n i 2 m f n} उद्दान्समुद्गतं

१ उ—.

२ उ—.

^a Also अपध्वस्तः. ^b Made by an extemporary and simple preparation. ^c And मृण. ^d उद्दितं. ^e Water, milk, or liquid butter. ^f As a saint who has attained beatitude, a fire which is extinguished, a beast which is infirm, &c. ^g Wind no longer blowing. ^h Also patient. ⁱ Likewise उद्दानं and उद्दानं or उद्दानं.

47. ^{m f n} दान्त (सु.) ^{m f n} दमिते
^{m f n} शान्तः ^{m f n} शमिते
^{m f n} श्रम (सु.) ^{m f n} श्रपिते
^{m f n} कन्धः ^{1 m f n} कन्धः
^{m f n} पूर्य (सु.) ^{m f n} पूरिते
^{m f n} क्लिष्टः ^{m f n} क्लिष्टिते
^{m f n} वसिते ^{m f n} सितः
^{m f n} मुष्ट ^{m f n} सुष्टोषिता ^{2 m f n} दग्धे
^{m f n} तट ^{3 m f n} तटौ ^{m f n} तनूहते
49. ^{m f n} बेधितश्चिद्रितौ ^{m f n} बिद्धे
^{m f n} विन्व ^{m f n} विन्वौ ^{m f n} विचारिते
^{m f n} निःप्रभे ^{m f n} विगतौ ^{m f n} श्रोत्रौ
^{m f n} विलीने ^{m f n} विद्रुत ^{m f n} द्रुतौ
50. ^{m f n} सिद्धे ^{m f n} निर्दत्त ^{m f n} निष्पन्नौ
^{m f n} दारिते ^{m f n} भिन्न ^{m f n} भेदितौ
^{m f n} जतं ^{m f n} सूतसुतं ^{4 m f n} (चेति त्रितयं तन्तुसन्तते)
¹ छा— ² उ— ³ बि— ⁴ उ—

Tamed, sub-
dued or
trained.Pacified,
appeased.Asked, re-
quested.Made
known.

Covered.

Worshipped
revered.

Filled, full.

Tired, fa-
tigated.

Finished.

Burnt.

Pared ;
made thin.

Pierced.

Judged, dis-
cussed.Gloomy,
obscured.

Liquid.

Accom-
plished.

Split.

Woven

- Saluted,
honoured. 51. $\left\{ \begin{array}{l} \text{(स्याद्) अर्हिते नमस्यितं नमसितमपचायित} \\ \text{ऽचिता ऽपचितम्} \end{array} \right.$
- Served,
adored. $\text{वरिवसिते वरिवस्थितमुपासित (ह्यो) पचरितं (ः)}$
- Suffering
pain. 52. $\text{सन्तापित सन्तप्ते धपित धूपायितौ (च) दून (ः)}$
- Pleased,
glad, con-
tent. $\text{हृष्टे मत्तस्तप्तः प्रहृष्टः प्रसुदितः प्रीतः}$
- Cut. 53. $\text{क्षिन्नं छातं लूनं दक्षं दातं दितं क्षितं दक्षम्}$
- Fallen. $\text{स्वस्तं ध्वस्तं भ्रष्टं स्कन्धं पन्नं च्युतं गलितम्}$
- Obtained. 54. $\text{खब्धं प्राप्तं विन्नं भावितमासादितं (च) भूतं (ः)}$
- Sought. $\text{अन्वेषितं गवेधितमन्विष्टं मार्गितं द्युगितम्}$
- Wet; moist-
ened. 55. $\text{आद्रं साद्रं क्षिन्नं तिमितं क्षिमितं समुन्नमत्तं (ः)}$
- Preserved,
saved,
guarded. $\text{त्वातं त्वाणं रक्षितमधितं गोपायितं (च) गुप्तं (ः)}$
- Disregard-
ed, despis-
ed. 56. $\text{अवगणितमवमता ऽवज्ञाते ऽवमानितं (च) परितः}$
- Abandon-
ed, left. $\text{त्यक्तं क्षीनं विधुतं समुज्झितं धतमवृष्टम्}$
- Spoken,
said. 57. $\text{उक्तं भाषितमुदितं जल्पितमाख्यातमभिहितं लपितं}$

- mfn mfn mfn mfn mfn 1 mfn mfn*
 बुद्धं बुधितं मनितं विदितं प्रतिपन्मवसिताऽवगते ^{Known, understood.}
- mfn n 2 mfn 3 mfn 4 mfn mfn*
 58. ऊरीकृतमुरीकृतमङ्गीकृतमाश्रुतं प्रतिज्ञातम् ^{Promised.}
- mfn mfn mfn b mfn 5 mfn 6 mfn*
 सङ्कीर्णं सखिदितं सश्रुतं समाहितपशुतोपगतम्
- mfn mfn mfn mfn mfn mfn 7 mfn*
 59. ईलितशस्तपणायितपनायितप्रणुतपणितपनितानि ^{Praised.}
- mfn c mfn mfn 8 mfn 9 mfn*
 अपिगीर्णं वर्णितं ऽभिष्टु तेडितानि स्तुता(र्थाणि)
- mfn mfn mfn d mfn mfn c mfn mfn*
 60. भक्षितचवितलिप्तप्रत्यवसितगलितखादितश्चातम् ^{Eaten.}
- mfn mfn mfn f mfn mfn mfn mfn mfn*
 अश्ववद्धता ऽजगध ग्रस्त गुस्ता ऽश्रितं भुक्तं
- mfn g mfn h mfn i mfn j mfn k mfn l*
 61. क्षेपिष्ठ क्षोदिष्ठ प्रेष्ठ वरिष्ठ स्थविष्ठ वंहिष्ठाः
- (क्षिप्र क्षुद्रा भीष्मित पृथु पीव वज्रल प्रकर्षार्थाः)
- mfn m mfn n mfn o mfn p mfn q mfn r*
 62. साधिष्ठ द्राधिष्ठ स्तोष्ठ गरिष्ठ क्लृप्तिष्ठः वृन्दिष्ठाः
- (बाह्व व्यायत वज्र गुरु वामन वन्दारकातिथये)

Certain irregular superlatives.

- 1 क्ष.— 2 च.— 3 क्ष.— 4 क्षा.— 5 च.—
 6 च.— 7—त. 8 ईडित. 9 स्तुत.

^a And ऊरीकृतं. ^b Also प्रतिश्रुतं. ^c And गीर्णं. ^d Likewise स्तोड.
^e And गिरितं. ^f Also जगधं. ^g Most quick. ^h Most small. ⁱ Most dear.
^j Most large. ^k Most corpulent. ^l Most numerous. ^m Most hard.
ⁿ Most long. ^o Most firm. ^p Most heavy. ^q Most short.
^r Most abundant.

CHAPTER III.

1. (प्रकृतिप्रत्ययादर्थैः सङ्कीर्णं लिङ्गमुच्यते)

Action. ^{1 n a f} कर्म क्रिया

Continual. ^{m f n} (तत्सातत्ये गम्ये स्मृत्) अपरस्मर
^{n d}

Totality. 2. (साकल्यासङ्गवचने) पारायण

Adherence,
attachment.

^{m f n c}
परायणे

Wilful-
ness, inde-
pendence.
Vain and
causeless
state.

^{f f f}
यहच्छा स्मरिता

(हेतु शून्या त्वास्या) विलक्षण

Quiet. g

3. शमय (स्तु) शमः शान्तिर्

Self-com-
mand. h

^{f m m}
दान्ति (स्तु) दमयो दमः

Approved
occupa-
tion. i

^{n j}
अवदानं (कर्मवृत्तं)

A desirable
gift.

^{n n k}
काश्यदानं प्रवारणम्

1—नृ.

2—नि.

^a One authority makes this term masc. and neut. in both its ac-
ceptions, of action and of act. Others add, in both genders, कर्मः
and कर्म. ^b In respect of action. ^c Adjectively अपरस्मरः, राः, रं. ^d Ad-
verbially, —रं. ^e Invariably neuter even with nouns of other genders
^f Some read दुरावर्णं or त्वरावर्णं. ^g Also स्मरिता. ^h Absence of passion
ⁱ Endurance of the pain of austerities. ^j Some interpret this an act
accomplished. ^k Also अवदानं. ^l Likewise प्रवारणम्.

4. वशक्रिया संवदनं^{f n b}

Subduing
by charms.

मन्त्रकर्म (तु) कार्मणम्^{1m n}

Magie.^a

विधननं विधुवनं^{n n c}

Tremour.

तर्प्यं प्रीणनं ऽवनम्^{n n n c}

Satisfac-
tion. d

5. पर्याप्तिः (स्यात्) परित्यागं हस्तधारणं (मित्यपि)^{f n n c} Warding off
a blow.

सेवनं सीवनं स्यूतिर्^{n n 2f}

Sewing.

विदरः स्फुटनं भिदा^{m n f f}

Tearing,
rending.

6. आक्रोशनमभीषङ्गः^{n 3 m g}

Curse, im-
precation.

संवेदो वेदना (न ना)^{m f n}

Sensation,
perception.

सम्पूर्कनमभिव्याप्तिर्^{n 4 f}

Co-extending,
pervading.

याज्ञा भिक्षा ऽर्थना ऽर्दना^{f f n f n}

Begging.

7. वर्द्धनं छेदनं^{n n}

Cutting.

(ऽथ हे) आनन्दनं समाजने^{n i n j}

Courtesy ;
welcome
or adieu. h

आमन्त्रनम्ⁿ

(अथा) ज्ञायः सम्प्रदायः^{5 m m}

Received
doctrine. k

क्षये क्षिया^{m f}

Loss.

1—वृ.

2—ति.

3—अ—.

4—प्ति.

5—आ—.

Bringing into one's power by drugs, charms or incantations ; or the drugs and charms by which that is effected. ^b Or संवदनं. Also विधननं. ^c And विधुवनं. ^d Whether the act of pleasing or the state of being pleased. ^e Or हस्तधारणं. ^f And स्फोटनं. ^g Likewise अभिव्याप्तिः. ^h Civility in receiving a friend, or in taking leave of him : embracing, friendly inquiry, adieu. ⁱ And आमन्त्रनं. ^j Also समाजनं. ^k Traditional and right.

Taking, a

8. ग्रहे ग्राहो

Wish, desire.

वशः कान्तौ

Protection, defence.

रक्षास्त्राणे

Sound, noise.

रणः कणे

Perforation, piercing.

व्यधेः वेधे

Maturity.

पचा पाके

Calling; challenging.

हवेः हतौ

Engaging; appointing.

वरोः वतौ

Combustion, burning.

9. शोषः शोषे

Guiding, directing.

नयेः नाये

Wearing, growing old.

ज्यानिर्जीर्णौ

Whirling, going round.

भ्रमोः भ्रमौ

Increase, growth.

स्फूर्तिर्द्वौ

Fame, notoriety.

प्रथा ख्यातौ

Touch, contact.

स्पृष्टिः दृक्तौ

Oozing, dripping.

स्रवः स्रवे

1—ति.

2 त्वा—.

3—ति.

4—ति.

5 क्षीयि.

6—वि.

7 वृद्धि.

8—ति.

9—क्लि.

a Whether by seizure or acceptance. b Some read रक्षा. c Also वशः. d Prevailing on a person to undertake a business. Both terms also signify requesting, and encompassing. e Also शोषः. f And स्पर्श. Also स्रवः.

10. एषा सद्यो	^{f a} ^{1 f}		Thriving.
	^{n b} ^{n c}	स्फुरणं स्फुरणे	Throbbing.
	^{2 f} ^f	प्रमितौ प्रमा	True know- ledge.
	^f ^m	प्रसूतिः प्रसवे	Bringing forth (as young).
	^{m d} ^m	स्वेप्ताते प्राधारः	Pouring forth ; as- person.
	^m ^m	कमथः क्लमे	Fatigue.
11. उत्कर्षोऽतिशये	^m ^m		Excellence.
	^f ^m	सन्धिः स्नेषे	Union, junc- tion.
	^m ^{m e}	विषय आश्रये	Refuge ; asylum.
	^{3 f} ⁿ	क्षिपायां क्षेपणं	Sending ; directing, f
	^f ^{4 f g}	गौर्यं गिरौ	Swallowing.
	^{n h} ^{5 m}	गुरणमुद्यमे	Effort, exer- tion.
12. उन्नाय उन्नये	^m ^m		Raising.
	^m ⁿ	आयः अयणे	Reliance ; taking re- fuge.
	ⁿ ^{m i}	जयने जयः	Conquest, victory.

1—क्षि. 2—ति. 3—पा. 4 गिरि. 5 छ—.

^a Some read विधा. ^b And स्फुरणं or स्फोरणं. Also स्फुरः and स्फुरणा. ^c Likewise स्फारणं. ^d And व्योतः. ^e Or आश्रयः. ^f Also interpreted passing away time. ^g Also गिरिः and गिरनं. ^h Likewise स्फरणं and गोरणं. ⁱ According to another reading, जपनं, जपः, in-
audible repetition.

Discourse,
speech.निगादे^m निगदे^mPride.^aमादे^m मद^m

Regret.

उदे^m ग उद्गमे^mTitillation
of perfumes.13. विमर्दनं^m परिमले^mConferring
of a benefit.
^b1 m 2 m
अभ्युपपत्तिरनुग्रहः

Disfavour.

निग्रह^m सद्बिरुद्धः^c स्याद्Attack,
onset. ^dअभियोग^m (स्व)^{3 m} भिग्रहःClutching of
the fist.14. मुष्टिबन्ध^m (स्तु.) संग्राहे^mAffray,
assault. ^eमि^m मि^m मि^m डिम्बे उमर विम्वौLigament,
fettters.बन्धनंⁿ प्रसितिञ्चारः^fMorbid
heat. ^hमि^m मि^m मि^m स्पर्शः¹ स्पष्टोपतप्तारिInjury. ^k15. निकारे^m विप्रकारः^m (स्याद्)Hint, sing.
token ^lमि^m मि^m मि^m आकारस्विङ्ग इङ्गितः

1—त्ति.

2 अ—.

3 अ—.

4 चार.

5—ट्.

6 उ—प्.

7 इ—.

^a Also joy. ^b By doing good, or by preventing ill. ^c Or विग्रहः. Also, according to a varied reading, निरोधः and विरोधः; but here a different acceptation is intended: viz. restraint or confinement. ^d Some explain this, a challenge to fight. ^e A conflict without weapons. Also terrifying the enemy by shouts or gestures. Likewise devastation and predatory or irregular war. And उमरः. ^f Some read स्पर्शः and connect it with the next article. ^g The line is by some divided into three articles, instead of two: viz. ligament; business of a scout or spy (चारः स्पर्शः); morbid heat. ^h Also स्पर्शः. ⁱ Or स्पष्टः (ट्). ^k Also wickedness. ^l Indication of sentiment.

^m परिणामो ^m विकारो ^f (हे समे) ^{1 f} विकृति विक्रिये	Change of form. a
16. ^m अपहार ^{2 m} (स्व) पचयः	Loss.
^m समाहारः ^m समुच्चयः	Assem- blage. b
^m प्रत्याहार ⁿ उपादानं	Abstrac- tion. c
^m विहार (स्तु.) परिक्रमः	Walking for pleasure.
17. ^{m c} अभिहारो ⁿ ऽभिग्रहणं	Robbery. d
^m निर्हारो ⁿ ऽभ्यवकर्षणम्	Extraction.
^m अनुहारो ^m ऽनुकारः (स्याद्)	Imitation.
^m (अर्थस्यापगमे) व्ययः	Expendi- ture.
18. ^m प्रवाह (स्तु.) ^f प्रवृत्तिः (स्यात्)	Stream. f
^m प्रवहे ^m (गमनं वहिः)	Going forth, issuing.
^m वियामो ^m वियमो ^m यामो ^m यमः ^m संयाम ^m संयमौ	Forbear- ance. g
19. ^{3 n} हिंसाकर्मा ^m ऽभिचारः (स्याज्)	Incantation to destroy.
^{f h} जागृत्या ^{m f} जागरा(द्वयोः)	Waking, watching

1—या.

2 अ—.

3—न्.

* Some distinguish the terms, making the two first signify a total change, and the other two a partial or temporary alteration. b Gathering together in fact, or in thought. c Restraining the organs of sense. Also abridgment. d Or seizure in one's presence. e Likewise अभ्याहारः. f Or continual flow. Likewise commencement of action. g This line is by some divided into three articles : the two first terms signifying various distress ; the two next decrease ; and the two last forbearance. h Also जापिया and जागृतिः. Likewise जागरणं.

Obstacle,
impedi-
ment.
Contiguous
support. a

^m विघ्नो ^mऽन्तरायः ^mप्रत्यूहः

(स्याद्) ^mउपघ्नो ^mऽन्तिकान्त्रये

Enjoyment.
Encom-
passing ;
surround-
ing.

20. निर्वेश उपभोगः (स्यात्)

^mपरिसर्पः ^mपरिक्रिया

Separation.

ⁿविधुर (न्तु.) ^mप्रविशेषो

Meaning,
intention.

^mऽभिप्रायच्छन्दः ^{l m b}आशयः ^m

Abridg-
ment.

21. संक्षेपणं समसनं

Contradic-
tion.

^{f c}पर्यवस्था ⁿविरोधनम्

Perambula-
tion. d

^{f c}परिसर्था ^mपरीसारः

Stay.

(स्याद्) ^fआस्था (त्वा) ^{2 f}सना स्थितिः

Diffusion.

22. विस्तारो विग्रहो व्यासः

Prolixity.

^mसु च (शब्दस्य) ^mविस्तारः

Rubbing of
the person.

ⁿ(स्यान्) ⁿमर्दनं ⁿसम्वाहनं

Disappear-
ance.

^mविनाशः (स्याद्) ⁿअदर्शनम्

Acquaint-
ance.

23. संस्त्वः (स्यात्) परिचयः

Spreading.

^mप्रसर (स्तु.) ^mविसर्पणम्

Scarcity.

^mनीवाक (स्तु.) ^mप्रयामः (स्यात्)

Proximity.

^{m g}सन्निधिः ⁿसन्निकषणम्

1 छ—.

2 चा—.

* As a tree, of a creeper. ^b Also neut. छन्दः (सु). ^c And प्रसवस्था. ^d Moving about, on the ground : some interpret it near approach. ^e Or परीसर्था. ^f And विस्तारः. ^g Also सन्निधिः.

14. लवः अभिलावः लवने	Reaping.
निष्ठावः पवने पवः	Winnowing, cleaning.
प्रस्तावः (स्याद्) अवसरः	Occasion, opportunity.
तसरः सूत्रवेष्टनम्	A shuttle. a
25. प्रजनः (स्याद्) उपसरः	First pregnancy of cows. c
प्रथय प्रनयौ (समौ)	Affectionate solicitation.
धीशक्तिर्निष्क्रमे	Intellectual faculty. e
(स्त्री तु) संक्रामेऽदुर्गसञ्चरः	Difficult progress. f
26. प्रत्युत्क्रमः प्रयोगार्थः	Act tending to a main object.
प्रक्रमः (स्याद्) उपक्रमः	Beginning. k
(स्याद्) अभ्यादानमुद्घात चारम्भः	Haste, hurry.
संभवमस्वरा	

1 नि—.

2 उ—.

3 त्व—.

^a Also act of weaving. ^b Or तसरः. ^c Some interpret it, the reason of impregnation. Others explain it, the first going of a cow to a bull; or the first impregnation; or simply her impregnation by the bull, or her pregnancy. ^d Also प्रथयः. ^e Power of the understanding: as attention, comprehension, reasoning, &c. ^f Towards a place scarcely accessible. ^g And संक्रामेः. ^h Likewise सञ्चरः. ⁱ Or अभ्युत्क्रान्तिः. ^j Some read प्रयुक्तार्थः; and explain this article, beginning of battle: others interpret it, war or combat. ^k Some divide this article; making the two first terms signify a first beginning, and the three last a commencement in general: others explain the two first, beginning; and the three last, a thing begun. ^l Also उपोद्घातः. ^m Add त्वरिः.

Impedi- ment. i	27. प्रतिबन्धः ^m प्रतिष्टम्भो ^{m a}
Causing to descend.	ऽवनाय ^{m b} (स्तु.) निपातनम् ^{n c}
Al-chen- sion. d	उपलम्भ ^m (स्त्व.) ऽनुभवः ^m
Smearing. e	समालम्भो ^m विलेपनम् ^m
Separation of lovers. f	28. विप्रलम्भो ^m विप्रयोगो ^m
Liberality. g	विलम्भ ^m (स्त्व.) तिसर्जनम् ^{1 n}
Celebrity.	विश्राव ^m (स्तु.) प्रविख्यातिर् ^{2 f h}
Attention.	अवेक्षा ^f प्रतिजागरः ^m
Reading ; lecture.	29. निपाठ ^m निपठौ ^m पाठे ^m
Witness. i	तेमस्तेमौ ^m समुन्दने ^m
Distress, from dis- ease, &c.	आदीनवास्त्वौ ^m क्लेशे ^{3 m j m}
Meeting ; union.	मेलके ^m सङ्ग ⁿ सङ्गमौ ^{m k}
Research.	30. सम्बोद्धयं ^{n l} विचयनं ⁿ मार्गणं ⁿ ऋगणा ⁿ ऋगः ^{n m m}
Embrace.	परिरम्भः ^{m n} परिष्वङ्गः ^m संक्षेप ⁿ उपगूहनम् ⁿ
Sight ; see- ing ; looking.	31. निवेष्टेनं ⁿ (तु) निध्यानं ⁿ दर्शनं ^{4 n o} लोके ^{5 n} क्षणम् ^{6 n}

1 अ— 2—ति. 3 आ— 4—न. 5 आ— 6 ई—

^a Likewise विष्टम्भः. ^b And अवनयः. ^c Or निपातनं. ^d Conception otherwise than from memory. ^e With saffron, sandalwood, &c. ^f Also solitude, and disagreement. ^g Some explain it, appointing, engaging. ^h Also प्रतिख्यातिः. ⁱ One explains this, wet. ^j Or आश्रयः. ^k Also सङ्गमं and साङ्गमः. ^l Likewise सम्बोद्धयं and सम्बोद्धयः, or गवेष्टयः. ^m Some read ऋगया. ⁿ Or परीरम्भः. ^o According to another reading, आलोकाः and लक्षणः.

- प्रत्याख्यानंⁿ निरसनंⁿ प्रत्यादेशे^m निराकृतिः^f Rejection ; disallowance.
32. उपप्रायेⁿ विशाय^m (सु^f पर्यायययनार्थकौ^f) Watching alternately.
- अर्त्तनंⁿ (चु^f) ऋतीया^f (च) हनीया^f (च) घृणा^f (र्थके^f) Censure, reproach. a
33. (स्याद्) व्यत्यासे^m विपथ्यासे^m व्यत्यये^m (चु^f) विपथ्यये^m Contrariety ; opposition. d
- पर्ययो^m ऽतिक्रम^m (स्तम्बिन्) ऽतिपात्^m उपात्ययः^m Transgression. f
34. (प्रेषणं^m यत्समाह्वय^m तत्रⁿ स्यात्) प्रतिशासनम्ⁿ Mission after calling. b
- (सु^m) संस्तावः^m (क्रतुषु^m या^m स्तुतिर्भूमिर्द्विजन्मनाम्^m) Place where the priests stand. i
- 35 (निधाय^m तच्छते^m यत्र^m काष्ठे^m काष्ठं^m स) उद्गनः^m A carpenter's work-bench.
- सम्बन्ध^m (स्तु.) सम्बन्धनः^m (सम्बो^m येन^m निहन्यते^m) Tool for cutting corn and grass. j
36. आविधो^m (विध्यते^m येन^m तत्र^m) An auger. l
- (यिष्वक्समे^m) निषः^m Round, circular.
- उत्कार^m (चु^m) निकार^m (चु^m द्वौ^m धान्योत्क्षेपणार्थकौ^m) Winnowing of corn. m

^a One commentator remarks, that two of these terms, ऋतीया and हनीया, which properly signify shame, are here inserted by mistake. ^b Also रोञ्चा. ^c Likewise हृषिया and हृषीया or हृषीया. ^d One interprets this, misapprehension. ^e And विपथ्यायः. ^f Some make the four terms, others the two first of them, synonymous with the preceding. ^g And पर्यायः. ^h Sending of a servant on an errand after calling him. ⁱ At a solemn act of religion ; reciting hymns and prayers. ^j For eradicating clusters of gramineous plants : some say for cutting the stalks ; others explain the term a basket to receive heads of Indian corn, &c. ^k Also संवहन्—नी. ^l Turned by a string. ^m Or piling it up.

Swallow- ing, &c. a	37. निगारोद्गारः विद्यावोद्गाहा (स्तु. गरणादिषु)
Stopping, ceasing.	आरत्यवरति विरतय उपरामे
Spitting.	(वा स्त्रियां तु) निष्ठेवः
	38. निष्ठति निष्ठेवनं निष्ठीवन (मित्यभिन्नानि)
Speed.	जवने जूतिः
Conclusion.	साति (ल) ऽवसाने (स्याद्)
Fever.	(अथ) ज्वरे जूतिः
Driving of cattle.	39. उदज (स्तु.) पशुप्रेरणम्
Curse.	अकरणि (रित्यादयः शापे)
Aggregate patrony- mic. g	(गोत्रान्तेभ्य लस्य ट्ठन्मित्यैः) पगवका (दिकम्)
Multitude of loaves and pies. h	40. आपूपिकं शाष्कुलिक (मेवमाद्यमचेतसाम्)

1 उ—, 2 उ—, 3—ति. 4 अ—, 5—ति.
6 नि—, 7 ओ—क.

* The four terms, here exhibited, differ in signification. निगारः, swallowing. उद्गारः, vomiting. विद्यावः, cough; some say, sound. उद्गाहः, taking up: also, replying in argument. ^b Or उपरामः. ^c Fem. निष्ठेवा. Some say, also neuter निष्ठेवं. ^d Likewise जूतिः. Some add जतिः and जवनः. ^e End of action. ^f So similar terms of imprecation. As अजननिः, अजीवनिः, अवपाहः, निपाहः, &c. Ex. तस्याजीवनिरेवास्तु. May he not live! * Instanced in the text; ओपगवकं, a multitude of descendants of UPAGU. So गार्गकं, a multitude of descendants of GARGA. दाक्षकं,—of DAKSHA. ^h Respectively: stated as instances of nouns of multitude of inanimate things.

^m (पशवो ऽपि) सगा	Cattle, a
^m वेगः (प्रवाहजवयोरपि)	1 Stream. 2 Speed, b
^m 22. परागः (कौसुमे रेणौ स्नानीयादौ रजस्यपि)	1 Pollen of flowers. 2 Dust, c
^m (गजे ऽपि) नागमातङ्गाव् ^m	An ele- phant, d
अपाङ्ग (स्तिलके ऽपि च)	A circlet on the fore- head, e
^m 23. स्वर्गः (स्वभावनिर्मादनिश्चयाध्यायसृष्टिषु)	1 Nature. 2 Relinquish- ment, f
^m योगः (सन्वह्नोपायध्यानसङ्गतियुक्तिषु)	1 Armour. 2 Means, g
^m 24. भोगः (सुखे स्त्र्यादिभूतावहेष्व. फणकाययोः)	1 Enjoy- ment 2 Hire, h
^{m j} (चातके हरिणे पुंसि) सारङ्गः (शबले त्रिषु)	1 Sort of bird, 2 A deer, i

^a Likewise 2 Deer. 3 An elephant with white marks on his forehead. 4 A constellation (the head of Orion). 5 Search. ^b Also 3 Rapid transition, as of mind or wind. 4 Call of nature. ^c And 3 Fragrant powder. Also 4 Eclipse. 5 Coral. ^d Also नागः. 2 A snake (Coluber naja: and a sort of demigod shaped as a serpent). 3 A cruel person. 4 Name of a country. 5 In comp. 'Pre-eminent. 3 Mesua ferrea. 7 Rottlera tinctoria, R. 8 Cyperus pertenuis, R. Likewise चातङ्गः. 2 A race of mountaineers. 3 The sacred fig-tree Ficus religiosa). ^e Also 2 Corner of the eye. 3 A lame or maimed person. ^f Likewise 3 Certainty. 4 A chapter or section. 5 Creation. Also 6 Perseverance. ^g And 3 Meditation. 4 Union. 5 Junction. Also 6 Keeping a fixed posture. 7 Lucky conjuncture. In astrology, A mode of reckoning the moon's longitude. ^h And Expanded head of a serpent. 4 Body of a serpent. Also 5 Eating. 6 Nurture. ⁱ And m. f. n. 3 Variegated. Also m. 4 An elephant. 5 A bee. 6 A peacock. ^j Or सारङ्गः.

An ape. a

25. (कपौ च) ^mपुवगः

1 Curse.
2 Defeat. b

(यापे त्व.) ऽभिषङ्गः (पराभवे)

1 A yoke.
2 A pair.
3 An age. c.

(यानाद्यङ्गे) युगः (पुंसि)

1 Heaven.
2 An arrow
3 A bull.
4 Speech. d

26 (स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिग्ने तदृष्टिभूजले)
युगं (युग्मे कृतादिषु)

लक्षदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि गौर्

1 A mark.
2 Privy part f

लिङ्गं (चिह्नं शेषयोः)

1 Prefera-
bleness.
2 Summit. g

27. षट्ङ्गं (प्राधान्यसान्वोच्च.)

1 The head.
2 Privy part. h

बराङ्गं (मूर्ध्वगुह्ययोः)

1 Prosperi-
ty. i

भगं (श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्त्तिषु)

^a Also 2 A frog. 3 Sort of bird (a diver). 4 The dawn; the charioteer of the sun. ^b Also 3 Oath. 4 Groundless imputation. 5 Embrace. ^c The *Kṛita*, *Trīṭā*, *Dvāpara*, and *Kali*. Also 4 A measure of four cubits. ^d And 5 The thunderbolt. 6 A region or quarter. 7 An eye. 8 A ray of light. 9 The earth. 10 Water. Likewise 11 The sun. ^e Masc. in some senses; and fem or even neut. in others. ^f *Membrum virile*. Also 3 A sign or token. 4 The Symbol of *Siva*. ^g Of a mountain. Likewise 3 A home. Also fem. 4 A sort of fish (*Silurus pungentissimus*). 5 A poisonous plant. ^h *Pudendum muliebre*. ⁱ Or 2 Beauty. And 3 Love, desire. 4 *Pudendum muliebre*. 5 Excellence (virtue, knowledge, &c.) 6 Strength, Vigour. 7 Care. 8 Glory, fame. And m. n. 9 One of the twelve suns. Also 10 The Moon.

SECTION IV.

28. परिषः (परिधाते ऽस्ते ऽप्य)^m 1 Destruction. 2 An iron club. a
- ओषे! (वन्दे ऽस्मसां रये)^m 1 Multitude. 2 A current. b
- मूल्ये पूजाविधाव्) ऽर्षे!^m 1 Price. 2 Mode of adoration. c
- (ऽहो दुःखव्यसनेष्व) ऽघम्ⁿ 1 Sin. 2 Pain. 3 Passion.
29. (निष्विष्टे ऽपि) लघुः^{m f n} Pleasing. d

SECTION V.

- काचाः (शिक्यच्छेददृगुजः)^m 1 A swing. c 2 Glass. f
- विपर्यासे विस्तरे च) प्रपञ्चः^m 1 Reverse. 2 Copiousness. g
- (पावके) शुचिः^m 1 Fire. 2 A tried minister. 3 A month. h
30. (मास्यमात्ये चाप्युपधे पुंसि मेधे सिते त्रिषु)^f
- (अभिषुङ्गे स्पृहायाश्च गभस्तौ च) रुचिः (स्त्रियाम्) 1 Passion. 2 Desire. i

^a Or 3 A club armed with iron. 4 In astrology, One of the *Yogas*. ^b Of water. Also 3 Succession. ^c Or of showing respect. ^d Also 2 Small. 3 Light. And n. 4 Quick. ^e For suspending a load. ^f And 3 A disease of the eye. ^g And 3 Error or illusion. 4 Prolixity. 5 Abundance. Also 6 Delusion. ^h That of *A'shád'ha* or of *Jyaish't'ha*. Or 4 The Hot season. 5 The sentiment of love. And m, f, n. 6 Pure. 7 White. ⁱ And 3 A ray of light. Or 4 Intentness. 5 Splendour. 6 Beauty.

SECTION VI. a

1 Clear. 2 A
bear. b

31. (प्रसन्ने भक्षुकेप्य.) कच्छो^m

1 A cluster.
2 Sort of neck-
lace. c

गुच्छः (स्तवकहारयोः)

1 Hem of a
garment. d

(परिधानाञ्चले) कच्छो^m (जलप्रान्ते त्रिलिङ्गकः)

SECTION VII.

1 A peacock.
2 VISHNU's
bird.

32. (केकितार्क्षाव) श्चिमुजौ^m

1 A tooth.
2 A regenerate
man. e

(दन्तविप्राण्डजा) द्विजाः^m

1 VISHNU.
2 SIVA. 3 A
goat. f

अजा (विष्णुहरच्छागा)^m

1 A cowpen.
2 A road. g

(गोष्ठाध्वनिवद्वा) व्रजाः^m

1 A deified
saint.
2 YAMA. h

33. धर्म्मराजौ (जिनयमौ)^m

An elephant's
tooth. i

कुच्छो (दन्ते ऽपि न स्त्रियाम्)^{m n}

a The stanza, constituting this section, is omitted by most commentators. b Also 3 Crystal. c Likewise 3 A clump. 4 A multitude or assemblage. d And m. f. n. (some say m.) 2 Bank or shore. Also m 3 Sort of tree (Hibiscus Populneoides). e Of the three first tribes And 3 An oviparous animal; a bird, &c. f Also 4 Brahmā. 5 Cupid. 6 A sheep. 7 Proper name; Son of RAGHU. g And 3 A multitude h Also 3 Title of YUDHISTHIRA. i Likewise 2 An harbour.

ⁿ
बलजे (क्षेत्रपूर्वारे) 1 A field. 2 A city gate. a
3 A pretty woman.

^f
बलजा (बलादर्शना)

^{1 f}
34. (समे क्षांशे रणे ऽप्या) जिः 1 Even ground.
2 War.

^f
प्रजा (स्यात्सन्ततौ जनेः) 1 Progeny.
2 People.

^m
अजौ (शङ्खशङ्खौ च) 1 A conch.
2 The moon. b

^{m f n}
(स्वके नित्ये) निजं (त्रिष) 1 Own.
2 Perpetual.

SECTION VIII.

^m
35. (पु'स्यात्मनि प्रवीणे च) क्षेत्रज्ञे (वाच्यलिङ्गकः) 1 Soul, c

^f
संज्ञा (स्याच्चेतनानामहस्ताद्यौधार्यसूचना) 1 Thought,
2 Name.
3 Hint, d

^m
36. दोषज्ञौ (वैद्यविद्वांसौ) 1 A physician. 2 A wise man.

^m
ज्ञौ (विद्वांसोमजो ऽपि च) 1 A wise man. 2 BU-D'HA. c

1 अजि.

^a Also 3 War. ^b Also 3 *Dhanwantari*. 4 A tree (*Eugenia scutangula*). And ⁿ. 5 A Lotus. ^c And m, f, n. 2 Skilful. ^d Also
1 Proper name: the wife of the sun. ^e First of the lunar race.

SECTION IX.

A crow. a	^m (काकेभगण्डौ) करटौ
An elephant's cheek. 2 The hip. b	^{m c} (गजगण्डकठौ) कटौ
1 Bald. 2 Without prepuce. d	^{m e} 37. शिपिविष्ट (सु खलतौ दुश्चर्मणि महेश्वरे)
1 divine artist. f	^{1 m g} (देवशिल्पिन्यपि) त्वष्टा
Destiny. h	ⁿ दिष्टं (दैवे ऽपि न द्वयोः)
Pungency.	^m 38. (रसे) कटः
Improper act. i	^{2 π} कट (कार्थे त्रिषु मत्सरती क्षण्योः)
1 Happiness. 2 Ill luck. j	ⁿ रिष्टं (क्षेमाशुभाभावेषु)
Happiness. 2 Misery. k	ⁿ ऽरिष्टे (तु शुभाशुभ)
1 Illusion. 2 Fraud.	39. (मायानिश्चलयन्त्रेषु कैतवानृतराशिषु)

1—ट्टः 2 कटः

^a And 2 An elephant's cheek. Also 3 A person speaking nonsense.
⁴ One following a blamable profession. ^b Also 3 A mat. 4 A dead body. And f. (कटौ). 5 Long pepper. ^c Nom. कटः. But some, by a slight variation of the reading and interpretation, make कटिः the term in both acceptations; or else कटिः and कटः. ^d Naturally so. Or 3 A leper. 4 Title of SIVA. 5 KRISHN'A. ^e And शिपिविष्टः or शिपिविष्टः. ^f VIS'WAKARMA. Also 2 A carpenter. 3 In mythology, One of the twelve suns. ^g Or तट्टा (ट्ट). ^h Also m. 2 Time. ⁱ And m. f. n. 3 Envious. 4 Fierce. 5 Displeasing. Also f. 6 Mustard. 7 A medicinal plant. vulg. Catuci. ^j And 3 The reverse of ill luck. Also 4 Destruction. 5 Sin. ^k Also 3 Sign of death. 4 Spirituous liquor. Likewise m. Garlic. 6 Melia azadderekht. 7 A crow.

अयोधने शैलशृङ्गे सीराङ्गे) कूट (मस्त्रियाम्)	2 Lie. 4 Assemblage. 5 Summit. a
40. (सूक्ष्मैलायां) वृष्टिः (स्त्रीस्यात्कालेऽल्पे संशयेऽपि सा)	1 Small cardamum. 2 An instant. b
(मर्त्यत्कर्षाश्रयः) कच्यो	1 End of a bow. 2 Eminence. c
(मूले लग्नकचे) जटा	1 A root. 2 Clotted hair. d
41. व्यष्टिः (फले सखद्वौ च)	1 Consequence. 2 Opulence. e
दृष्टि (ज्ञानेऽक्षिण दर्शने)	1 Knowledge 2 An eye. 3 Sight.
दृष्टि (यानेच्छयोः)	1 A sacrifice. 2 Desire. f
सृष्टि (निश्चिते वज्रले त्रिषु)	1 Certain. g
42. कष्टे (तु लक्ष्मणहने)	1 Painful. 2 Difficult. i
(दक्षामन्दागदेषु तु)	
पटु (हौ वाच्यलिङ्गौ च)	1 Diligent. 2 Skilful. j

१—टि.

^a Of a mountain. And 6 Ploughshare. 7 Body of a plough. 8 Uniform substance (as the etherial element, &c.). 9 A trap for deer. 10 A hammer. Likewise 11 A jar. 12 Name of a plant. ^b And 3 An atom. 4 Doubt. ^c And 3 Edge of a weapon. 4 A corner or angle. 5 In numeration, Ten millions. ^d Also 3 Spikenard. ^e Also 3 Praise. ^f Likewise 3 A memorial verse. ^g The subject of ascertainment. And m. f. n. 3 Much. Also f. 4 Creation. ^h Or कष्ट. Likewise Created, fabricated. ⁱ Not easily attainable. ^j And 3 Fierce. 4 Cruel. ^k Hale. Also m. 6 A plant (Trichosanthes dioica) n. 7 Salt.

SECTION X.

SivA. a

नीलकण्ठः (शिवे ऽपि च

1 Thasto-
mach. 2 A
granary. b

43. (पुंलि) कोष्ठो (ऽन्तर्जठरं कुक्षलो ऽन्तर्गहन्या)

1 Confirma-
tion. c

निष्ठा (निष्पत्तिनाशान्ताः)

1 Excellence.
2 Limit.
3 Region. d

काष्ठो (क्षधे स्थितौ दिशि)

Pre-eminent. e

44. (त्रिषु) ज्येष्ठो (ऽतिशक्ते ऽपि)

1 Very young.
2 Small. f

कनिष्ठो (ऽतियुवाल्पयोः)

A staff. g

दण्डो (ऽस्त्री लगुडे ऽपि स्याद्)

1 A globe or
ball. 2 Raw
sugar. h

गुडो (गोलेक्षुपाकयोः)

1 A serpent.
2 A carnivo-
rous beast. i

45. (सर्पमांसात्पय्) (व्याडौ

1 काष्ठा.

^a Also 2 A peacock. 3 A blue jay (Coracias Indica, &c.) 4 A galli-
nule. ^b And 3 An apartment. Also 4 Own. ^c And 2 Disappearance.
3 Destruction. Or 4 Stop. 5 Steady practice. ^d Or quarter. Also 4 A
measure of time; 18 twinklings of an eye. 5 A place. 6 A plant
(Amomum Anthorhiza). Likewise ⁿ 7 Wood. * Also 2 Eldest. 3 Very
old. Likewise ^m 4 The month so called. And ^f 5 The constellation.
^r Also 3 Youngest. And ^f 4 The little finger. ^s Likewise 2 A
measure of four cubits. 3 A churning stick. 4 A measure of time :
24 minutes. 5 Punishment. 6 YAMA; the Judge of the next world.
7 A companion of the sun. 8 A column of troops. 9 A stem or trunk.
^h Also ^f 3 Euphorbia Tirucalli, &c. ⁱ As a tiger, &c. Also 3 A
wicked man.

	^{1f} ^{f b}	
	गोभूवाचस्वि.) डा इला:	1 A cow. 2 The earth. 3 Speech. a
^f		
बुडा (वंशशलाकापि)		A bambu rod. e
	^f	
नाडी (काले ऽपि षट्क्षणे)		An Indian hour d
^{m n}		
46 काण्डो (ऽस्त्री दण्डवाणावर्गवर्गसरवारिषु)		1 A stem. 2 An arrow. e
ⁿ		
(स्याद्) भाण्ड (मुखाभरणे ऽमले मूलवणिग्घने)		Trappings of a horse. f

SECTION XI.

	ⁿ	
47. (भयप्रतिज्ञयोर्) वादं		1 Much. 2 Promise. g
	ⁿ	
प्रगाढं (भयङ्करयोः)		1 Much. 2 Difficult. h
^{m f n}		
(यत्कस्यूलौ त्रिषु) दृढौ		1 Able. 2 Bulky. i
^{m f n}		
व्यूढौ (ऽविन्यससंहतौ)		1 Arranged. 2 Compact. j

1 इडा.

^a And 4 Wife of BUDDHA and daughter of IKSHWAKU. ^b The word is written both ways. ^c Likewise 2 A war whoop. And m. 3 Venom. ^d Equivalent to 24 minutes. Also 2 A pipe or tube. 3 A vein or artery. 4 The guts. 5 A fistulous sore. 6 The hollow stalk of a lotos, &c. ^e And 2 Bad. 3 A chapter. Or 4 A horse. 5 Multitude. Likewise 6 Opportunity. 7 Water. Also 3 A Cluster ; or a shrub. 9 A branch of a tree. ^f Some say, his saddle. And 2 A vessel. 3 Stock or capital. Also 4 An ornament. ^g Some make the term indeclinable. ^h Or 3 Pain. 4 Firm ⁱ Also 3 Strong. 4 Firm. 5 Confirmed. 6 Much. ^j Likewise 3 Large.

- 1 Child.
 2 Human
 fetus.
 1 Son of
 BALI. 2 An
 arrow. a
 1 A parti-
 e.
 2 Eye of
 corn. b
 1 Multitude.
 c
 1 A stake at
 play. 2 Wa-
 ges d
 1 A bow
 string.
 2 Quality. e
 1 State of be-
 ing unem-
 ployed. f
 1 Tribe.
 2 Colour. g

48. ^mब्रूयोः (उर्भकेस्त्रै रागर्भे)

^mबाणाः (बलिसुते शरे)

^mकयोः (ऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे)

^m(संघाते प्रमथे) गणः

49. ^mपयोः (द्युतादिपू. त्वृष्टे भृतौ मूत्रे धने ऽपि च)

^m(मौख्यां द्रव्याश्रिते सत्वशुक्लसन्ध्यादिके) गुणः

50. ^m(निर्यापारस्थितौ कालविशेषोत्पद्ययोः) क्षणः

^mवर्णोः (विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ)

^{m n}वर्णः (न्तु वाचरे)

- 1 The Sun. h

51. ^mअरुणोः (भास्करोऽपि स्याद्दर्शनभेदे ऽपि च त्रिषु)

^mस्थाणुः (शर्वे ऽप्य)

- 1 SIVA. i

- 1 A raven. j

^m(ऽय) द्रोणः काके ऽपि च)

- 1 Sound. k

^{m l}(रवे रणः)

* Also 3 Sound. And m. f. 4 A plant (blue Barleria). 5 Wages of weaving. ^b Also 3 A spark of any gem. And f. 4 Long pepper. 5 Cuminum cyminum. ^c And 2 S'IVA's attendants. ^d And 3 Price. 4 Wealth. 5 A commodity. 6 Business. 7 A weight; two *tolas*. 8 In tale, twenty *gandás* of cowries. ^e And 3 Epithet. 1 A rope. 5 A cook. ^f And 2 A minute of time (the 6th part of a *ghatá*; some say the 12th part of a *muhurta*). 3 A moment. 4 A festival. 5 Dance and song. ^g Also 3 Praise. 4 Narration. m. n. 5 A letter of the Alphabet. ^h And m. f. n. 2 Dark red. Also m. 3 The Charioteer of the sun. 4 The dawn. And f. 5 Madder. ⁱ And m. n. 2 A pollard, or trunk of a lopped tree. 3 A spear. 4 A nest of termites. ^j And 2 A measure of capacity. 3 Proper name; the military preceptor of the *Pán'davas*. ^k And m. n. 2 War, battle. ^l This stanza is omitted by many commentators.

52. ग्रामणी ^m (नपिते पुंसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु)	1 A barber. a
^{f c} ऊर्णो (मेषादिलोम्नि स्यादावर्त्ते चान्तराभुवौ)	1 Wool, felt, &c. b
53. हरिणी ^f (स्यान्मृगी हेमप्रतिमा हरिता च या)	1 A doe. 2 A golden image. d
^{m f n} (त्रिषु पाण्डौ च) हरिणः	Yellowish white. e
^f स्थणा (स्तम्भेऽपि वेश्मनः)	A house post. f
54. दृष्टो ^f (सृहापिपासे हे)	1 Desire. 2 Thirst.
^f (जुगुप्साकरणे) घृणो	1 Blame. 2 Pity
^f (वणिक्पथेऽपि) विपणिः	1 A market. g
^f (सुराप्रत्यक् च) वारुणी	1 Spirituous liquor. 2 The west.
55. करेणु ^{f i} (रिभ्यां स्त्रीनेभे)	A female elephant. h
^{m n} द्रविणं (तु बलं धनम्)	1 Strength. 2 Wealth. j
ⁿ शरणं (गृहरक्षितोः)	1 A house. 2 Preserver. k
ⁿ श्रीपर्णः (कमलेऽपि च)	A lotus. l

^a And m. n. 2 Excellent. 3 A superintendent of a village. ^b And 2 A circle of hair between the eye-brows: esteemed a token of greatness. ^c Or ऊर्ण. ^d And 3 Green. Also 4 Sort of metre. 5 A description of women. ^e Also m. 2 A deer. ^f Likewise 2 An iron image. ^g Also 2 A stall or shop. See Book II. ch. 2. 2. 3 A commodity for sale. ^h And m. A male elephant. ⁱ Or fem. करेणू. ^j Also 3 Gold. ^k Likewise 3 Preservation, 4 Killing. ^l Nelumbium speciosum. Also 2 Premna spinosa and longifolia.

1 Poison.
2 War. a

56. (विषाभिमरलौहेषु) तीक्ष्णंⁿ (क्षीवे खरे त्रिषु)

1 Proof.
2 Limit. b

प्रमाणंⁿ (हेतुमर्त्यादाशस्त्रेयत्ताप्रभाहृषु)

1 Instrument.
2 Field. c

57. करणंⁿ (साधकतमं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेषुपि)

1 Birth.
2 Unresisted
march of
troops. d

(प्राण्युत्प्रादे) संसरणंⁿ (मसम्बाधचक्रगतौ

58 घण्टापथे)

1 Food vom-
ited. 2 Rais-
ing. e

(ऽथ वान्तान्ने) ससुद्धरणं^{n f} (सम्भवे)

(चतस्त्रि.षु)^g

1 A horn.
2 Elephant's
tooth.

विषाणं^{m f n} (स्यात्पशुशङ्के भदन्तयोः)

1 Declivity.
2 Humble. h

59. प्रवणः^{m f n} (क्रमनिम्नोर्थां प्रहे ना तु चतुष्पथे)

1 Miscellane-
ous. 2 Im-
pure. i

सङ्कीर्णं^{m f n} (निचिताशुष्णाव्)

1 Desert.
2 Salt and
barren soil.

ईरणं^{m f n j} (सूयम्भपरम्)

^a Or 3 Death. 4 Iron. 5 A weapon. 6 Any thing metallic.
7 Haste. 8 Sea salt. And m. f. n. 9 Sharp. 10 Hasty. Also m. 11 Nitre.
^b And 3 Sacred ordinance. 4 Quantity. 5 Authority. ^c And 3 Body.
4 Organ of sense. Also 5 Cause. m. 6 A tribe sprung from the third
and fourth classes. ^d Or 3 Beginning of war. And 4 A highway. Or
5 A resting place. ^e As of water from a well. Or 3 Eradicating of a
tree, &c. ^f And चरणं. ^g The following admit the three genders.
^h And m. 3 A place where four roads meet. Also m. f. n. 4 Generous.
5 Principal. ⁱ Or 3 Mixed. 4 Of an impure or mixed tribe. ^j And
हरणं.

SECTION XII.

60. (देवस्यै) विवस्वन्तौ^{1 n}
 सरस्वन्तौ (नदार्णवा)^{2 n}
 (पक्षिताक्ष्यौ) गरुत्मन्तौ^{3 m}
 शकुन्तौ (भासपक्षिणौ)^{4 m}
 61. (अग्न्युत्पातौ) धूमकेतू^{5 m}
 जीमन्तौ (मेघपर्वतौ)^m
 हस्तौ (तु पाणिनक्षत्रे)^m
 मरुतौ (पवनामरौ)^{6 m g}
 62. यन्ता (हस्तिपके सूते)^{7 m}
 भर्त्ता (धातरि पोष्टरि)^{8 m f n}
 (यानपात्रे शिशौ) पोतः^m
 प्रेतः (प्राण्यन्तरे ह्यते)^m
- 1 A god.
 2 The sun.
 1 A river.
 2 The sea, a
 1 A bird.
 2 VISHNU'S
 bird.
 1 The Indian
 vulture. 2 A
 bird. b
 1 Fire. 2 A
 comet. c
 1 A cloud.
 2 A moun-
 tain. d
 1 A hand.
 2 The as-
 terism. e
 1 Wind.
 2 A deity. f
 1 An ele-
 phant driver.
 2 A chario-
 teer. h
 1 A holder.
 2 A nourish-
 er. i
 1 A boat.
 2 A young
 animal. j
 1 A departed
 soul. k

1—तृ. 2—तृ. 3—तृ. 4—न्त. 5—तृ.
 6—त or —तृ. 7—न्तृ. 8—तृ.

^a Also m. f. n. 3 Juicy. f. 4 Goddess of speech. 5 A river. ^b Like-
 wise 3 An insect. ^c Also 3 A falling star. ^d Likewise 3 The plant
 called *Deôtâr*. ^e Corvus. Also 3 An elephant's trunk. 4 A cubit.
 5 (In composition with केष) multitude ; pre-eminence. ^f Of a particular
 order. Also n. 4 Medicago esculenta. ^g मरुतृ or मरुतः. ^h Likewise
 m. f. n. 3 Any person who restrains. ⁱ And m. 3 A husband. ^j Also
 3 Site of a house. ^k And m. f. n. 2 Dead.

- 1 The moon's descending node. a
 1 A king.
 2 A son. b
 1 An architect. c
 1 A mountain.
 2 A king.
63. (ग्रहभेदे ध्वजे) केतुः^m
 (पार्थिवे तनये) सुतः^m
 स्यपतिः (कारुभेदे ऽपि)^m
 भूस्वदू (भूमिधरे वृषे)^{I m}
- 1 A king. d
 A woman's courses. e
 VISHNU. f
 1 A Cartwright. 2 A charioteer. g
 Wise, learned. h
 1 A science.
 2 An example. i
 1 Charioteer.
 2 A porter. j
 1 Topic.
 2 Mode. k
64. स्वर्द्धाभिधितो (भूषे ऽपि)^m
 ऋतुः (स्त्रीकुसुमे ऽपि च)^m
 (विष्णावप्य) ऽजिता ऽव्यक्तौ^m
 सूत (स्वष्टरि सारथौ)^m
 65. व्यक्तः (प्राज्ञे ऽपि)^{m f n}
 दृष्टान्ताव् (उभे शास्त्रनिर्दर्शने)^{3 m}
 ज्ञत्ता (स्यात्सारथौ दाःस्ये ज्ञत्त्रियायां च शृङ्गे)^{4 m}
 66. दृष्टान्तः (स्यात्प्रकरणे प्रकारे कार्त्तृस्त्र्यर्वात्तयोः)^m

1—वृ.

2—ज्ञ.

3—ज्ञ

4—ज्ञ.

^a Reckoned as the ninth planet. 2 A flag or standard. 3 A mark or symbol. 4 A comet. 5 An enemy. ^b Or 3 A king's son. And 4 fem. सुतः, a daughter. ^c Or 2 A head carpenter. Also 3 A person performing a sacrifice to the planet Jupiter. And m. f. n. 4 Chief. ^d Or 2 A man of the military tribe. 3 A mixed class sprung from the 1st and 2d. 4 A chief minister. ^e And 2 A season; spring, summer, &c. ^f Also अजितः. 2 One of the *Jinas*. m. f. n. 3 Unconquered. And अव्यक्तः. 2 *Siva*. n. 3 The Supreme soul. 4 Any invisible principle. m. f. n. 5 Indistinct. ^g Likewise 3 A mixed class sprung from the 2d and 1st. 4 Quicksilver. m. f. n. 5 Generated. ^h Also 2 Evident. 3 Ascertained. ⁱ Likewise 3 Death. ^j And 3 A mixed class sprung from the 4th and 2d. 4 One sprung from the 4th and 3d. Likewise 5 Son by a female slave. ^k And 3 Whole. 4 Rumour. Story.

- ^m
आनर्तः (समरे वृत्त्यनानीष्टद्विशेषयोः) 1 War. 2 A stage. a
- ^m
 67. **छतान्तो** (यमसिद्धान्तदेवाकुशलकर्मसु) 1 YAMA. 2 Right conclusion. b
 (स्नेहादि रसरक्तादि महाभूतानि तद्गुणाः)
- ^{1 m}
 68. **इन्द्रियाण्यश्मविकृति शब्दयानिश्च धातवः** 1 Principle of the body. c
^m
 (कक्षान्तरेऽपि) शुद्धान्तो (वृषस्यासर्वगोचरे) The seraglio. d
- ^{f i}
 69. (कासू सामर्थ्ययोः) शक्तिर् ^f
सूक्तिः (काठिन्यकाययोः) 1 Matter. 2 Body. g
^{f h}
 (विस्तारवृद्धयोर्) व्रततिर् ^{2 f}
 (वसती) रात्रिवेश्मनाः 1 Night. 2 A house. i
- ^{f k}
 70. **क्षयार्चयोर्** अपचितिः 1 Loss. 2 Worship. j
साति (दानावसानयोः) 1 Gift. 2 Destruction.

1—त.

2—ति or —ती.

a Or 3 A theatre. 4 Name of a Country on the N. W. coast of India. 5 Inhabitant of that country. b Demonstrated doctrine. And 3 Destiny. 4 Sinful act. c Viz. phlegm, wind and bile. 2 Constituent part: as blood, flesh, marrow, &c. 3 The primary elements; earth, water, fire, air, and ether. 4 Their qualities, odour, flavour, colour, touch and sound. 5 The organs of sense, nose, tongue, eye, skin and ear. 6 Fossil. 7 Metal. 8 Root of words; crude verb. d The king's private palace, or apartments of his women. Also 2 The king's wife, or concubine. e Likewise 3 Energy of a divinity: as GAURI of SIVA. f शक्तिः or शक्ती. g Or a definite form. h व्रततिः or व्रततिः. i Also 3 Stay, abode. j Likewise 3 Expense. 4 Exclusion. k Some add सतिः and सन्तिः.

- 1 Pain. 2 End of a bow. ^{f a} चर्त्तिः (फीडा घुक्कोय्योर)
- 1 Kind or sort. 2 Birth. ^b जातिः (सामान्यजनने)
- 1 Usage. 2 Oozing. c 71. (प्रचारस्यन्दयो) रीतिर् ^{1 f} इति डिम्बप्रवासयोः
- 1 Calamity of season. d (उदये ऽधिगमे) प्राप्तिः ^f त्वेता (त्व. ऽग्नित्रये युगे)
- 1 Gain. 2 Obtaining. e 72. (वीणाभेदे ऽपि) मङ्गली ^f भूति (भस्मानि सम्पदि)
- 1 Three sacrificial fires. ^f (नदीनगर्थानागानां) भोगवत्य. ^{2 f} (ऽथ सङ्गरे)
- A harp. g 73. संगे सभायां) समितिः ^f (क्षयवासावपि) क्षतिः
- 1 Ashes. 2 Success. h 74. जगती (जगति च्छन्दोविशेषे ऽपि क्षितावपि) ^{3 f} (रवेरर्चिषु शस्त्रं च यङ्गिष्वाला च) हेतयः
- 1 Combat. 2 Company. 3 Assembly. 1 The world. 2 Sort of metre. k

1—ति.

2—ती.

3—ति.

* Or चर्त्तिः. ^b Also 3 Sort of metre. 4 Jasmin. 5 Nutmeg. 6 Lineage. ^c Likewise 3 Brass. 4 Scoria of metals. ^d And 2 Travelling abroad. ^e Or 3 Rise. 4 Improvement, success. ^f And 2 Second age of the world. ^g NA'RA'DA's lute with 100 (some say seven) strings. 2 Solanum melongena. ^h Also 3 Super-human power, as rendering oneself invisible, &c. 4 Production. ⁱ Both situated in the infernal regions. Also m. भोगवान् (—वत्). A serpent. ^j Also 3 The earth. 4 Period of general destruction. ^k And 3 The earth.

पंक्ति (पञ्चन्दोऽपि दशनं)	1 A metre. 2 Ten a
(स्यात्प्रभावेऽपि चा)यतिः	1 f Majesty or dignity, b
75. पत्ति (गर्तौ च)	Motion, c
(मूले तु) पक्षतिः (पक्षभेदयोः)	1 Root of a wing, d
प्रकृति (यौनिलिङ्गे च)	1 Origin, 2 Sex, e
(कौशिक्याद्याश्च) वृत्तयः	2 f Style of composition, f
76. सिकताः (सुवालुकापि)	f pl. h Sand, g.
(वेदे अवसि च) श्रुतिः	f 1 Holy scripture, 2 An ear, i
वनिता (जनितात्यर्थानुरागायां च योषिति)	f Beloved woman, j
77. गुप्तिः (क्षितिष्युदासेऽपि)	f A cavern, k
वृत्ति (द्वीरणधैर्ययोः)	f 1 Holding, 2 Steadiness,
वृहती (क्षुद्रवार्त्ताकीच्छन्दोभेदे महत्यपि)	f 1 An egg-plant, 2 A metre, m

1 चा—

2—ति.

^a Also 3 A row. ^b Likewise 2 Breadth. 3 Future time, 4 Restraint of mind; ^c Also 2 A platoon. And m. 3 A foot soldier. And 2 First day of a lunar month. ^d Or 3 Pudendum muliebre. And 4 Natural disposition. 5 Material nature. 6 Original matter. 7 Root of a word. ^e And 2 Livelihood or profession. 3 Exposition or gloss. ^f Also 2 Sandy ground. 3 Stony nodules. ^h Some admit the singular number. ⁱ Likewise 3 Listening. 4 A rumour. 5 A quarter of a musical tone. ^j Or 2 A woman in general. 3 m, f, n. Solicited, begged. ^k Or 2 A hole in the ground. 3 A sink. Also 4 A prison. 5 Concealment. ^l Likewise 3 Satisfaction. 4 One of the astrological *Yogas*. And m. 5 A religious ceremony. ^m And 3 A large late. 4 A mantle.

1 A woman.
2 A female
elephant. a

^{f b}
78. वासिता (स्त्रीकरिण्योश्च)

1 Livelihood.
2 Burden. c

^f
वात्ता (वृत्तौ जनयुतौ)

1 Chaff.
2 Health. d

ⁿ
वाक्ता (फलाभ्यरोगे च त्रिषु)

Water. e

^{n n}
(ऽयु च) घृता ऽभते

1 Silver.
2 Gold.

ⁿ
79. कलघातं (रूप्यहेम्नोर्)

1 Cause.
2 Token.

^m
निमित्तं (हेतुलक्षणयोः)

1 Science. f

ⁿ
श्रुतं (शास्त्रावधृतयोर्)

1 The gold-
en age.
2 Enough. g

ⁿ
(युगपर्याप्तयोः) क्षतम्

1 Great
dread. 2 Va-
hant act.

ⁿ
80. अत्याहितं (महाभीतिः कर्मजीवानपेक्षि च)

An ele-
ment. h

ⁿ
(युक्ते क्षमादावृते) भूतं (प्राप्यतीते समे त्रिषु)

1 Verse.
2 Conduct. i

ⁿ
81. वृत्तं (पद्ये चरिते त्रिष्वृत्तीते हृदयस्थले)

Realm. j

ⁿ
महद् (राज्यं च)

1 Calumny. k

ⁿ
ऽवगीतं (जन्ये स्यान्नर्चिते त्रिषु)

^a Also n. 3 The cry of birds. m. f. n. 4 Perfumed. ^b Or वासिता.
^c Or 3 A profession. 4 News. ^d And m. f. n. 3 Healthy. ^e And
2 Liquid butter. Also चक्षुतं. 3 Nectar. 4 Residue of a sacrifice.
5 Unsolicited alms. 6 Exemption from transmigration. ^f And m. f.
n. 2 Heard. 3 Understood. ^g Also m. f. n. 3 Done. 4 Hurt. ^h And
m. f. n. 2 Right. 3 True. 4 Past. 5 (in composition) Like. 6 Been. Also
n. 7 A living being. m. n. 8 A demon. And m. 9 A class of demi-gods
ⁱ And m. f. n. 3 Past. 4 Firm. 5 Round. 6 Studied. 7 Covered. Also n.
8 Profession. ^j Also m. 2 The intellectual principle. 3 m. f. n. Great.
f. 4 A harp or large lute. ^k And m. f. n. 2 Blamed, censured. 3 Wicked.

82. ⁿखेतं (रुप्ये ऽपि) Silver. a
ⁿरजतं (हारे रुप्ये सिते त्रिषु) 1 A necklace.
 2 Silver. b
^cत्रिषितेः
^{1 m f n}जगद् (रङ्गे ऽपि) Movable,
 locomotive. d
^{m f n}रक्तं (नील्यादिरागि च) Died, tinged, e
 83. ^{m f n}अयदातः (सिते पीते शुद्धे) 1 White.
 2 Yellow.
^{m f n}(बह्वर्ज्जुनौ) सितौ 3 Clean.
 1 Bound.
^{m f n}(युक्ते ऽतिसंस्कृते मर्षिण्य.) ऽभिनीते 2 White. f
^{m f n}(ऽय) संस्कृतम् 1 Fit. 2 Ex-
 cellent. g
 84. (अत्रिमे लक्षणोपेते ऽप्य)
^{m f n}ऽमन्तो! (ऽनबधायि) Infinite,
 endless. i
^{m f n}(ख्याते हृष्टे) प्रतीतेः 1 Famous,
 2 Glad. j
^{m f n}ऽभिजात (स्तु कुलजे बुधे) 1 Noble.
 2 Learned. k

1—सु.

^a And m. f. n. 2 White. m. 3 Name of an island. 4 Name of a mountain. f. 5 A cowry. ^b Or, according to a different reading, 3 Gold (Ex. चहारजतं). And m. f. n. 4 White. ^c The following admit the three genders. ^d Also n. 2 The world. m. 3 Air. ^e Also 2 Red. 3 Food. And n. 4 Blood. 5 Copper. 6 Saffron. ^f Also 3 Destroyed. And f. 4 Clayed sugar. ^g Or 3 Much ornamented. And 4 Patient. Or 5 Impatient. ^h Or 2 Adorned. 3 Excellent. 4 Prepared. And n. 5 Language grammatically correct. ⁱ Likewise m. 2 VISHNU. 3 The king of serpents (Sēsha). f. 4 The earth. 5 The goddess PĀRVATI. 6 A grass (Agrostis linearis). 7 A myrobalan. n. 8 The sky or atmosphere. ^j Also 3 Known. 4 Respectful. ^k Likewise 3 Fit.

- 1 Pure.
2 Desert. a
85. विविक्तौ (पूतविजनौ)^{m f n}
- 1 Foolish.
2 High.
tall. b
- मूर्खितौ (मूढसोष्ण्या)^{m f n}
- 1 Sour ;
Vinegar.
2 Harsh.
- (द्वौ चान्तपक्षौ) शुक्तौ^{m f n}
- 1 White.
2 Black.
- श्वितौ (धवलमेचकौ)^{m f n c}
- 1 True.
2 Right. d
86. (सत्ये साधौ विद्यमाने प्रयत्ने ऽभ्यर्हिते च) सन्^{1 m f}
- 1 Revered.
2 Distrest by
focs. e
- पुरस्कृतः (पूजिते ऽरात्यभियुक्ते ऽग्रतः कृते)^{m f n}
- 1 Secure. f
87. निवाताब् (आश्रयावातौ यस्माभेद्यं च बर्भयत्)^{m f n}
- 1 Produced.
2 High. g
- (जातोन्नद्धप्रवृद्धाः स्पर्) उच्छ्रिता^{m f n}
- उत्थिता (स्व.मी)^{m f n}
- 1 Increased.
ed. h
88. उद्धिमत्प्राद्यतोत्पन्ना)^{m f n}
- 1 Respectful.
2 Respected.
- आदृतौ (सादरार्चिता)^{m f n}

1 सत्.

^a Or Lonely. Also 3 Discriminated. ^b And 3 Insensible.
^c श्वितिः—ती.—ति. Also सितिः. ^d And 3 Being, existing. 4 Excellent.
5 Respected, venerable. Fem. (सती). 6 A faithful wife. 7 The goddess
PA'RVATI. ^e Or 3 Facing the enemy and endeavouring to overcome
him. 1 Placed in front. ^f As an abode. 2 Calm, free from wind. 3 Safe,
as strong armour. ^g And 3 Grown large. ^h And 2 Endeavouring.
3 Born or produced.

SECTION XIII.

- ^m
अर्थो (अभिधेयो रैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु) 1 Meaning.
2 Wealth. a
89. (निपानागमयोस्) तीर्थम् (ऋषिजुष्टजले गुरौ) ⁿ 1 Piece of
water. b
- ^{m f n}
समर्थे (स्त्रिषु शक्तिष्ठे सम्बन्धार्थे हिते अपि च) 1 Powerful. c
90. दशमीस्थौ (क्षीणरागवृद्धौ) ^m 1 Impotent.
2 Very old.
- ^f
वीथी (पदव्यपि) A road. d
- ^f
(आस्थानीयत्ववोर्) आस्था 1 Assembly.
2 Care. e
- ^{m n}
प्रस्थो (ऽस्त्रीसाधुमानयोः) 1 Side of a
hill. f

SECTION XIV.

91. (अभिप्रायवशौ) कन्दाव् ^{1 m} 1 Meaning,
opinion.
^{m g} 2 Subjection.
- अब्दौ (जीवितवत्परौ) 1 A cloud.
2 A year.

I—द.

* And 3 Thing. 4 Purpose. 5 Prohibition. 6 Object. 7 Cause.
8 Request. ^b And 2 Sacred science. 3 Holy spot visited by pilgrims ;
especially sacred water. 4 Holy instructor. 5 Sacrifice. ^c And
2 Connected in sense. 3 Benevolent. ^d Also 2 A line. 3 Terrace in
front of a house. 4 A shop. 5 Sort of drama. ^e Likewise 3 Considera-
tion, regard. 4 State. ^f And 2 A measure of quantity. ^g Some
write अब्दः in both acceptations ; others in the last.

1 Defamation. 2 Command.	^{m a} अपवादौ (त निन्दाच्च)
1 Son. 2 Kinsman.	^m दायादौ (सुतबान्धवौ)
1 A ray of light. 2 A foot. b	^m 92. पादा (रश्मिंश्चित्पूर्व्यांशांश)
1 The moon. 2 Fire. 3 The sun.	^{1 m} (चन्द्राग्निकास् तमोमुदः)
Ill report. c	^m निर्वादे (जनयादे ऽपि)
1 Mud. 2 Young grass.	^m शादे (जम्बालशब्धयोः)
1 Cry. d	^{2 m} 93. (पारावे रुदिते त्वातर्या) क्रन्दे (दारुणे रणे)
Favour. e	^m (स्यात्) प्रसादे (ऽगुरोषे ऽपि)
Sauce or con- diment. f	^m सूदः (स्याद्वस्त्रने ऽपि च)
A cowherd, g	^m 94. (गोष्ठाध्यक्षे ऽपि) गोविन्दे
Joy. h	^{3 m} (हर्षे ऽप्या) मोद (बन्) मदः
1 Chief. 2 Royal in- signia. i	^{m n j} (प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे) ककुदे (ऽस्त्रियाम्)

1—द, or —द.   2 चा—.   3 चा—.

* Or अपवादः. b And 3 A fourth part. Also 4 A root. 5 A measure of a verse, or one verse of a stanza. c Likewise 2 Disregard. 3 A controversy decided. 4 Absence of contest. d Exclamation in pain, or simply a cry. And 2 Lamentation, with or without noise 3 A defender in general, or 4 An abetter of an enemy who attacks in the rear of the army. 5 Terrific war. e Also 2 Brightness. 3 Cleanness. f Likewise 2 Split pease. 3 A cook. g Also 2 Krishn'ā. h Likewise आपोदः. 2 Fragrancy; delightful odour. And मदः. 2 Intoxication. 3 Inebriating liquor. 4 Insanity. 5 Pride. 6 The juice exuding from the temples of a rutting elephant. i And 3 Hump of a bull. 4 Summit of a hill. j Or fem. ककुद् (—द).

95. (स्त्री)सखिज् (ज्ञानसन्नाया क्रियाकाराणिनामसु) ^{1 f} 1 Knowledge.
^{2 f} 2 Cry. a
 (धर्मे रहस्यु) पनिषत् ^{1 f} 1 Religious
 and moral
 merit b
 (स्याह,तौ बत्सरे) शरत् ^{3 f} 1 The sultry
 season.
 2 A year.
 96. पदं (व्यवसिति त्वाणस्यानखणां क्रियस्तुषु) ⁿ 1 Industry.
 2 Defence. c
 नोष्यदं (सेविते माने) ⁿ 1 Spot fre-
 quented by
 kind. d
 (प्रतिष्ठाकृत्यम्) चास्पदम् ⁿ 1 Dignity.
 2 Business. e
 97 (निष्विष्टमधुरौ) स्वादु ^{4 m f n} 1 Desired.
 2 Sweet.
 चटू (चातीक्ष्यकोमलौ) ^{5 m f n} 1 Blunt.
 2 Soft. f
 (मृढाल्पापटूनिर्भाग्या) मन्दाः (स्युर्) ^{6 m f n} 1 Foolish,
 dull. 2 Little.
 g
 (द्वौ तु) शारदौ ^{m f n} 1 New.
 2 Diffident. h
 98. (प्रत्यग्राप्रतिभौ) ^{m f n}
 (विद्वत्प्रमत्तौ) विशारदौ 1 Learned.
 2 Confident.

1—इ. 2 च—इ. 3—इ. 4—इ. 5—इ. 6—इ.

a As in battle. And 3 Agreement, contract. 4 War, combat.
 5 Name. b And 2 Privacy. Also 3 The theological portion of scrip-
 ture. 4 Principle. c And 3 Place. 4 Mark. 5 Token. 6 Foot. 7 Foot-
 step. 8 Thing. 9 Word. 10 Sound. d And 2 A measure of quantity,
 as much as a cow's footprint will hold. e And 3 A place. f And
 3 Gentle. g And 3 Slow. 4 Unlucky. 5 Low (a tone). Also m. 6 The
 planet Saturn. h Also 3 Produced in the sultry season. And m. 4 A
 year. f. 5 A title of DURGA.

SECTION XV.

- 1 A fathom. a
2 The Luvian fig tree.
- (व्यासो षटश्च) न्यग्रोधाव्
m
- 1 Body.
2 Height.
- उत्सेधः (काय उत्पत्तिः)
m m c
- 1 A yoke for burdens. 2 A highway. b
99. (पर्याहारश्च मार्गश्च) विवधौ वीवधौ (च तौ)
m
- 1 A branch of a tree at a sacrifice. d
- परिधि (यज्ञियतरोः शाखायामपसृत्त्यंके)
2 m
- 1 A pledge.
2 A calamity. c
100. (बन्धकं व्यसनं चेतः पीडाधिष्ठानम्) आधयः
3 m
- 1 A reconciling of differences. f
- (स्युः समर्थननीवाकनियमाश्च) समाधयः
m
- 1 Offence or guilt. g
101. (दोषोत्पादे) ऽनुबन्धः (स्यात्प्रकृत्यादिविनश्वरे सुखानुयायिनि शिथौ प्रकृतस्यानुवर्त्तने)
m
- 1 VISHNU.
2 The moon. h
102. विधु (विष्णौ चन्द्रमसि)
m
- 1 Limit.
2 A hole. i
- (परिच्छेदे विले.) ऽविधः

1—घ.

2—घि.

3—घि.

a Measured by the extended arms. b Or 3 Storing of corn, &c.
4 A load. c Spelt both ways. d Stuck in the ground, to tie the victim to it. And 2 The sun's image. e And 3 Mental agony. 4 Site or place. 5 Expectation. f And 2 Silence. 3 Promise or vow. 4 Collecting grain on account of a dearth. 5 Deep meditation. 6 Perseverance in a difficult undertaking. g And 2 An element of language; root, affix, augment or permutation. 3 In grammar, an indicatory letter not sounded. 4 A person following an example. 5 A child. Or 6 A child following example. 7 Continuation. h And 3 Camphor. i Also 3 Period. 4 Situation, place.

^m
विधि (विधाने दैवे च)

1 Rule, form.
2 Fate a

^m
प्रणिधिः (प्रार्थने चरे)

1 Request.
2 A spy. b

^m ^m
103. बुधद्वौ (परिहृते ऽपि)

Learned. c

^m
स्कन्धः (समुदये ऽपि च)

Multitude. d

^m
(देशे नदविशेषे ऽब्धौ) सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम्)

1 Name of a country. 2 — of a river e

^f ^g
104. विधा (विधौ प्रकारे च)

1 Form or rule. 2 Manner, sort. f

^{1 mfn}

साधू (रम्ये ऽपि च त्रिषु)

Handsome, pleasing. h

^f
बधु (जाया सुषा स्त्री च)

1 A wife.
2 Daughter-in-law. i

^f
सुधा (लेपो ऽदृतं सुही)

1 Plaster
2 Nectar. j

^f
105. सन्धा (प्रतिज्ञा मर्यादा)

1 Promise.
2 State.

^f
अद्धा (सम्प्रत्ययः स्पृहा)

1 Belief, confidence.
2 Fondness.

1—धु.

^a Likewise 3 BRAHMA, or providence. 4 Command, injunction.
^b Also 3 Situation, place. ^c Likewise बुधः. 2 The regent of the planet Mercury. Or बुधः. 2 A deified saint. 3 Known or understood.
द्वौ. 2 Old. 3 Grown or increased. ^d Also 2 A shoulder. 3 The fork of a tree; or its principal branch. 4 Part of an army. ^e And 3 The sea. 4 The juice exuding from the temples of a rutting elephant. f. 5 A river. ^f Also 3 Fodder. 4 Prosperity, thriving. 5 Piercing.
^g Some state विधः as a separate term with the same acceptations.
^h Likewise 2 Right, fit. 3 Good, virtuous. m. 4 An usurer. ⁱ And 3 Any woman. 4 A sister-in-law. 5 A bride. ^j And 3 Euphorbia Tirucalli, &c.

1 Ardent spirit, 2 Nec-
tar of flow-
ers, a

Dark ss, b

ⁿ
मधु (मध्ये पुष्परसे क्षौद्रे चा)

ⁿ
ऽन्धं (तमस्यपि)

^c
106. (अतस्त्रिषु)

1 Conceited
of learning, d

A reproach-
ful appella-
tive, e

1 Relied on,
2 Near, g

^{m f n f}

समुन्नद्धौ (पण्डितं मन्यगर्वितौ)
ब्रह्मबन्धु (रुधिज्ञेपे निर्दये)

(ऽथावलम्बितः)

^{m f n}

107 अविदूरो ऽप्य) ऽवष्टब्धः

1 Notorious,
2 Adorned,

^{m f n}
प्रसिद्धौ (ख्यातभूषितौ)

SECTION XVI.

1 The Sun,
2 Fire,

1 Ray of
light, 2 The
sun.

^{1 m}
(सूर्यवक्त्री) चित्रभानू

^{2 m}
भानू (रश्मिदिवाकरौ)

1—ह.

2—ह.

^a And 3 Honey. 4 Water. 5 Milk. Also m, 6 *Bassia latifolia*.
7 The season of spring. 8 The month of *Chaitra*. 9 Name of a
demon slain by VISHNU, f. 10 Liquorice. ^b And m. f. n, 2 Blind.
^c The following admit the three genders. ^d And 2 Proud. 3 Eleva-
ted. ^e Indicating that the man neglects his duty, and is only a
*Bráhma*na. So अवर्धः in speaking of a *Kshatriya*. 2 An indefinite
appellation to avoid the use of a name. ^f Fem. ब्रह्मबन्धुः or बन्धुः. ^g Al-
3 Wrapt up, 4 Bound. 5 Surrounded ; assailed on all sides.

08. भूतात्मनौ (धातुदेहौ) ^{1 m}
 1 BRAHMA.
 2 Body. a
- (सुखनीचौ) प्रयग्नौ ^m
 1 An ignorant man.
 2 One of a low tribe.
- ग्रावाणौ (शैलपाषाणौ) ^{2 m}
 1 A mountain.
 2 A rock or stone.
- पत्त्रिणौ (शरपक्षिणौ) ^{3 m}
 1 An arrow.
 2 A bird. b
09. (तरुशैलौ) शिखरिणौ ^{4 m}
 1 A tree. 2 A mountain. c
- शिखिनौ (वक्त्रिचर्चिणौ) ^{5 m}
 1 Fire. 2 A peacock. d
- प्रतिपत्ताव् (उभौ लिप्तोपग्राहाव्) ^{6 m}
 1 Desire.
 2 Making prisoner. e
- (अथ) साद्दिनौ ^{7 m}
 1 Charioteer.
 2 Horseman. f
110. (द्वौ सारथिहयारोहौ) ^{8 m}
 1 A horse.
 2 An arrow.
 3 A bird.
- वाजिनौ (ऽखेषु पक्षिणः) ^m
 1 Family
 2 Native spot.
- (कुले ऽप्य्) ऽभिजनौ (जन्मभूम्यामप्य्) ^m
 1 A year. ^g
 2 Ray of light. h
- (ऽथ) हायनाः ^m

1—लन्. 2—वन्. 3—न्. 4—न्. 5—न्.
 6—लन्. 7—न्. 8—न्.

^a Or, according to another reading. 3 Component part of an animated body, as blood, flesh, &c. ^b Also 3 A falcon. 4 A carriage. ^c Likewise 3 Clitoria ternatea. f. 4 शिखरिणी, sort of metro. ^d Also 3 A gallinaceous fowl. 4 A tree. 5 An arrow. m. f. n. 6 Crested. ^e Also 3 Comprehension. ^f Or 3 A person riding on an elephant. ^g Or 3 Head of a family. 4 Place where the family is. ^h And m. 3 Red rice. 4 Wild rice.

111. (वर्षार्चि व्रीहिभेदाः स्युश्)

1 The moon.
2 Fire. 3 The
sun. a

(चन्द्राग्न्यर्काः) विरोचनाः

Hair. b

(केशे ऽपि) वृजिना

1 The sun.
2 The artist
of the gods. c

विश्वकर्मा (ऽर्कसुरशिल्पिनोः)

1 Care.
2 Firmness d

112. आत्मा (यत्नोद्धतिर्बुद्धिः स्वभावोद्भववर्ष् च)

1 INDRA. 2 A
vicious ele-
phant. e

(शक्रवातुकमत्तेभवर्षकाब्दा) घनाघनाः

1 Pride of
wealth, &c.
2 Knowledge. f

113 अभिमानो (ऽर्थादिदर्पे ज्ञाने प्रणयहिंसयोः)

1 A cloud.
2 Solidity. g

घनो (मेघे मूर्त्तिगुणे त्रिषु मूर्त्ते निरन्तरे)

1 The sun.
2 A master. h

114 इनः (सूर्ये प्रभौ)

1 The moon.
2 A soldier
by tribe. i

राजा (सृगाङ्गे क्षत्रिये वृषे)

1—सन्.

2—तन्.

3—जन्.

^a Also 4 A proper name : the son of PRAHLADA and father of BALI. ^b Likewise n. 2 Sin. m. f. n. 3 Crooked, bent. ^c Also 3 Name of a sage. ^d And 3 Intellect. 4 Natural disposition. 5 The supreme BRAHMA. 6 Body. 7 Vivifying soul. 8 Sentient soul. 9 Mind. ^e Or 3 Mischievous. 4 A rutting elephant. 5 A rainy cloud. 6 Collision. ^f And 3 Affection. 4 Request. 5 Killing. ^g And m. f. n. 3 Solid, material. 4 Uniformly extended. 5 Smooth. Also m. 6 Extension. 7 Assemblage. 8 An anvil. 9 Cyperus rotundus. n. 10 Cymbal, bell, &c. 11 Mode of dancing. ^h Or 3 A king. 4 A husband. ⁱ And 3 A king. 4 A master. 5 INDRA. 6 A Yaksha or attendant of KURURA.

- 1 f b
वाणिन्यौ (नर्त्तकीमते) 1 A dancing girl, a
- f
(खवल्यामपि) वाहिनी A river, c
- 2 f
115. क्रादिन्यौ (वज्रतडितौ) 1 The thunderbolt.
2 Lightning.
- f
(वन्दायामपि) कामिनी A climbing plant, d
- f
(त्वग्देहयोरपि) तनुः 1 The skin.
2 Body, o
- f
सना (ऽधोजिह्विकापि च) The uvula, f
- m n
116. (क्रतुविस्तारयोरस्त्री) वितानं (त्रिषु तुच्छके मन्दे) 1 A sacrifice.
2 Expansion, g
- n
(ऽथ) केतनं (स्त्ये केतावुपनिमन्त्रणे) 1 Indispensable act, h
- 3 n
117. (वेदस्तत्वं तपो) ब्रह्मा 1 Holy writ.
2 True knowledge, i
- 4 m
ब्रह्मा (विप्रः प्रजापतिः) 1 A priest by birth, 2 The creator, j

1—नी.

2—नी.

3—न्.

4—न्.

^a And 2 A woman intoxicated. 3 A woman fond of gratification. Or वाणिनी. ^c Also 2 An army. ^d Likewise 2 A loving woman. And 1. काशी—न्. 3 An amorous man. 4 A dove. 5 A ruddy goose (Anas Jasarca). ^e And m. f. n. 3 Thin. 4 Small. 5 Separate. ^f Also 2 Place of execution. 3 Place of slaughter (as the kitchen hearth, &c. of a householder. Manu 3. 69.) 4 Daughter. And n. 5 Bringing forth young. 6 A flower. m. f. n. 7 Blossoming. ^g And m. f. n. 3 Empty, vacant. 4 Bad. Or 5 Dull, stupid. Also n. 6 A sort of metre. m. n. 7 A canopy. ^h Or 2 Business. 3 A standard, or a symbol. 4 An invitation. ⁱ An abode. ^j Or 3 The supreme being. 4 Devotion. ^k Likewise ^l A superintending priest at religious rites. 4 One of the astrological signs.

1 Perseverance. 2 Destruction. a

(उत्साहने च हिंसायां सूचने चापि) बंधनम्ⁿ

1 Calcining. b

118. चातञ्जनं (प्रतीवापजवनाप्यायनार्थकम्)ⁿ

1 A mark or token. 2 A beard. c

व्यञ्जनं (लाञ्छनं श्लशु निष्ठानावयवेषुपि)ⁿ

1 Detraction. d

119. (स्यात्) कौलीनं (लोकवादे युद्धे पक्षहिपक्षिणाम्)ⁿ

1 Going forth, exit. e

(स्याद्) उद्यानं (निःसरणे वनभेदे प्रयोजने)ⁿ

1 Leisure. 2 Place. f

120. (अवकाशे स्थितौ) स्थानंⁿ

1 Sport, play. g

(क्रीडादावपि) देवनाⁿ

1 Manly exertion. 2 An army. h

उत्थानं (पौरुषे तन्त्रे सन्निविष्टोत्तमे ऽपि च)ⁿ

1 Turning away. 2 Opposition. i

121. व्युत्थानं (प्रतिरोधे च विरोधाचरणे ऽपि च)ⁿ

^a And 3 Intimation. Or 4 Hint to kill. 5 Manifestation. ^b B casting a powder into melted gold, &c. Or 2 A powder adapted to that purpose. 3 Casting any thing, for example buttermilk, into fresh milk to turn it. 4 Danger, calamity; as a pestilence or epidemic. 5 Speed. 6 Gratifying. ^c And 3 Sauce or condiment. 4 Private part of male or female. Also 5 A consonant. 6 A day. ^d Or 2 Rumour report. 3 Combat of animals, whether quadrupeds, birds, serpents, &c. 4 Cockfight or other match of animals for a bet. 5 High birth. ^e And 2 A garden. 3 Purpose, motive. ^f Also 3 Stay, or continuance without increase or diminution. ^g And 2 Emulation, desire to surpass. 3 Splendour. 4 Praise. 5 Motion. 6 Affair, business. 7 Grief. Also 8 A die. ^h Or 3 Business of a family or of a realm, as the care of dependants and subjects. ⁱ Also 3 Independence.

- (मारणे क्षतसंस्तारे गतौ द्रव्ये ऽर्थदापने
ⁿ
 122. निर्वर्त्तनोपकरणानुव्रज्यास च) साधनम्
ⁿ
 123. व्यसनं (विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे)
^{1 n}
 पक्ष्मा(ऽक्षिलोम्नि किञ्चत्के तंत्वाद्यंशे ऽयणीयसि)
^{2 n}
 124. (तिथिभेदे क्षणे) पर्व
^{3 n}
 वर्त्म (नित्रच्छदे ऽध्वनि)
ⁿ
 (अकार्यं गुह्ये) कौपीने
ⁿ
 मैथुनं (सङ्गतौ रतौ)
ⁿ
 125. प्रधानं (परमात्माधीः)
ⁿ
 प्रज्ञानं (बुद्धिचिह्नयोः)

1 Killing.
 2 Obsequies.
 3 Motion, a

1 Revenge.
 2 Gift, b

1 Calamity.
 2 Fall.
 3 Fault, c

1 Eyelash.
 2 Filament
 of a flower, d

1 Certain
 days of the
 lunar month,
 e

1 Eyed.
 2 A road.

1 Wrong or
 unlit act, f

1 Union.
 2 Copula-
 tion, g

1 The su-
 preme soul.
 2 Intellect, h
 1 Knowledge,
 2 A mark,
 token.

1 पक्षान्.

2—न्.

3—न्.

^a And 4 Substance. 5 Enforcement of delivery of any thing.
 6 Accomplishing. 7 Materials ; or instrument. 8 Following. Also 9 An
 army. 10 Means. 11 Cause. 12 Generative organ of a male. ^b And
 3 Delivery of a deposit. 4 Payment of a debt. ^c Arising from desire
 (as hunting, gaming, drinking, wenching), or from aversion (as calum-
 ny, battery, or pecuniary injury). Also 4 Sin. 5 Ill destiny. 6 Fated
 consequence. 7 Vain effort. ^d And 3 A short thread. 4 Any thing
 small. 5 A wing. ^e Viz. the full and change of the moon, and the
 6th, 8th and 10th of each half month. 2 A festival. 3 The day of the
 equinox, solstice, &c. 4 A book or chapter. 5 A knot or joint. ^f And
 2 Privy part. 3 Covering of it. ^g Or 3 Marriage. ^h Also 3 Nature.
 4 An elephant-driver. And (invariably sing.) 5 Chief.

- 1 A blossom.
2 A fruit.

ⁿ
प्रसूनं (पुष्पफलधोर्)

- 1 A family.
2 Disappearance. ⁿ

ⁿ
निधनं (कुलनाशयोः)

- 1 Weeping. 126. क्रन्दने (रोदनाह्वाने)
2 Lamenting.

- 1 Body.
2 Measure. ^b

^{1 n}
वर्ष्म (देहप्रमाणयोः)
^{2 n}

- 1 A house.
2 Body.
2 Light. ^c

(मृहदेहवृद्धिप्रभावा) धामन्य

- 1 Meeting of
four roads. ^d

(ऽयं चतुस्रपथे

ⁿ
127. सन्निवेशे च) संस्थानं

- 1 A mark,
token.
2 Chief.

^{3 n}
लक्ष्य (चिह्नप्रधानयोः)

- 1 Covering,
clothing. ^c

ⁿ
आच्छादने (सम्पिधानमपवारणमित्युभे)

- 1 Accomplishment. ^f 128. आराधनं (साधने स्यादवाप्तौ तोषण्ये ऽपि च)

- 1 A wheel.
2 A town. ^g

ⁿ
अधिष्ठानं (चक्रपुरप्रभावाध्यासनेषुपि)

- Excellent of
its kind. ^h 129. रत्नं (स्वजातिश्रेष्ठे ऽपि)

- 1 Water.
2 A forest. ⁱ

ⁿ
वने (सलिलकानने)

1—नृ.

2—धामन्य.

3—नृ.

^a Or 3 Head of a family. ⁴ Death. ^b Also 3 A handsome form.
⁴ Weight, elevation. ^c And 4 Dignity or majesty. ^d And
² Fabrication or construction. ³ Form. ⁴ Death. ^e And 2 Conceal-
ment. ³ Deception. ^f And 2 Attainment, acquisition. ³ Gratifying.
And 3 Dignity or majesty. ⁴ Approach. ⁵ Fixing. ⁶ Adjustment.
^b Also 2 A gem. ⁱ Likewise 3 Abode. ⁴ A house or dwelling.

m f n

तलिनं (विरले लोके)

1 Separate.
2 Small. a

(वाच्यलिङ्गास्तयोत्तरे)^b

m f n

130. समानाः (सत्त्वमैके स्तुः)

1 Virtuous.
2 Similar.
3 Same. c

m f n

पिशुनौ (खलसूचकौ)

1 Wicked.
2 A whisper. d

m f n 1 m f n

हीनन्यूनाब् (जनगर्ह्या)

1 Deficient.
2 Blamable.

2 m f n

(वेगिन्धुरौ) तरस्विनौ

1 Swift.
2 Valiant.

m f n

131. अभिपन्नो (ऽपराद्धो ऽभियस्तथापन्नतावपि)

1 Guilty.
2 Subdued. e

SECTION XVII.

m

कलापो (भूषणे वर्हे दृणीरे संहते ऽपि च)

1 An ornament. 2 A string of bells. f

m

132. (परिच्छदे) परीबापः (पर्युप्तौ सलिलस्थितौ)

1 Furniture.
2 Sowing around. g

m

(गोधुग्गोष्ठपती) गोपौ

1 A herdsman. 2 The head of a cowpen. h

3 m

(हरविष्णू) वृषाकपी

1 SIVA.
2 VISHNU. i

m

133. वाष्पाब् (उष्माश्रु)

1 Vapour.
2 A tear.

4 m n

कशिपू (तृन्ममाच्छादनं दयम्)

1 Food.
2 Clothing. j

1—नृ.

2—नृ.

3—पि.

4—पु.

^a Also 3 Clear, transparent. ⁴ Inferior, situated beneath. ^b The following are adjectives agreeing in gender with the subject. ^c Likewise m. One of the five breaths. ^d Also 3 A crow. ^e And 3 Involved in calamity. ⁴ Fugitive. ⁵ Seeking refuge. ^f Worn by women round their waist. ³ The eye in a peacock's tail. ⁴ A quiver. ⁵ Multitude; assemblage. ⁸ And 3 Standing water. ⁴ A piece of water. ^h Also 3 A superintendent of a district. ⁴ A king. ⁱ Likewise 3 Fire. ^j Also du. 3 Food and apparel.

1 A bed.
2 An upper
story. a

^{m n}
तत्त्वं (शम्बाद्वदारेषु)

1 A clump or
cluster b

^{m n}
(स्तम्बेऽपि) विटपे (ऽस्त्रियाम्)

1 Learned.
2 Pleasing.

^{m f n} ^{m f n} ^{m f n}
134. प्राप्त रूप स्वरूपा ऽभिरूपा (बुधमनोच्चयोः
भेद्यलिङ्गा अमी)

1 A female
turtle. 2 A
sort of lute. c

^f
(कूर्मो वीणाभेदश्च) कच्छपी

SECTION XVIII.

1 The letter
B. d

^m
135. (रवर्णे पुंसि) रेफः (स्यात्कुत्सिते वाच्यलिङ्गकः)

SECTION XIX

1 Spirit after
death. e

^m
(अन्तराभवसत्वे ऽश्वे) गन्धर्वो (दिव्यगायने)

1 A ring.
2 A conch
or shell.

^m
136. कम्बु (ना वलये शंखे)

1 A serpent.
2 A whisper-
er or inform-
er.

^m
द्विजिह्वौ (सर्पसूचकौ)

^a Likewise 3 A wife. ^b Also 2 A branch above the principal one
3 Expansion. ^c SARASWATI's lute. Likewise 3 A disorder of the
spleen. ^d And m. f. n. 2 Vile, bad. ^e And previous to its being born
again. Also 2 A horse. 3 A celestial quirister. 4 Spirits frequenting
the sky. 5 A black cuckoo. 6 Sort of deer.

- ^{m/n b}
पूर्वो (ऽन्तलिङ्गः प्रागाह पुम्बुद्धत्वे ऽपि पूर्वजान्) 1 Eastern.
2 Prior. a
- ^{m f n}
137. कुम्भौ (घटेभस्वर्दीशौ) 1 A jar, c
- ^m
डिम्भौ (त शिशुबालिशौ) 1 A child.
2 An ignorant man.
- ^m
स्तम्भौ (स्थूणाजडीभावौ) 1 Post or pillar 2 Insensibility.
- ^{i m}
यंभ (ब्रह्मत्रिलोचनौ) 1 BRAHMA.
2 SIVA. d
- ^m
138. (कुक्षिभूणाभका) गर्भाः 1 The belly.
2 A fetus.
A child.
- ^m
विस्त्रंभः (प्रणये ऽपि च) 3 Acquaintance, c
- ^{m f}
(स्याद्भ्यो) दुन्दुभिः (पुंसि स्यादच्चे) दुन्दुभिः (स्त्रियाम्) 1 A large drum. f
- ⁿ
139. (स्यान्महारजनं क्लीवं) कुसुमं (करके पुमान्) 1 Safflower. g
- ^m
(क्षत्रिये ऽपि च) नाभि (नौ) A Kshatriya h
- ^m
सुरभि (गवि च स्त्रियाम्) A cow. i

I—सु.

* And m. pl. 3 Forefather. ^b पूर्वः or पूर्वः. ^c And 2 Frontal globe of an elephant's head. Also 3 The sign aquarius. 4 Proper name, the nephew of RA'VANA. 5 The paramour of a prostitute. n. 6 Bellium. f. 7 Bignonia chekonoidea. ^d Also 3 A deified saint or JINA. 4 VISHNU. ^e Or 2 Amorous solicitation. 3 Playful dispute. 4 Trust, confidence. ^f Also 2 VARUNA. 3 Name of a demon. And f. 4 A die. 5 A stake at play. ^g And 2 Gold. m. 3 A water-pot. 4 A pomegranate. ^h Also 2 An emperor. 3 The nave of a wheel. m. f. 4 The navel. f. 5 Musk. ⁱ Or 2 The cow which, being milked, yields every wish. m. 3 Spring. [†] Nutmeg. 5 Michelia champac. m. f. n. 6 Fragrant. 7 Pleasing.

1 An assembly. 2 One of a company. a

140. सभा (संसदि सभ्ये च)

A superintendent. b

(निष्पद्यन्ते ऽपि) वल्लभः^{mfn}

1 A ray of light. 2 A rein.

(किरणप्रग्रहौ) रश्मी^{1 m}

1 An ape. 2 A frog.

(कपिभेकौ) श्वङ्गमौ^m

1 Desire. 2 Love, Cupid. c

141. (इच्छामनोभवौ) कामौ^m

1 Power. 2 Exertion. d

(शक्त्युद्योगौ) पराक्रमौ^m

1 Moral and religious merit. e

धर्माः (पुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपाः)^m

1 Deliberate undertaking. f

142. (उपायपूर्व आरंभ उपधा चाप्यु) पक्रमः^{2 m}

1 A market. 2 A town 3 Holy writ. g 1 A citizen, a towns-man. 2 A trader. h

(वणिकपथः पुरस्वेदे) निगमौ^m

(नागरो वणिक)

1—रिज्ञ.

2 उ—.

^a Likewise 3 A house. 4 Gaming. ^b Or 2 A chief herdsman. Also 3 Beloved. 4 A horse with good marks. ^c Likewise n. 3 Independent. 4 Semen genitale. 5 Desirable ^d To subdue the foe. 3 Valour. ^e And 2 YAMA. 3 Fitness, propriety. 4 Nature, character. 5 Usage, practice 6 One who drinks the juice of acid asclepias at a sacrifice. 7 Any sacrifice. 8 Resemblance. 9 Innoxiousness. 10 A bow. 11 A theological treatise from the *Vēda*. 12 Virtue personified; the father of YUD'NISHT'HIRA. [In some of its acceptations the word admits the neuter gender.] ^f With knowledge of means. 2 A stratagem. 3 Valour. ^g Also 4 Trade. ^h Likewise 3 A theological portion of the *Vēda*.

43. नैगमौ (नैगमौ)

(बले) रामो (नीलचारसिते त्रिषु) ^m 1 BALA-
RA^{MA}, a

(शब्दादि पूर्वो वृन्दे ऽपि) ग्रामः ^m In comp. A
multitude. b

(क्रान्तौ च) विक्रमः ^m Walking c

44. गुल्मा (रक्त्वांसेनाद्यु) ^m 1 A disease
of the spleen. d

जामिः (स्वकुलस्त्रियोः) ^{f c} 1 A sister.
2 A chaste
woman.

(क्षितिचान्योः) क्षमा (युक्ते) क्षमं (युक्ते क्षिते त्रिषु) ^{f n} 1 The earth.
2 Patience. f

145 (त्रिषु) श्यामौ (हरिकृष्णौ) श्यामा (स्याच्छारिवानिशा) ^{m f n} 1 Green.
2 Black. g

खलामं (पुच्छपुण्ड्राश्च भूषाप्रधान्यकेतुषु) ^{n i} 1 A tail. h

146. सूक्ष्म (मध्यात्ममय) ⁿ The supreme
soul j

(चादौ प्रधाने) प्रथम (स्त्रिषु) ^{m f n} 1 First.
2 Chief.

^a Also 2 PARAS^{URA}^{MA}. 3 RA^{MACHANDRA}. 4 Sort of deer, m. f. n. 5 Black. 6 Pleasing. 7 White. ^b Likewise 2 A village or township. 3 An octave in music. ^c Also 2 Power. 3 Valour. ^d And 2 A clump of grass, &c. 3 Body of troops consisting of 9 platoons. ^e Or जामिः. ^f And n. 3 Right, propriety. m. f. n. 4 Able. 5 Benevolent. 6 Patient. ^g Also m. 3 A black cuckoo. 4 A cloud. 5 A sacred fig-tree at Prayāga. 6 A sort of pot-herb: Convolvulus argenteus. n. 7 Black pepper. f. 8 A plant; vulgarly Syāmlatā. 9 Night. 10 Indigo. 11 A description of women. ^h Also 2 A mark on the forehead of a horse, bull, &c. 3 A horse. 4 An ornament. Or 5 Ornament of a horse. 6 Chief. 7 A flag or symbol. 8 A horn. 9 Mane. ⁱ Or खलामं (—न्). ^j Also m. 2 An atom. m. f. n. 3 Little.

1 Pleasing.
2 Reverse,
contrary. a

1 Low.
2 Vile.

1 Old.
2 Used.

m f n

वामौ (वत्सप्रतोपौ द्वाव्)

m f n

अधमौ (न्यूनकुत्सितौ)

m f n

147. (जीर्णं च परिभुक्तं च) यातयाम (मिदं दयम्)

SECTION XX.

1 A horse.
2 VISHNU'S
bird. b

1 A house.
2 Less. c

1 Husband's
brother.

2 Wife's
brother.

1 A brother's
son. 2 An
enemy.

1 A thunder-
cloud. 2 IN-
DRA. d

1 A master.
2 A man of
the 3d tribe.

(तुरङ्ग गरुडौ) ताच्यौ^m(निलयापचयौ) क्षयौ^m

148. खग्न्यौ (देवरश्मालौ)

भ्रातृभ्यौ (भ्रातृजद्विषौ)^mपर्जन्यौ (रसदब्देन्द्रौ)^m(स्याद्) चर्यः (स्वामि वैश्ययोः)^m

1 The 8th as-
terism. 2 The
4th age. f

1 Opportuni-
ty. 2 Succes-
sion. g

1 Subjected.
2 Oath, or-
deal. h

149. तिथ्यः (पुष्ये कलियुगे)^eपर्यायो (स्वसरे क्रमे)^mप्रत्ययो (ऽधीनशपथज्ञान विश्वासहेतुषु)^m

^a Likewise 3 Left, not right. m. 4 An udder. 5 Cupid. 6 Siva-
n. 7 Wealthy f.—वा. 8 A woman—जी. 9 A mare. 10 A she-ass. 11 A
female shakal. 12 A young female elephant. ^b Also 3 The dawn. n.
4 A collyrium. ^c Likewise 3 A phthisis or consumption. 4 General
destruction. ^d Also 3 Any cloud. 4 Thunder. ^e Likewise m. f. n.
3 Excellent. ^f Also f. 3 The Emblic myrobalan. ^g Likewise
3 Mode, manner, form. ^h And 3 Knowledge, apprehension. 4 Trust,
confidence. 5 Cause. 6 A hole. 7 An affix. Also 8 Celebrity. 9 Practice,
usage.

150. रंघे शब्दे)

(ऽथा) ऽनुशयो (दीर्घद्वेषानुतापयोः)

1 An old en-
mity. 2 Re-
pentance.

स्थूलोच्चय (स्वसाकल्ये गजानां मध्वमे गते)

1 Incom-
pleteness. a

151. समयः (शपथाचारकालसिद्धान्तसम्बद्धः)

1 An oath.
2 Usage.
3 Time. b

(व्यसनान्यशुभं दैवं विपदित्यु) ऽनया (स्त्रियः)

1 Vice. 2 Ill
fortune.
3 Calamity.

152. अत्ययो (ऽतिक्रमे कृच्छ्रे दोषे दण्डे ऽप्यु)

1 Transgres-
sion. 2 Dis-
tress c

(ऽथापदि

1 Calamity.
2 War.
3 Futurity.

सुहृदायात्योः) सम्परायः

पूज्य (स्त खशुरे ऽपि च)

A father-in-
law. d.

153. (पश्चादवस्थायिबलं समवायश्च) सन्नयौ

1 Rearguard.
2 Multitude.

(संघाते सन्निवेशे च) संस्त्यायः

1 Assem-
blage. 2 Vi-
cinity e

प्रणया (स्त्यमी

1 Acquaint-
ance. 2 So-
licitation. f

154. विस्मय यात्रा प्रेमाणा)

(विरोधे ऽपि) समुच्छयः

Enmity. g

विषयो (यस्य यो ज्ञातस्तत्र शब्दादिकेष्वपि)

1 Frequent-
ed and
known. h

^a And ² An elephant's middle pace, neither quick nor slow. ³ A hill at the foot of a mountain. ^b And ⁴ Demonstrated conclusion. ⁵ Agreement, bargain. ⁶ Hint. ⁷ Leisure. ^c And ³ Fault, guilt. ⁴ Punishment by fine, &c. ^d Also ² A teacher. m. f. n. ³ Worthy of respect. ^e Likewise ³ A house. ^f And ³ Affection. ^g Also ² Elevation, height. ^h And ² Object of sense, as sound, &c. ³ Country, province.

Infusion, ex-tract. a	155. (निर्यासे ऽपि) कषायो (ऽस्त्री)	^{m n}
Assembly. b		^m
1 Abu 'ance, frequency. c	प्रायो (भूस्त्रान्तगमने)	
1 Distress.		^m
2 A sacrifice.	मन्यु (दैत्ये क्रतौ कुधि)	
3 Anger. d		ⁿ
1 A secret.	156. (रहस्योपस्ययोर्) गुह्यं	
2 Privy part. e		ⁿ
1 An oath.	सत्यं (शपथतथ्ययोः)	
2 Truth. f		^{n h}
1 Animal strength.	वीर्यं (बले प्रभावे च)	
2 Dignity. g		ⁿ
1 Right, fit.	द्रव्यं (भव्ये गुणाश्रये)	
2 Substance. i		^{n k}
1 A place.	157. धिष्णं (स्थाने गृहे भेग्नौ)	
2 A house. j		ⁿ
1 Destiny.	भाग्यं (कर्मशुभाशुभम्)	
2 Goodluck.		ⁿ
3 Ill fate.	(कथेरुहेन्दोर्) गाङ्गेयं	
1 A pignut.		^f
2 Gold. l	विशल्या (दन्तिकापि च)	
A plant. m		

a Or 2 Exudation of a tree 3 Astringent taste. 4 Perfume rubbed on the body. b Also 2 Refuge. 3 House. c And 2 Starving oneself to death. 3 (In composition) Similar, like. d Also 4 Grief, sorrow. e Likewise m. 3 A tortoise. 4 Pride. f Also 3 The first age of the world. m. f. n. 4 True. g Likewise 3 Semen virile. 4 Splendour. 5 Valour. h Or वीर्यं. i The substratum of qualities. Likewise 3 Wealth. 4 Drug. 5 Brass. j And 3 An asterism. 4 Strength. m. n. 5 Fire. k Or विष्टः and विष्टः. l Also m. 3 BHISHMA son of Gangā. m Named Danti. Also certain other plants, as Menispermum glabrum, &c.

58. ^fहृषाकपायी (श्रीगौरीयैर्) ^fअभिल्या (नामशोभयोः)
 (आरम्भो निष्कृतिः शिवा पूजनं सम्प्रधारणम्)
 159. ^fउपायः कर्म चेष्टा च चिकित्सा च नव) क्रियाः
^fह्याया (सूर्यप्रिया कान्तिः प्रतिबिम्बमनातपः)
 160. ^fकल्या (प्रकोष्ठे हर्म्यादेः कांचां मध्येभवन्ने)
^fह्याया (क्रियादेवतयोस्त्रिषु भेदे धनादिभिः)
 161. ^{m f n}जन्वः (स्याज्जनवादे ऽपि)
^{m f n}जघन्यो (ऽम्ये ऽधमे ऽपि च)
^{m f n}(गच्छाधीनौ च) वक्तव्यौ
^{m f n}कल्यौ (सज्जनिरामयौ)
- 1 The goddess LAKSHMI.
 2 GAURI.
 1 A name.
 2 Beauty.
 1 Beginning, undertaking.
 2 Atonement.
 1 Wife of the sun. 2 Beauty.
 1 Enclosure of an edifice.
 1 An act. 2 A certain deity.
 A rumour.
 1 Last, ultimate. 2 Low, vile.
 1 Reprehensible. 2 Subject, dependent.
 1 Ready, prepared.
 2 Healthy.

^a Likewise 3 *Swāhā*, wife of the regent fire. 4 *Sachī*, wife of INDRA. ^b Also 3 Glory. ^c And 3 Study. 4 Worship. 5 Disquisition. 6 Means, expedient. 7 Act. 8 Bodily action. 9 Remedy. 10 Instrument. 11 A religious initiatory ceremony. 12 Obsequies. ^d And 3 A reflected image. 4 Shade. ^e Or 2 The gate of such an inclosure. 3 A string of bells, worn by women. 4 A rope round an elephant's body. 5 Effort, exertion. ^m 6 The arupit. ^f To whom sacrifices are offered for destructive and magical purposes. Or 3 Pestilence m.-f. n. 4 Seduced from an alliance. 5 Any thing to be done. ^g Neuter in the sense exhibited. m, f, n. 2 To be produced. 3 A relation of a bride. 4 Her attendant. 5 The companion of a bridegroom. n. 6 A market. 7 War. 8 A meteor. m. 9 A father. f. 10 A mother. 11 A mother's female companion. ^h Likewise 3 Fit to be said. ⁱ Also 3 Skillful. m, f. 4 One deaf and dumb. n. 5 Morning. f. 6 Auspicious speech.

- 1 Intelligent. ^{m f n} 162. (आत्मवानमपेतोर्थाद्) अर्थः
 2 Wealthy. a ^{m f n} पुण्यं (तु चाख्यं पि)
 Pleasing. b
 Beautiful. c ^{m f n} रूप्यं (प्रशस्तरूपे ऽपि)
 Eloquent. d ^{m f n} वदान्यो (वक्तावाग्पि)
 Just, reason- ^{m f n} 163. (न्याय्ये ऽपि) मध्यं
 able. e
 1 Handsome, ^{m f n} सौम्यं (तु सुन्दरे सोमदैवते)
 2 Sacred to
 the moon. f

SECTION XXI.

- 1 Multitude. ^{m h} (निबन्धावसरौ) वारौ
 2 Occasion. g
 1 A bed of ^m संस्तरौ (प्रस्तराधरौ)
 grass or bark.
 2 A sacrifice.
 1 VRIHASPA- ^m 164. गुरु (गौष्मतिपितृाद्यौ)
 TI. 2 A pa-
 rent. i
 1 The 3d age. ^m द्वापरौ (युगसंशयौ)
 2 Doubt.
 1 Difference ^m प्रकारौ (भेदसादृश्याव्)
 2 Similitudo.

^a Or 3 Right, reasonable. n. 4 Red chalk. ^b Also n. 2 A good action. 3 Virtue, moral or religious merit. ^c Likewise n. 2 Silver. 3 Wrought silver and gold. ^d Also 2 Generous, munificent. ^e Likewise 2 Middle. 3 Low. And n. 4 The middle. ^f Also 3 Mild. m. 4 Patronymic of *Budha*, or Mercury. ^g And 3 A day of the week. n. 4 A vessel for spirituous liquor. ^h वारः or वारः. ⁱ Or other venerable relative. And 3 A spiritual teacher. m. f. n. 4 Heavy. 5 Great.

165. ^mकिंशरू (धान्यशूकेषु)
^mमरू (धन्वधराधरौ)
^{2 m}चद्रयो (द्रुमशैलार्काः)
^m(स्त्रीसनाब्दौ) पयोधरौ
166. ^m(ध्वान्तरिदानवा) वृत्ता
^m(बलिहस्तांशवः) कराः
^mप्रदरा (भङ्गनारीरुग् वाणा)
^mअक्लाः (कचा अपि)
167. ^m(अजातशत्रुणो गौः काले ऽप्यश्वसु नर्न च) दशरः
^{3 m}(स्वर्णे ऽपि) राः
^mपरिकरः (पर्यङ्कपरिवारयोः)
168. ^m(सुक्ता शुद्धौ च) तारः (स्याच्)

1 Hint.
2 Form.
1 Beard of corn. 2 An arrow.
1 A country void of water. 2 A mountain.
1 A tree. 2 A mountain.
3 The Sun.
1 A woman's breast. 2 A cloud. a
1 Darkness.
2 A foe. 3 A demon. b
1 Tax.
2 Hand. 3 Ray of light. c
1 Splitting. d
Hair. e
1 A hornless bull. 2 A beardless man. f
Gold. g
1 A bed. 2 A dependent. h
1 Elegance of a pearl. i

1—र.

2—द्रि.

3 रै.

^a Also 3 Coconut. ^b Who was slain by INDRA. ^c Likewise
4 An elephant's trunk. 5 Hair. ^d Or 2 Fracture. 3 A feminine
disease (excess of menstruation). 4 An arrow. ^e Also 2 A corner.
n. 3 A tear. ^f 4 Blood. ^g Although of an age to have a beard ;
and, in the instance of the bull, of 'an age to have horns. 3 As-
tringent taste. ^h Likewise 2 Wealth. 3 A cloud. ⁱ Also 3 Com-
mencement. 4 Multitude. 5 Girding (as for battle). ^j Or 2 A
beautiful pearl. 3 The pupil of the eye. 4 A high note. m. f. n.
5 High, as a note in music. n. 6 Silver. f. n. 7 A star. f. 8 The
wife of VRIHASPATI. 9—of SUGRIVA. 10 A goddess of the Buddhas.

1 Air. a

1 m

छारो (वायो स त त्रिषु

कवरे)

1 Promise.

2 War.

3 Bargain. b

1 The pray-
ers of the
Vedas, c

(इय प्रतिज्ञाजिसम्विदापत्यु) सङ्गरः

169. (वेदभेदे गुप्तिवादे) मन्त्रे

The sun, d

मित्रो (रवावपि)

1 A sacrifice.

2 An arrow. e

(मखेषु यूपखण्डे ऽपि) स्वर्

Part to be
concealed. g

(गुह्ये ऽप्य) ऽयस्वरः

1 Charge
sounded by
trumpets. h

170. आडस्वर (सूर्यारवे गजेन्द्राणां च गर्जिते)

1 A brisk as-
sault. 2 Rob-
bery. i

अभिहारो (ऽभियोगे च चौथ्ये सन्नहने ऽपि च)

1 An atten-
dant 2 A
scabbard. j
1 A tree. 2 A
handful of
sacred grass.
1

171. (स्याज्जङ्गमे) परीवारः (खड्गकोशे परिच्छदे)

विष्टरो (विटपीदर्भमुष्टिः पीठाद्यमासनं)

1 A door.
2 A porter.

172. (द्वारिद्वाःस्थे) प्रतीहारः

A female
porter.

प्रतीहार्य (ऽप्यनन्तरे)

1 शार.

2—री (नु).

- ^a And m. f. n. 2 Variegated. Also m. 3 Tables for playing.
^b And 4 Calamity, distress. ^c And 2 Secret consultation; private
 advice. 3 Incantation or charm. ^d Also n. 2 A friend. ^e And
 3 Shavings of the wood of which a sacrificial post is made. ^f हस्
 (ह or हस्). ^g And 2 Ordure, excrement. 3 Sweepings. ^h And
 2 Roaring of large elephants. 3 Beginning. 4 Making a show.
ⁱ And 3 Arming; taking arms. ^j And 3 The insignia of dignity.
^k Or परिवार. ¹ And 3 A stool or cushion.

- (विपुले नकुले विष्णौ) बभ्रुः (स्यात्पिङ्गले त्रिषु) ^m 1 A large ichneumon. 2 VISHNU. a
173. सारे (बले स्थिराग्रे च न्याय्ये क्लीवं वरे त्रिषु) ^m 1 Strength. 2 Essence. b
- दुरोदरो (द्यूतकारे पणो द्यूते) दुरोदरम् ^{m d} 1 A gamester. 2 A stake. c
174. (महारख्ये दुर्गपथे) कान्तारः (पुन्नपुंसकम्) ^{m n} 1 A forest. 2 A difficult road. e
- मत्सरो (ज्यशुभद्वेषे तद्वत्कृपणयोस्त्रिषु) ^m 1 Envy. f
175. (देवादृते) वरः (श्रेष्ठे त्रिषु क्लीवे मनाक् प्रिये) ^{m h} 1 A boon. g
- (वंशाङ्गरे) करीरो (स्त्री तदभेदे षटे च ना) ^{m n} 1 Shoot of a bambu. i
176. (ना चम्रजघने हस्त सूत्रे) प्रतिसरो (स्त्रियाम्) ^m 1 Rear-guard j
- (यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु) ^m 1 YAMA. 2 Wind. 3 INDRA. k

^a Also 3 SIVA. 4 Fire 5 Proper name ; a sage m. f. n. 6 Tawny. 7 Large. ^b Likewise 3 Marrow. n. 4 Propriety. 5 Water. 6 Wealth. m. f. n. 7 Excellent. ^c And n. 3 Play, gaming. ^d Or दुरोदरः—रं. ^e Also m. 3 A sort of sugarcane. ^f And m. f. n. 2 Envious. 3 Avaricious, niggardly. f. 4 A gnat. ^g And m. f. n. 2 Excellent n. (some say indecl.) 3 A little approved. Likewise m. 4 A son-in-law. 5 Appointment. n. 6 Saffron. f. 7—रा. The three myrobalans.—री. 8 Asparagus racemosus. ^h Or वरः. ⁱ And m. 2 Sort of plant (common in dry deserts). 3 A jar. ^j And m. n. 2 A string worn on the wrist at nuptials, &c. Also m. 3 Counsel. 4 A bracelet. 5 A wreath. m. n. 6 Territory. m. f. n. 7 Fit to be employed. ^k And 4 the Moon. 5 The sun. 6 VISHNU. 7 A lion. 8 A ray of light. 9 A horse. 10 A parrot. 11 A serpent. 12 An ape. 13 A frog. m. f. n. 14 Tawny. 15 Green. Or 16 Yellow.

177. शुकादिकपिभेकेषु हरि (न^m कपिले त्रिषु)

A potsherd.

शर्करा (क^fर्परांशे ऽपि)

1 Passing a-way time. b

यात्रा (स्याद्यापने गतौ)

1 The earth.

2 Speech.

3 Ardent

spirit. c

178. दूरा (भूवाक्सुरासु स्यात्)

1 Drowsiness.

2 Lassitude.

तन्द्रा (निद्राप्रमीलयौः)

1 A nurse.

2 The earth. c

धात्री (स्यादुपमातापि क्षितिः पृथ्वीमलक्ष्यपि)

1 Wanting a limb. 2 A dancing girl.

179. चुट्टा (व्यङ्गा नटी वेश्या सरषा कण्टकारिका

त्रिषु कुरे ऽधमे ऽल्पे ऽपि) चुट्टे

1 Requisites, materials.

2 A little g

मात्रा (परिच्छदे

180. अल्पे च परिमाणे सा) मात्रं (कार्तस्त्रे ऽवधारणे)

1 Painting, delineation.

2 Wonder. h

(आलेख्याश्चर्ययाश्च) चित्रं

^a Also 2 A stony nodule. 3 A country abounding in such. 4 A disease (the gravel). 5 Clayed sugar. ^b Or 2 Livelihood. And 3 Travelling. 4 Festival; procession. ^c And 4 Water. ^d Or तन्द्रा or तन्द्रः. ^e Also 3 A mother. 4 An emblic myrobalan. ^f And 3 A courtesan. 4 A bee. 5 An egg-plant. m. f. n. 6 Cruel. 7 Low 8 Small. Also 9 Miserly. 10 Poor. And f. A fly. ^g And 3 Quantity n. 4 The whole. 5 Only; (exclusive and identical). Also f. 6 An earring. 7 An instant. 8 Half a short syllable. ^h Also 3 A circle or mark. 4 Variegated colour. m. f. n. 5 Variegated. 6 Wonderful f. चित्रा. 7 A star in the Virgin's spike. 8 Title of SUBHADRA.

- ⁿ
कलत्रं (श्राणिभार्ययोः) 1 The hip and loins.
2 A wife. a
181. (योग्यभाजनयोः) पात्रंⁿ
ⁿ
पत्रं (वाहनपक्षयोः) 1 A vehicle.
2 A wing. c
- (निदेशग्रन्थयोः) शास्त्रंⁿ
ⁿ
शस्त्रम् (आयुधलोहयोः) 1 A weapon.
2 Iron. d
182. (स्याम्पटांशुकयोर्) नेत्रंⁿ
ⁿ
क्षेत्रं (पत्नीशरीरयोः) 1 A wife.
2 Body. f
- (सुखाग्रे क्रोडहलयोः) पोतंⁿ
ⁿ
गोत्रं (तु नाम्नि च) 1 Snout of a hog. 2 Forepart of a plough. g
Name. h
183. सत्रम् (आच्छादने यज्ञे सदादाने वने ऽपि च)ⁿ
ⁿ
अजिरम् (विषये काये ऽप्यु)
ⁿ
ऽम्बरं (व्योम्नि वाससि) 1 Vesture.
2 A sacrifice.
3 Constant alms. i
1 Object of perception.
2 A body. j
1 Ether; the sky. 2 Apparel. k

^a Likewise 3 A fastness or strong hold. ^b Also 3 A king's minister. 4 The channel of a river, or space between the banks. 5 A vessel used in sacrifice; as a ladle, &c. 6 A leaf. 7 A person of a drama. ^c Likewise 3 A leaf. 4 The feather of an arrow. ^d Also f. शस्त्री. 3 A knife. ^e Likewise 3 An eye. 4 The rope of a churn. 5 A car. m. f. n. 6 A guide. ^f Also 3 A field. 4 A holy spot. 5 A geometrical figure. ^g Likewise 3 Sort of cloth. ^h Also 2 Family, race, line. 3 Wealth. m. 4 A mountain. f. 5 The earth. 6 A herd of kine. ⁱ And 4 A forest, or 5 Wealth. ^j Likewise 3 A court-yard. 4 Wind. ^k Also 3 Ambergriis.

A realm. a	184. चक्रं ^m (राष्ट्रे ऽप्य ⁿ)
Exemption from trans- migration. b	ऽक्षरं ⁿ (तु मोक्षे ऽपि)
Water. c	क्षीरम् ⁿ (अप्सु च)
Gold. d	(स्वर्णे ऽपि) भूरिचन्द्रौ ^m (द्वौ)
A door. e	(द्वारमात्रे ऽपि) गोपुरम् ⁿ
1 A cavern.	185. (गुहादम्भौ) गह्वरे ⁿ (द्वे)
2 Pride. f	(रहेऽन्तिकम्) उपह्वरे ⁿ
1 Solitude.	
2 Near.	(पुरोधिकमुपय्य ^{1 n}) ऽग्राय्य ⁿ
1 Front, fore- part. g	(आगारे नगरे) पुरम् ⁿ
1 A house.	
2 A town. h	
	186. मन्दिरं ⁿ (चा)
1 A country, or realm.	(ऽथ) राष्ट्रे ^{m n} (ऽस्त्री विषये स्यादुपद्रवे)
2 Calamity.	

1 अथ.

^a Likewise 2 A wheel. 3 A circular missile weapon : a sharp discus. 4 A potter's wheel. 5 A mill. 6 A multitude. 7 An army. 8 A whirlpool. 9 Pride. m. 10 A ruddy goose, (Anas Casarca). ^b Also 2 A letter, or written character. 3 BRAHMA, m. 4 SIVA, m. f. n. 5 Unalterable. ^c Likewise 2 Milk. ^d Also भूरिः m. f. n. 2 Frequent, numerous. m. 3 BRAHMA. 4 VISHNU. 5 SIVA, And चन्द्रः. 2 The Moon, 3 Camphor. 4 Water. m. f. n. 5 Pleasing. ^e Also 2 A town gate. 3 Sort of grass : Cyperus ? ^f Likewise 3 A forest. m. 4 An harbour. ^g And m. f. n. 2 More, much. n. 3 Top, summit. 4 Point, extremity. 5 Assemblage, multitude. 6 Resting place, end of a journey. 7 Quantity of a *pala*. 8 Limited alms (four mouthfuls) m. f. n. 9 Chief, principal. 10 First, prior. ^h Also पुरं. 3 A body. 4 City of Patna. m. 5 Bellium. And मन्दिरः m. 3 The sea.

- ^m
दरो (स्त्रियां भवे शब्दे)
1 Fear, dread
2 A hole in the ground. a.
- ^{m n}
वज्रो (स्त्री शीरके पदौ)
1 A diamond.
2 The thunderbolt. b
1 Chief.
2 Right conclusion. c
187. तन्त्रं (प्रधाने सिद्धान्ते सूत्रवापे परिच्छेदे)
^m ^{1 n}
शौशीरं (चामरे दण्डे ऽप्यौ) शीरं (शयनासने)
1 Handle of a fan of cow's hair. d
- ⁿ
188. पुष्करं (करिहस्ताग्रे वाद्यभाण्डमुखे जले
व्योम्नि खङ्गफले पद्मे तीर्थेष्वधिविशेषयोः)
1 Tip of an elephant's trunk. e
- ⁿ
189. अन्तरम् (अवकाशावधिपरिधानात्तद्विभेदादर्थे
छिद्रात्मीयविनावहिरुत्तरमध्ये ऽन्तरात्मनि च)
1 Interval.
2 Period.
3 Clothing.
4 Covering. f
- ⁿ
190. (सुस्ते ऽपि) पिठरं
Fragrant root of grass, g

1 शी—

^a Likewise indec. 3 A little. And f. दरि. 4 A cavern. ^b Also m. 3 One of the 28 astrological *yogas*. ^c And 3 A weaver's lay or batten. 4 Raiment. 5 Care of a realm. 6 Dependence. 7 A sacred book. 8 An excellent medicament. ^d And n. 2 A bed. 3 A chair or stool. Likewise 4 Fragrant root of grass (*Andropogon muricatum*.) ^e And 2 Head of a drum, or place where any musical instrument is struck. 3 Water. 4 The sky. 5 Edge of a scimitar, or 6 A scabbard. 7 A lotos. 8 Name of a place. 9 A drug (*Costus Arabicus*.) 10 One of the *Dvīpas* or continents. m. 11 The Indian Crane. ^f And 5 Difference. 6 Sake. 7 A hole or rent. 8 Own. 9 Without, except. 10 Outside. 11 Opportune time. 12 Midst. 13 Supreme soul. 14 Similar. 15 Other. *This term is a pronoun in the 3d and 10th acceptations.*

^g *Cyperus rotundus*. Also 2 A churning stick. m. 3 A seether or boiler.

Another
sort, a

1 Very dark.

2 Mischiev-
ous, des-
tructive. b

1 Pale red.

2 White.

3 Yellow. c

Sharp, corro-
sive. d

Hard. e

Inferior,
low. f

Unperplex-
ed. g

1 Distracted.
2 Perplexed.

h

1 Superior,
high. 2 Nor-
thern. i

1 Inferior.

2 Southern. j

(राजकयेरुय्यदि) नागरम्

m f n

शार्करं (सुन्धतमसे घातके भेद्यलिङ्गकः)

m f n

191. गौरो (रुणे सिते पीते)

m f n

(वणकायेरुय्य) शर्करः

m f n

जठरः (कठिने ऽपि स्याद्)

m f n

(अधस्तादपिचा) श्वरः

1 m f n

192. (अनाकुले ऽपि चै) काये

m f n

व्यग्रो (व्यासक्त आकुले)

2 m f n

(उपस्थिदीप्यश्रेष्ठेष्वयं) ततः (स्याद्)

m f n

अनुत्तरः

1 द—.

2 उ—.

* Cyperus pertenuis. Likewise 2 Ginger. m. f. n. 3 Of or belonging to a city. 4 Sagacious. b According to another reading, m. 3 A vicious elephant. c Likewise 4 Clean. m. 5 White mustard. 6 The moon, n. 7 Filament of a lotos. f. 8 The goddess, wife of SIVA. 9—of VARUN'A. 10 The earth. 11 Name of a river. 12 A young girl. 13 Turmeric. d Also m. 2 Semecarpus Anacardium. e Likewise 2 Old. m. n. 3 The belly. f Also 2 Less, worse. m. 3 The lip. 4 The nether lip. g Likewise 2 Intent, attentive. h Or 3 Frightened. i And 3 Excellent. Also n. 4 An answer. m. 5 Proper name, the son of VIRATA. f. 6 The wife of ABHIMANYU. 7 The north. i And 3 Worse. Likewise 4 Excellent. 5 Silent, unable to answer.

193. (एषां विपर्यये श्रेष्ठे)

^{m f n}
(दूरानालोत्तमाः) पराः 1 Distant,
remote.
2 Other. a

^{m f n}
(खादुप्रियौ तु) मधुरौ

1 Sweet.
2 Pleasing.
b

^m
क्रूरौ (कठिननिर्हयौ)

1 Hard.
2 Pitiless ;
cruel. c

^{m f n s}
194. उदारो (दाढमहतोः)

1 Generous.
2 Great. d

^{m f n}

दूतर (स्वन्यनीचयोः)

1 Other.
2 Low, vile.

^{m f n}
(मन्दस्वच्छन्दयोः) सैरः

1 Indolent.
2 Indepen-
dent, uncon-
trolled.

^{m f n}

शुभ्रम् (उद्गीतशुक्लयोः)

1 Splendid.
2 White. f

SECTION XXII.

195. (चूडाकिरीटं केयाचु संयता) मौलयस् (तयः)

^{2 m}

(द्रुमप्रभेदमातङ्ग काण्डपुष्पाणि) पीलवः

1 Lock on
the crown of
the head. g
1 The tree
Pilu. 2 An
elephant. h

1—लि.

2—ह.

* And 3 Pre-eminent. Or 4 Subsequent. 5 Inimical, enemy. n.
(some say indec.) 6 Only. ^b Also m. 3 A sweet taste. n. 4 Poison. f.
5 Anise. ^c Likewise. 3 Terrible. 4 Destructive. ^d Also 3 Gentle.
4 Unperplexed. ^e Fem. उदारा,—री. ^f And n. Talc. ^g And 2 A
diadem. 3 Hair tied on the head. 4 Head. m. 5 Jonesia Asoca. 6 The
earth. And 3 An arrow. 4 A flower (Or 5 Blossom of the Saccharum
Sara). Also 7 An atom.

1 YAMA.
2 Measured
time, a

1 m
196. (सतान्तानेहसोः) कालश्च

The fourth
age, b

m
(चतुर्थे ऽपि युगे) कलिः

A deer, c

m
(स्यात्कुरङ्गे ऽपि) कमलः

A blanket, d

m
(प्रावारे ऽपि च) कम्बलः

1 Tax, reve-
nue. 2 An
oblation, e

m
197. (करोपहारयोः पुंसि) बलिः (प्राण्यङ्गणे स्त्रियाम्)

1 Bulkiness,
2 Strength.
3 Army,
forces, f

n
(स्थौल्यसामर्थ्यसैन्येषु) बलं (ना काकसीरियोः)

m h

1 A whirl-
wind, g

198. बाहलः (पुंसि वात्स्यायामपि वातसहे त्रिषु)

m f n j

1 Wicked,

(भेद्यलिङ्गः शठे) व्यालः (पुंसि खापदसर्पयोः)

1 काल.

^a Likewise 3 Death. 4 Time (infinite). 5 Black colour. f. काला
6 Madder. 7 Indigo. काली. 8 The goddess GAURI. 9 One of the
MA' TRIS. 10 Heavy clouds. ^b Likewise 2 Quarrel, strife. 3 War,
battle. 4 Bellerick myrobalan. 5 An unblown flower. ^c Also n. 2 A
Lotos. 3 Water. 4 Copper. f. 5 The goddess LAKSHMI. 6 An ex-
cellent woman. ^d Also 2 A dewlap. 3 A fabulous chief of serpents. n.
4 Water. ^e And f. बलिः—ली (or बलिः). 3 A wrinkle. Also m. 4 Proper
name; a giant. 5 Handle of a flyflapper. f. 6 Ridge of a roof. ^f And
m. 4 A crow. 5 Proper name; BALARA'MA. Also 6 Name of a demon
slain by INDRA. m. f. n. 7 Strong. f. 8 Sida cordifolia, &c. ^g And
2 Gouty, Rheumatic. 3 Insane. ^h Or बाहलः. ⁱ And m. 2 A beast
of prey; tiger, &c. 3 A serpent. 4 A vicious elephant. 5 A king.
^j Fem. व्याली.

199. ^{m n}मले! (ऽस्त्री पापविट्किट्वाभ्य)
^{m n}(ऽस्त्री) मूलं (रुगायुधम्)
^{m f}(शङ्कावपि द्वयोः) कीलः
^fपाणिः (स्थस्त्ररङ्गपंक्तिषु)
200. ^fकला (शिल्पे कालभेदे ऽप्य)
^{1 f}बाली (सख्यावली अपि)
^{f h}(अभ्यस्तुविहृतौ) बेला (कालमर्यादयोर्ऽपि)
^{f j}201. बङ्गलाः (कृत्तिकागावो) बङ्गले! (ऽग्निः शितौ त्रिषु)
^fलीला (विलासक्रिययोर्)
^fउपला (शर्करापि च)

1 Sin.
2 Filth. 3 Excretion. a

1 Colic. 2 A weapon. b

A lance. c

1 A corner.
2 The hollow above the hip. d

1 A mechanical art. 2 A measure of time. e

1 A companion. 2 A row. f

1 Tide.
2 Time.
3 Limit. g

1 The Pleiades. 2 A cow. i

1 Sport.
2 Gesture.

A stony nodule. k

1—लि or —ली.

^a As sweat, snot, earwax, &c. 4 Dregs. 5 Rust. m. f. n. 6 Niggardly. ^b A trident or a pike. Also f. 3 A courtesan. ^c Likewise 2 A gnomon. 3 A stake. 4 A post. 5 Flame. 6 The elbow. 7 A thump on the breast. 8 A punch with the elbow. f. 9 A blow. ^d Or 3 Sharp edge. 4 A mark. 5 A row or string. Also 6 Delineation with sandal, &c. on the ear. 7 Contiguity. 8 Allowance to a dependant. 9 A masculine woman (who has a beard). 10 A handful. 11 Praise. ^e Likewise 3 A digit of the moon. 4 Interest on a capital sum. 5 A part. 6 Collection. ^f Also 3 A bridge. m. f. n. 4 Intelligent, wise. ^g Likewise 4 Seashore. 5 Easy and sudden death. ^h Or बला. ⁱ In the first acceptation, invariably plural. And m. 3 Fire. m. f. n. 4 Black. Also 5 Cardamum. m. 6 The dark half of the month. n. The sky. ^j Or बङ्गलाः. ^k Also 2 Manufactured sugar. m. 3 A stone. 4 A gem.

1 Blood.
2 Water.

202. (शोणिते ऽम्भसि) कीलालं^f

1 Origin.
2 Root. a

मूलम् (आद्ये शिफाभयोः)ⁿ

1 A multi-
tude. 2 A
net. b

जालं (समूह आनायो गवाक्षचारकावपि)ⁿ

1 Disposition.
2 Good
conduct.

203. शीलं (स्वभावे सदृत्ते)ⁿ

1 Fruit.
2 Result. c

(यस्ये हेतुदत्ते) फलम्ⁿ

1 A roof.
2 A film over
the eye. d

(हृदिर्नेत्ररजोः क्लीवं समूहे) पटलं (न ना)ⁿ

1 Bottom.
2 Essential
character. e

204. (अधःस्वरूपयोरुत्थी) तलंⁿ

Flesh. f

(स्याच्चाभिधे) पलम्ⁿ

Submarine
fire. g

(और्वानले ऽपि) पातालंⁿ

1 Clothes,
vesture. h

चेलं (वस्त्रे ऽधमे त्रिषु)ⁿ

1 A hole fil-
led with
stakes. i

205. कुकूलं (अकुभिः कीर्णैः श्वश्रे ना तु तृषानले)ⁿ

^a And m. n. 3 An asterism (the Scorpion's tail). Or n. 4 Principal, capital. ^b And 3 A window, a lattice, 4 An unblown flower. 5 Magic, illusion, 6 Pride. f. जालो. 7 Trichosanthes dioica. ^c Likewise 3 Edge of a weapon. 4 A nutmeg. 5 A Pearl. 6 Profit. 7 A shield. ^d And f. n. (—लो, वा or लं.). 3 A multitude. n. 4 Retinue. ^e Likewise f. n. 3 A guard for an archer's arm. m. 4 A span. 5 The palm with extended fingers. ^f Also 2 A measure, consisting of four Karshas. ^g Likewise 2 The infernal regions. 3 A hole. ^h And m. f. n. 2 Inferior low in situation. Fem. जेलो. ⁱ And m. 2 Conflagration of chaff.

- ⁿ
- (निर्णीते) केवलम् (इति त्रिलिङ्गं त्वेकलक्षणयोः) 1 Absolute, certain. a
- ⁿ
206. (पर्याप्तिसमपुष्पेषु) कुशलं (शिक्षिते त्रिषु) 1 Adequacy.
2 Safety.
3 Virtue. b
- ^{m n}
- प्रवालम् (अंकुरे ऽप्यस्त्री) 1 A shoot or sprout. c
- ^{m f n}
- (त्रिषु) स्थूलं (जडं ऽपि च) Stupid. d
- ^{m f n}
207. कराखी (दन्तुरे वृद्धे) 1 Having projecting teeth.
2 High. e
- ^{m f n g}
- (चारौ दक्षे च) पेशलः 1 Beautiful.
2 Expert. f
- ^{m f n}
- (मूर्खे ऽर्भके ऽपि) बालः (स्यात्) 1 Ignorant.
2 Young, a child. h
- ^{m f n}
- खोल (चलसदृशयोः) 1 Tremulous.
2 Thirsty. i

SECTION XXIII.

- ^{m m}
208. हवदाबौ (वनारण्यवल्ली) 1 A forest.
2 Fire in a forest. j
- ^m
- (जन्महरौ) भवौ 1 Birth.
2 SIVA. k

^a And m. f. n. 2 Alone, sole. 3 Entire, all. Fem.—ला, ली. ^b And m. f. n. 4 Skilful, expert. ^c Or 2 A new leaf. Also 3 Coral. 4 The neck of a lute. ^d Likewise 2 Bulky. ^e Likewise 3 Terrible. ^f Also 3 Soft. ^g Or पेशलः ^h Likewise m. 3 Hair. 4 Tail of a horse. 5—of an elephant. m. n. 6 Andropogon Schoenanthus. ⁱ Also f.—ला. 3 The tongue. 4 The goddess LAKSHMI. Likewise 3 Fire in general. ^k Also 3 Existence. 4 Acquisition. 5 This world. 6 Safety, well being.

1 A counsel-
lor. 2 A com-
panion.

^m
(मन्त्री सहायः) सचिवौ

1 A husband.
2 Lythrum
fruticosum, a

^m
(पतिशाखिनरा) धवाः

1 A moun-
tain. 2 A
sheep. 3 The
sun. b

^{1 m}
209. अवयः (शैलमेघार्का)

1 Command.
2 Call, 3 Sa-
crifice.

^m
(आज्ञाह्वानाध्वरः) हवाः

1 A living
being. c

^m
भावः (सत्वस्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसु)

1 Produc-
tion. 2 Fruit. 3
Blossom. d

^m
210. (स्यादुत्पादे फले पुष्पे) प्रसवे (गर्भमोचने)

1 Distrust.
2 Denial.
3 Conceal-
ment.

^m
(अविश्वासे ऽपङ्कवे ऽपि निहतावपि) निङ्कवः

1 Elevation.
2 Impatience.

^m
211. (उत्तेकागर्भयोरिच्छा प्रसवे महः) उत्सवः

^c
1 Dignity,
authority.
2 Firm opi-
nion. f

^m
अनुभावः (प्रभावे स्यात्सुतां च मतिनिश्चये)

1 Generative
cause. 2 Ori-
gin. g

^m
212. (स्याज्जन्महेतुः) प्रभवः (स्थानं चाद्योपलब्धये)

1 Son of a
Brahmana
by a Sudra
woman. h

^m
(शूद्रायां विप्रतनये शस्त्रे) पारशवः (पुमान्)

1 अवि.

^a And 3 A man. 4 A cheater. ^b Also 4 The shawl goat. ^c Or (varying the reading.) 2 Existence, state. 3 Nature, disposition. 4 Meaning, intention. 5 Gesture, movement. 6 Soul. 7 Birth. 8 Thing. 9 Venerable. 10 (in dramatic language.) Learned. 11 State, condition. ^d And 4 Bringing forth. 5 Offspring. ^e And 3 Formation of a wish. 4 Festival, jubilee. ^f Or 3 Certainty. 4 Indication, hint. ^g Or 3 Source. 4 Place where a thing is first perceived. 5 Strength. ^h And 2 Battle-axe. 3-A son born in adultery.

213. ^mध्रुवो (भभेदे क्लीबं तु निश्चिते शाश्वते त्रिषु) 1 The polar star. a
- ^mस्वो (ज्ञातावात्मनि) ^{m f n}स्वः (त्रिष्वामीये) ^{m n}स्वो (ऽस्त्रियांधने) 1 A kinsman. 2 The soul. b
214. ^{f d}(स्त्रीकटीवस्त्रवन्धे ऽपि) नौवी (परिपण्ये ऽपि च) Cloth round a woman's waist. c
- ^fशिवा (गौरीफेरवयोर्) 1 GAURI. 2 A jackal. e
- ⁿद्वन्द्वं (कलहयुग्मयोः) 1 Dispute, quarrel. 2 A pair. f
- ^{n h}215. (द्रव्यासुख्यवसायेषु) सत्वम् (अस्त्री तु जन्तुषु) 1 Substance. 2 Breath. g
- ^{n j}क्लीबं (नपुंसके षण्डे वाच्यलिङ्गमविक्रमे) 1 Neuter gender. 2 An eunuch. i

SECTION XXIV.

216. ^{1 m}(द्वौ) विशौ (वैश्यमनुजौ) 1 Man of the commercial tribe. k

1 म—

^a And n. 2 Certainty. m. f. n. 3 Perpetual, constant. Also m. 4 A stake. 5 An axis, or pole. 6 SIVA. f.—वा. 7 Burden of a song. 8 A ladle or spoon. n. 9 Reasoning. m. f. n. 10 Immovable. ^b And m. f. n. 3 Own. m. n. 4 Wealth. *It is a pronoun in the 3d acceptance.* ^c And 2 Mercantile stock. 3 A stake at play. ^d Or नीचः. ^e Also m. 3 MAHA'DEVA. 4 One of the astrological Yogas. 5 The Vedas. n. 6 Pleasure, ease. 7 Auspiciousness; well being. 8 Water. f. 9 The yellow myrobalan. ^f Likewise 3 Union of the sexes. ^g Or other unconscious function. 3 Vigour. m. n. 4 An animal. Also n. 5 A quality. 6 Nature. 7 Strength. 8 A demon. 9 Existence. 10 Essence. 11 Self-command. ^h सत्वं or सत्त्वं. ⁱ And m. f. n. 3 Weak. 4 Idle. ^j Or क्लीबं. ^k And 2 Man in general f. 3 Entrance, Sing. विद्.

1 A spy.
2 War. a

(हौ चराभिमरी) स्यौ^m

1 A heap.
2 A sign of
the zodiac.

(हौ) राशी (पुष्पमेघाद्यौ)^{1 m}

1 Family,
race, 2 A
bamboo. b

(हौ) वंशौ (कुलमस्कारौ)^m

1 Solitude.
2 Display.

217. (रहः प्रकाशौ) वीकाशौ^{m c}

1 Wages,
hire 2 En-
joyment. d

निर्वेशौ (भतिभोगयोः)^m

1 YAMA. e

(कृतान्तेपुंसि) कीनाथः (सुद्रकर्षकयोस्त्रिषु)^m

1 A place or
spot. 2 A butt.
3 A cause.

218. (पदे लक्ष्ये निमित्ते) उपदेशः^m

water. f

(स्यात्) कुशम् (अपु च)ⁿ

Age, as youth,
&c. g

दशा (वस्थानेक विधाय्)^f

1 Hope,
desire.
2 Breadth. h

आशा (दृष्ट्वापि चायता)^f

1 A woman.
2 A female
elephant. i

219. वशा (स्त्री करिणी च स्याद्)^f

1 Knowledge.

दृग् (ज्ञाने ज्ञातरि त्रिषु)^{2 f}

1—यि.

2—य.

a Also. 3 Conflict with a dangerous animal in hopes of reward.
b Likewise 3 The back bone. 4 A multitude. c Or विकाशः. d Or
3 Eating. e And m. f. n. 2 Small. Or 3 Niggardly. 4 A cultivator.
Also 5 slayer of cattle. m. 6 An ape. f Also m. 2 Proper name :
Son of RA'MA. 3 Sacrificial grass (Poa Cynosuroides). 4 One of the
continents. 5 A yoke. f.—शी. 6 Share of a plough. g Likewise
2 Wick of a lamp. 3 (Invariably pl.) Border or edge of cloth. h Also
3 Region ; quarter. i Likewise 3 A barren cow. 4 A daughter.
n. 5 Subjection. 6 Desire, wish. m. f. n. 7 Subject, dependent. And
m. f. n. 2 One who sees or knows. Also f. 3 Sight. 4 An eye.

(स्वात्) कर्कशः (साहसिकः कठोरमहत्वावपि)	1 Violent. 2 Hard, 3 Intangible, a
220. प्रकाशोऽतिप्रसिद्धेऽपि	Notorious, b
(शिशुवत् च) बालिशः	1 Young. 2 Ignorant.
SECTION XXV.	
(हरमत्स्यवत्) अनिमिषौ	1 A goul. 2 A fish.
पुरुषाव् (आत्ममानवौ)	1 The soul. 2 A man.
221. (काकमत्स्यग्राह्यगौ) ध्वञ्चौ	1 A crow. 2 Any bird which preys on fish, c
कच्चौ (तु तण्णवीरुधौ)	1 Grass. 2 A climbing plant, d
अभीषुः (प्रगृहे रश्मौ)	1 A halter or rein, 2 A ray of light.
प्रैषः (प्रेषणमर्हने)	1 Despatch, sending. 2 Paining, f

^a Or 4 Harsh. 5 Cruel. 6 Unmerciful. 7 Miserly. ^b Also 2 Light. 3 Display. 4 Loud laugh. ^c Likewise 3 A beggar. ^d Also 3 The armpit. 4 A forest of dead trees. 5 A wall. 6 The side. m. f. n. 7 End of a cloth fixed in the waistband. f. 8 The string round an elephant's neck. 9 Objection in argument. 10 Emulation. ^e Or अभीषुः. ^f Likewise 3 Fatigue.

- Partisan, a ^m 222. पक्षः (सहाय्ये ऽय्य)
- 1 A turban. ^{m n} चष्मीषः (शिरोवेष्टकिरीटयोः)
- 2 A diadem. ^m
- 1 Lustful. (शुक्ले सूधिके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे) वृषः
- 2 A rat, b ^{m n d}
- 1 A bud. 223. कोषो (स्त्री कुम्भले खङ्गपिम्बने ऽर्थोपदिश्योः)
- 2 A sheath. ^m
- 3 Treasure, c (द्वयते ऽक्षे सारिफलके ऽय्य) आकर्षो
- 1 Gaming with dice. ⁿ
- 2 A die, e (ऽथा) ऽक्षम् (इन्द्रिये)
- 1 An organ of sense, f 224. (ना द्वयताङ्गे कर्षचके व्यवहारे कलिद्रुमे)
- 1 Agriculture, ^m
- 2 Fire with cowdung, g कर्षू (वर्त्ता करीषाग्निः) कर्षू. (कुल्याभिवायिनी)

* Also 2 Side. 3 Alternative. 4 Half of the lunar month. 5 Army, forces. 6 Friends. 7 Wing. 8 Thesis, doctrine to be maintained. 9 Contradiction. 10 Subject of an inference. 11 (In composition with केष) Great quantity. ^b In composition. 3 Chief, pre-eminent. 4 Virtue, personified in the shape of a bull. 5 A bull. 6 The sign of the Zodiac (Taurus). 7 Proper name; title of KARNĀ. f. —वा. 8 Cowich (Dolichos or Carpopogon pruriens)—चो. 9 Cushion used by ascetics. ^c And 4 Oath or ordeal. 5 A vessel used at sacrifices. 6 A cocoon of silk. 7 Eye ball. 8 Testicle. 9 Dictionary. ^d Or कोषः. ^e And 3 A board for playing. 4 An organ of sense. 5 Attraction. 6 Drawing the bow. ^f And n. 2 A die. 3 A measure (a Karsha or 16 māśhas). 4 A wheel. 5 A lawsuit. 6 The belleric myrobalan. Also 7 Wood of a car. 8 Business, transaction. 9 Proper name, son of RĀVANA. n. 10 Kind of salt. ^g And f. 3 A river. 4 A canal.

25. (पुत्रावे तत् क्रियायां च) पौरुषंⁿ 1 Virility.
3 Manly act.^a
- विषम् (अप्सु च)ⁿ Water. b
- (उपदाने ऽप्य) आमिषं (स्याद्)^{m n} A bribe. c
- (अपराधे ऽपि) किल्बिषम्ⁿ An offence d
226. (स्यादृष्टौ लोकधातुं वत्सरे) वर्षम् (अस्त्रियाम्)^{m n} 1 Rain.
2 A country.
3 A year. e
- प्रेक्षा (नृत्येक्षणं प्रज्ञा)^f 1 Dancing.
2 View. f
- भिक्षा (सेवा ऽर्थना भूतिः)^f 1 Service.
2 Begging.
3 Hue, wages. g
227. त्विट् (शोभा ऽपि)^{1f} Splendour.
- (त्रिषु परे)ⁱ
- न्यक्षं (कार्त्तृक्षानिष्ठयोः)^{m f n} 1 Entire.
2 Inferior.
- (प्रत्यक्षे ऽधिष्ठते) ऽध्यक्षो^{m f n} 1 Percept
ble. 2 Superintendent
- रुक्ष (स्वप्नेन्द्रचिकित्सा)^{m f n} 1 Unfriendly
2 Rough.

1—५.

* Also 3 Semen. m. f. n. 4 Measured by the human stature, by the height to which a man reaches. b Likewise 2 Poison. f.—
3 A plant (sort of Betula ?) c Also 2 Flesh. 3 Food. d Likewise
2 Disease. e Also 4 A cloud. f. pl. वर्षाः. 5 Rainy season. f Or 3 Viewing an exhibition of dancing. 4 Intellect. g Likewise 4 Alms. h A
2 Ray of light. i The following admit the three genders.

SECTION XXVI.

- 1 The sun. 228. (रविखेतच्छदौ) ^m वंसौ
 2 A goose. a
- 1 The sun. ^{1 m}
 2 Fire. (सूर्यवक्त्रौ) विभावसू
- 1 A calf. ^m
 2 A year. b वत्सौ (तर्णकवर्णौ द्वौ)
- A bird : Cu- ^{2 m d}
 culus. c (सारङ्गाच्च) दिवौकसः
- 1 Taste or 229. (शृङ्गारादौ विषे वीर्ये ^{m n} गुणे रागे द्रवे) रसः
 sentiment in dramas. e
- 1 An earring. ^{m n} (पुंस्य्) उत्तंसा ^{m n f} ऽवतंसौ (द्वौ कर्णपूरे ऽपि शेखरे)
 2 A crest.
- 1 A class of ^{3 m} 230. (देवभेदे ऽनले रश्मौ) वसू ⁿ (रत्ने धने) बसु
 deities. g

1—सु.

2—सु.

3—सु.

* Likewise 3 VISHNU. 4 The Supreme Being. 5 The soul
 6 Breath. 7 A sort of ascetic life. 8 A person devoid of covetousness
 9 Unenvious. 10 A king. 11 The horse sacrificed by YUDHISH'THIRA
 b Also 3 An endearing appellation of a son or grand-child. n. 4 The
 breast. c Likewise 2 A god. 3 A bee. 4 An antelope. d दिवौका
 or दिवोकाः. e Amatory, heroic, tender, pathetic, &c. And 2 Poison
 or 3 Water. 4 Semen virile, or 5 Quicksilver. 6 Quality of taste; savour
 as sweet, sour, &c. 7 Zeal, ardour, passion. 8 Juice, a liquid. 9 Juice
 of the body. 10 Myrrh. f. 11 The tongue. 12 The earth. f Or वत्स
 g And 3 A ray of light. Or 4 A rein, or halter. n. 5 A gem. 6 Wealth
 Also 7 Gold. m. 8 Tie of the yoke. 9 A plant (*Bakapushpa*).

(विष्णौ च) वेधाः	VISHNU. a
(स्त्रीत्वा) श्री (हिंतायंसा ऽहिदंष्ट्रयोः)	1 Benedic- tion. 2 Fang of a serpent.
231. लालसे (प्रार्थनौत्सुके)	1 Request. b
हिंसा (चौर्यादिकर्म च)	Injury, mis- chief, as rob- bery, &c. c
प्रसू (रक्षापि)	A mare. d
(भ्रूवावौ) रोदस्यौ रोदसी (च ते)	Earth and sky. e
232. (ज्वालाभासोर्नपुंस्य) ऽस्त्रिर्	1 Flame. 2 Light.
ज्योतिर् (भद्रोतदृष्टिषु)	1 A star. 2 Light. 3 Pupil of the eye. f
(पापपराधयोर्) आगः	1 Sin. 2 An offence.
(खगबाल्यादिनोर्) वयः	1 A bird. 2 Age. g
233. (तेजः पुरीषयोर्) वर्चो	1 Splendour. 2 Ordure, h
महस् (द्रव्यवतेजसोः)	1 A festival. 2 Light. 1 Quality of passion. 2 Woman's menses. j
रजो (गुणे स्त्रीपुच्छे च)	

1—स्. 2 आशीस्. 3—सा. 4—सी. 5—स्. 6—स्.
7—स्. 8—स्. 9—स्. 10—स्. 11—स्.

* Also 2 BRAMHA. 3 Intelligent, wise. ^b Likewise 3 Thirst, desire.
^c Also 2 Slaughterer. ^d Likewise 2 A mother. ^e And 2 The earth.
^f The sky. Collectively, dual ; severally, singular. Ex. रोदः. ^g Also
m. 4 The sun. 5 Fire. ^h Likewise 3 Youth. ⁱ Also 3 Colour. ^j Or
m. वयः (व). Likewise 3 Dust. 4 Farina of flowers, pollen. ^k Or
m. रजः (ज). '

1 Moon's ascending node.

2 Darkness. a

1 Poetical metre.

2 Desire. b

Austerity, penance. c

1 Strength.

2 Month of *Agrahāyana*. d

1 The sky. e

1 A house. f

1 Milk.

2 Water.

1 Splendour.

2 Strength.

1 Organ of sense.

2 Stream of a river.

1 Dignity.

2 Splendour.

3 Strength. j

(राहौ ध्वान्ते गुणे) तमःⁿ

234. छन्दः (पद्ये ऽभिलाषे च)ⁿ

तपः (हृष्टादिकर्म च)ⁿ

सहो (बलं) सङ्ग (मार्गे)^{1 n 1 m}

नभः (खं आवणो) नभाः^{2 n 2 m}

235. ओकः (सद्गात्रयद्यौ) काः^{n g 3 m}

पयः (क्षीरं) पयो (ऽम्बु च)^{n n}

ओजो (दीप्तौ बले)^{n h}

स्रोत (इन्द्रिये निम्नगारये)^{4 n i}

236. तेजः (प्रभावे दीप्तौ च बले शुक्ले ऽप्यु)ⁿ

(ऽतस्त्रिषु)^k

1—स.

2—स.

3—ओकस्.

4—स.

^a And ³ The third quality, according to the *Sāṅkhya* system of philosophy : darkness or illusion, contrasted to truth and passion.

⁴ Grief. ^b Also ³ The *Vēda*. ⁴ Uncontrolled conduct. Likewise, in the second acceptance, छन्दः (न्द). ^c Also ² Virtue, moral merit. ³ One

of the superior worlds. m. तपाः (स्). ⁴ The month of *Māgha*. ⁵ The cold season. ^d सङ्गः (—स्) or सङ्गं (ङ्). ¹ Strength. And m. सङ्गाः (स्) or सङ्गः (ङ्).

² The month of *Agrahāyana*. Also ³ The winter. n. ⁴ A luminary. ^e And m. ² The month of *Srāvaṇa*. ³ Rain. ⁴ A cloud.

^f And m. ² An asylum. ^g Or ओकं. ^h Or ओजं. ⁱ Or स्रोतः. ^j And

⁴ Semen virile. ^k The following admit the three genders.

1 m f n	विद्वान् (विदंश्च)	Intelligent. a
mf n	बीभत्सो (हिंस्त्रो ऽप्य्)	Mischievous, cruel. b
	(अतिशये त्वमी)	
2 m f n c	(दृढप्रयत्नयोर्) ज्यायान्	1 Very old. 2 Very excellent.
3 m f n d	कनीयास्तु (युवाल्पयोः)	1 Very young. 2 Very small.
4 m f n c	बरीया (सूक्ष्मवरयोः)	1 Very great. 2 Very excellent.
5 m f n f	साधीयान् (साधुवादयोः)	1 Very right. 2 Very firm.

SECTION XXVII

238. (दक्षे ऽपि) बर्ह	m n	A leaf. g
(निर्वन्धोपरागाकादयो) ग्रहाः	m	1 Seizure. 2 An eclipse. 3 A planet h

1 विद्वत्. 2 ज्यायस्. 3—यस्. 4—यस्. 5—यस्.

^a Also 2 Learned. 3 Having a true knowledge of the soul. ^b Like wise 2 Envious. n. 3 ARJUNA. Fem. बीभत्सा. ^c Fem. ज्यायसी. ^d Fem. कनीयसी. ^e Fem. बरीयसी. ^f Fem. साधीयसी. ^g Or 2 Retinue. 3 A peacock's tail. ^h Also 4 The moon's node. 5 Seizure, caption. 6 Effort in battle 7 A class of imps.

1 A door.
2 A chaplet, a

(द्वार्यापीडे काथरसे) निर्यूहो (नागदन्तके)

1 The string
suspending
a balance, b

239. (तुलासूत्रे ऽखादिरश्मौ) प्रग्राहः प्रग्रहे (ऽपि च

1 A wife.
2 a family ;
dependent, c

(पत्नीपरिजनादानमूलशपाः) परिग्रहाः

A wife, d

240. (दारेष्पि) गृहाः

A woman's
waist, c

(ओण्याभया) रोहे (वरस्त्रियाः)

A multitude, f

ब्यूहे (वृन्दे ऽप्य)

The demon
Vritra, g

अहि (वृत्ते ऽप्य)

1 Fire,
2 The moon,
3 The sun, h

(अग्नीन्द्रकास्) तमोपहाः

1 Retinue,
2 Insignia of
Royalty i

241. (परिच्छदे वृपाहे ऽर्थे) परिवर्त्ता

(ऽव्ययाः परे)

1 आ—.

^a Or 3 A piece of wood jutting out of a wall. 4 Extracted juice, 5 Wood placed in a wall (for doves to build nests on). ^b And 2 A rein or halter for horses, &c. 3 Prisoners. 4 Restraint. 5 An arm. 6 A ray of light. ^c And 3 Acceptance. 4 Origin ; or 5 Root. 6 Oath ; or 7 Quarrel. Also 8 The sun near the moon's node. ^d And 2 A house. Invariably plural ; but in the 2d acceptance also neuter sing. ^e Likewise 2 Ascent as a climbing plant. 3 Rider of an elephant or horse. 4 Length. 5 Height. ^f Likewise 2 Array of troops. 3 Fabrication. 4 Reasoning. ^g Also 2 A serpent. ^h Likewise 4 A deified saint or prophet. ⁱ Or 3 A thing. ^j The following are indeclinable.

SECTION XXIII.

INDECLINABLES.

^b 1. आङ् (ईषदर्थे ऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे) ^d आ (प्रगल्भ्यः श्रुतौ वाक्ये ऽप्य्) आस् (तु स्यात्कोपपीडयोः) 2. (पापकृत्ये षदर्थे) कु ¹ धिङ् (निर्भर्त्सननिन्दयोः) ² चा (ऽन्वाचये समाहारे तरेतरसमुच्चये) ³ 3. स्वत्या (श्रीः क्षेमपुण्यादौ)	1 A little. 2 Until, a 1 Oh (re- member- ing). c 1 Ah ! (an- grily). 2 Alas (sor- rowfully). 1 Sincere. 2 Bad. 3 A little. 1 Fy ! (me- morably). 2 Fy ! (re- proachful- ly.) 1 Moreover. 2 And. 3 Mutually. 1 Also, e 1 Well (a benedic- tion) 2 Safe f

1 धिक्.

2 च.

3 स्वस्ति.

^a Including the limit. Or ³ Exclusive of the bound or limit.
⁴ Preposition joined to verbs, and altering their sense, or giving in-
tensity to it. ^b आ (for the final consonant is expunged). ^c And
² But (indicating a change). ³ And (collective). ^d Unalterable in
orthography even before vowels. ^e In the first acceptance, the
particle connects a secondary with a primary object ; in the second it
conjoins equal objects ; in the third it indicates reciprocation : in the
fourth it connects different acts with the same subject. It has other
acceptations, as ⁵ But, (indicating a converse proposition). ⁶ But
(excusingly). ⁷ Forthwith. ⁸ Expletive. [†] And ³ Right. ¹ Auspicious.

1 Very.
2 Surpassing.

(प्रकर्षे लंघने ऽप्यु) इति

1 What ? (interrogative).
2 (Doubtingly).

स्वित् (प्रश्ने च वितर्कं च)

1 But (indicating difference).
2 Indeed, a

तु (स्याद्भेदे ऽवधारणे)

1 Together.
2 Once, b

4. सकृत् (सहैकवारं स्याद्)

1 Far.
2 Near.

¹
आराद् (दूरसमीपयोः)

1 Westward.
2 Behind.

²
(प्रतीच्यां चरमे) पश्चाद्

1 Also.
2 What ? c

³
उता (यर्थविकल्पयोः)

1 Again, often.
2 Always, d
1 In presence, before.
2 As, like.

5. (पुनः सदार्ययोः) अश्रुत्

साक्षात् (प्रत्यक्षतुल्ययोः)

1 Also ! (Sorrow).
2 (Compassion). f
1 Oh (joy).
2 (Pity).

(खेदानुकम्पासन्तोषविस्मयामन्त्रणे) वत

3 (Inceptive).
4 Alas ! g
1 Instead.
2 Each, respectively.

6. हन्त (हर्षे ऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः)

3 Towards, b

प्रति (प्रतिनिधौ वीमालक्षणादौ प्रयोगतः)

1—त्.

2—त्.

3 उत् or चत्.

^a Also 3 And. 4 Again. 5 Expletive. ^b Likewise. 3 Always.
^c Interrogatively. 3 What ! doubtingly. 4 Either, or 5 Expletive.
^d Or 3 Together. 4 Perpetually. ^e Or सकृत्. ^f And 3 Indicating joy. 4 Indicating surprise. 5 Oh ! (vocative). ^g Also 5 Certainly ; indeed. 6 Gift. Ex. हन्तकारः, generous. ^h Likewise 4 For. 5 Belonging to (as a portion). 6 In exchange. 7 A little.

7. इति (हेतुप्रकरणप्रकर्षादिसमाप्तिषु) ¹ Therefore. ² Thus. a
- b
- (प्राच्यां) पुरस्तात् (प्रथमे पुरार्थे) अत इत्यपि) ¹ Eastward. ² Prior, first. ³ Formerly. ⁴ In front.
- 1
8. यावत् तावत् (च साकल्ये एवधौ माने एवधारणे) ¹ As much as (the whole). ² Until. c
- (मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकात्क्षेप्य) एवो अथ ¹ Auspicious particle. ² After. d
9. वृथा (निरर्थकाविध्योर्) ¹ In vain. ² Wrong.
- नाना (नेकेभ्यार्थयोः) ¹ Many. ² Both. e
- तु (दृष्ट्यायां विकल्पे च) ¹ What ? (interrogative). ² Or. f
- (पश्चात्प्रादृश्ययोर्) अनु ¹ After. ² Like. g
10. (प्रश्नावधारणानुज्ञा अनुनयामन्तरे) ननु ¹ Interrogative particle. ^h

1—व.

^a Indicating a sort or set. ³ So : well known as such. ⁴ Etcetera. ⁵ Even so : exactly thus. ⁶ Indicating the preceding sound to be meant. ⁷ Indicating the sense to be intended. ⁸ So ; of this opinion. ⁹ Finis : marking a close. ¹⁰ So ; of this form. ^h Or पुरः (स). ^c And ³ As many as (number). ⁴ As many as there are. ⁵ So much (affirmative). ^d And ³ Now (inceptive). ⁴ What ? (interrogatively). ⁵ All (comprehensively). ⁶ Now (premising). ⁷ Imperative particle. ⁸ And. ^e Also ³ Without, except. ^f Likewise ³ An indication of doubt. ^g Also ³ Along. ⁴ Under, inferior to. ⁵ With. ⁶ Near. ⁷ Towards. ⁸ In regard to. ⁹ A share. ¹⁰ Severally, respectively. ^h And ² Certainly. ³ Indicating assent. ⁴ A consolatory and kind expression. ⁵ Vocative particle. ⁶ A conciliatory vocative particle. ⁷ Inceptive. ⁸ Reproachful. ⁹ Responsive.

1 Reprehensive particle.

^a

1 As, like.

2 Or, either.

^b

1 Half.

2 Doubtably.

1 With, together.

2 Near.

1 Water.

2 Head, d

1 Like, as.

2 Thus, e

1 Perhaps.

2 Certainly, f

1 Silently.

2 At ease.

1 What ? (interrogative).

Bad ; ill. g

1 Evidently.

2 Possibly. h

1 Ornament.

2 Enough.

3 Able. i

(गर्हीसमुच्चयप्रश्नशङ्कासम्भावनास्) ऽपि

^c

11. (उपमायां विकल्पे) वा

सामि (तुङ्गे¹ जुगुप्सने)

अमा (सह समीपे च)

कम् (वारिणी च मूर्ध्नि² च)

12. (द्वयमर्थयोर्) एवं

नूनं (तर्के³ ऽर्थनिश्चये)

(दृष्टीमर्थे सुखे जोषं⁴)

(किम् दृच्छायां जुगुप्सने)

13. नाम (प्रकाश्यसम्भाव्यक्रोधोपगमकुत्सने)

अलम् (भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम्)

^a And 3 Interrogative particle. 4 Earnest inquiry. 5 Doubt, or suspicion. 6 Possibility and likelihood. 7 Pursuit or seeking. 8 Corroborative of an affirmation. 9 Even. 10 Although. ^b Likewise 3 And. 4 Expletive. 5 Only ; no other. 6 Indication of doubt and consideration. ^c More properly वा. ^d Also 3 Ill ; bad. 4 Ease, pleasure. 5 Expletive. ^e Also 3 Indicative of consent. 4 Certainly. 5 Command. ^f Likewise 3 Indicating recollection. 4 Expletive. ^g Also 3 Indicating doubt or consideration. 4 Prohibition. ^h Or 3 Indicating recollection. 4 Wrath. 5 Indignant consent. 6 Reproach. 7 Pretence. 8 Surprise. ⁱ And 4 Prohibition. Also 5 Uselessness.

14. **हम् (वितर्के परिप्रञ्चे)**
समया (ऽन्तिकमध्ययोः)
पुनर् (अप्रथमे भेदे)
निर् (निश्चयनिषेधयोः)
15. **(स्यात्प्रबन्धे चिरातीते निकटगामिके) पुरा**
^{1 2 d 3}
ऊर्यूरी (चो) ररी (च विसारे ऽङ्गीकृतौ तयम्)
16. (स्वर्गे परे च लोके) खर्
(वार्त्तासम्भाव्ययोः) किल
(निषेधवाक्यालङ्कारजिज्ञासानुनये) खलु
⁴
17. (समीपेभयतः शीघ्रसाकल्याभिमुखे) ऽभितः
⁵
(नामप्रकाशयोः) प्रादुर्
⁶
मिथे (ऽन्ये ऽन्यं रहस्यपि)
⁷
18. तिरो ऽन्तर्द्वा तिर्यगर्थे)

1 Indicative of doubt and reflection. a

1 Near, 2 Within, midst.

1 Again, 2 But, on the contrary, b

1 Certainly, 2 Negation, 1 Ancient story, 2 Old, 3 Past, c

1 Expansion, 2 Assent,

1 Heaven, 2 The next world, e

1 News so reported, 2 Probably, f

1 Prohibition, 2 Expletive, g

1 Near, 2 Both, 3 Quickly,

4 Entirely, 5 In front, 1 Name,

2 Appearance,

1 Mutually, 2 In private,

1 Concealment, 2 Awry, h

- ¹ ऊररी. ² ऊरी. ³ उररी. ⁴ तस्. ⁵ स्.
⁶ मिथस्. ⁷ तिरस्.

^a And 2 Interrogative particle. 3 Yes. 4 Indicating fear. 5 Wrath
^c Aversion, dislike. 7 Reapproach. ^b Also 3 Indicating change of subject.
^e Or 4 Long since past. 5 Near. 6 Future. Or 7 Proximate future.
^d Or उररी. Also उररी. ^e Also the sky or atmosphere. ^f Likewise
3 Conciliatory expression. 4 Indeed. 5 Falsely indicating displeasure.
^h And 3 Indicating inquiry. 4 A conciliatory expression. 5 Indeed, certainly. ^h Also 3 Contempt, disregard.

1 Alas ! (sorrow).

2 (Regret).

1 Indication

of wonder.

2 Of pain or fatigue.

11 Cause,

for, 2 In-

deed, a

हा (विषादशुगर्तिषु)

1

अहह (त्यङ्गते खेदे)

हि (हेतावधारणे)

CHAPTER V.

	i b	i	2 i	
Long time.	1.	चिराय चिररात्राय चिरस्या (द्या चिरार्थकाः)		
Again and again ; frequently.	3 i	4 i	5 i	6 i c 7 i
	सुहृः पुनः पुनः शश्वद्भीक्ष्णमसक्तत् (समाः)			
Soon ; instantly.	8 i	9 i	10 i	i i 11 i id
	2.	स्वाग्भटित्यञ्जसा ऽङ्गाय सपदि द्राङ्मंसु (च द्रुते)		
	i	i	12 i 13 i 14 i	
Much ; very.		बलवत् सुष्ठु किमुत स्त्वं ऽत्यतीव (च निर्भरे)		
	15 i	16 i	i c	17 i 18 i 19 i
Without ; except.	3.	प्रयग्विना ऽन्तरेणर्त्ते हिरङ्गाना (च वर्ज्जने)		

1—ह or —हा.	2—स्य.	3—स्.	4—र्.	5—त्.
6—अ—.	7—अ—.	8—क—.	9—ति.	10—अ—.
11—क्.	12—सु.	13—अति.	14—अ—.	15—क
16—विना.	17—हते.	18—क्.	19—नाना.	

^a Likewise 3 Interrogative. 4 Expletive. 5 Indicating difference.
^b Also चिरं, चिरेण, चिरात्, चिरे. ^c This term is also declinable. ^d One adds, but erroneously, संजु. ^e Also अन्तरा.

यत्तद्यत्तस्ततो (हेताव्)	Because ; therefore a
(असाकल्ये तु) चिञ्चन	Same, b
4. कदाचिज्जातु	Sometimes
सार्द्धं (तु) साकं सत्वा समं सह	Together with
(आनुकूल्यार्थकं) प्राध्वं	Conformity
(व्यर्थके तु) वृथा मुधा	In vain.
5 आहो उताहो किमुत (विकल्पे) किं किमुत च	Either, or (in- dicating de- liberation)
तु हि च स्म ह वै (पादपूरणे)	Expletives
(पूजने) स्वति	Particles of praise and reverence
6 दिवा (क्रीत्य)	By day c
(ऽथ) दोषा (च) नक्तं (च रजनाविति)	By night
(तिर्य्यगर्थे) साचि तिरो (ऽप्य)	Crooked, bent ; awry
(ऽयसस्वोधनार्थकाः)	Vocative particles.

1—तु.	2 च—.	3—तु.	4 आ—.	5 किमु.
6 उत.	7 सु.	8 अति.	9 तिरस्.	

^a Correlatives ; यत्, यतः or येन, because, तत्, ततः, तेन, therefore.
^b In composition with the pronoun किम् and its derivatives. Ex.
 किञ्चित्, something ; कश्चन, somebody ; a certain person. ^c One com-
 mentator adds याक् ; but erroneously. ^d Also सजः (—सुष्ट). ^e Some
 read सृष्टा. ^f Or अहो. Also आहोस्वित् and उताहोस्वित्. ^g Likewise
 the day, generally. ^h This term is also declinable and is fem.

7. ^{१ १ २ ३ ४ ५}सुः) प्याट् पाडङ्ग है हे भोः

1 Near.

2 Midst. a

समया निकषा हिक्

Inco ider-
ately, sud-
denly.

(अतर्किते तु) सहसा

Before, in
front.

(स्यात्) पुरः पुरतो ऽग्रतः

Oblations to
the gods or
manes. b8. ^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८}स्वाहा (देवहविर्दाने) औषड् वौषड् वषट् स्वधा

A little.

^{५ ६ ७ ८}किञ्चिदीषन्मनाग् (अल्पे)In the next
life.^{८ ९ १० ११ १२}प्रेत्या ऽमुत्र (भवान्तरे)

As, like.

9. ^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२}बद्धा यथातथैवैवं (साम्ये)Ah ! (indi-
cating sur-
prise).^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२}ऽहो ही (च विस्मये)

Silently.

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२}(मौने तु) ढष्णीं ढष्णीकां

Instantly.

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२}सद्यस् सपदि (तत्क्षणे)Indication
of joy.10. ^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२}दिष्टायमुपजोषं (चेत्यानन्दे)Between ;
amidst.^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२}(ऽथा) ऽन्तरे ऽन्तरा

^१ पाट्. ^२ षङ्ग. ^३—ए. ^४—ट्. ^५—त्. ^६ इवत्. ^७—क्. ^८—त्. ^९ वा. ^{१०} तथा. ^{११} इव. ^{१२} एव. ^{१३} व.

^a The terms are synonymous in both acceptations. ^b The terms are used as invocations with such offerings : the first peculiar to an oblation presented to a god ; the last to one offered to the manes. Ex. इन्द्राय स्वाहा, this oblation to INDRA. पितृभ्यः स्वधा, this oblation to the manes. ^c In a different acceptance this term is declinable and fem. B. II. Ch. 7. v. 21. ^d वत्. One commentator reads च. ^e Also एव. ^f Also सद्यसुपजोषं. Some read उपजोषं.

अन्तरेण (च मध्ये स्युः)

प्रसक्त (तु हठार्थकम्) Forcibly,
violently.

11. (युक्ते द्वे) साम्यतस्थाने

Properly.

अभीक्ष्णं शश्वद् (अनारते) Continually,
perpetually

(अभावे) नक्ष्णोनाः (ऽपि)

No, not

मास्त्र माऽलं (च वारणे) Negative and
prohibitive.

12. (पक्षान्तरे) चेद्यदि (च)

It

(तत्वेत्) ऽह्वा ऽञ्जसा (द्वयम्) Truly.

(प्राकाशे) प्रादुराविः (स्याद्)

Apparent.

ओमेवं परमं (मते) Yes.

13. समन्ततस् (तु) परितः सर्वताविषण् (इत्यपि)

Every way,
all around.

(अकामानुमतौ) कामम्

Willingly. d

(अस्त्रयोपगमे) ऽस्तु (च) Be it so, e

1-तु. 2 नक्षि. 3 अ. 4 न, or ना. 5 चेत्. 6 यदि.
7-स. 8 आविस्. 9-म्. 10 एवं. 11 क्. (च.)

^a नो or अनो Also अग. ^b Likewise अग. ^c Also विश्वतः, समन्तात्, &c.
^d Implying previous disinclination, but ultimate acquiescence.
Also, according to a different reading, 2 Willing compliance; and
(synonymous with the next.) 3 Acquiescing with reluctance ^e Im-
plying regret in the acknowledgment or acquiescence.

Indicating
contradiction.
Introductory
of a kind
question. b
Improperly;
unseasona-
bly.
As thereto
appertaining

14. ननु च (स्याद्विरोधोक्तौ)

कञ्चित् (कामप्रवेदने)

निःषमन्तुःषमं (गर्हो)

यथास्वं (तु) यथायथम्

Falsely.

15 ऋषा मिथ्या (च वितथे)

Properly,
suitably

यथार्थं (तु) यथायथम्

Indeed

(स्युर्) एवं तु पुनर्वै व (त्यवधारणावाचकाः)

Before, an-
terior

16 प्राग् (अतीतार्थकं)

Certainly,
necessarily.

नूनमवश्यं (निश्चये द्वयम्)

A year.

सम्बद् (वर्षे)

Former.
prior

(ऽवरे त्व) ऽर्वाग्

Assent, con-
sent, promise

आमेवं

Self, of him-
self.

स्वयम् (आत्मना)

Little, low

17. (अल्पे) नीचैः

Great, high,
load.

(महत्सु) चैः

Frequently,
generally

प्रायो (भूम्नि)

Slowly

(अदृते) शनै

1—र.

2 वै.

3 वा.

4—क. (च).

5 अ—.

6—द.

7—क. (च).

8 आं.

9 एवं.

10—स.

11 उच्चैः.

12—स.

^a Or ननु

^b Wishing that it may be so.

^c Or, according to

another reading, एव and च.

^{2 a} सना (नित्ये)	Perpetually, ever.
¹ बहिर् (बाह्ये)	External ; out.
² स्मा (ऽतीते)	Formerly, b
¹ ऽस्मि (अदृष्टे)	Disappearance
² अस्ति (सत्त्वे)	Present ; now, be ing
¹ (रुषोक्ताव्) जम्	Interjection, expressive of wrath.
¹ उं (प्रश्ने)	Interroga- tive particle.
² (ऽनुयेत्व) ऽयि	Encouraging vocative.
^{1 d} हं (तमे स्यात्)	Particle in- dicating re- flection.
^{1 e} उषा (रात्रेरवसाने)	Close of the night ; morn- break of day.
³ नमो (नतौ)	Hail ! salu- tation, bow.
¹ 19 (पुनरर्थे) ऽङ्ग	Again. f
¹ (निन्दायां) दुष्ट	Ill.
¹ सुष्ठ (प्रशंसने)	Well.
⁴ सायं (साये)	Evening, close of the day.
⁵ प्रगे प्रातः (प्रभाते)	Morning.
¹ निकषा (ऽन्तिके)	Near.

1—स्. 2 स्म. 3—स्. 4—स्. 5—स्.
^a Also सनात्. and सनत्. ^b This particle, indicating past time,
 inverts the present tense into the preterite. ^c Some say, indicating
 ger also. ^d Also हं. Some read तु. ^e Likewise उषः (स्). ^f Im-
 plying, however, a difference : “the rather.”

Last year;
penult, and
present
years. a

20. ^{i i i}परत्परार्यैषमो (ऽब्दे पूर्व पूर्वतरे यति)

1 i

To-day.

अद्या (ऽत्ताङ्ग)

A former
day, &c. b

(ऽयं पूर्वे ऽङ्गीत्यादौ पूर्वोत्तरापरात्

21. तथा ऽधरा ऽन्या ऽन्यतरेतरात् पूर्वोद्वुर् (आदयः)

2 i

3 i

Both days. c

उभयद्यु (द्यौ) भयेद्युः

Next day.

(परे त्वङ्कि) परेद्युवि

Yesterday.

22. ^{4 i}द्यौ (गते)

To-morrow.

(ऽनागतं ऽङ्कि) ग्रहः

The day after
to-morrow.

^{i d}परश्चस् (तत्परे ऽहनि)

Then, at that
time.

^{i i}तदा तदानीं

At once; at
the same
time.

^{6 i 7 i}युगपदे कदा

Always; at
all times.

⁸सर्वदा सदा

1 अद्या. 2 उ—स्. 3—स्. 4—स्. 5—स्. 6—त्
7—ए.

^a परत्, last year ; परारि, year before the last ; ऐषमः (स्), current year. ^b पूर्वोद्वुः, a former day ; yesterday. उत्तरेद्युः, a subsequent day ; to-morrow. अपरेद्युः, another day ; the day after to-morrow. अद्यतरेद्युः, a past day ; the day before yesterday. अन्येद्युः, another day. अन्यतरेद्युः, either day ; one of two days. इतरेद्युः, a different day. ^c The past day and the day to come. ^d परश्चः or परःचः (—स्).

23. एतर्हि सम्प्रतीदानीमधुना सम्प्रतं (तथा) Now; at this time.
 (दिग्देशकाले पूर्वादौ) प्रागुदक्प्रत्यग् (आदयः) East, North, West, &c. a

CHAPTER VI.

SECTION I.

1. सलिङ्गशास्त्रेः सन्नादिलक्षितसमासजैः

अनुक्तैः संग्रहे लिङ्गं सङ्कीर्णवदिहोन्मयेत्

- 1—ति. इ—म्. 2 क— 3—क् (क्). 4 उ—क्.
 5—क् (क्).

^a प्राक् (क्) the east ; from or in the east : or eastern (country).
 or prior time. उदक् (क्), North ; northern, or subsequent. प्रत्यक् (क्)
 West, western, or subsequent. Besides other terms, as अवाक्
 (क्) South : Southern or former. दक्षिणात्—णात्—णेन, Southward.
 उत्तरात्—रतः—रेण, Northward. अधरात्—रतः—रेण—स्तात्, underneath.
 परस्तात्, before. उपरि उपरिस्तात्, above. अधस्तात्, behind.

The follow-
ing are femi-
nine, viz. Mo-
no-syllables
in **इ** or **ऊ**, a

2. लिङ्ग शेषविधिर्यापी विशेषैर्यद्युवाधितः

स्त्रियानीदृहिरामैकाच्

Names of fe-
male beings, b

सयोनिप्राणिनाम च

Terms signi-
fying light-
ning, c

3. नाम विद्युन्निशावल्लीवीणादिग्भून्दीङ्गियां

A compound
in **अ** with a
numeral, d

अदन्तैर्द्विगुरेकार्थी न च पातयुगादिभिः

A noun end-
ing in the
affixes तल्
&c.

4. तल्लन्दे ये निकष्यत्वा वैरमैथुनकादिवुन्

^a Example, श्रीः, prosperity. भ्रूः, eyebrow. ^b Except कलत्रं and षट्ङ्, neut. and दाराः masc. pl. signifying a wife. ^c Viz. lightning ; night ; any creeping plant ; a lute ; (some read वाणी, speech ;) space, quarter ; earth ; river ; modesty (some read धी intellect). ^d Provided the sense be singular (Ex. त्रिलोकी, the aggregate of three worlds ;) except such compound term, formed with the words पातं, यगः, &c. (Ex. चतुर्थ्यगं, Total of four ages). ^e Viz. तल्, which imports state of being, and multitude, or is pleonastic, (Ex. देवता, God, deity): य, इति, कक्षश्च and त्व signifying multitude, as पाश्या assemblage of chains or bonds ; पद्मिनी, a pond (abounding in lotuses) ; रथकक्षा, a crowd of carriages ; गोत्रा, a herd of kine : बुन्, (or हु with उण् or वृज्, all convertible into अक्, and finally into इका ;) signifying enmity, nuptial union, &c. (including the distributive import, and gift and amercement). Ex. क्राकोलूकिका, enmity of crows and owls.

स्त्रीभावादावनिक्तिन्गुन्गच्छपोयुजिजङ्न्यशः<sup>Or in अनि,
&c a</sup>

५. उणादिषुनिरुरीश्च

Or, in certain
un'ad' affixes
b

उग्रावृद्धन्तं चरं स्थिरम्

Or in a femi-
nine termina-
tion. c

तत्कीडायां प्रहरणं चेन्मोटा पाक्षवा गदिक्

Or in ग,
&c d

^a Nouns ending in these eleven affixes, which import the state of being, &c. are feminine : viz. अनि, signifying an imprecation. क्तिन् (नि) for the abstract sense (Ex स्मृतिः, recollection) : खन् (convertible into इका) denominating a disease ; or implying the import of the verb (as जीविका, livelihood) ; also खच् ; गच् (आ ई) implying reciprocity ; as व्यावक्रोधी, mutual imprecation : क्यप् (या) conveying the abstract sense ; as ब्रह्महत्या, sacrilege : युच् (अना) with the abstract sense ; as वरुडना, decoration : इज् (इ) indicating question and reply : अङ् (आ आ) for the abstract sense ; Ex. पचा, cookery : नि with the abstract import ; Ex. ग्लानिः, fatigue : अ also in the abstract sense ; as विलीषा, desire to act : (but some omit this affix ; others interpose it after क्यप्, others transpose some of the latter affixes) श (आ आ) with the same abstract import : Ex. क्रिया, action. ^b Viz नि ; as ओणिः, a string or row. Some read अनिः ; as अवनिः, the earth ; ज as वभू, an army. ई as लक्ष्मी, prosperity. ^c Terminated by an affix denoting the feminine gender (ङी, आप् or आङ्) whether the noun signify any thing locomotive or fixed, or whether it vary the gender, or be restricted to the feminine. ^d Indicating play in which the thing is used as a weapon. Ex. मोट्या, boxing, playing at tisty cuff.

Or in the fol-
lowing वज्
a

6. घञोऽजः साक्रियास्यां चेद्वाण्डपाता हि फाल्गुनी

श्वैनम्पाता हि ऋगया तैलम्पाता स्वधेति दिक्

Diminutives. b

7. स्त्रीस्यात्काचिन्मृणाल्यादिर्विवक्षा उपचये यदि

And the par-
ticular nouns
here enamer-
ated. b

c d e f g h
लङ्का शेफालिका टीका धातकी पञ्जिकाढकी

i j k l m n
8. सिध्रका सारिका हिक्का प्राचिकोल्का पिपीलिक

o p q r s t
तिन्दुकी कणिका मङ्गिः सुरङ्गा सूचि मादयः

u v w x y z aa
9. पिच्छावितण्डाकाकिण्यश्चूर्णिः शायी दृशी दस्त

1 वा—.

2 उ—.

3 नाडि.

4 शी ० नी.

^a And implying, that such act takes place at such time or in such circumstance. Ex. श्वैनम्पाताऋगया. ^b Formed by giving the feminine termination to a masculine noun : as मृणाली, a small fibre of a water lily. ^c The city of the name. ^d Nyctanthes arbortristis. ^e A commentary ; annotations. ^f Grisea tomentosa. ^g 1 A perpetual commentary. 2 A book of accounts ; a journal. 3 A calendar or almanac. ^h Cytisus Cajan. ⁱ The plant. ^j A sort of bird : Turdus Salca. Buch. MS. ^k Hiccough. ^l A sort of bird : others say, a gadfly. ^m A firebrand. ⁿ An ant. ^o Diospyros melanoxylon. ^p 1 An atom. 2 A spark. ^q 1 Fracture. 2 Deception. 3 Wave. 4 Irony. ^r A winding hole in the ground, a mine ; an opening by sap, such as house-breakers make. ^s A needle. ^t The gem of leaves : young leaves undisplayed. ^u Gum of the Bombax heptaphyllum. 2 Scum of boiled rice, &c. ^v Criticising. ^w The quarter of a pana ; some say of a māśhā. ^x चूर्णिः or चूर्णी, selection of an unanswerable argument. ^y 1 A grindstone. 2 A curtain made of rushy Crotalaria. ^z A centipede. ^{aa} A tribe of barbarians.

a b l c d e
 साति कन्या(तथा)सन्दी नाभी राजसभा(ऽपि च)
 f g h i j k
 10. भल्लरी चर्चरी पारी होरा लट्ठा (च) सिधला
 l m n o p q
 लाक्षा खिन्ना (च) गण्डूषा गृध्रसी चमसी मसी

1 अ—

* Extreme pain. 2 Destruction. ^b A rug; a quilt of rags. ^c A small bed or couch; a chair, or stool. ^d नाभी or नाभिः, the navel. It is also masculine. ^e The royal court. ^f Cymbals. ^g Rejoicing; celebration by song, &c. According to another reading ककेटी, a small jar. ^h A drinking vessel; a cup or goblet. According to another reading, वारी, 1 A vessel for milking. 2 A rope for binding an elephant. ⁱ 1 Rising of a zodiacal sign. 2 Half a sign. 3 A sign of the zodiac. 4 Astrology. ^j 1 Name of a plant. 2 Name of a bird. 3 Lock of hair on the forehead. 4— on the side of the face. ^k 1 Blotch of the skin. 2 Sort of leprosy. ^l Lac. ^m Nit, egg of a louse. ⁿ A mouthful of water to rinse the mouth. ^o Gout or rheumatism affecting the thigh. ^p 1 A small ladle or spoon. 2 Lentils ground to meal. ^q Ink. Also masc. वसिः.

SECTION II

The following are masculine viz. Nouns signifying gods, &c. a

11. पुंस्त्वे सभेदानुचराः सपर्यायाः सुरासुराः

स्वर्गयागादिमेषाब्धिकालासिधिरारयः

12. करगण्डैष्ठदोर्दण्ड कण्ठकेशनखसनाः

Terms ending in अङ्ग or अङ्ग. b Names of poisons c

अङ्गाहान्ताः

क्षौडभेदा

Compound terms in रात्रि. d

रात्रान्ताः प्रागसंख्यकाः

^a Viz. Gods of various orders with their attendants (under some exceptions). Demons with their attendants (under some exceptions). Likewise the following (under certain exceptions), viz. heaven, and particular heavens ; sacrifice, and its varieties ; a mountain, and particular mountains ; a cloud, or particular descriptions of clouds ; a sea, and particular seas ; a tree, and particular species ; time, and the measures of time ; a sword, and sorts of swords ; an arrow, and varieties of arrows ; an enemy, and descriptions of enemies. Also, Revenue or tax. A ray of light. A hand. A cheek. A lip. An arm. A tooth. The throat. Hair. A nail. A nap. [The exceptions are stated in their places.] ^b As पूर्वाङ्गः, forenoon. द्वयः, a couple of days. ^c With certain exceptions. ^d As वर्षारात्रिः, a rainy night. Except in compound position with a numeral. Ex. पञ्चरात्रं.

b

3. श्रीवेष्टाद्याश्च निर्यासाः

Resins and gums. a

असन्नन्ता अवाधिताः

Nouns in अस or अन्. c

कथेरु जतुवस्तूनि हित्वा तुरुविरामकाः

Nouns in तु or रु. d

1. क घ ण भ मरुपोपान्ता यदुदन्ता अमी अथ

In अ with a penult क, &c. e

प थ न य स टोपान्ता

Or with a penult प, &c. f

गोत्राख्याः

Names of families. g

चरणाह्वयाः

Names of portions of the Veda.

15. नाम्नप्रकर्त्तरि भावे च षञ्ज ज प न ङ् ण घायुच् Nouns in षञ्ज, &c. h

^a Or other exudations of trees ; and any vegetable extracts. According to another reading श्रीपिष्टः. ^c With many exceptions. Some erroneously read उस् or अस्. ^d Except कथेरु, root of Scirpus laximus ? which is neuter and masc. (some say fem.); जतु, lac ; स्तु, a thing : both neuter : besides other exceptions. ^e Viz. क, घ, ङ, भ, न, र. ^f Viz. प, थ, न, य, स, टः. Some understand this not to be limited to a final अ, but the better opinion so restricts it. Even with that restriction, the rule admits numerous exceptions. ^g Denominated from a patriarch. ^h Viz. Nouns denominative, terminated by the affixes षञ्, अच्, अप्, (all convertible into अ,) नङ् (न), ण, घ, both convertible into अ,) and आयुच् (अयु), with the abstract sense, or denoting the import of any case except the agent ; or even this import, if the noun be not denominative. The rule admits exceptions.

In ल्यु, &c.
a

ल्युः कर्त्तरीमनिज्भावे को षोः किः प्रादिनोऽन्यतः

The com-
pound term
अश्ववडव. b

16. हन्वे ऽश्ववडवाश्ववडवा न समाह्वते

कान्त in
co position
c

कान्तः सूर्येन्दुपर्याय पूर्वो ऽयः पूर्वको ऽपि च

The nouns
here enu-
merated.

17. वटकः (श्वा) ऽनुवाक (श्च) रल्लक (श्च) कुटुङ्गकः

h i j k l m n

पुङ्गेन्यङ्गः समुङ्ग (श्च) विटपट्टघटाः खटः

^a Viz. Terminated in ल्यु (convertible into लन) with the active import; in इमनिष् (इमन्) with the abstract sense (some say the passive als); in क (convertible into क्), with the abstract sense; and in कि (इ) affixed to the verbs termed घृ (viz. दा, &c) with a preposition or noun prefixed. ^b Du. अश्ववडवौ, a horse and mare. pl. अश्ववडवाः, horses and mares: but अश्ववडवं, a stud of horses and mares.

^c With names of the sun and moon, or with the word अयस्. Ex. सूर्य-कान्तः, a crystal lens. ^d Pulse ground and fried with oil and butter.

^e A hymn in the *védas*. ^f 1 Sort of deer. 2 Eyelid. ^g Or कुटुङ्गकः. 1 An arbour formed by creeping plants overrunning a tree. 2 A root or thatch. 3 A house or hut. ^h Feathered part of an arrow. ⁱ On न्युङ्गः. 1 Sixfold repetition of the trilateral name of God. 2 The *Sāmaveda*. 3 Pleasing. ^j A box with a cover or lid. ^k A sodomite.

^l 1 Cloth. 2 Wove silk. 3 A royal patent. 4 A stone for grinding with a mullar. ^m A balance. ⁿ 1 Grass. 2 A blind well.

18. कोटारघट्टहटा (ख) पिण्डगोण्डचिपिण्ड (वत्)

गडुः करण्डोलगुडोवरण्ड (ख) क्रिणोषुणः

19. इति सीमन्त हरितोरोमन्योन्नीथयुदुदाः

कासमर्द्दो ऽर्बुदः कुन्दस्फेनस्तूपौ (स) यूपकौ

1—त्.

2 ङ—.

^a कोट्टः, a fort. According to another interpretation कोट्टारः, 1 The town well. 2 The stairs of a pond. ^b अरवट्टः, machine for drawing water. According to another interpretation, घट्टः, a wharf : stairs. ^c हट्टः, a market. ^d 1 A lump of food. 2 A lump of flesh ? 3 A body. 4 An oblation of food to the manes of ancestors. ^e 1 A tribe of mountaineers 2 A person having the navel prominent. Some read गोडः, others गोडः ; and interpret a lump of flesh on the navel. ^f The Abdomen. ^g 1 A goitre. 2 Hump on the back. ^h 1 A box with a lid or cover. 2 A basket. ⁱ 1 A staff. 2 A club armed with iron, or made of it. ^j 1 A multitude. 2 Pimples on the face. 3 A portico. ^k 1 A wart. 2 A scar. ^l An insect which eats wood. ^m Bel-lows. ⁿ Dressing of hair ; separating the hair, so as to leave a line on the top of the head. ^o Green colour. ^r Chewing the cud. ^q 1 Designation of the trilateral name of God. 2 A portion of the *Sāmaveda*. ^r Bubble of water. ^s Or काशमर्द्दः. 1 The plant (*Cassia esculenta*). 2 An acid preparation of tamarind and mustard. ^t 1 In numeration ; a hundred millions. 2 In medicine, An indolent swelling. Some read अर्दनिः : 1 Fire. 2 Disease. ^u 1 The plant (*Jasminum multiflorum*). 2 A turner's lathe. ^v Froth. ^w A mound of earth ^x यूपः, a sacrificial post to which a victim is bound. According to another reading यूपः, bread.

a b c d e
20. आतपः (क्षत्रिये) नाभि कण्ठ क्षुरकेदराः

f g h i j k
पूरक्षुरप्रचक्रा (श्च) गोल हिङ्ग, लुपुङ्गलाः

l m n o p
21. वेताल मल्लभल्ला (श्च) पुरोडायोऽपि पट्टिशः

q r s t
कुल्माधोरभस (श्चैव स) कटाहः पतङ्गहः

^a Sunshine ^b A soldier or man of the military tribe. ^c A spear or lance. According to another reading कण्ठः, 1 A dead body. 2 A stink. 3 A spear. ^d Or क्षुरः. 1 A razor. 2 Barleria (or Ruellia) longifolia. ^e Name of a plant. ^f A wave. ^g Or ख्रमः, sort of arrow. ^h द्रुक्रः, 1 Acid sauce. 2 Sorrel. ⁱ 1 A globe. 2 A widow's bastard. ^j हिङ्गलः, m. n. or हिङ्गलः, m. Vermilion. ^k Or पुद्गलः, 1 Soul. 2 Body. ^l A dead body, occupied by an evil spirit. ^m A wrestler or boxer. ⁿ 1 A bear. m. f. 2 Sort of arrow. ^o Or पुरोडाः (स्). 1 The residue of an oblation. 2 Sort of oblation. ^p Or पट्टिसः, a battle axe. ^q Or कुल्मासः, a dish consisting of half boiled rice with pulse; or half boiled barley, &c. ^r 1 Joy 2 Mental exertion. ^s 1 A shallow boiler. 2 A turtle's shell. 3 A young buffalo. ^t A spitting pot.

SECTION III.

2. द्विहीने ऽन्यच्च खारण्यपर्णश्वभ्रहिमेदकम्

शीतोष्णमांसरुधिर सुखाक्षिद्रविण्मलम्

3. फलहेमशुललोह सुखदुःखशुभाशुभम्

जलपुष्पाणि लवणं व्यञ्जनान्यनुलेपनम्

4. कोट्याः शतादिसंख्यां न्या वा लक्षानियुतं च तत्

द्व्यचकमसिसुसन्नन्तं

The following are neuter, viz.

Nouns signifying sky, &c. a

Dissyllables

in असु

इस् उस्

or अन्. b

यदनान्तमुकर्त्तरि

Nouns in

अन्. c

^a Viz. (Under various exceptions). The sky or atmosphere, or the ethereal element ; an organ of sense ; a forest ; a leaf ; a hole ; root ; water ; cold ; heat ; flesh ; blood ; the face ; an eye ; wealth, substance ; force, strength ; forces, army ; fruits of various sorts (or according to another reading हल, a plough) ; gold ; copper ; iron ; metal ; pleasure ; pain ; good luck ; ill luck ; aquatic flowers ; salts of various kinds ; sauce or condiment ; and various sorts of condiments ; perfumes of various kinds ; numerals from 100 upwards, except कोटि, ten millions, which is fem. and लक्ष fem. and neut. and नियुत base. and neut. both signifying a hundred thousand. ^b Example यशः (स्), glory. इविः (स्), oblation of butter. वपुः (स्), body. नाशः (न्), name. With that termination bearing any import but that of agent. गमनं, movement, going.

In त्व. स
and ल. a

25. त्वान्तं सलोपधं शिष्टं

In रात्व
with a numeral. b

रात्राम्नाक् संख्यान्वितम्

Comp. ands
in पात्व, &c. c

पात्वाद्यदनौरे कार्था दिगुर्लक्ष्यानुसारतः

Nouns compounded copulatively or adverbially. d

26. द्वन्द्वैकत्वाव्ययीभावौ

यदिनू,
with a numeral or particle. e

पयः संख्याययात्परः

काया,
with a word in the 6th case. f

षष्ठ्याश्चायावहनाज्ञेदिच्छायं

सभा in
composition with the 6th case. g

संहतौसभा

^a Ex. मित्रं, a friend, वसं चालं, कुलं, a family. The rule is subject to many exceptions. Some read न for ल, and interpret the rule as restricted to nouns in त्व with सू, or नू prefixed. Ex. वस्त्रं, cloth. यन्त्रं, a machine. ^b Ex. त्रिरात्रं, the duration of three nights. ^c Compound terms in अ formed of पात्व and certain other nouns with numerals; and signifying one whole. Ex. चतुर्थ्यं, entire period of the four ages. ^d The first implying one whole. Ex. शिरोऽप्यं, head and neck. The second joining a noun with a particle. Ex. यथाशक्ति, as much as able. ^e कापथं, a bad road. ^f Provided such word be plural. Ex. विच्छायं, shadow of a flock of birds. ^g Provided it signify an assembly. Ex. दासीसभं, a multitude of female slaves. Or whether it signify an assembly or a house, if the term to which it is joined signify king, (except the word राजा), or a demon, or similar being, (neither man nor god) Ex. नृपसभं, a king's palace, or a meeting of kings. रक्षःसभं a multitude of demons.

27. शालार्थापि पराराजा ऽमनुष्यार्थाद्राजकात्

दासीसभं वृषसभं रक्षःसभमिमा दिशः

So उपज्ञा,

28. उपक्षोपक्रमान्तश्च तदादित्वप्रकाशने

and उपक्रम.

a

कोपज्ञं कोपक्रमादि

कन्योशीनरनामसु

Also कन्या.

b

29 भावेनण कचिज्ज्ञो ऽन्ये समूहे भावकर्मणोः

Nouns in
atheses hav-
ing an abstr-
act sense, c

अदन्तप्रत्ययाः

पुण्यसुदिनाभ्यां त्वहःपरः

In अह,
with certain
terms, d

30 क्रियाव्ययानां भेदकान्येकत्वे ऽप्य

Adverbs and
epithets of
undeniables.

e f

उक्त्यन्तर्गतके

The nouns
here spec-
ified.

^a In composition with the sixth case, provided the import be com-
mencement. Ex कोपज्ञं, and कोपक्रमं, the creation by *Brahmā*.
^b Provided the compound term be the name of a town in the province
of *Uśīnara*. Else it is feminine. Ex. सोसगिकन्यं and दाक्षिकन्या, names
of towns; the first situated in *Uśīnara*, the other out of that pro-
vince. ^c Being terminations in अ, forming verbal derivatives. Except
(रङ्); ए, क, (as well as घञ्), reducible to अ; and such as are
distinguished by an indicatory च (as अच्, &c.) Also affixes in अ, with
the abstract or the passive import, or with the sense of multitude, form-
ing derivatives from nouns. ^d Viz. With पुण्य, or सुदिन. Ex. पुण्यहं,
holiday. ^e 1 A portion of the *Sāmaveda* 2 A monosyllabic verse.
1 Name of a metre, 2 Species of drama

a   b   c   d   e   f
 चोचं पिच्छं गृहस्थं तिरीटं मर्मयोजने

g   h   i   j
 31. राजसूयं वाजपेयं गद्यपद्ये (कृतौ कवेः)

k   l   m   n   o   p
 माणिक्यभाष्यसिन्दूरचीरचीवरपञ्चरम्

q   r   s   t   u
 32. लोकायतं हरितालं विदलं स्थालवाहुकम्

^a 1 Half-eaten fruit. 2 Fruit of the palm. 3 A cocoanut. Or चोचं, a plantain. Also, according to another reading, खेटं, chase; hunting. ^b A peacock's tail: some say m. f. a monosyllabic verse. Also, according to different readings, उक्तं (vide उक्थं); and मुक्तं, released. ^c Pillar of a house. ^d 1 A turban. 2 A diadem. ^e A joint, or place of junction of parts of the body. ^f A long measure: 4 *Kṛśu*. ^g A grand sacrifice by an emperor attended by tributary kings. It is also mase. ^h Name of a sacrifice. ⁱ Prose. ^j Verse. ^k A gem. ^l 1 Commentary. 2 Sort of building. ^m Minium. ⁿ 1 Bark. 2 Rag. 3 Dress of a priest of the sect of *Budd'ha*. ^o Dress of a mendicant. 2 Dress of priest of the sect of *Budd'ha*. ^p Or पिञ्जरं, 1 A cage. 2 The ribs. It is also mase. ^q System of atheistical philosophy taught by CHARVĀCA. ^r Yellow orpiment. ^s A basket made of split bambas. 2 Bark of pomegranate. 3 Split peas. ^t A caldron. ^u 1 Name of a country. 2 Production of that country. Also बाहुकं, sort of saffron.

SECTION IV.

a   b   c   d

(पुंनपुंसकयोः) शेषो ऽर्चिपिण्याककण्टकाः

The nouns
here speci-
fied are mas-
culine and
neuter.

c   l f   g   h   i   j

33. मोदकस्तण्डकष्टङ्गशाटकः कर्वटो ऽर्बुदः

k   2 l   m   n   o   p

पातको द्योगचरकतमाला ऽमलका नडः

1 त—.

2 उ—.

^a Some include this among the terms exhibited : m. n. in the sense of remainder ; but masc. as a name of the eternal serpent *Néshanāga*. ^b Half a verse of the *veḍas*. ^c An oil cake. ^d 1 A thorn or prickle. 2 A fault or defect. 3 Horripilation. ^e Sort of sweetmeat. ^f Performance. Right preparation. According to another reading दण्डकः, sort of metre. ^g टङ्कः, a hatchet, or a stone-cutter's chisel. Or, according to another reading, तङ्कः. 1 Grief at separation from a beloved object. 2 Terror. ^h A petticoat. ⁱ Capital of a district (of two or four hundred villages): not a city nor a village ; but partakin ; of both. Some write खर्वटः. But, according to another reading, कर्वटः, cloth. ^j 1 In numeration, a million. 2 In medicine, Ophthalmia. ^k Sin. ^l Exertion, endeavour. ^m Name of a book on medicine : (so dinominated from its author). Or वरकः, sewn cloth. ⁿ 1 Name of a tree. 2 Bark of bambu. ^o Emblic myrobalan. Or आमालकः, an inhabited place on a hill or mountain. ^p A hollow reel.

- ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g
 34. कुष्ठं सुखं यीधुवुस्तं क्षुडितं क्षेमकुट्टिमम्
^h ⁱ ^j ^k ^l ^m
 सङ्गमं शतमानाऽर्मे शम्बलाऽव्ययताण्डवम्
ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s
 35. कवियं कन्दकार्पासं पाराऽवारं युगन्धरम्
^t ^u ^v ^w ^x ^y
 यूषं प्रग्रीवपात्रीवे यूषं चमसचिक्कसौ

^a 1 Leprosy. 2 Cestus. ^b 1 The head, m, f, n, 2 Shaved or shorn.
^c Rum. ^d 1 Forcement. 2 Fried meat. Some read कुस्तं. Also, according to various readings, युस्तं plaster. तुस्तं, dust. शस्तं, excellence.
^e Warwhoop. ^f Well-being. ^g 1 A mine of gems. 2 Ground smoothed and plastered. 3 A poor man's abode, a cottage. ^h Confluence of rivers, &c. ⁱ 1 A *pala* of silver. 2 An *ādharma*. ^j A disease of the eye.
^k शम्बलं or सम्बलं, stock for travelling expenses. ^l An indeclinable word. ^m Dancing with violent gesticulation. ⁿ A bridle. ^o A bulbous or tuberos root. Or कर्ष, act. ^p Cotton cloth. Or कर्पासं, cotton. ^q The opposite bank or shore. ^r The near bank or shore. According to another reading, वारं, 1 Multitude. 2 Opportunity. 3 Succession. 4 Going forth to spy. ^s 1 A yoke. 2 Name of a mountain. ^t A post to which a victim is tied at a sacrifice. Or यूयं, Pus-
^u 1 A window. 2 A house for recreation. 3 Top of a tree. ^v पात्रीवं or पात्रीवं, sort of vessel used at religious ceremonies. ^w Or यूषं, Pea-
 porridge : the water of boiled pulse (*Phaseolus mungo*, &c.) ^x A spoon : a vessel for drinking the extract of acid *asclepias*. ^y Barley meal.

36. अर्हर्चादौ घृतादीनां पुंस्त्वद्यं वैदिकं भुवम्^a
तन्नाक्तमिह लोके ऽपि तच्चेदस्त्रस्तु शेषवत्

SECTION V.

37. स्त्रीपुंसयोरपत्यान्ता

द्विचतुःषट्पदोरगाः

जातिभेदाः

पुमाख्याश्च स्त्रीयोगैः सच्च

The following are masculine and feminine, viz. Patronymies.

Generic names of animals, b Names of males, and by association, of females, c

d

सङ्ख्यकः

The terms here specified.

^a Certain other terms, as *हत्तं*, &c. which are m. and n. in the *Vedas*, are exclusively neuter in popular speech. Other terms, employed in both genders, must be learnt from practice. ^b As bipeds, quadrupeds, insects, reptiles; also fish; &c. This rule is however subject to exceptions. Ex. *मसिका*, a fly. *शिवा*, a jackal. *लूता*, a spider. *पिपीलिका*, an ant. All which are feminine whatever sex be intended. ^c Ex. *गोपः*, a cowherd *गोपी*, a cowherd's wife. ^d A vessel holding oil; a crucet.

- a   h   c   l d   e   f
 38. सुनिर्वराटकः स्वातिर्वर्णको जाटलिर्मनुः
 g   h   i   2 j   k   l   m
 सृषा सृषाटी कर्कश्वर्यष्टिः शाटी कटी कुटिः

SECTION VI

The follow-
 ing are femi-
 nine and neu-
 ter, viz.
 Nouns in
 व्यञ् or
 हुञ्, some-
 times. n
 Compounds
 in सेना,
 &c. o

39. स्त्रीनपुंसकयोर्भावक्रिययोः व्यञ् कचिञ् हुञ्
 औचित्यमौचित्यौ मैत्री मैत्रं हुञ् प्रागुदाहृतः
 40. घष्ठान्त प्राक्पदाः सेना छायाशालासुरानिशाः
 स्याद्वाहसेनं घनिशङ्कोशालमितरे च दिक्

1 व—.

2 व—.

a A devotee or ascetic. b A cowry. c The star : Arcturus.
 d A pigment, as indigo, orpiment, &c. But m. f. n. a perfume, as san-
 dal wood. e Name of a tree. Some read पाटलिः, Bignonia chelonoides.
 f Name of MANU, or of his wife. g A crucible. h A measure : mas-
 सृषाटी, fem. सृषाटी. Also असृषाटी,—टः, A stream of blood. i A jujube.
 j A staff. k A petticoat. l M. कटिः, and f. कटिः, कटी. The hollow
 above the hip. Or m. कटः, f. कटी, a mat. m A hut. n Nouns in
 व्यञ्, (व), or हुञ् (अक), with the abstract or the passive import, are
 commonly fem. and neut. but sometimes fem. only ; and sometimes
 neut. Ex. औचित्य—त्री, Propriety. मैत्रं, मैत्री, Friendship. वार्धक्यं,—का.
 Old age. o With a term in the sixth case. As वृसेनं, an army of men.
 घनिशं, a night during which dogs bark and howl. गोशालं, a cowpen.

41. आवन्नन्तान्तरपदो दिगुच्चापुंसि नञ् लुप्
त्रिषट् च त्रिषट् च त्रितच्च त्रितच्चपि

Numerals
with nouns in
आप or
अन्. ^a

SECTION VII

42. (त्रिषु) पात्री पुटी वाटी पेटी कुबलदाडिमौ

The nouns
here speci-
fied admit
the three
genders.

^a Compound terms ending in nouns terminated by आप्, (आ, denoting the feminine) or by अन्; joined with numerals and denoting a single whole. The final न् is in such compounds expunged. Ex. त्रिषट्, or—ट्, aggregate of three beds. त्रितच्च, or—च्च, a party of three carpenters. ^b पात्रः,—त्री,—त्रं, a vessel. ^c पुटः, टी, टं; 1 A lid or cover. 2 A plate made of leaves. Or पटः,—टी,—टं, covering; cloth. ^d वाटः, टी, टं, 1 An enclosed piece of ground : a yard. 2 An orchard, or place for planting Arcas, &c. 3 A road. ^e पेडः, टी or टा, टं; 1 A multitude : an assembly. 2 A basket. 3 Retinue. ^f कुबलं,—त्री,—त्रं; 1 Jujube. 2 The jujube tree (some distribute the genders, m. f. the tree; n. the fruit). ^g दाडिमः,—त्री, चं, pomegranate : (or else m. f. the tree; n. the fruit.)

SECTION VIII.

The gender of the final is retained^a a. That of another term is followed in certain compounds. b

Numerals and pronouns. c. Compound epithets. d. Epithets expressing a quality, thing, or action. e

परिलिङ्गस्वप्रधाने द्वन्द्वे तत्पुरुषे ऽपि तत्
43. अर्थान्ताः प्राद्यलं प्राप्तपन्नपूर्वाः परोपगाः

तादृशार्थो द्विगुः

संख्या सर्वनाम तदन्तकाः

44 बह्व्रीहिरिडिङ्ना मुन्नेया तदुदाहृतिः

गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधयः परगामिनः

^a In certain compound terms, viz. Conjunctive compounds in which the several terms are principal; and compound terms formed of a principal one with a modification of it. Ex. (fem.) कुक्कुटमयुर्यो, a dunghill cock and a peahen. (masc.) मयुरीकुक्कुटौ, a peahen and a dunghill cock. (m.) कुलविप्रः, the priest of the family. (n.) विप्रकुलं, the family of the priest. ^b Viz. Those ending in the word अर्थ (as ब्राह्मणार्थः,—घो,—घं, intended for a *Brāhman'a*): and compound terms beginning with प्र and certain other terms. (Ex. अवज्ञीविकः,—का,—कं, competent to a livelihood): and compound terms containing a numeral, and terminated by an affix peculiar to derivatives from nouns: (Ex. पञ्चकपालः,—ला,—लं, prepared in five posts). They agree in gender with another term. ^c And terms ending in numerals and pronouns. However, most numerals must be excepted: and the rule applies only to those from one to four, which agree in gender with the subject. ^d As बहुधनः,—ना,—नं, opulent. Except names of regions of space. ^e Example, m. f. n. शुक्लः (पटः) शुक्ला, शुक्लं, white cloth, &c. But शुक्लः, the white colour. दण्डी, दण्डिनी, दण्डि, one who bears a staff. याचक,—काः,—कं, one who begs.

45. कृतः कर्त्तव्यसंज्ञायां कृत्याः कर्त्तरि कर्मणि

Verbal active
nouns. a

अनाद्यन्तास्तेनरक्तादर्थे नानार्थभेदकाः

Adjectives
derived from
nouns. b

46. षट्संज्ञकास्त्रिषु समायुक्तदस्यत्तिङव्ययम्

Some nume-
rals, &c. do
not vary. c

d

परंविरोधे श्रेवं तु ज्ञेयं शिष्टप्रयोगतः

47. इत्यमरसिंहकृतौ नासलिङ्गावुयासने

सामान्यसूतीयः काण्डः साङ्ग एव समर्थितः ।

* Derivatives from verbs, terminated by affixes named कृन्, and denoting the agent, but not forming denominatives. Ex. कर्त्ता,—र्त्री, कृ, agent. कुर्वन्, ती, त्, acting. Or terminated by affixes named कृत्य, with the active or passive, (not the neuter and abstract sense.) Ex. भव्यः (तदः)—व्या,—व्य, a tree, that is to be. गन्तव्यः (यावः)—व्या,—व्य, a village which may be approached or travelled to. ^b That is, according to the literal sense of this rule, Derivatives from nouns with the termination कृन्, &c. (among the affixes named तद्धित), and which are epithets of various subjects, or of which the subjects are various. Ex. कोसुमः,—नी,—नं, dyed with safflower. वैभः, नी, नं, made of gold. ऐन्द्रः,—न्द्नी,—न्द्रं, sacred to INDRA. ^c The numerals denominated षट्, viz. from 5 to 10, do not vary in gender: nor the personal pronouns; nor inflected verbs; nor indeclinable particles. ^d In instances where any of the preceding rules are at variance, the last is an exception to the first: and what has been left unsaid, must be learnt from the practice of good writers.

ALPHABETICAL INDEX.

N. B. p stands for page. And n. for note. The English figures point out the complets in which the word is to be found.

अंश—अक्ष	अक्ष—अक्ष	अक्ष—अक्ष
अंश, p 158, n. p 212, 90.	अक्ष, p 211, 86. p 258, 45. p 162, n. p 364, 223.	अक्षान्ति, p 51, 24.
अंशक, p 18, 17.	अक्षत, p 232, 47.	अक्षि, p 162, 44.
अंश, p 22, 34.	अक्षता, p 232, n.	अक्षिज्जटक, p 201, 6.
अंशुक, p 168, 17.	अक्षदर्शक, p, 192, 5.	अक्षिगत, p 269, 45.
अंशुमती, p 113, 3.	अक्षदेवी, p 258, 44.	अक्षि, p 230, n.
अंशुमत्फला, p 112, 1.	अक्षधूत, p 258, 44.	अक्षीय, p 230, 41. p 93, 11.
अंस, p 158, 39. p 212, n.	अक्षर, p 352, 184.	अक्षोड, p 92, 9.
अंसल, p 148, 44.	अक्षरपुष्प, p 194, 15.	अक्षोद्विणी, p 211, 49.
अंशुति, p 182, 29.	अक्षरचन, p 194, 15.	अखण्ड, p 275, 15.
अंशु, p 31, 1.	अक्षरचुम्ब, p 194, n.	अखान, p 68, 27.
अंशिति, p 182, n.	अक्षरविन्यास, p 195, n.	अखिल, p 275, 11.
अंशु, p 156, 22.	अक्षरसंस्थान, p 195, 16.	अग, p 304, 20.
अक्ष, p, 384, n.	अक्षरुषक, p 231, 43.	अगरी, p 102, n.
अक्षरणि, p 296, 39.	अक्षवती, p 258, 45.	अगल्या, p 19, 21.
अक्षुष्य, p 243, n.	अक्षसुष, p 100, 39.	अगस्ति, p 19, n.
अक्षुपार, p 60, 1.	अक्षाम्कीलक, p 205, 21.	अगाध, p 64, 15.
अक्षयकर्मन्, p 270, 46		अगार, p 79, 5.

अगु—अग्रि.

अगुरु, p 171, 28. p 100, 43.

अगुरुचिंघया, p 100, n.

अग्नावी, p 180, 21.

अग्नि, p 10, 48.

अग्निकथ, p 11, 53.

अग्निचित्, p 177, 11.

अग्निज्वाला, p 115, 12.

अग्निभू, p 7, 35.

अग्निसन्ध, p 101, 46.

अग्निसुखी, p 96, 23.

अग्निसिख, p 170, 25.

अग्निसिखा, p 113, 6.
p 118, 2.

अग्नीध्र, p 172, n.

अग्न्युत्पात, p 27, 10.

अग्र, p 88, 12. p 273, 7.

अग्रज, p 147, 43.

अग्रजकान्, p 176, 3.

अग्रणि, p 273, n.

अग्रणी, p 273, n.

अग्रतःसर, p 208, 40.

अग्रतस्, p 378, 7.

अग्रमांस, p 154, 15.

अग्रसर, p 208, n.

अग्राख्य, p 352, 185.

अग्रिय, p 147, n. p 278, n.

अग्रिय, p 147, 43.
p 273, 7.

अग्री—अङ्ग.

अग्रोव, p 147, n.
p 273, 7.

अग्रोदिधि, p 142, 23.

अग्रोसर, p 208, 40.

अग्र्य, p 147, n. p 273, 7.

अग्र, p 307, 28 p 31, n.

अग्रमर्षण, p 188, 47.

अग्रमर्षणी, p 188, n.

अग्र्या, p 237, 67.

अङ्ग, p 19, 18. p 298, 4.

अङ्गी, p 46, n.

अङ्गूर, p 87, 4.

अङ्गुष्ठा, p 202, 9.

अङ्गूर, p 87, n.

अङ्गोष्ठ, p 93, 9.

अङ्गु, p 46, 5.

अङ्ग, p 156, 21 p 39, 4. p 378, 7. p 381, 19.

अङ्गद, p 166, 9.

अङ्गन, p 81, 13.

अङ्गना, p 137, 3.

अङ्गविशेष, p 49, 16.

अङ्गसंस्कार, p 169, 22.

अङ्गहार, p 49, 16.

अङ्गहारि, p 49, n.

अङ्गा—अङ्गु.

अङ्गार, p 228, 30.

अङ्गारक, p 21, 27.

अङ्गारधानिका, p 227, 2.

अङ्गारवल्ली, p 97, 29.

अङ्गारवल्ली, p 107, 8.

अङ्गारयकटी, p 227, 21.

अङ्गिरसः, p 21, n.

अङ्गीकार, p 34, 14.

अङ्गीकृत, p 285, 58.

अङ्गुरि, p 159, n.

अङ्गुरी, p 159, n.

अङ्गुरीयक, p 166, n.

अङ्गुष्ठ, p 159, n.

अङ्गुलि, p 159, n.

अङ्गुलिप्रस्थ, p 241, 86.

अङ्गुलिपद्मा, p 166, 9.

अङ्गुली, p 159, 33.

अङ्गुलीयक, p 166, 9.

अङ्गुष्ठ, p 159, 33.

अङ्गुस्, p 31, n.

अङ्गि, p 156, n.

अङ्गिवल्लिका, p 107, 11.

अङ्गुली, p 238, 71.

अङ्गल, p 84, 1.

अङ्गला, p 73, 2.

अङ्गुत, p 4, 14.

अङ्गि, p 11, n.

अङ्गुताप्यंज, p 4, 18.

अञ्ज - अजी.

- अञ्ज, p 64, 14. p 308, 31.
 अञ्जभक्त, p 127, 4.
 अञ्ज, p 239, 76. p 308, 32.
 अञ्जकव, p 6, n.
 अञ्जकाव, p 6, n.
 अञ्जगन्धिका, p 119, 5.
 अञ्जगर, p 57, 5.
 अञ्जगव, p 6, 30.
 अञ्जगाव, p 6, n.
 अञ्जननि, p 296, n.
 अञ्जन्ध, p 217, 77.
 अञ्जोदा, p 120, 10.
 अञ्जद्वी, p 114, 7.
 अञ्ज, p 13, 61.
 अञ्जा, p 239, 76.
 अञ्जाजी, p 229, 36.
 अञ्जाजीव, p 250, 11.
 अञ्जानेय, p 202, n.
 अञ्जित, p 318, 64.
 अञ्जिन, p 187, 46.
 अञ्जिनपत्ता, p 182, 26.
 अञ्जिनयोनि, p 128, 8.
 अञ्जिर, p 81, 13. p 351, 188.
 अञ्जिह्वा, p 276, 21.
 अञ्जिह्वाग, p 212, 54.
 अञ्जोक्तव, p 6, n.

अजी—अशी.

- अजीवनि, p 296, n.
 अञ्जुका, p 48, 11.
 अञ्ज, p 268, 38. p 270, 48.
 अञ्जित, p 283, 47.
 अञ्जन, p 16, 5.
 अञ्जनक्षेत्री, p 116, 18.
 अञ्जन¹
 अञ्जनावती, p 16, 6.
 अञ्जलि, p 160, 36.
 अञ्जसा, p 376, 2. p 379, 12.
 अञ्जटा p 116, 15.
 अटनि, p 212, n.
 अटनी, p 212, 52.
 अटवि, p 86, n.
 अटवी, p 86, 1.
 अटव, p 110, 22.
 अटव, p 110, n.
 अट¹n. 1p 648.
 अटाद्या, p, 184, 35.
 अट्ट, p 80, 12.
 अद्या, p 184, n.
 अणक, p 272, 4. p 272, n.
 अणव्य, p 221, n.
 अण्वि, p 205, 24. •
 अण्विन, p 7, 31.
 अणी, p 205, n.

अणी—अति.

- अणोयस्, p 274, 12.
 अणु, p 225. 20. p 274, 11.
 अण्ड, p 135, 37.
 अण्डकोष, p 157, n.
 अण्डकोष, p 157, 27.
 अण्डज, p 65, 17.
 p 134, 33. p 271, 51.
 अतट, p 84, 4.
 अतलस्यार्थ, p 64, 15.
 अतसी, p. 225, 20.
 अति, p 372, 3. p 376, 2.
 p 377, 5.
 अतिक्रम, p 214, 64.
 p 295, 33. p 343, 152.
 अतिचरा, p 120, 11.
 अतिच्छात्र, p 125, 32.
 अतिच्छात्रा, p 122, 17.
 अतिजव, p 209, 41.
 अतिधि, p 183, 33.
 अतिधी, p 183, n.
 अतिनिर्द्धारिन्, p 36, 19.
 अतिह, p 63, 14.
 अतिपथिन, p 76, 16.
 अतिपात, p 184, 36.
 p 295, 33.
 अतिवत्, p, 209, n.

अति—अद्.	अदि—अधि.	अधि—अधू
अतिभाव, p 13, 62.	अदितिनन्दन, p 2, 3.	अधिकृत, p 192, 7.
अतिसुक्त, p 103, 52.	अदृष्ट, p 153, 12.	अधिक्षिप्त, p 268, 42.
अतिसुक्तक, p 92, 7.	अदृष्ट, p 198, 30.	अधित्यका, p 85, 7.
अतिरिक्त, p 277, 25.	अदृष्टि, p 55, 37.	अधिप, p 261, 11.
अतिविद्या, p 109, 18.	अद्या, p 379, 12.	अधिभू, p 261, 11.
अतिवेल, p 13, 62.	अङ्गुल, p 50, 19.	अधिरोहिणी, p 82, 18
अतिव्यक्तता, p 216, 71.	अङ्गुर, p 263, 20.	अधिवासन, p 173, 36.
अतिव्यय, p 13, 61.	अद्या, p 382, 20.	अधिविज्ञा, p, 138, 7.
p 289, 11.	अद्भि, p 84, 1. p 347, 165.	अधिव्ययणी, p 227, 29
अतिसजन, p 294, 28.	अद्भ्यवादिन्, p 3, 9.	अधिष्ठान, p 336, 128.
अतिसारकिन्, p 153, 10.	अध, p 56, n.	अधीन, p 262, 16.
अतिसोरभ, p 94, 14.	अधन, p 272, 3. p 342, 146.	अधीर, p 264, 26.
अतीन्द्रिय, p 278, 28.	अधनर्थ, p 221, 5.	अधीश्वर, p 191, 2.
अतीव, p 376, 2.	अधर, p 354, 191. p 161, 41.	अधुना, p 383, 23.
अत्तिका, 49. n.	अधरतस्, p 383, n.	अधुष्ट, p 264, 26.
अत्यन्तकोपन, p 266, 32.	अधरस्तात्, p 383, n.	अधोऽंशुक, p 169, 18
अत्यन्तीन, p 209, 44.	अधरात्, p 383, n.	अधोजल, p 4, 16.
अत्यय, p 218, 84.	अधरेण, p 383, n.	अधोभवन, p 56, 1.
p 343, 152.	अधरेदुस्, p 382, n.	अधोमुख, p 266, 33.
अत्यर्थ, p 13, 62.	अधरो, p 161, n.	अधोलोक, p 56, n.
अत्यल्प, p 274, 12.	अधस्तात्, p 283, n.	अधोहृत्सी, p 266, n.
अत्याहित, p 322, 80.	अधामार्गव, p 107, n.	अथञ्च, p 97, n. p 162, 365, 227.
अथ, p 373, 8.	अधिक, p 240, 80.	अथयुद्धा, p 106, n.
अथो p 373, 8	अधिकर्षि, p 261, 11.	अथवसाय, p 52, 29
अदभ्य, p 274, 12.	अधिकार, p 207, 31.	अथापक, p 176, 6.
अदर्श, p 26, n. p 174, n.	अधिकार, p 198, 31.	अथाहार, p 33, 12
अदर्शन, p 292, 22.		अथूढा, p 138, 7.

अधे—अन.

अधेवणा, p 183, 32.
 अध्वग, p 195, 17.
 अध्वगा, p 195, n.
 अध्वनीन, p 195, 17.
 अध्वनीना, p 195, n.
 अध्वन्, p 76, n.
 अध्वस्य, p 195, 17.
 अध्वस्या, p 195, n.
 अध्वर, p 178, 13.
 अध्वर्यु, p 178, 16.
 अन, p 379, n.
 अनक, p 272, n.
 अनकदुन्मि, p 4, n.
 अनवर, p 43, 21.
 अनङ्क, p 5, 20.
 अनप्य, p 64, 14.
 अनडुङ्गी, p 235, n.
 अनडुङ्ग्, p 235, 60.
 अनङ्गाङ्गी, p 235, n.
 अनथञ्ज, p 278, n.
 अनन्त, p 15, 1. p 323, 84. p 57, 4.
 अनना, p 73, 2. p 107, 10. p 118, 2. p 123, 24. p 112, 30.
 अनम्यक, p 5, 21.
 अनम्यवृत्ति, p 278, 29.
 अनमितपच, p 270, n.
 अनया, p 343, 151.

अन—अनु.

अनर्थक, p 43, 21.
 अनल, p 10, 50.
 अनवधानता, p 53, 30.
 अनवरत, p 13, 61.
 अनवराष्ट्र, p 273, 7.
 अनसु, p 204, 20.
 अनाकुल, p 354, 192.
 अनागतासंवा, p 139, 8.
 अनादर, p 50, 22.
 अनामय, p 150, 1.
 अनामिका, p 159, 33.
 अनायासकृत, p 282, 44.
 अनारत, p 13, 61.
 अनाय्यतिष्ठ, p 119, 8.
 अनाङ्कत, p 167, 13.
 अनि, p 385, n.
 अनिमिष, p 363, 220.
 अनिरुद्ध, p 5, 22.
 अनिल, p 2, 5. p 12, 57.
 अनिय, p 13, 61.
 अनौक, p 210, 46. p 216, 73.
 अनौकस्य, p 192, 6.
 अनौकिनी, p 210, 46.
 अनु, p 373, 9.
 अनुक, p 264, 23.
 अनुकम्पा, p 49, 18.
 अनुकर्ष, p 206, 25.
 अनुकर्षन्, p 206, n.

अनु—अनु.

अनुकूल, p 185, 39.
 अनुकामीन, p 209, 44.
 अनुकार, p 291, 17.
 अनुक्रम, p 184, 36.
 अनुकाय, p 49, 18.
 अनुग, p 278, 28.
 अनुग्रह, p 290, 13.
 अनुषर, p 208, 39.
 अनुज, p 147, 43.
 अनुजोषिन्, p 193, 9.
 अनुतर्षण, p 257, 43.
 अनुतर, p 63, n.
 अनुताप, p 51, 25.
 अनुत्तम, p 273, 6.
 अनुत्तर, p 354, 192.
 अनुपद, p 278, 28.
 अनुपदीना, p 254, 31.
 अनुपमा, p 16, 6.
 अनुष्ठान, p 208, 39.
 अनुबन्ध, p 328, 101.
 अनुबोध, p 170, 24.
 अनुभव, p 294, 27.
 अनुभाष, p 360, 211. p 50, 21.
 अनुमति, p 26, 8.
 अनुयोग, p 41, 10.
 अनुरोध, p 170, n. p 194, 12.
 अनुलाप, p 42, 16.

अनु-अन्त.

- अनुवत्तन, p 194, 12.
 अनुवत्तर, p 30, n.
 अनुवाक, ~ 390, 17.
 अनुवय, p 343, 150.
 अनुटप, p 180, n.
 अनुण, p 252, 19.
 अनुहार, p 291, 17.
 अनुहार्य, p 183, n.
 अनूक, p 301, 13.
 अनूवान, p 177, 9.
 अनून, p 275, n.
 अनूनक, p 275, 15.
 अनूप, p 75, 10.
 अनूब, p 22, 33.
 अनूबर, p 74, n.
 अनूच, p 270, 46.
 अनूत, p 43, 22. p 220, 2.
 अनेकप, p 200, 2.
 अनेकसूक, p 268, n.
 अनेकसू, p 24, n.
 अनो, p 379, n.
 अनोकच, p 87, 5.
 अन्तःपुर, p 80, 11.
 अन्त, p 218, 85.
 अन्तक, p 11, 54.
 अन्तर, p 353, 189.
 अन्तरा, p 378, 10.
 अन्तराध, p 292, 19.

अन्त-अन्दि.

- अन्तराध, p 16, 7.
 अन्तरिध, p 15, 1.
 अन्तरीध, p 15, n.
 अन्तरीप, p 62, 8.
 अन्तरीय, p 169, 18.
 अन्तरे, p 378, 10.
 अन्तरेण, p 376, 3. p 379, 10.
 अन्तर्गत, p 280, 36.
 अन्तर्हार, p 81, 14.
 अन्तर्ही, p 18, 14.
 अन्तर्हि, p 16, 11.
 अन्तर्भूतसू, p 260, 8.
 अन्तर्बधिक, p 192, 8.
 अन्तर्वत्नी, p 142, 22.
 अन्तर्वाणि, p 260, 6.
 अन्तावसायिन्, p 250, 10.
 अन्तिक, p 275, 17.
 अन्तिकतय, p 275, 18.
 अन्तिका, p 49, 15.
 p 227, 29.
 अन्तिकाश्रय, p 292, 19.
 अन्तिस, p 275, n. p 578, n.
 अन्तेवासिन, p 252, 20.
 p 177, 10.
 अन्ता, p 278, 30.
 अन्ध, p 155, 17.
 अन्धिका, p 227, n.

अन्त-अप.

- अन्तुक, p 202, 9.
 अन्तुक, p 202, n.
 अन्ध, p 233, 48. p 60, n. p 330, 105.
 अन्धकरिपु, p 6, 29.
 अन्धकार, p 56, 3.
 अन्धतयस, p 56, 3.
 अन्धसू, p 233, n.
 अन्धातयस, p 56, n.
 अन्ध, p 68, 26.
 अन्ध, p 233, 48.
 p 285, 60.
 अन्ध, p 279, 32.
 अन्धतर, p 279, 32.
 अन्धतरेतुः, p 382, n.
 अन्धेतुः, p 382, n.
 अन्धसू, p 278, 28.
 अन्धसू, p 278, n.
 अन्धसू, p 175, 1.
 अन्धवाय, p 175, 1.
 अन्धाहार्य, p 183, 31.
 अन्धाहार्यक, p 183, n.
 अन्धित, p 284, 54.
 अन्धीक्षण, p 294, n.
 अन्धीची, p 278, n.
 अन्धेयण, p 294, n.
 अन्धेयण, p 183, 31.
 अन्धेयित, p 284, 54.
 अपकारणी, p 42, 11.

अप — अपि

- अपक्रम, p 217, 80.
 अपगा, p 69, 30.
 अपवन, p 156, 21.
 अपवय, p 291, 16.
 अपवाहित, p 284, 51.
 अपचित, p 284, 51.
 अपचिति, p 319, 70.
 अपठान्तर, p 275, 17.
 अपठु, p 152, 9.
 अपत्य, p 144, 28.
 अपत्यपा, p 51, 23.
 अपत्यपिष्णु, p 265, 28.
 अपथ, p 77, 17.
 अपथिन्, p 77, 17.
 अपदान, p 286, n.
 अपदान्तर, p 275, n.
 अपदिश, p 16, 7.
 अपदेश, p 53, 33.
 p 362, 218.
 अपधस्त, p 268, 39.
 p 282, n.
 अपध्वंश, p 38, 2.
 अपध्वंस, p 38, n.
 अपथान, p 217, 80.
 अपरस्तर, p 286, n.
 अपरस्तरा, p 286, n.
 अपराजिता, p 110, 22.
 p 121, 15.

अप — अपा

- अपराहृष्टवत्क, p 208, 36.
 अपराध, p 197, 26.
 अपराहृ, p 25, 3.
 अपरेद्युः, p 382, n.
 अपर्या, p 7, 33.
 अपलाप, p 42, 17.
 अपवर्ग, p 35, 16.
 अपवर्जन, p 182, 29.
 अपवाद, p 41, 13.
 p 326, 91.
 अपवारण, p 18, 14.
 अपसद, p 251, n.
 अपसद्, p 38, 2.
 अपसु, p 279, 33.
 अपसद, p 251, 16.
 अपसर्प, p 194, 13.
 अपसव्य, p 279, 34.
 अपस्तर, p 205, 23.
 अपस्नात, p 263, 19.
 अपहार, p 291, 16.
 अपाङ्ग, p 162, 45.
 p 305, 22.
 अपान, p 157, 24.
 p 12, 59.
 अपाङ्गान्, p 107, 7.
 अपाप्नति, p 60, 2.
 अपाहत, p 262, 15.
 अपासङ्ग, p 212, n.

अपा — अज

- अपासन, p 218, 82.
 अपाची p 15, n.
 अपि, p 374, 10.
 अपिगीर्ण, p 285, 59.
 अपिधान, p 18, 14.
 अपिनच, p 207, 33.
 अपीनस, p 150, n.
 अपूप, p 232, 48.
 अपोगगल, p 148, n.
 अपोदिका, p 123, n.
 अप, p 60, n.
 अप्पति, p 12, 56.
 अप्पित्त, p 11, 52.
 अपकाण्ड, p 88, 9.
 अपमयुष, p 276, 21.
 अपत्यव, p 278, 28.
 अपमान, p 274, 9.
 अपाप्ति, p 274, 9.
 अप्रिया, p 67, n.
 असुरस्, p 2, 6. p 10, 47.
 अफल, p 87, 7.
 अवह, p 43, 21.
 अवहसुख, p 267, 36.
 अवथ, p 43, n.
 अवसा, p 137, 2.
 अवध, p 279, 33.
 अज p 18, 16.
 p 309, 34.

अज—अभि.

- अजयोनि, p 8, 12.
 अद्, p 30, 20.
 p 25, 91.
 अद्भ्य, p 15, n.
 अद्भ्यस्तु, p 16, n.
 अद्भि, p 63, n.
 अद्भ्यस्तु, p 48, 14.
 अद्भ्यस्तु, p 48, n.
 अभय, p 125, 30.
 अभया, p 100, 39.
 अभयण, p 184, 35.
 अभिक, p 264, 24.
 अभिक्रय, p 214, n.
 अभिखा, p 315 158.
 p 40, n.
 अभिपक्षः, p 337, 131.
 अभिपक्ष, p 290, 13.
 अभिपक्ष, p 291, 17.
 अभिपक्षि, p 193 11.
 अभिपक्षिन्, p 193, n.
 अभिपक्ष, p 291, 19.
 अभिजन, p 175, 1.
 p 331, 110.
 अभिजात, p 323, 84.
 अभित, p 375, 17.
 अभिधान, p 40, 8.
 अभिधा, p 40, n.
 अभिधा, p 51, 24.

अभि—अभि.

- अभिनय, p 49, 16.
 अभिनय, p 278, 27.
 अभिनयोद्भिद्, p 87, 4.
 अभिनिर्युक्त, p 190, 54.
 अभिनिर्युक्त, p 214, 63.
 अभिनीत, p 197, 24.
 अभिपक्ष, p 337, 131.
 अभिप्राय, p 292, 20.
 अभिसूत, p 268, 40.
 अभिमान, p 50, 22.
 p 332, 113.
 अभियाति, p 193, n.
 अभियातिन्, p 193, n.
 अभियोग, p 290, 13.
 अभिरूप, p 338, 134.
 अभिलाष, p 293, 24.
 अभिलाष, p 52, 28.
 अभिलाषुक, p 263, 22.
 अभिवाद, p 42, 14.
 अभिवादक, p 265, 28.
 अभिवादन, p 185, 40.
 अभिव्याप्ति, p 287, 6.
 अभिपक्ष, p 269, 43.
 अभिपक्षि, p 183, 32.
 अभिप्राय, p 41, 14.
 अभिप्राय, p 41, n.
 अभिपक्ष, p 287, n.
 p 306, 25.

अभि—अभ्य

- अभिवय, p 257, 12.
 p 188, 46.
 अभिपक्ष, p 230, 39.
 अभिपक्षेण, p 214, 63.
 अभिपक्ष, p 285, 59.
 अभिपक्ष, p 216, 73.
 अभिसर, p 208, 39.
 अभिसारिका, p 139, 10.
 अभिपक्ष, p 268, n.
 अभिहार, p 291, 17.
 p 348, 170.
 अभिपक्ष, p 284, 57.
 अभिपक्ष, p 264, 24.
 अभिपक्ष, p 379, 11.
 p 376, 1.
 अभिपक्ष, p 272, 3.
 अभिपक्ष, p 109, 19.
 अभिपक्ष, p 287, 6.
 अभिपक्ष, p 272, 3.
 अभ्यय, p 275, 17.
 अभ्यन्तर, p 16, 7.
 अभ्यन्तर, p 152, 9.
 अभ्यन्तरीय, p 209, 53.
 अभ्यन्तरीयः, p 209, 41.
 अभ्यन्तरीय, p 209, 43.
 अभ्यर्ण, p 275, 17.
 अभ्यवर्ण, p 291, 7.

अभ्य—अम.

अभ्यवक्तान्दन, p 217, 78.
 अभ्यवहृत, p 289, 60.
 अभ्याख्यान, p 41, 11.
 अभ्यागारिक, p 261, 12.
 अभ्यादान, p 293, 26.
 अभ्यान्त, p 152, 9.
 अभ्यामदे, p 216, 74.
 अभ्याश, p 275, n.
 अभ्यास, p 275, 16.
 अभ्यासादन, p 217, 78.
 अभ्याहार, p 291, n.
 अभ्युदित, p 190, 54.
 अभ्युपगम, p 34, 14.
 अभ्युपपत्ति, p 290, 13.
 अभ्युष, p 232, n.
 अभ्युष, p 232, 47.
 अभ्योष, p 232, n.
 अभ्र, p 15, 1.
 अभ्रक, p 244, 100.
 अभ्रपुष्प, p 93, 10.
 अभ्रमातङ्ग, p 9, 42.
 अभ्रस, p 16, 6.
 अभ्रसुवह्नाभ, p 9, 42.
 अभ्रि, p 63, 13.
 अभ्रिय, p 16, 9.
 अभ्री, p 63, n.
 अभ्रैष, p 197, 24.
 अभ्रष्ट, p 98, n.

अम—अष्ट.

अमल, p 229, 33.
 अमर, p 1, 2.
 अमरा, p 8, n.
 अमरावती, p 8, 47.
 अमर्त्य, p 2, 3.
 अमर्ष, p 51, 26.
 अमर्षण, p 266, 32.
 अमल, p 244, 100.
 अमलक, p 397, 33.
 अमा, p 374, 11.
 अमांस, p 147, 41.
 अमात्य, p 192, 4.
 अमानस्य, p 59, 3.
 अमाससी, p 26, n.
 अमासासी, p 26, n.
 अमावसी, p 26, n.
 अमावस्या, p 25, 8.
 अमावासी, p 26, n.
 अमावास्या, p 26, 8.
 अमित, p 193, 11.
 अमिष, p 154, n.
 अमृत, p 378, 8.
 अमृताल, p 125, 31.
 अमृत, p 9, 44. p 182,
 38. p 322, 78.
 p 60, 3.
 अमृता, p 99, 38. p 100,
 39. p 106, 1.

अष्ट—अश्व.

अश्वतन्वस, p 2, 3.
 अशोवा, p 99, 35.
 p 110, 24.
 अश्वर, p 351, 183.
 p 15, 1.
 अश्वरिप, p 228, n.
 अश्वरीष, p 228, 30.
 अश्वर, p 248, 2.
 अश्वश, p 103, 52.
 p 106, 3. p 119, 6.
 अश्वा, p 48, 14. p 7, n.
 अश्विका, p 7, 33.
 अश्व, p 61, 4.
 अश्वकण, p 17, 13.
 अश्वज, p 100, 41.
 अश्वभृत्, p 16, 8.
 अश्ववाहिनी, p 63, n.
 अश्ववेतस्, p 93, 11.
 अश्वसेवनी, p 63, 40.
 अश्वलत, p 43, 21.
 अश्वस्, p 61, 4.
 अश्वोरुह, p 71, 41.
 अश्वोरुट, p 71, n.
 अश्वय, p 61, 5.
 अश्वतक, p 92, n.
 अश्व, p 35, 18.
 अश्व, p 35, n.
 अश्वलोणिका, p 119, 6.

अक्ष-अरा.

अक्षवेतस्, p 119, 6.
 अक्षान, p 104, 54.
 अक्षिका, p 96, 24.
 अक्षीका, p 96, n.
 अय, p 32, 5.
 अयन, p 28, 13. p 76, 15.
 अयस, p 390, n. p 244, 98.
 अयि, p 381, 18.
 अयुधिक, p 208, 35.
 अयुधीय, p 208, 35.
 अयोद्य, p 226, 25.
 अर, p 13, 60.
 अरवट्ट, p 391, 18.
 अरट्ट, p 99, n.
 अरणि, p 179, 18.
 अरणी, p 179, n.
 अरण्य, p 86, 1.
 अरण्यनी, p 86, 1.
 अरत्ति, p 160, 37.
 अरम, p 272, n.
 अरं, p 13, n.
 अरर, p 82, 17.
 अररि, p 82, n.
 अररी, p 82, n.
 अरलु, p 99, n.
 अरविन्द, p 71, 39.
 अरानि, p 193, 11.

अरा-अर्ष.

अराल, p 171, 29. p 276, 20.
 अरि, p 193, 10.
 अरित्, p 63, 13.
 अरिमेद, p 98, 30.
 अरिष्ट, p 93, 12. p 80, 8. p 121, 14. p 310, 38. p 131, 20. p 80, 8. p 234, 58.
 अरिष्टदुष्टो, p 269, 44.
 अरुण, p 22, 31. p 22, 33. p 37, 25. p 314, 51.
 अरुणा, p 109, 18.
 अरुन्द, p 279, 33.
 अरुष्कर, p 93, 23. p 354, 191.
 अरुस्, p 151, 5.
 अरोक, p 283, 49.
 अर्क, p 22, 31. p 299, 4. p 105, 61.
 अर्कपथ, p 105, 61.
 अर्कवन्ध, p 3, 10.
 अर्काल, p 105, 61.
 अर्गल, p 82, 17. *
 अर्गला, p 82, n.
 अर्गली, p 82, n.
 अर्ष, p 307, 28.

अर्थ-अर्थ.

अर्थ, p 183, 32.
 अर्थी, p 183, n.
 अर्था, p 184, 34. p 256, 36.
 अर्थि, p 11, 52.
 अर्थित, p 283, n. p 284, 51.
 अर्थिस्, p 367, 232.
 अर्थक, p 105, 60.
 अर्थन, p 37, 22. p 96, 25. p 126, 38.
 अर्थनी, p 237, 67.
 अर्थव, p 60, 1.
 अर्थस्, p 61, 1.
 अर्थगल, p 104, 55.
 अर्थन, p 295, 32.
 अर्थि, p 320, 70.
 अर्थिका, p 49, n.
 अर्थ, p 325, 88. p 242, 91.
 अर्थना, p 183, 32. p 287, 6.
 अर्थप्रयोग, p 221, 4.
 अर्थशास्त्र, p 39, 5.
 अर्थिन्, p 193, 9. p 27, 49.
 अर्थ्य, p 245, 104. p 346, 162.

अई — अथो.

- अईना, p 287, 6.
 अईनि, p 391, n.
 अईत, p 283, 47.
 अई, p 18, 17.
 अईवन्दा, p 111, 27.
 अईनाव, p 63, 11.
 अहेराव, p 25, 6.
 अईवे, p 397, 32.
 अईहार, p 166, 7.
 अहोरक, p 169, 20.
 अवेद, p 391, 19. p 397, 33.
 अर्भक, p 135, 38.
 अर्म, p 398, 31.
 अर्य, p 312, 118.
 अर्यमन्, p 21, 29.
 अर्या, p 110, 11.
 अर्याणी, p 110, 15.
 अर्यी, p 110, 15.
 अर्वन्, p 272, 3. p 202, 12.
 अर्वाक्, p 380, 16.
 अर्वाच्, p 380, 16.
 अर्श, p 151, n.
 अर्शरोगयुत, p 152, 10.
 अर्शस, p 152, 10.
 अर्शस्, p 151, 5.
 अर्शः, p 123, 22.

अस — अला.

- असंस, p 151, n.
 अहंणा, p 184, 34.
 अहित, p 284, 51.
 अलं, p 379, 11. p 371, 13.
 अल, p 215, 101.
 अलक, p 252, n. p 162, n.
 अलका, p 11, 66.
 अलक्त, p 171, 26.
 अलच्छी, p 59, 2.
 अलगद्, p 57, 5.
 अलगद्, p 57, n.
 अलगद्, p 57, n.
 अलङ्करिष्णु, p 161, 1. p 265, 29.
 अलङ्कर्त्तृ, p 161, 1.
 अलङ्कर्मीष्ण, p 262, 18.
 अलङ्कार, p 161, 3.
 अलङ्कृत, p 161, 2.
 अलंक्रिया, p 161, 2.
 अलञ्जर, p 228, n.
 अलञ्जीविक, p 403, n.
 अलञ्जीविका, p 403, n.
 अलर्क, p 252, 22. p 105, 61.
 अलवाल, p 68, n.
 अलस, p 252, 19.
 अलान, p 228, 30.

अला — अव.

- अलाब, p 123, n.
 अलाबू, p 123, 21.
 अलि, p 130, 14. p 133, 29.
 अलिक, p 161, 13.
 अलिगद्, p 57, n.
 अलिञ्जर, p 228, 31.
 अलिनु, p 130, n.
 अलिन्द, p 81, n.
 अलीक, p 161, n. p 301, 12.
 अलु, p 228, n.
 अल्य, p 271, 11.
 अल्यतनु, p 119, 18.
 अल्यमारिष, p 118, 1.
 अल्यसरस्, p 68, 28.
 अल्यिष्ठ, p 271, 12.
 अल्यीयस्, p 271, 12.
 अवकर, p 82, 18.
 अवकीर्णिन्, p 190, 53.
 अवकट, p 268, 39.
 अवकीर्णिन्, p 87, 7.
 अवक्रय, p 210, 80.
 अवगणित, p 281, 56.
 अवगत, p 285, 57.
 अवगीत, p 281, 42.
 अवग्रह, p 17, 12. p 201, 6.

अव—अव.

अवप्राङ्, p 17, 12, p 201,
n. p 296, n.
अवच्छिन्न, p 54, n.
अवच्छिन्नित, p 282, 43.
अवज्ञा, p 51, 23.
अवज्ञात, p 284, 56.
अवट, p 56, 2.
अवटि, p 56, n.
अवटीट, p 148, 45.
अवटु, p 161, 39.
अवतंस, p 366, 229.
अवतमस, p 56, 3.
अवतोका, p 237, 69.
अवदंश, p 257, 40.
अवदात, p 37, 22.
अवदान, p 286, 3.
अवदारण, p 222, 12.
अवदाह, p 125, 30.
अवदीर्ण, p 280, 39.
अवद्य, p 272, 4.
अवधि, p 328, 102.
अवधान, p 53, n.
अवध्वस्त, p 282, 43.
अवन, p 287, 4. p 296, n.
अवनत, p 276, 20.
अवनय, p 294, n.
अवनाट, p 148, 45.
अवनाय, p 294, 27.

अव—अव.

अवनि, p 73, 3. p 385, n.
अवनी, p 73, n.
अवन्तिसोम, p 230, 39.
अवनच, p 46, n.
अवन्य, p 87, 6.
अवभ्यथ, p 182, 27.
अवभ्यट, p 148, 45.
अवम, p 272, 3.
अवमत, p 284, 56.
अवमर्ह, p 217, 78.
अवमानना, p 51, 23.
अवमानित, p 284, 56.
अवयव, p 156, 21.
अवर, p 201, 8.
अवरज, p 147, 43.
अवरति, p 296, 37.
अवरवर्ण, p 248, 1.
अवरीण, p 282, 43.
अवरोध, p 80, 12.
अवरोधन, p 80, 11.
अवरोह, p 88, 11.
अवर्ण, p 41, 13.
अवलल, p 37, n.
अवलन, p 158, 30.
अवल्लुन, p 108, 14.
अवैवाद, p 197, 25.
p 326, n.
अवश्या, p 380, 16.

अव—अवा.

अवश्याय, p 19 19.
अवश्यायनी, p 238, 71.
अवष्टब्ध, p 330, 107.
अवसर, p 293, 24.
अवसर्प, p 194, n.
अवसव्य, p 279, n.
अवसान, p 296, 38.
अवसित, p 283, 48.
p 226, n. p 285,
57.
अवस्तर, p 155, 18.
p 348, 169.
अवस्था, p 32, 7.
अवहार, p 66, 21.
अवहित्या, p 54, 34.
अवहित्यं, p 54, n.
अवहेल, p 51, 23.
अवहेला, p 51 n.
अवाक्पुष्पी, p 122, 18.
अवाय, p 276, 20.
अवाच, p 261, n. p 38
n. p 266, 33.
अवाची, p 15, 3. p 266.
अवाच्य, p 43, 21.
अवार, p 62, 8. p 39
35.
अवारपारः, p 60, n.
अवासस, p 268, 39.

अवि—अश.	अश—अश्व.	अश्व—असि.
अवि, p 360, 209. p 142, n.	अशनाया, p 231, 54.	अश्वयुज, p 20, 23.
अविग्न, p 102, 48.	अशनाशित, p 263, 20.	अश्ववह्व, p 390, 16.
अवित, p 281, 55.	अशनि, p 9, 43.	अश्ववहवा, p 390, 16.
अविचकर्षा, p 106, n.	अशनी, p 9, n.	अश्ववहवो, p 390, n.
अविचकर्षी, p 106, n.	अशितकृषीन, p 235, n.	अशा, p 203, 14.
अविद्या, p 35, 16.	अशिश्वी, p 139, 11.	अश्वःरोह, p 206, 28.
अविनीत, p 264, 23.	अशुभ, p 393, 23.	अश्विनी, p 20, 23.
अविरत, p 13, 61.	अश्वेव, p 275, 14.	अश्विनीसुत, p 10, 46.
अशिरा, p 142, 20.	अशोकरोहिणी, p 105, 4.	अश्विन, p 10, 47.
अशिलम्बन, p 279, n.	अशोका, p 106, n.	अश्वीय, p 203, 16.
अशिलम्बित, p 13, 60. p 279, 32.	अश्वगर्भ, p 243, 92.	अश्वहकीण, p 196, 22.
अश्विस्व, p 43, 22.	अश्वज, p 245, 104.	अश्वढ, p 229, 16. p 187, n.
अश्वी, p 142, n.	अश्वज्, p 84, 4.	अश्वढक, p 29, n.
अश्वीरा, p 139, 11.	अश्वज्ज, p 227, 29.	अश्वढपद, p 258, 46. p 243, 96.
अश्वेला, p 294, 28.	अश्वरी, p 152, 7.	अश्वीवत्, p 156, 23.
अश्व, p 325, n.	अश्वसार, p 244, 99.	अश्वेहत, p 110, n.
अश्वि, p 60, 1.	अश्व, p 162, n. p 164, n.	अश्वहत, p 376, 1.
अश्विकफ, p 246, 105.	अश्वप, p 11, n.	अश्वती, p 139, 10.
अश्विक्त, p 318, 64.	अश्वान्त, p 13, 61.	अश्वतीसुत, p 143, 26.
अश्विक्तराग, p 37, 25.	अश्वि, p 214, 61.	अश्वन, p 96, 24.
अश्विण्डा, p 106, 5.	अश्वी, p 214, n.	अश्वमीष्यकारिन् p 262, 17.
अश्वपा, p 100, 39. p 120, 11.	अश्व, p 162, 44.	अश्वार, p 273, 6.
अश्वय, p 398, 34.	अश्वील, p 43, 19.	असि, p 213, 57.
अश्ववहित, p 275, 17.	अश्व, p 202, 11.	असिक्ती, p 141, 18.
अश्वन, p 96, n.	अश्वयुज, p 29, n.	असित, p 37, 23.
	अश्वकर्णक, p 96, 25.	असिधावक, p 249, 7.
	अश्वस्थ, p 91, 1.	असिधेनुका, p 214, 60.
	अश्वसेधोव, p 203, 13.	

असि - असा	अस - अहे	अही - आही
असिपुत्री, p 211, 60.	अस, p 154, 15. p 162, 41.	अही, p 377, n. p 378, 9.
असिहेति, p 208, 33.	असप, p 11, 55.	अहीराव, p 27, 12.
असु, p 119, n.	असु, p 162, 44.	अङ्गाय, p 376, 2.
असुधारण, p 219, 88.	असच्छन्द, p 262, 16.	
असुर, p 2, 7.	असम्प, p 2, 3.	आ, p 371, 1.
असुरी, p 225, n.	असर, p 267, 37.	आ, p 380, 16.
असुक्ष्ण, p 51, n.	असाध्याय, p 289, 53.	आकस्मिक, p 280, 36.
असुक्ष्ण, p 51, 23.	अहंयु, p 271, 50.	आकर, p 85, 7.
असूर्ण, p 51, n.	अहःपति, p 22, 32.	आकरणा, p 40, n.
असूया, p 51, 24.	अहङ्कार, p 50, 22.	आकर्ष, p 364, 223.
असृग्धरा, p 154, 13.	अहङ्कारवत्, p 271, 50.	आकल्प, p 164, 1.
असृग्धारा, p 154, n.	अहन, p 21, n.	आकार, p 290, 15.
असृज्, p 154, 15.	अहमह्निका, p 216, 70.	p 347, 164.
असृपाटी, p 400, n.	अहम्भ्रिंका, p 215, 68.	आकारगुप्ति, p 54, 34.
असेवनक, p 272, 2.	अहम्भ्रति, p 35, 16.	आकारणा, p 10, n.
असौम्यस्वर, p 267, 37.	अहर्पति, p 22, 32.	आकाश, p 15, 2.
अस्त, p 84, 2. p 280, 37.	अहर्मास, p 24, 2.	आकीर्ण, p 279, 35.
अस्तम्, p 381, 17.	अहस्कर, p 22, 30.	आकुल, p 276, 21.
अस्ति, p 381, 18.	अहह, p 376, 18.	आकूपार, p 60, n.
अस्तु, p 379, 13.	अहार्य, p 81, 1.	आक्रोड, p 86, 3.
अस्त्र, p 347, 166. p 211, 50.	अहि, p 370, 240. p 57, 6.	आक्रोशन, p 287, 6.
अस्त्रिन्, p 209, n.	अहित, p 193, 11.	आक्षारणा, p 42, 15.
अस्थिर, p 269, 43.	अहितुष्टिक, p 58, 11.	आक्षारित, p 269, 43.
अस्फुटवाच्, p 267, 37.	अहिभय, p 198, 30.	आक्षेप, p 41, 13.
अस्त्रान्त, p 227, n.	अहिभज, p 308, 32.	आक्षोट, p 92, 9.
अस्त्रपुष्प, p 115, 10.	अहेह, p 109, 20.	आक्षोट, p 92, n.

आलो—आच.

आलोदन, p 253, 24.
 आखण्डल, p 8, 40.
 आख, p 129, 12.
 आखुभुज, p 128, 6.
 आखेट, p 253, 24.
 आख्या, p 40, 8.
 आख्यात, p 281, 57.
 आख्यायिका, p 39, 6.
 आगन्तु, p 183, 33.
 आगम्, p 197, 26. p 367, 132.
 आगाध, p 64, n.
 आगान्तु, p 183, n.
 आगार, p 79, n.
 आगू, p 34, 14.
 आग्नीध्र, p 179, 17.
 आग्नेयी, p 15, n.
 आश, p 34, n.
 आशुरं, p 34, n.
 आशूम्, p 34, n.
 आश्वहायण, p 28, n.
 आश्वहायणिक, p 28, 14.
 आश्वहायणी, p 20, 24.
 आड, p 371, 1.
 आङ्गार, p 297, n.
 आङ्गिक, p 49, 16.
 आङ्गिरस, p 21, 26.
 आचमन, p 184, 35.

आचा—आढ

आचाम, p 233, 19.
 आचार्य, p 176, 7.
 आचार्या, p 110, 14.
 आचार्याणी, p 110, 14.
 आचिन, p 212, 88.
 आच्छादन, p 18, 14.
 p 168, 17.
 आच्छुरितक, p 54, 34.
 आजक, p 239, 77.
 आजगवं, p 6, n.
 आजानेय, p 202, 12.
 आजि, p 216, 74.
 p 309, 34.
 आजीव, p 220, 1.
 आज, p 59, n.
 आज्, p 59, n.
 आज्ञा, p 197, 26.
 आज्य, p 233, 52.
 आडि, p 132, 25.
 आडम्बर, p 318, 170.
 आडि, p 132, 25.
 आढक, p 212, 89.
 आढकिक, p 222, n.
 आढकिका, p 222, 10.
 p 212, n.
 आढकी, p 222, n.
 p 386, 7. p 212, n.
 आढकीन, p 222, n.

आढ—आल.

आढकीना, p 222, n.
 आढः, p 261, 10.
 आढा, p 261, n.
 आणक, p 272, n.
 आणवीन, p 221, n.
 आणि, p 205, n.
 आतञ्चन, p 334, 118.
 आततायिन्, p 269, 44.
 आतप, p 23, 36. p 392, 20.
 आतपल, p 199, 32.
 आतर, p 63, 11.
 आतापिन्, p 131, n.
 आतायिन्, p 131, n.
 आतिथेय, p 183, 33.
 आतिथेयी, p 183, n.
 आतिथ्य, p 183, 33.
 आतिथ्या, p 183, n.
 आतुर, p 152, 9.
 आतोद्य, p 46, 5.
 आतगर्व, p 263, 40.
 आत्मगुप्ता, p 106, 5.
 आत्मघोष, p 131, 20.
 आत्मज, p 113, 27.
 आत्मजा, p 143, n.
 आत्मन्, p 332, 112.
 आत्मभृ, p 3, 11. p 5, 21.

आत्म—आन.

आत्मभारि, p 263, 21.
 आद्यवर्ण, p 297, 43.
 आद्य, p 174, 41.
 आदि, p 278, 30.
 आदिकारण, p 32, 6.
 आदितेय, p 2, 3.
 आदित्य, p 2, 5. p 21,
 29.
 आदिश, p 278, n.
 आदीनव, p 294, 29.
 आहत, p 324, 83.
 आदेष्टु, p 176, 7.
 आद्य, p 278, 30.
 आद्यभाषक, p 241, 86.
 आद्यान, p 263, 21.
 आधार, p 68, 29.
 आधि, p 52, 28. p 328,
 100.
 आधूत, p 280, 36.
 आवीरण, p 206, 27.
 आथान, p 52, 29.
 आथा, p 52, n.
 आनक, p 46, 6. p 298,
 3. p 46, n.
 आनकदुन्दुभि, p 46, n.
 p 4, 17.
 आनकदुन्दुभी, p 46, n.
 आनत, p 276, 19.

आन—आपा.

आनव, p 46, 4.
 आनन, p 161, 40.
 आनन्द, p 31, 3.
 आनन्दयु, p 31, 3.
 आनन्दन, p 287, 7.
 आनन्त, p 319, 66.
 आनाय, p 64, 16.
 आनाय्य, p 180, 21.
 आनाङ्ग, p 168, n. p 151,
 6.
 आनुपूर्व, p 184, n.
 आनुपूर्वक, p 181, n.
 आनुपूर्वी, p 184, 36.
 आन्वसिक, p 227, 28.
 आनन्दि, p 31, n.
 आन्वोक्षिकी, p 39, 5.
 आपक, p 232, 47.
 आपगा, p 69, 30.
 आपण, p 78, 2.
 आपणिक, p 239, 79.
 आपत्तम, p 269, 42.
 आपदा, p 211, n.
 आपद्, p 211, 50.
 आपन्न, p 269, 42.
 अपसत्या, p 142, 22.
 आपसित्यक, p 221, 4.
 आपस, p 60, n.
 आपान, p 257, 43.

आपी—आम.

आपोड, p 173, 38.
 आपीन, p 238, 73.
 आपूपिक, p 227, 28.
 आम, p 194, 13.
 आय, p 115, n.
 आम्रच्छन, p 287, 7.
 आम्रपद, p 169, 21.
 आम्रपदीन, p 169, n.
 आम्रपदीना, p 169, n.
 आसुव, p 170, 23.
 आसुवद्वितिन, p 186, n.
 आसुवद्वती, p 186, 42.
 आसुव, p 170, 23.
 आसुवद्वती, p 186, n.
 आसुव, p 223, 13.
 आविष्ट, p 276, 21.
 p 280, 37.
 आविष्ट, p 295, 36.
 आभरण, p 164, 3.
 आभाषण, p 42, 16.
 आभासर, p 2, 5.
 आभीर, p 235, 57.
 आभीरपक्षि, p 83, n.
 आभीरपक्षी, p 83, 20.
 आभीरी, p 140, 13.
 आभोल, p 60, 4.
 आभोग, p 173, 38.
 आभगन्धि, p 36, 21.

आम—आय.

आमख्य, p 98, n.
 आमनख्य, p 59, n.
 आमन्त्रण, p 287, n.
 आमय, p 150, 2.
 आमयाविन्, p 152, 9.
 आमर्ष, p 51, n.
 आमलक, p 99, n.
 आमलकी, p 99, 38.
 आमालस्य, p 59, n.
 आमालक, p 397, n.
 आमिष, p 154, 14.
 आमिषाविन्, p 263, 19.
 आमिज्ञा, p 180, 22.
 आमीक्षा, p 180, n.
 आसक्त, p 207, 33.
 आमोद, p 36, 19.
 आमोदिन्, p 36, 20.
 आम्, p 379, 12.
 आम्लाय, p 39, 3.
 आम्र, p 94, 14.
 आम्रातक, p 92, 8.
 आम्रेष्ठित, p 41, 12.
 आम्लिका, p 96, n.
 आम्बोका, p 96, n.
 आयत, p 198, n. p 276, 18.
 आयतन, p 79, 7.
 आयति, p 198, 29.
 आयत्त, p 262, 16.

आय—आरो.

आयस, p 244, n.
 आयास, p 168, 16.
 आयु, p 219, 88.
 आयुध, p 211, 50.
 आयुधिक, p 208, 35.
 आयुधीय, p 208, 35.
 आयुश्मत्, p 261, 6.
 आयुस्, p 219, n.
 आयोधन, p 216, 72.
 आर, p 244, n.
 आरकूट, p 244, 97.
 आरम्भ, p 91, 4.
 आरति, p 296, 37.
 आरनालक, p 230, 29.
 आरम्भ, p 293, 26.
 आरय, p 44, 2.
 आरा, p 255, 35.
 आराति, p 193, n.
 आरात्, p 372, 4.
 आराधन, p 336, 128.
 आराम, p 86, 2.
 आरालिक, p 227, 28.
 आरात्र, p 44, 2.
 आरु, p 228, n.
 आरेवत, p 91, 4.
 आरोग्य, p 150, 1.
 आरोह, p 168, 16.
 p 370, 240.

आरो—आलो.

आरोहण, p 82, 18.
 आर्त्तगल, p 104, n.
 आर्त्तव, p 142, 21.
 आर्त्ति, p 320, n.
 आर्त्तवी, p 112, n.
 आर्द्र, p 284, 55.
 आर्द्रक, p 229, 37.
 आर्द्र्य, p 175, 2.
 आर्यार्त्त, p 74, 8.
 आर्षभ्य, p 236, 62.
 आल, p 245, 104.
 आलम्भ, p 218, 84.
 आलय, p 79, 5.
 आलयाल, p 68, 29.
 आलस्य, p 252, 19.
 आलान, p 201, 9.
 आलाप, p 42, 16.
 आलाव, p 123, n.
 आलाव, p 123, n.
 आलि, p 76, 14. p 130, n.
 p 110, 12.
 आलिङ्ग, p 46, n.
 आलिङ्ग, p 46, 5.
 आली, p 86, n. p 130, n.
 p 110, n. p 76, n.
 आलीढ, p 212, 53.
 आलु, p 228, 31.
 आलोक, p 294, n.

आलो—आशा.

- आलोकन, p 294, 31.
 p 298, 3.
 आलोकन, p 229, 33.
 आवर्त्त, p 61, 6.
 आवलि, p 86, 4.
 आवसित, p 226, 23.
 आवाप, p 68, 29.
 आवापक, p 166, 8.
 आवाल, p 68, 29.
 आविरन, p 102, n.
 आविल, p 64, 14.
 आविस्, p 379, 12.
 आवुक, p 48, 12.
 आवुत्त, p 48, 12.
 आवृत्, p 184, 36.
 आवृत्त, p 281, 10.
 आवृत्त, p 281, n.
 आवेगी, p 118, 2.
 आवेग, p 54, n.
 आवेगन, p 79, 7.
 आवेशिक, p 183, 33.
 आवेशिकी, p 183, n.
 आशंसिह, p 265, 27.
 आशंसु, p 295, 27.
 आशम्, p 378, 10.
 आशय, p 289, 11.
 आशर, p 11, 55.
 आशाढ, p 29, n.

आशा—आस.

- आशा, p 362, 218, p 15, 2.
 आशितङ्करीन, p 235, 59.
 आशित्, p 367, 230.
 आशीविष, p 57, 7.
 आशु, p 13, 60. p 223, 15.
 आशुग, p 12, 57. p 212,
 54. p 304, 20.
 आशुब्रीहि, p 223, n.
 आशुगुत्तणि, p 11, 50.
 आशय्य, p 50, 19.
 आशय, p 175, 3.
 आशय, p 195, 18.
 आशयाय, p 10, 50.
 आशय, p 264, 24.
 आशुत्त, p 285, 58.
 आशु, p 203, 16.
 आशुत्त, p 90, 18.
 आशुयुज, p 29, 17.
 आशुिन, p 29, 17.
 आशुिनेय, p 10, 47.
 आशीन, p 203, 15.
 आशीना, p 203, n.
 आशाढ, p 29, 16. p 187, 45.
 आसक्त, p 260, 9.
 आसन, p 174, 10.
 p 202, 7.
 आसना, p 292, 21.
 आसन्दी(असन्दी), p 387, 9.

आस—आह.

- आसज, p 275, 16.
 आसादित, p 284, 54.
 आसार, p 17, 13.
 p. 211, 64.
 आसुर, p 2, n.
 आसुरी, p 225, n.
 आसेचनक, p 272, n.
 आस, p 371, 1.
 आस्कन्दन, p 216, 72.
 आस्कन्दित, p 204, 16.
 आस्तरण, p 202, 10.
 आस्या, p 325, 90.
 आस्थान, p 178, 15.
 आस्थानी, p 178, 15.
 आसद, p 327, 96.
 आस्कोटनी, p 255, 34.
 आस्कोटा, p 103, n.
 p 110, n.
 आस्कोत(आस्कोट), p 11
 61.
 आस्कोता, p 103, 50.
 p 110, 22.
 आस्य, p 261, 40.
 आस्या, p 292, 21.
 आस्य, p 294, 29.
 आहत, p 43, 21. p 280, 1.
 आहतलक्षण, p 261, 1.
 आहत, p 216, 74.

आह -- हञ्ज

आहवनीय, p 179, 19.
 आहार, p 234, 56.
 आहाव, p 68, 26.
 आहितलक्षण, p 261, n.
 आहित्यं, p 54, n.
 आहितुण्डिक, p 58, 11.
 आहति, p 40, n.
 आह्वेय, p 58, 9.
 आह्वेयी, p 58, n.
 आहो, p 377, 5.
 आहोपुरुषिका, p 215, 69.
 आहोस्वित्, p 377, n.
 आह्वय, p 40, 8.
 आह्वा, p 16, 8.
 आह्वान, p 40, 9.
 हका, p 384, n.
 हक्, p 125, 29.
 हक्गन्धा, p 110, 23.
 p 124, 28.
 हजर, p 110, 23.
 हज्राकु, p 123, 21.
 हङ्ग, p 290, 15. p 277, 23.
 हङ्गित, p 290, 15.
 हङ्गद, p 97, n.
 हङ्गदी, p 97, 26.
 हञ्जा, p 52, 27.
 हञ्जावती, p 139, 9.
 हञ्जल, p 100, 41.

इज्या -- इन्द्रा

इज्याशील, p 176, 8.
 इट्बर, p 236, 62.
 इडा, p 313, 45.
 इडुर, p 236, n.
 इतर, p 251, 16. p 355, 194.
 इतरेद्युम्, p 382, n.
 इति, p 373, 7.
 इतिहा, p 178, 12.
 इतिहास, p 39, 5.
 इत्वरी, p 139, 10.
 इदानीम्, p 383, 23.
 इध्वा, p 89, 13.
 इन, p 332, 111.
 इन्दिरा, p 5, 23.
 इन्दीवर, p 70, 37.
 इन्दीवरी, p 109, 19.
 इन्दीवार, p 70, n.
 इन्द, p 18, 15.
 इन्द्र, p 7, 36.
 इन्द्रह्नु, p 96, 25.
 इन्द्रयव, p 102, 47.
 इन्द्रवारुणी, p 123, 22.
 इन्द्रसुरस, p 102, 49.
 इन्द्रसुरिस, p 102, n.
 इन्द्राणिका, p 102, 49.
 इन्द्राणी, p 8, 10.
 इन्द्रागखाहा, p 378, n.

इन्द्रा -- इष्ट

इन्द्रायुध, p 17, 12.
 इन्द्रारि, p 2, 7.
 इन्द्रावरज, p 4, 15.
 इन्द्रिय, p 153, 13. p 35, 17.
 इन्द्रियायं, p 35, 17.
 इक्ष्व, p 89, 13.
 इभ, p 200, 3.
 इभ्य, p 261, 10.
 इभ्या, p 261, n.
 इमनिच्, p 390, 15, n.
 इरण, p 316, n.
 इरम्भद्, p 17, 11.
 इरा, p 257, 10. p 350, 178.
 इषांक्, p 123, 21.
 इला, p 313, 45.
 इली, p 213, n.
 इलुका, p 20, n.
 इलवला, p 20, 25.
 इष, p 378, 9.
 इषीका, p 201, n.
 इष, p 29, 17.
 इषिका, p 255, n. p 201, n.
 इषीका, p 255, n. p 201, n.
 इषु, p 212, 55.
 इषुवि, p 212, 56.
 इष्ट, p 182, 27. p 235, 57.
 इष्टकापथ, p 125, 30.
 इष्टगन्ध, p 36, 20.

इटा - ईषी.

- इटाघोद्युक्त, p 260, 9.
 इटि, p 311, 41.
 इषास, p 211, 51.
 ईक्षण, p 162, 44. p 294, 31.
 ईक्षयिका, p 141, 20.
 ईक्षित, p 285, 59.
 ईक्षि, p 320, 71.
 ईरण, p 316, 59.
 ईरित, p 280, 37.
 ईर्य, p 151, 5.
 ईर्या, p 151, 24.
 ईरि, p 213, n.
 ईरित, p 285, 59.
 ईरी, p 213, 59.
 ईष, p 6, 25. p 15, 4.
 ईषा, p 223, n.
 ईषान, p 6, 26.
 ईषित, p 251, 10.
 ईषर, p 6, 26. p 261, 10.
 ईषरा, p 7, n. p 261, n.
 ईषरी, p 7, 32. p 261, n.
 ईष, p 29, n.
 ईषत्, p 378, 8.
 ईषा, p 223, 14.
 ईषिका, p 201, n.
 p 255, 33.
 ईषीका, p 255, n.

ईहा - उज्जा.

- ईहा, p 52, 27.
 ईहान्मग, p 128, 7.
 उक्त, p 284, 57. p 396, n.
 उक्ति, p 38, 1.
 उक्थ, p 396, n.
 उक्थन्, p 235, 6.
 उक्थामद्, p 235, 59.
 उक्ता, p 228, 31.
 उल्य, p 231, 45.
 उय, p 6, 27. p 248, 2.
 p 50, 20.
 उयगन्वा, p 109, 21.
 p 120, 10.
 उज्ज, p 276, 19.
 उज्जटा, p 124, 25.
 उज्जण्ड, p 279, 32.
 उज्जार, p 155, 18.
 उज्जावच, p 279, 32.
 उज्जैःश्वस्, p 8, 41.
 उज्जैःश्वस्, p 8, n.
 उज्जैर्षुट, p 41, 12.
 उज्जैस्, p 380, 17.
 उज्जादन, p 170, n.
 उज्जय, p 88, 10.
 उज्जाय, p 88, 10.
 उज्जित, p 276, 19.
 उज्जासन, p 218, 83.

उज्जव - उज्ज

- उज्जव, p 49, 17.
 उज्ज, p 220, n.
 उज्जयित, p 220, 2.
 उज्जसिख, p 220, n.
 उज्ज, p 79, 6.
 उज्ज, p 20, 22.
 उज्ज, p 62, 11.
 उज्ज, p 62, n.
 उज्जम्बर, p 244, n.
 उज्जम्बर, p 90, n.
 उज्जीन, p 135, 37.
 उज्ज, p 377, 5. p 283, 50.
 उज्जाहो, p 377, 5.
 उज्जाहोखित्, p 377, n.
 उज्ज, p 372, n.
 उज्ज, p 260, 8.
 उज्जट, p 264, 23.
 p 118, 22.
 उज्जण्डा, p 52, 29.
 उज्जकर, p 136, 42.
 उज्जर्ष, p 289, 11.
 उज्जलिका, p 52, 29.
 उज्जकार, p 295, 36.
 उज्जोष, p 132, 23.
 उज्जस, p 366, 229.
 उज्ज, p 284, 55.
 उज्जस, p 154, 14.

उत्त—उत्स.

उत्तम, p 273, 6.
 उत्तमण, p 221, 5.
 उत्तमा, p 137, 4.
 उत्तमाङ्ग, p 162, 46.
 उत्तर, p 41, 10. p 354, 192.
 उत्तरतस्, p 383, n.
 उत्तरात्, p 383, n.
 उत्तरासङ्ग, p 169, 19.
 उत्तरीय, p 169, 19.
 उत्तरेण, p 383, n.
 उत्तरेद्युस्, p 382, n.
 उत्तान, p 64, 15.
 उत्तानयय, p 147, 41.
 उत्तङ्ग, p 276, n.
 उत्थान, p 334, 120.
 उत्थित, p 324, 87.
 उत्थितिह, p 265, 29.
 उत्थितिष्णु, p 265, 29.
 उत्थित्ति, p 32, 8.
 उत्थल, p 70, 36. p 115, 14.
 उत्थलधारिणा, p 112, 30.
 उत्थात, p 217, 77.
 उत्तुङ्ग, p 87, 7.
 उत्तास, p 50, n.
 उत्स, p 85, 5.
 उत्सर्जन, p 182, 28.
 उत्सर्ज, p 55, 38. p 360, 211.
 उत्सादन, p 170, 23.

उत्स—उदा.

उत्साह, p 52, 29.
 उत्साहवर्धन, p 49, 18.
 उत्सृज, p 260, 9.
 उत्सृष्ट, p 284, 56.
 उत्सेध, p 88, 10.
 p 328, 98.
 उद, p 60, n.
 उदक, p 60, 4.
 उदक्या, p 142, 21.
 उदय, p 276, 19.
 उदय्, p 276, 19, n.
 उदज, p 296, 39.
 उदधि, p 60, 1.
 उदना, p 40, 8.
 उदन्या, p 234, 55.
 उदन्यत्, p 60, 1.
 उदपान, p 68, 26.
 उदय, p 84, 2.
 उदर, p 158, 28.
 उदकं, p 198, 29.
 उदयसित, p 78, 4.
 उदयित्, p 234, 53.
 उदात्त, p 39, 5.
 उदान, p 12, 59.
 उदार, p 355, 194.
 उदारा, p 355, n.
 उदारी, p 355, n.
 उदासीन, p 193, 10.

उदा—उद्ध.

उदाहार, p 41, 10.
 उदाहारण, p 41, n.
 उदित, p 282, 44. p 284, 57.
 उदीची, p 15, 3.
 उदीच्य, p 74, 7.
 उदुम्बर, p 244, 98.
 उदुम्बरपर्णी, p 120, 10.
 उदुम्बर, p 91, 2.
 उदूखल, p 226, 25.
 उद्भव, p 282, 46.
 उद्भवनीय, p 167, 14.
 उद्गाढ, p 13, 62.
 उद्गाढ, p 178, 16.
 उद्गार, p 296, 37.
 उद्गीय, p 391, 19.
 उद्गूर्य, p 280, 39.
 उद्ग्याह, p 296, 37.
 उद्ग, p 32, 5.
 उद्हन, p 295, 85.
 उद्घाटन, p 254, 28.
 उद्घात, p 293, 26.
 उद्धान, p 197, 26.
 उद्वाल, p 94, 15.
 उद्हित, p 282, n.
 उद्घात, p 217, 79.
 उद्हरण, p 316, n.
 उद्घर्ष, p 55, 38.
 उद्घर्ष, p 55, 38.

ଉତ୍ତା—ଉତ୍ତ.	ଉତ୍ତ—ଉପ.	ଉପ—ଉପ.
ଉତ୍ତାନ, p282,n.p227,29.	ଉତ୍ତାନତ, p 276, 19.	ଉପମ୍ନ, p 292, 19.
ଉତ୍ତାନ୍ତ, p200,4 p282,29.	ଉତ୍ତୟ, p 289, 12.	ଉପବରित, p 284, 51.
ଉତ୍ତାର, p221, 4. p 227,n.	ଉତ୍ତାୟ, p 289, 12.	ଉପବାୟ, p 180, 20.
ଉତ୍ତୃତ, p 281, 39.	ଉତ୍ତାତ, p 104,58.p153, 11.	ଉପବିତ, p 280, 38.
ଉତ୍ତବ, p 32, 8.	ଉତ୍ତଦ, p 264, 23.	ଉପବିତ୍ତା, p 107, 6.
ଉତ୍ତଜ, p 272, n.	ଉତ୍ତଦିଷ୍ଣୁ, p 264, 23.	ଉପଜାପ, p 196, 21.
ଉତ୍ତଜ୍ଞ, p 272, 1.	ଉତ୍ତନସ୍, p 260, 8.	ଉପଜୋଷ, p 378, 10.
ଉତ୍ତଦ, p 272, 1.	ଉତ୍ତାପ, p 253, 27.	ଉପଜ୍ଞା, p 178, 12.
ଉତ୍ତସ, p 290, 12.	ଉତ୍ତାଦ, p51,26.p264,n.	ଉପତମ୍ନ, p 290, 14.
ଉତ୍ତାତ, p 280, 39.	ଉତ୍ତାଦବତ୍, p 153, 11.	ଉପତାପ, p 150, 2.
ଉତ୍ତସ, p 289, 11.	ଉପକଣ୍ଠ, p 275, 17.	ଉପତ୍ୟକା, p 85, 7.
ଉତ୍ତାନ, p 86, 3. p 334, 119.	ଉପକାରିକା, p 80, 10.	ଉପଦର୍ଶକ, p 192, n.
ଉତ୍ତୁକ୍ତ, p 260, 9.	ଉପକାରୀ, p 80, n.	ଉପଦା, p 198, 28.
ଉତ୍ତୋଗ, p 397, 32.	ଉପକାର୍ଯ୍ୟ, p 80, n.	ଉପସା, p 196, 21.
ଉତ୍ତ, p 66, 20.	ଉପକୃଷ୍ଟିକା, p 229, 37. p 115, 13.	ଉପସାନ, p 174, 39.
ଉତ୍ତତ୍ତନ, p 170, 23.	ଉପକୂଲ୍ୟା, p 108, 15.	ଉପସି, p 52, n.
ଉତ୍ତାନ, p 282, n.	ଉପକୂପ, p 68, 26.	ଉପନାଞ୍ଜ, p 47, 7.
ଉତ୍ତାନ୍ତ, p 282, 46.	ଉପକ୍ରମ, p 178, 12. p 340, 112.	ଉପନିଧି, p 240, 81.
ଉତ୍ତାସନ, p 218, 83.	ଉପକ୍ରୋଶ, p 41, 14.	ଉପନିଷଦ୍, p 327, 95.
ଉତ୍ତାଞ୍ଜ, p 190, 56.	ଉପକ୍ରମ, p 44, n.	ଉପନିଷ୍କାର, p 77, 18.
ଉତ୍ତେଗ, p 126, 35. p290, 12.	ଉପଗତ, p.285, 58.	ଉପନ୍ୟାସ, p 40, 9.
ଉତ୍ତସ, p 238, n.	ଉପଗୃହନ, p 294, 30.	ଉପସା, p 256, 36.
ଉତ୍ତାନ, p 227, n.	ଉପସଞ୍ଜ, p 219, 87.	ଉପସାହ, p 30, 178.
ଉତ୍ତୁ, p 129, 12.	ଉପସଞ୍ଜଣ, p 185, n.	ଉପସାନ, p 256, 36.
ଉତ୍ତନ, p 276, 19.	ଉପସାହା, p 198, 28.	ଉପସ୍ୟ, p 193, 55.

उप—उप.

- उपयाम, p 199, 56.
 उपयोष, p 378, n.
 उपरक्त, p 27, 10. p 269, 43.
 उपरक्षण, p 199, 1.
 उपरम, p 296, n.
 उपराम, p 26, 9.
 उपरात्र, p 296, 37.
 उपरि, p 383, n.
 उपरिष्ठात्, p 383, n.
 उपल, p 84, 4.
 उपलब्धार्थ, p 39, 6.
 उपलब्धि, p 33, 10.
 उपलम्भा, p 294, 27.
 उपला, p 357, 201.
 उपवन, p 86, 2.
 उपवर्त्तन, p 75, 8.
 उपवर्द्ध, p 174, 39.
 उपवस्त, p 184, 37.
 उपवास, p 184, 37.
 उपविषा, p 109, 18.
 उपशीत, p 188, 49.
 उपशल्य, p 83, 20.
 उपशाय, p 295, 32.
 उपश्रुत, p 285, 58.
 उपसंख्यान, p 169, 18.
 उपसम्पन्न, p 181, 26.
 p 232, 45.

उप—उपा.

- उपसर, p 293, 25.
 उपसर्ग, p 217, 77.
 उपसर्जन, p 274, 9.
 उपसर्था, p 238, 70.
 उपसूचक, p 22, 34.
 उपस्कर, p 229, 35.
 उपस्थ, p 157, 26.
 उपस्थर्ष, p 184, 35.
 उपहार, p 198, 28.
 उपह्वर, p 352, 185.
 उपांशु, p 196, 23.
 उपाकरण, p 185, 40.
 उपाकर्म्मन्, p 185, n.
 उपाकृत, p 181, 25.
 उपाख्य, p 295, 33.
 p 184, 36.
 उपादान, p 291, 16.
 उपाधि, p 261, 12.
 p 52, 28
 उपाध्याय, p 176, 6.
 उपाध्याया, p 140, 14.
 उपाध्यायानी, p 140, 15.
 उपाध्यायी, p 140, 15.
 उपानह, p 254, 31.
 उपाय, p 196, 20.
 उपायन, p 198, 28.
 उपालम्भा, p 42, 15.
 उपाहृत, p 204, 18.

उपा—उर.

- उपासक, p 212, 56.
 उपासन, p 184, 34.
 p 212, 54.
 उपासना, 184, n.
 उपासित, p 284, 51.
 उपास्ति, p 184, n.
 उपाहित, p 27, 10.
 p 181, 41.
 उपेन्द्र, p 4, 15.
 उपोदिका, p 123, 23.
 उपोद्घात, p 41, 10. p 293, n.
 उपोषण, p 184, n.
 उपोषित, p 184, n.
 उपलब्ध, p 221, 8.
 उभयेद्युस्, p 382, 21.
 उभयेद्युस्, p 382, 21.
 उभा, p 7, 32.
 उभापति, p 6, 30.
 उरःसूत्रिका, p 165, 6.
 उरग, p 58, 8.
 उरङ्ग, p 58, n.
 उरङ्गन, p 58, n.
 उरण, p 239, 77.
 उरणान्न, p 120, 13.
 उरन्त्र, p 239, 77.
 उररी, p 375, 15.
 उररीजन, p 285, 58.
 उरव्य, p 220, 1.

उर—उल्लो.

- उरश्चद, p 207, 32.
 उरस्, p 158, 29.
 उरसिस्, p 209, 44.
 उरस्य p 144, 28.
 उरस्तत्, p 209, 44.
 उरी, p 375, n.
 उरीकृत, p 285, n.
 उर, p 254, 31.
 उररी, p 375, n.
 उरयूक, p 98, n.
 उरयूक, p 98, 31.
 उणी, p 315, n.
 उर्वरा, p 73, 4.
 उर्वशी, p 10, 47.
 उर्वार (रुर्वार), p 123, 21, n.
 उर्वी, p 73, 3.
 उलपी, p 65, n.
 उल्लुपी, p 65, n.
 उलूपी, 65, 18.
 उलूक, p 130, 15.
 उलूखल, p 226, 25.
 उलूखलक, p 94, 14.
 उलूपिन्, p 65, 18.
 उल्का, p 386, 8.
 उल्लुक, p 228, 30.
 उल्लाघ, p 152, 8.
 उल्लोच, p 160, 21.

उल्लो—ऊष्म.

- उल्लोच, p 61, 6.
 उल्ल, p 146, 38.
 उल्लुण, p 278, 31.
 उयनस्, p 21, 26.
 उयनन्, p 21, n.
 उयन, p 21, n.
 उयीर, p 125, 29.
 उयण, 220, 36, n.
 उयणा, p 108, 15.
 उयती, p 12, 18.
 उयद्वेध, p 10, 49.
 उयस्, p 381, n. p 24, 2.
 उय, p 24, 5.
 उषा, p 228, n. p 381, 18, p 24, n.
 उषापति, p 5, 22.
 उषित, p 283, 48.
 उषितङ्करीन, p 235, n.
 उषितङ्करीना, p 235, n.
 उयीर, p 125, n.
 उद्र, p 239, 75.
 उष्ण, p 252, 19-p 30, 19.
 उष्णरश्मि, 22, 30.
 उष्णागम, p 30, 19.
 उष्णिका, p 180, n.
 उष्णीष, p 364, 222.
 उष्णोपगम, p 30, 19.
 उष्णक, p 29, 18.

ऊष्म—ऊर्ध्व.

- ऊष्मा, p 29, 18.
 ऊष्मागम, p 30, n.
 ऊस्, p 22, 34.
 ऊक्षा, p 237, 66.
 ऊखा, p 231, 45.
 ऊटकङ्कट, p 207, 33.
 ऊत, p 233, 50.
 ऊति, p 296, n.
 ऊवस्, p 238, 73.
 ऊन, p 337, 130.
 ऊम्, p 381, 18.
 ऊरी, p 375, 15, n.
 ऊरी, p 375, 15, n.
 ऊरीकृत, p 285, 58.
 ऊरस्, p 156, 24.
 ऊरज, p 220, 1.
 ऊरपर्वन्, p 156, 23.
 ऊज्ज, p 29, 18.
 ऊज्जखल, p 209, 43.
 ऊज्जखिन्, p 209, 43.
 ऊर्णनाभ, p 129, 13.
 ऊर्णनाभि, p 129, n.
 ऊर्णा, p 315, 52.
 ऊर्णायु, p 239, 77.
 p 246, 107.
 ऊर्ध्व, p 162, 43.
 ऊर्ध्वक, p 46; 5, n.

अर्द्ध—अर्ध.	अर्ध—एक.	एक—एका.
अर्द्धजात, p 148, 47.	अर्धोद्य, p 228, n.	एकयुक्त, p 177, 11.
अर्द्धज्ञ, p 148, n.	अर्द्धोद्य, p 228, 32.	एकतर, p 279, n.
अर्द्धचु, p 148, 47.	अर्द्ध, p 276, 21.	एकतान, p 278, 29.
अर्द्धि, p 61, 5.	अर्द्ध, p 220, 3.	एकताल, p 45, 3.
अर्द्धिका, p 166, 9.	अर्द्ध, p 220, 2.	एकतान, p 45, n.
अर्द्धिमय, p 276, 20.	अर्द्धीया, p 295, 32.	एकत्व, p 279, n.
अर्द्धी, p 61, n.	अर्द्ध, p 28, 13.	एकत्वत्, p 279, n.
अर्द्धपी, p 65, n.	अर्द्धमती, p 142, 21.	एकदन्त, p 7, 34.
अर्द्धक, p 130, n.	अर्द्धे, p 376, n.	एकदा, p 382, 22.
अर्द्ध, p 73, 4.	अर्द्धिज्, p 179, 17. n.	एकधुर, p 237, 65.
अर्द्ध, p 30, n.	अर्द्ध, p 226, 23.	एकधुरावह, p 237, 65.
अर्द्धागम, p 30, n.	अर्द्धि, p 112, 31.	एकधुरीण, p 237, 65.
अर्द्धागम, p 30, n.	अर्द्ध, p 2, 3, n.	एकपदी, p 68, 16.
अर्द्धागम, p 30, n.	अर्द्धिन्, p 8, 40.	एकपिङ्ग, p 14, 65.
अर्द्धा, p 29, n.	अर्द्ध, p 2, n.	एकपिङ्गल, p 14, n.
अर्द्ध, p 220, 36, n.	अर्द्ध, p 129, 10, n.	एकयष्टिका, p 166, 7.
अर्द्धा, p 108, n.	अर्द्धकोट, p 5, n.	एकसर्ग, p 278, 29.
अर्द्ध, p 74, 5.	अर्द्ध, p 45, 1.	एकहायनी, p 237, 68.
अर्द्धवत्, p 74, 5.	अर्द्धि, p 186, 42.	एकाकिन्, p 279, 31.
अर्द्धापति, p 5, n.	अर्द्धी, p 186, n.	एकाद्य, p 354, 192.
अर्द्ध, p 33, 12.	अर्द्धि, p 213, n.	p 278, 29.
अर्द्धा, p 33, n.	अर्द्ध, p 129, n.	एकाद्य, p 278, 29.
अर्द्ध, p 242, 90.	अर्द्धकोट, p 5, n.	एकान्त, p 13, 92.
अर्द्ध, p 99, 37. p 20,	अर्द्धगन्धा, p 118, n.	एकाद्या, p 237, 68.
22. p 127, 4.	अर्द्धप्रोक्ता, p 106, 5.	एकायन, p 278, 29.
अर्द्धगन्धा, p 118, 2.	एक, p 279, 31. p 279,	एकायनगत, p 278, 29.
अर्द्धगन्धिका, p 111, 29	32. p 303, 16.	एकावली, p 166, 7.
अर्द्ध, p 33, 5.	एकक, p 279, 31.	एकावली, p 105, 62.

एका—एका.

- एकाहीला, p 106, 3.
 p 105, n.
 एह, p 119, 48.
 एहक, p 239, 77.
 एहका, p 230, n.
 एहगज, p 120, 12.
 एहभूक, p 298, 38.
 एहक, p 78, 4.
 एहोक, p 78, n.
 एण, p 129, 10.
 एत, p 36, 26.
 एतहिं, p 383, 23.
 एता, p 36, n.
 एध, p 89, 13.
 एधस्, p 89, 13.
 एधा, p 289, 10.
 एधित, p 277, 26.
 एनस्, p 31, 1.
 एनी, p 36, n.
 एरएह, p 98, 31.
 एलवाहुक, p 114, 9.
 एला, p 115, 13.
 एलापर्यी, p 119, 5.
 एरं, p 374, 12. p 378, 9.
 एन, p 378, 9. p 80, 15.
 एवणिका, p 255, 32.
 ऐकागरिक, p 253, 25.

एका—ओज.

- ऐकागारिकी, p 253, n.
 ऐडविह, p 14, n.
 ऐकुद, p 90, 18.
 ऐडविल, p 14, n.
 ऐण, p 128, 8.
 ऐखेय, p 182, 8.
 ऐतिह्य, p 178, 12.
 ऐन्द्र, p 403, n.
 ऐन्द्रियक, p 278, 28.
 ऐन्द्री, p 403, n.
 ऐरावण, p 9, 42.
 ऐरावत, p 8, 42. p 16,
 5. p 95, 18.
 ऐरावती, p 17, 10.
 ऐलविल, p 12, 65.
 ऐलविल, p 12, n.
 ऐला, p 115, 13.
 ऐलेय, p 114, 9.
 ऐस्यं, p 7, 31.
 ऐसस, p 382, 20.
 ओक, p 368, n.
 ओकस्, p 368, 235.
 ओव, p 81, 1. p 47, 9. n.
 p 135, 39.
 ओहार, p 39, 4.
 ओज, p 368, 235.
 p 368, n.

ओड—ओड.

- ओडुडुड, p 104, 56.
 ओत, p 128, 6.
 ओदन, p 233, 48.
 ओम्, p 379, 12.
 ओष, p 288, 9.
 ओषधि, p 87, n.
 p 118, n.
 ओषधी, p 87, 6 n.
 p 118, 1.
 ओषधीष, p 18, 15.
 ओड, p 161, 41.
 ओडाधरो, p 161, n.
 ओडो, p 261, n.
 ओलक, p 236, 60.
 ओषिती, p 400, 39.
 ओषित्य, p 400, 39.
 ओत्तानपादि, p 19, 21.
 ओदनिक, p 227, 28.
 ओदरिक, p 263, 21.
 ओदुम्बर, p 244, n.
 ओपगव, p 296, 39.
 ओपयिक, p 197, 24.
 ओपवस्त, p 184, n.
 ओरधक, p 239, 77.
 ओरस, p 144, 28, n.
 ओरस, p 144, n.
 ओषधेहिक, p 182, 30.

कोष्—कङ्क.

- कोष्, p 11, 52.
 कोष्क, p 136, n.
 कोशीर, p 353, 187.
 कोषध, p 150, 1. p 118, 1.
 कोष्क, p 239, 77.
 कं, p 290, 5.
 कंघ, p 228, n.
 कंस, p 228, 32.
 कंसाराति, p 4, 16.
 क, p 299, 5.
 ककुद्, p 326, 94, n.
 ककुद्गती, p 157, 25.
 ककुन्दर, p 157, n.
 ककुप, p 15, n.
 ककुभ, p 15, 2.
 ककुभा, p 15, n.
 ककुलक, p 172, 31.
 ककुलट, p 277, 25.
 ककु, p 158, 30. p 363, 221.
 ककुा, p 202, n.
 ककुा, p 202, 10.
 p 345, 160.
 ककु, p 130, 16.
 ककुटक, p 207, 32.
 ककुण, p 166, 9.
 ककुणी, p 167, n.
 ककुत, p 174, n.

कङ्क—कटा.

- कङ्कतिका, p 174, 41.
 कङ्कती, p 174, n.
 कङ्काल, p 155, 20.
 कङ्क, p 225, 20.
 कङ्क, p 225, n.
 कङ्क, p 162, 46.
 कङ्कर, p 272, 4.
 कङ्कित, p 380, 14.
 कङ्क, p 75, 10. p 116, 16. p 308, 31.
 कङ्कप, p 66, 21.
 कङ्कपी, p 338, 134.
 कङ्कुर, p 152, 9.
 कङ्कुरा, p 107, 10.
 कङ्कू, p 150, n.
 कङ्कु, p 207, 31.
 p 58, 9.
 कङ्किकिन्, p 193, 8, n.
 कङ्क, p 400, n. p 157, 25. p 200, 5.
 कङ्क, p 85, 5. p 166, 8. p 303, 18.
 कङ्क, p 384, 4.
 कङ्कभी, p 121, 15.
 कङ्कम्बरा, p 106, 4.
 कङ्कम्बरा, p 122, 18.
 कङ्काञ्च, p 162, 45.
 कङ्काञ्च, p 392, 21.

कटि—कणी.

- कटि, p 157, 25. p 310, n.
 कटिमोघ, p 157, 26.
 कटिङ्कक, p 122, 20.
 कटो, p 400, 38. p 157, n. p 310, n.
 कटु, p 35, 18. n. p 106, 4. p 310, 38.
 कटुलम्बी, p 123, 21.
 कटुरोहिणी, p 106, 4.
 कटोलबीणा, p 255, n.
 कटुफल, p 300, 8.
 कटुङ्क, p 99, 37.
 कटिङ्कर, p 105, 60.
 कटिन, p 277, 25.
 कटोर, p 277, 25.
 कटोल, p 277, n.
 कटङ्कर, p 225, 22.
 कटम्ब, p 229, 35.
 कटार, p 38, 25.
 कण, p 314, 48. p 392, 20.
 कणा, p 274, 11. p 108, 15.
 कणाद, p 249, n.
 कणिका, p 274, n. p 101, 46. p 386, 8.
 कणिस, p 225, 21.
 कणी. p 274, n.

कशी—कङ्कु.	कङ्कु—कन्ध.	कन्ध—कफा.
कशीव, p 274, 12.	कङ्कुद, p 267, 37.	कन्धसा, p 159, n.
कष्टक, p 303, 18.	कनक, p 104, 58.	कन्या, p 138, 8.
p 307, 32.	p 243, 94.	कपट, p 52, 30.
कष्टकफल, p 100, n.	कनकाच्य, p 192, 7.	कपटं, p 6, 30.
कष्टकारीका, p 108, 12.	कनकाकुक्ता, p 199, 32.	कपटिन्, p 6, 27.
कष्टकफल, p 100, 41.	कनिष्ठ, p 147, 43.	कपाट, p 82, 17.
कण्ड, p 160, 39.	p 312, 44.	कपाटी, p 82, n.
कण्डभवा, p 165, 5.	कनिष्ठा, p 159, 33.	कपाल, p 155, 19.
कण्डा, p 160, n.	कनीनिका, p 159, n	कपालम्बु, p 6, 27.
कण्टी, p 160, n.	p 162, 43.	कपि, p 127, 3.
कण्डू, p 151, 4.	कनीनी, p 159, n.	कपिकञ्चु, p 106, 5.
कण्डूति, p 151, n.	कनीयसी, p 370, n.	कपित्थ, p 91, 1.
कण्डूया, p 151, 4.	कनीयस्, p 274, n. p 369.	कपिल, p 38, 25.
कण्डूरा, p 106, 5.	237, p 147, n.	कपिला, p 16, 6. p 101,
कण्डोल, p 227, 26.	कन्या, p 387, 9.	43. p 114, 8.
कण्डोलबीणा, p 255, 32.	कन्दर, p 85, 6.	कपिवल्ली, p 108, 16.
कस्तूर, p 125, 31.	कन्दरा, p 85, n	कपिष, p 37, 25.
कथा, p 40, 6.	कन्दराज, p 96, 23.	कपितन, p 92, 7. p 96,
कदम्बन्, p 76, 16.	कन्दरी, p 85, n.	23.
कदम्ब, p 96, 22.	कन्दर्प, p 5, 20.	कपोत, p 180, 14.
कदम्बक, p 135, 40.	कन्दली, p 128, 9.	कपोतपालिका, p 81, 15.
कदर, p 98, 30.	कन्दुक, p 174, 40.	कपोतांघ्रि, p 116, 17.
कदर्य, p 270, 48.	कन्दू, p 228, 30.	कपोतांजन, p 244, n.
कदस, p 112, n.	कन्दूर, p 160, n.	कपोल, p 161, 41, n.
कदली, p 128, 9. p 112, 1.	कन्दूरा, p 160, 39.	कफ, p 158, 13.
कदाचित्, p 377, 4.	कन्द्यका, p 138, n.	कफणि, p 158, 31, n.
कदुष्ण, p 23, 36.	कन्द्यकालात, p 142, 24.	कफणी, p 158, n.
कङ्कु, p 38, 25.	कन्द्यस, p 147, n.	कफाणि, p 158, 31;

कफि—कखि.	कखी—कर.	कर—कक.
कफिन्, p 153, 11.	कखी. p 229, n.	करन्, p 232, n.
कफोषी, p 158, n.	कख्, p 67, 23. p 338, 136.	करन्ध, 232, 48.
कबर, p 12, n.	कख्दीया, p 161, 39.	करन्ध, p 159, 34.
कबुर, p 12, n.	कख्, p 264, 24.	करनालिका, p 213, n.
कबन्ध, p 60, 4. p 219, 86.	कख्या, p 120, n.	करवीर, p 104, 57.
कम्, p 374, 11.	कर, p 197, 27. p 22, 25. p 347, 166.	करवाणा, p 159, 33.
कषठ, p 66, 21.	करक, p 101, 45.	करवीकर, p 200, 5.
कषठी, p 67, 24.	करका, p 18, 13.	करवाट, p 72, 43.
कषण्डल, p 187, 45.	करज, p 116, 17. p 97, 28.	करवाटक, p 98, 33.
कसन, p 264, 24.	करझक, p 97, 28.	कराल, p 359, 207.
कसन्ध, p 60, n.	करड, p 130, 20. p 310, 36.	करिगजित्त, p 217, 76.
कसल, p 60, 3. p 71, 40. p 356, 196.	करण, p 248, 2. p 316, 57.	करिणी, p 200, 4.
कसला, p 5, 22.	करण्ड, p 391, 18.	करिन्, p 200, 2.
कसलासन, p 3, 12.	करतोया, p 69, 33.	करिपिप्पली, p 108, 15.
कसलोत्तर, p 246, 106.	करपत्त, p 255, 35.	करिवाचक, p 200, 8.
कसिह, p 264, 23.	करपाल, p 213, 57.	करीर, p 104, 37. p 349, 175.
कप्प, p 55, 38.	करपालिका, p 213, 59.	करीव, p 133, 51.
कप्पित, p 55, n.	करवाल, p 213, n.	करुणा, p 49, 18. p 315, 54.
कप्पन, p 277, 24. p 55, n.	करवालिका, p 213, n.	करेटु, p 131, 19.
कप्पिल, p 120, n.	करभ, p 159, 32. p 239, 75.	करेण, p 315, 55. p 200, n.
कप्पिझ, p 120, n.	करभूषण, p 166, 9.	करेणू, p 315, n.
कप्पील, p 120, n.	करभदक, p 102, 48.	करोडि, p 156, 20.
कख, p 277, 24.		ककं, p 203, 14.
कखल, p 169, 18. p 356, 196.		ककट, p 66, n.
कखलिवाहक, p 204, 20.		ककंडक, p 66, 21.
कखि, p 229, 34.		ककंडी, p 387, n.

कर्क—कर्प.

कर्कन्धू, p 94, n.
 कर्कन्धू, p 94, 17. p 400,
 38.
 कर्करी ० 228, 31.
 कर्करेट्, p 131, 19.
 कर्कश, p 120, 12. p 363,
 219.
 कर्कार, p 122, 21.
 कर्कुर, p 243, n.
 कर्कुर, p 122, n.
 कर्कुरक, p 118, 23.
 कर्ण, p 162, 45.
 कर्णजलौकस्, p 130, n.
 कर्णजलौका, p 130, 13.
 कर्णधार, p 68, 12.
 कर्णवेष्टन, p 165, 5.
 कर्णिका, p 165, 5. p 302,
 15.
 p 302, 15.
 कर्णिकार, p 100, 41.
 कर्णिरथ, p 204, 20.
 कर्णजप, p 270, 47.
 कर्करी, p 255, 34.
 कर्कट, p 403, n.
 कर्करी, p 403, n.
 कर्कट, p 62, 9.
 कर्कट, p 168, 16. p 397, n.
 कर्कर, p 155, 19.

कर्प—कर्ष.

कर्पराल, p 92, n.
 कर्परी, p 245, 102.
 कर्पास, p 398, n.
 कर्पासी, p 113, 4.
 कर्पूर, p 172, 31.
 कर्पूर, p 12, n.
 कर्पूर, p 243, 95. p 12,
 55.
 कर्पूर, p 243, n.
 कर्षा, p 286, n.
 कर्षाकर, p 251, 15.
 p 263, 19.
 कर्षाकार, p 263, 19.
 कर्षालन, p 262, 18.
 कर्षाठ, p 262, 18.
 कर्षाययभुज, p 263, n.
 कर्षाया, p 256, 38.
 कर्षान्दिन्, p 185, 41.
 कर्षाशील, p 262, 18.
 कर्षाभूर, p 262, 18.
 कर्षासचिष, p 192, 4.
 कर्षार, p 124, 26.
 कर्षोन्द्रिय, p 35, 17.
 कर्षट, p 397, 33.
 कर्षरी, p 230, n.
 कर्षूर, p 38, 26. p 122, n.
 कर्षूर, p 122, 20.
 कर्ष, p 242, 88.

कर्ष—कल.

कर्षक, p 221, 6.
 कर्षफल, p 100, 39.
 कर्षू, p 364, 224.
 कल, p 45, 2.
 कलकल, p 44, 4.
 कलङ्क, p 19, 18. p 298, 4.
 कलत्र, p 351, 180.
 p 384, n.
 कलघोत, p 322, 79.
 कलध, p 200, 8.
 कलम, p 226, 94.
 कलम्ब, p 123, n. p 212,
 55. p 229, 85.
 कलम्बी, p 123, 23.
 कलम्बू, p 123, n.
 कलरव, p 130, 14.
 कलल, p 146, 38.
 कलविङ्क, p 131, 18.
 कलघ, p 228, 31.
 कलघि, p 168, 11.
 p 228, n.
 कलघी, p 108, n.
 p 228, n.
 कलस, p 228, n.
 कलसि, p 108, n.
 कलसी, p 228, n.
 कलहंस, p 132, 23.
 कलह, p 216, 73.

कला—कल्प.	कल्या—कल्प.	कद—काके.
कला, p 18, 17. p 27, 11. p 357, 200.	कल्या, p 42, 18. p 217, 24.	कद, p 255, 32.
कलाद, p 249, 8.	कल्याण, p 31, 3.	कदा, p 254, n.
कलानिधि, p 18, 16.	कल्याणी, p 31, n.	कदाय, p 344, 155. p 35, 18.
कलाप, p 337, 131.	कल्लोल, p 61, 6.	कदरका, p 156, n.
कलाय, p 224, 16.	कवच, p 207, 32.	कट, p 311, 42. p 60, 4.
कलि, p 216, 73. p 89, n. p 356, 196.	कवर, p 163, n.	कस, p 255, n.
कलिका, p 89, 16.	कवरी, p 119, 5. p 163. 48. p 230, 40.	कसा, p 254, n.
कलिकारक, p 97, n.	कवख, p 234, 54.	कसूरी, p 172, 31.
कलिकृ, p 102, 47. p 130, 16.	कवाट, p 82, n.	कसल, p 217, n.
कलिहस, p 100, 39.	कवाटी, p 82, n.	कल्लार, p 70, 36.
कलिसारक, p 97, 28.	कवि, p 21, 26. p 176, 5.	कङ्क, p 132, 22.
कलिल, p 279, 34.	कविका, p 204, 17.	कांस्य, p 228, n.
कली, p 89, n.	कवित्य, p 91, n.	कांस्यताल, p 46, 4.
कलुष, p 31, 1. p 64, 14.	कविय, p 398, 35.	काक, p 131, 20.
कलेवर, p 156, 21.	कवी, p 176, n. p 204, n.	काकचिञ्ची, p 109, 16.
कल्क, p 302, 14.	कवीर्ण, p 23, 36.	काकतिन्दुक, p 95, 19.
कल्प, p 30, 21. p 185, 89, p 256, n.	कव्य, p 181, 24.	काकनासिका, p 113, 6.
कल्पना, p 202, 10.	कथा, p 254, 31.	काकपञ्च, p 163, 47.
कल्पदण्ड, p 9, 46.	कथाई, p 269, 44.	काकपीडुक, p 95, 19.
कल्पान्त, p 30, 22.	कथिपु, p 337, 133.	काकपाची, p 121, 17.
कल्पव, p 31, 1.	कथेष्टका, p 156, 20.	काकसुहा, p 112, 1.
कल्पान, p 38, 26.	कञ्चन, p 377, n.	काकसी, p 45, 2.
कल्प, p 24, 2. p 345. 161. p 152, 8.	कञ्जल, p 217, 78.	काकाङ्गी, p 113, 7.
	कश्मीरजन्मन्, p 170, n.	काकिणी, p 386, 9.
	कश्य, p 257, 40. p 269, 44. p 203, 15.	काकु, p 41, 18.
		काकुद, p 161, 42.
		काकेन्द, p 95, 19.

काको—काण्डी.	काण्डे—काम.	काम—कार.
काकोडुम्बिका, p 100, 42.	काण्डेच, p 110, 23.	कामनामिन्, p 209, 44.
काकोदर, p 58, 7.	काभर, p 264, 26	कामङ्गामिन्, 209, n.
काको, p 58, 10.	कातरा, p 264, n.	कामन, p 264, 24.
p 131, 21.	कात्यायनी, p 7, 32.	कामपाल, p 4, 18.
काकोलूकिका, p 384, n.	p 141, 17.	कामम्, p 379, 13.
काको, p 117, 19.	कादम्ब, p 132, 23.	कामधित, p 264, 24.
काङ्का, p 52, n.	p 96, n.	कामिनी, p 137, 3.
काकोर, p 93, n.	कादम्बरी, p 257, 40.	p 333, 115.
काच, p 244, 100. p 254, 30. p 307, 29.	कादम्बिनी, p 16, 9.	कामिन्, p 333, n.
काचस्याली, p 99, 35.	काङ्गेय, p 56, 4.	कासक, p 264, 23.
काचित, p 280, 39.	कानन, p 86, 1.	कासका, p 139, 9.
काङ्गन, p 243, 95.	कानीन, p 142, 24.	कासकी p 139, 9.
काङ्गनाङ्गय, p 101, 45.	कानीनी, p 142, n.	कामिल्ल, 120, n.
काङ्गनी, p 230, 41.	कान्त, p 272, 2.	कामिल्ल, p 120, 12.
काङ्गि, p 166, n.	कान्तलक, p 116, 16.	काम्ल, p 205, 22
काङ्गिक, p 230, 39.	कान्ता, p 137, 3.	काम्बिक, p 250, 8.
काङ्गी, p 66, 10.	कान्तार, p 77, 17.	काम्बोज, p 203, 13
काङ्गिका, p 230, n.	p 349, 174.	काम्बोजी, p 119, 8.
काङ्गिक, p 230, 29.	कान्तारक, p 125, 29.	काम्यदान, p 286, 3.
काङ्गीक, p 230, n.	कान्ति, p 19, 19.	काय, p 156, 22. p 189
काण्ड, p 225, 22.	कान्दिक, p 227, 28.	50.
p 313, 46.	कान्दिक, p 269, 42.	कायस्था, p 120, n
काण्डष्ट, p 208, 35.	कापय, p 76, 16.	p 99, n.
काण्डवत्, p 208, 37.	कापोत, p 136, 43.	कार, p 197, n.
काण्डाक, p 227, 26.	p 247, 109.	कारण, p 32, 6.
काण्डीर, p 208, 37.	कापोताङ्गन, p 244, 101.	कारणा, p 59, 3.
	कान, p 5, 20. p 52, 28.	कारणिक, p 260, 7.
	p 235, 57. p 346,	कारण्य, p 134, 34.
	141. p 379, 13.	

कार—कार्पा.	कार्षि—कालि.	कालि—काष्ठा.
कारवी, p 122, 18. p 111, 30.	कार्षिक, p 42, 88.	कालिन्दीभेदन, p 4, 19.
कारवेक्ष, p 122, 20.	कार्ष्य, 296, 25.	काली, p 7, 32. p 99, n. p 356, n.
कारन्धा, p 99, 36.	काल, p 24, 1. p 11, 54. p 356, 196, p 37, 23.	कालीयक, p 109, n. p 171, 27.
कारा, p 219, 87.	कालक, p 149, 49.	कालेयक, p 109, 20. p 171, n.
कारिका, p 302, 15. p 59, n.	कालकण्ठक, p 131, 21.	काल्यक, p 118, 23.
कारीष, p 297, 43.	कालकूट, p 58, 10.	काल्य, 21, n.
कार, p 249, 5.	कालखण्ड, p 155, 17.	काल्या, p 233, 70. p 42, n.
कार्षिक, p 262, 15.	कालधर्म, p 218, 84.	कार्षिक, p 207, 34.
कारण्य, p 49, 18.	कालदृष्ट, p 211, 51.	कावेरी, p 70, 35.
कारोत्तर, p 257, 43.	कालभेषिका, p 107, n.	काव्य, p 21, 26.
कार्तस्वर, p 243, 96.	कालभेषी, p 108, n.	काश, p 124, 28. p 150, n.
कार्तान्तिक, p 194, 14.	कालभेषिका, p 111, 27. p 107, 9.	काशवर्द, p 391, n.
कार्तिक, p 24, 17.	कालभेषी, p 108, 14.	काश्वरी, p 94, 16.
कार्तिकिक, p 29, 18.	कालभेष्य, p 234, 53.	काश्वर्य, p 94, 16.
कार्तिकेय, p 7, 34.	कालभेष्य, p 234, n.	काश्वीर, p 120, 11.
कार्पास, p 167, 12. p 398, 35.	कालसूत्र, p 59, 2.	काश्वीरजन्म, p 170, 25.
कार्पासी, p 113, n.	कालस्कन्ध, p 95, 19. p 102, 48.	काश्यप, p 22, n.
कार्म, p 262, 18.	काष्ठा, p 7, n. p 108, 13. p 111, 27.	काश्यपि, p 22, 33.
कार्मण्य, p 287, 4.	कालायुध, p 171, 28.	काश्यपी, p 73, 2.
कार्मर्षी, p 262, n.	कालानुसार्य, p 115, 10. p 171, 27.	काष्ठ, p 88, 13.
कार्मक, p 211, 51.	कालायस, p 244, 98.	काष्ठकुहाल, p 63, 13.
कार्ष्य, p 96, n.	कालिका, p 302, 15.	काष्ठतट, p 250, 9.
कार्षक, 221, n.	कालिन्दी, p 69, 32.	काष्ठानुवाहिनी, p 63, 11.
कार्षापण, p 242, 88.		काष्ठा, p 15, 2. p 27, 11. p 312, n.
कार्षापणक, p 242, n.		

काष्ठी—किटि.

- काष्ठीला, p 112, 1.
 कास, p 124, n.
 काससर्द, p 391, 19.
 कार, p 128, 4.
 कासार, p 68, 28.
 किं, p 377, 5.
 किंशार, p 225, 21.
 p 347, 165.
 किंशुक, p 93, 10.
 कि, p 390, 15.
 किकि, p 130, n.
 किकिदिक्, p 130, n.
 किकिदीकि, p 130, n.
 किकीदिक्, p 130, n.
 किकीदिक्, p 130, 16.
 किकीदीकि, p 130, n.
 किङ्कर, p 251, 17.
 किङ्करा, p 251, n.
 किङ्करी, p 251, n.
 किङ्कनी, p 167, 11.
 किञ्चित्, p 377, n.
 p 378, 8.
 किञ्चलिक, p 66, n.
 किञ्चलक, p 66, 22.
 किञ्चल, p 66, n.
 किञ्चलक, p 66, n.
 किञ्चलक, p 72, 43.
 किटि, p 127, 2.

किट्ट—किलि.

- किट्ट, p 155, 16.
 किण, p 391, 18.
 किण्डी, p 107, 7.
 किण्, p 257, 42.
 कितव, p 104, 58.
 p 258, 44.
 किन्नर, p 14, 66.
 किन्नरेश, p 14, 64.
 किमु, p 377, 5.
 किमुत, p 376, 2.
 p 377, 5.
 किम्, p 374, 12. p 377, n.
 किम्बच, p 270, n.
 किम्बचान, p 270, 48.
 किम्बरुष, p 14, 66.
 किम्बदन्ति, p 40, n.
 किम्बदन्ती, p 40, 7.
 किर, p 127, 2.
 किरण, p 22 34.
 किरात, p 252, n.
 किरातलित्त, p 119, 8.
 किरि, p 127, n.
 किरोट, p 164, 3.
 किर्मीर, p 38, 26.
 किल, p 375, 16.
 किलास, p 150, 4.
 किलासिन्, p 153, 12.
 किलिञ्जक, p 227, 26.

किलि—कुक्.

- किलिष, p 365, 225.
 p 31, 1.
 किशोर, p 203, 14.
 किष्क, p 299, 7.
 किसलय, p 89, 14.
 कीकस, p 155, 19.
 कीकि, p 130, n.
 कीचक, p 124, 27.
 कीनाथ, p 362, 217.
 कीर, p 131, 21.
 कीर्त्ति, p 41, 12.
 कीर्त्तिना, p 41, n.
 कील, p 11, 52. p 347, 199.
 कीला, p 11, n.
 कीलक, p 238, 73.
 कीलाख, p 603. p 358, 202.
 कीलित, p 268, 42.
 कीश, p 127, 3.
 कीशपर्णी, p 107, 7.
 कु, p 73, 3.
 कुकर, p 149, 48.
 कुकुद, p 261, n.
 कुकुन्दर, p 157, 26.
 कुकुल, p 358, 205.
 कुकट, p 131, 17.
 कुकुटपर्णी, p 402, 11.

कुकु-कुट.	कुट-कुल.	कुल-कुम.
कुकुभ, p 134, 35.	कुट्म्व्याप्त, p 261, 11.	कुलहल, p 53, 31.
कुकुर, p 117, 20. p 252, 22.	कुटुम्बिनी, p 133, 6.	कुला, p 41, 14.
कुलि, p 158, 28.	कुटुनी, p 141, 19.	कुलित, p 272, 4.
कुलिम्भरि, p 263, 21.	कुट्टिम, p 398, 34.	कुध, p 202, 10. p 125, 31.
कुङ्कुम, p 170, 25.	कुट्मल, p 89, 16.	कुधा, p 202, n.
कुच, p 158, 21, n.	कुठ, p 87, 5.	कुर्दन, p 53, n.
कुचन्दन, p 173, 34.	कुठर, p 239, 75.	कुहाल, p 91, 3.
कुचर, p 267, 37.	कुठार, p 213, 60.	कुदास, p 78, n.
कुचाय, p 158, 24.	कुठारी, p 213, n.	कुदाल, p 63, n.
कुञ्चित, p 276, 20.	कुठेरक, p 105, 60.	कुनटी, p 246, 109.
कुल, p 21, 27.	कुडप, p 212, n.	कुनायक, p 107, 10.
कुञ्ज, p 85, 8. p 308, 33.	कुडव, p 242, 89.	कुन्, p 215, 61.
कुञ्जर, p 201, 2. p 273, 8.	कुड्मल, p 89, n.	कुन्तल, p 162, 46.
कुंजरायन, p 91, 1.	कुडा, p 78, 4.	कुन्द, p 391, 19. p 114, 9.
कुंजल, p 230, 39.	कुणप, p 219, 87. p 392, 20. n.	कुन्द, p 114, n.
कुट्, p 79, 6. p 87, 5. p 228, 32.	कुणि, p 116, 16.	कुन्दर, p 114, n.
कुटक, p 223, 13.	कुणठ, p 262, 17.	कुन्दर, p 114, 9.
कुटक्क, p 390, n.	कुण्ड, p 228, 31, p 145, 36.	कुन्दरकी, p 115, 12.
कुटल, p 102, 47.	कुण्डल, p 165, 5.	कुपिन्द, p 249, n.
कुटघट, p 117, 19. p 99, 37.	कुण्डलिन, p 58, 7.	कुपूय, p 272, 4.
कुटर, p 239, n.	कुण्डिका, p 187, n.	कुप्य, p 243, 92.
कुटि, p 79, n.	कुण्डो, p 228, n. p 187, 45.	कुपथ, p 76, n.
कुटिल, p 276, 21.	कुतप, p 183, 31.	कुज, p 149, 48.
कुटी, p 79, n.	कुलक, p 53, 31.	कुमार, p 7, 36. p 48, 12.
कुटुङ्क, p 390, 17.	कुतप, p 229, 33.	कुमारक, p 91, 5.
	कुल, p 229, 33.	कुमारी, p 103, 54. p 138, 8.
		कुमन्, p 70, n.

कुसु—कुर्चि

- कुसुद, p 70, 37.
 कुसुदबान्धव, p 18, 15.
 कुसुदबन्धु, p 18, n.
 कुसुदिका, p 95, 21.
 कुसुदिनी, p 71, 39.
 कुसुद्वत्, p 75, 9.
 कुसुद्वती, p 71, 38. n.
 कुम्भ, p 180, 18.
 कुम्भ, p 94, 14. p 200, 5.
 p 339, 137.
 कुम्भकार, p 249, 6.
 कुम्भसम्भ, p 19, 21.
 कुम्भिका, p 70, 38.
 कुम्भी, p 95, 21.
 कुम्भीर, p 66, 21.
 कुम्भील, p 66, n.
 कुम्भक, p 128, 8.
 कुम्भक, p 253, 24.
 कुम्भक, p 104, n.
 कुम्भर, p 132, 23.
 कुम्भी, p 132, n.
 कुम्भक, p 104, 55.
 कुम्भक, p 104, 56.
 कुम्भक, p 104, n.
 कुम्भविन्द, p 124, 25.
 कुम्भविन्द, p 241, 87.
 कुम्भुर, p 252, n.
 कुम्भिका, p 231, n.

कुर्व—कुत्सा

- कुर्वती, p 403, n.
 कुर्वत्, p 403, n.
 कुल, p 136, 41. p 175, 1.
 p 394, n. p 249, n.
 कुलक, p 95, 19. p 122, 20.
 p 249, 5.
 कुलटा, p 139, 10.
 कुलटी, p 246, n.
 कुलीय, p 9, n.
 कुल्यिका, 245, 103.
 कुलपालिका, p 138, 7.
 कुलपाली, p 138, n.
 कुलविप्र, p 402, n.
 कुल्येष्टिन्, p 249, 5.
 कुलसम्भ, p 175, 2.
 कुलस्त्री, p 138, 7.
 कुलाय, p 135, 37.
 कुलाय, p 249, 6.
 कुलाली, p 245, 103.
 कुलिक, p 249, n.
 कुलिय, p 9, 42.
 कुली, p 108, 12.
 कुलीन, p 202, 12.
 p 175, 2.
 कुलीर, p 66, 21.
 कुत्सा, p 224, 18. p 230,
 39. n. p 392, 21.
 कुत्साया, 230, n.

कुत्सा—कुये

- कुत्सायाभियुत, p 230, n.
 कुत्सा, p 392, n. p 224, n.
 p 230, n.
 कुत्सा, p 155, 19. p 175, n.
 कुत्सा, p 69, 34.
 कुत्स, p 70, n.
 कुत्सर, p 35, n.
 कुत्सल, p 401, n. p 94,
 17.
 कुत्सल, p 70, 37.
 कुत्सली, p 401, n.
 कुत्साद, p 267, 37.
 कुत्सेष्टी, p 64, 16.
 कुत्पिनी, p 64, n.
 कुत्विन्द, p 249, 6.
 कुत्वेर, p 14, 65.
 कुत्वेरक, p 116, 15.
 कुत्वेर, p 70, n.
 कुत्स, p 125, 31. p 362,
 218.
 कुत्सल, p 269, 4. p 31,
 4. p 359, 206.
 कुत्सला, p 359, n.
 कुत्सली, p 359, n.
 कुत्सी, p 244, 99.
 कुत्सीद, p 221, n.
 कुत्सील, p 250, 12.
 कुत्सेष्ट, p 71, 10.

कृप—कृहा.	कृप—कृत.	कृत—कृथा.
कृषस, p 259, n. p 31, n.	कृप, p 68, 25.	कृतसापत्निका, p 138, 7.
कृषीद, p 221, n.	कृपक, p 63, 12. p 62, n.	कृतसापत्नी, p 138, n.
कृष्ट, p 398, 34. p 115, 14. p 151, 5.	कृपार, p 60, n.	कृतसापत्नीका, p 138, n.
कृष्णाण्डक, p 122, 21.	कृष्ण, p 162, 43.	कृतहस्त, p 2 8, 36.
कृषीद, p 221, 4.	कृष्णशीर्ष, p 119, 8.	कृतान्त, p 11, 51. p 319, 67.
कृषीदिक, p 221, 5.	कृषिका, p 231, 44.	कृतिन्, p 176 5.
कृषम, p 90, 17.	कृदेन, p 53, 33.	कृत्त, p 284, 53.
कृषमाञ्जन, p 245, 103.	कृपेर, p 158, 31.	कृत्ति, p 187, 46.
कृषमेव, p 5, 21.	कृपरा, p 158, n.	कृत्तिवास, p 6, n.
कृषम, p 339, 139. p 246, 107.	कृपांसक, p 169, 19.	कृत्तिवासस्, p 6, 27.
कृष्टति, p 53, 30.	कृष्ण, p 61, 7.	कृत्य, p 403, 45.
कृत्स्नस्वरी, p 230, n.	कृवर, p 206, 25.	कृत्या, p 345, 160.
कृत्स्नसुर, p 330, 38.	कृवार, p 60 n.	कृत्विम, p 86, 2.
कृष्टना, p 189, 52.	कृकण, p 131, 19.	कृत्विमधूपक, p 171, 19.
कृष्टर, p 56, 1.	कृकलास, p 129, 12.	कृत्यु, p 275, 14.
कृष्ट, p 26, n.	कृकवाकु, p 131, 17.	कृपण, p 270, 48.
कृष्ट, p 26, 9.	कृकाटिका, p 161, 39.	कृपा, p 49, 18.
कृकुद, p 261, 14.	कृकुलाम, p 129, n.	कृपाण, p 213, 57.
कृट, p 84, 4. p 311, 39. p 136, 42.	कृच्छ्र, p 60, 4. p. 189, 51.	कृपाणी, p 255, 34.
कृटक, p 223, 13.	कृत, p 322, 79.	कृपालु, p 262, 15.
कृटयन्त्र, p 253, 27.	कृतक, p 231, 42.	कृपीटयोनि, p 10, 49.
कृटयाव्यलि, 97, 27.	कृतयुद्ध, p 2 8, 36.	कृनि, p 130, 13.
कृटस्य, p 277, 23.	कृतमाल, p 91, 4.	कृत्विजोद्योत्य, p 167, 13.
कृषि, p 149, n.	कृतसुख, p 259, 4.	कृत्विम, p 110, 25.
कृष्टान्त, p 62, n.	कृतलक्षण, p 261, 10.	कृत्य, p 274, 11.
	कृतसापत्निका, p 138, n.	कृत्यान्त, p 10, 50.
	कृतसापत्नीका, p 138, n.	कृत्यान्तरेतस्, p 6, 28.

लश्या—केत.

- लश्याश्विन्, p 251, 12.
 लश्वक, p 223, n.
 लश्वान्त, p 10, n.
 लषि p 220, 2.
 लषिक, p 221, 6.
 लषोबल, p 221, 6.
 लष्ट, p 222, 8.
 लष्टि, p 176, 5.
 लष्ण, p 3, 13. p 37, 23.
 p 229, 36.
 लष्णकर्म्मन्, p 270, n.
 लष्णपाक, p 102, n.
 लष्णपाकफला, p 102, 48.
 लष्णफल, p 102, n.
 लष्णफला, p 108, 14.
 लष्णभेदी, p 106, 4.
 लष्णला, p 109, 16.
 लष्णवर्त्मन्, p 10, 49.
 लष्णवृन्ता, p 99, 35.
 लष्णसार, p 129, n.
 लष्णसार, p 129, 10.
 लष्णा, p 108, 15.
 लष्णिका, p 225, 19.
 केकर, p 149, 19.
 केका, p 133, 31.
 केकिन्, 133, 30.
 केतक, p 126, n.
 केतकी, p 126, 35.

केत—कैदा.

- केतन, p 215, 67.
 केतु, p 318, 63.
 केदर, p 392, 20.
 केदार, p 222, 11.
 केनिपातक, p 63, 13.
 केयुर, p 166, 9.
 केलि, p 53, 32.
 केवल, p 359, 205.
 केय, p 317, n. p 162, 46.
 केयपल, p 163, n.
 केयपथी, p 107, n.
 केयपाथ, p 163, n.
 केयपाथी, p 163, 48.
 केयर, p 92, n. p 72, 43.
 केयरिन्, p 127, n.
 केयव, p 3, 13. p 148, 45.
 केयवेष, p 163, 48.
 केयिक, p 148, 45.
 केयिन्, p 148, 45.
 केयिनी, p 115, 14.
 केसर, p 72, n. p 92, 6.
 p 101, 41.
 केसरिन्, p 127, 1.
 केयभजित्, p 4, 17.
 केयर्थ, p 95, 21.
 केयव, p 258, 45. p 52, 30.
 केदार, p 222, n.
 कैदारक, p 222, 11.

कैदा—कोटि.

- कैदारिक, p 222, 11.
 कैदार्य, p 222, 11.
 कैरव, p 70, 37.
 कैलास, p 14, 66.
 कैवर्त्त, p 64, 15.
 कैवर्त्तसुस्तक, p 117, n.
 कैवल्य, p 34, 15.
 कैवर्त्तसुस्तक, p 117, 20.
 कैवर्त्तसुस्तक, p 117, n.
 कैशिक, p 162, 47.
 कैश्य, p 162, 47.
 कोक, p 128, 7. p 132, 22.
 कोकनद, p 71, 42.
 कोकनदश्चवि, p 37, 24.
 कोकिल, p 131, 19.
 कोकिलाक्ष, p 110, 23.
 कोटर, p 89, 13.
 कोटरी, p 141, n.
 कोटरी, p 141, 17.
 कोटि, p 214, n. p 311,
 40. p 393, n.
 कोटिवर्षा, p 117, 21.
 कोटिश, p 222, 12.
 कोटी, p 214, n.
 कोट्ट, p 391, 18.
 कोट्टो, p 141, n.
 कोट्टार, p 391, 18.
 कोटि, p 214, 61.

कोठ—कोवि.

- कोठ, p 151, 5.
 कोष, p 46, 6. p 214, 61.
 कोषि, p 149, n.
 कोदण्ड, p 211, 51.
 कोद्व, p 224, 16.
 कोप, p 51, 26.
 कोपक्रम, p 395, n.
 कोपघ्न, p 395, n.
 कोपन, p 266, n.
 कोपना, p 137, 4.
 कोपिन्, p 266, 32.
 कोमल, p 278, 27.
 कोयष्टिक, p 134, 35.
 कोरक, p 89, 16. p 134, 35.
 कोरङ्गी, p 115, 13.
 कोरद्व, p 224, 16.
 कोख, p 94, 17. p 62, 11.
 p 127, 2.
 कोलक, p 172, 31.
 p 229, 36.
 कोलदल, p 116, 18.
 कोलम्बक, p 47, 7.
 कोलवल्ली, p 108, 16.
 कोला, p 94, n. p 108, 15.
 कोलाहल, p 44, 4.
 कोलि, p 94, 17.
 कोली, p 94, n.
 कोविद, p 176, 4.

कोवि—कौल.

- कोविदार, p 91, 3.
 कोष, p 135, n. p 242, 91.
 कोषफल, p 172, 31.
 कोषातकी, p 300, n.
 कोष, p 135, 37. p 212, n.
 p 364, 223, n.
 कोषातकी, p 300, 8.
 कोष्ठ, p 312, 43.
 कोष्ण, p 23, 36.
 कोकुटिक, p 303, 17.
 कोलेयक, p 213, 57.
 कोटतल, p 250, 9.
 कोटिक, p 251, 14.
 कोष्ठक, p 222, n.
 कोषप, p 11, 55.
 कोतक, p 53, 31.
 कोतुल, p 53, 31.
 कोट्टीय, p 221, 8.
 कौनिक, p 208, 38.
 कौली, p 114, 8.
 कौपीन, p 335, 124.
 कौपौदकी, p 5, n.
 कौमोदी, p 5, n.
 कौमुदी, p 19, 18.
 कौमोदकी, p 5, 24.
 कौलटिनेय, p 143, 27.
 कौलटेय, p 143, 26.
 कौलटेयो, p 143, n.

कौल—क्रन्दि.

- कौलटेर, p 143, 26.
 कौलटेरा, p 143, n.
 कौलथीन, p 221, n.
 कौलीन, p 334, 19.
 कौलेय, p 175, n.
 कौलेयक, p 175, n.
 p 252, 22.
 कौशिक, p 94, 14. p 300,
 10.
 कौशिकी, p 300, n.
 कौशय, p 167, 13.
 कौषिक, p 300, n.
 कौषिकी, p 300, n.
 कौषेय, p 167, n.
 कौसुम, p 403, n.
 कौसुमी, p 403, n.
 कौस्तुभ, p 5, 24.
 क्तिन्, p 385, n.
 क्रकच, p 255, 35. p 104, n.
 क्रकर, p 104, 57. p 131,
 19. p 255, n.
 क्रतु, p 178, 13.
 क्रतुध्वंसिन्, p 6, 29.
 क्रतुधुज्, p 2, 4.
 क्रधन, p 218, 83.
 क्रन्द, p 217, 76. p 336,
 126. p 54, n.
 क्रन्दित, p 54, 35.

क्रम—क्रोध

क्रम, p 185, 39.
 क्रमुक, p 95, 21. p 126, 34.
 क्रमेणक, p 239, 75.
 क्रयविक्रयिक, p 239, 79.
 क्रयिक, p 240, 79.
 क्रय्य, p 240, 82.
 क्रय्य, p 154, 14.
 क्रव्यादु, p 11, 55.
 क्रव्याद, p 11, 55.
 क्रायक, p 240, 79.
 क्रिमि, p 130, n.
 क्रिमिज, p 171, 28.
 क्रिया, p 385, n.
 क्रियावत्, p 263, 18.
 क्रीडा, p 53, 33.
 क्रुञ्च, p 131, 22, n.
 क्रुध्, p 51, 26, n.
 क्रुष्ट, p 54, 35.
 क्रूर, p 270, 47. p 277, 25. p 355, 193.
 क्रेतव्य, p 240, 82.
 क्रैय, p 240, 82.
 क्रीड, p 127, 2. p 158, 28.
 क्रीडा, p 158, n.
 क्रोध, p 51, 26.
 क्रोधन, p 266, 32.

क्रोध--क्षण

क्रोधयुग, p 77, 18.
 क्रोष्ट, p 128, 5.
 क्रोष्टु विज्ञा, p 108, 11.
 क्रोष्टी, p 111, 28. p 128, n.
 क्रौञ्चदारण, p 7, n.
 क्रौञ्च, p 131, 22.
 क्रौञ्चदारण, p 7, 36.
 क्रम, p 289, 10.
 क्रमय, p 289, 10.
 क्रिच, p 284, 55.
 क्रिञ्चाञ्च, p 153, 11.
 क्रिञ्चित, p 283, 48.
 क्रिष्ट, p 43, 20. p 283, 48.
 क्रीतक, p 111, 28.
 क्रीतकिका, p 108, 13.
 क्रीष, p 146, 39. p 361, 213.
 क्लेश p 294, 29.
 क्लोष, p 154, 16.
 कण, p 44, 3.
 कणन, p 44, 3.
 कणित, p 282, 45.
 काण, p 44, 3.
 कायोद्भव, 245, 102.
 क्षण, p 314, 50. p 27, 11. p 55, 38.
 क्षणदा, p 25, 4.

क्षण--क्षान्त

क्षण, p 218, 82.
 क्षणप्रभा, p 17, 10.
 क्षतज, p 154, 15.
 क्षतव्रत, p 190, 53.
 क्षत्तु, p 248, 3. p 318, 65. p 206, 27.
 क्षत्र, p 191, n.
 क्षत्र, p 191, n.
 क्षत्रवन्तु, p 330, n.
 क्षत्रिय, p 191, 1.
 क्षत्रिया, p 140, 11.
 क्षत्रियाणी, p 140, 11.
 क्षत्रियो, p 140, 15.
 क्षत्रिन्, p 191, n.
 खंड, p 266, 31, n.
 क्षपा, p 25, 4.
 क्षपाकर, p 18, 16.
 क्षम, p 341, 144.
 क्षमा, p 341, 144. p 73, n.
 क्षमिह, p 266, 31.
 क्षमिन्, p 266, 31.
 क्षय, p 30, 22. p 287, 7. p 150, 2. p 196, 19. p 342, 147.
 क्षय, p 150, 3.
 क्षय्य, p 150, 3.
 क्षान्त, p 282, 46.

चात्ति—चुद्र

न्ति, p 51, 24.
 र, p 244, 100.
 रक, p 89, 16.
 रण, p 42, n.
 ररुत्तिका, p 73, 4.
 ररित, p 269, 43.
 ररित, p 320, 73. p 73, 2.
 ररणि, p 63, n.
 ररप, p 289, 11-p 25, n.
 ररणी, p 63, n.
 रर, p 280, 37.
 रर, p 265, 30.
 रर, p 13, 6.
 ररया, p 287, 7.
 रेर, p 61, 4. p 233, 51.
 p 352, 184.
 रेरिक्कति, p 231, 44.
 रेरिदारी, p 111, 29.
 रेरगुक्का, p 111, 28.
 रेराम्बितनया, p 5, 23.
 रेरामी, p 109, 18.
 रेरिका, p 97, 26.
 रेरिद, p 60, 2.
 रेर, p 264, 23.
 रुर, p 150, 3.
 रुराभिजनन, p 225, n.
 रुर, p 150, 3.
 रुर, p 270, 48. p 350, 179.

चुद्र—चेपि

चुद्रवणिका, p 167, 11.
 चुद्रयङ्ग, p 67, 23.
 चुद्रा, p 108, 12. p 350, 179.
 चुद्राण्डमत्सङ्गान, p 65, 19.
 चध, p 150, 3. p 234, 54.
 चुधा, p 234, n.
 चुधाभिजनन, p 225, 19.
 चधित, p 263, 20.
 चुप, p 87, 8.
 चमा, p 225, 20.
 चर, p 204, n. p 110, 23.
 चरक, p 95, 29.
 चरम, p 392, 20.
 चुरिन्, p 250, 10.
 चुक्कक, p 274, 11.
 p 300, 10.
 चुक्का, p 300, n.
 चेव, p 223, 11. p 351, 182.
 चेवच, p 32, 7. p 309, 35.
 चेवाजीव, p 221, 6.
 चेपण, p 189, 11.
 चेपणि, p 63, 13.
 चेपणी, p 63, n.
 चेपिड, p 285, 61.

चेम—खजा

चेम, p 31, 4. p 116, 16.
 p 398, 34.
 चेव, p 222, 11. p 297, n.
 चेद, p 215, 67.
 चेदिड, p 285, 61.
 चेव, p 168, 15. p 80, n.
 चेणि, p 73, n.
 चेणी, p 73, n.
 चेद्र, p 246, 102.
 चेम, p 167, n. p 80, 12.
 p 168, n.
 चेमी, p 167, n.
 चण, p 281, 10.
 च्मा, p 73, 3.
 च्माचन, p 84, 1.
 चेड, p 58, 9.
 चेडा, p 217, 75.
 p 313, 45.
 चेडित, p 398, 34.
 ख, p 344, 19 p 15, 1.
 p 393, 22.
 खकखट, p 277, n.
 खग, p 212, 51 p 131, 32.
 p 304, 20.
 खगेचर, p 5, 24.
 खज, p 229, n.
 खजाका, p 229, 34.

खञ्ज—खर्ज

खञ्ज, p 149, 49.
 खञ्जन, p 130, 15.
 खञ्जरीट, p 130, 15.
 खञ्ज, p 390, 17.
 खट्टा, p 174, 32. p 205, u.
 खट्ट, p 127, 4.
 खट्टिन्, p 127, 4.
 खट्टी, p 127, 4. n.
 खट्ट, p 18, 17.
 खट्टपथ, p 6, 26, n.
 खट्टपरथ, p 6, 26.
 खट्टविकार, p 231, 43.
 खट्टिक, p 224, 16.
 खट्टिर, p 98, 30.
 खट्टिरी, p 119, 7.
 खट्टोत्त, p 133, 28.
 खनि, p 85, 7.
 खनिव, p 222, 12.
 खनी, p 85, n.
 खपुर, p 126, 34.
 खर, p 239, 78. p 23, 37.
 खरण, p 148, 46.
 खरपुष्पा, p 119, 5.
 खरखञ्जरी, p 107, 7.
 खरा, p 102, 49.
 खरागरी, p 102, n.
 खराश्वा, p 111, 30.
 खर्जूर, p 243, n.

खर्जूर—खुर

खर्जूर, p 151, 4.
 खर्जूर, p 126, 35. p 243, 97.
 खर्जूरी, p 126, 35.
 खपर, p 245, n.
 खपरी, p 245, n.
 खबे, p 276, 20.
 खब्यं, p 148, 46. p 276, n.
 खभट, p 397, n.
 खल, p 270, 47.
 खलपू, p 262, 17.
 खलिन, p 204, n.
 खलिनी, p 297, 42.
 खलीन, p 204, 17.
 खलु, p 375, 16.
 खल्या, p 297, 42.
 खात, p 68, 27.
 खदित, p 285, 60.
 खार, p 242, n.
 खारि, p 242, n.
 खारी, p 242, 89.
 खारीक, p 222, 10.
 खारीवाप, p 222, 10.
 खिल, p 74, 5, n.
 खिला, p 74, n.
 खुर, p 116, 18. p 392, n.
 खुरणस, p 148, 47.
 खुरणस, p 148, 47.

खुर—गण

खुरम, p 392, n.
 खुरक, p 300, n. p 251, n.
 खुरका, p 300, n.
 खेट, p 272, 4. p 396, n.
 खेय, p 68, 29.
 खेला, p 53, 33.
 खोड, p 149, 49.
 ख्यात, p 261, 9.
 ख्यातगण, p 281, 42.
 ख्याति, p 288, 9.
 गगण, p 15, 1.
 गङ्गा, p 69, 31.
 गङ्गाधर, p 6, 29.
 गज, p 200, 2.
 गजता, p 200, 4.
 गजबन्धनी, p 202, 11.
 गजभला, p 115, n.
 गजभल्या, p 115, 11.
 गजानन, p 7, 34.
 गङ्गा, p 79, 8.
 गङ्क, p 65, 17.
 गङ्गु, p 391, 18.
 गङ्गुल, p 149, 48.
 गण, p 135, 40. p 211, 41.
 p 314, 48.
 गणक, p 194, 14, n.
 गणकी, p 194, n.

गण - गन्ती

- गणदेवता, p 2, 5.
 गणनीय, p 275, 14.
 गणराज, p 25, 6.
 गणरूप, p 105, 61.
 गणहासक, p 116, 16.
 गणाधिप, p 7, 33
 गणिका, p 103, 52.
 p 141, 19.
 गणिकारिका, p 101, 46.
 गणित, p 275, 14.
 गणेश, p 275, 14.
 गरुड, p 161, 41, p 200, 5.
 गरुडक, p 127, 4.
 गरुडकारी, p 119, n.
 गरुडकाली, p 119, 7.
 गरुडशैल, p 85, 6.
 गरुडाली, p 124, 24.
 गरुडीर, p 123, 22.
 गरुडपद, p 66, 22.
 गरुडपदी, p 67, 24.
 गरुडभा, p 387, 10.
 गतनासिक, p 148, 46.
 गति, p 204, 17.
 गद, p 150, 2.
 गद्य, p 396, 31.
 गन्तव्य, p 403, n.
 गन्तव्या, p 403, n.
 गन्ती, p 204, *20.

गन्ध - गभी.

- गन्ध, p 35, 16.
 गन्धक, p 245, 102.
 गन्धकुटी, p 115, 11.
 गन्धन, p 334, 117.
 गन्धनाकुली, p 112, 2.
 गन्धफली, p 99, 36.
 p 101, 44.
 गन्धमादन, p 84, 3.
 नन्धमूली, p 122, 19
 गन्धरस, p 245, 105.
 गन्धर्व, p 2, 6. p 10, 48.
 p 129, 11. p 202, 12.
 p 338, 135.
 गन्धर्वहस्तक, p 98, 31.
 गन्धवह, p 12, 57.
 गन्धवहा, p 161, 40.
 गन्धवाह, p 12, 57.
 गन्धशटी, p 122, n.
 गन्धसार, p 172, 32.
 गन्धांशुसती, p 113, 3
 गन्धाली, p 133, n.
 गन्धाश्वन्, p 245, 102.
 गन्धिक, p 245, n.
 गन्धिनी, p 115, 11.
 गन्धोत्तमा, p 257, 40.
 गन्धोली, p 133, 27.
 गभस्ति, p 22, 34
 गभीर, p 64, 15.

गम - गर्भि.

- गम, p 214, 63.
 गमन, p 214, 63.
 गम्भारी, p 94, 16.
 गम्भीर, p 64, 15.
 गम्य, p 281, 42.
 गरण, p 295, 37.
 गरल, p 58, 9.
 गरामरी, p 102, n.
 गरिष्ठ, p 285, 62.
 गरी, p 102, 49.
 गरुड, p 5, 21.
 गरुडध्वज, p 4, 14.
 गरुडध्वज, p 22, 33.
 गरुत्, p 134, 36.
 गरुत्, p 5, 24. p 317, 60.
 p 134, 34.
 गर्गरी, p 239, 75.
 गर्जित, p 17, 10.
 गर्त्त, p 56, 2.
 गर्दभ, p 239, 78.
 गर्दभाण्ड, p 96, 23.
 गर्दन, p 263, 22.
 गर्भ, p 339, 138. p 146,
 39.
 गर्भक, p 173, 31.
 गर्भागार, p 80, 8.
 गर्भाशय, p 146, 38.
 गर्भिणी, p 142, 22.

गर्भो—गव्यू

गर्भोपधातिनी, p237, 70.
 गर्भतु, p 125, 31
 गर्भ, p 50, 22.
 गृह्य, p 41, 14.
 गर्ह्य, p 272, 4.
 गर्ह्यादिन्, p 267, 37.
 गल, p 160, 29. p297, n.
 गलकवल, p 236, 63.
 गलन्तिका, p 228, 31.
 गलित, p 284, 53.
 गलोद्देश, p 203, 16.
 गल्या, p 297, 42.
 गवय, p 129, 11.
 गवल, p 244, 100.
 गवां व्रज, p 235, 58.
 गवाल, p 80, 9.
 गवाक्षी, p 123, 22.
 गवोश्चर, p 235, 58.
 गवडु, p 226, 25.
 गवेडका, p 226, n.
 गवेधु, p 226, n.
 गवेधुका, p 225, 25.
 गवेषण, p 294, n
 गवेषणा, p 183, 31.
 गवेधित, p 281, 54.
 गव्य, p 233, 50.
 गव्या, p 235, 60.
 गव्यूति, p 77, 18.

गह—गिरि

गहन, p86, 1. p279, 31.
 गह्वर, p 85, 6. p 352, 185.
 गाह्वेय, p 243, 95. p344, 157.
 गाह्वेयकी, p 113, 5.
 गाढ, p 13, 62.
 गाणिक्य, p 142, 22.
 गाण्डिव, p 211, 52.
 गाण्डीव, p 211, 52.
 गात्र, p156, 21. p201, 8.
 गात्रालुलेयनी, p 173, 35.
 गान, p 45, 4.
 गान्धी, p 204, n.
 गाभ्यार, p 45, 1.
 गाभ्यवे, p 10, n.
 गायत्री, p 98, 30.
 p 180, 22.
 गायत्री, p 180, n.
 गारुत्त, p 243, 92.
 गार्ग्य, p 296, n.
 गार्भिय, p 142, 22.
 गार्हपत्य, p 179, 19.
 गालव, p 91, 13.
 गिर, p 38, 1.
 गिरि, p84, 1. p 289, 11.
 गिरिकर्णी, p 110, 22.
 गिरिका, p 129, 12.

गिरि—गुड

गिरिज, p 245, 104.
 p 244, 100.
 गिरिजामल, p 244, 100.
 गिरित, p 285, n.
 गिरिमल्लिका, p 102, 47.
 गिरिय, p 6, 26.
 गिरीय, p 6, 26.
 गिरा, p 38, n.
 गिलि, p 289, n.
 गिलित, p 285, 60.
 गिलिन, p 289, n.
 गीत, p 44, 4.
 गीर्ण, p 285, 58.
 गीर्ण, p 289, 11.
 गीर्वाण, p 2, 4.
 गीर्पति, p 20, n
 गीर्पति, p 20, 25, n.
 गुग्गुलु, p 91, 14.
 गुच्छ, p 225, 21. p89, p 165, n.
 गुच्छक, p 89, 16.
 गुच्छाह, p 165, n.
 गुह्या, p 109, 16. p79, r
 गुड, p 312, 44.
 गुडुप्प, p 92, 8.
 गुडफल, p 92, 9.
 गुडा, p 110, 24.
 गुडुची, p 406, n.

गुडू—गुच्छ.

- गुडूधी, p 106, 1.
 गुण, p 135, 19. p 212, 53.
 p 253, 27. p 314, 49.
 गुणरत्नक, p 63, 12.
 गुणित, p 280, 38.
 गुणित, p 280, 38.
 गुह्य, p 165, 7. p 89, n.
 गुह्यक, p 89, n.
 गुह्यमाह, p 165 7.
 गुह्य, p 157, 24.
 गुह्य, p 124, 27.
 गुह्या, p 99, 36. p 124, 25.
 गुह्य, p 280, 38. p 284, 55.
 गुह्य, p 321, 77.
 गुह्य, p 280, n.
 गुह्य, p 280, n.
 गुह्य, p 177, 11.
 गुह्य, p 20, 25. p 176, 6.
 p 346, 164.
 गुह्य, p 142, 22.
 गुह्य, p 156, 23.
 गुह्य, p 88, 9. p 155, 17.
 p 341, 114.
 गुह्यनी, p 88, 9.
 गुह्य, p 126, 34.
 गुह्य, p 7, 35.
 गुह्य, p 85, 6.
 गुह्य, p 344, 156.

गुच्छ—गृही

- गुह्यक, p 2, 6.
 गुह्यकेवर, p 11, 63.
 गूढ, p 280, 38.
 गूढपद, p 58, n.
 गूढपाद, p 58, 7, n.
 गूढपुरुष, p 194, 13.
 गूय, p 155, 19.
 गून, p 282, 46.
 गूरण, p 289, n.
 गूराक, p 126, n.
 गृह्यन, p 121, 11.
 गृध्र, p 263, 22.
 गृध्र, p 131, 21.
 गृध्रसो, p 387, 10.
 गृष्टि, p 121, 16.
 गृह्य, p 78, 4. p 381, n.
 p 370, 240.
 गृह्यगोधा, p 129, n.
 गृह्यगोधिक्रा, p 129,
 12.
 गृह्यगोलिका, p 129, n.
 गृह्यपति, p 194, 15.
 गृह्यबाल, p 265, 27.
 गृह्यस्थ, p 396, 30.
 गृह्याराम, p 86, 1.
 गृह्यव्यहृणी, p 81, 13.
 गृह्यन, p 175, 3.
 गृहीह, p 265, 27.

गृह्य गोधा.

- गृह्यक, p 2, 2, 16.
 p 136, 43.
 गृह्यक, p 174, 40.
 गृह्यक, p 174, n.
 गृह्य, p 78, 4.
 गृह्य, p 301, 12. p 85, 8.
 गृह्य, p 245, 104.
 गो, p 235, 60. p 237, 67.
 गोकर्णक, p 109, 17.
 गोकर्ण, p 159, 34. p 129,
 10.
 गोकर्णी, p 106, 2.
 गोकुल, p 235, 58.
 गोचुरक, p 109, 17.
 गोचर, p 35, 17.
 गोजिह्वा, p 114, 7.
 गोड, p 391, n.
 गोडुम्बा, p 123, 22.
 गोण्ड, p 391, 18.
 गोत्र, p 175, 1. p 351,
 182.
 गोत्रभिद्, p 8, 38.
 गोत्रा, p 73, 3.
 गोदारण, p 223, 14.
 गोदुह्य, p 235, 57.
 गोदुह्य, p 235, n.
 गोधन, p 235, 58.
 गोधा, p 212, 52.

गोधा—गोल.

गोधापदी, p 114, 7.
 गोधि, p 161, 43.
 गोधिका, p 66, 22.
 गो. जकात्तज, p 128, 6.
 गोधूष, p 224, 18.
 गोनर्द, p 117, 20.
 गोनस, p 57, 4.
 गोप, p 337, 132, p 399, n.
 p 192, 7. p 245, 105.
 गोपति, p 236, 62.
 गोपा, p 112, n.
 गोपानसी, p 81, 15.
 गोपायित, p 284, 55.
 गोपाल, p 235, 57.
 गोपी, p 112, 30.
 गोपुर, p 82, 16. p 117, 20.
 p 352, 184.
 गोष्य, p 251, n.
 गोष्यक, p 251, 17.
 गोमत्, p 235, 58.
 गोमय, p 233, 50.
 गोमायु, p 128, 5.
 गोमिन्, p 235, 58.
 गोरण, p 289, n.
 गोरस, p 234, 53.
 गोर्द, p 154, 16.
 गोख, p 392, 20, p 146, n.
 गोखक, p 146, 36.

गोला—गौरा.

गोला, p 216, 109.
 गोलिह, p 95, n.
 गोलिह, p 95, 20.
 गोलोमी, p 124, 24.
 p 247, 111.
 गोवन्दिनी, p 99, 36.
 गोविन्द, p 4, 14.
 गोविष, p 233, 50.
 गोवाल, p 400, 40, n.
 गोशीर्ष, p 172, 33.
 गोष्ठ, p 76, 13.
 गोष्ठपति, p 337, 132.
 गोडी, p 178, 11.
 गोडीन, p 76, 13.
 गोष्यद, p 327, 96.
 गोसंख्य, p 235, 57.
 गोस, p 245, n.
 गोसयस, p 245, n.
 गोस्ताना, p 165, 7, p 111, n.
 गोस्तनी, p 111, 26.
 गोस्थानक, p 76, 13.
 गोड, p 391, n.
 गोतस, p 3, 10.
 गोधार, p 128, 6.
 गोधेय, p 128, 6.
 गोधेर, p 128, 6.
 गोर, p 354, 191, p 37, 24.
 गोरा, p 7, n.

गौरी—ग्राव.

गौरी, p 7, 32. p 139, 8.
 ग्रथित, p 280, n.
 ग्रन्थि, p 124, 27.
 ग्रन्थिक, p 247, 111.
 ग्रंथित, p 280, 35.
 ग्रंथिपर्ण, p 117, 20.
 ग्रंथिल, p 25, 18. p 104, 57.
 ग्रस्त, p 43, 20, p 285, 60.
 ग्रह, p 26, 9. p 283, 3.
 p 369, 238.
 ग्रहणि, p 151, n.
 ग्रहणी, p 151, n.
 ग्रहणीरुक्, p 151, 6.
 ग्रहपति, p 22, 32.
 ग्रहीट, p 265, 27.
 ग्राम, p 83, 20.
 ग्रामणी, p 315, 52.
 ग्रामतल, p 250, 9.
 ग्रामला, p 297, 42.
 ग्रामाधीन, p 250, 9.
 ग्रामान्त, p 83, 20.
 ग्रामोणा, p 108, 13.
 ग्राम्य, p 43, 19. p 253, 23.
 ग्राम्यधर्म, p 190, 56.
 ग्रामन्, p 84, 1. p 331, 108.

ग्रास—घन.

- ग्रास, p 234, 54.
 ग्राह, p 66, 21. p 288, 8.
 ग्राहिन्, p 91, 1.
 ग्रीवा, p 160, 39.
 ग्रीष्म, p 29, 18.
 ग्रैव, p 165, n.
 ग्रैवेय, p 165, n.
 ग्रैवेयक, p 165, 5.
 ग्लस, p 285, 60.
 ग्लह, p 258, 45.
 ग्लान, p 152, 9.
 ग्लानि, p 385, n.
 ग्लाज्ञ, p 152, 9.
 ग्लौ, p 18, 16.
 घट, p 228, 32.
 घटना, p 217, 75.
 घटा, p 217, 75.
 घटीयन्त्र, p 254, 28.
 घट्ट, p 391, n.
 घष्टा, p 95, 20, n.
 घष्टापच, p 77, 19.
 घष्टापाठलि, p 95, 20.
 घष्टारवा, p 110, 25.
 घन, p 16, 9. p 213, 59.
 p 332, 113. p 46, 4.
 p 275, 15.
 घनरघ, p 61, 5.

घन—घोट.

- घनसार, p 172, 32.
 घनाघन, p 332, 112.
 घम्मे, p 54, 33.
 वस्तर, p 263, 20.
 वस्त्र, p 24, 2.
 वाटा, p 161, 39.
 वाटिक, p 215, n.
 वाणिक, p 215, 65, n.
 घात, p 218, 84.
 वातुक, p 265, 28.
 p 270, 47.
 वास, p 125, 33.
 घु, p 390, n.
 घुट, p 156, n.
 घुटि, p 156, n.
 घुटिका, p 156, 23.
 घुटी, p 156, n.
 घुण, p 391, 18.
 घूर्णित, p 266, 32.
 हृष्टा, p 49, 18. p 295, 32.
 p 315, 54.
 हृष्टि, p 22, 34.
 हृत, p 223, 52. p 339, n.
 p 322, 78.
 हृष्टि, p 127, 2.
 p 121, n.
 घोट, p 202, n.
 घोटक, p 202, 11.

घोणा—चक्र.

- घोणा, p 161, 40. p 204, 17.
 घोणिन्, p 127, 2.
 घोष्टा, p 95, 17. p 126, 34.
 घोर, p 50, 20.
 घोष, p 83, 20.
 घोषक, p 113, 5.
 घोषणा, p 41, 12.
 घ्राण, p 161, 40. p 281, 39.
 घ्राणतर्पण, p 36, 20.
 घ्रात, p 281, 39.
 च, p 377, 5. p 371, 2.
 चकोरक, p 134, 35.
 चक्र, p 205, 24. p 210, 46. p 352, 184.
 p 132, 22.
 चक्रकारक, p 116, 17.
 चक्रपाणि, p 4, 15.
 चक्रमदेक, p 120, 12.
 चक्रला, p 124, 25, n.
 चक्रवर्तिन्, p 191, 2.
 चक्रवर्तिनी, p 122, 19.
 चक्रशक, p 132, 22.
 चक्रवाह, p 16, n.
 p 84, n.
 चक्रवाह, p 16, 7.

चक्रा — चण्डि.

- चक्राङ्क, p 132, 23.
 चक्राङ्गी, p 106, 4.
 चक्रिन्, p 57, 7. n.
 चक्रिषत्, p 239, 78.
 चक्रः स्वस्, p 58, 7.
 चक्रु, p 162, n.
 चक्रुष्य, p 215, 103.
 चक्षस्, p 162, 44.
 चञ्चल, p 277, 24.
 चञ्चला, p 17, 11.
 चञ्चू, p 98, 32. p 135, 36.
 चञ्चू, p 126, n.
 चटक, p 131, 18.
 चटका, p 131, 18.
 चटकाशिरस्, p 217, n.
 चटकाशिरस, p 217, n.
 चटल, p 277, n.
 चटिकाशिरस्, p 247, n.
 चटिकाशिरस्, p 247, 111.
 चणक, p 224, 18.
 चण्ड, p 256, 32.
 चण्डा, p 116, 16. p 7, n.
 चण्डात, p 104, 57.
 चण्डातक, p 169, 20.
 चण्डाल, p 252, 20.
 चण्डालवल्ली, p 255, 32.
 चण्डालिका, p 255, 32.
 चण्डि, p 7, n.

चण्डि — चन्द्र.

- चण्डिका, p 7, 33.
 चण्डो, p 7, n.
 चतुःशाल, p 79, 6.
 चतुःशाली, p 79, n.
 चतुर, p 252, 19.
 चतुरङ्गल, p 91, 4.
 चतुरानन, p 3, 11.
 चतुर्भद्र, p 190, 57.
 चतुर्भङ्ग, p 4, 15.
 चतुर्थग, p 384, n.
 p 394, n.
 चतुर्व्यग्रे, p 190, 57.
 चतुष्पद्य, p 77, 17.
 चतुर्हयनी, p 237, 69.
 चत्वर, p 81, 13. p 179, 17.
 चन, p 377, 3.
 चन्द, p 18, n.
 चन्दन, p 172, 32.
 चन्द्र, p 18, 15. p 120, 12.
 p 273, n. p 172, 32.
 p 352, 184.
 चन्द्रक, p 133, 31.
 चन्द्रभागा, p 69, 34.
 चन्द्रमस, p 18, 15.
 चन्द्रवल्ली, p 118, n.
 चन्द्रवाला, p 115, 13.
 चन्द्रशेखर, p 6, 26.
 (चन्द्रसंज्ञ), p 172, 32.

चन्द्र — चर्च

- चन्द्रहास, p 213, 57.
 चन्द्रिका, p 19, 18.
 चन्द्रिमा, p 19, n.
 चण्ड, p 160, n.
 चण्ड, p 244, 100.
 p 270, 46. p 13, 60.
 p 277, n.
 चण्डला, p 17, 11. p 108, 15.
 चण्ड, p 160, 35.
 चमर, p 123, n. p 198, n.
 चमरिक, p 91, 3.
 चमस, p 398, 35.
 चमसी, p 387, 10.
 चमू, p 210, 16. p 385, n.
 चमूर, p 128, 9.
 चम्पक, p 101, 44.
 चय, p 78, 3. p 135, 40.
 चर, p 277, 23. p 194, 13.
 चरक, p 397, 23.
 चरण, p 156, 22.
 चरणायुध, p 131, 17.
 चरम, p 278, 30.
 चरमच्छाभ्रत्, p 84, 2.
 चराचर, p 277, 23.
 चरिण्यु, p 277, 23.
 चर्चन, p 33, n.
 चर्च, p 180, 22.
 चर्चरी, p 387, 10.

चञ्च्री—चषा.

- चञ्च्री, p 32, 11. p 170, 23.
 चपेट, p 161, n.
 चर्म, p 213, n.
 चर्मकषा, p 120, 9.
 चर्मकसा, p 120, n.
 चर्मकार, p 249, 7.
 चर्मन्, p 187, 46. p 208, 39.
 p 213, 58.
 चर्मप्रभेदिका, p 255, 35.
 चर्मप्रसेवक, p 255, n.
 चर्मप्रसेविका, p 255, 33.
 चर्मर, p 249, n.
 चर्मिन्, p 97, 26.
 चर्या, p 184, 35.
 चञ्चित, p 285, 60.
 चल, p 277, 24.
 चलदल, p 91, 1.
 चलन, p 277, 24.
 चलाचल, p 277, 24.
 चलित, p 214, 64. p 280, 36.
 चविक, p 108, n.
 चविका, p 108, 16.
 चवी, p 108, n.
 चव्य, p 108, 16.
 चव्या, p 108, n.
 चषक, p 257, 43.
 चषाल, p 179, 48.

चाक्रि—चिकि.

- चाक्रिक, p 215, 65.
 चाक्रेरी, p 119, 6.
 चाटकैर, p 131, 18.
 चाणकीन, p 221, n.
 चाण्डाल, p 249, 4.
 चाण्डालिका, p 255, 32.
 चातक, p 130, 17.
 चान्द्रभागा, p 69, n.
 चान्द्रभागी, 69, n.
 चाप, p 211, 51.
 चासर, p 198, 31.
 चासरा, p 198, n.
 चासरी, p 198, n.
 चासीकर, p 243, 95.
 चास्येय, p 101, 14.
 चार, p 290, 14. p 194, 31.
 चारटी, p 120, 11.
 चारण, p 250, 12.
 चारु, p 272, 1.
 चास्त्रिक्य, p 169, 23.
 चास्त्रि, p 205, n.
 चास्मिण, p 297, 43.
 चास्मिण, p 297, n.
 चाल, p 81, n.
 चालन, p 227, n.
 चालनी, p 227, 26.
 चाष, p 130, 16.
 चिकित्सक, p 152, 8.

चिकि—चिन्त.

- चिकित्सा, p 150, 1.
 चिकीर्षा, p 385, n.
 चिकुर, p 162, 46. p 270, 46.
 चिकृण, p 232, 46.
 चिञ्चा, p 96, 24.
 चित्, p 33, 10. p 377, 3.
 चित्ता, p 218, 86.
 चित्ति, p 218, 86.
 चित्त, p 33, 9.
 चित्तविभ्रम, p 51, 26.
 चित्तसम्यक्त्वि, p 50, 22.
 चित्ताभोग, p 33, 11.
 चित्या, p 218, 86.
 चित्त्व, p 38, 26. p 50, 19.
 p 350, 180.
 चित्वक, p 105, 60. p 98, 31.
 चित्वकर, p 249, 7.
 चित्वकृत्, p 92, 7.
 चित्वकण्डला, p 110, 24.
 चित्वपणी, p 107, 11.
 चित्वभानु, p 11, 51.
 p 330, 107.
 चित्वशिखण्डिज, p 21, 26.
 चित्वशिखण्डिन्, p 21, 28.
 चित्वा, p 107, 6. p 123, 22.
 चिन्त, p 52, n.

चिन्ता—चिह्न.	चिवि—चेट.	चेट—चौरी.
चिन्ता, p 52, 29.	चिविट, p 232, n.	चेटक, p 251, 17.
चिन्तिया, p 52, n.	चिवु, p 161, n.	चेटिका, p 251, n
चिपिट, p 232, n.	चिवुक, p 161, 41.	चेटी, p 251, n.
चिपेटक, p 232, 47.	चिङ्ग, p 19, 18.	चेड, p 251, n.
चिपुट, p 232, n.	चीन, p 128, 9.	चेडक, p 251, n.
चिर, p 376, n.	चीर, p 396, 31.	चेडी, p 251, n.
चिरक्रिय, p 262, 17.	चीरी, p 133, 28.	चेत्, p 33, 9.
चिरण्टी, p 139, 9.	चीवर, p 396, 31.	चेतकी, p 100, 40.
चिरन्तन, p 277, 26.	चुक, p 119, 6, p 229, 35.	चेतन, p 33, 8.
चिररावाय, p 376, 1.	चुक्रिका, p 119, 6.	चेतना, p 33, 10.
चिरविल, p 97, 28.	चुचुक, p 158, n.	चेतस्, p 33, n.
चिरसूता, p 238, 71.	चुलूपी, p 65, n.	चेल, p 168, 17, p 358,
चिरस्य, p 376, 1.	चुल्ल, p 153, 11.	204.
चिरात्, p 376, n.	चुल्लि, p 227, 29.	चेली, p 168, n.
चिरातिक्त, p 119, n.	चुल्ली, p 227, n.	चैत्य, p 79, 7.
चिराय, p 376, 1.	चुस्त, p 398, n.	चैव, p 28, 15.
चिरिण्टी, p 139, n.	चूचुक, p 158, 28.	चैवरय, p 14, 65.
चिरिविल, p 97, n.	चूडा, p 134, 31, p 163, 48.	चैविक, p 28, 15.
चिरे, p 376, n.	चूडामणि, p 165, 4.	चोच, p 118, 22, p 396,
चिरेण, p 376, n.	चूडाला, p 124, 25.	30.
चिलिचिन, p 65, 18.	चूत, p 94, 14.	चोर, p 253, n.
चिलिचिमि, p 65, n.	चूर्ण, p 173, 35, p 215, 67.	चोरपुष्पी, p 115, 14.
चिलिचोम, p 65, n.	चूर्णकुल्ल, p 162, 47.	चोरिका, p 253, n.
चिलिमीनक, p 65, n.	चूर्ण, p 386, 9.	चोल, p 169, 19.
चिलीचिच, p 65, n.	चूर्णी, p 386, n.	चोली, p 169, n.
चिलीचिमि, p 65, n.	चूलिका, p 201, 6.	चोर, p 253, 25.
चिलीम, p 65, n.	चूपा, p 102, 10.	चोरिका, p 253, 26.
चिल्ल, p 131, n, p 153, 11.	चेट, p 251, n.	चौरी, p 253, n.

चौथ—छवि.

चौथ, p 253, 26.
 च्युत, p 284, 53.
 च्योत, p 289, 10. n.

छग, p 239, n.
 छगल, p 239, n.
 छगलक, p 239, 76.
 छगला, p 118, n.
 छगलाग्री, p 118, n.
 छगलान्दी, p 118, 2.
 छत्त, p 199, n.
 छत्त, p 199, 32.
 छत्ता, p 110, 23. p 125, 32.
 p 229, 37.
 छत्ताकी, p 113, 3.
 छद, p 89, 14. p 131, 36.
 छदन, p 89, 14. p 18, n.
 छदिस, p 81, 14.
 छद्मन्, p 52, 30.
 छन्द, p 368, n. p 196, n.
 p 325, 91.
 छन्दस्, p 368, 234.
 p 180, 22. p 292, 20.
 छज, p 196, 22. p 283, 47..
 छर्दि, p 151, n.
 छर्दी, p 151, n.
 छल, p 217, 77.
 छवि, p 19, 19.

छवी—जग.

छगी, p 19, n.
 छाग, p 239, n.
 छागल, p 231, n.
 छागी, p 239, 76.
 छात, p 147, 44. p 284, 53.
 छात, p 177, 10.
 छादन, p 18, 14.
 छादित, p 283, 47.
 छान्दस्, p 176, 6.
 छाया, p 315, 159.
 छित, p 284, 53.
 छिट्ट, p 56, 2.
 छिट्टित, p 283, 49.
 छित्त, p 284, 53.
 छित्तर्हा, p 106, 1.
 छुरिका, p 214, 60.
 छेक, p 136, 43.
 छेदन, p 287, 7.
 जल, p 2, n.
 जल्ल, p 150, n.
 जल्लन्, p 150, n.
 जगत्, p 74, 6. p 12, n.
 जगती, p 71, 6. p 320, 47.
 जगतौ, p 12, n.
 जगन्तौ, p 12, n.
 जगत्प्राण, p 12, 53.
 जगर, p 207, n.

जग—जतु.

जगल, p 257, 42.
 जग्घ, p 285, 60. n.
 जग्घि, p 234, 55.
 जघन, p 157, 25.
 जघनेफला, p 100, 42.
 जघन्य, p 278, 30. p 345, 161.
 जघन्यज, p 147, 43.
 p 248, 1.
 जङ्गम, p 277, 23.
 जङ्गा, p 156, 23.
 जङ्गाकरिक, p 209, 41.
 जङ्गाल, p 209, 41.
 जटा, p 88, 11. p 311, 40.
 p 163, 48. p 117, n.
 जटाजट, p 6, 30.
 जटामांसी, p 117, 22.
 जटि, p 93, n.
 जटिन्, p 93, n.
 जटिला, p 117, 22.
 जटी, p 93, 13, n.
 जटुल, p 149, 49.
 जठर, p 158, 28. p 277, 26.
 जठरा, p 277, n.
 जड, p 19, 20. p 268, 38.
 जडा, p 106, 5. p 268, 38.
 जतु, p 171, 26.

अतु—जन्म.

अतुक, p 230, 40.
 अतुका, p 132, 26.
 अतुलतु, p 122, 19.
 अतुल, p 132, n. p 122, 19.
 अतु, p 158, n.
 अतुणी, p 158, 29.
 अतु, p 192, 8.
 अतुक, p 144, 28.
 अतुङ्ग, p 252, 20.
 अतुता, p 297, 42.
 अतुन, p 175, 1. p 32, 8.
 अतुनी, p 122, n. p 144, 20.
 अतुपद, p 75, 8.
 अतुबिन्दी, p 144, 29.
 अतुश्रुति, p 40, 7.
 अतुर्ह, p 4, 14.
 अतुश्रय, p 80, 9.
 अतुनि, p 32, 8. p 122, n. p 139, n.
 अतुनिन्दी, p 144, n.
 अतुनी, p 32, n. p 139, n. p 122, 19.
 अतुल, p 32, 8.
 अतु, p 33, 8.
 अतुफल, p 91, 2.
 अतु, p 32, n.

जन्म—जर.

जन्मन्, p 32, 8.
 जन्मन्, p 33, 8.
 जन्म, p 190, 57. p 345, 161. p 216, 72.
 जन्म, p 33, 8.
 जप, p 289, n. p 187, 46.
 जपन, p 289, n.
 जपा, p 101, n.
 जपन, p 234, n.
 जम्भतो, p 146, 38.
 जम्भाल, p 62, 9.
 जम्भीर, p 105, n. p 91, 5.
 जम्ब, p 90, 19.
 जम्बुक, p 128, 5. p 298, 3.
 जम्बू, p 90, 19.
 जम्बूक, p 128, n.
 जम्भ, p 91, 5.
 जम्भभेदिन्, p 8, 39.
 जम्भाल, p 91, 5.
 जम्भीर, p 91, 5.
 जय, p 289, 12. p 217, 78.
 जयन, p 289, 12.
 जयन्त, p 8, 41.
 जयन्ती, p 101, 46.
 जया, p 101, 47. p 101, 46.
 जय्य, p 209, 42.
 जरठ, p 277, 26.
 p 158, 28.

जर—जला.

जरण, p 229, 36.
 जरतु, p 147, 42.
 जरङ्ग, p 236, 61.
 जरङ्गो, p 236, n.
 जरा, p 147, 41.
 जरायु, p 146, 38.
 जरायुज, p 271, 50.
 जरायुस्, p 146, n.
 जल, p 60, 3.
 जलङ्ग, p 252, n.
 जलज, p 92, 8.
 जलजन्तु, p 66, 20.
 जलजन्तुका, p 66, n.
 जलद, p 16, n.
 जलधर, p 16, 8.
 जलनिधि, p 60, 2.
 जलनिर्गम, p 61, 7.
 जलनीली, p 70, 38.
 जलपुष्प, p 393, 23.
 जलप्राय, p 75, 10.
 जलभट, p 16, n.
 जलसुच्, p 16, 9.
 जलव्याल, p 60, 5.
 जलशुक्ति, p 67, 23.
 जलसुची, p 66, n.
 जलाधार, p 67, 25.
 जलाशोका, p 66, n.

जला—जाग.

जलाशय, p 67, 25, p 125, 30.
 जलासुका, p 66, n.
 जलिकावेणी, p 66, n.
 जलूका, p 65, n.
 जलैकस, p 66, n.
 जलोका, p 66, n.
 जलोच्छास, p 62, 10.
 जलोरगी, p 66, n.
 जलौकस्, p 66, 22.
 जलौकस, p 66, n.
 जलौका, p 66, 22.
 जल्लाक, p 267, 36.
 जल्लाकी, p 267, n.
 जल्यत, p 284, 57.
 जत्र, p 209, 41, p 13, 60.
 जत्रन, p 203, 13, p 209, 41.
 p 296, 38, p 13, n.
 जत्रनिका, p 169, 22.
 जत्रा, p 104, 56.
 जत्राधिक, p 203, 13.
 जङ्गुतनया, p 69, 31.
 जागर, p 207, 32.
 जागरण, p 291, n.
 जागरा, p 291, 19.
 जागरित्, p 266, 32.
 जागरूक, p 266, 32.
 जागर्सि, p 291, n.

जाग—जाय.

जागर्था, p 291, 19.
 जाग्रिया, p 291, n.
 जाङ्गलिक, p 58, n.
 जाङ्गलिक, p 58, 11.
 जाङ्गिक, p 209, 41.
 जाटलि, p 400, 38.
 जात, p 33, 9.
 जातवेदस, p 10, 49.
 जातरूप, p 213, 95.
 जातापत्य, p 141, 16.
 जाति, p 320, 70, p 172, n.
 p 33, 9, p 103, 53.
 जातिफल, p 172, 34.
 जाती, p 172, n.
 जातीकोष, p 172, 34.
 जातीकोष, p 172, n.
 जातीफल, p 172, n.
 जातु, p 377, 4.
 जातुधान, p 12, n.
 जातोक्ष, p 236, 61.
 जातु, p 156, 23.
 जाप, p 187, n.
 जाबाल, p 250, 11.
 जाबाह, p 145, 32.
 जासि, p 341, 144.
 जाम्बव, p 90, 19.
 जाम्बनद, p 213, 96.
 जायक, p 171, 27.

जाया—जीर्ण.

जाया, p 138, 6.
 जायाजीव, p 250, 12.
 जायापति, p 146, 38.
 जायु, p 150, 1.
 जार, p 145, 35.
 जारज, p 145, 36.
 जाल, p 64, 16, p 358, 202.
 जालक, p 89, 16.
 जालिक, p 251, 14.
 जाली, p 113, 6, p 358, n.
 जाल्य, p 251, 16.
 p 262, 17.
 जाषक, p 171, n.
 जिषत्सु, p 263, 20.
 जिङ्गी, p 107, 9.
 जित्तर, p 210, 45.
 जिन, p 3, 8.
 जिष्णु, p 8, 37, p 210, 45.
 जिह्म, p 276, 20.
 जिह्मग, p 58, 8.
 जिह्म, p 161, n.
 जिह्मा, p 161, 42.
 जोन, p 147, 42.
 जीमूत, p 16, 9, p 102, 49.
 p 317, 61.
 जोरक, p 229, 36.
 जीर्ण, 147, 42.
 जीर्णवस्त्र, p 168, 16.

जीर्ण—जूर्ति.

- जीर्ण, p 288, 9.
 जीव, p 21 26.p219,
 जीवक, p 96, 24.p119, 8.
 जीवह्वीव, p 134, 35
 जीवन, p 60, 3. p220, 1.
 p 219, n.
 जीवना, p 119, n.
 जीवनी, p 119, 7.
 जीवनीय, p 60, n.
 जीवनीया, p 119, 7.
 जीवनौषध, p 219, 88.
 जीवन्तिक, p 251, n.
 जीवन्तिका, p 105, 62.
 p 106, 1.
 जीवन्ती, p 119, 7.
 जीवा, p 119, 7.p219, n.
 जीवाह, p 219, 88.
 जीवान्तक, p 251, 14.
 जीविका, p 220, 1.
 p 385, n.
 जीवितकाल, p 219, 88.
 जुहुषा, p 41, 11.
 जुहु, p 118, 3.
 जुहुा, p 118, n
 जुहु. p 181, n.
 जुहु, p 181, 24.
 जूति, p 296, 38.
 जूति, p 296, 38

जूष—ज्यानि.

- जूष, p 398, n.
 जृम्हा, 54, 35.
 जृम्हाय, p 54, 35.
 जृम्हा, p 54, n.
 जेह, p 209, 42. p 210,
 45.
 जेमन, p 234, 56.
 जेय, p 209, 42.
 जैव, p 209, 42.
 जैवाहक, p 260, 6. p 18,
 16. p 301, 11.
 जैवाहका, p 260, n.
 जोङ्कक, p 171, 28.
 जोष, p 374, 12.
 जोषा, p 137, n.
 ज्ञ, p 176, 5. p 309, 36.
 ज्ञपित, p 283, 47.
 ज्ञप्न, p 283, 47.
 ज्ञप्ति, p 33, 10.
 ज्ञातसिद्धान्त, p 194, 15.
 ज्ञाति, p 145, 34.
 ज्ञाह, p 265, 30.
 ज्ञातेय, p 115, 35.
 ज्ञान, p 34, 15
 ज्ञानिन्, p 194, 14.
 ज्या, p 73, 2. p 212, 53.
 ज्याघातवारण, p 212, 52.
 ज्यामि, p 288, 9.

ज्याय—भाटा.

- ज्यायस्, p 147, 43.
 p 369, 237.
 ज्यायसी, p 369, n.
 ज्येष्ठ, p 312, 44. p 29, n.
 ज्येष्ठ, p 29, 16.
 ज्योतिरिङ्गण, p 133, 28.
 ज्योतिषिक, p 194, n.
 ज्योतिष्मती, p 121, 15.
 ज्योतिस्, p 367, 232
 ज्योत्स्ना, p 19, 18.
 p 113, n.
 ज्योत्स्नी, p 25, 5. p 113, 6.
 ज्योतिषिक, p 194, 11
 ज्वर, p 151, 7. p 296, 38
 ज्वलन, p 10, 49.
 ज्वाल, p 11, 52.
 ज्वाला, p 11, n.
 भटा, p 116, 15.
 भटिति, p 376, 2.
 भर, p 85, 5.
 भर्भर, p 47, 8.
 भक्तरी, p 387, 10.
 भष, p 65, 17.
 भषा, p 113, 5.
 भस, p 65, n.
 भाटल, p 95, 20.
 भाटा, p 116, n.

भाटा—डलि.

भाटासला, p 116, n.
 भातुक, p 95, 20.
 भिष्टी, p 104, 55.
 भिक्षिका, p 133, 28.
 भोरका, p 133, 28.
 टङ्क, p 397, n. p 255, 34.
 टङ्कपति, p 192, n.
 टिटिभक, p 134, n.
 टिटिभ, p 134, 35,
 टीका, p 386, 7.
 टुण्णक, p 99, 37.
 डसर, p 290, 14.
 डसर, p 47, 8.
 डसरक, p 47, n.
 डम्बर, p 217, 76.
 डयन, p 204, n.
 डड्ड, p 100, 41.
 डार, p 290, n.
 डालिभ, p 101, n.
 डिगिड्ड, p 47, 8.
 डिम्ब, p 290, 14.
 डिम्भ, p 135, 38.
 डिम्भा, p 147, 41.
 डुण्डुभ, p 57, 5.
 डुडुभ, p 57, n.
 डुलि, p 67, n.

ढका—तत.

ढका, p 46, 6.
 तक्र, p 237, 53.
 तल्लक, p 299, 4.
 तल्लन, p 250, 9.
 तङ्क, p 255, n. p 300, 10.
 p 397, n.
 तट, p 61, 7.
 तटाक, p 68, n.
 तटिनी, p 69, 30.
 तटी, p 61, n.
 तडाक, p 68, n.
 तडाग, p 68, 28.
 तडित्, p 17, 11.
 तडित्वन्, p 16, 8.
 तण्डक, p 397, 33.
 तण्डुल, p 110, 25.
 तण्डुलीय, p 118, 1.
 तण्, p 377, n. p 155, n.
 ततस्, p 46, 4. p 280, 35.
 p 377, n.
 तत्काल, p 498, 29.
 तल्लिय, p 263, 19.
 तत्पद्मो, p 230, 40.
 तत्पर, p 260, 9.
 तत्व, p 47, 9.
 तल्ल, p 47, n.
 ततल्ल, p 47, n.

तथा—तन्त्र.

तथा, p 387, 9.
 तथागत, p 2, 8.
 तथ्य, p 43, 22.
 तदा, p 382, 22.
 तदात्, p 198, 29.
 तदानीम्, p 382, 22.
 तनय, p 143, 27.
 तनया, p 143, n.
 तनु, p 156, 22. p 274, 11.
 p 333, 115, p 275, 15.
 तनुव, p 207, 32.
 तनू, p 156, 22.
 तनूनपा, p 10, n.
 तनूजत, p 283, 48.
 तनूनपात्, p 10, 49.
 तनूरुह, p 131, 36.
 p 263, 50.
 तन्त्र, p 254, 28.
 तन्तु, p 254, n.
 तन्तुक, p 224, n.
 तन्तुभ, p 224, 17.
 तन्तुवाय, p 249, 6, n.
 तन्त्र, p 353, 187.
 तन्त्रक, p 167, 13.
 तन्त्रवाप, p 249, n.
 तन्त्रवाय, p 249, n.
 तन्त्रिक, p 106, 1.
 तन्त्रवाय, p 249, n.

तन्द्रा—तमो.

तन्द्रा, p 350, n. p55, n.
 तन्द्रि, p 350, n. p55, n.
 तन्द्री, p55, 37. p350, 178.
 तप्, p 30, 19, p368, 234
 p 30, n. p 28, n.
 तपःक्षेयसङ्घ, p 186, 42.
 तपन, p 22, 32. p59, 1.
 तपनीय, p 243, 95.
 तपस, p 28, 15. p368, n.
 तपस्य, p 28, 15.
 तपस्विन्, p 186, 41.
 तपस्विनी, p 117, 22.
 तम, p 239, n.
 तम, p 56, n.
 तमस, p 21, 28. p 32, n.
 p 56, 3. p 368, 333.
 तमस, p 56, n.
 तमस्वती, p 25, n.
 तमस्विनी, p 25, 4.
 तमा, p 25, n. 56, n.
 तमाल, p 102, 48. p397,
 33.
 तमालपत्र, p 170, 24.
 तमिस्र, p 56, 3.
 तमिस्रा, p 25, 5.
 तमी, p 25, 4.
 तमोदुद्, p 326, 92.
 तमोपङ्ग, p 370, 240.

तर—तर्क.

तरङ्ग, p 127, 1.
 तरङ्ग, p 61 5.,
 तरङ्गिणी, p 69, 30.
 तरण, p 202, 10.
 तरणि, p 22, 31. p103,
 54. p 62, 10.
 तरणी, p 62, n.
 तरपण्य, p 63, 11.
 तरल, p 277, 24.
 p 165, 4.
 तरला, p 233, 50.
 तरस्, p 12, 59, n.
 तरस, p 151, 14.
 तरस्विन्, p 209, 41.
 p 337, 130.
 तरि, p 62, 10.
 तर, p 87, 5.
 तरुण, p 147, 42.
 तरुणी, p 139, 8.
 तर्क, p 33, 12.
 तर्कविद्या, p 39, 5.
 तर्कारी, p 101, 46.
 तर्जनी, p 159, 32.
 तर्क, p 236, 61.
 तर्हू, p 229, 34.
 तर्पण, p 235, 56.
 p 287, 4.
 तर्मान्, p 179, 18.

तर्ष—ताम्र.

तर्ष, p 52, 28. p 234,
 55.
 तर्षित, p 263, n.
 तल, p 212, n. p 358,
 204.
 तला, p 212, 52 n.
 तलिन, p 337, 129.
 तल्य, p 338, 133.
 तल्लज, p 32, 5.
 तट्ट, p 310, n.
 तसर, p 293, n.
 तस्कर, p 253, 25.
 तारुडव, p 17, 10. p398,
 34.
 ताडि, p 126, n.
 ताडो, p 126, n.
 तान, p 144, 28.
 ताम्रिक, p 194, 15.
 तापन, p 22, n.
 तापस, p 186, 41.
 तापसतर, p 97, 26.
 तापिच्छ, p 102, 48.
 तापिञ्ज, p 102, n.
 ताम्रस, p 71, 40.
 ताम्रलकी, p 116, 15.
 तामसी, p 25, 5.
 तामो, p 25, n.
 ताम्रक, p 244, 97.

ताम्ब—ताब.	तिक्त—तिरो.	तिरो—तुच्छ.
ताम्बकर्णी, p 16, 6.	तिक्त, p 35, 18.	तिरोहित, p 218, 80.
ताम्बकुङ्कु, p 250, 8.	तिक्तक, p 122, 20.	तिर्य्यङ्, p 266, 34.
ताम्बचूड, p 131, 17.	तिक्तयाक, p 91, 5.	तिल, p 225, 19.
ताम्बूलवल्ली, p 114, 8.	तिम्ब, p 23, 37.	तिलक, p 95, 20. p149,
ताम्बूली, p 114, 8.	तितड, p 227, 26.	19. p 154, 16. p170,
तार, p 45, 2. p347, 168.	तितिच्चा, p 51, 24.	24. p 231, 43.
p 20, n.	तितिङ्कु, p 266, 31.	तिलकालक, p 149, 49.
तारक, p 20, n.	तित्तिर, p 134, n.	तिलपर्णी, p 172, 33.
तारकजित्, p 7, 35	तित्तिरि, p 134, 35	तिलपिञ्ज, p 225, 19.
तारका, p20, 22. p20, 25.	तिथि, p 24, 1.	तिलपेज, p 225, 19.
तारा p 20, 23.	तिथिय, p 92, 7.	तिलिङ्ग, p 57, 5.
तारुय, p 146, 40.	तिनिडी, p 96, 24.	तिल्य, p 221, 7.
तार्य्य, p 5, 24. p 342,	तिनिडीक, p 96, n.	तिल्लु, p 94, 13.
147.	p 229, 35.	तिथ्य, p 20, 23.
तार्य्यैल, p 245, 102.	तिनिखी, p 96, n.	तिथ्यफला, p 99, 38.
ताल, p 47, 9. p 126, 34.	तिन्दुक, p 95, 19.	तीक्ष्ण, p 23, 37. p244,
p245, 104. p159, 34.	तिन्दुकी, p95, n. p386, 8.	98. p 316, 56.
तालपत्र, p 165, 5.	तिनि, p 65, 19.	तीक्ष्णगन्ध, p 93, 11, n.
तालपर्णी, p 115, 11.	तिनिङ्गिल, p 66, 20.	तीक्ष्णगन्धक, p 93, 11, n.
तालमूलिका, p 114, 7.	तिमित, p 284, 55	तीर, p 61, 7.
तालहल्ल, p 174, n.	तिमिर, p 56, 3	तीर्थ, p 325, 89.
तालहल्लक, p 174, 41.	तिरस्, p 375, 18 n.	तीत्र, p 13, 62.
तालाङ्क, p 4, 19.	तिरखी, p 266, n.	तीव्रवेदना, p 59, 3.
ताकि, p 126, n.	तिरस्कारिणी, p 169, 22.	त, p 372, 3. p 377, 5.
ताली, p 116, 15. p126,	तिरस्कारिणी, p 169, n.	p 380, 15.
35.	तिरस्क्रिया, 50, 22.	तङ्ग, p 92, 6. p276, 19.
तामु, p 161, 42.	तिरीट, p 94, 13.	तङ्गी, p 119, 5.
तावत्, p 373, 8.	तिरोधान, p 18, 14.	तच्छ, p 273, 6.

तुणि—तुम्बु

- तुणि, p 116, n.
 तुण्ड, p 161, 40.
 तुण्डकोरी, p 119, n.
 तुण्डिकोरी, p 119, 4.
 p 113, 4.
 तुण्डिक, p 153, 12.
 तुण्डिक, p 153, 12.
 तुण्ड, p 245, 102.
 तुण्डा, p 115, 13. p 108, 13.
 तुण्डाञ्जन, p 214, 101.
 तुण्ड, p 158, 28.
 तुण्डपरिचार्ज, p 252, n.
 तुण्डपरिचार्ज, p 252, 19.
 तुण्डिक, p 148, 44, n.
 तुण्डिक, p 148, 44.
 तुण्डिक, p 148, n.
 तुण्डिक, p 148, 44.
 तुण्ड, p 116, 15.
 तुण्डवाय, p 219, 6.
 तुण्डिका, p 117, 19.
 तुण्डर, p 216, n.
 तुण्डल, p 216, 75.
 तुण्डल, p 216, n.
 तुण्डि, p 123, n.
 तुण्डी, p 123, 21, n.
 तुण्डरी, p 230, n.
 तुण्डर, p 230, n.

तुर—तुष

- तुरग, p 202, 11.
 तुरङ्ग, p 202, 11.
 तुरङ्ग, p 202, 11.
 तुरङ्गवदन, p 14, 66.
 तुरायण, p 286, n.
 तुरासाङ्ग, p 8, 39.
 तुरङ्ग, p 171, 30.
 तुरा, p 212, 87.
 तुलाकोटि, p 166, 11, n.
 तुलाकोटी, p 166, n.
 तुलि, p 255, n.
 तुली, p 255, n.
 तुल्य, p 256, 37.
 तुल्यपान, p 234, 55.
 तुवर, p 35, 19.
 तुष, p 225, 22.
 तुषार, p 19, 21.
 तुषित, p 2, 5.
 तुष्णीक, p 268, 39.
 तुष्णीशील, p 268, 39.
 तुष्णीक, p 268, 39.
 तुष, p 225, 4.
 तुष, p 398, n.
 तुषित, p 19, 19.
 तुष, p 212, 56.
 तुषी, p 213, 57, n.
 तुषीर, p 212, 56.
 तुषरिका, p 117, n.

तुष—तुषा

- तुषरी, p 117, n.
 तुषरीका, p 117, n.
 तुषण, p 13, 60.
 तुष, p 246, 106, n.
 p 96, 22.
 तुषपिचु, p 246, n.
 तुषिका, p 255, 33.
 तुषी, p 108, n.
 तुषर, p 347, 167.
 p 35, n.
 तुषरी, p 117, n.
 तुषीकाम्, p 378, 9.
 तुषीम्, p 378, 9.
 तुष, 125, 31.
 तुषद्रुम, p 126, 35.
 तुषधाम्, p 226, 25.
 तुषध्वज, p 124, 26.
 तुषराज, p 117, 34.
 तुषद्रुम, p 102, 50.
 तुषा, p 126, 33.
 तुषीयप्रकृति, p 146, n.
 तुषीयजन, p 222, 9.
 तुषीयप्रकृति, p 146, 39.
 तुष, p 284, 52.
 तुषि, p 235, 56.
 तुषला, p 347, n.
 तुष, p 234, 55.
 तुषा, p 234, n.

हृषि - तोर.

हृषित, p 263, n.
हृषण्, p 263, n.
हृषण्, p 263, 22, n.
हृषण्, p 234, n. p 315, 54.
तेजन, p 124, 26.
तेजनक, p 124, 27.
तेजनी, p 106, 2.
तेजस्, p 153, 13. n.
p 368, 236. n.
तेजित, p 281, 40.
तेन, p 377, n.
तेन, p 284, 29.
तेसन, p 231, 44.
तेजसावर्त्तनी, p 255, 33.
तैत्तिर, p 136, 43.
तैलपरिणक, p 172, 33.
तैलपायिका, p 132, 26.
तैलीन, p 221, 7.
तैष, p 23, 15.
तोक, p 144, 28.
तोकक, p 130, 17.
तीक्ष्ण, p 223, 16.
तोत्र, p 201, 9.
तोदन, p 223, 12.
तोसर, p 214, 61.
तोय, p 61, 4.
तोयपिप्पली, p 111, 29.
तोरण, p 82, 16.

तौर्य - त्रित.

तौर्यत्रिक, p 47, 10.
त्यक्त, p 284, 56.
त्याम, p 182, 28.
त्वपा, p 51, 23.
त्वपु, p 246, 106.
त्वष्ट, p 233, 51.
त्वयी, p 39, 4.
त्वयीधर्म, p 39, 3.
त्वस, p 277, 23.
त्वसर, p 293, 24.
त्वस्त, p 264, n.
त्वस्तु, p 264, 26.
त्राण, p 284, 55.
त्राव, p 284, 55.
त्रायन्ती, p 121, 16.
त्रायमाणा, p 121, 16.
त्रास, p 50, 21.
त्रिक, p 157, 27.
त्रिककुत्, p 84, 2.
त्रिकटु, p 247, 112.
त्रिका, p 68, 27.
त्रिकूट, p 84, 2.
त्रिखटु, p 401, 41.
त्रिखट्टी, p 401, 41.
त्रिगण, p 190, n.
त्रिगुणाक्य, p 222, 9.
त्रितन्त्र, p 401, 41.
त्रितन्त्री, p 401, 41.

त्रिद - त्रिष्टा.

त्रिदम्, p 1, 1.
त्रिदशालय, p 1, 1.
त्रिदिश, p 1, 2.
त्रिदिशेष, p 1, 2.
त्रिपथगा, p 69, 31.
त्रिपिष्टप, p 1, n.
त्रिपुरा, p 111, 26.
p 115, 13.
त्रिपुटी, p 111, n.
त्रिपुरान्तक, p 6, 29.
त्रिफला, p 238, 112.
त्रिफली, p 247, n.
त्रिषिष्टप, p 1, n.
त्रिभण्डो, p 111, 27.
त्रिधाया, p 25, 4.
त्रिरात्र, p 394, n.
त्रिलोकी, p 384, n.
त्रिलोचन, p 6, 28.
त्रिषर्ग, p 86, 19. p 190, 57.
त्रिविक्रम, p 4, 15.
त्रिविष्टप, p 1, 1.
त्रिष्टु, p 111, 26.
त्रिष्टुता, p 111, 26.
त्रिसन्ध्या, p 25, 3, n.
त्रिरीत्य, p 123, 9.
त्रिस्रोतस्, p 69, 31.
त्रिष्टय, p 222, 9.
त्रिष्टायणो, p 237, 69.

तुटि—त्वषा.

- तुटि, p 115, 13. p 274, n.
 p 311, 40.
 तुटी, p 274, 11.
 त्रुषण, p 247, n.
 त्रूषण, p 247, 112.
 त्वेता, p 180, 19.
 त्वोटि, p 135, 36.
 त्वोटो, p 135, n.
 त्वस्वक, p 6, 29.
 त्वस्वकसख, p 14, 63.
 त्वक्, p 154, n.
 त्वक्क्षीरा, p 247, 110.
 त्वक्पल, p 118, 22.
 त्वक्पत्नी, p 230, n.
 त्वक्सार, p 124, 26.
 त्वक्, p 88, 12. p 154, 13.
 त्वक्, p 118, 22. p 154, n.
 त्वक्ता, p 154, n.
 त्वक्सार, p 24, 26.
 त्वरा, p 293, 26.
 त्वरायण, p 286, n.
 त्वरि, p 293, n.
 त्वरित, p 209, 41. p 13, 60.
 त्वरितोदित, p 43, 20.
 त्वट, p 283, 48.
 त्वट्ट, p 250, 9.
 त्विष्, p 23, 35. p 365, 227.
 त्विषाम्भति, p 22, 32.

त्वर—दण्ड.

- त्वर, p 213, 58.
 दक, p 60, n.
 दंघ, p 133, 27.
 दंघन, p 207, 32.
 दंघित, p 207, 33.
 दंघी, p 133, 27.
 दंघी, p 127, 2.
 दंसन, p 207, n.
 दज, p 252, 19.
 दक्षिण, p 279, 34.
 p 260, 8.
 दक्षिणस्य, p 206, 28.
 दक्षिणाग्नि, p 179, 19.
 दक्षिणात्, p 383, n.
 दक्षिणात्, p 383, n.
 दक्षिणात्, p 253, 24.
 दक्षिणात्, p 260, 5.
 दक्षिणीय, p 260, 5.
 दक्षिणेन, p 283, n.
 दक्षिणेस्मिन्, p 253, 24.
 दक्षिण्य, p 260, n.
 दग्ध, p 283, 48.
 दग्धिका, p 233, 40.
 दण्ड, p 22, 33. p 196, 20.
 p 312, 44.
 दण्डक, p 397, n.
 दण्डधर, p 11, 54.

दण्ड—दन्द्

- दण्डधार, p 11, n.
 दण्डनीति, p 39, 5.
 दण्डविष्कम्भ, p 239, 75.
 दण्डाहत, p 234, 53.
 दण्डि, p 402, n.
 दण्डिन्, p 402, n.
 दण्डिनी, p 402, n.
 दस्, p 161, n.
 दद्द, p 152, n.
 दद्दन्, p 120, 12.
 दद्दण, p 152, 10.
 दद्दरोगिन्, p 152, 10.
 दद्, p 152, n.
 दद्ण, p 152, n.
 दक्षित्य, p 91, 1.
 दक्षिण, p 91, 2.
 दक्षिण्य, p 232, 48.
 दत्तज, p 2, 7.
 दन्, p 161, 42.
 दन्तधावन, p 98, 31.
 दन्तभाग, p 201, 8.
 दन्तघट, p 91, 5. p 91, 2.
 दन्तघटा, p 119, 6.
 दन्ता, p 161, n.
 दन्तावच्छ, p 200, 2.
 दन्तिका, p 120, 10.
 दन्तिन्, p 200, 2.
 दन्द्मूक, p 58, 8.

दध्—दर्श.

दध्, p 274, 11.
 दध्, p 196, 21. p 286, 3.
 दध्, p 286, 3.
 दध्, p 283, 47.
 दध्, p 11, 51.
 दध्, p 146, 33.
 दध्, p 52, 30.
 दध्, p 9, 43.
 दध्, p 236, 62.
 दधा, p 49, 18.
 दधा, p 263, 15.
 दध्, p 272, 3.
 दध्, p 50, 21. p 353, 186.
 दध्, p 386, 9.
 दध्, p 270, 49.
 दरी, p 85, 6.
 दरोदर, p 349, n.
 दध्, p 67, 24.
 दध्, p 152, n.
 दध्, p 152, n.
 दध्, p 5, 20.
 दध्, p 174, 41.
 दध्, p 125, 31.
 दध्, p 229, 34.
 दध्, p 229, n.
 दध्, p 58, 8.
 दध्, p 26, 8.
 दध्, p 192, 6.

दध्—दाडि.

दध्, p 294, 31.
 दध्, p 89, 14.
 दध्, p 359, 208.
 दध्, p 276, 18.
 दध्, p 276, 18.
 दध्, p 161, 42.
 दध्, p 161, 41.
 दध्, p 161, 42.
 दध्, p 117, n.
 दध्, p 117, n.
 दध्, p 3, 9.
 दध्, p 147, 43.
 दध्, p 325, 90.
 दधा, p 168, 15.
 दध्, p 253, 25. p 193, 11.
 दध्, p 10, 47.
 दध्, p 11, 51.
 दध्, p 296, n.
 दध्, p 131, 21.
 दध्, p 20, 23.
 दध्, p 131, 21.
 दध्, p 395, n.
 दध्, p 260, n.
 दध्, p 401, 42, n.
 दध्, p 97, 29.
 दध्, p 401, n.
 p 101, n.
 दध्, p 101, n.

दाण्ड दाण्डी.

दाण्डपाना, p 386, 6.
 दाण्, p 284, 53.
 दाण्, p 131, 21.
 दाण्, p 131, n.
 दाण्, p 223, '3.
 दाण्, p 182, 28 p 200, 5.
 दाण्, p 2, 7.
 दाण्, p 2, 1.
 दाण्, p 260, 6.
 दाण्, p 186, 42.
 p 283, 47.
 दाण्, p 286, 3.
 दाण्, p 268, 40.
 दाण्, p 238, 74.
 दाण्, p 238, 74.
 दाण्, p 238, 74.
 दाण्, p 3, 13.
 दाण्, p 326, 91.
 दाण्, p 268, n.
 दाण्, p 138, 6.
 दाण्, p 58, 11.
 दाण्, p 138, n.
 दाण्, p 283, 50.
 दाण्, p 98, 34. p 260, 8.
 दाण्, p 50, 20.
 दाण्, p 109, 20.
 दाण्, p 229, 34.
 दाण्, p 130, 17.

दार्ढ्य—दिव.

- दार्ढ्यका, p 114, 7.
 p 245, 102.
 दार्ढ्यी, p 109, 20.
 दार्ढ्य, p 101, n.
 दाव, p 359, 108.
 दाविक, p 70, 36.
 दाव, p 64, n. p 251, n.
 दावपुर, p 117, 19.
 दावपूर, p 117, n.
 दासी, p 251, 17, n.
 दास, p 64, 15-p 251, 17.
 दासी, p 251, n.
 p 104, 55.
 दासीसभ, p 394, n.
 दासेव, p 251, 17.
 दासेर, p 251, 17.
 दिगम्बर, p 298, 39.
 दिग्गज, p 16, 5.
 दिग्ध, p 281, 39.
 p 212, 56.
 दित, p 284, 53.
 दितिसुत, p 2, 7.
 दिधिव, p 142, 23.
 दिधिवू, p 142, 23.
 दिन, p 24, 2.
 दिनाल, p 21, 3.
 दिव, p 1, n.
 दिवस, p 24, 2.

दिव—दीना.

- दिवसति, p 8, 37.
 दिवा, p 377, 6.
 दिवाकर, p 21, 29.
 दिवाकीर्ति, p 251, 10.
 p 252, 20.
 दिविषद, p 2, 3.
 दिविषत, p 2, n.
 दिवोकस्, p 366, n.
 दिवोका, p 366, n.
 दिवौ, p 15, 1.
 दिवोकस्, p 366, 228. n.
 p 1, 2.
 दिवोका, p 366, n.
 दिव्य, p 114, 10.
 दिव्योपपादक, p 271, 50.
 दिव्य, p 15, n.
 दिवा, p 15, n.
 दिव्य, p 15, 3.
 दिष्ट, p 32, 6. p 310, 37.
 p 24, 1.
 दिष्टान, p 218, 84.
 दिष्टा, p 378, 10.
 दीनान, p 182, 27.
 दीक्षित, p 176, 7.
 दीदिवि, 233, 48.
 दीधिति, p 22, 35.
 दीन, p 270, 49.
 दीनार p 302, 14.

दीप—दुरा.

- दीप, p 174, 40.
 दीपक, p 111, n.
 दीप्ति, p 23, 35.
 दीप्य, p 111, 30.
 दीप्यक, p 301, n.
 दीर्घ, p 276, 18.
 दीर्घकोषिका, p 67, n.
 दीर्घ कोषिका, p 67, 25.
 दीर्घ दर्शन, p 176, 6.
 दीर्घ दृष्ट, p 58, 8.
 दीर्घ हन्त, p 99, 37.
 दीर्घ स्त्रव, p 262, 17.
 दीर्घिका, p 68, 28.
 दुःख, p 59, 3.
 दुःप्रवर्षणी, p 112, 2.
 दुःप्रवर्षणी, p 112, n.
 दुःवस, p 380, 14.
 दुःसर्ग, p 107, 10.
 दुःसर्ग, p 108, 12.
 दुकूल, p 168, 15.
 दुग्ध, p 233, 51.
 दुग्धिका, p 109, 18.
 दुष्टि, p 67, n.
 दुष्टु, p 121, 13.
 दुन्दु, p 4, n.
 दुन्दुभि, p 46, 6.
 दुरध्व, p 77, 16.
 दुरालभा, p 107, 10.

दुरि—दुष्य.

- दुरित, p 31, 1.
 दुरोदर, p 849, 173.
 दुर्ग, p 195, 17.
 दुर्गत, p 270, 49.
 दुर्गति, p 59, 1.
 दुर्गन्ध, p 36, 21.
 दुर्गन्धी, p 36, n.
 दुर्गसञ्चर, p 293, 25.
 दुर्गा, p 7, 33.
 दुर्जन, p 270, 47.
 दुर्हिन, p 18, 13.
 दुर्दुष्ट, p 121, n.
 दुर्नामक, p 151, 5.
 दुर्नामन्, p 67, 25.
 दुर्बल, p 147, 44.
 दुर्मानस्, p 260, 8.
 दुर्मुख, p 267, 36.
 दुर्विषय, p 243, 97.
 दुर्विष, p 270, 49.
 दुर्बुद्ध, p 193, 10.
 दुर्लि, p 67, n.
 दुर्धी, p 67, n.
 दुर्धामन, p 8, 39.
 दुर्कृत, p 31, 1.
 दुर्ह, p 381, 19.
 दुष्कृत, p 116, 16.
 दुष्कर्मिणी, p 112, n.
 दुष्क, p 169, 21.

दुष्टि—दृष्टि.

- दुष्टिःपति, p 145, 32.
 दुष्टि, p 143, 28 n.
 दूत, p 195, 16.
 दूती, p 141, 17. p 195. n.
 दूत्य, p 195, 16.
 दून, p 284, 52.
 दूर, p 275, 18.
 दूरदर्शिन, p 176, 6.
 दूषा, p 123, 23.
 दूष्य, p 169, n.
 दूषिका, p 155, 18.
 दूषी, p 155, n.
 दूषीका, p 155, n.
 दूष्य, p 169, n.
 दूष्या, p 202, n.
 दृढ, p 13, 62. p 277,
 25. p 313, 47.
 दृढसन्धि, p 277, 25.
 दृति, p 391, 19.
 दृढ्य, p 280, 35.
 दृग्, p 162, 44. p 362,
 219. .
 दृष्ट, p 84, 4.
 दृष्ट, p 198, 30. .
 दृष्टरजस्, p 139, 8.
 दृष्टान्त, p 318, 65.
 दृष्टि, p 162, 44. p 311,
 41.

देव—देवा.

- देव, p 1, 2. p 48, 13.
 p 145, n.
 देवकीनन्दन, p 4, 16.
 देवकुसुम, p 171, 27.
 देवसातक, p 68, 27.
 देवसातविल, p 85, 6.
 देवच्छन्द, p 165, 6.
 देवजगत्क, p 125, 32.
 देवतस्, p 9, 45.
 देवता, p 2, 4. p 380, n.
 देवताड, p 102, 49.
 देवत्व, p 189, n.
 देवदास्, p 99, 34.
 देवद्वार, p 266, n.
 देवद्वार, p 266, 34.
 देवन, p 334, 120.
 p 258, 45.
 देवबल्लभ, p 92, 6.
 देवभूय, p 189, 51,
 देवसातक, p 76, 12:
 देवयोनि, p 2, 6.
 देवर, p 145, 32.
 देवल, p 145, n. p 250,
 11.
 देवशिखिन्, p 310, 37.
 देवसभा, p 9, 44.
 देवसायुज्य, p 189, n.
 देवाजीव, p 250, 11.

देवा—दोह.	दोह—द्राक्.	द्राक्षा—द्रोणी.
देवाञ्जीवी, p 150, 11.	दोहदवती, p 142, 21.	द्राक्षा, p 111, 26.
देवी, p 48, 13. p106, 2.	दोहूळ, p 205, n.	द्राक्षिष्ट, p 285, 62.
देह, p 145, 32.	दोह्या, p 195, n.	द्राक्ष, p 217, 79.
देघ, p 74, 7.	दोवारिक, p 192, n.	द्राक्षिक, p 118, 23.
देघरूप, p 197, 24.	द्युति, p 19, 19. p 23, 35.	द्र, p 87, 5.
देह, p 156, 22.	द्यती, p 19, n.	द्रुक्लिप्त, p 98, 34.
देहली, 81 13.	द्युमणि, p 22, 31.	द्रुषण, p 213, 59. n.
दैतेय, p 2, 7.	द्युम्न, p 242, 91.	द्रुण, p 130, 14.
दैत्य, p 2, 7.	द्युषत्, p 2, n.	द्रुणि, p 63, n.
दैत्यगुह, p 21, 26.	द्युसत्, p 2, n.	द्रुणी, p 63, n. p386,
दैत्या, p 115, 11.	द्यस्य, p 270, n.	द्रुत, p 283, 49. p 1
दैत्यारि, p 4, 14.	द्युत, p 258, 45.	60. p 47, 9.
दैव्य, p 168, 16.	द्युतकारक, p 258, 44.	द्रुता, p 280, 49.
दैव, p 32, 6. p 188, 50.	द्युतकृत्, p 258, 44.	द्रुत, p 87, 5.
दैवकीमन्त्र, p 4, n.	द्यो, p 1, 1. p 15, 1.	द्रुतामय, p 171, 26.
दैवज्ञ, p 194, 14.	द्योत, p 23, 36.	द्रुमोत्पल, p 100, 40.
दैवज्ञा, p 141, 20.	द्रष्ट, p 233, n.	द्रुवय, p 241, 85.
दैवत, p 2, 4.	द्रष्ट्य, p 233, n.	द्रुह, p 67, n.
दैव्य, p 32, n.	द्रव, p 53, 32. p 217, 79.	द्रुहन, p 3, n.
दोहा, p 108, 13. p205, 21.	द्रवन्ती, p 107, 6.	द्रुहिण, p 3, 12.
दोषज्ञ, p 176, 4. p309, 36.	द्रविण, p 242, 91. p 315, 55.	द्रोण, p 314, 51. p131
दोषा, p 377, 6. p158, n.	द्रविणन्तर, p 216, 70.	द्रोणकाक, p 131, 21
दोषैकद्वय, p 270, 46.	द्रव्य, p 242, 90. p344, 156.	द्रोणक्षीरा, p 233, 7
दोष, p 158, 31.	द्राक्, p 377, 2.	द्रोणदुवा, p 238, 72
दोषद, p 52, 27.		द्रोषि, p 63, n.
		द्रोषिक्ता, p 63, n.
		द्रोषिणी, p 222, n.
		द्रोणी, p 63, 11

द्रोह—द्विती.

- द्रोहविमलन, p 34, 13.
 द्रोणिक, p 222, 10.
 दम्ब, p 135, 38. p 361, 214.
 द्वातिगा, p 187, 44.
 दास्य, p 192, n.
 दादयाङ्गल, p 159, 35.
 दादयात्मन्, p 21, 29.
 दापर, p 34, 12. p 316, 164.
 दार, p 81, 16.
 दार, p 81, 16.
 दारपाल, p 192, 6.
 दारिक, p 192, n.
 दारिन्, p 192, n.
 दास्य, p 192, 6.
 दास्यित, p 192, 6.
 दास्यितदर्शक, p 192, n.
 दिगुणाकत, p 222, 9.
 द्विज, p 134, 32. p 308, 32. p 175, n.
 द्विजन्मन्, p 175, n.
 द्विजराज, p 18, 16.
 द्विजा, p 114, 8.
 द्विजाति, p 175, 3. n.
 द्विजिह्व, p 338, 136.
 द्वितीया, p 138, 5.
 द्वितीयाकत, p 222, n.

द्विप—धन.

- द्विप, p 200, 2.
 द्विपाद्य, p 197, 27.
 द्विरद, p 200, 2.
 द्विरेफ, p 133, 29.
 द्विवर्षा, p 237, 68.
 द्विष, p 193, n.
 द्विष, p 193, n.
 द्विषत्, p 193, 10.
 द्विषाघ, p 378, 10.
 द्विष्ट, p 244, n.
 द्विसौल्य, p 222, n.
 द्विहल्य, p 222, n.
 द्विहायती, p 237, 68.
 दीप, p 62, 8.
 दीपयती, p 69, 30.
 दीपिन्, p 127, 1.
 द्वेषण, p 193, 10.
 द्वेष्य, p 269, 45.
 द्वैष, p 195, 18.
 द्वैष, p 205, 22.
 द्वैसातुर, p 7, 33.
 द्यष्ट, p 244, 98.
 धट, p 390, 17.
 धन, p 47, 9.
 धनञ्जय, p 10, 48.
 धनद, p 14, 64.
 धनहरी, p 116, 16

धना—धम.

- धनाधिष, p 14, 64.
 धनिक, p 230, n.
 धनिन्, p 261, 10.
 धनिनी, p 261, n.
 धनिष्ठा, p 20, 24.
 धनोद्यक, p 230, n.
 धनुःश्रेणी, p 106, 2. n.
 धनु, p 211, n.
 धनुर्धर, p 208, 37.
 धनुर्गन्ध, p 212, 53.
 धनुर्यास, p 107, n.
 धनुष्यट, p 94, 15.
 धनुश्चत्, p 208, 37.
 धनुस्, p 211, 51.
 धनू, p 211, n.
 धनेयक, p 230, n.
 धन्य, p 230, n.
 धन्या, p 230, n.
 धन्याक, p 230, 38.
 धन्यान्म, p 230, 39.
 धन्व, p 211, n.
 धन्वन्, p 211, n.
 धन्वयवास, p 107, n.
 धन्वयास, p 107, 10.
 धन्विन्, p 208, 37.
 धमन, p 124, 28.
 धमनि, p 116, n. p 154, 16.

घम—घाना.

घमनी, p 154, n. p116,
18. n.

घम्लिङ्ग, p 163, 43.

घर, p 84, 1.

घरणि, p 73, 2.

घरणी, p 73, n.

घरा, p 73, 2.

घरिली, p 73, 2.

घर्ष, p 31, 2. p340, 141.

घर्षचिन्ता, p 52, 28.

घर्षध्वजिन्, p 190, 59.

घर्षपत्तन, p 229, 36.

घर्षराज, p 2, 8. p308, 33.

घर्षसंज्ञिता, p 40, 7.

घर्षणी, p 139, n.

घर्षणी, p 139, 10.

घव, p145, 35. p360, 208.

घवल, p 37, 22. p237, 68.

घवला, p 237, 68.

घवली, p 237, n.

घवित्, p 180, n.

घातकी, p 115, 12.

घात, p 85, 8. p319, 68.

घातपुष्पिका, p 115, n.

घाट, p 3, 12.

घाटपुष्पिका, p 115, 12.

घाढी, p 350, 178.

घाना, p 232, 47.

धातु—धीन्द्रि.

धातुक्, p 208, 37.

धान्य, p 225, 21.
p 230, n.

धान्यक, p 230, n.

धान्यत्व, p 225, 22.

धान्याय, p 314, 48.

धान्यान्, p 230, 39.

धानन्, p 336, 126.

धासागेव, p 107, 7.
p 113, 5.

धाया, p 180, 21.

धारण, p 206, 26.

धारणा, p 197, 26.

धारा, p 204, 17. n.

धाराधर, p 16, 8.

धारासम्प्राप्त, p 17, 13.

धार्तराष्ट्र, p 132, 24.

धावनि, p 108, 11.

धिव्, p 371, 2. n.

धिवृत्, p 268, 39. p282,
43

धिवण, p 20, 25.

धिवणा, p 33, 10.

धिव्. p 344, n.

धिष्ण, p 314, 157.

धी, p 33, 10. p 384, n.
p 34, n.

धीन्द्रिय, p 35, 17.

धीन—धूम्या.

धीमत्, p 176, 5.

धीमतो p 140, 12

धीर, p 170, 26. p176, 5

धीवर, p 64, 15

धीवरी, p 64, n.

धीशक्ति, p 283, 25.

धीसवित्र, p 192, 4.

धुत, p 280, 36.

धुनि, p 69, n.

धुनी, 69, 30.

धुन्वर, p 236, 65

धुर्, p 205, 23.

ध्रा, p 205, n.

धुरीण, p 236, 65.

धुर्थ, p 236, 65.

धुर्वच, p 236, 65.

धुवित्, p 180, 23

धुस्तुर, p 104, n.

धुस्तूर, p 104, 58.

धूत, p 28, 36.

धूनी, p 69, n.

धूपायित, p 284, 52

धूषित, p 284, 52.

धूमकेतु, p 317, 61.

धूमथोनि, p 16, 9.

धूमक, p 37, 25.

धूम्या, p 297, 42

धूम्याट, p 130, 16

धूस्-धनि.

- धूस्, p 37, 25.
 धूर्जटि, p 6, 28.
 धूर्ते, p 104, 58. p 258,
 44. p 270, 47.
 धूर्धर, p 236, n.
 धूर्ति, p 215, 66. n.
 धूर्ति, p 215, n.
 धूसर, p 37, 23.
 धूसूर, p 104, n.
 धृति, p 321, 77.
 धृष्ट, p 265, 25.
 धृष्ण, p 264, n.
 धृष्णविद्यात, p 264, 25.
 धृष्णज, p 264, 25.
 धृष्णि, p 22, 31.
 धेतु, p 238, 71.
 धेतुका, p 200, 4. p 302, 15.
 धेतुष्या, p 238, 72.
 धेतुक, p 235, 60.
 धैवत, p 45, 1.
 धौतकौशेय, p 167, 14.
 धौरितक, p 204, 16.
 धोरेय, p 236, 65.
 ध्याम, p 125, 32.
 ध्वज, p 215, 67.
 ध्वजिनी, p 210, 46.
 ध्वनि, p 44, 1.
 ध्वनित, p 282, 44.

धस-नगौ

- धस्त, p 281, 58
 धांत्त, p 131, 20
 p 363, 221.
 धान, p 44, 1.
 धान्त, p 56, 3.
 धुव, p 19, 21. p 87, 8.
 p 276, 22. p 181, 24.
 धृग, p 13, 3.
 न, p 379, n.
 नकुच, p 100, n.
 नकुलेटा, p 113, 3.
 नक्त, p 377, 6.
 नक्तक, p 168, 16.
 नक्तमात्र, p 97, 28.
 नक्त, p 66, 21.
 नक्तव, p 20, 22. n.
 नक्तवमात्रा, p 166, 8.
 नक्तवेय, p 18, 16.
 नख, p 159, 34. p 116, 17.
 नखर, p 159, 34.
 नखरा, p 159, n.
 नखी, p 116, n.
 नग, p 304, 20.
 नगज, p 200, n.
 नगर, p 77, n.
 नगरी, p 77, n. p 8, 40.
 नगोकस्, p 131, 33

नग्न-नन्दि.

- नग्न. p 268, 39.
 नग्नक, p 257, n.
 नग्नक, p 257, 42.
 नग्निका, p 189, 8.
 p 141, 17
 नट, p 99, 37. p 250, n.
 नटन, p 47, 10.
 नटी, p 116, 17.
 नड, p 124, 28. p 397, 33.
 नडप्राय, p 75, 9.
 नडमीन, p 65, n.
 नडसंहति, p 126, 33.
 नड्या, p 126, 33.
 नडुत्, p 75, 9.
 नडुल, p 75, 9.
 नय, p 381, 18. p 276, 20.
 नयनासिक, p 148, 45.
 नदी, p 68, 29.
 नदीनाटक, p 76, 12.
 नदीसर्ज्ज, p 96, 25.
 नक्षी (नक्षी), p 254, 31.
 ननंठ, p 141, n.
 ननांठ, p 144, 29.
 ननु, p 380, 14. p 373, 10.
 नन्दक, p 5, 24.
 नन्दन, p 8, 41.
 नन्दि, p 31, n.
 नन्दिहस्त, p 116, 16.

नन्दी—नर्म्म.

नन्दीदृष्ट, p 116; n.
 नन्द्यावर्त्त, p 80, 10.
 नपुंसकम्, p 146, 39.
 नम्, p 144, n.
 नम्नी, p 144, 29.
 नभ, p 15, n.
 नभस्, p 368, 234, p 15,
 1. n. p 29, 16.
 नभसङ्क्रम, p 134, 34.
 नभस्य, p 29, 17.
 नभस्वत्, p 12, 58.
 नभस, p 381, 18.
 नभसित, p 284, 51.
 नभस्कारी, p 119, 7.
 नभस्या, p 184, 34.
 नभस्थित, p 284, 51.
 नभुविस्तृदन, p 8, 39.
 नय, p 288, 9.
 नयन, p 162, 44.
 नर, p 137, 1.
 नरक, p 59, 1.
 नरपति, p 191, n.
 नरवाहन, p 14, 64.
 नर्त्तक, p 47, 11.
 नर्त्तकी, p 47, 8.
 नर्त्तन, p 47, 16.
 नर्म्मादा, p 69, 32.
 नर्म्मान्, p 53, 32.

नल—नाक.

नल, p 125, 31.
 नलकुवर, p 14, 65.
 नलद, p 125, 30.
 नलमीन, p 65, 18.
 नलिन, p 71, 39.
 नलिनी, p 71, 39.
 नली, p 116, 17.
 नल, p 77, 18.
 नव, p 278, 27.
 नवदल, p 72, 43.
 नवनीत, p 233, 52.
 नवसालिका, p 103, 53.
 नवसूतिका, p 238, 71.
 नवाम्बर, p 167, 13.
 नवीन, p 278, 27.
 नवोद्भूत, p 233, 52.
 नव्य, p 278, 27.
 नष्ट, p 218, 80.
 नष्टचेष्टता, p 54, 33.
 नष्टाग्नि, p 190, 52.
 नष्टेन्दुकला, p 26, 9.
 नसा, p 161, n.
 नस्तित, p 236, 63.
 नस्या, p 161, n.
 नस्योत्, p 263, 63.
 नहि, p 379, n.
 ना, p 379, 11.
 नाक, p 1, 1. p 298, 2.

नाकु—नाना.

नाकु, p 76, 14
 नाकुली, p 192, 2.
 नाग, p 56, n. p 200, 2.
 p 305, 22.
 नागकेसर, p 101, n.
 नागकेसर, p 101, 45.
 नागजिह्विका, p 246, 108.
 नागर, p 230, 38.
 नागरङ्ग, p 95, 18.
 नागलोका, p 56, 1.
 नागवला, p 113, 5.
 नागवल्ली, p 114, 8.
 नागसम्भव, p 246, 105.
 नागसुगन्धा, p 112, n.
 नागान्तक, p 5, 25.
 नाञ्च, p 47, 10.
 नाडि, p 154, n.
 नाडिकेल, p 126, n.
 नाडीम्वन, p 249, 8.
 नाडी, p 154, 16, p 314.
 45. p 225, 22.
 नाडीव्रण, p 151, 5.
 नाघवत्, p 262, 16.
 नाद, p 44, 1.
 नादेयो, p 93, 11 p 9.
 18. p 113, 6.
 नाना, p 376, 3.
 नानारूप, p 282, 43

नान्दि—नार्थ

नान्दिकर, p 267, n.
 नान्दीकर, p 267, 38.
 नान्दीवादिन्, p 267,
 38.
 नायित, p 250, 10.
 नाभि. p 392, 20 p 172, n.
 p 205 24. p 339, 139.
 नाभी, p 205, n. p 339,
 109.
 नाभ, p 374, 13.
 नाभधेय, p 40, 8.
 नाभन्, p 48, 8.
 नाभ, p 288, 9.
 नायक. p 161, 11.
 नाभ, p 161, n.
 नाभक, p 59, 1.
 नाभद, p 9, 43.
 नाभाच. p 212, 55.
 नाभाची, p 255, 32.
 नाभायण, p 3, 13. n.
 नाभायणी, p 109, 19.
 नाभिकेर, p 126, 34.
 नाभिकेल, p 126, n.
 नाभिकेलि, p 126, n.
 नाभिकेली, p 126, n.
 नाभी, p 137, 2.
 नाभीकेल, p 126, n.
 नार्थक, p 95, n.

नाल—निक.

नाल, p 245, n. p 71, n.
 p 225, 22
 नाली, p 71, n.
 नाविक, p 63, 12.
 नाव्य, p 62, 10.
 नाथ, p 218, 85.
 नासत्य, p 10, 47.
 नासा, p 81, 13. p 161, 40.
 नासिका, p 161, 40.
 नासिकौ, p 10, n.
 नास्तिकता, p 34, 13.
 निःकासित, p 268, 39.
 निःक्रामित, p 268, n.
 निःप्रभ, p 283, 49.
 निःशलाक, p 196, 22
 निःशेष, p 275, 14.
 निःशोध्य, p 273, 5.
 निःश्रेणि, p 82, 18.
 निःश्रेणी, p 82, n.
 निःश्रेयस. p 34, 15.
 निःषम, p 380, 14.
 निःसरण, p 82, 19.
 निःख, p 270, 49.
 निकट, p 275, 16.
 निकर, p 135, 39.
 निकर्षण, p 82, 19.
 निकष, p 255, 32.
 निकषा, p 381, 19.

निक—निगा.

निकषात्तज, p 12, 55.
 निकस, p 255, n.
 निकाय, p 235, 57.
 निकाय, p 136, 42.
 निकाय्य, p 79, 5.
 निकार, p 290, 15.
 p 295, 36.
 निकारण, p 218, 81.
 निकास, p 256, n.
 निकुञ्चक, p 242, 89.
 निकुञ्ज, p 85, 8.
 निकुम्भ, p 120, 10.
 निकुरस्व, p 135, 40.
 निकृत, p 268, 41. p 270,
 46.
 निकृति, p 53, 30.
 निकृष्ट, p 272, 3.
 निकेतन, p 78, 4.
 निकोचक, p 93, 9.
 निक्षण, p 44, 3.
 निक्षान, p 44, 3.
 निखिल, p 275, 14.
 निगड, p 202, 9.
 निगद, p 290, 12.
 निगम, p 77, 1. p 340,
 142. .
 निगाद, p 290, 12.
 निगार, p 296, 37

निगा—निध.	निधि—निया.	निया—निर्ज.
निगल, p 203, 16.	निधि, p 14, 67.	नियाम, p 63, n.
निगह, p 290, 13.	निधुवन, p 190, 56.	नियुत, p 393, 24.
निगह, p 296, n.	निधान, p 204, 31.	नियुत, p 216, 75.
निघ, p 295, 36.	निनद, p 44, 1.	नियोज्य, p 251, 17.
निघस, p 234, 56.	निनाइ, p 44, 1.	निर, p 375, 14.
निघ्न, p 262, 16.	निन्दा, p 41, 14.	निरङ्कुष, p 262, n.
निचिकी, p 237, n.	निप, p 228, 32.	निरन्तर, p 275, 15.
निचुल, p 100, 41, p 169, n.	निपठ, p 294, 29.	निरय, p 59, 1.
निचोल, p 169, 18.	निपाठ, p 294, 29.	निरगल, p 279, 33.
निचोली, p 169, n.	निपातन, p 294, 27.	निरर्थक, p 278, 31.
निज, p 309, 34.	निपान, p 68, 26.	निरवग्रह, p 292, 15.
नितम्ब, p 157, 25.	निपुण, p 259, 4.	निरसन, p 295, 31.
नितम्बस्थ, p 157, 26.	निबर्हण, p 218, 81.	निरस्त, p 212, 56.
नितम्बिनी, p 137, 3.	निभ, p 256, 38.	निराकारिष्णु, p 265, 30.
नितान्त, p 13, 62.	निभृत, p 264, 25.	निराकृत, p 268, 40.
नित्य, p 13, 61.	निमय, p 240, 81.	निराकृति, p 189, 53.
निदाघ, p 30, 19, p 54, 33.	निमित्त, p 322, 79.	p 295, 31.
निदान, p 32, 6.	निमेष, p 27, 11.	निरामय, p 152, 8.
निदिग्ध, p 280, 38.	निम्न, p 64, 15.	निरीय, p 223, n.
निदिग्धिका, p 108, 12.	निम्नगा, p 69, 30.	निरीय, p 223, 13. n.
निदेश, p 197, 25.	निम्ब, p 100, 43.	निरोध, p 290, n.
निद्रा, p 54, 36.	निम्बतरु, p 92, 6.	निर्घृति, p 59, 2.
निद्राण, p 266, 33.	नियति, p 32, 6.	निर्गन्धन, p 218, n.
निद्राण, p 266, 33.	निघ्न, p 206, 27.	निर्युंछी, p 102, n.
निद्रित, p 266, n.	नियम, p 184, 37, p 188, 48, p 34, 14.	निर्युंछी, p 102, 49.
निघन, p 218, 85, p 336, 125.	नियातन, p 294, n.	निर्घन्धन, p 218, 82.
	नियामक, p 63, 12.	निर्वोष, p 44, 1.
		निर्जर, p 1, 2.

निर्जि—निर्वा.

निर्जितेन्द्रियप्राप्त, p 186, 43
 निर्मर, p 85, 5.
 निर्णय, p 34, 12.
 निर्णित, p 273, 5.
 निर्णयक, p 250, 10.
 निर्देश, p 199, 25.
 निर्वाच्य, p 261, n.
 निर्वाच्य, p 369, 238.
 निर्वाहण, p 218, n.
 निर्भर, p 13, 62.
 निर्वाह, p 200, 4.
 निर्वाह, p 57, 6.
 निर्वाहक, p 58, 9.
 नियन्त्रण, p 262, n.
 निर्वाण, p 201, 6.
 निय्यातन, p 335, 122.
 निर्वाह, p 314, 155.
 निर्वाह, p 370, 238.
 निर्वाह, p 19, n.
 निर्वाण, p 182, 29.
 निर्वाण, p 294, 31.
 निर्वाहणा, p 49, 15.
 निर्वाण, p 282, 45. p 34, 15.
 निर्वाण, p 282, 45.
 निर्वाह, p 41, 13. p 326, 92.

निर्वा—निधि.

निर्वाण, p 182, n.
 निर्वाण, p 218, 83.
 निर्वाण, p 261, 213.
 निर्वाण, p 218, 82.
 निर्वाण, p 283, 50.
 निर्वाण, p 256, 39. p 362, 217.
 निर्वाण, p 56, 2.
 निर्वाण, p 44, 1.
 निर्वाण, p 291, 17.
 निर्वाण, p 36, 20.
 निर्वाण, p 79, 5.
 निर्वाण, p 135, 39.
 निर्वाण, p 224, 27.
 निर्वाण, p 182, 30.
 निर्वाण, p 188, 49.
 p 168, 15.
 निर्वाण, p 168, n.
 निर्वाण, p 168, n.
 निर्वाण, p 199, 1.
 निर्वाण, p 25, 4.
 निर्वाण, p 181, n.
 निर्वाण, p 252, n.
 निर्वाण, p 79, 5.
 निर्वाण, p 18, 15.
 निर्वाण, p 218, 81.
 निर्वाण, p 230, 41.
 निर्वाण, p 281, 40.

निधी—निष्ठी.

निधी, p 25, 6.
 निधी, p 25, 4.
 निधी, p 34, 12.
 निधी, p 82, n.
 निधी, p 82, n.
 निधी, p 212, 56.
 निधी, p 208, 37. n.
 निधी, p 45, n.
 निधी, p 78, 2.
 निधी, p 62, 9.
 निधी, p 84, 3.
 निधी, p 45, 1. p 252, 20.
 निधी, p 206, 27.
 निधी, p 218, 81.
 निधी, p 3 2, 11.
 निधी, p 142, 21.
 निधी, p 142, n.
 निधी, p 268, 39.
 निधी, p 89, 13.
 निधी, p 115, 13.
 निधी, p 120, n.
 निधी, p 89, 13.
 निधी, p 293, 25.
 निधी, p 49, 15. p 312, 43.
 निधी, p 231, 41.
 निधी, p 296, 38.

निष्ठ—निष्

निष्ठुर p43, 19, p277, 25.
 निष्ठूत, p 280, 37.
 निष्ठूति, p 296, 38.
 निष्ठेवं, p 296, n.
 निष्ठेवन, p 296, 38.
 निष्ठेवा, p 296, n.
 निष्णात, p 259, 4.
 निष्पक्त, p 282, 45.
 निष्पक्ष, p 283, 50.
 निष्पाव, p 293, 24.
 निष्पभ, p 200, 49.
 निष्पवाणि, p 167, 13.
 निष्फला, p 143, n.
 निष्फली, p 143, n.
 निस्सर्ग, p 55, 38.
 निस्सृष्ट, p 280, 38.
 निस्सर्ग, p 218, 82.
 निस्सल, p 276, 19.
 निस्सिंघ, p 213, 57.
 निस्साव, p 233, 49.
 निस्सन, p 44, 1.
 निस्सान, p 44, 1.
 निस्सनन, p 218, 82.
 निस्साका, p 66, 22.
 निस्सिन, p 218, 81.
 निस्सोन, p 251, 16.
 निस्सव, p 42 17. p360,
 210.

निष्ठा—नीवी.

निष्ठाद, p 44, 1.
 नीकाय, p 256, 38.
 नीच, p 251, 16.
 नीचिका, p 237, n.
 नीचिकी, p 237, n.
 नीची, p 276, n.
 नीचैस्, p 380, 17.
 नीड, p 135, 37.
 नीडोद्भव, p 134, 34.
 नीध, p 81, 14.
 नीप, p 96, 22.
 नीर, p 61, 4.
 नील, p 37, 23.
 नीलकण्ठ, p 312, 42.
 p 133, 33.
 नीलकृ, p 130, 13.
 नीललोहित, p 6, 28.
 नीला, p 37, n. p133, n.
 नीलाङ्ग, p 130, n.
 नीलाम्बर, p 4, 19.
 नीलाम्बुजान्, p 70, 37.
 नीलिका, p 103, 51.
 नीलिनी, p 108, 13.
 नीली, p108, 13. p133, n.
 नीवाक, p 292, 23.
 नीवार, p 226, 25.
 नीवि, p 361, n. p240, n.
 नीवी, p210, 80. p361, 214.

नीष्ट—नेप

नीष्ट, p 75, 8.
 नीषार, p 169, 20.
 नीषार, p 19, 19.
 तु, p 380, n. p 373,
 तुति, p 41, 12.
 तुत्त, p 280, 37.
 तुत्त, p 280, 37.
 नूतन, p 278, 27.
 नूत, p 278, 27.
 नूद, p 96, 22.
 नून, p 374, 12. p 38
 16.
 नूपुर, p 166, 11.
 न्द, p 137, n.
 न्दत्य, p 47, 10.
 न्दप, p 191, 1. n.
 न्दपति, 191, n.
 न्दपलक्षान्, p 199, 32.
 न्दपसभ, p 394, n.
 न्दपासन, p 198, 31.
 न्दशंस, p 270, 47.
 न्दसेन, p 400, 40. n.
 नेढ, p 261, 11.
 नेत्र, p 162, 44. p 35
 182.
 नेत्राम्बु, p 162, 44.
 नेदिष्ट, p 275, 18.
 नेपथ्य, p 164, 1.

नेमि—न्याय.

नेमि, p 68, 27. p 205,
24. p 92, n.
नेमिन्, p 92, n.
नेमी, p 92, n. p 205, n.
नैकभेद, p 279, 32.
नैगम, p 239, 78.
नैचिकी, p 237, 67.
नैपाली, p 246, 109.
नैमेय, p 240, 81.
नैययोध, p 90, 18.
नैर्दत्त, p 12, 56. n.
p 15, 4.
नैष्ठिक, p 192, 7.
नैखिंशिक, p 208, 38.
नो, p 379, 11.
नो, p 62, 10.
नोकादण्ड, p 63, 13.
न्यक्, p 276, n.
न्यत्, p 365, 227.
न्ययोध, p 328, 98.
न्ययोधी, p 107, 6.
न्यङ्, p 276, n.
न्यङ्, p 129, 10.
न्यच्, p 276, 20.
न्यस्त, p 280, 28.
न्याद, p 234, 56.
न्याय, p 197, 24.
न्याय, p 197, 25.

न्यास—पंक्ति.

न्यास, p 240, 81.
न्युङ्, p 390, 17.
न्युञ्ज, p 153, 12.
न्यून, p 337, 130.
पक्षय, p 83, 20.
पक्ष, p 282, 46.
पक्ष, p 27, 12. p 163,
49. p 364, 222. p 212,
55. p 134, n.
पक्षक, p 81, 14.
पक्षति, p 24, 1. p 135, 36.
पक्षनी, p 21, n.
पक्षदार, p 81, 14.
पक्षभाग, p 201, 8.
पक्षमूल, p 135, 36.
पक्षस्, p 134, n.
पक्षान्न, p 26, 7.
पक्षिणी, p 25, 5.
पक्षिन्, p 134, 32.
पक्षान्, p 335, 123.
पक्ष्, p 31, 1.
पक्षिल, p 75, 10.
पक्षेरुह, p 71, 40.
पक्ष्, p 149, 48. n.
पक्ष्, p 149, n.
पंक्ति, p 86, 4. p 180, n.
p 321, 74.

पंक्ती—पटी.

पंक्ती, p 86, n.
पचम्पचा, p 109, 20.
पचम्पचा, p 109, n.
पचा, p 288, 8.
पञ्चजन, p 137, 1.
पञ्चता, p 218, 84.
पञ्चत्व, p 218, n.
पञ्चदशी, p 26, 7.
पञ्चम, p 15, 1.
पञ्चरात्र, p 388, n.
पञ्चलक्षण, p 39, 6.
पञ्चयर, p 5, 20.
पञ्चशास्त्र, p 159, 32.
पञ्चाङ्गुल, p 98, 32.
पञ्चालिका, p 251, n.
पञ्चास, p 127, 1.
पञ्जर, p 356, 31.
पञ्जिका, p 386, 7.
पट, p 81, n.
पटञ्जर, p 168, 16.
पटल, p 81, 14. p 358,
203.
पटलप्रान्न, p 81, 14.
पटभेदन, p 77, n.
पटवासक, p 174, 41.
पटह, p 46, 6. p 217, 76.
पटि, p 168, n.
पटी, p 168, n.

पटु—पत.	पत—पता.	पता—पद्म.
पटु, p 122, 20. p 252, n.	पतत्र, p 134, 36.	पताङ्गलि, p 170, 24.
p 311, 42. p 267, n.	पतत्रिन्, p 134, 33.	पत्रिन्, p 134, 33. p 130,
पटुपर्णी, p 119, 3.	पतत्रिन्, p 134, 33.	15.
पटोल, p 123, 20.	पतद्मञ्ज, p 174, 40.	पत्रोर्ण, p 99, 37.
पटोलिका, p 113, 6.	p 392, 21.	पथ, p 76, n.
पट्ट, p 390, 17.	पतयात्त, p 265, 27.	पथन, p 76, n.
पट्टन, p 77, n.	पताका, p 215, 67.	पथिक, p 195, 17.
पट्टनी, p 77, n.	पताकी, p 208, 39.	पथिका, 195, n.
पट्टिका, p 95, 21.	पति, p 145, 35. p 261, 10.	पथिकी, p 195, n.
पट्टिन्, p 95, 21.	पतिम्बरा, p 138, 7.	पथिन्, p 76, n.
पट्टिद्य, p 392, 21.	पतिव्रता, p 138, 6.	पथ्या, p 100, 39.
पट्टिस, p 392, n.	पतिव्रती, p 140, 12.	पद्, p 156, n.
पण, p 242, 88. p 256,	पत्तङ्ग, p 172, n.	पद, p 156, n. p 327, 96.
39. p 314, 49.	पत्तन, p 77, 1.	पदग, p 208, 34.
पणव, p 47, 8.	पत्ति, p 208, 34. p 210,	पदधि, p 76, n.
पणायित, p 285, 59.	48.	पदवी, p 76, 15.
पणित, p 285, 59.	पत्तिसंज्ञति, p 208, 35.	पदाजि, p 208, 34.
पणितव्य, p 240, 82.	पत्तिन्, p 212, 55.	पदाति, p 208, 34.
पण्ड, p 146, 39.	p 134, 33.	पदातिक, p 208, 34.
पण्डित, p 176, 5.	पत्नी, p 138, 5.	पदिक, p 208, 35.
पण्य, p 240, 82.	पत्र, p 89, 14.	पद्म, p 208, 35.
पण्यवीथिका, p 78, 2.	पत्रङ्ग, p 172, n.	पद्मति, p 76, 15.
पण्या, p 121, 15.	पत्रपरशु, p 255, 33.	पद्मती, p 76, n.
पण्यजीव, p 339, 79.	पत्रपास्तुर, p 165, 4.	पद्म, p 200, n.
पतग, p 134, 33.	पत्ररथ, p 134, 33.	पद्मक, p 201, 7.
पतङ्ग, p 133, 28.	पत्रलेखा, p 170, 24.	पद्मचारिणी, p 120, 11.
पतङ्गिका, p 133, 27.	पत्राङ्ग, p 172, 33.	पद्मनाभ, p 4, 15.
पतन्, p 134, 33.	p 247, 111.	पद्मनाभि, p 4, n.

पद्म—परः

- पद्मपत्र, p 120, 11.
 पद्मराग, p 243, 93.
 पद्मा, p 5, 22. p 120, 11.
 पद्माकर, p 68, 28.
 पद्माट, p 120, 13.
 पद्मालया, p 5, 22.
 पद्मिन्, p 200, 3.
 पद्मिनी, p 71, 39.
 p 200, n.
 पद्म, p 366, 31.
 पद्मा, p 76, 15.
 पद्मस, p 100, 41.
 पद्माधित, p 285, 59.
 पद्मिन, p 285, 59.
 पद्म, p 284, 53.
 पद्मग, p 58, 8.
 पद्मगाधन, p 5, 25.
 पद्मस, p 60, 3. p 233,
 51. p 368, 235.
 पद्मस्य, p 233, 51.
 पद्मोदर, p 347, 165.
 पर, p 355, 193. p 193,
 11.
 परंशत, p 274, n.
 परंसहस्र, p 274, n.
 परःशत, p 274, 13. n.
 परःशता, p 274, 13.
 परःसहस्र, p 274, a.

परः—परा

- परःस्वस्, p 382, n.
 परजात, p 252, 18.
 परजित, p 252, n.
 परतन्त्र, p 262, 16.
 परपिण्डाद, p 263, 20.
 परभृत्, p 131, 20.
 परभृत्, p 131, 19.
 परव, p 379, 12.
 परमाक्ष, p 181, 23.
 परमेष्ठिन्, p 3, 11.
 परम्पराक्ष, p 181, 25.
 परवत्, p 262, 16.
 परशु, p 213, 60.
 परश्वध, p 213, 60.
 परश्वस्, p 382, 22.
 परस्वध, p 213, n.
 पराक्रम, p 216, 71.
 p 340, 141.
 पराग, p 90, 17. p 305,
 22.
 पराङ्मुख, p 266, 33.
 परावित, p 252, 18.
 पराचीन, p 266, 33.
 पराजय, p 217, 80.
 पराजित, p 218, 80.
 पराधीन, p 262, 16.
 पराक्ष, p 263, 20.
 पराभूत, p 218, 80.

परा—परि

- पराय, p 382, 20.
 परायण, p 286, 2.
 परारि, p 382, n.
 पराङ्गा, p 273, 7.
 पराशरिन्, p 185, n.
 पराशरी, p 185, n.
 परासन, p 218, 81.
 परासु, p 218, 85.
 परास्कन्दिन्, p 253, 25.
 परि, p 155, n.
 परिकर, p 347, 167.
 परिकर्मन्, p 169, 22.
 परिक्रम, p 291, 16.
 परिक्रिया, p 292, 20.
 परिक्षिप्त, p 280, 37.
 परिखा, p 68, 29.
 परिग्रह, p 210, 47. n.
 p 370, 239.
 परिव, p 307, 28. p 213,
 59.
 परिवातन, p 213, 59.
 परिचय, p 292, 23.
 परिचर, p 207, 30.
 परिचर्या, p 184, 34.
 परिचार्य, p 180, 20.
 परिचारक, p 251, 17.
 परिणत, p 282, 46.
 परिणय, p 191, 56.

परि—परि.

- परिणाम, p 291, 15.
 परिणाय, p 258, 46.
 परिणाम, p 168, 16.
 परितस्तु, p 379, 13.
 परिव्राण, p 287, 5.
 परिदान, p 240, 81.
 परिदेवन, p 42, 16.
 परिधान, p 196, 18.
 परिधि, p 22, 84-p328,
 99.
 परिधिष्य, p 297, 30.
 परिपण, p 240, 80.
 परिपंथिन्, p 193, 11.
 परिपाठि, p 184, n.
 परिपाटी, p 184, 36.
 परिपूर्णता, p 173, 38.
 परिपेल, p 117, n.
 परिपेलव, p 117, 13.
 परिप्लव, p 277, 24.
 परिवर्द्ध, p 370, 241.
 परिभव, p 50, 22.
 परिभाव, p 50, 22.
 परिभाषण, p 42, 15.
 परिभूत, p 284, 56.
 परिमल, p 36, 19.
 p 290, 13.
 परिदम्भ, p 294, 20.
 परिवक्ष्य, p 30, n.

परि—परि.

- परिवर्जन, p 218, 82,
 परिवर्त्त, p 240, n.
 p 30, n.
 परिव्रादिनी, p 45, 3.
 परिव्रापित, p 279, 35.
 परिवार, p 348, n.
 परिव्राह, p 62, n.
 परिवर्त्ति, p 190, 55.
 परिवृद्ध, p 261, 11.
 परिवृत्ति, p 190, n.
 परिवृत्ति, p 190, n.
 परिवेत्त, p 190, 55.
 परिवेश, p 22, n.
 परिवेष, p 22, 34.
 परिव्याध, p 93, 11.
 p 100, 41.
 परिव्राज, p 185, 41.
 परिव्राजक, p 185, n.
 परिवट्ट, p 178, 14.
 परिवृक्कन्द, p 252, n.
 परिवृक्कज, p 252, n.
 परिवृक्कार, p 164, 3.
 परिवृक्कृत, p 164, 2.
 परिवृष्टोम, p 202, n.
 परिवृष्ट, p 294, 30.
 परिवसर, p 76, 14.
 परिवर्ष, p 292, 20.
 परिवर्ष्या, p 184, n.
 p 292, 21.

परि—परे

- परिवृक्कन्द, p 252, 18.
 परिवृक्कज, p 252, n.
 परिवृष्टोम, p 202, 10.
 परिवृक्कन्द, p 173, 38.
 परिवृक्कन्द, p 173, n.
 परिवृक्कृत, p 256, 39.
 परिवृक्कृत, p 257, 40.
 परोक्षक, p 260, 7.
 परोणाय, p 258, n.
 परोभाव, p 50, n.
 परोरम्भ, p 294, n.
 परोवर्त्त, p 240, 81.
 परोवाद, p 41, 13.
 परोवाप, p 337, 132.
 परोवार, p 348, 171.
 परोवाह, p 62, 10 n.
 परोटि, p 183, 31.
 परोसर्था, p 292, n.
 परोसार, p 292, 21.
 परोहास, p 53, 32.
 परु, p 124, n.
 परुत्, p 382, 20, n.
 परुष, p 43, 19, p273,
 परुष, p 124, 27, n.
 परेत, p 218, 85.
 परेतराज, p 11, 53.
 परेता, p 59, n.
 परेद्वि, p 382, 21.

परै—पशु.

- परैट्टका, p 238, 71.
 परैधित, p 252, 18.
 परोक्ष, p 278, n.
 परोटो, p 132, n.
 परोष्णी, p 132, 26.
 पर्कटिन्, p 93, n.
 पर्कटी, p 93, 13, n.
 पर्जन्य, p 109, 29.
 पर्जन्य, p 342, 148.
 पर्ण, p 94, 10, p 89, 14.
 पर्णशाला, p 79, 6.
 पर्णस, p 105, 60.
 पर्णै, p 70, n.
 पर्यङ्क, p 174, 39.
 पर्यटन, p 184, 35.
 पर्यन्तम्, p 76, 14.
 पर्यय, p 184, 36.
 पर्ययस्या, p 292, 21.
 पर्याप्त, p 235, 57.
 पर्याप्त, p 287, 5.
 पर्याय, p 184, 36.
 पर्यदञ्चन, p 220, 3.
 पर्यवर्ण, p 183, 31.
 पर्यव, p 84, 1.
 पर्यन्, p 124, 27, p 335, 124.
 पर्यसन्नि, p 26, 7.
 पर्ये, p 156, n.

पशु—पशु.

- पशुका, p 156, 20.
 पश, p 241, 86, p 358, 204.
 पशगण्ड, p 249, 6.
 पशङ्कषा, p 109, 17.
 पशल, p 154, 14.
 पशारुड, p 121, 13.
 पशाल, p 225, 22.
 पशाय, p 89, 14, p 122, 20, p 37, n.
 पशानिन्, p 87, 5.
 पशिकी, p 140, 12.
 पशित, p 147, 41.
 पशिता, p 140, n.
 पश्यङ्क, p 174, 39.
 पश्व, p 89, 14.
 पशुल, p 68, 28.
 पश, p 293, 24.
 पशन, p 12, 58, p 293, 24.
 पशनाशन, p 58, 8.
 पशान, p 12, 58.
 पश, p 9, 42.
 पश्व, p 187, 44.
 पश्विक, p 64, 16.
 पशु, p 129, 11.
 पशुपति, p 6, 25.
 पशुप्रेरण, p 296, 39.
 पशुपञ्च, p 238, 74.

पशु—पाठि.

- पशुत्, p 372, 4.
 पशुत्ताप, p 51, 25.
 पश्व, p 278, 30.
 पशु, p 79, n.
 पशु, p 225, 66.
 पशुला, p 139, 11.
 पशु, p 215, n.
 पाक, p 135, 38.
 पाकलव्यफल, p 202, n.
 पाकफल, p 202, n.
 पाकल, p 115, 14.
 पाकशासन, p 7, 36.
 पाकशासनि, p 8, 41.
 पाकस्यान, p 227, 27.
 पाक्य, p 231, 42, p 247, 109.
 पाखण्ड, p 147, n.
 पाञ्चजन्य, p 5, 23.
 पाञ्चालिका, p 254, 29.
 पाटल, p 223, 15, p 37, 25.
 पाटला, p 90, 20, p 99, 35.
 पाटलि, p 99, 35.
 पाटली, p 99, n.
 पाठ, p 294, 29.
 पाठा, p 106, 3.
 पाठिन्, p 105, 60.

पाठी—पाद.	पाद—पाथु.	पाथ्य—पारि.
पाठीन, p 65, 18.	पादवन्धन, p 235, 58.	पाथ्य, p 241, 85.
पाडङ्ग, p 378, 7.	पादस्फोट, p 50, 3.	पार, p 62, 8. n. p 241, n.
पाणि, p 159, 32.	पादाग्न, p 156, 22.	पारत, p 244, n.
पाणिगृह्णीनी, p 138, 5.	पादाङ्गद, p 166, 11.	पारद, p 244, 100.
पाणिग्रहण, p 190, n.	पादात, p 208, 35. n.	पारम्पर्यापदेश, p 178, 1.
पाणिष, p 251, 13.	पादातिक, p 208, 14. n.	पारश्व, p 300, 212.
पाणिपीडन, p 190, 56.	पादाविक, p 2, 8, n.	पारशीक, p 203, 13 n.
पाणिवाद, p 251, 13.	पादुका, p 254, 30.	पारश्वधिक, p 208, 38.
पाण्ड, p 37, 23.	पादू, p 254, 31.	पारसीक, p 203, n.
पाण्डकम्बलिन्, p 205, 22.	पादूकत्, p 219, 7.	पारस्त्रैषेय, p 143, 21.
पाण्डर, p 36, 22.	पाद्य, p 183, 32.	पारापत, p 130, n.
पातक, p 397, 33.	पाद्या, p 183, n.	पारापार, p 60, n.
पाताल, p 56, 1. p 358, 204.	पानगोष्ठिका, p 257, 43.	पारायण, p 235, 2.
पातुक, p 265, 27.	पानपात्र, p 257, 43.	पारावत, p 130, 14.
पात्र, p 62, 8. p 181, 24. p 239, 33.	पानभाजन, p 228, 32.	पारावताग्नि, p 121, 1.
पात्रयुग, p 384, n.	पानीय, p 61, 4.	पारावार, p 60, 1.
पात्री, p 401, 42.	पानीयशालिका, p 79, 7.	पाराशरिन्, p 185, 41.
पात्रीव, p 398, 35.	पान्य, p 195, 17.	पाराशरी, p 185, n.
पाथस्, p 60, 4.	पाप, p 31, 1.	पारिकाञ्चिन्, p 186, 4.
पाद, p 156, 22. p 85, n. p 242, 90. p 326, 92.	पापचेली, p 106, 3.	पारिजातक, p 9, 45. p 92, 6.
पादकटक, p 167, 11.	पापान्, p 31, 1.	पारितथ्या, p 165, 4.
पादग्रहण, p 185, 40.	पापान्, p 150, 4.	पारिपात्रक, p 84, 3.
पादप, p 87, 5.	पापन, p 152, 9.	पारिपार्श्विक, p 22, 33.
	पापर, p 251, 16.	पारिप्लव, p 277, 24.
	पासा, p 150, n.	पारिभद्र, p 92, 6.
	पाथस, p 171, 30. p 181, 23.	पारिभद्रक, p 98, 33.
	पाथु, p 157, 24.	पारिभाष्य, p 115, 14.

पारि—पाशि.

- पारिषद, p 6, 31. n.
 पार्षद, p 6, n.
 पार्षद, p 6, n.
 पारिहाय्य, p 166, 8.
 पारो, p 387, 10.
 पारुष्य, p 42, 14.
 पार्थिव, p 191, 1.
 पार्वती, p 7, 33.
 पार्वतीनन्दन, p 7, 35.
 पार्थ, p 158, 30. p 297, 41.
 पार्श्वभाम, p 201, 8.
 पार्श्वस्थि, p 156, 20.
 पार्थिव, p 156, 23.
 पार्थिव्या, p 193, 10.
 पालन, p 125, 32.
 पालङ्की, p 114, n.
 पालङ्क्या, p 114, 9. n.
 पालाश, p 37, 24.
 पालि, p 214, 61. n.
 पालिन्दी, p 111, n.
 पालिन्दी, p 111, 27.
 पाली, p 114, n.
 पाल्मरा, p 385, 5.
 पावक, p 10, 50.
 पाय, p 163, 49.
 पायक, p 258, 45.
 पायिन्, p 12, 56.

पाशु—पिञ्च.

- पाशुपत, p 105, 62.
 पाशुपाल्य, p 220, 2.
 पाश्या, p 384, n.
 पाश्चात्य (त्तर), p 278, 30, n.
 पाषण्ड, p 187, 44.
 पाषाण, p 84, 4.
 पाषाणदारण, p 255, 34.
 पिक, p 131, 19.
 पिङ्ग, p 38, 25.
 पिङ्गल, p 22, 33. p 38, 25.
 पिङ्गला, p 38, n.
 पिचण्ड, p 158, n.
 पिचिण्ड, p 158, 28.
 पिचिण्डवत्, p 391, 18.
 पिचिण्डिल, p 148, 44.
 पिचु, p 246, 106.
 पिचुल, p 246, n.
 पिचुसर्ह, p 100, 43.
 पिचुल, p 95, 20. p 246, n.
 पिञ्चट, p 246, 106.
 पिच्छ, p 134, 31.
 पिच्छा, p 97, 27.
 पिच्छिल, p 232, 46.
 पिच्छिला, p 97, 27.
 पिञ्ज, p 218, 84.
 पिञ्जर, p 396, n.

पिञ्च—पित.

- पिङ्गल, p 215, 67.
 पिठ, p 227, 26.
 पिठक, p 151, 4. p 254, 30.
 पिठका, p 151, n.
 पिठर, p 228, 31.
 पिठरी, p 228, n.
 पिण्ड, p 244, 98. p 391, 18.
 पिण्डक, p 171, 30.
 पिण्डगोस, p 245, n.
 पिण्डि, p 205, n.
 पिण्डिका, p 205, 24.
 पिण्डी, p 205, n.
 पिण्डीतक, p 98, 33.
 पिण्डोर, p 246, n.
 पिण्या, p 221, n.
 पिण्याक, p 300, 9.
 पितरौ, p 146, 37.
 पितामह, p 3, 11. p 145, 33.
 पितामही, p 145, n.
 पित, p 144, 28.
 पितृकानन, p 219, n.
 पितृदान, p 182, 30.
 पितृपति, p 15, 4. p 11, 53.
 पितृपितृ, p 145, 33.

पिट—पिशु.	पिट—पीव.	पुंश्च—पुत्त.
पिटप्रसू, p 24, 3.	पिटक, p 232, 48.	पुंश्चली, p 139, 10.
पिटवन, p 219, 87.	पिटप, p 76, n.	पुक्कय, p 252, n.
पिटवसत्ति, p 219, n.	पिटपचन, p 228, 32.	पुक्कय, p 252, n.
पिटव्य, p 144, 31.	पिट्ठात, p 174, 41.	पुक्कस, p 252, 20.
पिटसच्चिभ, p 261, 13.	पीठ, p 174, 40.	पुल्ल, p 390, 17.
पित्त, p 153, 13.	पीडन, p 217, 78.	पुल्लव, p 273, 8.
पित्तात्, p 134, 34.	पीडा, p 59, 3.	पुच्छ, p 204, 18.
पिधान, p 18, 14.	पीत, p 37, 24.	पुज्ज, p 136, 42.
पिनच, p 207, 33.	पीतक, p 245, 104.	पुटकिनी, p 71, n.
पिनस, p 150, n.	पीतदारु, p 98, 34.	पुटभेदा, p 61, 7.
पिनाक, p 6, 30. p302,	पीतद्र, p 100, 40.	पुटभेदन, p 77, 1.
14.	पीसन, p 170, 25. p92, 7.	पुटी, p 401, 42.
पिनाकिन्, p 6, 27.	पीतसालक, p 96, 24.	पुण्डरीक, p 16, 5. p36
पिपासा, p 234, 55.	पीता p 230, 41.	11. p 71, 41.
पिपीलिका, p 386, 8.	पीताम्बर, p 4, 14.	पुण्डरीकाक्ष, p 4, 14
पिप्पल, p 91, 1.	पीति, p 202, 11.	पुण्ड्र्य, p 116, 15.
पिप्पलि, p 108, n.	पीतिन्, p 202, n.	पुण्ड्र, p 125, 29.
पिप्पली, p 108, 15.	पीन, p 274, 10.	पुण्ड्रक, p 103, 52.
पिप्पलीसूत्र, p 247, 111.	पीनस, p 150, 2.	पुण्ड्र, p 31, 4. p 346
पिप्पु, p 149, 49.	पीनोष्ठी, p 238, 72.	162.
पियाल, p 94, 15.	पीयूष, p 234, 54. n.	पुण्ड्रक, p 184, 37.
पिल्ल, p 153, 11.	p 9, 44.	पुण्ड्रजन, p 12, 56.
पिशङ्ग, p 38, 25.	पीसु, p 92, 9. p 355,	पुण्ड्रजनेश्वर, p 14, 61
पिशङ्गी, p 38, n.	195.	पुण्ड्रभूति, p 74, 8.
पिशाच, p 2, 6.	पीलुपर्णी, p 106, 2.	पुण्ड्रवत्, p 259, 3.
पिशित, p 154, 14.	पीवन्, p 274, 10.	पुण्ड्राक्ष, p 395, n.
पियुन, p 170, 26.	पीवर, p 274, 10.	पुत्तिका, p 133, 27.
पियुना, p 117, 21.	पीवरस्सनी, p 238, 72,	पुत्त (त्व), p 113, 27

पुत्त—पुरा.

- पुत्तका, p 143, n.
 पुत्तिका, p 143, n.
 पुत्ती, p 143, n.
 पुत्तो, p 146, 37.
 पुत्तल, p 392, 20.
 पुनःपुनर्, p 376, 1.
 पुनर्, p 375, 14.
 पुनर्नव, p 159, n.
 पुनर्नवा, p 121, 14.
 पुनर्भव, p 159, 31.
 पुनर्भू, p 142, 23.
 पुत्ताग, p 92, 6.
 पुत्तस्, p 137, 1.
 पुत्तःसर, p 208, 40.
 पुत्, p 77, 1.
 पुत्, p 94, 14 p 352, 185.
 p 77, n.
 पुत्तस्, p 378, 7.
 पुत्तार, p 82, 16.
 पुत्तदर, p 8, 37.
 पुत्तंभि, p 138, n.
 पुत्तंभी, p 138, 6.
 पुत्तस्, p 373, n.
 पुत्तकत, p 324, 86.
 पुत्तात्, p 373, 7.
 p 383, n.
 पुत्त, p 274, 13.
 पुरा, p 375, 15.

पुरा—पुवि.

- पुराण, p 242, n.
 p 39, 6.
 पुराणा, p 277, n.
 पुराणी, p 277, n.
 पुरातन, p 277, 26.
 पुराष्टत्त, p 39, 5.
 पुरि, p 77, n.
 पुरी, p 77, 1.
 पुरीतत्, p 155, 17.
 पुरीष, p 155, 19.
 पुरु, p 274, 13.
 पुरुष, p 32, 7. p 137, 1.
 p 92, 6. p 363, 220.
 पुरुषोत्तम, p 4, 16.
 पुरुष्ट, p 271, n.
 पुरुष्टत, p 8, 37.
 पुरोग, p 208, 40.
 पुरोगम, p 209, 40.
 पुरोगामिन्, p 209, 40.
 पुरोडाश, p 392, 21.
 पुरोधस्, p 192, 5.
 पुरोगामिन्, p 270, 46.
 पुरोहित, p 192, 5.
 पुलाक, p 299, 5.
 पुलिन, p 62, 9.
 पुलिन्द, p 252, 21.
 पुलोमजा, p 8, 40.
 पुषित, p 282, 16.

पुष्क—पूत.

- पुष्कर, p 132, n. p 15,
 1. p 60, 4. p 71, 41.
 पुष्कराङ्ग, p 132, n.
 पुष्करिणी, p 68, 27.
 पुष्कल, p 273, 8.
 पुष्ट, p 282, 46.
 पुष्प, p 90, 19.
 पुष्पक, p 14, 66.
 पुष्पकोत्त, p 245, 103.
 पुष्पदन्त, p 16, 5.
 पुष्पधनु, p 5, n.
 पुष्पधन्वन्, p 5, 21.
 पुष्पफल, p 91, 2.
 पुष्परथ, p 204, 19.
 पुष्परस, p 90, 17.
 पुष्पलिङ्ग, p 133, 29.
 पुष्पवत्, p 26, 10.
 पुष्पवती, p 142, 20.
 पुष्पसमय, p 29, 18.
 पुष्पाञ्जन, p 245, n.
 पुष्प, p 20, 23. p 312, 149.
 पुष्परथ, p 201, n.
 पुस्त, p 254, 29.
 पूग, p 126, 34. p 304, 21.
 पूजा, p 184, 34.
 पूजित, p 239, 47.
 पूज्य, p 259, 5.
 पूत, p 226, 23. p 273, 5.

पूत—पूर्वा.	पूर्व—पृथ.	पृथ—पैशा.
पूतना, p 100, 39.	पूर्वद्वय, p 382, n.	पृथताम्ब, p 12, n.
पूतिक, p 97, 28.	पूष, p 22, 31.	पृथती, p 129, n.
पूतिकरज, p 97, 28.	पूष, p 96, 22.	पृथक्, p 212, 54.
पूतिकरञ्ज, p 97, n.	पृक्षा, p 117, 21.	पृथदन्त, p 12, 57.
पूतिका, p 123, n.	पृक्ति, p 288, 9.	पृथदाज्य, p 181, 23.
पूतिकाष्ठ, p 99, 34.	पृच्छा, p 11, 10.	पृष्ठ, p 158, 29.
p 100, 40.	पृतना, p 210, 46.	पृष्ठा, p 203, 14. p 297, 4.
पूतिगन्धि, p 36, 21.	पृथक्, p 376, 3.	पृष्णि, p 149, n.
पूतिफली, p 108, 14.	पृथक्पर्णी, p 107, 11.	पृष्णिपर्णी, p 107, 11.
पूप, p 232 48.	पृथगात्मता, p 181, 37.	पेचक, p 130, 15.
पूर, p 392, 20.	पृथगात्मिका, p 33, 9.	पेटक, p 254, 30.
पूरणी, p 97, 27.	पृथग्जन, p 252, 16.	पेटो, p 101, 42.
पूरित, p 283, 48.	p 331, 108.	पेडा, p 254, n.
पूरुष, p 137, 1. p 32, n.	पृथग्निध, p 282, 43.	पेयूष, p 234, n. p 9.
पूर्ण, p 275, 15.	पृथवी, p 73, n.	पेलव, p 275, 15.
पूर्णकुम्भ, p 199, 32.	पृथिवी, p 73, n.	पेशल, p 252, 19. p 3.
पूर्णमा, p 26, n.	पृथु, p 229, 37. p 274, 10.	207.
पूर्णमासी, p 26, n.	पृथुक, p 135, 38. p 232,	पेशि, p 135, n.
पूर्णमा, p 26, 7.	47.	पेशी, p 135, 37.
पूर्णमासी, p 26, n.	पृथुरोमन् p 65, 17.	पेशीकोष, p 135, n.
पूत्त, p 182, 27.	पृथुल, p 274, 10.	पेशल, p 252, n.
पूर्व, p 339, 136. n.	पृथ्वी, p 73, 1.	पेशल, p 252, n.
पूर्व, p 275, n. p 278,	पृथ्वीका, p 116, 13.	पैठर, p 231, 45.
30. p 339, n.	पृदाकु, p 57, 6.	पैठ्यसेव, p 143, 25.
पूर्वज, p 147, 43.	पृश्नि, p 149, 48.	पैठ्यस्त्रीय, p 143, 25.
पूर्वदेव, p 2, 7.	पृश्निपर्णी, p 107, n.	पैन्न, p 189, 50.
पूर्वपर्वत, p 84, 2.	पृषत्, p 61, 6. n. p 129, n.	पैयुष, p 9, n.
पूर्वाङ्ग, p 382, 20.	पृषत, p 61, n. p 129, n.	पैशाच, p 2, n.

योग—प्रका.

योगण्ड, p 148, 46.
 पोडगल, p 124, 28.
 पोटा, p 140, 15.
 पोत, p 135, 38.
 पोतकी, p 123, n.
 पोतवण्ज, p 63, 12.
 पोतवाह, p 63, 12.
 पोताधान, p 65, 19.
 पोतिका, p 123, n.
 पोती, p 135, n.
 पोव, p 351, 182.
 पोविन्, p 144, n.
 पोवी, p 114, 29.
 पोण्डर्य, p 116, n.
 पौर, p 125, 32.
 पौरस्य, p 278, 30.
 पौरुष, p 160, 38.
 पौरुषी, p 160, n.
 पौरोगव, p 227, 27.
 पौर्णमास, p 188, 47.
 पौर्णमी, p 26, n.
 पौर्णमासी, p 26, 7.
 पौर्णस्य, p 14, 64.
 पौलि, p 232, 47.
 पौष, p 28, 15.
 पौषक, p 245, 103.
 प्वाट्, p 378, 7.
 प्रकाण्ड, p 32, 5. p 88, 10.

प्रका—प्रधा.

प्रकाष, p 235, 57.
 प्रकार, p 316, 161.
 प्रकाश, p 23, 36.
 प्रकीर्णक, p 198, 31.
 प्रकीर्त्य, p 97, 28.
 प्रकृति, p 32, 7. p 55, 37.
 प्रकोष्ठ, p 159, 31.
 प्रक्रम, p 293, 26.
 प्रक्रिया, p 198, 31.
 प्रक्षण, p 41, 3.
 प्रकाण, p 44, 3.
 प्रक्षेडन, p 212, n.
 प्रक्षेडना, p 212, 55.
 प्रक्षेदना, p 212, n.
 प्रगण्ड, p 159, 31.
 प्रगतजानु, p 148, n.
 प्रगतजानुक, p 148, 47.
 प्रगल्भ, p 264, 25.
 प्रगाढ, p 313, 47.
 प्रगुण, p 276, 21.
 प्रगे, p 381, 19.
 प्रगह, p 219, 87. p 370, 239.
 प्रग्राह, p 370, 239.
 प्रग्रीव, p 398, 35.
 प्रग्य, p 273, 7.
 प्रगण, p 81, 12.
 प्रधाण, p 81, 12.

प्रच—प्रणा.

प्रचक, p 214, 64.
 प्रचलायित, p 266, 32.
 प्रचुक्र, p 392, 20.
 प्रचुर, p 271, 12.
 प्रचेतस्, p 12, 56.
 प्रचोदनी, p 108, 12.
 प्रच्छदपट, p 169, 18.
 प्रच्छन, p 41, n.
 प्रच्छस, p 81, 14.
 प्रच्छदिका, p 151, 6.
 प्रजन, p 293, 25.
 प्रजविन्, p 209, 41.
 प्रजा, p 309, 31.
 प्रजाता, p 111, 16.
 प्रजापति, p 3, 12.
 प्रजावती, p 144, 30.
 प्रच, p 176, n.
 p 148, n.
 प्रचा, p 140, 12.
 प्रचान, p 335, 125.
 प्रचु, p 148, 47.
 प्रडीन, p 135, 37.
 प्रणय, p 293, 25. p 313, 153.
 प्रणव, p 39, 4. p 47, n.
 प्रणद, p 41, n.
 प्रणाद, p 41, 11.
 प्रणाल, p 79, n.

प्रणा—प्रति.	प्रति—प्रति.	प्रति—प्रती.
प्रणाली, p 70, 35.	प्रतिजागर, p 294, 28.	प्रतिशासन, p 295, 34.
प्रणिवि, p 194, 13.	प्रतिज्ञात, p 285, 58.	प्रतिश्या, p 150, n.
p 329, 102.	प्रतिज्ञान, p 34, 14.	प्रतिश्याय, p 150, 2.
प्रणिवित, p 280, 36.	प्रतिदान, p 240, n.	प्रतिश्रय, p 344, 155.
प्रणीत, p 232, 45.	प्रतिध्वान, p 44, 4.	पतिश्रव, p 34, 14.
p 180, 19.	प्रतिनिधि, p 256, 36.	प्रतिश्रुत्, p 44, 4.
प्रणुत, p 285, 59.	प्रतिपत्, p 33, 10.	प्रतिश्रुत, p 285, n.
प्रण्येय, p 264, 25.	प्रतिपट्ट, p 24, 1. p 26, n.	प्रतिष्टम्भ, p 294, 27.
प्रतति, p 88, n.	प्रतिपक्ष, p 285, 57.	प्रतिसर, p 349, 176.
प्रतन, p 277, 26.	प्रतिपादन, p 182, 29.	प्रतिसीरा, p 169, 22.
प्रतल, p 160, 36.	प्रतिवक्ष, p 258, 41.	प्रतिस्त्राय, p 150, n.
प्रतानिनी, p 88, 9.	प्रतिवन्ध, p 294, 27.	प्रतिस्वन, p 44, n.
प्रताप, p 196, 20.	प्रतिविम्ब, p 256, 36.	प्रतिहृत, p 268, 41.
प्रतापस, p 105, 61.	प्रतिभय, p 50, 20.	प्रतिहार, p 250, n.
प्रति, p 372, 6.	प्रतिभाषित, p 264, 25.	प्रतिहास, p 104, 57.
प्रतिकर्मान्, p 164, 1.	प्रतिभू, p 258, n.	प्रतीक, p 156, 21.
प्रतिकाश, p 256, n.	प्रतिभा, p 256, 36.	p 299, 7.
प्रतिकास, p 256, n.	प्रतिमान, p 201, 7.	प्रतीकार, p 217, 79.
प्रतिकूल, p 279, 33.	p 256, 36.	प्रतीकाश, p 256, n.
प्रतिकूलति, p 256, 36.	प्रतिमुक्त, p 207, 33.	प्रतीकास, p 256, 38.
प्रतिकृष्ट, p 272, 3.	प्रतियत्न, p 331, 109.	प्रतीक्ष्य, p 259, 5.
प्रतिक्षिप्त, p 268, 42.	प्रतियातना, p 256, 36.	प्रतीची, p 15, 3.
प्रतिपक्ष, p 210, 47.	प्रतिरोधक, p 253, n.	प्रतीत, p 323, 84.
p 174, n.	प्रतिरोधिन्, p 253, 25.	p 261, 9.
प्रतिप्याह, p 174, 40.	प्रतिवचन, p 41, n.	प्रतीपदर्शनी, p 137, 2.
प्रतिषा, p 51, 26.	प्रतिवाक्य, p 41, 10.	प्रतीर, p 61, 7.
प्रतिवातन, p 218, 83.	प्रतिविम्ब, p 256, 36.	प्रतीहार, p 81, 16. p 81
प्रतिष्ठाया, p 256, 36.	प्रतिविषा, p 109, 18.	172, p 192, 6.

प्रती—प्रत्यु.

- प्रतीहारिन्, p 348, 172.
 प्रतीहास, p 104, n.
 प्रतीही, p 78, 3.
 प्रल, p 277, 26.
 प्रत्यक्षणी, p 107, 7.
 प्रत्यक्षणी, p 107, 6.
 प्रत्यक्ष, p 278, 28.
 प्रत्यक्ष, p 278, 27.
 प्रत्यक्ष, p 383, n.
 प्रत्यक्ष, p 74, 7.
 प्रत्यक्षपर्यन्त, p 85, 7.
 प्रत्यक्ष, p 342, 149.
 प्रत्यक्षित, p 194, 13.
 प्रत्यक्षिता, p 194, n.
 प्रत्यक्षिन्, p 193, 11.
 प्रत्यक्षित, p 285, 60.
 प्रत्याख्यान, p 268, 40.
 प्रत्याख्यान, p 295, 31.
 प्रत्यादिष्ट, p 268, 40.
 प्रत्यादेश, p 295, 31.
 प्रत्यालीढ, p 212, 53.
 प्रत्यासर, p 210, n.
 प्रत्यासार, p 210, 47.
 प्रत्याहार, p 291, 16.
 प्रत्युक्त, p 293, 26.
 प्रत्युक्तान्ति, p 293, n.
 प्रत्युष, p 24, n.
 प्रत्युष, p 24, 2.

प्रत्यु—प्रपि.

- प्रत्युष, p 24, n.
 प्रत्युष, p 292, 19.
 प्रथम, p 341, 146.
 p 278, 30.
 प्रथा, p 288, 9.
 प्रथित, p 261, 9.
 प्रथुक्त, p 135, n.
 प्रदर, p 347, 166.
 प्रदिक, p 16, n.
 प्रदीप, p 174, 40.
 प्रदीपन, p 58, 10.
 प्रदेश, p 159, n.
 प्रदेशन, p 197, 27.
 प्रदेशनी, p 159, 32.
 प्रदेशिनी, p 159, n.
 प्रदोष, p 25, 6.
 प्रद्युम्न, p 5, 20.
 प्रद्राव, p 217, 79.
 प्रधन, p 216, 72.
 प्रधान, p 192, 5. p 32, 7.
 p 335, 125.
 प्रधि, p 205, 24.
 प्रपञ्च, p 307, 29.
 प्रपद, p 156, 32.
 प्रपा, p 79, 7.
 प्रपात, p 84, 4.
 प्रपितामह, p 145, 33.
 प्रपितामही, p 145, n.

प्रपु—प्रम.

- प्रपुनाड, p 120, n.
 प्रपुञ्ज, p 120, n.
 प्रपुञ्जाड, p 120, 12.
 प्रपुञ्जरीक, p 116, 15.
 प्रफुल्ल, p 87, 7.
 प्रपञ्चकल्पना, p 40, 6.
 प्रवाल, p 243, 93. p 359, 206.
 प्रबोधन, p 170, 23.
 प्रभञ्जन, p 12, 58.
 प्रभर, p 360, 212.
 प्रभा, p 23, 35.
 प्रभाकर, p 22, 30.
 प्रभात, p 24, 3.
 प्रभाव, p 196, 21.
 प्रभिन्न, p 200, 4.
 प्रभु, p 261, 11.
 प्रभूत, p 274, 12.
 प्रभ्रष्टक, p 173, 37.
 प्रमणस्, p 260, n.
 प्रमथ, p 6, 31.
 प्रमथन, p 218, 83.
 प्रमथाधिप, p 6, 27.
 प्रमद, p 31, 2.
 प्रमदवन, p 86, 3.
 प्रमदा, p 137, 3.
 प्रमदावन, p 86, n.
 प्रमनस्, p 260, 7.

प्रसा—प्रव.	प्रव—प्रस.	प्रस—प्रसू.
प्रसा, p 289, 10.	प्रवङ्ग, p 204, 20.	प्रसजता, p 19, 18.
प्रसाण, p 316, 56.	प्रवलि, p 40, n.	प्रसजा, p 257, 40.
प्रसातामङ्ग, p 115, n.	प्रवलिङ्गिका, p 40, 6. n.	प्रसजेरा, p 257, n.
प्रसाद, p 53, 30.	प्रवल्ली, p 40, n.	प्रसभ, p 217, 7.
प्रसापणा, p 218, 81.	प्रवारण, p 286, 3.	प्रसर, p 292, 23.
प्रसापन, p 218, n.	प्रवान्त, p 46, 7.	प्रसरण, p 214, 64.
प्रसिति, p 289, 10.	प्रवासण, p 218, 81.	प्रसरणि, p 214, n.
प्रसीत, p 181, 26. p 218, 86.	प्रवाङ्ग, p 291, 18.	प्रसरणी, p 214, n.
प्रसीला, p 55, 37.	प्रवाङ्गिका, p 151, 6.	प्रसव, p 289, 10. p 360 210.
प्रसुख, p 273, 6.	प्रविख्याति, p 294, 23.	प्रसववन्धन, p 89, 15.
प्रसदित, p 284, 52.	प्रविदारण, p 216, 72.	प्रसव्य, p 279, 33.
प्रसेङ्ग, p 151, n.	प्रविश्लेष, p 292, 20.	प्रसह्य, p 379, 10.
प्रसोद, p 31, 2.	प्रवीण, p 260, 4.	प्रसाद, p 18, 18.
प्रयत्न, p 187, 44.	प्रवृत्ति, p 40, 8 p 291, 18.	प्रसाधन, p 164, 1 p 174, n.
प्रयस्त, p 232, 45.	प्रवृत्त, p 277, 26.	प्रसाधनी, p 164, 1.
प्रथान, p 292, 23.	प्रवेक, p 273, 24.	प्रसाधित, p 164, 2.
प्रयुक्तार्थ, p 293, n.	प्रवेणि, p 202, n. p 264, 49.	प्रसारणी, p 214, n. p 122, 18.
प्रयोगार्थ, p 100, 40.	प्रवेणी, p 202, 10.	प्रसारिन्, p 266, 31.
प्रलम्ब, p 4, 18.	प्रवेष्ट, p 158, 31.	प्रसित, p 260, 9.
प्रल्य, p 30, 22. p 54, 33.	प्रव्यक्त, p 278, 31.	प्रसिति, p 290, 14.
प्रलाप, p 42, 16.	प्रञ्ज, p 41, 10.	प्रसिद्ध, p 330, 107.
प्रवण, p 316, 59.	प्रञ्चि, p 22, n.	प्रसू, p 367, 231. p 14 29.
प्रवयण, p 222, n.	प्रञ्चय, p 293, 25.	प्रसूता, p 141, 16.
प्रवयस्, p 147, 42.	प्रञ्चित, p 264, 25.	प्रसूति, p 289, 10.
प्रवङ्ग, p 273, 7.	प्रउ, p 208, 40.	प्रसूतिका, p 111, 16.
प्रवलिङ्गिका, p 40, 6.	प्रउवाङ्ग, p 236, 63.	
प्रवङ्ग, p 219, 18.	प्रउङ्गी, p 238, 70.	
	प्रसज, p 64, 27.	

प्रस्-प्राक्.

प्रस्तुतिज, p 59, 3.
 प्रस्तन, p 90, 17. p 336, 125.
 प्रस्तन, p 220, n. p 280,
 38. p 160, 36.
 प्रस्तता, p 156, 23.
 प्रस्तति, p 160, n.
 प्रसेव, p 227, 26. p 46, n.
 प्रसेवक, p 46, 7.
 प्रस्तर, p 84, 4.
 प्रस्ताव, p 293, 24.
 प्रस्थ, p 242, 89. p 85, 5.
 p 325, n.
 प्रस्थपुष्प, p 105, 59.
 प्रस्थान, p 214, 63.
 प्रस्कोटन, p 227, 26.
 प्रस्त्रवण, p 85, 5.
 प्रस्ताव, p 155, 18.
 प्रस्तेद, p 54, n.
 प्रहर, p 25, 6.
 प्रहरण, p 204, n. p 211,
 50.
 प्रहस्त, p 160, 35.
 प्रह्, p 68, 26.
 प्रहेलि, p 40, n.
 प्रहेलिका, p 40, 6.
 प्रह्लन, p 284, 52.
 प्रायु, p 275, 19.
 प्राक्, p 380, 16

प्राका-प्राय.

प्राकार, p 78, 3.
 प्राकृत, p 251, 16.
 प्राग्वंश, p 178, 15.
 प्रायहर, p 273, 7.
 प्रावार, p 289, 10.
 प्राक्, p 383, n.
 प्राचिका, p 386, 8.
 प्राची, p 15, 3.
 प्राचीन, p 78, n.
 प्राचीना, p 106, 3.
 प्राचीनाशीत, p 188, 49.
 प्राचीर, p 78, 3.
 प्राच्य, p 71, 7.
 प्राजन, p 222, 12.
 प्राजित्, p 206, 27.
 प्राज्ञ, p 176, 5.
 प्राज्ञा, p 140, 12. p 33, n.
 प्राज्ञी, p 110, 12.
 p 176, n.
 प्राज्य, p 274, 12.
 प्राङ्मुखाक, p 192, 5.
 प्राण, p 12, 59.
 प्राणिन्, p 33, 8.
 प्रातर, p 381, 49.
 प्रातिहार, p 250, n.
 प्रातिहारक, p 250, n.
 प्रातिहारिक, p 250, 11.
 प्राथमकल्लिक, p 177, 10.

प्रादू-प्राय.

प्रादूस्, *p 375, 17.
 p 379, 12.
 प्रादेश, p 159, 34.
 प्रादेशन, p 182, 29.
 प्राध्वन्, p 377, 4.
 प्रान्तर, p 77, 17.
 प्राप्न, p 280, 36. p 284,
 54.
 प्राप्तपञ्चत्व, p 218, 85.
 प्राप्तरूप, p 338, 134.
 प्राप्ति, p 320, 71.
 प्राप्य, p 281, 42.
 प्राभूत, p 197, 27.
 प्राय, p 189, 52. p 344,
 155. p 380, 17.
 प्रायस्, p 410, 17.
 प्राथित, p 283, 47.
 प्रालम्ब, p 173, 37.
 प्रालम्बिका, p 165, 6.
 प्रालेय, p 19, 20.
 प्रात्रण, p 169, 20.
 प्रावार, p 169, 19.
 प्राहत, p 168, 15. n.
 प्राहता, p 168, n.
 प्राहृष्ट, p 30, 19.
 प्राहृष्टा, p 30, n.
 प्राहृष्टायणी, p 106, 5.
 प्राय, p 214, n.

प्रास—प्रेष्ठ.	प्रेष्ठ—फटा.	फण—फाल.
प्रास, p 214, 61.	प्रेष्ठ, p 251, n.	फण, p 58, n.
प्रासङ्ग, p 206, 25.	प्रेष्ठ, p 251, n.	फणम्, p 58, n.
प्रासङ्ग्य, 236, 64.	प्रेष्ठ, p 251, 17.	फणा, p 58, 9.
प्रासाद, p 80, 9.	प्रेष्ठण, p 181, 25.	फणिक, p 105, 59
प्रासिक, p 208, 38.	प्रेष्ठित, p 181, 26.	फणिन्, p 58, 7.
प्रास्थिक, p 222, n.	प्रेष्ठ, p 204, 17.	फर, p 213, n.
प्राङ्ग, p 25, 3.	प्रेष्ठ, p 129, n.	फल, p 240, 80.p89,1
प्रिय, p 145, 35.p272,3.	प्रेष्ठपद, p 20, 24.	p 126,35. p 213 5
प्रियक, p 96,22.p128,9.	प्रेष्टी, p 65, 18.	फलक, p 213, 58.
प्रियङ्गु, p99,36.p225,20.	प्रेष्ठपद, p 29, 17.	फलकपाणि, p 208, 36
प्रियता, p 52, 27.	प्रौढ, p 277, 26.	फलक्यहि, p 87, n.
प्रियम्बद, p 267, 36.	प्रुत्त, p 93, 13, p 96,24.	फलनिक, p 247, 112
प्रियाल, p 94, n.	प्रुत्त, p 117,20.p134,34.	फलपूर, p 105, 59.
प्रोणन, p 287, 4.	प्रुत्तग, p127,3.p306,25.	फलवत्, p 87, 7.
प्रोत, p 284, 52.	प्रुत्तङ्ग, p 127, 3.	फलस, p 100, n.
प्रोति, p 31, 2.	प्रुत्तङ्गन, p 340, 140.	फलाध्यक्ष, p 97, 26.
प्रुष्ट, p 283, 48.	p 127, n.	फलिन, p 87, 7.
प्रेक्षा, p 33, 10. p 365,	प्राक्ष, p 90, 18.	फलिन, p 87, 7.
226.	प्रिहन्, p 155, 17.	फलिनो,p99,36.p118,
प्रेक्षा, p 205, 21.	प्रिहन्, p 155, n.	फलो, p 99, 36.
प्रेक्षित, p 280, 36.	प्रिहयत्, p 97, 29.	फलेद्यहि, p 87, 6.
प्रेत, p 59, 2. p 218, 85.	प्रुत्त, p 204, 16.	फलेद्यहा, p 99, 35.
p 317, 62.	प्रुष्ट, p 283, 48.	फल्यु, p 273, 6.
प्रेत्य, p 378, 8.	प्रोष, p 288, 9.	p 100, 42.
प्रेत, p 52, n.	प्र्यात, p 285, 60.	फल्युन, p 23, n.
प्रेतन्, p 52, 27.	फञ्जिका, p 107, 8.	फाणित, p 231, 43.
प्रेषण, p 295, 34.	फटा, p 58, n.	फाष्ट, p 282, 44.
प्रेष्ठ, p 265, 61.		फाल, p 222,13.p167.

फाल्गु—बन्ध.

- फाल्गुण, p 28, 15.
 फाल्गुनिक, p 28, 15.
 फाल्गुनी, p 386, 6.
 फल्ल, p 87, 8.
 फेन, p 246, 105.
 फेनिल, p 93, 12.
 फेरव, p 128, 5.
 फेरु, p 128, 5.
 फेलक, p 235, n.
 फेला, p 235, 56.
 फेलि, p 235, n.
 बण, p 288, n.
 बल, p 268, 48. p 282, 44.
 बन्नी, p 254, n.
 बध, p 218, 84.
 बधिर, p 149, 48.
 बधु, p 139, n.
 बधू, p 329, 104. p 139, n.
 p 117, 21. p 137, 2.
 बधूटो, p 139, n.
 बधोद्यत, p 269, 44.
 बध्य, p 269, 45.
 बन्धक, p 328, 100.
 बन्धकी, p 159, 10.
 बन्धन, p 197, 26.
 बन्धनालय, p 219, 87.
 बन्धनी, p 238, n.

बन्ध—बलि.

- बन्धस्तम्भ, p 201, 9.
 बन्धु, p 145, 34.
 बन्धुजीवक, p 103, 53.
 बन्धुता, p 145, 35.
 बन्धुर, p 276, 19.
 बन्धुल, p 143, 26.
 बन्धूक, p 103, 53.
 बन्धूर, p 276, n.
 बन्ध्य, p 87, 7.
 बन्ध्या, p 237, 69.
 बन्धु, p 349, 172.
 बल, p 4, 19. p 210, 46.
 p 216, 70. p 356,
 197. p 393, 22.
 बलज, p 309, 33.
 बलजा, p 309, 33.
 बलन, p 4, n.
 बलभद्र, p 4, 18.
 बलभट्टिका, p 121, 16.
 बलधित, p 281, 40.
 बलवत्, p 148, 44.
 p 376, 2.
 बलविन्यास, p 210, 47.
 बला, p 110, 25.
 बलात्कार, p 217, 77.
 बलारान्ति, p 7, 38.
 बलि, p 178, 13. p 197,
 27. p 356, 197.

बलि—बीभ.

- बलिध्वंसिन्, p 4, 16.
 बलिसद्गन्, p 56, 1.
 बली, p 356, n.
 बलीवर्द, p 235, 59.
 बल्लयणी, p 238, n.
 बलिर्दुख, p 2, n.
 बलिर्मुख, p 2, n.
 बा, p 374, 11.
 बाण, p 104, n.
 बाणा, p 104, 55.
 बाधा, p 59, 3.
 बालकिनेय, p 143, 26.
 बाल्वध, p 145, 34.
 बाल, p 147, 42. p 114,
 10. p 162, 16. p 259,
 207. p 203, 11.
 बालगर्भिणी, p 238, 70.
 बालतनय, p 98, 30.
 बालदलक, p 98, n.
 बालधि, p 204, 18.
 बालपत्न, p 98, n.
 बालहृष्टी, p 204, 18.
 बाला, p 147, n.
 बालेय, p 239, 78.
 p 107, 8.
 बालेयभाक, p 107, 8.
 बाल्य, p 146, 40.
 बीभत्स, p 369, 236.

बुक्—बोधि.

बुक्, p 154, n.
 बुक्कन्, p 154, n.
 बुक्का, p 154, 15.
 बुक्कापसांस, p 154, n.
 बुक्की, p 154, n.
 बुक्क, p 329, n. p 2, 8.
 p 285, 57.
 बुद्धि, p 33, 10.
 बुद्ध, p 391, 19.
 बुध, p 2, n. p 329, 103.
 p 21, 27. p 176, 4.
 बुधित, p 285, 57.
 बुधुत्ता, p 234, 54.
 बुधुत्तित, p 263, 20.
 बुध, p 225, n.
 बुध, p 225, 22.
 बुक्क, p 154, n.
 बुक्का, p 154, n.
 बुक्क, p 154, n.
 बुक्कन्, p 154, n.
 बुक्का, p 154, n.
 बुद्धयवा, p 8, n.
 बुन्दारक, p 303, 16.
 बुन्दिष्ठ, p 285, 62.
 बुद्ध, p 110, 24.
 बुद्ध, p 90, n.
 बोधकर, p 215, 65.
 बोधि, p 91, n.

बोधि—भ.

बोधिद्वय, p 91, 1.
 व्रतति, p 319, n.
 व्रत्ताचारिन्, p 175, 3.
 p 186, 42.
 व्रत्ताय, p 96, 22.
 व्रत्तात्, p 189, 51.
 व्रत्तादर्भा, p 120, 10.
 व्रत्तादार, p 96, 22.
 व्रत्तान्, p 3, n. p 333,
 117.
 व्रत्तापुत्र, p 58, 11.
 व्रत्ताभूय, p 189, 51.
 व्रत्तायत्त, p 178, 14.
 व्रत्तावर्चस्, p 184, 38.
 व्रत्ताविन्दु, p 185, 38.
 व्रत्ताशी, p 6, n.
 व्रत्तासायुज्य, p 189, 51.
 व्रत्तास्त्र, p 5, 22.
 व्रत्ताञ्जलि, p 185, 38.
 व्रत्तासन, p 185, 39.
 व्रत्ता, p 189, 50.
 व्रत्ताण, p 175, 4.
 व्रत्ताण्यष्टिका, p 107, 8.
 व्रत्ताणो, p 107, 8.
 व्रत्ता, p 38, 1. p 6, 31.
 p 118, 3.
 भ, p 20, 22.

भक्त—भद्र.

भक्त, p 233, 48.
 भक्त, p 263, 20.
 भक्तित, p 285, 60.
 भक्त्यकार, p 227, 28.
 भग, p 157, 27. p 306,
 27.
 भगन्दर, p 151, 7.
 भगवत्, p 3, 8.
 भगिनो, p 144, 20.
 भग्नी, p 144, n.
 भङ्ग, p 61, 5.
 भङ्गा, p 225, 20.
 भङ्गि, p 386, 8.
 भजमान, p 197, 24.
 भट, p 207, 29.
 भटित, p 231, 45.
 भट्टारक, p 48, 13.
 भट्टिनी, p 48, 13.
 भगुडाकी, p 112, 2.
 भगिडर, p 101, n.
 भगिडरी, p 107, n.
 भगिडल, p 101, 11.
 भगडी, p 107, 9.
 भगडीर, p 101, n.
 भगडीरी, p 107, 9.
 भगडील, p 101, n.
 भद्र, p 31, 3.
 भद्रक, p 272, n.

भद्र—भर्तृ.	भर्त्तृ—भागि.	भागि—भाङ्गु.
भद्रकुम्भ, p 199, 32.	भर्त्तृदारक, p 48, 12.	भागिनी, p 18, n.
भद्रदारु, p 98, 34.	भर्त्तृदारिका, p 48, 13.	भागिनेयी, p 145, n.
भद्रपदा, p 20, n.	भर्त्तृन, p 42, 14.	भागोरघी, p 69, 31.
भद्रपर्णी, p 94, 16.	भर्त्तृन्, p 243, 95.	भाग्य, p 32, 6.
भद्रवत्, p 4, n.	भङ्ग, p 392, 21. p 127, 4.	भाङ्गीन, p 221, n.
भद्रवला, p 122, 18.	भङ्गातक, p 96, n.	भाङ्गन, p 229, 33
भद्रमुक्ता, p 124, 25.	भङ्गातकी, p 96, 23.	भाङ्गु, p 229, 33.
भद्रयव, p 102, 47.	भङ्गक, p 127 n.	भाङ्ग, p 29, 17.
भद्रवल, p 4, n.	भङ्गूक, p 127, n.	भाङ्गपद, p 29, 17.
भद्रवला, p 122, 18.	भय, p 6, 30. p 359, 208.	भाङ्गपदा, p 20, 21.
भद्रञ्ची, p 172, 32.	भवन, p 80, 11.	भानु, p 22, 32. p 22, 35 p 330, 107.
भद्रासन, p 198, 31.	भवानी, p 6, 32.	भासिनी, p 137, 1
भय, p 50, 24.	भविक, p 31, 4.	भार, p 212, 87.
भयङ्कर, p 50, 20.	भविष्ट, p 265, 29.	भारत, p 250, n. p 74, 6.
भयद्रुत, p 269, 42.	भविष्णु, p 265, 29.	भारती, p 38, 1.
भयानक, p 50, 20.	भव्य, p 31, 4. p 403, n.	भारहाज, p 130, n.
भर, p 13, 61. p 242, n.	भव्या, p 403, n.	भारहाजी, p 113, 4.
भरण, p 256, 39.	भषक, p 252, 22.	भारयष्टि, p 254, 30.
भरण्य, p 256, 39.	भस्त्रा, p 255, 33.	भारवाह, p 251, 15.
भरण्यभुज्, p 263, 19.	भस्त्रगन्विनी, p 114, 8.	भारिक, p 251, 15.
भरण्या, p 256, n.	भस्त्रगर्भा, p 101, 43.	भारिन्, p 251, n.
भरत, p 250, 12.	भस्त्रान्, p 320, 72.	भार्गव, p 21, 26.
भरतवर्ष, p 74, n.	भा, p 23, 35.	भार्गवी, p 123, 24
भरहाज, p 130, 15.	भाग, p 242, 90.	भार्गी, p 107, 8
भर्ग, p 6, 29.	भागधेय, p 197, 27.	भार्थी, p 138, 6.
भर्ग्य, p 6, n.	p 32, 6.	भार्थ्यापती, p 146, 38.
भर्त्तृदारिक, p 48, n.	भागिनेय, p 145, 32.	भाङ्गुक, p 127, n.
भर्त्तृ, p 145, 35.		

भास्त्र—भिया.

भास्त्रक, p 127, 4.
 भाव, p 48, 12. p 50,
 21. p 360, 209.
 भावबोधक, p 50, 21.
 भावित, p 232, 46.
 भाविनी, p 137, 3.
 भावुक, p 31, 4.
 भाष्, 23, 58.
 भाषा, p 38, 1.
 भाषित, p 38, 1.
 भाष्य, p 396, 31.
 भास्, p 23, n.
 भास्तर, p 22, 30.
 भास्त्र, p 22, 30.
 भिजा, p 287, 6. p 265,
 226.
 भिक्षु, p 175, 3. p 185, 41.
 भिक्षुकी, p 143, 26.
 भित्त, p 18, 17.
 भित्ति, p 78, 4.
 भिदा, p 287, 5.
 भिदिर, p 9, n. p 276, 21.
 भिदु, p 9, n.
 भिदुर, p 9, 42.
 भिन्दिपाल, p 213, 59.
 भित्त, p 279; 32. p 283,
 50.
 भिया, p 50, n.

भिष—भुज.

भिषज्, p 152, 8.
 भिष्या, p 233, n.
 भिषिका, p 233, n.
 भिषिटा, p 233, n.
 भिषिष्टा, p 233, n.
 भिक्षा, p 233, 48.
 भिक्षुटा, p 233, 49.
 भिक्षा, p 233, 48.
 भिक्षुटा, p 233, n.
 भिक्षिटा, p 233, n.
 भी, p 50, 21.
 भीत, p 50, n.
 भीति, p 50, 21.
 भीम, p 50, 20. p 6, 30.
 भीरु, p 137, 3. p 264, 26.
 भीरुक, p 264, 26.
 भीरुपत्नी, p 109, 19.
 भीलु, p 137, n.
 भीलुक, p 265, 26.
 भीषण, p 50, 20.
 भीष्म, p 50, 20.
 भीष्मस्त्र, p 69, 31.
 भुक्त, p 285, 60.
 भुक्तसमुज्झित, p 235, 56.
 भुग्न, p 276, 21. p 281, 40.
 भुज, p 158, 31.
 भुजग, p 57, 6.
 भुजङ्ग, p 57, 6.

भुज—भूमि.

भुजङ्गभुज्, p 133, 30.
 भुजङ्गम, p 57, 6.
 भुजङ्गाक्षी, p 112, 3.
 भुजगिरस्, p 158, 29.
 भुजा, p 158, n.
 भुजान्तर, p 158, 28.
 भुजिष्य, p 251, 17.
 भुवन, p 60, 3.
 भू, p 73, 2. n.
 भूत, p 2, 6. p 256, n
 p 284, 54. p 322, 80.
 भूतक्षेय, p 247, 111.
 भूतवास, p 100, 39.
 भूतवेशी, p 103, 51.
 भूतात्मन्, p 331, 108.
 भूति, p 7, 31.
 भूतिक, p 300, 8.
 भूतेश, p 6, 26.
 भूदार, p 127, 2.
 भूदेव, p 175, 3.
 भूनिम्ब, p 119, 8.
 भूप, p 191, 1.
 भूपदी, p 102, 50.
 भूपाल, p 191, n.
 भूभृत्, p 318, 63.
 भूसन्, p 271, n.
 भूमि, p 73, 2.
 भूमिजम्बुका, p 95, 18.

भूमि—भूत.

भूमिदेव, p 175, n.
 भूमिपाल, p 191, n.
 भूमिस्मृत्य, p 220, 1.
 भूमी, p 73, n.
 भूयस्, p 274 13.
 भूविष्ट, p 274, 13.
 भूरि, p 274, 13. p 352, n.
 भूरिफेना, p 120, 9.
 भूरिमाय, p 128, 5.
 भूरुखडी, p 102, 50.
 भूर्ज, p 97, 26.
 भूषण, p 164, n.
 भूषा, p 164, 2.
 भूषित, p 164, 2.
 भूष्ण, p 265, 29.
 भूस्तृण, p 125, 32.
 भूकुटि, p 55, n.
 भूकुटी, p 55, n.
 भूकुंस, p 47, n.
 भूग, p 20, n.
 भूगु, p 84, 4. p 21, n.
 भूङ्ग, p 130, 16.
 भूङ्गराज, p 121, n.
 भूङ्गराज, p 121, 17.
 भूङ्गराजन्, p 121, n.
 भूङ्गार, p 199, 32.
 भूङ्गारी, p 133, 28.
 भूतक, p 251, 15.

भूति—भूकु.

भूति, p 256, 38.
 भूतिभुज, p 251, 15.
 भूत्य, p 251, 17.
 भूत्या, p 256, 38.
 भूय, p 13, 62.
 भूटयव, p 232, 47.
 भेक, p 67, 24.
 भेकी, p 67, 24.
 भेद, p 196, 20.
 भेदित, p 283, 50.
 भेरी, p 46, 6.
 भेषज, p 150, 1.
 भैक्ष, p 187, 46.
 भैरव, p 50, 19.
 भैषज्य, p 150, 1.
 भोग, p 210, n. p 305, 24.
 भोगवत्, p 320, n.
 भोगवती, p 320, 72.
 भोगिन्, p 58, 8.
 भोगिनी, p 138, 5.
 भोजन, p 234, 55.
 भोस्, p 378, 7.
 भौम, p 21, 27.
 भौरिक, p 193, 7.
 भंष, p 197, 23.
 भवकुंष, p 47, n.
 भवकुंस, p 47, 11.
 भवकुटि, p 55, 37.

भूकु—मक.

भूकुटी, p 55, 37.
 भूष, p 34, 13. p 61, 6.
 p 288, 9.
 भूसर, p 133, 29.
 भूसरक, p 163, 47.
 भूषि, p 288, 9.
 भूष्ट, p 284, 53.
 भूजिष्णु, p 164, 2.
 भूतरी, p 146, 36.
 भूतल, p 146, 36.
 भूतलाया, p 144, 30.
 p 146, 36.
 भूतभगिनी, p 146, 36.
 भूतव्य, p 146, n.
 भूतीय, p 846, 36.
 भूति, p 34, 13.
 भूङ्ग, p 228, 30.
 भूकुंस, p 47, 11.
 भूकुटी, p 55, 37.
 भूण, p 146, 39.
 भू, p 162, 43. p 81, n.
 भूकुंस, p 47, 11.
 भूकुटि, p 55, 37. n.
 भूकुटी, p 55, n.
 भूण, p 314, 48.
 भूष, p 197, 23.
 भूकर, p 66, 20.

मक—मञ्जु

मकरध्वज, p 5, 21.
 मकरन्द, p 90, 17.
 मकुट, p 164, 3.
 मकुर, p 174, n.
 मकुटक, p 224, n.
 मकुठक, p 224, 17.
 मकूलक, p 120, n.
 मज्जिका, p 133, 26.
 p 399, n.
 मख, p 178, 13.
 मगध, p 215, 65, n.
 मगधन्, p 7, 36, n.
 मगधान्, p 7, n.
 मङ्कुर, p 174, n.
 मञ्जु, p 376, 2.
 मङ्गल, p 31, 3.
 मङ्गल्यक, p 224, 17.
 मङ्गल्या, p 171, 28.
 मचर्चिका, p 32, 5.
 मज्जा, p 88, 12.
 मञ्जूषा, p 251, n.
 मञ्जु, p 65, n.
 मञ्जु, p 174, 39.
 मञ्जरि, p 80, 13.
 मञ्जरी, p 89, n.
 मञ्जिष्ठा, p 107, 9.
 मञ्जीर, p 166, 11.
 मञ्जु, p 272, 2.

मञ्जु—मत्त.

मञ्जुल, p 272, 2.
 मञ्जूषा, p 254, 30.
 मठ, p 79, 8.
 मङ्गु, p 47, 8.
 मणि, p 243, 94.
 मणिक, p 228, 31.
 मणिवन्ध, p 159, 32.
 मणी, p 243, n.
 मण्ड, p 233, 49, p 98, 32.
 मण्डन, p 164, 3, p 265, 29.
 मण्डना, p 385, n.
 मण्डप, p 80, 9.
 मण्डल, p 22, 34, p 18,
 17, p 16, 7, p 210, n.
 मण्डलक, p 151, 5.
 मण्डलाम्, p 213, 57.
 मण्डलेश्वर, p 191, 2.
 मण्डहारक, p 250, 10.
 मण्डित, p 164, 1.
 मण्डक, p 67, 24.
 मण्डकपर्ण, p 99, 37.
 मण्डकपर्णी, p 107, 9.
 मण्डूर, p 244, 99.
 मतङ्गज, p 200, 2.
 मतङ्गिका, p 32, 5.
 मति, p 33, 10.
 मत्त, p 200, 4, p 284,
 52, p 264, 23.

मत्त—मद्र.

मत्तकायिनी, p 137, 4.
 मत्तकायिणी, p 137, n.
 मत्तकासिनी, p 137, n.
 मत्त, p 65, n.
 मत्तर, p 349, 174.
 मत्ती, p 65, n.
 मत्त, p 65, 17, n.
 मत्तगण्डी, p 231, 43.
 मत्तप्रधानी, p 64, 16.
 मत्तपित्ता, p 106, 4.
 मत्तरङ्ग, p 134, n.
 मत्तप्रवेधन, p 64, 16.
 मत्तप्रवेधनी, p 64, n.
 मत्तग्राही, p 118, 3.
 मथित, p 234, 53.
 मद, p 200, 5, p 326, 94.
 मदकल, p 200, 3.
 मदन, p 5, 20, p 98,
 33, p 104, 58.
 मदस्थान, p 257, 41.
 मदिरा, p 257, 40.
 मदिरागृह, p 79, 8.
 मदोत्कट, p 200, 3.
 मद्र, p 134, 34.
 मद्र, p 65, 19.
 मद्रुसी, p 67, n.
 मद्या, p 257, 40.
 मद्र, p 45, n.

मधु—मधु.	मधु—मनु.	मनु—मन्द.
मधु, p 246, 108. p 257, 41. p 330, 105. p 28, 15. p 119, 7. p 92, n.	मधुत्रेणी, p 106, 2.	मनुज, p 137, 1.
मधुक, p 92, n. p 111, 28. p 215, n.	मधुगोल, p 92, 8.	मनुषी, p 137, n.
मधुकर, p 133, 29.	मधुस्रवा, p 116, n.	मनुष्य, p 137, 1.
मधुकर्म, p 257, 41.	मधूक, p 92, 8.	मनुष्यधर्मन्, p 14, 64.
मधुद्रुम, p 92, 8.	मधूच्छिष्ट, p 246, 108.	मनोयुग्मा, p 246, 108.
मधुप, p 133, 29.	मधूलक, p 92, 8.	मनोज, p 5, n.
मधुपरिष्का, p 94, 16. p 108, 13.	मधूलिका, p 106, 2	मनोजव, p 261, 13.
मधुपर्णी, p 106, 1.	मध्य, p 158, 30. p 47, 9. p 346, 163.	मनोजवस्, p 261, n.
मधुपायिन्, p 133, n.	मध्यदेय, p 74, 7.	मनोद्य, p 272, 2.
मधुसल्लिका, p 133, 26.	मध्यम, p 45, 1. p 158, 30. p 74, 7.	मनोद्या, p 246, n.
मधुसाध्वीक, p 257, n.	मध्यमा, p 139, 8. p 159, 33.	मनोरघ, p 52, 27.
मधुयष्टिका, p 111, 28.	मध्या, p 139, n.	मनोरम, p 272, 2.
मधुर, p 35, 18 p 355, 193.	मध्याङ्ग, p 25, 3.	मनोहत, p 268, 41.
मधुरक, p 119, 8.	मध्वासव, p 257, 41.	मनोहर, p 272, n.
मधुरसा, p 106, 2. p 111, 26.	मनःशिल, p 246, n.	मनोहारिन्, p 272, n.
मधुरा, p 122, 17.	मनःशिला, p 246, 108.	मनोह्रा, p 246, 108.
मधुरिका, p 110, 23	मनःसिला, p 246, n.	मन्तु, p 197, 26.
मधुरिप, p 4, 15.	मनस्, p 33, 9.	मन्त्र, p 348, 169.
मधुलिङ्ग, p 133, 29.	मनस्कृार, p 33, 11.	मन्त्रव्याख्यातृ, p 176, 7.
मधुवार, p 257, 41.	मनसिकार, p 33, n.	मन्त्रिन्, p 192, 4.
मधुव्रत, p 133, 29.	मनसिज, p 5, 21.	मन्त्र, p 239, 74.
मधुविष्य, p 93, 12	मनाक्, p 378, 8.	मन्त्रान्, p 239, 74.
	मनित, p 285, 57.	मन्त्रनी, p 239, 75.
	मनीषा, p 33, 10.	मन्त्रर, p 209, 40.
	मनीषिन्, p 176, 5.	मन्त्रान, p 239, 74.
	मनु, p 400, 38.	मन्द, p 252, 19. p 327, 97.
		मन्दगाविन्, p 209, 40.

मन्दा—मरि.

मन्दाकिनी, p 9, 44.
 मन्दाक्ष, p 51, 23.
 मन्दार, p 105, 61. p 9,
 45. p 92, 6.
 मन्दास्य, p 51, n.
 मन्दिर, p 79, 5. p 352,
 186.
 मन्दुरा, p 79, 7.
 मन्दोष्ण, p 23, 36.
 मन्द्र, p 45, 2.
 मन्दाय, p 5, 20. p 91, 1.
 मन्द्या, p 154, 16.
 मनुग, p 51, 25. p 344, 155.
 मन्वन्तर, p 30, 22.
 मपष्ठक, p 224, n.
 मपुष्ठक, p 224, 17.
 मय, p 239, 75.
 मयष्ठक, p 224, n.
 मयु, p 14, 66.
 मयुष्ठक, p 224, n.
 मयूख, p 22, 34. p 304, 19.
 मयूर, p 111, 30. p 131, 30.
 मयूरक, p 244, 101.
 p 107, 7.
 मयूरीकुण्डौ, p 402, n.
 मरकत, p 243, 92.
 मरण, p 218, 85.
 मरिच, p 229, n.

मरी—मल.

मरीच, p 229, 36.
 मरीचि, p 22, 35.
 मरीचिका, p 23, 37.
 मरु, p 347, 165. p 74, 5.
 मरुत्, p 12, 58. p 317,
 61. n.
 मरुत, p 317, 61. n.
 मरुत्वद्, p 7, 36.
 मरुन्माला, p 117, 21.
 मरुचक, p 98, 33. p 105,
 59.
 मर्कट, p 127, 3.
 मर्कटक, p 129, 13.
 मर्कटो, p 97, 29. p 106, 5.
 मर्त्य, p 137, 1.
 मर्द्दन, p 292, 22.
 मर्द्दल, p 47, 8.
 मर्द्दित, p 280, n.
 मर्म, p 396, 30.
 मर्मर, p 44, 2.
 मर्मसृष्ट, p 279, 33.
 मर्यादा, p 197, 26.
 मल, p 155, 16. p 357,
 199.
 मलदूषित, p 272, 4.
 मलपू, p 100, 42.
 मलयज, p 172, 32.
 मलयू, p 100, n.

मला—मह.

मला, p 116, n.
 मलिन, p 272, 4.
 मलिनी, p 142, 20.
 मलिष्णुच्, p 253, 25.
 मलोमस, p 272, 4.
 मल्ल, p 392, 21.
 मल्लक, p 399, 37.
 मल्लिक, p 132, 24.
 मल्लिका, p 102, 50.
 मल्लिकास्थ, p 132, n.
 मपित, p 280, n.
 मसि, p 387, n.
 मसी, p 387, 10.
 मसुर, p 224, n.
 मसुरा, p 224, n.
 मसूर, p 224, 17.
 मसूरविदला, p 111, 27.
 मसूरा, p 224, n.
 मसृण, p 232, 46.
 मस्कर, p 124, 26.
 मस्करिन्, p 185, 41.
 मस्त, p 162, n.
 मस्तक, p 162, 46.
 मस्तिष्का, p 154, 16.
 मस्तु, p 234, 54.
 मङ्ग, p 367, n. p 55, 33.
 मङ्गत्, p 274, 10.
 मङ्गती, p 320, 72.

राज्ञा—राजि.

राज्ञा, p 171, 26.
 राहुव, p 167, 13.
 राज्, p 191, 1.
 राजक, p 191, 3.
 राजकशेरु, p 354, 190.
 राजजघ्मन्, p 150, n.
 राजन्, p 394, n. p 332,
 114, p 191, 1.
 राजन्य, p 191, 1.
 राजन्यक, p 191, n.
 राजन्वत्, p 76, 13.
 राजयज्मन्, p 150, n.
 राजराज, p 14, 64.
 राजवंश्य, p 175, 2.
 राजवत्, p 76, 13.
 राजवला, p 122, 18.
 राजवीजिन्, p 175, 2.
 राजवृक्ष, p 91, 4.
 राजसदन, p 80, 10.
 राजसभा, p 387, 9.
 राजसूय, p 396, 31.
 राजहंस, p 132, 24.
 राजासन, p 94, n.
 राजाङ्ग, p 94, 15.
 राजादनफल, p 97, n.
 राजार्ह, p 171, 28.
 राजि, p 86, 4, n.
 राजिका, p 225, 19.

राजि—रिक्त.

राजिल, p 57, 6.
 राजी, p 86, n.
 राजीव, p 65, 19, p 71, 41.
 राज्याङ्क, p 195, 18.
 रात्रि, p 25, 4.
 रात्रिचर, p 12, 55.
 रात्रिचर, p 12, 55.
 रात्री, p 25, n.
 राक्षान्त, p 34, 13.
 राध, p 29, 16.
 राधा, p 20, 23.
 राम, p 4, 18. p 129, 11.
 p 341, 143.
 रामठ, p 230, 40.
 रामणीयक, p 272, n.
 रासा, p 137, 4.
 रास्य, p 187, 45.
 राल, p 171, n.
 राव, p 44, n.
 राशि, p 362, 216.
 p 136, 42.
 राद्र, p 352, 186.
 राद्रिका, p 108, 12.
 राद्रिय, p 48, 14.
 रासभ, p 239, 78.
 राज्ञा, p 112, 2. p 119, 5.
 राहु, p 21, 28.
 रिक्तक, p 276, 6.

रिक्त—रजा.

रिक्त, p 242, 90.
 रिङ्गन, p 54, n.
 रिङ्गण, p 54, 36.
 रिपु, p 193, 10.
 रिश्यकेतु, p 5, n.
 रिष्यकेतु, p 5, n.
 रिषि, p 186, n.
 रिष्ट, p 310, n.
 रिष्टि, p 213, n.
 री, p 349, n.
 रीज्या, p 295, n.
 रोढा, p 51, 23.
 रीण, p 281, 42.
 रीति, p 244, 97 p 320, 71.
 रीतिपुष्प, p 245, 103.
 रीते, p 244, n.
 रूक्मप्रतिक्रिया, p 150, 1.
 रूक्म, p 213, 96.
 रूक्मकारक, p 219, 8.
 रूक्म, p 365, 227.
 रूग्न, p 281, 40.
 रूचक, p 105, 59 p 247,
 110. p 105, 59.
 रुचि, p 23, 35. p 307, 30.
 रुचिर, p 272, 1.
 रुच्य, p 272, 2.
 रुज्, p 150, 2, n. p 23, 35.
 रजा, p 150, 2.

रुत—रेप.	रेप—रोम.	रोमा—लक्ष
रुत, p 44, 4.	रेपस्, p 272, n.	रोमाञ्च, p 54, 35.
रुदित, p 54, 35.	रेफ, p 272, 3. p 338, 135.	रोमोहम, p 54, n.
रुष, p 281, 40.	रेफस्, p 272, n.	रोमोज्जेद, p 54, n.
रुद्र, p 2, 5. p 6, 30.	रेवतीरमण, p 4, 18.	रोष, p 51, 26.
रुद्राणी, p 7, 32.	रेवा, p 69, 32.	रोहिणी, p 37, n. p 237, 67
रुधिर, p 154, 15.	रे, p 347, n. p 242, 91.	रोहित, p 65, 19. p 17, 12
रुह, p 129, 10.	रोक, p 56, 2.	n 37, 24. p 129, 10
रुहुक, p 98, n.	रोग, p 150, 2.	रोहितक, p 97, 29
रुक्क, p 98, n.	रोगहारिन्, p 152, 8.	रोहिता, p 37, n
रुगतो, p 42, n.	रोचन, p 97, 27.	रोहिताञ्च, p 11, 50.
रुष, p 51, 26. n.	रोचनी, p 111, 27.	रोहिन्, p 97, 29.
रुहा, p 123, 24.	p 120, 12.	रोहीतक, p 67, n.
रूप, p 55, n. p 35, 16.	रोचिष्णु, p 164, 2.	रोद्र, p 50, 20 p 49, 17
p 256, n.	रोचिस्, p 23, 36.	रोम, p 231, n
रूपाजीवा, p 141, 19.	रोद, p 367, n.	रोमक, p 231, 42
रूथ, p 243, 97.	रोदन, p 54, n. p 162, 44.	रोरष, p 59, 1.
p 346, 162.	रोदनी, p 107, 10.	रोहिषेय, p 4, 19
रूप्याचक्ष, p 192, 7.	रोदस्, p 367, 231.	p 21, 27.
रुवुक, p 98, n.	रोदसी, p 367, 231.	रोहिष, p 129, 10.
रुदित, p 280, 38.	रोदस्यो, p 367, 231.	p 125, 32.
रेखा, p 86, n.	रोध, p 61, n.	
रेचनी, p 111, n.	रोधस्, p 61, 7. n.	लं, p 358, n.
रेचित, p 204, 16.	रोप, p 212, 55.	लकुच, p 100, 41.
रेणु, p 215, 66.	रोमन्, p 163, 50.	लक्षक, p 168, n.
रेणुका, p 114, 8.	रोमन्व, p 391, 19.	लक्ष, p 53, n. p 393, n
रेतस्, p 153, 13.	रोमहर्ष, p 54, n.	p 212, 54.
रेत्य, p 244, n.	रोमहर्षण, p 54, 35.	लक्षण, p 19, 18.
रेप, p 272, n.	रोमविक्रिया, p 54, n.	लक्षणा, p 132, n.

लक्षा — लट्टा	लता — लघु	लस्त — लिङ्ग
लक्षा, p 393, 24.	लता, p 88, 9. p 88, 11.	लस्तक, p 212, 53.
लक्ष्मण, p 19, n. p 262,	p 99, 36. p 117, 21.	ला, p 359, n.
14 p 294, n.	p 121, 15.	लाक्षा, p 171, 26. p 387,
लक्ष्मणा, p 132, 25	लताक, p 121, 13.	10.
लक्ष्मन्, p 19, n.	लपन, p 161, 40.	लाक्षाप्रसादन, p 95, 21.
p 336, 127.	लपित, p 38, 1 p 284, 57	लाङ्गल, p 223, 14.
लक्ष्मी, p 5, 22. p 211,	लक्ष. p 284 54.	लाङ्गलदण्ड, p 223, 14.
50. p 112, 31.	लक्षवर्ण, p 176, 5	लाङ्गलपद्मि, p 223, 14.
p 385, n.	लक्ष्मनुत्त, p 177, 10	लाङ्गलिकी, p 113, 6.
लक्ष्मीवत्, p 262, 14.	लभ्य, p 197, 24.	लाङ्गलिन्, p 126, n.
लक्ष्म, p 53, 33. p 212,	लम्बन, p 165, 5.	लाङ्गली, p 111, 29.
54.	बम्बोद, p 7, 34.	p 126, 34.
लघुङ, p 391, 18.	लय, p 47, 9.	लाङ्गल, p 204, n.
लग्न, p 21, 29.	ललना, p 137, 3.	लाङ्गल, p 204, 18.
लग्नक, p 258, 44.	ललनिका, p 165, 5.	लान, p 232, 47
लग्निका, p 139, n.	ललाट, p 161, 13. p 201, 6.	लाञ्छन, p 19, 18.
लग्न, p 13, 60. p 117,	ललाटिका, p 165, 4.	लाभ, p 240, 80.
21. p 307, 29.	ललास, p 341, 145.	लाभञ्जक, p 125, 30.
लघुलय, p 125, 30.	ललासक, p 173, 37.	लालया, p 52, n
लङ्गा, p 386, 7.	ललित, p 53, n.	लालसा, p 52, 28. p 367,
लङ्गापिका, p 117, n.	लव, p 274, 11. p 293, 24.	231.
लङ्गायिका, p 117, n.	लवङ्ग, p 171, 27.	लाला, p 155, 18.
लङ्गायिका, p 117, 21.	लवण, p 35, 18. p 230, 41.	लालाटिक, p 303, 17.
लङ्गा, p 51, 23.	p 393, 23. .	लाव, p 131, 35.
लङ्गाशील, p 265, 28.	लवणोद, p 60, 2	लासिका, p 47, 8.
लङ्गा, p 51, n.	लवन, p 293, 24.	लास्फोटनी, p 255, n.
लङ्गित, p 281, 41.	लवित, p 223, 13.	लास्य, p 47, 10.
लट्टा, p 387, 10.	लघुन, p 121, 14.	लिङ्गव, p 100, 41.

लिच्छा—लेख

लिच्छा, p 387, 10.
 लिखन, p 195, n.
 लिखित, p 195, 17.
 लिङ्ग, p 306, 26.
 लिङ्गवृत्ति, p 190, 53.
 लिपि, p 195, 16.
 लिपिकर, p 194, n.
 लिपिकार, p 193, 15.
 लिपी, p 194, n.
 लिप्त, p 281, 39. p 285, 60.
 लिप्तक, p 212, 56.
 लिप्ता, p 52, 27.
 लिप्ति, p 195, 16.
 लिपिङ्गुर, p 194, n.
 लिपी, p 195, n.
 ली, p 359, n.
 लीढ, p 285, n.
 लीला, p 53, 32. p 357, 201.
 लुठित, p 204, 18.
 लुब्ध, p 263, 22.
 लुब्धक, p 252, 21.
 लुलाप, p 128, 4.
 लुलाय, p 128, n.
 लूना, p 129, 13. p 359, n.
 लून, p 284, 53.
 लून्, p 204, 18.
 लेख, p 2, 3.

लेख—लोल

लेखक, p 194, 15.
 लेखन, p 195, n.
 लेखपत्र, p 8, 37.
 लेखा, p 86, 4.
 लेप, p 234, 56.
 लेपक, p 249, 6.
 लेष, p 274, 11.
 लेष्ट, p 222, n.
 लेटुप्त, p 222, n.
 लोक, p 298, 2. p 74, 6.
 लोकजित्, p 3, 8.
 लोकसाह, p 5, 23.
 लोकायत, p 396, 32.
 लोकालोक, p 84, 2.
 लोकेश, p 3, 11.
 लोचन, p 162, 44.
 लोचमकट, p 111, n.
 लोचमस्तक, p 111, 36.
 लोत, p 253, n.
 लोत्र, p 253, n.
 लोत्र, p 94, 13.
 लोपासुद्रा, p 20, 22.
 लोप्ता, p 253, 26.
 लोमन्, p 163, 50.
 लोमशा, p 117, 22.
 लोमहर्षण, p 54, 35.
 लोल, p 359, 207.
 p 277, 24.

लीला—वंश

लीला, p 359, n.
 लोलप, p 263, 22.
 लोलुभ, p 263, 22.
 लोष्ट, p 222, 12.
 लोष्टम्, 222, n.
 लोष्टभेदन, p 222, 12.
 लोड, p 244, 98. p 171, 2.
 लोडकारक, p 249, 7.
 लोडष्ट, p 130, 16.
 लोडप्रतिमा, p 256, 35.
 लोडल, p 267, 37.
 लोडभित्ति, p 214,
 लोडभित्ति, p 214, 6.
 लोडित, p 65, n. p 37, 2.
 p 154, 15.
 लोडितक, p 243, 93.
 लोडितचन्दन, p 170, 3.
 लोडिता, p 37, n.
 लोडिताङ्ग, p 21, 27.
 लोडिनी, p 37, n.
 लोड, p 244, n.
 ल्य, p 390, n.
 ल्य, p 390, 15.
 व, p 378, n.
 वंश, p 175, 1. p 362, 2.
 वंशक, p 171, n.
 वंशरोचना, p 247, 11.

वंश—वन्धि.

शलोचना, p 247, n.
 शिक, p 171, 28. n.
 शिष्ट, p 285, 61.
 शक, p 105, 62. p 132, 22.
 शकपुष्पक, p 171, n.
 शकुल, p 101, 45.
 शक्त, p 267, 35.
 शक्तव्य, p 345, 161.
 शक्त, p 161, 40.
 शक्त, p 61, 7. p 276, 21.
 शक्त, p 158, 29.
 शक्त, p 157, 24.
 शक्त, p 246, 106.
 शवन, p 38, 1.
 शवनग्राहिन्, p 264, n.
 शवस, p 38, 1. p 109, 21.
 शवनेस्थित, p 264, 24.
 शवज, p 9, 42. p 353, 186.
 शवज, p 110, 24.
 शवनिर्वाण, p 17, n.
 शवनिष्पद्य, p 17, 11.
 शवपुण्य, p 104, 56.
 शव्यन्, p 8, 38.
 शव्यायनि, p 9, n.
 शव्यक, p 128, 5. p 270, 47.
 शव्यत, p 268, 41.

वञ्जु—वत्स.

वञ्जुल, p 92, 7. p 101, 45. p 93, 10.
 वट, p 93, 13.
 वटक, p 390, 17.
 वटाकर, p 253, n.
 वटी, p 253, 27.
 वहभि, p 81, n.
 वहभी, p 81, 15.
 वहवा, p 203, 14.
 वहवानल, p 11, 52.
 वहडिथ, p 64, 16.
 वहडिथा, p 64, n.
 वहडिथी, p 64, n.
 वहड, p 274, 10.
 वहणिग्भाव, p 220, 3.
 वहणिज्, p 239, 78.
 वहणिज, p 239, n.
 वहणिज्य, p 220, n. p 240, n.
 वहणिज्या, p 220, n. p 240, 80.
 वहण्क, p 242, 90.
 वतंस, p 366, n.
 वत्, p 378, 9.
 वत, p 378, n. p 372, 5.
 वत्स, p 366, 238. p 158, 29. p 236, 62.
 वत्सक, p 102, 17.

वत्स—वन.

वत्सल, p 236, 62.
 वत्सनाभ, p 58, 11.
 वत्सर, p 30, 20. p 28, 13.
 वत्सल, p 262, 14.
 वत्सादनी, p 106, 1.
 वद, p 267, 35.
 वदन, p 161, 40.
 वदन्य, p 260, n.
 वदन्या, p 260, n.
 वदर, p 95, 17. p 113, 4. p 94, n.
 वदरा, p 121, 16.
 वदरी, p 95, 17.
 वदान्य, p 260. G. p 346, 162.
 वदावद, p 267, 35.
 वक्षी, p 254, n.
 वधू, p 117, 21. p 137, 2.
 वन, p 60, 3. p 86, 1. p 336, 129.
 वनकापीस, p 113, n.
 वनतिक्लिक्ता, p 106, 3.
 वनमिथ, p 131, 19.
 वनमालिक, p 133, 27.
 वनमालिन्, p 4, 16.
 वनसुक्त, p 224, 17.
 वनशृङ्गाट, p 109, 17.
 वनसमुच्च, p 87, 4.

वन—वय.	वय—वरि.	वरि—वर्त्त
वनस्थिति, p 87, 6.	वयस्था, p 99, 38. p 100,	वरिवस्था, p 184, 34.
वनायुज, p 203, n.	39. p 118, 3.	वरिवस्थित, p 284, 51.
वनिवा, p 137, 2. p 321,	वयस्य, p 193, 12.	वरिष्ठ, p 244, 98.
76.	वयस्था, p 140, 12.	p 285, 61.
वनीपक, p 270, n.	वर, p 288, 8. p 349,	वरी, p 109, 19.
वनीयक, p 270, 49.	173. p 170, 25.	वरीवर्द्ध, p 235, n.
वनौकस्, p 127, 3.	वरट, p 133, n.	वरीयस्, p 369, 237.
वन्दाका, p 105, n.	वरटा, p 133, 27. p 132,	वरीयसी, p 369, n.
वन्दा, p 105, 62.	25.	वरुण, p 12, 56. p 91, 5.
वन्दाका, p 105, n.	वरटी, p 132, n. p 133, n.	वरुणात्मजा, p 256, 39.
वन्दार, p 265, 28.	वरण, p 78, 3. p 91, 5.	वरुय, p 206, 25.
वन्दि, p 219, 87. n.	वरण्ड, p 391, 18.	वरुधिनी, p 210, 46.
वन्दिन्, p 215, 65.	वरत्वा, p 202, 10. p 254,	वरेण्य, p 273, 7.
वन्दी, p 219, n. p 215, n.	31.	वर्कर, p 253, 23.
वन्धूक, p 103, 53.	वरद, p 260, 7.	वर्करी, p 253, n.
वन्धूकपुष्प, p 96, 24.	वरवर्णिनी, p 137, 4.	वर्ग, p 136, 41.
वन्द्या, p 87, 4.	p 230, 41.	वर्जस्, p 367, 233.
वपा, p 56, 2. p 154, 15.	वरवाह्लीक, p 170, n.	वर्जस्त, p 155, 19.
वपुस्, p 156, 21. p 393, n.	वराङ्ग, p 306, 27.	वर्ण, p 175, 1. p 314,
वप्र, p 78, 3. p 222, 11.	वराङ्गक, p 118, 22.	50. p 202, 10.
वभ्र, p 274, n.	वराट, p 253, n.	वर्णक, p 400, 38. p 173,
वभ्र, p 349, 172	वराटक, p 72, 43. p 253,	35.
वमथ, p 151, 6. p 200, 5.	27. p 400, 38.	वर्णित, p 285, 59.
वमि, p 151, 6.	वरोह, p 137, 4.	वर्णिन्, p 181, 42.
वयःस्था, p 118, n.	वराधि, p 168, 17.	वर्त्तक, p 134, 35.
p 100, n.	वरास, p 168, n.	p 301, 11.
वयस्, p 367, 232.	वराह, p 127, 2.	वर्त्तका, p 134, n.
वयस्य, p 147, 42.	वरिवसित, p 284, 51.	वर्त्तन, p 265, 29. p 220, 1.

वर्त्त—वर्ष.

- वर्त्तनि (नी), p 76, n.
 वर्त्ति p 173, 35. n.
 वर्त्तिका, p 134, 35.
 वर्त्तिनी, p 76, 15. n.
 वर्त्तिष्यु, p 265, 29.
 वर्त्ती, p 173, n.
 वर्त्तुल, p 276, 19.
 वर्त्तन्, p 335, 121. p 76, 15.
 वर्त्तनि, p 76, n.
 वर्त्तनी, p 76, n.
 वर्त्तक, p 107, 8.
 वर्त्तकि, p 250, 9.
 वर्त्तन, p 265, 28.
 वर्त्तमान, p 98, 32.
 वर्त्तमानक, p 228, 32.
 वर्त्तिष्यु, p 265, 28.
 वर्त्ती, p 254, 31.
 वर्त्तया, p 133, 29.
 वर्त्तन्, p 207, 32.
 वर्त्तित, p 207, 33.
 वर्त्त्य, p 273, 7.
 वर्त्त्या, p 138, 7.
 वर्त्तर, p 107, 8.
 वर्त्तरा, p 119, 5.
 वर्त्त, p 17, 12. p 365, 226.
 वर्त्तवर, p 199, 9.

वर्ष—वर्षा.

- वर्षण, p 17, n.
 वर्षा, p 30, 19. p 365, n.
 वर्षाभू, p 67, 24.
 वर्षास्वी, p 67, 24.
 वर्षारात्र, p 388, n.
 वर्षालङ्कायिका, p 117, n.
 वर्षीयस्, p 147, 43.
 वर्षीपल, p 18, 13.
 वर्षान्, p 156, 21.
 p 336, 126.
 वर्षे, p 117, n. p 134, 31. n.
 वर्षिःपुष्प, p 117, n.
 वर्षिःठ, p 114, n.
 वर्षिःण, 133, 30.
 वर्षिन्, p 117, n. p 133, 30.
 वर्षिपुष्प, p 117, 20.
 वर्षिठ, p 114, 10.
 वर्षल, p 37, 22.
 वर्षदेव, p 4, 18.
 वर्षभी, p 81, 15.
 वर्षय, p 166, 8.
 वर्षाका, p 132, 25.
 वर्षाङ्क, p 16, 8.
 वर्षि, p 197, 27. p 356, n.
 वर्षिध्वंसी, p 5, n.
 वर्षिक, p 76, n.

वलि—वल्.

- वलि, p 118, 45.
 वलिपुष्ट, p 131, 20.
 वलिभ, p 118, 45.
 वलिभुज, p 131, 20.
 वलिमत्, p 148, n.
 वलिसुख, p 127, n.
 वलिर, p 149, 49.
 वलिस, p 64, n.
 वलिही, p 64, n.
 वलीक, p 81, 14.
 वलीसुख, p 127, 3 n.
 वलीवर्ह, p 235 n.
 वल्क, p 88, 12.
 वल्कल, p 88, 12.
 वल्लित, p 204, 16.
 वल्लीक, p 76, 14.
 वल्लीकी, p 45, 3.
 वल्लभ, p 340, 140.
 p 272, 3.
 वल्लरि, p 89, 13.
 वल्लीरी, p 89, n.
 वल्लव, p 227, 27. p 235, 57.
 वल्लि, p 88, n.
 वल्ली, p 88, 9.
 वल्लूर, p 154, 14.
 वल्लूरा, p 154, n.
 वल्लुज, p 124, 28.

व्यव—वसु.	वसु—वज्र.	वज्र—वाज.
व्यवहृरण, p 40, n.	वसुवती, p 73, 3.	वज्रसूता, p 109, 19.
वय, p 288, 8. p 175,	वसूक, p 105, n.	वज्रसूति, p 238, 71.
1. p 124, 26.	वसूयनी, p 238, n.	वज्रि, p 10, 48, p 10
वयक्रिया, p 287, 4.	वस्त, p 239, 76.	60.
वया, p 273, 69. p 362,	वसि, p 168, 15. p 157,	वज्रिशिख, p 246, 10
219. p 200, 4.	24.	वा, p 380, 15. p 378,
वयिक, p 273, 6.	वसो, p 157, n.	वाजुची, p 108, 14.
वयिर, p 230, n. p 108,	वस्तु, p 380, 13.	वाक्पति, p 267, 35.
16.	वस्त, p 168, 17.	वाक्य, p 39, 3.
वय्य, p 264, 25.	वस्त्योनि, p 167, 12.	वाक्मी (ग्मी), p 267, 35
वयट्, p 378, 8.	वस्त्येश्वर, p 169, 21.	वागीश, p 267, 35.
वयट्कत, p 181, 26.	वस्त, p 240, 80.	वागुजी, p 108, n.
वस्त्यणी, p 238, 71.	वस्तसा, p 155, 17.	वागुरा, p 253, 27.
वस्त्यिनी, p 238, n.	वह, p 236, 63.	वागुरिक, p 251, 14.
वसति, p 319, 69.	वह्निहार, p 82, 16.	वाग्मिन्, p 267, 35.
वसती, p 319, 69.	वह्निस्, p 381, 17.	वाङ्मुख, p 10, 9.
वसन, p 168, 17.	वज्र, p 274, 12.	वाच्, p 38, 1.
वसन्त, p 29, 18.	वज्रपाद्, p 93, 13.	वाचंयस, p 186, 41.
वसा, p 154, 15.	वज्रप्रद, p 260, 6.	वाचक, p 38, 2
वसिर, p 108, n. p 230,	वज्रमूल्य, p 167, 14.	वाचसति, p 21, 26.
41. n.	वज्ररूप, p 171, 29.	वाचा, p 38, n.
वसु, p 2, 5. p 366, 230.	वज्रल, p 274, 12. p 357,	वाचाट, p 267, 36.
p 242, 90. p 105, 62.	201.	वाचाल, p 267, 36.
वसुक, p 105, 61. p 231,	वज्रला, p 357, n. p 115,	वाचिक, p 42, 18.
42.	13.	वाचोयुक्ति, p 267, n.
वसुदेव, p 4, 17.	वज्रलीकत, p 226, 23.	वाचोयुक्तिपट्, p 267, 3
वसुधा, p 73, 3.	वज्रवारक, p 94, 15.	वाज, p 212, 55.
वसुध्वरा, p 73, 3.	वज्रनिध, p 282, 43.	वाजपेय, p 396, 31.

वाजि—वात.	वात—वाम.	वाम—वारि.
वाजि, p 134, 33.p202, 12.	वातप्रभो, p 128, 7.	वासनी, p 148, n.
वाजिदन्तक, p 110, 22.	वातस्रग्, p 128, 7.	वासलूर, p 76, 14.
वाजिन्, p134,33.p202, 12. p 331, 110.	वातरोगिन्, p 153, 10.	वासलोचना, p 137, 3.
वाजियाला, p 79, 6.	वातायन, p 80, 9.	वासा, p 137, 2.
वाञ्छा, p 52, 27.	वातायु, p 128, 8.	वासी, p 203, 14.
वाढो, p 401, 42.	वाति, p 12, n.	वावदण्ड, p 254, 28.
वाद्यालक, p 110, 25.	वातुल, p 356, n.	वावस, p 131, 20.
वाडव, p 11, 52. p203, 14. p 175, 3.	वातुल, p 356, 198.	वायसारति, p 130, 15.
वाडव्य, p 297, 41.	वातुक, p 235, 60.	वायसी, p 121, 17.
वाट, p 13,62.p313,47.	वादर, p 167, 12.	वायसीली, p 120, 9.
वाण, p 212, 54.	वादित, p 46, 5.	वानु, p 12, 57.
वाणप्रस्थ, p 175, 3.	वाद्य, p 46, 5.	वायुसखि, p 11, 55.
वाणवार, p 207, n.	वान, p 89, 15.	वारिधर, p 16, n.
वाणि, p 254,29. p38,n.	वानप्रस्थ, p 22, 8.	वार, p 60, 3.
वाणिक, p 239, 78.	वानर, p 127, 3.	वार, p 346, 163. n. p 135, 39.
वाणिकिक, p 239, n.	वानस्यत्य, p 87, 6.	वारस, p 200, 2.
वाणिज्य, p220,2.p240, 80.	वानावुज, p 243, 13.	वारसबुधा, p 112, n.
वाणिनी, p 333, n.	वानोर, p 93, 10.	वारणबुधा, p 112, 1.
वासी, p 38, 1.	वानेय, p 117, 19.	वारबुधा, p 112, n.
वात, p 12, 58.	वापदण्ड, p 254, n.	वारसुखा, p 141, 19.
वातक, p 121, 15.	वापि, p 68, n.	वारबाण, p 207, 31.
वातकिन्, p 153, 10.	वापी, p 68, 28.	वारसी, p 141, 19.
वातकुक्ष, p 201, n.	वाष्, p 115, 14.	वाराही, p 121, 16.
वातपोष, p 93, 10.	वाष, p 279, 34. p342, 146.	वारि, p 60, 3.
	वामदेव, p 6, 21.	वारिद, p 16, 8.
	वासन, p 16, 5: p 276, 19. p 148, 46.	वारिपणी, p 70, 38.
		वारिपूणी, p 70, n.

वारि—वाल्क.	वाल्की—वासु.	वास्तु—वाह्नि.
वारिप्रवाह, p 85, 5.	वाल्की, p 167, n.	वास्तु, p 83, 19.
वारिवाह, p 16, 8.	वावदूक, p 267, 35.	वास्तुक, p 123, n.
वारी, p 287, n. p 202, 11.	वायर, p 24, n.	वास्तूक, p 123, 23.
वारुणी, p 315, 51. p 20, n.	वाया, p 110, n.	वास्तोष्मति, p 8, 38. 1
वार्त्त, p 322, 78. p 152, 8.	वायिका, p 110, n.	वास्त, p 205, 22. n.
वार्त्ता, p 220, 1. p 40, 8.	वायित, p 44, 4.	वाह, p 57, 5. p 20
p 112, n. p 152, n.	वायिता, p 322, 78. n.	12. p 158, n. p 21
p 322, 78.	वाप्य, p 137, 331.	69.
वार्त्ताकी, p 112, 2.	वायिका, p 230, 40.	वाहद्रिषत्, p 128, 4.
वार्त्ताकु, p 112, n.	वाय्मीका, p 230, n.	वाहन, p 206, 26
वार्त्तावह, p 251, 15	वास, p 79, 6. p 168, 17 n.	वाहना, p 210, n.
वास्विक, p 147, 40	वासक, p 110, 22.	वाहा, p 158, n.
वास्विक्य, p 147, n.	वासगृह, p 80, 8	वाहित्य, p 201, 7.
वास्विकि, p 221, 5.	वासन्ती, p 103, 52.	वाहिनी, p 333, 11
वास्विकि, p 221, 5.	वासयोग, p 173, 35.	p 210, 46.
वास्वी, p 251, n.	वासर, p 24, 2.	वाहिनीयति, p 207, 3
वास्मीण, p 297, n.	वासव, p 8, 38.	वाह, p 158, 31.
वास्मीण, p 297, n.	वासस्, p 168, 17.	वाहज, p 191, 1.
वार्षिक, p 121, 16.	वासिका, p 110, 21.	वाहदा, p 69, 33.
वाहंत, p 90, 19.	वासित, p 44, n. p 173, 35.	वाहमूल, p 158, 30.
वालटण, p 125, 33.	वासिता, p 200, n.	वाहयुह, p 216, 75.
वालपाश्या, p 165, 4.	p 322, 78.	वाहल, p 29, 18.
वालसूचिका, p 129, 12.	वासु, p 4, n.	वाहलेय, p 7, 35. n.
वालिय, p 363, 220.	वासुकि, p 57, 4. n.	वाह्लक, p 396, 32.
p 270, 48.	वासुदेव, p 4, 15.	वाह्लव, p 396, n.
वासुक, p 114, 9.	वास्त्र, p 48, 14.	वाह्लिक, p 170, n
वाल्क, p 167, 12.		p 203, n.
		वाह्लिका, p 203, 13.

वाङ्मयी—विश्व.	विश्व—विश्व.	विश्व—वित.
वाङ्मयीक, p 203, n. p 170.	विश्वय, p 241, 83.	विश्वय, p 196, 22.
25. p 230, 49.	विश्वयिक, p 340, 79.	विश्वय, p 217, 78.
विश्वयि, p 241, 84.	विश्वयान्त, p 210, 45.	विश्वयिन, p 232, n.
विश्वयि, p 241, n.	विश्वयि, p 291, 15.	विश्वयिन, p 232, n.
वि, p 134, n.	विश्वयि, p 210, 79.	विश्वयि, p 232, 43.
विश्वय, p 95, 18.	विश्वयि, p 240, 82.	विश्वयिन, p 232, n.
विश्वय, p 87, 7.	विश्वय, p 269, 44.	विश्वय, p 259, 4.
विश्वय, p 22, 31.	विश्वय, p 296, 37.	विश्वय, p 261, 9.
विश्वय, p 148, 46.	विश्वय, p 283, 49.	विश्वय, p 259, 4.
विश्वय, p 30, n. p 33, n.	विश्वय, p 242, 21.	विश्वय, p 259, n.
विश्वय, p 265, n.	विश्वय, p 148, 46.	विश्वय, p 390, 17.
विश्वय, p 107, n.	विश्वय, p 156, 21 p 195,	विश्वय, p 81, 15.
विश्वय, p 265, n.	18 p 292, 22	विश्वय, p 89, 14. p 338,
विश्वय, p 107, 9.	विश्वय, p 182, 28.	133.
विश्वय, p 33, n. p 87, 8.	विश्वय, p 53, n.	विश्वयि, p 87, 5.
विश्वय, p 265, 30.	विश्वय, p 262, 16.	विश्वयि, p 98, 30.
विश्वय, p 291, 15.	विश्वय, p 7, 33.	विश्वय, p 253, 23.
विश्वय, p 362, n.	विश्वय, p 176, 5.	विश्वय, p 231, 12.
विश्वयि, p 265, n.	विश्वय, p 294, 30.	विश्वय, p 110, 25.
विश्वयि, p 265, n.	विश्वयि, p 150, 4.	विश्वय, p 128, 6.
विश्वयि, p 265, 30.	विश्वयि, p 33, 11.	विश्वयि, p 7, 36.
विश्वय, p 134, 33.	विश्वय, p 33, n.	विश्वयि, p 7, n.
विश्वय, p 105, 61.	विश्वय, p 283, 49.	विश्वय, p 253, n.
विश्वय, p 260, 7.	विश्वय, p 61, n.	विश्वय, p 386, 9.
विश्वय, p 152, 9.	विश्वयि, p 33, 12.	विश्वय, p 59, n.
विश्वय, p 291, 15.	विश्वय, p 80, 11.	विश्वय, p 43, 22.
विश्वय, p 341, 143.	विश्वय, p 80, n.	विश्वय, p 182, 29.
p 216, 71.	विश्वय, p 391, 26.	विश्वय, p 81, 16.

वित—विद्रु.

- वितर्दी, p 81, n.
 वितस्ति, p 159, 35.
 वितान, p 333, 116.
 १ 169, 21.
 वित्त, p 121, 14.
 वित्तक, p 115, 14, p 244,
 101. p 229, 37.
 वित्त, p 261, 9. p 283,
 49. p 242, 90.
 विदर, p 287, 5.
 विदस, p 396, 32.
 विदारक, p 62, 10.
 विदारो, p 111, 28.
 p 113, n.
 विदारीगन्ध, p 113, 3.
 विदित, p 285, 57.
 विदिष्, p 16, 7.
 विद्रु, p 201, 5.
 विद्रु, p 265, 30.
 विद्रुल, p 93, 10, p 93, 11.
 विद्रु, p 201, n.
 विद्रु, p 283, 49.
 विद्रुकर्णी, p 106, 3.
 विद्याधर, p 2, 6.
 विद्यात्, p 17, 11.
 विद्रुष, p 217, 79.
 विद्रुत, p 283, 49.
 विद्रुषि, p 151, 7.

विद्रु—विना.

- विद्रुम, p 243, 93.
 विद्रुमलता, p 116, 17.
 विद्रुस्, p 176, 4. p 269,
 236.
 विद्रुष, p 51, 25.
 विद्रु, p 329, n.
 विद्रुवा, p 139, 11.
 विद्रुस, p 182, n.
 विद्रुवा, p 329, 104, p 256,
 38. p 289, n.
 विद्रुवाह, p 3, 12.
 विद्रुषि, p 3, 12. p 32, 6.
 p 185, 39. p 329,
 102.
 विद्रुदधिन्, p 178,
 15. n.
 विद्रु, p 4, 17. p 18, 15.
 p 328, 102.
 विद्रुत, p 284, 56.
 विद्रुनन, p 287, n.
 विद्रुन्तुद, p 21, 28.
 विद्रु, p 292, 20.
 विद्रुवन, p 287, 4.
 विद्रुवन, p 287, 4.
 विद्रुषेय, p 264, 24.
 विनयस्याहिन्, p 264, 24.
 विना, p 376, 3.
 विनाह, p 68, n.

विना—विपु.

- विनायक, p 3, 9. p 7, 33.
 विनाय, p 292, 22.
 विनायोन्मुख, p 281, 41.
 विनिमय, p 240, n.
 विनीत, p 202, 12, p 264,
 25.
 विन्दु, p 61, 6, p 265, 30.
 विन्दुजालक, p 201, 7.
 विन्ध्य, p 84, 3.
 विन्ध्य, p 233, 49, p 284, 54.
 विपक्ष, p 193, 11.
 विपक्षी, p 45, 3.
 विपण, p 241, 83.
 विपण्णि, p 78, 2. p 315,
 54.
 विपणो, p 78, n.
 विपत्ति, p 211, 50. n.
 विपथ, p 76, 16.
 विपद्, p 211, 50.
 विपदा, p 211, n.
 विपर्यय, p 295, 33.
 विपर्यास, p 295, 33.
 विपचित्, p 176, 4.
 विपादिका, p 150, 3.
 विपाद्, p 69, 33.
 विपाधा, p 69, 33.
 विपिन, p 86, 1.
 विपुल, p 274, 10.

विप्र—विभ्र.	विश्व—विर.	विर—विश्व.
विप्र, p 175, 4.	विश्वस, p 53, 31.	विरश्चि, p 3, n.
विप्रकार, p 290, 15.	विश्वाल्, p 164, 2.	विरिश्चि, p 3, n.
विप्रकृत, p 268, 41.	विश्वनस, p 260, 8.	विरिश्चि, p 3, 11.
विप्रलब्ध, p 275, n.	विश्वना, p 260, 8.	विरूपाक्ष, p 6, 28.
विप्रलब्धक, p 275, 18.	विश्वय, p 240, n.	विरोक, p 56, n.
विप्रतीसार, p 51, 25.	विश्वहूँन, p 290, 13.	विरोचन, p 22, 31, p 332, 111.
विप्रयोग, p 294, 28.	विश्वल, p 273, 5.	विरोध, p 51, 25, p 290, n.
विप्रलब्ध, p 268, 41.	विश्वला, p 120, 9.	विरोधन, p 292, 21.
विप्रलब्ध, p 54, 36, p 294, 28.	विश्वलात्मक, p 273, 5.	विरोधीक्षि, p 42, 17.
विप्रलाप, p 42, 17, p 54, n.	विश्वलज, p 143, 25.	विल, p 56, 1.
विप्रक्षिका, p 141, 20.	विश्वान, p 9, 43.	विलक्ष, p 264, 26.
विप्रुष, p 61, n.	विश्वानना, p 51, n.	विलक्षण, p 286, 2.
विप्रुष, p 290, 14.	विश्व, p 18, 17.	विलग्न, p 158, n.
विप्रुष, p 61, 6. p 185, 38.	विश्वी, p 18, p.	विलम्बित, p 47, 9.
विश्व, p 151, 6.	विश्विका, p 119, 4.	विलम्ब, p 294, 28.
विश्विका, p 251, n.	विश्विदु, p 15, 2.	विलम्बय, p 58, n.
विश्विध, p 1, 2.	विश्वरक्षा, p 9, 44.	विलाप, p 42, 16.
विश्व, p 242, 91.	विश्वस, p 291, 18.	विलास, p 128, n.
विश्वकार, p 22, 30.	विश्वत, p 264, 25.	विलास, p 53, n.
विश्वारी, p 25, 4.	विश्वाम, p 291, 18.	विलोन, p 283, 49.
विश्वारु, p 11, 51, p 22, 32. p 366, 228.	विरजस्तमस्, p 187, 44.	विलेपन, p 173, 35. p 294, 27.
विभीतक, p 99, n.	विरति, p 296, 37.	विलेपी, p 233, 50.
विभीतकी, p 99, n.	विरल, p 275, 15.	विलेय, p 58, 8.
विभूति, p 7, 31, n.	विराल, p 291, 1.	विल, p 93, 12.
विभूषण, p 164, 3.	विराल, p 128, n.	विषय, p 328, 99.
	विराव, p 44, 2.	विषर, p 56, 1.
	विरश्च, p 3, n.	
	विरश्चन, p 3, n.	

विष—विशा.	विशा—विश्व.	विश्वा—विष्ट.
विवरण, p 251, 16.	विशारद, p 327, 98.	विश्वा, p 109, 18, p 230, r
विषय, p 269, 44.	विशाल, p 274, 10.	विश्वास, p 196, 23.
विषयस्त्व, p 22, 30.	विशालता, p 168, 16.	विष्, p 155, n.
विवाद, p 4, 9.	विशालत्व, p 91, 3.	विष, p 58, 9, p 72, n
विवाह, p 190, 55.	विशाला, p 123, 22.	p 155, 19, p 365,
विविक्त, p 196, 22.	विशिख, p 212, 54.	225.
p 325, 85.	विशिखा, p 78, 3.	विषद, p 36, n.
विविक्ता, p 196, n.	विशेषक, p 170, 24.	विषधर, p 57, 7.
विविध, p 182, 13, p 328,	विश्व, p 36, n.	विषप्रसून, p 71, n.
99.	विश्वम्हा, p 196, 23.	विषमच्छद, p 91, 3.
विवेक, p 184, 37.	विश्वगण, p 182, 29.	विषय, p 35, 16, p 75,
विव्लोक, p 53, 31.	विश्वाच, p 294, 28.	8, p 289, 11, p 313,
विष्, p 361, 216.	विश्वस, p 261, 9.	154.
p 220, 1.	विश्व, p 230, 38, p 275,	विषयिन्, p 35, 17.
विश, p 72, n.	14, p 2, 5.	विषवैद्य, p 58, 11.
विशङ्कट, p 274, 10.	विश्वकद्रु, p 252, 23.	विषा, p 155, n, p 109,
विशङ्कटा, p 274, n.	विश्वकर्मान्, p 332, 111.	18.
विशङ्कटी, p 274, n.	विश्वकेतु, p 5, 22.	विषाण, p 316, 58.
विशमसून, p 71, n.	विश्वक्यन, p 1, n.	विषाणी, p 114, 7.
विषद, p 36, 22.	विश्वतस्, p 379, n.	विषुण, p 28, n.
विशर, p 218, 84.	विश्वेदेव, p 2, n.	विषुप, p 28, n.
विशल्या, p 118, 2, p 344,	विश्वद्युच्, p 266, n.	विषुव, p 28, 14.
157, p 106, 1.	विश्वभेषज, p 230, 38.	विषुवत्, p 28, 14.
विशसन, p 218, 83.	विश्वम्भर, p 4, 17.	विषुवान, p 28, n.
विशाख, p 7, 35, p 212, n.	विश्वम्भरा, p 73, 2.	विष्कार, p 134, 33.
विशाखा, p 20, 23.	विश्वसूज, p 3, 12.	विष्कम्हा, p 82, 17.
विशाय, p 295, 32.	विश्वस्ता, p 139, 11.	विष्टप, p 74, 6.
विशारण, p 218, n.	विश्वस्या, p 139, n.	विष्टम्हा, p 29.

विष्ट—विसा-

- विष्टर, p 348, 171.
 विष्टरश्चवस्, p 3, 13.
 विष्टि, p 59, 3.
 विष्टा, p 155, 19.
 विष्णु, p 3, 13.
 विष्णुकान्ता, p 110, 22.
 विष्णुपद, p 15, 2.
 विष्णुपदी, p 69, 31.
 विष्णुरथ, p 5, 25.
 विष्कार, p 217, n.
 विष्ण, p 269, 13.
 विष्क, p 379, 13.
 विष्कवेन, p 3, 14.
 विष्कवेनप्रिया, p 121, 16.
 विष्कवेना, p 99, 36.
 विष्च, p 379, 23.
 विष्द्रीची, p 266, n.
 विष्द्वक्, p 266, n.
 विष्द्वक्, p 266, 34.
 विस्, p 72, 42.
 विसकण्डिका, p 132, 25.
 विसमस्तन, p 72, 42.
 विसम्बाद, p 54, 36.
 विसर, p 135, 39.
 विसर्जन, p 182, 28.
 विसर्पण, p 292, 23.
 विसार, p 65, 17.
 विसारिन्, p 266, 31.

विसा—विह.

- विसारी, p 65, n.
 विसिनी, p 71, 39.
 विस्त, p 280, 35.
 विस्तार, p 266, 31.
 विस्तनर, p 266, 31.
 विस्त, p 241, 87.
 विस्तर, p 292, 22. n.
 विस्तार, p 88, 14. p 292, 22.
 विस्तत, p 280, 35.
 विस्तसा, p 147, 41.
 विस्तार, p 217, 76.
 विस्फूर्ज्य, p 17, n.
 विस्फूर्ज्य, p 17, n.
 विस्फोट, p 151, 4.
 विस्मय, p 50, 19.
 विस्मयान्वित, p 264, 26.
 विस्मृत, p 280, 35.
 विस्, p 36, 21.
 विस्मन्, p 339, 138.
 p 196, n.
 विस्मसा, p 147, 41.
 विस्मग, p 134, 32.
 विस्मङ्ग, p 134, 32.
 विस्मङ्ग, p 134, 32.
 विस्मङ्गा, p 254, n.
 विस्मङ्गिका, p 254, 30.
 विस्मसित, p 54, 35.

विह—वीध.

- विहस्त, p 269, 43.
 विहापित, p 182, 28.
 विहाय, p 15, n.
 विहायया, p 15, n.
 विहायस्, p 15, 2. n.
 p 134, 32.
 विहाया, p 15, n.
 विहार, p 291, 16.
 विह्वल, p 269, 44.
 वी, p 134, n.
 वीकाय, p 362, 217.
 वीची, p 61, 5. n.
 वीज, p 32, 6. p 153, 13.
 वीजकोश, p 72, 43.
 वीजपुर, p 105, 59.
 वीजाकृत, p 221, 1.
 वीज्य, p 175, 2.
 वीणा, p 45, 3.
 वीणादण्ड, p 46, 7.
 वीणावाद, p 251, 13.
 वीतंस, p 253, 26.
 वीत, p 202, 11.
 वीति, p 202, n.
 वीतिहोत्र, p 10, 48.
 वीधि, p 86, n.
 वीधी, p 86, 4. p 325.
 90.
 वीध, p 273, 5.

वीना—बुन्.

- वीनाह, p 68, 27.
 वीभत्स, p 50, 19. p 49,
 17.
 वीभत्सा, p 369, n.
 वीर, p 210, 45. p 49,
 17.
 वीरण, p 125, 29.
 वीरतर, p 125, 29.
 वीरतर, p 96, 25.
 वीरपत्नी, p 141, 16.
 वीरपाण, p 216, 71.
 वीरपान, p 216, n.
 वीरभाष्यी, p 141, 16.
 वीरसाह, p 141, 16.
 वीरहृत्, p 96, 23.
 वीराशंसन, p 215, 68.
 वीरसू, p 141, 16.
 वीरहनु, p 189, 52.
 वीरुध्, p 88, 9.
 वीर्यं, p 52, 29. p 153,
 13. p 344, 156.
 वीवध, p 328, 99.
 बु, p 384, n.
 बुक, p 105, n.
 बुज्, p 384, n.
 बुण्, p 384, n.
 बुधित, p 245, 57.
 बुन्, p 384, 4.

बुध—वृत्ति.

- बुध, p 225, n.
 बुधा, p 202, n.
 बुस, p 225, 22. p 394, n.
 बुद्धित, p 217, 76.
 बुक, p 128, 7.
 बुकधूप, p 171, 29. p 172,
 30.
 बुक, p 154, n.
 बुकन्, p 154, n.
 बुका, p 154, n.
 बुक, p 284, 53.
 बुज्, p 87, 5.
 बुज्भेदिन्, p 255, 34.
 बुजरुहा, p 105, 62.
 बुज्वाटिका, p 86, 2.
 बुजादन, p 255, 34.
 बुजादनी, p 105, 62.
 बुज्जान्, p 229, 35.
 बुजिन, p 31, 1. p 332,
 111. p 276, 20.
 बुत, p 281, 41.
 बुति, p 288, 8.
 बुत्त, p 276, 19. p 322,
 81. p 281, 41.
 बुत्तायसनधि, p 184, 38.
 बुत्तान्, p 40, 8. p 318, 66.
 बुत्ति, p 220, 1. p 220,
 2. p 288, n.

वृत्त—वृष.

- वृत्तहनु, p 8, 38.
 वृत्ता, p 347, 166.
 वृषा, p 373, 9. p 377
 वृष, p 115, 10. p 147.
 वृषत्, p 147, 42.
 वृषदारक, p 118, 2.
 वृषन्नवस्, p 8, 37.
 वृषसङ्ग, p 147, 40.
 वृषा, p 140, 12.
 वृद्धि, p 112, 31. p 11,
 19.
 वृद्धिजीव, p 221, 4.
 वृद्धिजीविका, p 821.
 वृषोत्, p 236, 61.
 वृषाजीव, p 221, 5.
 वृत्त, p 89, 15.
 वृन्द, p 135, 40.
 वृन्दभेद, p 136, 41.
 वृन्दारक, p 2, 4.
 वृष, p 110, n.
 वृषिक, p 130, 1.
 p 299, 7.
 वृष, p 21, 29. p 25,
 61. p 113, 4. p 36,
 222.
 वृषण, p 157, 27.
 वृषदंशक, p 128, 6.
 वृषध्वज, p 6, 29.

हृष - वेत

- हृषन्, p 8, 38.
 हृषभ, p113,4,p235,59.
 हृषल, p 228, 1.
 हृषस्वन्ती, p 139, 9.
 हृषा, p 107, 6.
 हृषाकपायी, p 345, 158.
 हृषाकपि, p 337, 132.
 हृषी, p 187, 45.
 हृषि, p 17, 12.
 हृषि, p 239, 77.
 हृषिभू, p 67, n.
 हृषत्, p 274, 10.
 हृषतिका, p 169, 19.
 हृषती, p 108, 12.p321,
 77. p 180, n.
 हृषत्वजि, p 148, 44.
 हृषद्वातु, p 10, 50.
 हृषसाति, p 20, 25.
 हृषित, p 217, 76.
 वेग, p 305, 21.
 वेगिन्, p 203, 41.
 वेणि, p 163,49.p254,n.
 वेणो, p 102,49.p163,n.
 वेणु, p 124, 26.
 वेणक, p 201, n.
 वेणुध, p 251, 13.
 वेतन, p 256, 38.
 वेतस, p 93, 10.

वेत - वेष्टा

- वेतस्वत्, p 75, 9.
 वेताल, p 392, 21.
 वेत्वती, p 69, 34.
 वेद, p 39, 3.
 वेदना, p 287, 6.
 वेदि, p 179, 17. p81,n.
 वेदिका, p 81, 16.
 वेदी, p 81, n. p 179, n.
 वेध, p 288, 8.
 वेधनिका, p 255, 34.
 वेधमुखक, p 118, 23.
 वेधस्, p 367,230.p3,12.
 वेधित, p 285, 57.
 p 283, 49.
 वेपथ, p 55, 38.
 वेम, p 254, n.
 वेमन्, p 254, 28,
 वेला, p 357, 200.
 वेला, p 110, 24.
 वेलाज, p 229, 35.
 वेलित, p 276, 21.
 p 280, 36.
 वेष्ट, p 78, 2. p 164, 1.
 वेष्टन्, p 68, 28.
 वेष्टवार, p 229, n.
 वेष्टन, p 78, 4.
 वेष्टभू, p 83, 19.
 वेष्टा, p 141, 19.

वेष्टा - वैदे

- वेष्टाजनसमाश्रय, p78,2.
 वेष्ट, p 164, n.
 वेष्टार, p 229, n.
 वेष्टित, p 281, 40.
 वेष्टवार, p 229, 35.
 वेष्टत्, p 237, 70.
 वै, p 377, 5.
 वैकचक, p 173, 37.
 वैकङ्कत, p 95, n.
 वैकुण्ठ, p 3, 13.
 वैकृत, p 50, n.
 वैजनन, p 146, 39.
 वैजयन्त, p 8, 41.
 वैजयन्तिक, p 208, 39.
 वैजयन्तिका, p 101, 46.
 वैजयन्ती, p 215, 67.
 वैज्ञानिक, p 259, 4.
 वैष्णव, p 90, 18. p 187,
 45.
 वैष्णविक, p 251, 13.
 वैष्णिक, p 251, 13.
 वैष्णक, p 261, 9.
 वैतैसिक, p 251, 14.
 वैतनिक, p 251, 15.
 वैतरणि, p 59, n.
 वैतरणी, p 59, 2. n.
 वैतालिक, p 215, 65.
 वैदेह, p 239, n.

वैदे—यौष.

- वैदेहक, p 239, 78.
 p 248, 3.
 वैदेही, p 108, 15.
 वैद्य, p 152, 8. n.
 वैद्यमाह, p 110, 21.
 वैधातकि, p 10, n.
 वैधात, p 10, 46.
 वैधेय, p 270, 48.
 वैधेयी, p 270, n.
 वैनतेय, p 5, 24.
 वैनीतक, p 206, 26.
 वैशाखेय, p 143, 25.
 वैसेय, p 240, n.
 वैशाख, p 205, 21.
 वैर, p 51, 25.
 वैरनिर्यातन, p 217, 79.
 वैरशुचि, p 217, 79.
 वैरिन्, p 193, 10.
 वैर्य, p 90, n.
 वैश्विक, p 251, 15.
 वैश्वस्त, p 11, 54.
 वैशाख, p 29, 16. p 239, 74.
 वैश्य, p 220, 1.
 वैश्ववय, p 14, 64.
 वन्दानर, p 10, 48.
 वैसारिण, p 65, 17.
 वोल, p 245, 105.
 वोषट, p 378, 8.

व्य—व्याघ्र.

- व्य, p 288, 8.
 व्यक्त, p 318, 65.
 व्यक्ति, p 33, 9.
 व्यय, p 354, 192.
 व्यजन, p 174, 41.
 व्यञ्जक, p 49, 16.
 व्यञ्जन, p 334, 118.
 p 393, 23.
 व्यङ्ग्यक, p 98, 32.
 व्यङ्ग्यन, p 98, n.
 व्यत्यय, p 295, 33.
 व्यत्यास, p 295, 33.
 व्यथा, p 59, 3.
 व्यध, p 288, 8.
 व्यध्व, p 76, 16.
 व्यय, p 291, 17.
 व्यलीक, p 301, 12.
 व्यवधा, p 18, 14.
 व्यवहार, p 40, 9.
 व्यवाय, p 190, 56.
 व्यसन, p 335, 123.
 व्यसनत्त, p 269, 43.
 व्यस्त, p 276, 21.
 व्याकुल, p 269, 43.
 व्याकोष, p 87, n.
 व्याकोष, p 87, 7.
 व्याघ्र, p 127, 1.
 व्याघ्रनख, p 116, 17.

व्याघ्र—व्युष्टि

- व्याघ्रपाद, p 95, 18.
 व्याघ्रपुच्छ, p 98, 31.
 व्याघ्राट, p 130, 15.
 व्याघ्री, p 108, 12.
 व्याज, p 52, 30. p 53, 33.
 व्याड, p 312, 45.
 व्याडायुध, p 116, 17.
 व्याध, p 252, 21.
 व्याधि, p 115, 14. p 150, 2.
 व्याधिघात, p 91, 4.
 व्याधित, p 152, 9.
 व्यान, p 12, 59.
 व्यापाद, p 34, 13.
 व्याप्त, p 280, n.
 व्याप्य, p 115, 14.
 व्यास, p 160, 38.
 व्यायत, p 285, 62.
 व्याल, p 57, 7. p 356, 198.
 व्यालप्याड, p 58, n.
 व्यालप्याडिन्, p 58, 11.
 व्यालयुध, p 116, n.
 व्याली, p 356, n.
 व्यावक्रोषी, p 385, n.
 व्यावृत्त, p 281, n.
 व्यास, p 292, 22.
 व्याहार, p 38, 1.
 व्युत्थान, p 334, 121.
 व्युष्टि, p 311, 41.

व्यूढ—व्रीहि.

- व्यूढ, p 313, 47.
 व्यूढकव्यूढ, p 207, 33.
 व्यूति, p 254, 29.
 व्यूह, p 135, 39. p 210, 47.
 व्यूहपाथि, p 210, 47.
 व्योकार, p 249, 7.
 व्योमक्षेय, p 6, 30.
 व्योमन्, p 15, 1.
 व्योमधान, p 9, 43.
 व्योव, p 247, 112.
 व्रज, p 135, 39.
 व्रज्या, p 184, 35. p 214, 63.
 व्रण, p 151, 5.
 व्रत, p 184, 37.
 व्रतति, p 319, 69. p 88, 9.
 व्रतनी, p 88, n.
 व्रतिन्, p 176, 7.
 व्रध, p 88, 12.
 व्रधन, p 255, 33.
 व्रक्षा, p 3, n.
 व्रात, p 135, 39.
 व्रात्य, p 189, 53.
 व्रात्य, p 189, 50.
 व्रीडा, p 53, 33.
 व्रीडन, p 51; n.
 व्रीहित, p 51, n.
 व्रीहि, p 223, 15.
 व्रीहिभेद, p 225, 20.

वैहे—शक्त

- वैहेय, p 221, 6.
 शकट, p 204, 20.
 शकल, p 18, 17.
 शकलिन्, p 65, 17.
 शकुन, p 134, 32.
 शकुनि, p 134, 32.
 शकुल, p 134, 32. p 317, 60.
 शकुन्ति, p 134, 32.
 शकुल, p 65, 19.
 शकुलाक्षक, p 124, 24.
 शकुलादनी, p 106, 4.
 p 111, 29.
 शकुलार्भक, p 65, 17.
 शकत्, p 155, 48.
 शकत्करि, p 236, 62.
 शक्त, p 267, n.
 शक्ति, p 195, 19. p 216, 71.
 *p 219, 69. n.
 शक्तिधर, p 7, 36.
 शक्तिहेतिक, p 208, 37.
 शक्ती, p 319, n.
 शक्त, p 267, n.
 शक्तु, p 267, 36.
 शक्त, p 8, 37. p 102, 47.
 शक्तधनुस्, p 17, 12.
 शक्तपादप, p 98, 33.
 शक्तपुष्पो, p 118, 2.
 शक्त, p 267, n.

शक्ती—शत.

- शक्ती, p 65, n.
 शङ्कर, p 6, 23.
 शङ्कीर्ण, p 279, n.
 शङ्कु, p 87, 8. p 214, 61.
 p 66, 20.
 शङ्कु, p 14, 67. p 67, 23.
 p 116, 18.
 शङ्कुनख, p 67, 23. n.
 शङ्कुनी, p 115, 14.
 शचि, p 8, n.
 शची, p 8, 40.
 शचीमति, p 8, 38.
 शटा, p 163, n.
 शटी, p 122, 19.
 शठ, p 270, 46.
 शणपथी, p 121, n.
 शणपुष्पिका, p 110, 25.
 शणस्त्र, p 64, 16.
 शण्ड, p 146, n.
 p 236, n.
 शण्ड, p 236, n. p 193, 9.
 p 146, 39.
 शतकोटि, p 9, 43.
 शतद्रु, p 69, 33.
 शतपत्र, p 71, 40.
 शतपत्रक, p 130, 16.
 शतपदी, p 130, 13.
 शतपर्वन्, p 124, 26.

शत—शम.	शम—शयि.	शयु—शर्व.
शतपर्विका, p 109, 21.	शमघ, p 286, 3.	शयु, p 57, 5.
p 123, 23.	शमन, p181,25. p11,54.	शय्या, p 174, 39.
शतपुष्पा, p 122, 17.	शमनस्त्रु, p 69, 32.	शर, p 121,27.p212,55.
शतप्रास, p 104, 57.	शमल, p 155, 18.	शरजन्मन्, p 7, 34.
शतभीरु, p 102, n.	शमित, p 283, 47.	शरट, p 129, n.
शतमन्यु, p 8, 37.	शमी, p 98, 32.	शरण, p 315, 55.
शतमान, p 398, 34.	शमीक, p 216, n.	शरणि, p 76, n.
शतमूली, p 109, 19.	शमीधान्य, p 226, 24.	शरणो, p 76, n.
शतयष्टिक, p 165, 6.	शमीर, p 98, 32.	शरदु, p 30,19. p30,20.
शतवीर्या, p 124, 24.	शमीरु, p 98, n.	p 327, 95.
शतवेधिन, p 119, 6.	शम्ब, p 9, 43.	शरभ, p 129, 11.
शतल्लदा, p 17, 10.	शम्बर, p 61,4.p129,10.	शरब्ध, p 212, 51.
शताङ्ग, p 204, 19.	शम्बरारी, p 5, 21. n.	शराति, p 132, n.
शतावरी, p 109, 19.	शम्बल, p 498, 34.	शराभ्यास, p 212, 54.
शत्रु, p 193.9.p 193,11.	शम्बा (स्मा), p 17, 10,n.	शरारि, p 132, 25.
शनि, p 21, n.	शम्बाकन, p 222, n.	शराह, p 265, 28.
शनैश्चर, p 21, 27.	शम्बु, p 67, n.	शरालि, p 132, n.
शनैस्, p 380, 17.	शम्बुक, p 67, n.	शराव, p 228, 32.
शपथ, p 41, 10.	शम्बूक, p 67, 23.	शरावती, p 69, 34.
शपन, p 41, 10.	शम्बाजी, p 141, 19.	शरासन, p 211, 51.
शफ, p 204, 17.	शम्भ, p 6, 25. p 339,n.	शरीर, p 156, 21.
शफर, p 65, n.	शम्भू, p 6, n. p 39, 37.	शरीरिन्, p 33, 8.
शफरी, p 65, 18.	शय्या, p 223, 14.	शकेरा, p 75, 11. p350
शबरालय, p 83, 20.	शय, p 159, 32.	177, p 231, 43.
शब्द, p 35, 16. p 44,1.	शयन, p 54,36.p174,39.	शर्करावत्, p 75, 11.
शब्दपङ्क, p 162, 45.	शयनीय, p 174, 39.	शर्करिल, p 75, 11.
शब्दन, p 267, 38.p44,n.	शयासु, p 266, 33.	शम्भन्, p 31, n.
शम, p 286, 3.	शयित, p 266, 33.	शवे, p 6,-n.

शब्द—शब्द.

शब्दरी, p 25, 3
 शब्दला, p 214, n.
 शब्द, p 128, 7.
 शब्दभ, p 133, 28.
 शब्दल, p 128, 7.
 शब्दलिन्, p 128, 7.
 शब्दाट, p 89, 15.
 शब्दक, p 301, 13.
 शब्दलि, p 97, n.
 शब्द, p 98, 33. p 128,
 7. p 214, 61.
 शब्दकी, p 115, 12.
 शब्द, p 219, 87.
 शब्दर, p 252, 21.
 शब्दराज्य, p 83, 20.
 शब्दल, p 38, 26.
 शब्दला, p 237, n.
 शब्दली, p 237, 68.
 शब्द, p 129, 11. p 245, n.
 शब्दर, p 18, 16.
 शब्दलान, p 18, n.
 शब्दलोचन, p 246, 107.
 शब्दांक, p 18, n.
 शब्दादन, p 130, 14.
 शब्दी, p 18, n.
 शब्दी, p 246, 107.
 शब्दतु, p 372, 5. p 376, 1.
 p 379, 11.

शब्द—शब्दी.

शब्द, p 125, 33.
 शब्दन, p 181, n.
 शब्द, 31, 4. p 285, 59.
 शब्द, p 351, 181. p 211,
 50.
 शब्दक, p 214, 98.
 शब्दमार्ज, p 249, 7.
 शब्दालोच, p 208, 35.
 शब्दी, p 351, n. p 214, 60.
 शब्द, p 89, 15.
 शब्दमञ्जरी, p 225, 21.
 शब्दशूक, p 225, 21.
 शब्दसम्बर, p 96, 25.
 शब्दक, p 229, 3. p 118, 1.
 शब्दाट, p 236, 64.
 शब्दकानिक, p 251, 14.
 शब्दीक, p 208, 37.
 शब्दक, p 3, n.
 शब्दमञ्जरी, p 3, 9.
 शब्दसिंह, p 3, 10.
 शब्दा, p 88, 11.
 शब्दानगर, p 78, 2.
 शब्दाम्बर, p 127, 3.
 शब्दाधिका, p 88, 11.
 शब्दिन्, p 87, 5.
 शब्दिक, p 250, 8.
 शब्दक, p 397, 33.
 शब्दी, p 400, 38.

शब्द—शब्द.

शब्द, p 53, 30.
 शब्द, p 255, 32.
 शब्दी, p 386, 9.
 शब्दिन्, p 93, 12.
 शब्द, p 31, 3. p 231, n.
 p 147, 44.
 शब्दकुम्भ, p 243, 95.
 शब्दकुम्भ, p 213, n.
 शब्दला, p 120, n.
 शब्दक, p 163, 11.
 शब्द, p 62, 9. p 326, 92.
 शब्दचरित, p 75, 10.
 शब्दल, p 75, 10.
 शब्द, p 255, n.
 शब्द, p 283, 47.
 शब्दि, p 286, 3.
 शब्द, p 196, n.
 शब्द, p 41, n.
 शब्दन्, p 196, n.
 शब्दरी, p 250, 11.
 शब्दक, p 67, n.
 शब्दक, p 67, n.
 शब्दक, p 298, n.
 शब्द, p 348, 168.
 शब्दक, p 298, n.
 शब्दक, p 130, n. p 305, n.
 शब्दक, p 91, n. p 327, 97.
 शब्दी, p 91, 3. p 111, 29.

शारि—शक्ति.

शारिफल, p 258, 46.
 शारिका, p 112, 30.
 शार्कर, p 75, 11.
 शार्किन्, p 4, 14.
 शार्कुल, p 127, 1. p 273, 9.
 शार्कर, p 354, 190.
 शार्करी, p 25, n.
 शाल, p 65, 19. p 78, 3.
 शालपर्णी, p 113, n.
 शाला, p 79, 6. p 88, 11.
 शालाटक, p 301, 12.
 शालि, p 226, n.
 शालीन, p 264, 26.
 शालूक, p 70, 38.
 शालूर, p 67, 24.
 शालेय, p 110, 23. p 221, 6. p 226, 24.
 शास्त्रलि, p 97, 27. n.
 शास्त्रलो, p 97, n.
 शास्त्रलोवेष्ट, p 97, 27.
 शात्रक, p 135, 38.
 शावर, p 94, 13.
 शास्त्रत, p 276, 22.
 शास्त्रल, p 263, n.
 शास्त्रुलिक, p 296, 40.
 शासन, p 197, 25.
 शाशिता, p 3, n.
 शास्त्रि, p 197, n.

शास्त्र—शिक्ष.

शास्त्र, p 3, n.
 शास्त्र, p 351, 181.
 शास्त्रविद्, p 260, 6.
 शिशपा, p 160, 43.
 शिक्ष, p 254, 30.
 शिक्षित, p 280, 39.
 शिक्षा, p 39, 4.
 शिक्षित, p 259, 4.
 शिखण्ड, p 134, 31.
 p 163, n.
 शिखण्डक, p 163, 47.
 शिखर, p 84, 4. p 88, 12.
 शिखरिणी, p 331, n.
 शिखरिन्, p 331, 109.
 p 84, 1.
 शिखा, p 11, 52. p 134, 31. p 163, 48. p 304, 20.
 शिखाण्डक, p 163, n.
 शिखावत्, p 11, 50.
 शिखात्रल, p 133, 30.
 शिखिन्दीव, p 244, 101.
 शिखिन्, p 133, 30. p 331, 109.
 शिखिवाहन, p 7, 35.
 शिखु, p 93, 11. p 229, 34.
 शिखुज, p 247, 110.
 शिखुण, p 244, n.
 शिख, p 254, n.

शिक्षा—शिक्ष.

शिक्षा, p 44, n.
 शिक्षित, p 44, 2.
 शिक्षिनी, p 211, 53.
 शितद्रु, p 69, 33.
 शितशिव, p 230, n.
 शितमूक, p 223, n.
 शिति, p 324, n.
 शितिकण्ड, p 6, 27.
 शितिसारक, p 95, 19.
 शितो. p 324, 85.
 शिपविष्ट, p 310, n.
 शिपिविष्ट, p 310, 37.
 शिफा, p 88, 12.
 शिफाकन्द, p 72, 43.
 शिम्बा, p 226, n.
 शिम्बि, p 226, n.
 शिरर्, p 126, n.
 शिरस्, p 88, 12. p 162, 46.
 शिरस्त्र, p 207, 32.
 शिरस्त्र, p 163, 49.
 शिरा, p 154, n.
 शिरीव, p 101, 43.
 शिरोन्दीव, p 394, n.
 शिरोधि, p 160, 39.
 शिरोरत्न, p 165, 4.
 शिरोरुद्ध, p 162, 46.
 शिरोस्थि, p 156, 20.
 शिख, p 220, n. p 84, 1.

शिला—शिश्र.

शिला, p 81, 13. p 84, 4.
 शिलाजल, p 245, 104.
 शिली, p 67, 24.
 शिलीसुख, p 304, 19.
 शिलोच्चय, p 84, 1.
 शिल्प, p 256, 35.
 शिल्पशाल, p 79, n.
 शिल्पशाला, p 79, n.
 शिल्पशाल, p 79, n.
 शिल्पिन्, p 219, 5.
 शिल्लकी, p 115, n.
 शिव, p 6, 25. p 31, 3.
 शिवक, p 238, 73.
 शिवमल्ली, p 105, 62.
 शिवा, p 6, 32. p 128, 5.
 p 98, 32. p 399, n.
 p 100, 40. p 361,
 214. p 116, 15.
 शिविका, p 204, 21.
 शिविपिट, p 310, n.
 शिविर, p 199, 1.
 शिवी, p 7, n.
 शिविर, p 19, 20. p 29, 18.
 शिव्य, p 135, 38. p 239, 75.
 शिव्युक्त, p 65, 18.
 शिव्युत्प, p 146, 40
 शिव्युत्तर, p 66, 20.
 शिव्य, p 157, 27.

शिश्र—शुक.

शिश्रदान, p 270, 46.
 शिश्रि, p 197, 26.
 शिश्र, p 177, 10.
 शिह, p 171, n.
 शीकर, p 17, 13.
 शीघ्र, p 13, 60.
 शीत, p 19, 20. p 19, 21.
 p 93, 10. p 94, 15.
 p 393, 22.
 शीतक, p 252, 19.
 शीतभीरु, p 102, 50.
 शीतल, p 19, 21. p 121, 15.
 शीतलवातक, p 121, n.
 शीतशिव, p 115, 10.
 p 110, 23. p 230, n.
 शीता, p 223, n.
 शीतल, p 222, n.
 शीफालिका, p 103, n.
 शीघ्र, p 257, 42. p 398, 34.
 शीघ्र, p 162, 46.
 शीघ्रक, p 207, 31.
 शीघ्रच्छेद्य, p 269, 45.
 शीघ्रण, p 163, 49.
 शील, p 258, 203.
 p 51, 26.
 शीतल, p 71, n.
 शुक, p 117, 20.
 शुकनास, p 99, 37.

शुक्ति—शुभ्र.

शुक्ति, p 67, 23. p 116,
 18. p 324, 85.
 शुक्र, p 11, 51. p 153,
 13. p 29, 16. p 21, 26.
 शुक्रला, p 124, n.
 शुक्रशिव, p 2, 7.
 शुक्र, p 402, n. p 36, 22.
 शुक्रा, p 402, n.
 शुच, p 51, 25.
 शुचि, p 11, 52. p 29, 16.
 p 36, 22. p 307, 29.
 शुचि, p 230, n.
 शुचि, p 230, 38.
 शुचला, p 257, 41.
 शुचलापान, p 257, 41.
 शुचि, p 69, n.
 शुचान, p 80, 12. p 319, 68.
 शुचक, p 252, 22.
 शुनाशीर, p 8, n.
 शुनाशीर, p 8, n.
 शुनि, p 252, n.
 शुनी, p 252, 23.
 शुन्य, p 273, n.
 शुभंयु, p 271, 50.
 शुभ, p 31, 3. p 393, 23.
 शुभदन्ती, p 16, n.
 शुभवासन, p 36, n.
 शुभान्वित, p 271, 50.
 शुभ्र, p 36, 22. p 355, 194.

शुभ—शूर.	शूर्प—शेफ.	शेफ—शेष.
शुभदन्ती, p 16, 6.	शूर्प, p 227, 26.	शेफस्, p 157, 27.
शुभांशु, p 18, 15.	शूर्मि, p 256, n.	शेफालि, p 103, n.
शुल्क, p 197, 27.	शूर्मी, p 256, n.	शेफालिका, p 103, 51
शुल्क, p 244, 98, p 253, 27.	शूल, p 357, 199.	p 386, 7.
p 393, 23.	शूलाकत, p 231, 45.	शेफाली, p 103, n.
शुल्का, p 253, n.	शूलिन्, p 6, 25.	शेष, p 157, n.
शुल्की, p 253, n.	शूल्य, p 231, 45.	शेषधी, p 33, 10.
शुल्क, p 253, n.	शृगाल, p 128, 5.	शेलु, p 94, 15.
शुश्रूषा, p 184, 34.	शृङ्खल, p 166, 10.	शेषधि, p 14, 67.
शुषि, p 56, n.	p 201, 9.	शेषल, p 71, n.
शुषिर, p 56, 2.	शृङ्खलक, p 239, 76.	शेषाल, p 71, n.
शुषिरा, p 116, 17.	शृङ्खला, p 166, n. p 201, n.	शेष, p 57, 4. p 307, 32.
शुषी, p 56, n.	शृङ्ग, p 84, 4. p 119, 8.	शैल, p 177, 10.
शुष्कमांस, p 154, 14.	p 306, 27.	शखरिक, p 107, 7.
शुष्काल, p 263, n.	शृङ्गावेर, p 229, 37.	शैखरेय, p 107, n.
शुष्म, p 10, n.	शृङ्गाटक, p 77, 17.	शैल, p 84, 1.
शुष्मन्, p 10, n.	शृङ्गार, p 49, 17.	शैलालिन्, p 250, 12.
शूक, p 226, 28.	शृङ्गि, p 67, n.	शैलूष, p 93, 12. p 250, 12.
शूककीट, p 130, 14.	शृङ्गिणी, p 267, 66.	शैलेय, p 115, 11.
शूकधान्य, p 226, 21.	शृङ्गिन्, p 113, n.	शैवल, p 71, 38.
शूकर, p 127, 2. p 253, 23.	शृङ्गी, p 67, 25. p 109,	शैवलिनी, p 69, 30.
शूकशिल्पि, p 106, 5.	18. p 113, 4.	शैवाल, p 71, 38.
शूद्र, p 248, 1.	शृङ्गीकनक, p 243, 96. n.	शैषय, p 146, 40.
शूद्रा, p 140, 13.	शृत, p 282, 45.	शोक, p 51, 25.
शूद्री, p 140, 13.	शेखर, p 173, 38.	शोचिष्केय, p 10, 49.
शून्य, p 273, 6.	शेष, p 157, n.	शोचिस्, p 23, 36.
शूर, p 21, n. p 210, 45.	शेषस्, p 157, n.	शोष, p 69, 34. p 37, 24.
शूरण, p 123, 22.	शेफ, p 157, n.	शोषण, p 99, 38.

शोण—शस्य.

- शोणरत्न, p 243, 93.
 शोषा, p 37, n.
 शोषित, p 154, 15.
 शोषी, p 37, n.
 शोष, p 150, 3.
 शोषघ्नो, p 121, 14.
 शोषनी, p 82, 18.
 शोषित, p 232, 46.
 p 273, 5.
 शोफ, p 150, 3.
 शोभन, p 272, 1.
 शोभा, p 19, 19.
 शोभाञ्जन, p 93, 11.
 शोष, p 150, 2.
 शोक, p 136, 43.
 शोक्लिकेय, p 58, 10.
 शोण्ड, p 264, 23.
 शोण्डक, p 250, 10.
 शोण्डी, p 108, 15.
 शोणोदनि, p 3, 10.
 शोरि, p 4, 16. p 21, 27.
 शौर्य, p 216, 70.
 शोलिक, p 250, 8.
 शोष्कल, p 263, 19.
 शेग्रान, p 289, 10.
 शस्यान, p 219, 87.
 शस्य, p 163, 50.
 शस्यन्, p 163, 50.

श्याम—श्री.

- श्याम, p 37, 23. p 341, 145.
 श्यामल, p 37, 23.
 श्यामा, p 99, 35. p 111, 27.
 p 112, 30. p 341, 145.
 श्यामाक, p 125, 31.
 श्याल, p 144, 32.
 श्याव, p 37, 25.
 श्येता, p 36, n.
 श्येन, p 130, 15.
 श्येनपाता, p 386, n.
 श्येनी, p 37, n.
 श्येनम्पाता, p 386, 6.
 श्योनाक, p 99, 37.
 श्रद्धा, p 329, 105.
 श्रद्धालु, p 265, 27.
 p 142, 21.
 श्रयण, p 289, 12.
 श्रुत, p 288, n. p 162, n.
 श्रवण, p 162, 45.
 श्रवस्, p 162, 45.
 श्रविष्ठा, p 20, 23.
 श्राणा, p 233, 50.
 श्राव, p 182, 30.
 श्रावदेव, p 11, 54. p 162, n.
 श्राय, p 289, 12.
 श्रावण, p 29, 16.
 श्रावणिक, p 29, 16.
 श्री, p 5, 22.

श्रीक—श्रेय.

- श्रीकण्ठ, p 6, 27.
 श्रीवन, p 3, 9.
 श्रीद, p 14, 65.
 श्रीपति, p 4, 16.
 श्रीपण, p 101, 16. p 315, 55.
 श्रीपणिका, p 95, 21.
 श्रीपर्णी, p 94, 16.
 श्रीफल, p 93, 12.
 श्रीकली, p 108, 13.
 श्रीमत्, p 95, 20. p 262, 14.
 श्रील, p 262, 14.
 श्रीवत्स, p 4, n.
 श्रीवत्सलाञ्छन, p 4, 17.
 श्रीवास, p 172, 30.
 श्रीवासस्, p 172, n.
 श्रीवेष्ट, p 172, 30.
 श्रीसंज्ञ, p 171, 27.
 श्रीवृत्तिनी, p 102, 50.
 श्रुत, p 322, 79.
 श्रुति, p 39, 3. p 162, 45.
 p 321, 76.
 श्रुष्ट, p 216, n.
 श्रुष्टन्, p 216, 70.
 श्रेणि, p 239, 5.
 श्रेणी, p 249, n.
 श्रेयस्, p 34, 15. p 31, 2.
 p 273, 8.
 श्रेयसी, p 100, 40. p 106,
 3. p 108, 16.

श्रेष्ठ—खशु.

श्रेष्ठ, p 273, 8.
 श्रेष्ठी, p 249, n.
 श्रोण, p 149, 48.
 श्रोणि, p 157, n. p 385 n.
 श्रोणिफलक, p 157, 25.
 श्रोणो, p 157, 25. n.
 श्रोणीफल, p 157, n.
 श्रोत्र, p 162, 45.
 श्रोत्रिय, p 176, 6.
 श्रोत्र, p 162, n.
 श्रोत्र, p 378, 8.
 श्रुत, p 274, 11.
 श्रुत, p 262, n.
 श्रेष्ठ, p 289, 11.
 श्रेष्ठ, p 153, 11.
 श्रेष्ठ, p 153, 13.
 श्रेष्ठ, p 153, 11.
 श्रेष्ठ, p 94, 15.
 श्लोक, p 298, 2.
 श्वःश्वेयस्, p 31, 3.
 श्वदंष्ट्रा, p 109, 17.
 श्वन्, p 252, n.
 श्वनिष्ठ, p 400, 40.
 श्वपच, p 252, 20.
 श्वश्व, p 56, 2.
 श्वयय, p 150, 3.
 श्वष्टि, p 220, 2.
 श्वयुर, p 144, 31.

खशु—घण्ड.

खशुरौ, p 146, 37.
 खशुर्थ, p 342, 148.
 खशु, p 144, 31.
 खशुखशुरौ, p 146, 37.
 खस्, p 382, 22.
 खसन, p 12, 57. p 98, 33.
 खविष्, p 128, 7.
 खिल, p 151, 5.
 खेत, p 36, 22. p 151, n.
 p 243, 97.
 खेतगरुत्, p 132, 23.
 खेतसरिष्ठ, p 247, 110.
 खेतस्त, p 37, 25.
 खेतसुरसा, p 103, 51.
 खेता, p 36, n.
 खेत, p 151, n.
 घटी, p 122, n.
 घट्कर्मन्, p 176, 4.
 घट्पद, p 133, 29.
 घट्मिष्ठ, p 3, 9.
 घट्पन्थ, p 97, 29.
 घट्पन्था, p 109, 21.
 घट्पन्थिका, p 122, 19.
 घट्ज, p 45, 1.
 घटानन, p 7, 34.
 घण्ड, p 146, n. p 236, 62.
 p 72, 42.

घटि—संफु.

घटिक, p 226, 24.
 घटिक्य, p 221, 7.
 घाणसातर, p 7, 36.
 संक्रन्दन, p 8, 39.
 संक्रम, p 293, n.
 संक्राम, p 293, 25.
 संल, p 376, n.
 संक्षेपण, p 292, 21.
 संख्य, p 216, 72.
 संख्या, p 33, 11. p 241, 83.
 संख्यात, p 275, 14.
 संख्यान, p 33, n.
 संख्यावत्, p 176, 5.
 संख्येय, p 241, 81.
 संघट, p 40, 7.
 संघाम, p 216, 74.
 संघाट, p 213, 52.
 p 290, 14.
 संज्ञ, p 148, n.
 संज्ञपन, p 218, 82.
 संज्ञा, p 309, 35. p 40, n.
 संज्ञ, p 146, 47.
 संज्ञर, p 11, 53.
 संज्ञीन, p 135, 37.
 संज्ञा, p 217, 79.
 संज्ञा, p 217, 79.
 संफुल, p 87, 7.

संमा—संस्त.	संस्त—सग.	सगो—सज्ज.
संमार्जनी, p 82, 18.	संस्तव, p 292, 23.	सगोत्र, p 145, 38.
संमृष्ट, p 232, 46.	संस्तव, p 295, 34.	सग्वि, p 234, 55.
संयत्, p 216, 74.	संस्त्याय, p 343, 153.	सङ्कट, p 279, 34.
संयत, p 268, 42.	संस्त्या, p 197, 26.	सङ्कर, p 82, 18.
संयच, p 291, 18.	संस्त्यान, p 336, 127.	सङ्कर्षण, p 4, 19.
संयचन, p 79, n.	संस्थित, p 218, 85.	सङ्कलित, p 281, 42.
संयच, p 291, 18.	संस्त्यायी, p 122, 19.	सङ्कल्प, p 33, 11.
संयुग, p 216, 73.	संस्फोट, p 216, n.	सङ्कसुक, p 269, 43.
संयोगित, p 281, n.	संस्फोट, p 216, 73.	सङ्काय, p 256, 38.
संथोजित, p 281, 41.	संज्ञत, p 277, 25, p 160, 36.	सङ्कीर्ण, p 248, 1, p 316, 59, p 279, 35.
संराच, p 44, 2.	संज्ञतजानु, p 148, n.	सङ्कल, p 279, 35, p 43, 20.
संलाप, p 42, 17.	संज्ञतजानुक, p 148, 47.	सङ्कोच, p 170, 26.
संव्यान, p 169, 18.	संज्ञतल, p 160, 36.	सङ्ग, p 294, 29.
संयमक, p 215, 66.	संज्ञति, p 135, 40.	सङ्गत, p 43, 19.
संयय, p 33, 12.	संज्ञनन, p 156, 21.	सङ्गम, p 294, n, p 398, 34.
संयथापक्षमानस, p 259, 5.	संज्ञार, p 59, 2.	सङ्गर, p 348, 168.
संश्रव, p 34, 14.	संज्ञति, p 40, 9.	सङ्कीर्ण, p 285, 58.
संश्रुत, p 285, 58.	सङ्कल, p 275, 15.	सङ्कट, p 281, 42.
संज्ञेय, p 294, 30.	सङ्कत, p 155, n, p 372, 4.	सङ्क, p 136, 41.
संसत्, p 178, n.	सङ्कत्यज, p 131, 20.	सङ्कान, p 59, n, p 135, 39.
संसक्त, p 275, 17.	सङ्कल, p 65, n.	सचि, p 8, n.
संसद्, p 178, 14.	सङ्कफला, p 98, 32.	सचिव, p 360, 208.
संसरण, p 77, 18, p 316, 57.	सङ्कफली, p 98, n.	सचो, p 8, n.
संसिद्धि, p 55, 37.	सङ्कषि, p 156, 24.	सज्जन्नाल, p 75, 10.
संस्कार, p 173, 36.	सखि, p 194, 12.	सज्जन्, p 377, n.
संस्कारहीन, p 189, 53.	सखी, p 140, 12, p 194, n.	सज्ज, p 207, 33.
संस्कृत, p 328, 83.	सख्य, p 194, 12.	सज्जन, p 199, 1, p 175, 2.
संसार, p 346, 163.	सगर्भ, p 115, 34.	

सञ्ज—सत्या.

सञ्जना, p 202, 10.
 सञ्जय, p 135, 39.
 सञ्चार, p 293, n.
 सञ्चारिका, p 141, 17.
 सञ्जवन, p 79, 6.
 सटा, p 163, 48.
 सटी, p 122, n.
 सणसूत्र, p 64, 16.
 सण्ड, p 146, n.
 सत्, p 176, n. p 324, n.
 सतत, p 13, 61.
 सतपुष्पा, p 122, n.
 सति, p 319, n.
 सती, p 138, 6. p 324, n.
 सतीनक, p 224, n.
 सतीर्थ, p 177, n.
 सतीर्थ्य, p 177, 11, n.
 सतील, p 221, n.
 सतीलक, p 224, 16.
 सत्कुमार, p 10, n.
 सप्तस, p 273, 8.
 सन्नी, p 194, n.
 सन्न, p 361, n.
 सत्यथ, p 76, 16.
 सत्य, p 43, 22. p 344, 156.
 सत्यङ्कार, p 240, 83.
 सत्यवचस्, p 186, 42.
 सत्याकृति, p 240, 83.

सत्या—सम्र.

सत्यान्त, p 120, 3.
 सत्यापन, p 240, 83.
 सत्यापना, p 240, n.
 सत्, p 351, 183.
 सत्ता, p 377, 4.
 सत्विन्, p 194, 15.
 सत्त्व, p 32, n.
 सत्व, p 361, 215.
 सत्वर, p 13, 60.
 सद, p 178, 15, n.
 सदन, p 79, 5.
 सदस्, p 178, 15.
 सदस्त्र, p 178, 15.
 सदा, p 382, 22.
 सदागति, p 12, 57.
 सदातन, p 276, 22.
 सदनौरा, p 69, 33.
 सदाय, p 198, 28.
 सद्वत्, p 256, 37.
 सद्वत्, p 256, 37.
 सद्वत्, p 256, 37.
 सदेय, p 275, 16.
 सद्गन्, p 78, 4.
 सद्यस्, p 378, 9.
 सधम्मिणी, p 138, n.
 सध्मीक, p 266, n.
 सध्मरत्, p 266, 34.
 सध्मरत्ती, p 266, n.

सन—सन्धा.

सनत्, p 381, n.
 सनत्कुमार, p 10, 45.
 सनसूत्र, p 64, n.
 सना, p 381, 17.
 सनात्, p 381, n.
 सनातन, p 276, 22.
 सनाभि, p 145, 33.
 सनि, p 183, 52.
 सनिष्ठेव, p 43, 21.
 सनी, p 183, n.
 सनीड, p 275, 16.
 सन्तत, p 13, 61.
 सन्तति, p 175, 1.
 सन्तप्त, p 284, 52.
 सन्तसस, p 56, 4.
 सन्तान, p 175, 1. p 9, 46.
 सन्ताप, p 11, 53.
 सन्तापित, p 284, 52.
 सन्दान, p 238, 74.
 सन्दानित, p 282, 44.
 सन्दाव, p 217, 79.
 सन्दित, p 280, 35.
 p 282, 44.
 सन्देशवाच्, p 42, 18.
 सन्देशर, p 195, 16.
 सन्देह, p 34, 12.
 सन्दोह, p 135, 39.
 सन्धा, p 329, 105.

सन्धा—सभ.	सभा—सम.	सम—समा.
सन्धान, p 257, 42.	सभा, p 79, 6. p178,14.	समर्थन, p 197, 25.
सन्ध्या, p 24, 3. n.	p 340, 140.	समर्थक, p 260, 7.
सन्धि, p195,18.p289,11.	सभाजन, p 287, 7.	समर्थ्याद, p 275, 16.
सन्धिनी, p 237, 69.	सभासत्, p 178, n.	समर्थिन्, p 11, 53.
सन्धकद्व, p 94, 15.	सभासद, p 178, 16.	समवाय, p 135, 40.
सन्ध, p207,33.p269,44.	सभास्तार, p 178, 16.	समविला, p 123, 22.
सन्धय, p 343, 153.	सभिक, p 258, 44. n.	समसन, p 292, 21.
सन्धिकषण, p 292, 23.	सभ्य p175,2. p178,16.	समस्त, p 275, 4.
सन्धिदष्ट, p 275, 16.	सम, p256,37.p275,14.	समस्या, p 40, 7.
सन्धिध, p 292, n.	समय, p 275, 15.	समस्याया, p 40, n.
सन्धिधि, p 292, 23.	समज्ञा, p107,9.p119,7.	समा, p 30, 20.
सन्धिधेय, p 82, 19.	समज, p 136, 42.	समांसमोना, p 238, 73.
सपत्न, p 193, 10.	समक्षा, p 41, n.	समाकर्षिन्, p 36, 20.
सपदि, p377,2. p378,9.	समज्या, p41,n.p178,14.	समाख्या, p 41, n.
सपथ्या, p178, 13.	समझस, p 197, 24.	समावात, p 216, 74.
p 184, 34.	समधिक, p 277, 25.	समाज, p 136, 42.
सपिण्ड, p 145, 33.	समनस्, p 337, 130.	समाधि, p34,14. p 328,
सपीति, p 234, 55.	समुन्नत, p 379, 13.	100.
सप्रकी, p 166, 10.	समन्तदुग्धा, p 110, 24.	समान, p12,59.p256,37.
सप्रतन्त, p 178, 13.	समन्तभद्र, p 4, 8.	समानोदर्थ, p 145, 34.
सप्रपण, p 91, 3.	समन्तात, p 379, n.	समाश्रय, p 294, 27.
सप्रर्षि, p 21, 28.	समन्वितलय, p 45, 3.	समावाय, p 135, n.
सप्रठा, p103,53.p119,8.	समपद, p 212, n.	समावृत्त, p 177, 10.
सप्रार्थिस्, p 11, 51.	समस्, p 377, 4.	समासाद्य, p 281, 42.
सप्राच, p 22, 30.	समय, p24,1.p343,151.	समासाया, p 40, 7.
सप्ति, p 202, 12.	समया, p378,7.p375,14.	समाहार, p 291, 16.
सफरी, p 65, n.	समर, p 216, 73.	समाहित, p 285, 58.
सभर्तृका, p 140, 12.	समर्थ p 325, 89	समाहित, p 40, 7.

समा—समु.	समु—सम्य.	सम्वा—सर.
समाह्वय, p 258, 46.	समुपजोष, p 378, n.	सम्वाज्, p 191, 3.
समिति, p 178, 14, p 320, 73. p 216, 74.	समुह्य, p 180, 20.	सम्ब, p 9, n.
समिध, p 89, 13.	समूक, p 129, 9.	सम्बत्, p 380, 16.
समीक, p 216, 72.	समूह, p 135, 39.	सम्बत्सर, p 30, 20.
समीप, p 275, 16.	समृद्ध, p 261, 11.	सम्बदन, p 287, 4.
समीर, p 12, 58.	समृद्धि, p 289, 10.	सम्बदना, p 287, n.
समीरण, p 12, 58.	सम्पत्ति, p 211, 50.	सम्बनन, p 287, n.
p 105, 59.	सम्पद, p 211, 49.	सम्बर, p 129, n.
समुच्चय, p 291, 16.	सम्पराय, p 343, 152.	सम्बरारि, p 5, n.
समुच्छ्रय, p 343, 154.	सम्परायक, p 216, n.	स(य)म्बरी, p 107, 6.
समुल्लिखित, p 284, 56.	स(य)म्माक, p 91, 4. n.	सम्बत्ति, p 30, 22.
समुत्पिञ्ज, p 215, 67.	सम्पिधान, p 336, 127.	सम्बत्ति, p 72, n.
समुदत्त, p 281, 39.	सम्पुटक, p 174, 40.	सम्बत्तिका, p 72, 43.
समुदय, p 135, 40.	सम्पत्ति, p 383, 23.	सम्बर्त्ती, p 72, n.
समुदाय, p 135, 40.	सम्पदाय, p 287, 7.	सम्बल, p 398, n.
p 216, 74.	सम्पधारणा, p 197, 25.	सम्बसय, p 83, 19.
समुद्ग, p 174, n-p 390, 17.	सम्पहार, p 216, 73.	सम्बाहन, p 292, 22.
समुद्गक, p 174, 40.	सम्ब, p 9, n.	सम्बित्, p 33, 10.
समुद्धत, p 264, 23.	सम्बल, p 398, n.	सम्बिद्, p 34, 14, p 33, 1
समुद्धरण, p 316, 58.	सम्बाकृत, p 222, 9.	p 327, 95.
समुद्ग, p 60, 1.	सम्बाध, p 279, 34.	सम्बिदित, p 285, 58.
समुद्गमेन, p 246, n.	सम्बली, p 141, n.	सम्बीक्षण, p 294, 30.
समुद्गान्ता, p 107, 10.	सम्बोद, p 70, 35.	सम्बीत, p 281, 40.
p 113, 4, p 117, 21.	सम्बूय, p 54, 34, p 293, 26.	सम्बेग, p 54, 34.
समुन्दन, p 294, 29.	सम्पद, p 31, 2.	सम्बेद, p 287, 6.
समुन्न, p 284, 55.	सम्बृच्छन, p 287, 6.	सम्बेय, p 54, 36.
समुन्नय, p 330, 106.	सम्यङ्, p 266, n.	सम्बेय, p 275, n.
	सम्यक्, p 43, 22.	सर, p 212, n.

सर—सर्ज.	सर्ज—सर्वा.	सर्वा—सह.
सरक, p 257, 43.	सर्जरस, p 171, 29.	सर्वावीम, p 263, 22.
सरषा, p 133, 26.	सर्जिका, p 247, n.	सर्वाभिसार p 214, 62.
सरट्, p 129, n.	सर्जिकाक्षर, p 247, 109.	सर्वायं. p 3, n.
सरट्, p 129, 12.	सर्प, p 57, 6.	सर्वायंसिच, p 3, 10.
सरणा, p 111, n. p 122, 18.	सर्पराज, p 57, 4.	सर्वाव, p 214, 62.
सरणि, p 76, 15.	सर्पिणी, p 57, n.	सर्पप, p 224, 17.
सरणी, p 122, n.	सर्पिस्, p 233, 52.	सलिह, p 60, 3.
सरलि, p 160, 37.	सर्पी, p 57, n.	सल्लकी, p 115, n.
सरसा, p 252, 23.	सर्वसङ्गा, p 73, 3.	सव, p 178, 13.
सरल, p 100, 40 p 260, 8.	सर्वे, p 6, 26. p 275, 14.	सवन, p 188, 46.
सरलद्रव, p 172, 30.	सर्वज्ञ, p 6, 28.	सवयस्, p 193, 12.
सरला, p 111, 26.	सर्वतस्, p 379, 13.	सवङ्गा, p 111, n.
सरव्य, p 212, n.	सर्वतोभद्र, p 80, 10.	सविह, p 22, 32.
सरस्, p 68, 28.	p 100, 42,	सविध, p 275, 16.
सरसा, p 111, n.	सर्वतोभद्रा, p 94, 16.	सवेध, p 275, 16.
सरसी, p 68, 28.	सर्वतोमुख, p 60, 4.	सव्य, p 279, 34.
सरसोहृद्, p 71, 40. n.	सर्वदा, p 382, 22.	सव्येष्ट, p 206, n.
सरस्वत्, p 60, 1. p 317, 60.	सर्वधुरावह, p 237, 66.	सव्येष्ट, p 206, 28.
सरस्वती, p 38, 1. p 69, 34.	सर्वधुरीण, p 237, 66.	सव्येष्ट, p 206, n.
सराव, p 228, 32. n.	सर्वमङ्गला, p 7, 32.	सम्रज्ञाचारिन्, p 177, 11.
सरित्, p 68, 29.	सर्वरस, p 171, 29.	ससन, p 181, n.
सरित्पति, p 60, 1.	सर्वला, p 214, 61.	सस्य, p 89, n.
सरिल, p 60, n.	सर्वलिङ्गिन्, p 187, 84.	सस्यसम्बर, p 96, n.
सरिषय, p 224, n.	सर्ववेदस्, p 177, 9.	सह, p 377, 4. p 216,
सरीरूप, p 57, 7. n.	सर्वसङ्गन, p 214, 62.	368, n p 28, n.
सर, p 213, n.	स(घ)र्वाणी, p 7, 32.	सङ्कार, p 94, 14.
सर्ज, p 96, 25.	सर्वातुभूति, p 111, 26.	सङ्घरी, p 104, 56.
सर्जक, p 96, 24.	सर्वात्मभोजिन्, p 263, 22.	सङ्घज, p 145, 34.

सह—साक्षा.

- सहधर्मिणी, p 138, 5.
 सहन, p 266, 31.
 सहभोजन, p 234, 55.
 सहस्र, p 28, 14, p 216, 70.
 p 368, 234.
 सहसा, p 378, 7.
 सहस्र, p 28, 15.
 सहस्रदंष्ट्र, p 64, 18.
 सहस्रपत्र, p 71, 40.
 सहस्रवीर्या, p 123, 24.
 सहस्रवेधि, p 230, 40.
 सहस्रवेधिन्, p 119, 6.
 सहस्रांशु, p 22, 32.
 सहस्राक्ष, p 8, 40.
 सहस्रिन्, p 207, 30.
 सहा, p 103, 54. p 112,
 1. p 73, n.
 सहाचर, p 104, n.
 सहाय, p 208, 39.
 सहायता, p 297, 40.
 सहिष्णु, p 266, 31.
 सहृदय, p 259, n.
 सहोदर, p 145, n.
 सांख्यिक, p 63, 12.
 सांख्यीन, p 210, 45.
 सांख्यिक, p 259, 5.
 साक, p 377, 4.
 साक्षात्, p 372, 5.

साग—साध्वी.

- सागर, p 60, 1.
 सावि, p 377, 6.
 सातला, p 120, 9.
 साति, p 387, 9. p 296,
 38. p 319, 70.
 सातिसार, p 153, 10,
 सातीलक, p 224, n.
 सात्विक, p 49, 16.
 सादन, p 79, n.
 सादिन्, p 206, 28. p 331,
 109.
 साधन, p 335, 122.
 साधारण, p 279, 31.
 p 256, 37.
 साधारणा, p 256, n.
 p 279, n.
 साधारणी, p 256, n.
 p 279, n.
 साधित, p 268, 40.
 साधिष्ठ, p 285, 62.
 साधीयस्, p 369, 237.
 साधीयसी, p 369, n.
 साधु, p 329, 104. p 175,
 2. p 272, 1. p 138, n.
 साधुवाहिन्, p 202, 12.
 साध्य, p 2, 5.
 साध्वस्, p 50, 21.
 साध्वी, p 138, 6.

सानु—सार.

- सानु, p 85, 5.
 सान्त्वय, p 189, 51.
 सान्त्व, p 43, 19. p 196, 21.
 सान्त्विक, p 198, 29.
 सान्त्व, p 205, 30. p 275, 15.
 सान्त्वय, p 181, 26.
 सापत्य, p 193, n.
 साप्पपदीन, p 194, 12.
 सामधेनी, p 180, 21.
 सामन्, p 39, 4. p 196, 21.
 सामनी, p 238, n.
 सामाजिक, p 178, 16.
 सामान्य, 33, 9.
 सामि, p 374, 11.
 सासुइ, p 230, 41.
 साम्प्राधिक, p 216, 72.
 साम्प्रत, p 379, 11.
 p 383, 23.
 साम्प्रत्य, p 194, 14.
 सा(या)स्वरी, p 250, 11. n.
 साय, p 24, 3.
 सायक, p 298, 2.
 सायस्, p 24, 3. p 381, 19.
 सार, p 88, 12. p 349, 173.
 सारङ्ग, p 130, 17. p 305, 21.
 सारधि, p 206, 27.
 सारमेय, p 252, 22.
 सारव, p 70, 36.

सार—सिंहा

- सारघ, p132,22,p71,40.
 सारसन, p 166, 10.
 सारसना, p 207, 31.
 सारिका, p 386, 8.
 सारोष्ट्रिक, p 58, n.
 सार्ध, p 136, 41.
 सार्धवाह, p 239, 78.
 सार्ध, p 284, 55.
 सार्ध, p 377, 4.
 सार्वभौम, p16,5,p191,2.
 साल, p 65, n, p96, 25.
 p 78, n.
 सालपर्णी, p 113, 8.
 साला, p 79, n.
 साल्, p 67, n.
 सालूक, p 70, n.
 सालेय, p 110, n.
 सावर, p 94, n.
 सास्त्रा, p 236, 63.
 साहस, p 196, 21.
 साहस, p 297, 13.
 सिंह, p 127, 1.
 सिंहवल, p 160, n.
 सिंहनाद, p 217, 75.
 सिंहपुच्छी, p 108, 11.
 सिंहसङ्गनन, p 261, 12.
 सिंहा(वा)ण (न), p 244,
 99, n.

सिंहा—सिन्दु

- सिंहासन, p 198, 31.
 सिंहास्य, p 110, 22.
 सिंही, p 112, 2.
 सिकता, p 321, 76.
 सिकतामय, p 62, 9.
 सिकतावत्, p 75, 11.
 सिक्यक, p 246, 108.
 p 299, 5.
 सित, p 37,22 p282,44
 p 323,53 p282,48
 सितच्छा, p 122, 17.
 सितशि(सि)व, p 230, n.
 सितमूक, p 223, 15.
 सिता, p 37,n,p231,13.
 सिताम्ब, p 172 32.
 सिताम्भोज, p 71, 11.
 सिति, p 324, n.
 सिद्ध, p 2, 6 p283, 50.
 सिद्धान्त, p 34, 13.
 सिद्धार्थ, p 224,18,p3,n.
 सिद्धि, p 112, 31.
 सिद्धा(—न),p 150, 4, n.
 सिद्धल,p153,12,p387,10.
 सिध्य, p 20, 23.
 सिद्धका, p 386, 8.
 सिनीवाली, p 26, 9.
 सिन्द (सु)क, p102,48,n.
 सिन्द (स्व)वार, p102,49,n.

सिन्दू—सुह.

- सिन्दूर, p 246, 105.
 p 396, 31.
 सिन्दु, p 59, 2, p60, 1.
 p 229, 103.
 सिन्दुल, p 230, 12.
 सिन्दुसङ्गम, p 70, 35.
 सिरा, p 154, 16.
 सिद्धकी, p 115, n.
 सिद्ध, p 171 30.
 सीकर, p 17, n.
 सीता, p 223, 11.
 सीनीनक, p 224, n.
 सीत्य, p 222, 8.
 सीमन् (वा), p 83, 20.
 सीमन्, p 391, 19.
 सीमन्निनी, p 137, 2.
 सीर, p 223, 14.
 सीरपाणि, p 4, 19.
 सीवन, p 287, 5.
 सीसक, p 246, 106.
 सीङ्गल, p 110, 21.
 सु, p 377, n.
 सुकन्दक, p 121, 13.
 सुकरा, p 238, 71.
 सुकल, p 260, 8.
 सुकुमार, p 278, 27.
 सुकव, p 31, 2.
 सुकतिन्, p 259, 3.

सुक्क—सुन्द.	सुन्द—सुर.	सुर—सुधे
सुक्कण, p 44, n.	सुन्दरी, p137,4.p272,n.	सुरलोक, p 1, 1.
सुख, p 31, 3.	सुपथिन्, p 76, 16.	सुरभक्तन्, p 15, 1
सुखवक्त्रक, p 247, 109.	सुपर्ण, p 6, 25.	सुरसा, p 112, 2.
सुखसन्दोह्या, p 238, n.	सुपर्जन, p 1, 2.	सुरा, p 256, 39
सुखसन्दोह्या, p 238, 72.	सुपार्श्वक, p 96, 23.	सुराचार्य, p 20, 25.
सुगत, p 2, 8.	सुप्ति, p 54, n.	सुरामण्ड, p 257, 43.
सुगहनादृति, p 179, 18	सुप्रतीक, p 16, 5.	सुरानय, p 9, 45.
सुगन्धा, p 112, 2	सुप्रयोगविशिख.p208,36	सुराद्रज, p 117, 19.
सुगन्धि, p36,20.p114,9.	सुप्रलाप, p 42, 17.	सुरी, p 225, 19
सुगन्धिक, p 245, n.	सुभगासुत, p 142, 24.	सुवचन, p 42, 17.
सुगन्धी, p 36, n.	सुभिक्षा, p 115, 12.	सुवर्ण, p241,87,p243,94.
सुचरित्रा, p 138, 6.	सुम(—न), p 90, n.	सुवर्णक, p 91, 1.
सुचेलक, p 168, 17.	सुमनस्(ना), p1,2. p103,	सुवर्णि, p 108, 14.
सुव(ता), p 143, 27. n.	53. n. p 90, 17.	सुवर्णा, p 111, n. p102,
सुवन्धेणी, p 107, 6.	सुमनोरजस, p 90, 17.	51. p113,3 p119,5
सुवात्मजा, p 144, 29.	सुमेरु, p 9, 45.	p 114, 7.
सु(स्त्र)त्वान्, p 8, 38.n.	सुर, p 1, 2.	सु(स्त्र)वासिनी,p139,9.n.
सुत्वन्, p 177, 10.	सुरङ्गा, p 386, 8.	सुविद, p 193, n.
सुदर्शन, p 5, 23.	सुरज्येष्ठ, p 3, 11.	सुव्रता, p 238, 72.
सुदाय, p 198, n.	सु(स्त्र)रत, p 262, 15.n.	सुशयी, p 122,n.p229,n
सुदूर, p 276, 18.	सुरदीर्घिका, p 9, 44.	सुशी(शी)म, p 19, 20. n.
सुधर्मन्, p 9, 44.	सुरद्विष्, p 2, 7.	सुपमा, p 13, 19.
सुधांशु, p 18, 15.	सुरनिम्नगा, p 69, 31.	सुपवि, p 122, n.
सुधा, p9,44. p329,104.	सुरपति, p 8, 38.	सुषवी,p122,20.p223,37
सुधी, p 176, 4.	सुरभि,p36,20.p339,139.	सुधि, p 56, n.
सुनासीर, p 8, 37.	सुरभी, p115,11. p36,n.	सुधिर, p 46, n. p56,n.
सुनिषत्सुक, p 121, 14.	सुरभीरसा, p 115, n.	सुधेय, p 101, 48.
सुन्दर(रा);p 272, 1. n.	सुरभि, p 9, 43.	सुधेयिका, p 111, 27

सुष्ठु - सुप.	सूर - सेसु	सेलु - सोम.
सुष्ठु, p 376, 2. p 381, 19.	सूर, p 21, 29.	सेलु, p 91, n
सुश, p 253, n.	सूरसूत, p 22, 33.	सेवधि, p 14, n.
सुसंस्कृत, p 232, 15.	सूरि(री), p 176, 5 n	सेवक, p 193, 9
सुसम, p 272, 1.	सूर्य, p 227, n	सेवन, p 287, 5
सुसर्वा, p 229, n.	सूर्यि (सूर्यी), p 256, 35. n.	सेवा, p 220, 2.
सुसीम, p 19, n.	सूर्य, p 21, 29.	सेव्य, p 125, 30
सुहृद्, p 194, 12.	सूर्यकाल, p 390, n.	सेहि केय, p 21, 28.
सुकर, p 127, n.	सूर्यतनया, p 69, 32.	सेकत, p 62, 9
सुख्य, p 274, 11. p 311, 146.	सूर्यन्द सङ्ग, p 26, 8.	सेतवाहिनी, p 69, 33
सुवक, p 270, 47.	सुकाकि, क), p 161, n.	सेनिक, p 207, 29.
सुचि, p 386, 8.	सुग, p 213, 59.	सेश्वर, p 230, 42. p 202, 12.
सून, p 206, 27. p 244, 100. p 318, 64.	सुगाल, p 128, n	सेन्य, p 207, 29 p 210, 16.
सूत(ति)काष्ट, p 80, 8. n.	सुजिकाक्षर, p 247, n	सेरिक, p 236, 64
सूतिसास, p 146, 39.	सुणि, p 202, 9.	सेरिन्धी, p 111, 18
सूतान, p 152, 19.	सुणि(णी)का, p 155, 18. n	सेरिभ, p 128, 4.
सूत्या, p 188, 46.	सुति, p 76, 15.	सेरीरोयक, p 104, 55 n.
सूत, p 254, 28.	सुपाट(टी), p 400, 38. n.	सोट, p 282, 46.
सूतवेदन, p 393, 24.	सुपर, p 129, 11.	सोदर(र्थ), p 145, 36 n.
सूद, p 227, 28. p 326, 93.	सुष्ट(ष्टि), p 311, 41. n.	सोपञ्च, p 27, 10.
सून, p 20, n.	सेकपात्र, p 63, 13.	सोपान, p 82, 18
सूना, p 333, 115.	सेवन, p 63, 13.	सो(सौ)भाञ्जन, p 93, n
सूनु, p 143, 27.	सेतु, p 76, 14.	सोग, p 18, 16.
सूनुत, p 48, 19.	सेना, p 210, 46.	सोमप(पा), p 177, 8. n.
सु सो(न्ना)द, p 264, 23. n.	सेनाङ्ग, p 199, 4.	सोमपीविन्, p 177, 8.
सुपकार, p 227, 27.	सेनानी, p 7, 35. p 207, 39.	सोमराजी, p 108, 11
	सेनामुख, p 211, 49.	सोमलता, p 118, n.
	सेनारत्न, p 207, 29.	सोमवत्क, p 98, 31. p 300, 9.
	सेमूषी, p 33, n.	सोमवत्करि(री), p 118, 3 n.

सोम—स्वन्ध.	स्वन्ध—सोम.	सोय—स्यायु
सोमवक्त्रिका, p 108, 11.	स्वन्धशाखा, p 88, 11.	सोय, p 253, 26.
p 118, n.	स्वन्धस्, p 158, n.	सैन्य, p 253, 26
सोमवल्ली, p 106, 1.	स्वन्ध, p 284, 53.	सोय, p 274, 11.
सोमोद्गता, p 69, 32.	स्वन्धलन, p 51, 36.	सोय, p 41, 12.
सोम्य, p 31, n.	स्वन्धलित, p 217, 77.	सोम, p 135, 39
सोमन्विक, p 70, 36.	स्तन, p 158, 28.	स्तो, p 137, 2.
p 125, 32. p 245, 103.	स्तनन्धया(घी). p 147, 41. n	स्तोषर्षिणी, p 142, 20
सोमिक, p 249, 6.	स्तनपा, p 147, 41.	स्तोषुंस, p 135, 38
सौदामनी(न्त्री), p 17, n.	स्तनधित्तु, p 16, 8.	स्वगार, p 80, 11.
सौदामिनी, p 17, 11.	स्तनित, p 17, 10	स्वण्डल, p 179, 17
सोघ, p 80, 10.	स्तन्धरोमन्, p 127, 2.	p 187, 44
सोभागिनेय, p 143 24	स्त(स्तु)भ, p 239, 76. n.	स्वण्डलशायिन्, p 186, 11
सोम्य, p 21. 27. p 346, 163.	स्तम्ब, p 88, 9 p 225, 21.	स्वपति, p 177, 8 p 193, 6
सोर(रि), p 21, n.	स्तम्बकरि, p 225, 21.	p 318, 63.
सौरभेय, p 235, 60	स्तम्बघन(घ्न), p 295, 35	स्थल, p 74, 5.
सौरभेयी, p 237, 66.	स्तम्बघनन, p 295, n.	स्थला(लो), p 74, 5. n
सौराष्ट्रिक, p 58, 10.	स्तम्बेरम, p 200, 3.	स्थिर, p 117, 12.
सौलिक, p 250, n	स्तम्भ, p 339, 137.	स्थिष्ठ, p 285, 61.
सौवर्चल, p 231, 43. p 247, 110.	स्तव, p 41, 12.	स्यायु, p 6, 30. p 87, 8
सौविद(—ल्ल), p 193, 3	स्तवक, p 89, 16.	p 314, 51.
सौवैर, p 230, 59. p 95, 17. p 241, 101.	स्तात्, p 383, n.	स्थान, p 334, 120 p 196, 19.
सौसमिकन्ध, p 395, n.	स्तमित, p 284, 55.	स्थानीय, p 77, 1.
सौहिल्य, p 235, 56.	स्तुत, p 285, 59.	स्थाने, p 379, 71
स्वन्ध, p 7, 35.	स्तुति, p 41, 12	स्थापत्य, p 133, 8.
स्वन्ध, p 88, 10. p 329, 103	स्तुतिपाठक, p 215, 65.	स्थापनी, p 106, 3.
स्वन्धदेय, p 201, 7.	स्तूप, p 391, 19.	स्थापन, p 216, 70.
	स्तेन, p 253, 25.	स्थायुक, p 192, 7
	स्तेम, p 294, 29.	

स्थाल—स्तुत.	सुषा—स्फुष्ट	सू—स्रोत.
स्थाल, p 396, 32.	सुषा, p 139, 9.	सू. p 377, 5.
स्थाली, p 228, 31. p 99, n.	सुह(ही), p 110, 24.	सू. p 5, 20.
स्थावर, p 277, 23.	सुह, p 52, 27.	सू. p 6, 29.
स्थावर, p 147, 40.	सुह, p 35, 16. p 290, 41.	सू. p 54, 31.
स्थासक, p 170, 23.	सुह, p 182, 29. p 12, 57.	सू. p 40, 7. p 52, 29.
स्थानु, p 277, 22.	सुह, p 194, 13. p 290, n.	p 385, n.
स्थिति, p 197, 26.	p 362, 216.	सू. p 12, 59.
स्थिरतर, p 277, 22.	सू. p 278, 31.	सू. p 92, 7. p 204, 19.
स्थिरा, p 73, 2. p 113, 3.	सू. p 290, n.	सू. p 206, 28.
स्थिरायुस्, p 97, 27.	सू. p 108, 12.	सू. p 155, 18.
स्थूरी, p 203, n.	सू. p 288, 9.	सू. p 281, 12.
स्थूणा, p 256, 35. p 315, 53.	सू. p 52, 27.	सू. p 144, n.
स्थूल, p 274, 10. p 359, 206.	सू. p 290, 41.	सू. (स्रोत(न), p 227, 26, n.
स्थूललक्ष(व्य), p 260, 6, n.	सू. p 58, n.	सू. p 287, 5.
स्थूलपाठक, p 168, 17.	सू. (स्फा)रण, p 289, 10, n.	सू. p 99, n.
स्थूलपाठका, p 168, n.	सू. p 288, 9.	सू. p 92, 9.
स्थूलोच्चय, p 343, 150.	सू. p 157, 26.	सू. p 173, 36.
स्थेयस्, p 277, 22.	सू. p 274, 13.	सू. p 337, 69.
स्थोयेय, p 117, 20.	सू. p 87, 7. p 278, 31.	सू. p 69, 30.
स्थूरी, p 203, 14.	सू. (स्फोटन), p 287, 5, n.	सू. (सू)वा, p 196, 2 n.
स्त(स्त, स्ता)व, p 288, 9, n.	सू. p 289, n.	सू. p 3, n.
स्तातक, p 186, 42.	सू. (स्फ)ज्जयु, p 17, 11, n.	सू. p 284, 53.
स्तान, p 170, 23.	सू. (स्फा)ण, p 289, 10, n.	सू. p 376, 2.
स्तायु, p 455, 17.	सू. p 289, n.	सू. (सू)व, p 181, 24, n.
स्तिग्ध, p 193, 12. p 232, 46.	सू. p 11, 53.	सू. p 281, 42.
स्तु, p 85, 5.	सू. (स्फ)क, p 95, 19.	सू. p 181, 24.
स्तुत, p 281, 42.	सू. p 391, 19.	सू. p 95, 18.
	सू. p 285, 62.	सू. p 62, 11.

स्रोत—स्वर्ण	स्वर्ण—खेद	खैर—हरि
स्रोतस्वती, p 69, p.	स्वर्णकार, p 249, 8.	खैर(रिन्), p 262, 15 n
स्रोतस्त्रिनी, p 69, 30.	स्वर्णक्षीरी, p 119, 3.	खैरता, p 286, n.
स्रोतोद्भूत, p 244, 101.	स्वर्ण(नं)दी, p 9, 44. n.	खैरिणी, p 139, 11.
स्रोतोवहा, p 69, n.	खर्मानु, p 21, 28.	
स्व, p 361, 213. p 145, 34.	खर्खैया(प्या), p 10, 47. n.	ह, p 377, 5
स्वच्छन्द, p 262, 15.	खर्वैद्य, p 9, 46.	हंस, p 132, 23.
स्वजन, p 145, 34.	खसू, p 144, 29.	हंसक, p 167, 11
स्वतन्त्र, p 262, 15.	खस्ति, p 372, 3.	हंसी, p 132, n
स्वधा, p 378, 8.	खस्तिक, p 80, 10.	हज्जे(गडे), p 49, 15.
स्वधिति, p 213, 60.	खस्त्रीय(या), p 145, 32. n.	हड्ड, p 391, 18.
स्वन, p 44, 1.	खाति, p 400, 38.	हट्टिल्लासिनी, p 116, 18
स्वनित, p 282, 44.	खादु, p 327, 97.	हठ, p 217, 77.
स्वप्न, p 54, 36.	खादुकण्टक, p 95, 17.	हत, p 268, 41.
स्वप्नज, p 266, 33.	p 109, 17.	हतु, p 116, 18. p 161, 41
स्वभाजन, p 287, 7. n.	खादरसा, p 120, 9.	हनु, p 161, n.
स्वभाव, p 55, 38.	खाद्री, p 111, 26.	हल, p 372, 6.
स्वभू, p 3, 13.	खाध्याय, p 187, 46.	हज, p 282, 46.
स्वयम्, p 380, 16.	खान, p 41, 1.	हय(थी), p 202, 12. n.
स्वयम्भु, p 3, 11.	खान्त, p 33, 9.	हयन, p 204, 20.
स्वयम्बरा, p 138, 7.	खाप, p 54, 36.	हयपुच्छी, p 119, 4.
खर्, p 1, 1.	खापतेय, p 242, 90.	हयमारक, p 104, 57.
खर, p 39, 5.	खामिन्, p 261, 10.	हर, p 6, 29
खरिता, p 286, 2.	खाराज, p 8, 39.	हरण, p 198, 28.
खरु, p 9, 43 p 348, n.	खाहा, p 180, 21. p 378, 8.	हरि, p 127, 1. p 350, 177
खरूप, p 86, 558.	खित्, p 372, 3.	हरिचन्दन, p 9, 46.
खरूपा, p 338, 134.	खेद, p 54, 33.	p 172, 33.
खर्ग, p 1, 1. p 305, 23.	खेदज, p 271, 51.	हरिण, p 128, 8. p 37, 29
खर्ण, p 243, 94.	खेदनी, p 228, 30.	p 315, 53.

हरि - हलि

हरिणी, p 815, 53.
 हरित्, p 37, 24. p15, 2.
 हरित, p37, 24. p391, 19.
 हरितक, p 229, 34.
 हरिताल, p 396, 32.
 हरितालक, p 245, 104.
 हरिद्वय, p 22 30.
 हरिद्रा, p 230, 41.
 हरिद्राम, p 37, 24.
 हरिद्रु, p 109, 20.
 हरिद्राणि, p 243, 92.
 हरिम्रिया, p 5, 22.
 हरिमन्यक(ज), p224, 18.n
 हरिवालु(सु)क, p114, 9.n.
 हरिहय, p 8, 39.
 हरीतकी, p 100, 40.
 हरेणु, p114, 8.p224, 16.
 हर्य, p 80, 9.
 हर्यज, p 127, 1.
 हर्ष, p 31, 2.
 हर्षमाण, p 260, 7.
 हल, p 223, 13. p393, n.
 हली, p 49, 15.
 हलायुध, p 4, 18.
 हलाहल, p 58, 10. n.
 हलिन्, p 4, 19.
 हलिप्रिय, p 96, 22.
 हलिप्रिया, p 256, 39.

हल्य - हाव

हल्य, p 222, 8
 हल्या, p 297, 41
 हलक, p 70, 36.
 हव, p 288, 8. p360, 209.
 हविस्, p181, 26. p233, 52.
 हव्य, p 131, 24.
 हव्यपाक, p 180, 22.
 हव्यवाहन, p 11, 51.
 हस, p 49, 18.
 हसनी, p 228, 30
 हसन्तो, p 227, 29
 हस्त, p160, 37. p317, 61.
 हस्तघा(वा)रण, p287, 5.n.
 हस्तिन्(नी), p 200, 2 n.
 हस्तिनख, p 82, 17.
 हस्तिपक, p 206, 27.
 हस्तमारोह, p 206, 27.
 हा, p 376, 18.
 हाटक, p 243, 94.
 हायन, p30, 20. p331, 110.
 हार, p 165, 6.
 हारि(री)व, p 134, 34.n.
 हाह्, p 52, 24.
 हाल, p 223, n
 हाल(ला)हल, p 58, n.
 हाला, p 256, 39.
 हालिक, p 236, 64.
 हाव, p 53, 32

हास - हिमा

हास, p 50, 19.
 हासिका, p 50, n.
 हास्तिक, p 200, 4.
 हास्य, p 50, 19. p49, 17.
 हाहल, p 58, n.
 हाहा, p 10, 48, n.
 हाहाहल, p 10, n.
 हिंसा, p 367, 231.
 हिंसाकर्मान्, p 291, 19.
 हिंस, p 265, 28.
 हि, p 376, 18. p377, 5.
 हिक्का, p 386, 8.
 हिहु, p 230, 40.
 हिहुनिर्यास, p 100, 42.
 हिहुपलो, p 230, n.
 हिहुल(सु), p 392, 20.n.
 हिहुली, p 112, 2
 हिज्जल, p 100, n.
 हिण्डिर, p 246, n.
 हिण्डीर, p 216, 105.
 हि(ही)न्नाल, p126, 35.n.
 हिम, p 19, 21.
 हिमवत्, p 84, 3.
 हिमवालुक, p 172, 32.
 हिमसंहति, p 19, 20.
 हिमांयु, p 18, 15.
 हिमानी, p 19, 20.
 हिमावती, p 119, 3.

हिर—हृद.

- हिरण्य, p 243, 34.
 हिरण्यगर्भ, p 3, 11.
 हिरण्यरेतस, p 11, 51.
 हिरण्यशोच(ह), p 69, 34.n.
 हिरण्य, p 376, 3. p 378, 7.
 हिरण्योचिका, p 123, 23.
 ही, p 378, 9.
 हीन, p 337, 180.
 p 284, 56.
 हीर, p 6, n.
 ऊतधुकप्रिया, p 180, 21.
 ऊतधुज्, p 11, 51.
 ऊम, p 380, n.
 ऊऊ(हृह), p 10, 48.n.
 हृति, p 40, 9. p 288, 8.
 हृम्, p 375, 14. p 381, 18.
 हृणि(नी)या, p 295, 32 n.
 हृणी, p 295, n.
 हृद्, p 33, 9. p 145, 15.
 हृदय, p 33, 9.
 हृदयकम, p 43, 19.
 हृदयवत्, p 259, n.
 हृदयात्, p 259, 3.

हृद—हैम.

- हृदयिक(न्), p 259, n.
 हृद्य, p 272, 3.
 हृषीक, p 34, 17.
 हृषीकोष, p 3, 13.
 हृष्ट, p 284, 52.
 हृष्टमानस, p 260, 7.
 हृषिष्ठ, p 285, 62.
 हे, p 373, 7.
 हेति, p 320, 73.
 हेतु, p 32, 6.
 हेमकुट, p 84, 8.
 हेमदुग्धक, p 91, 2.
 हेमन्, p 243, 94.
 हेमन्त, p 22, 18.
 हेमपुष्पक, p 101, 44.
 हेमपुष्पिका, p 103, 52.
 हेमा, p 29, n.
 हेमाद्रि, p 9, 45.
 हेरस्व, p 7, 34.
 हेला, p 51, n. p 53, n.
 हेषा, p 203, 15.
 है, p 378, 7.
 हैम, p 403, n.

हैम—ह्लादि.

- हैमवती p 7, 32. p 100,
 40. p 109, 21 p 119, 3.
 हैमी, p 403, n.
 हैयङ्गवीन, p 234, 52.
 होट, p 178, 16.
 होम, p 178, 13.
 होरा, p 387, 10.
 ह्यम्, p 382, 22.
 ह(ह्)िणीया, p 295, n.
 हृद, p 67, 25.
 हृदिनी, p 17, 10. p 69, 30.
 हृषिष्ठ, p 285, 62.
 हृस्व, p 148, 46. p 276, 20.
 हृस्वगवेषुका, p 113, 5.
 हृस्वाङ्ग, p 119, 8.
 ह्लादिनी, p 9, 42 p 69, n.
 p 333, 115.
 ह्निहीयेर, p 114, 10 n.
 ह्नी, p 51, 23.
 ह्नीण, p 281, 41.
 ह्नीतौ, p 281, 41.
 ह्ने(ह्ने)षा, p 203, 15.n.
 ह्लादिनी, p 115, 12

अभिधानचिन्तामणिः ।

(सङ्क्षिप्तटीकासहितः)

आचार्य श्रीहेमचन्द्रसूरिविरचितः ।

वेदान्तवागीशीपनामक-श्रीका तीवर शर्मणा

ब्रह्मपुर-वास्तव्येन

श्रीरामदास सेनेन च संस्कृतः ।

कलिकातानगरे

श्रीशुक्त बाबु भुवनचन्द्रवसाक्त-संस्थापितसंवादः

ज्ञानरत्नाकराख्य यन्त्रे तद्वारैव

१८३४ संवत्सरे

सुद्वितं प्रकाशितम् ।

निमतलाघाट इङ्ग्रीट ८ संख्यक भवन ।

विज्ञापनम् ।

प्रबन्धचिन्तामण्यादि-जैनेतिहासग्रन्थेषु तु ज्ञानाथा-
 चार्य्यप्रभृतिभिर्जनैरेवमाख्यायते, विक्रमार्कसमयात् प्रग-
 तेषु ११६६ नवनवत्यधिकैकादशसम्बत्सरेषु राजा कुमार-
 पालो राज्यसुकार । तदा च तदीयदेशिकः श्रीहेम-
 चन्द्राभिधः सूर्योत्पन्नामको विदग्धशिरोमणि-राचार्य्यो
 बभूव । तेनैवाचार्य्येणाऽभिधानमिदं निर्माय राज्ञे कुमार-
 पालायोपदीकृतमासीत् । अपरमप्येकमभिधानमनेकार्थ-
 शब्दसंग्रहाख्यं सिद्धशब्दानुशासन-नामकञ्च व्याकरण-
 मेतस्मादेवाचार्य्यादेतस्याभिधानचिन्तामणोः प्राशुदयं लेभे ।
 राजा कुमारपाल-सूक्तदूतग्रन्थगुणानवगन्तु प्रचयेषु च
 शिष्यप्रशिष्येषु भ्रमयितुं नानादेशीयान् पण्डितान् सबद्ध-
 मानमाह्वय तेभ्यस्तत्तद्वदग्रन्थान् निवेदयामास । ते च
 सर्वे पद-वाक्य-प्रमाणनिपुणाः पण्डितास्तांस्तान् ग्रन्थान्
 सयत्नमालोच्य सहर्षमाह राजन् सर्वमवदातं सर्वं
 चतुरस्तं सर्वं सज्जितः शुद्धं विप्रेषतोऽयमभिधानचिन्ता-
 मणिः सर्वेष्वपि कोषेषु समीचीन इति मतिरस्माकम् ।
 तद्योवदेतस्याभिधानचिन्तामणोः समीचीनताख्यातिः सर्वत्र
 प्रचरति । तदेतादृशस्य समीचीनकोषस्य दुर्लभ्यता-
 निराकरणमतीवावश्यकमिति मत्वा पञ्चनवत्यधिकसप्त-

दशशतशकसम्बन्धरेऽस्माकमेतन्मुद्रणो मतिरभूत् । तत
 चारभ्यास्माभिर्बहुयत्नतो नानादेशानि पुस्तकान्याहृत
 पाठशुद्धिं विधाय सम्प्रदायपरम्परागतखण्डटीप्पन-
 वाक्यानि च सङ्कलयन् यथास्थानं सन्निवेश्य सर्वतः संशो-
 ध्यास्य सुद्राक्कनविधिः समर्थितः । तत्कृतनाममालायाः
 शिखोष्णनामकश्चापरः परिशिष्टालकचूटोपग्रन्थोऽप्यत्र
 पुस्तकशेषे संयोजितः ।

ये च श्रीहेमचन्द्रसूरिनामकार्यस्य राज्ञश्च कुमार-
 पालस्य जीवनवृत्तान्तजिज्ञासवस्तैः सर्वैर्ब्रह्मपुरवास्तव्येन
 सुप्रसिद्धभूयधिकारिणा श्रीमता रामदास सेनेन कृतमैति-
 हासिक रहस्याख्यं वङ्गभाषा पुस्तकं द्रष्टव्यम् । तत्र तेन
 महोदयेन राज्ञः कुमारपालस्य हेमचन्द्राचार्यस्य च सर्वं
 जीवनवृत्तं सुनिपुणं व्यलेखि ।

इदानीन्त्वयं प्रार्थना विद्वज्जनसकाशे ।
 विमृष्य सुद्रितोऽयं मे यथाशक्ति यथामति ।
 यदत्र दृष्टं किमपि विद्वांसः शोधयन्तु तत् ॥

इत्यलम्पल्लवितेन ।

वेदान्तवागीशोपनामक-
 श्रीकालीवरशर्मा भट्टाचार्यस्य ।

श्रीगणेशायनमः ।

अभिधानचिन्तामणौ ।

देवाधिदेव काण्डः ।

प्रथमः ।

(१) प्रणिपत्या ऽर्हतः सिद्धसाङ्गशब्दानुशासनः ।

रूढयौगिकमिश्राणां नाम्नां मालां तनोम्यऽहम् ॥१॥

(२) व्युत्पत्तिरर्चिताः शब्दा रूढा आखण्डलादयः ।

योगो ऽन्वयः स तु गुणक्रियासम्बन्धसम्भवः ॥ २ ॥

गुणतो नीलकण्ठाद्याः क्रियातः स्रष्टृसन्निभाः ।

स्वस्वामित्वादि सम्बन्धे साता ऽङ्गनाम तद्वताम् ॥३॥

स्वात् पाल-धन-भुग्-नेष्ट-पति-सत्वर्यका-ऽदयः ।

भूपालो भूधनो भूभुग् भूनेता भूपति स्यात् ॥४॥

भूमांश्चेति कविरूढाः^(३) ज्ञेयोदाहरणावली ।

(१) अहं हेमचन्द्राचार्यः नाम्नां मालान्तनोमीति क्रिया संटङ्कः, नामच नाम्नीच नामानिच नामानि, तेषां नाम्नां, स्यादावसंख्येय इत्येकशेषः, किं टानां नाम्नां ? रूढानिच कविपरम्परागतत्वात् प्रसिद्धानि, यौगिकानिच गुणक्रिया स्वस्वामित्वादि सम्बन्धलक्षण योगात् जातानि । किं टोहं ? सिद्धं निष्पन्नं प्रतिष्ठं प्राप्तं साङ्गं निष्कानुशासन धातुपारायणादिभि रङ्गैः सहितं शब्दानुशासनं श्रीविद् हेमचन्द्राभिधानं व्याकरणं यस्य स सिद्धसाङ्गशब्दानुशासनः ।

(२) रूढाश्चब्दान् व्याख्याति व्युत्पत्तीति । व्युत्पत्त्या धातुप्रत्यय-विभागेन रचिताः अन्वयवर्जिताः शब्दा नामानि रूढाः अव्युत्पन्नाः कविजनप्रसिद्धाः उच्यन्ते इति शेषः, ते के ? इत्याह आखण्डलादय इति ।

(३) कवीनां रूढिः परम्परायाता प्रसिद्धिः तथा नतु कविरूढप्रति

(४) जन्यात्कृत्-कर्त्तृ-खट्-खट्-विधाट्-कर-कृ-समाः ॥५॥

(५) जनकाद् योनि-ज-रुह-जन्म-भू-सूत्य ऽणादयः (१) ।

(७) धार्यात् ध्वजा-ऽस्त्र-प्राण्य-ऽङ्ग-मौलि-भूषण-भृन्निभाः ॥६॥

क्रमेण, यथा कपालीत्यादौ सत्यपि स्त्रस्त्रामिसम्बन्धे कपालीतिमत्तया-
यान्त एव भवति न तु कपालपालः कपालधनः कपालभुक् इत्यादि ।

(४) जन्यजनकभायसम्बन्धो यथा जन्यात् कार्यात्परे कदादय
स्तद्वतां जनकानां कारणानां नामाङ्गः, यथा, विश्वकृत् विश्वकर्त्ता दिव
खट् विश्वखटा विश्वधाता विश्वकरः विश्वरूः ब्रह्मा, तस्य हि विश्वं
जन्यमिति रूढिः, समशब्द आद्यर्थैः तेन विश्वकारकः विश्वजनक इत्याद्यपि
कविरूढेऽप्येव न हि यथा चित्तकदुच्यते तथा चित्तकूरिति भवति ।

(५) तथा जनकात्परे योन्यादयः शब्दाः तद्वतां कारणवतां कार्या-
णां नामाङ्गः, यथा, आत्मयोनिः आत्मजः आत्मरुहः आत्मजन्म आत्मभूः
आत्मरूतिः ब्रह्मा, तस्य आत्माकारणमिति रूढिः, वक्ष्यमाणस्यादि
शब्द स्त्रामिसम्बन्धात् सम्भवदयोपि षट्स्थाने ।

(६) अणादयस्तु भृगोरपत्यं भार्गवः दितेरपत्यं दैत्यः वत्सरास्यापत्यं
वात्सरायनः इत्यादि अपि, भार्गवादीनां भृगवादयो जनका इति रूढिः
कविरूढेऽप्येव, न हि आत्मयोनि वदात् जनकः आत्मकारकः इति
भवति ।

(७) धार्यधारकभायसम्बन्धे यथा धार्यात्परे ध्वजादयः शब्दाः
धारकस्य नामाङ्गः, यथा, वृषध्वजः शूलास्त्रः पिनाकपाणिः वृषाङ्गः
चन्द्रमौलिः शशिभूषणः शूलभृत्, निभस्पृष्टणात् तत्त्वज्ञाः षट्स्थाने यथा-
वृषकेतनः शूलायुधः वृषलक्ष्मा चन्द्रशिराः चन्द्राभरणादयः, तथा
पिनाकशाली शशिशेखरः शूली पिनाकमाली पिनाकभर्ता गङ्गाधरः
करिरूढेऽप्येव, तेन, सत्यपि धार्यधारकभायसम्बन्धेन सर्वेभ्यो ध्वजा-
द्यर्थैः शब्दाः संयोज्याः, न हि भवति वृषध्वजवत् शूलध्वजः शूलास्त्र-
वच्चन्द्रास्त्रः पिनाकपाणिवद्धिपाणिः वृषाङ्गवच्चन्द्राङ्गः चन्द्रमौलिवत्
गङ्गामौलिः शशिभूषणवत् शूलभूषणः ।

पिनाकं विश्वते धारयतीति कृत्वा पिनाकभर्ता इत्यपि

प्रालि-श्रेष्ठे-मत्तर्ष-मालि-भर्त्तृ-धरा अपि । (॥७॥

८) भोज्यात्भुग-ऽन्वो-व्रत-सिद्-पायि-पा-ऽशा-ऽशुना-ऽदय
पत्युः कान्ता-प्रियतम-बधू-प्रणयिनी-निभाः (८) ।

कलतात् वर-रमण-प्रणयो-श-प्रिया-ऽदयः ॥ ८ ॥

(१०) सख्युः सखिसमा^{११} बाह्यात् गामि-याना-ऽसगादयः ।

(१२) ज्ञातेः स्ख-दुहिवा-ऽत्मजा-ऽग्रजा-ऽवरजा-ऽदयः ॥ ८ ॥

(११) आश्रया त्स्वपय्याय-शय-वासि-सदा-ऽदयः ।

१४) बध्यात्भि-हेपि-जि-ह्वाति-भुग-ऽरि-ध्वंसि-शासनाः ॥ १० ॥

पय-ऽन्तकारि-दमन-द्वर्ष-क्वित्-मयना-ऽदयः ।

विवक्षितो हि सखन्व एकतो ऽपि पदान्ततः ॥ ११ ॥

(८) भोज्यभोजकभावसम्बन्धे सख मधुव्रतादयो ज्ञेयाः ।

(८) निभप्रहृणात्-रमणी, वस्तुभा, प्रिया प्रभृतयो गृह्यन्ते कवि-
रुद्रेत्येव ।

(१०) सखिवाचकात् शब्दात् परे सासमानायाः शब्दाः तद्वतां-
स्त्वयतां नामाङ्कः, यथा, श्रीकण्ठस्य सखा श्रीकण्ठस्यः कुबेरः, मधु-
पयः कामः, समप्रहृणात् सुहृदादयो गृह्यन्ते कविरुद्रेत्येव, नहि भवति
यथा श्रीकण्ठस्य धनदस्तु धनदस्तुः श्रीकण्ठ इति ।

(११) बाह्यावाङ्मयसम्बन्धे यथा, वृषगामी वृषयानः वृषासनः
शम्भुः, आदिशब्दाद् वृषवाङ्मनादयो गृह्यन्ते ।

(१२) यमस्वसा यमुना, हिमवद्वहिता गौरी, दशरथात्मजो रामः
गदायजः कृष्णः, रामावरजः लण्णोलङ्घनस्यः, आदिशब्दात् रामानुजा-
दयो ऽपि गृह्यन्ते ।

(१३) आश्रयाश्रयिभावसम्बन्धे, युसङ्गानो देवाः युश्रयाः युवा-
सिनः द्युसदः ।

(१४) बध्यबधकभावसम्बन्धे यथा, पुरशब्दादप्ये 'भिदादयो
योजिताः शिवनामानि स्युः, यथा, पुरभित् पुरक्षेपी पुरजित् पुरघातिः
पुरुषक् पुरारिः पुरध्वंसो पुरशासनः पुरान्तकारी-पुरदमनः पुरदर्प-
शब्द पुरमथनः ।

प्राक्प्रदर्शितसम्बन्धि शब्दा योज्या यथोचितम् ।

इत्यते खलु वाच्यत्वे वृषस्य वृषवाहनः ॥१२॥

स्वत्वे पुन वृषपति धार्यत्वे वृषलाभनः ।

अंशो धार्यत्वे ऽंशुमाली स्वत्वे ऽंशुपति रंशुमान् ॥१३॥

बध्यत्वे ऽहेर ऽहिरिपु भौव्यत्वे चा ऽहिभक् शिखी ।

चिक्कै व्यक्तै भवेत् व्यक्तै ज्जातिशब्दो ऽपि वाचकः ॥१४॥

तथा^(१५) ह्यऽगस्तिपूतादिग् दक्षिणा-ऽशा निगद्यते ।

अयुग्-विषमशब्दौ त्रि-पञ्च-सप्ता-दिवाचकौ ॥ १५ ॥

^(१६) त्रिनेत्र पक्षेण सप्त पलाशा-ऽदिषु योजयेत् ।

^(१७) गुणशब्दो विरोध्यर्थं नञां ऽदि इतरो-त्तरः ॥१६॥

अभिधत्ते यथा कृष्णः स्वाद ऽसितः सितेतरः ।

^(१८) वाङ्मादिषु पदे पूर्व्ये वडवाग्न्यादिषु क्षरे^(१९) ॥१७॥

^(२०) द्वये ऽपि भूभृदा-ऽद्योऽर्धपर्यायपरिवर्त्तनम् ।

एवं परावृत्तिसहा यो गतः स्युरिति यौगिकाः ॥१८॥

^(१५) तथा सप्तर्षिपूतादिक् उत्तराशाः ॥१५॥

^(१६) अयुग्नेत्रो विषमनेत्रश्च गन्धुः, अयुग्निषु विषमेषु कामः, अयुक्पलाशो विषमपलाशश्च सप्ताणीं नाम छत्रः, अदिशब्दात् नव-शक्तिः अयुक्शक्तिः विषमशक्तिश्च गन्धुः ।

^(१७) गुणशब्दो गुणवाचकः शब्दो नञादिभिर्वितरोत्तरस्य विरोधिनमर्थं अभिधत्ते बोधयतीत्यर्थः ।

^(१८) वाङ्मिः जलधिः तोयधिः आदिशब्दात्-जलदः तोयदः मीरद-इत्यादि ।

^(१९) वडवाग्निः वडवानलः वडवावृत्तिः आदिनासरोजं सरोज-मत्यादि । वनं वा इत्यत्र वाङ्वा इति केचित् ।

^(२०) भूभृदु उर्जीभृदु भूधरः उर्जीधरः आदिनासुरपतिः देव-राज इत्यादि ।

२१) मित्राः पुनः परावृत्तग्र-सहा गीर्वाण सन्निभाः ॥ २१ ॥

प्रवक्ष्यन्ते ऽत लिङ्गं तु ज्ञेयं लिङ्गानुशामनात् ॥ १८ ॥

देवाधिदेवाः प्रथमे काण्डे देवा द्वितीयके ।

नरा तृतीये तिर्य्यञ्च सूर्य्य एकेन्द्रियादयः ॥ २० ॥

एकेन्द्रियाः पृथिव्य-ऽम्बु-तेजो-वायु-महीरुहः ।

कृमि-पीलक-तूता-ऽद्याः स्युर्हि-ति-चतु-रिन्द्रियाः ॥ २१ ॥

पञ्चेन्द्रिया स्वे भ-केकि-मत्स्य-ऽद्याः स्युः-खा-ऽम्बु-गाः ।

पञ्चेन्द्रिया एव-देवा-नरा नैरयिका-श्चपि ॥ २२ ॥

नारकाः पञ्चमे साङ्गाः षष्ठे साधारणाः स्फुटम् ।

प्रसोष्यन्ते ऽव्यया आ-ऽत त्वन्तायादी न पृथ्वीगौ ॥ २३ ॥

(२३) अर्चन्^१ जिनः^२ पारमत^३ ऽस्ति कालवित्^४

जीणाटकम्भी^५ परमेश्वरः^६ ।

शम्भुः^७ स्वशम्भू^८ भगवान् जगत्प्रभु^९

सीधङ्कर^{१०} सीधिकरो^{११} जिनेश्वरः^{१२} ॥ २४ ॥

स्याद्वाद्य^{१३} भयद^{१४} सार्वीः^{१५}

सर्वज्ञः^{१६} सर्वदेव^{१७} केवलिनौ^{१८} ।

(२१) मित्रान् व्याख्यति । गीर्वाणादयः शब्दाः परावृत्तिं पर्यायाणां परिवर्त्तनं न सङ्गते न क्षमन्ते इति परावृत्तग्रसहाः, पूर्व्वत् उत्तरत् अभयत् पदे परावृत्तिर्भवति पर्यायाणामित्यर्थः ।

(२२) सच्चिभयहृणात् दशरथः कृतान् इत्यादि ।

(२३) सुदेन्द्रादिकृतां पूजामर्हन्तीत्यर्चन्, जयति रागद्वेष मोहादीन् इति जिनः, संसारस्य पारं पर्यन्तं गत इति पारमतः, त्रीन् कालान् (भूतं भवन्तं भविष्यन्तञ्चेति) वेत्ति इति त्रिकालवित्, जीणान्यष्टौ कम्भीण्यष्टौ इति जीणाटकम्भी, परमे पदे तिष्ठतीति परमेश्वरः (१ न प्रत्ययान्तोऽयम्) अधीष्टे इत्येवं शीलोऽधीश्वरः, शं शाश्वतं सुखन्तव्यं भव-

(४१) समुद्रविजयः^{२२} आऽखसेनः^{२२} सिद्धार्थः^{२४} एव च^(४२) ॥३८॥

(४२) मरुदेवा^१ विजया^२ सेना^२ सिद्धार्था^४ च मङ्गला^५ ।

ततः सुसीमा^६ पृथ्वी^७ लक्ष्मणा^८ रामा^८ ततः परम् ॥३८॥

नन्दा^{१०} विष्णु^{११} ज^१ या^{१२}

श्यामा^{१२} सुयशाः^४ सुव्रता^{१५} ऽचिरा^{१६} ।

ओ^{१०} देवी^{१८} प्रभावती^{१८} च

पद्मा^{२०} वप्रा^{२१} शिवा^{२२} तथा ॥४०॥

वामा^२ त्रिशला^{२४} क्रमतः पितरो मातरो ऽर्हताम् ।

(४४) स्याद्गोमुखो^१ महायन्त्र^२ स्त्रिमुखो^३ यक्षनायकः^४ ॥४१॥

तुम्बू^५ रु^५ कुसुम^६ आऽपि^७ तूतङ्गो^८ विजयो^९ ऽजितः^८ ।

ब्रह्मा^{१०} यक्षट^{११} कुमार^{१२} घ

मुख^{१३} पाताल^{१४} किन्ना^{१५} ॥४२॥

गरुडो^{१६} गन्धर्वो^{१७} यक्षिण^{१८} कुबेरो^{१९} वरुणो^{२०} ऽपि च ।

भृकुटि^{२१} गौमेधः^{२२} पाशा^{२३}

मातङ्गः^{२४} ऽर्हदु^{२५} पामकाः^{(४५) १५ ४२॥}

(४६) चक्रेश्वर्यो^(४७) ऽजितबला^{२६} दुरितारि^{२७} च कालिका^{२८} ।

४८) महाकाली^{२९} श्यामा^{३०} शान्ता^{३१}

भृकुटि^{३२} च सुतारका^{३३} ॥ ४४ ॥

(४१) गान्धीर्थेन समुद्रस्यापि विजेता इति समुद्र विजयः ।

(४२) सिद्धार्थः पुरुषार्था अर्था इति सिद्धार्थः, चतुर्विंशतिजिन
पिष्टनामानि ।

(४३) उत्तार्हः स्नातृणामेकैकम्, मरुदेवोऽपि कचित्पाठः ।

(४४) ज्ञायत्नाणामेकैकम् । (४५) चतुर्विंशतिजिनयक्षिणीनामानि ।

(४६) अर्हतांशमनदेवीनामेकैकम् ।

(४७) अजितेत्यपि, च सुतरा इत्यपि कचित् ।

(४८) महती चासौ काली च, महाकालिका च ।

अशोका^{१०} मानवी^{११} चण्डा^{१२}

विदिता^{१३} चाऽङ्कुशा^{१४} तथा ।

कन्दर्पा^{१५} निर्वाणा^{१६} बला^{१७}

धारिणी^{१८} धरणाप्रिया^{१९} ॥३५॥

गरदन्ता^{२०} इय गान्धात्य^{२१} स्विका^{२२} पद्मावती^{२३} तथा^(१) ।

सिद्धायिका चेति जैन्यः क्रमाच्छासनदेवताः ॥३६॥

(२) हपो^२ गजो^२ इश्वः^२ म्रवगः^४

क्रौञ्चो^५ इब्ज^६ स्वस्तिकः^७ शशो^८ ।

भकरः^९ श्रीवत्सः^{१०} खड्गो^{११}

महिषः^{१२} म्रूकर^{१३} म्रथा ॥४७॥

शेनो^{१४} वज्रं^{१५} मृग^{१६} म्रच्छा^{१७} म्रर^{१८} म्रन्यावती^{१९} वटो^{२०} इपिच ।

मृर्मे^{२१} नीलोत्प^{२२} म्रशु^{२३} म्रफणी^{२४} म्रमिहो^{२५} म्रहेतांशजाः^(२) ॥४८॥

(४) रत्नां च पद्मप्रभ-वासुपूज्यौ

शुक्लौ च चन्द्रप्रभ-पुष्पदन्तौ ।

लक्ष्मीं पुनर्मि-सुनी विनीलौ-

श्रीमल्लि-पार्श्वी कनकत्विपो इत्ये ॥४९॥

उत्सर्पिण्या मतीतायां चतुर्विंशति रर्हताम् ।

(१) केवलज्ञानी^(६) निर्वाणी^२ सागरोरो^३ इय महायगाः^४ ॥५०॥

(१) पद्मं करोऽस्त्रस्या इति पद्मावती, महत्प दीर्घश्च ।

(२) यर्हद्विज्ञानामेकैकम् ध्वजोवाह्वनम् ।

(३) यर्हद्विज्ञाननामानि चतुर्विंशतिः ।

(४) अर्हतां रूपकपनत् । (५) भूतार्हतायेकैकम् ।

(६) केवलं ज्ञानमस्यास्तीति केवलं ज्ञानी, निर्वाणमस्यस्येति निर्वाणी, गाम्भीर्येण सागरद्वयमागमः, यत्तत्त्वापेक्षात् यशोऽस्य इति ।

विमलः^५ सर्वाणुभूतिः^६ श्रीधरो^७ दत्ततीर्थकृत्^८ ।
 दामोदरः^९ सुतेजा^{१०} च स्वास्थ्यो^{११} सुनिसुव्रतः^{१२} ॥५१॥
 सुमतिः शिवगतिश्चैवाऽस्तागोऽथ निमीश्वरः ।
 अनिलो^{१३} यशोधराख्यः^{१४} कृतार्थो^{१५} यः जिनेश्वरः^{१६} ॥५२॥
 शुद्धमतिः^{१७} शिवकरः^{१८} स्यन्दनश्चाथ^{१९} सम्प्रति ।
 भाविन्या^(१) न्तु पद्मनाभः^२ शूरदेवः^३ सुपार्श्वकः^४ ॥५३॥
 स्वयंप्रभ^५ च सर्वाणुभूतिः^६ देवश्रुतो^७-द्वयो^८ ।
 पेटालः^९ पोटिल^{१०} चापि^(२) शतकीर्त्तिः^{११} च सुव्रतः^{१२} ॥५४॥
 अममो^{१३} निष्कषाय^{१४} च^(३) निष्पुलाको^{१५} यः निष्कमः^{१६} ।
 चित्तगुप्तः^{१७} समाधि^{१८} च मंदर^{१९} च यशोधरः^{२०} ॥५५॥

सहायशा, धीतोमनोऽस्येति विमलः, सर्वत्र सर्वज्ञत्वाद्भूतिर-
 स्येति सर्वाणुभूतिः, मुक्तिगिरिं धरतीति श्रीधरः, दत्तं दानयस्येति
 दत्तः, साचासौ तीर्थकृत्, जन्माभिषेके सरैः क्षिप्तं दाममुदरे यस्य
 स दामोदरः, शोभनं तेजोऽस्य इति सुतेजाः, शोभना मतिरस्येति
 सुमतिः, शिवे मोक्षे गतिरस्येति शिवगतिः, न विद्यते गाम्भीर्यात्स्तागो-
 लम्बमध्यतास्येति अस्तागः (अन्नाग इत्यपि कचित्) (निमीत्यत्र पुनीति
 पाठान्तरं) अनिल इव महाबलत्वादनिलः, यशोसि धरतीति यशोधरः,
 कृतोर्थः पूजाऽस्येति कृतः, सिद्धोर्थः पुरुषार्थोऽस्येति कृतार्थः, जिन-
 श्चासौ विश्वरक्षेति जिनेश्वरः, शुद्धा निर्मला मतिरस्येति शुद्धमतिः, शिवं
 गोष्ठं मङ्गलं वा करोतीति, स्यन्दते देशनारूपमेव तत्त्वमिति स्यन्दनः ॥

(१) भाव्यर्हतामेकैकम् ॥

(२) शतं ब्रह्मकीर्त्तयोऽस्येति शतकीर्त्तिः ॥

(३) निश्चितं पोलतिज्ञानेन मनुष्यान् सरतीति निष्पुलाकः, शुभं
 गच्छिषिदि पुलं शुभ्यकिदित्याकः ॥

विजयो^१ मल्लो^१ देवौ चार^२ ऽनन्तवीर्य^३ च भद्रकृत^४ ।

एवं सर्वावसर्पिण्युसर्पिणीषु जिनोत्तमाः ॥५६॥

तेषां^(१) च देहो ऽद्भुतरूपगन्धो

निरामयः स्वेदमलोज्झित^१ च ।

श्वासो ऽवजगन्धो^२ रूधिरा-भिष न्तु

गोक्षीर धारा धवलं ह्य विस्रम्^३ ॥५७॥

आहार-नीहारविधिसत्व दृश्य^४-

श्चत्वार एते ऽतिशयाः सहोत्थाः ।

क्षेत्रे स्थिति र्योजन मातकेऽपि

नृ-देव-तिर्यग्जनकोटि-कोटेः ॥५८॥

वाणी नृ-तिर्यक्-सुरलोक-भाषा

संवादिनी योजनगामिनी^२ च ।

भामण्डलं चारु च मौलिष्ठे

विडम्बिता-ऽहर्ष्यतिमण्डलत्रि^३ ॥५९॥

साग्रे^४ च द्यूतिशतद्वये रूजा^५

वैरे^५ तयो^६ मा^७ र्य-ति दृष्ट्य^८ दृष्ट^९ यः ।

दुर्भिच्छ^{१०} मन्यस्वकचक्रतोभय^{११}

स्थान्नै त एकादश कर्मधातजाः ॥६०॥

खे^(२) धर्म्मचक्रं^१ दमराः^२ सपाद-

पीठं मृगेन्द्रासन^३ मुञ्जवल-च्च ।

(१) तेषामिति-अर्हतां देहादिषु चतुस्त्रिंशदतिशयवर्णनम् ॥

(२) खे आकाशे धर्म्मप्रकाशे चक्रं धर्मचक्रं, खे चमराः, खे सपाद

छतत्रयं^४ रत्नमयोधजो^५ ऽह्नि
 न्यासे च चामीकर पङ्कजानि^६ ॥ ६१ ॥
 वप्रत्रयं^७ चारु चतुर्मुखाङ्गता^८
 चैत्यद्रुमो^९ ऽधोवदनाश्च कण्टकाः^{१०} ।
 द्रुमानति^{११} दुन्दुभिनाद^{१२} उच्चकै
 र्वातो ऽनुकूलः^{१३} शकुनाः प्रदक्षिणाः^{१४} ॥ ६२ ॥
 गन्धाऽम्बुवर्षा^{१५} बल्लवर्षपुष्प-
 वृष्टिः^{१६} कच-रुक्मशु-नखाप्रवृद्धिः^{१७} ।
 चतुर्लिङ्गा मर्त्तण्ड-निकायकोटि-
 र्जघन्यभावा-दपि पार्श्वदेशे^{१८} ॥ ६३ ॥

ऋतूना-मिन्द्रियार्थाना-मनुकूलत्व^{१९} मित्यस्मी ।
 एकोनविंशति र्दैव्याश्चतुस्त्रिंशश्च मीलितः^{२०} ॥ ६४ ॥
 (१) संस्कारवत्त्व^{२१}-मौदात्त^{२२}-सुपचार-परीतता^{२३} ।

पीठं सिंहासनं, खेच्छतत्रयं, खे रत्नमयोधजः^{२४}, चत्वारि सुधानि
 अङ्गानि गात्राणि यस्येति चतुर्मुखाङ्गता, शकुनाः पक्षिणः ॥

(१) अथ वचनातिशयानाह संस्कारेति, संस्कारवत्त्वं संस्कृतादि-
 लक्षणवत्त्वम्, औदात्यम् उच्चैर्दत्तिता, उपचारपरीतता, उपचाररहि-
 तत्वं, भेषस्येव गन्धीरशब्दत्वं, प्रतिध्वनियुक्तत्वं, दक्षिणत्वमिति सरल-
 त्वम्, उपनीतरागत्यमिति मालव-कौशिक्यादि आमरागयुक्तत्वम्,
 एते शब्दाश्रयाः, अन्ये अर्थाश्रया ज्ञेयाः, महार्थता दृढदमिषयता,
 पूर्वापरवाक्यार्था विरोधित्वादव्याहृतम् । शिष्टत्वमिति अभिसन्निविष्टौ
 यत्तु मनोज्ञार्थं प्रयोजकत्वं शिष्टतास्त्वचकत्वं वा, संगयाना मसम्भाव इति
 असन्दिग्धता, परद्रूपणाविषयता, मिथः साकाङ्क्षता इति परस्पर-
 पदानां वाक्यानां वा सामेक्षत्वं, प्रस्तावौचित्यं देशकालाद्यव्यतीतत्वं ।

क्षेमगम्भीरघोषत्वं^४ प्रतिनादविधायिता^५ ॥६५॥
 दक्षिणत्व^६-मुपनीतरागत्व^७ च महार्थता^८ ॥
 अव्याहतत्वं^९ शिष्टत्वं^{१०} संशयाना-मसम्भवः^{११} ॥६६॥
 निराकृतान्योत्तरत्वं^{१२} हृदयङ्गमता-पि^{१३} च ।
 मिथः साकाङ्क्षता^{१४} प्रस्तावौचित्यं^{१५} तत्त्वनिष्ठता^{१६} ॥६७॥
 अप्रकीर्णप्रसूतत्वं^{१७} मखस्त्राघा-ऽन्यनिन्दता^{१८} ।
 आभिजात्यमतस्तिग्ध मधुरत्व^{१९} प्रशस्यता^{२०} ॥६८॥
 अमस्मीवेधितौ^{२१} दार्ढ्यं^{२२} धर्माद्यप्रतिबद्धता^{२३} ।
 कारकाद्याविपर्ययो^{२४} विभ्रमादिवियुक्तता^{२५} ॥६९॥
 चित्रवत्त्व^{२६} मङ्गुतत्वं^{२७} तथा-ऽनतिविलम्बिता^{२८} ।
 अनेकजातिवैचित्र्य^{२९} मारोपित-विशेषता^{३०} ॥७०॥
 सत्त्वप्रधानता^{३१} वर्णपदवाक्यविविक्तता^{३२} ।
 अयुच्छिन्ति^{३३} रत्नेदित्वं^{३४} पञ्चतिंशे^{३५} वागुगाः^{३६} ॥७१॥
 (१) अन्तराया दानं लाभोर्वीर्यभोगो-पभोग^{३७} गाः ।
 हासो^{३८} रत्य^{३९} रती^{४०} भक्ति^{४१} जुगुप्सा^{४२} शोक^{४३} एव च ॥७२॥

विवक्षित यस्तु स्वरूपानुसारिता तत्त्वनिष्ठता, सुसम्बन्धस्य मतः प्रम-
 रणम् अप्रकीर्ण प्रसूतिः । स्त्राघाति आत्मोत्कर्ष परनिन्दा विप्रयुक्त
 त्वम्, आभिजात्यत्वं बन्धोः प्रतिपाद्यस्य अथवा बन्धो भूमिकानुसारिता,
 एत गुडादिवत् सुवकारिते स्तिग्धमधुरत्वं, प्राप्नोत्याद्यता प्रशस्यता,
 परधर्मानुद्घाटनस्वरूपम् अमस्मीवेधिता इत्येवमन्यपामपिगद्धानां
 व्युत्पत्त्यनुरूपा अथवा उच्चेयाः ॥

(६१) पञ्चविंशतिर्जित वाणीगुण नामानि बोद्धव्यानि ।

(६२) अर्हद्दोषाभावानामेकैकम् बोद्धव्यं न कारकसम्बन्धं विना दोष
 नाम एव । अपि चान्तराया श्रुतर्था, यथा दानगतोऽन्तरायाः १ लाभगतो-

कामो^{१२} मिथ्यात्व^{१३}मज्ञानं^{१४} निद्रा^{१५}चाविरति^{१६}स्तथा ।
 रागो^{१७} ह्येष^{१८} च नो दोषास्तेषा-मष्टादशा-प्य-मी ॥७३॥
 (१) महानन्दो^१ऽमृतं^२ सिद्धिः^३ कैवल्य^४मपुनर्भवः^५ ।
 शिवं^६ निःश्रेयसं^७ श्रेयो^८ निर्व्याणं^९ ब्रह्म^{१०} निर्दृतिः^{११} ॥७४॥
 मच्चोदयः^{१२} सर्वदुःखक्षयो^{१३} निर्व्याण^{१४}मक्षरम्^{१५} ।
 मुक्ति^{१६} मोक्षो^{१७}ऽपवर्गो^{१८}ऽथ (२) सुसुचुः^१ अमणोर्यतिः^२
 ॥७५॥

वाचंयमो^३वती^४साधु^५रनगार^६ऋषि^७सुनिः^८ ।
 निर्ग्रन्थो^१भिचु^२रस्य स्व^३(२) तपो^१योगश्चमा^२दयः ॥७६॥
 मोक्षोपायो योगो^१ ज्ञानश्चज्ञान-चरणात्मकः ।
 (४) अभावश्च^१ पुनर्मौनं^२ गुरु^३ धर्मोपदेशकः^४(५) ॥७७॥
 (६) अनुयोगा^१क्त-दाचार्य^२ (७) उपाध्याय^१सु पाठकः^२ ।
 (८) अनुमानः^१ प्रवचने सु^२ङ्ग^३ऽधीतो गणिते^४ च सः ॥७८॥
 (९) शिष्यो^१ विनेयो^२ऽन्तेर्भासी^३ शैचः^४ प्राथमकल्पिकः^५(१०) ।

८ नारायः २ वीर्यगतो ८ नारायः ३ भोगगतो ८ नारायः ४ भोगः स्वर्गादिः
 उपभोगगतो ८ नारायश्च ५ । उपभोगो ८ ज्ञानादिः ॥

- (१) महानन्देत्यादयः प्रत्येकं मोक्षस्य नाम ॥
 (२) मुनिनामानि वा सुसुचुनामानि ॥
 (३) सुसुचु साधनाना मेकैकम् ॥
 (४) मौन्यनाम ॥ (५) गुरुनाम ॥
 (६) द्वयं आचार्य ॥ (७) एतौ उपाध्यायस्य ॥
 (८) गुरुसंकाशात्माङ्गसिद्धान्तमधीतवतो नाम्नि ॥
 (९) शिष्यनामानि त्रीणि ॥
 (१०) एतौ प्रथमशिष्या ग्रहणयोग्यस्य ॥

- (१) सतीर्थी^१स्त्वे-कगुरवो^२ विवेकः^३ पृथगात्मता^४ ॥७॥
 एकब्रह्मव्रताचारा मियः स ब्रह्मचारिणः^५ ॥
 स्यात्पारम्यमान्नायः^६ सम्प्रदायो^७ गुरुक्रमः^८ ॥८॥
 (४) व्रतादानं^९ परिव्रज्या^{१०} तपस्या^{११} नियमस्थितिः^{१२} ।
 (५) अहिंसा^{१३} सद्बुद्धता^{१४} स्तेय^{१५} ब्रह्मा^{१६} अकिञ्चनता^{१७} यमाः^{१८} ॥९॥
 (६) नियमाः^{१९} शौच^{२०} सन्तोषो^{२१} स्वाध्याय^{२२} तपसो^{२३} अपि ।
 देवताप्रणिधान^{२४} करुणं^{२५} पुनः-रासनम्^{२६} ॥१०॥
 प्राणायामः^{२७} प्राणयमः^{२८} श्वासप्रश्वासरोधनम्^{२९} ।
 प्रत्याहार^{३०} स्विन्द्रियाणां विषयेभ्यः समाहृतिः^{३१} ॥११॥
 धारणा^{३२} तु क्वचि ह्येये चित्तस्य स्थिरबन्धनम्^{३३} ।
 ध्यानं^{३४} न्तु विषये तस्मिन्नेकप्रत्ययमन्ततिः^{३५} ॥१२॥
 समाधि^{३६} स्तु तदेतदर्थमात्राभासे^{३७} रूपकम् ।

(१) सतीर्थीति द्वयमेकं गुरवे, विवेकेति द्वयं विवेक नाम्नि ॥

(२) सडशाचार प्रयत्निकस्य नाम ॥

(३) पञ्च सम्प्रदाय नामानि ॥

(४) चत्वारि प्रव्रज्या नामानि, प्रव्रज्या सप्तग्रामः ॥

(५) योग स्याष्टाङ्गानामेकैकं, तत्वाहिंसादीनां पञ्चादां, यमा इत्येकम्

(६) पञ्च नियम नामानि ॥

(७) करतिद्वयम् आसनस्य नाम ॥

(८) चत्वारि प्राणायाम नामानि ॥

(९) प्रत्याहारस्य लक्षणं नाम च ॥

(१०) धारणाया अपि लक्षणं नाम च ॥

(११) ध्यानस्यापि लक्षणं नाम च ॥

(^१) एवं योगो^१ यमाद्यङ्गै रष्टभिः सम्मतो ऽष्टधा ॥५॥

श्वः^२श्रेयसं^३ शुभ^४ शिने^५ कल्याणं^६ श्रवणीयसं^७ श्रेयः^८ ।

क्षेमं^९ भावुकं^{१०} भविकं^{११} कुशलं^{१२} मङ्गलं^{१३} मद्रं^{१४} मद्रं^{१५} शला-

नि^{१६}(२) ॥८॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ

नाममालायां देवाधिदेवकाण्ड प्रथमः ।

(१) समाधेयं वि लक्षणम् ॥

(२) चतुर्दशकल्याण नामानि ॥

॥ देवकाण्डः ॥

द्वितीयः ।

स्वर्ग^१ स्त्रिविष्टपं^२(१) द्यौर्दिवौ^४

भुवि^५ सावित्र^६ताविषौ^७ नाकः^८॥

गौ^९ स्त्रिदिव^{१०} मूर्धूलोकः^{११}

सुरालय^{१२}(२) सात्वद^{१३}स्वमराः^{१४}॥१॥

देवाः^{१५} सुपर्ब्ब^{१६}-सुर-^{१७}निर्ज^{१८}र^{१९}-देवत^{२०}भू-

वर्हिर्भू^{२१}खा^{२२}-निमिष^{२३}-दैवत-^{२४}नाकि^{२५}-लेखाः^{२६}॥

टुन्दारकाः^{२७} सुमनस^{२८} स्त्रिदशा^{२९} अमन्तर्ग^{३०}ः^{३१}

(४) स्वाहा-स्वधा-ऋतु-सुधा-भुज^{३२} आदितेयाः^{३३}॥२॥

(१) त्रिविष्टपमिति वा पाठः, द्यौर्दिवौ द्वयवर्गं तृतीयान्तस्यादि
सयुक्तस्त्रयोदश-स्वरान्तः, रूपैर्गौर्गन्धवत् । दिवश्चो व्यञ्जनदन्तौष्ण्यः,
एतस्यापि सौ द्यौरिति रूपम् । दिवौ-दिवः - इत्यादि । अन्ये तु अमि-
वाभ्या इति विकल्पेन आले द्यां दिवमित्याहुः । दिवमित्यकारान्तोऽर्थपि
कुलवत् पाठेण वृत्तिविषयेऽस्य प्रयोगः, यथा “न केवलं सङ्गानि
मागधीपतेः पथिव्य जृम्भन्त दिवौकसामिति ।” भुविः इत्यन्तः स्त्रीलिङ्गः
भुविषौ भुविषः इत्यादीनि रूपाणि ।

(२) द्वादश स्वर्ग नामानि ।

(३) तस्मिन् स्वर्गे षोडन्तीति तत्त्वदः । स्वर्गमदः यौगिकत्वात् दिवि
पदः त्रिदिवौकसः सुसङ्गानः इत्यादयो योज्याः ।

(४) “स्वाहास्वधाऋतुसुधाभ्योऽभुजः” तेन स्वाहाभुजः १ स्वधाभुजः
२ ऋतुभुजः ३ सुधाभुजः ४ इति चत्वारि नामानि, अन्त्यभ्योऽपीति क्रिय
यौगिकत्वात् स्वाहागनाः स्वधामनाः यज्ञागनाः अन्त्याभ्यसः ५ यादयो
तथा सम्प्रभुः स्य ॥

गीर्वाणाः^२ मरुतो^३ ऽस्त्रपा^४ विमृषा^५ दानवार^(१) यः^{२०} ।
 (२) तेषां यानं विमानो^२ ऽन्धः (३) पोयूषममृतं सुधा^(४) ॥ ३ ॥
 असुरा^१ नागा^२ स्तुतः^३ सुपर्मा^४ वक्रयो^५ ऽनिलाः^६ स्तनिताः^७ ।
 उदधि^८-द्वीप^९-दिशो^{१०} दश^{११} भवनाधीशाः^{१२} कुमारान्ताः^(५) ॥ ४ ॥
 (६) स्युः पिशाचा^१ भूता^२ यक्षा^३ राक्षसाः^४ किन्नरा^५ अपि ।
 किम्बुहवा^६ महोरगा^७ गन्धर्वा^८ व्यन्तरा^९ अमी ॥ ५ ॥
 (७) ज्योतिष्काः^१ पञ्च चन्द्रा^२ ऽर्क्ष^३-ग्रह^४-नक्षत्र^५-तारकाः^६ ।
 (८) वैमानिकाः^१ पुनः कल्पभवा द्वादश ते त्व अमी ॥ ६ ॥

(९) सौधर्मा^१-ज्ञान^२-सनरकुमार^३-

माहेन्द्र^४-ब्रह्मा^५-क्षान्तक^६-जाः ।

शुक्र^७-सहस्रारा^८-नत^९-

प्राणत^{१०}-जा आरणा^{११}-च्युत^{१२}-जाः ॥ ७ ॥

कल्पातीता नव गैबेयकाः^१ पञ्च त्व ऽमुत्तराः^२ ।

(१) सप्तविंशतिर्देव नामानि ।

(२) तेषां देवानां यानं देवयानमित्येकं नाम, अत्रापि यौगिकत्वात् सुरयानादयोपि ज्ञेयाः ।

(३) तेषां देवानामन्धोऽवम् देवान्धः, यौगिकत्वात् देवान्धं देवा-
 हारः देवभोज्यमित्यादि ज्ञेयम् ॥ मेयूषमित्यपि पाठः ।

(४) जैनमते भवनपतीनाह---असुरादीनां दशानां भवनाधीशा इत्येकम् ॥ (५) कुमारण्डोऽन्ते येषां ते कुमारान्ताः ॥

(६) पिशाचादीनां मष्टानां व्यन्तरा इत्येकम् ॥

(७) चन्द्रादीनां पञ्चानां ज्योतिष्का इत्येकम् ॥

(८) द्वादश सौधर्मा^१ जा^२ दीनां वैमानिका इत्येकम् ॥

(९) सौधर्मादिभ्यः षड्भ्यो जा इति योज्यते, सौधर्मा कल्पे जाताः
 सौधर्मा जा इत्यादि । तथा शुक्रादिभ्यः । आरणाच्युताभ्यां च ॥

निकायभेदादेवं स्युर्हेवाः किल चतुर्विधाः ॥८॥

(१) आदित्यः^१ सविता^२ऽर्यमा^३
 खर^४(२) सहस्रो^५-ष्णांशु^६रंशु^७रवि^८ ।
 मारुतगण^९(३) सारणि^{१०} नभसि^{११}
 रक्षो^{१२} भानु^{१३} नभो-ऽह-मणिः^{१४} ।
 सूर्यो^{१५}ऽर्कः^{१६} किरणो^{१७} मणो^{१८}
 ग्रहपुषः^{१९} पूषा^{२०} प्रतङ्गः^{२१} खगो^{२२} ।
 मार्गश्लो^{२३} यमुना-कतान्त^{२४}-
 जनकः^{२५}(५) प्रद्योतन^{२६} स्तापनः^{२७} ।
 बभ्रो^{२८}ऽहंस^{२९} चित्रभातु^{३०} विवस्वा^{३१} न
 खर^{३२} स्वष्टा^{३३} दादशात्मा^{३४} च हेलिः^{३५} ।
 मित्रो^{३६} धान्ताराति^{३७} रव्जां-शु-हस्त^{३८}-
 चक्रा-ऽञ्जा-^{३९}ह-वीर्यवः^{४०} सप्तसप्तिः^{४१} ॥१०॥

(१) अदितेरपत्य आदित्य इदं रुदि ॥

(२) खरादिभ्योऽप्येतेः-खरांशुः सहस्रांशुः उष्णांशुः यौगिकत्वात्
 खररश्मिः तिमिररश्मिः खरकिरणः दशशतरश्मिः उष्णांशुः शीतेतर-
 रश्मौत्यादयः ॥

(३) ऋतमण्डमस्येति ऋताण्डः, ऋतमण्डमजायतेति श्रुतिः, तस्या-
 पत्य ऋष्यणि मार्तण्डः, ऋतण्डस्यापत्यं मार्तण्डः ऋषोत्यादिनाटय ॥

(४) नभस्य अहस्य नभोह्नी नभोऽहोभ्यां मणिः नभोऽहमणिः,
 नभोमणिः अहमणिरिति च ॥

(५) यमुनाजनकः कतान्तजनकः ॥

(६) अञ्जहस्तः अंशुहस्तः--चक्रादिभ्यो वात्यवः चक्रवात्यव
 इत्यादि ॥

(१) दिवा-दिना-ऽह-दिवस-प्रभा-विभा-

भासःकरः^{५१} स्थाग्निहिरो^{५२} विरोचनः^{५३} ।

(२) ग्रहा-ऽब्जिनी-गा-द्यु-पति^{५४} विकर्त्तनो^{५५} ।

हरिः^{५६} शुची^{५७}-नौ^{५८}-गगनाब्जमा^{५९}-ऽध्वनौ^{६०}(६) ॥१॥

हरिदश्वो^{६१}(४) जगत्कर्त्तृ-साक्षी^{६२}मास्वान्^{६३}विभावसुः^{६४}

जयीतनु^{६५}जगच्चक्षु^{६६}स्तपनो^{६७}ऽरुणसारथिः^{६८}(५) ॥२॥

रोचि^{६९}-ऽरुख^{७०}-रुचि^{७१}-शोचि^{७२}-रंशु^{७३}-मो^{७४}-

ज्योति^{७५}-ऽरश्मि^{७६}-ऽरुपट्ट^{७७}-त्य-भीश्वः^{७८}(६) ।

प्रग्रहः^{७९}शुचि^{८०}-मरीचि^{८१}-दीप्तयो^{८२}

धाम^{८३}-केतु^{८४}-घृणि^{८५}-रश्मि^{८६}-पृथ्व्यः^{८७} ॥३॥

पाद^{८८}-दीधिति^{८९}-कर^{९०}-द्युति^{९१}-द्युतो^{९२}

रु-ग्विरोक्ते^{९३}-किरण^{९४}-त्विप्रि^{९५}-त्विषः^{९६} ।

भाः^{९७}-प्रभा^{९८}-वसु^{९९}-गभस्ति^{१००}-भानवो^{१०१}

भा^{१०२}मयस्व^{१०३}-महसी^{१०४}ऋवि^{१०५}विभा^{१०६} ॥४॥

(७) प्रकाशः स्तेजः उद्योतः आलोको^{१०७}वर्चः^{१०८}आतपः^{१०९} ।

मरीचिका^{११०}मण्डलानामण्डलं^{१११}तूपर्य्यकम्^{११२} ॥५॥

परिधिः^{११३}परिवेष्ट^{११४}यस्मिन्सूत^{११५}सुकाश्वपिः^{११६} ।

(१) दिवादिभ्यः करः, दिवाकर इत्यादि ॥

(२) ग्रहादिभ्यः पतिः, ग्रहपतिरित्यादि ॥

(३) गगनशब्दादस्य ध्वजशब्दोऽध्वजशब्दश्च, गगनाध्वजः गगनाध्वजः ॥

(४) जगत्साक्षी कर्त्तृसाक्षी च ॥

(५) द्विसप्ततिरादित्य नामानि । अथ किदश नामानि ॥

(६) अभीश्वः मूर्धन्ययुगपि ॥

(७) आतप नामानि ॥

अनूबे^१ विनतासु^२ रसयो^३ गवडाग्रजः^४ ॥१६॥

देवन्त^१ स्वः^२ करेतोजः^३ उवगो^४ वयपाहनः^५ ।

अटादश माठराद्याः^१ सवितुः पारिपार्थिकाः ॥१७॥

चन्द्रमाः^१ कुसुदवान्वो^२ दश

धेतवाव्य^३ (१) सतस्र^४ स्थिति-प्रणीः^५ ।

कौमुदी-कुसुदिनी-भ-दक्षजा-

रोहिणी-द्विज-निशौषधी-पतिः^{१४} ॥१८॥

जैवालको^{१५} बृज^{१६} च कला-शशै-गा-

च्छाया^{१७} भ^{१८} दिन्दु^{१९} विंधुर^{२०} तिहृगजः^{२१} ।

राजा^{२२} निशो रत्न^{२३} - करौ^{२४} च चन्द्रः^{२५} -

सोमो^{२६} सतस्रेत-हिम-द्युति^{२७} - ग्नीः^{२८} ॥१९॥

षोडशो^१ शः कला^२ चिह्न^३ लक्षण^४ लक्ष्म^५ लाव्यनम्^६ ।

अक्षः^७ कलक्षो^८ भिन्नानं^९ (४) चन्द्रिका^{१०} चन्द्रगोप्तिका^{११} ॥२०॥

चन्द्रातपः^{१२} कौमुदी^{१३} च ज्योत्स्ना^{१४} (५) विस्म^{१५} तु भण्डलम्^{१६} ।

(१) दशचेताभ्या मन्त्रे वाजी, दशवाजी चेतवाजी ॥ कौमुद्यादि
भ्योऽष्टभ्योऽष्टे पतिः, कौमुदीपतिरित्यादि । कलादिभ्योऽष्टे भूत् कला-
व्यदित्यादि ॥

(२) मासनिशाटसनस्य श्रुसाटौ लुग्वेत्यनेन आचलनिशाशब्दस्य
शसादावाकारकोपे ङसिनिशः, ततोऽयमर्थः निशः आचल निशाशब्दादय
रत्नकरौ शब्दौ वोज्यौ । ततो निशारत्नम् “अजहृक्षिज्जोऽयम्” । निशा-
करः । अष्टतयेतद्विभेभ्योऽष्टे द्युतिः अष्टतद्युतिः ॥

(३) ह्यालिंशचन्द्र नामानि ॥

(४) एतानि सप्तचन्द्रस्य कलह नामानि ।

(५) पञ्च ज्योत्स्ना नामानि, ततो हे चन्द्रभण्डले ॥

नक्षत्रं तारका^२ तारा^३ ज्योतिषी^४ भ^५ सु^६ दु^७ ग्रहः^८ ॥ २१ ॥
 धिष्ण^९ स^{१०} च^{११} (१) त्रयाः^{१२} ऽश्विनो^{१३} ऽश्विनी^{१४} देवताः^{१५} ।
 अश्विन^{१६} बालिनी^{१७} (२) का^{१८} ऽमरणी^{१९} यमदेवता^{२०} ॥ २२ ॥
 लत्तिका^{२१} वज्रया^{२२} च^{२३} ऽग्निदेवा^{२४} (३) मा^{२५} ऽग्नी^{२६} तु^{२७} रोहिणी^{२८} ।
 मृगशीर्षा^{२९} मृगशिरा^{३०} मा^{३१} ऽमरणी^{३२} च^{३३} स^{३४} च^{३५} ॥ २३ ॥
 इक्ष्वा^{३६} ऽक्षु^{३७} भगशिरः^{३८} शिरः^{३९} ऽस्या^{४०} पञ्चतारकाः^{४१} ।
 चा^{४२} द्री^{४३} तु^{४४} कालिनी^{४५} रौद्री^{४६} पुनर्वसू^{४७} (४) तु^{४८} चामकौ^{४९} ॥ २४ ॥
 चा^{५०} दित्यौ^{५१} च^{५२} पुष्य^{५३} ऽश्लेषः^{५४} ऽसिद्धा^{५५} च^{५६} शुभदेवताः^{५७} ।
 सार्ध^{५८} ऽश्लेषा^{५९} मघा^{६०} (५) पितृयाः^{६१} काल^{६२} ऽग्नी^{६३} यो^{६४} मिदेवता^{६५} ॥ २५ ॥
 सा^{६६} तू^{६७} त्रि^{६८} ऽश्विनदेवा^{६९} ऽश^{७०} ऽसविष्ट^{७१} देवताः^{७२} ।
 त्वा^{७३} द्री^{७४} चिंथा^{७५} ऽमिनी^{७६} (६) स्वा^{७७} ति^{७८} र्वि^{७९} शा^{८०} षो^{८१} इन्द्रा^{८२} ऽग्निदेवता^{८३} ॥ २६ ॥
 राधा^{८४} सुराधा^{८५} तु^{८६} मैत्रो^{८७} ज्येष्ठो^{८८} ऋ^{८९} ऋ^{९०} मूल^{९१} चा^{९२} ऽपः^{९३} ।
 पूर्व^{९४} षा^{९५} दा^{९६} ऽपी^{९७} षो^{९८} तारा^{९९} ऽस्या^{१००} द्वै^{१०१} खी^{१०२} अ^{१०३} व^{१०४} णः^{१०५} पुनः^{१०६} ॥ २७ ॥
 हरिदेवः^{१०७} अ^{१०८} विष्टा^{१०९} तु^{११०} धनिष्ठा^{१११} ऋ^{११२} ऋ^{११३} देवता^{११४} ।
 वारुणी^{११५} तु^{११६} शतभिषा^{११७} (७) गजा^{११८} ऽहिर्व्यु^{११९} भ^{१२०} देवताः^{१२१} ॥ २८ ॥

(१) नव नक्षत्र नामानि ॥ (२) पञ्च अश्विन्याम्, द्वे भरण्याम् ॥

(३) त्रीणि लत्तिकायां, द्वे रोहिण्यां, पञ्च मृगशिरसि, त्रीणि चाद्रीयां, त्रीणि पुनर्वसु नक्षत्रे, चत्वारि पुष्यायां अथ द्वय मश्लेषा नक्षत्रे, द्वे मघासु, द्वयं पूर्वफल्गुयत्ना मूत्तर तास्त्राख्यासु द्वयम्, एवमित्यादीनि विभागतो ज्ञेयानि ॥

(४) अथ पुनर्वसू निर्यादिवचनान्तः पुंलिङ्गः ॥

(५) मघाः इत्ययं स्त्रीलिङ्गो नित्य वज्रवचनान्तः ॥

(६) आनिनीत्यत्र देवतेक्षणवन्त्वादुर्लभः ॥

(७) अजदेवता १ पूर्वभाद्रपदा, २ पौषपदा ३ इति त्रीणि पूर्वा-

पूर्वोत्तराभद्रपदा^(१) ह्यः प्रोष्ठपदा^१ च ताः ।
 रेवतो^१ तु पौष्णो^१ दाक्षायणः^१ सर्वाः^(२) शशिमियाः^२ ॥ ३८ ॥
 राशीनां सुदयो जगन् मेघप्रभंतयस्तु ते ।
 आरावत्तो^१ लोहिताङ्गी^१ मङ्गलो^१ ऽङ्गारकः^१ कुजः^१ ॥ ३९ ॥
 घाघाढाभू^१ नवाञ्चि^१ ^(३) च बुधः^१ सौम्यः^२ प्रहर्षः^१ ॥
 ज्ञः^१ पञ्चाञ्चि^१ अविष्टाभू^१ श्यामाङ्गो^१ रोहिणीसुतः^१ ^(४) ॥ ४० ॥
 वृहस्पतिः^१ सुराचार्यो^१ जीवरे^१ श्वितशिशुगिजः^१ ।
 वाचस्पतिः^१ द्वादशार्चिः^१ धिषणः^१ फाल्गुनीभवः^१ ॥ ४१ ॥
 गो-वृहत्वीः^१ ^(५) पतिः^१ कृतध्याः^१ तुजा^१ -^१ ऽङ्गिरसौ^१ ^(६) गुरुः^१ ^(७) ॥ ४२ ॥
 शुक्रो^१ मघाभवः^१ काव्यरे^१ उग्रमा^१ भार्गवः^१ कविः^१ ॥ ४३ ॥
 प्रोष्ठशार्चि^१ ^(८) दैत्यगुरु^१ धिषणः^१ ^(९) शनैस्वरः^१ शनिः^१ ।
 शयासुतो^१ ऽसितः^१ सौरिः^१ सप्तार्चि^१ रेवतीभवः^१ ॥ ४४ ॥
 मन्दः^१ क्रोडो^१ नीलवासाः^१ स्वर्भाणु^१ सुविधुनुदः^१ ।
 तमो^१ राज्ञः^१ वैचिक्रियो^१ भरणीभू^१ ^(१०) रया^१ ङ्गिकः^१ ॥ ४५ ॥
 अश्लेषाभू^१ शिखी^१ केतु^१ भ्रुव^१ सूक्तानपादनः^१ ^(११) ।

भाद्रपद नक्षत्रस्य, अष्टिर्बुधप्रदेवता । उत्तरभाद्रपदा २ प्रोष्ठपदा २ इति
 गोवि उत्तराभाद्रपदनक्षत्रस्य । भाद्रपदा इत्यपि ॥

- (१) एकोत्तरा पूर्वोत्तरभाद्रपदयोः ॥
- (२) सर्वा अश्विन्यादि रेवत्यानां नामद्वयवाच्याः ॥
- (३) एते शब्दा वक्तव्ये यज्ञे ॥ (४) एते बुधपक्षे वक्तव्ये ॥
- (५) तयोदश वृहस्पतौ ॥
- (६) नव गुरु नामानि, दश शनैस्वर नामानि ॥
- (७) सप्त राज्ञ्यज्ञे, चत्वारि केतुयज्ञे ॥
- (८) ह्ययं इति ॥

अगस्त्योऽगस्त्यः पीताम्बुवीतापिङ्गिः^१ उषटोद्भवः^२ ॥३१॥
 मैत्रावरुणिः^३ रामो^४ वः^५ श्रीर्मेघेशः^६ स्निग्धस्तौ^७ ।
 (१) लोपासुद्रा^१ तु गङ्गा^२ कौपीतको^३ वरप्रहा^४ ॥३७॥
 मरीचिमृगः^५ सप्तर्षयः^६ चित्रशिखण्डिनः^७ ।
 पुष्पदन्तौ^८ पुष्पदन्ता^९ वेकोत्था^{१०} शशिमास्वरौ ॥३८॥
 राक्षसासौ^{११} कौन्धो^{१२} ग्रह^{१३} उपराग^{१४} उषट्भवः^{१५} ॥३९॥
 उपलिङ्गत्व^{१६} इरिष्ट^{१७} स्वादु^{१८} पसर्ग^{१९} उपद्रवः ॥४०॥
 अर्जुन्य^{२०} मीति^{२१} इत्पातो^{२२} (१) वक्रुत्पात^{२३} उपाहितः^{२४} ।
 स्यात्कालः^{२५} समयो^{२६} दिष्टा^{२७} नेहसौ^{२८} सौम्यकः^{२९} ॥४०॥
 कालो द्विविधो^{३०} अवसर्पिण्यु^{३१} तर्पिणी^{३२} विभेदतः ।
 सागर-कोटी-कोटीनां विंशत्या^{३३} च समाप्यते ॥४१॥
 अवसर्पिण्यः^{३४} षड्^{३५} इरा^{३६} उत्सर्पिण्यां^{३७} तएव विपरीताः ।
 एवं द्वादशभि ररै-विंशते कालचक्रमिदम् ॥४२॥
 (१) तत्रैकान्तसुषमा^{३८} (२) इरच तस्यः-कोटिकोटयः ।
 सागराणां सुषमा^{३९} तु तिस्रः सत्कोटिकोटयः ॥४३॥

(२) नव नामानि अगस्त्यस्य । अपेति त्रयं तद्वाच्यं वा ।

(४) अपेति त्रयं कूर्येन्त्सङ्गमनपङ्कने पङ्कशाल्यै ।

(५) अपेति सप्तसामान्यत उपद्रवे ।

(६) अग्निलतोपद्रवस्य इयम् ।

(७) पञ्च सामान्यतः काल नामानि ॥

(१) षड्द्वानाहतिभिः षोडशभिः, एवञ्च प्रथमारस्य ॥

(२) सुषमेति सर्व्वत्वारस्य नाम बोद्धव्यम् ॥

(३) द्वितीयादस्य ॥

- (१) सुषमदुःप्रभाते द्वे^(१) दुःप्रमसुप्रभा^१ पुनः ।
 सै का सहस्रै र्वर्षाणां द्विचत्वारिंशतो गिता ॥४४॥
 (१) अथ दुःप्रमै^१ कविंशति रब्द सहस्राणि तावतो तु स्यात् ।
 (४) एकान्तदुःप्रभा^१ पिच्छेत व्यङ्ग्याः परेऽपि विपरीताः ॥४५॥
 (५) प्रथमे ऽरत्रये मन्थ्यां स्नि-ह्येय-कपल्यजीविताः ।
 त्रि ह्ये-क-गव्यतोच्छ्राया स्नि-ह्येयकदिनभोजनाः ४६॥
 कल्पद्रुफलसन्तुष्टा चतुर्थे त्व ऽरके नराः ।
 पूर्वकोव्यायुषः पञ्च धनुः शतसमुच्छ्रयाः ॥४७॥
 पञ्चमे तु वर्षशतायुषः सप्तकरोच्छ्रयाः ।
 षष्ठे पुनः षोडशान्दायुषो हस्तसमुच्छ्रयाः ॥४८॥
 एकान्तदुःखप्रचिता चत्सर्पिण्या मऽपीदृशाः ।
 पञ्चानुपूर्व्यां विज्ञेया अरेषु किल षट् स्वपि ॥४९॥
 षटादशनिमेषाः स्युः काष्ठा^१काष्ठाह्वयं लवः^१ ।
 कला^१ तैः पञ्चदशभि र्जेश^१साद्वितयेन च ॥५०॥
 अणसैः पञ्चदशभिः अंसैः षड्भिश्च नाडिका^१ ।
 सा धारिका^१ षटिका^१ च मूळर्त्त^१ साद्वयेन च ॥५१॥
 त्रिंशता तै ऽरहोरात्र^(१) सता ह^१दिवसो^१दिनम्^१ ।
 दिवं^४ द्यु^५र्वासरो^६षष्ठः^७ प्रभातं^१ स्याद हर्मुखम्^(७) ॥५२॥

(१) ततोवारस्य ॥

(२) चतुर्थारस्य, दुःप्रमस्यपि करस्य नाम इत्यपि बोद्धव्यम् ॥

(३) पञ्चमारस्य ॥ (४) षष्ठारस्य ।

(५) अराणां फलमाह ॥

(६) अहरिति सप्त दिन नामानि । प्रभातेति सायं प्रभातकाले ॥

(७) मीतःकालोहि सूर्यार्द्धादयादारभ्य षटिका षट्कं यावद्-

व्युष्टं^२ विभातं^३ प्रत्युषं^४ कल्य^५-प्रत्युषसी^६ उषः^७ ।
 काल्यं^८ मध्याह्नं^९ सु दिवामध्यं^{१०} मयन्दिनं^{११} च सः^(१) ॥५३॥
 दिनावसानं^{१२} सुतसूरो^{१३} विकालं^{१४} सवली^{१५} अपि ।
 सार्यं^(२) सन्ध्यां^{१६} तु पितृसू^{१७} स्तिसन्ध्यं^{१८} तू-प्रवैणवम्^{१९} ॥५४॥
 (३) आहुकालं^{२०} सु कुतुपो^{२१} ऽष्टमो भागो दिनस्य यः ।
 निशा^{२२} निशीथिनी^{२३} रात्रिः^{२४} शर्वरी^{२५} क्षणदा^{२६} क्षपा^{२७} ॥५५॥
 त्रियामा^{२८} यामिनी^{२९} भौती^{३०} तमी^{३१} तमा^{३२} विभावरी^{३३} ।
 रजनी^{३४} वसतिः^{३५} श्यामा^{३६} वासतेयी^{३७} तमस्विनी^{३८} ॥५६॥
 उषा^{३९} द्वाषा^{४०} न्दुकान्ता^{४१} (४) ऽयं तमिस्त्रा^{४२} दर्शयामिनी ।
 ज्यौत्स्नी^{४३} तु पूर्णिमारात्रि र्गणरात्रौ^{४४} निशागणः^{४५} ॥५७॥
 पक्षिणी^{४६} पक्षतुल्याभ्या मञ्जोभ्यां वेष्टिता निशा ।
 गर्भकं^{४७} रजनीद्वन्द्वं^{४८} प्रदोषो^{४९} यामिनीसुखम् ॥५८॥

वति यद्विष्णुपुराणे “लेखा प्रभत्ययादित्येति मुहूर्त्तगतेऽत्र वै । प्रातस्तनं
 ततः कालो भोगस्वाहः स पञ्चम” इति ॥

(१) लीणि मध्याह्नं नामानि ।

(२) पञ्च सार्यकाल नामानि, तत्र सन्ध्येति द्वयं दिवा रात्रिसन्धौ,
 तिसन्ध्यमिति प्रातर्मध्याह्नसायाह्नोपलक्षितकालविशेषः ॥

(३) दिवसस्य षोडशमो भागः स आहुकालः कुतपश्च उच्यते इत्यर्थः,
 दिवसस्य हि पुराणोक्तानि रौद्रादीनि भंगान्तानि पञ्चदशमुहूर्त्तानि,
 तत्र व्ये यो गणनाक्रमेण षष्ठमो मुहूर्त्तः स कुतुपो नाम उच्यते, तत्-
 प्रयोजनञ्च आह्वे अन्यतमं षष्ठमो मुहूर्त्तः अभिजिदाख्य एव ॥

(४) त्रिंशत्कालानि रात्रिसामान्यस्य, तत्र विशेषमाहु तमिस्त्रेति ॥

यामः^१ प्रहरो^२ निशीथ^३ स्वर्हरात्रो^४ महाविशा^५ ।
 उच्चद्र^६ स्वपररात्र^७ स्तमित^८ तिमिर^९ तमः^{१०} ॥५८॥
 ध्वान्त^{११} भूच्छाया^{१२} स्मकारं^{१३} तमसं^{१४} समवा-न्वतः^(१) ।
 तुल्यनक्तान्दिने काले विषुव^{१५} द्विषुव^{१६} च तत् ॥६०॥
 पञ्चदशा-ऽहोरात्रः स्या त्मघः^{१७} स बज्रलो^{१८} ऽसितः ।
 तिथिः^{१९} पुनः कर्मवाटो^{२०} तिप^{२१} तावतिः^{२२} समे ॥६१॥
 पञ्चदश्यो^{२३} यज्ञकालो^{२४} पक्षान्तो^{२५} पक्षिणी^{२६} अपि^(२) ।
 त त्पक्षमूलं भूतेष्टापञ्चदश्यो र्यं^{२७} दन्तरम् ॥६२॥
 स पक्षमन्धिः^{२८} प्रतिपत्पञ्चदश्यो र्यं दन्तरम् ।
 पूर्णिमा^{२९} पौर्णमासी^{३०} सा राका^{३१} पूर्ण निशाकरे ॥६३॥
 कलाहीने त्व सुमति^{३२} मार्गशीर्षी^{३३} ऽग्रहायणी^{३४} ।
 अमा^{३५} ऽमावस्य^{३६} ऽमावस्या^{३७} दशः^{३८} सूर्येन्दुसङ्गमः^{३९} ॥६४॥
 अमावास्या^{४०} ऽमावासी^{४१} च सा नष्टेन्दु कुङ्कः^{४२} तुङ्कः^{४३} ।
 दृष्टेन्दु सु सिनीवाली^{४४} भूतेष्टा तु चतुर्दशी^{४५} ॥६५॥
 पक्षो मासो^{४६} वत्सरादि^{४७} मार्गशीर्षः^{४८} सहः^{४९} सहा^(३) ।
 आग्रहायणिक^{५०} चाय पौष^{५१} सौम्यः^{५२} सहस्र^{५३} वत्^(४) ॥६६॥

(१) सन्तमसं अवतमसं अन्ततमसं ॥

(२) चत्वारि अमावस्यायां पौर्णमास्याश्च ॥

(३) पञ्चमार्गशीर्षनामानि, तत्र सहः अकाटान्तोऽयं देवत्, सहाः
 अत्र न दन्त्यान्तः पुंसि, सहसौ सहस्रः इत्यादीनि रूपाणि ॥ .

(४) तेषां पौषनामः, सहस्रवत् यथा सहस्रः पौषरात्रो तथा
 तेषोषोत्तरः ॥

(१) माघः स्तपाः^२ फाल्गुनः^३ सु फाल्गुनिकः स्तपस्य^२ वत्^२ ।
 चैत्रो^१ मधु^२ सैनिक^३ च वैशाखे^४ राध^२ माधवौ^२ ॥ ६७ ॥
 (२) ज्येष्ठः सु शुक्लो^२ ऽथा ऽषाढः^१ शुचिः^२ स्याच्छ्रावणो^१ नभाः^२ ।
 आश्विनिको^२ ऽथ नभस्यः^१ प्रौष्ठभाद्रपरः पदः^२ ॥ ६८ ॥
 भाद्र^३ साप्या^२ ऽश्विने^१ त्वा^२ ऽश्वयुजे^२ षा^२ ऽवय कार्तिकः^१ ।
 कार्तिकिको^२ बाज्जलो^१ ज्यै^३ द्वौ द्वौ मार्गदिका^२ वृत्तः^१ ॥ ६९ ॥
 हेमन्तः^१ प्रश्नलो^२ रौद्रो^२ ऽथ श्रैष^१ शिशिरौ^२ समौ ।
 वसन्तः^१ इष्यः^२ सुरभिः पुष्पकालो^३ बलाङ्गकः^२ ॥ ७० ॥
 उष्णः^१ उष्णागमो^२ ग्रीष्मो^२ निदाघः^३ स्तप^२ (५) उष्णकः ।
 वर्षा^१ (६) स्तपात्ययः^२ प्राष्टण^२ मेघा^२ त्कात्ता^३ - गमौ^२ क्षरी^१ ॥ ७१ ॥
 शरः^१ हुनात्ययो^२ ऽयनः^१ शिशिराद्यै स्त्रिभिस्त्रिभिः ।
 अयने द्वे गति रुद^१ गदक्षिणा^२ ऽर्कस्य वत्सरः^२ ॥ ७२ ॥

(१) इयं माघ नामनि, तत्र तपाः व्यञ्जनदन्त्यान्तः ॥

(२) त्रीणि फाल्गुणे, त्रीणि चैत्रे, त्रीणि वैशाखे च ॥

(३) इयं ज्येष्ठमासे, ज्येष्ठ इत्यत्र ज्येष्ठोऽपि, वन्महेत्वर आह,
 “ज्येष्ठे ज्येष्ठोऽपि दृश्यते” इति तत्पक्षे ज्येष्ठया चन्द्रयुक्ताया युक्ता पौर्ण-
 मासी ज्येष्ठी “चन्द्रयुक्ताकाले” इत्यण् साट्त्त्यस्य ज्येष्ठः सास्त्र पौर्ण-
 मासीत्यण् ॥

(४) इयमाषाढे, त्वयं आश्विने, चत्वारि भाद्रे, त्रीण्यश्विने, चत्वारि
 कार्तिके च, तत्र प्रोष्ठेति प्रोष्ठपदो भाद्रपदश्च, आश्वयुजः अकारान्तो
 देववत् ।

(५) तपः अकारान्तो देव शब्दवत् ॥

(६) व रीः नित्य बहुवचनान्तः स्त्रीलिङ्गः ॥

(७) ज्येष्ठकालः १ मेघागमश्च २ ॥

(१) स^१सं^२-पर^३-व्य^४-नृक्षो^५-वर्ष^६-अयनो^७ऽब्दः^८समा^९शरत्^{१०} ।
 भवे त्वैवं^१ त्व ऽहोरात्रं मासेना ऽब्देन दैवतम् ॥७३॥
 दैवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मण^१ कल्पौ तु ते दृणाम्^(२) ।
 मन्वन्तरं^१ तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ॥७४॥
 कल्पो^१ युगान्तः^२ कल्पान्तः^३ संहारः^४ प्रलयः^५ अयः^६ ।
 संचर्तः^७ परिवर्त^८ च समस्तुप्ति^९ जिहानकः^{१०}(४) ॥७५॥
 तत्काशं^१ सु तदात्वं^२ स्या तज्जं मान्दृष्टिकं^३ फलम् ।
 आयति^१ सूतः^२ काल उदकी^३ सङ्गवं फलम् ॥७६॥
 व्योमा^१ ऽन्तरिक्षं^२ जगन्^३ घनाश्रयो^४
 विज्ञाय^५ आकाश^६ मनन्त^७ पुष्करे^८ ।
 अश्वं^९ सुरा-ऽभ्रो-ऽडु-मरु-त्वयो^(१५) ऽस्वरं^{१४}
 खं^{१५} द्यौ^{१६} दिवौ^{१७} विष्णुपदं^{१८} विद्या^{१९} नभः^{२०}(१) ॥७७॥
 नम्राट्^१ तडित्वा^२ कुदिरो^३ घनाघनो^४
 ऽभ्रं^५ धूमयोनि^६ स्तनयितृ^७ मेघाः^८ ।

(१) स इति वत्सरः, संवत्सरः १ परिवत्सरः २ अनुवत्सरः ३ उदत्त-
 करश्च ॥

(२) दश वर्त्सर नामानि, तत्र सभाः स्त्रियः मानसो विकल्पेन वज्र-
 वर्चनान्तश्च ॥

(३) ते द्वे युगसहस्रे नृणां कल्पावितृण्यो ॥

(४) दशप्रलय नामानि ॥

(५) सुरपथः १ अश्वपथः २ उडुपथः ३ मरुत्पथः ४ ॥

(६) विंशत्याकाशनामानि ॥

अमृत^८-पर्जन्य^{१०}-असृष्टका^{११} घनो^{१२}

धाराधरो^{१३} वाह^{१४}-दो^{१५}-सु^{१६}-गधरो^{१७} जलात्^(१) ॥७८॥

कादम्बिनी^१ मेघमाला^(२) दुर्दिबं^३ मेघजं तमः ।

आसारो^४ वेगवान् वर्षो^(२) वातासं वारि शीकरः^५ ॥७९॥

वृष्ट्यां वर्षस्य^६ वर्षे तद्विघ्ने ग्राह-ग्रहा^७ स्ववात्^(४) ।

घनोपल^८ सु करकः^(५) काष्ठाऽशा^९ दिग्^{१०} हरि^{११} त्ककुप्^{१२}

(७) पूर्वा^१ प्राची^२ दक्षिणा^३ ऽपार्ची^४ प्रतीची^५ तु पश्चिमा^६ ।

अपरा^७ ऽथो उत्तरो^८ दीची^९ बिदिक्^{१०} त्व ऽपदिशं^{११} मदिक्^{१२} ॥८१॥

दिश्यं दिग्भववस्तुन्य ऽपार्ग^१ ऽपार्चीन^२ उद् सुदीचीनम्^३ ।

प्राक्^४ प्राचीनं^५ च समे प्रत्यक्^६ तु स्या त्प्रतीचीनम्^७ ॥८२॥

तिर्यग्दिशं तु पतय^(७) इन्द्रा^१-ग्नि^२-यम^३-नैऋताः^४ ।

वसुणो^५ वायु^६-कुवेरा^७ वीशान^८ च यथाक्रमम् ॥८३॥

(८) ऐरावतः^१ पुण्डरीको^२ वामनः^३ कुम्भको^४ ऽक्षयः^५ ।

पुष्पदन्तः^६ सार्वभौमः^७ सुप्रतीक^८ च दिग्गजाः^९ ॥८४॥

(१) दशमेघ नामानि, अपि च, जलवाह १ जलदः २ जलमुग ३ जलधरः ४ यौगिकत्वात् वारिवाहः वारिद् इत्यादयो योज्याः ॥

(२) हे नामनी मेघघटायाः ॥ (३) वातेनासं विप्रम् ॥

(४) अवस्थाहः अवस्थाहः इति हे नामनी वृष्टिविघाते ॥

(५) त्रिलिङ्गः करकशब्द, वर्षोपल इत्यपि घनशब्दं सार्वभौमम् ॥

(६) काष्ठादिपञ्चकं सामान्यतो दिशि ।

(७) पूर्वादिद्वयं प्राच्यां, दक्षिणस्यां दक्षिणादिद्वयं, प्रतीच्यादि-
तयं पश्चिमायां, उत्तरादिद्वयमुत्तरस्यां, धीतितयं मध्यवर्तिन्याम् ॥

(८) दिक्पालात्मिकैकम् ॥

(९) दिग्गजानामेकैकम् ॥

इन्द्रो^१ हरि^२ ईश^३ वरुणो^४ इत्युताग्रजो^५
 वज्री^६ विडोमो^७ मधवान्^८ पुरन्दरः^९ ।
 प्राचीनवर्हि^{१०} पुनरुत^{११}-वासकी^{१२} ।
 संक्रन्दना^{१३} इच्छल^{१४}-मेघवाहनाः^{१५} ॥८५॥
 सुनाम^{१६}-वासोष्मति^{१७}-इक्ष्मि^{१८}-शक्रा^{१९}
 वृषा^{२०} शुनासीर^{२१}-सहस्रनेत्रो^{२२} ।
 पर्जन्य^{२३}-इर्य^{२४}-क्षत्रभृत्^{२५}-वाङ्म-
 दन्तो^{२६} वृद्धश्रवस^{२७} सुरापाट^{२८} ॥८६॥
 सुरधर्म^{२९} सप्तसप्तो^{३०} जिष्णु^{३१} वरशतक्रतुः^{३२} (१) ।
 कौशिकः^{३३} पूष्विह-गदेवा-ऽम्बरः-स्वर्ग-शची-रतिः^{३४} (२) ॥
 यतनाम^{३५} दुग्धधन्वा^{३६} मरुता^{३७} मधवा^{३८} इत्य तु^{३९} (३) ।
 (४) द्विषः पाको^{४०} द्वयो^{४१} वृषः^{४२} पुल्लोमा^{४३} नसुषि^{४४} बलः^{४५} ॥८८॥
 जम्भः^{४६} प्रिया शची^{४७} न्द्राणी^{४८} पौलोमी^{४९} जयवाहिनी^{५०} ।
 तनय सु जयन्तः^{५१} स्या जयदन्तो^{५२} जय^{५३} च सः ॥८९॥
 सुता जयन्ती^{५४} तविषी^{५५} ताविष्णु-क्षैःश्रवा^{५६} इयः ।
 मातलिः^{५७} सारथि देवनन्दी^{५८} द्वाःस्यो गजः पुनः ॥९०॥
 ऐरावतो^{५९} अभ मातङ्ग^{६०} चतुर्दन्तो^{६१} कर्कसोदरः^{६२} ।
 ऐरावतो^{६३} क्षिप्रमल्ल^{६४} श्वेतगजो^{६५} अभ सुप्रियः ॥९१॥
 वैजयन्तो^{६६} तु प्रासाद-ध्वजौ पुष्य मरावती^{६७} ।

(१) वरक्रतुः १ शतक्रतुः २ ॥

(२) पूर्वदिक्पतिः १ देवपतिः २ अम्बरपतिः ३ स्वर्गपतिः ४
 शचीपतिः ५ ॥

(३) इन्द्रविषामेकैकम् ।

सरो नन्दीसरः^१ पर्वतसुधन्वी^१ नन्दनं^१ वनम् ॥२२॥
 वृक्षा^१ कल्पः^१ पारिजातो^१ मन्दारो^१ हरिचन्दनः^४ ।
 सन्तान^१ च^२ धनु देवायुधं^१ तटजु रोहितम्^१ ॥२३॥
 दीर्घजं^१ रावतं^१ वज्रं^१ त्व शनिं^१ ह्रींदिनो^१ स्वः^४ ।
 शतकोटिः^५ पविः^१ शम्भो^१ दम्भोलि^१ भिदुरं^१ भिदुः^१ ॥२४॥
 व्याधामः^१ कुलिशो^१ स्या च्छि रतिभोः^१ स्वर्जन्तु^१ ध्वनिः ।
 सर्वेद्या वशिनी^१ पुत्रा^१ वशिनी^१ वडवासुतो^१ ॥२५॥
 नासिका^५ वक्त्रजो^१ दक्षौ^१ नासत्या^१ वक्त्रजो^१ यमो^१ ।
 विश्वकर्मा पुन स्वष्टा^१ विश्वकर्^१ हेववर्द्धकिः^४ ॥
 (४) स्व-स्वर्गि-वधो^१ ऽप्सरस^१ स्वर्गस्था^४ उर्वशीमुखः ।
 (५) हाहादयस्तु गन्धर्वा गान्धर्वा^१ देवगायनाः ॥

ब्रह्मः कृतान्तः^१ पितृ-दक्षिणाशा-
 प्रेतात्पति^५ (१) दण्डधरो^१ ऽवस्तुः^१ ।
 कीनाश^१ मृत्यु^१ समवर्ति^१ कालो
 श्रीर्णाह्नि^१ इत्यर्थः^१ ऽन्तक^४ धर्मराजाः ॥२८॥

(१) इन्द्रवज्राणामेकैकम् ।

(२) इन्द्रस्य धनुषो नामैकं देवायुधमिति, मेधप्रतिफलितानि च सूर्य-
 दशज्यो धनुराकारेण दृश्यन्ते इति शीरस्वामी ॥ तदिति ऋजु श्वक्रं
 सरलमित्यर्थः तस्य नामैकरोहितमिति इदं तूत्पादे भवति ॥

(३) अथो विद्युतेतनयोरित्यश्विनौ सदासाधिरूपा विलयः, इत-
 प्रत्ययान्तोऽयम् । नित्यं दिवचनान्तश्च एते पुं वि ॥

(४) सर्वध्वः^१ स्वर्गिध्वः ॥

(५) उर्वशीस्याद्या इत्यर्थः ॥

(६) पितृपतिः^१ दक्षिणाशपतिः^२ प्रेतपतिः^१ ।

यमराजः^{१६} बाह्वदेवः^{१७} श्रमनो^{१८} महिषध्वजः^{१९} ।
कालिन्दीसोदरः^{२०} चापि धूमोष्णिः^{२१} तंभ वल्लभा ॥८८॥
पुरी पुनः संवत्सरी^{२२} । प्रेतीहात् सुवैद्यतः^{२३} ।

१) हासौ चण्डो^{२४} महाचण्डो^{२५} चित्रगुप्तसुं लेखकः ॥९०॥

स्वाङ्गप्रियः^{२६} पुण्यजनो^{२७} वचचा^{२८} ।

(२) याता^{२९} शरः^{३०} कौणप^{३१} यातुधानी^{३२} ।

रात्रिचरी^{३३} रात्रिचरः^{३४} पलादः^{३५} ।

कीनाश^{३६} शूलो^{३७} निकसात्मजा^{३८} ॥९१॥

(४) क्रव्या^{३९} त्कर्षुर^{४०} मैत्रेता^{४१} वसुक्पो^{४२} ।

वक्ष्य^{४३} स्वर्णवमन्दिः^{४४} प्रचेताः^{४५} ।

जल-यादः^{४६} पति^{४७} (५) -पाशि^{४८} -मेघनादा^{४९} ।

जलकान्तारः^{५०} स्यात्परचन^{५१} च ॥९२॥

श्रीदः^{५२} तितोदर^{५३} कुहे^{५४} -शसखः^{५५} पिशाचकी^{५६} ।

च्छावसु^{५७} स्त्रिशिरः^{५८} -ऐलविखे^{५९} कपिक्ताः^{६०} ।

पौलस्त्य^{६१} -वैश्वण^{६२} -रत्नकराः^{६३} कुबेर^{६४} ।

यजो^{६५} वधर्षी^{६६} -धनदौ^{६७} नरवाहन^{६८} च ॥९३॥

कैलासी^{६९} बल-धन-निधि-किम्पुषे-श्वरः^{७०} (६) ।

(१) संबमनी इति परे पठन्ति ।

(२) वसुदधर्षोदेवैकमेव ।

(३) बाह्वं यातुनी यातूनि, पुंस्यपि सदाह धनपातः, क्रव्यादा या-
वो यत्तुधाना इति ॥ क्रव्यात् क्रव्यादौ क्रव्यादः

(४) निकषामूर्द्धन्योपि ॥

(५) जलपतिः १ यादः पतिरित्यादि ॥

(६) यजेश्वर १ वनेश्वरः २ निधीश्वरः ३ किम्पुषेश्वरः प्रचेतयः ॥

विमानं पुष्पकं चैतरेणं वनं पुरी प्रभा ॥१०४॥

अलकारे वस्त्रोक्तवाराः सुतोऽस्य नलकृवरः ॥

विक्तं रिक्तं स्वपतेयं राः^१ वारं^२ (१) विमको^३

दुष्कं^४ द्रव्यं^५ दृक्^६ वं^७ वक्तव्यं^८ स्व^९ वक्तव्यं^{१०} द्रव्यं^{११} धनम्^{१२}

हिरण्या^{१३}-यो^{१४} निधानं^{१५} तु कुणाभिः^{१६} श्रेयधिनिधिः^{१७} ॥

महापद्मं च पद्मं च^(१) शङ्खो मकर-कच्छपौ^२ ॥

सुकुन्द-कुन्द-नीला च चर्चा च निधयो नव^(३) ॥१०७॥

यच्चः^४ पुण्यजनो^५ राजा^६ शुच्यको^७ वटवास्त^८ पि ।

किन्नरं सु किम्पुलकं सु रक्तवदनो मयः^(१) ॥१०८॥

शम्भुः^२ शर्वः^३ स्यात्पु^४ रीशान^५ ईशो^६

वद्रो^७-डूरीशो^८ वामदेवो^९ वृषाङ्कः^{१०} ॥

कण्टकाक्षः^{११} शङ्करौ^{१२} नीलकण्ठः^{१३}

श्रीकण्ठो^{१४}-ग्रौ^{१५} धूर्जटि^{१६} भीम^{१७}-भणौ^{१८} ॥१०९॥

मलयजवः^१ पद्मसुखो^२ ऽष्टमूर्त्तिः^३

श्मशानवेश्मा^४ गिरीशो^५ गिरीशः^६ ॥

पण्डः^७ कपही^८ खर^९ ऊर्ध्वशिखर^{१०}

एक-ति-दृक्^{२८} (५) मालहो^१ कपादः^२ ॥११०॥

(१) पुं स्यपि यदाह धनपाठः “वारोऽयौ द्रव्यं धनम्” ।

(२) निधीनामेकैकम् ।

(३) निधिः श्रेयधिरस्ति वा निति वाचस्पतिः ॥

(४) पद्मोऽस्ति वा निति वाचस्पतिः ॥

(५) चर्चाः चर्चसौ २ च । द्रव्यं द्रव्याणि ।

(६) एकदक्षः त्रिदक्षः इत्यादि ॥

ब्रह्मो^{१२} इन्द्राची^{१२} धनवाहनो^{१२} इति
 ब्रह्मो^{१२} विष्णुश्च^{१२} विमान्तको^{१२} च ।
 महाव्रती^{२८} वह्नि-हिरण्य-रेताः^{२८} (१)
 शिवो^{४१} इत्यिन्द्रा^{४२} पुष्पास्यमासी^{४२} ॥१११॥
 स्याद्योमकेशः^{४४} शिपिविष्ट^{४५} भैरवी^{४६}
 दिक्-कान्ति-वासा^{४८} (२) भव^{४९} नीललोहितौ^{५०} ।
 सर्वज्ञ^{५१} नासाप्रिय^{५२} खण्डपर्वणो^{५३}
 महा-परा-देव^{५४} नटेश्वरा^{५५} हरः^{५७} (३) ॥११२॥
 पशु-प्रमथ-भूतो-मा-पतिः^{६१} पिङ्ग-जट^{६२} चणः^{६३} ।
 नाक-भूष-खड्गाङ्ग-गङ्गा-इही-म्ह-कपाल-भट^{७०} ॥११३॥
 गज-पूष-पुरा-नङ्ग-काका-न्वक-मखा-सुहृत् ।
 पद्मे^१ इत्यजटाजूटः खड्गाङ्ग^१ सु^१ सुखं सुयः^२ ॥११४॥
 पिनाकं^१ स्यादा जनवरं मजकावरं च तद्वनु ।
 आद्या मातरः^१ सप्त प्रमथाः^१ पार्श्वदा^२ गणाः^२ ॥११५॥

(१) वह्निरेताः हिरण्यरेता इति ।

(२) दिग्वासाः १ कान्तिवासाः २ ।

(३) महादेवः १ महानटः २ महेश्वरः ३ ॥

(४) पशुपतिः १; अत्र पशुपदेन सुरनरतिर्यक्तो नृपान्ते, “आम-
 क्षान्तं लोकाः पशुव” इति स्मृतेः । प्रमथपतिः १ भूतपतिः २, भूतशब्दो
 ब्रह्मण्यवरपञ्चायः । उमापतिः ४ । पिङ्गजटः १ पिङ्गजणः २ । पिनाक-
 भटः १ भूषभटः २ खड्गाङ्गभटः ३ गङ्गाभटः ४ अहिभटः ५ इन्द्रभटः ६ कपा-
 लभटः ७ ॥

(५) गणादिभ्यः सप्तभ्योऽपोऽसुहृत्, गजासुहृदित्यादि ।

(१) लविमा^१ वशिते^२ शित्वे^३ पयकाव्य^४ महिमा^५ शिमा^६ ।
 यत्र कामावसामित्वे^७ प्रीति^८ चैवैव^९ महिमा^{१०} ॥ १ ॥
 गौरी^१ काली^२ पावती^३ महादेवी^४ ।
 उपरी^५ चण्डी^६ सिद्धि^७ वरदा^८ ।
 दुर्गा^९ चण्डी^{१०} सिद्धि^{११} वरदा^{१२} ।
 कात्यायनी^{१३} दुर्गा^{१४} शिवा^{१५} कुमारी^{१६} ॥ २ ॥
 सती^१ शिवा^२ महादेवी^३ चण्डी^४ सती^५ ।
 भवानी^६ चण्डी^७ मैनाक^८ स्वरा^९ सेनाद्रिजे^{१०} ।
 निशुम्भ^{११} शुम्भ^{१२} महिष^{१३} मयनी^{१४} ।
 तस्याः सिंहो मन्त्रसाक^{१५} सख्यो^{१६} सुविषया^{१७} ।
 चामुण्डा^{१८} मर्त्तिका^{१९} चण्डी^{२०} मर्त्तिका^{२१} ।
 कर्णमोटी^{२२} महानन्दा^{२३} भैरवी^{२४} ।
 हेरम्बो^{२५} गण-विघ्ने^{२६} शर^{२७} पशुपति^{२८} ।
 वैमातुरो^{२९} गजास्यै^{३०} कदम्बो^{३१} ।
 स्कन्दः^{३२} स्वामी^{३३} महासेनः^{३४} सेनानी^{३५} ।
 वायमातुरो^{३६} ब्रह्मचारी^{३७} गङ्गा-मा-लिका-सुतः^{३८} ॥ ३ ॥

(१) ऐश्वर्याणामेकैकम् ॥

(२) कण्ठसुखा, मैनाकसुखा इत्येवम् ।

(३) सेनाजाः अद्रिजाः ईश्वरा आश्रितो गङ्गावत् परब्रह्मवान्-
 तात्, ईश्वरीति तु मर्दि दित्वात्, भवकोमाह्वयो प्रत्ययान्तस्य दीवत् ॥

(४) निशुम्भसयनीः शुम्भसयनीः महिषसयनीः ॥

(५) गौरीसख्योरेकैकम् ॥

(६) मर्त्तिकाः विघ्नेशः इत्येवम् ॥

(७) दशगणेश नामानि ॥

(८) एतानि पूर्वपद्यानि ॥

हाहसाद्योः॑ महातेजः॑ कुबारेः॑ पद्ममुखे॑ युक्ताः॑ ।
विश्वेशः॑ यज्ञिभूतः॑ यौगन्धर्वकारिः॑ शरभरत्नः॑ ॥ १ ॥
भृङ्गीः॑ भृङ्गिभृङ्गिभृङ्गिरीडिः॑ नन्द्यः॑ सितप्रहः॑ ॥ २ ॥
कृष्णारुणे॑ केवलितलो॑ नन्द्यः॑ तन्मूर्तिः॑ नन्द्यः॑ ॥ ३ ॥ ॥ १२४ ॥

दृष्टियोः॑ विष्टियोः॑ दृष्टयोः॑ विष्टयोः॑ ॥

परमेष्ठिः॑ जोः॑ इन्द्रवज्रः॑ स्वयम्भूः॑ ॥

कमनः॑ कविः॑ सात्मिकः॑ वेदगर्भः॑ ॥

स्यविरः॑ शतोनन्दः॑ पितामहोः॑ कः॑ ॥ १२५ ॥

धाताः॑ विष्णोः॑ विष्टिः॑ विष्टयोः॑ मुक्तः॑ ॥

पुराणगोः॑ हंसगोः॑ विष्टयोः॑ विष्टयोः॑ ॥

प्रजम्पतिः॑ प्रजम्पतिः॑ प्रजम्पतिः॑ प्रजम्पतिः॑ ॥

नन्दः॑ जगत्कालः॑ शरीरः॑ हास्योः॑ ॥ १२६ ॥

शम्भुः॑ शतधृतिः॑ सद्यः॑ शरभोः॑ विष्टयोः॑ ॥

हिरण्यगर्भः॑ लोकेष्टोः॑ नाभिः॑ यज्ञाः॑ यज्ञाः॑ यज्ञाः॑ ॥ १२७ ॥

विष्णुः॑ जिष्णुः॑ जगद्गर्भः॑ हरिः॑ यज्ञोः॑ यज्ञोः॑ यज्ञोः॑ ॥

(१) श्रीशारङ्गारकारिः शरभरत्नम् । यौगन्धर्वकारिः यौगन्धर्व-
रथः शरजन्मा इत्येवमादयो गन्धर्वः ।

(२) भृङ्गपाद्यास्त्रयो मतिहाराः । नाडिविग्रहः । अस्त्रविग्र-
हस्तुष्ट्याद्यादीनां सेवको ॥

(३) नन्द्यः इत्यन्तः इकारान्तोऽपि हरिवत्, त्वयं महादेवगणना-
मनिः ।

(४) किरण्विष्टिः विष्टिः विष्टिः इत्येवम्, इति विष्टिः उच्यते,
विरञ्च इति वा ॥

(५) नाभिः पद्मः आलम्बितपि, बलारिः पद्मपङ्क्तिः ॥

दाशार्हः ५ पुरुषोत्तमो ६ विश्वकर्मा ७ येना ८ वज्रकर्तृको ९
 विष्णुक्षेत्र १० नरायणो ११ कलशमो १२ नारायणः १३ श्रीमति १४
 देवतारि १५ पुराण-यज्ञ-पुरुषो १६ देवार्थमनो १७ धर्मजः १८

गोविन्द १९ वज्रविन्दु २० सुकुन्द २१ सन्ध्या २२

वैकुण्ठ २३ पद्मेष्टव २४ पद्मनाभाः २५

टपाकपि २६ मधु २७ वासुदेवो २८

विष्णुधरः २९ श्रीधरः ३० विश्वधरः ३१ ॥ २२ ॥

दामोदरः ३२ श्रीरिः ३३ सनातनो ३४ विष्णु ३५

पीताम्बरः ३६ मार्गः ३७ जिनो ३८ कुम्भोदकः ३९

विविक्तमो ४० लङ्का ४१ चतुर्भुजो ४२ पुत्र-

वैकुण्ठ ४३ शतावर्तः ४४ वज्रकर्मा ४५ स्वभूः ४६ ॥ २३ ॥

सुखकेशि ४७ वनमाधवः ४८ पुण्डरीका ४९

वैकुण्ठ ५० शशविन्दु ५१ वेधः ५२

टन्निष्ट ५३ धरणीधरा ५४ लभूः ५५

वाण्डनायक ५६ सुवर्णविन्दवः ५७ ॥ २४ ॥

श्रीवत्सो ५८ देवकीसुतः ५९ गोपेन्द्रो ६० विष्टरश्वाः ६१

सोमसिन्धु ६२ र्गन्नाथो ६३ गोवर्द्धनधरो ६४ अपि च ॥ २५ ॥

यदुनाथो ६५ (१) गदा-शङ्क-चक्र-श्रीवत्स-शङ्ख-भट्ट ६६

(२) मधु-चतुर्भुज-वाणूर-भूतनाथ-यमलार्जुनाः ६७ ॥ २६ ॥

(१) पुराणपुरवः १ वज्रपुरवः २

(२) गदाविम्बः पद्मव्योमेष्वत्तु कम्बजः, गदा-मृदिमादि-वौगि-
 कला १ गदाधरः शङ्कपाणिरत्नादिषु ॥

(३) पद्मविम्बः विष्णो ॥

कालभेभिः^१ हयग्रीव^२ शकट^३ रिष्ट^४ कैठभाः^५ ।
 कंस^{११} केशि^{१२} सुराः^{१३} साल^{१४} मैन्द^{१५} द्विविद^{१६} राहवः^{१७} ॥
 हिरण्यकशिपु^{१८} वीर्यः^{१९} कालियो^{२०} नरको^{२१} बलिः^{२२} ।
 शिशुपाल^{२३} चा स्ववध्ना वैजतेय^{२४} सु बाहुनम् ॥ १२५ ॥
 शङ्खोऽस्य पाङ्कजन्यो^{२५} शङ्खः श्रीवत्सो^{२६} इति सु नन्दकः^{२७} ।
 गदा कौमोदकी^{२८} चापं शार्ङ्गं^{२९} चक्रं सुदर्शनम्^{३०} ॥ १२६ ॥
 मणिः स्युष्मन्तको^{३१} हस्ते भुजमध्ये तु कौस्तुभः^{३२} ।
 वसुदेवो^{३३} भूकण्ठपो^{३४} दुन्दुरो^{३५} नकदुन्दुभिः ॥ १२७ ॥
 रामो^{३६} हली^{३७} मुसलि^{३८} सात्वत^{३९} कामपालाः^{४०} ।
 सङ्कर्मणः^{४१} प्रियमधु^{४२} बल^{४३} रौहिण्यो^{४४} ।
 ४) कृत्तिप्रलम्बयमुनाभिः दनन्त^{४५} ताल
 लक्ष्मो^{४६} ककुण्डल^{४७} सितासित^{४८} रेवतीशाः^{४९} ॥ १२८ ॥
 बलदेवो^{५०} बलभद्रो^{५१} नीलवस्त्रो^{५२} अयुतायजः^{५३} ।
 मुसलं त्व स्युसौनन्दं^{५४} हस्तं संवर्त्तकाक्षयम्^{५५} ॥ १२९ ॥
 लक्ष्मीः पद्मा^{५६} रमा^{५७} या^{५८} मा^{५९} ता^{६०} सा^{६१} श्रीः^{६२} कमलेन्दिराः^{६३} ।

- (१) श्रीवत्सस्य विष्णुसूत्रे रोमणो वलिषावर्तः ।
 (२) वाचस्पतिस्य "चक्रं सुदर्शनं, शिवो" चित्ताह ।
 (३) भुजमध्ये वज्रवि ।
 (४) कृत्तिमिन्द्र प्रलम्बमिन्द्र यमुनाभित् ।
 (५) संवर्त्तकं लीने ।
 (६) - या इत्यस्य, इ, आ, इति छेदः, इ, कल प्रमाथोमादिकि ङी

हरिप्रियाः पद्मवीणाः श्रीरोक्तनयाः ॥ १४॥

भद्रानोऽजराभीकः रत्नकः सज्जनी

कमलः कलाम्बुलः रत्नलोऽङ्गजः ॥

मधुलीपः मरौ मधुसारिणि स्वारो

विषमायुधोः दर्पकः कामः कच्छयाः ॥ १५॥

प्रद्युम्नः श्रीनन्दकः स्वकन्दर्पः पुष्पकेतवः

(२) पुष्कारण्य स्ते मृ-चापः स्नायरो शम्बरमूर्पकौ (३) ॥ १६॥

केतनं मीन-मकरोः वात्याः पद्मरतिः प्रिया

मनः शङ्करः सङ्कल्पः त्वानो योनिः सुहृन्मधुः ॥ १७॥

सुतोऽनिरुद्धः कल्याणः उपशोः ब्रह्मसूत्र सः

गरुडः शालमल्लः श्यामरुजोः विष्णुवाहनः ॥ १८॥

प्रत्ययः नदीवद् रूपः, आ इत्यर्थे आवस्यो गङ्गावत् इवानीदृशे खरे
विवरणीति सखी वा इति सिद्धिः । स मित्रमपि इति वद्वि-
शम्भुः “इरमामदिरामोहे महानन्देति अने स्त्रीलिङ्गोवमुणादलो-
नाटतोऽस्याल्लोपनं सुपः इर्या योऽवजं सा रूपं स्यादमा रूपमीगसी-
रिति” ॥ वा इत्यखण्डमपि तथा च विद्विशम्भुः “या रमामाह्विति” ॥
श्रीः सविसर्गः इतोऽक्षरार्थादि छिन्नार्थोपि को नदीवद् । बहुवचनदत्तः
“अदिति डीकि चिन्मिलेपि भवतीति दुर्गते वक्षित इति” ॥

(२) अस्य मदनस्य, पुष्पाणि रघु चापाटव्याणि बाणवपुरायुधानि
उच्यन्ते, प्राकृतिकान्येऽपि पुष्पमणिः कश्चिन्मिलतद्रूपेणोवमेवने काम-
पीडोद्बोधकत्वात् कामिनाम् ॥

(३) मन्मथमन्मथः ॥

सौपर्णेयो^१ वैनतेयः^१ सपत्न्यः^२

सर्पराति^३ वञ्जिजि^४ हञ्जतु^५ गडः^६ ।

पक्षिस्थामी^१ काश्यपिः^२ स्वर्णकन्य^३

सायः^४ कामायु^५ गर्दलान्^६ सुधासूत^७ ॥१४५॥

बुध^१ सु सुगते^२ धर्मधातु^३ स्त्रिकालवि^४ जिनः^५ ।

बोधिसत्त्वो^१ महाबोधि^२ रायः^३ शास्ता^४ तथागतः^५ ॥१४६॥

पञ्चज्ञानः^१ पञ्चभिन्नो^२ दशाहो^३ दशभूमिगः^४ ।

चतुस्त्रिंशज्जातकञ्चो^१ दशपारमिताधरः^२ ॥१४७॥

द्वादशाक्षो^१ दशबल^२ स्त्रिकायः^३ श्रीधन^४ द्वयो^५ ।

समन्तभद्रः^१ सङ्गुप्तो^२ दयाकुञ्जो^३ विनायकः^४ ॥१४८॥

(१) मार-लोक-ख-जि^२ इन्दिराजो^३ विज्ञानमालकः^४ ।

महामैत्रो^१ मुनीन्द्र^२ बुद्धाः^३ स्युः सप्त तेत्वमी ॥१४९॥

(२) विपश्ची^१ शिखी^२ विश्वभू^३ क्रकुच्छन्द^४ स्व काश्चनः^५ ।

काश्यप^१ स्व सप्तम सु शाक्यसिंहो^२ ऽर्कबान्धवः^३ ॥१५०॥

तथा राजलक्ष्म^१ सार्धसिंहो^२ गोतमान्वयः^३ ।

माया-सुहोदन-सुतो^१ देवदत्ताग्रज^२ स्व सः^३ ॥१५१॥

(५) असुरा^१ दिति-दनु-जाः^२ पाताललोकः^३ -सुरारयः^४ ।

पूर्वदेवाः^१ सुक्रशिष्या^२ विद्यादेव्य सु षोडश^३ ॥१५२॥

— ४१) मारजित् लोकजित् २ खजित् इति ।

(२) द्वाविंशत् सामान्यतो बुद्धनामानि ॥

(३) विपश्चीदण्डिवत्, एतानि तर्कदान्येव षट् ॥

(४) सप्तमशाक्यसिंह बुद्धविशेषस्य नामान्यसौ ॥

(५) दितिजाः १ दनुजाः २ इति ॥

(६) विद्यादेवीनामेकैकम् । रोहिणी च प्रजप्तिश्चेति हनुते द्विव-
चनाम्, न चान्न प्रजप्तिशब्दोऽग्रतो नदीवदिति अमितव्यक्तं सात्ति-

रोहिणी^१-प्रज्ञप्ती^२ वज्रशङ्खला^३ कुलिशाकुशा^४ ।
 चक्रेश्वरी^५ नरदत्ता^६ काल्य^७ या सौ महापरा^८ ॥१५२॥
 गौरी^९ गान्धारी^{१०} सन्ध्यासहस्राम्बाला^{११} च मानवी^{१२} ।
 वैरोद्या^{१३} ऽष्कुती^{१४} मानसी^{१५} महामाणसिके^{१६} तिताः^{१७} ॥१५॥
 वाग् ब्राह्मी^{१८} भारती^{१९} गौ^{२०} गी^{२१} वाणी^{२२} भाषा^{२३} सरस्वती^{२४} ।
 चतुर्देवी^{२५} वचनं^{२६} तु व्याहारो^{२७} भाषितं^{२८} वचः^{२९} ॥१५५॥
 (२) सविशेषण भाष्यातं वाक्यं^{३०} स्तत्राद्यन्तकं पदम्^{३१} ।
 राक्ष-सिद्ध-कतेभ्योऽन्त^{३२} (३) आप्तोक्तिः^{३३} समया^{३४} ऽगमौ^{३५} ॥१५॥
 (४) आचाराङ्गं सूत्रकतं^{३६} स्थानाङ्गं सप्तवाच^{३७}-युक् ।
 पञ्चमं भगवत्यङ्गं ज्ञाता धर्म्यकथा^{३८} ऽपि च ॥१५६॥

हेतिजूतिप्रकीर्ति इत्यनेन सूत्रेण क्ति प्रत्ययेन निपातितत्वात्, पाणि-
 निनातृक्त्ति प्रत्यये नितां ह्यस्य इतीत्यं साधितत्वात्, क्ति प्रत्ययस्य इतो-
 ऽन्त्यर्थादिति सूत्रेण ङी प्रत्ययस्य निषेधनात् ॥

(१) महाकाशी इत्येवम् ॥

(२) प्रयुज्यमानाख्याताऽप्रयुज्यमानाख्यातयोर्नामैकं वाक्यम् ।
 "स्वाद्यन्तं पदं सामान्यत आख्यातं कथ्यते, यदनेकार्थः "आख्यातं भाषिते-
 [त्यादौ] त्यादि स्वाद्यन्तं पदमिति तट्टीका, तदाख्यातं प्रयुज्यमानमप्रयुज्य-
 मानं वा सविशेषणं प्रयुज्यमानैरप्रयुज्यमानैर्वा कर्तादिभिर्विशेष्यैः
 सहितं वाक्यमुच्यते इति शेषः, प्रयुज्यमान भाष्यातं यथा धर्म्यो
 रचत, अप्रयुज्यमानाख्यातं यथा ग्रीवं तेषुम्, अन्ताकीर्तिगम्यते, तद्व-
 सुवन्तचयो वाक्यमित्यमरः सूत्रस्थस्य स्त्री तावादी शेषान्ते स्वादयः
 आदिशब्दः प्रत्येकं योज्यते, तेषु स्वादयः सम्पर्कान्ताः स्वादयः स्वामि-
 पर्यान्ताः सञ्ज्ञाने, यस्य तत् स्वाद्यन्तकम् तस्य नामैकं पदमिति ॥

(३) राजानः १ सिद्धान्तः २ कृतान्त इति ॥

(४) सामान्यतः सिद्धान्त-भाष्यनामानि इदं ॥

(५) अज्ञानाभेकैकम् ॥

(७) उपासका-स्तुत-इत्युत्तरोपपातिका इत्याः^८ ।
 प्रश्रव्याकरणं^{१०} चैव विपाकश्रुतं^{११} मेव च ॥१५८॥
 (१) इत्येकादश सोपाङ्गाव्यङ्गानि^१ द्वादशं पुनः^(२) ।
 दृष्टिवादो^३ द्वादशाङ्गो^४ स्याद्विपिटका^५ च^(३) ॥१५९॥
 (४) परिकर्म^६-सूत्र^७-पूर्वमाद्योग^८-पूर्वगत^९-रूलिकाः^{१०} पञ्च ।
 स्युर्दृष्टिवादभेदाः पूर्व्याणि^{११} (१) चतुर्दशाः पि पूर्वगते ॥१६०॥
 (१) उत्पाद^१ पूर्वमग्रायणीय^२ मय बीर्यतः प्रवादं^३ स्यात्^(७)
 अस्ते घ्राणा त्वत्वा तदात्मनः कर्मणश्च परम् ॥१६१॥
 प्रत्याख्यानं^८ विद्याप्रवाद^९-कल्याण^{१०}-नामधेये च ।
 प्राणावायं^{११} च क्रियाविशाल^{१२} मय लोकविन्दुमार^{१३} मिति॥
 स्वाध्यायः^{१४} श्रुति^{१५} राम्नाय^{१६} ऋग्वेदो^{१७} वेद^{१८} स्तवी^{१९} पुनः ।
 अथ जः सामवेदाः स्युरथर्वी तु तदुद्गतिः ॥१६२॥

(१) उपासकाश्च अलङ्कृतश्च अनुत्तरोपपातिकाश्चेति समाहारद्वयम् ;
 तस्मात् दशा इति प्रत्येकं योज्यते, तेन उपासकदशाः १ अलङ्कृतदशाः २ अनु-
 त्तरोपपातिकदशाः ३ इति, एषां त्रयाणां अन्यानां नाम बहुवचनान्तम् ॥

(२) इत्येकादशप्रवचनपुरुषस्य अङ्गानि वाङ्गानि, किं भूतानि ! सद्य
 उपाङ्गैरौपपादिकादिभिर्द्वादशभिर्वर्त्तन्ते यानि तानि सोपाङ्गानि ॥

(३) द्वादशाङ्गस्य ॥ (४) द्वादशाङ्गाः ॥

(५) दृष्टिवादभेदानामेकैकम् ॥

(६) वक्ष्यमाणानि चतुर्दश पूर्वगते पूर्व्याणीत्युच्यन्ते ॥

(७) पूर्वदृष्टिवादभेदानामेकैकम् ॥

(८) बीर्यतः बीर्यशब्दात् प्रवादं बीर्यप्रवादम् । तदिति प्रवादम-
 स्यादिभ्यः परं योज्यम् 'अस्तीति नास्तेरप्युपलक्षणम्' ततः अस्तिनास्ति-
 प्रवादम्^१, ज्ञानप्रवादम्^२, सत्यप्रवादम्^३, आत्मप्रवादम्^४, कर्मप्रवादम्^५
 प्रत्याख्यानप्रवादम्^७ ॥

वेदान्तः । स्यादुपनिषदोऽङ्कार-प्रणवी सजी ।

(१) शिक्षा कल्पो व्याकरणं छन्दो-ज्योति-निरुक्तयः ॥

षडङ्गानि धर्मशास्त्रं स्यात् छृतिर्धर्मसंहिता ।

आन्वीक्षिकी तर्कविद्या मीमांसा तु विचारणा ॥ १६५ ॥

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ॥

वंशानुवंशचरितं पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ १६६ ॥

षडङ्गी वेदाश्चत्वारो मीमांसाऽन्वीक्षिकी तथा ।

धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या एताश्चतुर्दश ॥ १६७ ॥

(२) सूत्रं सूत्रनञ्ज्ञाप्यं सूत्रोक्तार्थं प्रपञ्चकम् ।

प्रस्तावस्तु प्रकरणं (१) निरुक्तं पदमञ्जनम् ॥ १६८ ॥

अवान्तरप्रकरणविशामे (४) शीघ्रपाठतः ।

आह्निकं अधिकरणं (५) त्वेकन्यायोपपादनम् ॥ १६९ ॥

उक्तानुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारि तु वार्त्तिकम् (६) ।

(१) एकैकं तत्तन्नामिदमेवम् ॥

(२) सूत्रं लोके, पुंस्यपीति कश्चित् ॥

(३) “शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्रकारान्तरस्थितम् आहः । प्रक-
नामं शास्त्रमेदं विपश्चितः” ॥

(४) अवान्तरप्रकरणाणां विशामो यन्यावयव इत्यर्थः, तदापि
नित्यम्यते यदनेकार्थः “आह्निकं स्यात् पुनरहर्निर्वर्त्ते नित्यकर्मणि ।
जने यन्यभागे चेति” यन्यभागे यन्यावयवे इति तट्टीका ।

(५) एकं न्याय उपपादतीति अधिकार इति बावत्, तस्य न
अधिकरणमिति ॥

(६) उक्तानामनुक्तानां दुरुक्तानां चाधीनां चिन्तां प्राप्तं क-
र्त्तव्यं नोक्तम् । उक्तानां यन्यस्य नाम वार्त्तिकम् ॥

टीका^१ निरन्तर व्याख्या^(१) पञ्जिका^१ पदभञ्जिका^(२) ॥१०॥
 निबन्ध^१-वृत्ती^२ अन्वये^(३) संग्रह^१ शु समावृतिः^२ ।
 (४) परिशिष्ट^१-पद्धत्या^२ दीन् पद्या ज्ञेय समुज्जयेत् ॥११॥
 कारिका^१ तु खलपट्टौ बहो रयस्य सूचनम् ।
 कलिन्दिका^१ सर्वविद्या^(५) निषण्ण^१ नामसंग्रहः^२ ॥१२॥
 इतिहासः^१ पुराटनं^(६) प्रवृत्तिना^१ प्रहेलिका^२ ।
 जनश्रुतिः^१ किंवदन्ती^(७) वाक्ते तिसृं पुरातनी ॥१३॥
 वार्त्ता^१ प्रवृत्तिर् वृत्तान्त^२ उदन्तो^३ ऽथा हयी^४ ऽभिधा^५ ।
 गोत्र^१-संज्ञा^२-नामधेया^३-ऽख्या^४-ऽह्वा^५-ऽभिख्या^६ च नाम च ॥
 सखोधन^१ मामन्वया^२ माह्वानं^३ त्वभिमन्त्रणम् ।
 आकारणं^१ हवो^२ ऋतिः^३ संकृति^४ बंज्रभिः कृता ॥१४॥
 उदाहार^१ उपोद्गात^२ उपन्यास^३ च बाङ्मुखम्^४ ।
 व्यवहारो^१ विवादः^२ स्यात् शपथः^३ शपनं^४ शपः^५ ॥१५॥

(१) सुप्रमाणां विप्रमाणाश्चाधीनां निरन्तरम् अन्तराभवेनाविच्छे-
 देन व्याख्या “पदच्छेदः पदार्थोक्तिर्विग्रहो वाक्ययोजना । आशेषस्य
 समाधानं व्याख्यानं पञ्चलक्षणम्” इत्युक्ता पञ्चलक्षणान्विता वस्तु-
 सा निरन्तर व्याख्या, एवन्विधो यो अन्य सस्य नामैकं टीका ॥

(२) विप्रमाख्ये पदानि अर्थस्य भगति व्याख्यातीति पदभञ्जिका-
 तद्विध अन्यस्य नामैकं पञ्जिका ।

(३) अनुगतो निबन्धोऽर्थो यथोक्तोऽर्थे ॥

(४) एकैकं शेषम्, अपि च, अनेन ववा अन्यैर् मार्गैश्च परिशि-
 टं परिशिष्टं पद्धती ते आदौ वैरी तथा तान् समुज्जयेत् जानीयात्
 आदिपङ्क्त्यात् संख्यातः अङ्कः वर्गः इत्यादयो अन्यत्रान्ये-
 विशेषाः प्रयोगः ।

(५) आकारान्त्वयम् पुं ॥

(६) पूर्वचरितमित्यर्थः ॥

उत्तरं^१ तु मूतिवचः^२ मन्त्रा^३ वृष्टा^४ सुयोगनम् ।
 (१) कथं कथं कथं^५ प्राय देवमन्त्रा^६ उपच्युतिः^७ ॥१०॥
 (२) चटु^८ चाटु^९ मिश्रप्रायं मिश्रवत्यं तु सूचतम् ।
 सत्यं सत्यं^{१०} समीचीनं^{११} सतं^{१२} तथ्यं^{१३} यथातथम्^{१४} ॥१०८॥
 यथास्थितं^{१५} च सङ्गते^{१६} स्त्रीके^{१७} तु पितृणां^{१८} इते^{१९} ।
 अथ क्लिष्टं^{२०} सङ्गुलं^{२१} च परस्परपराहतम् ॥१०९॥
 सान्व^{२२} सुमधुरं^{२३} घास्यं^{२४} मल्लीशं^{२५} जिह^{२६} मल्लुटम् ।
 सुप्तवर्णपदं^{२७} प्रह^{२८} मवाचं^{२९} स्या द्गनन्तरम् ॥११०॥
 अस्मत्कृतं^{३०} सयत्कारं^{३१} निरस्तं^{३२} त्वरयोदितम् ।
 आन्नेडितं^{३३} विस्त्रिबन्तं^{३४} मबद्धं^{३५} तु निरर्थकम्^{३६} ॥१११॥
 इष्टमांसादनं^{३७} तद्यत् परोक्षे^{३८} होमकीर्तनम् ।
 मिथ्याभियोगो^{३९} आख्यानं^{४०} सङ्गतं^{४१} हृदयङ्गमम् ॥११२॥
 परुषं^{४२} निष्ठुरं^{४३} क्लृप्तं^{४४} विकृष्टं^{४५} मय घोषणा^{४६} ।
 उच्चैर्धुष्टं^{४७} वर्णने^{४८} डा^{४९} सवः^{५०} सोनं^{५१} सुति^{५२} नुतिः^{५३} ॥११३॥
 ज्ञाघा^{५४} प्रशंसा^{५५} र्थवादः^{५६} सा तु मिथ्या विकल्पनम् ।
 (४) जनप्रवादः^{५७} कौलीनं^{५८} विगानं^{५९} वचनीयता^{६०} ॥११४॥
 स्या द्गन्यं^{६१} उपक्रोशो^{६२} वादो^{६३} नि-अर्थ-पात् परः^{६४} (१) ।
 गर्हणा^{६५} भिक्षा^{६६} निन्दा^{६७} कुत्सा^{६८} जेपी^{६९} मुहुषनम्^{७०} ॥

(१) कथं कथं कथं हे वक्ता इति ज्ञातो वक्ष्यामि ।

(२) चटुः पुंल्लिः चाटुरपि पुंल्लिः, मिश्रं इष्टं जनकोऽनुसूचनित्वैः ।

(३) अर्थक मल्लवर्णं यथा दग्धदाडिमदि वाक्तां समुदावायेभ्यः ।

(४) लोकापवादस्य ।

(५) निरः परेः अपात् चोपसर्गात् चटुः अप्ये वादः इति योज्य
 ज्ञेन निर्वादः १ परिवादः २ उपवाद इति ॥

आक्रोशा^१-भीषका^२-शेषाः^३ शपः^४ स कारणा^५ रते ।
 विरहशंसनं गालि^(१) राश्री^१ संज्ञलशंसनम् ॥१८६॥
 श्लोकः^१ कीर्ति^२ र्यशो^३ भिला^४ समाना^५ रुशती^६ पुनः^(२) ।
 अशुभावाक् शुभा कल्या^१ चर्चरी^२ चर्मटी^३ समे^(३) ॥१८७॥
 यः सनिन्द उपालम्ब सन स्वात्परिभाषकम् ।
 आश्रया^१ श्लापः^२ सन्नापो^३ सुलापः^४ स्वाशुद्धवचः ॥१८८॥
 अनर्थकं तु प्रलापो^१ विलापः^२ परिदेवकम् ।
 उल्लापः^(४) काकुवागन्योन्योक्तिः^(५) संल्लाप-सङ्घर्षे ॥१८९॥
 विप्रलापो^१ विरहोक्ति रपलाप^२ सु निष्क्रमः ।
 सुप्रलापः^१ सुवचनं सन्देष्टवा क्लृवाचिकम् ॥१९०॥
 आश्रा^१ शिष्टि^२ निर्-राड्-नि-भ्यो^(१) देशो^३ नियोग^४-शासने^५ ।
 अववाहो^६ ऽथवा ह्यप्रप्रेषणं^(७) प्रतिशासनम् ॥१९१॥
 संवि^१ त्वन्वा^२ ऽस्या^३ ऽभ्युपायः^४ सं-प्रत्या-ङ्-भ्यः परःश्रवः^(८) ।
 अङ्गीकारो^५ ऽभ्युपगमः^६ प्रतिज्ञा^१ ऽगू^२ स सङ्करः^(३) ॥१९२॥

(१) गालिः स्त्रीविभू, तथा आशीरपि, आशीः आश्रियौ आशिव
 इति रूपम् ॥

(२) समाना इति वा पाठः, रुशती उपलब्धत्वात् वाच्यविज्ञोऽयम् ॥

(३) हर्मकोट्टा वचनो नामनी हे ।

(४) काकुः वचनं काकुवाक्, श्लोकभाषादिभिः श्लोकाभाष्ये भविः
 अङ्गी, वदमर आह, “काकुः स्त्रियां निष्कारो वः श्लोकभीत्यादिभिर्भवे-
 रिति” श्लोकभाषादिभिः श्लोकाभाष्ये भविः ॥

(५) अन्योन्येन उक्तिर्भाष्यम् ॥

(६) निराङ्-निभ्य उपसर्गोभ्योऽप्ये देशः, निर्दोषः आदेशः निदेशः ॥

(७) आहव-आवाह्यं यत्प्रप्रेषणं योजनम् ॥

(८) संप्रत्याङ्-भ्य उपसर्गोभ्यः परोऽप्ये श्रवः, श्रोत्र-संश्रवः इति
 अत्रः ॥ आश्रवः ॥

गीत-नृत्य-वाद्य-लयः^(१) नाट्यं^१ तौर्ध्वतिकं^२ च तत् ।
 सङ्गीतं प्रेक्षार्थं^३ ऽस्मिन् शास्त्रोक्ते नाट्यधर्मीका^(२) ॥१८३॥
 गीतं गानं^४ गेयं^५ गीति^६ गीतवर्जं^७ मय नर्तनम् ।
 नटनं^८ नृत्यं^९ नृत्तं^{१०} च नाट्यं^{११} नाट्यं^{१२} च ताण्डवम्^{१३} ॥१८४॥
 मण्डलेन तु यन्मूलं स्तोत्रां हृत्प्रीतकं^{१४} हि तत्^(१) ।
 पातगोष्ठ्या सुश्रुताखं^{१५} रणे वीरजयन्तिका^{१६} ॥१८५॥
 स्थानं नाट्यस्य रङ्गः^{१७} स्यात् पूर्व्वरङ्गः उपक्रमः^{१८} ।
 अङ्गहारो^{१९} ऽङ्गविशेषो व्यञ्जको^{२०} ऽभिनयः^{२१} समौ^(४) ॥१९॥
 स चतुर्विध आहार्यो^{२२} रचितो भूषणादिना ।
 वचसा वाचिको^{२३} ऽङ्गेनाङ्गिकः^{२४} सत्त्वेन सात्त्विकः^{२५} ॥१९०॥
 स्था आटकं^{२६} प्रकरणं भाणः प्रहसनं^{२७} डिमः^{२८} ।
 व्यायोगं^{२९}-समवाकारौ^{३०} वीथ्यं^{३१}-ङ्गे^{३२}-हाम्बगा^{३३} इति^(५) ॥१९८॥
 अभिनेयप्रकाराः स्युर्भाषाः षट् संस्कृतादिकाः^(६) ।
 भारती^{३४} सात्वती^{३५} कैशिक्या^{३६}-रभस्थौ च दृश्यः^(७) ॥१९९॥

(१) भरतादि शास्त्रनिर्दिष्टं गीत-नृत्य वाद्य-लयं तन्नामैकं तौर्ध्व-
 तिकमिति ।

(२) अस्मिन्निति भरतादि शास्त्रे दत्तवैः, नाट्यधर्मी इति प्राथमिक
 नपम् अत्र स्तौतिकः नाट्यधर्मीया स्तोत्रिकः, सध्यानां प्रेक्षार्थं प्रार-
 म्भस्य तौर्ध्वतिकस्यैव नाम ।

(३) लो, नाट्यस्यतिल्ल हृत्प्रीतकोटिल्लवामित्याह ।

(४) हस्तादिभिः कृतमि न वक्ष्ये ।

(५) उपक्रमप्रवन्मभेदानुसारेण । आभाषः समवाकारौ इति वा या०-॥

(६) संस्कृतः प्राकृतः मागधी शौरसेनीय मैथिली अपभ्रंश
 वज्जयः वटभाषा चम्पल ।

(७) भारतादीनां पतञ्जलि ।

वाद्यं वादितं मातोद्यं त्वय्य^(१) त्वरं सारध्वजः ।
 ततं वीणाप्रभृतिकं तालप्रभृतिकं वनम् ॥२०॥
 वंशादिकं नु शुषिरं मानवं सुरजादिकम् ।
 वीणा पुनर्घोषवती विपश्ची कण्ठकृणिका ॥२१॥
 वल्लकी सा ऽय तन्त्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी ।
 शिवस्य वीणा ऽनालम्बी सरस्वत्या सु कच्छपी ॥२२॥
 नारदस्य तु महती गणानां तु प्रभावती ।
 विश्वावसो सु वृहती तुम्बुरो सु कलावती ॥२३॥
 चण्डालानां तु कटोल^(२) वीणा चण्डालिका च सा ।
 कायः कोलम्बकः सास्या उपमाहो निबन्धनम् ॥२४॥
 दण्डः पुनः प्रवालः सा त्ककुभं सु प्रसेवकः^(३) ।
 मूले वंशशलाका स्यात् कलिका कृणिका ऽपि च ॥२५॥
 कालस्य क्रिययामानं तालः साम्यं पुनर्लयः^(४) ।
 द्रुतं विलम्बितं मध्यमोघस्तत्वं घनं क्रमात् ॥२६॥
 षट्को मुरंजः^(५) सोङ्क्या^(६) ऽलिङ्ग्य^(७) कृक^(८) इति त्रिधा ।
 सा द्यशः पटङ्गो^(९) ठक्का^(१०) भेरी^(११) दुन्दुभि^(१२) रानकः^(१३) ॥२७॥

(१) त्वय्यमिति पुंल्लो । (२) कण्डोल इति वा पाठः ।

(३) द्रुतादि लयानामेकैकम् ॥

(४) ञ्जो ञ्जिनौ ञ्जिनः, ञ्जिङ्गो ञ्जिङ्गिनौ द्वाविनप्रत्य-
 बालौ ञ्जलिङ्गिनश्च ॥

(५) तथा च रङ्गोदयः “सर्वहस्तलयं मानं भेरीणां समुदाहृतम् ।
 पिण्डे षडङ्गुला प्रोक्ता वादयेन्पुष्पाङ्गुलवोः । स्तरिरे ञ्जिरे
 भुङ्गतङ्गेपिरे प्रंप्तिरे ञ्जिने भुभुसे । पञ्चतालेषु भेरीबुधैः प्रोच्यते”
 बार्हिकस्तु भेरीदण्डवोः संबोधः बहिर्भेरी दण्डाभ्यां भिन्न इत्यत्र

पटङ्गो^१ इय शारिका^२ स्या त्कोणो^३ (१) वीणादिवादनम् ।
 (२) शृङ्गार^१-हास्य^२-कल्याण^३ रौद्र^४-वीर^५-भयानकाः^६ ॥२०८॥
 बीभत्सा^१-कुत^२-शान्ताश्च रसा^३ भावाः^४ पुन स्विधा ।
 स्थायि^१-सात्त्विक^२-सञ्चारि^३-प्रमेदैः स्याद्रतिः^४ पुनः ॥२०९॥
 रागो^१ सुरागो^२ सुराति^३ हर्ष^४ स्तु हसनं^५ हसः^६ ।
 बर्धरो^१ हासिका^२ हास्यं^३ तता हृष्टरदे स्थितम्^४ ॥२१०॥
 वक्रोष्ठिका^१ इय हतितं^२ किञ्चि हृष्टरदङ्कुरे^३ (१) ।
 किञ्चि च्छुते विहसितं^४ मट्टहासो^५ महीवासि ॥२११॥
 अतिहासं^१ स्वमुस्यूते^२ (४) उपहासो^३ कारणा रक्तते ।
 सोत्प्राप्ते त्वां च्छुरितकं^४ हसनं^५ स्फुरदोष्ठके^६ (५) ॥२१२॥
 शोकः^१ शुक्^२ (१) शोचनं^३ खेदः^४ क्रोधो^५ मन्युः^६ क्रुधा^७ रुषा^८ ।
 क्रुत्^१ कोपः^२ प्रतिघो^३ रोघो^४ रुट्^५ चो त्याहः^६ प्रगल्भता^७ ॥
 अभियोगो^१ (७)-द्यमौ^२ प्रौढि^३ रुद्योगः^४ कियदेतिका^५ ।
 अध्यवसाय^१ ऊर्जो^२ इय धीर्यं^३ सो इति शयान्धितः ॥२१३॥

मेरी शब्देन “दमदमा” इति लोकप्रसिद्धस्य नाम इत्याहुः, अथरे त आद्ये
 द्वे मेरी नाम्नी इत्याहुः । मेरी स्त्री, इन्दुभी पुं, आनकोपि पुं, भिः प
 टङ्गः पुंल्लि ।

(१) कोणः पुं, हयोस्तु कोण इति वाचस्पतिः ।

(२) शृङ्गारशब्दस्तु पुंल्लि । हास्यादयस्तु पुंलिङ्गाः ।

(३) किञ्चित् लोकात्वात् इडा विलोकिता रदा रन्ता एव अङ्कुर
 यस्मिन् सु किञ्चिद्दृष्टरदाङ्कुरः तस्मिन् एवंविधे हासे इत्यर्थः ।

(४) निरन्तरे इत्यर्थः ।

(५) स्फुरन् चङ्गम् ओष्ठो यस्मिन् च तथा तस्मिन् स्फुरदोष्ठके हासे

(६) शुक् स्त्री, मन्युः पुं, क्रुत् स्त्री, रुट् स्त्री ।

(७) पुंल्लि संयौ ।

भयं भी^२ भीति^२ रातक्^५ आशक्ता^५ साधसं^१ दरः^७ ।
 भियाच^८ (१) त ज्ञादिभयं^१ भूपतीनां स्वपक्षजम् ॥२१५॥
 अट्टं^१ वज्रितोयादे हटं^१ स्वपरचक्रजम् ।
 भयक्करं^१ प्रतिभयं^२ भीमं^३ भीष्मं^५ भयानकम्^५ ॥२१६॥
 भीषणं^१ भैरवं^७ घोरं^८ दारुणं^८ च भयावहम् ।
 जुगुप्सा^१ तु घृणा^२ ऽथ स्या द्विस्तया^३ चित्तं^३ मङ्गुतम्^३ ॥२१७॥
 चोद्या^५ (२)-च्ये^५ शमः^१ शान्तिः^२ शमयो^२-यशमा^५ वपि ।
 तृणाक्षयः^५ स्यायिनो^१ ऽभी रसानां कारणं क्रमात् ॥२१८॥
 शम्भो^१ जाष्टो^२ खेदो^३ चक्षो^३ निदाघो^३ पुलकः^१ पुनः^१ (२) ।
 रोमाञ्चः^२ कण्ठको^२ रोमविकारो^५ रोमचर्षणम् ॥२१९॥
 रोमोज्ज्वलं^१ अङ्गुष्ठं^७ (५) सुल्लकसनं^८ मिलयि ।
 खरभेदं^१ सु कल्लत्वं^१ स्वरे कम्पं^१ सु^५ वेपथुः^२ ॥२२०॥
 वैवर्ण्यं^१ कालिका^२ ऽथा श्रु^१ वाष्पो^२ नेत्राश्रु^२ रोदनम्^५ ।
 अक्षं^५ मक्षु^१ (१) प्रलयं^१ स्वचेष्टते त्यष्टसात्त्विकाः ॥२२१॥
 हतिः^१ सन्तोषः^२ स्वास्थं^५ स्या दार्ध्यानं^१ स्मरणं^२ स्मृतिः^२ ।
 मति^१ र्मनीषा^२ बुद्धि^१ धी^५ धिषण्या^५ क्षमि^१-चेतनाः^७ ॥२२२॥
 प्रतिभा^८-प्रतिप^८ त्रज्ज्ञा^{१०}-प्रेक्षा^{११}-चिदु^{१२}-पक्षध्वयः^{१२} ।
 संवित्तिः^{१५} शैलुषी^{१५} हटिः^{१५} (७) स मेधा^१ धारण्यमा ॥२२२॥

(५) भीतिः स्त्री, दरः पुंल्लो, भिया इतो स मङ्गुल्यवान्त्वादावन्तः ।

(२) चोद्या इति वां पाठः ।

(३) पुलकः पुंल्लो, कण्ठकोपि पुंल्लो ।

(५) अङ्गुष्ठं इति वा अङ्गुलसक इति वा पाठः ।

(५) खरकम्प, इत्येकं वा नाम, वेपथुः पुं ।

(१) अक्षं स्त्री, अक्ष इति वा पाठः । वाष्पोः पुंल्लो, ।

(७) चित् स्त्री, वा मति धारण्यमा धारण्यसर्वा मेधा इत्युच्यते ।

प्रण्डा^१ तत्त्वानुगा मोक्षे ज्ञानं^१ विज्ञानं^१ मन्यतः^१ ।

शुश्रूषा^१ श्रवणं^२ चैव ग्रहणं^२ धारणं^२ तथा ॥२२४॥

जहो^२ ऽपोहो^२ ऽर्थविज्ञानं^२ तत्त्वज्ञानं^२ च धीशुणाः ॥

(२) जीडा^१ बज्जा^१ मग्दा^१ क्षी^१ क्षपा^१ सा ऽपत्तपा^१ ऽन्यतः ॥२२५॥

जाद्यं^१ मौख्यं^२ विषादो^२ ऽवसादः^२ सादो^२ विप्रसृता^२ ।

मदो^१ सुम्भोदसम्भोदो^१ व्याधि स्वा धी रुजाकरः ॥२२६॥

निद्रा^१ प्रमीता^२ शयनं^२ संवेश^२ - स्वाप^२ - संल्लया^२ ।

(४) नन्दीमुखी^१ खासहेति^२ स्तन्द्रा^२ सुप्तं^२ तु साऽधिका ॥२२७॥

भौतसुक्यं^१ रणरणको^२ - त्करुहे^२ आयल्लका^२ - ऽरती^२ (५) ।

ल्लेखो^१ - त्कलिके^२ वा घावहित्या^१ (६) ऽकारगोपनम्^२ (७) ॥

शङ्का^१ ऽनिष्टोत्प्रेक्ष्यं^२ स्या ज्ञापकं त्व नवस्थितिः^२ ।

प्रलस्यं^१ तन्द्रा^२ कौसीद्यं^२ चर्षं^२ चित्तप्रसन्नता^२ ॥२२८॥

ह्लादः^१ प्रमोदः^२ प्रमदो^२ - मु^२ - त्प्रीत्या^२ - मोद^२ - सम्मोदाः^२ ।

‘मतिरागात्मिका श्रेया बुद्धिस्तत्कावदर्शिनी । प्रया चातीतकावस्य मेधा कावलययात्मिका’ इत्यन्ये भिदन्ति ।

(१) अन्यत इति मोक्षशास्त्रादन्यत् प्रस्ये चित्तादौ च वा मति निपुणायते तत्रैकं नाम विज्ञानम् ।

(२) चत्वारि सदस्यत्वन्ये, त्रिणिषत्वन्ये, स्त्रीति स्त्रीलिङ्गम् ।

(३) तस्मते सम्भोदौ इति पाठः । आधिर्मनः पीडा व्याधिरुच्यते इत्यन्वयः ।

(४) “अधिकारोऽद्वयं मूर्त्तं प्राणिस्थं साङ्गमुच्यते” इति साङ्गब्रह्मणा देवदयम्, नन्दीमुख्यापि आबन्तो गङ्गावत् ।

(५) अरती स्त्री ।

(६) लोभेऽवहित्यं कुलवत्, वस्तुतस्तु स्त्रीलिङ्गम् ।

(७) आकारस्य अङ्गिकार सुखरागादेर्गोपनम् आच्छादनम् ।

(८) अनिष्टलोभेक्षणं सम्भावनगित्तवैः ।

आनन्दा^१ नन्दयु^१॥१॥ गर्भे^१ स्तु हृद्धारो^२ ऽवलिप्तता^३ ॥२३॥
 दर्पो^४ अभिमानो^५ ममता^६ मान^७ शिञ्जोन्मतिः^८ श्रयः^९ ।
 समियो ऽहसहस्रिका^१ या तु सम्भावना क्लमि^२ ॥२३॥
 दर्पो^४ त्वा होपुरुषिका^१ स्या हृदस्यूर्ध्विका^२ पुनः^३ ।
 अहं पूर्वं महं पूर्वमित्यु यत्वं^४ तु चण्डता^५ ॥२३॥
 प्रबोध^६ सु विनिद्रत्वं^७ ग्लानि^८ सु वल्लभीनता ।
 दैत्य^९ कार्पण्य^{१०} श्रम^{११} सु क्लमः^{१२} लेशः^{१३} परिश्रमः^{१४} ॥२३॥
 प्रयासा^{१५} यास^{१६} व्यायामा^{१७} उन्माद^{१८} शिञ्जविश्रवः^{१९} ।
 मोहो^{२०} मोहं^{२१} चिन्ता^{२२} ध्यान^{२३} ममर्षः^{२४} क्रोधसम्भवः^{२५} ॥२३॥
 गुणो जिगीषो^{२६} त्वाहवां स्वास स्वाकम्पिकं भयम् ।
 अपस्मारः^{२७} स्या दावेशो निर्बेदः^{२८} स्वावमाननम् ॥२३॥
 आवेग^{२९} सु त्वरि^{३०} सूर्णिः^{३१} संवेगः^{३२} सम्भ्रम^{३३} स्फुरा^{३४} ।

(१) सुतशब्दः स्त्री, आनन्दयुः पुं ।

(२) अभिमानः पुंल्लो, वैजयन्तीकारस्तु “अभिमानस्तु हृद्धारो गर्भो-
 २स्त्री”त्याह ।

(३) अहो अहं पुरुषः इति दर्पो^४ अहहारात् या आत्मनिस्तवि-
 मये सम्भावना सा अहो पुरुषिका, “यत् हृदयमिनिवंग स्ता माहो पुरु-
 षिकां विदुः” यत्तौन्दर्यं बहुरो आह “पुरस्तादास्तां नः पुरमथितराहो
 पुरुषिका” ।

(४) अहं पूर्वं इति यस्यां क्रियायां पूर्वं भुवने साठहं पूर्विका ।

(५) अहं स्त्री ।

(६) मोहो मूर्च्छा अविद्या च यन्मोहः “मोहमिच्छन्ति मूर्च्छाता
 मविद्यायां च स्फुरव” इति । मूर्च्छायां यथा “अत्र मोहपरायणा सती
 विवशा कामवधूर्विबोधिता” अविद्या विपर्यय काले यथा “न पुद्गलः
 कामानहङ्ग गङ्गानो मोहमहिमा” ।

वितर्कः^(१) स्या दुःखयनं^२ परामर्शो^३ विमर्शनम् ॥२२६॥
 अध्याहारः^४ सार्कः^५ ऊहो^६ स्फुर्या^७ न्यगुणदूषणम् ।
 मतिः^८ संस्था^(२) सत्यु-काको^९ परलोकमनो^{१०} इत्यया^{११} ॥२२७॥
 पञ्चत्वं^{१२} निधनं^{१३} शो^{१४} दीर्घमिद्रा^{१५} निमीलनम् ।
 दिष्टान्तो^{१६} स्तं^{१७} कालधर्मो^{१८} वसनां वा तु सर्व्वेगा ॥२२८॥
 (१) मरको^{१९} मारि^{२०} स्वयस्त्रिंश दमी व्यभिचारिणः ।
 स्युः कारणानि कार्याणि सहचारिणि यानि च ॥२२९॥
 रत्नादेः स्थायिनो लोके तानि चेत्काव्य नाक्ययोः ।
 विभावा^{२१} अनुभावा^{२२} च व्यभिचारिण^(४) एव च ॥२३०॥

(१) त्वरिः स्त्री, तूर्णिरपि स्त्री, वितर्कः पुं, वैजयन्ती कारस्तु “वितर्के सार्कमस्त्रिया” मित्याह ।

(२) संस्थः संस्था इत्येवं स्त्रीपुं । संपूर्वं स्थाधातो मरणार्थकत्वात् प्रमादाय प्रवृत्ति निमित्तता बोध्या । निधनं पुंस्त्री ।

(३) मरकः पुंस्त्री, मारिः स्त्री ।

(४) विविध मभिमुख्येन चरन्तीति व्यभिचारिणो भावा उच्यन्ते, स्यात् रतिः रागोऽनुरागोऽनुरतिरित्यादिनवविधस्य स्थायीभावस्य लोके यानि कारणानि कारणभूतानि आलम्बनोद्दीपनत्वभावानि छन्द-
 नोद्यानादीनि स्युः तानि काव्यनाक्ययोः काव्ये नाक्ये च विभावा उच्यन्ते, रागादि नवविधस्यायिभावस्य कारणानाम् आलम्बनोद्दीपनत्वभावानां छन्दनाद्यानादीनां नाम काव्यशास्त्रे नाक्यशास्त्रे च विभाव इत्यर्थः ।
 पुनः एवं कार्याणि कार्यभूतानि कटाक्षभुजसोपादीनि अनुभावा उच्यन्ते, रागादि नवविधस्याविभावस्य कारणभूतानामालम्बनोद्दीपन-
 त्वभावानां छन्दनादीनां कार्यभूतकटाक्षभुजासोपादीनां नाम अनुभाव इत्यर्थः । व्यक्तः प्रकटः सभास्यितानां लोकानां वासनारूपेण स्थितः स स्थायी रसः शृङ्गारादि भवेत् विभावैः १ अनुभावैः २ सत्त्विकैः ३ व्यभि-
 चारिभिः ४ चतुर्भिः स्थायी भावो रसः कथ्यत इत्यर्थः ।

त्वक्तः स ते र्निभावाद्यैः स्यायीभावो भवेद् भेः^१ ।
 पात्राणि^१ नाद्ये ऽधिलता स्तुक्त द्वेष सु भूमिका^१ ॥२४१॥
 शैलूषो^१ भरतः^२ सर्व केशी^१(^१) भरतपुत्रकः^४ ।
 धर्मपुत्रो^५(^२) रङ्ग-जाया-जीवो^३ रङ्गावतारकः^५ ॥२४२॥
 (^२) नटः^६ कशाश्वी^१ शैलाकी^१ चारणस्तु^१ कुशीलवः^२ ।
 भ-भ-भू-भ-परः कुंशो^४(^४) नटः स्तोत्रेधधारकः ॥२४३॥
 वेष्टाचार्यः^१ पीठमर्दः^२ सूत्रधार^१ सु सूत्रकः ।
 नन्दी^१ तु पाठको नान्दयाः^(५) पार्श्वस्थः^१ पारिपार्श्विकः^२ ॥
 (^६) वासन्तिकः^१ केलिकिलो^२ वैद्यसिको^३ विदूषकः^४ ।
 मङ्गसी^५ प्रीतिद^६ स्वाथ पिङ्गः^१ पल्लविको^२ त्रिटः^३(^७) ॥२४४॥
 पिता त्वा वृक^१ आवृत्त^१-भावुकौ^२ भगिनोपतौ ।

(१) सर्ववेशी इति पाठः ।

(२) धालीपुत्रः इति वा, रङ्गजायाभ्यामाजीवः, रङ्गाजीवः ।
 जायाजीवः २ ।

(३) नटः पुंल्लो, कशाश्वीति रत्नम्: शैलाश्वी णिचलः ।

(४) भ्रजुंशः । भ्रजुंशः २ भ्रजुंशः २ भ्रजुंशः ४ इति ।

(५) नान्दयाः पूर्व रङ्गाङ्गस्य द्वादशतूर्य घोषनाम्नः पाठकोऽध्या-
 पको नन्दीत्युच्यते, नन्दिनौ नन्दिन द्वौषादि रूपानि । नन्दशब्दात् प्र-
 णादीणि नान्दी स्त्रीलिङ्गः, नान्दयौ नान्दय इति । भन्नाः मउद२ म-
 दल३ कउम्ब४ कल्लरि५ ऊडक६ कंसासा७ काङ्कन८ तिलिमा९ वंसोः१०
 सङ्को११ पणवो१२ यनाडण१३ नन्दी१४ इति पाठकनान्दीयम् । डका१
 डका१ डमरुय२ काङ्कल३ वृक५ भेरी६ भाषणं७ पडहो८ जगशङ्क९
 करडि१० पुगगवमद्व११ कंसाल१२ रणानन्दी२ इति रणनान्दीयम् ॥

(६) श्रीकुनीयक पात्रस्य ।

(७) त्रिटः पुंल्लो, अतः परं वाक्पक्षाख्यमभिनीत्योक्ताधिकारः ।

भावो^१ विद्वान् यंवरानः कुमारो^१ भर्तृदारकः^२ ॥२४३॥
 बाला वाहू^१ मीर्षा^१ चाय्यो^२ देवो^१ भट्टारको^२ वपः ।
 राष्ट्रियो^१ वपः^२ श्यालो दुहिता भर्तृदारिका^१ ॥२४४॥
 देवी^१ कृताभिषेका न्या भट्टिनी^१(१) गणिका ऽज्युकर^१ ।
 नीचा-चेटी-सखी-कृतौ हण्डे^१ हण्डे^१ हलाः^१ क्रमात्^२(२) ॥
 अत्रस्तण्य^१ मवध्योक्तौ ज्यायसी तु स्वसा ऽतिका^१(३) ।
 भर्ता र्यपुत्रो^१ माता ऽस्मा^१ भदन्ताः^१ सौगतादयः ॥२४५॥
 पूज्यो^१ तत्रभवार् नवमवां^२ च भगवा^१ नपि ।
 पादा^१ भट्टारको^२ देवः^२ प्रयोज्यः पूज्यनामतः^४(४) ॥२४६॥

इत्याचार्य श्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्ता-
 मणौ नाममात्रायां देवकाण्डो द्वितीयः ॥

(१) यन्महेश्वरः “भट्टिनी द्विजभार्यायां नाद्योक्तौ राजयोषिति” ।
 (२) एषां त्रयाणां सम्बोधनत्वात् एते २न्यानि रूपानि नस्यः “अथो-
 त्थाय सखीनां सा प्रेक्षा लब्धादिशोऽखिलाः । अदर्शयत्करायेण हलाः
 पश्यत पश्यत इति” तिलकाचार्यः । एवं हला इत्यस्य एकवचनबहुवच-
 नोदाहरणम् ॥

(३) अत्रोव मातेव इत्युक्तम् ।

(४) पूज्यनामतः अर्थे प्रयोक्तव्याः, भट्टारकस्य ।

अभिधानचिन्तामणौ ।

मत्तिकाण्डः ।

—०००—

तृतीयः ।

मत्तिकाः^१ पञ्चजनैः^२ भूस्पृक्^३ पुरुषः^४ पूरुषो^५ नरः^६ ।
 मनुष्यो^७ मानुषो^८ ना^९ विट्^{१०} मनुजो^{११} मानवः^{१२} पुमान्^{१३} ॥१॥
 बालः^{१४} पाकः^{१५} शिशुः^{१६} डिम्भाः^{१७} पोतः^{१८} श्रावः^{१९} स्तनन्ययः^{२०} ।
 द्युक्ता^{२१}-भौ^{२२}-स्तानशयाः^{२३} चीरकण्ठः^{२४} कुमारकः^{२५} ॥२॥
 शिशुत्व^{२६} शैशवं^{२७} बाल्यं^{२८} वयस्य^{२९} स्तरणो^{३०} युवा^{३१} ।
 तारुण्यं^{३२} यौवनं^{३३}(१) वृद्धः^{३४} प्रवयाः^{३५} स्थविरो^{३६} जरन्^{३७} ॥३॥
 (२) जरौ^{३८} जीर्णौ^{३९} यातयानो^{४०} जीनो^{४१} ऽथ विस्तरा^{४२} जरारः^{४३} ।
 बार्हकं^{४४} स्थाविरं^{४५} ज्यायान्^{४६} वर्षीयान्^{४७} दशमी^{४८} त्यपि^{४९}(२) ॥४॥
 विद्वान्^{५०} सुधीः^{५१} कविः^{५२} विचक्षणः^{५३} लब्धवर्णः^{५४} ज्ञः^{५५} ।
 मातरूप^{५६}-कृति^{५७}-कृष्य^{५८}-भिरूप^{५९}-धीराः^{६०} ॥
 मेधावि^{६१}-कोविद^{६२}-विशारद^{६३}-सूरि^{६४}-दोषज्ञाः^{६५} ।
 प्राज्ञ^{६६}-पण्डित^{६७}-सनीषि^{६८}-बुध^{६९}-प्रबुद्धाः^{७०} ॥४॥
 व्यक्ती^{७१} विपक्वि^{७२} त्वङ्ग्रावान्^{७३} सन्^{७४} प्रवीणो^{७५} तु शिञ्जितः^{७६} ।
 निष्णातो^{७७} निपुणो^{७८} दक्षः^{७९} कर्म^{८०}-हस्त^{८१}-सुखाः^{८२} कर्तात्^{८३}(३) ॥५॥

(१) यौवनशब्दः पुं ली ।

(२) जरौ जरिणौ जरिणः इति रूपाणि ।

(३) अतिवृद्धस्य, दशमिणौ दशमिनः ॥

(४) कृतकर्मा कृतकर्माणौ कृतकर्माणः कृतहस्तः, कृतबुद्धः, इत्यादि ।

कुशल^६ हृतो^१ अभिज्ञ^{११}-विज्ञ^{१२} वैज्ञानिकाः^{१३} पटुः^{१४} ।
 छेको^१ विदग्धे^१ प्रौढ^१ सु प्रगल्भः^२ प्रतिभान्वितः^३ ॥७॥
 कुशाग्रीवमतिः^१ सूक्ष्मदर्शी^२ तत्कालधीः^३ पुनः ।
 प्रत्युत्पन्नमति^२ दूरं द्यः पश्ये दीर्घदर्शः^३ ॥८॥
 हृदयालुः^१ सहृदय^२ शिद्रूपोः^(२) ऽप्यय संस्कृते^३ ।
 व्युत्पन्न^२-प्रहृत^३-क्षुण्ण^(४) अन्तर्वाणि^(४) सु शास्त्रवित् ॥९॥
 (५) वागीशो^१ वाक्पतो^२ वाग्मी^३ वाचोयुक्तिपटुः^२ प्रताक्^३ ।
 समुखो^४ वावदूको^५ ऽयं वदो^१ वक्ता^२ वदावदः^३ ॥१०॥
 स्या ज्जल्पाक^१ सु वाचालो^२ वाचाटो^३ बज्जगर्ह्यवाक् ।
 (१०) धृदो^१ ऽनुत्तरा^२-दुर्वीक्^३ कददे^२ स्यादया धरः^३ ॥११॥
 (८) हीनवादि^१ न्यैडम्का^१-नेडम्को^२ त्व वाच्छुतो^३ ।
 रवणः^१ शब्दन^२ सुल्यौ कुवाद^१-कुचरो^२ समौ ॥१२॥

(१) प्रतिभासुखः इति वा पाठः ॥

(२) लोणि वस्तुतत्त्वज्ञानवतः ।

(३) चत्वारिः शास्त्रादितत्त्व चतुरस्र ।

(४) शास्त्रं नेति न च तथा वक्तुं शक्नोति यः सोऽन्तर्वाणिः ॥

(५) इयं प्रधानवक्तुः वागीशः वाक्पतिः वाग्मी इति लोणि, प्रधान-
 गिलेकं, समुखः वावदूक इति हे इति मतान्तरम् ।

(६) पञ्च प्रतिभायुक्तवर्त्यकस्य, वाग्मीत्यत्र गकारद्वयं पृथगीयम्
 प्रशस्या वाग्प्रियतेऽस्तेति मिमन् प्रत्ययः, तेन गकारद्वयं अवगम्य यिदि
 त मिनिद्रित्वेनोच्यत तर्हि यरोऽनुनासिकः स्यात् प्रत्यये निमिष्यत
 इति, योहि वाग्माप्रते स वाग्मीत्येव भवतीति कण्ठभट्टः, वागस्या-
 कीति वाग्मी यो मिमन् चस्य कृत्य कस्य च पाठव इति गः, गस्यमिना
 बहोच्चारणे गकार द्वयं अवगम्य भवतीति च माधवभट्टः ।

(७) अनुत्तरे इति वा, तस्मिन् पश्चादनुत्तरदाहनात् ।

(८) हीनं स्वपराजयं वक्तीति विग्रहः ।

लोहलो^१ स्फुटवाग्^२ मूको^३ ऽवाग्^४ सौम्यस्वरो^५ स्वरः^६ ।
 वेदिता^७ विदुरो^८ विन्दु^९ वन्दार^{१०} स्वऽभिवाहकः^{११} ॥१३॥
 आशंसु^{१२} राशंसितरि^{१३} कद्वर^{१४} स्तुतिकुत्सितः ।
 निराकरिणुः^{१५} चिम्बुः^{१६} स्ता द्विकासी^{१७} तुविकस्वरः^{१८} ॥१४॥
 दुर्मुखे^{१९} सुखरा^{२०}-वदसुखो^{२१} शल्लः^{२२} प्रियवन्दः^{२३} ।
 दानशीलः स वदान्यो^{२४} वदन्यो^{२५} ऽप्यथ बालिशः^{२६} ॥१५॥
 मूढो^{२७} मन्दो^{२८} यथा जातो^{२९} बालो^{३०} मातसुखो^{३१} जडः^{३२} ।
 मूर्खो^{३३} ऽमेधो^{३४}-विवर्णी^{३५}-ज्ञा^{३६} वैधेयो^{३७} मातशक्तिः^{३८} ॥१६॥
 देवानांप्रिय^{३९}-ज्ञानमौ^{४०} च^{४१} दीर्घसूत^{४२} श्विरक्रियः^{४३} ।
 मन्दः क्रियासु कुण्ठः^{४४} स्यात् क्रियावान्^{४५} कर्मसूद्यतः^{४६} ॥१७॥
 कर्मक्षमो^{४७} लङ्कस्मीणः^{४८} कर्मसूरस्तु कर्मठः^{४९} ।
 कर्मशीलः^{५०} कर्मि^{५१} आयः^{५२} मूलिक^{५३} स्त्रीक्षणकर्मकत्^{५४} ॥१८॥
 सिंसंजननः^{५५} स्वङ्गः^{५६} स्वतन्त्रो^{५७} निरवग्रहः^{५८} ।
 यथाकामी^{५९} स्वचि^{६०} च स्वच्छन्दः^{६१} स्वै^{६२} र्यपाटतः^{६३} ॥१९॥
 यदृच्छा^{६४} स्वैरिता^{६५} स्वेच्छा^{६६} नाथवान्^{६७} निम्न^{६८}-रत्नको^{६९} ।
 तन्त्रा^{७०}-यन्त्र^{७१}-वशा^{७२}-धीन^{७३}-च्छन्द^{७४}-वन्तः^{७५} परात्परे^{७६} ॥२०॥

(१) कद्वरः कद्वट इति वा पाठः ॥

(२) चिम्बुः इति वा पाठः ।

(३) दीर्घसूत संकारालो, देववत् दीर्घसूतो इत्यपि व्यञ्जनान्तो
 भिन्नप्रत्ययान्तत्वात् यदाह हज्जायुधः “दीर्घसूतो जडः” इति दीर्घ-
 सूतयतोत्प्लवं शीलो दीर्घसूतो इति तट्टीका, “सूतान् विनोचने” वि-
 मोक्षणं मोक्षनभावो व्यञ्जनमिति यावत् इति धातुपारायणम् ॥

(४) परतन्त्रः परायन्तः परवशः पराधीनः परच्छन्दः

परवान् ६ ।

लक्ष्मीवान्^१ लक्ष्मणः^२ लील^३ इभ्य^४ आढयो^५ धनी^६ श्वरः^७ ।
 ऋद्धे^८ विभूतिः^९ सम्पत्ति^{१०} लक्ष्मीः^{११} श्री^{१२}-ऋद्धि^{१३}-सम्पदः^{१४} ॥ २१ ॥
 दरिद्रो^{१५} दुर्विधो^{१६} दुःस्यो^{१७} दुर्गतो^{१८} निःस्व^{१९}-कीकटौ^{२०} ।
 अकिञ्चनो^{२१} अधिप^{२२} स्त्रीशो^{२३} नेता^{२४} परिहृदो^{२५} धिभूः^{२६} ॥ २२ ॥
 पती^{२७}-लू^{२८}-स्वामि^{२९}-नाया^{३०}-य्याः^{३१} प्रभु^{३२} भर्त्ता^{३३} श्वरो^{३४} विभुः^{३५} ।
 ईप्सिते^{३६} ने^{३७} नामकश्च^{३८} नियोज्यः^{३९} परिचारकः^{४०} ॥ २३ ॥
 डिङ्गरः^{४१} किङ्करो^{४२} मृत्यु^{४३} सेटो^{४४} गोप्यः^{४५} पराचितः^{४६} ।
 दासः^{४७} प्रेष्टा^{४८} परिस्तन्दो^{४९} भुजिष्य^{५०}-प्रदिकिञ्चिनो^{५१} ॥ २४ ॥
 परान्नः^{५२} परपिण्डादः^{५३} परजातः^{५४} परैषितः^{५५} ।
 मृतके^{५६} मृतिभुग्^{५७} वेतनिकः^{५८} कर्मिकरो^{५९} ऽपि च ॥ २५ ॥
 सनिर्भृतिः^{६०} कर्मिकारो^{६१} मृतिः^{६२} स्वा निष्क्रयः^{६३} पणः^{६४} ।
 कर्मिण्या^{६५} वेतनं^{६६} मूल्यं^{६७} निर्वेशो^{६८} भरणं^{६९} विधा^{७०} ॥ २६ ॥
 भर्त्सिण्या^{७१} भर्त्स्य^{७२} मृत्या^{७३} च भोगः^{७४} सुगणिका^{७५} मृतिः ।
 खलपुः^{७६} स्याद् वञ्चकरो^{७७} भारवाहः^{७८} सुभारिकः^{७९} ॥ २७ ॥
 वार्त्तावहे^{८०} वैधधिको^{८१} मारे^{८२} विवध^{८३}-वीवधौ^{८४} ।
 काचः^{८५} शिष्य^{८६} तदालम्बो^{८७} भारयटि^{८८} लिङ्गङ्गिकाः^{८९} ॥ २८ ॥
 मूर^{९०} श्वारभटो^{९१} वीरो^{९२} विक्रान्त^{९३} श्वा य कातरः^{९४} ।
 हरित^{९५} श्रुतिको^{९६} भीतो^{९७} भीरु^{९८}-भोरुका^{९९}-भीलुकाः^{१००} ॥ २९ ॥
 विह्वलः^{१०१} व्याकुलौ^{१०२} व्यग्रे^{१०३} कान्दिशीको^{१०४} मयद्भुते ।
 उत्पिञ्जलः^{१०५} समुत्पिञ्ज^{१०६}-पिञ्जला-भृशमाकुले ॥ ३० ॥

(१) अधिप इति वा पाठः ।

(२) इति गति हिंसा दर्शनेषु स्वात्मनेपदिः आदिष्व, अस्मात् अपि
 रुक्पधत्वात् गुणाभावे इष्य इति रूपम्, तस्मिन् परे सति गुण एव
 भवति परस्मानुपातिन्याहरेण सङ्गात् प्रेष्टः इति ॥

(३) निर्भत्यामूल्येन संहितः च निर्भृतिः ।

महेच्छे^१ तूङ्गटो^२-दारो^३-दात्तो^४-दीर्घ^५-महाशयाः^६ ।
 महामना^७ महात्मा^८ च कृपाण^९ सु मितम्पचः^{१०} ॥३१॥
 कीनाश^{११} (१) तूङ्गटः^{१२} तूङ्गट^{१३}-कदर्य^{१४}-दृढमुटयः^{१५} ।
 किम्पचानो^{१६} दयाकु^{१७} सु कृपान्तः^{१८} कसणापरः^{१९} ॥३२॥
 सूरतो^{२०} य दया^{२१} मूकः^{२२} कारुण्यं^{२३} कृपा^{२४} दृष्टा^{२५} ।
 कृपा^{२६} सुकम्पा^{२७} सुक्रोशो^{२८} हिंस्रो^{२९} शराखे^{३०}-वातुको ॥३३॥

व्यापादनं^{३१} विशरणं^{३२} प्रमयः^{३३} प्रमापणं^{३४}
 निर्गम्यनं^{३५} प्रमयनं^{३६} कदमं^{३७} निवर्हणम्^{३८} ।
 निस्तर्हणं^{३९} विशसनं^{४०} क्षणनं^{४१} परासनं^{४२}
 प्रोज्जासनं^{४३} प्रशसनं^{४४} प्रतिधातनं^{४५} बधः^{४६} ॥३४॥
 प्रवासनो^{४७}-हासनं^{४८}-घातं^{४९}-निर्झा-
 सनानि^{५०} संश्रितं^{५१}-निशुम्भ^{५२}-हिंसाः^{५३} ।
 निर्झापणा^{५४}-लम्भ^{५५}-निस्तदनानि^{५६}
 निर्व्यातनो^{५७}-न्यय^{५८}-समापनानि^{५९} ॥३५॥
 अपासनं^{६०} वर्जनं^{६१}-मार^{६२}-पिच्छा^{६३} •
 निष्कारणं^{६४}(२)-काय^{६५}-विशारथानि^{६६} ।
 स्युः कर्षीने^{६७} कल्पनं^{६८}-वर्द्धने च
 छेदं^{६९} च बातोद्यत आततायी^{७०} ॥३६॥

प्रच्छेदिकः^{७१} शीर्षच्छेद्यो^{७२}(३) यो वधमर्हति ।
 तप्र-मल्लीप्रसम्पन्नः^{७३} परेत^{७४}-प्रेत^{७५}-संश्रिताः^{७६} ॥३७॥

-
- (१) तूङ्गट इति वा पाठः ।
 (२) विकारण इति वा पाठः ।
 (३) शीर्षच्छेदकः इति वा पाठः ।
 (४) सं पूर्व स्याधातो मरणार्थता मादायैतद्विषयम् ।

(१) नामालोक्य-यशः-शेषो व्यापन्ने-पगतौ^{१०}(२) सतः^{११} ।

परासु^{१२} सद्वेदानं^(१) तदर्थं मौढ्यं^{१३} देहिकम्^{१४} ॥३८॥

सतस्त्वनमपस्त्वनं^{१५} निवापः^{१६} पितृतर्पणम् ।

चिति^{१७}-चित्ता^{१८}-चिता^{१९} सुत्या ऋजु^{२०} सु प्राञ्जलो^{२१} ऽञ्जसः^{२२} ।

दक्षिणे^{२३} शरलो^{२४}-दारौ^{२५} शठ^{२६} सु निवृत्तो^{२७} ऽवृजुः^{२८} ।

क्रूरे^{२९} वृशंस^{३०}-निस्त्रिंश^{३१}-पापा^{३२} धूर्त्ते^{३३} सु वक्षकः^{३४} ॥४०॥

व्यंसकः^{३५} कुङ्कु^{३६} दाण्डाजिनिको^{३७} मायि^{३८}-जालिकौ^{३९} ।

(४) माया^{४०} तु शठता^{४१} शाठ्य^{४२} कृत्ति^{४३} निवृत्ति^{४४} च मा^(५) ॥४१॥

कपटं^{४५} कैतवं^{४६} दम्भः^(७) कूटं^{४७} छद्मं^{४८} पथि^{४९} ऋक्षलम्^{५०} ।

व्यपदेशो^{५१} मिषं^{५२} पथं^{५३} निमं^{५४} व्याजो^{५५} ऽयं कुङ्कुटिः^{५६} ॥४२॥

कुङ्कुना^{५७} दम्भचर्या^{५८} च वक्ष्यन्^{५९} तु प्रतारणम् ।

व्यलीक^{६०} मतिसन्धानं^(८) साधौ^{६१} सम्या^{६२}-व्य^{६३}-सज्जनाः^{६४} ॥४३॥

(९) दोषैकदृक्^{६५} पुरोभागी^{६६} कर्णजप^{६७} सु दुर्जनः^{६८} ।

पिशुनः^{६९} मूचको^{७०} नीचो^{७१} द्विजिह्वो^{७२} मत्सरी^{७३} खलः^(९) ॥४४॥

(१) नामशेषः आलोक्यशेषः २ यशशेषः ३ ।

(२) सपगतो इति वा पाठः ।

(३) तस्य सतस्या हलदहलस्मिन् तदङ्गे ।

(४) मायादयः कपटादयश्च एकाद्या इत्येके, “कपटादयः सप्त व्यप-
देशादयश्च पञ्च भिन्नार्थाः” इत्यमरः तदा कपटादयः सप्त कपट वक्षकाः
त अपि च केष-भाषा विपर्ययकरणं कपटं, कार्षापणं तुलादेः परवक्ष-
नार्थं न्यायविककरणं कूटमिति विशेषोनामितः ।

(५) निष्कृतिरिति केचित् ।

(६) कपटं पुंल्लो, कूटं पुंल्लो, छद्मं पुंल्लो, छद्मं, छद्मनी, छद्मान ।

(७) अभिसन्धानम् इति वा ।

(८) दोषसहितः, पुरोभाषिणौ पुरोभाषिणः । इत्यन्तो वोदयाः ।

व्यसनान्ते^१ स्तूपरक्त^२ चोर^३ सु प्रतिरोधकः^४ ।
 दस्युः^५ (१) पाटञ्चर^६ स्तेन^७ स्तस्करः^८ पारिपत्यिकः^९ ॥४५॥
 परिमोषि^{१०} परास्कन्दै^{११} (२) कागारिक^{१२} मलिक्नुवाः^{१३} ।
 यः पश्यतो हरे दयं स चोरः पश्यतो हरः^{१४} ॥४६॥
 चौर्यं^{१५} नु चौरिका^{१६} सेयं^{१७} (३) लोभ^{१८} (४) त्वपहतं धनम् ।
 यद्भविष्यो^{१९} दैवपरो^{२०} ऽथा लस्यः^{२१} शीतको^{२२} ऽलसः^{२३} ॥४७॥
 मन्द^{२४} सुन्द परिमृगो^{२५} सुष्णो^{२६} दक्ष^{२७} सु पेशलः^{२८} ।
 पटू^{२९}-ष्णो^{३०}-ष्णक^{३१}-सूत्यान^{३२}-चतुरा^{३३} शाय तत्परः^{३४} ॥४८॥
 आसक्तः^{३५} प्रवणः^{३६} प्रह्वः^{३७} प्रसित^{३८} च परायणः^{३९} ।
 दातो^{४०} दारः^{४१} स्यूतलक्ष^{४२}-दानशौख्यो^{४३} बद्धप्रदे^{४४} ॥४९॥
 दाना^{४५} सुसुर्जन^{४६} त्यागः^{४७} प्रदेशन^{४८}-विसर्जने^{४९} ।
 विहायितं^{५०} (५) वितरणं^{५१} स्पर्शनं^{५२} प्रतिपादनम्^{५३} ॥५०॥
 विद्याणनं^{५४} निर्वपण^{५५} मपमज्जन^{५६} मंहति^{५७} ।
 अर्थव्ययञ्च सुकलो^{५८} याचका^{५९} सु बनीपकः^{६०} (६) ॥५१॥
 मार्गणो^{६१} र्थी^{६२} याचनक^{६३} स्तर्कुको^{६४} ऽथा धेनु^{६५} मणो^{६६} (७)
 अर्हना^{६७} प्रणयो^{६८} याज्ञा^{६९} याचना^{७०} ऽध्वेष्टा^{७१} सनिः^{७२} ॥५२॥

(१) पटञ्चर इत्यपि ।

(२) परास्कन्दो परास्कन्दनौ परास्कन्दिनः ।

(३) स्तेनस्य भावसेयं, स्तेनाच्च लुक्चेति यः, राजादित्यादयि
 सौत्तमपि ।

(४) लोभमिहपि हृणायुष टीका ।

(५) विहायितम् इति वा पाठः ।

(६) बनीपक इति कश्चित् ।

(७) तर्ककः इति वा पाठः ॥

(८) अर्हनेत्याद्यष्टसु प्रत्ययः पुंसि, अन्ये स्त्रियां। सनि-शब्दः पुंस्त्वपि ।

उत्पत्तिशु^१ स्तूत्यतितार^२ सङ्करिणु^३ सु मण्डनः^४ ।
 भविष्यु^५ भवितार^६ भूषणुः समौ वर्त्तिष्यु^७ वर्त्तनौ^८ ॥५३॥
 (१) बिम्बत्वरो^१ बिम्बमरः^२ प्रसारी^३ च विशारिणि^४ ।
 वज्राशीलो^५ उपतपिणुः^६ सङ्किणुः^७ क्षमिता^८ क्षमी^९ ॥५३॥
 तितित्तुः^{१०} सङ्गनः^{११} क्षन्ता^{१२} तितित्ता^{१३} सङ्गन^{१४} क्षमा^{१५} ।
 ईर्ष्यालुः^{१६} कुङ्कनो^{१७} दान्ति^{१८} रीर्ष्या^{१९} क्रोधी^{२०} तु रोषणः^{२१} ॥५४॥
 अमर्षणः^{२२} क्रोधन^{२३} च चण्ड^{२४} स्तूत्यन्नकोपनः ।
 वुभुक्षितः^{२५} स्थात् क्षुधितो^{२६} जिघत्सु^{२७} रश्मनायितः^{२८} ॥५६॥
 वुभुक्षाया रश्मनाया^{२९} जिघत्सा^{३०} रोचको^{३१} (१) रुचिः^{३२} ।
 पिपासु^{३३} स्तूषित^{३४} स्तूषणक्^{३५} (१) तृणा तर्षा^{३६} उपतापिका^{३७} ॥७॥
 पिपासा^{३८} तट^{३९} तपो^{४०} दन्या^{४१} वीतिः^{४२} पाने^{४३} य शोषणम् ।
 रसादानं^{४४} भक्षक^{४५} सु वक्षरो^{४६} झर^{४७} आशितः^{४८} (४) ॥५८॥
 भक्त^{४९} मन्त्रं कूर^{५०} मन्त्रो^{५१} (५) भिक्षा^{५२} दी दिवि^{५३} रोदनः^{५४} ।
 अशनं^{५५} (६) जीवनकं^{५६} च याजो^{५७} वाजः^{५८} प्रसादनम्^{५९} ॥५९॥
 भिक्षुटा^{६०} दग्धिकां^{६१} सर्वैरसाग्रं मण्ड^{६२} मतं तु^{६३} (७) ।
 दधिजे मस्तु भक्तोत्वे निस्त्रावा-चाम-सासराः^{६४} ॥६०॥

(१) प्रसरण शीलस्य ।

(२) रोचनं रोचतेऽस्मिन्निति वा रोचकः नास्ति पुंसि चेति ।

(३) तृणाक् तृणाजौ तृणाजः ॥

(४) आशित इति वा पाठः ।

(५) कूरमिति पुल्लि, मन्त्रः अन्यस्य अन्यस्य ।

(६) अशनं पुल्लि, अशनं अशनः ॥

(७) मण्डं पुल्लि, मस्तु क्ली, “दधस्तु यदधस्तोयं तन्मस्तु च निगद्यते” इति धन्वन्तरिः ॥ सर्वैरसाग्रं इति वा पाठः ।

- आणा^१ विलेपी^१ तरला^१ यवागू^१ रुष्णिका^१ ऽपि च ।
 सूपः^१ स्यात् प्रहितं^१ सुदो^१ व्यञ्जनं^१ न्तु हताह्निकम् ॥ ६१ ॥
 तुल्यौ तिलान्ते कसर^१-तिसरा^१(१) वय पिष्टकः^१(२) ।
 मृपो^१ऽपूपः^१ पूलिका^१ तु पोलिका^१-पोलि^१(३)-पूपिकाः^१ ॥ ६२ ॥
 (४) मूपल्य^१ ये^१ पत्पक्के स्तुरभूषा^१-भ्योप^१-पौल्यः^१ ।
 (५) निष्ठानं^१ तु तेमनं^१ स्यात्करम्भो^१ दविसक्तवः ॥ ६३ ॥
 हतपूरो^१ = तचरः^१ पिष्टपूर^१ स्वर्धार्त्तिक^१ ॥
 (६) चमसो^१ पिष्टवर्त्तिः^१ स्यात् हटक^१ स्व वसेकिमः^१ ॥ ६४ ॥
 मृष्टायवाः पुनर्धाना^१(७) धानाचूर्णं^१ तु सक्तवः^१(८) ।

(१) कसरः पुष्पी, लीलेपि, वैजयन्ती यदाह “तिलतण्डुलमापैस्तु
 कसरालिसरावयीति” ॥ (२) पिष्टकः पुंल्लो ।

(३) पौलि इति वा, “किञ्चित् सूक्ष्माभवेद्युक्ते तस्यः पूपलिकाः
 स्मृताः । सैवाङ्गारेषु सम्पक्ता विज्ञेयाङ्गार-कर्वटी” मूलिकाद्याः पञ्च स्मृतं
 भगवत्पूर्यायाः ॥

(४) इह प्रस्तावात् सामान्यतोऽनुक्तान्यपि पिष्टनामानि लीणि,
 पिष्टकः १ चमसः २ चूर्णश्च ३ “पिष्टको नेत्ररोमेस्याङ्गान्यादि चमसेपि वर्तते”
 महेश्वरः । चमसशब्दस्तु चमसीत्यत्र निर्णीतोऽतस्तत्र एवावसेचः ।

(५) निष्ठानं पुंल्लो ।

(६) चमसो स्त्रीलिङ्गः, गौडस्तु “चमसः पिष्टवर्त्तिः स्यादिति” पु-
 स्ताह, चमसः पिष्टं चमसो बुद्धादिति वृत्तता इति हेमोण्यादि हेमधातु
 पारायणयोः सामान्यवचनात् चमसो शब्दो वडोत्यादि प्रसिद्धेपि शब्दभेदे
 चमसो मसीति” अमरस्त्रीलिङ्गशेषः चमसो मसूरादिपिष्टानां स्त्री
 स्यामी ॥

(७) धानाः स्त्रीलिङ्गो बहुवचनात् ॥

(८) सक्तुः पुंल्लो ।

प्रथक^१ चिपिट^२ सुख्यौ^(१) लाजाः^३ स्युः पुनरक्षताः^{२(२)} ॥६५॥

गोधूमचूर्णं समिता^४ यवक्षौदे तु चिकसः^५ ।

(४) गुड^१ इक्षुसक्कायः शर्करा^१ तु क्षितोपला^२ ॥६६॥

सिता^३ च मधु^४ सुख^५ स्तब्ध^{२(५)} सदिक्कतिः पुनः ।

मत्स्यगुडो^१ फाणितं^{२(६)} चापि रसालायां^३ तु मारजिता ॥६७॥

शिशिरिग्य^४ य^(७) यू^५ यू^५ पो^२ रसो^३ दुग्धं^४ तु मोनजम्^५ ।

गोरसः^{२(८)} क्षीर^३ मधु^४ पुंसवजं^५ पयः^६ ॥६८॥

पयस्यं^१ वतद्व्यादि^२ पेयू^३ पो^(६) भिनवं प्रजः ।

(१) यदाह पञ्चापञ्चनरः “आर्द्रपक्वं मूलधान्यं निगुणं शुष्का-
भिनवं मिति” । यदाह पातोपि “पक्ताद्गो मीरग-त-चिपिटः शुष्कामता”
ति । “वृथाप्रथममर्द्धं न हलभ्यतां परार्धं कृतमिति” । “चिपिट-
सप्तद्वयस्यैविका भवत्यतीति” । मूलधान्यं यो भृष्टगुणलज्जोदः- ।

(२) लाजाः पुंल्लोपि पुंल्लोपि वत् । वतनाश्व “लाजाः पुंल्लोपि चापता”
इत्यमरः, चापतायता इति पुंल्लोपि वत् । लाजो विधिः इति तट्टीका ।
“लाजः रसादाहृतखुले” इति सहेयः । हलायुधस्य “भृष्टं धान्यं
भवेन्लाजा” इति तेन लाजा शब्दो लाजोन् इत्यादि भाषा पसिद्धस्य
नामापि । अथवाः पुंल्लोपि निजो गुरुवचनान्नः “अक्षतं ज्वाटहिंसितं
पण्डे लाजेय” इत्यनेकार्थः । लाजेयं मूलगतखुलेषु इति तट्टीका ॥

(३) समिता स्त्री, चिकसः पुंल्लो ।

(४) गुड इत्यत्र चारोपि, यदनेकार्थः व्याह “चारः काचे रुरे
गुडे” इति । (५) मत्स्यः पुंल्लो, सुखं स्तब्धः ।

(६) फाणितमस्त्रिचामिति वाचस्पतिः, मत्स्यगुडो इत्यस्य
“मिहूरी” इति फाणितमिन्द्रस्य च “फोणी” इति भाषा प्रसिद्धिः ।

(७) यः पुंल्लिङ्गः, यः यवो युवः ॥ गोरसः पुंल्लो ।

(८) वैजयन्ती तु “आमन्नाहानुपेयूषं ततो मोरटमोरके”, इत्यर्थे
भेदं वि० भेदं चाह पीयूषमित्यपि ॥

उभे क्षीरस्य त्रिकृती किलाटी^(१) कूर्चिका^२ अपि च ॥६६॥
 पायसं परमान्नं च क्षीरेयी^(२) क्षीरजं दधि^३ ।
 गौरसं च तदधनं दूधं^४ पक्वत्वं मित्यपि ॥७०॥
 घृतं^(३) हविष्यं माज्यं च हविषं राघारं^५ सर्पिषी^६ ।
 ह्योगोदोहोद्धवं ह्ययज्वीनं^७ शरजं पुनः ॥७१॥
 दधिसारं^८ तक्रसारं^९ नवनीतं^{१०} नवोद्धतम्^{११} ।
 दण्डाहते^{१२} कालश्रेयं धोला^{१३} रिष्ठानि^{१४} गौरसः^{१५} ॥७२॥
 रसायनं^{१६} मया क्षीरं दधित्^{१७} श्वेतं^{१८} ससोदकम्^{१९} ।
 तप्तं^{२०} पुनः पारं^{२१} सर्पितं^{२२} पारिषर्जितम्^{२३} ॥७३॥
 क्षापितं^{२४} दादिकं^{२५} सर्पिर्दधिभ्यां संस्कृतं क्रमात्^{२६} ।
 लवणोदकाभ्यां दफलावधिकमुद्विषति^(१) ॥७४॥
 श्वौद्विषं^{२७} तप्तोद्विषत्कं^{२८} लवणो रसात्^{२९} लावणम्^{३०} ।
 पैठरी^{३१} खरे उलासिजे प्रयसं^{३२} तु सुसंस्कृतम्^{३३} ॥७५॥
 पक्वो^{३४} राइ^{३५} च रिद्धं^{३६} च कृष्टं^{३७} पक्वो^{३८} पिना क्षुजा^{३९} ।
 सटामिषं भटितं^{४०} स्याद्भूति^{४१} र्भरुद्धकं^{४२} च तत् ॥७६॥
 गृह्यं^{४३} मूलाकृतं^{४४} मांसं निःक्रायो^{४५} रसक^{४६} समो^(१) ।
 प्रणीतं^{४७} सुपसन्नं^(२) स्निग्धं^{४८} ससृष्टं^{४९} विद्वान्^{५०} ॥७७॥

(१) त्रिकृती किलाटीपीति ह्यत्रायपटीका, आबन्धोयम्, एतेः पुंस्त्री ।

(२) क्षीरेयी इति युक्तः पाठः ।

(३) घनात् कठिनादन्यत् दूतमित्यर्थः, घृतं पुंस्त्री, हविः स्त्री ।
 सर्पिः स्त्री ।

(४) उद्विषति उद्विषन्ती, स्त्री ।

(५) लवणोदकपकस्य ॥

(६) रससृष्टितपकसस्य । (७) सुसंस्कृतस्य ।

पिच्छिलं^१ तु विजिलं^२ विज्जलं^३ विजिलं^४(१) च तत् ।
 भावितं^५ तु वासितं^६ स्यात् तुल्ये सम्मष्ट^७-शोधिते^८ ॥ ३८ ॥
 काञ्चिकं^९ काञ्चिकं^{१०} धान्यान्ना^{११}-रनाले^{१२} तुपोदकम्^{१३} ।
 कुलमाषाभिप्लुता^{१४}(१)-वन्तिसोम^{१५}-शुक्लानि^{१६} कुञ्जलम्^{१७} ॥ ३९ ॥
 चुक्रं^{१८} धातुम्^{१९} सत्ताङ्गं^{२०} रक्षोघ्नं^{२१} कुण्डगोलकम्^{२२} ।
 महारसं^{२३} सुवीरान्नं^{२४} सौवीरं^{२५} मन्त्राणां^{२६}(२) पुनः ॥ ४० ॥
 तैलं^{२७} स्नेहो^{२८}(४) अन्धान^{२९} अवेसवारः^{३०} उषस्तरः^{३१} ।
 स्यात्तिन्तिडीकं^{३२} तु चुक्रं^{३३} वृक्षाक्षं^{३४} चास्त्वेतरे^{३५} ॥ ४१ ॥
 हरिद्रा^{३६} काञ्चनी^{३७} पीता^{३८} निशाध्या^{३९} वरयर्णिनः^{४०} ।
 जवः^{४१} चुताभिजननो^{४२} राजिका^{४३} राजसर्पपः^{४४} ॥ ४२ ॥
 आसुरी^{४५} कलिका^{४६} चासौ कुस्तुम्बुर^{४७} तु धान्यकम्^{४८} ।
 धन्या^{४९}(५) धन्याकं^{५०} धान्याकं^{५१} मरिचं^{५२}(६) कृष्णं^{५३} भूपणम्^{५४} ॥ ४३ ॥
 कोलकं^{५५} वेस्त्रजं^{५६} धार्म्यपत्तनं^{५७} ववनप्रियम्^{५८} ।
 शुण्ठी^{५९} महौषधं^{६०}(७) विश्वा^{६१}(८) नागरं^{६२} विश्वभेषजम्^{६३} ॥ ४४ ॥
 वैदेही^{६४} पिप्पली^{६५} कृष्णो^{६६} पकुल्या^{६७} मागधी^{६८} कणा^{६९} ।
 तन्मूलं^{७०} ग्रन्थिकं^{७१} सर्वग्रन्थिकं^{७२} चटकाशिरः^{७३} ॥ ४५ ॥
 तिकटु^{७४} त्रूषणं^{७५} व्योषं^{७६} मज्जाजो^{७७}(९) जीरकः^{७८} कणा^{७९} ।
 सहस्रवेधं^{८०} वाल्हीकं^{८१} जतुकं^{८२}(१०) ह्रिजु^{८३} रामठम्^{८४} ॥ ४६ ॥

(१) विज्जिलं विजिलं-विज्जलविजिलेत्यौ वा ।

(२) कुलमाषे र्घवादिभि र्दक्षिणै रभिपूयते परिवारस्य तस्य कुलमाषाभिपु तं व्यस्तमपि तेन कुलमाषनभिपु तं चेति ।

(३) अन्धान्धे च्छने च्छादिः परस्मैपदी, अन्धं अन्धो अन्धोऽन्धः ।
 रोगे इत्येष्टः । (४) स्नेहः पुंल्लो, स्नेहः स्नेहः ।

(५) धन्या आबन्धो स्त्रीबिभ्रः । (६) मरिचं इत्यपि ।

(७) विश्वा स्त्रील्लो विश्वा विश्वम् । (८) पुंल्लो ।

(९) जीरकः पुंल्लो, जातुकं लोपः ।

मन्थकीण्डः ।

न्यादः^१ स्वदनं^२ खादनं^३ मशनं^४

निषसो^५ वसभनं^६ मभ्यवहारः^७ ।

जग्धि^८ जक्षण^९-भक्षणं^{१०}-लेहाः^{११} ।

प्रत्यवसानं^{१२} बसि^{१३} राक्षारः^{१४} ॥८७॥

शाना^{१५}-वष्याण^{१६}-विष्याणां^{१७} भोजनं^{१८} नेमन^{१९}-दने^{२०} ।

चर्वणं^{२१} चूर्णनं^{२२} दन्तैर्निहासाद^{२३} सु लेहनं^{२४} ॥८८॥

काल्यवर्त्तः^{२५} प्रातराशः^{२६} सग्धि^{२७} सु सङ्गभोजनम्^{२८} ॥

ग्रासो^{२९} गुडेरकः^{३०} पिण्डो^{३१} बडोसः^{३२} कवको^{३३} गुडः^{३४} ॥८९॥

गाण्डोलः^{३५} कवल^{३६} सूप्ते^{३७} त्वाध्यात^{३८}-सुहिता^{३९}-श्रिताः^{४०}

तृप्तिः^{४१} सौहित्यं^{४२} माघ्राणं^{४३} मथ भुक्तसमुज्झिते^{४४} ॥९०॥

फेला^{४५} पिण्डोलि^{४६} फेकी^{४७} च खोदरं^{४८} पूरके पुनः ।

कुचिम्भरि^{४९} रात्मम्भरि^{५०} रुदरम्भरि^{५१} रण्यथ ॥९१॥

आद्यूनः^{५२} स्यादौदरिको^{५३} विजिगीषाविवर्जिते^{५४} ।

उदरपिशाचः^{५५} सर्वान्नीनः^{५६} सर्वान्मभक्षकः^{५७} ॥९२॥

ग्राष्कुलः^{५८} पिशिताशु^{५९} न्निदिष्णु^{६०} सून्मादसंयुतः ।

गृध्र^{६१} सु गर्धन^{६२} सृष्ट्यक्^{६३} लिप्सु^{६४} लुब्धो^{६५} अभिलाषुकः^{६६} ॥९३॥

लोलुपो^{६७} लोलुभो^{६८} लोभ^{६९} सृष्ट्या^{७०} लिप्सा^{७१} वशः^{७२} स्पृहा^{७३} ।

कांक्षा^{७४} शंसा^{७५} गर्ह^{७६} वाञ्छा^{७७} शो^{७८} क्रीडा^{७९} तट^{८०} मनोरथाः^{८१} ।

कामो^{८२} अभिलाषो^{८३} अभिधा^{८४} तु परस्वेहो^{८५} द्वतः^{८६} पुनः ।

अविनीतो^{८७} विनीत^{८८} सु निभृतः^{८९} प्रसृतो^{९०} अपि च ॥९४॥

(१) नन्वि स्त्री । (२) पिण्डः पुंल्लो । (३) कवलः पुंल्लो ।

(४) आघ्रातः इति वा । (५) आघ्राण इति वा ।

(६) भक्तोच्छिष्टम् उच्छिष्टं चात्र ॥

(७) विजेतु मिच्छा विजिगीषा तथा विवर्त्तितो तच्छिष्टः ।

(८) अभिलाषः पुंल्लो ।

(१) विधेये विनयस्यः^२ स्यादा^(२) श्रवो^(३) वचनेस्थितः ।
 वयस्यः^१ प्रणयो^२ दृष्टस्तु^३ वियातो^४ दृष्टु-दृष्टुजौ^५ ॥६६॥
 वीक्षापन्नो^(४) विलचो^५ स्या^६ दृष्टे^७ शालीन^८ शारदौ^९ ।
 (५) शुभंयुः^१ शुभसंयुक्तः स्या^२ दहंयु^३ रचङ्कृतः^४ ॥६७॥
 कामुकः^१ कमिता^२ कन्नो^३ अनुकः^४ कामयिता^५ अभिकः^६ ।
 कामनः^७ कमरो^८ अभिकः^९ (६) पञ्चभद्र^१ सु विभुतः^२ ॥६८॥
 व्यसनी^(७) चर्षमाण^१ सु प्रमना^२ हृष्टमानसः^३ ।
 त्रिकुर्व्याखो^४ विचेता^५ सु दु-रन्त-वै-परो मनाः^६ (८) ॥६९॥
 मत्ते^१ शौण्डो^२-त्कट^३-चीवा^४ उत्का^५ सु त्सुक^६ उन्मनाः^७ ।
 उत्कारिहतो^८ अभिशस्ते^९ तु वाच्य^१-चारित^२-दूषिताः^३ ॥७०॥
 गुणैः प्रतीते^(९) त्या हतलक्षणः^१ हतलक्षणः^२ ।
 निर्लक्षण^३ सु पाण्डुरष्टः^४ सङ्कसुको^५ स्थिर^६ (१०) ॥७१॥

(१) स्वगतौ कृत्ययेऽनुसारे त्वाच्चेत् “तस्मैवमेऽनुरक्तस्य प्रसृतस्य हृतैनसः” इति भागवतम् । प्रसृतस्य विनीतस्येति तट्टीका ।

(२) आज्ञाकारिणः विधेयो विनयस्यस्य नामद्वयम् ॥

(३) आश्रवाः इति वा दृष्टुजौ इति वा ।

(४) वीक्ष्यगद्गोलस्यादात्मोऽन्तस्याद्य रहितोपि अतो वीक्ष्यापन्नः वीक्षापन्न इत्युभयं भवति “वीक्ष्यापन्नः सविज्ञायः” इति छारावली ॥

(५) शुभं योऽपीति हलायुध टीका ।

(६) कमनोऽभिकः इति वा पाठः । (८) इत्यन्तः ।

(८) दुर्मानाः^१ अन्तर्मानाः^२ विमनाः^३ दुर्मानसौ विचेतसौ उन्मनसौ इत्यादि ।

(९) प्रख्याते इत्यर्थः, आहतलक्षणः पञ्चहरमन्त्रखण्डे नाम “रक्षुङ्गं वंशः ककुदं नृपाणां काकुस्थ इत्याहतलक्षणोऽभूदिति” रघुः ।

(१०) संकुचिकोट इति वा, अनिक्षिते इति चौरसामौ ।

तृष्णीशीलः^१ सु तृष्णीको^२ विवशो^३ ऽनिष्टदुष्टधीः^(१) ।
 बद्धो^४ निगडितो^५ नेङ्गः^६ कीलितो^७ यन्त्रितः^८ सितः^९ ॥१०२॥
 सन्दानितः^{१०} संयतः^{११} च स्या दुष्टानां^{१२} तु बन्धनम् ।
 मनोहृतः^{१३} प्रतिहृतः^{१४} प्रतिबद्धो^{१५} हतः^{१६} च सः ॥१०३॥
 प्रतिक्षिप्तो^{१७} ऽभिक्षिप्तो^(२) ऽपकृष्टः^{१८} निष्कासितो^(३) समौ ।
 आक्षतगन्धो^{१९} ऽभिभूतो^(४) ऽपध्वस्तो^{२०} न्यक्कृतो^{२१} विक्कृतो^(५) ॥
 निहतः^{२२} सु विप्रकृतो^{२३} न्यक्कारः^{२४} सु तिरस्कृत्यः^{२५} ।
 परिभावो^{२६} विप्रकारः^{२७} परा-पर्य-भितोभवः^(६) ॥१०५॥
 अत्याकारो^{२८} निकारः^{२९} च विप्रनव्यः^{३०} सु वक्षितः^{३१} ।
 तम्रकः^{३२} श्यालुः^{३३} निद्रालुः^{३४} घूर्णितो^{३५} प्रचलायितः ॥१०६॥
 निद्राणः^{३६} अशितः^{३७} सुतो^{३८} जागरुकः^{३९} सु जागरी^{४०} ।
 जागर्षी^{४१} त्या ज्जागरणः^{४२} जागरा^{४३} जागरो^{४४} ऽपि च ॥१०७॥
 विषयगच्छति विष्वद्वृत्^(७) देवद्वृत् देव मश्नुति ।

(१) अरिष्टदुष्टधीरित्यमरः, अरिष्टेन मरणविक्षेपेन आसादिना
 १० मी र्थस्येति नीरसाभी ॥

(२) अर्धभिप्रोपि “विकृतिं नयाति कापि सज्जनः” इति प्राचीनाः

(३) निष्कासित इत्यत्र निद्रां वक्षिराभिः प्रादुश्वतरागितिपलम् ॥

(४) अर्धं मानंनि दुयम् ॥

(५) भिक्कृतनामानि, अपध्वस्त इत्यादीनि दीणि, अवध्वस्त इत्यपि
 श्रियत् ॥

(६) पराभवः १ परिभवः २ अभिभवः ३ ॥

(७) स्वप्नजो सुप्रजः खड्गविविध एव निद्रया घूर्णितस्तस्य ।

(८) सर्वतागजनशीलः सर्वपूजको वा विष्वद्वृत् तानाशोप्रावात्
 देव्याभवांश्च, विष्वद्वृत्तौ विष्वद्वृत् इत्यादि शमाचौ भवौ अत्रागदीर्घ
 इति अचक्षकारे दीर्घे च कृते विष्वद्वृत्तः विष्वद्वृत्ता इत्यादि, स्थियां

सहा इति तु सध्यङ् स्या तिर्यङ् पुन स्तिरो इति ॥१०८॥
 संशयालुः^१ संशयिता^२ गृहयालुः गृहीतरि^३ ॥
 पतयालुः^४ पातुकः^५ स्या त्थमी रोचिष्णु^६ रोचनो^७ ॥१०९॥
 दक्षिणाहं^८ सु दक्षिणो^९ दक्षिणीवो^{१०} इय दक्षिणतः^{११} ।
 दापितः^{१२} दापितो^{१३} इय^{१४} सु प्रतोष्यः^{१५} प्रजितो^{१६} इहितः^{१७} ॥११०॥
 नमस्थितो^{१८} नमसिता^{१९} प्रचिता^{२०} वक्षितो^{२१} इक्षितः^{२२} ।
 पूजा^{२३} इह्या^{२४} सपर्या^{२५} इर्वा^{२६} उपहार-बली^{२७} समौ^{२८} ॥१११॥
 विक्लवो^{२९} विक्लवः^{३०} स्थूलः^{३१} बीवा^{३२} पीन^{३३} च पीवरः^{३४} ॥
 चक्षुष्या^{३५} सुमगो^{३६} द्वयो^{३७} इक्षितो^{३८} इयां सको^{३९} बली ॥११२॥
 निर्दिग्धो^{४०} मांसक^{४१} अपचितो^{४२} इय दुर्बलः^{४३} कशः^{४४} ।
 चामः^{४५} चीष^{४६} सानु^{४७} आत^{४८} क्षान्तिना^{४९} मांस^{५०} पेलवाः^{५१} ॥११३॥

विष्वद्रीची, यन्माघः “विष्वद्रीची विक्षिपन् सैन्धवीचीः” ॥ पूजायां श-
 सादौ विष्वद्रक्षः विष्वद्युष्टा । विष्वद्युष्ट्यामित्यादि । इक्षिवां विष्व-
 द्रीची नदीवत् । क्षीवेपि विष्वद्यग् विष्वद्यक् विष्वद्रीची विष्वद्रक्षि ।
 विष्वन् इति सर्वतोर्ध्वेऽयम् अक्षते रजश्चायां नक्षोपः द्यु नागमथ
 अर्चायां नक्षोपाभायः एतमग्रेतमेवपि द्रष्टव्यम् । देवमक्षति गच्छति
 अर्क्षति वा देवदुङ् । सहाइति गच्छत्यर्चति वा सध्यङ् । तिर्यगश्च
 सीति गच्छतीति तिर्यङ् ॥

(१) गृहीतरि इति वा । (२) रोचिनौ इति ।

(३) दक्षिण्यो दक्षिणी ॥

(४) “कुर्वन्सन्ध्यावलिपटङ्कतां शूलिनि श्लाघनीयमिति” कालि-
 दासः, “उपहारो बलिः स्मृत” इति हलायुधः । देवाग्ने निहितेनैवेद्य
 इति तट्टीका, बलीति पुंस्त्री, बलिः बलीतिरूपम् ॥

(५) पीयानो पीवानः ॥

(६) दक्षिणतः इति । (७) दक्षिणतः इति ।

प्रिचण्डलो^१ वृहत्कुचि^२ सुन्दि^३-तुन्दिक^४-तुन्दिता^५ ।

उदर्यु^६ हरिले^७ विख^८-विखु^९-विग्र^{१०} अनासिके ॥११४॥

नतनासिके वनाटो^१ बटीटो^२ वभटो^३ अपि च ।

(१) खरणा^१ सु खरणसो^२ नः सुद्रः^३ जुद्रनासिकः^(२) ॥११५॥

खुरणाः^(३) स्यात् खुरणस उन्नस^४ सु ग्रनासिकः ।

पङ्क^५ शोणः^६ खलति^७ सु खल्लट^८ ऐन्द्रतुप्तिकः^९ ॥११६॥

शिपिविष्टो^१ वभु^२ रथ^(४) काणः^३ कनन^५ एकदृग्^६ ।

शृङ्गा^१ रत्नपतनौ^२ कुब्ज^३ गडुक्तः^४ कुकरो^५ कुण्ठिः^६ ॥११७॥

निखर्चः^१ खट्टनः^(५) खर्व^२ खर्वशाख^३ च वामनः^४ ।

(६) धर्कस्य^१ एडो^२ वधिरौ^३ दुस्सर्मा^४ तु द्विनग्नकः^५ ॥११८॥

चण्ड^१ च शिपिविष्ट^२ च खोड^३-खोरो^४ तु खञ्जक^५ ।

विकलाङ्ग^१ सु भोगण्ड^२ ऊर्ध्व^३ ऊ^४ रुर्ध्वजानुकः^५ ॥११९॥

(७) ऊर्ध्व^१ चा पथ प्रज्ञ^(८) प्रज्ञौ^(९) विरलजानुके ।

(१) खरणसौ खरणसः । (२) जुद्राऽत्यानासिकाऽस्य विग्रहः ।

(३) खरणसौ खुरणसः इत्यादि । (४) वभुरथ इत्येकं पदं वा ।

(५) “खट्टम् सखरणे” खट्टयति खट्टनः । खट्टतः इति वा पाठः ।

(६) असंपूर्णत्वात् निन्दितं शोफाग्रस्य चर्म अस्य दुस्सर्मा, अय-
सिद्धत्वात् निराश्वादनत्वाच्च द्विनग्नो द्विनग्नकः, चण्डतेपि धत्ते चण्डः
वडश्च इति वा ।

(७) ऊर्ध्व^१ रिरिग्रि, यन्माघैकादशसर्गः “परिशिष्टित कर्णयोव-
मासीतितावः क्षणमयमनुभूय स्वप्नमूर्ध्वरेव रिरिसविप्रतिभूयः शय-
मये विकीर्णं पटतर चपलौष्ठं प्रस्फुरत्प्रोथमं च ॥”

(८) प्रगते प्रवृद्धे प्रसूते प्रकटे जानुनी अस्य, प्रज्ञः प्रज्ञः इति दर्श-
नात् प्रवृद्धजान्नाया अप्युच्यन्ते ॥

(९) विरले वातादिदोषात् जानुनी अस्य विरल जानुकस्तस्मिन् ।

संशु^१-संश्रु^२ सुतजानौ बलिनी^१ बलिमः^२ समौ ॥१२०॥
 उदग्रदन्^१ दन्तुरः^२ स्यात् मलम्राण्ड^१ सु मुष्करः^२ ।
 ग्रन्थो^१ गताक्ष^२ उत्पश्य^१ अनुखो^२ ऽधोमुख^१ स्व वाङ्^२ ॥१२१॥
 मुण्ड^१ सु मुण्डितः^२ केशो^१ केशवः^२ केशिको^३ ऽपि च ।
 बलिरः^१ केकरो^२ दृढनाभौ^१ तुण्डिल^२ तुण्डिभौ^३ ॥१२२॥
 ग्रामयाद्या^१ पटु^२ र्ग्लो^३ र्ग्ल^४ सु^५ विजित^६ आतुरः^७ ।
 व्याधितो^१ ऽभ्यमितो^२ ऽभ्यान्तो^३ दद्रुरोगी^४ तु^५ दद्रुणः^६ ॥१२३॥
 वामनः^१ कच्छुरः^२ सुल्यो^३ सातिसारो^४ ऽतिसारकी ।
 वातकी^१ वातरोगी^२ स्यात् शेष्मलः^३ शेष्मणः^४ कफी^५ ॥१२४॥
 ह्लिन्ननेत्रो^१ चिह्न^२ चुल्लो^३ पिह्लो^४ ऽयार्शोयु^५ गर्गसः^६ ।
 मूर्च्छितो^१ मूर्त्तौ^२ मूर्च्छानौ^३ सिम्भल^४ सु किलासिनि^५ ॥१२५॥
 पित्तं^१ मायुः^२ कफः^३ श्लेष्मा^४ वलाशः^५ स्नेहभू^६ खटः^७ ।
 रोगो^१ रुजः^२ रुगा^३ तङ्गो^४ सान्य^५ व्याधि^६ रपाटवम्^७ ॥१२६॥
 आम^१ आमय^२ आकल्य^३ सुपतापो^४ नदः^५ समाः ।
 क्षयः^१ शोषो^२ राजयक्ष्मा^३ यक्ष्मा^४ ऽथक्षुत्^५ क्षुत^६ क्षवः^७ ॥१२७॥
 कातः^१ सु क्षयः^२ पामा^३ खसः^४ कच्छू^५ विचर्चिका^६ ।

(१) उदग्र दन्तो उदग्र दन्तः इत्यादि ॥ (२) अवाञ्चौ अवाञ्चः
 इत्यादि रूपम् ॥ (३) को गी इज्जलः वलाति हयं वक्रदृष्टेः ॥

(४) दीर्घतटनया इति दर्दूः कउमेटः “दृशविदारणे” तृहृभ्यां
 दूरिति द्वे गोकारि, सा अस्त्यस्य दर्दुणाः शाकी पलावीदृष्टौ ह्रस्वस्येति
 न प्रत्ययः, एतौ द्वौ स्त्रीलिङ्गौ दर्दु दद्रुणश्चौ, दद्रुरोगी ॥

(५) स्त्री, क्षतौ क्षवः ॥

(६) पामा इत्यान्तोऽपि गङ्गावत् “पामामे विचर्चिका” इत्य-
 मरः क्षयश्च इति वा पाठः ॥

कण्डः^१ कण्डूयने खज्जूः कण्डूवा^२ ऽय चतः^३ व्रणः^४ ॥१२८॥

(१) अरुः रीर्य^५ अणानु^६ अ कण्ड व्रणपदं कियः^७ ।

झीपदं^८ पादवल्लीकः^९ पादस्कोटो^{१०} विपादिका^{११} ॥१२९॥

स्कोटकः^{१२} पिटको^{१३} गण्डः^{१४} वृष्ठग्रन्थिः^{१५} पुनर्गडुः^{१६} ।

श्विषं^{१७} स्यात् पाण्डुरं^{१८} कुष्ठं^{१९} केशघ्नं^{२०} त्विन्द्रलभकम्^{२१} ॥१३०॥

सिध्मं^(२) किलासं^{२२} त्वक्पुष्पं^{२३} सिध्मं^{२४} कोठं^{२५} सु मण्डलम्^{२६}

गलगण्डो^{२७} गण्डमालो^{२८} रोहिणी^{२९} तु गताङ्कुरः^{३०} ॥१३१॥

हिक्का^{३१} हेक्का^{३२} च हल्लासः^{३३} प्रतिश्याय^{३४} खु पीनसः^{३५} ।

शोथं^(५) सु श्वयथुः^{३६} शोफे^{३७} दुर्न्मीमाशे^{३८} रुदाङ्कुरः^{३९} ॥१३२॥

ऊर्दे^{४०} प्रच्छर्दिका^(६) ऊर्दि^{४१} वमथु^{४२} वमनं^{४३} वमिः^{४४} ।

गुल्मः^{४५} स्यादुदरग्रन्थि^{४६} रुदावर्तो^{४७} रुदग्रथः^{४८} ॥१३३॥

गति^{४९} नाडीव्रणे^{५०} वृद्धिः^{५१} कुरण्ड^(७) आण्डवर्द्धने ।

अश्मरी^{५२} स्यात् सूतकच्छे^{५३} प्रमेहो^{५४} बज्जमूत्रता ॥१३४॥

(८) अनाह^{५५} सु विबन्धः^{५६} स्याद्ग्रहणीरुक्^{५७} प्रवाहिका^{५८} ।

(१) अरुः व्यञ्जन दन्त्यान्तः अरुषो अरुंषि, वैजयन्तीकारस्तु 'व्रणो-
टपीर्मेष्टपि न स्त्रियां' इति पुंस्त्वस्याह नाडीव्रणः पुमानित्यमरः ॥

(२) पङ्ककोपि, गडुः पुं ॥ (३) क्लो, सिध्मानी सिध्मानि, नान्तः सिध्मा ।

(४) अय मकारान्तः, सिध्मो सिध्मानि । मण्डलं त्रिपुं ।

(५) शोथोदन्तीति वैजयन्ती तस्मात् क्लोनेष्टपि, श्वयथुः पुं, दुर्न्मीमी
दुर्न्ममनी दुर्न्मानि, नान्तः क्लो, अर्शसी अर्शानि, सान्तः ॥

(६) क्लो क्लो, ऊर्दे प्रच्छर्दिका इति वा पाठः, ऊर्दिः स्त्री, वमथुः
पुं, वमिः क्लो, गुल्मः पुं क्लो ॥

(७) कुरण्डः इति वा पाठः ।

(८) द्वयं कोष्ठवत्तस्य । अनाहस्तु विबन्धः स्यादिति प्ठाटोऽपि ॥

व्याधिप्रभेदी विदूषि-(१) भगन्दर-स्वरा-दयः ॥१३५॥
 दोषज्ञः सु २ भिषग् वेद्यः आयुर्वेदी चिकित्सकः ५ ।
 रोगहार्यः गदतारो भेषजः तन्त्रः मौषधम् ॥१३६॥
 भैषज्यः भगदो जायः (२) चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया २ ।
 उपचर्यो-पचारौ च (४) लङ्घन-न्वपतप्रणम् ॥१३७॥
 जाङ्गलिको विषभिषक् स्वास्थे वार्त्ता मनामयम् १ ।
 सङ्घा-रोगेयः पटू-ल्लाघ-वार्त्ता-कल्या सु नीरजि ॥१३८॥
 कुसुत्या विभवान्वेषी पार्श्वकः सन्धिजीवकः २ ।
 सत्कृत्यालङ्कृतां कन्यङ्कयो ददाति स कूकुदः ॥१३९॥
 चपलः शिकुरो नीलोरागः सु (५) स्थिरसौहृदः १ ।
 ततो हरिद्रारागोऽन्यः सान्द्रस्निग्धः सु मेदुरः ॥१४०॥
 (६) गेहेनर्दी गेहेनूरः प्रिण्डीनूरः स्तिमान् धनो १ ।
 स्वस्थानस्थः परद्वेषी गोष्ठ्योऽथा पदिस्थितः ॥१४१॥
 आपन्नोऽथापि द्विपत्तिर्विपत्तिस्निग्धः सु बल्ललः २ ।
 उपाध्य-भ्यागारिको तु कुटुम्बव्यापते नरि ॥१४२॥
 जैवाटकः सु दीर्घायुः स्वासदायी तु शङ्कुरः १ ।
 अभिपन्नः शरणार्थी कारणिकः परीक्षकः २ ॥१४३॥
 समर्द्धकः सु वरदो व्रातीनाः सङ्घजीविनः २ ।

(१) एकैकम् विदूषिः स्त्री । (२) भिषग्भिषजौ भिषजः औषधं पुं ली ॥

(३) जायुः पुं ॥ (४) उपचारोपचार्यौ च इति वा पाठः ॥

(५) "नीलोरागः स विज्ञेयः स्थिरप्रेमाच यः पुमानिति" इत्यायुधः ॥

(६) गेहेनर्दिनौ गेहेनर्दिनः इत्यादि ॥

(७) अस्तिमन्तौ अस्तिमन्तः अल्पधनवतः ॥

सन्धाः^१ सदस्याः^२ पार्श्व्याः^३ समासाराः^४ सभासदः^५ ॥१४४॥
 सामाजिकाः^६ सभा^७ संसत्^८ समाजः^९ परिष^{१०} त्वदः^{११} ॥
 पर्ष^{१२}-त्वमज्या^{१३}-गोष्ठा^{१४}-स्था^{१५} आस्थानं^{१६} समिति^{१७} घटा^{१८} ॥^{१५}
 सायत्सरो^{१९} व्योतिषिको^{२०} मौक्तिको^{२१} निमित्तवित्^{२२} ।
 देवन्त्र^{२३}-गणका^{२४}-देशि^{२५}-ज्जानि^{२६}-कान्तान्तिका अपि ॥१४६॥
 विप्रश्चिके^{२७}-चणिको^{२८} च सैद्धान्तिक^{२९} सु तान्त्रिकः^{३०} ।
 लेखके^{३१} ऽक्षरपूर्व्याः स्यु^{३२} (२)^{३३} श्वरा^{३४}-जीवक^{३५} चुश्वः^{३६} ॥१४७॥
 वार्त्तिको^{३७} (२)^{३८} लिपिकर^{३९} आक्षरन्यासे लिपि^{४०} लिङ्गिः^{४१} ॥
 मघिधानं^{४२} मघिकूपी^{४३} मखिनाखु^{४४} मषी^{४५} मसी^{४६} (५)^{४७} ॥१४८॥
 कुलिक^{४८} सु कुलये छी^{४९} सभिको^{५०} द्यूतकारकः^{५१} ।
 कितवो^{५२} द्यूतजट्ट^{५३} धूर्तो^{५४} ऽक्षधूर्त^{५५} आक्षदेविनि^{५६} ॥१४९॥
 (६)^{५७} दुरोदरं^{५८} कैतवं^{५९} च द्यूत^{६०} मच्चवर्त^{६१} पणः^{६२} ।
 पाशकः^{६३} प्रासको^{६४} (७)^{६५} ऽक्ष^{६६} च देव^{६७} सत्पणो म्मदः^{६८} (८)^{६९} ॥^{१५०}
 अष्टापदः^{७०} शारिफसं^{७१} शारः^{७२} शारि^{७३} च खेलनी^{७४} (९)^{७५} ।
 परिणाय^{७६} सु शारीणां नयनं स्यात् समन्ततः ॥१५१॥

(१) स्त्री स्त्री, सदः सदसौ सदसः । स्त्री । सदः सदसौ सदांसि इति स्त्री ॥

(२) अक्षरचयः । अक्षरबीजकः २ अक्षरचुश्वः ३ अक्षर चक्षुरित्यपि ॥

(३) वर्णिकः इति वा पाठः ॥

(४) इह . गस्तावादनुक्तान्यपि लेखनी नामानि त्रीणि लेखनी
 लल्लनिका कलमश्च तथा च हारावली “लेखनी बल्लनिका” इति ॥

(५) मसी नामानि त्रीणि । (६) दुरोदरं कैतवश्च पुं स्त्री ॥

(७) प्रासकः अक्षरचयपणे दिवादिः ॥

(८) त्रुत्तेषु अक्षेषु पणो बन्धोज्ज्वलनेन स्थापितं धनमित्यर्थः ॥

(९) पुं स्त्री, गुटिकाया नाम त्रीणि ॥

समाह्वयः^१ प्राणितूतं व्याख्यातः^२ चि तुल्यकः^३ ।
 स्यान्ननोजयः^४ साततुल्यः शास्त्रा^५ तु देशकः^६ ॥१५२॥
 सुलती^७ पुण्यवान^८ धन्यो^९ मित्तु^{१०} मित्तवत्तलः ।
 जेमङ्करी^{११} रिष्टतातिः^{१२} शिवतार्तिः^{१३} शिवङ्करः^{१४} ॥१५३॥
 अङ्गात्^{१५} राक्षिकः^{१६} आङ्को^{१७} नाक्षिक^{१८} सहिपर्वये ।
 वैरङ्गिको^{१९} विरागाहो^{२०} मीतदम्भ^{२१} स्व कल्कनः^{२२} ॥१५४॥
 प्रणाव्यो^{२३} ससम्भती^{२४} स्वेष्टा^{२५} सुप्रदुष सहः^{२६} समः^{२७} ।
 शक्तः^{२८} प्रभूणु^{२९} भूतान्त^{३०} स्वा विष्टः^{३१} श्रियितः^{३२} लवः^{३३} ॥१५५॥
 सम्बाहको^{३४} स्ङ्गमर्दः^{३५} स्वान्मष्टवीज^{३६} सु निष्कलः^{३७} ।
 आसीन^{३८} उपविष्टः^{३९} स्यादूङ्ग^{४०} अर्जुन्दमः^{४१} स्थितः^{४२} ॥१५६॥
 अध्वनीनो^{४३} अध्वगो^{४४} ध्वन्यः^{४५} पायः^{४६} पथिक^{४७} देशिको^{४८} ।
 प्रवासी^{४९} तद्वणोहारिः^{५०} पाथेयं^{५१} सम्बलं^{५२} समे ॥१५७॥
 जङ्गलो^{५३} स्तिजवो^{५४} जङ्गाकरिको^{५५} जाङ्गिको^{५६} जवी^{५७} ।
 जवन^{५८} स्वरिते^{५९} वेगे^{६०} रयो^{६१} रंङ्ग^{६२} सारः^{६३} स्वद^{६४} ॥१५८॥
 जवो^{६५} वाजः^{६६} प्रसर^{६७} च^{६८} मन्दगामी^{६९} तु मज्जरः^{७०} ।
 कामङ्गाय^{७१} सुकामीनो^{७२} स्त्यन्तीनो^{७३} स्त्यन्तगामिनि^{७४} ॥१५९॥

(१) मनोजयश्चतुरसरोयमित्यन्ये यद्व्याडिः “जनः पितृसूधर्मा
 यः सत्ताताहो मनोजय” इति ॥ (२) शास्त्रारौ शास्त्रारः । देशिकेऽपि ॥

(३) शब्देष्टारौ शब्देष्टारः । कनुपदी कनुपदिनौ कनुपदिनः ॥

(४) सम्भर्षस्य चत्वारि । (५) हारिः स्त्री । सम्बलं पुं ली ॥

(६) जविनौ जविनः ॥

(७) प्रसरान्तानि वेगनामानि तले, रङ्गवी रङ्गारि तरङ्गी तरांसि ॥

(८) मन्दगामिनिद्वयम् ॥

सहायो ऽभिवरो ऽनो च जीवि-गामि-सर-श्रवाः^(१) ।
 सेवकी^० ऽथ सेवा^१ भक्तिः^२ परिचर्या^३ प्रसादना^४ ॥१६०॥
 शुश्रूषा^५-राधनी^६-पास्त्रि^७-वरिवस्था^८-परीटयः^९ ।
 उभचारः^{१०} पदाति^१ सु पत्तिः^२ पङ्कः^३ पदातिकः^४ ॥१६१॥
 पादातिकः^५ पादचारी^६ पदाजि^७-पट्टिका^८ वपि ॥
 सरः^१ पुरो-ऽग्रतो-ऽग्रेभ्यः पुरसो गम^४ मामि^५ गाः^(२) ॥१६२॥
 प्रष्टो^० ऽथा वेशिका^१-गन्तू^२ प्राघुणो^(३) ऽभ्यागतो^४ ऽतिथिः^५ ।
 प्राघूर्णको^(४) ऽथा वेशिक^१ मातिथ्यं^२ चातिथ्ये^३ पि^(५) ॥१६३॥
 सूर्यो^१ ऽथ स सम्प्राप्तो यः सूर्ये^२ ऽस्तङ्गते^३ ऽतिथिः^४ ।
 पादार्थं पादार्थं मर्षार्थं मर्षार्थं वार्यथ गौरवम् ॥१६४॥
 अभ्युत्थानं व्यथकं सु स्यान्मर्षसृगरे^२ कन्दुदः^३ ।
 ग्रामेयके^१ तु ग्रामीणे^२ ग्राम्यौ^३ लोको^४ जनः^५ प्रजा^(२) ॥१६५॥
 स्यादा सुखायणो^१ ऽमुष्यपुत्रः^२ प्रख्यातवत्सुकः^३ ।
 कुल्यः^१ कुलीनो^२ ऽभिजातः^३ कौलेयक^४ महाकुलो^(५) ॥१६६॥
 जात्यो^१ गोत्रं^२ तु सन्तानो^३ ऽन्यवयो^४ ऽभिजनः^५ कुलम्^(५) ।
 अन्वयो^१ जननं^२ वंशः^३ स्त्री^४ नारी^५ वनिता^६ वधू^(७) ॥१६७॥
 वशा^१ सीमन्तिनी^२ वामा^३ परिणीता^४ महिला^(५) ऽवला^(६) ।
 योषा^१ योषित्^(२) विशेषा^३ सु^(४) कान्ता^५ भीरु^६ नितम्बिनी^(७) ॥

(१) अनुजीवो १ अनुगामी २ अनुचरः ३ अनुभवः ४ ॥

(२) पुरःसरः १ अग्रतः सरः २ अग्रेवरः ३ पुरोगमः १ पुरोगामी २

पुरोगः ३ । (३) प्रघूर्ण इति वा । (४) प्रघूर्णिको इति वा ॥

(५) आतिथे वीति स्त्री लो, आतिथिय इति लोके रूपम् ॥

(६) महिला मपि । (७) एकैकम् बोध्यम् ॥

प्रमदः^४ सुहृदी^५ रामा^६ रमणी^७ ललता^८ स्फुटा^९ ।
 स्वगुणे नोपमानेन मनोज्ञादिपदेन ॥ १६८ ॥
 विशेषिता-ङ्ग-कन्या स्त्री यथा तरललोचना^(१) ।
 अलसेक्षया^(२) नृगाक्षी^३ मत्तेभगमना^४ अपि च ॥ १७० ॥
 वामाक्षी^५ सुस्मिता^६ स्त्र्या स्वं मान^७-लीला^८-क्षारा^९-दयः^(१०) ।
 लीला^१ विलासो^२ विच्छित्ति^३ विव्भोक्तः^४ किलिकितम्^५ ॥ १७१ ॥
 मोहायितं^६ कुट्टमितं^७ ललितं^८ चिह्नितं^९ तथा ।
 विस्मय^{१०} श्रुत्य लङ्कारा स्वगुणं स्वाभाविका दश^(४) ॥ १७२ ॥

(१) स्वकीयेनासाधारणेन गुणेन यथा तरललोचना अलसेक्षया इत्यत्र तरलत्वं लोचनस्यासाधारण्यम्, अलसं भीक्षणं यस्याः अत्र क्रियायाः असाधारण्यम्, उपमानं यथा नृगाक्षी मत्तेभगमना, मनोज्ञादिपदेन यथा, वामे मनोज्ञे अक्षिणी यस्याः आदिशब्दात् सुस्मितादयः अत्र शोभनत्वं तस्मिन् क्रियायाः विशेषणम् ॥ स्त्रीविशेषणामेकम् ॥

(२) तरललोचना इत्यत्र लोचनस्य तरलत्वं गुणो विशेषणम् अलसेक्षण इत्यत्र ईक्षणं क्रियायाः अलसत्वं गुणः विशेषणम् । नृगाक्षीत्यत्र अक्ष्णः उपमानं मत्तेभगमनेत्यत्र मत्तक्रियायाः उपमानम् । वामाक्षीत्यत्र अक्ष्णः वामत्वं मनोज्ञत्वं विशेषणं सुस्मितेत्यत्र स्मितक्रियायाः शोभनत्वं विशेषणम् । एवं स्वगुणेन विशेषिताङ्गा तरललोचना । स्वगुणेन विशेषितकन्या अलसेक्षया । उपमानेन विशेषिताङ्गा नृगाक्षी । उपमानेन विशेषितकन्या मत्तेभगमना । मनोज्ञपदेन विशेषिताङ्गा वामाक्षी । मनोज्ञपदेन विशेषितकन्या सुस्मिता ।

(३) अस्याः स्त्रीया मानोऽभिमानः लीला शङ्कार चेदादिशेषः श्रुतः कामः ॥

(४) लीलाया एकैकं, स्त्रीया स्वाम विका लीलाया दशावधारः स्वेषां लक्षणानि ॥ ५ प्रियस्यानुकृतिर्लीलाश्चिदा माखेप चन्द्रितैः (१)

(1) प्रागस्यौ^१-दार्ढ्य^२-माधुर्य^३-शोभा^४-धीरत्व^५-कर्मण्यः^६ ।

पेति^१चा यत्नजा भाव^१-हाव^२-हेला^३ स्वयो ऽहुजाः (२) ॥ १७२ ॥

सा कोपना भामिनी^१ स्यात् केकामन्ता च वाणिजो^(१) ।

कन्या^१ कनो^२ कुमारी^३ च गौरी^४ तु नग्निका^५ रजाः॥ १७५॥

मध्यमा^१ तु दृष्टरजा^२ स्तरुणी^३ युवति^४ चरी^५ ।

विंशत्योऽङ्के विशेषो यः प्रियाप्राप्तौ वासनादिषु (२) मण्डनाद्यादरन्यासो
विच्छिन्नी रूपदर्पतः (३) विष्णोकोटमिमतप्राप्तावपि गर्वादनादरः (४)
हर्षादुदितगीतादिव्यामिश्रं किञ्चिकिञ्चित्तम् (५) मोटायितं प्रियं स्मृत्वा
साङ्गमङ्ग विजृम्भणम्। *पुठ प्रमदने भौयादिकः, सुटव् व्यञ्ज्यमर्दनयोः
तौदादिकः, पुठपुटण् सञ्चूर्णने चुरादिः, एषां मोटः मोटमियाचरतीति
मोटावते इति मोटायितमेकटकारोद्धटकारोऽपि पाठः”(६) दुःखोप-
चारः सौख्येऽपि हर्षात् कुट्टमितं मतम् (कुट्टण कृत्यनादौ चुरादिः, कुट्टे-
वमितं लब्ध्यापुत्वे कुट्टमितम् अथरादियङ्गणात् दुःखपिवर्षः) (७) क्षमा-
चार्योपदिष्टं स्यात्क्षुभितं रतिचेष्टितम्। मच्छणाङ्गन्यासः (८) वक्तव्या
भाषणं व्याजाद्विद्धृतं दर्शितेष्टितम्। (९) चित्तवृत्त्यनवस्थानं शङ्करा-
दिव्यमोमतः। (१०) इत्येवमलंक्रियन्ते एभिरित्यलङ्काराः स्त्रीणामिति न पुं
सां रतिभावाद्बृहदयगोचरोभूताङ्गवन्ति स्वाभाविकास्तै च दशसंख्याः
स्वरिति ॥

(1) प्रगल्भस्य प्रौढस्य भावः प्रागल्भ्यं सम्प्रयोगे निर्भयत्वमित्यर्थः ॥

(२) भूतारकादीनां बहुविकारो हावः (१) अङ्गस्यात्मविकारो हावः (२) अङ्गस्य प्रथमो विकारो हेला (३) अङ्गजास्त्रयोऽङ्गद्वारा इति वक्ष्यते • “अङ्गद्वारास्य मादयस्यै प्रथमा भावरसाश्रयाः । यौवनेऽभ्य-
धेका स्त्रीणां विकारा वक्ष्यमाणाः” इति । “देहात्मकं भवेत् सत्त्वा-
हावः (१) समुत्थितः । भावात्ममुत्थितो हावो (२) हावाहेला (३) समु-
त्थित” इति च ब एव ॥

(१) क्रीडा व्यवस्था, मत्ता च उत्तमतया ॥

तलुनी^१ दिक्करो^० वय्या^१ पतिंय्वरा^२ स्ययस्वरा^३ ॥१७५॥
 सुवासिनी^१ बधूटी^२ स्या^३ स्त्रिरिण्ट^४ य सधस्त्रिणी ।
 पत्नी^२ सहचरी^३ पाणिगृहीती^४ गृहिणी^५ गृहा^६ ॥१७६॥
 (१) दाराः^० स्त्रेवं^० वधू^६ भार्या^१ जनी^१ जाया^२ परिग्रहः^३
 द्वितीयो^४ दा^५ कलतश्च^६ पुरन्धी^१ तु कुटुम्बिनी^२ ॥१७७॥
 प्रजावतो^१ आतुर्जाया^२ स्त्रुनोः स्त्रुषा^३ जनो^४ वधूः^५ ।
 आहवर्गस्य या जाया यातर^६ साः परस्परम् ॥१७८॥
 वीरपत्नी^१ वीरभार्या^२ कुलस्त्री^३ कुलबालिका^४ ।
 (०) प्रेयसी^१ दयिता^२ कान्ता^३ प्राग्गेशा^४ वल्लभा^५ प्रिया^६ ॥१७९॥
 हृदयेशा^० प्राणसमा^० प्रेष्टा^६ प्रणयिनो^० च सा ।
 प्रेयस्या^१ द्याः पुंसी पत्यौ भर्ता^२ सेक्ता^३ पति^४ वरः^५ ॥१८०॥
 विवोढा^१ रमणी^० भोक्ता^० रच्यो^६ वरयिता^२ धवः^३ ।
 जन्या^१ स्त्रु तस्य सुहृदो विवाहः^२ पाणिपीडनम् ॥१८१॥
 पाणिग्रहण^३ मुद्वाह^४ उपात् याम^५ यमा^६ वपि ॥

(१) कन्येति त्वयं सामान्यतः कन्यानामनि गौरीति, इयम् अष्ट-
 वर्षीय कन्यानामनि, यवतिस्त्रियां सप्त, विवाहोत्कायां त्रीणि ॥

(२) लुद्रवधूनामनि इयम् । कलत्रान् भार्यायाम् ॥

(३) दाराः पुल्लिङ्गो बहुवचनान्तश्च, एकवचनान्तोऽपि इत्यन्ते ॥

(४) आतुर्जायेत्यत्र “स्त्रतां विद्यायोनिस्त्र्यम्” इति वज्रलोपः ।

द्रव्यसि आहजायामिलाटौ सप्तमी समासः । आहजायापि, यटाह
 रघुवंशम् “रघात्सुमन्त्र प्रतिपन्न वाङ्मात्ता आहजायां पुल्लिङ्गेवताये”
 इति ॥ (५) ‘याह’ इति शब्दरूपम् ‘या’ इति भाषा प्रविष्टिः ॥

(६) पालिका इति १ वा कुलपालिका इत्यमरः २ ॥

(७) प्रेयांसौ प्रेयांसः, सान्तः, अन्येकारान्ताः सेक्तासेक्तारौ ।

दारकर्म^७ परिणयो^८ जामाता^९ दुहितुः पतिः ॥८२॥
उपपति^{१०} सु नारः^{११} स्यात् भजङ्को^{१२} गणिकापतिः ।
जम्पती^{१३} दम्पती^{१४} जायापती^{१५} भार्यापती^{१६} समाः ॥८३॥
यौतकं^{१७} (१) युतयो देयं सुदायो^{१८} हरणं^{१९} च तत् ।
हताभिषेका महिषो^{२०} भोगिन्यो^{२१} न्या नृपस्त्रियः ॥८४॥
सैरन्ध्री^{२२} या न्यवेष्टस्या स्वतन्त्रा शिल्पजीविनी ।
असिक्कान्तः^{२३} पुरप्रेष्या दूतो^{२४} सञ्चारिके^{२५} समे ॥८५॥
(२) प्राज्ञी^{२६} प्रज्ञा^{२७} प्रजानत्यां प्राज्ञा^{२८} तु प्रज्ञया न्विता ।
स्यादा भोरी^{२९} महाशूद्रो^{३०} जातिपुं व्योगयोः समे ॥८६॥
पुंयुक्त्वा चार्या^{३१} चार्याणी^{३२} (३) मातुलानी^{३३} तु मातु^{३४} ।
उपाध्याया^{३५} नृपाध्यायी^{३६} चन्त्रि^{३७} य्यर्यो^{३८} च शुद्धपि^{३९} ॥८७॥
स्वत आचार्या^{४०} शूद्रा च^{४१} चन्त्रिया^{४२} चान्त्रियाण्यपि^{४३} ।
(४) उपाध्याय्यु^{४४} पाध्याया^{४५} स्यादर्यो^{४६} र्योण्यो^{४७} पुनः समे^{४८} ॥८८॥
(५) दिधिषू^{४९} पुनर्भू^{५०} द्विरूढा स्या दिधिषू^{५१} पतिः^{५२} (८) ।

अपिच, प्रेयस्याद्या दश शब्दाः पुंसि वर्तमानाः सन्तः पत्नौ भर्तारि वर्तन्ते,
ते यथा, प्रेयान् १ दयितः २ कान्तः ३ प्राणेशः ४ वल्लभः ५ प्रियः ६
हृदयेशः ७ प्राणसमः ८ प्रेष्ठः ९ प्रणवी १०, प्रणयिनौ प्रणयिनः, नाम्नः ॥

(१) युतयो वधवरयोर्देयं परिधानवस्त्राभरणादि ॥

(२) पण्डितायाः । प्रजानस्याम् ॥ (३) आचार्यस्त्रियः ॥

(४) शूद्रादिजातीयानाम् ॥ (५) उपाध्यायो वेदपाठकः ॥

(६) अर्थस्य वश्यस्य स्त्री अर्या ॥

(७) दिधिष्वौ दिधिष्व दिधिष्वित्यपि "अठ्ठायां यद्वनूठायां"
कन्यायासु स्यातेऽनुजा । स चार्यो दिधिष्वैवा पूर्वा तु दिधिष्वन्ता २
इति मतान्तरम् ॥

(८) दिविषुः पतिः अये दिधिषुः, तुल्यस्वपाठो यक्तः ॥

स तु द्विजो ऽपेदिष्विषू^१ र्यस्य स्यात्सै एव गेहिनी ॥१८८॥
 ज्येष्ठे ऽनूढे परिवेत्ता^१ ऽनुजो दारपरिग्रही ।
 तस्य ज्येष्ठः परिविन्ति^१ जाया तु परिवेदिनो^१(१) ॥१८९॥
 वृषथ्यन्ती^१ कामुकी^२ स्या दिच्छायका तु कामुका^१ ।
 (२) कृतसापत्निका^१ ऽध्युदा^२ धिविन्नाथ^३ पतिव्रता^१ ॥१९०॥
 एकपत्नी^२ सुचरित्रा^३ साध्वी^४ सत्य^५ सती^६ त्वरी^७ ।
 पुंश्चली^१(१) चर्षणी^४ बन्धक्य^५ विनिता^६ च पांसुला^७ ॥१९१॥
 सैरिणी^८ कुलटा^९ (४) याति या प्रियं सा ऽभिसारिका^१ ।
 वयस्या^१ ऽस्ति^२ सखी^३ सध्वी^४ च्यग्रिणी^५ तु शिशुं विना ॥१९२॥
 पतिव्रती^१ जीवत्पति^२ विश्वस्ता^३ विधवा^४ समे ।
 (५) निर्वीरा^१ निष्पतिसुता जीवत्तोका^१ तु जीवसू^२ ॥१९३॥
 नश्यत्पत्निका निन्दु^१ सप्तशृ नरमालिनी^१ ।
 कात्यायनी^१ त्वर्द्धवृद्धा काषायवसना ऽधवा ॥१९४॥
 अत्रणा^१ भिक्षुकी^२ मुरडा^३ पोटा^४ तु स्त्री वृलक्षणा ।

(१) यत्स्मृतिः “येऽप्यजेष्व २ कलत्रेषु कुर्वन्ते दारसंप्रहम् । ज्ञेयाः
 परिवेत्तारः परिविन्तिस्तु पूर्वज” इति । दारपरिग्रही परिणी
 कलत्रः ॥

(२) कृतं सापत्न्यं सपत्नी भावोऽस्याः सा । “अध्युद ईश्व
 २ अध्युदा कृतसापत्न्यं बोधितोति” श्रीधरः । अध्युपरि विन्दत्यस्या
 इत्यधिविद्वा “विज्ञानाम” तं दादौमुचादिः, विन्दतेः परस्य क्त प्रत्य
 तकारस्य निवृत्तं न कारः, नञ् ऋहोत्रा भ्रात्रोदनुदवित्ते णेति सूत्रे
 विकल्पः । चर्षणी २ ॥ (३) इत्यपि ॥ (४) नवकुलटा नाम्नि ॥

(५) “रहिता पति पुत्राभ्यां निर्वीरेत्यभिधीयते ।” निर्वीरा इ
 नरः जीवसू जीवसू । जीवत्पुत्रा इति वा ॥

साधारणास्त्रीः गणिकाः वैश्याः पय्यपण्याऽङ्गनाः^(१) ॥१८६॥
 मुञ्जिष्वा^(२) सन्निक्ता^(३) रूपाजीवा^(४) वारवभूः पुनः ।
 सा वारमुखाः^(५) ऽथ चुन्दी^(६) कुट्टनी^(७) शम्भली^(८) समाः ॥१८७॥
 फीटा^(९) वोटा^(१०) च चेठी^(११) च दासी^(१२) च कुट्टहारिका^(१३) ।
 मग्ना^(१४) तु कोटवी^(१५) दृढा पलिकप्रथ^(१६) रजस्वला^(१७) ॥१८८॥
 पुष्पबल^(१८) बिरा^(१९) जेयी^(२०) स्तोभर्म्हिणी^(२१) मलिन्य^(२२) वीः^(२३) ।
 उदक्या^(२४) ऋतुमती^(२५) च पुष्पहोना तु निष्कला^(२६) ॥१८९॥
 राका^(२७) तु सरजाः कन्या स्तोभर्म्हिः^(२८) पुष्प^(२९) मार्त्तवम् ।
 रज^(३०) सात्कालस्^(३१) तु ऋतुः^(३२) सुरती^(३३) मोहनं^(३४) रतम्^(३५) ॥२००॥
 संवेष्टनं^(३६) सम्प्रयोगः^(३७) सम्भोग^(३८) च रहो^(३९) रतिः^(४०) ।
 ग्राम्यधर्मी^(४१) निधुवनं^(४२) कामकेलिः^(४३) पशुकिया^(४४) ॥२०१॥
 व्यवायो^(४५) मैथुनं^(४६) स्त्रीपुंसौ^(४७) हन्त्रं^(४८) मिथुनं^(४९) च तत् ।
 अन्तर्व्रत्ती^(५०) गुर्भिणी^(५१) स्यात् गर्भवन्तु^(५२) दरिण्य^(५३) ॥२०२॥
 आपन्नसत्त्वा^(५४) गुर्वी^(५५) च अङ्गालु^(५६) दोहदान्विता ।
 विजाता^(५७) च प्रजाता^(५८) च जातापत्या^(५९) प्रसूतिका^(६०) ॥२०३॥
 गर्भः^(६१) सु गरभो^(६२) भ्रूयो^(६३) दोहदलक्षणं^(६४) च सः^(६५) ॥
 गर्भाशयो^(६६) जरायूत्तवे^(६७) कललो^(६८) त्वे^(६९) पुनः समे^(७०) ॥२०४॥

(१) पय्याङ्गनाः । पण्याङ्गना इत्येवम् ॥

(२) अविब्रातयेयी इति वा पाठः । अवी अञ्चौ अय्यः इति रूपम् ॥

(३) रजश्क्लीः । ऋतुः पुं ॥ (४) चटुर्दश मैथुन नामानि ॥

(५) दोहदलक्षणं क्ली । जरायुः पुं । उत्तः पुं क्ली ॥

(६) शुक्रशोणित समवायस्य “सप्ताहं कललं विद्यत् ततः सप्ताहं
 बुद्बुदम् । बुद्बुदाज्जायते पेशी पेशीनोटपि बतं भवेत्” इत्याचाराङ्ग
 इतिः ॥

(१) दोहदं द्वौहदं अद्वा^१ साक्षसा^२ सुतिमासि तु ।
 वैजननी^३ विजननी^४ प्रसवो^५ जन्दनः^६ पुनः ॥२०५॥
 उद्दहो^७ ऽङ्गा^८-लजः^९ (२) सूनु^{१०} सानयो^{११} दारकः^{१२} सुतः^{१३} ।
 पुत्रो^{१४} दुहितरि^{१५} स्त्रीत्वे (२) तोका^{१६}-पत्न्य^{१७}-प्रसूतयः^{१८} ॥२०६॥
 (३) तुक्^{१९} प्रजो^{२०} मयो^{२१} आनयो^{२२} आढव्यो^{२३} आतु^{२४} रात्मने ।
 स्वस्त्रीयो^{२५} भामिनेय^{२६} च जामेयः^{२७} कुतप^{२८} च सः ॥२०७॥
 नप्ता^{२९} पौत्रः^{३०} पुत्रपुत्रो^{३१} दौहितो^{३२} दुहितुः^{३३} सुतः ।
 प्रतिनप्ता^{३४} प्रपौत्रः^{३५} स्वात्^{३६} तत्पुत्र^{३७} सु परम्परः^{३८} (५) ॥२०८॥
 पैटष्वसेयः^{३९} स्यात् पैटष्वस्त्रीय^{४०} सुक^{४१} पिटष्वसुः ।
 माटष्वस्त्रीय^{४२} सुक् माटष्वसु माटष्वसेय^{४३} वत् ॥२०९॥
 (६) विमातृजो^{४४} वैमानयो^{४५} द्वैमातुरो^{४६} द्विमातृजः ।
 सत्या^{४७} सु तनये^{४८} साम्यातुर^{४९}-व^{५०} ऊद्रमातुरः^{५१} ॥२१०॥
 सौभागिनेय^{५२} कानीनो^{५३} सुभगा-कन्ययोः^{५४} सुतौ ।
 (७) पौनर्भव^{५५} पारस्त्रेण्यौ^{५६} पुनर्भू-परस्त्रियोः^{५७} ॥२११॥
 दास्या^{५८} दासेर^{५९} दासेयौ^{६०} नाटेर^{६१} सु नटीसुतः ।
 बन्धुलो^{६२} बान्धकिनेयः^{६३} (८) कौलटेरो^{६४} ऽसतीसुतः ॥२१२॥

(१) दोहदं लो पुं ॥ (२) अङ्गजः १ आत्मजः २ इत्येवम् ॥

(३) स्वार्थिके द्वेऽपि कृत पुत्र इन्दारस्येति विकल्पेन इत्वे, पुलिका
 पक्षे पुत्रता ॥ (४) तु कौ तुक् ॥

(५) “परम्परः प्रपौत्रादौ ऋगभेदे परम्परः । परम्परः परीषादं
 वल्गानेटपि-बंधं कश्चित् ॥” (६), विदुः माता विमाता तस्यां जातः ॥

(७) “पुनरुत्तयो नित्याद्याद्युते वा यथाविधि । सा पुनर्भूः
 सुतस्तस्याः पौनर्भव उदाहृत” इति स्मृतिः ॥

(८) असती भिक्षुक-सत्योः सुतस्य ॥

स तु कौलटिनेयः^१ स्वात् यो भिक्षुकसतीसुतः^(१) ।
 द्वावप्येतौ कौलटेयौ^२ क्षेत्रजो^३ देवरादिजः^(२) ॥२१५॥
 स्वजाते त्वौ रभौ^४-रस्यौ^५ मते भर्त्तरि नारजः ।
 गोक्षत्रो^६ ऽथा मते कुण्डो^७ भ्राता^८ तु स्वात् स होदरः^९ ॥२१६॥
 समानोदर्थ्य^{१०}-सोदर्थ्य^{११}-सगर्भ^{१२}-सहजः^{१३} अपि ।
 सोदर^{१४} च स तु ज्येष्ठः^{१५} स्वात् पितरः^{१६} पूर्वजो^{१७} ऽग्रजः^{१८} ॥२१७॥
 जघन्यजो^{१९} यत्रिष्ठः^{२०} स्वात् कनिष्ठो^{२१} ऽवरजो^{२२} ऽसुजः^{२३} ।
 स यत्रोयान^{२४} कनीयां^{२५} च पितृव्य^{२६}-स्त्रातो^{२७}-मातुल्लाः^{२८} ॥२१८॥
 पितुः पत्न्या च मातु च भ्रातरो देव^{२९} देवरौ^(४) ।
 देवा^{३०} च वरजे पत्युर्जामि^{३१} स्तु भगिनी^{३२} स्वसा^{३३} ॥२१९॥
 (५) ननान्दा^{३४} तु स्वसा पत्युर्ननन्द^{३५} नन्दिनी^{३६} त्वपि ।
 पत्न्या स्तु भगिनी ज्येष्ठा ज्येष्ठस्वभूः^{३७} कुली^{३८} च सा ॥२२०॥
 कनिष्ठा चालिका^{३९} ह्याली^{४०} यत्नणी^{४१} केलिकुक्षिका^{४२} ।
 केलि^{४३} द्रवः^{४४} परीहासः^{४५} क्रीडा^{४६} लीला^{४७} च नर्म^{४८} च ॥२२१॥
 देवनं^{४९} कूर्दनं^{५०} खेला^{५१} ललनं^{५२} वर्करो^{५३} ऽपि च ।
 वप्ता^{५४} तु जनक^{५५} स्त्रातो^{५६} वीजो^{५७} जनयिता^{५८} पिता^(६) ॥२२०॥

(१) भिक्षुको चासौ सती च, भिक्षुक सती “पुत्रत्वन्य धारते” इति पुत्रवृद्धिः । (२) क्षेत्रे लब्धत्वे जातः क्षेत्रजः, तत्त्वजस्यादेति केचित् ॥

(३) इति “काका” एकं नाम पितृव्ये “ग्रामा” नाम एकं स्त्रातके “माका” नाम एक मातृव्ये ॥

(४) देवा देवरौ देवरः, देवरः देवरौ देवराः, देवा देवानौ देवानः ।

• (५) ननान्दा ननान्द्रौ ननान्दरः । यन्त्रिणी इति पाठौ वा, यत्नन्त्रं स्त्री कनिष्ठाराम् ॥

(६) वीजिनौ वीजिनः, “स्त्री क्षेत्रमौषधीपालं वीजो चाज-

पितामह^१ स्वस्य पिता तत्पिता प्रपितामहः^१ ।
 मातुर्मातामहा^१-द्येवं माता^१ स्त्रिया^२ जननी^३ प्रसू^४ ॥२२१॥
 सवित्री^५ जनयित्री^६ च कर्मिणी^७ तु वज्रप्रसू^८ ।
 घात्री^९ तु स्यादुपमाता^{१०} वीरमाता तु वीरसू^{११} ॥२२२॥
 श्वश्रू^{१२} माता पति परस्योः श्वश्रुरस्तु तयोः पिता ।
 पितर^{१३} स्तु पितुर्वंश्या मातुर्मातामहाः^{१४} कुले ॥२२३॥
 पितरौ^{१५} मातापितरौ^{१६} मातरपितरौ^{१७} पिता च माता च ।
 श्वश्रूश्चश्रुरौ^{१८} श्वश्रुरौ^{१९} पुत्रौ^{२०} पुत्रश्च दुहिता च ॥२२४॥
 स्नाता च भगिनी चापि स्नातरा^{२१} वयं बान्धवः^{२२} ।
 स्त्रो^{२३} ज्ञातिः^{२४} स्वजनो^{२५} बन्धुः^{२६} सगोत्र^{२७} च निजः^{२८} पुनः ॥२२५॥
 आत्मीयः^{२९} स्वः^{३०} स्वकीय^{३१} च सपिण्डा^{३२} स्तु सनाभयः^{३३} ।
 तृतीयाप्रकृतिः^{३४} पण्डः^{३५} पण्ड^{३६} स्त्रीवो^{३७} नपुंसकम्^{३८} ॥२२६॥
 इन्द्रियायतन^{३९} मङ्गल^{४०}-विग्रहौ^{४१},
 चेत्र^{४२}-गात्र^{४३}-तनु^{४४}भूषण^{४५}-स्तनूः^{४६} ।
 मूर्त्तिमत्^{४७}-करण^{४८}-काय^{४९}-मूर्त्तयः^{५०}
 वेर^{५१}-संहजन^{५२}-देह^{५३}-सञ्चराः^{५४} ॥२२७॥
 घनो^{५५} बन्ध^{५६} पुरी^{५७} पिण्डो^{५८} वपुः^{५९} पुङ्गव^{६०}-वर्ष्मणी ।
 कलेवर^{६१} शरीरो^{६२} स्निग्धजीवे कुणपं^{६३} शवः^{६४} ॥२२८॥

मृताग्रनम् । तत्रवप्रा नरः स्नामी जन्तु स्नात निमित्तते^१ इति नक्षत्र-
 पुराणम् ॥

(१) सपुंसकमिति स्त्री ॥

(२) तनुः स्त्री, तनूः स्त्री, वेरः पुं स्त्री, देहः पुं स्त्री ॥

(३) पिण्डः पुं स्त्री, वपुस् स्त्री, वर्ष्मणी स्त्री शरीरः पुं स्त्री, शवश्च इति

मृतकं दण्डं कवचौ च पशीर्षं क्रियायुजि ।

(१) वयांसि तु दद्यात् प्रायाः सामुद्रं देहलक्षणम् ॥ १८

एकदेशे प्रतीकोद्गात्रं वयवा-पद्यना अपि ।

उत्तमाङ्गं शिरो मूर्ध्नी मौलि मुण्डं क-मसके ॥ २३ ॥

वराङ्गं करणावाणं शीर्षं मस्तकं मित्यपि ॥ २४ ॥

(२) तज्जाः केशाः शीर्षवाका सिकुराः ॥ २५ ॥ कुन्तलाः कषाः ॥ २६ ॥

वालाः स्युस्तपराः पाशो रचना भार उच्चयः ॥ २७ ॥

हस्तः पञ्च कलापश्च केशभूयस्त्ववाचकाः ॥ २८ ॥

अनक्तं सुकर्करालः खङ्करः सूर्यकुन्तलः ॥

द्वयं, तेन शवसो वशांसो, शवोऽपि पुं लो, नतशरीरे द्वयं लक्षणं शवस्य ॥

(१) वनन्वः पुं लो, अपगतम् शीर्षं यस्य अपशीर्षं क्रियायुजि नत्वति शरीरे इत्यर्थः ॥

(२) “सामुद्रो देहलक्षणे । सामुद्रं समुद्रोय लवणादिषु भेष-
यत्” इति पुंस्थपि मन्त्रेश्वरः ॥

(३) शिरः लो, मूर्ध्नी पुं, मौलिः पुं स्त्री, मुण्डं पुं लो, कं पुं लो,
गन्तकमपि लो पुं ॥

(४) तस्मिन्मिश्रसि, तज्जा इति यौगिकरूपनं, तेन शिरसिजाः
शिरोरुद्धाः मूर्ध्नी रत्नादि ॥

(५) माकृतैः कस्य वा देशात् विच्छेदा इति, संस्कृतेऽपीति छपः
यदाह “कुण्डलामूर्ध्नीजा खल्लासिकुरासिकुरा” इति ॥

(६) तेषां केशादिष्वेवमपराः अपे स्त्रिताः पाशादयः वस्त्र-
गन्ताः केशभूयस्त्ववाचका भवन्ति, यथा केशपाशाः १ केशरचना २ केश-
भारः ३ केशीश्वरः ४ केशहर्षः ५ केशपथः ६ केशकलापः ७ एव
कषादिभ्योऽप्ययं यौगिकत्वात् ॥

(१) स तु भाले स्वमरुतः^१ कुन्तलो^२ स्वमरालकः^३ ॥२२॥
 (५) धम्मिल्लः^४ संख्यताः केशवः केशवेभे कवच्यय ।
 (२) वेणिः^५ प्रवेणी^६ शीर्षस्थ^७-शिरस्थौ^८ विशदे कचे ॥२३॥
 केशेषु वर्त्म सीमन्तः^९ पलितः^{१०} पाण्डुरः कचः ।
 चूडा^{११} केशो^{१२} केशपाशी^{१३} शिखा^{१४} शिखण्डिकाः^{१५} सजाः ॥२४॥
 सा वालानां काकपक्षः^{१६} शिखण्डके^{१७}-शिखाण्डको^{१८} ।
 तुण्डभास्यो मुखे^{१९} (५) वल्ल^{२०} लपन^{२१} वदना^{२२}-नने^{२३} ॥२५॥
 भालो^{२४} मोध्य^{२५}-लिका^{२६}-जीक^{२७}-तलाटानि^{२८} श्रुतो^{२९} अवः^{३०} ।
 शब्दाधिष्ठान^{३१}-पैक्लूय^{३२}-महानाद^{३३}-ध्वनिग्रहाः^{३४} ॥२६॥
 कर्णः^{३५} श्रोत्रं^{३६} श्रवणं^{३७} च वेष्टनं^{३८} कर्णशष्कुली^{३९} ।
 पालि^{४०}स्तु कर्णलालिका^{४१} शङ्खो^{४२} भानत्रयो^{४३}न्तरे ॥२७॥
 चक्षु^{४४} रक्षी^{४५}-चक्षु^{४६} नेत्र^{४७} नयनं^{४८} दृष्टि^{४९} रम्यकम्^{५०} ।
 शोचनं^{५१} दर्शनं^{५२} दृक्^{५३} चतन्तागा^{५४} तु कर्णनिको^{५५} ॥२८॥
 वामं तु नयनं सौम्यं भानवीयं तु दक्षिणम् ।

(१) चत्वारि वकीकृत केशनामानि । भालाभिमुखे चेत् तत्र
 लोष्य नामानि ॥

(२) "तद्वत्स्वविशेषाः स्युर्वेणी धम्मिल्लकलकवच्यः" इति, दृष्टा-
 चक्षुः । रेफयुक्त पाठोऽपि कश्चित् ॥ (३) नेणिः दीर्घान्तोऽपि ॥

(४) पलित पुं लो, । (५) लो मुखं पुं लो ॥

-(५) "तारकापि तारकावर्णकेति दत्तारुखाभावः, "तारको दैत्य-
 भित्कर्णधारको-र्द्धितारकम् । तद्वेकनीलिकायां च तारकापि चेति"
 "तारका कर्णनिके" इत्यमरः "तारकतिग्रसः तारका-स्थितिषि-
 तीत्याभावः" इति चौरुखामी ॥

(1) असौ म्येऽक्षिण्य नक्षि^१ स्यादीक्षणा^१ तु निशामनेन^२ ॥ २४ ॥

निभासनं^३ निश्चयनं^४ निध्यानं^५ भवलोकनम्^६।

दर्शनं द्योतनं निर्वर्णनं चाचार्यकीश्याम् ॥२४॥

अपाङ्गदर्शनं^२ काक्षः^३ कटाक्षो^४ ऽध्विविकृण्णितम्^५ ।

स्या दुष्कीलन^१ सुस्नेषो^२ निमेष^३ च निमीलनम् ॥२४२॥

अच्छाणो मीच्यान्ताव पाझोः(२) मुरुद्धे रोमपद्धतिः ।

सकोपभ्रूविकारे स्वात् ध्व-भ्रु-भ्रू-परा कुटिः^(१) ॥२४३॥

कूर्चः कूर्पः भुवो मध्ये ॥ पश्चात् स्वा नैवरोमणि ।

गन्धज्ञा^१ नासिका^२ नासा^३ प्राण^४ धोणा^५ विष्णुशिका^६॥ २४४॥

(५) नक्रं^७ नकुटक^८ शिङ्खिन्यो^९ ठो^१ धरो^२ रदच्छदः^३ ।

दन्तवस्त्रं च तत्प्रान्तौ (१) सूकणी? असिकं? त्व धः ॥२४५॥

असिकाध सु विवुक्^१ स्यात् गल्लः^१ हकरणः परः ।

गङ्गा त्परः कपोलः च परो गण्डः कपोलतः ॥२४॥

(१) विकारयुक्ते चक्षुषि एकम् अनन्ति अनन्तिणी अनन्तीया ॥

(२) भव स्त्री, मूः भ्रूवौ भ्रूवः॥

(१) अकृटिः १ अकृटिः २ अकृटिः ३ अकृटिः ४. सतासराय-

येण स्त्रीतिङ्गाः ॥

(४) पुं लो, पच्चा पच्चाया पच्चायाः, पच्चा पच्चायी पच्चा शिप ॥

(५) वृक्षस्यतिष्ठ “नक्रोनास्या विकृणिकेति” इति स्यात् ५

(१०) औगादिक कनिष्ठप्रत्ययान्तः रुक्, रुक्यतीति लोपः द्विवचनम्

नान्तम् । एक एकानी एकानि । एक इत्यपि । ग्रन्थावच्छेद

एकश्रीः इत्यमरः । षोडशेति सातावेकत्वम् । अजतिः सातामिति

वृक्षोऽथ वृक्षस्यैव स्वयं कथितं काननत्वादिति शीरसाभी । वृक्षे

संज्ञिकी संज्ञिकी

(१) ततो जघनं समं चूर्णं मांसस्य लोमं च वासुरी ॥
 दादिकां दंष्ट्रिकां दादं दंष्ट्रां लोमो दंष्ट्रिकां मदं ॥ २४ ॥
 (२) रदनां दग्धं दन्तां दंष्ट्रां खादन् मल्लकाः ॥
 राजदन्तौ तु मध्यस्था उपरि (३) श्रेणिकौ कवित् (४) ॥ २४ ॥
 रसश्चां रसनां लिङ्गां खेलां तालुं तु काकुदन्तौ ।
 सुधासुधां मृष्टिकारं च खल्लिकारं गलमः खल्लिकाः ॥ २४ ॥
 कन्धरां अमानि मीमां शिरोभिः च शिरोमखाः ।
 (५) सा निरेखा कन्धरीनां ऽववर्षाटां ललाटिकाः (६) ॥ २५ ॥
 कर्कः सु कन्धराकृष्णं लक्ष्मणां तु वीतनौ (७) ।
 यीवा धमन्यौ (८) प्राग् नीले पश्चात् अन्ये कन्धस्विके ॥ २५ ॥
 गलोः निगरणः २ कण्टः (९) काकलकः सु तन्मणिः ।

(१) जघनं पुं स्त्री, समं लो, चूर्णं पुं लो । मांसस्य लोमं मांस-
 लोमनी मांसलोमानि । (२) रदना इति स्त्रीलिङ्गं लीवलिङ्गम् ॥

(३) उपरि चपचप द्वौ द्वौ मध्यस्थौ विचालस्थितावित्यर्थः ॥

(४) कविदिति मतान्तरे दन्तपङ्केरुपरि, नलधस्तात्, यौ दन्तौ तौ
 केचिदादिमुच्यते ।

(५) “देखात्प्राद्विज्ञता यीवाकम्बु यीवेति कथ्यते” इति हज्जायुधः ।
 कण्टः पुं लो । (६) यीवा पश्चाद्भागस्य लोमं “नामानि ॥

(७) कन्धस्य यीवाधम्यस्य पार्श्वे निकटौ वीतनौ उच्यते इत्यन्वयः ।
 पार्श्वपार्श्वे निकटार्थः लीवलिङ्गः, तस्य प्रथमादिवचनान्ते लक्ष्मणां
 इति ॥

(८) प्रागित्यन्वयं यीवायाः पूर्वभागे नीले उच्यते, इत्यन्वयः नीवे
 इति प्रथमादिवचनम् ॥ (९) कन्धः पुं स्त्री, काकलकः कान्तस्य तिस्रः

“यीवामूवे त कण्ठोऽस्तीति लीवेत्याह” अथ इत्यपि पुं लो ॥

प्रदेशिनादिभिः साईं संशुद्धिं वितते इति ।
 प्रादेश-संशुद्धिः वितते इति । अथानाम् ॥ २५२ ॥
 प्रसारितशुद्धिः चपेटः (१) प्रतले सत् ॥ २५३ ॥
 प्रहस्य सात्तिकः । तात्तः (२) सिंहतलं सुतो सुती ॥ २५४ ॥
 सन्निहितशुद्धिः पाणि मुटि मुटु मुचुपि ।
 (३) संग्राह्य साईंमुटि सु खटकी कुक्कितः पुनः ॥ २५५ ॥
 पाणिः प्रसृतः प्रसृतिः सुतो सुती पुन रञ्जतिः (४) ।
 प्रसृते तु द्रव्यपारे (५) गच्छन् मुकुत्तः खलः ॥ २५६ ॥
 हस्तः प्रमाणिको मध्ये मध्यमांशुलि-कूप्यरम् (६) ।
 वृद्धमुटि रत्नो रत्निर (७) रत्निं निष्कमिडिकः ॥ २५७ ॥

(१) चपेटः पुं स्त्री, तेन चपेटापि । अपि च, चपेटोऽपि,
 प्रहस्य “चपेट चपटौ तले” इत्युज्ज्वलदत्तः ॥

(२) सिंहो हि सिंहतां चपेटाभ्यां हन्ति अतः सिंहतलः सिंह-
 तलः सानुसारो दन्त्यादासरादिभिरन्ये ।

(३) यद्वैजयन्ती काह “यज्ञोक्ते मुटि मुसू द्वौ संग्राहौ मुचुटिः
 स्त्रियोम्” इति । मुकुत्तमुटिः प्रमोदरादिः बाहुवकात् किडुटिः मु-
 चुटिः उग्रो मुचुटी । मुटिः पुं स्त्री, मुस्तः पुं स्त्री, मुचुटो स्त्री, मचटी
 इत्यपि कश्चित् ॥

(४) अञ्जलिः प्रणामार्थं मुकुलितहस्तमुग्मोऽपि यथोक्तसारहस्तमे
 “प्रतमं मुपेतस्ते प्राञ्जलिः पुष्पधन्वा” इति ॥

(५) द्रव्यार्थानां धारणयोग्यं विस्तृतपादौ त्रीणि तलंगच्छन्ः पुं
 कीमे, मुकुत्तः पुं स्त्री, खलः पुं ।

(६) मध्यमांशुलि-कूप्यरं मध्ये पारे मध्ये मध्यः मध्योऽंशुलि-
 मयं संसारः तत्सन्निवेशोऽव्ययकारी निपात्यते ॥

(७) रत्निः पुं स्त्री, अरत्निः पुं स्त्री ॥

व्यामः व्यायामः-वयोधः शिष्यः वाच्यः प्रसारितोः ।

ऊर्ध्वोन्नतभुजः^(१) पाणिनरमानं तु पौकम्^(२) ॥२६४॥

(१) दध्म-इयस्ये-माका-सु जाव्यादेः सन्त दुन्निते ।

रीटकः^१ प्रठवंशः^२ स्वात् प्रठं^३ तु परमं तनोः ॥२६५॥

पूर्वभागः उपस्थो^१ ऽङ्गः^२ कोङ्^३ चत्सङ्गः^४ इत्यपि ।

(१) क्रोडो^१ रो^२ हृदयस्यान्ते वचो^३ पत्तो^४ भुजान्तरम्^५ ॥२६६॥

सानान्तरं^१ हृत् हृदयः सनो^२ कुचौ^३ पयोधरो^४ ।

चरोजौ^१ च चुचुक^२ सानात् एन्ते^३ शिखा^४ मुखाः^५ ॥२६७॥

तुन्दं^१ तुन्दि^२ र्गम^३-कुचौ^४ पिचखडो^५ नठरो^६-दरे^७ ।

कालखण्डं^१ कालखञ्जं^२ कालेयं^३ कालकं^४ यकत्^५ ॥२६८॥

(१) भुजशब्दस्य पुं स्त्रीविकृत्वात्, अत्र स्त्रीलिङ्गान्तेन भुजाशब्देन परिग्रहेन सहस्रवृद्धः भुजा च पाणिष्व भुजापायी ऊर्ध्वोन्नतभुजा पाणिनरमानं यस्य तत् कति विग्रहः ।

(२) दध्मादयः स्त्रयः शब्दाः, प्रत्यया अपि जाव्यादेः परतो येऽजिताः सन्तः, तेन जाव्यादिना उन्नितं तत्त दुन्नितं तस्मिन् तत्त दुन्निते जाव्यादुन्निते वर्तत इत्यर्थः, यथा जानुप्रमाणस्य जानुदध्मम् । जानु शब्दं २ जानुदध्मं २ । अलादिकमपि व्यादिशब्दात् पुरुष दध्म-मित्यादि । स्त्रियैर्जानुदध्मो जानुदध्मो जानुमातो ।

(३) कोङ् कोङ्गपि यदाह शौकः “स्त्री कपुः शक्रोः कोङ्गा यद्यपि स्यात् किंस्तु पुमान्” “कोङ्गे पीनपयोधरे षट्पदशः कः स्त्रीङ्गं मेवति” इति । सनहन्तम् । सनशिखा-२ सनशुक्लम् ३ ।

(४) यकत् यकटी यकलि । यकटरी यकपादनामिमेत्यादि सूत्रेण य कन् व्यादेशोऽपि यकते भवति तेन हि, कीडा, यकटवन्तो यकनि यकलि, सतीयेकवचने यकता यक्षा यकटव्याः यकभा यकहिः, यकभिः यकभिः

दक्षयतिष्ठति^(१) लोमि^(२) त्वं रिक्तकेजः^(३) ॥
 पुष्पसः^(४) स्वादय^(५) जीह्वा^(६) पिबो^(७) तु पुरीत^(८) ॥२१॥
 रोमावली^(९) स्वेन^(१०) नानि^(११) स्वेत^(१२) तुन्द^(१३) विक^(१४) ॥
 नामे रंधो मुनेपुट^(१५) विसृज्य^(१६) उप^(१७) ॥२२॥
 मध्यो^(१८) वलन^(१९) विसृज्य^(२०) मध्यमो^(२१) इय^(२२) कट^(२३) ॥
 श्रोणिः^(२४) कलत्र^(२५) कटीर^(२६) काक्षोपहं^(२७) क^(२८) श्रुती^(२९) ॥२३॥
 नितम्बा^(३०) रोहो^(३१) स्त्रीकथा^(३२) पञ्चा^(३३) जघन^(३४) मघतः^(३५) ॥
 त्रिकं^(३६) वंशाध^(३७) सुतया^(३८) कृपको^(३९) तु कुकुन्दरो^(४०) ॥२४॥
 पुतो^(४१) स्त्रिजो^(४२) कटिप्रो^(४३) वराङ्ग^(४४) तु च्यति^(४५) कुलिः^(४६) ॥

यकते यक्ते, पञ्चमीपद्योः यकतः यक्तः यक्तोः यकतोः यकतां यक्तां
 यकति यक्ति यकवि यकव्यु यक्व ॥

(१) लोमि लोमनि लोमानि ॥

(२) दक्षिणे इति पदम् इडादि वर्तते हृदयस्य दक्षिणे मार्गे को-
 दर्थो जलाधारः क्लोम, क्लोमः क्लुप्तान्तः क्लुप्तान्तश्च इति केषाकियतं
 क्लुप्तान्तः क्लुप्तान्तः पुष्पसः “कुक्कुम्” इति भाषा ॥

(३) लोमि लोमनि लोमानि ॥

(४) पुदोहम् पुरीतं पुरीतं लो, वाक्कतिक्क “कक्कं पुरीतं
 स्त्रिवा” इति पुंस्त्वान्तः ॥

(५) कुकुन्दरो लो, भाषादिह “कुकुन्दरो यकव्यु लो जघन
 कृपिक” इति पुंस्त्वान्तः ॥

(६) स्त्रिजो, स्त्रिजो स्त्रिजो स्त्रिजो ॥

(७) कटिप्रो, कटिप्रो कटिप्रो कटिप्रो ॥
 (८) वंशाध, वंशाध वंशाध वंशाध ॥
 (९) सुतया, सुतया सुतया सुतया ॥
 (१०) कृपको, कृपको कृपको कृपको ॥
 (११) कुकुन्दरो, कुकुन्दरो कुकुन्दरो कुकुन्दरो ॥
 (१२) च्यति, च्यति च्यति च्यति ॥
 (१३) कुलिः, कुलिः कुलिः कुलिः ॥

मगोऽपत्यमयो^१ नोनिः^१ क्षरायस्मिर^२ - कूपिके^३ (१) ॥२७२॥
 स्त्रीविज्ञ^४ मय पुंविज्ञ^५ मेहवः^६ शोषः^७ शोषसी^८ ।
 शिख^९ मेह^{१०} कामलता^{११} लिङ्ग^{१२} च द्वय मध्यमः ॥२७३॥
 गुह्य^{१३} - मजननी^{१४} - पश्य^{१५} (२) गुह्यमध्यं सुली^{१६} मणिः^{१७} ।
 सीवनी^{१८} तद्वधः^{१९} सूत्रं स्या दण्डं^{२०} पेलं मण्डकः^{२१} ॥२७४॥
 मुष्की^{२२} ऽण्डकोशो^{२३} छिद्यो^{२४} ऽपाजं पावुरं गुदं^{२५} श्रुतिः^{२६} ।
 अधोमर्म्भ^{२७} शकृद्धार^{२८} त्विषकीक^{२९} तुली^{३०} अपि ॥२७५॥
 विटपं^{३१} तु सहावीर्यं^{३२} मक्षरा मुष्कवङ्गयाम्^{३३} (३) ।
 ऊरुमन्त्रि^{३४} वङ्गयः^{३५} स्यात् सक्थ्यरु^{३६} सस्य पर्वे तु ॥२७६॥
 जानुः^{३७} नलकीलो^{३८} ऽडीवान्^{३९} पञ्चाङ्गागो^{४०} ऽस्य मन्दिरः^{४१} ।
 कपोली^{४२} त्व ग्रिमो^{४३} जङ्गा^{४४} प्रसृतारं^{४५} नलकिन्व^{४६} पि ॥२७७॥
 प्रतिजङ्गा^{४७} त्वग्रजङ्गा^{४८} पिण्डिका^{४९} तु पिचण्डिका^{५०} ।
 गुल्फ^{५१} सु चरणग्रन्थि^{५२} घुटिको^{५३} घुण्टको^{५४} घुटः^{५५} ॥२७८॥
 चरणः^{५६} क्रमणः^{५७} पादः^{५८} पदो^{५९} (४) ऽक्षि^{६०} श्वलनः^{६१} क्रमः^{६२} ।
 पादमूलं^{६३} गोहिरं^{६४} स्यात् पाणि^{६५} सु घुटयो रधः ॥२८०॥
 पादागं^{६६} प्रपदं^{६७} चिमं^{६८} त्वङ्गुठा^{६९} कुलिमध्यतः^{७०} (५) ।

(१) क्षरमन्दिरः । क्षर कूपिका ६ ॥

(२) “उक्तं तदनुपप्लव्योत्की” इति स्त्री वेद्याह वैजयन्ती ॥

(३) मुष्कवङ्गयामिह स्त्रीविज्ञः द्वितीयैकवचनं तटाह वागभटः
 मुष्कवङ्गययोर्मध्ये विटपं घटतारकम्” इति ॥

(४) पद पाद पदो पादः । “पत् पादं त्रिचरणोत्की” इति व्याहः ॥

(५) अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं
 य इति सप्तम्यर्थे तु प्रत्ययः ॥

ब्रह्मं^१ जि पक्षौ पथं त्विस्तम्बः^२ ब्रह्मधिरः^३ बभे ॥२८१॥
 तल्लहदयं तु तलं^४ मध्ये पादतल्लह्य तल्लो^५ ॥
 तिलकः^६ जालकः^७ पिबु^८ जटु^९ शिलकालकः^{१०} ॥२८२॥
 (२) रसा^१-खन्^२-मांस^३-मेदो^४-स्थि^५-मज्जा^६-शुक्राणि^७ धातवः।
 समैव दृश्य वैकेषां रोम^८-त्वक्^९-स्नायुभिः^{१०} सङ्ग ॥२८३॥
 रस^१ आहारतेजो^२ ऽग्निसम्भवः^३ षड्रसासवः^४ ।
 आजेयो^५ ऽह्नकरो^६ धातु^७ घन-मूल-महा-परः^८ ॥२८४॥
 रक्तं^१ रुधिरं^२ मांसेयं^३ बिम्बं^४ तेजो^५-भवे^६ रसात्^७ ।
 शोणितं^८ लोहितं^९ मरुन्^{१०} वाशिष्टं^{११} प्रा^{१२}दा^{१३}सुरे^{१४} ॥२८५॥
 चतजो^१ मांसकार्य^२ ऽस्त्रं^३ मांसं^४ पल्लवं^५ जङ्गलं^६ ।
 रक्ता^७ मेजो^८-(९) भवे^{१०} क्रय्यं^{११} काश्यपं^{१२} तरसा^{१३}-मिमे^{१४} ॥२८६॥
 मेदस्तृत्^१-(२) पिशितं^३ कीनं^४ पल्लवं^५ पेक्ष्यं^६ शु^७ तल्लताः^८ ।

(१) जल न इति पाठोपि । तिलकानोपि ॥

(२) धातुमानेकैकम् ॥

(३) घनधातुः २ मूलधातुः २ महाधातुरिति ॥

(४) रसतेजसो रसतेजसि, रसतेजः १ रसभवम् २ ।

(५) अह्नन् अह्नु अह्नी अह्नन्ति, प्रसादौ दन्पादनादिके-
 त्यादिना विकल्पेन असन् इत्यादिगे अहानि अहन्ति, अह्नन्ता अह्ना,
 अमभ्याम् अह्नाभ्याम्, अमभिः अह्नभिः, अह्नजे अह्ने, अह्नजः अह्ना-
 अह्नजोः अह्नीः २, अह्नजाम् अह्नाम्, अह्नजिः अह्नि अह्नन्ति, अह्नन्
 अह्नन्ता अह्ने इति वा पाठः ॥

(६) रक्ततेजसो रक्ततेजसि, रक्ततेजः १ रक्तभवम् २ ॥

(७) मेदस्तृत् मेदस्तृत् ॥

(८) तल्लहदयं तल्लहदयं तल्लहदयं ॥

बुद्धः^(१) ब्रह्मचर्यं^(२) वृत्तः^(३) सुखं^(४) तदग्रिमम्^(५) ॥५॥

शुष्कं वस्त्रं! अन्तर्धृतं पुनः-दृष्टे पुनः समे ।

मेहो^१(१) अस्थि कृतं कथं सांसात्तेजो ॥ ४ ॥ जै गौतमं वसा^{१०} ॥ ५ ॥

गोदं^१ तु मरुत्तस्य हो^२ मस्तिष्को^३ मस्य शुक्लः^४ ।

चास्य^१ कुल्यं^२ भारद्वाजं^३ मेदस्तोकं^४ समञ्जस्तु^५ ॥२८८॥

मांसपित्तं^१ श्लेष्मितं^२ कर्कशं^३ देहधारकम्^४ ।

मेहोज^१ कीकसं^१ सार^२ करोटि^३ शिरसोऽस्यनि ॥ २८० ॥

कपाल'- कर्परोर^(१) तुल्यौ, पृथक्सा स्थि कशेरुकः ।

(७) शाखाद्वयं स्यात्कलकं पार्श्वस्थं वृत्ति-पर्युक्ते ॥ २८ ॥

शरीरादि करणः^१ स्वात् कङ्काल^२ मण्डिपञ्जरः^३ ।

(१) बुद्धा बहुधा नै मूकानः, बुद्धभाषणे उचिततत्तीत्यम् प्रत्ययः ।
 ततो ह्यस्य प्रत्यये बुद्धा स्तिवामावन्तः पुक्लिङ्ग इति गौडः, भागुरिङ्ग
 अयमाद्यं भवेद् कम् इति लोपमाह ॥

(२) इका स्त्रियामाबलः, इका पार्श्वगतो रुढो इति वैजयन्ती-
कारः पुंस्त्र्याह ॥

(३) वेदः ह्येव, वेदस्य वेदांसि ॥

(४) मांसलेखसी कांसतेजांसि । कांसतेजः १ मांसजम् ॥

(५) कचोटिः स्त्री, चतुर्थस्यरान्तोऽपि ।

६१) कर्मरः कूर्पर इत्यपि कलहेन्दर आह "कूर्परो ज्ञाननि
प्रोक्तः कपर्देऽपि च कूर्पर" इति "कर्मरस्तत्कारे धूर्त्ते भिक्षुपात्र
कपर्तयोः" इति कर्मरोट्प्राह कलहेन्दरः । कपर्तश्च कर्मरौ घटादीनां
पत्रहेतुवशादात् कलहेन्दरः "कपर्तश्च शिरसोऽस्थिस्युद्धमटादेः शक्यते
मये" ३१

(५) अथवा इच्छोऽहं भुजापत्नीयः । तदाह विधायः "आयात-याद
वस्तुने ते देवि धः शेषान्तिके भुजे" इति ॥

सन्धर्भो रत्नचक्रे सुकर्मैः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 तिलके तिलचक्रे सुकर्मैः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ॥३१०॥
 चापीडः श्रेष्ठोः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ॥३१८॥
 भक्तिः-वक्तिः-सन्धर्भः-सन्धर्भः-सन्धर्भः ॥३१९॥
 बालपाशः पारितोषः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ॥३२०॥
 ताडः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 उत्सृष्टिकाः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ॥३२१॥
 प्रवेयकः कर्णभूषः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 प्रालम्बिकाः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ॥३२२॥
 शरीः सुतातः प्रालम्बः-सन्धर्भः-सन्धर्भः-सन्धर्भः-सन्धर्भः ।
 देवचक्रः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ॥३२३॥
 तदर्थः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ॥३२४॥

(१) कर्मपूजः पुष्पाक्षतिः कर्मपूजः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।

(२) स्तोत्राः कर्मपूजः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।

(३) सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।
 सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः सन्धर्भः ।

(11) पादकण्डिका १ पादकण्डिका २ १

(2) को, विद्वान्यो विद्वान्यः ॥

(१) सिक स्त्री, सिको सिक्का

(३) दद्याः पुं लो दद्याः वक्तुं वक्तव्यः, विलिखि विलिख्यते इति
 केषित्, “दद्याः स्य वक्तव्यो वक्तव्ये” इत्यमरः ।

कस्यवेपु सुहृद्भिर्न्यहकादात्म्यं स्रज्जति ।

वस्त्रमाख्यादि तत् पूर्य पात्रं पूर्यनकं च तत् ॥३४१॥

तत् स्यादा मपदं तु ध्याप्नोत्यामपदं हि यत् ।

(१) जीवरं भिक्षुसङ्घाटो जीर्णवस्त्रं पटश्चरम् ॥३४२॥

प्राणी गोपी विद्रवस्त्रे जलाद्रां स्निग्धवाससि ।

पर्यस्त्रिकारं परिकरं पर्यङ्कं चावसक्यिका ॥३४३॥

(२) कुशो वर्णः परिसोमः प्रवेणी-नवता-स्रराः ।

अपटी काण्डपटः स्यात् प्रतिभीराजवन्धपि (३) ॥३४४॥

तिरस्कारिण्यो लोचो वितानं कदकोऽपि च ।

चन्द्रोदये (४) स्थलं दूष्ये केणिका पटकुर्व्यपि ॥३४५॥

शुणालयनिकायां स्यात् संसार-स्रसारौ समौ (५) ।

तल्पं शय्यं शयनीयं शयनं तल्लिभं (६) च तत् ॥३४६॥

मञ्च-मञ्चक-पर्यङ्क-पल्यङ्का खड्गया समाः ।

उच्छीर्षका सुपा हान-बहो पाले पतद्ग्रहः ॥३४७॥

अतिग्राहो (७) सुकुरा-लटर्शा-दर्शा सु दर्पणे ।

(१) ह पुनिजनाच्छादनस्य ।

(२) सामान्येन गजाद्युपरि समाभूमौ वा आक्षरणस्य "जुल-
काजिम्" इति भाषा ।

(३) यवनिकापि । यद्यं प्रच्छादनपटे "परदा" इति यस्य
प्रसिद्धिः ।

(४) वस्त्रमहस्य ।

(५) मल्लवाटिर्नितशब्दः ।

(६) तल्लिभम् इति वा ।

(७) मल्लरोपि ।

स्वा वेतासक्तः भासन्ती^(१) विहरः पीठे मासनासुरः ॥ २४८ ॥
 नशिपुः भोजनाच्छादा वीथीरं शयनासने ॥
 लाक्षां दुस्मानयो राक्षसै रङ्गमाता पलङ्कषा^(२) ॥ २४९ ॥
 अतु^(३) अतन्ना^(४) क्षमिजा^(५) यावा^(६) लक्ष्मी^(७) तु तद्रसः ।
 अञ्जनं कञ्जलं दीपः^(८) प्रदीपः^(९) कञ्जलध्वजः^(१०) ॥ २५० ॥
 खेडप्रियां^(११) गृहमणिं^(१२) दंशाकर्षीं^(१३) दशेन्वनः^(१४) ।
 व्यजनं ताञ्जदन्तं^(१५) तत् धवित्रं^(१६) सगवर्षणः ॥ २५१ ॥
 आलावर्तं^(१७) तु वस्त्रस्य कङ्कतिः^(१८) केशमार्जनः^(१९) ।
 प्रसाधनं खाद्य बालक्रीडनके^(२०) सुडो^(२१) गिरिः^(२२) ॥ २५२ ॥
 गिरियको^(२३) गिरिगुडः^(२४) समौ कन्दुक-गेन्दुकौ^(२५) ।
 राजा^(२६) राट्^(२७) धृतिवीरक^(२८)-मध्यलोकेश^(२९)-भूभतः^(३०) ॥ २५३ ॥
 महीचित्^(३१) पार्थिवो^(३२) मूर्ध्निभिषिक्तो^(३३) भूप्रजा-नृपः^(३४) ॥
 (३) सधर्मो मण्डलाधीशः^(३५) सस्वाटु शास्त्रियो नृपान् ॥ २५४ ॥
 (४) यः सर्वमण्डलस्थो राजसूर्यः^(३६) च योऽयजत् ।
 चक्रवर्ती^(३७) सार्वभौमो^(३८) स्तोतु^(३९) द्वादश भारते ॥ २५५ ॥
 आर्षभि^(४०) भरत^(४१) सत्र सगर^(४२) सु सुमित्रभूः^(४३) ।

(१) भासन्ती स्त्री पुल्लिङ्गः इति कृत्वायुधटीका "कङ्कति" इत्यपि ॥

(२) भूपाः, प्रजापः, नृपः वीरिगत्वात् भूपाटः, लोकपालः नर-
पाट इत्यनन्दवः ॥

(३) अथेतमस्यजातापेक्षया सामान्यः ॥

(४) द्वादश राजचक्रस्य ॥

(५) राजसूर्यः चन्द्रविजेभूः ॥

(६) तेलिकि आर्षभ्यः द्वादशतपस्यना द्वादश ॥

- (१) मधवा^१ वैजयि^२ रत्ना^३ शबरेणवपनन्दनः^४ ॥ २५६ ॥
 सनतकुमारो^५ ऽथ^(१) शान्तिः^६ कुन्द^७ ररो^८ जिना^९ शमि^{१०} ।
 कृष्ण^{११} सु कार्त्तनीर्जः^{१२} पद्मः^{१३} पद्मोत्तरात्मनः^{१४} ॥ २५७ ॥
 हरिषेणो^{१५} हरिसुतो^{१६} जयो^{१७} विजयनन्दनः^{१८} ।
 ब्रह्मचरु^{१९} ब्रह्मदत्तः^{२०} सर्वे पीप्साकुवंशजाः ॥ २५८ ॥
 प्रजापत्य^{२१} स्त्रिष्टो^{२२} ऽथ^(१) द्विष्टो^{२३} ब्रह्मसम्भनः^{२४} ।
 स्वचम्पू^{२५} बृहत्तनयः^{२६} सोमभूः^{२७} पुरुषोत्तमः ॥ २५९ ॥
 शैवः^{२८} पुरुषसिंहो^{२९} ऽथ महाशिरस्सुक्लवः^{३०} ।
 स्यात् पुरुषपुण्डरीको^{३१} दत्तो^{३२} ऽग्निविंजनन्दनः^{३३} ॥ २६० ॥
 (४) नारायणो^{३४} दाशरथिः^{३५} कृष्ण^{३६} सु वसुदेवभूः^{३७} ।
 वासुदेवा^{३८} समी^(५) कृष्णा नवशुक्ला बला^{३९} स्व मी^(६) ॥ २६१ ॥
 (७) अचलो^{४०} विजयो^{४१} मद्रः^{४२} सुप्रभ^{४३} सुदर्शनः^{४४} ।

(१) मधवागौ मधवानः ॥

(२) जिन चक्रवर्त्ति नामैकम् ॥

(३) त्रयोवंश्याः पृष्ठे पश्चिमप्रदेशेऽस्य त्रिष्टोः त्रिष्टोऽदत्तकर्म
 चक्रवर्त्तिनः द्वौ वंशौ पृष्ठे पश्चिमप्रदेशेऽस्य द्विष्टोः प्राक्पाणिवादिः ॥

(४) वत्स्येण वासुदे सर्वे नीलावलाङ्ग सुकिलयेति एतेषां च वाङ्मते
 देव वसुदेवानाम् अष्टानां गोत्रसंगोत्रं नारायणपञ्चमोऽस्य काश्यपगोत्रं
 गोत्रं वसुदेवकश्यपं वसुदेव वासुदेवा अदेवयजुन्वि गोत्रमः सप्त-
 नारायणप्रोमापुण काशवरात्ता पुण्येयवा ॥

(५) अश्विपूर्वोक्ताः प्रजापत्याद्याः कृष्णाश्च वासुदेवाः कृष्णान्ते
 कृष्णार्थेन श्यामाः ॥

(६) समी वक्ष्यमाणाः नवेत्यत्रापि चत्वार्येते कृष्णप्रदेशाः पुक्ताः
 कथं न भवन्ति ॥ (७) एकैकम् ॥

आनन्दो नमः ॥ पद्मोदराभो विष्णुहिमः समी ॥ १॥
 (२) अक्षयिणी सादकः च मेरुको मधुरः च ॥
 निशुक्लः-वर्णः प्रह्लादः-लक्ष्मणः-मगधेश्वरः ॥ ३ ॥
 (३) जिनेः सह विमटिः स्युः शकाः कापुदपाः समी ।
 आदिराजः ॥ यदुर्वैद्यो नाम्नाता ॥ ४ ॥ सुवनाग्रजः ॥ ५ ॥
 धुन्वमारः ॥ कुवकाश्वो हरिचन्द्रः स्त्रिशकुनः ।
 (५) पुकरवा ॥ वीरः ऐलः ऊर्ध्वशीरमणः च ॥ ६ ॥
 दोषान्तिः भरतः ॥ सत्येन्द्रः ॥ शकुन्तलात्मजः ॥
 हेहयः ॥ कार्त्तवीर्यो दोषहन्तः दर्जुनः ॥ ७ ॥
 कौशल्यानन्दो दाशरथी रामोऽस्य तु प्रिया ।
 वेदेही मैथिली सीता जानकी ॥ धरणीसुता ॥ ८ ॥

(१) अमी वल्लभा आनन्दोदराभो नव विष्णुनां प्राजापत्यादीनां
 वासुदेवानां वधाक्रमं द्विवः प्रतिपद्याः ॥

(२) एकैकम् ॥

(३) उपर्युक्तमाह जिनेरिति जिनेस्तीर्णहर आनन्दादिभिस्त-
 विंशत्या सह लोचिना अमी मरुतादयो द्वादश चक्रवर्तिनः-प्राजापत्या-
 दयो नव वासुदेवाः अक्षयिणी नव वल्लभाः-अक्षयिणीया नव प्रति-
 वासुदेवा इति चर्चो प्रणिता विमटिः स्युः ते च शकाः कापुदपाः पु-
 षेनु जानिकियेका इत्यर्थः ॥

(४) नाम्नातारो नाम्नातारः, एते नाम्नातप्रमुखाः षट्कोणे
 चक्रवर्तिनः प्रसिद्धाः । वदाह "नाम्नाताः १ धुन्वमारः २ हरिचन्द्रः ३
 पुकरवमः ४ अक्षयः ५ कार्त्तवीर्यः ६ वज्रते चक्रवर्तिनः ॥"

(५) पुकरवाः पुकरवो पुकरवः ॥

रामपुत्रो मुनिः सदा^(१) त्रैलोक्या मुनीश्वरः ।
 श्रीमन्निःशङ्कः^(२) वाक्मी^(३) वाक्मि^(४) रिशुतः^(५) ॥१५॥
 वाक्मि^(६) मुनिः उग्रमानः वल्लभः^(७) ॥१६॥
 मावतिः^(८) केवलिशुतः^(९) वाक्मि^(१०) ॥१७॥
 यौकल्यो^(११) रावलो^(१२) रथो^(१३) दक्षकम्बरः^(१४) ॥१८॥
 रावलिः^(१५) शङ्खजिह्वनादो^(१६) मन्दोदरीशुतः^(१७) ॥१९॥
 अनातशुतः^(१८) शङ्खारिः^(१९) धर्मपुत्रः^(२०) दुषिष्ठिरः^(२१) ॥२०॥
 कङ्को^(२२) अमीढो^(२३) भीमः^(२४) मरुत्पुत्रः^(२५) दक्षोदरः^(२६) ॥२१॥
 किरीट^(२७) कीचक-वक-हिङ्गिष्वाणां निरुदनः^(२८) ॥२२॥
 अर्जुनः^(२९) पादगुणः^(३०) सत्यसार्धः^(३१) धर्मजः^(३२) ॥२३॥
 राधावेभी^(३३) किरीटो^(३४) निरु^(३५) निष्पु^(३६) श्वेतजयो^(३७) नरः^(३८) ॥२४॥

(१) मुनीश्वर इति राजदत्तादिनात् साधु ।

(२) वाक्मी, वाक्मि, वाक्मि, वल्लभः ।

(३) वाक्मी वाक्मि, हरिश्चन्द्रः ।

(४) वल्लभः १ वल्लभः २ ।

(५) अनात शिवार्चिका यथा भीष्मः किष्काः अनेन अजमीढः ।
 अजमीढोपि अज्ञानवतं "वेत्ताः किता वदन्मुभावितभाजमीढः इति"

अजमीढ, वे वधिष्ठिरः इति तट्टिका ।

(६) किरीटनिरुदनः, कीचकनिरुदनः, वकनिरुदनः, हिङ्गि-
 निरुदनः ।

(७) सत्यसार्धो वल्लभः ।

(८) राधा वैष्णविकेति विधिति, राधावेभी राधावेधिनः ।

(९) किरीटो किरीटिका ।

दृष्टव्यो^(१) सुहृदो^(२) सुमित्रो^(३) अपि^(४) ॥ ३७॥
 वीर्यवान्^(५) कर्णजि^(६) तस्य नाखीव^(७) नाखिवं धनुः^(८) ॥ ३८॥
 पाशालो^(९) द्रौपदी^(१०) कणा^(११) वीरन्वी^(१२) नित्ययौवना^(१३) ॥ ३९॥
 वेदिजा^(१४) वासुसेनी^(१५) च कर्ण^(१६) सम्पाधिपो^(१७) इन्द्राट^(१८) ॥ ४०॥
 राधा^(१९) - कृता-क^(२०) - तनयः^(२१) कालघट^(२२) तु तदनुः^(२३) ॥ ४१॥
 (१) श्रेयिक^(२४) सु भस्मासारो^(२५) हास^(२६) स्थात् सातवाहनः^(२७) ॥ ४२॥
 कुमारपात^(२८) शौलुको^(२९) राजर्षिः^(३०) परमार्हतः^(३१) ॥ ४३॥
 मृतस्वभोजा^(३२) धर्मात्मा^(३३) मारिव्यसनवारकः^(३४) ॥ ४४॥
 राजवीजि^(३५) (१) राजवंश्यो^(३६) वीर्य-वंश्यो^(३७) तु वंशजे ॥ ४५॥
 स्वाम्य^(३८) मातुः^(३९) सुहृत्^(४०) कोशो^(४१) राट्^(४२) - दुर्ग^(४३) - वलानि^(४४) च ॥ ४६॥
 (१) राज्याङ्गानि प्रकृतयः^(४५) (२) पौराणां श्रेणयोऽपि च^(४६) ॥ ४७॥
 तन्म^(४७) खराट्टविक्रा^(४८) स्थादावाप^(४९) स्व रचिन्मनम् ॥

(१) दृष्टव्यो नटवेति दृष्टवटः, विराट्महे कृष्णनाभाया-
 पायोऽवा वभूदिति प्रसिद्धिः ॥

(२) राधातनयः कृततनयः अर्कतनयः ॥

(३) राजाविश्वामनाम् ॥

(४) इन्द्राट इति कृतं हासः ज्वलादिवाक्यः, हासं दत्तं पुनं
 वाहनमस्त्र सातवाहनः साहसराहन इत्यपि ॥

(५) राजवीजिनी राजवीजिनः ॥

(६) स्वामी प्रभुः, स्वाम्यो मन्त्री, सुहृत् मित्रम् । कोशो
 भास्वानारः, राट् जनपदः, दुर्गं कोटः (कोटमङ्ग इत्यादि भाषा)
 वलं शैलम् । राज्याङ्गानां केके प्रेक्षम् ॥

(७) राज्याङ्गानां पौराण्यं वलिनः प्रकृतयः स्वताः इति
 वाच्यम् ॥

परिच्छिन्नः^१ परिवर्तः^२ परिवारः^३ परिवर्तः^४ ॥३७२॥
 परिच्छिन्नः^५ परिवर्तः^६ सम्प्रो^७ प्रवरखे^८ त्रि^९ ।
 राजश्रव्याः^{१०} म^{११} श्रव्याः^{१२} भद्रासनं^{१३} वपासनम्^{१४} ॥३८०॥
 सिंहासनं^{१५} तु तत्^{१६} समं^(१) यज^{१७} मातृपशुदकम्^{१८} ।
 चामरं^{१९} बाणव्यजनं^{२०} रोमशुष्कः^{२१} प्रकीर्णकम्^{२२} ॥३८१॥
 स्थनी^{२३} ताञ्जलकरङ्गो^{२४} भङ्गारः^{२५} कनकालुकाः^{२६} ।
 भद्रकुम्भः^{२७} पुर्णकुम्भः^{२८} पादपीठं^{२९} पदासनम्^{३०} ॥३८२॥
 धमातः^{३१} सचिवो^{३२} मन्त्री^{३३} धीमखः^{३४} सामवायिकः^{३५} ।
 नियोगी^{३६} कर्मसचिवः^{३७} आयुक्तो^{३८} व्याघ्रतः^{३९} ख सः^{४०} ॥३८३॥
 द्रष्टा^{४१} तु^{४२} व्यवहाराणां^{४३} प्राङ्विषाको^{४४} ऽक्षदर्शकः^{४५} ।
 महाभावाः^{४६} प्रधानानि^(२) पुरोधाः^{४७} सु पुरोहितः^{४८} ॥३८४॥
 सौवर्णिको^{४९} ऽथ द्वारस्थः^{५०} चत्ता^{५१} स्वात् द्वारपालकः^{५२} ।
 दौवारिकः^{५३} प्रतोहारो^{५४} वेतु^{५५} त्सारकः^{५६} दण्डिनः^{५७} ॥३८५॥
 (१) रक्षिवर्गे^{५८} ऽनोकस्थः^{५९} स्यादध्यक्षाः^{६०} धिक्कृतौ^{६१} समौ ।
 पौरोगवः^{६२} सूदाध्यक्षः^{६३} सूद^{६४} स्त्रौदनिको^{६५} गुणः^{६६} ॥३८६॥
 भक्तकारः^{६७} सुपकारः^{६८} सुपा^{६९} रालिकः^{७०} वल्लवाः^{७१} ।
 भौरिकः^{७२} कनकाध्यक्षो^{७३} सूयाध्यक्षः^{७४} सु नैष्किकः^{७५} ॥३८७॥
 स्थानाध्यक्षः^{७६} स्थानिकः^{७७} स्यात् शुक्लाध्यक्षः^{७८} सु शैलिकः^{७९} ।

(१) वैकीर्णिकारो वैभवः ।

(२) प्रधानमन्त्रिणं सौवर्णिकः “महाभावाः प्रधानं स्यादिति”
 इत्यादि ।

(३) भङ्गारककं राजविद्याविषयकं वा ।

(१) गुल्फः स घट्टादिदेयं धर्माध्यक्षः सु धार्मिकः ॥ ३८८ ॥
 धर्माधिकारणीः चाय हृष्टाध्यक्षोः अधिकार्यकः २ ।
 चतुरङ्गवताध्यक्षः सेनानीः दण्डनायकः ३ ॥ ३८९ ॥
 स्थायुकोः अधिकृतो ग्रामे गोपोः ग्रामेषु भूरिषु ।
 स्याता मन्तःपुराध्यक्षेऽन्तर्जगिकाः वरोधिकीः ॥ ३९० ॥
 शुडान्तः स्या दन्तःपुरे मवरोधोः वरोधनम् ४ (२) ।
 सौविदमन्तः कक्षुकिनः स्थापत्याः सौविदाः च ते ॥ ३९१ ॥
 षण्ढेः षर्जनरः २ शत्रौः प्रतिपक्षः २ परोः रिपुः ४ ।
 शत्रवः ५ प्रत्यवस्थाताः प्रत्यगीकोः अभियात्यस्रीः ॥ ३९२ ॥
 दस्युः १० सपत्नीः ११ सहनोः विपक्षोः १२
 द्वेषी १३ द्विषन् १४ (१) वैर्यः १५ द्वितोः १६ जिघांसुः १७
 दुहृत् १८ परेः पत्यकः १९ (४) परिपत्यनौः २० द्विदः २१
 प्रत्यर्थः २२ मित्राः २३ वभिमात्रः २४ रातीः २५ ॥ ३९३ ॥
 वैरः २६ विरोधोः विद्वेषोः वयस्यः २७ सवयाः २८ (५) सुहृत् २९ ।

(१) “सं विचिन्त्य धनुर्द्वानमं पीडितो दुहितु गुल्फसंस्थवा”
 इति रघुः । गुल्फशब्दो विवाहाद्यवशादप्याह्यः वस्तुवाच्यपि यदाह
 अजयः “गुल्फो घट्टे विवाहाद्यवशादप्याह्यो च वस्तुनि” महेन्द्रोपि
 “गुल्फं घट्टादिदेयेष्वप्याह्यमाह बन्धकेषु च” बन्धको विवाहाद्यवद्-
 प्याह्यं धनमिति मङ्गीका । “घट्टादिदेयं गुल्फोऽस्त्री” इत्यमरोपि ॥

(२) अन्तर्जगिकास्य, हिन्दिभाषायां “महत्” इति श्वातस्य ॥

(३) द्विषन्तौ द्विषन्तः ॥

(४) परिपत्यनौ परिपत्यिनः, परिपत्यिनः १ परिपत्यी २ ।

‘पयुष्मन्तौ’ अत्रादिः अत्रात्यन्तः ॥

(५) सवयौ सवयः, सुहृदौ सुहृदः ॥

स्त्रियः^१ सुहृदो^२ मित्रं^३ सखा^४ सख्यं^५ तु सोऽहम्^६ ॥२४॥

सौ^७ हार्दं^८ साप्तपदीनं^९-मैत्रु^{१०} (१) ज्योतिषं^{११} सङ्गतम्^{१२} ।

आनन्दनं^{१३} त्वं^{१४} प्रच्छन्नं^{१५} स्यात् सभाजनं^{१६} मित्यपि ॥२५॥

विषयानन्तरो राजा शत्रुं^{१७} मित्रं^{१८} भतः परम्^{१९} ।

उदासीनः^{२०} परतरः^{२१} पाणिग्राहः^{२२} सु पृष्ठतः^{२३} ॥२६॥

असुवृत्तिः^{२४} स्व सुरोधो^{२५} हेरिको^{२६} गूढपूरुषः^{२७} ।

प्रणिधि^{२८} र्यथार्थवर्णो^{२९} स्वसर्पो^{३०} मन्त्रविच्वरः^{३१} ॥२७॥

वाक्तीयनः^{३२} स्पष्टश्चरः^{३३} आप्तं^{३४}-प्रत्ययितौ^{३५} समौ ।

सन्निधि^{३६} (२) स्याद् गृहपतिः^{३७} हूतः^{३८} सन्देशहारकः^{३९} ॥२८॥

(२) सन्धि^{४०}-विग्रह^{४१}-यानान्या^{४२} सन्^{४३} द्वैधा^{४४}-अया^{४५} अपि ।

वङ्गुणाः^{४६} शक्तयः^{४७} स्त्रियः^{४८} प्रभुत्वो^{४९}-त्याह^{५०}-मन्त्र^{५१}-जाः^{५२} (३) ॥२९॥

(५) साम^{५३}-दानः^{५४}-भेद^{५५}-दण्डा^{५६} उपायाः^{५७} साम^{५८} (४) सान्त्वनम्^{५९} ।

उपजापः^{६०} पुनर्भेदो^{६१} दण्डः^{६२} स्यात् साहसं^{६३} दमः^{६४} ॥३०॥

प्राभतं^{६५} ढौकनं^{६६} लज्जो^{६७} त्कोषः^{६८} कौशलिका^{६९}-मिषे^{७०} ।

(१) मैत्री नदीवत्, मैत्रप्रमित्यपि लोके ॥

(२) सखी सस्त्रिणौ सस्त्रिणः ॥

(३) वङ्गुणानभेदकम् ॥

(४) प्रभुत्वोत्याह मन्त्रमवा इत्यर्थः, एभि स्त्रिभिः तत्र कोषः

भाण्डागारः दुर्गः कोटः दण्डसन्धिः सैन्यम् प्रभुशक्तिः । उपायसङ्घनं

उत्साहशक्तिः । पराक्रमसम्पत् इत्यर्थः । मन्त्रः वङ्गाङ्गो मन्त्रशक्तिः

निग्रहसम्पत् इत्यर्थः । एषो लवाणां शक्तिरिति भाष्यार्थः ॥

(५) एकैकमुपादानम् ॥

(६) सामनी सातानि ॥

१ पाचारः १ प्रदानं १ दा १ हारो १ पाचा ॥ यने १ अपि ॥ ११ ॥

२ मायो १ पेक्षे १ मन्त्राक्षानि १ जुहोपाया १ इमे तयः ।

१ मगया १ आ १ स्त्रियः १ पान १ वाक्पास्य १ २ यदूषणे १ ११ ॥ १२ ॥

दण्डपास्य १ मित्येत द्वेयं व्यसनं १ सप्तकम् ।

पौरुषं १ विक्रमः १ शौर्यं १ शौण्डीर्यं १ ११ ॥ १३ ॥ १४ ॥

यत् कोशदण्डजं तेजः १ १५ ॥ स प्रभावः १ प्रतापः १ वत् ।

भिया धर्माधिक्येन च परीक्षा या तु सोपधा १ ११ ॥ १४ ॥ १५ ॥

त आन्द्राद्य षडक्षिणं १ यत्तृतीयाद्य गोवरः ।

रहस्या लोचनं मन्त्रो १ १६ ॥ रठ १ ऋन्ने सुपठरम् १ ११ ॥ १५ ॥

(१) उपचारः १ उपप्रदानम् २ उपदा १ उपहारः ॥ उप-
पाद्यम् ५ उपायनम् १ ॥

(२) एकैकम् । मायारूपपरावर्तनादिका, अपेक्षातन्त्रधारणम्,
रज्जुखं मन्त्र द्रव्यरूपप्रयोगादिना असम्भवदृष्टदर्शनम्, एषां दृष्टे
मायोपेक्षेन्त्राक्षानि जुहोपाया उपायाः ॥

(३) एकैकम् । आचाः पाशका अत्र तैरूपकचितं द्यूतं प्रेषम् ॥
पानं मद्यादेः ॥ वाक्पास्यं कर्तव्यवचनम् ॥ अर्थस्य रूपं तत्रतर्ज
अदानम् १ आदानम् २ विनाशः १ परिहाराद्य ॥ ११ ॥ अर्थस्य दण्डेन
पास्यं दण्डपास्यं तीक्ष्णदण्डता ॥ एते सप्त व्यसनानि उच्यन्ते ॥

(१४) शौण्डीर्यस्य भावः कर्म वा शौण्डीर्यं शौठीर्यम् इति वा ॥

(१५) तेज इति प्रभत्वशक्ति भवशुक्तत्वं तेजसी तेजावि ॥

(१६) धर्मकामादौ भवोपन्यासेन अमात्यानामाश्रयान्वेषणम् उपधा
इत्युच्यते ॥

(१७) मन्त्रः पञ्चाङ्गः । यत्कौटल्यः । कर्मणामारम्भोपायः ॥
पुरष इत्येकवचनम् २ देशकालविभागः १ विनिपातप्रतीकारः ॥ कार्य
विधिः १ वि पञ्चाङ्गोक्तम् ॥

विनिक्त^१-विजनै^१-कान्त^१-निःशलाकानि^१-केवलम्^१ ।
 यस्मि^१रहस्यं^१न्याय^१सु देशरूपं^१समस्तसम्^१ ॥४०६॥
 तत्प^१-स्वेषौ^१नयो^१न्याय्यं^१तु चितं^१युक्तं^१-साम्प्रते^१ ।
 तस्य^१प्राप्तं^१भजनं^१ता^१-भिनीतो^१-पयिकानि^१च ॥४०७॥
 प्रक्रिया^१त्वधिकारो^१ऽथ सर्व्यादा^१धारणा^१स्थितिः^१ ।
 संस्था^१ऽपराध^१सु मनु^१व्यलीकं^१विप्रिया^१-गसी^१॥४०८॥
 बलिः^१करी^१भागधयो^१द्विपाद्यो^१द्विगुणोदमः^१ ।
 वाहिनी^१दतना^१सेना^१बलं^१सैन्य^१मनीकिनी^१॥४०९॥
 कटकं^१ध्वजिनी^१तन्त्रं^१दण्डो^१ऽनीकं^१पताकिनी^१ ।
 बरुधिनी^१चमू^१चक्रं^१स्वन्धावारो^१ऽस्य तु स्थितिः^१॥४१०॥
 शिविरं^१रचना तु स्वात् व्यूहो^१दण्डादिको युधि^(१) ।
 प्रत्यासारो^१व्यूहपार्ष्णिः^१सैन्यदृष्टे प्रतिग्रहः^(२)॥४११॥
 एकेनै करथाः त्रयश्चा पत्तिः^१पञ्चपदातिका ।
 सेना^१सेनामुखं^१गुह्यो^१वाहिनी^१दतना^१चमूः^१॥४१२॥
 मनीकिनी^१च पत्तेः स्वादि भाद्यै स्त्रियुगोः क्रमात्^(३) ।

(१) युधि संपादनमिक्तं सैन्यानां रचना (विन्यास विशेषः) इति ।

(२) प्रत्यासरतीति प्रत्यासारः सैन्यरचनायाः पञ्चाङ्गाङ्ग इत्यर्थः ॥

(३) ब्रह्मारतम् ॥ “एको रथो गजस्यैको नराः पञ्चपदातयः । त्वयस्व
 मयः कञ्चस्यै पत्तिरित्यभिधीयते” ॥ पत्तेः सर्वान्विभि र्भिररथांश्चपदा-
 ध क्रमेण लिख्यते : सेनादीनि नामानि क्रमेण भवन्ति । तेन पत्ति
 रथो^१सेना^१सेना मुखं^१गुह्यो^१वाहिनी^१दतना^१चमू^१मनीकिनी^१च पत्तेः
 स्वादि भाद्यै स्त्रियुगोः क्रमात् ॥

शानीकिनी (१) बौद्धिनी सज्जनं तु परजगन् ॥४१३॥
 प्रेजयन्ती पुनः केतुः पताका केतन ध्वजः ।
 प्रस्यो ब्रूता-स्वब्रूता-स्वा ब्रूही-धोमुखशर्च्चनी ॥४१४॥
 राजो वाजो रघः पत्तिः सेनाङ्गः स्वा चतुर्विधम् ।
 इत्येव चक्रव द्याने शताङ्गः खन्दनो रघः ॥४१५॥
 श्रीङ्गार्यः पुष्परथो देवार्थः सु मरुद्वयः ।
 गोम्मारयो (२) बैनयिको ध्वरथः पारियात्रिकः ॥४१६॥
 (१) कर्णारिः प्रवहणः उद्यमः रघुगर्मकः ।
 नखु शकटो ऽथ स्वा इन्नी कम्बलिवाद्यकम् ॥४१७॥
 य कम्बल-वास्ता द्या सौ सौः परिहृते रथे ।
 पाण्डुकम्बलीयः स्वात् संज्वीतः पाण्डुकम्बले ॥४१८॥
 तु द्वेपो वैधाम्नः स यो वृत्तो द्वीपचर्माणा ।
 पाङ्कुरयपादोऽरिः (३) चक्रं धारा पुनः प्रधिः ॥४१९॥
 निरेखाग्रकीले त्वण्या-णी नाभिः सु पिण्डकाः ।

१३ चमू तिरुवा अनीकिनी ७ ॥ बदाङ्कः ॥ “पत्तिः सेना २
 ॥ सुहृत् १ ॥ गुम्बल ४ ॥ वाहिनी चैव ५ ॥ मि अणा ६ ॥ चमू ७ ॥ अनी-
 य ८ ॥ दशगणिका ९ ॥ अकलोद्धिणि होइ ६ ॥” “स्वात् सेना २ चर्चिणी
 ॥ स्वात्पाटैकहिने गजेः २१८०० । रघैः २८७० सैभ्यो इत्ये
 मेः ६५६१० पञ्चमैश्च पदातिभिः १०८१५० ।” इति ॥

- (१) दशगुणा अनीकिनी रत्नसूतः ॥
 (२) प्रस्ताभ्यावायै रथः, गोम्वा इति प्रस्ताभ्याम योग्या ॥
 (३) परवाद्य रथस्य ॥
 (४) कर्णारिः प्रवहणः, उद्यमः इति ॥

दुग्धमरः श्वरः स्वात् (१) दुग्धमीमांसावत्वनम् ॥४२०॥
 दुग्धकोलकः सु शम्भाः प्रासङ्गः सु दुग्धान्तरम् ।
 अदुक्कर्मोदा बंधस्य धूर्तिः यानमुखः च भूः ॥४२१॥
 (२) रघुपुत्रिः सु वरुणो रघाङ्गानि त्व पस्कराः ।
 शिविकायाप्यथानेऽव दोलाः प्रेक्षाः-दिका भवेत् ॥४॥
 वैनीतकः परम्परावाहनं शिविकादिकम् ।
 यानं दुग्धं पत्रं वाह्यं वक्ष्यं वाहनं-धोरणं ॥४२२॥
 नियन्ताः प्राजिताः यन्त्राः सूतः ध्व्येष्टः सारथीः ।
 दक्षिणस्थः-प्रवेतारौ (३) क्षत्ताः रघुकुटुम्बिकः ॥४२३॥
 रघारोहिणिः तु रघीः (४) रघिके रघिरो रघीः ।
 (५) यश्नारोहे त्व श्वारः सादीः च तुरगी च सः (६) ॥४२४॥
 हस्त्यारोहे सादि-यन्त्रः- (७) महासातः-निषादिनः ।
 अधोरणाः हस्तिपकारगजाजीवे भपालकाः ॥४२५॥
 योद्धारः सु भट्टाः योधाः सेनारक्षः सु सैनिकाः ।
 सेनायां वे समवेता से सैन्याः सैनिका अपि ॥४२७॥

(१) दुग्धं, दुग्धः पुंसीत्वनरः ॥

(२) रघुपुत्रादयः ॥

(३) प्रवेतारौ इति वा पाठः ॥

(४) रघिनौ रघिनः ॥

(५) रघवत स्त्रीणि नामानि ॥

(६) सादी इत्यन्तः सादी सादिनौ सादिनः तदर्थेऽपि तेषां

तदर्थेऽपि तेषां ॥

(७) यत्रापि पूर्वपदं, सादी सादिनौ सादिनः ॥

ये सहस्रेण योद्धार सो साधवाः सहस्रिणः ।
 छायावरः शब्दधारः पताकी वैजयन्तीकः ॥४२८॥
 परिधिस्तः परिचरः (१) आसुतः प्रतिसुतः-वत् ।
 अपिनद्धः पिनद्धो ऽथ सन्नद्धो व्यूढकण्टः ॥४२९॥
 दंशितो वसितः सज्जः सन्नाहो वस्यैककण्टः ।
 जगरः कवचं दंशं सानुतं मायुरण्डदः ॥४३०॥
 निचोक्तः स्यात् कूर्पासो वारवाणेश कसुकः ।
 (२) सारसनं त्वधिकाङ्गं हृदि धार्यं सकसुकैः ॥४३१॥
 शिरस्त्राणो तु शीर्षस्थं शिरस्कं शीर्षकं च तत् ।
 नागोदं सुदरत्राणं जङ्घात्राणं तु मत्कुण्ठम् ॥४३२॥
 बाहुत्राणं बाहुलं स्याज्जालिका त्वङ्गराणी ।
 जालप्रयायाऽयसी स्यादायुधीयः शस्त्रजीविनि ॥४३३॥
 काण्डवृद्धाः-सुधिकौ च तुल्यौ प्राधिक-कौन्तिकौ (३) ।
 पारश्वधिकः सु पारश्वधः परश्ववायुधः ॥४३४॥
 स्युर्नैलिशिकः शात्की-याष्टीकाः सप्तदायुधाः ।
 दूरी (४) भुजर्तुर्धायुष्कः स्यात्काण्डीरः सु काण्डवान् (५) ॥४३५॥

(१) सज्जीभूतस्य ॥

(२) चारुं सनोति ददाति सारसनम् अधिकाङ्गं सारसनम् पुं
 लोविङ्गः, अधिवाङ्गमित्येके यन्मनिः “अधिवाङ्गं सारसनम्” भृगुसूत्रे
 “तस्य सारसनं स्रवं धिवाङ्गस्य निवन्धन” मित्याह । गण्डवृद्धाकरेपि
 “कसुकैः सारवाणः स्यात् वाणवारोधिवाङ्गवत् अधिवाङ्गमधिकाङ्गं
 सारवाणैः स्रवं” इति ॥ (३) भक्तधारिणः ॥

(४) दूरीकृतः । (५) बाणधरस्य, काण्डवृद्धौ काण्डवृद्धः ।

कतव्यः । कतपुङ्गुः समवेतशरीरिणः ।
 ग्रीष्मवेधौ (१) कवचसोऽपराहेषु च कतः (२) ॥४३॥
 अन्तेषु दूरवेधौ तु दूरापाः त्वावधौ पुनः (३) ।
 हेतिः प्रहरणं शस्त्रं मस्त्रं च चतुर्विधम् ॥४३॥
 मुक्तं द्विधा पाण्डियन्त्रं मुक्तं शक्ति-शरादिकम् (४) ।
 यमुक्तं शस्त्रादि स्याद्यप्याद्यं तु द्वयात्मकम् (५) ॥४४॥
 धनुः (६) चापोऽस्त्रं निष्वासः कोदण्डं धन्वकामुकम् (७) ।
 द्रुणाऽसौलसकोऽस्यान्तरग्रं त्वर्त्तिरटव्यपि ॥४५॥
 मौर्वी जीवागुणो गव्याश्चिञ्चाश्वापासनं द्रुणाः ।
 शिञ्जनीऽव्याश्च गोधाः तु तलं व्याघातकारणम् ॥४६॥

(१) ग्रीष्मवेधिनौ ग्रीष्मवेधिनः ॥

(२) "समवेदपराहेषु यस्य कवचाभ्युतः शरः" इति ॥

(३) दूरवेधिनौ दूरवेधिनः, दूरापातिनौ दूरापातिनः ॥

(४) पाणिमुक्तं शक्त्यादि । यन्त्रमुक्तं शरादि । "शक्त्यादि पाणिमुक्तं । स्यादमुक्तं २ सुरिकादिकम् । मुक्तः मुक्तं १ च यन्त्रादि यन्त्र-मुक्तं ४ शरादिकम्" इति हलः युधः ॥

(५) मुक्तामुक्तस्य ॥

(६) धनुश्च, धनुः, धनू इति त्रीण्येव प्रातिपदिकानि दृश्यन्ते । अन्त्ये धनति शब्दादन्ते व्याघातेन वा धनुः रज्ज्वर्तयश्च विज्ञानिर्देशात् अन्त्येति उपसर्गवे धनुरकारान्तोपि, दावपि पुं स्त्रीबहिष्कृतौ, त्वपि च म्येति उपसर्गवे स्त्रीबहिष्कृतौ धनूरपि, (पुं स्त्री) धनुः धनुवी धनुवः, धनुः धनुवी धनूरपि, पुं स्त्री, धनुः धनू धनवः ॥

(७) धन्वनी धन्वानिनामः स्त्री । अस्त्रं ते दाव्यं अस्त्रेण व्याघः पुं स्त्रीबहिष्कृतः ।

(१) स्थानान्या^१ लोढ^२-वैशाख^३-प्रत्यालोढानि^४ मण्डलम्^५ ।
 समंपदं^६ च वेधं^७ तु लक्षं^८ लक्षं^९ शरव्यकम्^{१०} ॥४४१॥
 बाणो^{११} पृषत्का^{१२}-विशिखो^{१३} खग^{१४}-गाङ्ग^{१५} पक्षौ^{१६}
 काण्डा^{१७}-शुग^{१८}-प्रदर^{१९}-सायक^{२०}-पत्रवाहा^{२१} ।
 पत्री^{२२}-ध्व^{२३}-जिह्वाग^{२४}-शिलीमुख^{२५}-कङ्कपत्र^{२६} ।
 रोपा^{२७}-कलख^{२८}-शर^{२९}-मार्गण^{३०}-चितपुङ्खा^{३१} ॥४४२॥
 प्रक्षेडग^{३२} सर्वलोहो^{३३} नाराच^{३४} एषण^{३५} ख सः ।
 निरस्तः^{३६} प्रहिते बाणे विघाते दिग्ध^{३७}-लिप्तकौ^{३८} ॥४४३॥
 बाणमुक्ति व्यबच्छेदो^{३९} दोषि^{४०} वेगस्य तीव्रता^(२) ।
 ज्वरप्र^{४१}-तडला^{४२}-वेन्दु^{४३}-तीरी^{४४}-मुख्या स्तु तद्भिदः ॥४४४॥
 पक्षो^{४५} वाजः^{४६} पतणा^{४७} त न्यासः पुङ्ख^{४८} स्तु कर्त्तरो^{४९} ।
 तूणो^{५०} निषङ्ग^{५१} सूणीर^{५२} उपासङ्गः^{५३} शराश्रयः^{५४} ॥४४५॥
 शरधिः^{५५} कलापो^{५६} ऽप्य य चन्द्रहासः^{५७}
 करवाल^{५८}-निस्त्रिंश^{५९}-कपाण^{६०}-खड्गाः^{६१} ।
 तरवारि^{६२}-कौक्षेयक^{६३}-मण्डलाग्रा^{६४}
 अस्मि^{६५} कटि^{६६}-रिष्टी^{६७} त्सर^{६८} रस्य मुष्टिः ॥४४६॥
 प्रत्याकारः^{६९} परीवारः^{७०} कोशः^{७१} खड्गपिधानकम्^{७२} ।
 अङ्गुन^{७३}-फलक^{७४} चर्म्म^{७५} खेटका^{७६}-वरण^{७७}-सुराः^(१) ॥४४७॥
 यस्य मुष्टिः स्तु संग्राहः^{७८} क्षुरी^{७९} क्षुरी^{८०} कपाणिका^{८१} ।

(१) बाणभेदानामेकैकम् ॥

(२) बाणभेदानामेकैकम् ॥

(३) स्फुर स्फुरिचवनयोः स्फुर चेति घातव्यादश्च स्फुरति चवति स्फुरः । स्फुरकोऽयम् एवं स्फुरः स्फुरक इत्यपि ॥

शक्यं चे मेतु^१ पुत्रौ च^१ (१) प्रवपाकास्तु सा चिता ॥४४८॥
 दण्डो यष्टिः न लण्डः^२ स्या दीक्षी^३ करत्रालिका^४ ।
 भिन्दिपाले^५ (२) दृगः^६ कुम्भो प्राचोऽथ द्रुषणो घनः^७ ॥४४९॥
 मुक्तरः^८ स्यात् कुठारः^९ सु^{१०} परशुः^{११} पशुः^{१२} पश्वधौ^{१३} ।
 परश्वधः^{१४} स्वधिति^{१५} च परिधः^{१६} परिधातनः^{१७} ॥४५०॥
 (४) सर्व्वेला^{१८} तोमरे^{१९} शल्यं^{२०} शङ्खौ^{२१} श्रुलौ^{२२} त्रिशूषकम्^{२३} ।
 शक्ति^{२४}-पट्टिश^{२५}-दुस्कोट^{२६}-चक्रा^{२७}द्याः^{२८} (५) शस्त्रजातयः ॥४५१॥
 (१) खुरली^{२९} तु अमो^{३०} योम्या^{३१} भ्यास^{३२} सद्भूः^{३३} खलूरिका^{३४} ।
 सर्वाभिसारः^{३५} सर्व्वोषः^{३६} सर्व्वसन्नहनं^{३७} सभाः ॥४५२॥
 लोहाभिसारो^{३८} दशम्यां विधि नीराजना त्परः ।
 प्रस्थानं^{३९} गमनं^{४०} व्रज्या^{४१} अभिनिर्याणं^{४२} प्रयाणकम्^{४३} ॥४५३॥
 याता^{४४} अभिषेणनं^{४५} तु स्यात् सेनया अभिगमो रिपो ।
 स्यात् सुहृद्बल मासारः^{४६} प्रचक्रं^{४७} चलितं बलम् ॥४५४॥
 प्रसारं^{४८} सु प्रसरणं^{४९} तणकाठादिहेतवे ।
 अभिक्रमो^{५०} रणे यान मभीतस्य रिपून् प्रति ॥४५५॥

(१) अवि धेनुः १ अवि पुत्री २ ॥

(२) भिन्दिपालो नाम इक्ष्वाक्यो महाफलो दीर्घदेण्ड कायुध-
विधेयः इत्यस्य टीका ॥

(३) कुठिः सौलः, कोठति कुठारः, पुं स्त्रीलिङ्गः, तृषि कुठिभ्यां
किटिभ्याः कुठारः, कुठान् इक्षानियसीति वा ॥

(४) सर्व्वसातोमरोऽस्त्रिषामित्यनरः ॥

(५) चक्राः पुं स्त्री चक्रा चक्रम् ॥

(६) प्रश्वधः ॥

अभिमित्तो^१ (१) अभिमित्तियो^२ अभिमित्तियो^३ अभि-रिज्जन् ।
 ख्यादुरखा^४ वुरसिल^५ (२) ऊर्जखू^६ जैखलौ^७ समौ ॥४५६॥
 मांयुगीनो^८ रणे साधु-जैता^९ जिष्णु^{१०}श्च जित्वरः^{११} ।
 जख्यो^{१२} यः शक्यते जेतुं जेयो^{१३} जेतव्यमानके ॥४५७॥
 वैतालिका^{१४} बोधकरा^{१५} अर्थिकार^{१६} सौखसुप्तिकाः^{१७} ।
 वाण्टिका^{१८} स्वाक्रिका^{१९} सूतो^{२०} बन्दी^{२१} (२) मङ्गलपाठकः ॥४५८॥
 मागधो^{२२} मगधः^{२३} संशप्तका^{२४} युद्धा-निवर्त्तिनः ।
 (४) नग्नः^{२५} सुतिव्रत^{२६} सास्य ग्रन्थो भोगावली^{२७} भवेत् ॥४५९॥

प्राणः^{२८} स्थामर-तरः^{२९} (५) पराक्र^{३०}-
 मवल^{३१} घुम्बानि^{३२} शौथ्यो^{३३} जह्नी^{३४},
 (६) शुष्मं^{३५} शुष्म^{३६} च शक्ति^{३७} रुज्ज^{३८}-
 सहसी^{३९} युद्धं^{४०} तु संख्यं^{४१} कलिः^{४२} ।
 संग्राम^{४३} ज्व^{४४} सम्प्रहार^{४५}-
 समरा^{४६} जन्म^{४७} युदा^{४८} (७) योधनं^{४९},
 संस्फोटः^{५०} कलहो^{५१} सध^{५२}
 प्रहरणं^{५३} (८) संख्यं^{५४} द्रुणो^{५५} विग्रहः^{५६} ॥४६०॥

(१) शुल्लसम्मुखगामिनः ॥

(२) ऊर्जस्विन् इति छेदः ऊर्जस्विनो ऊर्जस्विनः ॥

(३) बन्दिनौ बन्दिनः ॥

(४) पीतकौ पीतमात्र परिधानो मङ्गलपाठकः ॥

(५) तरः तरसी तरांसी ॥

(६) ओजः ओजवि ओजावि, शुष्म शुष्मणि शुष्माणि ॥

(७) युध युधौ युधः, स्त्री । (८) संख्य संखती संखलि, स्त्री

वृत्तः^१ समाधातः^२ समाहवा^३भि-

सम्पातः^४ सम्पादः^५ समि^६ त्प्रधाताः^७ ।

(१) आस्ताङ्गना^१ जि^२ प्रधनान्य^३ ऽनीक^४

मभ्यागम^५ च प्रविदारण^६ च ॥४६१॥

समुदायः^१ समुदयो^२ राटिः^३ ससिति^४ सङ्करो^५ ।

अभ्यामर्दः^६ सम्परायः^७ समीक^८ साम्परायिकम्^९ ॥४६२॥

आक्रन्दः^{१०} संयुग^{११} चाय नियुद्धं तद् भुजोद्धवम् ।

(२) पटङ्गा^१ उखरो^२ तुल्यौ^३ तुमुलं^४ रणसङ्कुलम् ॥४६३॥

नारीसं त्व ग्रयानं^५ स्यादवमर्द^६ सु पीडनम्^७ ।

प्रपात^८ स्व अवस्कन्दो^९ धाव्य^{१०} भ्यासादनं^{११} च सः ॥४६४॥

तद्रात्रौ सौप्तिकं वीराशंसनं^१ त्वा जिभीष्मभूः ।

नियुद्धभूर जवाटो^२ मोहो^३ (४) मूर्च्छा^४ च कश्मलम् ॥४६५॥

दृक्ते भाविनि वा युद्धे पानं^५ स्या द्वीरपाणकम्^६ ।

प्रकायनं^७ मपयानं^८ सन्दाव^९ द्रु^{१०} विद्रवाः^{११} ॥४६६॥

अपक्रमः^१ समु-त्प्रे-भ्यो^२ द्रावो^३ ऽथ विजयो^४ जयः^५ ।

पराजयो^६ रणो भङ्गो^७ (८) डमरे^८ भिस्त्रे^९ विज्वौ^{१०} ॥४६७॥

वैरनिर्यातनं^१ वैरशुद्धि^२ वैरप्रतिक्रिया^३ ।

(१) समित् समितौ समितः ॥

(२) वाक्कुवुद्धय ॥

(३) संयामवाद्यस्य ॥

(४) संयामे प्रहारात्मकोऽसौ वैचित्तं मूर्च्छा मूर्च्छां तयोर्वीर्यम् ॥

(५) सन्दावः १ उद्धवायः २ प्रद्रावः ३ ॥

(६) अपक्रमस्य "कुट" इति भाषा ॥

लात्कारः^१ शु प्रसभ^२(१) हठो^३य स्वलितं^४ छलम्^५(२) ॥१८॥
 रा-पर्य-भितो भूतो^६(३) जितो^७ भग्नः^८ पराजितः^९ ।
 लायित^{१०}सु नष्टः^{११} स्यात् गृहीतदिक्^{१२}तिरोहितः^{१३} ॥१९॥
 जताहवो^{१४} जितकाशी^{१५} प्रस्कन्ध^{१६}-पतितो^{१७} समी ।
 चारः^{१८}कारा^{१९}-गुप्तो^{२०} बन्धा^{२१}ग्रहकः^{२२}प्रोपतो^{२३}ग्रहः^{२४}(५) ॥२०॥
 वानुर्वर्ण्यं^{२५} द्विज^{२६}-क्षत्र^{२७}-वैश्य^{२८}-शूद्रा^{२९} दणां^{३०}(६) भिदः ।
 ब्रह्मचारी^{३१}(७) गृही^{३२}वानप्रस्थो^{३३} भिक्षु^{३४}रिति क्रमात् ॥२१॥
 चत्वार आश्रमा^{३५} सत्र वर्णी^{३६} स्यात् ब्रह्मचारिण्य^{३७} ।
 ज्येष्ठाश्रमी^{३८} गृहमेधी^{३९} गृहस्थः^{४०} स्नातको^{४१} गृही^{४२} ॥२२॥
 वैखानसो^{४३} वानप्रस्थो^{४४} भिक्षुः^{४५} सान्नासिको^{४६} यतिः^{४७} ।
 कर्ष्यन्दी^{४८} रक्तवसनः^{४९} परिव्राजक^{५०}-तापसौ^{५१} ॥२३॥
 पाराशरी^{५२} पारिकाञ्छी^{५३} मस्करी^{५४} परिरेणकः^{५५} ॥

(१) प्रसभोऽस्तीति यैजयन्ती ॥

(२) “छलन्तं स्वलितं व्याजे” इति महेन्द्रः । स्वलितं परस्य
 वदतः स्वामिमतायां नरविकल्पोपपादनेन वचनविघातः । यथा कूपो
 नवोदक इति षड्दर्शनम् । वादिना कूपो नवोदक इति कथायां
 नीनाशेषाचक्षतया नवशब्दप्रयोगे कृते छलवादो नवसंख्यामारोप्य
 दूषयति कुत एकएव कूपो नवसंख्योदक इति । मतिक्लृपादिकं वा ।
 यज्ञायक्यः । “किं करोति नरः प्राप्तः शूरोवाथ सुपण्डितः । द्वेभ्यो
 वस्य छलान्नेवी करोति विफलाः क्रियाः” ॥

(३) पराभूतः १ परिभूतः २ अभिभूतः ३ ॥

(४) कारागारस्थः ॥ (५) ग्रहः २ उपग्रहः ॥

(६) पक्षिकम् ॥

(७) दण्डोपब्रह्मचारी ॥

स्याच्छिखः^१ स्याच्छिखशायी^२ यः श्येते स्याच्छिखे प्रतात्^३ ॥४७॥
 अपः^४ क्षेशश्च^५ हो^६ दान्तः^७ शान्तः^८ आन्तो^९ जितेन्द्रियः^{१०} ।
 प्रवदानं^{११} कर्त्तुं^{१२} ग्राह्यं^{१३} सु नयीमुखः^{१४} ॥४७५॥
 भूदेवो^{१५} वाङ्मो^{१६} विप्रो^{१७} ह्य-ग्राह्यः^{१८} जाति^{१९}-जन्म^{२०}-जाः^{२१} ॥१॥
 र्याज्ये^{२२} षः^{२३} सूवकगृहः^{२४} षट्कर्मा^{२५} सुखसम्भवः^{२६} ॥४७६॥
 वेङ्गगर्भः^{२७} शमीगर्भः^{२८} सावित्रो^{२९} मैत्र^{३०} एतसः^{३१} ॥२॥
 षट्^{३२} पुनर्माणवज्रो^{३३} भिक्षा^{३४} स्यात् प्रासमात्रकम्^{३५} ॥४७७॥
 उपनाय^{३६} सु पनयो^{३७} वटूकरण^{३८} मानयः^{३९} ॥४॥
 अग्नीन्धनं^{४०} त्वग्निकार्यं^{४१} माग्नीध्रा^{४२} चाग्निकारिका^{४३} ॥४७८॥
 पाशाशो^{४४} दण्ड आषाढो^{४५} व्रते राभ्य^{४६} सु^{४७} वैणवः^{४८} ॥
 रैलः^{४९} सारस्वतो^{५०} रौच्यः^{५१} पैलव^{५२} स्वौ परैधिकः^{५३} ॥४७९॥
 आश्वत्य^{५४} सु जितनेमि^{५५} रौदुम्बर^{५६} उलूखलः^{५७} ।
 जटा^{५८} सटार^{५९} टषी^{६०} पीठं^{६१} कुण्डिका^{६२} तु कमण्डलुः^{६३} ॥४८०॥

(१) “मातुरप्ये विजननं द्वितीयं मौञ्जीवन्धनमिति” स्मृतेः ।
 द्विजातिः १ द्विजन्मा २ द्विजः ३ अपजजातिः ४ अपजन्मा ५ अपजः ६

(२) एतसः एकादशखरादित्तद्वर्गाद्यनध्योदन्यान्तस्य ।

(३) “प्रासप्रमाणं भिक्षास्यादयं प्रासचतुष्टयम्, अयं चतुष्टयं
 प्रासार्हन्तकारं द्विजोक्तमाः ॥”

(४) वक्तुः “गर्भाष्टमे ह्य कुर्वीत ग्राह्यस्योपनायनम्” चत्वारि
 मौञ्जीवन्धनस्य ।

(५) ऋग्वेदकाण्डेऽग्निविशेषस्य ॥

(६) रन्ध्राशब्दो वेणुपखाय इति टीका, रन्ध्रावा विकारो रन्ध्रः

(७) औषरोधिक इति मा पाठः ॥

श्रोत्रियः^(१) ऋग्वेदो यथा^(२) त्वा देवः^(३) स्या^(४) ऋग्वेदो व्रती^(५) ।
 याजको^(६) यजमानः^(७) च सोमयाजी^(८) तु दीक्षितः^(९) ॥४८१॥
 इज्याशीलो^(१०) यायजूको^(११) यज्वा^(१२) स्यादा सुतीव्रतः^(१३) ।
 सोमपः^(१४) सोमपीथी^(१५) स्यात् स्थपति^(१६) गर्घ्यतोष्टिकत् ॥४८२॥
 सर्ववेदा^(१७)स्तु^(१८) सर्वस्वदक्षिणं यज्ञ मिष्टवान् ।
 यजुर्विदध्वसु^(१९) ऋग्विद्वतो^(२०) ज्ञाता^(२१) तु^(२२) सामवित् ॥४८३॥
 यज्ञो^(२३) यागः^(२४) सवः^(२५) सत्तं^(२६) सोमो^(२७) मन्यु^(२८) स्मिखः^(२९) क्रतुः^(३०) ॥
 संसरः^(३१) सप्ततनु^(३२) सवितानं^(३३) बर्हि^(३४) रध्वरः^(३५) ॥४८४॥
 अथ्ययनं^(३६) ब्रह्मयज्ञः^(३७) स्याद्देवयज्य^(३८) आहुतिः^(३९) ।
 होमो^(४०) होत्रः^(४१) वषट्कारः^(४२) पिठयज्ञस्तु तर्पणम्^(४३) ॥४८५॥
 तच्छ्राद्धं^(४४) पिण्डदानं^(४५) च त्रयज्ञो^(४६) तिथिपूजनम्^(४७) ।
 भूतयज्ञो^(४८) बलिः^(४९) पञ्च महायज्ञा^(५०) भवन्त्यमी ॥४८६॥
 पौर्णमासं^(५१) च दर्शं^(५२) च यज्ञौ पञ्चान्तयोः^(५३) पृथक् ।
 सौमिकी^(५४) दीक्षणीयेष्टि^(५५) दीक्षा तु व्रतसंग्रहः^(५६) ॥४८७॥
 वृत्तिः^(५७) सुगहना कुम्भा^(५८) वेदी^(५९) भूमिः^(६०) परिस्तृता ।

(१) यद्वारौ यद्वारः, आदेवारौ आदेवारः ॥

(२) सर्ववेदसौ सर्ववेदसः ॥

(३) उद्गातारौ उद्गातारः ॥

(४) लो, बर्हिषी बर्हिषि ॥

(५) ब्रह्मण्यवेदस्य यजनं दानादि स ब्रह्मयज्ञः ॥

(६) अग्न्यपूर्वकं जलदानं तर्पणम् ॥

(७) दीक्षणी यस्य

दीक्षास्य बर्हिषः चन्द्रमिसवागविशेषोऽयम् ॥

(८) वीमकास अथवा औचकारविशेषः ॥

स्यगिडलं^१ त्वत्वरं^२ च न्वा यूपः^३ स्याद्यज्ञकीलकः ॥४८८॥

चमालो^४ यूपकटको^(१) यूपकर्णो^५ दृतावनौ^(२) ।

यूपाग्रभागे^६ स्त्री^(३) रणि^७ निर्घ्न्यदा^८ रणि ॥४८९॥

स्यु^९ र्दक्षिणा^{१०} इवनीय^{११} गार्हपत्या^{१२} स्त्रयो^{१३} ग्नयः ।

इदं मग्नित्रयं जेता^{१४} प्रणीतः^{१५} संस्कृतो^{१६} ग्नयः ॥४९०॥

धृक् सामिधेनो^{१७} धाव्या^{१८} च समिदा^{१९} धीयते यथा ।

समि^{२०} दि न्वन^{२१} मेधे^{२२} ध्म^{२३} तर्पयौ^{२४} धांसि^{२५} भस्मा^{२६} तु^(४) ॥४९१॥

स्याद् भूति^{२७} र्भसितं^{२८} रक्षा^{२९} चारः^{३०} पातं^{३१} सुवादिकम् ।

सुवः^{३२} सुग^{३३} धरा सो पभञ्जुः^(५) पुन रुक्तरा ॥४९२॥

ध्रुवा^{३४} तु सर्वसंज्ञार्थं यस्यामा^{३५} न्यं निधीयते ।

यो अभिमन्य^{३६} निहन्येत सस्या तपशु^{३७} रूपाकृतः^{३८} ॥४९३॥

परम्पराकं^{३९} श्रमनं^{४०} प्रोक्षणं^{४१} च मखे बधः ।

हिसार्थं कर्मा^{४२} भिचारः^{४३} स्या द्यज्ञार्हं^{४४} तु यज्ञियम्^{४५} ॥४९४॥

हविः^{४६} सान्नाय्यं^{४७} मामिद्या^{४८} दृतोष्णक्षीरगं^{४९} दधि ।

क्षीरशरः^{५०} पयस्या^{५१} च त न्मासुनि^(६) तु वाजिनम्^{५२} ॥४९५॥

(१) सूत्रधारघटिता यूपशिरसि कटकाकृतिः ॥

(२) दृताविद्युनस्थाने ॥

(३) वाचस्यतस्तु “यूपाग्रेतर्मा नस्त्रियामिति” पुंस्त्व्याहः तन्मते तर्मा तर्माणी तर्माणि इत्याद्यपि १ अन्त्यत्वं तर्माणी तर्माणि नान्तः स्त्री, अरणिः पुं स्त्री ॥

(४) भस्मा भस्मानी भस्मानि ॥

(५) उपभृतौ उपभृतः स्त्री, जुह्वौ जुह्वः ॥

(६) तस्या मामिद्याया मण्डे ॥

हव्यं^१ सुरेभ्यो दातव्यं पितृभ्यः कव्यं^१ मोदनम् ।
 आग्निं तु दधिमंयुक्ते षष्ठहाज्यं^१ षष्पातकः^२ ॥४८६॥
 दध्ना तु मधु संयुक्तं मधुपर्कं महोदयः ।
 हवित्री^१ (१) तु होमकुण्डं हव्यपाकः^१ (२) पुन सवः^२ ॥४८७॥
 अमृतं यज्ञशेषे^२ स्या द्विषसो^१ भुक्त शेषके^२ ।
 यज्ञान्तो ऽवभ्यथः^२ पूर्वं वाप्या-दीष्टं^१ मस्यक्रिया ॥४८८॥
 इष्टापूर्णां^१ तदुभयं वर्हिर्मुष्टिं स्तु विष्टरः^१ ।
 अग्निहोत्र^१ (२) अग्निचि^१ञ्चा हिताग्ना^१वया अग्निरक्षणा^१म् ॥४८९॥
 अग्न्याधाने^२ अग्निहोत्रं दर्वी^१ तु दृतलेखनी ।
 होमाग्निं^१ स्तु महाज्वालो महावीरः^१ प्रवर्ग^४-वत् ॥५००॥
 होमधूमं स्तु निगणो^१ होमभस्मं तु वैष्टुतम्^४ ।
 उपस्यर्श^१ स्वाचमनं^२ धारशमेकौ^२ तु सेचने^२ ॥५०१॥
 ब्रह्मासनं ध्यानयोगासने ऽथ ब्रह्मवर्चसम्^५ ।
 वृत्ताध्ययनर्द्धिः पाठे स्याद् ब्रह्माञ्जलि^१रञ्जलिः ॥५०२॥
 पाठे तु सुखनिष्क्रान्ता विप्रो ब्रह्मविन्द^१वः ।
 साकल्यवचनं^६ पारायणं^१ कल्पो विधि^१-क्रमौ^१ ॥५०३॥

(१) हव्यतेऽस्यां हवित्री ॥

(२) हव्यस्य पाकः पचनमत्र हव्यपाकः स्यातीति केचित् ॥

(३) अग्निहोत्रिणौ अग्निहोत्रिणः, अग्निचितौ अग्निचितः ॥

(४) विशेषेण स्तुयते स्या विष्टुतोऽग्निस्तस्येदं वैष्टुतम् ॥

(५) ब्रह्माणो वर्चस्तेजो ब्रह्मवर्चसम् । चरित्वाध्ययनसम्पन्ने ॥

(६) सकलस्य भावः साकल्यं साकल्येन सामस्तेन वचनम् अध्य-
 यनम् । “साकल्यवचनं प्राज्ञैः पारायणमुदाहृतम्” इति हलायुधः ॥

मूले ऽङ्गुष्ठस्य स्याद्वाङ्मूत्रं^१ तीर्थं कायं^१ कनिष्ठयोः ।
 पित्रं^१ तर्जयङ्गुष्ठान्तर्देवतं^१ त्व ऽङ्गुलीमुखे ॥५०४॥
 ब्रह्मत्वं^१ तु ब्रह्मभूयं^२ ब्रह्मसायुज्यं^२ मित्यपि ।
 देवभूया^३-दिक्^(१) तद्वदयोपाकरणं^१ श्रुतेः ॥५०५॥
 संस्कारपूर्वं ग्रहणं स्यात् स्वाध्यायः^१ पुनर्जपः^२ ।
 औपवस्त्रं^(२) तूपवासः^२ कच्छं^१ सान्त्तपनादिकम् ॥५०६॥
 प्रायः^१ सन्यास्य-नसने नियमः^१ पुण्यकं^२ व्रतम्^(२) ।
 चरितं^१ चरिता^२-चारो^२ चारित्र्यं^३-चरणं^४ अपि ॥५०७॥
 तत्तं^१ शीलं^१ च सर्वैर्गोर्ध्वं^१ जपे ऽधर्मघणम् ।
 समास्तु पादग्रहणा^१-भिवादनो^२-पसङ्ग्रहाः^२ ॥५०८॥
 उपवीतं^१ यज्ञसूत्रं^२ प्रोद्धते दक्षिणे करे^(४) ।
 प्राचीनावीतं^१ मन्यस्त्रिन्निवीतं^१ कण्ठलम्बितम् ॥५०९॥
 प्राचेतसं^१ स्तु वाल्मीकी^२ वल्मिकि^२-कुशिनौ^३ कविः^४ ।
 मैत्रावरुण^१-वाल्मीकौ^२ वेदव्यासं^१ स्तु माठरः^२ ॥५१०॥
 द्वैपायनः^२ पाराशर्यः^३ कानीनो^४ बादरायणः^५ ।

(१) आदिशब्दात् स्वर्गभूयं स्वर्गत्वं स्वर्गं सायुज्यम् इति ॥

(२) औपवस्त्रं उपवस्त्रा प्राप्नोऽस्य औपवस्त्रम् ऋत्वादिभ्य इत्यण्
 “वस्त्वाच् स्तन्त्रे” इत्यस्मात् क्ते उपवस्त्रास्यदमौपवस्त्रमित्यङ्के, उपवस्त्र-
 भिन्यन्ते, उपवस्त्ररिदमित्यङ्गाद्योपि यत् स्मृतिः “मापान्कधु मस्त्रुं रांश्च
 यर्जयेदौपस्त्रं के” इति । “औपवस्त्रमुपवस्त्रमौपवस्त्रोपवस्त्रं के” इति
 शब्दकलाकरः ॥

(१) पुं ली, व्रतः व्रतमिति यावत् ॥

(४) दक्षिणे करे प्रोद्धते इति दक्षिणकराधोनिःक्षिप्ते सूत्रे इत्यर्थः ॥

व्यासो^१ ऽस्या ऽस्वा सत्यवती^२वासवी^३ गन्धकालिका^४ ॥५१२॥
 योजनगन्ध^५ दाशेयी^६ शालङ्कायनजा^७ च सा ।
 जामदग्न्य^८ स्तु रामः^९ स्यात् भार्गवो^{१०} रेणुकासुतः^{११} ॥५१३॥
 नारद^{१२} स्तु देवब्रह्मा^{१३} पिशुनः^{१४} कलिकारकः^{१५} ।
 (१) वशिष्ठो^{१६} ऽरुन्धतीजानि^{१७}-रत्नमाना^{१८} त्व ऽरुन्धती^{१९} ॥५१३॥
 त्रिशङ्कुयाजी^{२०} गाधेयो^{२१} विश्वामित्र^{२२} च कौशिकः^{२३} ।
 कुशारणि^{२४} स्तु दुर्वासाः^{२५} शतानन्द^{२६} स्तु गौतमः^{२७} ॥५१४॥
 याज्ञवल्क्यो^{२८} ब्रह्मरात्रि^{२९} र्योगेशो^{३०} ऽप्यथ पाणिनी^{३१} ।
 (१) सालानुरीय^{३२}-दाक्षेयौ^{३३} गोमर्दीये^{३४} पतञ्जलिः^{३५} ॥५१५॥
 कात्यायने^{३६} वररुचि^{३७} र्मेधाजि^{३८} च पुनर्वसुः^{३९} ।
 अथ व्याडि^{४०} र्विन्ध्यवासी^{४१} नन्दिनी तनय^{४२} च सः ॥५१६॥
 स्फोटायने^{४३} तु कञ्जीवान्^{४४} पालकाय^{४५} करेणुमः^{४६} ।
 वाटस्यायने^{४७} मल्लनागः^{४८} कौटिल्य^{४९} अणकात्मजः^{५०} ॥५१७॥
 द्रामिलः^{५१} पद्मिलस्वामी^{५२} विष्णुगुप्तो^{५३} ऽङ्गुल^{५४} च सः ।

(१) अयं दन्त्यवानपि, अतिशयेन वसुमान् वसिष्ठः, गुणाङ्गादितीष्ठि
 निम्नतोर्णीध्वेति मतोर्नुपि प्रत्यं खरादेरियखरादिनापः ॥

(२) दुर्वाससो दुर्वाससः ॥

(३) सनातन आभिजनो निशामोऽस्य सालानुरीयः सनातन-
 दीयण् ॥ . . .

(४) कञ्जीवन्तो कञ्जीवन्तः ॥

(५) कौटिल्य इति वा । कुटो धट् भ्वाणि कुटवा कलधान्याः,
 तेषामपत्यं कौटिल्यः, यद्यपि टीका कृता एतत्साधितं तथापि प्रसक्त-
 भावे कौटिल्य इत्येव दृश्यते ॥

चतव्रतो ऽवकीर्णो^(१) स्यात् प्रात्यः^१ संस्कारवर्जितः ॥५१॥
 शिष्टिदानः^१ लक्षणकर्म्या ब्रह्मबन्धु^१ द्विजो ऽधमः ।
 नष्टाग्निर्वीरह^१ जातिमात्रजीवी द्विजव्रुवः^१ ॥५१६॥
 धर्मध्वजो^१ लिङ्गवृत्ति^२ वेदहीनो^१ निराकृतिः^२ ।
 वार्त्ताशी^१ भोजनार्थं यो गोत्रादि वदति स्वकम् ॥५२॥
 चच्छिष्टभोजनो^१ देव-नैवेद्यवन्निभोजनः ।
 अजप^(२) स्व ऽसदध्येता^२ शाखारण्डो^१ ऽन्यशाखकः^२ ॥५२१॥
 शस्त्राजीवः^१ काण्डस्पृष्टो^२ गुरुहा^१ नरकीलकः^२ ।
 मन्त्रो^१ देवादिपूजाया मन्त्राद्धो ऽय मलिम्लुचः^१ ॥५२२॥
 पञ्चयज्ञपरिभ्रष्टो निपिद्वैकर्त्तुचिः खरुः^२ ।
 षुभे यस्मि न्नुदेत्य ऽर्को ऽसमेति क्रमेण तौ ॥५२३॥
 अभ्यदिता^१-भिनिर्मुक्तौ^१ वीरोज्जो^१ न जुहोति यः ।
 अग्निहोतृकृत्वात् याज्यापरो वीरोपवीजकः^१ ॥५२४॥
 वीरविष्ठावको^१ जुह्व इनैः शूद्रसमाहृतैः^(२) ।
 (४) स्याद्वादवाद्या^१ र्हतः^२ स्या च्छून्यवादी^१ तु सौगतः^२ ॥५२५॥
 नैयायिक^१ स्वा ऽक्षपादो^२ योगः^२ साङ्ख्य^१ सु^१ कापिलः^२ ।
 वैशेषिकः^१ स्यादौलूक्यो^२ बार्हस्पत्य^१ सु नास्तिकः^२ ॥५२६॥

(१) अवकीर्णो नैव अवकीर्णिनः ॥

(२) नान्ति अजपः साध्यागोटस्य ॥

(१) शूद्रेभ्यः समाहृतैः ॥

(४) स्याद्वादवादिनौ स्याद्वादवादिनः । “स्यादन्ति” “स्यान्नास्ति”
इत्येवं रीत्या वक्तुं शोभाः । स्याद्वाद मयुभक्तिनयो इत्येवंतां युक्तिनामनि ।

चार्वाकोः लोकायतिकः^१ चै ते षडपि तार्किकाः^१ ।
 चक्रं^१ तु क्षत्रियो राजा^२ राजन्यो^३ बाहुसम्भवः^४ ॥५१७॥
 अथी^१ भूमिस्त्रिशो^२ वैश्या^३ ऊरुव्या^४ ऊरुजा^५ विशः^६ ।
 वाणिज्यं^१ पाशुपाल्यं^२ च कर्षणं^३ चेति^४ रत्तयः^५ ॥५२८॥
 आजीवो^१ जीवनं^२ वार्त्ता^३ जीविका^४ रत्ति^५-वेतने^६ ।
 उश्वो^१ धान्यकणादानं^२ कणिशाक्षुर्जनं^३ शिलम्^४ ॥५२९॥
 ऋतं^१ तद्वय मरुतं^२ कविं^३ र्मृतं^४ न्तु याचितम्^५ ।
 अयाचितं^१ स्या दमृतं^२ सेवावृत्तिः^३ श्वजीविकारं^४ ॥५३०॥
 सत्यावृतं^१ तु वाणिज्यं^२ वणिज्या^३ वाणिजो^४ वणिकः^५ ।
 क्रयविक्रयिकः^१ पण्याजीवा^२-पणिक^३-नैगमाः^४ ॥५३१॥
 वैदेहः^५ सार्थवाह^६ च कायकः^१ क्रयिकः^२ क्रयी^३ ।
 क्रयेदे^४ तु विपूर्वा^५ स्ते मूल्ये^६ वस्तार-र्थ-वक्रयाः^७ ॥५३२॥
 मूलद्रव्यं परिपणो^१ नीनी^२ लाभो^३ ऽधिकं फलम्^४ ।
 परिदानं^१ विनिमयो^२ नैमेयः^३ परिवर्त्तनम्^४ ॥५३३॥
 व्यतिहारः^५ परावर्त्तो^६ वैमेयो^७ निमयो^८(१) ऽपि च ।
 निक्षेपो^१-पनिधी^२न्यासे^३ प्रतिदानं^४ तदर्पणम्^५ ॥५३४॥
 केतव्यमानके^१ क्रयं^२ क्रयं^३ न्यस्तं क्रयाय यत् ।
 पणितव्यं^१ तु विक्रेयं^२ पण्यं^३ सत्यापनं^४ पुनः^५ ॥५३५॥
 सत्यङ्कारः^१ सत्यावृत्तिः^२ सुख्यौ विपण विक्रयो^३ ।

(१) एकैकं श्रेयम् ॥

(२) विक्रायकः १ विक्रायिः २ विक्रयी ३ विक्रयिता ४ ॥

(३) नैमेय निमयोऽपि च, वैमेय विमयोऽपि च, इति पाठद्वय-
मपि भवति ॥

गण्यं^(१) गण्यं संख्येयं^२ संख्या त्वे कादिका भवेत् ॥३३६॥
 यद्योत्तरं दशगुणं^(२) भवेदे को दशा^३ ऽमुतः ।
 शतं^३ सहस्रं^४ मयुतं^५ लक्षं^६ प्रयुतं^७ -कोटयः^८ ॥५३७॥
 अर्बुदं^८ मवजं^९ खर्वं^{१०} च निखर्वं^{११} च महाम्बुजम्^{१२} ।
 शृङ्गं^{१३} वीर्ह्वं^{१४} रन्ध्रं^{१५} मध्यं^{१६} परार्द्धं^{१७} चेति नामतः ॥५३८॥
 अर्धख्यं^{१८} द्वीप-वाङ्मार्ग-दि पुङ्गवा-ल्लाय ऽनन्तकम्^{१९} ।
 सांख्यातिकः^{२०} पोतवणिग् यानपात्रं^{२१} बह्वितकम्^{२२} ॥५३९॥
 बोह्व्यं^{२३} वह्नं^{२४} पोतः^{२५} पोतवाहो^{२६} नियामकः^{२७} ।
 निर्यामः^{२८} कर्णधारस्तु नात्रिको^{२९} नौ^{३०} सु मङ्गिनी^{३१} ॥५४०॥
 तरी^{३२}-तरण्यं^{३३} वेड़ा^{३४} ऽथ द्रोणी^{३५} काष्ठास्त्रवाहिनी ।
 नौकादण्डः^{३६} क्षेपणी^{३७} स्या जगदृक्षं^{३८} सु कूपकः^{३९} ॥५४१॥
 पोलिन्दा^{४०} स्त्र ऽन्तरादण्डाः^{४१} स्या त्मङ्गो^{४२} मङ्गिनीशिरः ।
 अम्बिस्तु काष्ठकुहालः^{४३} सेकपात्रं^{४४} तु सेवनम् ॥५४२॥
 केनिपातः^{४५} कोटिपात्रं^{४६} मरितं^{४७} ऽथो डुपः^{४८} श्वः^{४९} ।
 कोलो^{५०} भेलं^{५१} स्तरण्डं^{५२} च स्या त्तरपण्य मातरः^{५३} ॥५४३॥
 वृद्धाजीवो^{५४} द्वैगुणिको^{५५} वाङ्मुषिकः^{५६} कुक्षीदिकः^{५७} ।
 वाङ्मुषि^{५८} च कुक्षीदा^{५९} र्थं प्रयोगो^{६०} वृद्धिजीवने ॥५४४॥
 वृद्धिः^{६१} कलान्तरं^{६२} मृगां^{६३} तू द्वारः^{६४} पर्युपदञ्चनम्^{६५} ।

(१) गणसंख्याने कवर्ग तृतीयाद्यस्यरादिर्धातुः ॥

(२) दशगुणसंख्या यस्मिन् तद्दशगुणं क्रियाविशेषणमेतत् यथा
एकादशभिर्गुणितो दश भवेत् ॥

(३) सां यातिक इत्यपि ॥

याज्वयाभं याचितकं^१ परिवृत्त्या ऽपमित्यकम् ॥५४५॥
 अर्धमर्णी^१ ग्राहकः स्या दुक्तमर्णी^१ सु दायकः ।
 प्रतिभूर्लङ्गकः^१ (१) साची^१ स्पेय^२ आधि^१ सु बन्धकः^२ ॥५४६॥
 तुलाद्यैः पौतवं^१ मानं द्रुवयं^१ कुडवादिभिः ।
 पाय्यं^१ हस्तादिभि सत स्याद् गुञ्जाः पञ्च माषकः^२ ॥५४७॥
 ते तु षोडश कर्षो^१ ऽक्षः^२ पलं^१ कर्षचतुष्टयम् ।
 विस्तः^१ सुवर्णो^१ हेम्नो ऽचे कुरुविस्त^१ सु तत् पले ॥५४८॥
 तुला^१ पलशतं तासां विंशत्या भार^१ आचितः^२ ।
 शाकटः^२ शाकटीन^४ च शलाट^५ स्ते दशा^६ चितः^१ ॥५४९॥
 चतुर्भिः कुड्वैः प्रस्थः^१ प्रस्थे चतुर्भि राढ़कः^१ ।
 चतुर्भि राढ़कै द्रोणः^१ खारी^१ षोडशभि च तैः ॥५५०॥
 चतुर्विंशत्या ऽङ्गुलानां हस्तो^१ दण्ड^१ चतुष्करः ।
 तत्सहस्रो तु गव्यूतं^१ क्रोश^१ सौ द्वौ तु गोरुतम्^१ ॥५५१॥
 गव्या^२ गव्यूत^२ - गव्यूती^४ चतुःक्रोशं तु योजनम्^१ ।
 पाशुपाल्यं^१ जीववृत्ति^२ र्गोमान^१ गोभी^२ गवीश्वरे^२ ॥५५२॥
 गोपाले^१ गोधु^२ गाभीर^२ - गोप^४ - गोम ह्वय^५ - वल्लवाः^६ ।
 गोविन्दो^१ ऽधिज्ञतो गोषु जावाल^१ स्त्व ऽजजीविकः^२ ॥५५३॥
 कुटुम्बी^१ कर्षकः^२ चेतो^२ हर्ला^४ हषिक^५ - कार्षकौ^६ ।
 कभीवल्लो^१ ऽपि जित्या^१ (२) तु हलिः^२ सीर^१ सु^१ लाङ्गलम्^२ ॥५५४॥
 गोदारंयां^२ हल^४ मीषा^१ - सीते^१ त-दण्ड पङ्कती ।

(१) जामिन् इति ख्यातस्य ॥

(२) दृढजलस्य ॥

निरीषे^(२) कुटकां फाले^१ कषकः^२ कुशिकः^३ फलम्^४ ॥५५॥
 दात्रं^१ क्षविह^२ तन्मृष्टौ वण्टो^३ मत्तं^४ समीकृतौ ।
 गोदारणं^१ तु कुदालः^२ खनित्रं^३ त्व वदारणम्^४ ॥५५॥
 प्रतोदं^१ स्तु प्रवयणं^२ प्राजनं^३ तोन्म^४-तोदने^५ ।
 योत्रं^१ तु योक्तमा^२ वन्धः^३ कोटिशो^४ लोटभेदनः^५ ॥५५॥
 मेधिं^१ मैथिः^२ खलेवाली^३ खले गोबन्धदार यत् ।
 मूद्रो^१ ऽन्यवर्णो^२ वृषलः^३ पद्यः^४ पञ्जो^५ जघन्यजः^६ ॥५५॥
 ते तु मूर्द्धावसिक्तादा ऽऽरयकन्मिषजातयः ।
 चस्त्रियायां द्विजा मूर्द्धावसिक्तो^१ विट् स्त्रियां पुनः ॥५५॥
 चस्त्रियो^१ ऽथ पारशव^२-निषादो^३ मूद्रयोषिति ।
 क्षत्रा माहिष्यो^४ वैश्याया मुग्र^५ स्तु वृषलस्त्रियाम् ॥५६॥
 वैश्या कु करणः^१ मूद्रा क्षायोगवो^२ विशः स्त्रियाम् ।
 चत्रियायां पुनः क्षत्रा^३ चण्डालो^४ ब्राह्मणस्त्रियाम् ॥५६॥
 वैश्या कु मागधः^१ क्षत्रां वैदेहको^२ द्विजस्त्रियाम् ।
 सूत^१ स्तु चत्रिया ज्ञात इति द्वादश तद्धिदः ॥५६॥
 माहिष्येण तु जातः स्यात्करणं रयकारकः^१ ।
 कारं^१ स्तु कारी^२ प्रकृतिः^३ शिल्पी^४ येणिसु तद्गणः ॥५६॥
 शिल्पी कला^१ विज्ञानं^२ च भालाकारं^३ स्तु मालिकः^४ ।
 पुष्पाजीवः^१ पुष्पलाबी^२ पुष्पाणा भवचायिनो ॥५६॥
 कल्पपालः^१ सुराजीवी^२ शौण्डिको^३ मण्डहारकः^४ ।

(२) यस्याये फालो विवध्यते तस्य निष्क्रान्ता ईषा अस्मात् ॥

वारिवासः^१ पानवणिक्^१ ध्वजो^१ (१) ध्वज्या^८ सुतीव्रतः^८ ॥५१५॥

मद्यं^१ मदिरा^२ मदिरा^२ परिस्तुता^४ ।

कथ्यं^२ परिस्तु^१ न्माधु^१ कापिशायनम् ।

गन्धोत्तमा^८ कल्य^१ मिरा^१ परिस्तुता^२

कादस्वरी^१ स्वादुरसा^४ हलिप्रिया^{१२} ॥५१६॥

शुण्डा^१ हाला^१ हारहरं^८ प्रसन्ना^८ वारुणी^२ सुरा^१ ।

माध्वीकं^{२२} (२) मदना^{२२} देवसृष्टा^{२४} कापिश^{२५} मन्विजा^{२६} ॥५१७॥

मध्वासवे^१ माधवको^१ मैरेये^१ (३) शीघ्रं^२ रासवः^२ (४) ॥

जगलो^१ मेदको^२ मद्यपक्वः^२ किण्वं^१ तु नग्नः^२ ॥५१८॥

नग्नः^२ मद्यजीवं^४ च मद्यसन्धानमा^१ सुतिः^२ ।

(५) आसवो^२ अभिषवो^४ मद्यमण्ड^१-कारोत्तमो^१ सभौ ॥५१९॥

गल्बर्क^१ शु चक्रः^२ स्या त्सरक^२ चा सुतर्षणम्^४ ।

शुण्डा^१ पानमदस्थानं^१ मधुवारा^१ मधुक्रमाः^२ (६) ॥५२०॥

(१) “पानवणिजौ पानवणिजः ।” “ध्वजिनौ ध्वजिनः ।” “यथा दशचक्री समो ध्वजः ।”

(२) माध्वत्यनयामाध्वीकं सृणीकालीके इको निपात्यते सृणीक विकारोमाद्धीकमित्यन्यं, माद्धीक इति वा ॥

(३) मिरायां देशे भवो गौड्याः सुराया विशेषो मैरेयः नद्या दिलादेयण मोरे समुद्रे भव इति वा तत्र । शेरतेनेन शीघ्रो ध्रुक् पुं- लोवङ्गिष्ठावेतौ ॥

(४) आसूयते आसवः । सुरा चतुर्णां “गौड्यी १ पौट्टी २ च माध्वी ३ च फलोष्टा ४ च सुराः स्मृता” इति ॥

(५) आसवनमासवः, एवमभिषवश्च ॥

(६) मद्यपानादसरस्य हे ॥

सपीतिः^१ सङ्घपानं^२(१) स्याद्वापानं^३ पानगोष्ठिका^२ ।
 उपदंशं^४ स्ववर्दंशं^५ सच्यं^६ मद्यपाशनम्^७ (२) ॥५७१॥
 नाडिन्धमः^८ स्पर्शकारः^९ कलादो^{१०} मुष्टिक^{११} च सः ।
 तैजसावर्त्तनी^{१२} मूषा^{१३} भस्त्रा^{१४} चर्मप्रसेविका^{१५}(३) ॥५७२॥
 आम्बोटनो^{१६} वेधनिका^{१७} शाण^{१८} सुनिकषः^{१९} कषः^{२०} ।
 सन्दंसः^{२१} स्यात्कङ्कमुखोन्मः^{२२} कुन्दं^{२३} यन्त्रकम्^{२४} ॥५७३॥
 बैकटिको^{२५} मणिकारः^{२६} शौत्तिक^{२७} साम्बकुट्टकः^{२८} ।
 शाङ्गिकः^{२९} स्यात्कास्त्रविक^{३०} सुन्नवाय^{३१} सुसौचिकः^{३२} ॥५७४॥
 कपाणी^{३३} कर्त्तरी^{३४} कल्पन्य^{३५} पिस्त्रुची^{३६} तु सेवनी^{३७} ।
 सृचिस्त्रुतं^{३८} पिप्पलकं^{३९} तर्कुः^{४०} कर्त्तनसाधनम्^{४१} ॥५७५॥
 पिच्चनं^{४२} विह्वननं^{४३} च तूलस्फोटनकार्मुकम्^{४४} ।
 सेवनं^{४५} सीवनं^{४६} स्थिति^{४७} सुल्यौ^{४८} स्थूतं^{४९} प्रसेवको^{५०} ॥५७६॥
 तन्तुवायः^{५१} कुविन्दः^{५२} स्यात्त्रसरः^{५३} स्त्रजवेष्टनम्^{५४} ।
 वाणि^{५५} व्यूति^{५६} वानदण्डो^{५७} वेमा^{५८}(४) स्त्रवाणि^{५९} तन्तवः^{६०}(५) ॥५७७॥
 निर्योजक^{६१} सु रजकः^{६२} पादुकाञ्च^{६३} तु चर्महत्^{६४}(६) ।

(१) मिलित्वा मद्यपाने द्वे । मद्यपानस्थानेपि द्वे ॥

(२) मद्यपानरुचिकरभक्ष्यस्य चत्वारि ॥

(३) “पुंसि चर्मप्रसेवकः” इति कोषान्तरम् ॥

(४) वेमानो वेमानः, वेम वेम्नी, वेमनी वेमानि इत्यादि क्लीबं

(५) तन्तः पुं ली, तन्त्रमण्डल यदनेकार्थः “तन्त्रं सिद्धान्तराष्ट्र
 परब्रह्मप्रधानयोः । अङ्गदे कुटम्बकाल्ये च तन्तुवाने परिच्छेदे
 शाखान्तरे शास्त्रे करणे द्वयसाधके” इति ॥

(६) रजकस्य द्वे, चर्मकारस्यापि द्वे ॥

उपानत्पादुकारपादूः^१ पन्था^२ पादरक्षणम्^३ ॥५७८॥
 प्राणाहिता^१(१) सुपदीना^१ त्वा वद्धा सुपदं हि या ।
 नङ्गी^१ वङ्गी^१ वरना^१ स्या दारा^१ चर्मप्रभेदिकार^१ ॥५७९॥
 कुलालः^१ स्यात् कुम्भकारो^२ दण्डभ^३ चक्रजीवकः^४ ।
 शाणाजीवः^१ शस्त्रमाजो^२ न्माशक्तो^३ सिंघाषकः^४ ॥५८०॥
 भूम^१ खातिके सौली^२ स्या त्पिण्याक^३-खलौ^४ समौ ।
 रथकत्स्थपतिरेखष्टा^२(२) काष्ठतट^३ तच्च^४-वर्द्धकी^५ ॥५८१॥
 ग्रामायत्तो ग्रामतच्चः^१ कौटतच्चो^२ नधीनकः ।
 वृक्षभि^१ सज्जणी^२ वासी^३ ककच^४ करपत्रकम्^५ ॥५८२॥
 स उद्दुनो^१ यत्त काष्ठे काष्ठं निक्षिप्य तन्नते ।
 वृधादनो^१ वृक्षभेदी^२ टङ्कः^३ पाषाणदारकः^४ ॥५८३॥
 व्योकारः^१ कर्मारो^२ लोहकारः^३ कूट^४ त्व^५ योषनः^६ ।
 (३) ब्रश्चनः^१ पत्रपरशु^२ रोषीका^३ तूलिके^४ प्रिका^५ ॥५८४॥
 मध्यकारः^१ कान्दविकः^२ कन्दु^३-खेदनिके^४ समे ।
 रङ्गाजीव^१ सौलिकिके^२ श्विचक्र^३ च्वा^४ य तूलिका^५ ॥५८५॥
 कृचिकारः^१ चित^२ मालेख्यं^३ पलगण्ड^४ सु लेपकत^५ ।
 पुस्तं^१ लेपादिकर्म^२ स्या न्मापित^३ श्वण्डिलः^४ घुरी^५ ॥५८६॥

(१) षट् चर्मपादुकामात्रे । “मोजा” “बुट्” इति इदानीं प्रसिद्धायां पादुकायामेकम् ॥

(२) त्वष्टारौ त्वष्टारः, काष्ठतच्चो काष्ठतच्चः, तच्चा तच्चाणौ ।
 तच्चाणः, वर्द्धकिः वर्द्धकी वर्द्धकयः ॥

(३) ब्रश्चरः नागवल्लीपत्रछेदक अस्त्र इत्येके ॥

घुरमर्दी^१ शिवाकीर्त्ति^२ सुखको^३ ऽन्तावसाब्ध^४पि ।
 सुखनं^५ भद्राकरां^६ वपनं^७ परिवापणम्^(१) ॥५८७॥
 चौरं^८ नाराची^९ त्वे घिण्वां^{१०}, देवाजीव^{११}सु देवलः^{१२} ।
 मार्दङ्गिको^{१३} भौरजिको^{१४}, वीणावाद्^{१५}सु वैणिकः^{१६} ॥५८८॥
 वेणुधम्^{१७} स्या द्वैणविकः^{१८}, पाणिघः^{१९} पाणिवाद्कः^{२०} ।
 स्या त्प्रातिहारिको^{२१} मायाकारो^{२२}, माया^{२३}तु साम्बरी^{२४} ॥५८९॥
 इन्द्रजालं^{२५} तु कुहकं^{२६} जालं^{२७} कुहति^{२८} रित्यपि ।
 कौतूहलं^{२९} तु कुतकं^{३०} कौतुकं^{३१} च कुतूहलम्^{३२} ॥५९०॥
 व्याधो^{३३} मृगवधाजीवी^{३४} लुब्धको^{३५} मृगयु^{३६} च सः ।
 पापङ्क्तिं^{३७} मृगया^{३८}खेटो^{३९} मृगव्या^{४०}-छोदने^{४१} अपि ॥५९१॥
 जालिकं^{४२} सु वागुरिको^{४३}, वागुरा^{४४} मृगजालिकारं^{४५} ।
 (१) शुम्भं^{४६} वटारको^{४७} रज्जुः^{४८} शुल्बं^{४९} तन्वी^{५०} वटी^{५१} गुणः^{५२} ॥५९२॥
 भीवरे^{५३} दाश^{५४} कैवर्त्तौ^(२), वडिशं^{५५} मत्स्यवेधनम्^{५६} ।
 आनायं^{५७}सु मत्स्यजालं^{५८} कुवेणी^{५९} मत्स्यवन्धनी^{६०} ॥५९३॥
 जीवान्तकः^{६१} शाकुनिको^{६२}, वैतंसिक^(४)सु सौनिकः^{६३} ।
 मांसिकः^{६४} कौटिक^{६५} श्वाथ सूना^{६६} स्थानं^{६७} वधस्य यत् ॥५९४॥
 स्या हन्धनोपकरणं^{६८} वीतंसो^{६९} मृगपक्षिणाम् ।

(१) परिवापनम् इत्यपि ॥ (५८९) "शाम्बरी" इत्यपि ॥

(२) शुनति शुम्भं स्त्री लीवजिङ्गः, तन्वं तन्वाद्य इति निपात्यते, वध्यते वटारः दारश्दङ्कारेत्यारेनिपाते के वटारकः ॥

(३) दन्त्यवान् दासशब्दः सेवकायैः ॥

(४) वीतंसेन पक्षादिघातयेन जीवति ॥

पाशः^१ सु बन्धनग्रथि^२ रवपाता^३-वटौ^४ समौ ॥५८५॥

सर्माथः^१ कूटयन्त्रं^२ स्यात् किवर्णं^३ सु पृथग्जनः^४ ।

इतरं^२ प्राकृतो^४ नीचः^५ बामरो^६ वर्यैर^७ अ सः ॥५८६॥

पण्डालो^१ न्नावसा^२ यन्तेवासि^३-श्वपच^४-बुद्धसाः^५ ।

निषाद^१-श्व^२-मातङ्ग^३-दिवाकीर्त्ति^४-जनकुमा^५ ॥५८७॥

पुलिन्दा^१ नाह्ला^२ निह्याः^३ श्वरा^४ वरुटा^५ भटाः^६ ।

माला^१ भिल्लाः^२ किराता^३ स्व सर्वे ऽपि ज्ञेच्छातयः ॥५८८॥

इत्याचार्यं श्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ

बाम मालायां मर्त्यकाण्डस्तृतीयः समाप्तः ॥३॥

भूमिकाण्डः ।

भू० भू० मिः० पृथिवी० पृथ्वी० वसुधो० वी० वसुन्धरा० ।
 धात्री० धरित्री० धरणी० विश्वा० विश्वम्भरा० धरा० ॥१॥
 क्षिति० क्षौणी० क्षमा० नन्ता० ज्या० कु० वसुमती० महो० ।
 गौ० गौता० भूतधात्री० क्षा० गन्धमाता० चला० वनिः० ।
 सर्वसङ्घा० रत्नगर्भा० जगती० मेदिनी० रसा० ।
 काश्यपी० पर्वताधारा० स्थिरे० ला० रत्न० बीज० सूः (१) ॥
 विपुला० सागरा च ये स्युर्नेमी० मेखला० खरा० (२) ।
 द्यावापृथिव्यौ० तु द्यावाभूमौ० द्यावाचमे० अपि ॥४॥
 दिवस्पृथिव्यौ० रोदस्यौ० (३) रोदसी० रोदसी० च ते ।
 उर्वरा० सर्वस्याभूरि रियां पुन रूषरम् ॥५॥
 स्थलं स्थलो मरु धन्वा० (४) क्षेवाद्य प्रहतं खिलम् ।
 मन्मृत्तिकारसा चारो घो० यत्मा मृत्क्षारं च सा शुभा ॥६॥
 (५) रुमा० लवणखानिः स्यात् सामुद्रं लवणं हि यत् ।

(१) रत्नसूते रत्नसूः, रत्नसूः । बीजसूः २ ॥

(२) सागरनेमी सागरमेखला सागराधराः ॥

(३) रोदस्यौ स्त्रीलिङ्गोऽयं दिवचनान्तः सान्तः, इकारान्तं “रोदसी रोदसी च ते” इति डावपि दिवचनान्तौ क्लीब स्त्रीलिङ्गौ सान्तः अकारान्तोऽपि ॥ (४) धन्वा नै धन्वानः ॥

(५) रुमाणौ रुमाणः । अथवा रुमास्त्री आकारान्तः ॥

त दक्षीवं^१ वञ्चिरक्ष^२ सैन्धवं^३ तु नदीभवत्^४ ॥ १॥
 मर्णिमन्त्रं^५ शीतश्चिवं^६ रौमकं^७ नु कमाभवत्^८ ।
 वसुकं^९ वसुकं^{१०} तच्च विह^{११}-पाक्ये^{१२} तु कृत्तिमे^{१३} ॥ ८॥
 सौवर्चले^{१४} ऽक्षकं^{१५} रक्षकं^{१६} दुर्गन्धं^{१७} मूलनाशकम्^{१८} ।
 कृष्णे तु तत्र तिलकं^{१९} यवचारो^{२०} यवाग्रजः^{२१} ॥ ८॥
 यवमालजः^{२२} पाक्यं^{२३} च पाचनकं^{२४} सु टङ्कणः^{२५} ।
 मालतीतीरजो^{२६} खोहक्षेष्माणो^{२७} (१) रसशोधनः^{२८} ॥ १०॥
 समा सु खर्जिकाक्षारं^{२९} कापोतं^{३०}-सुखवर्चकाः^{३१} ।
 खर्जिं^{३२} सु खर्जिकारं^{३३} सु ग्नी^{३४} योगवाही^{३५} सुवर्चिका^{३६} ॥ ११॥
 भरतान्यै^{३७} रावतानि^{३८} विदेहा^{३९} च कुक्षन् विना ।
 वर्षाणि कक्षीभूयः^{४०} स्युः श्रेयाणि फलभूमयः^{४१} ॥ १२॥
 वर्षं^{४२} वर्षभरद्वयं^{४३} विप्रयं^{४४} सु पवर्त्तनम्^{४५} ।
 देशो^{४६} जनपदो^{४७} नीडत्^{४८} (२) राष्ट्रं^{४९} निर्ग^{५०} च मण्डलम्^{५१} ॥ १३॥
 आर्यावर्त्तो^{५२} जन्मभूमिं^{५३} जिनचक्रं^{५४} ईशक्रिणाम् ।
 पुण्यराभू^{५५} चारवेदी^{५६} मध्यं विन्ध्यहिमागयोः^{५७} ॥ १४॥
 गङ्गायमुनयो^{५८} मध्यं मन्तर्वेदिः^{५९} समस्थली^{६०} ।
 ब्रह्मावर्त्तः^{६१} सरस्वत्या दृषद्वत्या च मध्यतः^{६२} ॥ १५॥
 ब्रह्मवेदिः^{६३} कुरुक्षेत्रे पञ्चरामहृद्गान्तरम् ।
 धर्मक्षेत्रं^{६४} कुरुक्षेत्रं^{६५} द्वादशयोजनाधि^{६६} ॥ १६॥
 हिमवद्विन्ध्ययो^{६७} मध्यं यत् प्राग्विनशना दपि ।

(१) खोहं हेमादि, श्लिष्यतेऽनेव खोहक्षेष्माणः ॥

(२) नीडत् स्त्री, तीडवौ नीडतः ॥

प्रत्यगेव प्रयागा मध्यदेशः^१ स मध्यमः^२ ॥१७॥
 देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्यो^३ नदीं वाव च्छरावतीम् ।
 पश्चिमोत्तरं सू दीक्षः^४ प्रत्यक्तो^५ स्नेच्छमण्डलः ॥१८॥
 पाण्डू-दक्ष-क्षणा-भूमः^६ पाण्डू-दक्ष-क्षणा-सत्तिके^(१) ।
 जङ्गलो^७ निर्जलो^८ नूपो^९ स्सुमान् कच्छ^{१०} सु तद्विधः ॥१९॥
 कुसुद्वान् कुसुदावासो वेतस्त्रान्^{११} भूरिवेतसः ।
 नडप्रायो^{१२} नडकीयो^{१३} नड्वा^{१४} च नड्वल^{१५} च सः ॥२०॥
 शाड्वलः^{१६} शाद्वहरिते देशो नद्यस्त्रुजीवनः ।
 स्या नदीमाढको^{१७} देवमाढको^{१८} वृष्टिजीवनः ॥२१॥
 प्राग्ज्योतिषाः^{१९} कामरूपामातवाः^{२०} स्यु रवन्तयः^{२१} ।
 त्रैपुरा^{२२} सु डाहलाः^{२३} स्यु चैद्या^{२४} स्ते चेदय^{२५} च ते ॥२२॥
 वङ्गा^{२६} सु हरिकेलीया^{२७} अङ्गा^{२८} चम्प्योपलक्षिताः ।
 साखा^{२९} सु कारकुलीया^{३०} मरव^{३१} सु दशेरकाः^{३२} ॥२३॥
 जालन्धरा^{३३} स्त्रिगन्ताः^{३४} स्यु स्तायिकः^{३५} स्तर्जिकाभिधाः ।
 कश्मीरा^{३६} सु माधुमता^{३७} सारस्वता^{३८} विकर्णिकाः^{३९} ॥२४॥
 वाङ्गिका^{४०} टक्^{४१} नामानो वाह्लीका^{४२} वाह्लिका^{४३} हयाः ।
 तुरष्का^{४४} सु साख्यः^{४५} स्युः कारुषा^{४६} सु वृहद्गुह्याः^{४७} ॥२५॥
 लम्पाका^{४८} सु सुरण्डाः^{४९} स्युः सौवीरा^{५०} सु कुमालकाः^{५१} ।
 प्रत्यग्रथा^{५२} स्त्रु द्विष्टताः^{५३} कीकटा^{५४} मगधा^{५५} हयाः ॥२६॥
 (२) उण्डाः^{५६} केरल^{५७} पय्यायाः कुन्तला^{५८} उपहासकाः^{५९} ।

(१) पाण्डुभूमः १ उदग्भूमः २ दक्षभूमः ३ तद्विधोऽनूपप्रायः ४

(२) उत्कल इति प्रसिद्धायाम् ॥ (३१) "शाद्वल" इत्यपि ।

ग्रामीक्षु वसथः^२ सन्नि-प्रति-पर्युप-तः परः^(१) ॥२७॥
 पाटक^३ क्षु तद्वै स्या दाघाट^४ क्षु घटो^५ ऽवधिः^६ ।
 अन्तो^७ ऽवमानं^८ सीमा^९ च मर्यादा^{१०} ऽपि च सीमनि^{११} ॥२८॥
 ग्रामसीमा तू पशत्य^१ मालं^२ ग्रामान्तराटवी ।
 पर्यन्तभूः परिसरः स्यात् कर्मान्त^३ क्षु कर्मभूः ॥२९॥
 गोस्थानं^४ गोष्ठमेत त्तु मौठीनं^५ भूतपूर्वकम् ।
 तदाशितंगवीनं^६ स्या द्वावो यत्राशिताः पुरा ॥३०॥
 चेतो तु वप्रः^७ केदारः^८ सेतौ^९ पाल्या^{१०} -लि^{११} -सम्बराः^{१२} ।
 चेतं तु शाकस्थ शाकशाकटं^१ शाकशाकिनम्^२ ॥३१॥
 त्रैहेयं^३ शालेयं^४ षष्ठिक्यं^५ कौटवीणं^६ -मौज्जीने^७ ।
 वीच्यादीनां चेत्रे ऽणव्यं^८ तु स्वादा रावीने^९ मणोः ॥३२॥
 भङ्ग^१ भाङ्गीने^२ मौमीने^३ सुस्यं^४ यव्यं^५ यवक्यं^६ -वत् ।
 तिल्यं^७ तैलीने^८ माषीणं^९ माष्यं^{१०} भङ्गादिसम्भवम् ॥३३॥
 शीलं^१ हल्यं^२ त्रिहल्यं^३ तु त्रिसीलं^४ त्रिगुणाकृतम्^५ ।
 तृतीयाकृतं^६ द्विहल्या^७ -द्येवंशखाकृतं^८ च तत् ॥३४॥
 बीजाकृतं^१ तू प्लवङ्गं^२ द्रौणिका^३ -दकिका^४ -दयः^(२) ।
 स्यु द्रौणा-दक-वापादौ^(३) खलघानं^४ पुनः खलम्^(४) ॥३५॥

(१) संवसथः १ निवसथः २ प्रतिवसथः ३ परिवसथः ४ उपव-
 सथः ५ ॥ (२) आदिना खारीकादयो नृह्यन्ते ॥

(३) उपयतेऽस्मिन्निति वापः चेत्वं द्रौणादकयोर्वापः द्रौणादकयापः
 स आदिर्दस्य स तथा आदिशब्दाद् द्रौणं पचति सम्भवत्यवहरति वा
 द्रौणिकः कटाहः द्रौणिकी स्यात्ती एवम् आदकिकः कटाहः आद-
 किकी स्यात्ती इत्याद्याः ॥ (४) खलं त्रिगु ॥

पूर्णो^१ चोदो^२ ऽथ रजसि^१ स्सु^३ धृती^२ पांसु^३-(२) रेखवः^४ ।
 लोष्टे^१ लोष्टु^२ दल्लि^३ लेष्टु^४ व्वल्लीकः^१ कभिपर्वतः^२ ॥३६॥
 वल्लीकूट^३-(३) वामलूरो^४ नाकुः^५ शक्रशिर^६ च सः ।
 नगरी^१ पुर^२ पुरी^३ द्रङ्गः^४ पत्तनं^५ पुटभेदनम्^६ ॥३७॥
 निवेशन^७ मधिष्ठानं^८ स्थानीयं^९ निगमो^{१०} ऽपि च ।
 शाखापुरं^१ तू पपुरं^२ खेटः^३ पुरार्द्धविस्तरः ॥३८॥
 स्कन्धावारो^१ राजधानी^२ कोट्ट^३-दुर्गे^४ पुनः समे ।
 गया^१-पु गयराजर्षेः कन्यकुब्जं^२ महोदयम्^३ ॥३९॥
 कन्याकुब्जं^१ गाधिपुरं^२ कौशं^३ कुशस्थलं^४ च तत् ।
 काशि^१ व्वराणसी^२ वाराणसी^३ शिवपुरी^४ च सा ॥४०॥
 साकेतं^१ कोशला^२ ऽयोध्या^३ विदेहा^४-मिथिले^५ समे ।
 त्रिपुरी^१ चेदिनगरी^२ कौशास्वी^३ वत्सपत्तनम्^४ ॥४१॥
 (४) उज्जयिनी^१ स्या द्विशाला^२ ऽवन्ती^३ पुष्पकरण्डिनी^४ ।
 पाटलिपुत्रं^१ कुसुमपुरं^२ चम्पा^३ तु मालिनी^४ ॥४२॥
 (५) लोमपादकर्णयोः पू^४ देवीकोट^१ उमावनम्^२ ।

(१) अकारान्तोपि रजः ॥

(२) पांसुः दन्त्य-पञ्चमस्तरान्तः तालव्यान्तोपि ॥

(३) कूटं पुं लो ॥

(४) उत्कर्षेण जयत् उज्जयिनी रम्यादित्वादनट्, अन्ये तु उज्जयिनी-
 नाम राक्षसी देवता तस्या निवास उज्जयिनीति चातुरधिकमण-
 मुत्पाद्य तस्य लोपमिच्छन्ति ॥

(५) लोमपादपुः १ कर्णपः २ ॥

कोटीवर्षं बाणपुरं^४ स्याच्छोणितपुरं^५ च तत् ॥४३॥
 मधुरा^१ तु मधूपद्मं^२ मधुरा^३ इय गजाक्षयम्^४ ।
 स्याद्वास्तिनपुरं^२ हस्तिनीपुरं^३ हस्तिनापुरम्^४ ॥४४॥
 (१) ताम्रलिप्तं^१ दामलिप्तं^२ ताम्रलिप्ती^३ तमालिनी^४ ।
 सत्सव^५ विष्णुगृहं^६ च स्या द्विदर्भा^७ तु कुण्डिनम्^८ ॥४५॥
 द्वारावती^१ द्वारका^२ स्यात् निषधा^३ तु नलस्यपूः ।
 प्राकारो^१ वरणः^२ साले^३ चयो^४ वप्रो^५ स्य पीठम्^६ ॥४६॥
 प्राकाराग्रं^१ कपिशिर्षं^२ चौमा^३ दृष्टं^४ दृष्टकाः^५ समाः ।
 पूर्वारे^१ गोपुरं^२ रथ्या^३ प्रतोली^४ विशिखाः^५ समाः ॥४७॥
 परिकूटं^१ हस्तिनखो^२ नगरद्वारकूटके ।
 सुखं^१ निःसरणे^२ वाटे^३ प्राचीना^४ वेष्टकौ^५ वृत्तिः^६ ॥४८॥
 पद्व्यै^१ कपदी^२ पत्ता^३ पद्मति^४ व्लेल्^५ वर्त्तनी^६ ।
 अयनं^१ सरणि^२ मर्गो^३ ध्वा^४ पत्त्या^५ निगमः^६ स्रुतिः^७ ॥४९॥
 सत्पथे^१ स्व-ति-तः पत्त्या^२ (२) अपत्त्या^३ अपथं^४ समे^५ (२) ।
 व्यधो^१ दुरध्वः^२ कदध्वः^३ विपथं^४ कापथं^५ च सः ॥५०॥
 प्रान्तरं^१ दूरस्थान्यो^२ ध्वा कान्तारो^३ वर्त्त दुर्गमम्^४ ।
 (१) सुरङ्गा^१ तु सन्धिलारे^२ स्या द्रुहमार्गो^३ (२) भुवो न्तरे ॥५१॥

(१) ताम्रलिप्तमिति वा ॥

(२) सुपत्त्या १ अतिपत्त्याः २ । सुपत्त्यानौ सुपत्त्यानः, अति-
 पत्त्यानौ अतिपत्त्यानः, द्वौ नानौ पुं ॥ (३) अपथेऽपथानि,

अकारान्तः स्त्री ॥ (१) सरत्यनया सुरङ्गा सत्तेः सर्व्वेत्यङ्गः ॥

(२) गृहवर्त्तनि भूमध्येतदुकाराद्वा दन्त्य तान्त्र्य पूर्व्वेगा सुरङ्गा
 इति शब्दशलाकर शब्दभेदः ४

चतुष्पथे^१ तु संस्थाने^२ चतुष्के^३ त्रिपथे^४ त्रिकम्^५ ।
 द्विपथे^६ तु चारुपथो^७ गजादु-ध्वा त्व सङ्कलः ॥५१॥
 घण्टापथः^८ संसरण^९ श्रीपथो^{१०} राजवर्त्म^{११} च ।
 उपनिःक्रमण^{१२} सो पनिष्करं^{१३} च गङ्गापथः^{१४} ॥५२॥
 विपणि^{१५} स्तु वणिग्मार्गः^{१६} स्थानं^{१७} तु पदं^{१८} नास्यदम्^{१९} ।
 शेष स्विमार्ग्याः^{२०} शृङ्गाटं^{२१} बह्ममार्गी^{२२} तु चत्वरम्^{२३} ॥५३॥
 श्मशानं^{२४} करवीरं^{२५} स्थातुं^{२६} (१) पितृ-प्रेता^{२७} द्वनं^{२८} गृहम्^{२९} ।
 गेहम्^{३०} वास्तु गेहं^{३१} तु गृहं^{३२} वेष्टम्^{३३} निकेतनम्^{३४} ॥५४॥
 मन्दिरं^{३५} सदनं^{३६} सङ्घं^{३७} निकायो^{३८} भवनं^{३९} कुटः^{४०} ।
 आलयो^{४१} निलयः^{४२} शाला^{४३} सभो^{४४} दवसितं^{४५} कुलम्^{४६} ॥५५॥
 धिष्ण्य^{४७} मावसयः^{४८} स्थानं^{४९} प्रसंगं^{५०} संस्रयाय^{५१} आश्रयः^{५२} ।
 (२) ओको^{५३} निवास^{५४} आवासो^{५५} वसतिः^{५६} शरणं^{५७} जयः^{५८} ॥५६॥
 धामा^{५९} गारं^{६०} निशान्तं^{६१} च कुट्टिमं^{६२} त्वस्य बह्मूः^{६३} ।
 चतुःशाखं^{६४} सञ्चवनं^{६५} सौधं^{६६} तु (३) नृपमन्दिरम्^{६७} ॥५८॥
 उपकारिको^{६८} प्रकार्यो^{६९} सिंहद्वारं^{७०} प्रवेशनम्^{७१} ।
 प्रासादो^{७२} देवभूपानां^{७३} हस्त्यं^{७४} तु धनिनां गृहम्^{७५} ॥५९॥
 मठा^{७६} वसथ्या^{७७} वसथाः^{७८} स्युः^{७९} श्वात-व्रति-वेश्मनि ।
 पर्णशालो^{८०} टज^{८१} शैत्यं^{८२} विहारो^{८३} जिनसङ्घनि^{८४} ॥६०॥

(१) 'करवीरः पुं स्त्री, पितृवनं १ पितृगृहं २ प्रेतवनं १ प्रे-
 गृहम् ४ ॥

(४) ओकसी ओकांसि ॥

(१) पटमण्डपादि राजसपटस्य ॥

गर्भागारेः उपवरकोः वासौकः शयनासदम् ।
 मण्डानारः तु कोशः स्यात् चन्द्रशाला शिरोरुहम् ॥६१॥
 कुम्भशाला तु सन्धानी कायमानं तृणौकसि ।
 ह्रीचीयः तु हविर्गृहं प्राग्वंशः प्राग् हविर्गृहात् ॥६२॥
 आयुर्व्यासः शान्तिगृहं मास्थानगृहं मिन्द्रकम् ॥६३॥
 तैलिशाला यन्त्रगृहं मरिचं स्रुतिगृहम् ॥६४॥
 रुद्रशाला रसवती पाकस्थानं महानसम् ।
 हस्तिशाला तु चतुरं वाजिशाला तु मन्दुरा ॥६५॥
 सन्दानिनी तु गोशाला चित्रशाला तु जालिनी ।
 कुम्भशाला पाकपुटी तन्तुशाला तु गर्त्तिकारः ॥६६॥
 नापितशाला वपनी शिल्पाः खरकुटी च सा ।
 आवेशनं शिल्पिशाला सतशाला प्रतिश्रयः ॥६७॥
 आयुर्मस्तु सुनिस्थान सुपन्नं स्वन्तिकाश्रयः ।
 प्रपा पानीयशाला स्यात् गञ्जा तु मदिरागृहम् ॥६८॥
 पक्वणः श्वरावासो घोषः स्वाभीरपल्लिकारः ।
 पण्यशाला निषद्याः ऽष्टो हृष्टो विपणि रापणः ॥६९॥
 वेद्याश्रयः पुरं वेशो मण्डपस्तु जनाश्रयः ।
 कुड्यं भित्तिस्तदेडूकं मन्निर्हितकीकसम् ॥७०॥

(१) मभागृहस्य ॥

(२) विशल्या इति वा पाठः ॥

(३) पक्वणः द्विककारमध्योऽयम् ॥

(४) आभीराणां गोपानां पल्लिगृहावली आभीरपल्लिका ॥

वेदी^१ वितर्दि^२ रजिरं^३ प्राङ्गणं^४ चत्वरं^५-ङ्गणं^६ ।
 बलजं^१ प्रतीहारो^२ द्वारं^३ द्वारं^४ ॥ ७१ ॥
 साल्या त्व रजिका^१ सूचिः कुक्षिकाया^२ न्तु सूचिका^३ ।
 साधारण्यं^४ पुटं^५ वा सौ द्वारयन्तं^६ तु तालकम्^७ ॥ ७२ ॥
 अस्यो हाटजयन्त न्तु ताल्यं^१ पि प्रतिपाल्यं^२ पि ।
 तिर्यग् द्वारोर्द्धदारु न्तरङ्गं^३ स्या द्दरं^४ पुनः ॥ ७३ ॥
 कपाटो^१ ररिः^२ कुकाटः^३ पञ्चद्वारं^४ तु पञ्चकः^५ ।
 प्रच्छन्नं^६ मन्तद्वारं^७ स्याद् बहिर्द्वारं^८ तु तोरणम्^९ ॥ ७४ ॥
 तोरणोर्द्धं तु मङ्गल्यं दाम वन्दनमालिका^१ ।
 स्तम्भादेः स्या दधोदारौ शिला^२ नामो र्द्धदारुणि ॥ ७५ ॥
 गोपानसी^१ तु वलभीष्ठादमे वक्रदारुणि ।
 गृहावप्रवृत्ती^२ देहल्यु^३-स्वरो^४ दुस्वरो^५-स्वराः^६ ॥ ७६ ॥
 प्रधाणः^१ प्रघणो^२ ॥ ७७ ॥ वृत्तिन्दो^३ बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ।
 कपोतपालो^४ विटङ्कः^५ पटल^६-च्छदिषी^७ समे^८ ॥ ७८ ॥

(१) द्वारौ द्वारः, रान्तः । द्वारमकारान्तः तोरणोच्छी बहिर्द्वारमित्यमरः ॥

(२) “वेष्टेकदेगः प्रघणः प्रधाणः स्यादलिकन्दकः” इति हलायुधः । “गुष्काङ्ग नीलोत्पलनिर्मितानां जिम्बेषु भासाद्दृढदेहलीनां यस्यामलिन्येषु न चक्रुरेव सुगन्धाङ्गना गो मय गोमुखानि ॥”

(३) “विटङ्क पुत्रपुंसक” मित्यमरः बलभ्यधोभागे कृत्विमपवि-
 स्थानमिति हलायुध टीका ॥

(४) छदि छदिषी छदीपि ॥

नीत्रं^१ बलीकं^२ तत्प्रान्त इन्द्रकोशं^३ समङ्गकः^४ ।
 बलभौ^५ कृदि^(१) राधारो नागदन्ता^६ खु दन्तकाः^७ ॥ ७७ ॥
 (१) मंजालम्बो^८ ऽपाश्रयः^९ स्यात् प्रयीवो^{१०} मन्तवारणी^{११} ।
 वोतायनो^{१२} गवाक्षः^{१३} स जालके^{१४} ऽथान्नकोष्ठकः^{१५} ॥ ७८ ॥
 कुम्भलो^{१६} ऽथि^{१७} खु कोणो^{१८} ऽणिः^{१९} कोटिः^{२०} पात्य^{२१} स्व^{२२} इत्यपि ।
 आरोहणी^{२३} तु सोपानं^{२४} निःश्रेणी^{२५} स्व धिरोहिणी^{२६} ॥ ७९ ॥
 स्थूणा^{२७} सान्धः^{२८} शालभञ्जी^{२९} पाञ्चालिका^{३०} च पुत्रिका^{३१} ।
 काठादिषट्ठिता लेप्यमयी त्व ज्जलिकारिका^{३२} ॥ ८० ॥
 नन्द्यावर्त्त^{३३} प्रभृतयोविच्छन्दा आद्यवेषसनाम्^(४) ।
 समुद्रः^{३४} सम्पुटः^{३५} पेटा^{३६} स्या न्मञ्जुपा^{३७} ऽथ शोधनी^{३८} ॥ ८१ ॥
 सम्मार्जनी^{३९} अङ्ककरी^{४०} वर्द्धनी^{४१} च समूहनी^{४२} ।

(१) कृदिषो गृहाध्यादनस्याधारः कृदिराधारः कश्चित् सुधा
 कश्चित् त्वणानि कश्चित् नृत्तिका तदाधारभूतं वंशपञ्जरादिः “आध्या-
 दनं स्याद्बलभौगृहाणा” मिति ज्ञेयमुधः, वरणिङ्कायां गृहोपरि-
 स्थितभूमिकायां वा बलमीति तट्टीका । बलभिः गृहोपरि कुटिः
 पटलाधारस्य वंशपञ्जर इति लिङ्गानुगमन टीका “तां कस्यां चिद्भु-
 वन बलभौ सुप्रपारापताया” मिति मेघदूतः, भुवनानां वेषसनां बल-
 भिरुपस्थित न भूमि स्यामिति तट्टीका ॥

(२) गृहाद्विर्गतकोष्ठं खूटीति ख्यातम् ॥

(३) प्रसादवोधनीनामावरणस्य ॥

(४) आद्यवेषसनां नन्द्यावर्त्तप्रभृतयो विच्छन्दा रचनाविशेषाः प्र-
 भृति पङ्कणात् खल्लिक सर्वतोभद्राया तथा च शब्दरत्नावल्यां “नन्द्या-
 वर्त्तः खल्लिकः स्यात् सर्वं चित्रविचित्रकौ । दिच्छन्दको वर्द्धमान
 सरोमण्डलं इत्यपि । रुचकच्छत्रकाद्याश्च भेदा ईश्वरसङ्गताम्” इति ॥

(१) सङ्करा-वर्करी^१ तुल्या^२ बुद्धखल^३ सुलूखलम्^४ ॥८२॥
 (२) प्रस्कोटनं^५ तु पवन^६ मयघात^७ सु कण्डनम्^८ ।
 कटः^९ किलिङ्गो^{१०} लुसको^{११} ऽयोग्रं^{१२} कण्डोलकः^{१३} पिठम्^{१४} ॥८३॥
 चालनो^{१५} तितडः^{१६} (१) स्रुपं^{१७} प्रस्कोटनं^{१८} मथा^{१९} न्तिका^{२०} ।
 तुल्यं^{२१} ऽश्वन्तकं^{२२} सुन्धानं^{२३} स्या^{२४} दधिश्रयणी^{२५} च सा ॥८४॥
 स्याल्य^{२६} खा^{२७} पिठरं^{२८} कुण्डं^{२९} चरुः^{३०} कुम्भी^{३१} घटः^{३२} पुनः^{३३} ।
 कुटः^{३४} कुम्भः^{३५} करीर^{३६} स्व^{३७} कलशः^{३८} कलसो^{३९} निपः^{४०} ॥८५॥
 हसन्यः^{४१} (५) झारा^{४२} छकटी^{४३}-धानी^{४४}-पात्रो^{४५} हसन्तिका^{४६} ।
 म्वाट्रो^{४७} ऽस्वरीषे^{४८} मृचीषः^{४९} मृजीषं^{५०} पिष्टपाकसत् ॥८६॥
 कस्वि^{५१} र्विस्विः^{५२} खजाका^{५३} ऽथ स्या^{५४} तर्ह^{५५} दीरुहस्तकः^{५६} ।
 वाङ्मन्यां^{५७} तु गलन्या^{५८} लुः^{५९} कर्करी^{६०} करको^{६१} ऽथ सः^{६२} (५) ॥८७॥
 नाखिकेरजः^{६३} करङ्क^{६४} सुल्यौ^{६५} कटाह^{६६}-कर्परौ^{६७} (६) ।
 मणिको^{६८} ऽलिच्छरो^{६९} गर्गरी^{७०}-कलशौ^{७१} तु मन्यनी^{७२} (७) ॥८८॥
 वैशाखः^{७३} खजको^{७४} मन्या^{७५} मन्यानो^{७६} (८) मन्यदण्डकः^{७७} ।
 मन्यः^{७८} चुम्बो^{७९} ऽस्य विष्कम्भो^{८०} मञ्जीर^{८१} कुटरो^{८२} ऽपि च ॥८९॥

(१) अवस्करोऽपि ॥

(२) निर्वृत्तीकरणं, तृपादिशोधनम् ॥

(३) तितड तितडनी तितडनि इति क्लीबेऽपि ॥

(४) अङ्गारशकटी १ अङ्गारधानी २ अङ्गारपात्री ३ ॥

(५) कररोयसः इति वा ॥

(६) एतौ कटाह कर्परौ घटादिखण्डेऽपि वर्तन्ते ॥

(७) मन्यनी इति वा ॥

(८) मन्यानौ मन्यानः ॥

शालाजिरो^१ बर्हमानः^२ शरायः^३ कोशिका^{१(१)} पुनः ।
 मल्लिका^१ चसकः^२ कंसः^३ पारी^४ स्यात् पानभाजनम्^५ ॥८०॥
 कुत^१ चर्मखेडपातं कुतुप^२ सु तदल्पकम् ।
 हतिः^१ खल्ल^२ चर्ममयी त्वालुः करकपात्रिका^३ ॥८१॥
 सर्व मावपनं^१ भाण्डं^२ पात्रा^३ -मले^४ तु भाजनम्^५ ।
 तद्विशालं^१ पुनः स्थालं^२ स्यात् पिषानं^३ मुदञ्चनम्^४ ॥८२॥
 शैलो^१ ऽद्रिः^२ शिखरी^३ शिलोच्चय^४ -गिरी^५ गोत्रो^६ ऽचलः^७
 सानुमान^८, पावा^{९(१)} पर्वत^{१०} -भूध्र^{११} -भूधर^{१२} -धरा^{१३} हार्थ्या^{१४}
 नगो^{१५} ऽथो दयः^{१६} ।
 पूर्वो^१ द्वि^२ चरमाद्रि^३ रस्त^४ उदगद्रि^५ स्व द्विराण^६ मेनकाप्राणेशो^७
 हिमवान्^८ हिमालय^९ -हिमप्रस्थो^{१०} भवानीगुरुः^{११} ॥८३॥
 हिरण्यनाभो^१ मैनाकः^२ सुनाभ^३ च तदात्मजः ।
 रजताद्रि^४ सु कैलासो^५ ऽष्टापदः^६ स्फटिकाचलः^७ ॥८४॥
 क्रौञ्चः^१ क्रुञ्चो^२ ऽव मलय^३ चाषाढो^४ दक्षिणाचलः^५ ॥
 सान्नाल्यवान्^{६(१)} प्रसवणो^७ विन्ध्य^८ सु जलबालकः^९ ॥८५॥
 शत्रुञ्जयो^१ विमलाद्रि^२ रिन्द्रकील^३ सु मन्दरः^४
 सुवेलुः^५ स्यात् त्रिमुकुट^६ स्त्रिकूट^७ स्त्रिककु^८ च सः^९ ॥८६॥
 उज्जयन्तो^१ रैवतकः^२ सुदारः^३ पारियात्रिकः^४ ।
 लोकालोक^५ चक्रबालो^६ ऽथ मेरुः^७ कर्णिकाचलः^८ ॥८७॥

(१) कौशिका इति भावः ॥

(२) सानुमनौ सानुमनः, पावाणौ पावाणः ॥

(३) सानुमनौ सानुमनः ॥

रत्नमातुः^३ सुमेरु^४ स्व-स्वर्गि^५-काञ्चनतो^६ गिरिः^{७(१)} ॥
 शृङ्ग^८ तु शिखरं^९ कूटं^{१०} प्रपातं^{११} स्व तटो^{१२} भृगुः^{१३} ॥८८॥
 मेखला^{१४} मध्यभाजो ऽद्रेर्निर्गता^{१५} कटक^{१६} च सः ।
 दरी^{१७} स्यात् कन्दरो^{१८} खातविले तु गह्वरं^{१९} गुहा^{२०} ॥८९॥
 द्रोणी^{२१} तु शैलयोः सन्धिः पादाः^{२२} पर्यन्तपर्वताः ।
 दन्तका^{२३} सु वहि स्तिर्यक् प्रदेशा निर्गता गिरेः ॥९०॥
 अधित्यको^{२४} ह्रभूमिः स्या दधोभूमि रूपात्यका^{२५} ।
 खुः^{२६} प्रस्थं^{२७} मातु^{२८} रश्मा^{२९} तु पाषाणः^{३०} प्रस्तरो^{३१} दृषत्^{३२(२)} ॥९१॥
 ग्रावा^{३३} शि तो^{३४} रलो^{३५} गण्डशैलाः स्थूतापला द्युताः ॥
 स्या दाकरं^{३६} खनिः^{३७} खानिर्गञ्ज^{३८} वातु^{३९} सु गैरिकम्^{४०} ॥९२॥
 शुक्लधातौ^{४१} पाकशुक्ला^{४२} कठिनी^{४३} खटिनी^{४४} खटी^{४५} ।
 लोहं^{४६} कालायसं^{४७} शस्त्रं^{४८} पिण्डं^{४९} पारश्वं^{५०} घनम्^{५१} ॥९३॥
 गिरिसारं^{५२} शिलासारं^{५३} तीक्ष्णं^{५४} ज्वालामिषो^{५५} चयः^{५६} ।
 सिंहान^{५७}-धूर्त्तं^{५८}-महूर्त्तं^{५९}-सरणान्य^{६०} स्य किट्टके ॥९४॥
 सव्यं च तैजसं लोहं^{६१(२)} विकार स्वयसः कुशो^{६२} ।
 तातं^{६३} क्लेच्छमुखं^{६४} मुखं^{६५} रक्तं^{६६} द्युटं^{६७} सुदुस्वरम्^{६८} ॥९५॥
 (४) क्लेच्छं^{६९}-गावरं^{७०}-भेदाख्यं मर्कटाख्यं^{७१} कनीयसम्^{७२} ।

(१) स्वर्गिगिरिः १ स्वर्गिगिरिः २ काञ्चनगिरिः ३ ॥

(२) दृषदौ दृषदः ॥

(३) सुवर्णं १ रजतं २ ताम्रं ३ रीतिः ४ कांस्यं ५ तथा अपु ६ ७
 सोमं ७ च धीवरं ८ चैव व्यष्टौ लोहानि वक्ष्यते ॥

(४) गवदभेदाख्यम् इति वा ॥

नक्षत्रार्चनं^१ वरिष्ठं^२ सीसं^३ तु सीसपत्रकम्^४ ॥१०६॥

नागं^५ गण्डूषदम्^६ वर्षं^७ भिन्दूरकारणम्^८ ।

(१) वर्षं^७ स्वर्णारि^८-योगेष्टे^९ ब्रवनेष्टं^{१०} सुवर्णकम्^{११} ॥१०॥

बङ्गं^{१२} दण्डः^{१३} (२) स्वर्णजं^{१४}-नामजीवने^{१५} ।

सुदङ्ग^{१६}-रङ्गे^{१७} सुदपत्रं^{१८}-पिचुटे^{१९} ।

स्यात् सकलं^{२०} तमरं^{२१} च नागजं^{२२}

कलीरं^{२३} कालीनकं^{२४}-सिंहले^{२५} अपि ॥१०८॥

स्यात् सुयंकुतधौ^{२६}-तारं^{२७}-रजतं^{२८}-प्रवेतां^{२९} दुर्वर्तकं^{३०}

खर्जूरं^{३१} व हिमांशु^{३२}-हंसं^{३३}-कुमुदा^{३४}-भिख्या^{३५} सुवर्णपुनः^{३६} ।

स्वर्णहेम^{३७} (४) हिरण्यं^{३८}-हाटकं^{३९} वस्तुन्य^{४०} टापदं^{४१} काञ्चनं^{४२}

कलापं^{४३} कनकं^{४४} सद्योजतं^{४५}-गो^{४६}-गाङ्गेयं^{४७}-रुक्माया^{४८} पि ॥१०९॥

कनधौतं^{४९}-लोहोत्तमं^{५०} वज्रिबीजं^{५१}

न्य पि गारुडं^{५२} गैरिका^{५३}-जातद्वयं^{५४} ।

तपनोयं^{५५} चामीकरं^{५६}-चन्द्रं^{५७}-भस्मी^{५८} (५)-

उर्जुनं^{५९}-निष्कं^{६०}-कार्तस्वरं^{६१}-कर्जुराणि^{६२} ॥११०॥

पाखूनदं^{६३} शातकुम्भं^{६४} रजतं^{६५} भूरि^{६६}-भूतमस्रं^{६७} ।

(१) वर्ष इति वा ॥

(२) तपुषी तपुषि, उकारान्तोऽपि तपु तपुषी तपुषि ॥

(३) हिमांशु हंसकुमुदानामभिख्यानामयस्य तत्तथा चन्द्राद्वयं ।
हिमांशुयं २ कुमुदाद्वयं ३ इत्यादि योज्यम् ॥

(४) हेम हेमि हेमनि हेमानि नान्तः अकारान्तोऽपि कृत्वत् ॥

(५) सत्यं भस्मी ही भस्मीणि नान्तः अकारान्तोऽपि कृत्वत् । भस्मी
भस्मी भस्मीणि ॥

हिरण्य^१-कोश^२-कुष्यानि^३ (१) हेमि रूपे कृता-कृते ॥१११॥
 कुष्य^४न्तु तद्वया दन्य द्रुष्य^५न्तु दय^६ माहृतम् ।
 अलङ्कारसुवर्ण^७ तु^८ शृङ्गीकनक^९ मायुधम् ॥११२॥
 रजतं च सुवर्णं च संक्षिष्टे घनगोलक^{१०} ।
 पित्तलाः रे^{११} श्यारकूटः^{१२} कपिलोऽङ्ग^{१३} सुवर्णकम्^{१४} ॥११३॥
 रीरी^{१५} रीरी^{१६} च रीति^{१७} च पीतलोहं^{१८} सुलोहकम्^{१९} (४) ।
 ब्राह्मी^{२०} तु रात्री^{२१} कपिला^{२२} ब्रह्मरीति^{२३} र्महेखरी^{२४} (५) ॥११४॥
 कांस्ये^{२५} विद्युत्प्रियं^{२६} घोषः^{२७} प्रकाशं वज्रशुल्बजम्^{२८} ।
 घटाशब्द^{२९} मसुराङ्गं^{३०} रवणं^{३१} लोहजं^{३२} मलम्^{३३} ॥११५॥
 सौराष्ट्रके^{३४} पञ्चलोहं^{३५} वर्त्तलोहं^{३६} तु वर्त्तकम्^{३७} ।
 भारदः^{३८} पारतः^{३९} सूतो^{४०} हरवीजं^{४१} रस^{४२} स्वतम्^{४३} ॥११६॥
 अम्भकं^{४४} स्वच्छपत्रं^{४५} ख^{४६} मेघाख्यं^{४७} गिरिजामले^{४८} ।

(१) सामान्येन द्रव्याभरणाद्युत्कृष्टधनस्य, घटिता घटितं हेम
 रूपयोः कुष्यं रूप्यम् ॥

(२) दयं कुष्यमकृष्यं च व्याहृतं ताकृतं रूपं स्यात् । व्याहृत
 रूपयोत्पन्नो लोके रूपैया इति ख्यातः । तथा पैसा इति वयम् ॥

(३) कुन्दन इति प्रसिद्धः ॥

(४) पित्तलभेदस्य सुवर्णसदृशस्य ॥

(५) पीतरक्तं पित्तलस्य ॥

(६) घोष इति वा, अतिउड्कांस्यम् ॥

(७) पञ्च ताम्र रीति तद्वत् सीसक काजायसं लक्षणानि लोहानि
 यस्मिन् । कांस्यभेदः । भाङ्गारकासा कांसी इति भाषा ॥

(८) खस्याकाशस्याभिख्यः^{४६}स्य तेन खं गगनं इत्यादि तथा मेघाख्यं
 भेदः अम्भुः इत्यादि गिरिजामले इति सप्तम्येकवचनानाम् ॥

स्रोतोश्चनं^१ तु कापोतं^२ सौवीरं^३ कृष्णं^४ - यासुने^५ ॥११७॥

अथ तुल्यं^१ शिखिग्रीवं^२ तुल्यश्चनं^३ - मयूरकं^४ ।

मूर्धातुल्यं^१ कंस्थनीलं^२ हेमतारं^३ विह्वलकम्^४ ॥११८॥

स्यात् तु कर्णरिकातुल्यं^१ मसताचक्रं^२ मञ्जनम्^३ ।

रसगर्भं^१ तार्क्ष्यशैलं^२ तुरवे^३ दार्वीरसोद्भवे^४ ॥११९॥

पुष्पश्चनं^१ रौतिपुष्पं^२ पौष्पकं^३ पुष्पकेतुं^४ च^५ (१) ।

माञ्जिकं^१ तु कदम्बं^२ स्यात् चक्रनामा^३ ऽजनामकः^४ ॥१२०॥

ताप्यो^१ नदीजः^२ कामारि^३ स्तारारि^४ विटमाञ्जिकः^५ ।

भौगाङ्गी^१ पार्श्वेती^२ काक्षी^३ कालिक^४ पर्णटी^५ सती^६ ॥१२१॥

घाङ्की^१ तुवरी^२ कंसोद्भवा^३ काक्षी^४ मृदा^५ - ह्वया^६ (२) ।

कासीसं^१ धातुकासीसं^२ खेचरं^३ धातुशेखरम्^४ ॥१२२॥

द्वितीयं पुष्पिकासीसं^१ कंसकं^२ नयनौषधम्^३ ।

गन्धाश्मा शुल्बं^१ पामारि^२ कुष्ठारि^३ (३) गन्धिकं^४ गन्धको^५ (४) ॥१२३॥

सौगन्धिकः^१ शुक्रपुच्छो^२ हरितालं^३ तु पिञ्जरम्^४ ।

विडालकं^१ विस्त्रगन्धि^२ खलूरं^३ वंशपत्रकम्^४ ॥१२४॥

अल^१ - पीतन^२ - तालानि^३ गोदन्तं^४ नटमण्डनम्^५ ।

वङ्गारि^१ लोमह^२ च्चाथ मनोगुप्ता^३ मनःशिला^४ ॥१२५॥

करवीरारि^१ नागमाता^२ रोचनी^३ रसनेत्रिका^४ ।

नेत्रालो^१ (५) कुनटी^२ गोक्षा^३ मनोह्वा^४ नागजिह्विका^५ ॥१२६॥

(१) पुष्पकं पुष्पकेतु इति नामद्वयस्यैव पदच्छेदभेदात् साधु क्रो ॥

(२) मृदः आङ्गयो यस्याः तेन मृत्तिका मृत्ता मृत्स्रा इत्यादि ॥

(३) शुल्बानिः १ पामारिः कुष्ठारिः ॥

(४) नैपक्षी वि १ ॥

सिन्दूरं^१ नागजं^२ नागरक्तं^३ शृङ्गारभूषणम्^४ ।
 चीनपिष्टं^५ हंसपादं^६-कुरुविन्दं^७ तु हिङ्गुलः^८ ॥१२७॥
 शिताम्रं^९ स्याद्भिरिजं^{१०} मर्यादं^{११} गैरेयं^{१२} मश्लजम्^{१३} ।
 घारः^{१४} काचः^{१५} कुलालः^{१६} तु स्थाश्चपुष्पाः^{१७} कुलश्रियाः^{१८} ॥१२८॥
 बोलौ^{१९} गन्धरसः^{२०} प्राणः^{२१} पिण्डो^{२२} गोपरसः^{२३} शशः^{२४} ।
 रत्नं^{२५} वसुधैरिणः^{२६} (१) सुत वैडूर्यं^{२७} बालवायजम्^{२८} ॥१२९॥
 मरुतं^{२९} त्वं शमभं^{३०} गारुत्मतं^{३१} हरिणमणिः^{३२} ।
 पद्मरागे^{३३} लोहितकं^{३४}-लक्ष्मीपुष्पा-रुणोपलाः^{३५} ॥१३०॥
 नीलमणिः^{३६} स्विन्द्रनीलः^{३७} सूचीमुखं^{३८} तु हीरकः^{३९} ।
 वरारकं^{४०} रत्नमुख्यं^{४१} वज्रपर्यायनामं^{४२} च ॥१३१॥
 विराटजो^{४३} (२) राजपट्टो^{४४} राजावर्त्तो^{४५} ऽथ त्रिद्रुमः^{४६} ।
 रक्ताङ्गो^{४७} रक्तकन्दं^{४८} च प्रबालं^{४९} हेमकन्दलः^{५०} ॥१३२॥
 सूर्यकान्तः^{५१} सूर्यमणिः^{५२} सूर्याश्मा^{५३} दहनीपलः^{५४} ।
 चन्द्रकान्तः^{५५} चन्द्रमणिः^{५६} चान्द्रः^{५७} चन्द्रोपलः^{५८} च सः ॥१३३॥
 क्षीरतैलस्फटिकाभ्यां मय्यौ खस्फटिका^{५९} विभौ ।
 शुक्तिजं^{६०} मौक्तिकं^{६१} मुक्ता^{६२} मुक्ताफलं^{६३} रत्नोद्भवम्^{६४} (३) ॥१३४॥
 इति छन्दोकायः ॥

(१) “वैडूर्यम्” इत्यत्र । मणी इत्यपि उग्रन्तः, मणिकः
 माणिक्यम् एतावद्व्यत्य, अटविधा रत्नजातिः यदाचस्यति: “हीरकं
 मौक्तिकं २ सर्पं १ रजतं ४ चन्दनानि च १ शङ्ख ६ धर्मं च ७ रत्नं च
 चेत्यष्टौ स्यु रत्नजातयः” ॥

(२) विराट् दे रोज्ज्वलत्वं विराट्ज हीरकस्य वा ॥

(३) इतिमस्तकाद्युद्भवमपि मौक्तिकमुख्ये यदाह “इतिमस्तका

अथापुकायः ।

नीरं^१वारि^२जलं^३दकं^४क^५मुदकं^६पानीय^७मन्त्र^८कुशं^९तोयं^{१०}
जीवनं^{११}-जीवनीयं^{१२}-सलिला^{१३}-रसं^{१४}स्वा^{१५}वा^{१६}शस्वरम्^{१७} ।
(१) नीरं^{१८}पुष्करं^{१९}-मेघपुष्पं^{२०}-कमला^{२१}न्यापः^{२२}(२) प्रयः^{२३}-
प्राथमी^{२४}, कीलालं^{२५}भुवनं^{२६}वनं^{२७}घनरसो^{२८}यादोनिवासो^{२९}
ऽस्तमम्^{३०} ॥ १३५ ॥

कुलीनसं^{३१}कवन्धं^{३२}च प्राणदं^{३३}सर्वतोमुखम्^{३४} ।
अस्थावा^{३५}ऽस्थागं^{३६}मस्ताघं^{३७}मगतं^{३८}चा^{३९}ऽतल्लस्यग्रि^{४०} ॥ १३६ ॥
निम्नं^{४१}गभीरं^{४२}गम्भीरं^{४३}मुत्तानं^{४४}तद्विलक्षणम् ।
अच्छं^{४५}प्रसन्ने^{४६}ऽनच्छं^{४७}स्यादा विलं^{४८}कलुषं^{४९}च तत् ॥ १३७ ॥
अवस्थाय^{५०}स्तु तुङ्गिनं^{५१}प्रालेयं^{५२}मिहिका^{५३}हिमम्^{५४} ।
स्या न्नीहारं^{५५}सुधारं^{५६}अ हिमानी^{५७}तु महर्द्धिमम् ॥ १३८ ॥
(२) पारावारः^{५८}सागरो^{५९}ऽवारपारो^{६०}
ऽकूपारो^{६१}-दध्य^{६२}-र्यावा^{६३}वीचिमाली^{६४} ।

तन्मौ त दंष्ट्राशु न वराहयोः । मेघो भजङ्गमोनेणुर्मतस्यो मौक्तिक
योगयः^१ इति । मौक्तिकानां हि नानाविधत्वस्य्यावरणरीरेषु लयति
सङ्गावेष्टेयं पृथ्वीकायत्वमेव, सर्पगिरःसुमणयः करिदलेषु मौक्तिकानि
विफलेन्द्रियेषु युक्त्यादिषु मौक्तिकानि स्थावरेष्वपि वेष्टादिषु तान्येवेति
वचनान्न न दुष्टं मौक्तिकानां पृथ्वीकायत्वम् ॥

(१) क्षीर धवसः स्फटिकः क्षीरस्फटिकः तैलकान्तिः स्फटिकः
जैलस्फटिकः ताभ्यामन्यौ भिन्नवर्णौ इमौ सूर्यकान्त चन्द्रकान्तौ
द्यावपि स्फटिकाख्यावित्यर्थः ॥

(२) व्यापः स्त्रीलिङ्गो बहुवचनान्तः ॥ (३) पंढरापारोऽपि ॥

यादः^५-स्रोतो^६-वा-नदी^{१०}-शः^{११} ॥ ११ ॥ सरस्वान् ।

सिन्धू^{१२}-दन्वन्तो^{१३} मितद्वः^{१४} समुद्रः^{१५} ॥ १२ ॥

आकरो^{१६} मकरा द्रुता जला न्निधि^{१६}-धि^{१७}-राशयः^{१८} ॥ १३ ॥

द्वीपान्तरा असङ्ख्या स्रोतस्रै वेति तु लौकिकाः ॥ १४ ॥

लवण^१-क्षीर^२-दध्या^३-ज्य^४-सु^५-रेणु^६-खादु^७-वारयः^८ ॥ १५ ॥

तरङ्गेभङ्गे^१-वीच्य^२-म्युत्^३-कलिका^४ महति त्विह ॥ १६ ॥

लहय्यु^१ लोल^२-कल्लोला^३ आवर्तः^४ पयसां भ्रमः ।

तालूरो^१ वोतक^२ चा सौ वेला^३ स्यात् तृद्वि रश्मयः ॥ १७ ॥

(४) डिण्डीरो^१ ऽम्बिकफ^२ फेनो बुदबुद^३-स्यासौ^४ समी ।

मर्यादा^१ कूलभूः^२ कूलं प्रपातः^३ कच्छ^४-रोधसी^५ ॥ १८ ॥

(१) याददंशः १ स्रोतदंशः २ वारीशः ३ नदीशः ४ ।

(२) मकराकरः १ रत्नाकरः २ यौगिकत्वात् मकराशयः रत्न-
राशिः जलनिधिः १ जलधिः २ जलराशिः ३ । यौगिकत्वात् वारि-
राशिः वारिविः इत्यादयोप्युक्ताः ॥

(३) लवणादयो वारि वेदां ते तथा लवणवारि लवणोद समुद्रः १
क्षीरवारि क्षीरोद समुद्रः २ दधिवारि दधुद समुद्रः ३ आज्यवारि
घृतोद समुद्रः ४ सुरावारि सुरोद समुद्रः ५ रेणुवारिः रेणुद समुद्रः ६
खादुवारिः खादुद समुद्रः ७ । यदाहुः “जलणो १ रसमयः २ सुरो-
दकः ३ सार्पिषो ४ दधिमलः ५ पयः पयाः ६ खादु ७ वारि रुदभिर्ध-
सम्प्रमत्तान् परीत्यत इमे व्यवस्थिताः” इति ॥

(४) डीङ् विहावसांगतौ आदिरात्तनेपदौ उच्यते जलाघाते-
रिति डिण्डीरः जम्बीराभीरेति कूलेण डीडोडिव् करीदितं पूर्वं
स्यनोलक्षनं उज्ज्वलदलस्तु हिण्ड गत्वनादयोः बाहुलकादतोपि
इदम् प्रत्यये हिण्डते इतस्ततो गच्छतीति हिण्डीरः इत्याहुः ॥

तटं^१ तीरं^२ प्रतीरं^३ च पुलिनं^४ तञ्जलोच्चैतम् ।
 सैकतं^५ च मारीपं^६ तु द्वीपं^७ मन्तर्जले तटम् ॥ १४४ ॥
 तत् परं पारं^८ मवारं^९ त्व वीक् पातं^{१०} तदन्तरम् ।
 नदी^{११} हिरण्यवर्णी^{१२} स्या द्वीधोवक्रा^{१३} तरङ्गिणी^{१४} ॥ १४५ ॥
 सिन्धुः^{१५} शैवलिनी^{१६} बह्वा^{१७} च क्षदिनी^{१८} स्रोतस्त्रिनी^{१९} निम्नगा^{२०} ।
 स्रोतो^{२१} (१) निर्भरिणी^{२२} सरि^{२३} च तटिनी^{२४} कूलक्षपा^{२५} ।
 वाहिनी^{२६} ।
 कर्षू^{२७} द्वीपवती^{२८} समुद्रदयिता^{२९} ध्रुव्यै^{३०} खवन्ती^{३१} सर-
 खत्यौ^{३२} पर्वतजा^{३३} पगा^{३४} जलधिगा^{३५} कुल्या^{३६} वज्रस्वा-
 लिनी^{३७} ॥ १४६ ॥

गङ्गा^{३८} विपद्यगा^{३९} भागीरथी^{४०} त्रिदशदीर्घिका^{४१} ।
 तिस्रोता^{४२} जङ्गवी^{४३} मन्दाकिनी^{४४} भीष्म^{४५} कुमारसू^{४६} (२) ॥ १४७ ॥
 सरिद्वरा^{४७} विष्णुपदी^{४८} सिद्ध^{४९} स्व^{५०} स्वर्गि^{५१} खापगा^{५२} (३) ।
 ऋषिकुल्या^{५३} हैमवती^{५४} स्वर्वापी^{५५} हरशेखरा^{५६} ॥ १४८ ॥
 यमुना^{५७} यमभगिनी^{५८} कालिन्दी^{५९} सूर्यजा^{६०} यमी^{६१} ।
 रेवेन्दुजा^{६२} पृथ्वीगङ्गा^{६३} नर्मदा^{६४} मेखलाद्रिजा^{६५} ॥ १४९ ॥
 गोदा^{६६} गौदावरी^{६७} ताप्ती^{६८} तपनी^{६९} तपनात्मजा^{७०} ।
 श्रुतद्रि^{७१} श्रुतद्रु^{७२} स्यात् कावेरी^{७३} त्वर्जजाङ्गवी^{७४} ॥ १५० ॥
 कखोया^{७५} सदानीरा^{७६} चन्द्रभागा^{७७} तु चन्द्रिका^{७८} ।

(१) ली, स्रोतसी स्रोतांसि ॥

(२) समुद्रक्षपाणि भीष्मसूः १ कुमारसूः २ ॥

(३) सिद्धापगा १ स्वरापगा २ गर्गसपगा ३ खापगा ४ ॥

वाशिष्ठीगोमती^१ तुल्ये वल्लपुत्री^२ सरस्वती^३ ॥१५१॥
 (१) विपाट^४ विपाशा^५ ऽर्जुनी^६ तु बाहुदा^७ सैतवाहिनी^८ ।
 वैतरणी^९ नरकसा^{१०} स्त्रोता^{११} ऽम्भःसरणं स्वतः ॥१५२॥
 प्रवाहः^{१२} पुन रो^{१३} स्थात् वेणी^{१४} धारा^{१५} रय^{१६} च सः ।
 घट्ट^{१७} स्त्रीर्थो^{१८} ऽवतारे^{१९} ऽम्बुद्वी^{२०} पूरः^{२१} भवो^{२२} ऽपि च ॥१५३॥
 पुटभेदा^{२३} स्तु वक्राणि^{२४} (२) भ्रमा^{२५} स्तु जलनिर्गमाः ।
 परीवाहा^{२६} जलोच्छ्वासाः^{२७} कूपका^{२८} स्तु विदारकाः^{२९} ॥१५४॥
 प्रयाती^{३०} (३) जलमार्गे^{३१} ऽथ पानं^{३२} कुल्या^{३३} च सारणिः^{३४} ।
 सिकता^{३५} (४) बालुका^{३६} विन्दो^{३७} ऽष्टत्^{३८} -ष्टत^{३९} -विप्रुषः^{४०} (५) ॥ ५५॥
 जम्बाले^{४१} -चिकितो^{४२} पङ्कः^{४३} कर्दम^{४४} च निप्रहर^{४५} ।
 शादो^{४६} हिरण्यवाह^{४७} स्तु शोणो^{४८} नदे^{४९} पुन र्वहः^{५०} ॥१५६॥
 भिद्य^{५१} उध्य^{५२} सरसा^{५३} च द्रवो^{५४} ऽगाधजलो^{५५} ह्रदः^{५६} ।
 कूपः^{५७} स्था बुद्धानो^{५८} ऽन्तुः^{५९} प्रवि^{६०} र्नेमी^{६१} तु तत् त्रिका^{६२} (६) ॥ ५६॥

(१) विपाशौ विपाशः स्त्री ।

(२) “वक्रः कुटिले क्रूरे पुटभेदे घनैश्चरे” इति महेश्वरः । चक्रा-
 शीत्यपि यन्महेश्वरः “चक्रोगणे चक्रवाके चक्रं सैन्यरथरूपयोः । पाम-
 जाले कुलालस्य भाण्डे राक्षसयोरपि । अम्भसामपि चावन्ते” इति ।

(३) त्रिषु ॥

(४) बङ्गवचनात्, “बालिका बालुका बाढा पिच्छाका कण-
 भूषणे” इति महेश्वरः ॥

(५) “ष्टपन्ति विन्दुष्टपताः पुमांसो विप्रुषः स्त्रिय” इत्यमरः ।
 ष्टपती ष्टपन्तो लो, विप्रुट् विप्रुषौ स्त्री ।

(६) कूपमुत्खननस्य ॥

तादीमुखो^१ नान्दीपटो^२ वीणाहो^३ मुखवन्धने ।
 आहाव^४सु निपानं^५(१) स्या दुपक्षे^६ ऽथ दीर्घिका^७ ॥१५८॥
 तापी^८ स्यात् लुद्रक्षे^९ तु चुरी^{१०} चुण्डो^{११} च चतकः^{१२}(२) ।
 ठहाटकं^{१३} घटीयन्त्रं^{१४}(३) पादावली^{१५} ऽरघट्टकः^{१६} ॥१५९॥
 अखातं^{१७} तु देवखातं^{१८} पुष्करिण्यां^{१९} तु खातकम्^{२०} ।
 पद्माकरं^{२१} साङ्गागः^{२२} स्थात्^{२३}(४) कासारः^{२४} सरसी^{२५} सरः^{२६} ॥१६०॥
 वेशन्तः^{२७} पल्लवो^{२८} ऽल्पं^{२९} तत् परिखा^{३०} खेय^{३१}-खातिके^{३२} ।
 स्या दालवालं^{३३} मावालं^{३४}(५) मावापः^{३५} स्थानकं^{३६} च सः^{३७} ॥१६१॥
 आभार स्तम्भसं^{३८} वन्धो^{३९} निर्भरं^{४०} सुभरः^{४१} सरिः^{४२} ।
 उल्लः^{४३} स्वयः^{४४} प्रस्रवणं^{४५} जलधारा^{४६} जलाशयाः^{४७} ॥१६२॥

इत्युक्तायः ।

अथ तेजस्कायः ।

वज्रि^१ ऽहङ्गानु^२ हिरण्यरेतसौ^३
 धनञ्जयो^४ हव्य^५-हवि^६-ऊताशनः^७ (१) ।

- (१) पद्मादीनां पानार्थं शिलादिभिः कूटममीपे निर्मितम् ॥
 (२) “चूतकौ नीरसं पीत्वा पान्या पण्डितं ययुः” इति भाषा ॥
 (३) केन कूटादेर्जलमूत्रं बाह्यते तदुच्यते ॥
 (४) तडाक इत्यन्ये ॥
 (५) आवालं खमते लोचनिकः, व्याकुल “आयातो जघ-
 पिण्डक” इति पुं स्यात् ॥
 (६) हव्याशनः १ हविरशनः २ ऊताशनः ३ ॥

(१) कपीटयोनिः^८ द्दसुनः^९ (२) विरोचना^{१०} -

- शुशुचयी^{११} कागद्व^{१२} सानूनपातौ^{१३} ॥१६॥

लशामु^{१४} - वैखानर^{१५} - कीर्तिहोत्रा^{१६}

दृषाकप्रिः^{१७} पावकः^{१८} - लित्रभाम^{१९} ।

(४) अप्यन्त^{२०} - भूमध्वज^{२१} - कृष्णवर्त्म^{२२} -

ऽर्चिष्म^{२३} (५) कमीगर्भ^{२४} - तमोघ्न^{२५} - शुक्राः^{२६} ॥१७॥

शोचिष्केशः^{२७} शुचि^{२८} - छतवहो^{२९} - प्रवृधाः^{३०} - सप्त^{३१} - मन्त्र^{३२} -

ज्वाला-जिह्वो^{३३} (६) ज्वलन^{३४} - शिखिनो^{३५} जागद्विरे^{३६} जीत-

वेदाः^{३७} (७) ।

बर्हिःशुष्मा^{३८} (८) ऽनिलसख^{३९} - वक्त्र^{४०} - रोहिताश्व^{४१} - अयासो^{४२}

(९) बर्हिर्ज्योति^{४३} - दहन^{४४} - वक्त्रो^{४५} - हव्यवाहो^{४६} - ऽनलो^{४७}

ऽग्निः^{४८} ॥१८॥

(१) कपीटं जलं योनिरस्य यत् स्मृतः, अदभ्योऽग्निर्ब्रह्मणः
क्षत्वमिति ॥

(२) दसुनाः दसुनसौ दसुनसः दसूनाः इति । दीर्घोऽप्युकारः ॥

(३) तनूनपातौ तनूनपातः ॥

(४) अप्यन्तवर्जा एते शब्दे पुंसि वक्षिष्यन्त्याः ॥

(५) कृष्णवर्त्मनो कृष्णवर्त्मानः, अर्चिष्मान् अर्चिष्मन्तो अर्चि-
ष्मन्तः, अत्र नस्तं पदमध्य इति पटप्रतिषेधात् नाभ्यन्तस्येति 'सकारस्य
पत्वम् ॥ (६) सप्तजिह्वः १ मन्त्रजिह्वः २ ज्वालाजिह्वः ३ ॥

(७) शिखी शिखिनो शिखिनः, जागद्विः हरिवत् जातवेदस्य
सान्तः ॥ (८) बर्हिःशुष्माशौ बर्हिःशुष्माशः ॥

(९) बर्हिर्ज्योतिषो बर्हिर्ज्योतिषः, बर्हिषो बर्हिषः, बर्हिषि
इहङ्नामापि ॥

विभावसुः^{१८} सप्तो-दर्चिः^{५०(१)} स्वाहोऽग्ना^२ यीप्रिया ऽस्य च ।

धौर्ज्यः^१ संवर्त्तको ऽव्यग्रिब^२ बीडबो^३ बहवामुखः^५ ॥११६॥

दवो^१ दानो^२ वनवृष्टि^३ मेघवर्द्धि^४ रिदम्भदः^५ ।

कामण^१ सु करीषाम्निः^२ कुश्ल^३ सु तुषानजः^४ ॥११७॥

सन्तापः^१ सञ्चुरो^२ वाष्प^३ ऊष्मा^४ जिह्वाः^५ स्य रश्मिषः^{१(२)} ।

हेतिः^१ कीला^२ शिखा^३ ज्वाला^४ ऽर्चि^५ भक्तका^६ मज्जत्यसौ ॥११८॥

स्तुलिङ्गो^१ ऽग्निकणो ऽस्मात्ज्वालो ल्का^२ ऽक्तात^३ मुचमुकम्^४ ।

धमः^१ स्या द्वाद्युवाहो^२ ऽग्निवाहो^३ दहनकेतनम्^४ ॥११९॥

अम्भःसूः^५ करमाच^६ श्व सारी^७ जीमूतवाह्य^८ पि^९ ॥१२०॥

तडि^१ दैरावती^२ विद्यु^३ ज्वल^४ शम्पा^५ ऽचिरप्रभा^६ ॥१२१॥

साकालिकी^१ शतह्रदा^२ चञ्चला^३ चपला^४ ऽग्निः^५ ॥१२२॥

सौदामिनो^{१२} अणिका^{१३} च ह्लादिनी^{१४} जलनालिका^{१५} ॥१२३॥

इति तेजस्कायः ।

अथ वायुकायः ।

वायुः^१ समीर-समिरी^२ पवना^३-शुगौ^४ नभः-

श्वातो^१ नभस्व^{७(४)}-दर्शनल^८-श्वसनाः^९ समीरणाः^{१०} ।

(५) अग्नाविषो अग्नार्चिषः, उदर्चिषो उदर्चिषः, स्वाहा गङ्गावद्व्ययमपि ॥

(५२) ऊष्माणो ऊष्माणः, स्तो लो, स्त्रियां अर्चिः अर्चिषो अर्चिषः, लोमे अर्चिः अर्चिषो अर्चिषि । अर्चिः इति तृतीयाश्रयान्तोऽपि ॥

(१) जीमूतवाहिनो जीमूतवाहिनः ॥

(४) नभस्वान् नभस्वन्तौ ॥

वातो^{११} हिकान्त^{१२} - मान^{१३} - मह^{१४} - त्रकम्पनाः^{१५}
 कम्पाक^{१६} - नित्यगति^{१७} - गन्धवह^{१८} - प्रभञ्जनाः^{१९} ॥१७२॥
 मातरिष्वा^{२०} जगत्प्राणः^{२१} दृष्टदृष्टो^{२२} महाबलः^{२३} ।
 मातुतः^{२४} स्पर्शिनो^{२५} दैत्यदेवो^{२६} भृशभा^{२७} व-दृष्टियुक् ॥१७३॥
 प्राणो^{२८} नासाग्रहृन्नाभिपादाङ्गुष्ठान्तमोक्षरः ।
 अपानः^{२९} पवनो मन्वा^{३०} दृष्टदृष्टान्तपार्श्वगः ॥१७४॥
 समानः^{३१} सन्निहृन्नाभिपूदानो^{३२} हृच्छिरोन्तरे ।
 सर्व्वत्वगृत्तिको व्यान^{३३} इत्यङ्गे पञ्च वायवः ॥१७५॥
 इति वायुकायः ।

अरण्या^{३४} मटवी^{३५} सन^{३६} वार्च^{३७} च गहनं^{३८} भृशः^{३९} ।
 कान्तारं^{४०} त्रिपिनं^{४१} कक्षः^{४२} स्यात् पण्ड^{४३} काननं^{४४} वनम्^{४५} ॥१७६॥
 दवो^{४६} दावः^{४७} प्रस्तार^{४८} सु लणाठव्यां^{४९} भृशो^{५०} पि च ।
 अपी-पाभ्यां वनं^{५१} (२) बेज^{५२} मारामः^{५३} कतिमे वने ॥ १७७॥
 निष्कुट^{५४} सु गृहारामो, बाह्याराम सु पौरकः^{५५} ।
 आक्रीडः^{५६} पुन रुद्यानं^{५७} राज्ञां त्वन्तःपुरोचितम् ॥१७८॥
 तदेव प्रमद्वनं ममात्यादे सु निष्कुटे ।
 वाटी^{५८} (२) पुष्पा दृष्टा चासौ^{५९} बुद्रारामः प्रसीदिका^{६०} ॥१७९॥

(१) मन्वा योषापञ्चङ्गागः ।

(२) अपवनम् १ उपवनम् २ ।

(३) वाटस्तु वर्तानि इतौ वाटी स्याद्गृहनिष्कुटे इति श्रीधरः ।

(४) पुष्पावाटी १ दृष्टवाटी २ वाटी शब्द इत्यर्थः ।

वृक्षोऽम^२ शिखरी^३ च शाखि^४ - फलदा^५ वट्टि^६ हरिद्व^७ दुंमो^८
जीर्णो^९ द्रु^{१०} विटपी^{११} कुठः^{१२} (१) चितिरुहः^{१३} कारस्करो^{१४}

विष्टरः^{१५} ।

गन्धावर्त्त^{१६} - करालिको^{१७} तरु^{१८} - वस्तू^{१९} पर्या^{२०} पुलाक्य^{२१}
क्षिपः^{२२} साला^{२३} - नोकह^{२४} - गच्छ^{२५} - पादप^{२६} - नगा^{२७} हृचा^{२८} -

गमो^{२९} पुष्पदः^{३०} ॥ १८० ॥

कुञ्ज^{३१} - निकुञ्ज^{३२} - कुडङ्गाः^{३३} स्थाने वृक्षे वृता-न्तरे ।

पुष्पैस्तु फलवान् वृक्षो वानस्पत्यो विना तु तैः ॥ १८१ ॥

फलवान् वनस्पतिः^{३४} स्यात् फलावन्यः फलेग्रहिः^{३५} ।

फलवन्यस्तु वकेशी^{३६} फलवान् फलिनः^{३७} फली^{३८} ॥ १८२ ॥

द्योपधिः^{३९} स्या दौषधि^{४०} च फलपाकावसानिका ।

द्युपो^{४१} ह्रस्वशिफाशाखः प्रतति^{४२} व्रतति^{४३} र्तता^{४४} ॥ १८३ ॥

वज्ज^{४५} स्यां तु प्रतानिन्या^{४६} सुल्लिन्यु^{४७} - लप^{४८} - वीरुधः^{४९} ।

स्या त्प्ररोहो^{५०} ऽङ्कुरो^{५१} ऽङ्कुरो^{५२} रोह^{५३} च स तु पर्जन्यः ॥ १८४ ॥

समुत्थितः स्याद् बलिश^{५४} शिखा^{५५} - शाखा^{५६} - लताः^{५७} समाः ।

शाखा^{५८} शाला^{५९} स्तान्वशाखा^{६०} स्तान्वः^{६१} प्रकाण्डमक्षकम् ॥ १८५ ॥

मूलाच्छाखावधिर्गण्डः प्रकाण्डो^{६२} ऽथ जटा^{६३} शिफा^{६४} ।

प्रकाण्डरहिते सख्यो^{६५} विटपो^{६६} सुल्ल^{६७} इत्यपि ॥ १८६ ॥

शिरोनामा^{६८} (२) ऽग्रं शिखरं^{६९} मूला^{७०} वध्नो^{७१} ऽह्निनाम्^{७२} च ।

(१) कुठिः सौम कोठति कुठः । कुठान् वृक्षान् इत्यन्ति कुठारः ।

जीर्ण इत्यन्तर्जीर्णः अलः इति पाठान्तरः । [पर्याया अस्य ॥

(२) शिरसो नामानि पर्यायाः अस्य अंग्रेष चरणस्य नामानि

सारो मज्झि^(१) त्ववि^(२) लोचो वल्क^(३) व वल्कलम्^(४) ॥१८७॥
 स्थाणो^(५) तु ध्रुवकः^(६) शङ्खः^(७) काष्ठो दलिकः^(८) दाहणी^(९) ।
 निष्कुङ्कः^(१०) कीरः^(११) मञ्जा^(१२) मञ्जरिः^(१३) वल्लारिः^(१४) च सा ॥१८८॥
 पटः^(१५) पलाशः^(१६) छदनं वर्धः^(१७) पर्णः^(१८) छदः^(१९) दलम्^(२०) ।
 नवे तस्मिन् किसलयः^(२१) किसलः^(२२) पल्लवो^(२३) इव तु^(२४) ॥१८९॥
 नवे प्रवालो^(२५) इव कोशी^(२६) शुक्ला^(२७) मादि^(२८) दलखसा ।
 विस्तारः^(२९) विटपौ^(३०) तुल्यौ प्रसूनः^(३१) कुसुमः^(३२) सुमम्^(३३) ॥१९०॥
 पुष्पः^(३४) स्तनः^(३५) सुमनसः^(३६) प्रसवः^(३७) च मणीवकम्^(३८) ।
 जालका-आरकौ^(३९) तुल्यौ कलिकायां^(४०) तु कोरकः^(४१) ॥१९१॥
 कुट्मले^(४२) मुकुले^(४३) गुच्छे^(४४) गुच्छः^(४५) स्तवकः^(४६) गुत्तकाः^(४७) ।
 गुनुच्छो^(४८) इव रजः^(४९) पौष्पः^(५०) परागो^(५१) इव रसो मधु^(५२) ॥१९२॥
 मकरन्दो^(५३) मरन्दः^(५४) च हन्तः^(५५) प्रसवबन्धनम् ।

(१) मञ्जा मञ्जानो मञ्जानः, त्वक् त्वग् त्वचो त्वचः, अचलो-
 ऽपि त्वचा स्तियाम् अदलोऽपि त्वचः पुंसि इति हलायुधटीका ॥

(२) प्रजाद्यणि पात्रमपि यन्महेष्टरः “पात्रं खुवादौ पर्णं च
 राजमन्त्रिणि चेष्यते” इति अयं द्वितकार-एकतकारश्च धातुप्रत्यय-
 भेदात् ॥

(३) कन्दलमपि तिलिङ्गोऽयं “कन्दलं तु कपाळे स्थाप्य परागे
 नवाङ्गुरे” इति कोषान्तरम् ॥

(४) शुक्ला आबन्तः-पुं स्त्रीलिङ्गोऽयं यद्वाग्भटः, वटप्ररोहैः शुक्लै-
 ति ॥

(५) वरुचचनान्तः स्त्री ॥

(६) मधु लोके, पुंस्त्वपोति हलायुधटीका गजकन्दोऽपि ॥

पत्रुहो-जृम्भ-फुल्लानि^१ व्युत्कोश^२ विकचं^३ स्निग्धम्^४ ॥१८३॥
 उन्मिषितं^५ विकसितं^६ दुलितं^७ लाटतं^८ स्फुटम्^९ ।
 प्रफुल्लो^{१०} प्रफुल्लो^{११} सफुल्लो^{१२} च्छसितानि^{१३} विजृम्भितम्^{१४} ॥१८४॥
 क्षीरं^{१५} विनिद्रं^{१६} सुनिद्रं^{१७} विमुनिद्रं^{१८} क्षसितानि^{१९} च ।
 सङ्कुचितं^{२०} तु निद्रायां^{२१} स्तीक्ष्णितं^{२२} सुद्रुतं^{२३} च तत् ॥१८५॥
 फले^{२४} तु सैस्यं^{२५} तच्छुष्कं^{२६} वानं^{२७} मामंशलाटुं^{२८} च ।
 ग्रथिः^{२९} पदं^{३०} (१) टर्जनी^{३१} जकीशी^{३२} शिखा^{३३} शमिः^{३४} शमी^{३५} ॥१८६॥
 शिखि^{३६} च पिप्पलो^{३७} श्वथ^{३८} योष्टकः^{३९} कुञ्जराशनः^{४०} ।
 कृष्णकासो^{४१} बोधितरुः^{४२} पञ्च^{४३} सुपर्कटी^{४४} जटी ॥१८७॥
 न्यग्रोधं^{४५} सुवज्रपातं^{४६} स्याद्वटो^{४७} वैश्रवणालयः^{४८} ।
 रुद्रमुखो^{४९} जन्तुफलो^{५०} मशकी^{५१} हेमदुग्धकः^{५२} ॥१८८॥
 काकोदुस्वरिका^{५३} फल्गु^{५४} स्मलय^{५५} र्जघनेफला^{५६} ।
 आम्नसूतः^{५७} सहकारः^{५८} सप्तपर्णी^{५९} सुयुक्कदः^{६०} ॥१८९॥
 शिगुः^{६१} शोभाञ्जनो^{६२} श्चीवो^{६३} तीक्ष्णगन्धकः^{६४} गोचकाः^{६५} ।
 श्वेते^{६६} स्त श्वेतमरिचः^{६७} पुष्पागः^{६८} सुरपर्णिका^{६९} ॥१९०॥
 वकुलः^{७०} केसरौ^{७१} शोकः^{७२} कङ्कोल्लः^{७३} ककुभो^{७४} र्ज्जुनः^{७५} ।
 मालूरः^{७६} श्रीफलो^{७७} विल्वः^{७८} किङ्किरातः^{७९} कुरण्टकः^{८०} ॥१९१॥
 निपटकः^{८१} पलाशः^{८२} स्यात् किंशुको^{८३} बद्धपादपः^{८४} ॥
 तण्डुलराजः^{८५} स्तलः^{८६} स्तालो^{८७} रश्मा^{८८} मोक्षा^{८९} कदल्यपि ॥१९२॥

(१) नालः क्ली, पक्षपो पक्षपि क्ली ४

(२) कसुदकं केलति गच्छति कङ्कोल्लः, स्तलील्लः यदनरकोपः

“स्त्रियं लघोके कङ्कोल्लः” पृषोदरादितात् ३

करबीरो^१ हयमारः^२ कुटजो^३ गिरिमल्लिका^४ ।
 विदुलो^५ वेतसः^६ शोतो^७ शीरो^८ रघुको^९ रघुः^{१०} ॥२०३॥
 (१) कर्कशः^१ कुवली^२ कोली^३ बदरः^४ व हलिमिशः^५ ।
 नीपः^६ कदम्बः^७ साक्षी^८ सु सज्जो^९ रिरिट^{१०} सु सज्जितः^{११} ॥२०४॥
 निम्बो^{१२} रिरिटः^{१३} पिप्पुमन्दः^{१४} समी^{१५} ति^{१६} तुल^{१७} भावुको^{१८} ।
 कापीस^{१९} सु वादरः^{२०} स्वात^{२१} पिप्पल^{२२} सुतकी^{२३} पिप्पुः^{२४} ॥२०५॥
 चारणवधः^{२५} जतमाले^{२६} हजो^{२७} वाचा^{२८} टटकपके^{२९} ।
 करज^{३०} सु नक्तमालः^{३१} खुडि^{३२} जेज्जी^{३३} महातरुः^{३४} ॥२०६॥
 महाकाक्ष^{३५} सु किम्पाके^{३६} मन्दाटः^{३७} पारिभद्रके^{३८} ।
 मधुक^{३९} सु मधुजीतो^{४०} गुडपुष्पो^{४१} मधुद्रुमः^{४२} ॥२०७॥
 पीलुः^{४३} मिनो^{४४} गुडफलो^{४५} गुग्गुलु^{४६} सु पल्लवधः^{४७} ।
 राजादनः^{४८} पियालः^{४९} स्वात^{५०} तिनिश^{५१} सु रघुद्रुमः^{५२} ॥२०८॥
 नागरक^{५३} सु नारक^{५४} इक्षुदी^{५५} तापसद्रुमः^{५६} ।
 काश्मरी^{५७} भद्रपल्ली^{५८} श्रीपल्ली^{५९} शिक^{६०} तु तिमिङ्गी^{६१} ॥२०९॥
 शेलः^{६२} सेद्यातकः^{६३} पीतसाल^{६४} सु प्रियको^{६५} सनः^{६६} ।
 पाटलिः^{६७} पाटला^{६८} भूर्जी^{६९} नक्तमालो^{७०} मदुच्छदः^{७१} ॥२१०॥
 द्रुमोत्पलः^{७२} कर्णिक^{७३} रे^{७४} निचुले^{७५} हिज्जले^{७६} ज्जकी^{७७} ।
 धात्री^{७८} शिवा^{७९} चामलकी^{८०} कलि^{८१} रघो^{८२} विभीतकः^{८३} ॥२११॥
 हरीतक^{८४} भया^{८५} पथ्या^{८६} विफला^{८७} तत् फलतथम्^{८८} ।
 तापिच्छ^{८९} सु तमालः^{९०} स्वा^{९१} ज्जम्पको^{९२} हेमपुष्पकः^{९३} ॥२१२॥

(१) पुं स्त्री, स्त्रियां कर्कशः कर्कशो कर्कशः ।

निरुद्धो^१ सिन्दुवारे^२ तिसुक्तके^३ माधवी^४ सता^५ ।
 वासनी^६ चौद्वपुष्प^७ तु जपा^८ माति^९ सु माधती^{१०} ॥२१३॥
 मल्लिका^{११} स्था द्विवक्ति^{१२} सप्तखा^{१३} नवमरलिकार^{१४} ।
 मगधी यूविका^{१५} सा तु पीता स्था हेमपुष्पिका^{१६} ॥२१४॥
 प्रियङ्गुः^{१७} फलिनी^{१८} श्यामा^{१९} बन्धुको^{२०} बन्धुजीवकः^{२१} ।
 कश्यप^{२२} मल्लिकापुष्पो^{२३} जम्बीरो^{२४} जम्बू-जम्बूतौ^{२५} ॥२१५॥
 मातुलुङ्गो^{२६} बीजपूरः^{२७} करीर^{२८} क्रकरी^{२९} समौ ।
 पद्माङ्गुलः^{३०} स्था देरखडे^{३१} धातव्यां^{३२} धातुपुष्पिका^{३३} ॥२१६॥
 कपिकच्छ^{३४} रालसुता^{३५} धर्तूरः^{३६} कनकाङ्गुलः^{३७} ।
 कपित्थ^{३८} सु द्रविणलो^{३९} मालिकेर^{४०} सु चाङ्गुली^{४१} ॥२१७॥
 धाम्नातको^{४२} वर्षपाकी^{४३} (१) केतकः^{४४} क्रकचच्छदः^{४५} ।
 कोविदारो^{४६} सुगमवः^{४७} सल्लकी^{४८} तु बजप्रिया^{४९} ॥२१८॥
 वंशो^{५०} वेणु^{५१} ब्रह्मफल^{५२} स्वविसार^{५३} क्षायध्वजः^{५४} ।
 मस्कारः^{५५} शतपर्वा^{५६} च खनन् वात त्व कीचकः^{५७} ॥२१९॥
 तुकाक्षीरी^{५८} वंशक्षीरी^{५९} त्वक्षीरी^{६०} वंशरोचना^{६१} ।
 पूगे^{६२} क्रसुक्ते^{६३} गूवाकौ^{६४} तस्यो हेगं^{६५} पुनः फलम् ॥२२०॥
 ताम्बूलवल्ली^{६६} ताम्बूली^{६७} नागपर्यायवत्य^{६८} पि^{६९} ।
 तुल्य^{७०} तुल्यः^{७१} (२) कण्ठला^{७२} तु गुञ्जा^{७३} द्राक्षा^{७४} तु गोस्तनी^{७५} ॥२२१॥
 सदीका^{७६} हारकरा^{७७} च गोक्षुर^{७८} सु त्रिकण्टकः^{७९} ।

(१) वर्षपाकिणी वर्षपाकिणः ॥

(२) नागवल्ली फणिवृता इत्यादि ॥

(३) स्त्री स्त्री, दापि ॥

श्वदंष्ट्रा^१ स्थलशृङ्गाटो^२ गिरिकर्ण^३ पराजिता^४ ॥ ११२ ॥
 व्याघ्री^५ निर्दिग्धिका^६ कण्टकाक्षिका^७ स्नादया^८ स्मृता^९ ।
 वत्सादनी^{१०} गुडूनी^{११} च विशाला^{१२} त्विन्द्रवारुणी^{१३} ॥ १२३ ॥
 उशीरं^{१४} वीरणीमूले^{१५} क्षीवेरे^{१६} बालकं^{१७} जलम्^{१८} ।
 प्रमुन्नाट^{१९} स्वेङ्गजो^{२०} दटुंघो^{२१} चक्रमर्दकः^{२२} ॥ १२४ ॥
 लङ्कायां^{२३} महारजनं^{२४} कुसुमां^{२५} कमलौत्तरम्^{२६} ।
 लोभे^{२७} तु गालवो^{२८} रोध्र^{२९} तिल^{३०} श्रावर^{३१} मार्जनाः^{३२} ॥ १२५ ॥
 लणालिनी^{३३} पुटकिनी^{३४} नलिनी^{३५} पङ्कजिन्य^{३६} पि ।
 कमलं^{३७} नलिनं^{३८} पद्म^{३९} सरत्रिन्द^{४०} कुशेशयम्^{४१} ॥ १२६ ॥
 परं^{४२} शतसहस्राभ्यां^{४३} वत^{४४} (१) राजीव^{४५} पुष्करे^{४६} ।
 विसप्रसूतं^{४७} (२) नालीकां^{४८} तामरसं^{४९} महोत्पलम्^{५०} ॥ १२७ ॥
 तज्जलात्^{५१} सरसः^{५२} पङ्कात्^{५३} परै^{५४} रुट्-रुह-जन्म-जैः^{५५} (३) ।
 पुण्डरीकं^{५६} सिताम्भोजं^{५७} मथरक्तं^{५८} सरोरुहे^{५९} ॥ १२८ ॥
 रक्तोत्पलं^{६०} कोकनदं^{६१} कैरविण्यां^{६२} (४) कुसुदती^{६३} (५) ।
 उत्पलं^{६४} स्यात्^{६५} कुवलयं^{६६} कुवेलं^{६७} कुबलं^{६८} कुवम्^{६९} ॥ १२९ ॥

(१) शतपलं १ सहस्रपलम् २ ॥

(२) विसाप्रसूतं विसप्रसूतं विसप्रसूतं विसप्रसूतमपि इ
टीका ॥

(३) जलरुही जलरुहि, जलजन्मनि जलजन्मानि, सरोरु
सरोजजन्मनी पङ्करुही, जलरुट् १ जलरुहं २ जलजन्म ३ जलज
सरोरुट् ४ सरोरुहं ५ सरजन्म ६ सरोजं ७ पङ्करुट् ८ पङ्करुहं
पङ्कजन्म ९ पङ्कजं १० ॥

(४) चन्द्रविकशिण्याः ॥

(५) चन्द्रविकशी कसलः ॥

शेते तु तत्र कुमुदं^१ कैरवं गर्दभाक्षयम्^२ ।
 गविले तु स्यादिन्दीवरं^३ हस्तकं^४ रक्तसन्धिके^५ ॥२३०॥
 सौगन्धिकं^६ नु कल्लारं^७ (१) बीजकोशो^८ दराटकः^९ ।
 कर्णिका^{१०} पद्मनालं^{११} तु मृणालं^{१२} तन्तुलं^{१३} विसम्^{१४} ॥२३१॥
 किञ्चलकं^{१५} केसरं^{१६} संवर्त्तिकां^{१७} तु स्यान्नवं दलम् ।
 करङ्कटः^{१८} शिफा^{१९} च स्यात् कन्दे सलिलजन्मनान्^{२०} ॥२३२॥
 उत्पलानां तु शालूकं^{२१} नील्यां^{२२} शैवालं^{२३} शेषले^{२४} ।
 शैवालं^{२५} शैवलं^{२६} शैपालं^{२७} जलाच्छूकं^{२८} नीलिके^{२९} ॥२३३॥
 धान्यं^{३०} (५) तु रास्यं^{३१} सीत्यं^{३२} च व्रीहि^{३३} साखकर्मि^{३४} च तत् ।
 चाशुः^{३५} स्यात् पाटला^{३६} व्रीहि^{३७} गर्भपाकी^{३८} (६) तु षटिकः^{३९} ॥२३४॥
 शालयः^{४०} कलमाद्याः^{४१} स्युः कलमं^{४२} सु कलामकः^{४३} ।
 लोहितो रक्तशालिः^{४४} स्यान्नाडाशालिः^{४५} सुगन्धिकः^{४६} ॥२३५॥

(१) कैरविणयादि कल्लारानां चन्द्रविकासिनि ॥

(२) कन्दं मूले अत् हैमानेकार्थः “कन्दोऽन्दे स्वरणे सस्यमूले” इति ॥

(३) उत्पलानां चन्द्रविकासिनाम् । धन्वलरिस्तु पद्ममूलं तु शाल कमित्याह ॥

(४) जलन्तुकं १ जलनीलिका^२ ॥

(५) व्रीहि १ र्यको २ मल्लो १ गोधूमो ४ मुह ५ नाप ६ तिल ७ चैकाः ८ अणवः ९ प्रियङ्गु १० कोद्रव ११ मयुष्काः १२ शालि १३ राडक्यः १४ । किञ्च कलाय १५ कुलत्वी १६ सारणाश्च १७ सप्तदशानि धान्यानि ॥

(६) गालः कवर्गैकस्वरयदिति गाले गर्भपाकिणौ गर्भपाकिण्यः ॥

श्रुत्वा^१ भङ्गा^२ मातुलानी^३ स्यात् कुमा^४ तु कुमा^५ तस्यी^६ ।
 नवेधुका^७ गवेधुः^८ (१) स्या^९ ज्वर्त्तितो^{१०} (२) इरण्यज^{११} स्तितः ॥ २५॥
 प्रहृतिले^{१२} तिलपिच्छे^{१३} स्तिलपेजो^{१४} इय^{१५} सर्वपः^{१६} ।
 कदम्बक^{१७} सानुभो^{१८} इय^{१९} सिद्धार्यः^{२०} श्वेतसर्वपः^{२१} ॥ २४६॥
 माषादयः^{२२} समीधान्^{२३} मृकधान्^{२४} यवादयः^{२५} ।
 स्यात्^{२६} सख्यनूकं^{२७} किंशादः^{२८} कणियां^{२९} सख्यशीर्षकम् ॥ २४७॥
 सख्य^{३०} सुबुच्छो^{३१} भाव्यादे^{३२} नीलं^{३३} काण्डो^{३४} इत्यल^{३५} सुसः^{३६} ।
 पक्षः^{३७} प्रहालो^{३८} धान्यत्वक्^{३९} तुषो^{४०} बुषो^{४१} कडङ्गरः^{४२} ॥ २४८॥
 धान्य^{४३} मावसितं^{४४} रिङ्गं^{४५} तत्^{४६} पूतं^{४७} निर्जुषीकृतम् ।
 मूलं^{४८} पत्रं^{४९} करीरा^{५०} र^{५१} फलं^{५२} काण्डा^{५३} विच्छेदकाः^{५४} ॥ २४९॥
 त्वक्^{५५} पुष्पं^{५६} कवकं^{५७} शाकं^{५८} दशधा^{५९} शिष्टकं^{६०} च^{६१} तत् ।
 तण्डुलोयं^{६२} स्तण्डुलेरो^{६३} मेघनादो^{६४} इत्यमारिषः^{६५} ॥ २५०॥
 बिम्बी^{६६} रक्तफला^{६७} पीलुपर्णी^{६८} स्या^{६९} सृण्डकेरिका^{७०} ।
 जीवन्ती^{७१} जीवनी^{७२} जीवा^{७३} जीवनीया^{७४} मधुच्छवा^{७५} ॥ २५१॥
 वासुकीं^{७६} तु^{७७} चारपत्रं^{७८} पालव्या^{७९} (१) मधुच्छदनी^{८०} ।
 रसोनो^{८१} लघुनो^{८२} रिटो^{८३} स्वेच्छकन्दो^{८४} महौषधम्^{८५} ॥ २५२॥
 महाकन्दो^{८६} रसोनो^{८७} इत्यो^{८८} मृच्छनो^{८९} दीर्घपत्रकः^{९०} ।
 भङ्गराजो^{९१} भङ्गरजो^{९२} मार्कवः^{९३} केशरञ्जनः^{९४} ॥ २५३॥

(१) मधुवा बरटी इति भाषा ।

(२) इहानुक्तान्यपि तिलनामानि त्रीणि यथा तिल । पूत २
 श्वेतफलः २ इति मदनपात्रः ॥

(३) पालङ्ग्याम् इति वा ।

काकमाची^१ वायसी^२ स्यात् कारवेक्षः^३ कटिस्तकः^४ ।
 कृष्णखण्डकांस्तु कर्कशः^५ कोशातकी^६ (२) पटोलिका^७ ॥ २५ ॥
 विभिटी^८ कर्कटी^९ (१) बालुङ्गे^{१०} वीर^{११} स्तपुसी^{१२} च सा ।
 अशी^{१३} स्वरणः^{१४} कन्दः^{१५} शृङ्गवेरका^{१६} मारु^{१७} कम्^{१८} ॥ २५ ॥
 कर्कोटकः^{१९} कित्तिसप्त^{२०} स्तितपतः^{२१} सुगन्धकः^{२२} ।
 मूलकं^{२३} तु चरिपर्ण^{२४} सेकिमं^{२५} हसिदन्तकम्^{२६} ॥ २५ ॥
 टणं^{२७} नडादि निवारादि च शस्य तु तत्त्वम् ।
 सौगन्धिकं^{२८} देवजग्धं^{२९} पौरं^{३०} कत्तुय^{३१} रोहिषे^{३२} ॥ २५ ॥
 दर्भः^{३३} कुशः^{३४} कुशो^{३५} बर्हिः^{३६} (४) पवित^{३७} मय ते जनः^{३८} ।
 गुन्द्रो^{३९} मुञ्जः^{४०} शरो^{४१} दूर्वा^{४२} त्व नन्त^{४३} शतपर्णिका^{४४} ॥ २६ ॥
 हरिताली^{४५} रुहा^{४६} पोटगल^{४७} स्तु धमनो^{४८} नडः^{४९} ।
 कुरुविन्दो^{५०} मेघनामा^{५१} मुखा^{५२} गुन्द्रा^{५३} तु सोत्तमा ॥ २६ ॥
 बलजा^{५४} उलपो^{५५} ये चः^{५६} स्याद्दसालो^{५७} ससिपत्रकः^{५८} ।
 (५) भेदाः^{५९} कान्तार^{६०} पुरं^{६१} डा^{६२} द्या सस्य मूलं तु मोरटम्^{६३} ॥ २६ ॥
 काश^{६४} स्त्रिषीका^{६५} घासः^{६६} यघसं^{६७} टण^{६८} मर्जुनम्^{६९} ।

(२) “कोशातकी कतकिट्टा जातिनी कतवेधना, शृङ्गवेरिका ज्वेडा धण्टाली कर्कशच्छदा” इति ॥

(३) कर्कश्यां स्याद्विर्वाहरो वीरवत् उर्वीरुष्वीरुर्वापि एषीरुषि विभिटी तथा विभिटं विभिडं सप्त बालुङ्गः स्याद्बालुङ्गर्वापि तपुसी तपुपं त्रिपुषम् इति शब्दभेदेनाममाला ॥

(४) पुंसि बर्हिषौ बर्हिषः क्लीबे बर्हिषी बर्हिषि ॥

(५) चर्भिदा जातयः कान्ताराद्याः एकादश ॥

विषः^१ स्वेडो^२ रस^३ सीष्णं^४ गरलो^५ (१) ऽयं हिलाहलः ॥ २६१ ॥
 वल्लभाभः^६ कालशूटो^७ मल्लपुत्रः^८ प्रदीपनः^९ ।
 सौराष्ट्रिकः^{१०} सौख्यिकेयः^{११} कार्कलो^{१२} हारदो^{१३} ऽपि च ॥ २६२ ॥
 अहिच्छत्रो^{१४} मेघशृङ्गः^{१५} कुट^{१६} वालक^{१७} नन्दताः^{१८} ।
 कैराटको^{१९} हैमवतो^{२०} मर्कटः^{२१} करवीरकः^{२२} ॥ २६३ ॥
 सर्वपो^{२३} मूलको^{२४} गौरार्द्रकः^{२५} सक्तक^{२६} कर्दमो^{२७} ।
 अक्षोक्षसारः^{२८} कालिङ्गः^{२९} शृङ्गिको^{३०} मधुसिक्तकः^{३१} ॥ २६४ ॥
 इन्द्रो^{३२} लाङ्गलिको^{३३} विस्तुलिक^{३४} पिङ्गल^{३५} गौतमाः^{३६} ।
 मुस्तको^{३७} दालव^{३८} सेति स्यावरा विषजातयः^{३९} ॥ २६५ ॥
 (१) कुरण्टाद्या अग्रबीजा^{४०} मूलजा सूत्यसादयः^{४१} ।
 पर्वयोगय इच्छाद्याः^{४२} स्कन्धजाः सल्लकौमुखाः^{४३} ॥ २६६ ॥
 शाल्यादयो बीजरुहाः^{४४} सम्मूर्च्छजा सृणादयः^{४५} ।
 सूर्यनस्पतिकारयस्य षड्वेता मूलजातयः ॥ २६७ ॥

इति वनस्पतिकायः ।

द्विन्द्रियाः ।

गीलकुः^{४६} लमि^{४७} रन्तर्जः^{४८} लुद्रः^{४९} कीटो^{५०} बहिर्भवः ।

(४) स्यावराविषजातीनामेकैकम् ॥

(२) विषभेदाः सर्वे पुं लोवलिङ्गाः इति वाचस्पतिः । पुंसि लोवे
 । काकोलेत्याद्यमरोऽपि ॥

(३) दन्तादिजातिविशेषानाह ॥

पुलका^१सूभयेपि^(१)स्युः कोकवाः^१ कर्मयो^१स्यवः^१ ॥२६८॥
 काष्ठकोटौ^१ हृणो^२ गण्डूपदः^१ किञ्चुककः^२ कुसुः^२ ।
 भूलता^१ गण्डूपा^१ तु शिल्प^१ खपा^१ जलौकसः^२ ॥२६९॥
 जलाकोका^१ जलूका^१ च जलौका^२ जलसर्पिणी^१ ।
 मुक्तास्कोटो^१ ऽम्बिमण्डूकी^१ शुक्तिः^१ कम्बु^१ सु वारिजः^२ ॥२७०॥
 त्रिरेखः^१ षोडशावर्तः^१ शङ्खो^१ ऽय चन्द्रकम्बवः^१ ।
 शङ्खनकाः^२ मुल्लका^१ च, शम्बूका^१ स्वम्बुमानजाः^१ ॥२७१॥
 कपर्द^१ सु हिरण्यः^२ स्यात् पण्यास्थिक^१-गराटको^१ ।

इति द्वीन्द्रियाः ।

वीरिन्द्रियाः ।

दूर्गामा^१ तु दीर्घकोशी^१ पिपीलिका^१ सु पीलिकः^२ ॥२७२॥
 पिपीलिका^१ तु हीनाङ्गो^२ ब्राह्मणी^१ स्थूलशीर्षिका^१ ।
 हृतेली^१ पिङ्गकपिश^१ ऽथोपजिह्वो^१ पदेहिक^१ ॥२७३॥
 वन्धु^१ पदीका^१, लिङ्गा^१ तु रिङ्गा^१, यूका^१ तु षट्पदी^१ ।
 गोपालिका^१ महाभीरु^१, गौमयोत्था^१ तु गर्दभी^१ ॥२७४॥
 मत्कुण^१ सु कोककुण^१ छदंशः^१ किटिभोत्^१ कुणौ ।
 इन्द्रगोप^१ स्व गिरजी^१ बैराटो^१ सितिभो^१ ऽग्निकः^१ ॥२७५॥
 कर्णजलौका^१ तु कर्णकोटा^१ शतपदी^१ च सा ।

इति त्रीन्द्रियाः ।

चतुरिन्द्रियाः ।

अर्णनाभ^१सन्धवायो^२जालिको^३ जालकारकः^४ ॥ २७६ ॥
 तमि^५र्यैकैकको^६लूता^७लालाखावो^८ष्टपा^९क्षसः ।
 दृष्टिको^{१०}द्रुण^{११}आल्या^{१२}क्षि^{१३}रसं^{१४}तत्पुच्छकण्टकः ॥ २७७ ॥
 भ्रमरो^{१५}मधुकदं^{१६}भङ्ग^{१७}सञ्चरीकः^{१८} शिलीमुखः^{१९} ।
 इन्द्रिन्द्रो^{२०}ली^{२१}रोलखो^{२२}द्विरेफो^{२३}स्य षडंक्षयः^{२४} ॥ २७८ ॥
 भोज्यं नु पुष्प^{२५}-मधुनी^{२६} खद्योतो^{२७}ज्योतिरिङ्गणः^{२८} ।
 पतङ्गः^{२९}शतभः^{३०} क्षुद्रा^{३१}सरषा^{३२} मधुमक्षिका^{३३} ॥ २७९ ॥
 (५) माजिकादि तु मधु स्थानाधुच्छिष्टं^{३४} तु सिक्यकम्^{३५} ॥
 वर्ध्या^{३६} मक्षिका नीला पुत्रिका तु पराङ्गिका^{३७} ॥ २८० ॥
 वनमक्षिका तु दंशो^{३८} दंशो^{३९} तज्जाते रत्निका ।
 तैलाटी^{४०}वरटा^{४१}गन्धोली^{४२} स्याच्चिरी^{४३} तु चोरका^{४४} ॥ २८१ ॥
 भिल्लीका^{४५} भिल्लिका^{४६} वर्धकरो^{४७} भङ्गारिका^{४८} च सा ।

द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः सम्पूर्णः ।

(१) आलमनर्धमवालीत्यादी आलं स्यादनय हरितालयोरित्य-
 नेकार्धः, आलिनौ आलिनः । आली आलयः ॥

(२) यौगिकगन्धनिष्पत्यर्थमिदम् । तेन षडंक्षिः । षट्पदः इत्यादि ॥

(३) पुष्पलिट् पुष्पन्वयः, मधुलिट् मधुन्वयः, भङ्गवतः इत्यादि
 चिञ्जति ॥

(४) 'शतंभग्नः तिङ्पय्यायोऽपि' यद्देगिङ्गत्वं तिङ्गोसलङ्घि
 लङ्गादिति शतभः पिशाचस्य इति तट्टोका शतभश्चायमित्यत्र तिङ्-
 डानां कावेत्यर्थः ॥

(५) माजिकं यौगिकत्वादादिगन्धः च क्षौद्रं सारवम्, मक्षिका-
 मन्धरादी स्यात् इत्यनुक्तेऽपि ॥

तिर्यक्काण्डः ।

पशु^१स्तिर्यङ्^२चरि^३स्त्रिंशे^४ स्त्रिंशन्^५व्यालः^६ श्वापदो^७ऽपि च^८ ॥१८२॥

हस्ती^९ मत^{१०}ज^{११}-गज^{१२}-द्विप^{१३}-कर्ष^{१४}-नेकपाः^{१५}

मातङ्ग^{१६}-वारण^{१७}-महामृग^{१८}-सामयोनयः^{१९} ॥१८३॥

सस्वरेम^{२०}-द्विरद^{२१}-विन्धुर^{२२}-नान^{२३}-दन्तिनो^{२४}

दन्तावलः^{२५} करटि^{२६}-कुञ्जर^{२७}-कुम्भि^{२८}-पीलवः^{२९} ॥१८४॥

इभः^{३०} करेणु^{३१} गजो^{३२}ऽस्य स्त्री धेनुका^{३३} वशा^{३४}ऽपि च ।

भद्रो^{३५} मन्दो^{३६} मृगो^{३७} मिश्र^{३८} चतस्त्री गजजातयः ॥१८५॥

काले^{३९} ऽप्य जातदन्तश्च स्वल्पाङ्गश्चापि भृशकुणौ^{४०} ।

पञ्चवर्षो गजो वाचः^{४१} स्यात् पोतो^{४२} दशवर्षकः ॥१८६॥

विक्रो^{४३} विंशतिवर्षः स्यात् कलभ^{४४} स्त्रिंशदब्दकः ।

यूथनाथो^{४५} यूथपति^{४६} र्मन्ते^{४७} प्रभिन्ने^{४८} गर्जितौ^{४९} ॥१८७॥

भद्रोत्कटो^{५०} मदकलः^{५१} समा बुद्धान्^{५२}-मिथ्मदौ^{५३} ।

सर्जितः^{५४} कल्पित^{५५} स्तिर्यङ्घाती परिणतो^{५६} ॥ गजः ॥१८८॥

व्यालो^{५७} दुष्टगजो^{५८} गम्भीरवेद्यो^{५९} वसताङ्गुयः^{६०} ।

राजवाह्य^{६१} सूपवाह्यः^{६२} सन्नाह्यः^{६३} समरोचितः^{६४} ॥१८९॥

(१) सामयोनिः सामयोनौ ॥

(२) पीलुः पीलू ॥

(३) करेणू करेणवः ॥

(४) तिर्यङ्दन्तप्रहारस्तु गजः परिणतोमतः इति वृत्तायुधः ॥

(५) “त्वग्भेदात् शोणितस्ताबादामांसव्यवनादपि । संघातकम्
अस्तु गजो गम्भीरवेद्यसौ” इति अनुक्षणम् ॥

उदयदन्तीषादन्तो^१ बद्धनां घटना घटा^१ ।
 मदी^१ दाने^२ प्रवृत्ति^३ च वमसुः^४ करशीकरः^२ ॥२८८॥
 इतिनासा^१ करः^२ शुण्डा^३ इतो^४ स्याग्रं तु पुष्करम्^५ ।
 अङ्गुलिः^१ कर्णिका^२ दन्तो^३ विषाणौ^४ स्तम्भ^५ घासनम्^६ ॥२८९॥
 कर्णमूलं चूलिका^१ स्या दीपिका^२ त्वचिकूटकम् ।
 अपाङ्गदेशो निर्यातां^३ गण्ड^४ सु करटः^५ कटः^६ ॥२९०॥
 अवग्रहो^१ ललाटे^२ स्या दारचः^३ कुम्भयो रधः ।
 कुम्भौ^४ तु शिरसः पिण्डौ कुम्भयो रन्तरं विदुः^५ ॥२९१॥
 वातकुम्भ^१ सु तस्याधो बाह्व्य^२ तु ततो ऽधः ।
 बाह्व्याधः प्रतिमानं पुष्कमूलं तु पेचकः^३ ॥२९२॥
 दन्तभागः^१ पुरोभागः पक्षभाग^२ सु पार्श्वतः ।
 पूर्व्यं सु गङ्गादिदेशो गात्रं^३ (१) स्यात् पश्चिमो ऽपरा^४ ॥२९३॥
 विन्दुनासं पुनः पद्मं^५ शृङ्गलो^६ निगडो^७ ऽन्दुकः^८ ।
 हिज्जीर^१ च पादपाशो^२ वारि^३ सु गजबन्धुः^४ ॥२९४॥
 त्रिपदी^१ गात्रयो^२ र्बन्ध एकस्मिन्परे ऽपि च ।
 तोत्रं वेणुकं मालानं^३ बन्धस्तम्भो ऽङ्गुशः^४ खण्डिः^५ ॥२९५॥
 अपण्डं^१ त्वं कुशस्याग्रं यात^२ मङ्कशवारणम् ।
 निषादिनां पादकर्म यतं वीतं^३ तु तद्वयम् ॥२९६॥

(१) गन्धर्वनेन गात्रं स्त्रियां गात्रां अपरभागे भवतादपरा स्त्री
 अपरे जपदित्वाहत्वे वरा ॥

(२) गात्रयोः इत्योः पूर्वजं चयोः एकस्मिन् अपरे इति
 एकस्यापक्षिजङ्ग शं च अपराशब्दस्य स्त्री स्त्रीवत्वात् अपरे इति
 प्रथमी ॥

कक्ष्या^१ दूष्या^२ वरवा^३ स्यात् कण्ठवन्तः^४ कक्षापकः^५ ।
 घोटक^६ सु^७ र^८ क^९ सार्द्ध^{१०} सुरङ्गो^{११} श्च^{१२} सुरङ्गमः^{१३} ॥२८८॥
 गन्धर्वो^{१४} सर्वा^{१५} सति^{१६} - वीतो^{१७} वाहो^{१८} बाजी^{१९} हयो^{२०} हरिः^{२१} ।
 वडवा^{२२} श्च^{२३} प्रसू^{२४} मी^{२५} किशोरो^{२६} ल्पवयः^{२७} हयः^{२८} ॥२८९॥
 जवाधिकं सु जवनो^{२९} रथो^{३०} बोढा रथस्य यः ।
 अजानेयः^{३१} कुत्तीनः^{३२} स्यात् तत्तद्देशा सु^{३३} सैन्धवाः^{३४} ॥२९०॥
 वानायजाः^{३५} पारसीकाः^{३६} काश्चोजा^{३७} बाह्लिका^{३८} - दयः ।
 विनीत सु माधुवाही^{३९} दुर्विनीत सु शृङ्गलः^{४०} ॥२९१॥
 कश्यः^{४१} कशाही^{४२} हृदक्तावर्त्तो^{४३} श्रीवत्सकी^{४४} हयः ।
 पञ्चभट्ट^{४५} सु हृत्पृष्ठमुखपाशेषु पुष्पितः^{४६} ॥२९२॥
 पुष्कोरः^{४७} खुरकेशस्यैः सितैः स्या दष्टमङ्गलः^{४८} ।
 भित्ते तु कर्क^{४९} कोकाहो^{५०} खोजाहः^{५१} श्वेतपिङ्गले ॥२९३॥
 पीयूषवर्णो^{५२} सेराहः^{५३} पीते तु हरियो^{५४} हये ।
 कृष्णवर्णो^{५५} तु खुजाहः^{५६} क्रियाहो^{५७} लोहितो हयः^{५८} ॥२९४॥
 आनील सु नीलको^{५९} ल्य त्रियूहः^{६०} कपिलो हयः ।
 शोक्ताह^{६१} स्वयमेव^{६२} स्यात् पाण्डुकेसरवाजधिः^{६३} ॥२९५॥

(१) कर्वा अर्वाणो अर्वाणः, अर्वाणम् शब्दादौ अतोऽस्य इत्यनेन
 जायमानाकारलोपे नवमन्तसंयोगात् इत्यनेन वसन्तसंयोगपरत्वाद्
 कारस्य होपाठमुत्पत्तौ अर्वाणः अर्वाणा अर्वाभ्यां सम्भूतमेतत् कुन्य
 मते तु अर्वाण्यस्त्वभावना इति पाणिनीयवृत्तेण अर्वाण्यौ अर्वा
 इत्यादि ॥

(२) स स देशो जम्बूमिरेषाम् ।

(३) अयं त्रियूह एव ।

उराह^१सु मनाक् पाखुः लण्णजङ्घो भवेत् यदि ।
 सुकहको^१गर्दभाभी वोहंखान^१ सु पाटलः ॥ ३०६ ॥
 कुखाह^१सु मनाक् पीतः लण्णः स्या द्यदि जातुनि ।
 छकनाह^१पीतरक्तच्छायः^(१) स एव तु कचित् ॥ ३०७ ॥
 लण्णरक्तविविः प्रोक्तः शोणः^१ कोकनदच्छविः ।
 हरिकः^१पीतहरितच्छायः स एव झालकः^२ ॥ ३०८ ॥
 पङ्गुलः^१सितकाचामो हलाह^१ चिद्वतो हयः ।
 यदु^१रखो ऽखमेधीयः^२ प्रोत्य^१मखस्य नाशिका ॥ ३०९ ॥
 मध्यं कथं निगाल^१सु गलोद्देशः खुराः^१शफाः^२ ।
 अथ पुच्छं वालहसो^२लाङ्गूलं^१ लूम^४^(२) वालधिः^५ ॥ ३१० ॥
 अपाटत्त^१-पराटत्त^२-कुठितानि^३ तु वेक्षिते^४ ।
 धोरितं^१बलितं^२भुत्य^३त्तजितो^४त्तेरितानि^५ च ॥ ३११ ॥
 गतयः पञ्च धारा^१-ख्या सुरङ्गाणां क्रमादिमाः^(३) ।
 तल धौरितकं^१धौर्व्य^२धोरणं^३धोरितं^४ च तत् ॥ ३१२ ॥
 बभ्रु-कङ्क-शिखिकोङ्क-गतिवत्^१बलितं^२ पुनः ।
 अग्रकायससुज्जासात् कुक्षितास्यं गतानिकम्^३ ॥ ३१३ ॥
 भुतं^१ तु लङ्कवं^२ पञ्चि-स्रग-गत्य-सुदारकम्^३ ।
 छत्तेजितं^१देचितं^२स्या न्नाध्यवेनेन या गतिः^४ ॥ ३१४ ॥

(१) सं छकनाह एव ।

(२) लूमशब्दो व्यञ्जनकारान्तः लूम लूमनी लूनी लूमनि अकारान्तोऽपीति केचित् तस्मिन् लूमबालधौत्वेकं पदम् लूमं लूमे लूमनि ॥

(३) क्रमात् बभ्रुवादिगतवत् धौरितकादयो भवन्ति यथा बभ्रु गतिवत् धौरितकम् ॥

उत्तेरित^१ सुपकण्ट^२ सास्त्रान्दितक^३ मित्यपि ।
 चतुर्त्योत्-रुत्-गमनं कोपादिवाचितैः पदैः ॥३१५॥
 आसीनो^४ ऽथा स यो ऽग्नेन दिनेन केन गम्यते ।
 कवी^५ खलीन^६ कविका^७ कवियं^८ सुखयन्त्रणम् ॥३१६॥
 पक्षाक्षी^९ वक्त्रपटु^{१०} तलिका^{११} तलसारकम्^{१२} ।
 दामाश्चनं^{१३} (१) पादपाशः^{१४} प्रचरं^{१५} (२) प्रखरः^{१६} समौ ॥३१७॥
 चर्मदण्डे^{१७} कशा^{१८} रश्मौ^{१९} बला^{२०} बध्नेपय्यौ^{२१} कुशः^{२२} ।
 पथ्याणां^{२३} तु पत्यवने^{२४} वीतं^{२५} कवगु हयद्विपम् ॥३१८॥
 वेसरो^{२६} ऽष्टतरो^{२७} वेगसर^{२८} चाय क्रमेणकः^{२९} ।
 कुलनाशः^{३०} शिशुनामा^{३१} (३) श्लो^{३२} भोलि^{३३} मरुप्रियः^{३४} ॥३१९॥
 मयो^{३५} महाक्रो^{३६} वासन्तो^{३७} द्विककु^{३८} दुर्गलङ्घनः^{३९} ।
 भूतघ्न^{४०} उद्रो^{४१} दाशेरो^{४२} रवणः^{४३} कण्टकाशनः^{४४} ॥३२०॥
 दीर्घग्रीवः^{४५} केलिकीर्त्त^{४६} करभ^{४७} सु निहायणः ।
 स तु चङ्कलकः^{४८} काठमयैः स्थात् पादवन्धनैः ॥३२१॥
 गर्दभ^{४९} सु चिरमेही^{५०} (४) बालेयो^{५१} रासभः^{५२} खरः^{५३} ।
 चक्रवान्^{५४} शङ्कुकर्णो^{५५} ऽथ चपभो^{५६} टपभो^{५७} टपः^{५८} ॥३२२॥
 माङ्गवेयः^{५९} सौरभेयो^{६०} भद्रः^{६१} शङ्कर^{६२} शङ्करौ^{६३} ।
 उष्ठा^{६४} ऽनठान्^{६५} ककुशान्^{६६} गौ^{६७} बलीवर्द^{६८} च शङ्करः^{६९} ॥३२३॥

(१) पक्षात्पादवन्धनरज्जुः ॥

(२) अत्रंशद्वाहः “प्रचरं प्रखरोऽस्तिवान्” इति वैजयन्ती ॥

(३) शिशुनामाभौ शिशुनामानः ॥

(४) चिरमेहिणौ चिरमेहिणः ॥

गौः^१ सौरभेयी^२ माहेयी^३ महा^४ सुरभि^५ रञ्जुनी^६ । ...
 उख^७ । १॥ गौः^८ रोहिणी^९ शृङ्गिणी^{१०} नडा^{११} नडु^{१२} ना^{१३} ।
 तम्पा^{१४} निमिषिका^{१५} तम्पा^{१६} सा तु वशी^{१७} रनेकधा^{१८} ।
 प्रधौही^{१९} गर्भिणी^{२०} बन्धा^{२१} वशा^{२२} वेह^{२३} । १॥ हृषोपणां ॥ २॥ २॥
 अवतोका^{२४} खवद्गर्भा^{२५} दृषां प्राप्ता^{२६} तु सन्धिनी^{२७} ।
 प्रौढा^{२८} वक्षयिणी^{२९} धेनु^{३०} सु नवसूतिका ॥ ३॥ ३॥
 परेटु^{३१} बज्रसूतिः^{३२} स्यात् गटिः^{३३} सज्जत्प्रसूतिका ।
 प्रजने काल्यो^{३४} पसर्या^{३५} सुखदोह्या^{३६} तु सुवता^{३७} ॥ ३॥ ४॥
 दुःखदोह्या^{३८} तु करटा^{३९} बज्रदुग्धा^{४०} तु वञ्जुला^{४१} ।
 द्रोणदुग्धा^{४२} द्रोणदुग्धा^{४३} पीनोम्नी^{४४} पीवरसनो^{४५} ॥ ३॥ ५॥
 पीतदुग्धा^{४६} तु धेनुष्या^{४७} संस्थिता^{४८} दुग्धबन्धके ।
 नैचिकी^{४९} तूत्तसा^{५०} गोषु पलिकी^{५१} बालगर्भिणी ॥ ३॥ ६॥
 समांसमीना^{५२} तु सा या प्रतिवर्षं विजायते ।
 स्या दचण्डी^{५३} तु सुकरा^{५४} वत्सकामा^{५५} तु वत्सलारे^{५६} ॥ ३॥ ७॥
 चतु-स्ते ह्रीयणी^{५७} । २॥ ह्येका^{५८} द्वायन्ये^{५९} कादि-वर्षिका ।
 आपीन^{६०} मूधो^{६१} गोविट्^{६२} । १॥ तु गोमयं^{६३} भूमिलेपनम्^{६४} ॥ ३॥ ८॥
 तत्र शुष्के^{६५} तु गोप्रस्थिः^{६६} करोष^{६७} - ऋगणो^{६८} अपि ।
 गवां सर्वं गव्यं^{६९} । ४॥ व्रजे गोकुलं^{७०} गोधनं^{७१} धनम्^{७२} ॥ ३॥ ९॥

(१). वेहतौ वेहतः स्त्री ।

(२). चतुर्हायनी । त्रिहायनी २ गोसंख्या देहायनास्यसीति ।
 चतुस्तेर्हायनस्य वयसीति यात्वम् । द्विहायनी । एकहायनी २ ।

(३). ऊषसी ऊषावि, गोविशौ गोविशः ।

(४). योरादिकं “गव्यं गोसम्भवं सव्यं” मिति कृत्वापुनः ।

पञ्चने^१ स्त्री^२ रुपसरः^३ कीलः^४ पुष्पलकः^५ (१) शिवः^६ ।
 वन्धनं^७ दामने^८ सन्दानं^९ पशुरज्जु सु दामनी^{१०} ॥३४०॥
 यजः^{११} स्वात् छगल^{१२} ज्वाग^{१३} ज्वागो^{१४} वस्तः^{१५} सासः^{१६} पशुः^{१७} ।
 प्रजातु छागिका^{१८} मञ्जा^{१९} सर्वभक्षा^{२०} गलतनी^{२१} ॥३४१॥
 वृवा ऽजो वर्करो^{२२} ऽवो^{२३} तु मेघो^{२४}-र्णायु^{२५} ज्जु^{२६}-रणाः^{२७} ।
 उरभो^{२८} मेरुको^{२९} दृष्टिरे^{३०} डको^{३१} रोमशो^{३२} ज्जु^{३३} ॥३४२॥
 मम्पलः^{३४} शृङ्गियो^{३५} भेड़ो^{३६} मेघी^{३७} तु कुररो^{३८} रजा^{३९} ।
 जालकिन्य^{४०} विला^{४१} वेण्य^{४२} डिकः^{४३} शिशुवाहकः^{४४} (२) ॥३४३॥
 पृष्ठशृङ्गो^{४५} वनाज^{४६} स्या दविदुग्धे^{४७} त्व वेः परम्^{४८} ।
 मोढं^{४९} दूसं^{५०} मरीसं^{५१} च कुक्कुरो^{५२} वक्रवालधिः^{५३} ॥३४४॥
 अस्थिभुरग्भषण^{५४} सारमेयः^{५५} कौलेयक^{५६} शुनः^{५७} ।
 शुनः^{५८} खानो^{५९} गृहसगः^{६०} कुक्कुरो^{६१} रातिजागरः^{६२} ॥३४५॥
 रसनालिट्^{६३} रतपराः^{६४} (५) कील^{६५}-शायि^{६६}-वणा^{६७} न्दुकाः^{६८} ।
 शालाट्टको^{६९} मृगदंशः^{७०} खा^{७१} ऽलकं^{७२} सु स रोगितः ॥३४६॥
 विश्वकट्टु^{७३} सु कुशलो मृगव्ये सरमा^{७४} शुनी^{७५} ।

(१) • पुष्पलको गन्धमृगे कीलके कपकोटपि च इति श्रीधरः ।
 पुष्पलक इत्यपि पाठः ॥

(२) दाम दामो दामनी, दामानि स्त्री, दामा दामानौ दामानः स्त्री ॥

(३) वनकाग इति वस्य नाम ॥

(४) अविरोद्धम् १ अविदूषम् २ अविमरीषम् ॥

(५) • रतकोटः १ रतगाथी २ रतवणः ३ रतान्दुकः ४ ॥

विट्चरः^१ सूकरे^२ ग्राम्ये^३ महिषो^४ यमवाहनः^५ ॥ ३४७ ॥
 रजस्वलो^६ बाहरिपु^७ लुंलायः^८ (लुंलापः) बैरिभो^९ मङ्गः^{१०} ।
 धीरस्त्वन्वः^{११} कृष्णवङ्गो^{१२} जरन्तो^{१३} हंसभीरुः^{१४} ॥ ३४८ ॥
 रक्ताक्षः^{१५} कासरो^{१६} हंस काशीतनयः^{१७} लालिजो^{१८} ।
 अरण्यजे^{१९} स्निग्धवत्^{२०} मिहः^{२१} कण्ठीरवो^{२२} हृदिः^{२३} ॥ ३४९ ॥
 हृद्यक्षः^{२४} केसरी^{२५} भारिः^{२६} पञ्चास्यो^{२७} नखरावधुः^{२८} ।
 महानादः^{२९} पञ्चशिखः^{३०} पारिन्द्रः^{३१} पत्य^{३२} री^{३३} मगात्^{३४} ॥ ३५० ॥
 श्वेतपिङ्गो^{३५} पथ व्याघ्रो^{३६} दीपी^{३७} शार्दूल^{३८} चित्तको^{३९} ।
 चित्रकायः^{४०} पुण्डरीक^{४१} स्तरक्षु^{४२} मगादनः^{४३} ॥ ३५१ ॥
 शरभः^{४४} कुञ्जराराति^{४५} रत्नादको^{४६} ऽष्टपा^{४७} दपि ।
 गवयः^{४८} स्या द्वनगवो^{४९} गोसदृशो^{५०} श्ववारणः^{५१} ॥ ३५२ ॥
 खड्गो^{५२} बाघीणसः^{५३} (२) खड्गो^{५४} गण्डको^{५५} धकिरः^{५६} किरिः^{५७} ।
 भूदारः^{५८} सूकरः^{५९} क्रोलो^{६०} वराहः^{६१} क्रोड^{६२} पोत्रिजो^{६३} ॥ ३५३ ॥
 घोणी^{६४} दृष्टिः^{६५} सख्यरोमा^{६६} दंष्ट्री^{६७} किन्ध्या^{६८} खलाङ्गुली^{६९} ।
 आखनिकः^{७०} शिरोमर्मा^{७१} स्थूषणासो^{७२} बलप्रजः^{७३} ॥ ३५४ ॥
 भाङ्गुके^{७४} भालूक^{७५} चर्चा^{७६} च्छभङ्ग^{७७} भङ्गूक^{७८} भङ्गुका^{७९} ।
 मृगालो^{८०} जम्बुकः^{८१} फेरुः^{८२} फेरण्डः^{८३} फेरवः^{८४} शिवा^{८५} ॥ ३५५ ॥
 धोरवासी^{८६} भूरिमायो^{८७} गोमायु^{८८} मृगधूर्तकः^{८९} ॥ ३५६ ॥

(१) पारिन्द्रः इत्यपि इति टीका, मिहे पारिन्द्र पारिन्द्रौ इति शब्दभेदः, मृगपति २ मृगारिः २ ॥

(२) बाघीण नासिकास्थ बाघीणसः कङ्कालाश्च भव इति मसा देगः ॥

(५१) मङ्गलशोधिका १ गङ्गलशोधिका २ ॥

स्या दक्षनाशिका^१हालि^२न्यन्निका^३हलाङ्गलः^४ ॥३६४॥
 स्थूलाक्षनाशिकाया^५सु^६प्राक्षणी^७रत्नपुष्पिका^८ ।
 लकलास^९सु^{१०}सरट^{११}प्रतिस्त्रु^{१२}शयानकः^{१३} ॥३६५॥
 मूषिको^{१४}मूषको^{१५}वज्रदशनः^{१६}खनको^{१७}न्दुरौ^{१८} ।
 उत्तु^{१९}वृष्टि^{२०}प^{२१}साखु^{२२}सु^{२३}आस्यो^{२४}वृषलोचने^{२५} ॥३६६॥
 कुकुन्दरी^{२६}गन्धमूष्या^{२७}गिरिका^{२८}वालमूषिका^{२९} ।
 विहाल^{३०}घोतु^{३१}मर्जारो^{३२}ह्रीकु^{३३}स^{३४}वृषदंशकः^{३५} ॥३६७॥
 जाह्नवी^{३६}गात्रसङ्कोची^{३७}मण्डली^{३८}नकुलः^{३९}पुनः^{४०} ।
 पिङ्गलः^{४१}रूप^{४२}डा^{४३}वस्त्रः^{४४}सर्पी^{४५}हि^{४६}पवनाशनः^{४७} ॥३६८॥
 भोगी^{४८}भुजङ्ग^{४९}भुजगा^{५०}वुरगो^{५१}द्विजिह्व^{५२}-
 व्यालो^{५३}भुजङ्गम^{५४}सरीसृप^{५५}दीर्घजिह्वा^{५६} ।
 काकोदरो^{५७}विषधरः^{५८}फणभट^{५९}पृदाकु^{६०} ।
 ईकणो^{६१}कुण्डलि^{६२}विलेशय^{६३}दन्द्यूका^{६४} ॥३६९॥
 दर्वीकरः^{६५}कक्षुकि^{६६}चक्रि^{६७}गूढ-
 पात्^{६८}पन्नगा^{६९}जिह्वाग^{७०}लेलिहानी^{७१} ।
 कुम्भीनसा^{७२}श्रीविष^{७३}दीर्घ^{७४}वृष्टा^{७५} ।
 स्या द्राजसर्प^{७६}सु^{७७}भुजङ्गभोजी^{७८} ॥३७०॥
 चक्रमण्डल^{७९}जगरः^{८०}पारीश्रो^{८१}वाहसः^{८२}शयुः^{८३} ।
 चलगर्दी^{८४}जलव्यालः^{८५}समौ^{८६}राजित^{८७}डुण्डुभौ^{८८} ॥३७१॥
 भवेन्निलिम्बो^{८९}गोमासो^{९०}गोनसो^{९१}घोणसो^{९२}पिच ।
 कुकुटाहिः^{९३}कुकुटाभो^{९४}वर्णन^{९५}च^{९६}रवेण^{९७}च ॥३७२॥
 नागाः^{९८}पुनः^{९९}काटवेया^{१००}सोषां^{१०१}(भोगवती) भोगवती^{१०२}पुष्टी ।
 शेषो^{१०३}नागाविपो^{१०४}नन्तो^{१०५}द्विसहस्राक्ष^{१०६}आलुक्तः^{१०७} ॥३७३॥

स च खाभो ऽयवा शुक्लः सितपङ्कजलाञ्जकः ।
 वासुकिश्च सर्पराजः^१ धेतो नीलचरोजवान् ॥३७४॥
 तंचक^१ सु लोहिताङ्गः स्वस्तिकाङ्कितमस्तकः ।
 महापद्म^१स्व तिशुक्लो दृशविन्दुकमस्तकः ॥३७५॥
 शङ्ख^१सु पीतो बिम्बाणो रेखा मिन्दुसितां गले ।
 कुत्तिको^१ ऽर्द्धचन्द्रमौलि ऊर्वालाधूमसमप्रभः ॥३७६॥
 अथ कखला^१ खतर^१ दृतराट्ट^१ बलाहकाः^४ ।
 इत्यादयो ऽपरे नाना सक्तत्कुलसमुद्भवाः ॥३७७॥
 निर्म^१क्तो^१ सुक्तनिर्मोकः सविषा निर्बिषा च ते^१ ।
 नागाः स्युर्दृग्विषा^१ लूमविषा^१सु दृचिकादयः ॥३७८॥
 व्याघ्रादयो लोमविषा^१ नखविषा^१ नरादयः ।
 खालाविषा^१सु लुताद्याः कालान्तरविषाः^१ पुनः ॥३७९॥
 मूषिकाद्या दूषीविषा^१ त्व वीर्य^१मौषधादिभिः^२ ।
 हस्त्रिमं^१ तु विषं चारुं^१ गर^१ चोपविषं^१ च तत् ॥३८०॥
 खोगो^१ ऽहिकायो दंष्ट्रा ऽशी^१ (२) दूर्वा^१ भोगः^१ फटः^१ स्फुटः^४ ।
 फणो^१ ऽहिकोशे^१ तु नित्येयनी^१ निर्मोक^१ कक्षुकाः^४ ॥३८१॥

इत्यहिकायः ।

- (१) विषेण सहिताः सर्पा नानादयः निर्बिषा अजगरादयः ।
 (२) यत् औषध मन्त्रप्रयोगादिभिः अवीर्यं भवति तद्दूषीविष-
 मित्युच्यते ।
 (३) आग्निपौ आग्निपः स्त्री दण्डालः ।

विहगो^१विहङ्गम^२-खगो^३पतगो^४विहङ्गः^५
 शकुनिः^६शकुन्ति^७-शकुनौ^८त्रि^९-वयः^{१०}(१) शकुन्ताः^{११} ।
 नभसङ्गमो^{१२}विहिर^{१३}पतरवो^{१४}विहायो^{१५}(२)
 द्विज^{१६}-पक्षि^{१७}विहिर^{१८}-पतवि^{१९}-पत^{२०}त्वतङ्गाः^{२१}(३) ॥१८॥
 पितृ^{२२}जीवा^{२३}पुत्रजो^{२४}गौका^{२५}(४) चक्षु^{२६}चक्षुः^{२७}रूपा-
 टिका^{२८} ।

लोठि^{२९}च पत्रं^{३०}पतत्रं^{३१}पिच्छं^{३२}वाज^{३३}सूनुहम्^{३४} ॥३८॥
 पक्षो^{३५}गव^{३६}च्छद^{३७}चापि^{३८}पक्षमूलं^{३९}तु पक्षतिः^{४०} ।
 मडीनो^{४१}हडीन^{४२}-सण्डीन^{४३}-डयनानि^{४४}नभोगतौ ॥३८॥
 पेशो^{४५}कोशो^{४६}कुलायो^{४७}नीडे^{४८}केकी^{४९}तु सर्पभुक्^{५०} ।
 मयूर^{५१}-वह्नि^{५२}नीलकण्ठो^{५३}मेघसुहृ^{५४}पिच्छी^{५५} ॥३८॥
 शुक्लापाको^{५६}सख वाक्^{५७}केका^{५८}पिच्छ^{५९}(१) बर्ह^{६०}शिशुरण्डकः^{६१} ।
 प्रचलाकः^{६२}कलाप^{६३}च मेघक^{६४}चन्द्रकः^{६५}समौ ॥३८॥
 वनप्रियः^{६६}परवृत्त^{६७}साम्बाजः^{६८}कोकिलः^{६९}पिकः^{७०} ।
 कलकण्ठः^{७१}काकपुटः^{७२}काको^{७३}रिठः^{७४}सकृत्प्रजः^{७५} ॥३८॥

(१) स्त्रियां वो व्यौ व्यः, नदीवत् विः वो वयः, ववसी व-
 वांवि लो ॥

(२) विहायाः विहायसौ विहायसः ॥

(३) पतन्नि नान्तः पतन् पतन्तो पतन्तः ॥

(४) नीडंजः १ चण्डजः २ व्रतशोकाः चान्नः ॥

(५) नरुहौ नरुहः पुं गवसी नरुहलि लो ॥

(६) पेशो १ कोशः २ शण्डः ३ नामलवमित्तन्ये ॥

(७) पिच्छमिति विशेषणं तेन चक्षुर्दि चलाद्यैव नामानित्तन्ये ॥

आत्मबोध^१श्चिरजीवी^२धूकारिः^३ करटो^४द्विकः^५ ।
 एकदृष्टं^६ बलिभुक्^७ ध्याङ्गो मौकुलि^८ वीर्यसो^९ ऽन्व-
 भूत्^{१०} ॥३८८॥
 दृङ्-द्रोण-दग्ध-कण-पर्वते-भ्य स्वसौ^{११} परः^(१) ।
 पवनाश्रय^{१२} च काकोलो^{१३} मङ्गः^{१४} सु जलवायसः^{१५} ॥३८९॥
 धूके^{१६} निशाटः^{१७} काकारिः^{१८} कौशिको^{१९} लूक^{२०}-पेचकाः^{२१} ।
 दिवान्धो^{२२} ऽय निशावेदी^{२३} कुक्कुट^{२४} खरणाद्युधः^{२५} ॥३९०॥
 लकवाकु^{२६} साम्बचूड़ो^{२७} विटताचः^(२) शिखण्डिकः^{२८} ।
 हंसा^{२९} चक्राङ्ग^{३०}-वक्राङ्ग^{३१}-मानसौकः^{३२}-सितच्छदाः^{३३} ॥३९१॥
 राजहंसा^{३४} स्वमी चक्षुचरणैरतिलोहितैः ।
 मल्लिकाया^(३) सु मलिनै र्धात्तैराद्राः^{३५} सिते-तरैः ॥३९२॥
 कादम्बा^{३६} सु कलहंसाः^{३७} पक्षैः स्युरतिधूसरैः ।
 वारला^{३८} वरला^{३९} हंसी^{४०} वारटा^{४१} वरटा^{४२} च सा ॥३९३॥
 दार्वाघाटः^{४३} शतपत्न^{४४} खञ्जरीट^{४५} सु खञ्जनः^{४६} ।
 सारस^{४७} सु लक्ष्मणः^{४८} स्यात् पुष्कराख्यः^{४९} कुरङ्गरः^{५०} ॥३९४॥
 सारसी^{५१} लक्ष्मणा^{५२} ऽय क्रुष्ट^(४) क्रौञ्चे^{५३} चापे^{५४} किंकीदिविः^{५५} ॥

(१) अन्यमृतौ अन्यमृतः ॥

(२) दृङ्काकः १ द्रोणकाकः २ दग्धकाकः ३ कणकाकः ४ पुर्वतकाकः-५ ॥

(३) विटतेचक्षिणी यस्य विटताचः इति टीका ॥

(४) मल्लिकाकारेऽक्षिणी एषा मल्लिकायाः शुक्लापाङ्गत्वात् इति टीकाकृतः ॥

(५) क्रुष्टौ क्रुष्टः ॥

शतकः^१ लोकोको^२ बप्पीहः^३ सारङ्गो^४ नभोऽसुपः^५ ॥३८५॥
 वक्रवाको^१ रथाङ्गाहः^२ कोको^३ हन्धचरो^४ पि च ।
 टिट्ठिभ^१ सु कटुक्काण^२ उत्पादशयन^३ च सः ॥३८६॥
 चटको^१ गृहबलिभुक्^२ कलविङ्कः^३ कुलिङ्ककः^४ ।
 तस्य योषिन्नु चटका^१ स्व्य-पत्ये चटका^२ तयोः ॥३८७॥
 पुमपत्ये चाटकैरो^१ दातृहे^२ कालकण्टकः^३ (१) ।
 जलरङ्गु^१ जलरङ्गो^२ वके^३ कच्छो^४ वकोट^१-वत् ॥३८८॥
 बलाहकः^१ स्या ज्वालाको^२ बलाका^३ विसकण्ठिका^४ ।
 भङ्गः^१ कलिङ्गो^२ धूम्याटः^३ कङ्क^४ सु कमनच्छदः^५ ॥३८९॥
 लोहष्टो^१ दीर्घपादः^२ कर्कटः^३ स्तन्धमल्लकः^४ ।
 चिह्नः^१ शकुनि^२ रातापी^३ खेनः^४ पत्री^५ शशादनः^६ ॥४००॥
 दाक्षाव्यो^१ दूरदृक्^२ गृध्रो^३ योत क्रोशो^४ मत्स्यनाशनः^५ ।
 कुररः^१ कीर^२ सु शुको^३ रक्ततुण्डः^४ फलादनः^५ ॥४०१॥
 शारिका^१ तु पीतपादा^२ गोराटी^३ गोकिराटिका^४ ।
 स्या च्छनीचटिकायां^१ तु जतुका^२ जिनपत्रिका^३ ॥४०२॥
 वसुलिका^१ सुखविठा^२ परोष्णी^३ तैलपायिका^४ ।
 कर्करेटुः^१ करेटुः^२ स्यात् करटुः^३ कर्कराटुकः^४ ॥४०३॥
 चाटि^१ रातिः^२ शरारिः^३ स्यात् लक्षण^४ क्रकरो^५ समौ^६ (२) ।

(१) कालाः कण्टका रोमोद्भेदोऽस्य कालकण्टकः कालः कण्टको-
 २स्य कालकण्ड इत्यव्ये । शब्दभेदे तु “जलरङ्गौ जलरङ्गः कालात्-
 कण्टक कण्टको” इति ॥

(२) गोरतित्तिरिः इत्यस्य टीका, गन्दरलाकरे तु लक्षणककण्ट-
 कुभौ कपिञ्जले इति ॥

भासे^१शकुन्तः^२कोयटौ^३शिखरी^४जलकुक्षुभः^५ ॥४०४॥
 परापतः^१ कलरवः^२ कपोते^३ रक्तलोचनः^४ ।
 ज्योत्स्नाप्रिये^१चलचक्षुः^२-चकोर^३-विषसूचकाः^४ ॥४०५॥
 जीवजीव^१सु गुन्द्रालो^२ विषदर्शनमृत्युकः^३ ।
 व्याघ्राट^१ सु भरद्वाजः^२ श्वव^३ सु गालसंभवः^४ ॥४०६॥
 तित्तिरि^१सु खरकोणो^२ हारीत^३सु मृदङ्गुरः^४ ।
 कारण्डव^१सु मरुलः^२ सुगृह^३श्चसुसृचिकः^४ ॥४०७॥
 कुम्भकारकुक्षुट^१सु कुक्षुभः^२ कुहकस्वनः^३ ।
 पक्षिणा येन गृह्णन्ते पक्षिणोऽन्ये स दीपकः^४ ॥४०८॥
 छेका^१ गृह्या^२श्च ते गेहासक्ता ये मृगपक्षिणः ।

इति पञ्चन्द्रियाः ।

मत्स्यो^१मीनः^२ श्वरोमा^३भूषो^४वैसारिणो^५ऽण्डजः^६ ॥४०९॥
 सङ्घच^१री^२स्थिरजिह्व^३आत्माशी^४स्वकुलचयः^५ ।
 विसारः^१शकली^२शल्की^३श्वरो^४ऽनिभिष^५स्तिमिः^६ ॥४१०॥
 सहस्रदंष्ट्र^१वादालः^२ पाठीने^३चित्रवक्त्रिकः^४ ।
 शकुले^१स्यात् कलको^२ऽथ गङ्कः^३ शकुलार्भकः^४ ॥४११॥
 चलूपी^१शिंशुके^२प्रोष्ठो^३शफरौ^४श्वेतकोलके^५ ।
 नक्तामीन^१चिलिचिमो^२मत्स्यराज^३सु रोहितः^४ ॥४१२॥
 मद्गुर^१सु राजशृङ्गः^२शृङ्गी^३तु मद्गुरप्रिया^४ ।
 कुद्राण्डमत्स्यजातं तु पोताधानं^१जलागुकम्^२ ॥४१३॥

(१) जने क्षयति जलागुकं कथ्येतिरिति ङङ्कः ॥

महामत्स्या^१स्तु चीरक्षि^२ तिमिङ्गलगिलादयः ।
 अथ यादांसि^३ नक्राद्या हिंसका जलजन्तवः ॥४१४॥
 नक्रः^४ कुम्भीर^५ चालास्यः^६ कुम्भी^७ महासुखो^८ऽपि च ।
 तालुजिह्वः^९ शङ्खसुखो^{१०} गोसुखो^{११} जलसूकरः^{१२} ॥४१५॥
 शिशुमार^१ स्वस्यकुम्भी^२ उष्णवीर्यो^३ महावसः^४ ।
 उट्र^५स्तु जलमार्जारः^६ पानीयनकुलो^७ वसी^८ ॥४१६॥
 ग्राहे^९ तनु^{१०} सन्तुनागो^{११}ऽवहारो^{१२} नाग^{१३} तन्तुणौ^{१४} ।
 अन्येपि यादोभेदाः स्युर्वज्रवो मकरादयः^१ ॥४१७॥
 कुलीरः^२ कर्कटः^३ पिङ्गचक्षुः^४ पाश्वर्दीरप्रियः^५ ।
 द्विधागतिः^६ षोडशान्तिः^७ कुरञ्चिलो^८ बहिश्चरः^९ ॥४१८॥
 कच्छपः^१ कमठः^२ कूष्मः^३ क्रोडपाद^४ सतुर्गतिः^५ ।
 पञ्चाङ्गगुप्त^६ दौलेयौ^७ जीवयः^८ कच्छपी^९ दुलीर^{१०} ॥४१९॥
 मण्डूके^१ हरि^२-शालूर^३ श्वव^४ भेक^५-श्वङ्गमाः^६ ।
 वर्षाभूः^७ श्ववगः^८ शालुर^९-जिल्ल^{१०}-व्यङ्ग^{११}-दुर्दुरा^{१२} ॥४२०॥
 स्थले नरादयो ये तु ते जले जलपूर्वकाः^१(१) ।
 अण्डजाः^२ पक्षिसर्पाद्याः^३ पोतजाः^४(२) कुञ्जरादयः^५ ॥४२१॥
 रसजा^१(३) मद्यकीटाद्या^२ वृगवाद्या जरायुजाः^३ ।

(१) जलशब्दः पूर्वे येषां यथा जलनरः जलहस्तो जलतुङ्गाः
 एवं अण्डनरः तोयकरी नीरघोटक इत्यादि ॥

(२) पोतो नाम जरायुरहितो गर्भः आदिनास्त्राविच्छेद्यारि-
 काद्याः ॥

(३) रसाज्जायन्ते इति रसजाः आदिना धृतकीटाद्याः ॥

यूकाद्याः खेदजा^१मरस्यादयः सम्मूर्च्छनोद्भवः^{१(१)} ॥४२२॥
 खञ्जना सूक्ष्मिदो^{७(२)} ऽथोपपादुका^१ देवनारकाः ।
 तत्सयोनय इत्यष्टा^(३) बुद्धि^१बुद्धिज्ज^२मुद्भिदम्^३ ॥४२३॥
 इत्याचार्य श्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ
 नाममालायां तिर्यक्काण्डश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

अथ नरककाण्डः ।

सुनारका^१सु परेत^२-प्रेत^३-यात्या^४-तिवाहिकाः^५ ।
 आजू^१ विष्टि^२ र्यातना^३ तु कारणा^४ तीव्रवेदना ॥१॥
 नरका^१सु नारकः^२ स्यान्निरयो^३ दुर्गति^४ च सः ।
 घनोदधि^{१(४)}-घनवात^२-तनुवात^३-नभः^४-स्थिताः ॥२॥
 रत्न-शर्करा-वालुका-पङ्क-धूम-तमः-प्रभाः^{१(५)} ।

(१) सम्मूर्च्छनादुद्भवो येषां सम्मूर्च्छजा इत्यर्थः आदिना सर्पादयो गृह्यन्ते ॥

(२) उद्भिदति भुजमिति किपि उद्भिदः बहुवचनादप्येवमिदं प्रब-
 भादयः, उपपद्यन्ते स्वयमिति एवं शोभाः उपपादुकाः ॥

(३) लसानां जोदानां योनयः उत्पत्तिस्थानानि अष्टावण्णजा-
 दवः ॥

(४) घननिविड उदधिः । एवं घनश्चाग्रे वाताय । तनुश्चाग्रे
 क्षुत्तक्ष । नभः आकाशः । घनोदध्यादिषु प्रत्येकमवस्थिताः क्रमात्
 दृश्यन्तः अधोऽधो रत्नप्रभाद्याः सप्तनरकभूमयो भवन्ति ॥

(५) रत्नप्रभा १ शर्कराप्रभा २ वालुकाप्रभा ३ पङ्कप्रभा ४ धूम-
 प्रभा ५ तमःप्रभा ६ क्रमेण रत्नप्रभाद्यास्तु सप्तनरकभूमिषु नरकावास
 संख्यामाह अर्थेति ॥

महातमःप्रभा^७ चेत्य धो धो नरकभूमयः^१ ॥ ३ ॥
 क्रमात् पृथुतरा सप्ता^(१) ऽथ त्रिंशत्पञ्चविंशतिः^(२) ।
 पञ्चदश दश त्रीणि लक्षाण्यूनं च पञ्चभिः ॥ ४ ॥
 स्रजं पञ्च च^(३) नरकावासाः सीमन्तकादयः ।
 एतासु^(४) स्युः क्रमेणाय पातालं^१ वडवासुखम् ॥ ५ ॥
 बलिवेश्मर^२ धोभुवनं^३ नागलोको^४ रसातलम्^५ ।
 रन्ध्रं^६ विलं^७ निर्व्ययनं^८ कुहरं^९ शुषिरं^{१०} शुषिः^{११} ॥ ६ ॥
 छिद्रं^{१२} रोमं^{१३} विवरं^{१४} च निम्नं^{१५} रोकं^{१६} वपा^{१७} न्तरम्^{१८} ।
 गत्ते^{१९}-श्वम्भार^{२०}-वटार^{२१}-गाध^{२२}-दरा^{२३}सु विवरे भुवः ॥ ७ ॥

इत्याचार्य्य श्रीहेमन्त्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ.

नाममालायां नरककाण्डः पञ्चमः ॥ ५ ॥

अथ सामान्यकाण्डः ।

स्या लोको^१ विष्टपं^२ विश्वं^३ भुवनं^४ जगती^५ जगत्^६ ।
 जीवाजीवाधारक्षेतं लोको^१ ऽलोको^२ सततो ऽन्यथा ॥ १ ॥
 क्षेत्रज्ञं^३ आत्मा^४ पुरुषो^५ सेतनः^६ स पुन भवो^७ ॥ १ ॥

(१) रत्नप्रभायाम् ॥

(२) शर्कराप्रभायाम् ॥

(३) बालकाप्रभायां पंकप्रभायां तमःप्रभायां महातमःप्रभायाम् ॥

(४) एतासु रत्नप्रभादिषु सप्तसु नरकभूमिषु क्रमेण उक्तसंख्यकाः
 सीमन्तकादयो नरकावासा भवन्ति । सीमन्तकोनाम रत्नप्रभा पृथिवी
 मध्यवर्ती नरकेन्द्रः ॥

(५) भविनौ भविनः ॥

जीवः^१स्या दसुमान्^२ सत्त्वं^३देहभृ^४-ज्जन्य^५-ज्ज्ञवः^६ ॥२॥
उत्पत्ति^१र्जन्म^२(१) जनुषी^३ ज्जननं^४ जनि^५ सङ्गवः^६ ।
जीवे^१ऽस्तु^२-जीवित^३-प्राणा^४ जीवातु^५ जीवनौषधम्^६ ॥३॥
खाम^१स्तु श्वसितं^२ सो न्तमु^३ख उच्छ्वास^४ आहरः^५ ।
आनो^१वहिर्मुख^२स्तु स्या न्निःश्वासः^३पान^४ एतनः^५ ॥४॥
घ्रातु^१र्जीवितकालो^२ऽन्तःकरणं^३ मानसं^४ मनः^५ ।
ह^१वेतो^२हृदयं^३चित्तं^४ स्वान्तं^५(२) गूढपथो^६-चलो^७ ॥५॥
मनसः^१ कश्चि सङ्कल्पः^२ स्या दथो शस्य^३ निर्द्वेतिः^४ ।
सातं^१ सौख्यं^२ सुखं^३ दुःखं^४ त्व सुखं^५ वेदनार्थव्या^६ ॥६॥
पीडा^१बाधा^२र्त्तिरा^३भीलं^४ कच्छ^५ कष्टं^६ प्रसूतिजम्^७ ।
ग्रामनस्यं^१ प्रगाढं^२ च स्या दाधि^३र्मानसी व्यथा ॥७॥
सपत्ताकृति^१-निष्पत्राकृती^२ त्व त्यन्तपीडने ।
क्षु^१ज्जाटराग्निजा पीडा व्यापादो^२ द्रोहचिन्तनम् ॥८॥
उपज्ञा^१ ज्ञान माद्यं स्या चर्चा^२ सङ्ख्या^३ विचारणा^४ ।
वासना^१ भावना^२ संस्कारो^३ऽनुभूताद्यविष्मृतिः ॥९॥
निर्णयो^१ निश्चयो^२ऽन्तः सम्प्रधारणा^३ समर्थनम्^४ ॥१०॥
अविद्या^१ऽहम्मात्य^२-ज्ञाने^३भ्रान्ति^४मिथ्यामति^५भ्रमः^६ ॥१०॥
सन्देह^१-द्वाप्ररा^२-रेका^३ विचिकित्सा^४ च संशयः^५ ।
परभागो^१गुणोत्कर्षो^२दोषो^३त्वा दीनवा^४-श्ववै^५ ॥११॥

(१) जन्म गान्तोदन्तश्च ॥

) सान्त्वित्यपि पाठः ॥

) युक्तायुक्तपरीक्षायाः ॥

स्वादू रूपं^१ लक्षणं^२ भावश्चात्मा^३ प्रकृति^४ रीतयः^५ ।
 सहजो^६ रूपतत्त्वं^७ च ब्रह्म^८ सर्गो^९ निसर्गो^{१०} बत् ॥ १२ ॥
 शीलं^{११} सतत्त्वं^{१२} संसिद्धि^{१३} रवस्था^{१४} तु दशा^{१५} स्थितिः^{१६} ।
 स्नेहः^{१७} प्रीतिः^{१८} प्रेम^{१९} हार्दे^{२०} दाक्षिण्यं^{२१} तु मुकुलता^{२२} ॥ १३ ॥
 विप्रतिसारो^{२३} सुशयः^{२४} पञ्चात्तापो^{२५} सुताप^{२६} च ।
 अवधान^{२७} समाधान^{२८} प्रणिधानानि^{२९} तु समाधौ^{३०} स्युः ॥ १४ ॥
 धर्मः^{३१} पुण्यं^{३२} दणः^{३३} श्रेयः^{३४} सुकृते^{३५} नियतौ^{३६} विधिः^{३७} ।
 दैवं^{३८} भाग्यं^{३९} भागधेयं^{४०} दिष्टं^{४१} चा^{४२} स्यु^{४३} तच्छुभम् ॥ १५ ॥
 अलक्ष्मी^{४४} निर्जतिः^{४५} कालकर्णिकार^{४६} स्या दद्या^{४७} शुभम्^{४८} ।
 दुःकृतं^{४९} दुरितं^{५०} पाप^{५१} मेनः^{५२} पाप्मा^{५३} च पातकम्^{५४} ॥ १६ ॥
 किल्बिषं^{५५} कलुषं^{५६} किण्वं^{५७} कल्मषं^{५८} वृजिनं^{५९} तमः^{६०} ।
 अहः^{६१} कल्का^{६२} मघ^{६३} पङ्क^{६४} उपाधि^{६५} धर्म^{६६} चिन्तनम्^{६७} ॥ १७ ॥
 त्रिवर्गो^{६८} धर्म-कामा-र्या^{६९} चतुर्वर्गः^{७०} समोच्चकाः^{७१} ।
 बलतुर्था^(१) चतुर्भद्र^{७२} प्रमादो^{७३} नवधानता^{७४} ॥ १८ ॥
 (२) छन्दो^{७५} अभिप्राय^{७६} आकृतं^{७७} मत^{७८} भावा^{७९} शया^{८०} अपि ।
 हृषीक^{८१} मन्त्रं^{८२} करणं^{८३} श्रोतः^{८४} खं^{८५} विषयी^{८६}न्द्रियम्^{८७} ॥ १९ ॥
 बुद्धीन्द्रियं^{८८} स्पर्शनादि पाण्यादि तु क्रियेन्द्रियम्^{८९} ।
 स्पर्शादयस्त्रिन्द्रियार्थी^{९०} विषया^{९१} गोचरा^{९२} अपि ॥ २० ॥
 शीते^{९३} तुषारः^{९४} शिशिरः^{९५} सुशीमः^(२) शीतलो^{९६} जडः^{९७} ।

(१) बलं तुर्थं येषां ते धर्मकामार्थबलानोत्पद्यते ॥

(२) अदनो देववत् ॥

(३) सुशीमः मूर्धन्यमध्योऽपि ॥

हिमो^१ शोणो^२ तिग्मो^३ स्त्रीव^४ स्त्रीव^५ शृणुः^६ खरः^७ पटुः^८ ॥ १ ॥
 कोष्णः^१ कवोष्णः^२ कवुष्णो^३ मन्दोष्ण^४ श्रेष्ठोष्ण^५ वत् ।
 निष्ठुरः^१ ककवटः^२ क्रूरः^३ परुषः^४ कर्कशः^५ खरः^६ ॥ २ ॥
 हृदः^१ कठोरः^२ कठिनो^३ जरठः^४ (१) कोमलः^५ पुनः ।
 हृदुतो^१ हृदु^२ सोमाल^३ सुकुमारा^४ अकर्मशः^५ ॥ २३ ॥
 मधुरा^१ सु रसज्यो^२ गल्यः^३ स्वादु^४ मधूक्तकः ।
 अस्त्रा^१ सु पाचनो^२ दन्तशठो^३ श्य लवणः^४ सरः^५ ॥ २४ ॥
 सर्वरसो^१ श्य कटुः^२ स्यादोषणो^३ मुखशोधनः^४ ।
 अक्रभेदी^१ तु तिक्तो^२ श्य कषाय^३ सु वरो^४ रसाः^५ ॥ २५ ॥
 गन्धो^१ जनमनोहारी^२ सुरभि^३ ब्रणितर्पणः^४ ।
 समकर्मो^१ निर्हारी^२ च स आमोदो^३ विदूरगः^४ ॥ २६ ॥
 विमर्दीयः^१ परिमलो^२ श्यामोदी^३ सुखवासनः^४ ।
 दृढगन्धः^१ सुगन्धि^२ च दुर्गन्धिः^३ पूतिगन्धिकः^४ ॥ २७ ॥
 आमगन्धि^१ सु विस्त्र^२ स्याद्दुर्गन्धिः^३ श्वेतादिका अमी ।
 श्वेतः^१ श्वेतः^२ सितः^३ शुक्लो^४ हरिणो^५ विशदः^६ शुचिः^७ ॥ २८ ॥
 प्रवदात^१ गौर^२ शुभ्र^३ बलक^४ धवला^५ रज्जुनाः^६ ।
 पाण्डुरः^१ पाण्डुरः^२ पाण्डु^३ रीषत्पाण्डु^४ सु धूसरः^५ ॥ २९ ॥
 कापोत^१ सु कंपोताभः^२ पीत^३ सु सितरञ्जनः^४ ।
 हारिद्रः^१ पीतलो^२ गौरः^३ पीतनीलः^४ पुन हारित^५ ॥ ३० ॥
 पालाशो^१ हरित^२ खालकामो^३ रक्त^४ सु रोहितः^५ ।
 मास्त्रिष्ठो^१ लोहितः^२ शोणः^३ श्वेतरक्त^४ सु पाटलः^५ ॥ ३१ ॥

(१) • जरठः इत्यपि ॥

अरुणो^१ बालसन्ध्यामः पीतरक्त^१ सु पिञ्जरः^२ ।

कपिलः^१ पिङ्गलः^२ श्यावः^३ पिशङ्गः^४ कपिशो^५ हरिः^६ ॥ १२ ॥

बभ्रुः^७ कटुः^८ वङ्गार^९ च पिङ्गे^{१०} कृष्ण^{११} सु मेघकः^{१२} ।

स्याद्रामः^{१३} श्यामलः^{१४} श्यामः^{१५} कालो^{१६} नीलो^{१७} सितः^{१८} शितिः^{१९} ॥ १३ ॥

रक्तश्यामे^{२०} पुन धू^{२१} श्व^{२२} धूमला^{२३} वय कर्बुरः^{२४} ।

किर्मीर^{२५} एतः^{२६} शबल^{२७} श्वित^{२८} कल्पाष^{२९} चित्रलाः^{३०} ॥ १४ ॥

शब्दो^{३१} निनादो^{३२} निर्घोषः^{३३} खानो^{३४} ध्वानः^{३५} खरो^{३६} ध्वनिः^{३७} ।

निर्ह्रादो^{३८} निनदो^{३९} ह्रादो^{४०} निखानो^{४१} निखनः^{४२} खनः^{४३} ॥ १५ ॥

रवो^{४४} नादः^{४५} खनि^{४६} निर्घोषः^{४७} सं^{४८} व्याज्यो^{४९} रारवः^{५०} ॥ १६ ॥

कणनं^{५१} निक्कणः^{५२} काणो^{५३} निक्काणः^{५४} च कणो^{५५} रणः^{५६} ॥ १७ ॥

मृज्ज^{५७} मृषभ^{५८} गान्धारा^{५९} मध्यमः^{६०} पञ्चम^{६१} साथा ।

धैवतो^{६२} निषधः^{६३} सप्त तन्त्रीकण्ठोद्गवाः^{६४} खराः^{६५} ॥ १८ ॥

ते^{६६} मन्द्र^{६७} मध्य^{६८} ताराः^{६९} स्यु ररः^{७०} कण्ठ^{७१} शिरो^{७२} भवाः ।

रुदितं^{७३} क्रन्दितं^{७४} क्रुष्टं^{७५} तदः^{७६} पुष्टं^{७७} तु गच्छरः^{७८} ॥ १९ ॥

शब्दो^{७९} गुणानुरागोत्थ प्रणादः^{८०} सीतृजतं^{८१} वणाम् ।

पर्दनं^{८२} गुदजे शब्दे कर्दनं^{८३} कुक्षिसम्भवे ॥ २० ॥

स्वेडा^{८४} तु सिंहनादो^{८५} स्य क्रन्दनं^{८६} सुभटध्वनिः ।

कोलाहलः^{८७} कलकल^{८८} सु मुलो^{८९} व्याकुलो रवः ॥ २० ॥

(१) संरावः १ विरावः २ खारावः ३ ॥

(२) ते मृषभादयः सप्तखराः प्रत्येकं सरः कण्ठशिरोभवा सप्त मन्द्रमध्य ताराः स्युः यद्गन्तिलः “मृतापुरसि मन्द्रस्तु ह्रासिप्रतिविध ध्वनिः । स एव कण्ठे मध्यः स्यात् तारः शिरसि गीयते” इति ।

मन्मिरो^१ वस्त्र-पत्रादे भूषणानां तु शिञ्जितम्^२ ।
 हेष्वा^३ ह्येषा^४ तु रत्नानां गजानां गर्ज्य^५ वृंहिते^६ ॥४१॥
 त्रिस्तारो^७ धनुषां हस्ता^८ रश्मि^९ गोर्जलदस्य तु ।
 स्नानितं^{१०} गर्जितं^{११} गर्जितं^{१२} स्नानितं^{१३} रसिता^{१४} दि^{१५} च ॥४२॥
 कूजितं^{१६} स्याद्विहङ्गानां तिरश्चां रत^{१७} वासिते^{१८} ।
 वृक्षस्य रेणवां^{१९} रेष्वा^{२०} बुक्कनं^{२१} भषणां^{२२} शुनः ॥४३॥
 पीडितानां^(१) तु कण्ठितं^{२३} मणितं^{२४} रतकूजितम्^(२) ।
 प्रक्काणः^{२५} प्रक्काण^{२६} सान्त्या मर्दलस्य तु गुन्दलः^{२७} ॥४४॥
 घीजनं^{२८} तु कीचकानां भेर्यां नादं सुदुर्दुरः^{२९} ।
 तारो^{३०} इत्युच्चैर्ध्वनि रश्मिन्द्रो^{३१} गम्भीरो मधुरः कलः^{३२} ॥४५॥
 काकली^{३३} तु कलः सूक्ष्म एकतालो^{३४} लयाशुगः^(३) ।
 काकु^{३५} र्ध्वनिविकारः स्यात्प्रतिश्रु^{३६} न्तु प्रतिध्वनिः^{३७} ॥४६॥
 सङ्घाते^{३८} प्रकरौ^{३९} वर^{४०} वार^{४१} निकर^{४२} व्यूहाः^{४३} समूह^{४४} चयः^{४५}
 सन्दोहः^{४६} समुदाय^{४७} राशि^{४८} विसरः^{४९} वाताः^{५०} कलापो^{५१}
 व्रजः^{५२} ।
 कूटं^{५३} मण्डलं^{५४} चक्रवालं^{५५} पटलं^{५६} सोमा^{५७} गणः^{५८} पेटकं^{५९}
 वृन्दं^{६०} चक्रं^{६१} कदम्बके^{६२} समुदयः^{६३} पुष्पोत्^{६४} करी^{६५}
 संघतिः^{६६} ॥४७॥
 समवायो^{६७} निकुञ्जो^{६८} जार^{६९} निवह^{७०} सञ्चयो^{७१} ।

(१) व्याधिप्रहारादिभिः पीडिता वाम् ॥

(२) रतौ सुरते दम्पत्योः कूजितम् अथ्यक्तशब्दः ॥

(३) अभिन्नकालमानशब्दस्य ॥

जातं^१तिरश्चं तंद्यूयं^१सङ्गं^१सार्थं^१तु देहिनाम् ॥४८॥
 कुलं^१तेषां सजातीनां निकायं^१सु सधर्मीयाम् ।
 वर्गं^१सु सहशां स्तन्वो^१नरकुञ्जरवाजिनाम् ॥४९॥
 ग्रामो^१विषय-शब्दा-स्त्र-भूतेन्द्रिय-गुणाद्वजे^१ ।
 समजं^१सु पशूनां स्यात् समाजं^१स्त्वन्वदेहिनाम् ॥५०॥
 शुकादीनां गणो श्लोकं^१मायूरं^१तैत्तिरि^१दयः ।
 भिक्षादेर्भैक्षं^१साहस्रं^१गार्भिणं^१-यौवता^१-दयः ॥५१॥
 गोवार्धप्रत्ययान्तानां स्युरौपगवका^१-दयः^(२) ।
 छन्नादे रौक्षकं^१सामुष्यकं^१शार्ङ्गकमौ^१द्रुकम्^१ ॥५२॥
 स्याद्राजपुत्रकं^१राजन्यकं^१राजकं^१माजकम्^१ ।
 वात्सकौ^१रत्नकौ^१कावचिकं^१कवचिना मपि ॥५३॥
 हासिकं^१तु हसिनां स्यादापूपिका^१-द्व्यचेतसाम् ।
 धेनूनां धेनुकं^१धेन्वन्तानां^(३)गौधेनुका^१-दयः ॥५४॥
 कैदारकं^१कैदारिकं^१कैदार्यं^१मपि तद्गणे ।
 ब्राह्मणादेर्ब्राह्मण्यं^१माणव्यं^१वाडव्यं^१मित्यपि ॥५५॥
 गणिकानां तु गाणिक्यं^१केशानां कश्यु^१-कैशिके^१ ।

(१) विषयपामः । शब्दपामः । अस्त्रपामः । रूतपामः ।
 इन्द्रियपामः । गुणपामः ॥

(२) उपगौरपत्न्यानि औपगवाः तेषां वन्दम् औपगवकम् आदिनां
 गार्गिकम् इत्यादयः ॥

(३) धेनुशब्दोऽन्ते धेन्वन्ता स्तेषां गोशब्दः सामान्येन सौरभीपक्षात्
 धेनुशब्दस्तु “धेनुस्तु नवसूतिका इत्युक्तत्वात्” नवसूतगतगोपक्षात्
 अतः गोधेनूनां वन्दं सौधेनुकम् आदिना सौरभीधेनुकम् इत्यादि ॥

अश्वानामाश्वमश्वीयं^१पशूनां पार्श्वं मयथ ॥५६॥
 वातून्^१-वात्से वातानां गव्या^१-गोत्रे पुनर्गवाम् ।
 पाश्या^१(१)-खल्या^१-दि पाशादेः खलादेः खलिनी^१-निभाः ॥५७॥
 जनता^१ बन्धुता^१ ग्रामता^१ गजता^१ सहायता^१ ।
 जनादीनां रथानां तु स्याद्रथ्या^१रथकक्षाया^१(२) ॥५८॥
 राजिलेखा^१तति^१वीथि^१माता^१ल्या^१-वलि^१-पङ्कयः^१ ।
 धोरणी^१श्रेणु^१भौ^१तु द्वौ^१युगलं^१द्वितयं^१द्वयम्^१ ॥५९॥
 युगं^१द्वैतं^१यमं^१द्वन्द्वं^१युग्मं^१यमलं^१-यामले^१ ।
 पशुभ्यो^१गोयुगं^१युग्मे परं षट् त्वे तु षड्गवम्^१(३) ॥६०॥
 परःशताद्या^१-सो येषां परा सङ्ख्या शतादिकात्^१(४) ।
 प्राज्यं^१प्रभूतं^१प्रचुरं^१वज्रलं^१वज्रं^१पुष्कलम्^१ ॥६१॥

(१) गव्या इति पाठः, गलो दृष्टत्काशस्तेषां समूहः ।

(२) रथकक्षाया इति वा ।

(३) द्वित्वे गोयुगः । षट् त्वे षड्गवः । इति द्वे सूत्रे । गोयुग-
 मिति अक्षरत्वयात्मकः प्रत्ययः पशुनामभ्यः परं अये युग्मे वाच्ये गो-
 युगशब्दः प्रयुज्यते यथा गो गोयुगं गोशब्दस्योभयार्थत्वात् अश्वगोयुगम्
 अङ्गगोयुगं हस्तिगोयुगम् इत्यादि । एवं षट् त्वे वाच्ये षड्गवमित्य-
 खण्डः प्रत्ययः गोषड्गवम् अश्वषड्गवं हस्तिषड्गवमित्यादि पूर्व-
 वदित्येके ॥

(४). शतमादिर्यस्य तत् शतादिकं तस्मात् शतादिकात् । येषां
 संख्येयानां गजादीनां शतात् परा ऊर्ध्वं संख्या ते परः श्रुताः आदिना
 परः सङ्ख्याः परो लज्जाः इत्यादि, परः शतादिरिति सूत्रेण पञ्चमी-
 तत्पुरुषसमासे साधवः परशब्दस्य पूर्वनिपातः सकारागमस्य निपा-
 तनात् परशब्देन समासाधीः परम् शब्दः सकारालोपस्तीत्यर्थः ॥

भूयिष्ठं^७ पुरहं^८ भूयो^९ भूय्यं^{१०} दम्भं^{११} पुर^{१२} स्फुरम्^{१३} ।
 शोकां^{१४} बुद्धिं^{१५} तुच्छं^{१६} मत्स्यं^{१७} दम्भा^{१८} - गु^{१९} तलिनानि^{२०} च ॥६२॥
 तसु^{२१} बुद्धं^{२२} कथं^{२३} सूक्ष्मं^{२४} पुनः^{२५} स्रष्टुं^{२६} च चेतवम्^{२७} ।
 त्रुटौ^{२८} (१) माना^{२९} तवो^{३०} लेशः^{३१} कणो^{३२} ह्रस्व^{३३} पुनर्लघु^{३४} ॥६३॥
 अत्यल्पे^{३५} लिपि^{३६} मत्पीय^{३७} कनीयो^{३८} (२) ऽण्यो^{३९} इत्यपि ।
 दीर्घा^{४०} यते^{४१} समे^{४२} तुङ्गा^{४३} सुच्च^{४४} मुञ्चत^{४५} मुहुरम्^{४६} ॥६४॥
 प्रां^{४७} क्छित^{४८} सुदग्रं^{४९} च न्यग्^{५०} नीचं^{५१} ह्रस्व^{५२} - मय्यरे^{५३} ।
 खर्वं^{५४} कुब्जं^{५५} वामनं^{५६} च विशालं^{५७} तु विसङ्कटम्^{५८} ॥६५॥
 पृथू^{५९} रू^{६०} पृथूलं^{६१} व्यूढं^{६२} विकटं^{६३} विपुलं^{६४} दृढत^{६५} ।
 स्फारं^{६६} वरिष्ठं^{६७} विसीर्यं^{६८} तत^{६९} बद्धं^{७०} महद्^{७१} गुरु^{७२} ॥६६॥
 दैर्घ्यं^{७३} मायाम^{७४} आनाह^{७५} आरोह^{७६} सु समुच्छ्रयः^{७७} ।
 उत्सेध^{७८} उदयो^{७९} छाया^{८०} परिणाहो^{८१} विशालता^{८२} ॥६७॥
 प्रपञ्चा^{८३} - भोगे^{८४} - विस्तार^{८५} - व्यासाः^{८६} शब्दे^{८७} स विस्तरः^{८८} ।
 समास^{८९} सु समाहारः^{९०} सङ्क्षेपः^{९१} संग्रहो^{९२} ऽपि च ॥६८॥
 सर्वं^{९३} समस्त^{९४} मन्यून^{९५} समग्रं^{९६} सकलं^{९७} समम्^{९८} ।
 विश्वा^{९९} - शेषा^{१००} - खण्ड^{१०१} - कृतस्व^{१०२} - न्यक्षाणि^{१०३} निखिला^{१०४} -
 खिले^{१०५} ॥७८॥

खण्डे^{१०६} शकले^{१०७} भित्तं^{१०८} नेम^{१०९} - शल्क^{११०} - दलानि^{१११} च ।
 अंशो^{११२} भागश्च^{११३} वण्टः^{११४} स्यात् पाद^{११५} सु स तुरीयकः^{११६} ॥७९॥
 मलिनं^{११७} कचुरं^{११८} क्लान्तं^{११९} कश्मलं^{१२०} च मलीमसम्^{१२१} ।
 पवितं^{१२२} पावनं^{१२३} पूतं^{१२४} पुण्यं^{१२५} मेध्यं^{१२६} मथोज्ज्वलम्^{१२७} ॥८०॥

विमलं^१ विशदं^२ वीथं^३ मवहात^४ मनाविलम्^५ ।
 विशुद्धं^६ शुचिं^७ चोक्तं^८ तु निःशोध्यं^९ मनवस्कारम्^{१०} ॥ ७२ ॥
 निर्युक्तं^{११} शोधितं^{१२} कष्टं^{१३} धौतं^{१४} क्षालितं^{१५} मित्यपि ।
 संमुखीनं^{१६} मभिमुखं^{१७} पराचीनं^{१८} पराङ्मुखम्^{१९} ॥ ७३ ॥
 सुख्यं^{२०} प्रकष्टं^{२१} प्रमुखं^{२२} प्रवर्द्धं^{२३}
 वर्धं^{२४} वरेण्यं^{२५} प्रवरं^{२६} पुरोगम्^{२७} ।
 अनुत्तरं^{२८} प्राग्रहरं^{२९} प्रवेकं^{३०} ॥
 प्रधानं^{३१} मग्रेसरं^{३२} सुत्तमां^{३३} ग्रे^{३४} ॥ ७४ ॥
 ग्रामण्यं^{३५} ग्रण्यं^{३६} ग्रिमं^{३७} जात्यां^{३८}
 ग्रे^{३९} लुत्तमान्यं^{४०} नवराज्यं^{४१} वरे^{४२} ।
 प्रष्ठं^{४३} पराज्यं^{४४} पराणि^{४५} श्रेयसि^{४६}
 तु श्रेष्ठं^{४७} मत्तमे^{४८} पुष्कलं^{४९} वत्^{५०} ॥ ७५ ॥
 स्युत्तरपदे व्याघ्रं^{५१} पुङ्गव^{५२} घर्म^{५३} कुञ्जराः^{५४} (२) ।
 सिंह^{५५} शार्दूल^{५६} नागा^{५७} द्यास्तल्लज^{५८} मतल्लिका^{५९} ॥ ७६ ॥
 मर्चिका^{६०} प्रकाण्डो^{६१} हौ^{६२} प्रशस्यार्थ^{६३} प्रकाशकाः ।
 गुणीपा^{६४} सर्जनो^{६५} पाग्राण्य^{६६} प्रधाने^{६७} धर्म^{६८} पुनः ॥ ७७ ॥
 निवृत्तं^{६९} मणकं^{७०} गच्छं^{७१} मवद्यं^{७२} काण्ड^{७३} कुत्सिते^{७४} ।

(१) - प्रेष्ठ इति वा ॥

(२) पुरुषो व्याघ्र इव पुरुष व्याघ्रः इत्यादिषु उपमेयं व्याघ्रैरिति
 यमांशः । अथ स्यासौ कुञ्जरश्च अथ कुञ्जरः गौ स्यासौ नागश्च गो
 नागः ॥

(३) उपायग्राहीति वा ॥

अपकृष्टं प्रतिहृष्टं याप्यं रेफोः । स्वमं ब्रुवन् ॥ ७८ ॥
 खेटं पापं मपशदं कुपयं चेत्तं मर्त्यं च ।
 तदासेचनं यत् दर्शनादग्नं तृप्यति ॥ ७९ ॥

चारुं चारिं रुचिरं मनोहरं
 वरुणं कान्तं मभिरामं बन्धुरं ।
 वामं रुच्यं सुप्रमाणं शोभनं

मञ्जुं मञ्जुलं मनोरमाणि च ॥ ८० ॥
 साधुं रम्यं मनोज्ञानि पेशलं हृद्यं सुन्दरं ।
 काम्यं कम्प्यं कमनीयं सौम्यं मधुरं प्रियम् ॥ ८१ ॥
 व्युष्टिः फलं मसारं तु फलं मूल्यं तु रिक्तकम् ।
 शुन्यं तुच्छं वशिकं च निविडं तु निरन्तरम् ॥ ८२ ॥
 निविरीसं वनं सार्वं नीरन्ध्रं बहलं दृढम् ।
 गाढं मविरलं चाथ विरलं तसु पेलवम् ॥ ८३ ॥
 नवं नवीनं सद्यस्कं प्रत्यग्रं नूतनं नूतनं ।
 नव्यं चाभिनवे जीर्णं पुरातनं चिरन्तनम् ॥ ८४ ॥
 पुराणं प्रतनं प्रलंजरं भूर्त्तं तु मूर्त्तिमतं ।
 उच्चावचं नैकभेदं मतिरिक्तां धिके सने ॥ ८५ ॥

पार्श्वं समीपं सविधं ससीमां
 व्याशं सवेशां न्तिकं सन्तिकर्षां ।
 संदेशं सभ्यग्रं सनीडं सन्नि-
 धानां न्युपान्तं निकटोपकण्ठं ॥ ८६ ॥

सन्निवृत्तः^१-समर्थः^२दा^३-भ्यर्णः^४न्या^५-सन्ना^६-सन्निधी^७ ।
 अव्यवहिते^८ जननरे^९ संसक्त^{१०} मपटान्तरम्^{११} ॥८७॥
 नेदिष्ठ^{१२}मन्तिकतमे^{१३} विप्रकट^{१४} पट्टे पुनः ।
 दूरे^{१५}तिदूरे^{१६}दविष्ट^{१७}दवीयो^{१८}स्य सनातनम् ॥८८॥
 ग्राश्वता^{१९}-गश्वरे^{२०}नित्यं^{२१} ध्रुवं^{२२} स्थेय^{२३}स्वतिस्थिरम् ।
 स्थावुरं^{२४} स्थेष्ठं^{२५} तत् कूटस्थं^{२६} कालव्यापेकरूपतः ॥८९॥
 स्थावरं^{२७} तु जङ्गमान्य-जङ्गमं^{२८} तु वसं^{२९} चरम् ।
 चराचरं^{३०} जग^{३१}दिङ्ग^{३२}चरिष्णु^{३३}चाय चञ्चलम् ॥९०॥
 तरलं^{३४} कम्पनं^{३५} कम्पं^{३६} परिश्रव^{३७}-चलाचले^{३८} ।
 चटुलं^{३९} चपलं^{४०} लोलं^{४१} चलं^{४२} पारिजवा^{४३}-स्थिरे^{४४} ॥९१॥
 ऋजा^{४५}वजिह्व^{४६}-प्रगुणा^{४७}ववागे^{४८}ऽवनता^{४९}-नते^{५०} ।
 कुञ्चितं^{५१}नतमा^{५२}विङ्ग^{५३}कुटिलं^{५४}वक्र^{५५}-वेल्लिते^{५६} ॥९२॥
 दृजिनं^{५७}भङ्गुरं^{५८}भुग्नं^{५९}भरालं^{६०} जिह्वा^{६१}मूर्च्छिमत्^{६२} ।
 अनुगे^{६३}ऽनुपदा^{६४}-न्वला^{६५}(२)-न्वष्ट्रे^{६६}काक्षे^{६७}क^{६८} एकक^{६९} ॥९३॥
 एकाक्षाना^{७०}-यन^{७१}-सर्गा^{७२}-ग्राण्यै^{७३}काग्रं^{७४} च तद्गतम् ।
 (२) अनन्यदृष्ट्यै^{७५} कायनगतं^{७६} चाथाद्यमा^{७७}दिमम्^{७८} ॥९४॥
 पौरुष्यं^{७९} प्रथमं^{८०} पूर्व^{८१}मादि^{८२} रय^{८३} मथान्तिमम् ।
 जघन्म^{८४}मन्त्रं^{८५}चरमं^{८६}मन्तः^{८७}पाश्चात्य^{८८}-पश्चिमे^{८९} ॥९५॥
 मध्यमं^{९०}माध्यमं^{९१}मध्यमीयं^{९२}माध्यन्दिनं^{९३} च तत् ।
 अभन्तरं^{९४}मन्तरालं^{९५} विचाले^{९६}मध्य^{९७}मन्तरे^{९८} ॥९६॥

(१) अपटान्तरमित्यपि वृक्षते ॥ (२) अन्वग्न्यन्वची अन्वञ्चि ॥

(३) एकतानम् १ एकायनम् २ एकसर्गः ३ एकाग्रम् ४ ॥

तुल्यः^१ समानः^२ सहचः^३ सरूपः^४ सहशः^५ समः^६ ।
 साधारण^७-सधर्माणौ^८ सवर्णः^९ सन्निभः^{१०} सहक^{११} ॥८७॥
 सुहृत्तरपदे प्रत्यः^१ प्रकारः^२ प्रतिमो^३ निर्भः^४ ।
 भूत^५-रूपो^६-पमाः^७ काशः^८ रुं-नी^९-प्र^{१०}-प्रति^{११}-तः-
 परः^(१) ॥८८॥

औपत्य^१मनुकारो^२नुहारः^३ सास्यं^४ तुल्यो^५ पमा^६ ।
 कक्षो^७पमान^८मर्चा^९ तु प्रते मी^{१०}यातना^{११}नेधिः^(२) ॥८९॥
 छाया^१छन्दः^२कायो^३रूपं^४विस्वं^५मान^६-कृती^७ अपि ।
 सूर्मो^८स्थूणा^९यः^{१०}प्रतिमा^{११}हरिणी^१स्थाद्विरसमयो ॥९०॥
 प्रतिकूलं^१तु विलोम^२मपसव्य^३मपष्टुरम्^४ ।
 वामं^५प्रसव्यं^६प्रतीपं^७प्रतिकोम^८मपष्टु^९ च ॥९०१॥
 वामं^१शरीरे^२ऽङ्गं^३सव्यं^४मपसव्यं^५तु दक्षिणम्^६ ।
 अवाधो^१च्छृङ्खलो^२हामान्य^३यन्त्रित^४मनर्गलम्^५ ॥९०२॥
 निरङ्कुशे^१स्तुटे^२स्पष्टे^३प्रकाशं^४प्रकटो^५ऽल्लगे^६ ।
 व्यक्तं^१वर्तुलं^२तु दृक्तं^३निस्तलं^४परिमण्डलम्^५ ॥९०३॥
 बन्धुरं^१तुल्यतागतं^२स्पष्टं^३विषमोन्मत्तम्^४ ॥

(१) सङ्काशः १ नोकाशः २ प्रकाशः ३ प्रतिकाशः ४ घञुपसर्गः
 स्येति दीर्घः प्रतीकाश इत्यपि ॥

(२) प्रतेः प्रति उपसर्गात्परे मा-प्रत्ययः कतिपयैर्लङ्गशब्दा
 योज्यन्ते यथा । प्रतिमा १ प्रतियातना २ प्रतिनिधिः ३ प्रतिक्रिया ४
 प्रतिछन्दः ५ प्रतिकायः ६ प्रतिरूपं ७ प्रतिविस्वं ८ प्रतिमानं ९ प्रतिः
 कृतिः १० ॥

अन्येदन्यतरं द्विजं स्वमेकमिदं तत् ॥१०४॥
 कुरब्धः कवरो मिथः सम्भृक्तः खचितः समाः ।
 विविधं बहुविधो नानारूपः पृथग्विधः ॥१०५॥
 स्वरितं सत्वरं तूर्यं शीघ्रं क्षिप्रं द्रुतं लघुं ।
 अपलाऽविलम्बिते च भस्मासम्पातपाटवम् ॥१०६॥
 अनारतं त्वविरतं संसक्तं सततां निशे ॥
 नित्या-नवरता-जसा-सक्ता-आनानि-सन्ततम् ॥१०७॥
 साधारणं तु सामान्यं दृढसन्धिं तु संघतम् ।
 कलिलं गहने सङ्कीर्णं तु सङ्कुलं माधुल्यम् ॥१०८॥
 क्रीर्यं माकीर्यं च पूर्यं त्वाचितं क्लृप्तं पूरितम् ।
 भरितं निचितं व्याप्तं प्रत्याख्याते निराकृतम् ॥१०९॥
 प्रत्यादिष्टं प्रतिक्षिप्तं मपविष्टं निरस्तं वत् ॥
 परिक्षिप्तं वल्यितं निवृत्तं परिवेष्टितम् ॥११०॥
 परिभूतं परीतं च त्यक्तं तूत्सृष्टं सुज्झितम् ।
 धूतं क्षीनं विधूतं च विघ्नं विजितं विचारितम् ॥१११॥
 अवकीर्णं त्ववध्वस्तं सम्भीते रक्षं मादृतम् ।
 संवृतं पिहितं क्लृप्तं प्लुतं चापवारितम् ॥११२॥
 चन्द्रार्द्रितं तिरोहितं मन्तर्द्धिं स्वपवारणम् ।
 छदनं व्यवधानं-सन्तर्द्धिं-पिधानं-स्थदनानि च ॥११३॥
 व्यवधानं तिरोधानं दर्शितं तु प्रकाशितम् ।

आविष्कृतं^१ प्रकृतित^२ सुचण्डं^३ त्वविलम्बितम्^४ ॥११४॥
 अनादृतं^१ मवात् ज्ञातं^२ मानितं^३ गणितं^४ मतम्^५ ।
 (१) रीढा^१-ऽवज्ञा^२-ऽवहेला^३-ऽन्यसूक्ष्मं^४ चाप्यनादरे^५ ॥११५॥
 उन्मूलितं^१ भावार्हितं^२ स्यादुत्पाटितं^३ सुवृतम्^४ ।
 प्रेङ्खोलितं^१ तरलितं^२ लुलितं^३ प्रेङ्खितं^४ धृतम्^५ ॥११६॥
 चलितं^१ कम्पितं^२ धूतं^३ वेह्लिता^४-न्दोलिते^५ अपि ।
 दोला^१ प्रेङ्खोलनं^२ प्रेङ्का^३ फाण्टं^४ कृतमयत्नतः^५ ॥११७॥
 अधःक्षिप्तं^१ न्यक्षितं^२ स्याद्दृष्टं^३ क्षिप्तं^४ मुदक्षितम्^५ ।
 सुन्नं^१-सुत्ता^२ स्त^३-निष्पूतान्या^४ विह्वं^५ क्षिप्तं^६ मीरितम्^७ ॥११८॥
 समे दिग्ध^१-लिप्ते^२ रण्ये^३-भुग्ने^४ कृषितं^५-गुण्डिते^६ ।
 गूढं^१ गुप्ते^२ च मुषितं^३-मूषिते^४ गुणिता^५-हृते^६ ॥११९॥
 स्यान्निशातं^१ शीतं^२ श्रातं^३ निशितं^४ तेजितं^५ क्षुतम्^६ ।
 वृते^१ तु वृत्ते^२-व्यावृत्तौ^३ क्षीतं^४-क्षीणौ^५ तु लज्जिते^६ ॥१२०॥
 सङ्गूढः^१ स्यात् सङ्कलिते^२ संयोजितं^३ उपाहृते^४ ।
 पक्वे^१ परिणतं^२ पाके क्षीरा-ज्य-हविषां^३ शृतम्^४ ॥१२१॥
 निष्पक्व^१ कथिते^२ ऋष्टं^३-प्रुष्टं^४-दग्धो^५-षिताः^६ समाः ।
 तनूकते^१ त्वष्टं^२-तष्टौ^३ विह्वं^४ छिद्रितं^५-वेधितौ^६ ॥१२२॥
 सिद्धे^१ निर्वृत्ते^२-निष्पन्नी^३ विलीने^४ द्रुते^५-विद्रुतौ ।
 उतं^१ प्रोते^२ सूतं^३ मूतं^४ सुतं^५ च तन्तुसन्तते^६ ॥१२३॥
 पाटितं^१ दारितं^२ भिन्ने^३ विदरः^४ स्फुटनं^५ भिदारः^६ ।

अङ्गीकृतं प्रतिज्ञातं मूरीकतो-ररीकते^(१) ॥१२४॥
 संश्रुतं मध्युपगतं मुररीकतं माश्रुतम् ।
 वङ्गीणं प्रतिश्रुतं च छिन्नेलूनं कितं दितम् ॥१२५॥
 हेदितं खण्डितं उक्त्वा कृतं प्राप्तं तु भावितम् ।
 लब्धमासादितं भूतं पतितं गकितं श्रुतम् ॥१२६॥
 सखं भष्टं स्तम्भपन्नं संश्रितं तु सुनिश्चितम् ।
 दगितं मार्गिता-न्विष्टा-न्वेष्टितानि गवेष्टितं ॥१२७॥
 तिमितं क्षमितं-क्षिन्नं-सीद्रा-द्रौ-न्ना-ससुन्न-वत् ।
 प्रस्थापितं प्रतिश्रिष्टं प्रहितं-प्रेषितं अपि ॥१२८॥
 श्रुतेप्रतीते-प्रज्ञात-वित्त-प्रथित-विश्रुता- ।
 श्लेसन्तापितो-द्रुनो-धूपायित-धूपितः ॥१२९॥
 गिने-स्थान-मुपगत-स्तूपसन्न-उपस्थितः ।
 नर्वात-स्तु गते वाते निर्वाणः पावकादिषु^(२) ॥१३०॥
 उड्डं मेधितं प्रौढं विस्मृता-न्तर्गतं समे ।
 द्वान्तं मुद्रते-गूनं-हन्ने-मीढं^(३) तु मूत्रितं ॥१३१॥
 वेदितं बुधितं मुड्डं ज्ञातं सित-गते-अवात्^(४) ।
 नितं प्रतिपन्नं च रयन्नेरीणं श्रुतं श्रुतम्^(५) ॥१३२॥

(१) जररीकते इति वा ॥

(२) पावकोऽग्निः निर्वाणो विध्यत इत्यर्थः आदिना निर्वाणो निः निर्वाणं युक्तिः ॥

(३) पुरोषोत्तमस्य ॥

(४) अवसितम् १ अवगतम् २ ॥

(५) श्रुतं श्रुतमिति वा ॥

युक्त^१ गोपायित^२ त्वाता^३ - वित^४ त्वाणानि^५ रक्षिते^६ ।
 कर्म^१ क्रिया^२ विधा^३ हेतु^४ न्या त्वास्या विलक्षणम्^५ ॥१२३॥
 कार्त्तव्यं^१ मूलक^२ - य सख्यननं^३ वशक्रिया^४ ।
 प्रतिबन्धे^१ प्रतिष्ठन्^२ स्यादास्या^३ स्या^४ सना^५ स्थितिः^६ ॥१२४॥
 परस्परं^१ स्यादन्योन्ये^२ मितरेतर^३ मित्यपि ।
 आवेशो^१ - टोपौ^२ संरम्भो^३ निवेशो^४ रचना^५ स्थितौ^६ ॥१२५॥
 निर्वन्धो^१ ऽभिनिवेशः^२ स्यात् प्रवेशो^३ ऽन्तर्निगाहनम्^४ ।
 गतौ^१ वीङ्गारे^२ - विङ्गारे^३ - व्य^४ - परिसर्प^५ - परिक्रमाः^६ ॥१२६॥
 वज्या^१ ऽटाव्या^२ पर्यटनं^३ चर्या^४ त्वीर्यापथस्थितिः^५ ।
 व्यत्यास^१ सु विपर्यासो^२ वैपरीत्यं^३ विपर्ययः^४ ॥१२७॥
 व्यत्यये^१ ऽय स्माति^२ ढङ्गौ^३ ग्रीणने^४ ऽवने^५ तर्पणे^६ ।
 परित्राणं^१ तु पर्याप्ति^२ ष्टसधारण^३ मित्यपि ॥१२८॥
 प्रणतिः^१ प्रणिपातो^२ ऽनुनये^३ ऽय शयने क्रमात्^४ (१) ।
 विश्राय^१ उपश्राय^२ च पर्यायो^३ ऽनुक्रमः^४ क्रमः^५ ॥१२९॥
 परिपाद्या^१ सुपुर्व्या^२ ष्ट^३ दतिपात^४ स्वतिक्रमः^५ ।
 उपात्ययः^१ पर्यय^२ च समौ सस्वाध^३ - सङ्कटौ^४ ॥१३०॥
 कामं^१ प्रकामं^२ पर्याप्तं^३ निकामे^४ - ष्ट^५ यथेष्टिते^६ ।
 अत्यर्थे^१ गाढं^२ मुद्गाढं^३ बाढं^४ तीव्रं^५ भृशं^६ दृढम्^७ ॥१३१॥
 अतियात्रा^१ - तिमर्याद^२ - नितान्तोत्^३ कर्ष^४ - निर्भंदाः^५ ।
 भरे^१ - कान्ता^२ - तिबेला^३ - तिग्रया^४ जृम्भा^५ तु जृम्भणम्^६ ॥१३२॥
 सालिङ्गनं^१ परिषण्णः^२ संक्षेप^३ उपगूहनम्^४ ।

अङ्कपाली^१ परीरम्भः^१ क्रोडीकृति^० रथोत्सवे^१ ॥१४२॥
 महः^२ क्षणो^१-इवो^१-इषा^१ मेलके^१ सङ्ग^२ सङ्गमौ^२ ।
 अशुग्रहो^१ ऽव्युपपत्तिः^२ समौ नियोध^१ निग्रहौ^२ ॥१४३॥
 विघ्ने^१ ऽन्तराये-प्रत्यूह^१-व्यवाया^१ समये^१ क्षणः^२ ।
 वेला^१-वारा^१ ववसरः^२ प्रस्तावः^१ प्रक्रमो^० ऽन्तरम्^० ॥१४४॥
 अभ्यादानं^१ सुपोहातं^१ आरम्भः^१-प्रोप-तः^१ क्रमः^२ ॥१४५॥
 प्रत्युत्क्रमः^१ प्रयोगः^२ स्यादारोहणं^१ त्वभिक्रमः^२ ॥१४६॥
 आक्रमे^१ ऽधिक्रमे^१ क्रान्ती^१ व्युत्क्रम^१ सूतक्रमो^१ ऽक्रमः^२ ।
 विप्रलम्भो^१ विप्रयोगो^१ वियोगो^१ विरहः^१ समाः ॥१४७॥
 अभा^१ राढा^१ विभूषा^१ श्री^१ रभिष्य^१-कान्ति^१-विश्वमाः^० ।
 लक्ष्मी^१ च्छाया^१ च शोभायां^१ सुप्रमा^१ सातिशायिनी ॥१४८॥
 संतवः^१ स्यात् परिचयं^१ आकारं^१ स्विङ्गं^१ इङ्गितम्^१ ।
 निमित्ते^१ कारणं^१ हेतुं^१ बीजं^१ योनिं^१ निबन्धनम्^१ ॥१४९॥
 निदानं^० मद्य कार्यं^१ स्यादर्थं^१ कृत्यं^१ प्रयोजनम्^१ ।
 निष्ठा^१ निर्विहणो^१ तुल्ये^१ प्रवहो^१ गमनं^१ बहिः ॥१५०॥
 जातिः^१ सामान्यं^२ व्यक्ति^१सु विशेषः^२ पृथगात्मिका^१ ।
 तिर्यक्^१ साचिः^१ संहर्षं^१ सु^१ स्पृहं^१ द्रोहं^१ स्वपक्रिया^१ ॥१५१॥
 बन्धे^१ मोषा^१-फलं^१-सुधा^१ अन्तर्गु^१ निरर्थकम्^१ ।
 संस्थानं^१ सन्निवेशः^१ स्यादर्थस्यापगमे^१ व्ययः^१ ॥१५२॥
 सम्पूर्णं^१ त्वभिव्याप्तिं^१ भ्रष्टो^१ भ्रंशो^१ यथोचितात्^१ ।
 अभावो^१ नाशो^१ संक्रामं^१-संक्रमौ^१ दुर्गसञ्चरे^१ ॥१५३॥

नीवाक^१सु प्रवामः^{२(१)} स्यादवेवा^१ प्रतिजागरः २ ।
 समौ विश्वम्^१-विंशत्सौ^२ परिणाम^१सु विक्रिया^२ ॥१५४॥
 चक्रावर्त्तो^१भ्रमो^२ भ्रान्ति^२ भ्रमि^४ घूर्णि^१श्च घूर्णने^१ ।
 विप्रलम्भो^१ विसम्बादो^२ विलम्भ^१ स्वतिसर्जनम्^२ ॥१५५॥
 उपलम्भ^१स्त्वनुभवः^२प्रतिलम्भ^१सु लम्भनम्^२ ।
 नियोगो^१विधि^२-सम्प्रयो^२विनियोगो^१ऽर्पणं फले ॥१५६॥
 लवो^१ऽभिलावो^२ लवनं^२ निष्पावः^१ पवनं^२ पवः^२ ।
 निष्ठीव^१-ठीवन^{२(२)} श्रूत^२-ठीवनानि^४ तु धूरकते^१ ॥१५७॥
 निवृत्तिः^१ स्यादुपरमो^२व्य^२-बो-पा^४-व्यः^५ परा^१रतिः^{२(३)} ।
 विधूननं^१ विधुवनं^२ रिङ्गणं^१ स्वजनं^२ समे ॥१५८॥
 रक्षण^१-स्वाणो^२ग्रहो^१ ग्राहो^२ व्यधो^१ वेधो^२ क्षयो^१क्षिया^२ ।
 स्फुरणं^१स्फुरणो^२ज्यानि^१-जीर्णो^२वय वरो^१ वृत्तो^२ ॥१५९॥
 समुच्चयः^१ समाहारो^२ऽपहारा^१-पचयो^२ ममौ ।
 प्रत्याहार^१उपादानं^२बुद्धिशक्ति सु निःक्रमः^१ ॥१६०॥
 इत्यादयः क्रियाशब्दा लक्ष्या धातुषु लक्षणम् ।
 अथाऽव्ययानि वक्ष्यन्ते स्वः^१स्वर्गे भू^१रसातले ॥१६१॥
 भुवो^१ विहायसा^२ व्योम्नि द्यावाभूम्यो सु रोदसी^१ ।
 उपरिष्ठा^१दुपयू^२ङ्क्षे^३स्यादधस्ता^१दधो^२ऽप्य वाक्^४ ॥१६२॥

(१) त्रिंशत्तादन्त्यनाधिकस्य ॥

(२) निष्टेव छेवनानि इति वा ॥

(३) विरतिः १ अविरतिः २ उपरतिः ३ अरतिः ४ ॥

(४) अवाक् उवाची अवाक्षि, चान्दः क्षोषः ॥

वर्जने त्वन्तरेण^१ तै^१ हि वग्^१ नाना^१ पृथग्^१ विना^१ ।
 झाकं सचा^१ सम^१ सार्द्ध^१ ममा^१ सह^१ कृतं त्व कम्^१ ॥१६२॥
 भवत्केसु^१ च किं^१ तुल्याः प्रेत्या^१ सुव^१ भवान्तरे ।
 तूष्णीं^१ तूष्णीक^१ जोषं^१ च मौने दिव्या^१ तु सस्यदे ॥१६३॥
 परितः^१ सर्वतो^१ विष्वक्^१ समन्ता^१ च समन्ततः^१ ।
 पुरः^१ पुरस्तात्^१ पुरतो^१ ऽग्रतः^१ प्रायं^१ सु भूमनि ॥१६४॥
 साम्प्रत^१ मधुने^१ दानी^१ सम्प्रत्ये^१ तत्तृयाञ्जसा^१ ।
 द्राक्^१ स्या^१ गरं^१ कटित्या^१ शु^१ मङ्गल^१ क्लाय^१ च सत्वरम् ॥१६५॥
 सदा^१ सना^१ ऽनिशं^१ शश्वत्^१ भूयो^१ ऽभीष्टां^१ पुनः पुनः^१ ।
 सप्त^१ मृजः^१ सायं^१ तु दिनान्ते दिवसे दिवा^१ ॥१६७॥
 सह^१ सैकपदे^१ सद्यो^१ ऽकस्मात्^१ सपदि^१ तत्तत्क्षणे ।
 चिराय^१ चिररात्राय^१ चिरस्थ^१ च चिरा^१ चिरम्^१ (१) ॥१६८॥
 चिरेण^१ दीर्घकालार्थे कदाचि^१ ज्ञातु^१ कर्हिचित्^१ ।
 दोषा^१ नक्ता^१ सुषा^१ रात्रौ प्रगे^१ प्रातः^१ रहसु^१ खे ॥१६९॥
 तिर्य-गर्थे तिरः^१ साचि^१ निष्कले तु वृथा^१ सुधा^१ ।
 कृषा^१ मिथ्या^१ ऽवृते ऽभ्यर्थे समया^१ निकषा^१ हि वक्^१ ॥१७०॥
 शं^१ सुखे बलवत्^१ सुष्ठु^१ किमुता^१ तीव्रं^१ निर्भरे ।
 प्राक्^१ पुरा^१ प्रथमे वर्षे सस्यत्^१ परस्यरे मियः^१ ॥१७१॥
 उषा^१ निशान्ते^१ ऽल्पे किञ्चि^१ नाना^१ गीषं^१ च किञ्चन^१ ।
 आहो^१ उताहो^१ किमुत^१ वितर्के किं^१ किमू^१ तं न ॥१७२॥

(१) चिरायादि प्रकृति विभक्त्यनुरूपाः ॥

इतिह^१ स्यात् सम्प्रदाये^(१) हेतौ य^१न^१द्यत^१ सतः^१ ।
 सखोधनेऽङ्ग^१भोः^१प्यनट^१पाट^१हे^१है^१हंही^१अरे^१ऽयि^१रे^१॥१०१॥
 औषट^१वौषट^१वषट^१खा^१खा^१स्वधा^१देवहविर्जितौ^१ ।
 रहस्यु पांशु^१ मध्ये ऽन्त^१रन्तरेणा^१न्तरे^१ऽन्तरा^१॥१०३॥
 प्रादुरा^१ विः^१प्रकाशे स्यादभावे त्व^१न^१नो^१नहि^१ ।
 हठे प्रसह्य^१मा^१मास्य^१वारणो^१ऽस्त^१मदर्शने ॥१०५॥
 अकामानुमतौ कामं^१ स्यादे^१अं^१परमं^१मत्ते^१ ।
 कञ्चि^१दिष्टपरिप्रश्ने^१ऽवश्यं^१भूतं^१च निश्चये ॥१०६॥
 वहि^१र्वहिर्भवेत्यः^१ स्यादतीते ऽङ्गि^१श्व^१एष्यति ।
 नीचै^१रल्पे महत्युच्चैः^१ सत्वे ऽस्ति^१दुष्टु^१निन्दने ॥१०७॥
 ननु च^१ स्याद्विरोधोक्तौ पक्षान्तरे तु चे^१द्यदि^१ ।
 शनै^१स्मिन्दे^१ऽवरे त्व^१वाक्^१रोषोक्ता^१ वुं^१गतौ नमः^१ ॥१०८॥

इत्याचार्य श्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ
 नाममालायां सामान्यकाण्डः प्रष्टः समाप्तः ॥ ६ ॥

समाप्तश्चाऽयं ग्रन्थः ।

(१) सम्प्रदायो गुरुशिष्य प्रशिष्यादि कुलम् चपदेशश्च गुरुरप्यन्यराः
 वचनं तस्मिन् ॥

अर्हद्गोपनः ।

हेमनाममालायाः

शिलोच्छः ।

अर्हद्बीजं नमस्कृत्य गुरुणासुपदेशतः ।
श्रीहेमनाममालायाः शिलोच्छः क्रियते मया ॥ १ ॥
सर्वाय इत्यपि जिने सम्भवे शम्भवेऽपि च ।
श्रीसुवते सुनिरपि नेमौ नेमीत्यपीक्षते ॥ २ ॥
षष्ठे गणेशे मण्डित पुत्रोऽपि कथ्यते बुधैः ।
महदेव्यपि विन्नेया युगादिजिन मातरि ॥ ३ ॥
चक्रेश्वर्यामप्रतिचक्रायजितापि कविभिरशितवत्ता
श्यामात्वच्युतदेव्यपि सुतारकोक्ता सुतारापि ॥ ४ ॥
भयलङ्घयकरोपि श्रमणः आमणोऽपि च ।
प्रवज्यापि परिवज्या शिष्योन्तिषदपि स्मृतः ॥ ५ ॥
इति प्रथमकाण्डस्य शिलोच्छोऽयं समर्थितः ॥ ६ ॥

व्योमयानसपि प्रोक्तं विमानं बुधपुङ्गवैः ।
स्थात् समुद्रनवनीतं पीयूषमपि चामृतम् ॥ ७ ॥
कथने व्यन्तरावान-मन्तरा (मञ्जरा) अपि सूरिभिः ।
द्योतस्वधा दृष्णीमृष्णी प्रोक्ता रश्मिरभिधायिका ॥ ८ ॥ —
समुद्रनवनीतं विदुश्चन्द्रमसस्वधाः ।

चन्द्रिका चन्द्रिमाऽपि स्यादित्वला इत्वका अपि ॥ ८ ॥

अनूनाभाष्यतुराधा एतः सप्तभिजोपि च ।

सौरिः सौरोपि राऊस्तु ग्रहकल्लोल इत्यपि ॥ १० ॥

अश्वपिशाचोपि तथा नाडिका नालिकापि च ।

रानौ यामवतीत्वङ्गौ निःसम्पातो निशीधवत् ॥ ११ ॥

तमः स्यादन्वतमसं वर्षाः स्युर्ध्वरिषा अपि ।

खेऽन्तरिक्षं चां हृष्टिकमपि तात्कालजे फले ॥ १२ ॥

मेषमाला कालिकापि बार्दलश्चापि दुर्दिने ।

सूनामायीन्द्रे शेतारः शतधारोपि भाऽशनौ ॥ १३ ॥

आश्विनेयौ स्वर्गवेद्यौ हयंजोपि धनाधिपे ।

अजकाबमजगाव-मपि शङ्करधन्वनि ॥ १४ ॥

गौर्यां दाक्षायणीश्चर्यां नारायणे जलेश्वरः ।

कौमोदकी कौपोदकी चा इ शब्दौ त्रिधां मतौ ॥ १५ ॥

कन्दुः कन्दर्पं सिद्धार्थः सुगते परिकीर्तितः ।

अङ्गे व्याख्याविवाहाभ्यां युञ्जतिरपि पञ्चमे ॥ १६ ॥

दृष्टिपातो द्वादशाङ्गे कल्याणे बन्धमप्यथ ।

निन्दागमो जुगुप्सायां चारणारतिमालिषु ॥ १७ ॥

समाख्यातिः समाज्ञा च दुसती च दुश्चत्यपि ।

काल्याधि कल्या सन्ध्यायां समाधिरपि कथ्यते ॥ १८ ॥

व्रीडः सूकामन्दाजश्च द्वियामूहापि चोदवत् ।

तन्त्रीस्तन्त्रीश्च निद्रायां मङ्गप्रवृत्तिकापि च ॥ १९ ॥

अहं पूर्विकया केली कीलोपि स्याद्विदूरके ।

मार्गवन्मारिषोपीति शिलोञ्जो देवकाण्डगः ॥ २० ॥

ज्ञानन्वये ज्ञानपञ्च क्षीरपद्माभिधीयते ।

भिवासस्यं स्याद्गोवतिका दशमीस्यो ज्वरतरः ॥२१॥

कवितापि कविः स्यात्तु तत्कर्मणि कृतकत्यक्तकृतार्थाच्च ।

कुटिलाशयोपि कुचरोन्मज्ज शेष्वप्यनेङ् मूकसु ॥२२॥

वदान्यौ सत्यगीत्यन्ये दानशीलप्रियम्बदौ ।

मूर्खे यथोक्तोपीन्ये श्रीमानपि बुधैः स्मृतः ॥२३॥

विवधक वीवधिकावपि वैवधिके प्रतिचरोपि भत्ये स्यात् ।

सम्भाज्जंके बज्जकरो बज्जन्योर्जक इतीष्यते च परैः ॥२४॥

विहङ्गिकायाश्च विहङ्गिमायधोर्द्ध्वदेहिके ।

अर्द्धदेहिकमप्याङ्गरटतानन्त इत्यपि ॥२५॥

मायावि मायिकौ धूर्ते कर्पटे चूपधामता ।

चौरचौरेपि विज्ञेयस्तेयसैन्यमपीष्यते ॥२६॥

दाने प्रादेशनमपि क्षमा स्यात् क्षान्तिरित्यपि ।

क्रोधनः कोपनः स्फुटक् पिपासितोपि कथ्यते ॥२७॥

भक्षकः स्यादाशिरेपि मर्जितोपि च मार्जिता ।

पेयूषमपि पीयूषं क्षुत्तिकापि च क्षुत्तिका ॥२८॥

इक्षेन्द्र प्रायमपि प्रोक्तं विजपिस्तच्च पिच्छिले ।

अपि त्रिकटुकं जग्धौ जमनं जवनं तथा ॥२९॥

अश्रयाणोपि भवेन्शृणौ श्रौष्कलः पिशिताशनि ।

मनोराज्य मनोगत्यावपि स्यातां मनोरथे ॥३०॥

कासुके कमनोपि स्यादाचारितोपि दूषिते ।

संशयालुः सांशयिकी जागरितापि जागरी ॥३१॥ —

दूजिते दूवावितोपि तुन्दि मोहरिकावपि ।

तुन्दिले न्युञ्जोपि कुञ्जो खल्लोतोयेन्द्र तुम्हिके ॥३२॥
 पामरोपि कञ्जरोत्ती सारक्कायतिसारकी ।
 कुण्डलतरपि उज्ज्वलति विस्कोटे पिटके स्मृतः ॥३३॥
 कोटो मण्डलकमपि गूढकीलोपि चार्धसि ।
 मेहप्रमेहवदासुर्ध्वदिकोपि चिकित्सिके ॥३४॥
 आसुष्मानपि दीर्घायुः कथ्यतेऽय परीक्षकः ।
 स्यादाक्षपाटलिकोपि पारिषद्योपि सत्यवत् ॥३५॥
 स्युर्नैमित्तिक नैमित्त-मौहर्त्ता गणके क्षिपौ ।
 लिखितापि मसीमेला कुलिको कुलिकोपि च ॥३६॥
 अष्टापदे बुधैः शारिफलकोपि निगद्यते ।
 मनोजवज्ञाततुल्यो प्रमविष्णुरपि चमे ॥३७॥
 जाङ्गिके जङ्गाकरोपि चासुगोष्यसुगामिनि ।
 पर्येषणौपासनापि शुश्रूषायामधीयते ॥३८॥
 आतिथ्योपतिथौ तुल्ये भिजोगोत्रेतिसन्ततिः ।
 महेत्ता योषिता च स्त्री तरुणी युवतीत्यपि ॥३९॥
 सुवासिनी चिरण्टो च चिरण्टी च चिरण्ट्यपि ।
 बधूयां पत्न्यां करान्नी गेह्निनी सहधर्मिणी ॥४०॥
 सधर्म्यचारिणी चापि सुपायां तु बधूयपि ।
 प्रेमवत्यपि कान्तायां पाणिग्रहो विवोदरि ॥४१॥
 परिणीतोपयन्ता च यौतके दाय इत्यपि ।
 दिधीषु दिंधिषू जीवं पंथी जीवत्यतिः समे ॥४२॥
 तुल्ये सवीरा निर्दोरे अवण्य अवण्येति वा ।
 रण्डापि विधवा पुष्पवती स्यात् पुष्पवत्यपि ॥४३॥

पुष्पे कुसुममप्युक्तं पशुधर्मोपि मोहने ।
 सहोदरे सगर्भोपि स्याद्ग्रीयवदग्निमः ॥४७॥
 शुम्भः शवः पुण्डुरपि ह्नीवो माता जनन्यपि ।
 चिकुरा अपि केशा स्युः कर्णः शब्दग्रहोपि च ॥४८॥
 नेत्रं विलोचनमपि शृङ्गणी स्तम्भणी अपि ।
 दाडिका द्राडिकापि स्यात्कपोणिस्तु कफोणिवत् ॥४९॥
 कूर्परे कुर्पराः सिंहवले संहतलेपि च ।
 चलुकोपि चलो मुष्के स्यादण्डः पेक्षकोपि च ॥५०॥
 पत्पादंघ्रिश्च चरणे कीकशन्सहमित्यपि ।
 कपालं शकलमपि शृङ्गास्ते विकशाहका ॥५१॥
 मञ्जायामस्थितेजोपि नाडीषु नाडिनाटिका ।
 सिङ्गाणकोपि सिङ्गाणः स्त्रीका स्त्रीकापि च ॥५२॥
 शान्तः प्रान्तश्च विट्गुल्फेषुचिपंशोपि वेधवत् ।
 उत्सादनोच्छादनेपि श्व भानी तथा समौ ॥५३॥
 वंशकं हनिजग्धं वा गरौ स्यादथवाङ्गिकम् ।
 सङ्कोचं पिशुनं वर्णमसृक् संज्ञं च कुङ्कुमे ॥५४॥
 जायकेकाक्षानुसार्यां यावनीपि च सिंहके ।
 मङ्कुटोपि च कोटीरे चित्रकक्ष विशेषके ॥५५॥
 वतंसोप्यवतंसः स्यात्पतलव्यान्तु वल्लरी ।
 मञ्जरी च पत्रात्पारितव्या पंथ्या च तथ्यया ॥५६॥
 कर्णपूरापि कर्णधुः परिहार्योपि कङ्कणिः ।
 कङ्कणी किङ्कणी तुल्ये अक्षादाक्षादने समे ॥५७॥
 कुर्पासपङ्क्तिः कक्षा पटे कक्षा पुटोपि च ।

कुत्रे वर्णपरिसोम इत्यखण्डं जगुः परे ॥५५॥
 तलाक्षरयामिति च पत्यङ्गोऽथवसत्किंका ।
 यमन्यपि प्रतिषीरा संस्तरः प्रस्तरोपि च ॥५६॥
 प्रतदुग्राह प्रतिग्राह्यवपि स्यातां पतदुग्रहे ।
 सुकरोप्यालदर्शेऽथ कशिपुः कशिपुः समौ ॥५७॥
 यावकालक्तकौ यावे तुल्ये व्यजन बीजने ।
 गिरीयको गिरिकोपि बालक्रीडनके मतौ ॥५८॥
 गण्डकोपि गण्डकोराट् मूर्ध्नीवसिन्ता इत्यपि ।
 भरथः सल्लेदमनोप्यथ दासरथा वभौ ॥५९॥
 रामचन्द्र रामभद्रौ हनूमानपि मादतौ ।
 बालौ सुग्रीवाग्रजोऽपि पार्थे बीभत्सुरित्यपि ॥६०॥
 सातवाहनबत्सालवाहनोपि प्रकीर्तितः ।
 परिच्छेदे परिजनः परिवर्कणमित्यपि ॥६१॥
 मन्त्रीबुद्धिसहायोपि वेजी बेलधरोपि च ।
 हैमाध्यक्षो हेरिकोपि टंकपतिस्तु निष्किंके ॥६२॥
 शुद्धान्तःस्थश्च भ्रान्तर्वेशिकान्तःपुरिकावपि ।
 सहाय साप्तपदिनौ सख्यावसुहृदाप्यरौ ॥६३॥
 नयेनीतिरपि स्तन्वात्सरेपि शिविरे मतः ।
 जयन्त्यपि वैजयन्त्यां पटाकापि प्रकीर्त्यते ॥६४॥
 ध्वजः पताकादण्डोपि कम्पातं याव यावत् ।
 दीप्तेऽप्येष्टोपि स्मृतेक वचितोपि च वर्धिते ॥६५॥
 कवचे दंशनं त्वक्कां तत्तु त्राणमपि स्मृतम् ।
 अधियाङ्गं धियानं वाऽधिकाङ्गवदुदाहृतम् ॥६६॥

शिरष्कं धोलमयाहुः स्यान्निषङ्गापि तूष्णिनि ।
 चापे धनन्वतु शरासनान्यपि विदुर्वुधाः ॥६७॥
 फरकैस्फुरको खेटे क्षुरिका क्षुरिका क्षुरी ।
 इत्यान्तरबालकापि परिधः पल्लिधः समौ ॥६८॥
 सर्जं सर्जं स्वान्मगाधौ मङ्गो विधिकरोर्धिकः ।
 सौख्यशारनिखः सौखः शय्यिका सौख्यसुप्तिके ॥६९॥
 रणे संस्केट संस्केटौ बले द्रविणसुक् तथा ।
 क्षवस्कन्धोपिधाद्यांसान्नसनश्च पलायने ॥७०॥
 चारकोपि भवेद्दुष्टैस्तापसे तु तपस्व्यपि ।
 विप्रे ब्रह्मापि चाग्नीध्रानीध्रस्यथ वृषा वृषी ॥७१॥
 शमने शमनश्चाथ दधि साज्यं घृष्टान्तके ।
 अग्निहोत्रग्न्याहितोप्यथोपवासे समाविमौ ॥७२॥
 उपवस्त्रमौपवस्त्रमुपवीते प्रचक्षते ।
 ब्रह्मक्षत्रं पवित्रञ्च वाल्मीकौ द्वाविमावपि ॥७३॥
 मैत्रावरुण्यादिकवौ पशुं रामोपि मार्गवे ।
 योगेशो याज्ञवल्क्यो द्वाक्षीपुत्रोपि पाणिनी ॥७४॥
 स्फोटायनः स्फोटायनः कात्यो वरुचौ तथा ।
 कारेश्वरः पालकाये चाणकश्चणकात्मजः ॥७५॥
 वैशेषिके कणादोपि जैनो मैकान्तवाद्यपि ।
 शार्ङ्गकर्मकायतिकः क्षप्रिप्रसूतमित्यपि ॥७६॥
 कर्णोप्यरित्ते क्षुरि च गमेक्षरोपि गोमति ।
 कर्षके क्षेत्रजीवोपि कोटीशोक्षोष्ठभेदनः ॥७७॥
 माहीक्षपि मद्ये तु तर्षोपि चर्षकः क्षृतः ।

कुविन्दसन्तुवायोपि व्योमा व्योमापि कीर्त्तिते ॥ ७८ ।
 रत्नको धावकोयुक्तः पादंताणश्च पादुका ।
 तेलिकः शैलतुन्दोपि रथकारोपि बर्हिकः ॥ ७९ ॥
 चित्रं करोति खकरो लेख्यल्लेख्यकोपि च ।
 कुतूहसि विनोदोपि सौनिकः खटिकोपि च ॥ ८० ॥
 कूटयन्त्रे पाशयन्त्रं समौ चाण्डालपुष्कसौ ।
 द्वयं तृतीयकाण्डस्य शिलोऽधोऽयं समर्पितः ॥ ८१ ॥

खम्बती च भुविदिवः पृथिव्यावपि रोदसी ।
 माणिवन्धं माणिवन्धं सैन्यवे वसुके वसु ॥ ८२ ॥ •
 टङ्कमेष्टं कणनया वर्त्तनं वापि नीदति ।
 जङ्गलः स्याज्जाङ्गलोपि मालनन्मालकोमतः ॥ ८३ ॥
 पत्तने पट्टनमपि कुण्डने कुण्डिनापुरम् ।
 स्यात् कुण्डिनपुरमपि विपणौ पण्यबोधिका ॥ ८४ ॥
 सुरङ्गायां सन्धिरापे गृहे धाममपि स्मृतम् ।
 उपकार्यार्थपकार्यार्थपि प्रासादे च प्रसादनः ॥ ८५ ॥
 शान्तिगृहं शान्तिगृहे प्राङ्गणं त्वङ्गणं मतम् ।
 पाटवत्कवाटोपि पञ्चद्वारे खड्गिका ॥ ८६ ॥
 कुशूलवत्कुशूलोमि सम्पुटे पुट इत्यपि ।
 टेटायां स्यात् पेटकोपि पेडापि कृत्तिनां मते ॥ ८७ ॥
 इत्यपि सम्पुष्ट्यामयोऽयं सुसलं विदुः ।
 कण्डोलके पिटकोपि चूल्यामन्तीति कथ्यते ॥ ८८ ॥
 खजः खजाकोपि मयि विष्वम्भो कटकोऽस्य तु ।

अगोपि वर्त्तते क्रौञ्चः क्रौञ्चवन्मन्यते कुक्षे ॥ ८८ ॥
 कखद्यपि खटिन्यां सा तान्ममौडुम्बरं विंदुः ।
 शातकुम्भमपि स्वर्णं पारदञ्चपलोपि च ॥ ८९ ॥
 रसजातं रसाग्न्यञ्च कुक्षे दावीरसोद्गमे ।
 गौक्षिके वैष्णवोपि स्याद्गोपितं हरितालवत् ॥ ९० ॥
 मनःशिलायां नेपालीशिला च सुधियां मता ।
 शङ्कारमपि सिन्दूरे कुरुविन्दे तु हिङ्गुलः ॥ ९१ ॥
 बोले गोले रसोप्युक्तो रत्नं माणिक्यमित्यपि ।
 पद्मरागो शोणरत्नं वैराटो राजपट्टवत् ॥ ९२ ॥
 नीले भणौ महानीलं कश्चनमपि वारिणी ।
 धूमिका धूममहिषी धूमयो मिहिकाः समाः ॥ ९३ ॥
 अक्रुपारोपि जलधौ मकरालय इत्यपि ।
 निम्नगायां क्षुदिनी स्याज्जङ्गुकन्यापि जाङ्गवी ॥ ९४ ॥
 कलिन्दपुत्री कालिन्दी रेवा मेकलकन्यका ।
 चान्द्रभागा चन्द्रभागा गोतमी गोमतीत्यपि ॥ ९५ ॥
 चक्राण्यपि पुटभेदा पङ्के चिरकल इत्यपि ।
 उद्घाटनोद्घाटने च घटीयन्त्रे प्रकीर्त्तिते ॥ ९६ ॥
 सरस्वतीङ्गागस्तटाकोपयथ तल्लश्च पल्लले ।
 आशयाशशुभं वर्हिर्वैहिहकुदमूनसः ॥ ९७ ॥
 अग्नौ क्षणप्रभा विदुर्दन्तवाह सदागती ।
 वायौ चरणयोपि दुस्त्वक् त्वचास्तवके पुनः ॥ ९८ ॥
 म्लुं वलुं बौ माकन्द रसालावपि चूतवत् ।
 किङ्कुरात कुरण्टक कुरण्डकावपि स्यूतौ ॥ ९९ ॥

कर्कन्धूरपि कर्कन्धौ ह्रस्वादिचाटरूपकः ।
 वाशा च ह्रस्विः खुड्डा प्रियालोपि प्रियालवत् ॥१७॥
 नार्यङ्गोपि च नारङ्गो क्लृप्ते विभेदक इत्यपि । • •
 भवेत्तमाक्षतापिच्छो निर्गुण्डी सुन्दुवारवत् ॥१०२॥
 जपा जवा मातुलिङ्गी मालुलिङ्गोपि कीर्त्तितः ।
 धन्तूर इव धुतूरो वशस्वत्सार इत्यपि ॥१०३॥
 ह्रोत्रेर केशसलिल पर्यायैः स्मर्यते सुधैः ।
 प्रताजिन्यां कमलानी कमुदिनी कुमुदती ॥१०४॥
 विसप्रसूतं कमले कुमुत्कुमुदवन्मतम् ।
 शेषालञ्च जलनीली सातीतोपि सतीनवत् ॥१०५॥
 कुल्लास च कुल्लाषोपि गवेधुका गवीधुका ।
 कणिशं कणिशो रुद्धे धान्ये त्वावासितं मतम् ॥१०६॥
 झालाहले झालहलं मुस्तायां मुस्तकोपिव ।
 क्रमिः क्रमिरपि गरुडपदः किञ्चुल्लकोपि च ॥१०७॥
 शास्त्रुका अपि शस्त्रुका दृष्टिकोद्धत इत्यपि ।
 भसलो मधुकं पाली पिको विक्रः करिः करीः ॥१०८॥
 व्यालो व्याडोप्यौपवाहोप्युपवाहोपि राचिरा ।
 गृह्णलो निगडोऽन्दुश्च कक्षा कक्ष्यापि वाह्निके ॥१०९॥
 वाह्निकोपि बला वागे खलिनश्च खलीनवत् ।
 मर्योपुष्टो गोपतौ तु प्राण्ड इत्वर इत्यपि ॥११०॥
 स्थौरि स्थूर्यपि कुकुदेक कुत्ककुहमित्यपि ।
 नैचिकं नैचिकी च स्यान्मलिना बालगर्भिणी ॥१११॥
 पवित्रं गोमये छागे शुभोय भषकः शुनि ।

- सैरमादेवमूल्याश्च यमरयोपि सौरिभे ॥११२॥
 पारिन्द्रव पारीन्द्रः शरमेऽष्टापदोपि च ।
 • मृङ्गालवच्छृङ्गोऽपि ब्रवणः प्रवगोपि च ॥ ११३ ॥
 वानायुरपि वातायुरहन्द्रोपि च मूत्रके ।
 • ह्रीकुर्व्विडालोपि गोकर्णोपि भुजङ्गमे ॥११४॥
 जलव्यालेऽलीगर्दोपि मेघे स्यादेककुण्डलः ।
 आसीराशी च दंष्ट्रायां निर्मोके निलयन्यपि ॥११५॥
 विहङ्गे पतत्तिरपि पिच्छं पिच्छमपि स्मृतम् ।
 परपुष्टान्यभृतौ च पिके वर्हिण्यि वर्हिण्यः ॥११६॥
 वायसे बलिपुष्टोपि द्रोणोपि द्रोणकाकवत् ।
 सारस्यां लक्ष्मणी क्रोश्यां कुश्या चाघेदिविः किक्कीः ॥
 किकिदीविरपि प्रोक्त छपिभे टीटिभेपि च ।
 कलिविङ्गे कुलिङ्गोपि दातूहे कालकण्टकः ॥११८॥
 दातूहोपि वलाका वकेरुका विसकण्टिका ।
 मेधाव्यपि शुके तैलपायिकायां निशाटनी ॥११९॥
 कपोते पारावतोपि मतस्ये मस्योथ तन्त्रुणे ।
 स्मृतो वरुणपाशोपि नक्रे शङ्कुमुखेपि च ॥१२०॥
 छिहारं कुन्दी इत्येष तिर्य्यकाण्डशिलोष्कतः ।

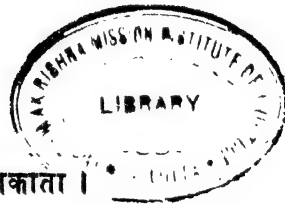
नारकाश्च नेरायिकाः पातालान्तु तलं रसां ॥१२१॥
 इति पञ्चमकाण्डस्य शिलोष्कोऽयं समर्थितः ।

जीवोपि चेतनं जन्तौ प्राणी जन्मोपि जन्मनि ॥१२२॥
 जीवातु जीवितेऽथायुः पुंस्यदन्तोपि चायुषि ।
 सङ्कल्पे स्याद्विकल्पोपि मनोनिन्द्रीयमप्यथ ॥१२३॥
 शर्मं सौख्यं प्रीडा बाधा चर्चा चर्चोपि कथ्यते ।
 विप्रतीसारोमुग्रयेऽथार्था अपीन्द्रियार्थवत् ॥१२४॥
 सुरांसस्तु सुधीभोपि कखेटः कस्कटोपि च ।
 जरठे जरठोन्मेल्ले राशो रवद्वव स्मृतः ॥१२५॥
 निषादो निषधो गर्जे गर्जामटोपि मन्द्ववत् ।
 आकरो निकरो युग्मे जकुटोय कनीयसि ॥१२६॥
 जुनिष्टं विग्रहः शब्दप्रपञ्च निखिले पुनः ।
 स्यान्निशेषमनूनञ्च षण्डलश्चापि खण्डवत् ॥१२७॥
 मलीमखे कल्लापञ्च निवृष्टे चाप्यरेफशी ।
 लङ्घं रसशीयञ्च रस्ये नित्यं सदातनम् ॥१२८॥
 शाश्वती किञ्चने दीय दैत्यन्तिकतमे स्मृतम् ।
 एकाकिन्यवगणोपि प्रागथादौ प्रकीर्त्तितान् ॥१२९॥
 मध्यमे मध्यन्दिनञ्च निरगलमनगले ।
 वज्ररूपं पृथक् रूपं नानाविधा पृथग्विधि ॥१३०॥
 कम्पाकम्पोय कृन्नेस्याच्छादितं पिहितेपि च ।
 प्रकाशिते प्रादुष्कृतमवज्ञायामरूक्षणम् ॥१३१॥
 बधैरवगमनावगमने अपि कीर्त्तिते ।
 अन्दोलनमपि प्रेषां थोदस्तमपुदञ्चितम् ॥१३२॥
 बिहाभिच्चोदितमपीरन्तेयाङ्गीकृते पुनः ।
 कक्षीकृतं स्वीकृतञ्च क्लिप्ते कान्तमपि स्मृतम् ॥१३३॥

प्राप्ते विन्नं विस्मृतञ्च भवेत्प्रकृतमित्यपि ।
 अटाटाद्याः पर्यटनभासुपूर्वमनुक्रमे ॥१३४॥
 परिरम्भीपि संक्षेपे स्यादुद्यातोप्युपक्रमे ।
 जातो जातमपि स्पृष्ट्वा सङ्क्षुब्धोऽप्यथ विक्रिया ॥१३५॥
 विकारोपि कृती चापि विलम्बसु समर्पणे ।
 दिष्ट्या समुपजोषं सर्वदा सदंसनत्सनात् ॥१३६॥
 निज्जरे च स्वतीहेतौ येन तेन च कीर्त्तितौ ।
 अहो संखोधनेपीति प्रष्टकाण्डः शिलोच्छ्रितः ॥१३७॥
 इति हैमनाममालायां शिलोच्छ्रितः समर्थितः ।

कलिकाता ।

निर्मिताष्टाट् प्रीट ८ संख्यक भवने संवाद-ज्ञानरत्ना-
 करयन्त्रे श्रीभुवनचन्द्रवसाक-द्वारा मुद्रित ।

सन १२८४ साल ।

Grk 1086

Received on 15 MAY 1961

Acknowledged on 15/5/61

491.23/VMV/R

42751

